

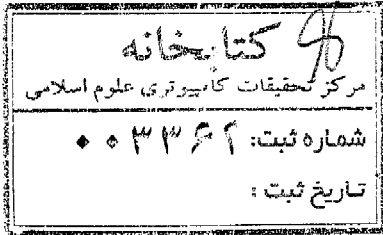
جمعہ آری شد
ش. اموال ۷۳۳۳۳

۱۷۷

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۳۶۰۵

کتابخانہ ابن طاووس

واحوال و آثار او

مؤلف: ایمان گلبرگ

مترجمان: سید علی مسترانی
رسول حبفریان

کتابخانه عمومی
حضرت آية الله العظمى الخميني قم

- نام کتاب: کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او
□ مؤلف: إتان کلبرگ
□ مترجمان: سيد علي قرائي - رسول جعفریان
□ ناشر: قم - کتابخانه عمومی آية الله العظمى مرعشی نجفی «ره»
□ حروفچینی: «کامپیو تایپ»
□ لیتوگرافی: تیزهوش
□ چاپ: صدرا
□ تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
□ تاریخ نشر: بهمن ۱۳۷۱ ش

فهرست

۷	مقدمه ناشر
۹	پیشگفتار مترجمان
۱۳	پیشگفتار مؤلف

باب اول - زندگی و اندیشه:

۱۹	فصل اول - زندگی
۴۰	فصل دوم - اندیشه

باب دوم - آثار ابن طاووس:

۴۹	فصل اول - منابع
۵۰	فصل دوم - فهرست آثار
۱۱۱	فصل سوم - برخی از عناوین دیگر
۱۱۴	فصل چهارم - فهرست‌های پیشین از تألیفات ابن طاووس
۱۱۵	فصل پنجم - تاریخ‌گذاری موقت تألیفات ابن طاووس
۱۱۶	فصل ششم - موارد نقل شده از تألیفات ابن طاووس در آثار بعدی

باب سوم - کتابخانه:

۱۲۴	فصل اول - درآمد
۱۲۹	فصل دوم - کتابخانه ابن طاووس
۱۳۸	فصل سوم - روش ابن طاووس در ارجاعات
۱۴۲	فصل چهارم - قطع و قالب کتاب
۱۴۴	فصل پنجم - تاریخ‌گذاری نسخه‌ها
۱۴۷	فصل ششم - روش کار
۱۴۹	فصل هفتم - منابع مورد استفاده ابن طاووس
۱۵۲	فصل هشتم - ابن طاووس و کفعمی

باب چهارم - فهرست کتابهای کتابخانه ابن طاووس:

۱۵۹..... فصل اول - درآمد

۱۶۴..... فصل دوم - «فهرست»

۶۱۳..... فهرست فهرس کتاب

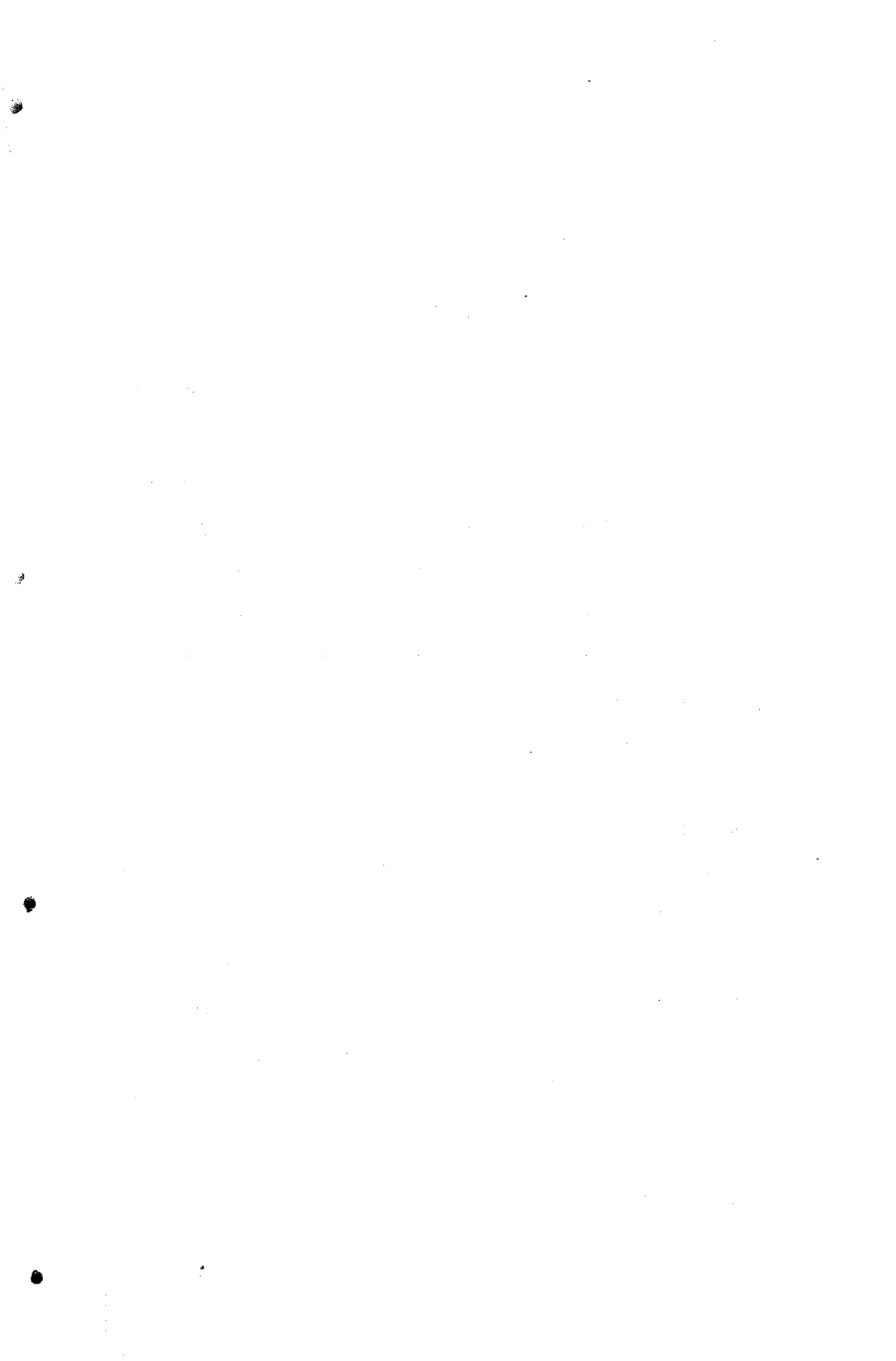
بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه ناشر

زمانی که با نام این کتاب در لیست کتابهای بعضی مراکز انتشاراتی بزرگ خارج از کشور برخورد کردم علاقمند شدم تا بی درنگ درخواست خرید آن را نمایم؛ به دنبال این درخواست و پس از چند روز کتاب به کتابخانه رسید.

با ملاحظه کار مؤلف آقای «اتان کلبرگ» روشن شد که کتاب از چند نظر قابل توجه است، نخست آنکه: به لحاظ تتبع و تحقیق یکی از کارهای خوبی است که تاکنون در این زمینه انجام شده است. دوم آنکه: در سراسر کتاب حداکثر بی طرفی رعایت شده است. سوم: این کار با وجود محدودیت موضوع گام مهمی در کتابشناسی اسلامی بویژه شیعه می باشد.

پس از بررسی کتاب با همفکری دوستان تصمیم گرفته شد تا به کار ترجمه این اثر که متناسب با کار و نام کتابخانه است پرداخته شود و بحمدالله بنابه پیشنهاد اینجانب برادر عزیزمان جناب آقای رسول جعفریان موافقت کردند تا با همکاری دوست دانشور خود آقای مهندس سید علی قرائی متن انگلیسی کتاب را به فارسی ترجمه نمایند؛ کتابخانه نیز مصمم شد تا در آستانه برگزاری کنگره هزاره شیخ بزرگوار مفید اعلی الله مقامه الشریف آن را چاپ و منتشر سازد. با تشکر فراوان از این دو عزیز که در مدت زمانی نسبتاً کوتاه ترجمه این کتاب را آماده کردند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

پیشگفتار مترجمان

با سپاس از خداوند متعال برای توفیق ترجمه این اثر چند نکته را یادآور

می‌شویم:

أ: باید توجه داشت که کتاب به لحاظ توجه نسبتاً استثنایی خود به موضوعی خاص، کتابی با ارزش بوده و در زمینه کتابشناسی اثری نوین و تلاشی سودمند به شمار می‌آید. تحقیق، تتبع و دقت مؤلف از جای جای آن نمایان است. نگاهی گذرا به کتاب می‌تواند دامنه و وسعت کار را از یک سو و دقت و عمق آن را از سوی دیگر آشکار سازد. در این باره با توجه به اینکه کتاب در منظر خوانندگان عزیز است توضیح بیشتری نمی‌دهیم، در عین حال از احترام مؤلف به ابن طاووس و امانتداری وی در نقلها و بی‌طرفی او در طرح مباحث ستایش می‌کنیم.

ب: با توجه به فرصت کوتاهی که برای ترجمه در اختیار داشتیم - و تصمیم بر آن بود تا زمان برگزاری کنگره هزاره شیخ مفید (فروردین ۱۳۷۲) به انجام رسد - فرصت

مراجعه برای بررسی مواردی که احتمالاً می‌توانست توضیح بیشتری داشته به دست دهد، در اختیار ما نبود. در عین حال تنها در موارد بسیار اندکی در صورتی که در همان حین ترجمه امکان مراجعه‌ای بوده و نکته‌ای به نظرمان آمده در پاورقی با علامت ○ آورده‌ایم؛ طبعاً می‌توان در بسیاری از موارد با پیگیری بیشتر مسایل تازه‌ای را مطرح کرد بویژه که مؤلف نسخه‌های فراوان خطی آثار ابن طاووس را که در کتابخانه‌های ایران بوده در اختیار نداشته است.

ج: در ترجمه شماره صفحات متن انگلیسی را در کنار صفحات آورده‌ایم؛ این مسأله بیشتر به دلیل حفظ دقت در فهرستهایی از کتاب بوده که بر اساس صفحات تنظیم شده است؛ فواید دیگر این امر از نظر دانش پژوهان مخفی نیست.

د: در «فهرست» که باب چهارم کتاب را تشکیل می‌دهد، به دلایل متعدد ترتیب الفبایی آن را که بر اساس حروف لاتین بود تغییر ندادیم؛ یکی از این دلایل آن بود که مؤلف اولین باری که اثر مؤلفی را مطرح کرده مآخذ شرح حال وی را نیز آورده و طبعاً تغییر دادن ترتیب آن، مشکلات دیگری را پدید می‌آورد. برای جبران آن، فهرست آثار را بر اساس الفبای فارسی تنظیم کرده و در فهرس پایانی کتاب آورده‌ایم. همین امر در مورد آثار خود ابن طاووس (باب دوم) نیز صادق است. اگر کتاب با دو نام یا بیشتر شهرت دارد در فهرست الفبایی همه آنها آمده و با عنوانی که کتاب در ذیل آن عنوان شناسانده شده، ارجاع داده شده است.

ه: فهرس کتاب (به جز فهرست اعلام، امکان و مفاهیم) تا آنجا که مربوط به «فهرست» (باب چهارم) می‌شود بر اساس شماره ردیف کتاب در همان فهرست است؛ اما در صورتی که کتابی شماره نداشته با علامت «ص»، صفحه کتاب را مشخص کرده‌ایم که طبعاً منظور صفحه شماری انگلیسی در کنار صفحات کتاب است.

و: مؤلف در آغاز باب چهارم درباره‌ی علایمی که در فهرست به کار برده به تفصیل سخن گفته است؛ در عین حال به اختصار در آغاز کتاب نیز از آن علایم یاد کرده که در همین جا بدان اشاره می‌کنیم:

● تألیفاتی که ابن طاووس مع الواسطه از آنها استفاده کرده است.

* تالیفاتی که بخشی از آنها در منابع دیگر (غیر از کتابهای ابن طاووس) باقی مانده است. یک ستاره در مورد آثار ابن طاووس به این معناست که بخشی از کتاب (اعم از آنکه یک جلد یا یک نقل مستقیم باشد) باقی مانده است (نه به طور کامل).

** تالیفاتی که هیچ بخشی از آنها در منابع دیگر باقی نمانده است. [اگر ستاره روی آثار ابن طاووس باشد نشانگر نسخه خطی آن اثر است که مؤلف از آنها استفاده کرده یک ستاره نسخه اول، دو ستاره نسخه دوم و سه ستاره نسخه سوم؛ مشخصات این نسخه‌ها در کتابنامه ابن طاووس در قسمت فهرس کتاب آمده است].

+ برای تالیفاتی است که مؤلفان آنها غیر امامی هستند.

? تالیفاتی که یا مجهول المؤلف بوده و یا وضعیت [مذهبی] مؤلفی که ابن طاووس برای آنها یاد کرده برای ما ناشناخته است.

- برای کتابی که کلمه به کلمه از آنها نقل نشده بلکه تنها به آنها اشاره شده یا از آنها نقل به معنی شده به کار رفته است.

← این علامت که در ادامه آن نام کتاب آمده، اختصاص به مواردی دارد که کتابی در همین فهرست آمده و بدان ارجاع شده است.

در باره مؤلف یعنی آقای کلبرگ نیز باید گفت که ایشان به سال ۱۹۴۳ متولد شده و تحصیلات خود را در برخی از دانشگاههای فلسطین اشغالی و آکسفورد به انجام رسانده است. ایشان پیش از این دو کتاب منتشر کرده یکی تصحیح «جوامع آداب الصوفیة» و «عیوب النفس و مداواته» (هر دو از ابو عبدالرحمن سلمی) در یک مجلد (قدس ۱۹۷۶)؛ و دیگری کتابی با عنوان «عقیده و قانون در تشیع امامی» (Aldershot, 1991). به علاوه، مقالات متعددی از ایشان در برخی از نشریات مختلف به چاپ رسیده است. (تاکنون حدود ۲۵ مقاله)؛ مقالاتی نیز در دائرةالمعارف ایرانیکا، دائرةالمعارف اسلام ج ۲ و دائرةالمعارف ادیان از وی به چاپ رسیده است. در حال حاضر مؤلف در دانشگاه Hebrew در فلسطین اشغالی مشغول تدریس و تحقیق می باشد.

در پایان از لطف حضرت حجة الاسلام والمسلمین دکتر سید محمود مرعشی که پیگیر مستمر ترجمه این اثر بود و برای چاپ سریع آن اقدام کردند سپاسگراری می‌کنیم. از دوستان عزیزی که کار حروفچینی و صفحه‌بندی کتاب را با صبر و حوصله انجام دادند برادران جاویدی، عزیزی، آزادی‌نژاد و فتح‌اللهی تشکر می‌کنیم.

سید علی قرائی - رسول جعفریان

۲۲ بهمن ۱۳۷۱

پیشگفتار مؤلف

vii

در تاریخ ادبیات شیعه دوازده امامی شخصیت برجسته رضی الدین علی بن موسی بن طاووس جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است. او متعلق به خاندانی سرشناس و مردی پرهیزگار و عالمی بزرگ بود؛ همچنین او در جریان رخدادهای خطیری که در تاریخ اسلامی روی داد دارای نقشی محدود - اما قابل ملاحظه - بود. با این حال اهمیت ابن طاووس بیش از این است؛ او نماینده آخرین نسلی است که بیشتر ادبیات متقدم شیعی را که بعداً به صورت غیر قابل برگشتی از میان رفت، در اختیار داشت. تألیفات برجای مانده وی تا حدودی به ماکمک می‌کند تا کتابخانه او را بازسازی کرده و درباره علائق و آفاق فکری یک عالم مسلمان را در آخرین سالهای دوره عباسی آگاهی‌هایی بدست آوریم. به علاوه تعداد زیادی از متون شیعی و سنی که وی در نوشته‌هایش به آنها ارجاع داده و بیشتر آنها بدست ما نرسیده اطلاعات با ارزش و منحصر بفردی را بطور عموم درباره ادبیات عربی قرون میانه در دسترس ما قرار می‌دهد. اطلاعات فنی که وی عرضه کرده در دوره و محیط وی همانندی نداشته و دارای جزئیاتی نظیر قدمت کتابها، قطع و اندازه نسخه‌هایی است که وی از آنها بهره برده است. ابن طاووس یک نمونه کم نظیری است از شخصی بخصوص با کتابخانه‌ای خاص که می‌توان در روش کار وی مطالعه کرده و به کمک آن فضای کلی محیط وی را ارزیابی کرد.

در حالی که ابن طاووس در جهان تشیع شهرت بسزائی دارد، برای جهان دانش غربی بطور نسبی ناشناخته است. وستنفلد (Wüstenfeld) که نام وی را در نسخه‌های ملاحظه کرده و ظاهراً اولین دانشمند غربی است که از او نام برده از او با عبارت «شخصی ناشناخته با نام علی بن موسی... ابن طاووس» یاد کرده است.^۱ همچنین وی برای Ahlwardt ناشناخته بوده است.^۲ نه در چاپ اول و نه چاپ دوم دائرة المعارف اسلام هیچ مدخلی دربارهٔ ابن طاووس نیامده است.

کتاب *Die Zwölfer-Schī'a* از Rudolph Strothmann که بیش از شصت و پنج سال پیش تألیف شده تنها نوشتهٔ عمده‌ای است که دربارهٔ ابن طاووس نگاشته شده و تنها یک تألیف او در آن مورد بررسی تفصیلی قرار گرفته است.^۳

تعدادی از دانشمندان مسلمان نسبت به اهمیت منحصر به فرد بودن میراث ادبی ابن طاووس آگاه بوده^۴ و گامهای اولیه برای بدست آوردن دفاين آن برداشته شده است.^۵ هدف این بررسی نیز پیشبرد کار در همین مسیر است. به امید ارائه تصویری جامع از جهان ابن طاووس تا حد ممکن.

من بر آنم تا از کسانی که به صورتهای مختلف در آفرینش این اثر سهمی داشته‌اند سپاسگزاری کنم. Frank Stewart تمام متن را به دقت خوانده و همانند گذشته دربارهٔ شکل و محتوای کتاب پیشنهادات و تذکرات ذی‌قیمتی را عرضه کرد. Gerd GraBhoff نکات متعدد مربوط به هیئت و نجوم را روشن کرده و در حل مشکلات فنی در تهیه متن

viii

1 . F. Wüstenfeld, *Der Tod des Husein ben 'Alī und die Rache*, Göttingen, 1883, p. vi; see also p. 1, n. 1; → Ibn Tāwūs, *K. al-luhūf*.

2 . W. Ahlwardt *Verzeichnis der arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin, 1987-99, VIII, p. 486 (in the description of ms. Berlin 2177, consisting of Ibn Tāwūs's *Ṭarā'if*).

3 . Z. Matar, *The Faraj al-mahmūm of Ibn Tāwūs: a Thirteenth Century Work on Astrology and Astrologers*, Ph. D. dissertation, New York University, 1986.

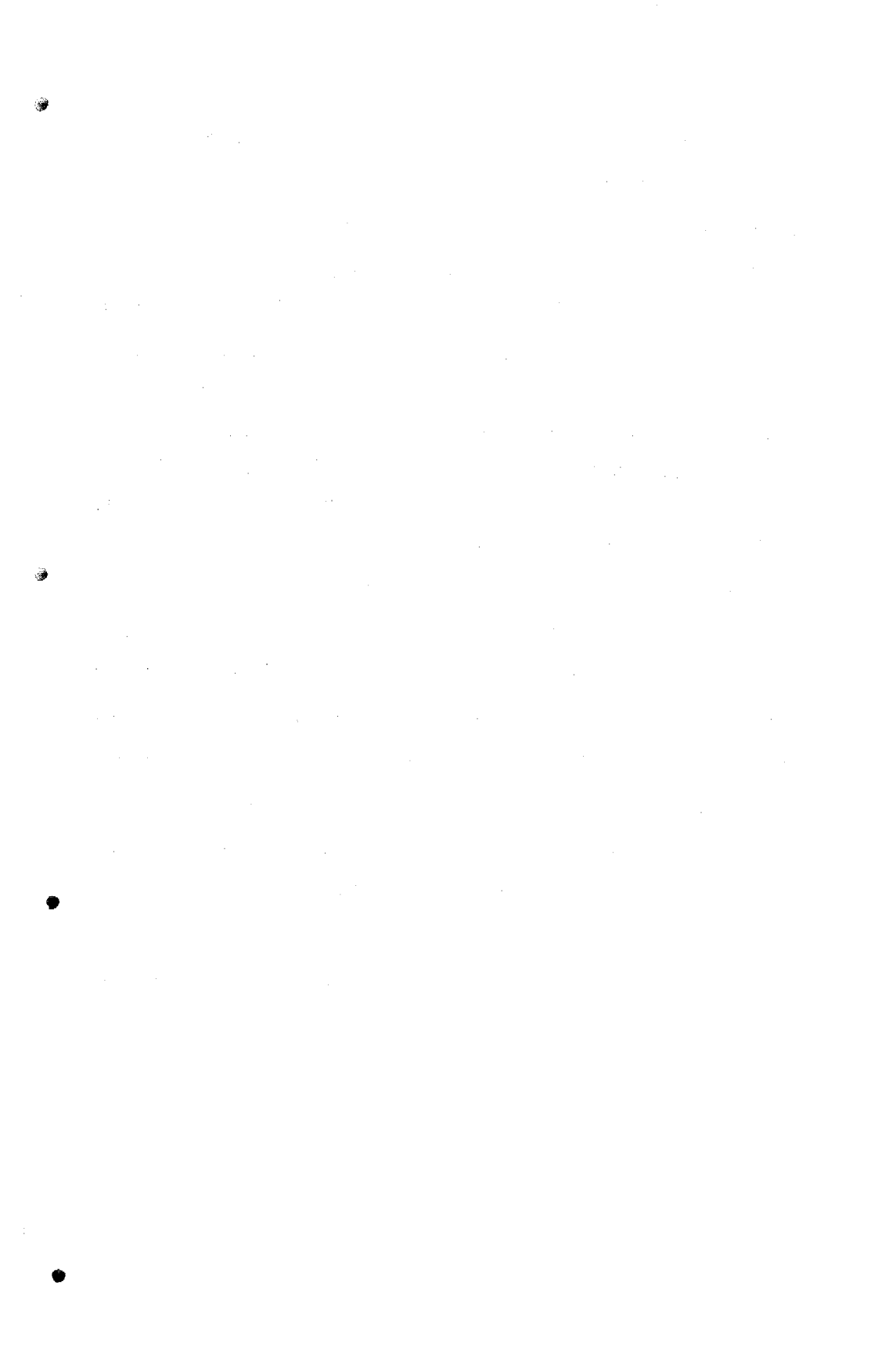
بخش عمدهٔ این پایان‌نامه شامل ترجمه و شرح ابواب ۵ - ۸ کتاب فرج المهموم می‌باشد.
۴ . نک: محمدرضا الشیبی، مورخ العراق ابن الفوطی؛ بغداد ۱/۲، ۱۳۷۸، صص ۲۲۹ - ۲۴۰؛
مقدمهٔ حامد الخفاف بر فتح الابواب صص ۲۹ - ۳۰؛ مقدمهٔ محققان بر: یقین ۲ صص ۳۶ - ۳۸.

۵ . برای جزئیات بیشتر نک: آغاز باب سوم.

حروفچینی شده راهگشا بوده است. Michael Cook بخش قابل ملاحظه‌ای از کتاب را با دقت موşkافانه مورد بررسی قرار داده و با تذکرات خود، تا حدودی بر بهبودی متن افزوده است. Wilferd Madelung مرا از تعداد زیادی از کتابهای مهم آگاه ساخته و برخی از افسرادی را که در متن از آنها یاد شده برای من شناسانده است. Yohanan Friedmann همواره مترصد چاپهای جدید آثار ابن طاووس بوده و مرا در کشفیات خود سهیم ساخته است. افراد زیر نیز سخاوتمندانه سؤالات مرا پاسخ داده‌اند و بدین ترتیب با یاد از آنان، از آنها سپاسگزاری می‌کنم:

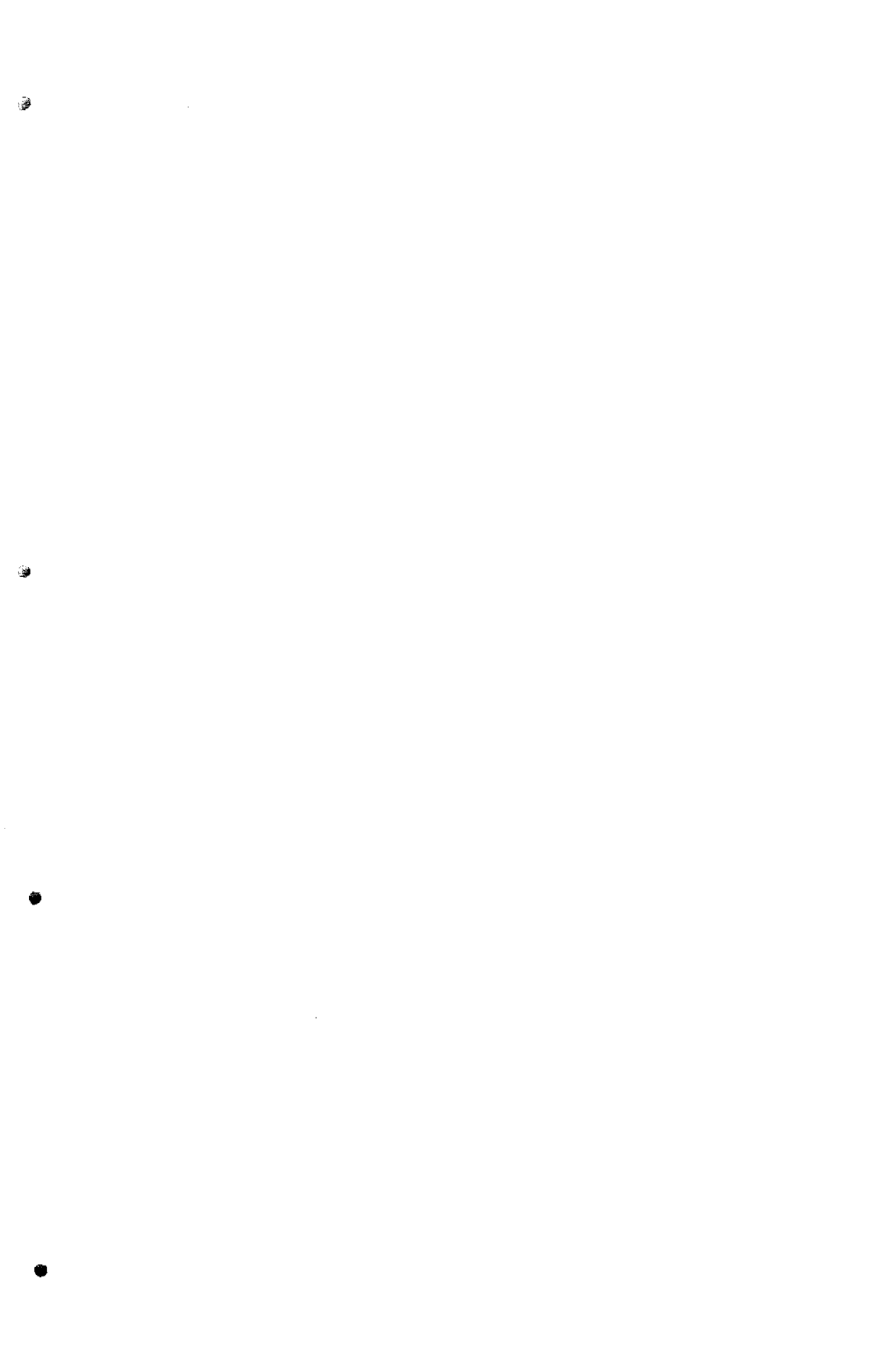
Michel Abitbol, Reuven Amitai-Preiss, Meir Bar-Asher, Malachi Beit-Arié, Gerhard Böwering, William C. Chittick, Patricia Crone, Daniel Gimaret, Simon Hopkins, David King, Ella Landau-'Tasserón, Richard H. Rouse, Sabine Schmidtke, Sarah Stroumsa, David Wasserstein and Jan Just Witkam.

Werner Diem و کامران امیرارجمند در جریان بازدید من از کتابخانه شیعی در بخش مطالعات شرقی در دانشگاه کلن به من کمک کردند. همچنین Gail Levin در Jewish National و کتابخانه دانشگاه در قدس. و نیز عالیه حاجی و جلال بدخشانی و دیگر اعضای کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلی در لندن؛ Dougland, S. Crow؛ Tamer Duke-Cohan و Nurit Tsafrir در امریکا و Yehuda Litani در قدس. من از محیط دوستانه در انستیتوی مطالعات پیشرفته پرنستون فراوان بهره بردم بطوری که قسمتی از این تحقیق در سالهای ۱۹۸۶ - ۱۹۸۷ در آنجا انجام شد. بیشتر از همه مدیون همسرم Bat-Sheva و فرزندانم Ophir و Yaron هستم. آنان صبورانه زحمت آماده سازی این کتاب را تحمل کردند. این کتاب را به عنوان نشان کوچکی از تشکر و سپاس خودم، به آنان تقدیم می‌کنم.

باب اوّل

زندگی و اندیشه

فصل اول:

زندگی

رضی الدین ابوالقاسم علی بن سعد الدین ابی ابراهیم موسی بن جعفر بن محمد بن احمد بن محمد بن طاووس (طاووس) در ۱۵ محرم سال ۱۵۸۹ هجری در شهر حله بدنیا آمد. از طرف پدر، نسبش را به حسن بن علی [ع] می‌رساند و از طرف مادر به امام حسین [ع]^۲. به همین دلیل لقب وی ذوالحسین بود.^۳ جد مادری او مؤلف و محدث ورام بن ابی فراس النخعی (م ۲ محرم ۶۰۵ در حله)^۴ و جده مادری او دختر یا نواده ابو

۱. کشف المحجبه ص ۴. تاریخ رجب ۵۸۷ که علی بن انجب ابن الساعی (م ۶۷۴، مة: ← تاریخ [ابن الساعی]) ارائه داده اشتباه است؛ گرچه گفته شده که او آنرا از خود ابن طاووس بدست آورده (نک: ابن زهره، غایه ص ۵۸؛ مة: مقدمة محمد مهدی الخراسان بر چاپ دوم فلاح السائل ص ۵ پاورقی ۱) کلمه «سبع» در ۵۸۷ می‌تواند به جای «تسع» خوانده شده باشد اما نمی‌توان رجب را با محرم اشتباه گرفت.

۲. کشف المحجبة ص ۱۱۸؛ ابن عنبة، عمدة الطالب ص ۱۵۶.

۳. فلاح السائل صص ۱/۲، ۲۶۴/۲۴۰؛ جمال الاسبوع ص ۲؛ کشف المحجبة ص ۱۹۳؛ مهج الدعوات ص ۳۴۲؛ فرج المهموم ص ۱؛ الیقین صص ۵/۱۲۲، ۴۵/۲۰۹.

۴. در باره او نک: منتجب الدین صص ۱۹۵ - ۱۹۶ ش ۵۲۲؛ ابن الاثیر، کامل ۱۲/۲۸۲؛ ابن الساعی، الجامع المختصر فی عنوان التواریخ و عیون السیرج ۹ تحقیق مصطفی جواد، بغداد ۱۳۵۳ صص ۲۷۱ - ۲۷۲؛ ریاض العلماء ۵/۲۸۲ - ۲۸۶؛ روضات ۸/۱۷۷ - ۱۷۹؛ الانوار الساطعة صص ۱۹۷ - ۱۹۸؛ بروکلمان، ذیل ۱/۷۰۹. در باره اینکه ورام از اعقاب یکی از افراد قبیله جاوان کردی است نک: مصطفی جواد: جاوان، القبیلة الكردية المنسية و مشاهیر

جعفر طوسی^۵ است که ابن طاووس غالباً به وی با عنوان «جَدّی» اشاره می‌کند (ظاهراً بمعنای نیای من نه جد من)^۶. یکی از اجداد او ابو عبدالله محمد بن اسحاق بن الحسن (زندگی احتمالاً در اوایل قرن چهارم) از اولین کسانی بوده که مقام نقابت را در «سوراء» (سورا) بر عهده داشته است.^۷ او را طاووس می‌خواندند از آن روی که قیافه‌اش زیبا و پاهایش نازیب بود (یا بدین دلیل که زیبایی و حماقت در وی جمع شده بود)، و خانواده وی با همین لقب شهرت یافتند.^۸ برخی از اعقاب وی، بعداً به حله و بغداد مهاجرت کردند.^۹

ابن طاووس در حله رشد یافت و تحصیلات آغازین خود را در آنجا گذراند. روشن است که وی در سال ۶۰۲ در حله بوده است.^{۱۰} او از نزد پدرش سعدالدین موسی که مادر باره وی، تقریباً چیزی نمی‌دانیم درس خواند، همانطور که خود می‌گوید: پدر و نیز جد وی ورام، بیشترین نفوذ را بر وی در سالهای رشدش داشته‌اند و به او فضیلت، تقوی و تواضع را یاد داده‌اند.^{۱۱} پدر او که «کتاب المقنعه» مفید^{۱۲} را به وی معرفی کرد باید شخصی با علائق عالمانه باشد. وی در هنگام وفات، احادیثی را که جمع‌آوری کرده و بر صفحات متفرقه نگاشته بود از خود برجای گذاشت. ابن طاووس این مواد را

-
- الجوّانین، مجلة المجمع العلمی العراقی ۱/۴، ۱۳۷۵، صص ۸۴ - ۱۲۱، در صص ۱۱۴ - ۱۱۶؛ الشیبی، مورخ العراق ابن الفوطی ج ۱/۲، بغداد ۱۳۷۸ صص ۱۸۸ - ۱۸۹؛ مصطفی جواد، مورخ العراق ابن الفوطی، مجلة المجمع العلمی العراقی ۶، ۱۳۷۸ صص ۳۷۱ - ۵۴۷، در صص ۴۰۴ پاورقی ۳؛ الثقات العیون ص ۳۲۷ پاورقی ۱.
۵. برای نسبت دقیق نک: بحثی که در مستدرک الوسائل، چاپ سنگی، ج ۳ ص ۴۷۱، ذریعه ۳۱۰/۲ پاورقی آمده است.
۶. به عنوان مثال نک: فتح الابواب ص ۲۳۷؛ فلاح السائل صص ۱۴ - ۱۵ / ۱۱ - ۱۲، ۱۷۸/۱۹۴؛ اقبال صص ۳۳۴/۸۷ - ۸۸ (ابن طاووس در آنجا، طوسی را این گونه توصیف می‌کند: جد پدرم به توسط مادر او.
۷. بحارالانوار ۱۰۷/۴۴؛ روضات ۳۲۵/۴. مة: یاقوت، البلدان ۳/۲۷۸.
۸. ریاض ۷۳/۱؛ روضات ۳۲۵/۴.
۹. ابن عنبه، عمدة الطالب ص ۱۵۶. در اینجا اشاره به «سوراء المدینه» است که ظاهراً اسم دیگری برای سوراء است.
۱۰. مة: فرج المهموم ص ۱۴۶.
۱۱. کشف المحجّة ص ۱۰۹.
۱۲. اقبال الاعمال ص ۸۷/۳۳۴؛ الانوار الساطعة ص ۱۸۵، نک: ے کتاب المقنعه.

در چهار مجلد فراهم آورده و برای هر جلد خطبه‌ای ساخته و عنوانی به مجموع آنها داد. این تألیف که به نام «کتاب فرحة الناظر و بهجة الخواطر» نامیده می‌شود یکی از تألیفات نخستین وی می‌باشد. بنابر این باید پدر وی، در وقتی که او جوان بوده فوت کرده باشد.^{۱۳} دیگر اساتید نخستین وی عبارت بودند از ابوالحسن علی بن یحیی الخياط (یا حنط) السوراوی الحلّی که از او در ربیع الاول ۶۰۹ اجازتهای دریافت کرد^{۱۴} و دیگری حسین بن احمد السوراوی که زیر نظر وی برخی از تألیفات ابوجعفر طوسی را تعلم کرد؛ او در جمادى الثانی ۶۰۹ به ابن طاووس اجازه داد.^{۱۵}

ابن طاووس از وطن خود حله به بغداد رفت. این بعد از ازدواج وی با زهرا خاتون دختر وزیر شیعی ناصر بن مهدی (م ۶۱۷) بود.^{۱۶} اندیشه این ازدواج از پدر و مادر وی بود.^{۱۷} ابن طاووس به این ازدواج چندان راغب نبود با این تصور که وصلت با این خانواده

۱۳. مة: ابن طاووس، کتاب فرحة الناظر. اسماعیل بغدادی، تاریخ درگذشت موسی را در حدود ۶۲۰ نوشته بدون یاد از منبع این تاریخ (هدیه العارفين، استانبول ۱۹۵۱ - ۱۹۵۵ ج ۲ ص ۴۷۹). تنها چیزی که با یقین می‌توان گفت این که والدین ابن طاووس در سال ۶۳۵ درگذشته بودند. وی در فلاح (که آنرا در همان سال یا سال پیشین شروع کرده) اشاره به قبر آنها در نجف کرده و آرزوی خود را برای خاکسپاری در کنار آنها یاد می‌کند (نک: فلاح ص ۷۴/۷۱ و از آنجا الانوار الساطعة ص ۱۸۵ مة: کشف المحجة ص ۱۱۱).

۱۴. فلاح السائل صص ۱۴ - ۱۲/۱۵، ۱۶۵/۱۸۰؛ اقبال صص ۳۰۸/۵۲۲، ۳۱۲/۵۲۷؛ جمال الاسبوع ص ۲۳؛ الیقین صص ۷۹ - ۲۸۰/۸۰. مة: فتح الابواب ص ۲۶۴ (لئانیته اجازة بكل ما یرویه). در باره علی بن یحیی نک: ریاض ۲۸۶/۴ - ۲۸۸؛ الانوار الساطعة صص ۱۱۸ - ۱۱۹.

۱۵. فلاح السائل صص ۱۲/۱۴ (و از آنجا: روضات ۳۳۳/۴)، ۱۶۵/۱۸۰؛ اقبال ص ۶۶۱/۶۷۴؛ جمال الاسبوع ص ۲۳؛ الیقین صص ۷۹ - ۲۸۰ (در آنجا تاریخ اجازة جمادى الثانی ۶۰۷ آمده است). در باره حسین بن احمد نک: ریاض ۲۰/۲ - ۲۱؛ الانوار الساطعة صص ۴۵ - ۴۶.

۱۶. کشف المحجة ص ۱۱۱. ابن مهدی (قبل از برکناری وی توسط خلیفه الناصر) پست‌های مهمی در فاصله سالهای ۵۹۷ - ۶۰۴ داشته از جمله وزارت در سال ۶۰۲ - ۶۰۴. نک: ابن طقطقی، الفخری، بیروت ۱۳۸۶ صص ۳۲۵ - ۳۲۶؛ ابن زهره، غایه صص ۶۲ - ۶۳؛ Hartmann کتاب *Nasir* صص ۱۴۵ - ۱۵۱.

۱۷. محتملاً ابن مهدی اهداف خاص خود را از این ازدواج داشته، چرا که ادعای علوی بودن وی در معرض تردید قرار داشته است (و کان یدعی انه شریف علوی و قد طعن فی نسبه؛ نک: ابو شامه ص ۱۲۴) ازدواج دختر او در خانواده‌های معتبر، تنها می‌توانسته آبرو و اعتبار او را بالا برد.

5 او را به مسائل دنیوی خواهد کشاند. بعد از این وی به حرم موسی بن جعفر [ع] رفت تا در این باره استخاره کند و تا زمان به دست آوردن پاسخ مبنی بر درستی این ازدواج در آنجا باقی ماند.^{۱۸} تاریخ دقیق ازدواج وی را نمی توان تعیین کرد. از یک سو، می دانیم که ابن طاووس در سال ۶۰۳ در بغداد بوده،^{۱۹} اما روشن نیست که این تنها یک سفر بوده یا به عنوان یک داماد جدید در آنجا زندگی می کرده است. از سوی دیگر گزارش شده است که وی تقریباً برای پانزده سال در بغداد مانده است.^{۲۰} اگر این گزارش درست باشد او نمی توانسته پیش از اواسط دهه ۶۲۰ در آنجا سکونت گزیده باشد، زیرا (همانطور که نشان خواهیم داد) وی دارالخلافه را در سال ۶۴۱ یا اندکی قبل از آن ترک کرده است. در آن صورت ازدواج او نیز نمی توانسته پیش از اواسط دهه ۶۲۰ باشد. در باره همسر و اولاد احتمالی وی چیزی نمی دانیم. تنها چیزی که روشن است این که وی در سال ۶۴۹ که کشف المحجّة را نگاشته همسرش زنده نبوده و فرزندان وی را ام ولدهای وی بدینا آورده بودند.^{۲۱}

ابن طاووس بعد از استقرار در بغداد، با عده ای از مقامات رسمی محلی که تعدادی شیعه بوده یا گرایش شیعی داشتند آشنا شد. او بویژه با مؤیدالدین محمد بن احمد ابن العلقمی (م ۶۵۶) استاذالدار (وزیر آخرین خلیفه عباسی مستعصم)^{۲۲}، روابط نزدیکی داشت. وی با یکی از برادران ابن علقمی و فرزند او عزالدین ابوالفضل محمد بن محمد صاحب المخزن دوست بوده است.^{۲۳} ابن طاووس به مستنصر عباسی (خلافت از ۶۲۳ - ۶۴۰) آن مقدار نزدیک بود که می توانست برای کمک مالی برای دو عالم نجوم شناس نیازمند: بدرالاعجمی و کثیرالدین محمود بن محمد وساطت موفقیت آمیز

۱۸. کشف المحجّة ص ۱۱۱. در باره استخاره نک: ابن طاووس، کتاب فتح الابواب.

۱۹. او (مهج الدعوات ص ۲۱۲) می نویسد که در بغداد، در آن سال، تألیفی به خط عبدالسلام بصری دیده است (نک: کتاب اخبار و انشادات).

۲۰. این نکته مبتنی بر مطلبی است از شهید اول (نک: بحار ۱۰۷/۴۵؛ روضات ۳۳۸/۴).

۲۱. کشف المحجّة ص ۱۳۸؛ مق: دائرة المعارف ج ۱ مقاله «ام الولد» [از J. Schacht]. در کشف المحجّة ص ۱۱۱ کلمات رضوان الله علیها را بعد از نام زهرا خاتون می افزاید.

۲۲. المضایقه ص ۳۴۷/۳۵.

۲۳. بحار ۱۰۷/۴۴؛ الانوارالساطعة ص ۱۵۰.

کند.^{۲۴} آنگونه که ابن طاووس می‌گوید المستنصر برای او در جانب شرقی شهر خانه‌ای فراهم کرد. در همین خانه (در نزدیکی مأمونیه در درب‌البدیین)^{۲۵} بود که عالم شیعی اسعد بن عبدالقاهر الاصفهانی را که از او روایت می‌کند در صفر سال ۶۳۵ ملاقات کرد.^{۲۶} اسعد بن عبدالقاهر همراه با محمد بن جعفر بن هبة الدین نما (م ۶۴۵)^{۲۷} از او بیان

۲۴. فرج المهموم صص ۱۲۶ - ۱۲۷. نیز نک: الانوار صص ۲۴، ۱۷۸ - ۱۷۹.

۲۵. در باره «مأمونیه» نکه به عنوان مثال: یاقوت، البلدان ج ۵ صص ۴۴ زیر مورد؛

G. Le Strange *Baghdad during the Abbāsid Caliphate*, Oxford, 1924 index

زیر مورد.

من غیر از این اشاره به درب‌البدیین ندیده‌ام. این نام نشانگر این است که این منطقه از نزدیک باب بدر یعنی جایی که یکی از دروازه‌های قصر بوده (Le Strange در *Baghdad* صص ۲۷۰ - ۲۷۱، مة: الحوادث الجامعة صص ۲، ۱۰۴، ۱۲۴، ۱۳۳) شروع می‌شده و از وسط محله بدریه می‌گذشته است (مة: ابن الاثیر، لباب ج ۱ صص ۱۲۷، الحوادث الجامعة صص ۲، ۷۲، ۸۹، ۹۰، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۶۱، ۱۶۶، ۱۶۹) (به علاوه محلاتی که در نزدیک آن قرار داشته مثل: المقتدیه، مة: پایین). ابن طاووس در الیقین صص ۱۷۹/۷۹، به سکونت خود در دارالحوبه (یا حرّبه) اشاره می‌کند. این نام، ناشناخته است (آیا می‌توان این اسم را به صورت دارالحربیه اصلاح کرد، به این معنی که به محله حربیه شمال بغداد منتهی می‌شده است؟)، اما باید همان درب‌البدیین باشد چون وی اشاره به همان ملاقات با اسعد بن عبدالقاهر می‌کند که آنرا در الیقین (صص ۱۸۱/۴۷۳) یاد کرده است. ابن طاووس (نک: فتح الابواب صص ۲۳۳ و از آنجا روضات ج ۴ صص ۳۲۸) می‌گوید: زمانی که او در قسمت غربی بغداد بوده کسی به دنبال وی می‌گشته است، اما این لزوماً به این معنی نیست که وی در آنجا زندگی می‌کرده است. مة: حیات صفی‌الدین ابوجعفر محمد بن معد که مورد عنایت خلیفه الناصر بود؛ وزیر مؤید الدین القمی به او اصرار کرد تا از حله به بغداد بیاید و وی را در یکی از خانه‌های خود در دارالخلافه سکونت داد (یا به او بخشید) (ابن زهره، غایة صص ۸۳).

۲۶. فلاح السائل صص ۱۵/۱۲ (از آنجا: روضات ج ۴ صص ۳۳۴)؛ جمال الاسبوع صص ۱۶۹ - ۱۷۰؛ سعد السعود صص ۲۳۲ - ۲۳۳؛ الیقین صص ۲۷۹/۷۹، ۴۷۳/۱۸۱. مة: اقبال صص ۶۷۴/۴۶۱؛ جمال الاسبوع صص ۱۷۲. نامه کامل وی را ابوالسعادات عمادالدین اسعد بن

عبدالقاهر بن اسعد بن محمد بن هبة الله بن حمزه عماد الدین الاصفهانی یاد کرده‌اند. بجای «ابن اسعد» «بن سفرویه» (سفروه، سفروه، شقروه، شقروه) ضبط شده که یا مربوط به لقب جد (پدری) او و یا جد (اعلای) ابوالسعادات است. تاریخ وفات وی روشن نیست. در اعیان الشیعه ج ۹ صص ۱۴۳، صفر ۶۳۵ آمده است، اما این باید نتیجه اختلاط با تاریخی باشد که ابن طاووس در آن تاریخ از وی روایت کرده است. برای اطلاعات بیشتر نک: ریاض ۱/۸۱ - ۸۲؛ روضات ۱/۱۰۲. ابن طاووس دو تألیف اسعد را روایت کرده؛ نک: کتاب الفائق علی الاربعین، و - کتاب شرح الولاء.

۲۷. در باره او نک: عاملی، امل الامل ۲/۳۱۰؛ الانوار الساطعه صص ۱۵۴ - ۱۵۵؛ نیز نک: الاجازات صص ۱۸ - ۱۹/۴۳.

مهم کتاب «فتح الابواب» ابن طاووس است.^{۲۸} آشنایی ابن طاووس با ابن نما از دوره جوانی بود؛ زمانی که ابن نما درس فقه به وی آموخته و اجازه روایت کتب مختلف را، که در میان آنها بخش نخست «کتاب النهایه» شیخ طوسی بود، به وی داد.^{۲۹} علمای دیگری که ابن طاووس نزد آنها درس خواند عبارتند از: تاج الدین حسن بن علی الدرّبی؛^{۳۰} نجیب الدین محمد السوراوی؛^{۳۱} صفی الدین محمد بن معدّ بن علی الموسوی که از وی «الموالید»^{۳۲} ابن خشاب را در دهه آخر صفر ۶۱۶ روایت کرده؛^{۳۳} شمس الدین فخار بن معدّ بن فخار الموسوی (م ۶۳۰) که از او احادیث مروی از خلیفه الناصر را روایت کرده است؛^{۳۴} کمال الدین حیدر بن محمد بن زید الحسینی که از وی در ۱۶ جمادی الثانی ۶۲۰ روایت کرده است؛^{۳۵} سدید الدین سالم بن محفوظ بن عزیزه (یا: عزیزه) الحلّی که به او دو کتاب تبصره و بخشی از متن کلامی «المنهاج» را درس داد؛^{۳۶} جبرائیل بن احمد السوراوی؛^{۳۷} علی بن الحسین بن احمد بن علی بن ابراهیم بن محمد

۲۸. نک: فتح الابواب ص ۳۲۸ (فهرست اعلام).

۲۹. نک: کشف ص ۱۳۰؛ کتاب النهایه.

۳۰. فرحة الغری صص ۶۲، ۹۰، ۱۱۱؛ الانوار الساطعة صص ۴۸، ۴۰.

۳۱. الانوار الساطعة صص ۱۵۸ - ۱۵۹. به گفته ریاض (۵/۳۷۵ - ۳۷۶)، نام صحیح وی

یحیی بن محمد بن یحیی بن الفرج السوراوی است.

۳۲. نک: فهرست زیر همین عنوان.

۳۳. الیقین ص ۱۷۸/۴۶۸؛ نیز نک: فرحة الغری ص ۵۲ محمد بن معدّ که به عنوان محدث و

نسابه معروف بود، عمر طولانی داشته است؛ نک: ابن زهره، غنایه صص ۸۳ - ۸۶؛ ریاض

۵/۱۸۳؛ الانوار الساطعة ص ۱۷۵؛ مقدمه محقق کتاب بر کشف المحجّة ص ک. ابن طاووس

تعلیقی از او نقل می‌کند؛ نک: فهرست.

۳۴. نک: فضایل امیرالمؤمنین. در باره فخار (فخّار یا فخّار) نک: ریاض ۴/۳۱۹ - ۳۳۱؛ روضات

۵/۳۴۶ - ۳۴۹؛ اعیان ۴۲/۲۶۲ - ۲۶۳؛ الانوار الساطعة صص ۱۲۹ - ۱۳۰؛ الخراسان در

مقدمه بر فلاح ۲ (ص ۸) می‌گوید: فخار در دهه آخر صفر سال ۶۱۶ به ابن طاووس اجازه داده

است. شاهد الخراسان در الیقین ص ۱۳۵/۳۸۱ آمده است اما چنین تاریخی در آنجا نیامده

است. الخراسان باید اطلاعاتی که در باره محمد بن معدّ آمده با فخار بن معدّ اشتباه کرده باشد.

۳۵. الیقین ص ۱۸۷/۴۸۵؛ الانوار الساطعة صص ۵۷ - ۵۸.

۳۶. ریاض ۲/۴۱۲؛ الانوار الساطعة صص ۷۱ - ۷۲.

۳۷. فلاح صص ۲۶۹ - ۲۷۰/۲۴۴ - ۲۴۵ (ما وجدناه بخط جبرائیل بن احمد السوراوی رحمه الله

و نحن نروی عنه کل ما رواه).

ابوالحسن العلوی الجَوّانی؛^{۳۸} حسین بن عبدالکریم الغروی؛^{۳۹} و محیی الدین محمد بن عبدالله بن علی بن زهره الحلّبی.^{۴۰} ابن طاووس شیوخ غیر امامی نیز داشته؛ وی روایت خود از آنها را چنین توجیه می‌کند که نقل از آنها برای شیعه بدلیل مصلحتی است که در روایت از آنها وجود دارد.^{۴۱} از جمله آنها: محمد بن محمود ابن النجار (م ۶۴۳) که ابن طاووس ذیل تاریخ بغداد او را روایت و تلخیص کرده است؛^{۴۲} دیگری مؤید الدین محمد بن محمد القمی بود که در عهد وزارتش اجازه روایت از خود به او داده است.^{۴۳} المستنصر چند بار کوشید تا ابن طاووس را به سیاست بکشاند؛ او می‌خواست تا به توسط قمی وزیر و دیگر امراء به او مقام نقابت تمامی طالبی‌ها واگذار کند. این اصرار چند سال ادامه داشته اما وی از پذیرفتن آن سرباز زده است.^{۴۴} این پیشنهاد می‌بایست میان سالهای ۶۲۳ (شروع خلافت مستنصر) و ۶۲۹ (سال برکناری و اعدام القمی) بوده

8

۳۸. فلاح صص ۲۴۶/۲۲۳ - ۲۲۴؛ ابن طاووس کتابی [نامه‌ای؛ فی کتابه الینا] که علی به او نوشته نقل می‌کند. افندی (ریاض ۴۱۸/۳) این عبارت را از فلاح السائل نقل می‌کند و از آن استنباط می‌کند که علی شیخ یا استاد ابن طاووس بوده باشد.

۳۹. فرحة الغری صص ۱۴۴، ۱۴۵؛ الانوار الساطعه ص ۴۹.

۴۰. فرحة الغری صص ۳۶، ۱۳۶؛ نامه دانشوران (در باره آن مق: Storey ج ۲/۱ صص ۱۱۷۳ - ۱۱۷۴، ذریعة ۲۴/۲۱ ش ۱۱۰) ۱/۶۲؛ الانوار الساطعه صص ۱۶۰ - ۱۶۱. نیز نک: ریاض ۱۱۴/۵. این ادعای آقا بزرگ (الانوار ص ۱۳۶) که قریش بن السبیع (سبیع) العلوی را باید یکی از شیوخ ابن طاووس بشمار آورد، نتوانستم به اثبات برسانم. نک - کتاب فضل العقیق.

۴۱. الاجازات ص ۴۳/۱۹.

۴۲. نک - ابن طاووس، کتاب التحصیل؛ ذیل تاریخ بغداد؛ سعد السعود ص ۷۳. ابن طاووس از وی اجازه‌ای برای روایت «الجمع بین الصحیحین» حمّیدی نیز دریافت کرد (فتح الابواب ص ۱۴۹).

۴۳. نک - فرج المهموم ص ۱۸۷. در آنجا القمی به عنوان صاحب وزیر ناصر بن المهدی توصیف شده است. املائی «کثیر القمی» که در فرج المهموم آمده خطاست، درست آن که در فرج المهموم* (برگ ۱۲۵ - پ) آمده وزیر الکبیر القمی است. برای «القمی» نک: الحوادث الجامعه صص ۳۳ - ۳۵؛ Hartmann، الناصر صص ۱۵۱ - ۱۵۲.

۴۴. کشف صص ۱۱۲ - ۱۱۴؛ مق: بحار ۴۴/۱۰۷؛ روضات ۳۳۸/۴ و از آنجا: Strothmann, p. 92. در ابن عنبه، العمدة، ابن عنبه آنگونه که در نامه دانشوران ۱/۱۷۶ نقل شده، خلیفه پیشنهاد کننده را اشتهاً الناصر لدین الله یاد کرده است.

باشد. ^{۴۵} المستنصر نیز بدون موفقیت کوشید تا ابن طاووس را وادار به دادن فتوی کند. ^{۴۶} همچنین در اینکه وی را به عنوان سفیر خود نزد حاکم مغول بفرستد ناکام ماند. ^{۴۷} وی در باره اینکه در چه موقعیتی از او چنین درخواستی کرده‌اند، اشاره نمی‌کند اما محتمل است که بعد از شکست نیروهای مسلمان بدست مغولان در نبرد خانقین در پایان سال ۶۳۵ بوده باشد. ^{۴۸} در پایان جنگ، سفیر جورماغون، ^{۴۹} امیر مغول قفقاز، به بغداد آمد (ربیع الثانی ۶۳۶) و خلیفه او را با سفیر خود جعفر بن محمد بن احمد بن عباس البطائحي، ناظر التركات، فرستاد؛ او که در نزدیک قزوین با جورماغون ملاقات کرد و

۴۵. حادثه‌ای که اربلی در کشف الغمه ۳/ ۲۸۳ - ۲۸۶ بیان کرده و خواندمیر (حیب السیر، تهران ۱۳۳۳ ش، ۲/ ۱۰۷ - ۱۰۸) آن را بازگو می‌کند مربوط به همان سالهاست: یک نفر به نام اسماعیل بن حسن الهرقلی که از دملی در ران چپ خود رنج می‌برد به حله آمد و از ابن طاووس یاری خواست، ابن طاووس (که باید برای سرزدن به وطن خود رفته باشد) او را نزد اطبای محلی فرستاد و آنها گفتند که تنها راه علاج در آوردن دمل است اما این عمل می‌تواند منتهی به مرگ اسماعیل شود. ابن طاووس وی را به بغداد برد اما اطبای آنجا نیز همین عقیده را داشتند. اسماعیل به سامرا رفت تا در مشهد ائمه [ع] دعا کند. در آنجا به پیرمردی برخورد کرد که وی را معالجه کرد و خود را به عنوان امام دوازدهم معرفی نمود. وقتی این خبر به بغداد رسید، القمی وزیر از ابن طاووس خواست تا در این داستان تحقیق کند. ابن طاووس با گروهی به دیدار اسماعیل رفت و وقتی دید که دمل کاملاً از بین رفته (معجزه‌ای که تنها امام می‌توانست آنرا انجام دهد) بیهوش شد. پس از آن ابن طاووس، اسماعیل را نزد القمی برد و او نیز وی را نزد المستنصر برد.

۴۶. کشف المحجّة صص ۱۱۱ - ۱۱۲.

۴۷. کشف المحجّة صص ۱۱۳ - ۱۱۴. رفتار دوستانه المستنصر نسبت به ابن طاووس، با توجه به سیاست خشن ضد شیعه او که گزارش شده، قابل ملاحظه است (مق: ابن فضل الله العمری، مسالک الابصار فی ممالک الامصار، تحقیق: فؤاد سزگین از انتشارات مؤسسه تاریخ علوم عربی - اسلامی، سری c چاپ عکسی ج ۴۶ کتاب یازده، فرانکفورت ۱۹۸۸ ص ۱۹۷). در مقابل ابن طاووس، ابوحفص عمر السهروردی (م ۶۳۲) پذیرفت تا مأموریت‌های سیاسی را از طرف خلیفه عباسی (الناصر) انجام دهد. نک: Hartmann، الناصر صص ۲۴۵ - ۲۵۰.

(عوارف المعارف) R. Gramlich, *Die Gaben der Erkenntnisse des Umar as-Suhrawardi*, Wiesbaden, 1978, pp. 9-13.

۴۸. در باره این جنگ نک: ابن العبری، مختصر تاریخ الدول، بیروت (بی تا) [۱۹۷۸ - ۱۹۷۹]، صص ۲۵۱؛ الحوادث الجامعه صص ۱۰۹ - ۱۱۳؛ مق: (المقریزی، کتاب السلوک لمعرفة دول الملوک ج ۲/ ۱، تحقیق: محمد مصطفی زیاده، قاهره ۱۹۳۶ ص ۲۷۳ (در ذیل حوادث سال ۶۳۶) در باره خانقین نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «خانقین» [از: P. Schwarz].

○ جورماغون (جورمون). م

در سال بعد بازگشت.^{۴۹} محتمل است که بطائی را بعد از امتناع ابن طاووس برگزیده باشند.

9

احتمالاً ابن طاووس در سال ۶۳۸ هنوز در بغداد بوده است، زیرا وی از سفری به سامرا در ۱۳ ذی قعدة آن سال سخن می‌گوید و محتمل است که این سفر را از دارالخلافه انجام داده باشد؛^{۵۰} اما در سال ۶۴۱ او به حله بازگشته بود. وی شهر را با دوست و استاد خود محمد بن محمد القاضی الآوی الاعجمی (م ۶۵۴) برای زیارت نجف در ۱۷ جمادی الثانی ۶۴۱ ترک کرد و در آنجا در کنار روضه حضرت علی [ع] یک کشف عرفانی برای وی رخ داد [فُورِد عَلَیَّ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ إِقْبَالِهِ، وَ الْمَكَاشِفَةَ مَا كَدَتْ أَنْ اسْقَطَ إِلَى الْأَرْضِ]؛^{۵۱} در نیمه آخر سال ۶۴۲ او به بازدید که در دوره سکونت در بغداد از حله کرده اشاره می‌کند.^{۵۲} اما اینکه چه چیز ابن طاووس را وادار به ترک بغداد کرده معلوم نیست. ممکن است به دلیل مرگ المستنصر و نیز خواست خود وی در داشتن یک زندگی ساکت به دور از حیل‌های شیطانی (چنانکه او بغداد را این

۴۹. الحوادث الجامعة صص ۱۱۳ - ۱۱۴، ناظر ترکات باید مسئول دیوان التركات الحشریه باشد و این مسئولیت در اختیار گرفتن زمینهای بدون وارث بوده، و این املاک مربوط به دولت می‌بوده است. یکی از این مأموران ابو محمد عبدالعزیز بن دلف البغدادی (م ۲۶ صفر ۶۳۷) بوده که پسرش جانشین وی گردید؛ نک: ابن رجب، ذیل ج ۲ صص ۲۱۸ - ۲۱۹ و از آن: Hartmann، الناصر ۲۱۱؛ مورد دیگری که مسئول این املاک بود (تولی الناظر فی التركات) ابوسعید محمد بن سعید بن محمد بن عمر الرزاز (م ۳ ذی الحجة ۵۷۲) بود؛ نک: ابن الدیبی، ذیل تاریخ مدینة السلام بغداد، تحقیق: بشار عواد معروف ج ۱، بغداد ۱۹۷۴ صص ۲۸۰ - ۲۸۱؛ المنتظم ۲۶۸/۱۰. مَق: Dozy زیر مورد «حشر». در باره جورماغون نک: اشپولر، تاریخ مغول در ایران (متن آلمانی) ج سوم، برلین ۱۹۶۸ فهرست اعلام.

۵۰. مهج الدعوات ص ۲۹۶ و از آنجا: نامه دانشوران ۱/۱۶۷.

۵۱. المضایقة صص ۳۶/۳۴۸ - ۳۴۹؛ مَق: کشف ص ۱۱۵. در باره الآوی، نک: بحار ج ۱۰۷ صص ۳۴ - ۳۵؛ ریاض ۵/۱۵۷؛ روضات ۶/۳۲۰ - ۳۲۳، الانوار الساطعة صص ۱۷۲ - ۱۷۳. او زمانی به توسط یکی از امرای جورماغون زندانی شد. نک: علامه حلی، منهاج الصلاح (مَق: ذریعه ۲۳/۱۶۴ ش ۸۵۱۰؛ Schmidtke صص ۱۱۵ - ۱۱۶) و از آنجا: نسوری، جنة الماوی؛ بحار ۵۳/۱۹۹ - ۳۳۶ در ص ۲۲۱. ابن طاووس در اقبال ص ۴۶۹/۶۸۷ او را با عبارت «برادر من» یاد می‌کند.

۵۲. فتح الابواب ص ۲۲۳.

چنین توصیف می‌کند)^{۵۳} بوده باشد.

فرزند بزرگ وی محمد المصطفی در ۹ محرم ۶۴۳ در حله دو ساعت و پنج دقیقه (بعد مضمی ساعتین و خمس دقائق) بعد از غروب آفتاب به دنیا آمد.^{۵۴} در آن زمان، احمد برادر ابن طاووس نیز در همانجا زندگی می‌کرده است.^{۵۵} بعد از آن، ابن طاووس به نجف رفته و سه سال در آنجا ماند.^{۵۶} در آنجا فرزند دوم وی علی در ۸ محرم ۶۴۷ دو ساعت و شانزده دقیقه بعد از غروب به دنیا آمد.^{۵۷} بعد از آن با رفتن به کربلا، وی کوشید تا از اجتماع فاصله بیشتری گرفته و به این قصد همان مدت در آنجا بماند.^{۵۸} در کربلا بود که کشف المحجّة را نوشته و فرج المهموم (۲۳ محرم ۶۵۰)^{۵۹} و اقبال (در ۱۳ جمادی الاول ۶۵۰) را تکمیل کرد.^{۶۰} ظاهراً او از ۶۴۵ تا ۶۴۸ در نجف و از ۶۴۹ تا ۶۵۲ در کربلا بوده است. بعد از اقامت در کربلا بر آن بود تا سه سالی نیز به سامرا که نقطه دورتری بوده - همچون دیری در بیابان - برود.^{۶۱} همانگونه که ابن طاووس می‌گوید او تا جایی که خود می‌دانست، [او می‌خواست] اولین شخصی باشد که با خانواده خود در

10

۵۳. کشف ص ۱۱۱ (محل حبات الشیطان).

۵۴. کشف صص ۴، ۱۵۱؛ التشریف ص ۵. در باره اینکه غروب، شروع روز اسلامی است نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «میقات» [از: D. A. King].

۵۵. او حل الاشکال فی معرفة الرجال را در ۲۳ ربیع الثانی ۶۴۴ در حله، در خانه‌ای در کنار خانه‌ای که مربوط به ورام جد او بود تکمیل کرد. (ریاض ۷۴/۱، ذریعه ۳۸۶/۳؛ ۸۵/۷، به نقل از: التحریر الطاووسی از حسن بن شهید ثانی.

۵۶. کشف ص ۱۱۸.

۵۷. کشف ص ۴؛ عبارت چنین است: بعد مضمی ثانیین و ستة عشرة من یوم الجمعة ثامن محرم. اما آنگونه که پروفوسور D. A. King (در تماس شخصی) به من گفت، ثانیین باید، تصحیف شده ساعتین باشد. به گفته وی، ممکن است ابن طاووس برای تعیین وقت از روی ستارگان از زیج استفاده کرده باشد به این صورت که ارتفاع ستاره را بوسیله اسطرلاب گرفته و آنرا با جدولهای زیج (برای تعیین وقت) تطبیق داده باشد. من از پروفوسور King متشکرم که این مسأله را روشن کرد. ممکن است ملاحظات طالع شناسانه خاصی در این دقت ابن طاووس در ثبت تاریخ تولد فرزندان وی نهفته باشد؛ مق: کشف المحجّة ص ۱۳۷.

۵۸. کشف ص ۱۱۸.

۵۹. فرج المهموم ص ۲۶۰.

۶۰. اقبال ص ۲۲۵/۷۲۸؛ نیز نک: باب دوم فصل دوم.

۶۱. کشف ص ۱۱۸.

عبات سه گانه شیعه مانده باشد^{۶۲} بازگشت او را به بغداد در سال ۶۵۲ می توان به عنوان اولین قسمت سفر او به سامرا تصور کرد. اما به عللی نامشخص او در دارالخلافه ماند. ظاهراً او خانه قدیمی خود را نگاه داشته بود.^{۶۳} در ۲۱ محرم ۶۵۵ وی گزارش می کند که در خانه خود در المقتدیه بوده است.^{۶۴} این محله در شمال باب بدر قرار داشته و به همین دلیل، این اشاره، محتملاً به همان خانه درب البدرین می باشد. ابن طاووس در جریان سقوط بغداد به دست مغولان در آن شهر بود. او می گوید: در همین روز است که دولت عباسی خاتمه یافت. آن شب ترسناک بوده اما به او و خانواده اش صدمه ای نرسیده است.^{۶۵} بعد از آنکه هلاکو داخل شهر شد، گفته می شود که علما را در المستنصریه جمع کرد و از آنان خواست تا در باره اینکه کدامیک از حاکم عادل کافر یا حاکم ظالم مسلمان افضل هستند، فتوی بدهند. در ابتدا علما از دادن جواب ابا کردند به استثنای ابن طاووس که ضمن نوشته ای تأیید کرد که حاکم کافر عادل بهتر است. شاید بدلیل ترس از هلاکو و یا به احترام او، دیگران از وی تبعیت کرده و آن سند را امضاء کردند.^{۶۶} هلاکو بر خورد خوبی با ابن طاووس داشت. وی در ۱۰ صفر ۶۵۶، ابن طاووس

11

۶۲. کشف صص ۱۱۸ - ۱۱۹.

۶۳. فرج المهموم ص ۱۴۷.

۶۴. اقبال ص ۵۸۵/۵۶. در اقبال نام محله تصحیف شده است. در اقبال ۱: المفیدیه و در ج ۲ «المقیدیه» آمده است. در باره المقیدیه نک: یاقوت، البلدان ۴/۳۱۵ (زیر مورد قراح) Le Strange، بغداد صص ۲۸۳ - ۲۸۶. نیز در ارتباط با ابوتیمیم معد بن الحسین الموسوی (م ۶۱۷) که خانه وی در المقیدیه، زمانی به عنوان مهمانسرای رسمی دولتی مورد استفاده بوده بدان اشاره شده است؛ نک: الحوادث الجامعه صص ۷۷، ۸۸ - ۸۹، ۱۱۹، ۱۶۵. مق: ابن الساعی، الجامع المختصر ج ۹ ص ۳۸.

۶۵. اقبال ص ۵۷ (المفیدیه) / ۵۸۶ (مقیدیه) در همین تاریخ است که شکافی که در برج العجمی بوجود آمد، مغولان را قادر به دسترسی به استحکامات کرده و تسلیم واقعی ۶ روز بعد از آن صورت گرفت. نک:

R. Wu, *The Fall of Baghdad and the Mongol Rule in al-Iraq, 1258-1335*

تر دکتر، دانشگاه Utah ۱۹۷۴ صص ۸۶ - ۸۷. من از دکتر R. Amitai-preiss برای این ارجاع متشکرم.

۶۶. ابن طقطقی، الفخری ص ۱۷؛ برای بحثی روشنگر منشأ و معنای دیدگاهی که در فتوی منعکس شده نک:

J. Sadan, "Community and Extra-community as a Legal and Literary

را احضار کرده و به وی و دوستان او امان داد. ابن طاووس هزار نفر را جمع کرده و در حفاظت افرادی که هلاکو فرستاده بود به حله رفت.^{۶۷} وی نمی‌توانست زیاد در آنجا مانده باشد زیرا وی می‌گوید در نهم محرم ۶۵۸ در خانه‌اش در نجف بوده است.^{۶۸} اندکی بعد از آن، ابن طاووس بار دیگر در بغداد بود^{۶۹} (او در ۱۴ ربیع الاول ۶۵۸ در خانه‌اش در مقتدیه بود). در آن تاریخ، او اجازه‌ای برای نقل تألیفی (تشریف بتعریف وقت التکلیف) که به تازگی تمام کرده بود، داد^{۷۰} برگشت او به دارالخلافه، محتملاً مربوط به تعیین وی توسط هلاکو به عنوان نقیب علویان بوده است، این تعیین به نقل ابن طاووس در ۶۵۶ رخ داده است.^{۷۱} این تاریخ با گزارشی که ابن طاووس در سال ۶۶۱ نقیب النقبای انتصابی علویان عراق شده، ناسازگار است.^{۷۲} شاید دو منصب بوده، یکی تعیین وی به عنوان نقیب علویان بغداد (این با گزارشی که «ابن طاووس نقابت طالبیان بغداد را داشت» سازگار است) و دیگری تعیین بعدی او به عنوان نقیب النقبای همه علویان عراق.^{۷۳} این امر سازگار با نقلی است که در باره ابن طاووس آمده: او که بر متکای سبزی تکیه زده - رنگ سبز علوی که جای رنگ سیاه عباسی را گرفته بود - و به شعر علی

Problem," *IOS*, 10, 1980, pp. 102-115.

متن ابن طقطقی در صص ۱۱۴ - ۱۱۵ تحلیل شده است (بجای رشید الدین، رضی الدین بخوانید).

۶۷. اقبال ص ۵۸۸/۵۹. Strothmann (ص ۹۲) در گفته خود که ابن طاووس در زمان سقوط بغداد در نجف بوده اشتباه کرده است. شاید جمله‌ای در روایات (۳۳۸/۴) که ابن طاووس در نجف بود، و «فی دولة المغول» به بغداد برگشته او را گمراه کرده باشد.

۶۸. تشریف ص ۵.

۶۹. مة: بحار ۱۰۷/۴۵.

۷۰. تشریف ص ۱۷ (بجای المفیدیه بخوانید المقتدیه).

۷۱. الولاية علی العلویین؛ به احتمال زیاد برابر با عنوان «ولاية النقبای علی ذوی الانساب» که عنوان رسمی نقیب بوده می‌باشد. (مة: Hartmann، الناصر ص ۱۵۳ پاورقی ۱۴۴)؛ اقبال صص ۵۸۶/۵۸، ۶۰۰/۷۱.

۷۲. الحوادث الجامعة ص ۳۵۰؛ Strothmann ص ۹۳، مة: L. Massignon در

"Cadis et naqibs baghdadiens" در مجله *WZKM*، ۵۱، ۱۹۴۸ صص ۱۰۶ - ۱۱۵

ص ۱۱۵ پاورقی ۱.

۷۳. ابن زهره، غایه ص ۵۸.

بن حمزه، که وی را با علی بن موسی الرضا [ع] مقایسه می‌کند، گوش می‌کرد. ^{۷۴}

موضع ابن طاووس در برابر مغولان چه بوده است؟ در این باره مواد اندکی وجود دارد که بتوان به آنها استناد کرد. در اقبال نسبت به حاکم مغول (ملک الارض) تشکر کرده و می‌گوید که برای او دعا خواهد کرد. ^{۷۵} وی خود را نسبت به تعیینش برای نقابت از سوی هلاکو بی تفاوت می‌داند. ابن طاووس یکی از کتابهای خودش را به توسط صاحب دیوان برای هلاکو فرستاد. ^{۷۶} بر خلاف، شاهدی از ابن عنبه (۸۲۸) در دست داریم (با اذعان به اینکه منبعی متأخر است) که ابن طاووس در ابتدا بر آن بوده تا این منصب را نیز نپذیرد اما بعد از اینکه نصیرالدین طوسی از قصد وی آگاه شد، به وی هشدار داد که این تصمیم منجر به قتل وی خواهد شد. ^{۷۷} ابن عنبه در تألیف فارسی خود الفصول الفخریه، می‌نویسد که ابن طاووس توسط هلاکو به اجبار و اکراه نقیب النقباشد. ^{۷۸} اگر

۷۴. ابن زهره، غایه ص ۱۴۶، گرچه گزارشات مربوطه محل رخداد را نمی‌گوید، احتمالاً در بغداد روی داده است. «مرتبه» بیشتر در مراسم و تشریفات مورد استفاده قرار می‌گرفته است. مَق: 69 - 51. J. Sadan, "À propos de 'martaba,'" *REI*, 41, 1973, pp. 69 - 51.

75. *Le mobilier au Proche-Orient médiéval*, Leiden, 1976 فهرست، زیر مورد، بر خلاف گفته اشپولر، علوی نقیب موصل که عده‌ای از مسیحیان به خانه‌اش پناه بردند ابن طاووس نبوده است.

(Bar Hebraeus, *Chronicon syriacum*, ed. P. Bedjan, Paris, 1890, p. 576)

مَق: Strothmann ص ۹۴، (Die Mongolen in Iran, p. 242)

۷۵. اقبال صص ۵۸۸/۵۹، ۷۱/۶۰۰.

۷۶. این عنوان شمس الدین جوینی (م ۶۸۳) است. نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «جوینی، شمس‌الدین» [از: B. Spuler]. در آنجا ابن طاووس می‌نویسد: العلاء صاحب دیوان الممالک المعظمة الشمسی (الملاحم و الفتن ص ۱۵۶/۱۷۲)؛ شاید این اشاره به برادر جوینی، علاء‌الدین عظاملک (م ۶۸۱) باشد؛ مَق: دائرة المعارف چ ۲ مقاله جوینی، علاء‌الدین از: (W. Barthold-[J. A. Boyle]). من به Dr. R. Amitai - Preiss بخاطر اشارات مفیدی که در این باره کرده متشکرم. نیز نک: الشیبی، مؤرخ العراق ابن الفوطی ج ۱/۲ ص ۲۳۰.

۷۷. نامه دانشوران ۱/۱۷۶ - ۱۷۷ به نقل از ابن عنبه در عمده؛ مَق: الأنوار الساطعه ص ۱۱۶. این مواد در چاپهای «عمده» که من ملاحظه کردم نیامده (بمبئی، ۱۳۱۸، نجف ۱۳۸۰، بیروت ۱۳۹۰) و احتمالاً از نسخه طولانی‌تر این تألیف اخذ شده که گفته می‌شود به صورت نسخه خطی باقی مانده است. مَق: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «ابن عنبه» از [B. Scarcia Amoretti]; چاپ بمبئی ۱۳۱۸ دارای متن کوتاه‌تری است نه طولانی‌تر آنطور که در این مقاله فرض شده است.

۷۸. ابن عنبه، فصول الفخریه صص ۱۳۱ - ۱۳۲. ← ○

این مطلب درست باشد، باید نظریه Strothmann را که ابن طاووس این منصب را با رغبت در سایه حکومت مغول پذیرفته رد کنیم.

وی بعد از احراز این منصب، بنظر می‌رسد که پذیرفت تا در شرایط جدید بر وی واجب بوده که چنین منصبی را داشته باشد. این عقیده، او را به مرور زمان وادار کرد تا در این اندیشه باشد که امور بزرگتری در انتظار اوست؛ همانطور که در اقبال^{۷۹} گزارش می‌کند، وی در کتاب ملاحم بطائنی (زندگی در نیمه نخست قرن سوم) روایت امام صادق [ع] را خوانده بود که بعد از نابودی دولت عباسی، شخصی عادل از اهل بیت بر امت محمد [ص] حکومت خواهد کرد و بعد از آن قائم [ع] ظهور خواهد کرد.^{۸۰}

ابن طاووس معتقد (و غلب ظنی و عرفت) و امیدوار بود که او همان شخص عادل باشد. چون وی به هر حال، یکی از اعقاب امام موسی بن جعفر [ع] بوده و مقام ولایت بر علویان (الولاية علی العلویین) داشت. این اندیشه در ۱۲ ربیع الاول ۶۶۲ در فکر او ظهور کرده است. ابن عنبه یاد آور شده است که بعد از تعیین او به عنوان نقیب از طرف هلاکو، وی سه سال و یازده ماه عهده دار این مقام بوده و پس از آن در حالی که هنوز این سمت را داشت درگذشت.^{۸۱} این مطلب وقتی معنا می‌دهد که اولاً تعیینی که ابن عنبه از آن سخن می‌گوید در سال ۶۶۱ باشد و ثانیاً این که ابن طاووس این مقام را در اوائل محرم آن سال بدست آورده باشد.^{۸۲} این را باید خاطر نشان کرد که اطلاعات ابن عنبه بطور کامل در منابع دیگر نیامده است. در برخی منابع، از اینکه ابن طاووس این مقام را

13

○ در نسخه خطی عمدة الطالب (کتابخانه آیه الله مرعشی بدون شماره) نیز این مطلب آمده [فتقلد نقابة النقباء کارها]. م

۷۹. اقبال صص ۷۱/۵۹۹ - ۶۰۰.

۸۰. برای یک روایت مشابه مق: البحرانی، الکشکول ج ۳ صص ۱۸۷ - ۱۸۸؛ ۳۲۳ - ۳۲۴. در این روایت امام علی [ع] پیشگویی می‌کند که یک شاه ترک (مغول) دولت عباسی را نابود خواهد کرد و قدرت را به شخصی عادل از آل پیغمبر واگذار خواهد کرد. گفته می‌شود این شخص یا مهدی موعود [ع] است یا بنیانگذار خاندان صفوی (که به عنوان وارث نهایی دولت مغول فرض شده است).

○ در این باره نیز نک: اربلی، کشف ۲/۲۸۵ (چاپ دو جلدی تبریز ۱۳۸۱). م

۸۱. نامه داشوران ۱/۱۷۷ به نقل از عمده.

۸۲. در هر حال تنها سه سال و ده ماه میان تعیین ابن طاووس و درگذشت وی وجود دارد.

در سه سال و یازده ماه داشته سخن بمیان آمده اما اینکه در وقتی که این مقام را داشته در گذشته باشد، نیامده است.^{۸۳} اطلاعاتی که در منابع دیگر آمده با سخن ابن عنبه منافات دارد. تاج الدین ابن زهره گزارش کرده است که ابن طاووس از مقام نقیب النقباء در اواخر زندگیش برکنار شد.^{۸۴} اگر این گزارش درست باشد محتمل است که این برکناری در شرایطی که در باره آن چیزی نمی دانیم^{۸۵} موجب این گفته شده که بر اساس آن، وی و برادرش احمد کشته و شهید شدند.^{۸۶} امکان دارد که نخستین مؤلفی که به عنوان شهید به ابن طاووس اشاره می کند محمد بن مکی العاملی (م ۷۸۶) است که خودش بعد از وفات بخاطر اعدام وی توسط سلطان مملوکی برفوق^{۸۷} به عنوان شهید اول شناخته شد. آنچه در باره سالهای آخر زندگی ابن طاووس می دانیم ناچیز است. وی اولین بخش کتاب ملاحم را در ۱۵ محرم ۶۶۳ در خانه اش در حله، زمانی که در سفر زیارتی از بغداد به نجف و کربلا در آنجا توقف کرد، تکمیل نموده است.^{۸۸} او به تعدادی از شاگردان در جمادی الاول ۶۶۴ اجازه داده است.^{۸۹} ابن طاووس در صبح دوشنبه پنجم ذی قعدة سال ۶۶۴ در بغداد وفات یافت.^{۹۰} آرزوی وی به دفن شدن در نجف برآورده گردید.^{۹۱}

۸۳. بحار ۱۰۷/۴۵؛ روضات ۳۳۸/۴ Strothmann ص ۹۳.
۸۴. ابن زهره، غایه ص ۵۸؛ عبارتی که آمده چنین است: «كُفَّتْ يَدُهُ». همان عبارت همانجا در باره محمد المصطفی فرزند ابن طاووس نیز بکار رفته است. می گوید: او را نقیب تعیین کرده و بعد: كُفَّتْ يَدُهُ عَنْ ذَلِكَ. این عبارت به معنای «عُزْلٌ» استفاده می شود؛ به عنوان مثال نک: الحوادث الجامعة صص ۳۵۶ (ولما كفت يده انقطع في داره)؛ ۲۹۲ (ثم عزل فانقطع في بيته).
۸۵. آیا حکام مغول از افکار او در باره آینده آگاهی یافته اند؟
۸۶. البحرانی، الکشکول ۱/۳۰۷ (به نقل از کتابی از بعض الفضلاء)؛ ریاض ۱/۷۴.
۸۷. ذکری الشیعه فی احکام الشریعه، ج ۱، تهران ۱۲۷۱ ص ۱۱۹. احتمالاً مقصود از بعض الفضلاء در یاورقی شماره قبل شهید اول باشد.
۸۸. الملاحم والفتن صص ۸۱ - ۹۲/۸۲. بدین جهت باید او خانه قدیمی را در حله نگه داشته باشد یا اجازه داده باشد اعضای خانواده اش در آنجا زندگی کنند. در المضایقه که در ۱۸ ربیع الثانی ۶۶۱ تکمیل شد، (نک: باب دوم فصل دوم) ابن طاووس «از خانه ای که اکنون در آن زندگی می کنم» یاد می کند. نک: المضایقه صص ۳۸/۳۵۱.
۸۹. ذریعه ۱/۲۲۲؛ ابن طاووس، اجازه (برای قسینی). برای لیستی از شاگردان ابن طاووس نک: الخراسان، مقدمه برای چاپ دوم فلاح السائل صص ۹ - ۱۰؛ الانوار الساطعه صص ۱۱۷.
۹۰. مشهورترین آنها علامه حلی بود. مق: Schmidtke صص ۱۸.
۹۱. اختر شناسانی که از آنها پرسیده بود تا چه مدت زنده خواهد بود، چندان دروغ نگفتند؛ بیشتر

هیچ گزارشی در باره اینکه ابن طاووس عراق را جز برای زیارت مکه در سال ۶۲۷ ترک کرده باشد، وجود ندارد.^{۹۲} در الامان که به احتمال در بازگشت به بغداد نوشته شده^{۹۳} او می‌گوید: سفرهای او در شمال از سامرا و در جنوب از نجف فراتر نمی‌رود^{۹۴} و نشانه‌ای از اینکه این الگو در سالهای بعد عوض شده باشد وجود ندارد. اطلاعاتی از اینکه وی دوباره به حج رفته در دست نیست زیرا این کار خطرناکی در آن زمان بوده و در برخی مواقع هیچ کاروانی از عراق بیرون نمی‌رفته است.

ظاهراً وضع مالی ابن طاووس مناسب بوده است. در وصیت وی به فرزندش محمد می‌گوید که در تأسی به سنت رسول خدا [ص] و علی [ع] هیچ طلا و نقره‌ای برای فرزندانش به ارث نخواهد گذاشت و بجای آن تنها املاک و زمینهایی که در سالهای متمادی خریداری کرده بود باقی خواهد گذاشت.^{۹۵} وی تأکید می‌کند که ثروت فی حد نفسه مذموم نیست تا زمانی که انسان با این آگاهی و علم عمل کند که همه املاک از آن

گفتند ۷۵ سال شمسی و یکی ۷۴ سال شمسی. دو نفر دیگر بیش از هشتاد سال شمسی مهلت دادند نک: فرج المهموم صص ۱۵۰ - ۱۵۱.

۹۱. در باره تقاضای ابن طاووس نک: فلاح صص ۷۳ - ۷۴/۷۱. کسانی که قبل از ابن طاووس خواستند تا اجسادشان برای تدفین به یکی از عتبات شیعه برده شود فراوان بودند؛ نک: الشیبی، مورخ العراق ابن الفوطی ج ۱/۲ صص ۹۲ - ۹۷. منابع اولیه صریحاً می‌گویند ابن طاووس در نجف دفن شده است نک: الحوادث الجامعة صص ۳۵۶؛ بحارالانوار ۴۵/۱۰۷، ۲۰۶ - ۲۰۷، ۲۰۸ (به نقل از شهید اول). مؤلفان بعدی کمتر در این باره یقین دارند. بحرانی می‌گوید: اکنون محل دفن روشن نیست (لؤلؤة البحرين، نجف ۱۳۸۶ صص ۲۴۱ و از آنجا: روضات ۴/۳۳۸). نیز نک: نامه دانشوران ۱/۱۷۷). قبر مشهوری منسوب به علی بن طاووس (اشاره به خود او یا فرزند او علی) در حله وجود دارد؛ مق: مقدمه محققین بر چاپ دوم البقین صص ۱۱۲؛ کرکوش ۱/۲۶ (با دو عکس قبر، بین صفحات ۲۴ - ۲۵). نوری طبرسی از عقیده‌ای یاد می‌کند که این قبر ابن طاووس است اما خود تردید دارد (مستدرک چ سنگی ۳/۴۷۲؛ مق: قمی، فوائد الرضویة صص ۳۳۷).

۹۲. فلاح صص ۷۰ - ۷۱/۶۸ - ۶۹، ۲۴۸/۲۷۴. در باره حج از عراق در آن سال نک: الحوادث الجامعة صص ۱۶. در دوره المستنصر، ابن طاووس برای زیارت قبر امام رضا اجازه یافت، اما وقتی که به او گفته شد در این سفر ماموریت دیپلماتیک را نیز انجام دهد، نرفت؛ مق: کشف المحجّة صص ۱۴۸.

۹۳. نک: باب دوم فصل دوم.

۹۴. الامان صص ۱۴۳/۱۵۰ - ۱۵۱.

۹۵. کشف صص ۱۲۲ - ۱۲۳.

خداوند است.^{۹۶} ابن طاووس در نسلهای بعدی به عنوان «صاحب الکرامات» معروف شد.^{۹۷} او خود از حوادث معجزه آسایی که برایش رخ داده مواردی را نقل می‌کند. و نیز گزارش شده که با امام دوازدهم [ع] در تماس مستقیم بوده است.^{۹۷} گفته می‌شود که علم به اسم اعظم به او اعطاء گردید اما اجازه اینکه آن را به فرزندانش بیاموزد داده نشد. ابن طاووس به فرزندانش می‌گوید که اسم اعظم همچون مرواریدهای درخشان در نوشته‌های وی پراکنده بوده و آنان با خواندن مکرر آنها می‌توانند آن را کشف کنند.^{۹۸}

ابن طاووس سه برادر داشت اما درباره سن آنها چیزی نمی‌دانیم.^{۹۹} یکی شرف الدین ابوالفضل محمد بود که در سقوط بغداد در سال ۶۵۶ کشته شد و اعیانی از خود برجای نگذاشت.^{۱۰۰} برادر دیگر وی عزالدین الحسن، دو سال قبل از آن درگذشت.^{۱۰۱} از سه پسر عزالدین در منابع یاد شده است: ابوالحسن سعدالدین موسی که به عنوان «زاهد»

۹۶. کشف صص ۱۲۳ - ۱۲۵.

۹۷. ابن عنبه نیز (نجف ۱۳۸۰ ص ۱۹۱) او را صاحب الکرامات می‌شناساند. م.

۹۷. نک: المضایقه ۳۹/۳۵۳؛ مهج الدعوات ص ۲۹۶؛ روضات ۴/۳۲۸ و مواردی که در: المستدرک چاپ سنگی ۳/۴۶۷ - ۴۶۹ گردآوری شده است. ابن طاووس در فرج المهموم* برگهای ۱۷۴ - پ الی ۱۷۶ - ر/[ند فرج المهموم ص ۲۵۹] در باره تعداد اشخاصی که حضرت مهدی (عج) را ملاقات کرده یا از آن حضرت پیامهایی را دریافت کرده‌اند یاد می‌کند؛ ولی در این عبارت، او از تجربه‌های خود در این باره چیزی نمی‌گوید. به این عبارت در عاملی، اثبات ۷/۳۶۲ - ۳۶۳ اشاره شده است.

۹۸. نامه دانشوران ۱/۱۶۳ (به نقل از آنچه که احتمالاً نقل از متن طولانی عمده ابن عنبه است).
 ۹۹. همانطور که مؤلف حدس زده این عبارت در نسخه خطی عمده الطالب کبیر (قم کتابخانه آیه الله مرعشی بدون ش) صص ۶۲۴ - ۶۲۵ آمده است [و یقال انه کان يعرف اسم الله الاعظم فیحکی عنه انه قال لولدیة: انه استخرت الله مراراً حتی اعلکما اياه فنهیت عن ذلك و انه لمکتوب فی کتبی التی فی خزانتی فعلیکم بمطالعة الکتب]. م.

۹۹. مة: ابن عنبه، عمده صص ۱۵۶ - ۱۵۷؛ روضات ۱/۷۵.

۱۰۰. الحوادث الجامعة ص ۳۲۹؛ مصطفی جواد: مورخ العراق ص ۴۰۰ به نقل از: نسخة خطی المسجد المسبوك فیمن ولی اليمن من الملوك از ابوالحسن علی بن الحسن الخزرجی (م ۸۱۲)؛ نک: بروکلیمان ۲/۲۳۵ ذیل ۲/۲۳۸، که ظاهراً منبع او تاریخ ابن الساعی بوده است. مة: الانوار الساطعة ص ۱۷۶.

۱۰۱. نک: اعیان ج ۲۳/۳۲۹ - ۳۳۰.

توصیف شده است؛^{۱۰۲} قوام الدین ابوطاهر احمد (م ۷۰۴) که در دوره‌های ارغون (حکومت ۶۸۳ - ۶۹۰) و گیخاتو (۶۹۰ - ۶۹۴) امیرالحاج بوده است؛^{۱۰۳} و مجدالدین محمد که مقام مبرزى در جامعه امامیه داشته است. زمانی که هلاکو قبل از سقوط بغداد به شهر نزدیک شد وی به همراه پدر علامه حلّی و ابن ابی العزّ فقیه^{۱۰۴} به دیدار او رفت. آنها به هلاکو گفتند که بر مبنای پیشگویی علی علیه السلام، او به دولت عباسی پایان خواهد داد.^{۱۰۵} مجدالدین، مبلغ زیادی پول نزد هلاکو فرستاده، او «کتاب البشارة» را به نام وی نوشت و بدین صورت توانست حله و النیل و نجف و کربلا را از غارت و ویرانی نجات دهد. مجدالدین به عنوان نقیب بلاد فراتیه (البلاد الفراتیه) تعیین شد^{۱۰۶} اما اندکی بعد از آن درگذشت.^{۱۰۷}

برادر سوم، مؤلف و شاعر جمال الدین ابوالفضایل احمد پدر غیاث الدین عبدالکریم (م ۶۹۳) بود که به نوبه خود کتابهای چندی نگاشته است.^{۱۰۸} جمال الدین پیش از برگشتن به حله، به مصر سفر کرد. بعد از پیروزی مغول، نصیرالدین طوسی وی را نزد حاکم مغول آورده، و وی، ملک بزرگی (ضیعة) در حله به او داد و وی بسیار

17

۱۰۲. ابن الفوطی، تلخیص مجمع الاداب فی معجم الالقاب تحقیق: مصطفی جواد ج ۴/۱، بغداد ۱۳۸۲، ص ۱۱۰.

۱۰۳. ابن الفوطی، تلخیص مجمع الاداب ج ۴/۴، دمشق ۱۳۸۷، صص ۷۵۷، ۷۶۲؛ کرکوش تاریخ الحله ۱/۸۸. مة: ابن بطوطه، الرحله، قاهره ۱۳۴۶، ۱/۱۱۰.

۱۰۴. در باره او نک: الانوار الساطعه صص ۱۶۵ - ۱۶۶.

۱۰۵. الحلّی، کشف الیقین، ایران ۱۲۹۸ صص ۱۷ - ۱۸، مة: الحوادث الجامعه ص ۳۳۰. نیز نک: Strothmann صص ۴۲ - ۴۷، Schmidtke ص ۱۵ و ارجاعاتی که در پاورقی ش ۱۰ آمده است.

۱۰۶. «البلاد الفراتیه»؛ این اصطلاح با «الاعمال الفراتیه» یکی است که شامل «عانه، الحادته، هیت، الانبار، الحله، الکوفه و قوسان» می شده است (الحوادث الجامعه ص ۳۰۳؛ مة: همان صص ۳۱۹، ۳۳۲).

۱۰۷. ابن عنبه، عمده ص ۱۵۷. مة: الحوادث الجامعه صص ۳۳۰ - ۳۳۱، ۳۳۶؛ کرکوش ۱/۷۴؛ الانوار الساطعه ص ۱۵۷.

۱۰۸. غیاث الدین در صفر ۶۶۳ از ابن طاووس روایت کرده است؛ نک: فرحة الغری ص ۳۶. نیز نک: فرحة الغری صص ۵۲، ۵۷، ۶۲، ۷۲، ۹۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۳۶، ۱۴۴، ۱۴۵؛ نک بطور کلی: ابن فوطی، تلخیص مجمع الاداب ج ۴/۲ صص ۱۱۹۴ - ۱۱۹۵؛ روضات ج ۴ صص ۲۲۱ - ۲۲۴؛ اعیان ۳۸/۸۰؛ الانوار الساطعه ص ۹۱ - ۹۲.

ثروتمند شد. وی در حله بسال ۶۷۳ درگذشت. ۱۰۹ ظاهراً تقسیم چهارگانه حدیث به صحیح، حسن، موثق و ضعیف در ادب شیعه، گویا توسط جمال الدین احمد مطرح شده و به دست شاگردش علامه حلی تشریح گردید. ۱۱۰ جمال الدین در باره برخی از مسائل عقیدتی، آراء و ویژه‌های داشته است. او بر ضد این عقیده عام امامیه استدلال کرد که اعتقاد فاطمه همچون زید بن علی [ع] که بر ضد حکام قیام کردند، در جهنم قرار نمی‌گیرند اگر چه بر خطا باشند، از آن روی که اعتقاد فاطمه آتش را لمس نخواهند کرد. ۱۱۱

ابن طاووس علاوه بر دو پسر، چهار دختر داشته است. ۱۱۲ اسامی دو نفر از آنها ثبت نشده؛ دو تای دیگری یکی شرف الاشرف ۱۱۳ و فاطمه ۱۱۴ بوده‌اند. این دو دختر بزرگتر از پسران بوده‌اند: در سعدالسعود که در سال ۶۵۱ تألیف شده، ابن طاووس با افتخار می‌گوید هر دو دخترش قرآن را حفظ کرده‌اند. شرف الاشرف در آن موقع دوازده سال و فاطمه کمتر از نه سال داشته است. ابن طاووس دو نسخه قرآن را برای این دو دختر وصیت کرد. ۱۱۵ بزرگترین پسر ابن طاووس، جلال الدین بود که از وی با جلال الدین (و صفی الدین) محمد (م ۶۸۰) نقیب بغداد و مشهد [نجف] - قبل از برکناری اش - یاد

۱۰۹. الحوادث الجامعة صص ۳۸۲، ۴۸۰؛ ابن داود، الرجال صص ۴۵ - ۴۷؛ ابن زهره، غایه ص ۵۷؛ ابن عنبه، عمدہ صص ۱۵۶ - ۱۵۷؛ التفرشی، نقد الرجال، تهران ۱۳۱۸، ص ۱۹۱؛ عاملی، امل الامل ۲/۲۹ - ۳۰؛ ریاض ۱/۷۳ - ۷۷؛ یوسف البحرانی، لؤلؤة البحرين صص ۲۴۳ - ۲۴۵؛ روضات ۱/۶۶ - ۶۸؛ کرکوش ۱/۲۶ - ۳۰، ۸۸؛ قمی، فوائد صص ۳۹ - ۴۰؛ اعیان ۱۰/۲۷۵ - ۲۸۵؛ الانوار الساطعة صص ۱۳ - ۱۴. در المستدرک چ سنگی ۳/۴۶۶ تاریخ وفات او ۶۷۷ ضبط شده است. برای چاپ اخیر زهرة الرياض (که مجموعه‌ای از حکم، ادعیه و وصایاست؛ م: ذریعه ۱۲/۷۴ ش ۵۱۰) او نک: تراثا ۱/۵ محرم - ربیع الاول ۱۴۱۰ صص ۱۳۹ - ۲۳۸ (تحقیق: اسد مولوی).

۱۱۰. مدرسی ص ۴۸ ش ۲.

۱۱۱. ابن زهره، غایه ص ۱۲۸.

۱۱۲. المضایقه ص ۳۵۴/۴۰.

۱۱۳. الامان ص ۱۱۶/۱۲۸؛ کشف المحجّة ص ۸۶؛ سعدالسعود ص ۲۶.

۱۱۴. سعد السعود ص ۲۷.

۱۱۵. سعدالسعود صص ۲۶، ۲۷. وی همان زمان، تصمیم گرفت تا کتابهای دیگر را برای دو فرزند پسر و اولاد پسر احتمالی آینده وصیت کند «چون آنها بیش از دختران به کتابها نیاز دارند» (کشف ص ۳۵).

شده است.^{۱۱۶} او فرزندی از خود برجای نگذاشت. برادر کوچک محمد، که (مانند پدر) ابولقاسم علی نامیده می شده، بعد از فوت برادرش محمد، به عنوان نقیب تعیین شد.^{۱۱۷} 18
 محتملاً وی برای مدتی در «البطائح» زندگی می کرده است.^{۱۱۸} علی گرایشات علمی پدر را به ارث برده و «زوائد الفوائد» را نگاشت.^{۱۱۹} او در جستجوی مواد انساب به آذربایجان و سلطانیه سفر کرد.^{۱۲۰} همچنین وی به این عنوان توصیف شده که از شاعر (ظاهراً یهودی) عقیف الدین ابوعلی فرج بن حزقیل بن الفرخ الاسرائیلی الیعقوبی، جزئیات اصول دین (یهود؟) (اشیاء تتعلق بالاصول) پرسیده است.^{۱۲۱} علی که در رمضان ۷۱۱ درگذشت،^{۱۲۲} فرزندی با نام قوام الدین احمد داشته که او نیز دو پسر داشت: عمر و نجم الدین ابوبکر عبدالله. ابوبکر اولادی نداشته و چیزی در باره عمر نمی دانیم. ابن عنبه می گوید اگر او نیز بدون فرزند درگذشته باشد این بدین معناست که خاندان ابن طاووس بکلی منقرض شده است.^{۱۲۳} ○

۱۱۶. ابن زهره، غایه ص ۵۸؛ مق: الانوار الساطعه ص ۱۶۴. در همان عبارت گفته شده است که محمد پیشنهاد نقابت را که جوینی صاحب دیوان کرده بود نپذیرفت. محتملاً این پیشنهاد نقابت همه عراق بوده است. مق: مقدمه صادق بحر العلوم بر غایه ص ۳۵.

۱۱۷. ابن زهره، غایه صص ۷۴ - ۷۵.

۱۱۸. نک: دیوان النسب.

۱۱۹. نک: ذریعه ۵۹/۱۲ و بحثی که در باب دوم فصل سوم آمده است. مق: روضات ۲۲۴/۴، ۳۳۸، ۳۵۵ - ۳۵۶؛ الانوار الساطعه ص ۱۰۷.

۱۲۰. الشیبی، مورخ العراق ابن الفوطی ج ۱/۲ ص ۲۳۰ پاورقی ۱ به نقل از الفوطی که می گوید: در دو سفر در سال ۷۰۱ و ۷۰۴ از این نوع، با علی همراه بوده است.

۱۲۱. ابن الفوطی، تلخیص مجمع الادب ج ۱/۴ صص ۵۰۹ - ۵۱۰؛ عقیف الدین در این کتاب این چنین توصیف شده: به تاریخ آنان علم داشته و بیشتر تورات را در حفظ دارد.

۱۲۲. نک: مقدمه محققین بر الیقین ۲ ص ۸۵ به نقل از تلخیص مجمع الادب ۴۸۹/۵.

۱۲۳. ابن عنبه، عمده ص ۱۵۷؛ ریاض ۷۵/۱. در منابع از دو پسر غیاث الدین با نامهای ابوالفضل محمد (نک: ریاض ۱۶۴/۳) و دومی (هم نام با ابن طاووس) رضی الدین ابوالقاسم علی (زنده در ۷۰۱) یاد شده است. نک: ریاض ۱۲۳/۴ - ۱۲۴ و از آنجا که کوش ۳۱/۱.

○ توضیحات بیشتری درباره خاندان ابن طاووس در نسخه خطی عمده الطالب کبیر صص ۶۲۶ - ۶۲۷ (کتابخانه آیه الله مرعشی [ش ند]) آمده است. م

فصل دوم:

اندیشه

Strothmann در اثر خود با عنوان *Die Zwölfer-Schī'a* نصیرالدین طوسی، «مرد سیاست و عمل» را با ابن طاووس که دارای «شخصیتی متواضع، گمنام و تجسم جریان تسلیم و سکوت (quietism) شیعی که زندگی بی حادثه و انزواگرایانه‌ای داشته» در کنار یکدیگر گذاشته است.^{۱۲۴} گرچه این مبالغه است اما بطور عموم توصیفی مناسب برای دوره‌ای پیش از آمدن مغولهاست. موضع ابن طاووس را در باره دنیا، از وصیت وی به محمد که در کشف المحجّه آمده به خوبی می‌توان دید. اختلاط در جامعه که وی آنرا (داء معضل) می‌خواند اندیشه انسان را از خداوند منحرف می‌کند و به همین دلیل، چنین فعالیتی را باید به حداقل رساند.^{۱۲۵} ظاهراً اشاره ابن طاووس به این است که حکم امر به معروف و نهی از منکر تنها در قلب باید انجام شود زیرا، اگر کسی بر ضد بی‌عدالتی‌های مردم سخن بگوید آنها دشمن او خواهند شد و دشمنی آنها، او را از توجه به خداوند باز می‌دارد. از طرف دیگر اگر بخواهد با تملق آنها را خوشحال کند، آنان بجای خدا، خدای شما خواهند شد. زیرا نظر مردم در باره او مهمتر از نظری است که خداوند در باره او دارد.^{۱۲۶} ابن طاووس بویژه به فرزندش اخطار می‌کند که از اشتباه اختلاط با حکام برحذر باشد^{۱۲۷} و نیز با گناهکاران؛ و برای او توضیح می‌دهد که خود چگونه از پذیرفتن دعوت حکام و وزراء امتناع کرده است.^{۱۲۸} وی می‌گوید که در جوانی بعد از استخاره به

19

۱۲۴. Strothmann . صص ۷، ۸۸، ۱۱۰ .

۱۲۵ . کشف صص ۱۰۱ - ۱۰۲ .

۱۲۶ . همان صص ۱۰۲ . [و ان نافقتهم و داریتهم، صاروا آلهة من دون مولاک... و ان اطلاعهم علیک کان اهم لدیك من اطلاعہ علیک] .

۱۲۷ . همان صص ۱۰۲ - ۱۰۳ .

۱۲۸ . همان صص ۱۰۶ - ۱۰۷ .

ملاقاتهایی دست زده اما اکنون می‌داند که استخاره در این شرایط باعث هدایت اطمینان بخشی نمی‌شود.^{۱۲۹} و تنها وقتی باید با مردم همسخن شود که مزاحم عبادت او نشوند.^{۱۳۰}

تقوای ابن طاووس از بسیاری از عبارات تألیف او می‌درخشد!^{۱۳۱} به عنوان مثال پدرزرگ او ورام، دستور داده بود تا نگین انگشتری که بر روی آن حکاکی شده بود پس از مرگ، در دهانش گذاشته شود. ابن طاووس چنین سنگی را برای چنین هدفی تهیه کرده بود. مقصود وی آن بود تا در وقت جواب دادن به دو ملک نکیر و منکر در دهانش باشد.^{۱۳۲} ابن طاووس کفن خود را آماده کرده و به آن خیره می‌شد و روز رستاخیز را در پیش چشم خود مجسم می‌کرد.^{۱۳۳} دلمشغولی او به مرگ از عبارات مختلف کشف به دست می‌آید.^{۱۳۴}

زمانی که ابن طاووس کوچک بود، ورام به وی گفته بود که هرکاری انجام می‌دهد بدرستی انجام دهد. همچنین ورام به او گفته بود که از استاد خود حمصی^{۱۳۵} شنیده است که امامیه دیگر فقهی نداشته است که مسایل را بطور تحقیقی بررسی کند (مفتی علی التحقیق) و همه آنها تنها آگاهیهای گذشته را نقل (حاکم) می‌کنند.

۱۲۹. همان ص ۱۰۷.

۱۳۰. همان ص ۱۰۸.

۱۳۱. علامه حلی از او با عنوان «مفتی ترین شخص نسل خود» یاد می‌کند. نک: منهاج الصلاح و از آنجا در: عاملی، امل الامل ۲/۲۰۷؛ روضات ۴/۳۲۸، المستدرک، ۳/۴۶۹.

۱۳۲. فلاح ص ۷۵/۷۲ از آنجا: ریاض ۵/۲۸۵؛ بحار ۸۲/۵۱؛ روضات ۴/۳۳۷، المستدرک ۲/۴۷۷؛ یوسف بحرانی که این قصه را نقل کرده (الکشکول ج ۲، نجف ۱۳۸۱، ص ۱۴۸) افزوده است که ابن طاووس برای این رسم به حدیثی استناد نمی‌کرده بلکه از جد خود اطاعت می‌کرده است.

۱۳۳. فلاح ص ۶۸/۷۰.

۱۳۴. به عنوان مثال: کشف صص ۸۷، ۹۷ - ۹۸. نیز نک: فرج المهموم ص ۱۵۱. ابن طاووس می‌گوید که علاقه داشت تا از خدا تعجیل در مرگ خود را بخواهد اما این کار را نمی‌کند چون این کار باید به خدا واگذار شود.

۱۳۵. یعنی: سدید الدین محمود بن علی الحمصی (یا: حمصی) (م اوایل قرن هفتم) نک: منتجب الدین ص ۱۶۴؛ عاملی، امل ۲/۳۱۶؛ ریاض ۵/۲۰۲ - ۲۰۳؛ روضات ۷/۱۵۸ - ۱۶۴؛ اعیان ۴/۴۸ - ۵. در ریاض نسب درست وی را حمصی که اشاره به یکی از شهرهای سوریه است می‌داند. برای نظر مخالف نک: روضات ۷/۱۶۳ - ۱۶۴).

ابن طاووس کمبود این گونه علما را این چنین توجیه می‌کند که فاصله زمانی زیاد با زمانی که مردم تماس مستقیم با ائمه [ع] داشته‌اند سبب چنین کمبودی می‌باشد. نظر ابن طاووس در باره معاصرانش ستایش آمیز نیست. او می‌گوید امروز تنها کاری که فقیه می‌کند این است که پاسخ سؤالات را با تکرار آراء متقدمان می‌دهد و این کار ساده‌ای است که هرکسی می‌تواند انجام بدهد.^{۱۳۶}

ابن طاووس می‌گوید: وی در طی یکسال تحصیل فقه، بیش از همشاگردی‌های خود (در حله) که تحصیل را چند سال پیش از وی آغاز کرده بودند درس را فراگرفت؛ وی می‌گوید: سبب این بود که اینان هر کدام تنها یک کتاب را می‌خواندند اما او چندین کتاب فقهی را در اختیار داشته که متعلق به ورام بوده است. ابن طاووس عادت داشت تا شب را بیدار بماند؛ وی آنچه که همشاگردان وی خوانده بودند همه اش را خوانده و با کتابهای ورام مقایسه می‌کرد و فتاوی مختلف مؤلفان متعددی را یادداشت می‌نمود. صبح فردا وی از هم‌بحثان خود می‌خواست تا در باره مسایل فقهی که او آنها را فرا گرفته با وی بحث کنند.^{۱۳۷} گرچه وی تصریح نمی‌کند اما روشن است که با معلومات فراوان او، آنان در برابرش شانسی نداشتند. این تمرین اولیه در مباحث فقهی، آمادگی خوبی برای مناظره در زمینه‌های دیگر بود.^{۱۳۸} ابن طاووس می‌گوید که دو سال و نیمی که به فقه اختصاص داده کافی بوده و دیگر نمی‌خواهد بیش از این وقتی برای آن بگذارد. وی به فرزند خود می‌گوید: اگر می‌خواهد فقه بیاموزد باید از شیوه پدر پیروی کند و کتب ابو جعفر طوسی را بخواند و این درسها را زیر نظر استاد باتقوایی که برای خدا تدریس می‌کند نه برای تدریس، فرا بگیرد.^{۱۳۹}

وی در اجازات^{۱۴۰} مجدداً همان موضع خود را در باره فقه روشن می‌کند. او می‌گوید از فقه احتراز کرده و تنها یک کتاب را (غیاث سلطان الوری) در باره مسایل

۱۳۶. کشف ص ۱۲۷.

۱۳۷. همان صص ۱۲۹ - ۱۳۰.

۱۳۸. مق: Kohlberg, "Polemic".

۱۳۹. کشف صص ۱۲۷، ۱۲۹.

۱۴۰. الاجازات ص ۱۸/۴۲، روضات ۴/۲۲۶.

فقهی نوشته است؛ او توضیح می‌دهد که نمی‌خواهد پاسخ به سؤالهای فقهی بدهد زیرا جواب درست در بین علمای شیعه مورد اختلاف بود و او می‌خواست از دادن جوابهایی که احتمالاً مشتمل بر نقطه نظرات خطا باشد پرهیز کند.^{۱۴۱} همینطور در کشف می‌گوید: او نمی‌خواهد فتوا بدهد از آن روی که می‌ترسد فتوا مبنایی نداشته و به هوای ریاست خواهی باشد. در واقع، ابن طاووس یک رساله فقهی دیگر هم با عنوان «مضایقه» نوشت. در اینجا هم هدف خود را این چنین توصیف کرده که تنها احادیث مربوطه را آورده و این را برای محققان باقی بگذارد تا خود از آن احادیث استنباط کنند (من کلف به من اهل النظر و الامانات)^{۱۴۲}. این تصادفی نیست که دو تألیف فقهی وی مربوط به موضوعی بودند که به قلب او نزدیک بود یعنی: نماز. تأکید ابن طاووس بر اهمیت زیاد حدیث^{۱۴۳} برای روشن ساختن احکام فقهی، مورد پشتیبانی برخی از اخباری‌های عهد صفوی قرار گرفت.^{۱۴۴} ابن طاووس از نوشتن کتاب کلامی نیز دوری می‌گزید زیرا به این نکته رسید که مسلمانان عادی، به سختی از دانش کلام معرفتی بدست می‌آورند و چنانکه انبیاء نشان داده‌اند، حق را می‌توان بدون تمسک به مجادلات کلامی دین را به مردم تعلیم داد.^{۱۴۵} وی می‌افزاید: تنها تألیف وی در این موضوع شفاءالعقول من داء

21

۱۴۱. کشف صص ۱۰۹ - ۱۱۰. مة: اجازة او به يوسف بن حاكم در بحار ج ۱۰۷ ص ۴۶. نیز نک: Arjomand ص ۲۰۷.

۱۴۲. المضایقه صص ۳۱/۳۳۸. نیز نک: باب دوم فصل دوم. يوسف بحرانی (م ۱۱۸۶) در ضمن شرح حال هاشم بن سلیمان الکتکانی البحرانی (م ۱۱۰۷) یاد آور می‌شود که او هیچ فتوایی نداده و کتابهای او بیشتر گردآوری است «نمی‌دانم آیا این بدلیل عدم توان او در استفاده از تعقل بوده یا این که از روی تقوی از افتاء پرهیز داشته؛ همانطور که در باره ابن طاووس گزارش شده است». نک: لؤلؤة البحرین ص ۶۳. باید خاطر نشان کرد که هاشم بحرانی کتاب التنبیهاث را تألیف کرده که مشتمل بر استنباطات او در همه ابواب فقه بوده است. (نک: ریاض ۳۰۰/۵ - ۳۰۱، دائرة المعارف ایرانیکا مقاله: بحرانی، هاشم [از: W. Madelung]).

۱۴۳. که شامل «اخبار آحاد» نیز می‌شود. نک: فرج المهموم صص ۴۲ - ۴۳ در آنجا شریف مرتضی را بدلیل رد خبر واحد مورد انتقاد قرار می‌دهد. مة: - کتاب العدة.

۱۴۴. مة: - ابن طاووس، کتاب کشف المحجبه. بطور کلی نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «اخباریه» از: (E. Kohlberg).

۱۴۵. الاجازات صص ۱۸/۴۳.

الفضول (مفقود) است. ۱۴۶.

رد علم کلام از سوی ابن طاووس، همراه با موضع انتقاد آمیز وی از معتزله بود. او تأکید می‌کند که این موضع از جهل سرچشمه نمی‌گیرد. او کتب کلام را مطالعه کرده (که احتمالاً شامل کتب معتزله نیز می‌شده) بود. ۱۴۷ مشکل معتزله این بود که عقاید آنان از یقین به دور و در معرض رد مخالفان قرار داشت. ۱۴۸ برای ابن طاووس، معرفت خداوند، از خود خداوند به دست آمده و از تولد در انسان حضور دارد. این فطرت ۱۴۹ انسان را وادار می‌کند تا به وجود خداوند پی ببرد. انسان خدا را در نتیجه عنایت و تفضل خداوند می‌شناسد نه به توسط کسب و نظر. بدین ترتیب وی ادعای معتزله را که «نظر برای معرفت خدا ضروری است» رد کرده و استدلال می‌کند که این معرفت را می‌توان بدون مباحث بفرنج کلامی به دست آورد. ۱۵۰ ابن طاووس، نفوذ معتزله را مضر می‌داند زیرا آنها عقاید بدیهی را به مسایل مشکل و نامفهوم تبدیل می‌کنند و بی دلیل شک و تردید را در قلوب مؤمنان وارد می‌کنند. ۱۵۱ بدین جهت برای نشان دادن راه به حق جویان (مسترشدان)، نیازی به دانش کلام نیست؛ باید به آنان مطالبی در باره رسول خدا [ص] و ائمه [ع] و شیعیان یاد داد. با این حال ابن طاووس بطور کلی کلام را کنار نمی‌گذارد؛ زمانی که مؤمنی وظایف دینی خود را انجام دهد، و علم کلام را بطور حکیمانه بکار برد می‌تواند از آن در رد عقاید اهل ضلال بهره برد. ۱۵۲ اما با وجود این، برای ابن طاووس، شخصاً موضوع علم کلام جاذبه نداشت. او می‌گوید: وی از تألیفات کلامی پرهیز داشته زیرا

22

۱۴۶. نیز نک: باب دوم فصل دوم.

۱۴۷. کشف ص ۱۷.

۱۴۸. همان صص ۹ - ۱۰.

۱۴۹. یا آنطور که ابن طاووس آنرا در مواردی می‌خواند «الفطرة الاولى» نک: کشف ص ۱۰ سطر ۴، ص ۱۲ سطر ۸، ص ۲۳ سطور ۹ - ۱۰، ص ۲۴ سطور ۱۲ - ۱۳.

۱۵۰. کشف صص ۱۰ - ۱۳، ۱۷؛ مَق: جمال الاسبوع صص ۴ - ۶. در همان حال معرفت فطری انسان برای کشف مشیت تفصیلی خداوند ناکافی است و به همین دلیل واسطه‌ای به صورت امام لازم است. (کشف ص ۳۳؛ مَق: فلاح صص ۴ - ۳/۵ - ۴).

۱۵۱. کشف صص ۱۷ - ۲۲.

۱۵۲. همان صص ۲۳ - ۲۴.

آنها تنها برای کسانی که درگیر مجادلات کلامی هستند مفید فایده بوده‌اند.^{۱۵۳} گرچه ابن طاووس در هیچ مورد شرحی منظم از عقاید خود را عرضه نمی‌کند، تصویر کلی که از نوشته‌هایش بدست می‌آید، تصویر مردی است با افکاری روشن در باره همه مسایل مهمی که در اندیشه شیعه دوازده امامی وجود دارد. به عنوان مثال درباره عصمت انبیاء و ائمه، وی معتقد است که آنان کاملاً از گناهان کبیره و صغیره مبرا بوده و نصوصی را که در ظاهر با این عقیده منافات داشت، تفسیر می‌کرد.^{۱۵۴} همینطور، نقلهایی که رسول خدا [ص] را کمتر از یک فرد کامل نشان می‌داد، رد می‌نمود.^{۱۵۵} درباره موضوع چگونگی وفات ائمه، گفته‌اند که ابن طاووس این عقیده را که امام رضا [ع] بدست مأمون شهید شده، رد کرده است. بدین ترتیب از عقیده مشهوری که همه ائمه وفات غیر طبیعی داشته‌اند فاصله گرفته است.^{۱۵۶}

عقیده ابن طاووس به اینکه احادیث امام منبع اصلی دانش دین است، به علاوه پرهیز وی از فقه و مخالفت با کلام و بویژه با معتزله، از جمله ویژگیهای اخباری‌های دوره صفوی است. برخورد مخالفت‌آمیز آشکار وی با تسنن، اختلاف روشنی با برخورد مداراگونه ابو جعفر طوسی بویژه استاد او شریف مرتضی دارد. این موضع یادآور تشیع قبل از آل بویه است. او همچنین پیشگام مواضع مجلسی و دیگر علمای عهد صفوی است. تأکید ابن طاووس بر زیارات و پافشاری بر اهمیت روزهای یادبود شیعی و نمازهای مستحب و دیگر اعمال عبادی، نشان‌دهنده عناصر توده‌ای و عمومی (popular) در اندیشه اوست. بویژه نکته قابل توجه، دفاع وی از کارهایی نظیر

23

۱۵۳. الاجازات ص ۱۸/۴۳. شباهت با بعضی از آراء غزالی در باره علم کلام قابل توجه است. مق: Lazarus-Yafeh, *Studies*, pp. 373 - 390.

۱۵۴. نک: سعد السعود ص ۸۲؛ به آن اشاره شده در: *جوامع الجامع*. برای ابن طاووس پذیرش تفسیر یک دعای امام کاظم [ع] که در آن امام از معصیت خداوند، استغفار می‌کند، دشوار بود. ابن طاووس در جواب سؤال ابن علقمی می‌گوید: امام خواسته است تا دیگران توبه را بیاموزند یا آنکه کلمات آن حضرت از روی تواضع است. اما ابن طاووس از این پاسخهای خود مطمئن نبود. این داستان را علی بن عیسی اربلی نقل کرده و تفسیر خود را ارائه می‌دهد (اربلی، کشف ج ۳ صص ۴۲ - ۴۴).

۱۵۵. نک: المراد من الجیاد؛ کتاب المرشد.

۱۵۶. اربلی، کشف ۷۲/۳. مق: بحار ۳۱۱/۴۹ - ۳۱۲.

استخاره بارِ قاع،^{۱۵۷} استفاده از تعویذ برای معالجه امراض،^{۱۵۸} به علاوه استفاده و توسل به اختر شناسی است.^{۱۵۹}

در حال حاضر آگاهیهای کافی درباره شیعه دوازده امامی در اواخر عهد عباسی نداریم؛ بررسی نقش ابن طاووس در دایره وسیع تر کاری است که برای آینده باقی می ماند.

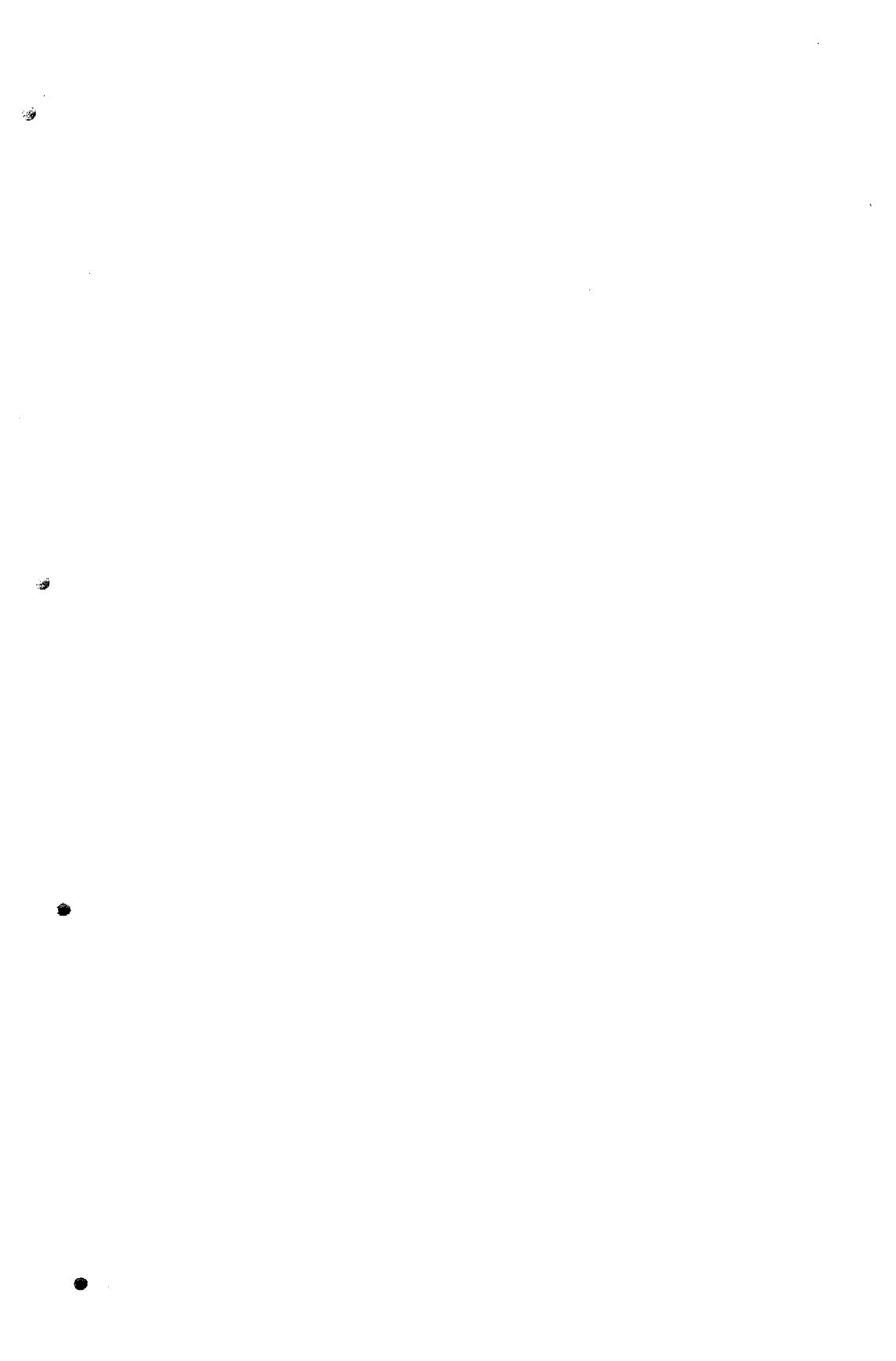
۱۵۷. نک: الامان صص ۸۴-۸۶/۹۷-۹۹، فتح الابواب صص ۲۷۱-۲۷۹، ۲۸۶-۲۹۳.

۱۵۸. نک: الامان صص ۷۷-۷۸/۹۱، کشف صص ۱۳۳.

۱۵۹. بسیاری از معاصران ابن طاووس اخترشناسی را بکار می بردند. به عنوان مثال: نک: الشیبی، مورخ العراق ابن القوطی ج ۱/۲ صص ۲۲۴-۲۳۳.

باب دوّم

آثار ابن طاووس

فصل اول:

منابع

- 25 ابن طاووس شمار قابل توجهی تألیف در موضوعات مختلف از خود برجای گذاشته که مهمترین آنها در حدیث، ادعیه، مناظره، تاریخ و شرح حال است. اولین فهرست تألیفات وی در کشف المحجّة آمده است. این فهرست شامل دوازده عنوان از کتابهای اوست (کشف المحجّة صص ۱۳۷ - ۱۳۹). یکی از آنها (مهمات)، مشتمل بر مجموعه‌ای از چند کتاب می‌باشد (نک: بعد از این). از ارجاعات کشف بدست می‌آید که این فهرست در زمان نگارش کامل نبوده است. در آنجا به تألیفاتی اشاره می‌کند که در این فهرست نیامده است. لیست طولانی‌تری در «الاجازات» آمده؛ وی در آنجا بسیاری از تألیفاتی که قبل از حدود سال ۶۵۰ تألیف کرده برمی‌شمرد. این فهرست نیز کامل نیست. ابن طاووس (در الاجازات ۴۲/۱۸) می‌گوید: او برخی «مختصرات» نوشته که عناوین آنها را بیاد ندارد (مق: کشف ص ۱۳۹) و نیز این که رساله‌ها و خطابه‌های مختلفی تألیف کرده که سرجمع مجلداتی را تشکیل می‌دهد. به علاوه تعداد زیادی از «اجوبه» و «مواعظ» را نوشته که از هیچکدام در اجازات یاد نشده است. دو عدد از عناوینی که در کشف آمده، در این فهرست نیامده است. ما اطلاعی نداریم که ابن طاووس فهرستی در این حد، در سالهای بعد نوشته باشد. فهرستهایی که در کشف و

اجازات آمده، مورد استفاده شیخ حر عاملی در تنظیم فهرست تألیفات ابن طاووس در امل الاصل قرار گرفته است. فهرستهای جدیدتر را در پایان این باب یاد کرده‌ایم. در این باب کوشش شده تا همه اطلاعاتی که در باره تألیفات وی در دسترس است گردآوری شود. رموزی که در اینجا استفاده کرده‌ایم همانهاست که در فهرست (باب چهارم فصل اول) بکار برده شده است جز آنکه ستاره‌هایی که قبل از عناوین در این باب آمده معنای دیگری دارد. یک ستاره* نشاندهنده تألیفاتی است که بطور کامل باقی نمانده، صرفنظر از آنکه بخش باقی مانده تنها یک نقل باشد یا چند جلد. دو ستاره** نشاندهنده تألیفاتی است که یا اساساً گم شده یا هنوز یافت نشده و من تاکنون نقل قول مستقیمی از آن بدست نیاورده‌ام.

فصل دوم:

فهرست آثار ابن طاووس

۱. الامان من اخطار الاسفار و الزمان[○]

ذریعة ۲/۳۴۳ ش ۱۳۶۵.

- نک: بروکلیمان ۱/۶۵۷ ش ۱ (به نقل از نسخه‌های India Office و موزه بریتانیا، بعلاوه نسخه‌هایی که در ذریعة از آنها یاد شده است)؛ ذیل ۱/۹۱۲ (به نقل از نسخه موصول؛ مق: داود چلبی الموصلی؛ کتاب مخطوطات الموصل، بغداد ۱۳۴۶ ص ۱۲۲ ش ۲۳). این کتاب در باره امور متفرقه مربوط به سفر بوده (به عنوان مثال کیفیت پوشیدن لباس، برداشتن توشه، چگونگی محافظت خود از خطر و مرض؛ و ادعیه برای مراحل

○ نام دیگری که برای این تألیف ابن طاووس یاد شده «امان الاخطار فی وظائف الاسفار» است نسخه از آن که تحت همین عنوان شناسانده شده در کتابخانه ملی به شماره ۴/۸۱۵ (فهرست ج ۸ ص ۳۱۸) موجود است. م

مختلف سفر) و محتملاً انگیزه نگارش آن، سفرهای خود ابن طاووس بوده است (مق: الامان ص ۱۱۷/۱۲۹، ۱۴۳/۱۵۰ - ۱۵۱).

در ذریعه از دو نسخه یاد شده و به چاپ اول (= نجف ۱۳۷۰) آن اشاره نشده زیرا در آن زمان هنوز به چاپ نرسیده بود. در الامان^۱ هیچ نوع جزئیاتی در باره نسخه‌های مورد استفاده داده نشده است؛ الامان ۲ (قم ۱۴۰۹) مبتنی بر دو نسخه است (اینها غیر از نسخه‌هایی است که در ذریعه یاد شده): یکی نسخه^۲ مرعشی ۱۱۶ و دیگری: دانشگاه تهران ۱۸۲۸. نسخه^۳ دوم آغاز ندارد (و از سطر ۱۲ ص ۲۶ الامان ۲ آغاز می‌شود؛ گرچه به این مسأله در جای خود اشاره نشده است). نسخه^۴ دوم توسط حسین بن عمار البصری (ناشناخته) کتابت شده است. دانش پژوه (در فهرست دانشگاه تهران ج ۸ تهران ۱۳۳۹ ش. ص ۴۲۶)، آقا بزرگ (الانوار الساطعه ص ۵۱) و جواد الشهرستانی (مقدمه الامان ۲ ص ۹) اظهار می‌دارند که بر اساس نوشته البصری، وی کتاب را در چهارشنبه ۱۴ ربیع الاول ۶۳۲ به اتمام رسانده و از اینجا به این نتیجه رسیده‌اند که الامان باید قبل از این تاریخ تألیف شده باشد. در باره این تاریخ چند مسأله جدی وجود دارد. اولاً اینکه در لیستی که در الاجازات آمده، از الامان یاد نشده است (گرچه این به معنای آن نیست که اجازات قبل از آن تألیف شده باشد). ثانیاً ابن طاووس در الامان به تألیفات مختلفی که بعد از سال ۶۳۲ تألیف کرده مثل فرج المهموم و فتح الابواب اشاره کرده و مثلاً درباره فرج المهموم سفارش می‌کند که در سفر باید همراه باشد؛ ثالثاً اینکه او (الامان ۱۱۶/۱۲۸) به زمانی اشاره می‌کند که وی با خانواده خود در نجف زندگی می‌کرده و این محتملاً بین سالهای ۶۴۵ و ۶۴۸ بوده است. و نکته آخر اینکه: همانطور که از عکس آخرین صفحه^۵ نسخه^۶ تهران می‌توان دید (مقدمه محقق بر الامان ۲ ص ۱۳) تاریخ ذکر شده ۲۴ (نه ۱۴) ربیع الاول است که در سال ۶۳۲ در یکشنبه بوده (یک روز قبل یا یک روز بعد از یکشنبه) و نه چهارشنبه. (برای حساب روزهای هفته در تقویم اسلامی نک:

Grohmann, *Chronologie*, pp. 36-39.

۱. الامان ۱ به معنای چ اول و الامان ۲ یعنی چ دوم. این مسأله در مورد دیگر کتابها صادق می‌باشد.

نیز مقه: Wüstenfeld - Mahler و

H. H. Goldstine, *New and Full Moons 1001 B.C. to A. D. 1651*, Philadelphia, 1973, p. 187.

بدین ترتیب ممکن است حدس زد که ۶۳۲، باید ۷۳۲ خوانده شود «ستمائه» به راحتی می‌تواند به جای «سبعمائه» اشتباه گرفته شود و ۲۴ ربیع الاول در روز سه‌شنبه اتفاق افتاده (بافرض یک روز قبل یا بعد از آن) است. (احتمال دیگر این است که ۲۴ ربیع الاول ۹۳۲ باشد). چون ابن طاووس می‌گوید که در زمان نگارش در بغداد بسر می‌برده (الامان ۱۴۳/۱۵۰) بدین ترتیب بایستی فرض کرد که الامان بعد از برگشت به دارالخلافه در سال ۶۵۲ نوشته شده است. (سفر کربلا به بغداد با کشتی که در الامان ۱۲۹/۱۱۷ آمده می‌تواند همان سفر بازگشت وی به بغداد باشد).

27

الامان با عنوان «نشرالامان فی الاسفار و الاوطان» در قرن دهم توسط علی بن الحسن الزواره‌ای به فارسی ترجمه شده است (در باره او نک: Storey ج ۱/۱ صص ۱۴-۱۵، قمی، الکنی و الالقاب ۲/۲۷۳-۲۷۴)؛ نک: ذریعه ۲۴/۱۵۸ ش ۸۱۸. نسخه های الامان در برخی موارد با نسخه‌ای که در دسترس من است متفاوت می‌باشد. (مقه: ← کنوز النجاح، ← صحیفه الرضا) [در فهرست، باب چهارم فصل اول].

۲. ** انوار اخبار ابی عمرو الزاهد

ذریعه ۱/۳۶۶ ش ۱۹۱۶؛ ۲۰/۱۶۷ ش ۲۴۲۴.

الاجازات [ند ۱۱۸]/۴۱.

عبارت وی در الاجازات ۲ بدین صورت است: و جَمَعْتُ کتابا اخترته من کتاب ابی عمرو الزاهد سمیته کتاب: انوار اخبار ابی عمرو الزاهد. عنوانی که در ذریعه ج ۲۰ آمده: «المختار من اخبار ابی عمرو الزاهد» است. عنوانی که در فهرست الخراسان آمده (در مقدمه

○ کتاب الامان توسط اسدالله بن علی بن محمد حسینی مرعشی معروف به شاه‌میر متولی آستانه و متوفای ۹۶۳ یا ۹۶۶ با عنوان «مختصر امان الاخطار = منتخب الامان الاخطار» تلخیص شده و نسخه‌ای از آن به شماره ۱۹۹۸ در کتابخانه مدرسه فیضیه (فهرست ۱/۲۳۱) موجود است. م

فلاح ۲ ص ۱۶ ش ۳) به این صورت است: الاختیارات من کتاب ابی عمرو الزاهد المطرز (همین صورت در ذریعه ج ۱). در عاملی، امل ۲/۲۰۶ بدین صورت یاد شده: کتاب اخترته من کتاب ابی عمرو الزاهد. محتملاً این کتاب تلخیص «المناقب» ابو عمر (یا: عمرو) الزاهد غلام ثعلب (م. ح. ۳۴۵) (نک: فهرست، زیر همین عنوان؛ مق: سزگین ج ۸ ص ۱۵۸) است.

۳. * انوار الباهرة فی انتصار العترة الطاهرة

ذریعه ۲/۴۱۸ ش ۱۶۵۶.

الملاحم و الفتن ۹۳/۱۰۴؛ التحصین ۵۳۱؛ الیقین ۵ - ۸/۱۲۲ - ۱۲۵،
۵۲۵/۲۰۷.

این تألیف (درباره آن نک: مقدمه الیقین ۲ صص ۳۸ - ۴۲) در باره موضوعاتی شبیه «الیقین» است. به همین جهت، ابن طاووس خطبه آنرا در مقدمه الیقین (الیقین ۶ - ۸/۱۲۳ - ۱۲۵) آورده است. وی در این خطبه می‌گوید: او وقتی که بیش از هفتاد سال داشت آنرا نوشت یعنی در ۶۵۹ یا بعد از آن. (نه بعد از ۶۶۲)؛ نک: الیقین ۸/۱۲۵؛ التحصین ص ۵۳۱. در ابتداء عنوان انوار چنین بوده است: «التصریح بالنص الصریح (یا الصحيح) من رب العالمین و سید المرسلین علی بن ابی طالب بامیر المؤمنین» (الیقین ۶/۱۲۲).

احمد بن طاووس در بناء المقالة الفاطمية (ص ۱۳۵) از نامه‌ای که از برادر خود دریافت کرده نقل می‌کند که در آن ابن طاووس از کتابی که دارای هفت کراریس و مشتمل بر ۱۰۵ روایت در فضایل علی علیه السلام به روایت ۱۸ نفر از محدثان بوده یاد می‌کند. چون این تفصیلات با دو تألیف دیگری که وی در باره علی علیه السلام نوشته (التحصین و الیقین) تطبیق نمی‌کند می‌تواند توصیف انوار باشد. (ولی نک: بحث ذیل الیقین).

ابن طاووس در الملاحم عبارتی از انوار یاد می‌کند که مربوط به تمجید اهل سنت از طبری است.

۴. کتاب الاسرار المودعه فی ساعات الليل و النهار

ذریعه ۱/۳۹۶ ش ۲۰۶/۲؛ ۵۶/۲ [ش ند]؛ ۱۰۱/۱۲ ش ۶۶۳.

الامان ۷۶/۹۰، ۸۹/۱۰۱، ۱۳۰/۱۴۰.

به گفته آقا بزرگ، این تألیف می‌تواند همان کتاب الساعات یا کتاب ادعیه الساعات که کفعمی در چند نوشته خود به ابن طاووس نسبت می‌دهد، باشد (به عنوان مثال نک: جتّه ص ۷۷۲). به آقا بزرگ گفته شده که نسخه‌ای از این تألیف در یک کتابخانه خصوصی وجود دارد اما او خود آنرا ندیده است (ذریعه ۱/۳۹۶). محمد بن صالح (یعنی محمد بن احمد بن صالح السیبی القسینی؛ نک: ریاض ۵/۲۵ و ۱۱۰) در اجازه خود می‌گوید که او در جمادی الاول ۶۶۴ کتاب الاسرار فی ساعات الليل و النهار را همراه المحاسبه بر ابن طاووس قرائت کرده است؛ (قرأ علی ابن طاووس) نک: بحار ۱۰۹/۱۸؛ عاملی، امل ۲/۲۰۶؛ ذریعه ۲/۵۶ (به نقل از اجازه حسن بن شهید ثانی).

۵. * اسرار الصلاة (یا: صلوات) و انوار الدعوات

ذریعه ۲/۴۹ ش ۱۹۹؛ ۱۷۰/۲۰ [ش ند].

فلاح السائل ۹/[ند ۷].

نک: بروکلیمان ج ۱ ص ۶۵۷ ش ۱۹ (به نقل از ذریعه). عنوان جانشین که ابن طاووس داده «مختار الدعوات و اسرار الصلاة» می‌باشد. این کتاب بر مبنای تقسیم پنج جزئی مهمات، جلد آخر آن می‌باشد (نک: بعد از این). به احتمال این تألیفی جدای از کتاب السعادات بالعبادات است که آخرین جلد مهمات (بر مبنای تقسیم ده جلدی آن) می‌باشد. اساس این حدس این است که ابن طاووس وقتی از کتاب السعادات نقل می‌کند می‌گوید: اگر خدا به وی توفیق تألیف اسرار الصلاة را بدهد آنرا در زندگی خود مخفی نگاه خواهد داشت (فلاح ۱) تا کسی که صاحب اجازه است (امام دوازدهم؟ در خواب یا ملاقات حقیقی؟) به او اجازه دهد که قبل از مرگ اسرار آن را فاش سازد. ابن طاووس نمی‌گوید چرا او خواسته تألیف را مخفی کند؛ تنها می‌توان حدس زد که او می‌خواسته تا در آن، از موضوعات حساسی چون اسم اعظم یاد کند (مق: باب اول فصل اول) یا

می‌خواسته جنبه‌های ضد صحابی برخی از ادعیه را یاد کند (مق: ← کتاب رشح الولاء). آقا بزرگ، کراسه‌ای از ابتدای اسرار الصلاة را در مجموعه‌ای خطی در کتابخانه حسن الصدر دیده که ابن طاووس قصد خود را دایر بر اخفای این تألیف اظهار می‌کند. دیگر مواد نقل شده از آقا بزرگ از این کراسه، در مقدمه ابن طاووس بر فلاح السائل [نیز] آمده است.^۵

۶. * البهجة (یا: ب) ثمرات المهجة (فی مهمات الاولاد و ذکر اولادی)

ذریعه ۱۵۹/۳ ش ۵۶۲

الاجازات ۱۸/۴؛ کشف المحجبة ۱۷، ۸۶، ۱۱۱، (۱۲۷)، ۱۳۸

سعد السعود ۷۹

نک: عاملی، امل ۲/۲۰۶. تاریخ این تألیف (که عنوان آن در کشف ص ۱۱۱ و سعد السعود «البهجة» آمده است) را باید بعد از ۶۴۳ دانست زیرا این کتاب برای فرزند بزرگ ابن طاووس، محمد نگاشته شده است (نک: روضات ۴/۲۲۴). ابن طاووس در اجازات می‌گوید که: این کتاب در باره امور فرزندان است (یتعلق بمهمات اولادی). نقلی که در کشف ۱۷ (که از بخش ابتدایی بهجة گرفته شده) مطالعات ابن طاووس را در دانش کلام و تصمیم وی بر این که عمر خود را در مطالعه در این دانش صرف نکند توصیف می‌کند. موارد دیگر نقل شده مربوط به شرایط ازدواج او (کشف ص ۱۱۱)، مسایل اوایل زندگی، تدریس و مطالعات، خواستن اولاد و این است که چگونه خداوند بوسیله امهات اولاد به وی فرزند عنایت کرده است (کشف ص ۱۳۸). (آیا ممکن است که مهمات در این عنوان تصحیف امهات باشد؟) در کشف ۱۲۷، ورام جد ابن طاووس از استاد خود حمصی نقل می‌کند که او از نبودن فقهایی که مسایل را بطور عمیق بحث کنند شکوه می‌کرد؛ در دنباله آن، سخن ابن طاووس آمده که امروز نیز فقها بیش از نقل

○ کتابی با عنوان «منتخبات اسرار الصلاة» به ابن طاووس نسبت داده شده و نسخه‌ای از آن در مجموعه ۴۳۳۸ از برگ ۱۷۹ تا ۲۶۴ در کتابخانه مجلس (فهرست ج ۱۲ ص ۳۷) موجود است. نسخه از سده دهم هجری است. م

آراء گذشتگان، کاری نمی‌توانند بکنند. این عبارت در کشف به صورت نقل قول از «بهجة» نیامده اما به همین صورت شهید ثانی زین الدین بن علی عاملی شهید (م ۹۶۵) آنرا (از کشف المحجّة در «الداریة فی علم الحدیث» نجف (بی تا) [حدود ۱۹۵۰] صص ۲۸ - ۲۹ و از آنجا روضات ۱۶۱/۷) نقل می‌کند. ○ اگر بر مبنای این نقلها ارزیابی شود، بهجة (شاید بیش از کشف) دارای مواد زندگی‌نامه‌ای وی بوده که در تألیفات آن دوره امری عادی نبوده است. همانطور که در ذریعه آمده «الکتوری» (ص ۸۹ ش ۴۰۴) در یکی دانستن بهجة و کشف اشتباه کرده است.

۷. * البشارات بقضاء الحاجات علی يد الائمة عليهم السلام بعد الممات

ذریعه ۱۱۱/۳ ش ۳۷۴.

الامان ۹۱/۷۸؛ الاقبال ۶۰۰/۷۲، ۶۸۷/۶۶۹؛ کشف المحجّة ۳۴.

این یکی از تألیفاتی است که ابن طاووس سفارش می‌کند که انسان باید آنرا در سفر همراه داشته باشد (نک: الامان). عنوان کتاب در اقبال و کشف «البشارات» آمده است. ابن طاووس در اقبال (۶۸۷/۶۶۹) از سفر زیارتی خود به مشهد امام علی [ع] یاد می‌کند. گویا این تألیف در دسترس کمال الدین محمد بن معین الدین محمد الفسوی میرزا کمالا (زندگی در اوایل قرن ۱۲) (در باره او نک: K.-H. Pampus

Die theologische Enzyklopädie Biḥār al - Anwār des Muhammad Bāqir al-Maḡlisī (1037-1110=1627-1699 A. D.), Bonn, 1970, p. 92)

داماد محمد تقی مجلسی، بوده است. زیرا در تألیف رجالی که وی برای یکی از بستگانش نگاشته خواندن آنرا سفارش می‌کند (به نقل از ذریعه که از این تألیف با عنوان مجموعه رجالیه یاد می‌کند؛ نیز مق: آقابزرگ: مصفی المقال تهران ۱۳۷۸ صص ۳۷۶ - ۳۷۸).

قطعه‌ای از تألیفی با عنوان کتاب البشارة در مختصر علامه حلی ص ۲۱۲ آمده است (نک: ← کتاب [جعفر بن محمد بن مالک]؛ مق: عاملی، امل ۲۰۶/۲؛ ذریعه

○. ظاهراً مقصود مؤلف آن است که در نسخه شهید از کشف این نقل از بهجة نقل شده است.

۱۱۳/۳ ش ۳۸۳). علامه حلی مؤلف را با نام رضی الدین علی بن طاووس یاد می‌کند و این محتملاً اشاره به کتاب البشارات است؛ اما بعید می‌نماید تألیفی که حلی از آن نقل می‌کند کتاب البشاره مجدالدین فرزند برادر ابن طاووس باشد (مق: ذریعه ۱۱۴/۳ ش ۳۸۴).

۸. الدروع الواقية من الاخطار فيما يعمل في شهر كل يوم على التكرار (یا فیما يعمل مثله كل شهر على التكرار).[○]

ذریعه ۱۴۶/۸ ش ۵۶۷.

الامان ۹۰/۷۷ - ۹۱؛ فلاح ۶/۸ (الاجازات ۴۱/۱۸)؛ اقبال ۵۵۳/۲۳،
۶۳۷/۱۲۱، ۶۸۳/۱۷۷، ۲۲۱ - ۲۲۲/۲۲۲ - ۷۲۴ - ۷۲۵، ۲۲/۲۵۷،
۸۷/۳۳۳، ۱۰۹/۳۵۵، ۳۰۵/۵۲۰؛ جمال الاسبوع ۳۵۷.

نک: بروکلیمان، ذیل ۹۱۲/۱ ش ۱۵ (در آنجا عنوان کتاب به اشتباه الدر الواقية آمده است). ابن طاووس آن را جزء پنجم مهمات یاد کرده (الدروع* برگ ۳ - پ، امثال ۵۵۳/۲۳، ۶۳۷/۱۲۱، ۶۸۳/۱۷۷، ۲۲۱ - ۲۲۲/۲۲۲ - ۷۲۴ - ۷۲۵) و می‌گوید (الدروع* برگ ۳ - ر): که آنرا بعد از اتمام چهار جزء نخست نگاشته است، یعنی دو جزء فلاح السائل، کتاب زهرة الربيع و جمال الاسبوع. ابن طاووس عنوان «الدروع الواقية» را در وقت شمارش اجزاء مهمات در الاجازات (۴۱/۱۸) یاد نمی‌کند، و به جای آن به صلوات و المهمات للاسبوع اشاره می‌کند که می‌تواند عنوان دیگری برای الدروع باشد.

«دروع» مشتمل بر ادعیه‌ای است که روز مخصوص هر ماه تکرار شود. این مطلب از عنوان جایگزین (کتاب عمل الشهر) معلوم است، نامی که در اقبال (به استثنای اقبال

○ در نسخه‌ای نام آن چنین آمده: الدروع الواقية من الاخطار فيما يعمل مثله فی ایام كل شهر على التكرار. نسخه‌هایی از آن به شماره‌های ۱۲۱۵۷ (کتابت ۹۷۷) ۳۳۱۷ (۱۰۸۴) ۶۸۹۳ (۱۰۹۳) در کتابخانه رضوی موجود است. همچنین نسخه‌ای به شماره ۴۴۲ (کتابت ۹۶۴) در کتابخانه مرعشی‌نگهداری می‌شود (نسخه دیگری در همین کتابخانه به شماره ۱۵۶۷ موجود است). م.

۵۵۳/۲۳) و جماع الاسبوع بدان اشاره می‌کند. این را نباید با کتاب «عمل شهر رمضان» که عنوان دیگری برای «مضمار» است اشتباه کرد؛ به گفتهٔ مجلسی (بحار ۲۲۴/۹۴، ۳۲۴) بیشتر مواد «دروع» را رضی‌الدین علی بن یوسف برادر علامه حلی برای کتاب «العُدَد القویه» (که مجلسی بخش دوم آن را در دست داشته؛ بحار ۲۲۴/۹۷، ۱۹۱/۹۸) استفاده کرده است. این تألیف از لحاظ سبک مورد تقلید مؤلفان متأخر بوده است (روضات ۳/۲۶۵). خصوصیتی که «دروع» در آن با «زائر» و (تا حد کمتری با) جمال و لهوف مشترک است این که ابن طاووس غالباً منابع خود را یاد نمی‌کند. (نوری طبرسی استدلال می‌کند که این تنها در بارهٔ زائر و لهوف صادق است که هر دو از نخستین تألیفات وی به شمار می‌آیند؛ مستدرک چ سنگی ۳/۴۷۰).

آقابزرگ از چند نسخهٔ خطی برای «دروع» یاد می‌کند اما از چاپ تهران ۱۳۰۳، یاد نمی‌کند (دیده نشد؛ مَقّه: مشار، مؤلفین صص ۴۱۳ - ۴۱۷ در ص ۴۱۴). چاپ دیگری از دروع مبتنی بر سه نسخه (یکی از مرعشی و دو تا از آستانه مشهد) در رقم (در سلسله مصادر بحار الانوار) در دست انتشار است. نک: تراثنا ۱/۵، ص ۲۵۲). من نسخهٔ موجود در کتابخانهٔ مؤسسهٔ بررسیهای اسماعیلی در لندن را ملاحظه کردم (نسخه [عربی] ۸۰۳، ۱۱۷ برگ؛ نک:

A. Gacek, *Catalogue of Arabic Manuscripts in the Library of the Institute of Ismaili Studies*, vol. 2, pp. 15-16 [18]).

از مادلونگ که مرانست به وجود این نسخه آگاه ساخته متشکرم، و نیز از دکتر A. Haji و J. Badakhshani به دلیل قرار دادن میکروفیلم آن در اختیار من تشکر می‌کنم. این نسخه دارای ۲۷ باب در برابر ۱۲۰ بابی است که این تألیف به گفتهٔ الامان (۹۰/۷۷) بر آن مشتمل است. نشانه‌های دیگری وجود دارد که «دروع»* به شکل تألیف نخستین باقی نمانده و توسط کفعمی تغییراتی در آن داده شده است (دروع* برگهای ۱۰ - رالی ۱۲ - ر، ۱۰۹ - رالی ۱۱۰ - ر؛ مَقّه: ← علل الشرايع، ← مکارم الاخلاق) و موادی که گفته شده در اصل بوده، مفقود می‌باشد (مَقّه: الکرارجکی ← فهرست، ناشناخته ← تفسیر [عن] اهل البيت عليهم السلام). بعید می‌نماید که «دروع»* کمتر از یک پنجم

ابواب متن اصلی باشد؛ محتملاً ابن طاووس (یا شخص دیگری) مواد آنرا همراه با تلخیص ۱۲۰ باب به بخشهای بزرگتر، از نو ترتیب داده است. ○

۹. * فلاح السائل و نجاج المسائل (یا مُسائل) فی عمل الیوم واللیل ○○

ذریعه ۳۰۲/۱۶ ش ۱۳۳۰.

الامان ۹۰/۷۶، ۹۲/۷۹، ۱۳۹/۱۲۸، ۱۴۰/۱۳۰، فتح الابواب ۲۱۲؛
الدروع * برگ ۳ - ر، ۱۱۶ - پ؛ الاجازات ۴۱/۱۸؛ الاقبال ۷۲۵/۲۲۲،
۳۳۹/۵۵۶، ۳۳۶/۵۵۳، ۲۸۷/۵۰۸، ۲۷۰/۴۸۴، ۶۷/۳۰۸، ۹/۲۳۶
۴۲۸/۶۳۹؛ جمال الاسبوع ۱۷۴، ۱۷۹، ۱۸۵، ۱۹۰ - ۱۹۱، ۲۲۶ - ۲۲۴،
۲۲۸، ۲۳۰، ۳۵۷، ۳۶۵، ۴۱۰ - ۴۱۲، ۴۱۷، ۴۴۱، ۴۴۲، ۵۰۵؛ کشف
المحجة ۱۷۳؛ مهج الدعوات ۱۴۵، ۲۷۲ - ۲۷۳؛ محاسبة النفس ۲۹ -
۱۷/۳۰.

این تألیف در آغاز «مهمات» قرار داشته و مشتمل بر دو جزء شامل ۴۳ فصل بوده است. اولین جزء مشتمل بر سی فصل و شامل ادعیه‌ای بود که باید میان ظهر و شب خوانده شود؛ جزء دوم مشتمل بر ادعیه‌ای بود که از وقت بیدار شدن برای نماز شب تا قبل از ظهر باید خوانده شود (نک: عناوین فصول در ابتدای فلاح السائل و نیز الامان ۹۲/۷۹). جزء دوم محتملاً مفقود شده است (احتمالاً به استثنای چند قطعه آن) (مق: مستدرک چ سنگی ۳/۲۹۱، ۳۶۱). من به مجموع تألیف با عنوان «فلاح السائل» و به جزء اول آن با عنوان «فلاح ۱» اشاره خواهم کرد. ابن طاووس، فلاح السائل را چنین توصیف

○ کتابی با عنوان اختیارات الایام (به عربی) به روایت ابن طاووس در مجموعه ۶۰۳ کتابخانه مجلس شورای اسلامی شماره ۲ (فهرست ۱/۳۹۱) از ص ۴۷۴ - ۵۰۱ موجود است. با این عنوان در ذریعه کتابی به فارسی به محمد صادق بن معزالدین (آقا بزرگ عصر او رانمی‌داند) نسبت داده شده که با استفاده از دروع و افزودن فوایدی آن را نگاشته است. به نوشته آقا بزرگ مؤلف اهل فضل و احتمالاً معاصر مجلسی بوده است. م

○○ در نسخه‌ای از دروع (۴۴۲ مرعشی برگ ۲۸ - ر) به اشتباه عنوان «فلاح المسائل و نجاج السائل» آمده است. ایضاً به همین صورت در فهرستواره نسخه‌های خطی مجموعه مشکوة ص

می‌کند که بیش از ۶۰ کراسه دارد (نک: دروع*)، فلاح ۱ در فتح الابواب، اقبال (۷۲۵/۲۲۲، ۴۸۴/۲۷۰، ۵۵۳/۳۳۶، ۶۳۹/۴۲۸) و جمال الاسبوع (۳۶۵، ۴۱۰) به عنوان جزء اول مهمات شناسانده شده است. فلاح السائل در الامان (۷۶/۹۰، ۹۲/۷۹)، اقبال (۲۳۶/۹، ۳۰۸/۶۷، ۵۰۸/۲۸۷، ۵۵۶/۳۳۹) جمال الاسبوع (۱۸۵، ۱۹۰، ۲۲۴، ۲۲۶، ۲۲۸، ۳۵۷، ۴۱۰ - ۴۱۲، ۴۱۷، ۴۴۱ - ۴۴۲، ۵۰۵) و مهج الدعوات (۱۴۵) به عنوان «کتاب (فی) عمل الیوم و اللیلة» یاد شده است. کتاب النجاح فی الادعیه بنا به گفته ریاض (ج ۳/۱۱۳، نیز نک: ذریعه ۵/۲۵۰ ش ۱۲۰۲، ج ۲۴/۶۳ ش ۳۱۱) تألیفی از ابن طاووس است که عبدالرحمن بن یحیی البحرانی (زندگی در قرن ۱۱) در «جوامع السعادات فی فنون الدعوات» (نسخه خطی آن موجود است) از آن استفاده کرده و محتملاً عنوان دیگری برای فلاح السائل می‌باشد. ابن طاووس اظهار می‌دارد که بعضی از مواد این تألیف را از اسعد بن عبدالقاهر اصفهانی در دوره ملاقات آنان در صفر ۶۳۵، در بغداد روایت کرده است (فلاح ۱۲/۱۵). حداقل در یک مورد مطلبی در این کتاب افزوده شده است: ابن طاووس در فلاح السائل ۱۱۶ - ۱۰۹/۱۱۷ عبارتی را از تفسیر طبری نقل می‌کند که آنرا دو سال بعد از تألیف کتاب دیده است.

فلاح ۱ در تهران به سال ۱۳۸۲ منتشر شده است. این چاپ مبتنی بر دو نسخه خطی است که هر دو از قرن حاضر هستند (نک: فلاح السائل ج ۱ ص ۲۹۱). چاپ نجف ۱۳۸۵ چاپ دیگری از همان چاپ اول است (نک: فلاح السائل ج ۲ مقدمه محقق ص ۲۰). آن چاپ دارای همان متن نخستین است جز آن که عباراتی از مقدمه ابن طاووس که مربوط به دو گونه تقسیم اجزاء مهمات است از آن حذف شده است. برخی از مواد فلاح جزء اول در هیچ کدام از این چاپها نیامده، اما می‌توان از موارد نقل شده در بحار و مستدرک آنها را مشخص کرد. (نک: به عنوان مثال ← کتاب ادب الامام و المأموم ← کتاب الامامة؛ مة: ← الامالی [الطوسی]. جای دقیق موارد مفقود شده‌ای را که می‌توان مشخص کرد در فهرست مشخص کرده‌ایم.) آقابزرگ از تعدادی از نسخه‌های خطی فلاح جزء اول یاد می‌کند. این نسخه‌ها ظاهراً غیر از نسخه‌هایی است

که در چاپهای فرح مورد استفاده قرار گرفته است[○] (مق: ← اصل [عبدالله بن حماد انصاری]).

آنچه از محتوای برخی از نقلهای بحار بدست می‌آید این است که جزء دوم در دسترس مجلسی بوده است. نمونهٔ چنین نقلی در بحار ۸۶/۱۲۹، ۱۶۲ - ۱۶۴، آمده که مشتمل بر ادعیه مربوط به فجر می‌باشد. نیز نک: ← کتاب قصص الانبیاء (الراوندی).

۱۰. کتاب فرج المهموم فی معرفة (نهج یا منهج) الحلال و الحرام من علم النجوم

ذریعه ۱۵۶/۱۶ ش ۴۲۴.

الامان ۱۰۱/۸۹

نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۱۰. این تألیف با عناوین دیگری نیز معروف است از جمله: فرج المهموم فی تاریخ علماء النجوم. ابن طاووس در انتهای آن، می‌گوید که کتاب را در ۲۰ محرم ۶۵۰ در کربلا به اتمام رسانده است (نک: فرج المهموم ۲۶۰). این تاریخ مشکلاتی دارد زیرا ابن طاووس در فرج المهموم ص ۱۴۷ (= فرج المهموم* برگ ۹۸ - پ) به انتقال خود به بغداد در سال ۶۵۲ اشاره می‌کند. این سبب شده تا محمدرضا الشیبی (مورخ العراق، ابن الفوطی ج ۲/۱ ص ۲۳۶) در باره تاریخی که در پایان فرج المهموم آمده تردید کند و احتمال بدهد که کتاب در حول و حوش سقوط بغداد نوشته شده است. گرچه این احتمال ناممکن نیست اما به دو جهت باید آن را محتمل دانست: یکی این که می‌دانیم که ابن طاووس در ۶۵۰ در کربلا زندگی می‌کرده و مشکل است چنین تصور کنیم که تاریخ و محل هردو آنگونه که در فرج المهموم (ص ۲۶۰) آمده، اشتباه باشد. ثانیاً ابن طاووس در کشف (که در ۶۴۹ نوشته شده) اظهار می‌دارد که در نظر دارد کتابی دربارهٔ اینکه اخترشناسی در اصل علم درستی است (علم صحیح فی اصله) تألیف کند، این اشارهٔ روشنی است به آنچه در قالب «فرج المهموم» درآمده است (کشف ص ۱۳۷). آنچه از تألیفات دیگر وی به دست می‌آید (به عنوان مثال الاجازات) این که ابن طاووس عموماً در اجرای برنامه‌هایی که اعلام می‌کند

○. نسخه‌ای از آن در کتابخانه مجلس به شماره ۱۲۵۳ (فهرست ۳۳/۴) موجود است. م.

تأخیر روا نمی‌دارد، به همین دلیل، ساده‌تر است که فرض کنیم که او برنامه خود را اندکی بعد از تصور آن به انجام رسانده نه آنکه بعد از یک دهه یا دیرتر از آن. این بیشتر محتمل است که عبارتی که در باره حرکت به بغداد است بعداً به کتاب ضمیمه شده باشد. همانند دیگر افزوده‌هایی که احیاناً در برخی از تألیفات دیگر وی صورت گرفته است). از این کتاب حد اقل دو نسخه خطی باقی مانده است یکی در کتابخانه رضوی (ریاضی ۱۴۳، نک: فهرست کتب کتابخانه مبارکه آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۴۵ ج ۳ ص ۳۴۴) و نسخه دیگر در نجف. نسخه چاپی بر اساس نسخه خطی نجف بوده است (نک: Matar صص ۳۴ - ۳۶)؛ و همینطور است نقلهای ذریعه از این تألیف. (مق: ذریعه ۱۵۶/۱۶ ش ۴۲۴، ← کتاب فی المسائل ابتداء الاعمال). مجلسی و افندی باید نسخه‌هایی در اختیار می‌داشته‌اند که در مواردی با نسخه‌های نجف و مشهد مختلف بوده است (مق: ← کتاب قصص الانبیاء [الراوندی]، ← کتاب مختصرالمتخب [به ترتیب]). برای جزئیات بیشتر درباره این تألیف نک: Matar.

۱۱. **کتاب فرحة الناظر و بهجة الخواطر (یا: خاطر)

ذریعه ۱۶۱/۱۶ ش ۴۳۸.

الاجازات ۳۹/۱۸.

نک: عاملی، امل ۲/۲۰۵. ابن طاووس این کتاب را به عنوان یکی از تألیفات اولیه خود یاد می‌کند. عنوان در الاجازات، به اشتباه «فرحة الناس» آمده است. اسماعیل بغدادی آن با عنوان تنبیه الخاطر و نزهة الناظر یاد کرده و می‌افزاید برخی آنرا به ورام بن ابی فراس نسبت می‌دهند (هدیه العارفین، استانبول ۵ - ۱۹۵۱ ج ۲ ص ۴۷۹). روشن است که این نتیجه خلط این تألیف با تألیف معروف ورام (نک: ← مجموع) است. برای جزئیات بیشتر نک: باب اول فصل اول.

○ شماره نسخه مذکور ۵۳۷۰ است که در فهرست الفبایی (ص ۴۲۷) به اشتباه با عنوان فرج الهموم یاد شده. نسخه دیگری از آن به شماره ۸۱۵ در کتابخانه دانشگاه تهران (فهرست ج ۳ ص ۵۹۸) موجود است. م

۱۲. کتاب فتح الابواب بین ذوی الالباب و (بین) رب الارباب (فی الاستخارة و مافیها من وجوه الصواب)

ذریعه ۲/۲۰ [ش ند]، ج ۱۶/۱۰۳ ش ۱۲۷.

الامان ۲۴/۹، ۸۴ - ۸۵/۹۷؛ الاجازات ۴۰/۱۸؛ کشف المحجۃ ۱۰۱،
۱۲۱، ۱۳۳، ۱۳۸ - ۱۳۹.

نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۱۲ (در آنجا با عنوان «فتح الابواب فی الاستعاره»[○] آمده است)؛ Strothmann صص ۱۳۰، ۱۳۳، ۱۳۹. تاریخ شروع تألیف این کتاب سه شنبه ۲۴ رجب ۶۴۲ (نک: فتح الابواب صص ۱۱۳، ۲۲۴) و اتمام آن یکشنبه ۵ جمادی الاول ۶۴۸ بوده است (نک: فتح صص ۳۱۰).

کتاب شامل مطالبی است در دفاع از استخاره و نشان دادن استفاده‌های مختلفی که می‌شود از آن کرد. (نک: دائرةالمعارف چ ۱ مقاله «استخاره» [از: I. Goldziher]، ج ۲ مقاله: استخاره از: [T. Fahd]؛ نک:

B. Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde Ägyptens nach mamlukischen Quellen*, Berlin, 1983, pp. 81 - 85).

در حالی که ابن طاووس متوجه خطرات سوء استفاده از استخاره بود (مق: کشف صص ۱۰۷)، اما خود از آن بهره می‌برد. به نمونه‌هایی که Strothmann از استمداد وی از استخاره ارائه داده می‌توانیم این مواد را نیز ضمیمه کنیم: استخاره قبل از ازدواج (کشف صص ۱۱۱)، شروع کتاب جدید (فتح الابواب ۱۱۳، کشف ۵، الملاحم والفتن ۱۵/۱۷، التحصین ۵۳۲) جواب به مخالف سنی (الیقین ۸/۱۲۵)، معالجه یک مرض (کشف ۱۳۳) و تعیین تاریخ یک سفر زیارتی (المضایقه ۳۶/۳۴۹؛ مق: کشف ۱۴۸).

تحقیق الخفاف مبتنی بر سه نسخه است (نک: مقدمه محقق صص ۹۵ - ۹۷)

○ در فهرست نسخه‌های خطی دانشکده الهیات (صص ۷۴۰) با یاد از رساله‌ای در استخاره از قول مؤلف آمده که به کتاب «فتح الغیب» سیدبن طاووس استناد کرده و چون آنرا ناقص دیده این رساله را نوشته است. م

آقابزرگ در باره دو نسخه آنها آگاهی داشته (دانشگاه تهران و مشهد) و از چهار نسخه دیگر آن نقل می‌کند. وی همچنین از ترجمه فارسی آن نیز که باقی مانده یاد می‌کند. [○] برخی از مواردی که در بحار از فتح‌الابواب نقل شده در نسخه چاپی نیست (نک: ← کتاب [فضل] الدعاء [سعد بن عبدالله]).

۱۳. * فتح (محبوب) الجواب الباهر فی (شرح وجوب) خلق الکافر

ذریعه ۱۰۸/۱۶ ش ۱۴۹.

الاجازات ۴۰/۱۸؛ کشف ۱۳۱، ۱۳۸.

عنوان این کتاب کاملاً روشن نیست. در «اجازات» دنباله کلمه محبوب «آید» آمده است. در نسخه دیگری که آقابزرگ ملاحظه کرده عنوان کتاب به این صورت آمده: «کتاب فتح‌المحبوب و هو الجواب الباهر و...». این باعث شده تا آقابزرگ حدس بزند که ابن طاووس به این تألیف دو عنوان علی‌البدل داده است. ابن طاووس می‌گوید: من کسی رانمی‌شناسم که پیش از من چنین کتابی تألیف کرده باشد؛ وی جزئیات بیشتری به دست نمی‌دهد. در کشف ۱۳۱ نقلی از خطبه علی [ع] آمده که در ابتدای فتح‌الجواب بوده است. در این خطبه تفسیر پیامبر [ص] و ائمه [ع] به عنوان تنها تفسیر درست از قرآن معرفی شده است. به گفته آقابزرگ این تألیف، در دست میرزا کمالا بوده زیرا وی مطالعه آنرا سفارش می‌کند (مق: ← ابن طاووس، کتاب‌البشارات). شواهد متضادی وجود دارد که آیا کتاب در دست حر عاملی (م ۱۱۰۴) بوده است یا نه. از یک سو اجازة خود به محمد فاضل المشهدی (بحار ۱۱۰/۱۱۷) او اجازة روایت این تألیف را به وی می‌دهد (که از آن به عنوان الجواب الباهر فی خلق الکافر نام می‌برد). از سوی دیگر در نامه خود با عنوان «خلق الکافر» (که به صورت نسخه خطی موجود است؛ مق: ذریعه ۲۴۶/۷ ش ۱۱۹۱) می‌گوید که آن را ندیده است. آیا می‌توان گفت که او بعد از نوشتن خلق الکافر، آن کتاب را دیده است؟ نامه حر عاملی دارای روایاتی است که بحث درباره

○. عنوان ترجمه چنین است «نشر الامان فی الاسفار والاطوان» از علی بن حسن زواره‌ای (ذریعه

مسائل کلامی مربوط به قضا و قدر را ممنوع می‌کند. می‌توان تصور کرد که متن ابن طاووس نیز مربوط به چنین مسائلی بوده است.

۱۴. کتاب غیاث سلطان الوری لسکّان الثری

ذریعه ۷۳/۱۶ ش ۳۶۶.

فتح الابواب ۱۸۲؛ فلاح السائل ۱۲۷/۱۱۹، ۱۴۴/۱۳۳، ۱۵۶/۱۴۴؛
الاجازات ۱۸/۴۰، ۴۲؛ کشف المحجّة ۱۳۸؛ اللهوف ۲۰ - ۲۱/۲۵؛ فرج
المهموم ۴۲ - ۴۳.

ابن طاووس در اجازات می‌گوید: این تألیف مربوط به قضای نماز میت است و می‌افزاید کتاب دارای موادی است که فکر نمی‌کند در کتاب دیگری وجود داشته باشد. وی می‌گوید که کتاب دارای اطلاعاتی درباره کلینی و کتاب کافی اوست. به موارد زیر اشاره شده است: فلاح ۱۲۷/۱۱۹: در باره اهمیت انجام نماز در وقت آن؛ فلاح ۱۴۴/۱۳۳: معنای باطنی اذان؛ فرج المهموم: در باره صحت احکامی که بر اخبار آحاد مبتنی است؛ کشف: در باره انجام نماز برای میت. مطلب نقل شده در لهوف، بیان طریق مؤلف به امالی ابن بابویه است. و نقلی که در فلاح ۱۴۴/۱۵۶ آمده دارای نقلهایی از مطالبی است که طوسی در فهرست درباره ابن بابویه آورده است.

ابن طاووس در «اجازات ۴۲/۱۸» این کتاب را تنها اثر فقهی خود می‌داند. همانطور که گذشت، وی بعداً حداقل یک اثر فقهی دیگر با عنوان «المضایقة» نوشت. به دلیل مشابهتی که میان موضوع این دو کتاب است، گاه باهم اشتباه می‌شود. عبارتی از المضایقة (۳۶ - ۳۹/۳۴۸ - ۳۵۳) به نقل از «فوائد المدنیة» استرآبادی در جنة الماوی نوری طبرسی آمده (در بحار ۵۳/۲۰۸ - ۲۱۳) و در آنجا وانمود شده که این عبارت از غیاث می‌باشد. برعکس افندی عبارتی از غیاث را به عنوان قطعه‌ای از مضایقة آورده است (نک: ← کتاب المنسک). همینطور آقابزرگ گاه بین دو کتاب خلط می‌کند: (نک: ← کتاب الامالی [الناطق بالحق]، ← کتاب النقص علی من اظهر الخلاف). ترکیبی از دو عنوان نیز ثبت شده است. چند نسخه از غیاث باقی مانده که هیچکدام آنها در

دسترس من نبوده است. من به جای آن، بر نقلی از این تألیف در ذکری الشیعة فی احکام الشریعة (تهران ۱۲۷۱ صص ۷۳ - ۷۵) متکی بوده‌ام. تمامی این نقل را مجلسی در بحار ۳۰۹/۸۸ - ۳۱۶ و قسمتی از آن را حر عاملی در وسائل ج ۳ صص ۳۶۶ - ۳۶۹ آورده است. این قطعه به عنوان «قبس من کتاب غیاث سلطان الوری» به توسط مدرسه الامام المهدی [عج] (قم ۱۴۰۸) با نزهة الناظر و تنبیه الخاطر مؤلف قرن پنجم حسین بن محمد بن الحسن الخلوانی (با ترتیب صفحات مستقل) چاپ شده است. این که این تنها یک قطعه از کتاب است از اینجا بدست می‌آید که برخی از عبارات غیاث که ابن طاووس نقل یا بدان اشاره می‌کند در این قطعه نیامده است.

۱۵. ** الابانة فی معرفة (اسماء) کتب الخزانة

ذریعه ۵۸/۱ ش ۲۹۰.

سعد السعود ۴، ۲۴ - ۲۵.

این کتاب فهرست کتابخانه ابن طاووس بوده است. عبدالعزیز طباطبایی در «اهل البيت» ۴/۱، ۱۴۰۶ ص ۹۱ ش ۱ عنوان آن را اقلید الخزانة یاد می‌کند (که در جایی ثبت نشده است). الابانه پیش از سعد السعود نوشته شده (تألیف آن در ذی قعدة ۶۵۱ آغاز شده) و در الاجازات از آن یاد نشده است. اگر این عدم ذکر به دلیل عدم تألیف ابانه قبل از اجازات باشد، (چنانچه محتمل است) در آن صورت ابانه در اواخر ۶۵۰ یا در سال بعد نوشته شده است. برای جزئیات بیشتر نک: باب سوم فصل دوم.

۱۶. ** کتاب اغائة الداعی و اعانة الساعی

ذریعه ۲۴۹/۲ ش ۹۹۹.

اقبال ۴۱۸/۱۸۷، مهج الدعوات ۱۰۳، ۱۴۵، ۲۹۴، ۳۲۰ - ۳۲۱.

مورد نقل شده در اقبال مشتمل بر دو دعا معروف به «دعاء المصحف الشریف» است. این دعا در وقتی که قرآن بر سر گذاشته شده خوانده می‌شود. در مهج ۲۹۴، کتاب اغائة به عنوان کتابی که مشتمل بر دعاهایی با انشاء حضرت مهدی (عج) است توصیف شده

است.

۱۷. * کتاب الاحتساب علی الالباب

ذریعه ۱/ ۲۸۴ ش ۱۴۸۸.

نقلی از تألیفی با این اسم و منسوب به «ابن طاووس رحمه الله» به توسط «البلد» کفعمی در بحار ۱۶۴/۹۵ نقل شده است. گرچه گفته نشده که کتاب از کدام عضو فامیل ابن طاووس است اما چون مربوط به ادعیه است محتمل می نماید که مربوط به مؤلف ما می باشد. دعای نقل شده باید «اِذَا أَلَحَّتْ بِهِ الْحَاجَةُ» خوانده شود. این عبارت در «البلد» (کفعمی) تهران ۱۳۸۳ نیامده است. در این چاپ بایی به عنوان «ادعیه الحوائج» در ص ۱۵۵ آمده که می توان فرض کرد این عبارت قبلاً در حاشیه این باب آمده بوده است. آقابزرگ تنها از کتاب الاحتساب آگاهی دارد که آنرا به عنوان تألیفی گمنام درباره ادعیه توصیف می کند. او باید از فهرست منابع بلد اخذ کرده باشد که تنها اطلاعات داده شده در آنجا همان عنوان است. نام این تألیف در دیگر فهارس تألیفات ابن طاووس نیامده است.

۱۸. * اجازه (برای قسینی)

ذریعه ۱/ ۲۲۲ ش ۱۱۶۵.

این اجازه که تاریخ جمادی الاول ۶۶۴ را دارد، برای روایت «الاسرار المودعه» می باشد. مجیزین عبارتند از: شمس الدین محمد بن احمد بن صالح القسینی و پسران او: جعفر، علی و ابراهیم به علاوه محمد بن حاتم الشامی (زندگی در نیمه دوم قرن هفتم؛ مة: ریاض ۵/ ۳۸۹ - ۳۹۰)، احمد بن محمد العلوی النسابة (مة: ریاض ۱/ ۶۳)، نجم الدین ابونصر محمد الموسوی و صفی الدین محمد بشیر العلوی الحسینی (مة: ریاض ۵/ ۴۵). نک: الانوار الساطعه صص ۲، ۱۰، ۳۱، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۳ - ۱۵۴ و ۱۷۵.

به گفته آقابزرگ این اجازه را شمس الدین قسینی در اجازه خود به نجم الدین

طومان بن احمد العالمی یاد کرده که به نوبه خود در اجازه صاحب المعالم (یعنی جمال‌الدین ابو منصور الحسن بن زین‌الدین الشهید الثانی م. ۱۰۱۱؛ نک: ذریعه ۱۹۸/۲۱ ش ۴۵۹۵؛ مدرسی ص ۸ و فهرست اعلام) آمده است.

۱۹. * کتاب الاجازات (لكشف طرق المفايزات) فيما يخصني (يا: يُخصني) من الاجازات

ذریعه ۱۲۷/۱ ش ۶۱۰، ص ۲۲۲ ش ۱۱۶۴.

اقبال ۵۴۲/۱۲، ۶۵۸/۱۴۷؛ مهج الدعوات ۲۱۳؛ الیقین ۱۸۳/۳۴؛

۱۹۳/۳۸، ۲۱۰/۴۵، ۲۳۶/۵۶، ۲۷۱/۷۴، ۳۰۷/۹۴.

آغاز این تألیف در بحار (چاپ سنگی ج ۲۵ صص ۱۷ - ۱۹ = بحار چ جدید ۱۰۷/۳۷ - ۴۴)، از نسخه‌ای که شهید اول کتابت کرده بود باقی مانده است. ابن طاووس ضمن آن، از فتح الابواب (پایان تألیف در ۶۴۸) و کشف (پایان تألیف در ۶۴۹) یاد کرده و می‌گوید: او کار تألیف «مضمار» و «مسالك المحتاج» را که از «مهمات» است آغاز کرده است؛ به اقبال نیز به عنوان اثری که در دست تکمیل است اشاره می‌کند. بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که اجازات در اواخر سال ۶۴۹ یا اوائل ۶۵۰ تألیف شده باشد.

37

این تألیف مشتمل بر طرق ابن طاووس به تعدادی از مصنفات بوده است: کتاب

المعرفة از رواجنی (الیقین ۲۷۱/۷۴)؛ تألیفات حسین بن سعید الاهوازی (الیقین

۳۰۷/۹۴)؛ کتاب المعرفة ثقفی (الیقین ۱۹۳/۳۸)؛ تاریخ الطبری (اقبال ۵۴۲/۱۲)؛

کتاب التنزیل فی النص علی امیر المؤمنین [ع] از ابن ابی الثلج (الیقین ۲۱۰/۴۵)؛ حدیث

الولاية ابن عقده (الیقین ۱۸۳/۳۴)؛ تاریخ بغداد خطیب بغدادی (مهج الدعوات

۲۱۳)؛ مائة حدیث ابن شاذان (الیقین ۲۳۶/۵۶)؛ دعایی برای نیمه رجب (اقبال

۶۵۸/۱۴۷). هیچکدام از این طرق در قطعه‌ای که در بحار محفوظ مانده نیامده است.

آقا بزرگ فرض کرده است که این اجازات با آنچه که ابن طاووس به جمال‌الدین یوسف

بن حاتم شامی داده یکی است که قطعه‌ای از آن توسط شمس‌الدین محمد الجبعی از

نسخه‌ای که توسط شهید اول کتابت شده بود نقل و از آنجا به بحار منتقل شده است (بحار ۱۰۷/۴۵-۴۷). و این حقیقت که قطعه باقی مانده، در اجازات ۱۸/۴۲-۴۳ آمده این فرض آقا بزرگ را تأیید می‌کند و به نظر می‌رسد که قطعات دیگری از کتاب اجازات (یا شاید تمام تألیف؟) در دسترس شهید ثانی بوده است؛ نک: اجازه او به حسین بن عبدالصمد (م ۹۸۴) پدر شیخ بهائی (بحار ۱۰۸/۱۷۰؛ بحرانی، کشکول ۲/۲۲۳). نیز م: ← اصل (روایت شد توسط حسن بن محبوب)؛ ← کتاب مدینه العلم.

۲۰. کتاب الاقبال بالاعمال الحسنة فيما (نذکره مما) يعمل مرة في السنة (یا ميقتا واحدا كل سنة)^{۱۲۰}

ذریعه ۲/۲۴۶ ش ۱۷۸.

الامان ۷۷/۹۱؛ فلاح السائل ۸/۶ (اجازات ۱۸/۴۱)؛ جمال الاسبوع ۱۵۹؛ كشف المحجة ۱۵۶؛ سعد السعود ۶۹، ۲۹۴.

نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۱۷ (با یاد از نسخه Būhār ش ۷۵ و دو نسخه چاپی تهران). این تألیف که در تقسیم پنج جلدی مهمات، جزء چهارم آن بوده در اجازات به عنوان «ما يكون في السنة مرة واحدة» بدان اشاره شده است. در الامان آمده است که مشتمل بر دو مجلد است (مجلدان)، اولی ادعیه برای ماههای شوال تا ذی حجه و دوم ادعیه برای محرم تا شعبان. در جمال و كشف آمده است که جلد دوم اقبال در دست تهیه است (در جمال آمده: من بعضی از این اسناد را در شروع عمل رجب [یعنی: اقبال] ذکر خواهم کرد. در كشف می‌گوید: من [در بخشی] ادعیه محرم را در جزء دوم [یعنی: اقبال] ذکر خواهم کرد). ابن طاووس در سعد السعود (ص ۶۹) به جزء اول اقبال اشاره می‌کند (شوال - ذی حجه). در دوره‌ای، ضمن روایت کتاب، «مضمار» جزئی از کتاب اقبال در آمده است (نک: ← ابن طاووس مضمار). در برابر مضمار، کتاب اللطیف

۰. در موردی از آن با عنوان «الاقبال لصانح [شاید: لصالح] الاعمال» نک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ۱۴/۸. نسخه رضوی به شماره ۳۳۱۹ (کتابت ۹۵۷) و نسخه ملک به شماره ۱۰۱۵ (کتابت ۱۰۹۱) می‌باشد. م

فی التصنیف فی شرح السعادة بشهادة صاحب المقام الشریف، که باب «عمل یوم عاشوراء» را تشکیل می‌دهد (اقبال ۳۳ - ۳۷/۳۷ - ۵۶۲ - ۵۶۷) هرگز تألیف مستقلی نبوده است (مق: ذریعه ۱۸/۳۲۶ ش ۳۰۴).

بر مبنای آنچه در اقبال (۷۲۸/۲۲۵) آمده، ابن طاووس املائی این تألیف را در دوشنبه ۱۳ جمادی‌الاول ۶۰۵ تمام کرده است. این اشتباهی است که Strothmann (ص ۱۳۱ پاورقی ۹) متوجه شده است. حدس وی به جای تاریخ فوق، ۶۴۵ می‌باشد به این دلیل که این تنها سال زندگی ابن طاووس (به استثنای ۶۰۵) است که با عدد ۵ تمام می‌شده و در آن ۱۳ جمادی‌الاول، مطابق دوشنبه بوده است. اما وی احتمال دیگر را ملاحظه نکرده و آن تبدیل خمس به خمسین است (یعنی: ۶۵۰). این از نسخه‌ای که از آن در ذریعه نقل شده تأیید می‌شود؛ در آنجا خاطر نشان کرده که ابن طاووس در حالی که شصت سال داشته (۶۴۹) تألیف آن را آغاز کرده است. به گفتهٔ Wüstenfeld، Mahler، ۱۳ جمادی‌الاول ۶۵۰ در روز دوشنبه رخ داده است. (نیز مق: ۱۸/۳۲۶ ش ۳۰۴).

H. H. Goldstine, *New and Full Moons* p. 188)

اقبال در کربلا به اتمام رسید جایی که وی کشف و فرج‌المهموم را نیز در آنجا تألیف کرده.

ابن طاووس در سال ۶۵۶، در آخر باب محرم، بابی در بارهٔ سقوط عباسی‌ها افزوده است. او باب دیگری در ۱۳ ربیع‌الاول ۶۶۲ به کتاب افزود زمانی که او در این اندیشه بود که خود وی همان شخصی از اهل بیت است که امت را بعد از بنی عباس رهبری خواهد کرد (اقبال ۷۱/۵۹۹ - ۶۰۰؛ نک: باب اول فصل اول). دستکاری دیگری نیز از وی در اقبال ۱۵/۲۶۷ وجود دارد. او در آنجا می‌گوید: ما تعلیقهٔ شگفتی را در یک کتاب قدیمی که در ۱۴ صفر ۶۶۰ بدستمان رسید بعد از تألیف این کتاب، بدست آوردیم. همینطور او در اقبال (۲۱۲/۴۴۱) از دعایی که در رمضان اندکی پس از تألیف کتاب، خواننده یاد کرده است. احتمالاً اضافات دیگری نیز در آن وجود دارد که خود به صراحت از آن یاد نکرده است (نک: ← مجموعهٔ مولانا زین‌العابدین، ← المصباح [ابن باقی]).

به احتمال، اقبال خالی از افزوده دیگران نیز نمی‌باشد. مجلسی (در بحار ج ۹۵ صص ۲۲۷ - ۲۲۸) ضمن یاد از دعای امام حسین [ع] در روز عرفه (نک: اقبال ۵۵۷ - ۳۳۹/۵۶۶ - ۳۵۰) می‌گوید: قسمت پایانی آن عباراتی صوفیانه است که با ادعیه ائمه [ع] سازگاری ندارد و در روایت دیگری از این دعا در زائر ابن طاووس و «البلد» کفعمی و حتی برخی از نسخه‌های خود اقبال نیامده است. مجلسی معتقد است که این بخش از طرف شیخی صوفی یا در تألیفی بوده که ابن طاووس از آن نقل کرده یا (به احتمال بیشتر) مستقیماً در اقبال، افزوده شده است. ○

دو چاپ سنگی اقبال ملاحظه شد: [ایران] ۱۳۱۴ [= اقبال ۱]، تهران ۱۳۲۰ و

تجدید چاپ ۱۳۹۰ و ۱۴۰۷ [= اقبال ۲]. باید چند نکته را یاد آور شویم:

39

۱: آنکه نسخه‌های موجود مضماری فاقد آغاز است و متن از نیمهٔ باب اول شروع

می‌شود. در اینجا ۳۷ باب وجود دارد که هرکدام از آنان دارای چندین فصل است این واقیعت که ابتدای مضماری و نیز عنوان آن در نسخه‌های موجود اقبال وجود ندارد نشانگر آنست که در زمانی بدین توجه نداشته‌اند که مضماری تألیف مستقلی بوده است و این می‌تواند شمول اقبال را بر آن توجیه کند. در اقبال ۲ «بسمله» را قبل از متن مضماری افزوده‌اند ولی در همان جا در اقبال ۱ «بسمله» وجود ندارد.

۲: در اقبال ۱ (اما نه چ ۲) جدول محتوای مضماری آمده است (صص ۳۰۰ -

۳۰۱). مؤلف آن محمد مهدی الاصفهانی این کار را به دلیل آنکه ابتدای مضماری (که احتمالاً چنین فهرستی را داشته همانطور که دیگر تألیفات ابن طاووس آن را دارد) را در دست نداشته انجام داده است، این جدول کامل نیست و در سی و دومین باب (از تمامی

○ متن این دعا را ابن عطاءالله الاسکندری (م ۷۰۹) در الحکم العطائیه [شرح الحکم العطائیه بیروت، دارالمعرفه ص ۴۶۲] آورده که برخی در اصل دعا را از انشاء خود وی می‌دانند و طبعاً بر این باورند که کسی که آنرا در اقبال وارد کرده کسی جز ابن طاووس (م ۶۶۴) بوده است. این در صورتی است که ثابت شود دعا از انشاء خود ابن عطاءالله است در این باره نک:

W. Chittick, "A Shadhili Presence in Shī'ite Islam," *Sophia Perennis*, vol. I, no. 1, 1975, pp. 97 - 100.

و نیز

W. Chittic, *A Shī'ite Anthology*, p. 128, no. 71. م

۳۷ باب) قطع می‌شود. ○

۳: ترتیب محتوای آن بدین صورت است: الف - محرم تا شعبان: اقبال چ ۱، صص ۲ - ۲۲۵ = اقبال چ ۲، صص ۵۳۲ - ۷۲۸؛ ب - رمضان (یعنی: مضماری): اقبال چ ۱، صص ۲۲۶ - ۵۱۵ = اقبال چ ۲، صص ۲ - ۳۰۰؛ ج - شوال تا ذی‌الحجّة: اقبال چ ۱، صص ۵۱۶ - ۷۶۱ = اقبال چ ۲، صص ۳۰۲ - ۵۳۱. تصمیم نهادن مضماری در آغاز اقبال ۲ از سوی محقق صورت گرفته و توجیه او برای این کار اهمیت خاص ماه رمضان است. او ادعا می‌کند که در اصل، کتاب از محرم آغاز می‌شده (چنانکه در اقبال ۱)؛ وی در این باره اشتباه می‌کند زیرا همانطور که نشان دادیم ابن طاووس تأکید می‌کند که اولین جزء شوال تا ذی‌الحجّة را در بردارد و دومین جزء محرم تا شعبان (الامان ۷۷/۹۱، اقبال ۳/۵۳۳). بنابر این اقبال چاپ دوم (با اینکه مضماری را در آغاز آورده) با ترتیب اصلی کتاب موافقت دارد. آقابزرگ در مواردی نسخه دیگری از اقبال را یاد می‌کند؛ نک: ← کتاب الدعاء (الاشتری)، ← کتاب الدعاء والزیارة، ← الکافی فی الاستدلال، ← کتاب الوسائل الی المسائل؛ گرچه وی در این باره جزئیاتی بدست نمی‌دهد، اما باید از نسخه‌های چاپی دیگری استفاده کرده باشد. افندی در ریاض از نسخه‌ای از اقبال با عباراتی جدای از نسخه‌های چاپی استفاده کرده است. ○ (نک: ← کتاب فی احوال الائمه، ← کتاب الموالد [الجهضمی / ابن ابی الثلج]).

۲۱. * کتاب الاصفاء فی اخبار (یا: تاریخ، یا: تواریخ) الملوک و الخلفاء

ذریعه ۱۲۱/۲ ش ۴۸۶.

کشف المحجّة ۳، ۳۴، ۱۱۲، ۱۱۴، ۱۱۸، ۱۳۲، ۱۳۸؛ مهج الدعوات ۲۷۶. عنوان کامل آن در کشف ۱۳۸ و مهج ۲۷۶ (کشف با «تاریخ» و مهج با «اخبار») آمده است. در همه موارد عنوان کتاب «الاصطفاء» آمده به استثنای مهج الدعوات* برگ

○. در پایان معرفی اقبال گفتنی است که رساله‌ای با عنوان آداب و اعمال نوروز برگرفته از اقبال به شماره ۱۰۳۰۰ (کتابت ۱۲۸۱) در کتابخانه رضوی [ع] نگهداری می‌شود. م
○. چاپ جدیدی از «الاقبال» با تحقیق آقای قیومی اصفهانی در قم در دست انتشار است. م

۱۵۴ - پ که «الاصفیاء» آمده است. آنچه که از عنوان و نقلها بدست می آید این است که این تألیف مشتمل بر تاریخ عمومی همراه با جزئیاتی در باره اجداد (مق: کشف ۳) ابن طاووس و حیات وی بوده است. ابن طاووس در مهج به حوادثی مربوط به امام دوازدهم [ع] اشاره می کند (مق: ← کتاب الوزراء [فناخسرو]) و در کشف ۱۳۲ اهمیت علم انساب را برای علویان مورد تأکید قرار داده؛ ابن طاووس در کشف ۱۱۲ و ۱۱۴ در ارتباط با خودداری خود از پذیرفتن مقام مفتی برای مستنصر و مسائل مربوطه سخن گفته است. در کشف ۱۱۸ به حرکت ابن طاووس از حله به نجف اشاره شده است بطوریکه وی سه سال را دور از انظار عمومی بسر برده است. ما از کشف می دانیم که بعد از نجف سه سال به کربلا رفته و در موقع نوشتن کشف (سال ۶۴۹) او هنوز سه سال سکونت در کربلا را پایان نبرده بود، بنابراین «اصطفاء» باید در پایان دوره گوشه گیری او در نجف و یا اندکی بعد از حرکت به کربلا نوشته شده باشد یعنی حدود ۶۴۶ - ۶۴۷. ظاهر آ شیخ حر عاملی توانسته است نسخه ای از این تألیف را ببیند (نک: اجازات الشیخ محمد الحر عاملی لمولی... محمد فاضل المشهدی در بحار ۱۰۷/۱۱۷).

۲۲. جمال الاسبوع فی (یا:؟) کمال العمل المشروع

ذریعه ۱۲۹/۵ ش ۵۳۴.

الامان ۷۷/۹۰؛ الدروع* برگ ۳ - ر؛ فلاح السائل ۸/۶؛ الاجازات ۱۸/۴۱؛

اقبال ۹۸/۶۲۳، ۲۱۲/۷۱۵، ۲۲/۲۵۶، ۶۳۱/۴۲۱، ۶۵۹/۴۴۹،

۶۶۱/۴۵۱؛ مهج الدعوات ۱۴۵؛ محاسبة النفس ۲۲ - ۱۱/۲۳ - ۱۲.

نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۱۴ (در آنجا عنوان «اعمال الاسبوع» آمده است). در محاسبة النفس به جای «العمل»، «العلم» آمده است. در الامان ۷۷/۹۰ «عمل» به جای «العمل» آمده است. عنوان درست در الامان* برگ ۵۲ - پ یاد شده است. در اقبال ۲۲/۲۵۶ آن را «عمل الاسبوع» یاد کرده است. در الاجازات به این تألیف با عنوان «مجلد فی عمل لیلة الجمعة و یومها» یاد می کند. این تألیف که چهارمین مجلد بر مبنای تقسیم ده مجلدی مهمات می باشد دارای ۴۹ باب است. نه باب نخست آن (صص ۱۵ -

(۱۸۲) مشتمل بر ادعیه روزهای هفته است. بعد از آن که قسمت عمده کتاب قرار دارد (۱۸۲ - ۵۴۱) مربوط به روز جمعه و ادعیه مختلف آن می‌باشد. ابن طاووس منابعی را که ادعیه را از آن گرفته یاد نمی‌کند (نیز مقه: ← ابن طاووس، الدروع).

ابن طاووس کتاب «جمال» را مثل همچون تألیفات دیگر، با توصیف محتوای آن آغاز می‌کند. این روش را با یادآوری این که مقاصد و مفاهیمی (معانی) که در این کتاب آمده همچون مرواریدی در صدف توضیح می‌باشد، پنهان می‌دهد. زمانی که در یک باب معانی زیاد باشد از نظر پنهان می‌ماند و تنها با زحمت زیاد می‌توان آنها را بدست آورد. به همین دلیل شمارش آن معانی، یافتن آنها را آسان می‌سازد و خواننده را به عمل برای کسب رضای خداوند (با پیروی از سفارشات که در کتاب آمده) کمک می‌کند (نک: جمال ص ۸).

آقا بزرگ اشاره به نسخه‌ای از جمال نکرده است. چاپی که در این جا استفاده کرده‌ایم چاپ سنگی تهران ۱۳۳۰ (با ترجمه فارسی از شیخ عباس قمی در حاشیه می‌باشد؛ مقه: مشار، فهرست ص ۱۲۸۶). آل یاسین (در مجله المجمع العلمی العراقی ۱۲ ص ۲۰۳) و محققین الیقین ۲ (در ص ۱۰۳) نیز همان چاپ ۱۳۳۰ تهران را یاد می‌کنند (دیده نشد).[○] چاپ ۱۳۳۰ ناقص است و عبارتی که در مهج بدان اشاره شده در آن نمی‌باشد؛ مقه ← کنوز النجاج.

۲۳. **کتاب الکرامات

ذریعه ۱۷/۲۸۹ ش ۳۴۳.

الامان ۱۱۵-۱۱۶/۱۲۷-۱۲۸.

موارد نقل شده در باره مؤمنانی است که در وقت نماز یا زیارت قبر امام حسین [ع] مار یا شیر به آنها آسیب نرسانده است. این مواد، نقل به معنی شده زیرا ابن طاووس نسخه

○ چاپ جدیدی از این کتاب با تحقیق، قیومی اصفهانی (تهران ۱۳۷۱) منتشر شده است. بنای این چاپ نیز نسخه چاپی ۱۳۳۰ به ضمیمه نقلهایی بوده که در آثار دیگر آمده و محقق آنها را بدست آورده است. م

کتاب الکرامات را در وقت نوشتن الامان در دست نداشته است؛ نک ← کتاب السفر.

۲۴. کتاب کشف المحجة لثمره المتهجة

ذریعه ۵۸/۱۸ ش ۶۶۲.

الاجازات ۴۱/۱۸ - ۴۲.

نک: بروکلیمان، ذیل ۹۱۳/۱ ش ۱۶ (در آنجا عنوان کتاب «کشف المخرجة [کذا فی الاصل] لثمره المتهجة» آمده است. عنوان کتاب در اجازات ۱ به اشتباه کشف المتهجة و در ج ۲ کشف الحجة آمده است. ○ ابن طاووس این کتاب را به عنوان رساله‌ای که ۱۷۰ قائمه طول دارد توصیف کرده (مق: کشف المحجة که دارای ۱۹۶ صفحه و ۱۹ سطر در هر صفحه است) و می‌افزاید: به آن عنوان دیگری نیز داده است: «اسعاد ثمره الفؤاد علی سعادة الدنيا و المعاد». (در عاملی، امل الاصل ۲/۲۰۶ و از آنجا در روایات ۴/۳۲۷ این دو عنوان به عنوان دو تألیف مستقل یاد شده است.) ابن طاووس تألیف کشف را در ۱۵ محرم ۶۴۹ (شصتین سالگرد تولد خودش) در کربلا آغاز کرده و در اواخر همان سال به اتمام رسانده است. این تألیف که به فرزندانش محمد و علی (در آن زمان هنوز کودک خردسالی بوده‌اند) هدیه شده دارای اجازه‌ای نیز برای آنها می‌باشد (مق: ذریعه ۱/۲۲۲ ش ۱۱۶۳). این کتاب منبع مهمی در باره زندگی و اندیشه ابن طاووس می‌باشد. همینطور در باره کتابخانه وی جزئیاتی را در اختیار ما می‌گذارد. برای اطلاعات بیشتر نک: Kohlberg در مقاله: Polemic. آقابزرگ هیچ نسخه‌ای از این تألیف را نشناسانده و تنها از چاپ ۱۳۰۶ ایران یاد می‌کند. ○○ مشار از چندین ترجمه فارسی آن یاد می‌کند (فهرست صص ۱۳۰۶، ۲۴۸۴).

فیض کاشانی (م ۱۰۹۱) مؤلف اخباری معروف در برخی از کتابهایش از کشف نقل می‌کند (به عنوان مثال: کتاب الاصول الاصلیه تحقیق: جلال الدین ارموی محدث،

○. سید علی خان مدنی با اشاره با گزیده فیض، از کتاب ابن طاووس با عنوان کشف الحجة یاد کرده. نک: فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران ۱/۳۶۶ م.
○○. چاپ جدیدی از آن با تحقیق محمد الحسون (قم ۱۴۱۲) انتشار یافته است وی در مقدمه صص ۳۴ - ۳۶ نسخه‌های مورد استفاده خود را برشمرده است. م.

تهران ۱۳۴۹ ش، ص ۱۷۵؛ المحجة البيضاء، تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران ۱۳۳۹ - ۱۳۴۲ ش، ج ۱ صص ۱۹۰، ۲۰۹ - ۲۱۰. علم الیقین فی اصول الدین المهجة تحقیق: محسن بیدارفر، [تهران[○] ۱۳۵۸ ش ۱۴۰۰ صص ۲۴ - ۲۶، ۷۰۴ - ۷۰۵، ۷۳۸ - ۷۳۹، ۷۴۱ - ۷۴۳]؛ همچنین تلخیصی با عنوان «تسهیل السبیل بالحجة فی انتخاب کشف المحجة لثمرة المهجة» تألیف کرده است (که با تحف العقول ابن شعبه، چاپ سنگی [ایران] ۱۳۰۳ صص ۳۰۹ - ۳۲۰ چاپ شده است؛ چاپ جدیدی از آن در قم در سال ۱۴۰۷ از آن منتشر شده است). فیض در این تألیف برخی از نکاتی نقل شده را شرح می‌دهد. وی در شرح خود رد علم کلام را از سوی ابن طاووس به نظر تأیید می‌نگرد و در ظاهر آوی را به عنوان نماینده آراء اخباری می‌شناسد.

۲۵. ** باب المسرة من کتاب (مزار) ابن ابی قرة

ذریعه ۲۷۴/۱۸ [ش ند]، ۲۸۱ ش ۱۱۰.

در ذریعه عنوان کتاب به اشتباه «باب المستره» آمده است. تا آنجا که از عنوان کتاب برمی‌آید، باید تلخیص کتاب «المزار ابن ابی قره» باشد. عبدالکریم برادرزاده ابن طاووس، در کتاب الغری (ص ۱۵۱) این تألیف را به وی نسبت می‌دهد. نیز نک: ← کتاب المسرة. مق: فهرست الجرسان (در مقدمه وی بر فلاح ۲) ص ۱۸ ش ۴۶.

۲۶. کتاب اللهوف (یا: الملهوف) علی قتلی الطفوف

ذریعه ۳۸۹/۱۸ ش ۵۷۶؛ ۲۲۳/۲۲ [ش ند]

الاجازات ۱۸/۴۲؛ اقبال ۳۲/۵۶۲؛ کشف المحجة ۱۳۸.

نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۵. به گفته آقا بزرگ عنوان «لهوف» معروفتر از «ملهوف» است. احتمالاً همین تألیف است که حر عاملی در اجازه خود به محمد فاضل المشهدی (بحار ۱۱۰/۱۱۷) در میان آثار ابن طاووس، که اجازه روایت آنها را به وی داده به آن با عنوان «مقتل الحسين» یاد می‌کند. لهوف درباره رخدادهایی است که به

حادثه کر بلا منتهی شده، همچنین اصل جنگ و رخدادهای بعدی آن. بیشتر داستان را یک راوی ناشناخته نقل می‌کند. هدف وی این بود که لهوف در عاشورا خوانده شود (نک: اقبال). اگر کسی بدان دسترسی نداشته باشد، وی پیشنهاد می‌کند همان مطالبی که در اقبال (یعنی: اللطیف فی التصنیف) آمده خوانده شود. لهوف یکی از معروفترین تألیفات ابن طاووس در آمد. چند چاپ از آن وجود دارد و چند بار نیز به فارسی ترجمه شده است (نک: ذریعه ۱۸/۲۹۶؛ ۱۸۸؛ ۲۰۱/۲۶؛ ۱۷-۱؛ مشار، مؤلفین ۴/۴۱۶، فهرست ۱۳۰۷ - ۱۳۰۸؛ مة: ارجمند ص ۱۶۵) برای اطلاعات بیشتر نک: ← ابن طاووس، المصراع الشّین فی قتل الحسین [ع].

۲۷. *** کتاب المنامات الصادقات

ذریعه ۲۲/۳۳۸ ش ۷۳۴۵.

الامان ۷۸/۹۱.

گرچه نام مؤلف یاد نشده، آقا بزرگ حدس زده که مؤلف ابن طاووس باشد. درستی این حدس چنین تأیید می‌شود که کتابی که بعداً یاد شده (آن هم بدون نام مؤلف) کتاب البشارات ابن طاووس می‌باشد. از عنوان کتاب چنین بر می‌آید که این تألیف مشتمل بر خواب‌هایی بوده (از ائمه یا افراد متقی دیگر؟) که محقق شده است. (در مقابل احلام، یعنی خواب‌های شیطانی)؛ مة بطور کلی:

M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams: an Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's 'Ibārat al-Ru'yā'", IOS, 4, 1974, pp. 67-103.

۲۸. *** مسالك (یا: مسلک یا: سالك) المحتاج الی (معرفة) مناسک (یا: الله ونسک) الحاج (یا: الحجاج)

ذریعه ۲۲/۳۸۰ [ش ند]؛ ۲۳/۲۱ ش ۳۷۶۳.

فلاح السائل ۸/۶؛ الاجازات ۱۸/۴۱؛ اقبال ۵۲۰/۳۰۶؛ کشف ۱۴۵.

این اثر، هفتمین مجلد در تقسیم‌بندی ده جلدی مهمات می‌باشد. ابن طاووس در

اجازات، اقبال و کشف می‌گوید که وی تألیف این کتاب را آغاز کرده و می‌افزاید (در کشف) که آن درباره فرایض حج خواهد بود. در اقبال می‌افزاید که وی به دلیل نامشخصی (لبعض الاعذار) اتمام آن را به تأخیر انداخته است.

۲۹. المصراع الشَّيْنِ فِي قَتْلِ الْحُسَيْنِ [ع]

[در جایی از آن یاد نشده است.]

تنها شاهد روشنی که تاکنون درباره تألیف این کتاب توسط ابن طاووس وجود دارد نسخه خطی لیدن ۷۹۲ (= Or. 959 [۲] برگهای ۳۴ - پ الی ۱۴۰ - ر) است که F. Wüstenfeld در: *Der Tod des Husein ben Ali and die Rache*, p. vi آنرا معرفی کرده است. مق: با

P. Voorhoeve, *Handlist of Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands*, The Hague, 1980, p.201.

(من از Dr. R. E. Landau-Tasserion و Dr. J. J. Witkam بخاطر کمکشان برای بدست آوردن میکروفیلم از این کتاب متشکرم). این یکی از نسخه‌هایی است که U. Sezgin و Wüstenfeld آنها را بررسی کرده‌اند و همه آنها محتوی تألیفی درباره امام حسین [ع] منسوب به ابومخنف بوده‌اند. این تألیف با چندین عنوان معروف است از جمله: مقتل الحسين، اخبار مقتل الحسين، مصراع الحسين و ماجری له (ذریعه ۲۲/۲۷ ش ۵۸۵۹؛ سرگین ۱/۳۰۸ - ۳۰۹)؛ این کتاب در میان مؤلفان امامی مذهب شناخته شده است: نجاشی (ص ۳۲۰ ش ۸۷۵) به آن با عنوان کتاب قتل الحسين [ع] اشاره کرده است. این کتاب در نجف (۱۳۴۷ و افسس آن در بیروت ۱۹۷۱) با عنوان مقتل الحسين و مصراع اهل البيت و اصحابه فی کربلا به چاپ رسیده است (مق):

(U. Sezgin, *Abū Miḥnaf*, p. 119). وستنفلد بر این باور است که بخشهایی از قسمت اول این تألیف می‌تواند بر مبنای تألیف ابو مخنف بوده باشد و نیمه دوم مشتمل بر جزئیات افزوده تخیلی بعدی است (U. Sezgin, *Der Tod*, pp. v-vi). با استفاده از روشهای مختلفی به نتیجه مشابهی دست یافته به این صورت که مقتل الحسين منسوب به

ابومخنف مشتمل بر عباراتی موضعگیرانه است که کتاب هشام کلبی را که خود بر اساس کتاب ابو مخنف تألیف شده، شکل داده است (Abū Mihnaf, pp. 119-123). وستنفلد یادآور شده که نسخه لیدن، در میان نسخه‌هایی که مربوط به ابومخنف بوده و وی بررسی کرده، تنها نسخه‌ای است که ابن طاووس را به عنوان جامع آن کتاب می‌شناساند. مقایسه لهوف با نسخه لیدن نشان می‌دهد که گرچه مربوط به همان سلسله حوادث‌اند اما دو تألیف متفاوت می‌باشند. ابن طاووس در لهوف منابع خود را نمی‌شناساند (مق: -) «ابن طاووس، الدروع؟ و کسانی را که به عنوان منبع معرفی می‌کند بیشتر شیعه‌اند، و کوچکترین اشاره‌ای نیز به ابومخنف در آن نیست. در برابر، نسخه لیدن تماماً بر مقتل منسوب به ابومخنف متکی است به استثنای آنکه در مواردی از ابو عبدالرحمان عبدالله احمد بن حنبل (م ۲۹۰) نقل می‌کند (به عنوان مثال: برگهای ۴۸ - ر، پ؛ ۵۸ - ر، ۷۲ - پ، ۷۶ - ر الی ۷۷ - ر). تنها نقطه‌ای که این دو (لهوف با نسخه لیدن) با یکدیگر تطبیق می‌کنند بخش دوم مقدمه است (نسخه لیدن برگهای ۳۴ - پ الی ۳۵ - پ، لهوف ۵ - ۱۰/۵ - ۱۱). از میان این اختلافات (که اکثراً ناشی از سقط یا قراءات مختلف است) میان دو متن، برخی موارد منعکس‌کننده تلاش عمدی (ناسخ؟) برای تخفیف‌گرایش شیعی آن است. به این صورت که در لهوف (ص ۹/۱۰) از «مولانا» الصادق نقل می‌کند، در نسخه لیدن (برگ ۳۵ - پ) «جعفر الصادق رضی الله عنه» را یاد می‌کند و روایتی که در لهوف از اهل بیت پیامبر [ص] نقل شده در نسخه لیدن از خود پیامبر [ص] نقل شده است. بعد از کلمات: (و) قال علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن ابن طاووس (در لهوف: + الحسيني) جامع هذا الكتاب، هر دو متن روش جداگانه‌ای را در پیش می‌گیرند.

آنچه می‌تواند رخ داده باشد یکی از احتمالات زیر است:

الف: ابن طاووس متن نسخه منسوب به ابومخنف را تألیف کرده و مقدمه خود را بر آن افزوده است. او بعداً برخی از مواد مقدمه را برای خطبه لهوف استفاده کرده است.
ب: ابن طاووس در ابتداء، لهوف را نگاشته و بعداً قسمتهایی از خطبه را برای مقدمه نسخه لیدن منسوب به ابومخنف استفاده کرده است (همانطوری که از موارد

«الانوارالباهرة» و «اليقين» برمی آید ابن طاووس ابائی نداشته که موادی از مقدمه را در جای دیگری که موضوع مشابه بوده استفاده کند). باید یادآوری شود که منابع شرح حال، تألیفی از ابن طاووس [بر اساس] متن ابومخنف را یادآور نمی‌شوند. حر عاملی که تنها مؤلفی است که مقتل الحسین را به ابن طاووس نسبت می‌دهد به احتمال مقصودش لهوف است نه تألیف منسوب به ابومخنف (نک: بحار ۱۱۰/۱۱۷؛ مق: ← ابن طاووس، کتاب اللهوف).

عبارت پایانی نسخه لیدن دارای عناصر شیعی است که بدون سانسور مانده است. این عبارت (برگهای ۱۴۵ - پ الی ۱۴۶ - ر)، با آنچه که وستنفلد (ص ۱۴۷) از نسخه‌های مشابه آورده متفاوت است عبارتی که وی آورده چنین است: «درود خدا بر سید ما محمد و خاندان محترم و محبوب او و تمامی اصحابش؛ و لعنت خداوند بر ظالمان از اولین تا آخرین» و خاتمه آنچه در نسخه آمده چنین است: «درود خدا بر او (حسین علیه السلام) و خاندان پاک و خوب او و لعنت خدا بر کسانی که در حق آنان ظلم کردند و حق وی را در خلافت غصب کردند (و حقهم من الخلافة) و آنان را از نوشیدن آب منع کردند، آنها برای همیشه و همیشه در آتش دوزخ بمانند». ^۵ این خاتمه (همچون مقدمه) ممکن است توسط ابن طاووس نوشته شده باشد.

اولین تلاش برای تعیین رابطه بین نسخه لیدن و دیگر متون منسوب به ابو مخنف از سوی وستنفلد در *Der Tod*, pp.v-viii انجام شده است. روشن است که کار بیشتری در این باره باید صورت گیرد. فعلاً این احتمال را نمی‌توان رد کرد که متن ابن طاووس نیز مبنایی برای تألیف منسوب به ابومخنف بوده است. Ahlwardt در *Verzeichnis* ج ۲۰ صص ۳۶ - ۳۸ از دو نسخه [دیده نشد] یاد کرده که می‌تواند در مسائلی که در اینجا مورد بحث قرار گرفته مؤثر باشد. اولین نسخه (برلین ۱۸۲۷) این عنوان را دارد: «تاریخ مقتل الحسین و ماجری من الحرب»؛ مؤلف آن ابن طاووس شناسانده شده است. در برگ ۴ - ر عنوان کتاب چنین آمده: کتاب الملهوف علی قتل (کذا فی الاصل) الطوفوف. نسخه دوم (برلین ۱۸۲۸) با عنوان کتاب الملهوف علی قتلی الطوفوف را دارد. در اینجا

۵. عین عبارت عربی در اختیار نبود. م

نامی از مؤلف به میان نیامده و Ahlwardt یادآور شده است که متن این نسخه از متن نسخه ۹۰۲۷ برلین متفاوت است و داستان آن بیشتر بر مبنای ابو مخنف می باشد.

۳۰. * کتاب المزار

ذریعه ۳۱۹/۲۰ ش ۳۱۹۵.

به گفته آقابزرگ این تألیف در آغاز زائر یاد شده و به همین دلیل پیش از آن تألیف شده است. در زائر* به این کتاب اشاره نشده است. آقابزرگ به برخی اختلافات میان مزار و زائر اشاره می کند مثل اضافه بابی در باره آداب سفر در زائر؛ اما ظاهراً این دو تألیف در مواد بسیاری مشترک هستند. عبدالکریم برادرزاده ابن طاووس در الغری (ص ۹۴) از «مزار» نقل می کند. آقابزرگ از نسخه ناقصی (که آغاز و انجام نداشته) آگاهی داده (در کتابخانه حسن صدر) که محتملاً متعلق به دوره ابن طاووس است. ظاهراً محسن الامین و شیخ عباس قمی نسخه ای از مزار را در دسترس داشته اند زیرا متن زیاراتی را از کتاب مزار که باید بر مزار امام حسین [ع] در کربلا و مرقد امام جواد [ع] در کاظمین خوانده شود، از آن نقل می کنند؛ نک: محسن الامین، مفتاح الجنات، دمشق ۱۳۵۲؛ چاپ مجدد در بیروت ۱۳۸۹، ج ۲ صص ۱۳۸ - ۱۴۲، ۳۳۶ - ۳۳۷؛ قمی، مفاتیح صص ۷۹۷ - ۷۹۹، ۸۹۵ - ۸۹۷ و نیز نک: ← کتاب المزار، ← کتاب الزیارات و الفضائل.

۳۱. * کتاب المضممار للسباق (یا مضممار السباق) و اللحاق بصوم شهر اطلاق الارزاق و عناق (یا: عتق) الاعناق (عنوان دیگر: مضممار السبق فی میدان الصدق)

ذریعه ۱۳۵/۲۱ ش ۴۲۹۹.

الامان ۲۲ - ۳۶/۲۳، ۹۱/۷۷؛ فلاح ۶/۸؛ الاجازات ۴۱/۱۸؛ اقبال ۴۵۱/۱۲، ۵۴۱/۲۴، ۵۵۴/۱۱۸، ۶۳۵/۱۱۸، ۴۲۲/۶۳۳، ۶۳۹/۴۲۸، ۶۶۱/۴۵۱
۴۹۴/۷۱۲؛ کشف ۱۴۴.

این کتاب ششمین جلد از تقسیم بندی ده جلدی مهمات و مشتمل بر اذعیه ماه رمضان

است؛ ابن طاووس در کشف دربارهٔ این کتاب می‌گوید: در دست تألیف است؛ و در الاجازات می‌گوید: کار تألیف آن را آغاز کرده است. در اقبال (قسمتهایی که مشتمل بر اقبال اصلی است) از این کتاب نقل می‌کند (به اسم یا به عنوان ششمین جلد از مهمات). در الامان (۹۱/۷۷) سفارش می‌کند که مسافر این کتاب را در سفرهایی که چندین ماه یا بیشتر به طول می‌انجامد همراه ببرد. کلمهٔ «مضمار» که اشاره به وقتی است که در آن اسب را برای مسابقه یا حمله بر ضد دشمن آماده می‌کنند، از همان آغاز برای رمضان استفاده می‌شده است؛ به عنوان مثال نک: روایتی از الحسن (یا: الحسین) بن علی [ع] که در اقبال (۲۷۵/۴۹۲) از کتاب الازمنة مرزبانی و [کتاب] من لایحضره الفقیه ابن بابویه (= تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران ۴ - ۱۳۹۲ ج ۲ ص ۱۱۳) نقل کرده است؛ مق: المفید، مسارالشیعه، قاهره ۱۳۱۳ ص ۲۶، الجئنة ص ۵۱۳. همان‌گونه که پیش از این یادآور شدیم در دوره‌ای از روایت کتاب مضمار، آن را در اقبال قرار داده‌اند؛ بطوری که از آن زمان به بعد عنوان اقبال را برای متن مرکب از اقبال اصل و مضمار به کار می‌برند. چیزی را که می‌توان اثبات کرد، اینکه آخرین مؤلفی که به مضمار به عنوان کتاب مستقل اشاره کرده کفعمی بوده است (نک: فهرست منابع الجنة). مجلسی، حر عاملی و نعمت‌الله الجزائری، همگی، مضمار را بخشی از اقبال فرض کرده‌اند (نک: محسن الامین، الصحیفة السجادية الخامسة، دمشق ۱۳۳۰ ص ۴۰۵).

۳۲. مصباح (یا: منهاج) الزائر و جناح المسافر

ذریعه ۱۰۷/۲۱ ش ۴۱۵۵؛ ۱۶۱/۲۳ ش ۸۴۹۶.

الامان ۳۳ - ۴۷/۳۴، ۱۲۱ - ۱۳۲/۱۲۲ - ۱۳۳، ۱۳۶/۱۲۵؛ الاجازات

۳۹/۱۸؛ اقبال ۳۷ - ۵۶۷/۳۸، ۱۳۴ - ۶۴۹/۱۳۵، ۶۶۵/۱۶۶،

۷۲۲۶/۲۲۳، ۲۷۴/۴۸۹، ۴۲۲/۶۳۲، ۴۶۹/۶۸۸، ۴۷۰/۶۸۸؛ جمال

الاسبوع ۱۸۰، ۲۳۲؛ کشف ۱۳۹؛ اللهوف ۱۰ - ۱۱/۱۱.

نک: بروکلیمان، ذیل ۹۱۳/۱ ش ۱۷. ابن طاووس در لهوف می‌گوید: کتاب زائر، مصباحی است برای انجام دادن درست زیارات؛ او می‌افزاید: از تألیف لهوف نظیر همین

هدف را در نظر دارد. ابن طاووس در اقبال (۲۷۴/۴۸۹) می‌گوید: زائر برای همراه بردن به زیارت در نظر گرفته شده است.

شاهدی که برای تاریخ احتمالی تألیف این کتاب وجود دارد در زائر* ۳۹۴ آمده است. وی در آنجا از «اجازه‌ای» (در روی یک نسخه «کامل الزیارات ابن قولویه») چنین می‌گوید: که تا سال ۶۱۸، ۲۵۲ سال قمری از آن گذشته است (تاریخها الی سنة ثمانی عشرة و ستمائة مائتان و وائتان و خمسون سنة هلالیه). (برای اصطلاح سال قمری نک: Neugebauer, p. 354؛ برای اصطلاح هلالیه [برای سال هلالی] نک: Grohmann, *Chronologie*, p. 30). در ذریعه ۲۱، زائر به عنوان نخستین تألیف ابن طاووس توصیف شده است. مبنای این اظهار نظر، گفتار ابن طاووس در کشف است که «زائر» را در وقتی که نوشتن آغاز کرده تألیف کرده (فی بدایة ما سرعت فی التألیف؛ در اجازات: فی بدایة التکلیف) و اینکه آن کتاب خالی از اسرار الهی است (احتمالاً 47 اشاره به تأویل معانی باطنی ادعیه مختلف). به هر روی آقابزرگ در ذریعه ج ۲۳ چنین حدس می‌زند که تألیفی قبل از منهاج الزائر داشته که آن نیز مربوط به زیارت جهت خواندن در کنار قبور ائمه [ع] بوده است. برای این حدس، وی به عبارتی در آغاز زائر استناد می‌کند (در نسخه‌ای که من ندیدم)؛ متأسفانه آقابزرگ آن عبارت را بازگو نمی‌کند و تنها می‌گوید «در آغاز مصباح الزائر جمله‌ای است که از آن بدست می‌آید (ما یظهر منه) که وی کتابی قبل از مصباح تألیف کرده است». شواهدی که در دست است از آن بدست می‌آید که مصباح الزائر و منهاج الزائر دو عنوان یک تألیف است، به همین دلیل است که در اجازات ۱ به منهاج الزائر اشاره شده و در ج ۲ در همانجا مصباح الزائر آمده است (و نیز در اشارات دیگر به این تألیف در بخشی از نوشته‌های ابن طاووس که ملاحظه شده است).

در اصل، مصباح سه جلد و مشتمل بر زیاراتی است که باید در کنار قبور ائمه خوانده شود (نک: اجازات؛ جمال الاسبوع ۲۳۲؛ عاملی، امل ۲/۲۰۵). در مقابل، «زائر»* (که مشتمل بر زیاراتی است برای خواندن در کنار قبور پیامبر، ائمه و دیگر اهلبیت) دارای بیست فصل بوده و درباره آن نامی از مجلدات نیامده است. این

می تواند نشان دهنده ترتیب مختلف متن آن باشد اما این احتمال نیز وجود دارد که نسخه خطی زائر* تحریر دیگری (محملاً تلخیص شده) از اصل کتاب باشد. این که چنین تحریری از کتاب وجود دارد چیزی است که «حسین علی محفوظ» در «ادب الدعا» متذکر شده است (بدون ذکر شاهد) (البلاغ ۶/۱، ۱۳۸۶، صص ۵۶-۸۶ ص ۶۳). وی در آنجا میان مصباح الزائر الصغیر (= زائر*؟) و مصباح الزائر الکبیر و منهاج الزائر و جناح المسافر سه جلدی (به احتمال زیاد همان مصباح الزائر کبیر می باشد) تفاوت می گذارد. مقابله این نسخه با نسخه های دیگر و نسخه مصباح الزائر چاپ آل البیت در بیروت، می تواند تصویر روشن تری در اختیار ما بگذارد. شواهدی که تاکنون در دست است قابل ارائه یک نتیجه گیری قطعی نیست. از یک سو قرائنی در دست است که زائر* مشتمل بر تمام زائر می باشد: همه نقلهایی که ابن طاووس از زائر در تألیفات دیگر کرده در زائر* وجود دارد و در مقدمه خود که در زائر* (۱۳) آمده او توضیح می دهد که چرا چنین تألیف طولانی ادعیه را نگاشته؛ او وعده می دهد که در صورت ممکن متن مختصری از همین کتاب بنویسد. از سوی دیگر جمله ای در آغاز زائر که آقابزرگ بدان اشاره می کند در زائر* وجود ندارد. همینطور است نقلهایی که از کتاب الزیارات والفضائل ابن داود قمی در کشکول بحرانی آمده است (گرچه یقینی نیست که این مواد از زائر گرفته شده باشد).

محسن الامین در جلد ۲ مفتاح الجنات، قطعانی از این تألیف نقل می کند. این قطعات مشتمل بر ادعیه و زیاراتی است که باید در مکان های زیر خوانده شود: مرقد امام علی [ع] [صص ۵۳، ۶۷، ۷۰-۲۹۱-۲۹۶]؛ مسجد کوفه (صص ۷۶-۷۷، ۸۲) مرقد علی بن عقیل در کوفه (صص ۹۰-۹۲)؛ مسجد سهله (ص ۹۵)؛ قبور سفیران امام دوازدهم [ع] در بغداد (صص ۱۴۵-۱۴۶)؛ قبر سلمان فارسی در مدائن (صص ۱۴۷-۱۵۰)؛ قبر قاسم بن موسی الکاظم [ع] در نزدیکی حله (ص ۱۵۱)؛ قبر سیده نرجس (مادر امام دوازدهم [ع]) در سامراء (صص ۱۵۸-۱۵۹)؛ قبر سیده حکیمه (دختر امام محمد جواد [ع]) در سامراء (صص ۱۵۹-۱۶۰)؛ محل غایب شدن امام مهدی [ع] در سامراء (صص ۱۸۱-۱۸۹). نیز نک: ۲/۲۷۴، ۳/۱۵.

یکی از ویژگیهای زائر این است که در بیشتر موارد منبع خود را یاد نمی‌کند. بنظر می‌رسد که در میان کتابهایی که وی منابع خود را در آنها یاد نمی‌کند، زائر تشخص بیشتری داشته باشد (مق: ← ابن طاووس، الدروع) و گاهی از مؤلف یاد می‌کند بدون آنکه از تألیف وی یاد کند. به عنوان مثال در زائر* (۱۱۰) نقلی از محمد بن احمد بن داود قمی آمده است. وقتی وی همین قطعه را در اقبال نقل می‌کند وی از اصل کتاب وی که «کمال الزیارات» است یاد می‌کند. در جای دیگر (زائر* ۱۶۲) می‌گوید: متن زیارتی که در کنار مرقد امام حسین [ع] باید خوانده شود (نقل شده در زائر* ۱۶۲ - ۱۸۲) شریف مرتضی نیز آورده است اما اشاره نمی‌کند که در کدام تألیف مرتضی. همینطور او از «العمری النسابة» نقل می‌کند (زائر* ۲۲۷) اما در اینجا نیز نمی‌گوید که وی از کدام تألیف او نقل می‌کند؛ در نتیجه مجلسی در همه جا یقین ندارد که ابن طاووس برای یک دعای مخصوص از چه منابعی استفاده کرده است (به عنوان مثال نک: سخن وی در بحار ۱۰۲/۱۸۷). در همان حال ابن طاووس این را تصریح می‌کند که متون زیارات در «زائر» از روایت پیشین گرفته شده است (مق: نک: زائر* ۲۲۲، ۳۱۱).

خوانساری می‌گوید: زمانی که ابن طاووس زائر را نگاشت بر این باور بود که او حق این را دارد که آداب سفرهای زیارتی و زیارت مسجد کوفه را وضع کند؛ دستورالعمل‌هایی که در تألیفات پیشین شیعی نیامده و بر گفته‌های ائمه [ع] مبتنی نبوده است (روضات ۴/۳۳۰). میرزا حسین نوری این انتقاد (که واقعاً انتقاد است) را رد می‌کند و خاطر نشان می‌کند که همه دستوراتی که در زائر آمده مؤلفان پیشین همچون شیخ مفید و ابن مشهدی در مزار یاد کرده‌اند (مستدرک چ سنگی ۳/۴۷۰).

۳۳. مُهَجُ الدَّعَوَاتِ وَ مَنَهَجُ الْعِنَايَاتِ

ذریعه ۲۳/۲۸۷ ش ۹۰۰۹.

سعد السعود ۱۷۵.

○ . برخی از نسخه‌های خطی مصباح‌الزائر عبارتند از: نسخه مرعشی ۱۶۰ (کتابت در ۱۰۸۷)، مدرسه سپهسالار ۸۴۳۷؛ دانشکده الهیات دانشگاه تهران ۱۸۹ م.

برای این کتاب دعا نک: بروکلیمان ۱/۶۵۷ ش ۲ (با یاد از نسخه خطی پاریس و Patna) ذیل ۱/۹۱۲ ش ۲). بنابراین گفته آقا بزرگ در بعضی از نسخه‌های مهج آمده است که این تألیف در هفتم جمادی الاول ۶۶۲ به اتمام رسیده است. این که در سعد از آن یاد شده، شاید بتوان به این صورت توجیه کرد (برخلاف بسیاری از تألیفات ابن طاووس) که مهج در یک زمان بسیار طولانی نوشته شده است؛ قرائن داخلی در اثبات این حدس وجود دارد. جمله‌ای در مهج الدعوات (ص ۸۴) محتملاً در سال ۶۵۰ نوشته شده است (نک: ← کتاب عتق [شماره ۳۱۳]). ابن طاووس در جای دیگر (مهج ص ۲۹، ۳۴۲) به درگذشت محمد بن محمد آلوی که در ۶۵۴ رخ داده اشاره می‌کند و می‌گوید (مهج ص ۳۴۷) که کتابخانه او (یعنی: ابن طاووس) دارای بیش از هفتاد مجلد ادعیه است - اضافه بر شصت و اندی کتاب که در کشف بدان اشاره کرده - . حداقل در مهج یک بار مطالبی افزوده شده است: نک: ← شرح الدعاء الجوشن.

از یک ترجمه فارسی که بوسیله علی بن محمد بن اسدالله الاصفهانی صورت گرفته در روضات ۴/۲۱۳ یاد شده است. برای ترجمه دیگر نک: مشار، فهرست ص ۱۳۱۳. ○ اضافه بر چند نسخه خطی، من از چاپ سنگی ۱۳۲۳ استفاده کرده‌ام که همراه با «مجنتی» چاپ شده است (با صفحه شماری مستقل). چاپ‌های دیگر عبارتند از چاپ بمبئی ۱۲۹۹ و ایران ۱۳۱۸ (هیچکدام دیده نشد).

۳۴. محاسبة النفس

ذریعه ۲۲/۱۲۱ ش ۲۲۱۰؛ ص ۱۲۲ [ش ند].

نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۱۳. این تألیف مختصر که مجلسی مکرر در بحار از

○ . دو ترجمه یکی از علی نقی؟ و دیگری [مجهول‌المرجم] به شماره‌های ۳۱۱۷ و ۳۳۳۰ + ۳۳۲۹ (به ترتیب) در کتابخانه رضوی (فهرست القبایی ص ۵۷۱) نگهداری می‌شود. دو نسخه دیگر به شماره ۲۶۲۶ و شماره ۶۷۴۱ در کتابخانه آیه‌الله مرعشی موجود است. ترجمه‌های دیگری از آن در ذریعه یاد شده است. یک ترجمه بدون نام مترجم در فهرست دانشگاه ۴۰/۱ شناسانده شده است. ترجمه دیگری از آن (بدون نام مترجم) در کتابخانه وزیری یزد (فهرست ج ۱ ص ۶۹) موجود است. م

آن استفاده کرده با عنوان «محاسبة الملائكة الكرام آخر كل يوم من الذنوب و الاثام» (ذریعه) نیز شهرت دارد. [○] این کتاب همانگونه که از عنوان آن بدست می آید مربوط به حسابرسی درونی در آمادگی برای روز محاسبة الهی است. (برای اصطلاح «محاسبة» مة: Massignon, *Essai*, pp. 191, 245; J. van Ess, *Die Gedankenwelt des Hārīt al - Muhāsibī*, Bonn 1961, بویژه pp. 139-143).

این موضوعی است که ابن طاووس در تألیفات دیگر مورد توجه قرار داده است (مة: نک: فلاح ۲۱۶ - ۲۱۷/۱۹۸، کشف ۹۱ - ۹۲). درباره تاریخ تألیف محاسبه چیزی نمی توان گفت جز آنکه به احتمال بعد از جمال نوشته شده چرا که در آن به جمال اشاره شده است (نک: محاسبه ۲۲ - ۲۳/۱۱ - ۱۲)؛ در چاپ های آن جزئیاتی در باره نسخه های مورد استفاده ارائه نمی دهند؛ بنابر این روشن نیست که بر اساس نسخه مشهود چاپ شده باشد (اخلاق ۴۶) (دیده نشده؛ مة: فهرست کتب کتابخانه مبارکه آستانه قدس رضوی ۲/۳۴۶). ^{○○}

* کتاب (۱۱) مهمات (فی [یا:] صلاح المتعبد) و (۱۱) تتمات (لمصباح المتهدد)

ذریعه ۲۳/۲۹۸ ش ۹۰۵۶.

فتح الابواب ۲۲۲، ۲۹۵، ۲۹۸؛ الاجازات ۱۸/۴۰ - ۴۱؛ اقبال ۱۲/۵۴۱، ۲۳/۵۵۳، ۲۳۶/۹، ۳۰۸/۶۷، ۴۸۴/۲۷۰، ۵۵۳/۳۳۶، ۶۳۹/۴۲۸؛ جمال الاسبوع ۷؛ کشف ۳۲، ۸۷ - ۸۸، ۹۱ - ۹۲، ۱۲۱، ۱۳۱، ۱۳۷ - ۱۳۸، ۱۴۰، ۱۵۲، ۱۷۳؛ مهج ۲۷۳، ۲۹۴، ۳۴۸، ۳۵۸؛ سعدالسعود ۱۷۶.

عنوان کامل در اجازات، جمال الاسبوع ۷، ۵۴۱ و مهج ۳۵۸ آمده است. از کتاب «المهمات و التتمات» در اقبال ۴۸۴/۲۷۰، ۵۵۳/۳۳۶؛ کشف ۳۲، ۸۷، ۹۱، ۹۲، ۱۲۱، ۱۳۱، ۱۳۷، ۱۷۳، و سعدالسعود یاد شده است. در اقبال ۲۳۶/۹،

○ از این کتاب با عنوان «المحاسبة للملائكة الحفظة الكرام و تطهير الصحائف من الاثام» یاد شده است. نک: نسخه مرعشی [ش ۴۴۲] برگ ۲۹ - ر. م
 ○ نسخه های آن در کتابخانه رضوی با شماره های ۶۵۱۱ (کتابت در ۱۱۱۰) ض ۹۷۳۶ (کتابت در ۱۲۸۰) و ۳۴۸۸ (بی تا) وجود دارد. م

۴۲۸/۶۳۹ و مهج ۳۴۸ «کتاب المهمات» آمده است؛ در کشف ۸۸ «کتاب التتمات و المهمات» آمده است. در مهج ۲۹۴، ۲۷۳ «کتاب المهمات و السمات» (کذا فی الاصل) آمده است.

تقسیم پنج جلدی	تقسیم ده جلدی
فلاح السائل (۹)	۱ - ۲ فلاح السائل (۹)
زهرة الربيع (۵۹)	۳ زهرة الربيع (۵۹)
الشروع (...)	۴ جمال الاسبوع (۲۲)
	۵ الدروع (۸)
	۶ المضار (۳۱)
	۷ مسالك (۲۸)
الاقبال (۲۰)	۸ - ۹ الاقبال (۲۰)
اسرار الصلوات (۵)	۱۰ السعادات (۴۳)

جدول ۲؛ مجلدات مهمات

در فتح الابواب ص ۲۲۲ (و نیز ص ۲۱۲) «کتاب تتمات مصباح المتهجد و مهمات فی صلاح المتعبد» آمده است.^۵

همانطور که عنوان نشان می دهد، مهمات به عنوان متمم «المصباح المتهجد الكبير» شیخ طوسی طرح ریزی شده و مشتمل بر ادعیه برای «وقت های» مختلف و مواعظ و روایاتی برای سلوک در این وقتها بوده است. ساختار آن در مقدمه جزء اول فلاح بدست داده شده است. دو روایت از این ترکیب در دست است: یکی (فلاح ۷ - ۸/۷) کتاب را به ده جلد تقسیم می کند که به عنوان «مجلدات» اشاره شده است؛ دومی (که فقط در ج ۱ فلاح ۸ - ۹ نقل شده) آن را به پنج جلد تقسیم می کند که با عنوان «اجزاء» به آن اشاره می کند. این اصطلاح را در باب بعدی مورد بحث قرار داده ایم. رابطه میان این دو روایت از این متن چنین است: مجلدات ۱ - ۲ = جزء ۱ = فلاح السائل؛

۵. نام کتاب به همین شکل در فهرست کتابخانه مجلس ۳۳/۴ (ذیل شرحی درباره نسخه ای از فلاح) آمده است. م

مجلد ۳ = جزء ۲ = زهرة الربيع؛ مجلد ۴ (جمال) و ۵ (الدروع) احتمالاً با جزء سوم که دارای عنوان «كتاب الشروع في زيارات و زيادات صلوات و دعوات الاسبوع في الليل و النهار و دروع واقبه من الاخطار فيما يستمر عمله في كل [يوم] على التكرار»؛ مجلدات ۶ (مضمار) و ۷ (كتاب المسالك [چاپ شده: السالك] المحتاج الى معرفة مناسك الحجاج) برابری در تقسیم بر مبنای «اجزاء» (پنج جزئی) ندارند؛ مجلد ۸ و ۹ = جزء ۴ = دو بخش اقبال؛ مجلد ۱۰ (كتاب السعادات بالعبادات التي ليس له وقت محتوم في الروايات) گویا متفاوت از جزء پنج می باشد؛ جزء پنجم دارای عنوان «اسرار الصلاة (الصلوات) و انوار الدعوات» یا «مختار الدعوات و اسرار الصلاة» بوده و ابن طاووس در نظر داشته است که آنرا تا زمان درگذشت خود مخفی نگاه دارد. ملخص این مطالب در جدول ۲ آمده است (عددی که در بین پراکنش آمده مربوط به ردیف آن کتاب در فهرست تألیفات ابن طاووس است).

تقسیم پنج جزئی بر مبنای روشنی قرار دارد. اولین جزء مشتمل بر ادعیه روزانه (۲۴ ساعت)؛ جزء دوم مشتمل بر ادعیه هفتگی، جزء سوم ماهانه، جزء چهارم سالانه است. جزء پنجم معنای باطنی برخی از ادعیه را شرح می دهد. تفاوت عمده میان این تقسیم و تقسیم ده جلدی این است که دومی مشتمل بر دعاهاى بیشتری برای دو عید بزرگ مسلمانان است. تقسیم پنج جزئی احتمالاً منعکس کننده طرح اصلی ابن طاووس است. در قطعه‌ای از اسرار الصلاة که آقابزرگ یادآور شده به این تقسیم اشاره شده است. غیر از این موارد، ابن طاووس در جای دیگری به آن اشاره نکرده است. در همه تألیفات دیگر او که ملاحظه شد، تنها به تقسیم ده جلدی اشاره می کند. باید خاطر نشان کرد که او اصطلاح «جزء» را (بیش از مجلد) بعضاً برای اشاره به یکی از این ده جلد استفاده می کند. جلدهای ۱، ۴ - ۶، ۸ - ۹ (از تقسیم ده جلدی) باقی مانده است.

آنچه که مسأله را پیچیده تر می کند این است که ابن طاووس در اجازات ۴۱/۱۸ (و از آنجا عاملی، امل ۲/۲۰۵) می گوید: آنرا زمانی تألیف کرده که مهمات را در دست تألیف داشته است. وی مجلدات را بدین صورت توصیف می کند: الف: مجلداتی که تألیف آنها به اتمام رسیده و آنها عبارتند از: فلاح السائل و نجاح المسائل فی

عمل الیوم و اللیل؛ مجلدی با عنوانی ادعیه الاسابع (بیع) (یعنی: زهرة الربیع)؛ مجلدات فی صلوات و مهمات للاسبوع (ظاهراً اشاره به «دروع» است؛ امل به جای مجلدات، مجلدان دارد؛ احتمالاً درست آن مجلد است)؛ مجلدی با عنوان «عمل فی لیلۃ الجمعة و یومها» (یعنی: جمال)؛ مجلدی با عنوان «فی اسرار (ال) دعوات لا (یا: و) قضاء الحاجات و ما لا یستغنی المحتاج الیه فی اکثر الاوقات» (کذا فی البحار؛ در بحار چاپ سنگی اینطور آمده: و ما لا یستغنی لاستدراک الدلالات؛ در امل بدین صورت آمده: و ما لا یستغنی عنه) (= مجلد ده؟). ب: مجلداتی که هنوز تکمیل نشده است. همهٔ اینها در مقابل مجلداتی که در الف آمده مربوط به مواردی است که سالی یکبار عمل می‌شود. آنها عبارتند از مجلدی دربارهٔ رمضان (کتاب مضمار السبق)؛ مجلدی دربارهٔ حج (کتاب مسالک المحتاج) و مجلدی با عنوان عمل الستة (= اقبال) که ابن طاووس دربارهٔ آن می‌گوید اتمام آن به زودی انجام خواهد یافت. او حدس می‌زند که بعد از اتمام این طرح، مجموعاً ده مجلد خواهد شد. همینطور در کشف ۱۳۷ - ۱۳۸ می‌گوید: پنج مجلد آن تمام شده و تمام تألیف مشتمل بر بیش از ده مجلد خواهد بود. (در عبارت چاپی آمده: اکثر من عشرين مجلدات [کذا فی الاصل] که احتمالاً اشتباه است).^۵

روشن است که مهمات کار بزرگی بوده و آقابزرگ در ادای حق ابن طاووس گراف نگفته آنجا که می‌گوید (ذریعه ۲/۲۶۵) که همهٔ شیعیان مدیون این تألیف هستند و تألیفات بعدی در دعا بر آن متکی بوده و وام‌دار آن هستند.

۳۵. المجتنبی من الدعا المجتبی

ذریعه ۱/۲۰ ش ۱۶۸۳.

نک: بروکلمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۶. این مجموعه دعا از کارهای متأخر مؤلف است. ابن طاووس در ضمن آن به درگذشت دوست خود محمد بن محمد الآوی (م ۶۵۴) اشاره می‌کند (المجتنبی ۲۹). به نظر می‌رسد که آن را به عنوان متمم مهج الدعوات نوشته باشد؛ در واقع نوری طبرسی میان این دو کتاب خلط کرده و از المجتنبی نقل کرده و آن را مهج

۵. در نسخهٔ چاپی (۱۴۱۲ قم، ص ۱۹۴) عشر مجلدات آمده است. م

الدعوات می‌نامد (مستدرک ۱۲/۱۴۳). همینطور کتاب المجتبی* در پایان کتاب (برگ ۲۱۷ - ر مورخه ۲۵ رجب ۹۹۲) آن را «کتاب مهج الدعوات» می‌نامد.○

۳۶. ** مختصر کتاب ابن حبيب

مهج الدعوات ۳۵۵.

ابن طاووس در این تألیف تعدادی از داستانهای دوره جاهلی و اسلامی را نقل می‌کند تا نشان دهد قبول دعا در ماههای ذی‌قعدة و رجب بیشتر است. احتمالاً تألیفی که این مختصر آن است «کتاب من استجیب (یا: استجیت) دعوت» ابن حبيب می‌باشد (نک: ← کتاب [محمد بن حبيب]).

۳۷. * کتاب المنتقی فی (یا: من) العوذ والرقی

ذریعه ۸/۲۳ ش ۷۸۲۴.

الامان ۸۲/۷۱ - ۸۳، ۷۷ - ۷۸/۹۱؛ کشف ۱۳۶.

ابن طاووس در کشف می‌گوید: این تألیف موارد استفاده جایز کلمات و تعویذات را بیان می‌کند.○ او می‌افزاید که کتابخانه او چند تألیف درباره این موضوع دارد. او در الامان ۷۷ - ۹۱/۷۸ سفارش می‌کند که مسافران این تألیف را همراه خود داشته باشند؛ اگر بیماری یا حوادث غیر منتظره‌ای برای آنها رخ دهد به آن محتاج خواهند شد. الامان ۸۲/۷۱ - ۸۳ مشتمل بر متن تعویذی است که انسان باید در عمامه خود بگذارد. به گفته آقابرگ، میرزا کمالا در مجموعه خود خواندن این متن را سفارش می‌کند و این

○ نام دیگری آن «المجتبی من ادعیه المجتبی» است. نسخه‌ای از آن به شماره ۹۴۲ در کتابخانه ملی (فهرست ۴۳۸/۸) موجود است. نسخه‌های دیگر آن عبارتند از ۵۶۰، ۳۴۸۱ (کتابت ۱۰۷۲)، ۴۲۰۹ (کتابت ۱۰۲۴) مرعشی. نسخه‌های ۱۳۱۱۸ (کتابت ۱۰۶۲) ۳۴۰۴ (۱۰۹۸) ۳۲۶۷ (بی‌تا) ۳۴۰۳ (۱۳۰۰) کتابخانه رضوی و نیز نسخه ۴۴۲ مرعشی. م

○ در عبارت ابن طاووس نیامده است که کتاب موارد استفاده تعویذات و... را بیان می‌کند بلکه می‌گوید او کتابی با نام «المنتقی» در این باره تألیف کرده اما خود توانسته همه موارد ذکر شده را تجربه کند؛ او به فرزندش توصیه می‌کند تا در راستای طاعت خداوند و جلب رضای او آنها را تجربه کند آنچه حق است نگاه دارد و آنچه باطل است دور بریزد (ص ۱۹۳ چاپ ۱۴۱۲ قم).

نشان می دهد که متقی تا زمان او باقی بوده است.

۳۸. الموسعة والمضایقة

ذریعه ۲۲۲/۲۳ [ش ند].

نک: بروکلیمان ذیل ۱/۹۱۳ ش ۱۸. عنوان مطابق ذریعه است. دو اصطلاح فوق نشان دهنده دو نظر متضاد درباره کسی است که نماز را در وقت خود انجام نداده است. طرفداران «موسعاه» معتقدند که در وقت نماز بعدی، اول باید نماز همان وقت را بخواند بعد از آن نماز قضاء را. طرفداران «مضایقه» نظر مخالف این را دارند (م: شهید اول، ذکر الشیعة فی احکام الشریعه ۱/۱۳۹ - ۱۳۲، حلی تبصره ص ۵۹).

این رساله در ۱۸ ربیع الثانی ۶۶۱ به اتمام رسیده است (المضایقه ۳۹/۳۵۴). این کتاب بطور کامل در الفوائد المدینه استرآبادی (ص ۳۰ - ۴۰ [= المضایقه ۱]) درج شده است؛ عنوان کتاب در آنجا «رسالة ابن طاووس» شناسانده شده است. این کتاب با عنوان «رسالة عدم مضایقة الفوائت» با تحقیق: محمد علی طباطبائی المراغی در مجله تراثنا ۲/۲ - ۳ (ربیع الثانی - رمضان ۱۴۰۷) صص ۳۳۱ - ۳۵۹ به چاپ رسیده است. این تحقیق بر مبنای یک نسخه است. ظاهراً محقق آگاهی از درج آن در الفوائد المدینه نداشته است. ^۱ علامه مجلسی که بخشهای قابل ملاحظه ای از آن را نقل می کند با عنوان «رسالة الموسعة فی القضاء» (بحار ۸۸/۲۹۹)، «رسالة عدم مضایقة الفوائت» (بحار ۹۱/۳۸۴)، «رسالة فی عدم المضایقة فی فوائت الصلوات» (بحار ۸۸/۳۲۷) به آن اشاره می کند. ابن طاووس می گوید: در این تألیفات روایاتی درباره مضایقه (ماروینته [مضایقه ۱: + أَوْرَأَيْتَه] من الاحادیث فی تحقیق المضایقة فی فوائت الصلوات [مضایقه ۱: الصلاة] گراوری کرده بدون آنکه حکمی در این باره له یا علیه صادر کند (مضایقه ۳۱/۳۳۸)؛ با این حال به نظر می رسد که او طرفدار موسعه بوده است: در مضایقه ۳۳/۳۴۴ او از امام صادق [ع] روایت می کند کسی که در حال نماز به یاد آورد که

○ دو نسخه از این کتاب به شماره های ۴۰۰۱ و ۵۱۵۱ در کتابخانه آیه الله مرعشی نکهرداری می شود. نسخه دیگری در مجلس به شماره ۱۳۲۹ موجود است. م

نمازی را نخوانده باید این نماز را تمام کند و بعداً قضای آن نماز را بجای آورد. در واقع یوسف بحرانی، ابن طاووس را در این رساله مدافع مواسعه دانسته و می‌کوشد تا این موضع را رد کند؛ نک: الحدائق ج ۶ نجف ۱۳۷۹ صص ۳۵۹-۳۶۵.

مضایقه مشتمل بر جزئیاتی در باره زندگی خود ابن طاووس است مثل بیان زیارتی که ابن طاووس در ۶۴۱ از نجف داشته (مضایقه ۳۶ - ۳۴۸/۳۹ - ۳۵۳) به علاوه داستانهایی از افرادی که حضرت مهدی [ع] را ملاقات کرده‌اند در آن آمده است.

۳۹. *** کتاب القبس الواضح من کتاب الجلیس الصالح

ذریعه ۳۶/۱۷ ش ۱۹۷.

الاجازات ۴۱/۱۸.

در الاجازات ۴۱/۱۸ بجای «القبس» اشتباهاً «النفیس» آمده است. به گفته آقابزرگ این تألیف از کتاب الجلیس و الانیس (که با عنوان الجلیس الصالح الکافی و الانیس الناصح الشافی نیز معروف است)، از ابوالفرج المعافی بن زکریا (م ۳۹۰) اقتباس شده است (مق: ذریعه ۵/۱۲۸ ش ۵۳۰؛ سزگین ۱/۵۲۲-۵۲۳).

۴۰. * ربيع الالباب

ذریعه ۷۵/۱۰ ش ۱۳۰.

الاجازات ۴۱/۱۸؛ کشف ۱۲۵-۱۲۶، ۱۳۸.

بنابر آنچه در اجازات ۱ (عبارت اجازات ۲ در اینجا تصحیف شده است) آمده این تألیف مشتمل بر احوال اخیار و پاکان بوده است (آثار الاخیار و فوائد الاتقیاء). ابن طاووس در اجازات (و از آنجا عاملی، امل ۲/۲۰۵) و کشف ۱۳۸ می‌گوید تاکنون ۶ مجلد را تألیف کرده است. در کشف ۱۲۵ آمده است که آغاز جلد ششم روایاتی درباره سخاوت ائمه [ع] است. [○] قطعه‌ای از این کتاب را علی بن عبدالکریم بن

○ عبارت چنین است: و قد ذکرک طرفاً من یسارهم و ایثارهم صلوات الله علیهم فی اوائل... تعبیر دیگر وی (در ص ۱۹۵ چاپ ۱۴۱۲ قم) آنجا که می‌گوید تاکنون شش مجلد نوشته شده این

عبدالحمید الحسینی معاصر شهید اول (مق: ریاض ۴/۱۲۴ - ۱۳۰) در کتاب «السلطان المفرج عن اهل الایمان» نقل کرده است (مق: ذریعه ۱۲/۲۱۷ ش ۱۴۳۹) و از آنجا بحار ۵۲/۷۵ - ۷۷. گویا حر عاملی توانسته است نسخه‌ای از این کتاب را ببیند (نک: اجازات الشیخ محمد الحر عاملی لمولی... محمد فاضل المشهدی در بحار ۱۱۰/۱۱۷)؛ به گفته آقابزرگ از وجود نسخه‌ای از این کتاب اطلاعی در دست نیست.

۴۱. * رَیِّ (یا: ری) الظمان من مروی محمد بن عبدالله بن سلیمان

ذریعه ۱۱/۳۴۲ ش ۲۰۳۸.

الیقین ۱۸۴/۴۷۸.

این کتاب می‌باید مشتمل بر روایاتی در فضائل امام علی [ع] به روایت عبدالله بن سلیمان الحضرمی معروف به ابن مُطَیْن (م ۲۹۷) باشد (مق: سزگین ۱/۱۶۳؛ ← مسند علی بن ابیطالب). یکی از این روایات در «الیقین» نقل شده است.

۴۲. ** روح الاسرار و روح الاسمار (یا: الابکار)

ذریعه ۱۱/۲۶۲ ش ۱۵۹۸.

الاجازات ۱۸/۳۹ - ۴۰.

ابن طاووس این کتاب را از تألیفات اولیه خود توصیف کرده و می‌گوید که آن را به درخواست محمد بن عبدالله بن علی بن زهرة الحلبی، زمانی که در سفر زیارتی مکه در خانه ابن طاووس در حله توقف کرده، تألیف کرده است.

۴۳. * کتاب السعادات بالعبادات التي ليس لها اوقات معينة (یا: وقت محتوم معلوم فی

الروایات)

ذریعه ۲/۴۵ ش ۱۷۷؛ ۱۲/۱۷۹ ش ۱۱۸۸.

الامان ۶۹ - ۷۱/۸۱ - ۸۲، ۷۵ - ۷۶/۸۹ - ۹۰؛ فلاح ۸/۶ - ۷؛ اقبال

۵۹۲/۶۴؛ مهج ۱۰۳؛ سعدالسعود ۱۳۷.

این آخرین جلد مهمات بر مبنای تقسیم ده مجلدی آن است. عنوان کتاب در مهج ۱۰۳ «کتاب السعاده» و در مهج *** برگ ۵۰ - پ، مهج *** برگ ۶۹ - ر، و بحار ۳۹۰/۹۵ عنوان را «کتاب السعادات» یاد می‌کند. در مهج * برگ ۶۰ - ر عنوان سقط شده است. عنوان «کتاب السعادات و العبادات» در سعد ۱۳۷ آمده و همانجا ابن طاووس می‌گوید: آن کتاب دارای مطالبی در باره تقیه است. ابن طاووس در اقبال می‌گوید: وی در این تألیف دعاهاى شکر را در روز اول ربیع الاول به دلیل به سلامت رسیدن رسول خدا [ص] از مکه به مدینه خواهد آورد. بنابر این اقبال پیش از کتاب السعادات نگاشته شده و این ترتیب موافق تقسیم ده جلدی مهمات است. گویا سعد متأخر از آن است و معنای آن این است که این کتاب به احتمال در اواخر ۶۵۰ یا اوایل ۶۵۱ تألیف شده است. همانطور که پیش از این یاد آور شدیم (← ابن طاووس، کتاب المهمات) ظاهر آن کتاب السعادات تألیفی جدا از کتاب «اسرار الصلاة (یا: صلوات) و انوار الدعوات» است که آخرین مجلد در تقسیم پنج جزئی مهمات است.

عبدالرحیم بن یحیی بن الحسن البحرانی در کتاب جوامع السعادات (ریاض ۱۱۳/۳) و محمد بن محمد الطیب در «انیس الزاهدین» از کتاب السعادات نقل کرده‌اند. به نظر می‌رسد که هر دو مؤلف مزبور در قرن دهم زندگی می‌کرده‌اند (ذریعه ۴۶۰/۲ ش ۱۷۸۵، ۲۵۰/۵ ش ۱۲۰۲). مجلسی دعایی از این تألیف را به واسطهٔ یک تألیف شیعی که نامی از آن نبرده نقل می‌کند (بحار ۲۵۰/۹۱ - ۲۵۱).

۴۴. سعدالسعود للنفوس المنضود[○]

ذریعه ۱۸۲/۱۲ ش ۱۲۱۰.

○ . دقت کوتاهی در معنای عنوان نشان می‌دهد که نام کتاب نباید بدین صورت باشد زیرا منضود [به معنای چیده شده] ربطی به نفوس ندارد. نام دقیق کتاب در خود متن آمده است. [سعدالسعود للنفوس، (ال) منضود من کتب وقف علی بن موسی بن طاووس] در این عنوان چیده شدن به کتابهای کتابخانه ابن طاووس برمی‌گردد [عنوان در برگ نخست نسخهٔ ۴۹۲۰ مرعشی و نیز نسخهٔ چایی آمده است]. م

نک: بروکلیمان ذیل ۱/۹۱۲ ش ۱۱. تألیف این کتاب که به عنوان متمم «ابانه» طرح ریزی شده بود در ذی قعدة ۶۵۱ آغاز شده است. ابن طاووس در نظر داشته تا بیش از یک مجلد را بنویسد (مق: سعد ۲۹۸) اما ظاهراً هدفش محقق نشده است. برای جزئیات بیشتر نک: باب بعدی و نیز "Kohlberg, "Polemic". در ذریعه از چند نسخه این کتاب یاد شده است (باید نسخه ۴۹۲۰ مرعشی [دیده نشده] را ضمیمه کرده. مق: مرعشی فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیه‌الله مرعشی ج ۱۳ قم ۱۳۶۵ ش، صص ۱۰۷ - ۱۰۸) [○] اما از نسخه چاپی (نجف ۱۳۶۹) یاد نشده است. این چاپ مبتنی بر نسخه ناقصی است. که درباره آن نسخه توضیحاتی بدست داده نشده است (مق: سعد ۲۹۸). نقلهایی از سعد که در ذریعه آمده، بعضاً با عبارات سعد چاپی متفاوت است (نک: مث: ← آی القرآن المنزله، ← کتاب تفسیر القرآن و تأویله). در فهرست (بعدی ما از منابع ابن طاووس) همه ارجاعات به ص ۵ - ۲۵ سعد، مربوط به فهرست مطالبی است که ابن طاووس در صفحات آغازین سعد آورده است. (در سعد ۲۲ سقطنی در فهرست مطالب وجود دارد که مربوط به تألیفاتی است که در سعد ۲۵۲ - ۲۶۰ آمده است.) سعد یکی از تألیفاتی است که مورد استفاده مستدرک قرار گرفته است. اما در وسائل حر عاملی از آن استفاده نشده است (نک: مستدرک چ سنگی ۳/۳۷۰).

۴۵. (***) شرح نهج البلاغه

ذریعه ۱۴/۱۴۰ ش ۱۹۸۲.

این عنوان در کتوری (ص ۳۵۹ ش ۲۰۱۷) و از آنجا در مستدرک (چ سنگی ۳/۵۱۴) آمده است. محققین یقین ۲ (ص ۱۰۴) می‌گویند: این تألیف در چند نسخه موجود است اما جزئیات بیشتری از آن بدست نمی‌دهند. کتوری نیز منبع خود را بیان نمی‌کند. بنابراین اظهاری درباره اینکه این کتاب باقی مانده است یا نه، تا بدست آمدن

○ . نسخه چاپی علاوه سقظها و اختلاف قرائت، چهار برگ از انتهای نسخه مرعشی را ندارد. در آغاز این نسخه وقفنامه‌ای از علامه مجلسی آمده و در انتهای آن گفته شده با نسخه‌ای مقابله شده که آن نسخه با نسخه‌ای به خط مؤلف مقابله شده بوده است. م

جزئیات بیشتر، نمی توان کرد.

۴۶. ** شفاء العقول من داء (یا: عن دلو) الفضول فی علم الاصول

ذریعه ۱۴/۲۰۵ ش ۲۲۰۱.

الاجازات ۱۸/۴۳.

ابن طاووس این کتاب را به عنوان مقدمه علم کلام تألیف کرده و آن را به عجله و بدون دقت همیشگی خود نوشته است (ارتجالاً). او می گوید که این تنها کتاب کلامی اوست زیرا همه انبیاء بدون دانش کلام رسالت خود را انجام داده اند و او از آنان متابعت می کند. نیز نک: اجازة او به یوسف بن حاتم در بحار ۱۰۷/۴۶ - ۴۷. مق: باب اول، فصل دوم.

۴۷. * کتاب التحصیل من التذیل

ذریعه ۳/۳۹۵ ش ۱۴۲۲.

اقبال ۱۸۱/۶۸۵، ۱۹۶/۷۰۱، مهج ۳۱۸، الملاحم و الفتن ۱۲۵ -

۱۲۶/۱۳۸، ۱۶۰/۱۷۷، ۱۶۶ - ۱۶۷/۱۸۳ - ۱۸۴؛ محاسبة النفس

۲۲/۱۱؛ المجتبی ۲۰.

آقابزرگ اطمینان ندارد که آیا این کتاب، کتاب دعاست یا شرح حال. در واقع این کتاب تلخیص کتاب «ذیل تاریخ بغداد» ابن النجار بوده است (نک: فهرست). موارد زیر از آن نقل شده است: اقبال ۱۸۱/۶۸۵: جزء سوم، شرح حال حسین بن محمد بن خالویه؛ اقبال ۱۹۶/۷۰۱: جزء دوم، شرح حال احمد بن المبارک بن منصور؛ مهج: جزء چهارم شرح حال المبارک بن عبدالرحمن؛ الملاحم و الفتن ۱۲۵ - ۱۳۶/۱۲۶: مجلد اول شرح حال محمد بن حمزة بن محمد... بن علی بن ایطالب [ع]؛ الملاحم و الفتن ۱۶۰/۱۷۷: مجلد چهارم، شرح حال رضیة بنت ابی علی؛ الملاحم و الفتن ۱۶۷/۱۸۳: مجلد دوم شرح حال اسماعیل بن احمد بن عمر؛ الملاحم و الفتن ۱۶۷/۱۸۴: مجلد سوم شرح حال الضحاک بن محمد بن هبة الله؛ محاسبة النفس: جزء

دوم، شرح حال محمد بن حسن بن محمد المطار؛ المجتبی: مجلد اول شرح حال علی بن محمد بن علی. آنچه از این کتاب برمی آید این است که الف: ابن طاووس در اینجا و گاهی در موارد دیگر دو اصطلاح مجلد و جزء را علی البدل بکار می برد. ب: شرح حال افراد به ترتیب حروف الفبا بوده است (گرچه وجود یک علی در مجلد اول اشکال ایجاد می کند) به استثنای اینکه (همانطور که در تاریخ خطیب آمد) اشخاصی که نامشان محمد است در آغاز و زنان در پایان تألیف آمده اند. ج: کتاب تحصیل مشتمل بر چهار مجلد بوده است. کفعمی در منابع «البلد» (ص ۵۰۳) و «الجنّة» (ص ۷۷۳) از آن یاد کرده است.

۴۸. التحصین (یا: فی) (یا: من) [○] اسرار مازاد من اخبار (یا: علی) کتاب الیقین.

ذریعه ۳/۳۹۸، ش ۱۴۳۱.

مجلسی این تألیف را در میان منابع بحار (۱/۱۳) یاد کرده است. متن نسخه التحصین که در مجموعه ای در کتابخانه آیه الله مرعشی (ش ۴۶۳۶) بوده به توسط محققان الیقین ۲، با متن الیقین چاپ شده است. این کتاب مشتمل بر پنجاه و شش روایت در فضیلت امام علی [ع] است که تقریباً بطور کامل از کتاب «نور الهدی و المنجی من الردی» از الحسن بن علی طاهر احمد الجوابی (یا: جوانی) (زندگی در قرن چهارم؟) (نک: فهرست) گرفته شده است. محققان الیقین ۲ بر این باورند که تمامی متن کتاب نور الهدی در تحصین درج شده است (نک: مقدمه الیقین صص ۶۰ - ۶۱). آقابزرگ می گوید ابن طاووس کتاب جوانی را بعد از تألیف الیقین ملاحظه کرده و به دنبال آن تحصین را تألیف و به الیقین ضمیمه کرده است. از آنجا که الیقین میان سالهای ۶۵۹ - ۶۶۲ تألیف شده، آقابزرگ حدس می زند که تحصین در نزدیکی وفات ابن طاووس تألیف شده و می تواند آخرین کتاب او باشد گرچه این گمان ناممکن نیست اما باید خاطر نشان کرد که ملاحظه همزمان با تحصین تألیف شده و می تواند مدتی پس از آن به اتمام رسیده باشد.

۴۹. *** کتاب التمام لمهام شهر الصیام

الامان ۹۱/۷۷.

این مجموعه ادعیه برای رمضان است که ابن طاووس سفارش می‌کند تا مسافر برای سفرهایی که چندین ماه بطول می‌انجامد همراه داشته باشد.

۵۰. * تقریب السالك الى خدمة المالك

فلاح ۲۴۵/۲۷۰.

روایتی که از آن نقل شده مربوط به تقوای امامان [ع] می‌باشد.

۵۱. الطوائف فی (معرفة) مذاهب الطوائف

ذریعه ۱۵۴/۱۵ ش ۱۰۱۲.

الاجازات ۱۸/۴۰؛ اقبال ۶۶/۵۹۵، ۶۷۰/۴۵۸، ۶۸۳ - ۶۶۶/۶۸۴ -

۴۶۷، ۷۵۶/۵۲۶؛ جمال ۵۰۵؛ کشف ۳۶، ۳۸، ۴۱، ۵۱ - ۵۳، ۵۶، ۶۲ -

۶۳، ۷۳، ۱۳۵، ۱۳۸؛ سعد ۶۹، ۷۰، ۷۳، ۹۱، ۹۹، ۱۰۲، ۱۸۰ - ۱۸۱،

۲۹۴، ۲۹۸؛ الطَّرْف من الانباء ۴؛ الیقین ۲۷۸/۷۸.

نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۳. برای این کتاب مناظره‌ای ضد سنی نک:

"Kohlberg, "Polemic". این کتاب در میان تألیفات ابن طاووس در این که نام مستعار

«عبدالمحمود بن داود عضو اهل الذمه» در آن آمده، منحصر به فرد است. بنا به گفته

شهید ثانی (م ۹۶۶) این اسم بدین معناست که هر کسی عبد خدای محمود است؛ و داود

در اینجا مقصود داود بن حسن یکی از اجداد ابن طاووس و نوه حسن بن علی [ع] و

برادر رضاعی امام صادق [ع] بوده است (نک: ابن عنبه، عمده ص ۱۵۵؛ و ص ۱۰ از

مقدمه محقق بر طرائف ۱). در برخی از نسخه‌های خطی، نام عبدالمحمود بن داود

المُضری آمده است؛ این نسبت ظاهراً اشاره به این است که همه اعقاب بنی هاشم به قبیله

مضر تعلق دارند (نک: نامه دانشوران ج ۱ ص ۱۷۷. نسبت «المعرفی» که بروکلیمان بجای

مُضری یاد کرده [ذیل ج ۱] ناشی از نادرست خواندن کلمه «مضری» است). فرض

Ahlwardt در شناساندن نسخهٔ برلین ۲۱۷۷ از طرائف این است که ابن طاووس مؤلف و عبدالمحمود ویراستار کتاب می‌باشد (نک: *Verzeichnis* ج ۸ ص ۴۸۶).

استفاده غیر عادی از نام مستعار می‌تواند ناشی از تقیه باشد. کتاب، بیان‌کنندهٔ عواطف شدید ضد سنی بوده و می‌توانسته برای ابن طاووس مشکلاتی را با حکومت بنی عباس بوجود آورد. ○ نکتهٔ دیگری که مسألهٔ تقیه را تثبیت می‌کند این است که: ابن طاووس در «طُرْف» به طرائف اشاره می‌کند اما روشن نمی‌کند که وی نویسندهٔ آن است بلکه تنها سفارش به خواندن آن به خواننده‌ها دارد. حر عاملی شک ندارد که استفاده از اسم مستعار برای تقیه بوده است «زیرا او بیشتر در همان بلد خلفای عباسی بسر می‌برده است» (اثبات ۳۶/۴؛ نیز نک: ۱۶۵/۳).

58

همچنین حدس زده شده که ابن طاووس نویسندگی خود نسبت به طرائف را، هم در طرائف و هم در طُرْف به این دلیل که آنها قبل از هجوم مغول تألیف شده بود، پنهان کرده است (ذریعه ۱۵/۱۶۲). اما این حدس با این مطلب که ابن طاووس نویسندگی خود را نسبت به طرائف در چند نوشته که پیش از سال ۶۵۶ (قبل از سقوط بغداد) نوشته اعتراف می‌کند - جمال، کشف، اجازات، اقبال و سعدالسعود - سازگاری ندارد. در مورد کشف می‌توان استدلال کرده که چون به عنوان وصیتی برای فرزندان نگاهشته، از این که کتاب در دسترس مخالفان قرار گیرد خطری در میان نبوده. است اما مشکل بتوان همین استدلال را دربارهٔ سعد کرد کتابی که به عنوان راهنمای کتابخانهٔ ابن طاووس نوشته شده بود. همینطور دربارهٔ جمال و اقبال نیز این استدلال بی‌ثمر است زیرا آنها کتب ادعیه‌ای هستند که بطور طبیعی برای مخاطبان زیادی در نظر گرفته شده‌اند. حدس من این است که طرائف (و نیز طُرْف) در دوران سکونت طولانی ابن طاووس در بغداد نوشته شده و بعد از آن که وی بغداد را برای حصون شیعی حله، نجف و کربلا ترک کرده احساس کرده که نام بردن از خود در تألیف طرائف، دیگر خطری ندارد. (فرضیهٔ

○ . همین شیوه را برادر ابن طاووس یعنی جمال‌الدین احمد در کتاب *عين الغبرة في غين العترة* در پیش گرفته و در آنجا به رسم تقیه عناوین کتاب را با قال «عبدالله بن اسماعیل» بیان کرده. نک: فهرست مجلس ج ۱۳ ص ۲۳۹ م.

دیگر می‌تواند این باشد که ابن طاووس نام مستعار را به عنوان یک وسیله ادبی برای افزودن بر جذابیت کتاب استفاده کرده باشد. این باید جالب باشد که یک ذمی در مناظرات میان مسلمین چه چیز برای گفتن دارد.) احمد برادر ابن طاووس در «بناء المقالة الفاطمية» (ص ۱۷۳) که اندکی قبل یا بعد از وفات ابن طاووس نوشته شده (ظاهراً بدلیل احترام به خواهش قبلی ابن طاووس)، در وقت نقل از آن، مؤلف را نمی‌شناساند (متن نقل شده در طرائف ۱۰۴/۲۵ آمده است).

یک تاریخ احتمالی درباره آغاز تألیف طرائف، ذی‌قعدة سال ۶۳۳ می‌باشد. ابن طاووس در آن ماه، در بغداد اجازه‌ای از ابن‌النجار برای روایت الجمع بین‌الصحيحين الحمیدی - کتابی که مرتب از آن در طرائف نقل شده - دریافت کرده است. در اجازات، به طرائف به عنوان کتابی که مشتمل بر دو جلد است اشاره می‌کند. این تقسیم در طرائف ۲ نیامده اما در طرائف ۱ و نسخه‌هایی که مورد استفاده قرار گرفته، آمده است.

دامنه مخالفتی که طرائف در حلقه‌های سنی بوجود آورد از نقلی که درباره محمد بن ابی بکر بن ابی‌القاسم الهمدانی دمشقی (م ۱۶ صفر ۷۲۱) عالم سنی که به تشیع امامی گروید می‌توان معین کرد. وی نسخه‌ای از طرائف را آماده کرد که نام مؤلف در آن عبدالحمید (کذا فی الاصل) بن داود المضری (اگر مصری را که در آنجا آمده چنین بخوانیم) آمده بود. زمانی که این نسخه در دمشق کشف شد (در سال ۷۵۰) آن را تألیف خود محمد بن ابی بکر پنداشتند و چون درباره آن حکم کردند که دارای مطالبی در دفاع از دین یهود و ادیان دیگر و حمله بر ضد اسلام است، آن را نزد قاضی تقی‌الدین سُبکی بردند و گفته شده که او کتاب را پاره کرده (قطعه فی اللیل و غسله بالماء) و به آب شست. از شستن کتاب می‌توان حدس زد که کتاب از چرم بوده و تقطیع آن می‌تواند به معنای جدا کردن اوراق آن باشد (نک: ابن حجر عسقلانی: الدرر الكامنة فی اعیان المائة الثامنة، تحقیق محمد سید جادالحق، قاهره ۱۳۸۵ - ۷، ج ۴ صص ۳۰ - ۳۱؛ نیز مق: ابن کثیر ج ۱۴ صص ۱۰۰ - ۱۰۱؛ شذرات ج ۶ صص ۵۵ - ۵۶؛ حقایق صص ۱۸۰ - ۱۸۱).

یک نسخه خطی طرائف مورخه ۹۰۸ در کتابخانه شیخ محمد حسین بن سلیمان الاعلمی در کربلا وجود دارد. نک: سلمان هادی الطعمه، المخطوطات العربیه فی خزانه کربلا (مجله معهد المخطوطات العربیه، ۲۷، ۱۹۸۳، صص ۵۴۷ - ۵۹۶ در ص ۵۸۰). این نسخه قدیمی تر از نسخه‌ای است که آقابزرگ ملاحظه کرده و تاریخ کتابت آن در ۹۷۶ می‌باشد.

از این کتاب ترجمه‌های فارسی چندی نیز وجود دارد. قدیمی‌ترین آنها با نام «طراوة اللطائف فی ترجمه الطرائف» از علی بن الحسن الزواره‌ای است که برای شاه طهماسب (حکومت از ۹۳۰ - ۹۸۴) نوشته است.^{۱۰} (نک: کتوری ص ۳۷۷ ش ۲۰۹۵؛ Storey ج ۱/۱ ص ۱۵). از ترجمه محمد صادق طبسی واعظ (تهران ۱۳۰۱؛ مق: مشار، فهرست ص ۱۲۹۸) برای اختلافات عبارات ملاحظه شد (= طرائف فارسی). پاسخی از یک فرد ناشناس به طرائف با نام «النکت و اللطائف فی نقض کتاب الطرائف» وجود دارد.

(G. Vajda and Y. Sauvan, *Catalogue des manuscrits arabes*, II/3 Paris, 1985, p. 324, no. 1461², fols 49b-97b.

تاریخی که بر روی نسخه آمده شعبان ۱۱۲۷ می‌باشد. من از Dr. M. Bar-Asher به خاطر بدست آوردن یک کپی متشکرم.

مجلسی اختلاف (نواقص) میان نسخه‌های طرائف را متذکر شده است. بعد از نقل

قطعه‌ای طولانی از «ندیم الفرید» از ابن مسکویه (نک: فهرست) می‌گوید: این متن را در برخی از نسخه‌های طرائف یافته است گرچه در بیشتر نسخه‌ها وجود ندارد (بحار ۲۱۵/۴۹ نقل شده به توسط مادلونگ در "Documents" ص ۳۴۰. و نیز نک: بحار ۲۲۴/۳۵؛ مق: عاملی، امل ۲/۲۰۵).

چاپ سنگی طرائف (= طرائف ۲) هم ناقص و هم خواندن آن دشوار است. در

○ نسخه‌ای از طرائف در کتابخانه ملک به شماره ۲۴۲۸ موجود است که از روی نسخه‌ای با تاریخ ۱۵ ذی‌حجه ۷۰۱ کتابت شده است. م

○○ نسخه‌ای از آن به شماره ۱۰۸۱ در کتابخانه آیه‌الله مرعشی و نسخه‌ای به شماره ۲۴۷۵ در کتابخانه ملک موجود است. م

این چاپ ۱۷۱ - ۱۷۵ (در خاتمه کتاب) اشتباهاً ۱۷۲ - ۱۷۶ چاپ شده است. من از صفحه شماری درست استفاده کرده‌ام. همچنین عبارت طرائف ۲ ص ۱۷۱ سطر ۱۴ تا ص ۱۷۳ سطر ۵ با طرائف ۲ ص ۱۷۳ سطر ۵ تا ص ۱۷۴ سطر ۸ عمدتاً شبیه یکدیگر است. چاپ ۱۴۰۰ قم (= طرائف ۱) گرچه ظاهراً ناقص است (دارای متنی که در یقین ۲۷۸/۷۸ بدان اشاره شده نیست) بسیار بهتر و دارای مواد اضافی زیادی است. برخی از این مواد در تألیفات دیگر ابن طاووس نقل شده است: متنی که از طرائف در اقبال ص ۵۲۹/۷۵۸ نقل شده در طرائف ۱ وجود دارد (و در نسخه‌های خطی مختلف) اما در طرائف ۲ نیست. آقابزرگ بایستی از نسخه‌ای که در مواردی با نسخه‌های در دسترس من متفاوت است استفاده کرده باشد؛ م: ← کتاب العمده فی الاصول.

۵۲. * کتاب التراجم فیما نذکره عن الحاکم

الامان ۳۰ - ۳۱ / ۴۳ - ۴۴.

ابن طاووس روایتی از جزء دوم این تألیف نقل می‌کند. در این حدیث، رسول خدا [ص] به شخصی که آماده سفر است یاد می‌دهد تا چند رکعت نماز [که در آن فاتحه‌الکتاب و سوره توحید خوانده شود، در خانه خود] بخواند.

۵۳. * کتاب التعریف للمولد الشریف

ذریعه ۲۱۵/۴ ش ۱۰۷۵.

60

اقبال ۶۹ - ۷۰ / ۵۹۸ - ۵۹۹، ۷۴ / ۶۰۳، ۵۹۸ / ۶۲۳، ۱۸۵ / ۶۸۹،
۷۰۳ / ۱۹۹.

از مواردی که در اقبال آمده می‌توان بدست آورد که این کتاب درباره تاریخ تولد و وفات پیامبر [ص] و اهل بیت [ع] بوده است. این تواریخ برای یادبودها و مراسم اهمیت داشته و به همین دلیل لازم بود تا به دقت تعیین شود، به‌ویژه که هم در داخل جامعه شیعه و هم در میان شیعه و سنی اختلاف نظر طولانی درباره آنها وجود داشت (م: ←

حدائق الرياض). موارد نقل شده عبارتند از: در اقبال ۵۹۸/۶۹ آمده است که درگذشت امام عسکری [ع] در هشتم ربیع الاول [۲۶۰] بوده است. در اقبال ۵۹۹/۷۰ آمده است که روز تولد رسول خدا [ص] دوازدهم ربیع الاول دانسته شده است. در اقبال ۶۰۳/۷۴ اشاره به اختلاف میان امامیه درباره روز تولد رسول خدا [ص] [۱۲ یا ۱۷ ربیع الاول] شده است. در اقبال ۶۲۳/۹۸ آمده است که فاطمه [س] در سوم جمادی الثانی رحلت کرد. در اقبال ۶۸۹/۱۸۵ آمده است که امام حسین [ع] در سوم شعبان بدنیا آمد. ابن طاووس می‌گوید: مناقشه درباره تاریخ تولد امام حسین [ع] و کتابهایی که در این باره اظهار نظر کرده در «التعریف» مطرح شده است. در اقبال ۷۰۳/۱۹۹ اشاره به تولد حضرت مهدی [ع] در نیمه شعبان و چندین فصل درباره چگونگی تولد آن حضرت شده است. (آنچه از اقبال ۶۹ - ۵۹۸/۷۰ - ۵۹۹ در بحار ۳۳۵/۵۰ نقل شده به اشتباه به محمد بن جریر طبری نسبت داده شده است در حالی که نسبت درست در بحار ۳۵۵/۹۵ جایی که همان مورد تکرار شده، آمده است).

۵۴. التشریف باليمن فی التعریف بالفتن

ذریعه ۱۸۹/۴ ش ۹۴۴؛ ۱۱۳/۱۴ ش ۱۸۱؛ ۱۸۹/۲۲ [ش ند].

الملاحم و الفتن ۱۲۷/۱۴۱، ۱۹۸/۱۸۱.

ابن طاووس این عنوان را در آغاز بخش سوم و آخرین بخش ملاحم یاد کرده است (الملاحم و الفتن ۱۲۷/۱۴۱). این عنوان به اختصار در عبارت پایان کتاب توسط کاتب چنین آمده است: (تم الكتاب الملتقط الملحق باجزاء کتاب التشریف فی المنن للسید رضی الدین علی بن طاووس) (الملاحم و الفتن ۱۸۱/۱۹۸). این تألیف چند بار چاپ شده است (نجف ۱۳۶۵، ۱۳۶۸، بیروت ۱۳۹۸ و ۱۴۰۸). همه این چاپها با عنوان الملاحم و الفتن (فی ظهور الغائب المنتظر) به چاپ رسیده است. روشن نیست که آیا این عنوان، عنوان جانشینی است که ابن طاووس به کتاب داده یا شخص دیگری آن را ساخته است.

ابن طاووس، همانگونه که یادآور شدیم، نخستین بخش آن را در دوشنبه ۱۵

محرم ۶۶۳ در حله به اتمام رسانده است. در چاپهای قابل دسترس، تاریخی که در آن، بخش دوم به اتمام رسیده (وکان آخر تعلیقه) پنجشنبه ۱۳ ذی حجه ۶۸۲ می باشد که به روشنی خطاست (بجای ۶۶۲؟) (الملاحم و الفتن ۱۲۶/۱۳۹). هیچ گونه جزئیاتی درباره تألیف بخش سوم بدست نیامده است. همه فصول عمدتاً مشتمل بر گزیده ای از کتابهایی است با عنوان کتاب الفتن از نعیم بن حماد، ابوصالح السلیلی و زکریان یحیی النیشابوری، به ترتیب، (نک ← فهرست). به دنبال آن، ملقطی آمده که به پایان کتاب ضمیمه شده است (الملاحم و الفتن ۱۵۱ - ۱۸۱/۱۶۷ - ۱۹۸) (نه بعد از هر بخش «تشریف» آنگونه که الخزسان در مقدمه فلاح ۲ ص ۱۹ گفته است). بسیاری از حکایات و روایاتی که در این کتاب آمده مربوط به «فتن» می باشد. انضمام این ملقط به اصل کتاب کار معقولی بنظر می رسد. ابن طاووس ظاهراً در ابتداء در نظر نداشته تا آن را به ملاحم ضمیمه سازد؛ او در حین توصیف محتوای اصل کتاب یادی از ملقط نمی کند (الملاحم ۱۴ - ۱۶/۱۵ - ۱۷). اما از شواهد داخلی به اثبات رسیده است که ابن طاووس (نه تلخیص کننده) آن را بدین گونه شکل بخشیده و ملقط را به ملاحم منضم ساخته است: در یک مورد در ملقط (الملاحم ۱۵۶/۱۷۲) او به حکایتی درباره طول حکومت فرعون اشاره می کند و درباره آن می گوید پیش از این همین مطلب در کتاب آمده است. این ارجاع به احتمال قوی اشاره به الملاحم ص ۱۰۵/۱۱۶ - ۱۱۷ می باشد. ظاهراً آغاز ملقط سقط شده است.

نسخه ای از ملاحم که به خط خود ابن طاووس بوده در دست برادرزاده اش عبدالکریم قرار داشته و وی حواشی خود را بر آن افزوده است. غیاث الدین عبدالکریم بن علی بن یحیی الحلّی عالم امامی در سال ۷۰۵ آن نسخه را خریداری کرد و پس از وفات وی در ۷۵۰ به فرزندش عبدالرحیم رسید و بعد از وی در دسترس نوه او لطف الله (م.ح. ۸۰۰) قرار گرفت (ریاض ۳/۱۸۱ - ۱۸۲؛ حقائق ۱۱۷ - ۱۱۹). این نسخه را عبدالله افندی دیده و او دستخط زیبای عبدالکریم را با دستخط بد عمویش مقایسه می کند (ریاض ۳/۱۶۹؛ چون این یکی از آخرین تألیفات ابن طاووس بوده، این گفته درباره دستخط می توانست نشانگر از پیری او بوده باشد). به گفته آقابزرگ این نسخه

دستنویس (که اندکی خوردگی یافته) امروز در تستر در دست اعقاب سید نعمت‌الله جزائری موجود است (حقایق ص ۱۹۰).^{۱۰} این تنها تألیف ابن طاووس است که نسخه‌ای از خط خود وی باقی مانده است. ارجاعاتی که در ذریعه از ملاحم آمده مربوط به نسخه‌ای است که آقابزرگ در دست داشته و از نسخه دستنویس مؤلف، استنساخ شده بوده است. این یکی از دو نسخه‌ای بود که در تهیه چاپ اول ملاحم از آن استفاده شده است (نک: مقدمه محقق ص ۱۱). ملاحم ۲ (بیروت ۱۴۰۸) بر مبنای چ نجف می‌باشد.

۵۵. التشریف بتعریف وقت التکلیف

ذریعه ۲۶/۲۱۰ ش ۱۰۶۴.

ابن طاووس این تألیف را در پانزدهمین سالگرد تولد فرزندش محمد یعنی ۹ محرم ۶۵۸ تألیف کرده است (التشریف ص ۵). ابن طاووس تأکید می‌کند که انسان باید روزی که به تکلیف می‌رسد جشن بگیرد. او می‌گوید: پیش از این اهمیت کافی به «موقع تکلیف» داده نمی‌شده و به خویشاوندان خود توصیه می‌کند با سپاس از خداوند و دادن صدقه به این «موقعیت» اهمیت بدهند (التشریف ص ۵، ۷، ۱۵ - ۱۶). ابن طاووس پیش از آن نیز به این نکته اشاره کرده (کشف ۲۹، ۳۱) و تعهد کرده بود در صورتی که فرزندش پانزده ساله شده و او زنده باشد یکصد و پنجاه دینار صدقه بدهد (ده دینار برای هر سال زندگی محمد) (کشف ۸۷).

کتاب «تشریف» در روز چهارشنبه ۱۴ ربیع‌الثانی ۶۵۸ و روز سه‌شنبه ۷ جمادی‌الاول ۶۵۸ در خانه ابن طاووس در مقتدیه بر تعدادی از علما قرائت شده است. به این عالمان اجازه روایت همه کتب ابن طاووس داده شده بود. نسخه دستنویس در دست شهید ثانی بوده و وی از آن، نسخه‌ای برای خود استنساخ کرده است (تاریخ اتمام

۱۰. نسخه‌ای از «الملاحم و الفتن» از سده هفتم که نسخه مؤلف دانسته شده (و ظاهراً همان نسخه مورد بحث در متن است) به شماره ۵۲۲۷ در کتابخانه دانشگاه تهران نگهداری می‌شود نک: فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه ج ۱۵ ص ۴۱۶۵ م.

۱۵ ذی‌حجه ۹۴۱). دو نسخه که بر مبنای نسخه شهید ثانی نوشته شده در دسترس باقی مانده است. اولی را شاگرد بهاء‌الدین عاملی یعنی بهاء‌الدین علی بن یونس الحسینی التفرشی نوشته و در سال ۱۰۲۶ به اتمام رسانده بود. نسخه دوم را محمد بن محمد بن الحسن معروف به ابن قاسم الحسینی العینائی عاملی (در باره وی نک: ریاض ۱۶۴/۵ - ۱۶۵) به سال ۱۰۹۸ (یا به گفته آقابزرگ در سال ۱۰۵۹) نوشته است. هر دو نسخه در کتابخانه محدث ارموی بوده است (نک: الأنوار الساطعه صص ۵۰ - ۵۱، ۵۲ - ۵۳). چاپ ۱۳۴۱ شمسی تهران (که هنوز آقابزرگ بدان دسترسی نداشته) بر مبنای نسخه العینائی می‌باشد و همراه با یک ترجمه فارسی است. این کتاب در یک مجلد با ترجمه‌ای از کشف‌المحجّة تحت عنوان «راهنمای سعادت» منتشر شده است. من به پروفیسور Y. Friedmann به دلیل آنکه توجه مرا به این کتاب جلب کرده مدیون هستم.

۵۶. ** کتاب التوفیق للوفاء بعد (ال) تفریق (یا: تصریف، یا: تعریف) دارالفناء

ذریعه ۵۰۰/۴ ش ۲۲۴۱.

کشف‌المحجّة ۱۳۹.

نک: العاملی، امل ۲/۲۰۶؛ به گفته آقابزرگ این کتاب در دسترس میرزا کاملاً بوده است.

۵۷. کتاب طُرف (من) الانباء و المناقب فی شرف سید الانبیاء و (عترته) الاطایب

ذریعه ۱۶۱/۱۵ ش ۱۰۵۳.

الاجازات ۱۸/۴۰؛ کشف ۱۳۹.

نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ ش ۴. عنوان کتاب در امل ۲/۲۰۵، طُرف من الانباء و

○ . نسخه‌ای از «التشریف بوقت التکلیف» در مجموعه ۱۷۵۱ کتابخانه آیه‌الله گلپایگانی موجود است؛ بر روی این رساله یادداشتی از شیخ حر عاملی به خط خود او در انتقاد از محتوای رساله مذکور در حدود ۲۰ سطر موجود است؛ بر اساس آنچه در فهرست این کتابخانه (ج ۳ ص ۴۳) آمده چند اجازه از ابن طاووس در این مجموعه آمده است. م

المناقب فی التصريح بالوصية و الخلافة لعلی بن ایطالب علیه السلام آمده است. آقا بزرگ از نسخه‌ای از مشهد مورخه ۹۸۷ و چاپ نجف ۱۳۶۹ یاد می‌کند. من چ نجف ۱۳۴۹ را مورد استفاده قرار داده‌ام. [○]

همانطور که آقا بزرگ یاد آور شده، ابن طاووس در این تألیف هويت خود را آشکار نمی‌کند و تنها می‌گوید: آن را کسی نوشته که خداوند به او نیکی کرده (بعض من احسن الله الیه)؛ طرف متمم مواد طرائف است (طُرْف ص ۴) اما ابن طاووس در اجازات و کشف، اعتراف می‌کند که این کتاب از وی بوده و آن را چنین توصیف می‌کند که کتاب مربوط به موقعیت والای رسول خدا [ص]، خاندان او و وصیت آن حضرت به امیر مؤمنان [ع] است. مة: عاملی، اثبات ۵۶/۱ که آنجا کتاب الطرف به عنوان تمة طرائف توصیف شده است. بیشتر کتاب مشتمل بر نقلهایی از «کتاب الوصية» عیسی بن مستفاد است (نک ← فهرست). برای جزئیات بیشتر نک: Kohlberg, "Polemic".

63

۵۸. الیقین؛ (یا: فی) اختصاص مولانا علی بامرة المؤمنین

ذریعه ۶۹/۱۸ ش ۷۲۰؛ ۲۷۹/۲۵ ش ۱۱۵.

الملاحم و الفتن ۱۴۰/۱۵۵.

نک: بروکلیمان، ذیل ۹۱۲/۱ ش ۹. همانطور که پیش از این یاد آور شدیم، ابن طاووس زمانی که الانوار الباهره (مقدمه آن در الیقین نقل شده) را نگاشته بیش از هفتاد سال سن داشته (التحصین ۵۳۱؛ الیقین ۸/۱۲۵)؛ و الیقین پیش از ملاحم نوشته شده است. بنابر این، الیقین بین ۶۵۹، ۶۶۲ نوشته شده باشد. این کتاب یکی از منابع مستدرک است که در وسایل عاملی مورد استفاده قرار نگرفته است. در مستدرک (چ سنگی ج ۳ ص ۳۷۰) عنوان آن «کتاب الیقین و (بجای «او» کشف الیقین با اختصاص مولانا امیر المؤمنین بامرة المؤمنین» آمده است.

بنابر این، ظاهراً دو عنوان جانشین وجود داشته است. در بحار این کتاب با عنوان «کشف الیقین» معرفی شده و به همین دلیل علامت اختصاری (رمز) آن «شف» آمده

○. نسخه‌ای از آن در کتابخانه آیه الله مرعشی به شماره ۴۰۶۷ نگهداری می‌شود.

است. زمانی که مجلسی از کتاب علامه حلی با همان عنوان نقل می‌کند، برای پرهیز از اشتباه، عنوان کامل کتاب را می‌آورد. نوری طبرسی بعضاً رموز «شف» و «کشف» را با یکدیگر خلط می‌کند (رمز اخیر را مجلسی برای اشاره به کشف الغمه اربلی به کار می‌برد) و بنابر این وقتی به توسط بحار نقل می‌کند، قطعاتی از اربلی را به «الیقین» نسبت می‌دهد (م: مستدرک ۵/۲۳۲).

چاپ ۱۳۶۹ نجف (= الیقین ۱) بر مبنای دو نسخه می‌باشد (نک: الیقین ۱ ص ۲۰۷). آقابزرگ به این چاپ اشاره نمی‌کند اما بجای آن از چند نسخه خطی که بعضی با الیقین ۱ اختلاف قرائت دارند یاد می‌کند (نک: م: ← کتاب اسماء مولانا علی [ع] [نا شناخته]، ← حجة التفضیل، ← کتاب مولد مولانا علی بالیبت). چاپ محقق بیروت ۱۴۱۰ (= الیقین ۲) مبتنی بر سه نسخه (که غیر از دو نسخه مورد استفاده در الیقین ۱ است) بوده و التحصین نیز به آن ضمیمه شده است. بر روی هم محققان چ ۲ (در صص ۵۳ - ۵۴) پانزده نسخه باقی مانده الیقین را شناسانده‌اند.

ابن طاووس در الیقین اظهار می‌کند که او تنها از راویان غیر شیعی نقل کرده و بالتیجه بیشتر منابع مورد استفاده وی سنی می‌باشد. منابع شیعی برای روایاتی استفاده شده که ابن طاووس اسانید آنها را غیر شیعی تلقی می‌کند. ابن طاووس کلمه غیر شیعی را در محدودترین معنا تفسیر می‌کند، بنابر این حتی اگر همه افراد سند غیر از راوی نخست شیعی باشند وی حدیث را می‌آورد. نک: م: ← الانتصار ← کتاب الموالمید (ابن الخشاب). ابن طاووس یاد آور می‌شود (الیقین ۲۰۳/۵۱۹) که همه کتابهایی که در الیقین از آنها نقل کرده در کتابخانه او وجود داشته و وقف فرزندان پسر خود کرده است (وقفناها). نیز نک: باب سوم، فصل دوم.

چندین شاهد برای اینکه تمامی چاپها مشتمل بر متن کامل نیست وجود دارد. ابن طاووس در الیقین ۵/۱۲۲ می‌گوید: الیقین را با فهرست تفصیلی ابواب آغاز خواهد کرد اما چنین فهرستی در این چاپها نیامده است. او در الیقین ۷۹/۲۷۹ از یک اشاره پیشین به ابن جحام یاد می‌کند که از نسخه‌های چاپی سقط شده است. اربلی (م

۶۹۳) در فصلی از کشف الغمّة خود که در سوم شعبان ۶۷۸ به اتمام رسیده (مق: ج ۲ ص ۷۰) از آغاز یقین نقل می‌کند (ج ۱ صص ۳۴۰ - ۳۴۸). این نقل دارای عباراتی است که در نسخه‌های چاپی یقین نیامده است. مهمترین شاهد بالقوه بر موارد سقط شده از یقین چاپی، مطلبی است که ابن طاووس در مقدمه التحصین (نک: التحصین ص ۵۳۱) آورده است. در آنجا کتابی را توصیف می‌کند (آن کتاب ظاهراً یقین می‌باشد) که مشتمل بر ۳۰۹ روایت است که از امام علی [ع] با عنوان «امیر المؤمنین» و در ۵۱ روایت با عنوان «امام المتقین» و در ۴۱ روایت با عنوان «يعسوب المؤمنین» یاد شده است. عنوان‌های برابر که در یقین چاپی آمده به ترتیب ۱۷۷، ۲۴ و ۱۹ می‌باشد. اما عبارت تحصین خالی از ابهام نیست و می‌تواند عدد مذکور در آنجا جمع روایات موجود در «الیقین» و «الانوار الباهره» باشد. آنچه که به هر حال مورد توجه است این که تقریباً همه نقلهای متعدد از «الیقین» در بحار، در نسخه چاپی یقین وجود دارد؛ بنابر این به احتمال نسخه‌هایی که در دسترس علامه مجلسی بوده از آنچه برای چاپها استفاده شده چندان متفاوت نبوده است.

۵۹. ** زهرة الربيع في ادعية الاسابيع

ذریعه ۱۲/۷۳ ش ۵۰۹.

الامان ۷۷/۹۰؛ الدرّوع* برگ ۳ - ر؛ فلاح ۶/۷؛ الاجازات ۴۱/۱۸؛

جمال الاسبوع ۲۴۵؛ مهج ۲۵۸/۲۶۵، ۲۷۲ - ۲۷۳.

همانطور که در فلاح و جمال الاسبوع آمده این سومین مجلد در تقسیم ده مجلدی «مهمات» است. در اجازات (و در: عاملی، امل ج ۲ ص ۲۰۵) به عنوان «مجلد فی ادعية الاسابيع» یاد شده است. ابن طاووس در الامان سفارش می‌کند که این کتاب به همراه «جمال» در سفرهایی که یک هفته به طول می‌انجامد همراه مسافر باشد. بنابر این روشن

○ . ظاهراً جز ابن الفوطی در الحوادث الجامعه (ذیل حوادث سنه ۶۹۳) کسی وفات اربلی را ۶۹۳ ندانسته است. دیگر مصادر همگی وفات وی را ۶۹۲ دانسته‌اند؛ نک: مقدمه عبدالله الجبوری بر

رسالة الطيف اربلي (بغداد ۱۳۸۸) ص ۱۷ م

است که زهره‌الربیع مشتمل بر دعاهای روزهای هفته بوده به استثنای جمعه که عمده ادعیه جمال، درباره آن بوده است. زهره‌الربیع تقریباً به اندازه حجم جمال بوده است. (ابن طاووس در دروع*، زهره‌الربیع را به این شکل توصیف می‌کند که مشتمل بر بیش از سی و دو کراسه است و جمال را مشتمل بر سی کراسه یاد کرده است). اکنون تنها یک سوم جمال مربوط به روزهای غیر جمعه است و اگر همه زهره‌الربیع درباره این دعاها باشد، تعداد زیادتری از آنچه در جمال بوده در برداشته است.

بنا به آنچه در جمال آمده، پایان «زهره‌الربیع» مشتمل بر این هشدار به مؤمنان بوده که با خواندن همان دعاهایی که رسول خدا و اهل بیت [ع] می‌خوانند نپندارند که در عبادت با آنان برابر هستند. محمد [ص] و اهل بیت [ع] خدا را تنها به خاطر خدا عبادت می‌کردند اما دیگر انسانها به امید ثواب در دنیا و آخرت یا پرهیز از عذاب به عبادت خدا می‌پردازند. در مهج به نقل از این کتاب روایتی درباره عبادات امام جواد [ع] و هادی [ع] آمده. کتاب مزبور در دست حر عاملی قرار داشته است (نک: اجازه الشیخ محمد الحر عاملی لمولا... محمد فاضل المشهدی، بحار ۱۱۰/۱۱۷).

فصل سوّم:

برخی از عناوین دیگر

برای داشتن یک تصویر کامل باید عناوین زیر مورد توجه قرار گیرد:

(۱) مشار (مؤلفین ج ۴ ص ۴۱۵) در فهرست تألیفات چاپ شده ابن طاووس به چاپ تهران ۱۳۷۹ ق کتاب «مصباح الشریعة و مفتاح الحقیقة» اشاره می‌کند (نک: فهرست). این تألیف عموماً به امام صادق [ع] منسوب می‌شود و دلیلی وجود ندارد تا آن را به ابن طاووس نسبت دهیم.

(۲) در بروکلیمان، ذیل ۱/۹۱۲ - ۹۱۳ اشتباهاً سه تألیف متعلق به دیگران را به

ابن طاووس نسبت می‌دهد: اول: عدة الداعی از ابن فهدهلی (م ۸۴۱) (موجود)؛ دوم:

بُشَری (بروکلمان، ذیل: به اشتباه بُشَر) المحققین فی الفقه؛ و سوم: الملاذ فی الفقه. این دو کتاب اخیر از برادر ابن طاووس یعنی جمال‌الدین احمد بوده و همانگونه که بروکلمان بدرستی یادآور شده هیچکدام از آنها موجود نیست (مق: ذریعه ۳/۱۲۰ ش ۴۰۷، ۱۹۲/۲۲ ش ۶۶۴۹).

(۳) کتاب «ربیع الشیعه» که برخی از علمای امامی آن را به ابن طاووس نسبت می‌دهند، در واقع عنوان دیگری از اعلام الوری از فضل بن حسن طبرسی (م ۵۴۸) است (مق: ذریعه ۱۰/۷۵ ش ۱۳۱ و مقدمه الخرسان بر چاپ ۱۳۹۰ اعلام الوری صص ۲۹ - ۳۱). میرداماد در «رواشح» قطعه‌ای نقل کرده که درباره آن می‌گوید از ربیع الشیعه ابن طاووس اخذ شده است. این قطعه در اعلام (ص ۳۷۰) آمده است. مجلسی نیز که ربیع الشیعه را به ابن طاووس منسوب می‌کند می‌گوید: او از نقل از آن خودداری کرده زیرا مطابق (لموافقته) ابواب و ترتیب اعلام می‌باشد (فی جمیع الابواب و الترتیب)؛ این چیزی است که مجلسی از آن تعجب کرده است (بحار ۱/۳۱ و از آنجا: قمی، فوائد ص ۳۳۲). توجیه احتمالی (مستدرک چ سنگی ۳/۴۶۹) این است که ابن طاووس نسخه‌ای از اعلام را بدست آورده که فاقد خطبه بوده است. او با این تألیف آشنا نبوده بهمین دلیل آن را استنساخ کرده است. بعد از درگذشت وی این کتاب را میان کتابهای او یافته‌اند کسانی که آن را یافته‌اند؛ چنین فرض کرده‌اند که ابن طاووس آن را نگاشته است و خطبه‌ای که ابن طاووس در آغاز کتابهایش می‌نگاشته بر آن افزوده‌اند. آنچه قابل توجه است این که ابن طاووس (حداقل در تألیفاتی که من دیده‌ام) در هیچ مورد از اعلام یاد نمی‌کند.

این را نیز باید یادآور شد که نسخهٔ British Library به شماره Or. 13, 521 که در *List of Oriental Manuscripts* با عنوان «ربیع الشیعه» که مؤلف آن ناشناخته توصیف شده نسخهٔ ناتمامی از اعلام الوری طبرسی است. (انتهای نسخهٔ مزبور در نیمهٔ بایی است که در بارهٔ امام صادق [ع] می‌باشد).^۱

○ . نسخه‌ای از ربیع الشیعه با نسبت به ابن طاووس [!] در کتابخانهٔ ملک به شماره ۱۹۰۲ (کتابت ۱۹۴۷) و شماره ۶۶۴۴ دانشگاه تهران موجود است. م

(۴) ابن طاووس در اقبال ۳۰۵/۵۱۹ بدون هیچگونه توضیحی از عنوان «الزوائد و الفوائد فی عمل شرح الصیام» یاد می‌کند. مجلسی (بحار ۳۵۱/۹۸ - ۳۵۵) نیز به نوبه خود از کتاب «کتاب الزوائد الفوائد» ابن طاووس نقل می‌کند (از نام کوچک یاد نمی‌کند)؛ این نقل شامل قطعه‌ای در این باره این است که نهم ربیع الاول (تاریخی که برخی آن را تاریخ قتل عمر می‌دانند) برای اهل بیت روز عید می‌باشد (افضل الاعیاد) (مق ← کتب اصحابنا القمیین). آغاز این قطعه (که در اقبال چاپی نیامده) در مستدرک ۵۲۲/۲ نیز نقل شده است. از آنجا که مجلسی و نوری طبرسی مطلبی درباره هویت مؤلف بدست نمی‌دهند، طبیعی است که از ابن طاووس دانسته شود. اما چنین نیست؛ همانطور که در باب پیشین یاد آور شدیم، علی فرزند ابن طاووس (که با با پدرش در اسم و کنیه و لقب مشترک بود) کتابی با عنوان «زوائد الفوائد» تألیف کرده است[○]؛ مق: نقلهایی در بحار ۵۷/۵۹ - ۹۰؛ مستدرک ۱۴۶/۸ - ۱۵۷. آقابزرگ درباره عنوانی که در اقبال آمده چنین حدس می‌زند که نام کتاب نیست بلکه توصیف منافع خواندن کتابی است که ابن طاووس درباره ماه رمضان (یعنی: مضماری) نوشته است.

(۵) ابن طاووس علاوه بر دادن عناوین مختلف به یک کتاب (مثلاً درباره کشف)، گاهی عناوینی را برای فصول تألیفات خود ابداع می‌کند، برخی اوقات، این عناوین به اشتباه عنوان کتابی مستقل تصور می‌شود. این به ویژه در اقبال قابل توجه است. اولین مورد آن (به استثنای دعایی برای هفدهم ربیع الاول در اقبال ۸۴ - ۸۷/۸۷) ۶۱۱ - ۶۱۵ که در باره آن گفته شده از «کتب الاعمال الصالحات و ذخائر المهمات والدعوات الراجحات» اخذ شده) در اقبال ۱۳۶/۶۵۱ آمده؛ در آنجا با نقل حدیثی از رسول خدا [ص] درباره دعا در پنجم رجب آمده است که آن را از «کتب الاسباب الی رضا ملک یوم الحساب» گرفته شده است. عناوین مشابه در اقبال ۱۳۸ - ۱۴۲/۶۵۲ - ۶۵۵، ۱۵۶ - ۱۶۱/۶۶۴ - ۶۶۹، ۱۶۳/۶۷۱، ۱۷۳ - ۱۷۴/۶۸۱، ۱۷۷ - ۱۷۸/۶۸۳ - ۶۸۴، ۱۹۶/۶۹۹ (?) درباره دعاهای روزهای مختلف ماه رجب و

○ . نسخه‌ای از کتاب زوائد الفوائد علی فرزند ابن طاووس در دانشگاه تهران (فهرست ۱/۱۲۸) موجود است. م

سه روز اول ماه شعبان آمده است. این روش همانطور که بطور ناگهانی آغاز شده ناگهان قطع شده و عبارتی شبیه (وجدناه مرویاً عن النبی (ص)) بجای آن آمده است. ارجاعاتی در فلاح ۸۴/۸۱ به «بشارات المقبل المسعود من اهل اللحد» و در فلاح ۲۷۳/۲۴۸ به «بعض آیات المتوکلین علی مالک یوم الدین» می تواند از همین قبیل باشد.^۵

فصل چهارم:

فهرست های پیشین از تألیفات ابن طاووس

کوششهای قبلی برای تألیف فهرستی از آثار ابن طاووس عبارتند از: آل یاسین در مجله المجمع العلمی العراقی ۱۲، ۱۳۸۴، صص ۲۰۱ - ۲۰۷؛ الخرسان در مقدمه فلاح ۲ صص ۱۸ - ۱۹؛ محمد باقر و محمد صادق انصاری در مقدمه الیقین ۲ صص ۱۰۰ - ۱۰۸.

فهرست آل یاسین مشتمل بر چهل و هشت عنوان است. یازده عنوان فهرست ماکه در آنجا نیامده عبارتند از شماره های ۷ (آل یاسین اشتباهاً فرض کرده که بشارات همان «اصطفاء» است)، ۱۷، ۱۸، ۲۷، ۲۹، ۳۰، ۳۶، ۳۸، ۴۵، ۵۰، ۵۵.

○ در باره کتابهای منسوب باید از «الزام النواصب بامامة علی بن ابی طالب» یاد کرد. نسخه ای از آن به شماره ۴/۴۹۹ در کتابخانه ملی آمده و به سید بن طاووس منسوب شده است. در ذریعه (۲/۲۱۹ - ۲۹۰ ش ۱۱۷۰) از این عنوان یاد شده و گفته است که این کتاب را شیخ حر به عنوان مجهول المؤلف یاد کرده است. همچنین از کشف المحجّب نقل شده که برخی آن را به ابن طاووس نسبت داده اند اما شیخ سلیمان ماحوزی (م ۱۱۲۱) در رساله ای که درباره علمای بحرین نوشته تصریح کرده که کتاب از شیخ مفلح بن حسن الصیمری است. در فهرست الفبائی نسخه هایی خطی کتابخانه رضوی این کتاب به سه تن منسوب شده: ابن طاووس، ابراهیم قطیفی و مفلح صیمری. نسخه آن به شماره ۳۳۹ در آن کتابخانه موجود است. عنوان دیگری که به ابن طاووس منسوب شده ترجمه ای از «رساله ای در اخلاق» است که به شماره ۱۰۸۳۳ (کتابت ۱۲۸۷) در فهرست الفبائی کتابخانه رضوی تحت عنوان «ترجمه رساله در اخلاق» شناسانده شده است. (معلوم نشد این رساله چیست). م

فهرست خراسان مشتمل بر شصت عنوان می باشد. شماره ۲۴ (ربیع الشیعه) از ابن طاووس نیست (همانطور که خود خراسان نیز یاد آور شده است)؛ ۵ (اسرار الدعوات) که احتمالاً با ۲۸ (السعادات) یکی است؛ و ۳۲ (صلوات و مهمات) که با ۲۲ (الدروع) یکی است؛ ۲۱ (جمال) = ۳۵ (عمل لیلۃ الجمعة و یومها)؛ ۴۱ (فلاح السائل) = ۴۲ (الفلاح و النجاح فی عمل الیوم و اللیلة)؛ ۴۸ (محاسبة الملائكة الکرام) = ۴۹ (محاسبة النفس)؛ ۵۵ (الملقط) تألیف مستغلی نیست. با این توضیحات ۵۳ عنوان باقی ماند. شش تألیف در فهرست ماکه خراسان از آن یاد نکرده عبارتند از شماره های ۱۷، ۱۸، ۲۹، ۳۰، ۵۲.

67

فهرست محمد باقر و محمد صادق انصاری مشتمل بر ۵۷ عنوان است. در میان اینها شماره های ۲۳ (ربیع الشیعه) ۵۶ (مهمات) را نباید به حساب آورد؛ ۱۱ (اسرار الدعوات) = ۲۸ (السعادات)؛ ۲۱ (الدروع) = ۳۲ (صلوات و مهمات للاسبوع)؛ ۲۰ (جمال) = ۳۵ (عمل لیلۃ الجمعة و یومها)؛ ۴۷ (محاسبة الملائكة الکرام) = ۴۸ (محاسبة النفس). هشت تألیف فهرست فعلی که در فهرست آنها نیامده عبارتند از شماره های ۷ (دو محقق اشتباه آل یاسین را در فرض کردن بشارت با اصطفاء مرتکب شده اند) ۱۷، ۱۸، ۲۷، ۲۹، ۳۰، ۳۶، ۳۸.

فصل پنجم

تاریخ گذاری موقت مؤلفات ابن طاووس

مشکلات روشنی در سر راه تهیه تاریخ گذاری کتابهای ابن طاووس وجود دارد. علاوه بر کمبود عمومی آگاهیها درباره تاریخ تألیف بسیاری از کتابها، تألیفاتی نیز وجود دارند که در دورانی طولانی تألیف شده اند (گرچه ظاهراً چنین امری غالب نبوده است)؛ در کنار این مشکل دستکاری [و اصلاحات مجدد در کتابها] نیز وجود دارد.

آنچه در ذیل آمده تنها تلخیص مطالبی است که در طی باب گذشته آورده‌ایم. به تألیفات با شماره‌های آنها در فهرست مؤلفات اشاره شده است.

الف: تألیفات آغازین مؤلف (تا سال ۶۲۶): ۱۱، ۳۰، ۳۲، ۴۲.

ب: ۶۲۶ تا حدود ۶۵۰ (تکمیل اجازات): ۲، ۵، ۹، ۱۲، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۴، ۲۶، ۲۸، ۳۱، ۳۶، ۳۷، ۳۹، ۴۰، ۴۶، ۴۷، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۶، ۵۷، ۵۹.

ج: تألیفات بعدی (حدود ۶۵۰ - ۶۵۷): ۱، ۴، ۱۰، ۱۵، ۲۰، ۲۳، ۲۷، ۳۴، ۴۳، ۴۴.

د: آخرین تألیفات (۶۵۸ - ۶۶۴): ۳، ۱۸، ۳۳، ۳۵، ۳۸، ۴۸، ۵۴، ۵۵، ۵۸.

ه: تاریخ نامعلوم: ۱۷، ۲۵، ۲۹، ۴۱، ۴۵.

فصل ششم

موارد نقل شده از تألیفات ابن طاووس در آثار بعدی

گرچه بسیاری از تألیفات ابن طاووس در زمان خود وی کاملاً شهرت داشته، ظاهراً تنها از تعداد اندکی از آنها توسط علمای امامی در حدود یک قرن بعد از وفات او مورد استفاده قرار گرفته است. مثلاً: نک: «ابن طاووس، کتاب البشارات. در قرن نهم علی بن یونس العاملی البیاضی (م ۸۷۷) از طرائف و طرف در «الصراط المستقیم» استفاده کرده است (نک: صراط ۴/۱)؛ بسیاری از منابعی که در این دو تألیف از آنها نقل شده در فهرست کتبی که بیاضی مع الواسطه از آنها نقل می‌کند آمده است و او احتمالاً به توسط ابن طاووس از آنها نقل کرده است.

مؤلفی که بیشترین استفاده را از تألیفات ابن طاووس در قرن نهم کرده عبارت

است از شاگرد بیاضی یعنی تقی‌الدین ابراهیم بن علی بن حسن عاملی الکفعمی (زنده در ۸۹۵؛ نک: شرح حال وی در ریاض ۱/۲۱ - ۲۵). کفعمی (نیز درباره او نک: باب سوم فصل هشتم) حداقل هفت تألیف ابن طاووس را در دست داشته است: فتح‌الابواب (نقل شده م: در: الجنته صص ۳۹۲ - ۳۹۳ = الجنته * برگ ۱۰۷ - پ)، الدروع (نقل شده، م: در: الجنته ص = ۲۰۶ الجنته * برگ ۵۶ - ر)،[○] الاقبال، المضمار (که ذیل عنوان جانشین «کتاب عمل شرح رمضان» آمده)، مهج، المجتبی و زائر. کفعمی کتابی با عنوان «ملحقه الدروع الواقیه» تألیف کرده که در بحار از آن نقل شده است (ذریعه ۱۹۹/۲۲ ش ۶۶۸۷). وی از اغاثه الداعی نیز نقل می‌کند اما تردید دارد که تألیف مزبور را دیده است یا نه زیرا دو قطعه از آن در مهج نیز وجود دارد. (الجنته ص ۸۷ [حاشیه] = الجنته * برگ ۲۳ - پ = مهج ۱۴۵؛ الجنته ۳۰۹ = الجنته * برگ ۸۴ - ر = مهج ۳۲۰ - ۳۲۱). تألیفات ابن طاووس (اصل عربی با ترجمه فارسی) بویژه در دوره صفوی شهرت یافتند. نقلهای زیادی از بسیاری از تألیفات وی در آثار علمای بزرگ امامی این دوره کاملاً مشهود است. یکی از نخستین کسانی که از ابن طاووس نقل کرده، شرف‌الدین علی الحسینی الاسترآبادی النجفی (زندگی در قرن دهم؛ نک: ریاض ۴/۶۶ - ۶۹؛ اعیان ج ۳۶ ص ۵۰ - ۵۲) است. کتاب تأویل الایات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره او مشتمل بر نقلهای گسترده و ارجاعاتی به سعدالسعود (نک: نجفی صص ۱۱۱، ۱۱۳، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۴۵، ۱۵۳، ۱۵۷، ۲۰۷، ۲۳۳ - ۲۳۵، ۲۳۵، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۶۷، ۲۸۳، ۵۵۴) * (۵۵۴)، الیقین (نجفی صص ۱۲۱، ۱۸۰، ۲۲۸ - ۲۳۰، ۲۶۷ - ۲۷۵، ۲۸۰، ۵۵۴، ۷۳۹) و نیز طرائف (نجفی صص ۱۱۱، ۱۵۷؛ نیز نک ← تأویل ما نزل) می‌باشد. دیگران عبارتند از: بهاء‌الدین عاملی (مق: C. E. Bosworth, *Bahā' al-Dīn al-Āmilī and his Literary Anthologies*, Manchester, 1989, p. 46).

و حر عاملی. شیخ حر عاملی در وسائل (نک: فهرست منابع او در ج ۱/۱ ص ۶، ج ۳/۹

○ . نسخه‌ای از کتاب الدروع به شماره ۴۴۲ مرعشی، محتوی یک دستکاری از کفعمی نیز می‌باشد. در برگ ۸۲ - پ، ۸۳ - ر کفعمی با عنوان «قال کاتب هذا الكتاب» روایتی را که ابن طاووس بدان اشاره کرده اما متن آن را نیاورده نقل می‌کند (مؤلف ما به این نکته توجه داشته است). م

ص ۴۵) مستقیماً از فتح الابواب، الامان، الدروع، غیاث، اقبال، کشف، لهوف (با عنوان ملهوف)، محاسبه، طُرف، زائر و جمال (اخیری فقط در فهرستی که ج ۱/۱ آمده ذکر شده) نقل می‌کند. پنج عدد از این تألیفات: امان، اقبال، کشف، لهوف و طرف در فهرست منابعی که در «اثبات» مستقیماً از آنها نقل شده آمده است؛ تألیفات اضافی دیگری که آنجا یاد شده عبارتند از: مهج، فرج المهموم، سعدالسعود، طرائف و الیقین (نک: اثبات ۱/۵۶ - ۵۹). بیشتر این تألیفات در اجازه او به محمد فاضل مشهدی نیز یاد شده (بحار ۱۱۰/۱۱۷) و به علاوه از «الاصطفاء»، «الجواب الباهر فی خلق الکافر» «ربیع الالباب» و «زهرة الربیع» نیز یاد شده است (و نیز کتاب التتمات و المهمات که نباید آن را کتاب مستقلی تصور کرد). بر روی هم از دوازده تألیف ابن طاووس در آثار حر عاملی یاد شده است. نقلهای مجلسی در بحار بیش از هر مؤلف دیگری - بجز علامه حلی - از آثار ابن طاووس است. همانطور که قبلاً یاد آور شدیم محسن فیض کاشانی، تلخیصی از کشف نوشت که نشانگر علاقه ویژه‌ای است که اخباری‌ها به برخی از آثار وی داشته‌اند.^۵ مؤلفین کتب ادعیه امامیه از کفعمی تا زمان حاضر به ویژه متکی بر ابن طاووس هستند و بطور گسترده از ادعیه‌ای که او در آثار خود حفظ کرد نقل می‌کنند. در نهایت باید یاد آور شویم که عناوین چند کتاب ابن طاووس را حاجی خلیفه یاد کرده است. Wüstenfeld در

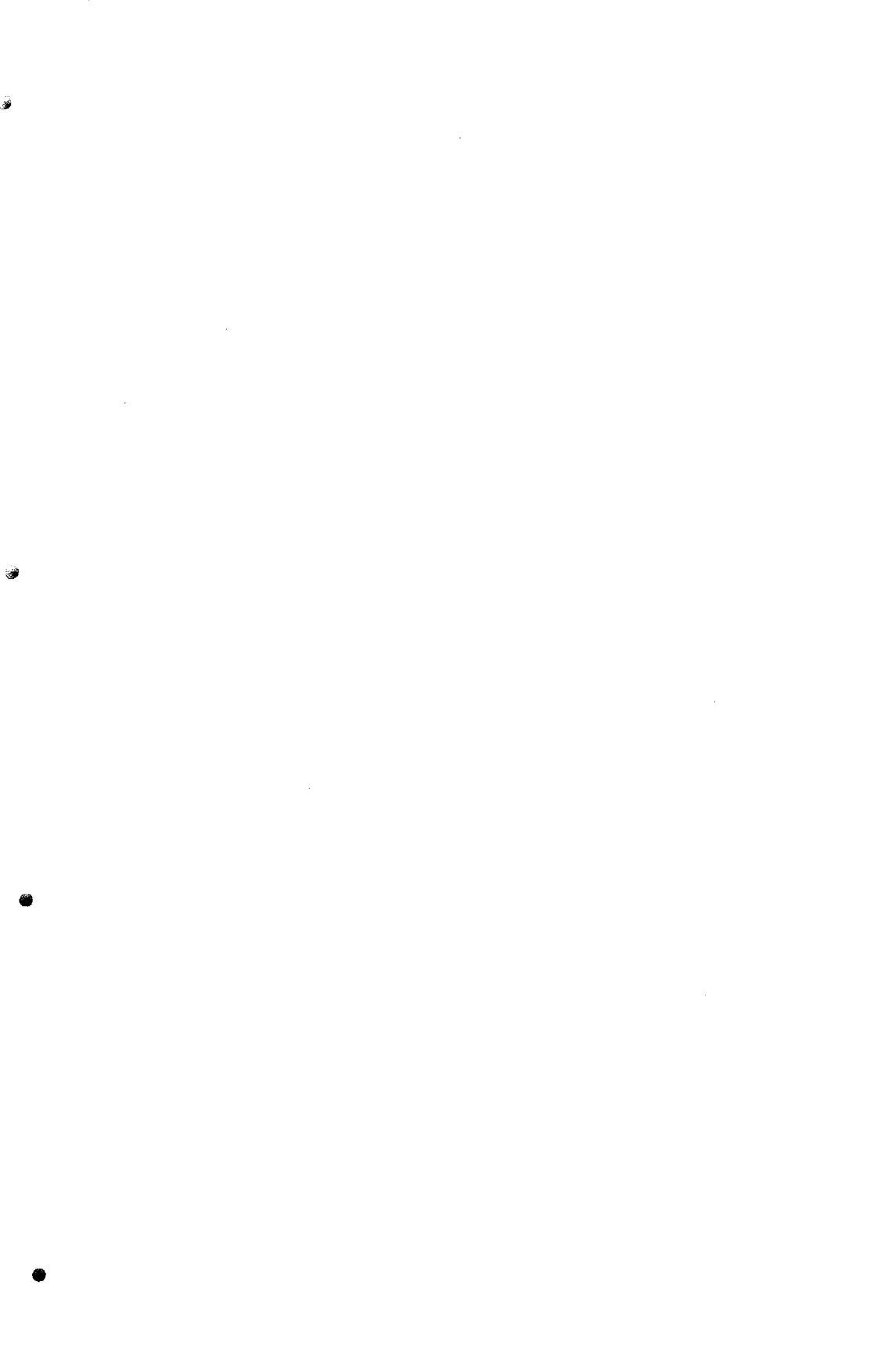
Der Tod des Husein ben Ali und die Rache, p. I. n. 1.

بر مبنای فهرست فلوگل (شماره ۴۵۷۴) بر این باور است که کشف الظنون دارای عناوین چهار اثر از ابن طاووس است. اما اطلاعاتی که فلوگل در فهرست داده گمراه کننده است. او یکی از شروح بر «العمدة فی فروع الشافية» از ابوبکر محمدبن احمدبن الشاشی (م ۵۰۷) را به ابن طاووس نسبت می‌دهد؛ چنین نسبتی در کتاب حاجی خلیفه نیامده است (مق: فلوگل ج ۴ صص ۲۶۳ - ۲۶۴ = استانبول ج ۲ صص ۱۱۶۹ -

○ یادآوری این نکته نیز بی‌ثمر نیست که فرزند فیض، علم‌الهدی نیز در مجموعه‌ای که در سال ۱۰۶۹ به عنوان منتخبات گردآوری کرده قسمت آخر را به منتخبی از «مهج الدعوات» اختصاص داده است. نک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ج ۳ صص ۳۶۹ - ۳۷۰ م

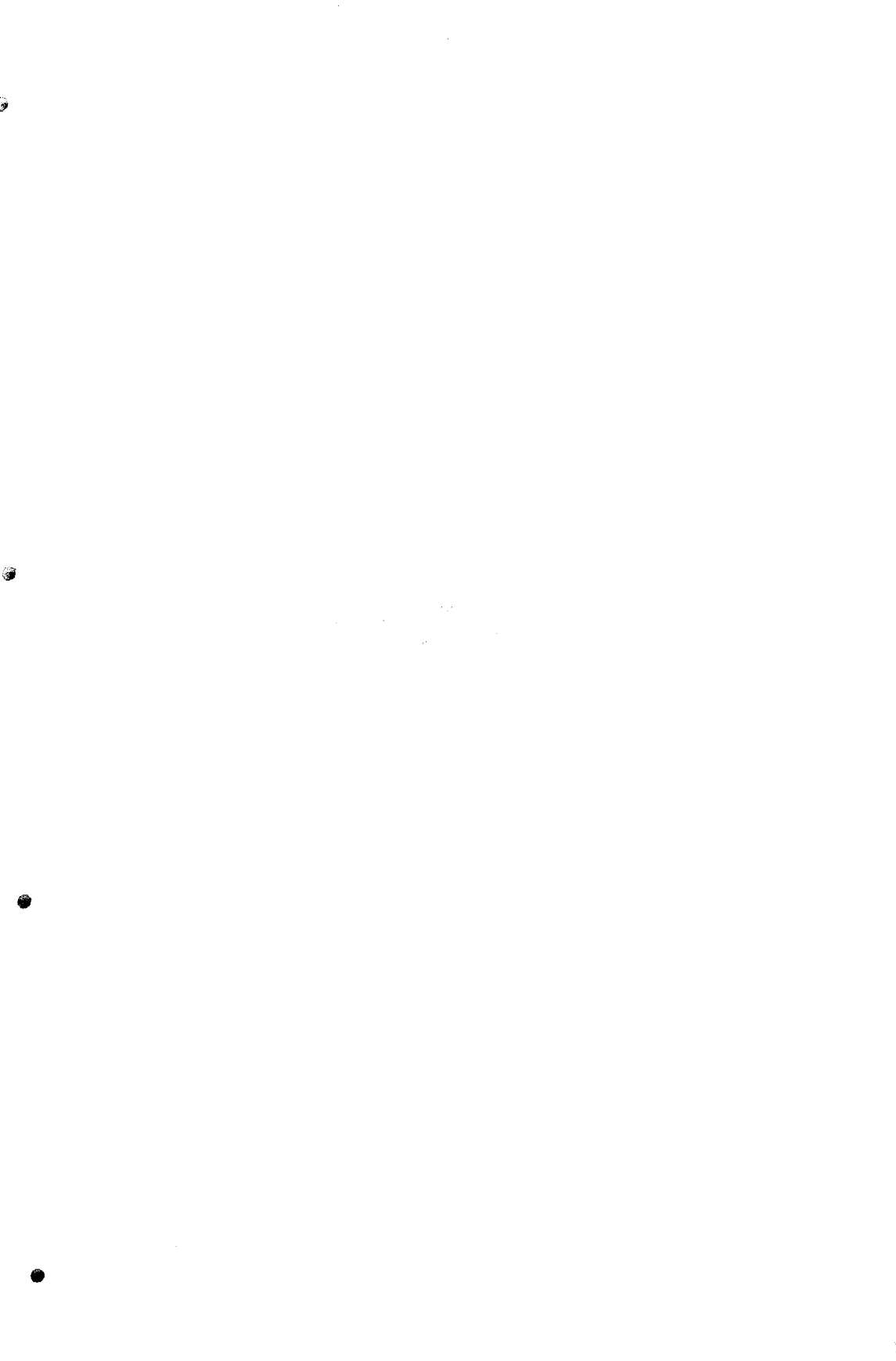
۱۱۷۰)؛ الامان را بدرستی شناسانده (فلوگل ج ۱ صص ۴۳۳ - ۴۳۴، ش ۱۲۴۵ = استانبول ج ۱ ص ۱۶۶) و نیز مهج را و مورد «منهج الدعوات و مبهج [کذا فی الاصل] العنايات» (فلوگل ج ۶ ص ۲۱۹، ش ۱۳۲۷ = استانبول ج ۲ صص ۱۸۸۱) را تألیفی مجزا تلقی کرده و متوجه نشده که این عنوان تصحیف «منهج الدعوات و منهج العنايات» است که از همین کتاب در آنجا یاد شده است (فلوگل ج ۶ ص ۲۷۳ ش ۱۳۴۵۶ = چاپ استانبول ج ۲ ص ۱۹۱۱).

به علاوه الامان و مهج، حاجی خلیفه از عناوین الدروع (فلوگل ج ۳ ص ۲۲۴ ش ۵۰۵۲ = استانبول ج ۱ ص ۷۵۲)، محاسبه (که از آن با عنوان محاسبة النفس من اجزاء الحدیث = الاحادیث یاد شده) (فلوگل ج ۵ ص ۴۱۱ ش ۱۱۴۸۸ = استانبول ج ۲ ص ۱۶۰۸)، و زهرة الربيع (که با عنوان «مجلد لبعض الشيعه» شناسانده شده است) (فلوگل ج ۳ ص ۵۵۱ ش ۶۹۱۶ = استانبول ج ۲ ص ۹۶۲) یاد کرده است. تنها در چاپ استانبول از محاسبه و دروع به عنوان تألیفات ابن طاووس یاد شده است و تنها آنجاست که (در عنوانی که مربوط به این دو تألیف است) به ابن طاووس به عنوان مؤلف لهوف و جمال به ترتیب اشاره شده است. روشن نیست که حاجی خلیفه این دو تألیف را دیده باشد. تنها چیزی که می توان گفت این است که او با الامان و الدروع آشنا بوده بطوری که آغاز نسخه هر دو در هر دو چاپ کتاب او نقل شده است.

باب سوم

کتابخانه

تنها تحقیقی که در زمینه کتابخانه ابن طاووس انتشار یافته مقاله‌ای است از محمد حسن آل یاسین که در مجله المجمع العلمي العراقي^۱ به چاپ رسیده است.^۰ نویسنده در این مقاله عناوینی که در تألیفات ابن طاووس از آنها یاد شده به ترتیب الفبا فهرست کرده است. بدلیل محدودیت صفحاتی که در اختیار وی بوده، محلی را که هر عنوان در آن آمده مشخص نمی‌کند.^۲ هیچ‌گونه جزئیاتی در باره عناوین و یا مؤلفین آنها داده نشده و اشاره‌ای به اینکه کدامیک باقی مانده صورت نگرفته است. به علاوه فهرست وی گرچه قابل توجه است^۳ اما مشتمل بر همه عناوینی که می‌توان از آثار ابن طاووس بدست آورد، نیست.

در مقاله‌ای از حسین علی محفوظ که در ۱۹۶۶ انتشار یافته اشاره به بررسی دیگری در این باره شده است. او از کتابی با عنوان «کتاب الخزانة الطاوسية» خود که

۱. السيد علی آل طاووس (۵۸۹ - ۶۶۴ هـ): حیاته - مؤلفاته - خزانه کتبه، مجلة المجمع العلمي العراقي ۱۲، ۱۳۸۴، صص ۱۹۲، ۲۱۳؛ ۱۳، ۱۳۸۵، صص ۲۷۶ - ۳۰۹ نیز نک: باب پیشین.

۰. این رساله به صورت مستقل (با شماره‌گذاری از ص ۱ - ۵۸) نیز به چاپ رسیده است. (مطبعة المجمع العلمي العراقي ۱۳۸۴ م)؛ باید افزود که در زمینه یاد از مؤلفات شیعی کتابخانه ابن طاووس، آقابزرگ نیز تلاش گسترده‌ای کرده، تلاشی که مؤلف نیز با استاد به آن در ذیل همان عناوین در فهرست، از وی قدردانی کرده است. م

۲. مقآ آل یاسین، همان مجله ۱۲ ص ۲۰۹ پاورقی ۱.

۳. آن فهرست مشتمل بر ۴۸۸ عنوان به علاوه نه کتابی است که ابن طاووس در کتابخانه‌های عمومی مطالعه کرده است. ظاهراً فرض آل یاسین این است که جز در مواردی که ابن طاووس خود مشخص کرده، کتابها از کتابخانه خود وی بوده است.

هنوز انتشار نیافته یاد می‌کند.^۴ ظاهراً این کتاب تاکنون به چاپ نرسیده است.^۵

فصل اول:

درآمد

همانطوری که مشهور است بسیاری از علمای اسلام در دوره‌های مختلف در «عشق به کتاب»^۶ شهرت داشته‌اند؛ کتابخانه‌های عمومی و خصوصی به عنوان شاخص فرهنگ شناخته شده‌اند.^۷ گفته شده است که کتابخانه‌های عمومی بزرگی در بخشهای شرقی و غربی جهان اسلام دارای دهها حتی صدها و هزارها کتاب بوده‌اند. احمد بن علی القلقشندی (م ۸۲۱)^۸ دانشمند مصری، از کتابخانه عباسیان که در حمله هلاکو نابود شد یاد می‌کند و آنرا دارای موقعیتی افتخارانگیز در میان دیگر کتابخانه‌های مسلمانان می‌داند.^۹ بعد از آن از کتابخانه خلفای فاطمی در قاهره یاد می‌کند که گفته

۴. محفوظ، «ادب الدعاء»، البلاغ ۶/۱، ۱۳۸۶، صص ۵۶-۸۶ در ص ۶۸ پاورقی ۱۱.

۵. الخفاف در مقدمه خود بر «فتح الابواب» ص ۳۰ به کتاب محفوظ اشاره می‌کند. وی با اینکه از این بررسی با عنوان «المکتبة الطاووسية» یاد می‌کند فرض همین است که تاکنون چاپ نشده است.

۶. نه فقط عشق به کتابهای معروف؛ نک:

U. Haarmann, "The Library of a Fourteenth Century Jerusalem Scholar" *Der Islam*, 61, 1984, pp. 327-333.

۷. برای یک تلخیص مفید و کتابنامه گسترده بعضی از موضوعاتی که در اینجا به اختصار آمده نک: Endress, "Handschriftenkunde"

۸. صح الاعشی، قاهره ۸-۱۳۳۱، ج ۱ صص ۴۶۶-۴۶۷ و از آنجا: Grohmann ص ۴۲۲.
۹. شاید اشاره قلقشندی مربوط به کتابخانه مستنصریه باشد. زمانی که این مدرسه در سال ۶۳۱ تأسیس شد گفته می‌شود که مستنصر کتابخانه آنرا با نزدیک به هشتاد هزار مجلد کتاب بنیاد نهاد، بطوریکه نیاز به یکصد و شصت کارگر برای انتقال آن بوده است. نک: الحوادث الجامعة ص ۵۴، عواد، خزائن صص ۱۶۳-۱۷۱. ابن عنبه که این تعداد را در عمدة الطالب (ص ۱۶۹) نقل می‌کند می‌افزاید: ظاهراً امروز چیزی از آن باقی نمانده است. اینکه قلقشندی این کتابخانه را قبل از کتابخانه فاطمیان یاد می‌کند، محتملاً نشانگر این است که بنابر منابع او، دارای کتاب بیشتری

می‌شود دارای دویست هزار و حتی ششصد و یک هزار جلد کتاب بوده است.^{۱۰} کتابخانه معروف دیگر قرون میانه، کتابخانه الحکم دوم (م ۳۶۶) در قرطبه بوده که گفته می‌شود دارای چهارصد هزار جلد کتاب بوده است.^{۱۱} گفته می‌شود دارالعلمی که به توسط سابور (شاپور) ابن اردشیر (م ۴۱۶) (وزیر بهاءالدوله بویه) در کرخ تأسیس شد، دارای بیش از ده هزار (و بنابه گفته دیگران صد تا صد و چهل هزار) جلد کتاب بوده است که از جمله مشتمل بر یکصد نسخه نفیس قرآن به خط بنو مقله معروف بوده است. این کتابخانه در دوره ورود طغرل بیک در بغداد در سال ۴۵۱، به آتش سوخت.^{۱۲} یاقوت معاصر مسن تر ابن طاووس می‌گوید: وقتی وی مرورا در سال ۶۱۶ ترک کرد ده کتابخانهٔ وقفی در شهر وجود داشت که یکی از آنها با نام «عزیزیه» دارای دوازده هزار جلد کتاب بوده است.^{۱۳} به علاوه اشارات دیگری به کتابخانه‌ها وجود دارد که در مساجد می‌بوده است.^{۱۴}

در میان اشخاصی که کتاب گردآوری می‌کرده‌اند، یک مثال معروف، واقدی

نسبت به کتابخانهٔ فاطمیان بوده است. ○

○ [محتمل است که انگیزه‌های مذهبی نیز در این تقدم تأخر مؤثر بوده است. م]

۱۰. Grohmann ص ۴۳۴.

۱۱. همان ص ۴۳۶.

۱۲. ابن اثیر، الکامل ج ۱۰ صص ۷ - ۸ (ذیل سال ۴۵۱). این تاریخ را Eche (صص ۱۱۶ -

۱۱۷) پذیرفته و تاریخ ۴۴۷ را که یاقوت آورده رد می‌کند (نک: البلدان ج ۱ ص ۵۳۱). مق:

Grohmann ص ۴۳۸؛ Pinto صص ۲۲۴ و ۲۲۵؛ عواد، خزائن صص ۱۴۴ - ۱۴۵؛

J. L. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, Leiden, 1986, p.55

و ارجاعاتی که در آنجا آمده است.

۱۳. یاقوت، البلدان ج ۵ ص ۱۱۴؛ نقل شده در:

Abdul Latif Ibn Dohaish, "Growth and Development of Islamic Libraries", *The Islamic Quarterly*, 31/3, 1987, pp. 217-229, at p. 219 = *Der Islam*, 66, 1989, pp. 289-302, at p. 291.

۱۴. بطور کلی نک: دائره‌المعارف ج ۲ [ج ۵ ص ۱۱۲۵] مقاله «مدرسه» از

J. Pedersen-[G. Makdisi] و

Muhammad Makki Sibai, *Mosque Libraries: an Historical Study*, London and New York, 1987.

مورخ است که گفته شده در زمان وفاتش به سال ۲۰۷، ششصد صندوق (قِمَطْر) کتاب داشته که هر یک از آنها را دو نفر حمل می‌کرده‌اند.^{۱۵} کتابخانه ابن حنبل نزدیک به دوازده و نیم بار شتر بوده است.^{۱۶} و کتابخانه معاصر وی یحیی بن معین (م ۲۳۳)، مشتمل بر یکصد و چهارده (یا صد و سی) صندوق و چهار بلونی (الحباب) بزرگ بوده است.^{۱۷} تعداد کتابهای کتابخانه ابوالفضل ابن العمید (م ۳۶۰) به شهادت کتابدار او مسکویه^{۱۸} بیش از یکصد بار شتر بوده است. کتابخانه فرزند معزالدوله در بصره مشتمل بر حدود پانزده هزار جلد بود به علاوه تعداد زیادی جزوه و تألیفات فاقد جلد.^{۱۹} گفته می‌شود که «القاضی الفاضل عبدالرحیم الیسانی» (م ۵۹۶) وزیر صلاح‌الدین، هفتاد هزار جلد کتاب در موضوعات مختلف گردآوری کرد.^{۲۰} همچنین گزارش شده (با اندکی مبالغه) که برادر قاضی مذکور دویست هزار عنوان را که هر عنوان دارای چندین نسخه بوده، فراهم آورد.^{۲۱} ابن قفطی (م ۶۴۶) یکی از گردآورندگان پروپاقرص کتاب بوده که گفته شده (با اندکی مبالغه) وی بزرگترین گردآورنده کتاب بوده آنگونه که در هیچ زمانی نظیر نداشته است. علت نیز این بوده که او به نقاط دور دست مسافرت می‌کرد و حاضر بود تا مبالغ زیادی را در این کار صرف کند. توانائی او بر این کار ناشی از آن

۱۵. ابن ندیم ص ۱۱۱؛ Grohmann ص ۴۳۹؛ مة: الذهبی، میزان الاعتدال تحقیق: البجاوی، قاهره ۱۳۸۲ ج ۳ ص ۶۶۵. نیز نک:

N. Abbot, *Studies in Arabic Litrary Papyri, vol. II: Qur'ānic Commentary and Tradition*, Chicago, 1967, p.51; Muhammad Faris Jamil, *Islamic Wirāqah 'Stationery' during the Early Middle Ages*. Ph.D dissertation, University of Chicago, 1984, p.171.

۱۶. Abbott، ج ۲ ص ۵۱؛ برای اندازه بار شتر نک:

R. W. Bulliet, *The Camel and the Wheel*, Cambridge, Mass., 1975, index, under "Loads, size of".

(من برای این ارجاع از پروفیسور Frank H. Stewart متشکرم).

۱۷. تاریخ بغداد ۱۴/۱۸۳؛ ابن خلکان ۴/۱۴۰؛ Abbott ج ۲ ص ۵۱.

۱۸. Mez, *The Renaissance of Islam*, London, 1937, p.174; Pinto, p. 218.

(به نقل از تجارب الامم مسکویه)

۱۹. Grohmann ص ۴۳۸.

۲۰. صفدی، ج ۱۸، ص ۳۴۱.

۲۱. همان، ج ۱۸، ص ۳۳۶.

بود که وی ازدواج نکرده و اولادی نداشت. او کتابهای خود را برای الملک الناصر حاکم حلب وقف کرد. گفته می‌شود که قیمت آنها حدود پنجاه هزار دینار بوده است.^{۲۲} کتابخانه ابوالحسن سعیدالسامری طیب (اعدام شده در ۶۴۹) مشتمل بر ده هزار مجلد کتاب بوده است.^{۲۳}

کتابخانه علمای شیعی نیز کمتر از عالمان سنی نبوده است. زمانی که ابن عقده (۳۳۳ م) مؤلف زیدی جارودی می‌خواست کتابهایش را به خانه جدید منتقل کند قبول کرد تا هر به کارگر یک داق (= یک ششم درهم) برای حمل هر محموله‌ای بدهد. مجموعه کتابهای وی نزدیک به ششصد محموله بوده و مبلغی که وی پرداخته یکصد دینار بوده است.^{۲۴} از آنجا که نمی‌دانیم هر کارگر چه مقدار کتاب حمل می‌کرده، برآورد تعداد کتابهای او ممکن نیست. تنها چیزی که می‌توان فهمید (اگر بتوان آماری که در روایت آمده پذیرفت) اینکه کتابخانه باید مشتمل بر چند هزار جلد کتاب باشد. چنین معروف است که کتابخانه صاحب بن عباد (م ۳۸۵) که گرایش شیعی داشته است، دارای تعداد زیادی کتاب در حدود دویست و شش هزار جلد کتاب بوده که برای انتقال آنها به چهارصد (یا هفتصد) شتر نیاز بوده است.^{۲۵}

شریف مرتضی در هنگام وفات (سال ۴۳۶) کتابخانه‌ای از خود برجای گذاشت که به گفته برخی مشتمل بر سی هزار جزء^{۲۶} و به گفته دیگران هشتاد هزار مجلد بوده است.^{۲۷}

روشن است که نمی‌توان این ارقام را به سادگی پذیرفت. آنچه لازم است وجود

۲۲. الحوادث الجامعة، ص ۲۳۸؛ الکتبی، ج ۳، ص ۱۱۸.

۲۳. Grohmann، ص ۴۴۱.

۲۴. تاریخ بغداد، ج ۵ ص ۱۸. مق: المنتظم ج ۶، ص ۳۳۷؛ شذرات ج ۲، ص ۳۲۲.

۲۵. یاقوت، الادباء ۶/۲۵۹؛ ابن خلکان ۱/۲۳۱؛ روضات ۴/۲۹۶؛

Mez, Renaissance، ص ۱۷۴؛ Kraemer در Humanism ص ۲۶۲ و ارجاعات همانجا.

۲۶. ابن زهره، الغایه ص ۷۶.

۲۷. عاملی، امل ۲/۱۸۴ به نقل از ابوالقاسم علی التتوخی (م محرم ۴۴۷) دوست سید مرتضی؛ ابن عنبه، عمده ص ۱۶۹. عبارت ابن عنبه که در این چاپ (و نیز چ نجف ۱۳۸۰ ص ۲۰۶ و در نقل آن عواد، الخزائن صص ۲۳۴ - ۲۳۵) آمده درست نیست؛ عبارت صحیح از عمده در روضات (۴/۲۹۶) آمده است.

شواهد دقیقی برای تعداد دقیق کتابهای درون این کتابخانه‌هاست که ترجیحاً در شکل فهرست باشد. چنین فهرستهایی برای کتابخانه‌های خصوصی و عمومی وجود داشته است اما در باره فهرسی که در شش قرن نخست اسلامی نوشته شده اطلاعی نداریم که باقی مانده است یا نه.^{۲۸} نمونه این فهرست‌ها از کتابخانه‌های خصوصی که از آنها در منابع یاد شده (اما باقی نمانده) عبارتند از: کتابخانه صاحب بن عباد که فهرست آن مشتمل بر ده مجلد بوده است؛^{۲۹} فهرست کتابخانه عضدالدوله؛^{۳۰} فهرست کتابخانه ابن قفطی. کتابخانه‌های عمومی معروفی که از فهرس آنها یاد شده عبارتند از: کتابخانه «حکیم دوم» در قرطبه، که گفته شده، فهرست دواوین آن، تنها شامل چهل و چهار جزء بیست

۲۸. نمونه قدیمی (تا آنجا که من از آن آگاهی دارم) که باقی مانده (غیر از سعد السعود ابن طاووس، در باره آن نک: بعد از این) عبارت است از: فهرست کتابخانه مسجد قیروان مورخه ۶۹۳؛ این فهرست با فهرست قدیمی‌تر اما بدون تاریخ مقایسه شده. نک: ابراهیم شُبوح، «سجل قدیم لمکتبة جامع القیروان» مجله معهد المخطوطات العربیة، ۲، ۱۹۵۶، صص ۳۳۹-۳۷۲ در ص ۳۴۲. یک نسخه خطی که دارای تاریخ ۶۹۴ بوده و عنوان «المنتخب مما فی خزائن الکتب بحلب دارد، موجود است. همانطور که از عنوان آن برمی آید مشتمل بر منتخب کتابهایی است که در کتابخانه‌های حلب بوده نه یک کتابخانه خصوصی: (نک: Sbat) عناوینی از این نسخه خطی را که ابن طاووس نیز بدان اشاره کرده در فهرست آورده‌ایم. برای فهرس کتابخانه‌های عمومی عثمانی نک:

I. E. Erünsal "Catalogues and Cataloguing in the Ottoman Libraries" *Libri*, 37, 1987, pp. 333-349.

به گفته Erünsal قدیمی‌ترین صورت موجودی که بدست ما رسیده، متعلق به سال ۱۴۳۰ م است. و قدیمی‌ترین فهرست کامل مربوط به کتابخانه مسجد فاتح است که در سال ۱۵۶۰ م تألیف شده است. باید در باره فهرست کتاب‌های مربوط به اشخاص خصوصی از قرون نخستین اسلامی، به جز آنچه در میان اسناد Geniza کشف شده (مق: مث:

D. Z. H. Baneth, "A Doctor's Library in Egypt at the Time of Maimonides" [در زبان عربی] Tarbiz, 30, 5721/1961, pp. 171-185.

و بویژه

N. Allony, *Ha-Sifriyyah ka-Yehudit be-Arẓot ha-Mizrah bi-Ymei ha-Beinayim*

[کتابخانه یهودی در شرق قرون میانه]

تحقیق: M. Sokolow بیت المقدس [در دست انتشار] تحقیق شود.

۲۹. یا قوت، الادباء، ۶/۲۵۹؛ صص ۲۱۱-۲۶۲ در Kraemer *Humanism*.

۳۰. المقدسی، احسن التقاسیم تحقیق: M.J.de Goeje لیدن، ۱۹۰۶، ص ۴۴۹ در Mez

Renaissance صص ۱۷۲-۱۷۳ در Kraemer *Humanism* ص ۲۷۵.

ورقی بوده است؛^{۳۱} به علاوه کتابخانه‌های ری^{۳۲} و بخارا. البته فهارس کسانی که کتابها را دیده یا چیزی در باره آن شنیده‌اند وجود دارد، همینطور فهارس کتابهایی که خود خوانده یا برای روایت آنها اجازه گرفته‌اند (مث: مشیخه‌ها)؛^{۳۳} روشن است که مؤلفان این فهارس، همه کتابهایی را که نام برده‌اند ندیده‌اند.^{۳۴}

فصل دوم:

کتابخانه ابن طاووس

75

با توجه توضیحاتی که در درآمد گذشت باید اهمیت کتابخانه ابن طاووس را مورد بررسی قرار داد. ورام جد ابن طاووس (برای نخستین بار) او را به دنیای کتاب آشنا کرد.^{۳۵} همانطوری که ابن طاووس گفته، زمانی که وی سیزده ساله بود، ورام نسخه‌ای از کتاب «التعلیق العراقی» الحمصی را برای او آورد (کتابی که ورام برای آن ارزش زیادی قائل بود) و به او دستور داد تا آنرا حفظ کند.^{۳۶} تعدادی از کتابهای فقهی از کتابخانه ورام که به توسط مادر ابن طاووس به وی انتقال یافت، از اولین کتابهایی است که او بدست

۳۱. المقری، نفع الطیب من غصن الاندلس الرطیب تحقیق: محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت ۱۳۶۷-۹، ج ۱، ص ۳۶۲. مة: Mez در Renaissance ص ۱۷۲. به گفته ابن حزم در «جمهرة» ص ۱۱۰ هر جزء مشتمل بر پنجاه برگ بوده است اما دقیق بودن این سخن مورد اشکال است. نک: Koningsveld ص ۶۹ ش ۸۹.

۳۲. Pinto ص ۲۳۰؛ برای نمونه‌های بیشتر نک: Ibn Dohaish در "Growth" صص ۲۲۰ - ۲۲۱ = ۲۹۲ - ۲۹۳.

۳۳. نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله "Bibliography" [از: J. D. Pearson]؛ و مقاله فهرسه [از: Ch.Pellat].

۳۴. مث: نک: سخن نجاشی بعد از شمارش کتابهای عبدالعزیز بن یحیی الجلودی (م ۳۳۲): «اینها کتابهای ابواحمد جلودی هستند که [عناوین آنها را] ما در فهرست‌ها ملاحظه کرده‌ایم. من برخی از این کتابها را دیده‌ام» (نجاشی ص ۲۴۴).

۳۵. مة: کشف ص ۱۲۹.

۳۶. نک: فرج المهموم صص ۳۸، ۱۴۶؛ ← التعلیق العراقی.

آورده است.^{۳۷} ابن طاووس در طول حیات خود با استنساخ کتابها (توسط خود یا دیگری) یا با خریدن آنها بر وسعت کتابخانه‌اش می‌افزود.^{۳۸} او حاضر بود مبالغ زیادی را برای کتابهای با ارزش بپردازد همچون زمانی که وی صد دینار به ورثه علی بن الحسن بن محمد المرزقی برای سه جلد «کتاب دیوان النسب» پرداخت کرد.^{۳۹} این مبلغ قابل ملاحظه‌ای بود بویژه اگر ما از آگاهی‌هایی که یاقوت در باره قیمت کتاب ارائه داده یاد کنیم. برطبق گفته‌ی وی در آن روزگار هر کتاب یک دینار بوده است.^{۴۰} ابن طاووس، در خریدن کتابهایی که محتوای آنها را نادرست می‌انگاشته تأمل می‌کرده است.^{۴۱}

ابن طاووس در توصیف کتابخانه خود برای فرزندش محمد می‌گوید: این

۳۷. کشف ص ۱۲۹.

۳۸. ابن طاووس همچون کتاب دوستانی چون مسکویه، ابن سینا، و ابن ساعی (مق: Pinto صص ۲۳۱ - ۲۳۲)، هیچگاه به عنوان کتابدار در کتابخانه عمومی کار نکرده است.

۳۹. نک: کتاب دیوان النسب. ظاهراً خرید کتابها از ورثه علمای درگذشته یک سنت عادی بوده است. گفته می‌شود ابوالعلاء همدانی (م ۵۶۹) برای تهیه پول برای خرید کتابهای ورثه ابن الجوالقی (م ۵۳۹؛ مق: دائرة المعارف مقاله: "al-Djawálfi" [از: H. Fleisch]) پیاده از بغداد به همدان رفت، خانه خود را فروخت و پیاده به بغداد برگشت و این همه را در یک هفته انجام داد (ابن رجب، ذیل ج ۱ ص ۳۲۸). گفته می‌شود عبدالله بن احمد بن خشاب نسخه نویس و کتاب دوست، مکرر کتابهای علمای درگذشته را می‌خرید (ابن رجب، ذیل ج ۱ ص ۳۱۹؛ صفدی ج ۱۷، ص ۱۵. مق: دیماطی، استفاد ص ۲۵۸). ابن خشاب بعضی از روشهای نادرست نیز داشته است مثلاً مخفیانه ورقی از کتاب جدا می‌کرده و مدعی می‌شد که کتاب ناقص است پس از آن کتاب را ارزان می‌خریده است. وقتی که کتاب امانتی از وی طلب می‌شد ادعا می‌کرد که کتاب در میان کتابهایش گم شده و یافتن آن ناممکن است (یاقوت، الادباء ج ۱۲، ص ۵۱؛ سیوطی، نعیة ج ۲، ص ۳۰؛ مق: ابن قفطی، کتاب انباه الرواة علی انباء النجاة تحقیق: ابوالفضل ابراهیم، قاهره ج ۲ ص ۱۳۷۱، ص ۱۰۱).

۴۰. یاقوت، البلدان، ج ۵ ص ۱۱۴. این عبارت تعدادی از دانشمندان مورد توجه قرار داده‌اند از جمله Mez (ص ۱۷۲ پاورقی ۳)، Grohmann (ص ۴۳۹)، و Pinto (ض ۲۱۵). البته برخی از کتابها قیمت بالاتری داشته است. احمد بن ابی مسعود الرصافی الکاتب (م ۶۲۷) که استثناءا خطی زیبا داشته، نسخه‌ای از نهج البلاغه را که آماده کرده بود برای فروش عرضه کرد و حاضر نشد که به پنج دینار بفروشد. در همان زمان پانزده دینار برای چند ورق (قوالم) به خط ابن بواب پیشنهاد شد. (الحوادث الجامعة صص ۱۸ - ۱۹) برای نوسان قیمت کتابها نک: Pinto صص ۲۱۴ - ۲۱۵ و بویژه:

E. Ashtor, *Histoire des prix et des salaires dans l'Orient médiéval*, Paris, 1969, index, s. v. "livres, prix".

۴۱. نک: کتاب المُلح.

کتابخانه دارای کتابهای بسیاری درباره اصول دین، نبوت، امامت، زهد، فقه، تاریخ، تفسیر قرآن، ادعیه (بیش از شصت جلد)، انساب، طب، صرف و نحو، شعر، کیمیا، تعویذات، رمل و نجوم است.^{۴۲}

همانطور که قبلاً یاد آور شدیم کتاب «الابانه فی معرفة (اسماء) کتب الخزانة»، فهرست کتابخانه ابن طاووس، باقی نمانده و سعدالسعود که در اصل به صورت یک طرح چندی جلدی (برای شناساندن محتوای کتابهای کتابخانه) برنامه‌ریزی شده بود ظاهراً هیچگاه کامل نشد. از مجلد باقی مانده سعد می‌توان مشاهده کرد که طرح اصلی بسیار بلند پروازانه بوده است. وی می‌خواست براساس فصول الابانه، هر عنوانی از کتابهای کتابخانه خود را توصیف و اهمیت آن را آشکار کرده و اسرار آنرا ظاهر کند.^{۴۳} در حقیقت آنچه او آغاز کرد توصیف نسخه‌های خطی کتابخانه و نقل قطعات منتخب هر تألیف بود. کتابهایی که دارای چند جلد بودند، بطور عادت از هر جزئی از آن گزینش می‌گردید. انتخاب قطعات یا براساس ویژگی کتاب بوده و یا (براساس آنچه در بیشتر موارد آمده) مواردی بوده که ابن طاووس قصد توضیح و نقد آنرا داشته است، بطوریکه حواشی او غالباً طولانی‌تر از قطعات نقل شده می‌باشد. اطلاعاتی که در سعد در باره محتوای هر کتابی داده شده، ظاهراً کاملاً از مطالبی است که در فهرس پیش از وی آمده (براساس آنچه از شواهد موجود برمی‌آید)؛ آن فهرس، چیزی بیش از عناوین کتاب را یاد نمی‌کرده‌اند.

● سعدالسعود آنگونه که بدست ما رسید، شامل دو باب است.

باب نخست (که سی و نه صفحه متن نسخه چاپی را در بردارد) مشتمل بر توصیفات و نقلهائی از چند متن مقدس‌اند: تعدادی از مصاحف قرآن با ترجمه عربی توارت و اناجیل، زبور داود و دو صحیفه منسوب به ادریس (ع)^{۴۴}.

باب دوم که نسبتاً طولانی‌تر است (۲۳۵ صفحه از نسخه چاپی) مربوط به تألیفاتی در

۴۲. کشف صص ۱۲۸ - ۱۳۷.

۴۳. سعدالسعود ص ۴.

۴۴. همان صص ۲۵ - ۶۳.

باره تفسیر قرآن و امور مربوط به آن می‌باشد. از مقایسه میان دو باب و توصیف کتابخانه او در کشف بدست می‌آید که تألیفات ذکر شده در سعدالسعود، تنها بخشی کوچکی از کتابخانه او می‌باشند.^{۴۵}

براساس تنها سخنی که به صراحت در این باره آمده کتابخانه ابن طاووس در سال ۶۵۰، مشتمل بر نزدیک به ۱۵۰۰ عنوان کتاب بوده است. این تعداد را محمد بن مکی العاملی شهید اول (م ۷۸۶) در سال ۷۷۶ در دوران اقامت در حله یادداشت کرده بود.^{۴۶} شهید اول منبع آگاهی خود را یاد نکرده است. بعید می‌نماید که منبع وی یک منبع شفاهی باشد زیرا محتمل نیست که کسی تا یک قرن بعد، تعداد کتابهای کتابخانه‌ای را در سال مخصوصی بداند. بنابراین شهید اول باید از منبعی مکتوب، بی‌واسطه یا مع‌الواسطه نقل کرده باشد که احتمالاً متنی مفقود از خود ابن طاووس است. چنین کتابی می‌تواند «الابانه» باشد زیرا یک فهرست، طبیعی‌ترین وسیله برای این نوع آگاهی است و الابانه، همانگونه که یادآور شدیم در حدود سال ۶۵۰ نوشته شده است. اگر این فرض درست باشد، بر رقیمی که شهید اول برای کتابهای کتابخانه ابن طاووس یاد کرده بیشتر می‌توان اعتماد کرد تا ارقامی که برای دیگر کتابخانه‌ها داده شده است. آنچه ما از خود ابن طاووس می‌دانیم این است که در اواخر حیات وی (در تاریخی که نمی‌توان با یقین

۴۵. همان صص ۶۴ - ۲۹۸. ترتیب فهرست بر مبنای موضوع، مطابق با سنتی است که در بسیاری از کتابخانه‌های دیگر از جمله مستنصریه بکار می‌رفته است (مق: Pinto ص ۲۲۹). ممکن است که کتابها در قفسه‌ها روی همین مبنا منظم می‌شده است (مثلاً به جای تنظیم براساس اندازه کتاب)، نهادن کتابهای مقدس در آغاز فهرست می‌تواند نشانگر سنت همان دوران باشد؛ بهر روی رعایت این شیوه در فهراس، عادت فهراس کتابخانه‌های اروپا در قرون میانه بوده است. مق:

Th. Gottlieb, *Ueber mittelalterliche Bibliotheken*, Leipzig, 1890, p. 302.

۴۶. جمله شهید اول در مجموعه‌ای که به نام «مجموعه الشهدید» شهرت داشته و وی در حله استنساخ کرده آمده است (نک: ذریعه ۱۱۲/۲۰ ش ۱۲۶۶)؛ شمس‌الدین محمد بن علی بن الحسن الجبعی (یا: الجعاعی) (م ۸۶۶) پدر بزرگ بهاء‌الدین عاملی در سال ۸۶۱ آن مجموعه را استنساخ کرده و نسخه او به عنوان «مجموعه الجبعی» (یا جعاعی) شهرت دارد (ذریعه ۷۷/۲۰ ش ۱۹۹۶). جمله شهید در ذریعه ۲۶۴/۲ - ۲۶۵ نقل شده است.

○. نسخه‌ای از این مجموعه در کتابخانه ملک موجود است که بنده عکس آنرا نزد جناب آقای رضا مختاری ملاحظه کردم.

آنها معین کرد) کتابخانه‌اش مشتمل بر بیش از هفتاد مجلد ادعیه بوده است.^{۴۷} این تعداد یازده درصد بالاتر از تعدادی است که خود وی در سال ۶۵۰ نوشته است. بنابراین فرض که این منعکس کننده افزایش کلی در تعداد عناوین کتابخانه باشد، (این تنها یک فرض حدسی است که خالی از خطا نیست) کل عناوین می‌تواند نزدیک به ۱۶۵۰ عنوان برسد.

با ارزش‌ترین مطالب در باره کتابخانه ابن طاووس، مطالبی است که می‌توان از نوشته‌های خود وی استخراج کرد. همانطور که از «فهرست»^{۴۸} می‌توان ملاحظه کرد، در نوشته‌های او (آنچه من ملاحظه کردم) به نزدیک به ۶۷۰ عنوان کتاب ارجاع داده شده یا مطلبی از آنها نقل شده است.^{۴۹} این تألیفات را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: الف: تألیفاتی که ابن طاووس به صراحت آنها را متعلق به کتابخانه خود دانسته؛ بیشتر اینها در دو کتاب وی «سعد» و «الیقین» آمده است. در باره کتاب نخست لازم نیست چیزی بر مطالب گذشته بیفزایم. اما در باره الیقین، ابن طاووس تصریح می‌کند که همه کتابهایی که در آن یاد شده در کتابخانه او موجود بوده و وی آنها را برای فرزندان پسر خویش وقف کرده است (وقفناها).^{۴۸} ب: تألیفاتی که ابن طاووس اظهار می‌دارد که آنها را از سایر کتابخانه‌ها وام گرفته یا در همان کتابخانه مطالعه کرده است. از شانزده کتاب بدینگونه یاد شده که برخی از آنها را می‌توان فرض کرد که ابن طاووس از روی آنها استنساخ کرده و بر کتابخانه خود افزوده است.^{۴۹} ج: تألیفاتی که ابن طاووس در غیر سعد و الیقین

۴۷. مهج الدعوات ص ۳۴۷؛ مق: ← ابن طاووس، مهج الدعوات.

○. مقصود فهرستی است که باب دوم کتاب را تشکیل می‌دهد. م

○○. با توجه به آنکه ابن طاووس در آثار برجای مانده خود (یک سوم مؤلفات وی) به ۶۷۰ عنوان

کتاب ارجاع داده به دو نکته می‌توان توجه کرد یکی از اینکه به همین قیاس باید گفت وی در تمامی مؤلفات خود به تعداد زیادتری (شاید هزار یا بیشتر) ارجاع داده است ثانیاً اینکه اگر کسی در نوشته‌هایش به هزار کتاب ارجاع داده باشد بطور طبیعی باید پذیرفت که لاقلاً کتابخانه او سه برابر آن بوده است چون قاعدتاً از تعداد زیادی تألیفات استفاده نمی‌شود این برای هر کتابخانه خصوصی قابل تصور است. م

۴۸. الیقین ص ۵۱۹/۳۰۳؛ مق: ← ابن طاووس: الیقین.

۴۹. بیشتر این کتابها در کتابخانه‌های بغداد قرار داشت: نظامیه (الملاحم ص ۱۷/۱۵)؛ طرائف ص ۴/۱۲) از جمله بخش قدیمی آن (طرائف ص ۴۲۰ / [ند ۱۲۷]؛ الیقین ۲۵۲/۶۳،

آورده و هیچ توضیحی در باره آنها نداده است. از بسیاری از این تألیفات در سعد و یقین نیز یاد شده است و بنابراین مربوط به کتابخانه او بوده است.^{۵۰} گمان معقول این است که تعداد قابل توجهی از کتابهایی که در تألیفات خود به جز سعد و یقین از آنها نقل کرده و در این دو کتاب از آنها یاد نشده، در ملکیت او بوده است. اگر این حدس درست باشد می‌توان گفت ابن طاووس اکثریت کتابهایی که در «فهرست» آمده مالک بوده است. بنابراین «فهرست»، مشتمل بر عناوین کتابهایی است که متعلق به کتابخانه وی بوده یا آنها را در جایی دیگر ملاحظه کرده است. تعداد تألیفاتی که او از آنها در نوشته‌های برجای مانده نقل کرده، بطور قابل ملاحظه‌ای بیش از کتابهایی است که معاصران وی - چه سنی، چه شیعه - از آنها نقل کرده‌اند.^{۵۱}

گرچه کتابخانه ابن طاووس دارای تألیفاتی در باره همه رشته‌های عمده علوم

۳۶۲/۱۲۵؛ برای «الخزانة النظامية العتيقة نك ← كتاب الاربعين [ابن ابی الفوارس]]؛ مستنصریه (اقبال ۵۲۱/۳۰۶ - ۳۰۷)؛ وقف الزیدی (طرائف ۲/۶)؛ تربة الاخلاطية (طرائف ص ۴۲۴ / [ند ۱۲۸]) و کتابخانه مدرسه أم الخليفة الناصر (اليقین ص ۱۹۷/۵۰۶) که هر دو در ناحیه غربی شهر قرار داشتند. چهار کتاب مربوط به کتابخانه «مشهد علی بن ابيطالب» در نجف بوده است (فرج المهموم ۹۲؛ سعدالسعود ۳۲؛ طرائف ۱۳۷ / [ند ۳۳]، ۱۳۸ / [ند ۳۳]). سه کتاب دیگر از کتابخانه امام کاظم علیه السلام (به ظن قوی در کاظمین) (اقبال ۷۱/۵۹۹ - ۶۰۰)؛ در وقفی با نام «الظاهر» در کوفه (سعد ۳۹) و در کتابخانه فرزندان ورام بن ابی فراس (از محل یاد نشده) به ترتیب بوده است (سعد ۴۰). ابن طاووس به نسخه‌هایی از کتابخانه حافظیه (سعد ۵۷۰) ، کتابخانه مدرسه‌ای با نام «الترکی» در واسط (الملاحم ص ۱۵/۱۷) و کتابخانه «الظافرية» (کذا فی الاصل (اليقین ۱۴۲/۳۹۳) اشاره می‌کند. ظاهراً او این کتابخانه‌ها را ندیده است. برای جزئیات بیشتر نک: «فهرست». و نیز مق: آل یاسین صص ۳۰۷ - ۳۰۸.

۵۰. م: تفسیر القمی در فرج المهموم صص ۲۵ - ۲۷ بدون اشاره به محل نسخه آن؛ و چنین است تفسیر ابن عقده که در محاسبة النفس ص ۱۷/۷ از آن نقل شده است. از هر دو تألیف مذکور در سعدالسعود یاد شده است. از تألیفاتی چند در یقین نقل شده و از همانجا جای دیگر بدون توضیح یاد شده است؛ م: از الخصائص العلویة «نظری» در مهج الدعوات صص ۲۱۴ - ۲۱۵ نقل شده است؛ از دلائل الامامة طبری در شش کتاب مختلف به علاوه یقین از آن یاد شده است. حلیه الاولیاء ابونعیم که در پنج کتاب دیگر از آن نقل شده و الجمع بین الصحیحین الحمیدی که در چهار کتاب دیگر از آن نقل شده است.

۵۱. از آنجا که کمتر از نصف نوشته‌های ابن طاووس باقی مانده است نمی‌توان به تمامی عناوینی که او از آنها یاد کرده آگاهی یابیم؛ اما آنچه براساس شواهد موجود می‌توان گفت این است که نتیجه با آنچه شهید آورده متفاوت نخواهد بود.

زمان وی بوده، اما همه رشته‌ها بطور مساوی در نقلهای باقی مانده در کتابها نمود ندارد. این بطور خاص می‌تواند ناشی از این باشد که برخی از کتابها وی، بیش از دیگر کتابهای او برجای مانده است. در عین حال، این مطلب منعکس کنندهٔ علائق خاص ابن طاووس نیز می‌باشد. بنابراین، این حقیقت که کلام و فقه برای او جذابیتی نداشته در تعداد نسبتاً اندک نقلهایی که در باره این موضوعات آمده انعکاس یافته است؛ از سوی دیگر علاقهٔ گسترده او به ادب سنی (حداقل تا اندازه‌ای به خاطر درگیر شدن وی در مناظره با سنیان) نه تنها سبب شد تا وی تعداد زیادی از متون اهل سنت را در کتابخانه‌اش نگهداری کند بلکه از بسیاری از آنها در آثار خود نقل کند. در واقع، از عناوینی که در نوشته‌های برجای مانده ابن طاووس آمده، نزدیک به ۲۲۰ (حدود یک سوم) آثار سنی هستند و می‌دانیم که بسیاری از این کتابها، جزو کتابخانه او بوده است.^{۵۲}

ابن طاووس از آثار معاصران خود آگاه بوده است. برخی از کتابهایی که او از آنها نقل کرده عبارتند از: معجم البلدان یاقوت^{۵۳} (م ۶۲۶)، تاریخ ابن اثیر (م ۶۳۰)، عوارف المعارف ابو حفص سهروردی (م ۶۳۲)، مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول از محمد بن طلحه الحلبي (م ۶۵۲) و تاریخ ابن الساعی (م ۶۷۴) که ابن طاووس با او آشنائی داشته است.^{۵۴}

برای بدست آوردن وسعت کتابخانهٔ وی باید به دو امر توجه کرد. اولین مسأله توجه به تعداد مجلدات (بیش از توجه به عناوین) است. آنچه می‌توانیم بر آن تکیه کنیم علاوه بر آگاهیهایی که ابن طاووس بدست داده اطلاعاتی است که ما در باره تعداد کتابهای وی در دست داریم.

به عنوان مثال او از یک نسخهٔ ده جلدی تفسیر جبائی که در مالکیت وی بوده

۵۲. در سعد السعود، نسبت متون سنی به شیعه حدود سه به یک می‌باشد که منعکس کنندهٔ غالب بودن تفسیر سنی در کتابخانه اوست. الیقین که به هدف «مناظره» تألیف شده، غالباً مشتمل بر متون سنی است.

۵۳. گرچه از معجم الادبای او نقلی نیاورده همانطور که الشیبی خاطر نشان کرده است (مورخ العراق ابن الفوطی ج ۱/۲ ص ۲۴۰).

۵۴. نک «فهرست» ذیل همین عنوان.

یاد می‌کند؛ و ما می‌توانیم حدس بزنیم که نسخه او از تألیفاتی چون تفسیر طبری مشتمل بر چندین مجلد بوده است. در برابر، ابن طاووس از چندین تألیف مختصرتر (رساله) در کتابخانه‌اش یاد می‌کند که در یک مجلد صحافی شده بود (همانطور که معمول بوده است) نمی‌توان با دقت نسبت مجلدات را به عناوین مشخص کرد. آنچه را که می‌توان حدس زد این است که تعداد مجلدات چندان اختلافی با تعداد عناوین نداشته است.^{۵۵}

دومین مسأله مربوط به اصطلاح «جزء» است؛ این کلمه می‌تواند اشاره به یکی از موارد زیر باشد؛ الف: مجموعه‌ای از اوراق (که اغلب حدود بیست برگ [= ۴۰ صفحه] داشته) که یک جزوه مستقل را تشکیل می‌داده است (عموماً جلد شده). ب: یک رساله که با رساله‌های دیگر در یک مجموعه مجلد آمده است.^{۵۶} ج: مجلدی که دارای چند رساله باشد.

اصطلاح مجلد که عنوان نسخه خطی جلد شده است می‌تواند اشاره به الف یا ج باشد. زمانی که ابن طاووس از جزء یاد می‌کند، همیشه نمی‌توان فهمید که دقیقاً چه چیز را در ذهن داشته است. یکی از نمونه مشکلاتی که بعضاً بوجود آمده و می‌توان آنرا ملاحظه کرد عبارت است از بحث ابن طاووس در «جامع علم القرآن» ابوالقاسم بلخی. او با یاد از «جزء اول» آغاز می‌کند که ظاهراً «جلد اول» بوده است.^{۵۷} پس از آن توضیح می‌دهد که او از «مجلد سوم» این تألیف، نقل خواهد کرد (زیرا ما جزء دوم را نداریم).^{۵۸} در این مورد نیز باید «جزء» مشتمل بر جلد مستقلی باشد. در مقابل، او «جزء چهارم» را با [جزء] دوم مجلد سوم برابر می‌داند.^{۵۹} بدین ترتیب بدست می‌آید که مجلد سوم مشتمل بر

۵۵. گرچه گاهی ابن طاووس تألیفی که جزو مجموعه‌ای باشد مشخص می‌کند و چنانچه بیش از یک نسخه از آن تألیف را داشته باشد یادآور می‌شود، امکان آن هست که در همه موارد از این شیوه پیروی نکرده باشد.

۵۶. برای دو معنای این اصطلاح، نک: بحث در

Koningsveld, pp. 68-70, n.89.

۵۷. سعد صص ۱۹۲ - ۱۹۳.

۵۸. همان صص ۱۹۴.

۵۹. همان صص ۱۹۵.

دو جزء بوده است.^{۶۰}

کتابخانه ابن طاووس را نمی‌توان با کتابخانه‌های بزرگ بغداد در قرن هفتم که بسیار از آن بزرگتر بودند مقایسه کرد. اما با توجه به معیارهای موجود شرق در آن زمان باید یک مجموعه شخصی قابل توجهی بوده باشد؛ همینطور در مقایسه با کتابخانه‌های مؤسسات غربی آن زمان، بسیار گسترده‌تر بوده است.^{۶۱} ظاهراً کتابخانه وی از کتابخانه ابن النجار (۶۴۳) استادش، بزرگتر بوده است. ابن النجار دو کتابخانه را (وقف خزانتهین من الکتب) برای کتابخانه نظامیه وقف کرده است (قیمت مجموع آنها را یک هزار دینار برآورد کرده‌اند).^{۶۲} همینطور نباید کتابخانه ابن طاووس به اندازه کتابخانه اختصاصی وزیر ابن العلقمی (که در ۶۴۴ تأسیس شد) بوده باشد. تعداد کتابهای آن شامل ده هزار عنوان نفیس بوده است.^{۶۳} کتابخانه ابن علقمی همراه دهها کتابخانه دیگر بغداد در جریان حمله مغول از بین رفت. قسمتی سوزانده شد و بخشی به آب ریخته شد.^{۶۴} این از خوش‌شانسی ابن طاووس است که کتابخانه‌اش از آسیب محفوظ مانده است.^{۶۵}

۶۰. نیز نک: ← ابن طاووس، کتاب المهمات برای نمونه استفاده از اصطلاح جزء به معنی مجلد.
۶۱. برای مث: عددی که برای تعداد مجلدات در کتابخانه‌های بندیکت در فرانسه قرن سیزدهم میلادی آمده میان ۱۵۰ تا ۴۵۸ می‌باشد. نک:

A. Vernet (ed.), *Histoire des bibliothèques françaises, vol. I: les bibliothèques médiévales; du VIe siècle à 1530*, Paris, 1989, p. 45.

• برای وسعت کتابخانه‌های افراد یهودی کتاب دوست نک:

A. Marx, "Some Jewish Book Collectors," in his *Studies in Jewish History and Booklore*, New York, 1944, pp. 198-237.

من این ارجاع را مدیون پروفیسور S. Hopkins هستم؛

Allony, *The Jewish Library in the East*

بزرگترین مجموعه که Allony بدان اشاره کرده مشتمل بر ۱۲۰ کتاب بوده است.

۶۲. ابن کثیر ج ۱۳ ص ۱۶۹؛ عواد، الخزائن ص ۱۴۹. اگر گفته یاقوت در باره قیمت کتاب را به عنوان شاهد معتبری به حساب آوریم این کتابخانه مشتمل بر هزار کتاب بوده است.

۶۳. ابن طقطقی، الفخری ص ۳۳۷؛ مة: الحوادث الجامعة ص ۲۰۹.

۶۴. Grohmann. صص ۴۳۸ - ۴۳۹.

۶۵. کتابهای سنی در پی دگرگونی و خرابی اوضاع که ناشی از حمله مغول بود، در قیاس با کتابهای شیعی کمتر آسیب دیدند. زیرا این کتابها توسط تعداد بیشتری از عالمان نگهداری می‌شده و تعداد زیادی از آنها بیرون از منطقه تحت حکومت مغولان زندگی می‌کردند.

ابن طاووس کتابخانه خود را به فرزندانش محمد و علی سپرد که هر دو به ارزش آنها واقف بودند.^{۶۶} بعد از درگذشت علی فرزند دوم وی، چیزی در باره کتابخانه وی شنیده نشده است.^{۶۷} تنها می توان اثر برخی از کتابها را بطور انفرادی دنبال کرد. دو نمونه عبارتند از: «کتاب خطب لمولانا امیر المؤمنین» و دومین جلد «تأویل منازل من القرآن الکریم فی النبی»^{۶۸} ابن جُحام، که نسخه های هر دو دارای حواشی ابن طاووس بوده اند و بر این اساس می توانسته اند در ملکیت وی بوده باشند. الحسن بن سلیمان الحلی (زنده در ۸۰۲) که این نسخه ها را دیده، آنها را جهت «مختصر بصائر الدرجات» خود، مورد استفاده قرار داده است.^{۶۹} به علاوه، دستنویس دو تألیف ابن طاووس (که به ظن قوی جزو کتابخانه او بوده است) نیز برای نسلهای بعد شناخته شده بوده است. این دو کتاب عبارتند از: «الملاحم» و تالیفی ناشناخته که احتمالاً «مزار» می باشد.^{۷۱}

81

فصل سوم:

روش ابن طاووس در ارجاعات

ابن طاووس زمانی که به قطعه خاصی ارجاع می دهد، بعضاً بر حافظه خود تکیه

۶۶. م: ← کتاب دیوان النسب.

۶۷. سخن عواد (خزائن صص ۲۷۰ - ۲۷۱) دائر بر اینکه برخی از مجموعه های ابن طاووس به کتابخانه عبدالکریم بن طاووس (۶۹۳) راه یافت نادرست است. این اشتباه ناشی از این فرض عواد است که عبدالکریم نوه ابن طاووس بوده؛ در حالی که وی برادرزاده او بوده است. ابن الفوطی که شاگرد عبدالکریم بوده، خاطر نشان می کند که او کتاب «الدر النظیم فی ذکر من تسعی (یا: یسمی) بعبد الکریم» را بویژه برای کتابخانه استاد خود نوشته است. نک: ابن الفوطی، تلخیص مجمع الادب ج ۲/۴ ص ۱۱۹۵؛ م: ذریعه ج ۸ ص ۸۳ ش ۳۰۵.

۶۸. نک: بحثی که در «فهرست» آمده است.

۶۹. در باره او نک: ریاض ج ۱ صص ۱۹۳ - ۱۹۶؛ روضات ج ۲ صص ۲۹۳ - ۲۹۴.

۷۰. نجف ۱۳۷۰ صص ۱۷۲ - ۱۷۴، ۱۹۵ - ۲۰۲، ۲۰۵ - ۲۱۱.

۷۱. نک: ← ابن طاووس، کتاب التشریف بالمنن؛ ← کتاب الزیارات والفضائل [بترتیب].

فصل سوم:

روش ابن طاووس در ارجاعات

ابن طاووس زمانی که به قطعه خاصی ارجاع می‌دهد، بعضاً بر حافظه خود تکیه می‌کند؛ آنجا که می‌گوید: من عین کلمات را به یاد ندارم بنابراین آنرا نقل به معنی می‌کنم.^{۷۲} وی از کتاب خاصی نقل می‌کند بعد از آن خاطر نشان می‌کند: نقلی که در ادامه آمده، مربوط به آن کتاب نیست (ولی در تألیف دیگری آمده که احتمالاً در آن لحظه نمی‌تواند آنرا بیاد آورد و از حافظه نقل می‌کند: مثلاً: و سندکر من غیر التبیان (تفسیر شیخ طوسی)^{۷۳}؛ و فی الحدیث من غیر الکشاف (تفسیر زمخشری)^{۷۴}؛ و رأیت فی غیر هذا التفسیر (اشاره به تفسیر منسوب به امام باقر [ع]^{۷۵})؛ من غیر کتاب الطرازی (در ادامه نقلی از کتاب «الدعاء والزیارة» از طرازی)^{۷۶}؛ من غیر کتاب معاویه بن حکیم (یا: حکیم)^{۷۷}؛ من غیر کتاب مدینه العلم^{۷۸}؛ من غیر کتاب ابن بابویه (یعنی کتاب من لایحضره الفقیه که قبل از این جمله از آن نقل شده است)^{۷۹} و ذکر غیر الثعلبی (بجای: الثعالبی) (در ادامه نقل از کتاب «یتیمه الدهر»)^{۸۰}.

۷۲. الامان ص ۱۱۵/۱۲۷.

۷۳. سعد السعود ص ۶۶.

۷۴. همان ص ۱۳۸.

۷۵. همان ص ۱۲۳.

۷۶. جمال الاسبوع ص ۳۳.

۷۷. فرج المهموم ص ۹۹.

۷۸. بحار ج ۸۱ ص ۲۳ [ند فرج المهموم ص ۵۳/۶۲].

۷۹. الامان ص ۴۶/۳۳. این قطعه در واقع در ثواب الاعمال ابن بابویه آمده است.

۸۰. طرائف ص ۱۶۶/۵۳۳؛ کلمه «غیر» از چاپ دوم طرائف سقط شده است. برای روش مشابه

نک: یاقوت، الادباء ج ۱۸ ص ۴۰ (آغاز شرح حال طبری): بعد از آنکه در آغاز از ابوبکر

خطیب (الخطیب البغدادی در تاریخ بغداد) نقل می‌کند می‌افزاید: قال غیر الخطیب...

در اکثریت قاطعی از موارد، وی از کتابی که نزد او بوده نقل می‌کند. همانطور که معروف است مؤلفان مسلمان قرون میانه، در هنگام نقل از یک کتاب، از روی عادت، عنوان، و بعضاً بخش یا جلدی که نقل از آن صورت گرفته یاد می‌کرده‌اند. همانطور که Rosental خاطر نشان کرده، پیش از «دوره چاپ» هیچ توجیهی برای ارجاع دقیق‌تر وجود نداشته است. مفصل‌ترین ارجاع که وی ارائه داده مربوط است به یعقوب بن سِقْلَاب (یا سِقْلَاب) (م ۶۲۵) طبیب ملکی و استاد ابی اصیبه است که از متن جالینوس با یاد از برگ، نقل کرده است،^{۸۱} اما ابن طاووس، زمانی که به نسخه خاصی ارجاع می‌دهد از این فراتر می‌رود، احتمالاً برای استفاده کسانی که خواستار ملاحظه و رجوع به این نسخه‌ها در کتابخانه‌اش بوده‌اند. به عنوان مثال، وی به «نیمه دوم کتاب، بعد از یک سوم آن» ارجاع می‌دهد.^{۸۲} ابن طاووس غالباً نه فقط جلد و کراسه^{۸۳} را یاد می‌کند

F. Rosenthal, *The Technique and Approach of Muslim Scholarship*, Rome, 1974, . ۸۱ pp. 37-39.

در باره یعقوب نیز نک:

E. Kohlberg and B. Z. Kedar, "A Melkite Physician in Frankish Jerusalem and Ayyubid Damascus: Muwaffaq al-Dīn Ya'qūb b. Siqlāb," *Asian and African Studies*, 22, 1988, pp. 113-126;

ترجمه انگلیسی این قطعه که روزنتال بدان اشاره کرده در ص ۱۲۲ آمده است. (سطور ۱۴ - ۱۲ از پایین صفحه اینطور باید خوانده شود:

- "Then he cited in full Galen's commentary on the relevant chapter. I used to check the text of Galen's commentary only to discover that Ya'qūb had quoted all of it verbatim").

اکنون تاریخ تولد یعقوب را می‌توان بطور قطعی سال ۵۶۱ دانست؛ نک: ابن فضل‌الله العمری، مسالک الابصار فی ممالک الامصار، تحقیق: فؤاد سزگین، انتشارات مؤسسه تاریخ علوم عربی - اسلامی، سری ۳۰ چاپ فاکسمیل ج ۴۶ کتاب ۹ فرانکفورت ۱۹۸۸ ص ۲۸۱. مة:

"A Melkite Physician," p. 116.

وضعیت شمارش صفحات در نسخه‌های عبرانی قرون میانه، چندان متفاوت نبوده است. نک: Beit-Arié, pp. 60, 65-66.

۸۲. الامان ص ۱۹/۳.

۸۳. در شرق، کراسه را عادتاً (نه همیشه) پنج برگ تا شده می‌دانسته‌اند (ده ورق)، در حالی که کراسه‌ها در غرب غالباً مشتمل بر چهار برگ تا خورده (هشت ورق) بود. گرچه در اینجا یک استاندارد خاصی وجود ندارد. نک:

بلکه به برگ^{۸۴} (قائمه) کراسه و رو یا پشت آن (الوجهة الاولى یا الوجهة الثانية) نیز اشاره می‌کند. [○] در مواردی شماره سطر را نیز یاد می‌کند: مثلاً: «[این آیه قرآن] از پایان سطر هفتم تا آغاز سطر دهم می‌باشد»^{۸۵} «[این آیات قرآنی] از جزء بیست و هفتم، از اولین سطر رو تا اولین سطر پشت نقل شده است»^{۸۶}.

با اینکه ابن طاووس از این روش، بطور گسترده و مستمراً بیش از هر شخص دیگری (که قبل از او بوده و آثارش بدست ما رسیده) استفاده کرده اما او اولین کسی نبوده که آنرا بکار برده باشد. قبل از وی یحیی بن الحسن ابن البطریق (م ۶۰۰ یا شعبان ۶۰۶) چنین می‌کرده و ابن طاووس بطور مستقیم متأثر از او بوده است. سه تن از شاگردان وی (ابوالحسن علی بن یحیی الخیاط، محمد بن عبدالله بن علی بن زهرة الحلبي و فخار بن معد الموسوی) از شیوخ ابن طاووس بوده‌اند.^{۸۷} ابن بطریق در «عمده» (و نیز در کتاب بعدی او الخصاص)، در ظاهر با اشاره به نسخه‌هایی که در اختیارش بوده بعضاً، نه تنها جلد را بلکه شماره کراسه را نیز در مورد کتاب مسلم و بخاری و الجمع بین الصحاح الستة عبدری اشاره می‌کند. در مواردی، در اشاره به قطعه‌ای که نزدیک به آغاز یا پایان جلد، است شماره برگ را نیز یاد می‌کند.^{۸۸} ابن طاووس در طرائف برخی از

Beit-Arié, *Hebrew Codicology*, pp. 43-47;

J.J. Witkam, *Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands: a General Introduction to the Catalogue*, Leiden, 1982, p. 14. cf. Endress, p. 280.

○ مؤلف بجای برگ رو یا پشت، الف و ب آورده اما همان اصطلاح رایج رو (مخفف آن: ر) و پشت (مخفف آن: پ) را آورده‌ایم.

۸۴. بطور نادرا: صفحه، چنانکه در سعدالسعود ص ۳۹ سطر ۱۱ آمده.

۸۵. سعد السعود ص ۲۵؛ نیز نک: همان ص ۲۶ - ۳۱، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۴۰. مَق: مثلاً: ← تفسیر [القرآء].

۸۶. سعد السعود ص ۳۱.

۸۷. مَق: ریاض ج ۵، ص ۳۵۴، ۳۵۸؛ الثقات صص ۳۲۷ - ۳۲۸.

۸۸. مَق: عمده، ص ۴۸ و از آنجا طرائف ۱۱۵/۲۸. به نقل از ج ۴ صحیح مسلم. ۱۸ قائمه از آغاز، عمده ص ۱۶۲ به نقل ج ۳ صحیح مسلم ۱۳ قائمه از پایان آن؛ عمده ص ۲۰۹ به نقل از ج ۴، ۲۰ قائمه از پایان آن.

این ارجاعات را که «عمده» منبع عمده آن می باشد نقل می کند.^{۸۹}

فصل چهارم:

قطع و قالب کتاب

ابن طاووس به قالب و قطع نسخه هایی که در اختیار داشت، توجه داشته است.^{۹۰} یک نسخه را با عنوان «مجلدة صغيرة القالب» می شناساند؛^{۹۱} اما غالباً عبارتهای دقیق تری را بکار می برد. سه نسخه دارای قطع «نصف» بوده اند که او آنها را با عبارت «نصف الورقة» و «نصف الورقة الكبيرة» یاد می کند.^{۹۲} یکی از نسخه ها (ی مربوط به قرآن) «ثُلث» می باشد.^{۹۳} پنج نسخه دارای قطع «ربع» بوده اند.^{۹۴} هفت نسخه به قطع «ثمن» (یا ثمن الورقة الكبيرة)^{۹۵} و دو نسخه در قطع «نصف الثمن»^{۹۶} و چهار نسخه در قطع «طالی»

۸۹. نک: ← کتاب عمده و ← صحیحین بخاری و مسلم.

۹۰. برای اصطلاح «قطع» نک:

Karabacek, p.143; S. D. Goitein, *A Mediterranean Society, vol. 2: The Community*, Berkeley, 1971, p. 232.

در متونی که بررسی شده کلمه «قطع» دو بار آمده است: یک دفعه تنها (سعد ص ۲۵)، بار دیگر با قالب: کتاب قالبه قطع نصف الورقة (فرج المهموم ص ۹۲ نک ← کتاب فضائل امیرالمؤمنین [النیسابوری]). در موارد دیگر «قالب» بکار رفته است.

۹۱. سعد السعود ص ۲۲۳؛ نک: ← رساله فی مدح الاقل.

۹۲. سعد صص ۹۰ (نصف) ۱۰۲ (نصف الورقة)، هر دو اشاره به نسخه کتاب تأویل منازل است؛ فرج المهموم ص ۹۲، سعد ص ۶۴ (نصف الورقة الكبيرة) اشاره به نسخه التبیان طوسی؛ م: ← کتاب دیوان النسب.

۹۳. سعد ص ۲۵.

۹۴. سعد صص ۲۶ (یک نسخه از قرآن)، ۳۲ (نک: ← صحائف ادريس)، ۱۰۹ (نک: ← مختصر کتاب محمد بن العباس)، ۱۱۷ (نک: ← تفسیر القرآن [ابن عقده])، ۲۳۱ (نک: ← کتاب تفسیر القرآن [ش ۵۷۷]).

۹۵. سعد صص ۲۵ (یک نسخه از قرآن)، ۴۷ (نک: ← زبور داود)، هر دو با عنوان «ثمن الورقة الكبيرة» شناسانده شده، سعد صص ۳۹ (نک ← سنن ادريس)، ۱۲۱ (نک ← مجلد عتیق

(اصطلاحی که در جای دیگر ندیده‌ام) بوده‌اند.^{۹۷} در جایی که نسخه‌ای مطابق با هیچکدام از قالبهای مذکور نباشد با عبارتهایی نظیر «کمتر از یک ثمن»^{۹۸} و یا «بیشتر از یک ربع»^{۹۹} و «بیش از یک ربع و کمتر از نصف»^{۱۰۰} توصیف می‌کند.

می‌توان گفت که اندازه ورق کاغذی که برای اکثر این نسخه‌ها استفاده می‌شده عراقی بوده که اندازه‌های آن تا حدودی مشهور می‌باشند.^{۱۰۱} آنچه وضوح کمتری دارد مفهوم دقیقی این اصطلاحات است. این اندازه‌ها حداقل دو توضیح می‌تواند داشته باشد: الف: این اصطلاحات که به صورت کسر آمده اشاره به نحوه تا کردن ورق کاغذ به صورت دو ورق می‌باشد. بنابراین نصف باید ورقی باشد که یک بار تا شده است. ربع ورقی که دوبار تا شده، ثمن ورقی که سه بار تا شده باشد. اگر چنین باشد این اصطلاحات با folio و quarto و octavo مطابقت خواهد داشت. اشکالی که این توصیف دارد این است که هیچگونه توضیحی را برای دو سوم^{۱۰۲} و یک ششم (سُدس) بدست نمی‌دهد. ب: اینکه این اصطلاحات مربوط به تناسب دو ورقی‌ها نسبت به ورق اصلی است. در این صورت «ربع» به معنای اندازه‌ای است که بعد از قطع کردن ورقه اصلی به یک چهارم در طول و عرض خواهد بود. امتیاز این توضیح این است که همه فرمها که به صورت کسر آمده، به همین صورت می‌توان فهمید. همچنین وضعیت نسخه‌هایی را که بصورت

← تفسیر [الباقر]؛ ۲۴۷ (نک: ← یاقوتات الصراط) الیقین ص ۱۳۹ (نک: ← روایه).

۹۶. مهج الدعوات صص ۹۷ (نک: ← کتاب [ش ۳۰۴])، ۲۰۱ (نک: ← [دعا] [الاسکندری]).

۹۷. المضایقة ص ۳۴۴/۳۳ (نک: ← منتخب من کتاب زادالمسافر)؛ مهج الدعوات ص ۱۹۶ (نک: ← کتاب عتق [ش ۳۱۱])؛ سعد السعود صص ۱۲۰ (نک: ← تفسیر [عن] اهل البیت علیهم السلام)، ۲۵۳ (نک: ← اعراب القرآن).

۹۸. اقبال ص ۶۵/۳۰۶، المجتبی ص ۲۰ (ظاهراً هر دو اشاره به یک نسخه است؛ نک: ← کتاب [ش ۳۰۳]؛ مهج الدعوات ص ۲۹۵ (قالبه اقل من الثمن نحو السدس؛ نک: ← مجموع الادعية المستجابات).

۹۹. فرج المهموم ص ۱۷۷ (نک: ← مجموع عتیق [ش ۳۴۳]).

۱۰۰. سعد ص ۱۱۱ (نک: ذکر مانزل).

۱۰۱. نک: Karabacek صص ۱۴۳، ۱۵۳ - ۱۵۸، که اندازه‌ها را $۱۰۹/۹ \times ۷۳/۳$ سانتیمتر می‌دهد.

۱۰۲. که گفته می‌شود بزرگترین اندازه بوده است؛ نک: زیات ص ۶۳۲.

بزرگتر یا کوچکتر از یک قطع مخصوص توصیف شده‌اند برای ما روشن می‌کند: به این صورت که در اندازه معمول برش نداده‌اند یا بعداً اندازه آنها (مثلاً در صحافی) کوچک شده است. (یک نظر دیگر می‌تواند این باشد که اندازه‌های غیر دقیق [معمول] مربوط به خارج از عراق که اندازه‌های متفاوت داشته‌اند بوده‌اند. اما الف و ب هیچکدام یک پاسخ قانع‌کننده‌ای برای مشکل توصیف نسخه‌ها با عبارات «کوچکتر از یک هشتم» یا «حدود یک ششم»^{۱۰۳} بدست می‌دهد. تنها می‌توان حدس زد که این عبارت اشتباه بوده و عبارت درست این است: «کوچکتر از یک ششم و حدود یک هشتم». روشن است که برای فهمیدن درست این اصطلاحات تحقیق بیشتری لازم است.^{۱۰۴}

فصل پنجم:

تاریخ‌گذاری نسخه‌ها

ابن طاووس علاقمند است تا به برخی از نسخه‌ها با عنوان «عتیق» اشاره کند تا بتواند آن را به عنوان یک نسخه ویژه و با اهمیت بشناساند. اما این کلمه اصطلاح چندانی دقیق نیست زیرا گاه درباره نسخه‌هایی که نسبتاً جدید است همین اصطلاح را بکار می‌برد. مثلاً در باره نسخه‌ای که حدود دویست سال و حتی در یک مورد کمتر از یکصد و بیست سال^{۱۰۵} قبل از وی کتابت شده بود همین اصطلاح را بکار می‌برد. اما هر بار که برای وی ممکن باشد تاریخ دقیق آنرا یاد می‌کند. قدیمی‌ترین نسخه‌ای که در تألیفات او یاد شده به حدود ۴۰۰ سال قبل برمی‌گردد. یک نسخه (که آنرا به عنوان «نسخه

۱۰۳. مهج الدعوات ص ۲۹۵؛ همچنین در نسخه‌های «مهج» که من ملاحظه کردم و نیز در بحار ۴۵۰/۹۵.

۱۰۴. من از پرفسور Malachi Beit-Arié و پرفسور Richard H. Rouse برای بحث در باره برخی از این مباحث متشکرم.

۱۰۵. در مورد مختصر المعارف (نک: فهرست).

عتیقه جداً» توصیف می‌کند) تاریخ ۲۲۹ دارد. این نسخه مشتمل بر تألیفی با عنوان «الامامة من الاخبار و الروایات عن رسول الله و عن الصحابة و التابعین بالاسانید الصحاح» است که احتمالاً ابوجعفر محمد بن الحسین بن ابی الخطاب زید الزیات الهمدانی (م ۲۶۲) آنرا تألیف کرده است. اگر این نسخه روی کاغذ نوشته شده باشد (نه روی مثلاً پوست یا چرم) ۱۰۶ این نسخه مقدم بر قدیمی‌ترین نسخه کاغذی در عربی است که تاریخ‌گذاری شده و ما از آن آگاهی داریم. ۱۰۷ دو نسخه از آنها که اندکی بعد از آن نسخه تاریخ‌گذاری شده یکی مورخه ۲۳۸ است که محتوی «کتاب التجمال» از مؤلفی گمنام از قرن سوم می‌باشد. دیگری تاریخ شوال ۲۵۱ را دارد که محتوی تألیفی است با عنوان

۱۰۶. نک: م: توصیف ابن طاووس از نسخه خاصی که از پوست (رق) یا کاغذ خراسان بوده است (سعد ۱۱۱ نقل شده در ← ذکر ما نزل من القرآن فی رسول الله [ص]). نیز نک: زیات ص ۶۲۵ - ۶۲۹ از آنجا که پوست بطور روشنی از کاغذ قابل تمیز است شاید مقصود وی این بوده که از پوست و کاغذ هر دو در ساختن آن استفاده می‌شده است. در باره این سنت نک:

Koningsveld صص ۲۲ - ۲۴؛ Beit-Arié صص ۳۷ - ۴۰؛

N. Allony, "Books and Their Manufacture in Mediaeval Palestine" (in Hebrew), *Shalem: Studies in the History of the Jews in Eretz-Israel*, vol. 4, ed. J. Hacker, Jerusalem, 5744/1984. pp.1-25. at p. 3.

این نیز محتمل است که عبارت سعدالسعود در اینجا تصحیف شده باشد.

۱۰۷. برای تاریخ رواج کاغذ نک: م: Karabacek صص ۹۰ - ۹۱، ۱۱۴، ۱۲۱؛

J. Pedersen, *The Arabic Book*, tr. G. French, ed. with an introduction by R. Hillenbrand, Princeton, 1984, pp.61-65; Jamil, *Islamic Wirāqah*, pp.122-126; Endress, pp. 275-276; *EL*², art. "Kāghad" (Cl. Huart- A. Grohmann).

Juynboll با اشاره به نسخه لیدن از غریب الحدیث ابو عبید که گفته شده در ۲۵۲ کتابت شده می‌گوید: قدیمی‌ترین نسخه کاغذی با تاریخ ثبت شده همین کتاب است.

("On the Origins of Arabic Prose: Reflections on Authenticity," *Studeis on the First Century of Islamic Society*, ed. G. H. A. Juynboll, Carbondale and Edwardsville 1982, pp. 161-175, 245-259 at p. 255, n. 5).

براساس گفته عواد (اقدام ص ۷۷) قدیمی‌ترین این‌گونه نسخه‌ها که باقی مانده نسخه آداب الفلاسفة حنین بن اسحاق (م ۲۶۰) است که تاریخ ۲۴۶ بر روی آن است. نسخه قدیمی‌تر با تاریخ ۲۳۳ توسط Beit-Arié گزارش شده است نک: (Hebrew Codicology, p. 111) آنچنان که در S. Hopkins

Studies in the Grammar of Early Arabic, Oxford, 1984, p. xli

گفته است که قدیمی‌ترین نمونه کاغذ که نوشته عربی بر روی آن آمده متعلق به اواخر قرن دوم هجری می‌باشد.

«اعلام الرسول» از مأمون عباسی. بسیاری از نسخه‌های دیگر در کتابخانه ابن طاووس متعلق به قرن سوم و چهارم بوده‌اند.

علاوه بر یاد از تاریخ نسخه، ابن طاووس در بسیاری از موارد اگر نسخه، دستنویس مؤلف باشد آنرا یادآوری می‌کند. در تألیفاتی که ملاحظه شد، وی هشت مورد از این دست را معرفی کرده که یکی از آنها («الرسالة الموضحة» از المظفر بن جعفر، زنده در نیمه اول قرن چهارم) در کتابخانه نظامیه عتیق بوده و دیگر نسخه‌ها متعلق به خود وی بوده است.^{۱۰۸} علاوه بر این، ابن طاووس مالک نسخه‌ای از «نهج‌التجاة فی فضائل امیرالمؤمنین و الائمة الطاهرین من ذریته» از حسین بن محمد بن حسن الخلوانی (زنده در ۴۸۱؟) بوده که در باره آن می‌گوید: احتمالاً دستنویس خود مؤلف است. همچنین نسخه‌ای با عنوان «الروایة» از ابن سَمَک (م ۳۴۴)؛ وی تنها مؤلف سنی در «فهرست» است که خط مؤلف در برخی از صفحات آن موجود بوده است. بدین ترتیب تعداد نسخه‌های دستنویس مؤلف (قطعی یا احتمالی) به ده می‌رسد. احتمال وجود نسخه‌های دیگری که به خط مؤلفشان در کتابخانه وی بوده این عدد را بالاتر می‌برد.^{۱۰۹}

۱۰۸. هفت کتاب دیگر عبارتند از: کتاب عمل ذی الحجة از اشاسی؛ کتاب عمل شهر رمضان از النهدی؛ کتاب الدعاء و الزیارة از طرازی؛ کتاب خطب مولانا علی [ع] از جلودی؛ مصباح المتعهد الکبیر از شیخ طوسی؛ تاریخ الوزراء از عبدالرحمن بن المبارک، کتاب تشجیر تهذیب الانساب از شیخ الشرف.

۱۰۹. ابن طاووس در علاقه به نسخه‌های دستنویس تنها نبوده است. برای اهمیتی که این چنین نسخه‌هایی برای دوستداران کتاب در اسپانیا داشته نک:

J. Riber Y Tarragó, "Bibliófilos Y bibliotecas en la España musulmana", in his *Disertaciones y opúsculos*, Madrid, 1928, I, pp. 181-228, at pp. 195, 212.

فصل ششم

روش کار

ابن طاووس به عنوان یک نویسنده توضیح جالبی را از روش کار خود بدست می‌دهد. ظاهراً روش سستی این بوده است که مؤلف مسوده کتاب را آماده می‌کرده آنگاه مسوده به کاتب داده می‌شده تا از آن نسخه‌ای بنویسد سپس آن را به مؤلف باز می‌گردانده تا از آن نسخه خوبی را آماده کند. ابن طاووس توضیح می‌دهد که بخاطر درگیر شدن با مسائل دیگر نتوانسته از این شیوه معمول پیروی کند. به جای آن، وی از کار یک ناسخ بهره می‌گرفته که ظاهراً در طی کار در خانه وی بسر می‌برده است: (کان عندنا ناسخ). از ناسخ بدین ترتیب استفاده می‌شده است: الف: ابن طاووس اندیشه خود را بر روی تکه‌های کاغذ (رُقعیات) می‌نوشته و ناسخ فوراً آنرا کتابت می‌کرده است. ب: در وقت نقل از متون مکتوب، یا از کتاب اصلی برای ناسخ املا می‌کرده یا قطعه‌ای مورد نظر را به وی نشان می‌داده و ناسخ خود آن را می‌نوشته است. بدین ترتیب نیاز به مسوده نبوده است. اوراقی را که ناسخ بر روی آنها می‌نوشته ترتیب خاصی نداشته و می‌توان آنها را با فیش‌های امروزی مقایسه کرد. قدم بعدی این بوده است که ابن طاووس برگه کامل (قائمة) را می‌گرفته و متن مورد نظر را در آن می‌نوشته و آنرا به کاتب می‌سپرده تا آنرا بنویسد همینطور قائمه به قائمه جلو می‌رفته و آنها را بدست کاتب می‌سپرده و او نیز به ترتیب می‌نوشته است. بدین ترتیب کار بصورت نهائی (احتمالاً با تجدید نظر) درمی‌آمده است. ابن طاووس می‌باید از نقصان چنین روشی آگاه بوده باشد بطوریکه حاصل چنین روشی تهیه تنها یک نسخه کامل از متن در ترتیب درست آن بود؛ او یادآور می‌شود که اگر نقصانی در متن آخر وجود دارد بخاطر پیروی او از این روش است.^{۱۱۰} این مساله سبب شده تا ابن طاووس بگوید «میضه‌ای» که ناسخ آماده کرده

۱۱۰. فلاح ۱۵/۱۲ - ۱۳ (و از آنجا روضات ۴/۳۳۴)، اقبال ۲۲۴/۷۲۸، [ند ۱۷۶۰/۵۳۱،

مساوی با «مسوده» کتاب بوده است. ^{۱۱۰} ابن طاووس در مواردی در یک نسخه‌ای که در دسترس او بوده مطالبی را یادداشت می‌کرده تا برای نقلهای بعدی از آن قسمت استفاده کند. ^{۱۱۱} ابن طاووس در نقل از منابع وسواس خاص خود در رعایت امانت داشته است. وی قبل از نقل متن دعائی ویژه استخاره که زمانی خودش بر روی نسخه‌ای از مصباح شیخ طوسی نوشته بود می‌گوید: من اکنون به یاد نمی‌آورم که چه کسی آنرا برای من روایت کرده و یا از کجا آنرا نوشته‌ام. ^{۱۱۲} او توجه خواننده را به این حقیقت جلب می‌کند که یک تألیف می‌تواند چند تحریر داشته باشد و این می‌تواند باعث اختلاف نسخه در آن کتاب باشد. ^{۱۱۳} ابن طاووس روشن می‌کند که چه زمانی مواد را تألیف کرده و یا چه زمانی از یک منبع متقدم نقل می‌کند. نمونه آن ادعیه زیادی هستند که در کتابهای وی پراکنده‌اند. تنها اندکی از ادعیه از خود وی هستند. وی این موارد را با عبارتی نظیر «دعا ورد/ دعوات وردت علی خاطری» ^{۱۱۴}، «دعا من خاطری» ^{۱۱۵}، «الفاظ من خاطری» ^{۱۱۶} «دعا آورده الله عزوجل علی خاطرنا» ^{۱۱۷}، «دعا انشأناه» ^{۱۱۸} را روشن می‌کند. به جز این موارد تصریح شده، ادعیه از منابع دیگر گرفته شده‌اند هر چند او در همه جا منبع آنها را

-
- این توضیحات در باره روش کار او در باره «مجلدات مهمات» صادق است اما وی آنرا برای مهج (نک: مهج ص ۳۴۷) و احتمالاً برای تألیفات دیگر بکار برده است.
- ابن طاووس در صفحه آخر نسخه خطی (سعد) ۴۹۲۰ مرعشی (در نسخه چاپی نجف سقط شده) در این باره می‌گوید: اقول و هذا کتابنا صنفناه کسائر کتبنا الی صنفناها علی عادتنا من غیر مسودات علی جاری العادات و هذه مسوده هی مییضة فان وجد احد فیه غلطاً فی معنی او لفظ فلا عجب من هذه الحال و الانسان ضعیف بشهادة القرآن الصادر علی اصدق مقال. م
۱۱۱. مة ← تأویل ما نزل.
۱۱۲. فتح الابواب ص ۲۶۵ و از آنجا بحار ۲۳۹/۹۱.
۱۱۳. نک: مة: فتح الابواب ص ۲۸۷؛ طرائف صص ۴/۱۲، ۵/۱۴.
۱۱۴. نک: مهج صص ۳۰۲، ۳۳۶، ۳۳۷؛ مة: مهج ص ۳۴۸.
۱۱۵. نک: همان ص ۳۰۳.
۱۱۶. نک: همان ص ۳۳۶.
۱۱۷. نک: همان صص ۳۴۸ - ۳۵۵ (آخرین دعا در مهج).
۱۱۸. نک: اقبال صص ۱۱۵/۳۶۲ مربوط به دعائی برای وقت افطار در روزهای ماه رمضان (دعا در اقبال صص ۳۶۲ - ۳۶۳/۱۱۵ آمده است؛ ۳۰۵/۵۲۰ مربوط به دعائی برای آغاز خاص هر ماه (دعا در اقبال ص ۳۰۵/۵۲۰ - ۳۰۶ آمده است). گفته می‌شود که در الدرود نیز آمده اما از الدرود* سقط شده است).

مشخص نمی‌کند^{۱۱۹} (بویره در تألیفات اولیه). ابن طاووس اندیشهٔ عمل‌گرا داشته (practical turn of mind): در یک مورد یک آیه قرآنی را نقل کرده و می‌گوید: منبعی که از آن آیه را نقل کرده تنها بخشی از آیه را آورده است. او می‌گوید: وی تمام آیه را می‌آورد تا کسانی که آن را حفظ ندارند بتوانند آنرا نقل کنند.^{۱۲۰} وی در مواردی، اطلاعاتی را که پیش از آن آورده تلخیص می‌کند تا خواننده مجبور نشود برای یافتن آن به جستجو پردازد.^{۱۲۱} و یا متن ادعیه‌ای که در جلد دیگری آمده، برای نفع کسانی که آن را ندارند تکرار می‌کند.^{۱۲۲}

فصل هفتم:

منابع مورد استفادهٔ ابن طاووس

ما از باقی ماندن بیش از یک سوم منابعی که وی در تألیفاتش از آنها نقل می‌کند آگاهی نداریم. برای بسیاری از این تألیفات، تنها منبع اطلاعاتی نوشتهٔ ابن طاووس است و در مواردی تنها موارد نقل شده از آن کتابها، نقل ابن طاووس است. از فهرست مفاهیم می‌توان اندیشه‌ای از وسعت موضوعاتی که در این تألیفات مورد توجه قرار گرفته بدست آورد. موارد زیر (که با متون شیعی آغاز می‌شود) دورنمایی است از تألیفاتی که از آنها

۱۱۹. مة: توضیح او در مصباح الزائر* ص ۱۲۱: ما آنرا همانگونه که یافته‌ایم نوشته‌ایم [یعنی: متن زیارتی که در کنار مشهد علی [ع] خوانده می‌شود]؛ همچنین مصباح الزائر* صص ۲۲۲، ۳۱۳. برای جزئیات بیشتر نک: ذریعه ۱۷۷/۸ - ۱۷۹؛ مستدرک چ سنگی ۳/۴۶۹ - ۴۷۱. ابن طاووس در مواردی در اقبال، ادعیه‌ای برای ماه رمضان نقل می‌کند که آنرا در «کتب اصحابنا العتیقة» یافته است؛ نک: اقبال صص ۱۵۱/۳۸۷، ۱۵۸/۳۸۹، ۱۶۳/۳۹۱، ۱۸۷/۴۱۷، ۱۹۱/۴۲۱، ۱۹۶/۴۲۵، ۲۰۳/۴۳۲، ۲۰۷/۴۳۵، ۲۱۶/۴۴۴، ۲۲۷/۴۵۰، ۲۳۷/۴۵۵.

۱۲۰. نک: الامان ص ۱۱۸/۱۳۰.

۱۲۱. نک: همان صص ۱۴۱/۱۳۰، ۱۴۲/۱۳۲؛ مة: مصباح الزائر* ص ۲۰۶.

۱۲۲. نک: اقبال ص ۳۸۳/۱۴۳.

نقل کرده است. ۱۲۳

یک «اصل» مجموعه روایاتی است که یکی از صحابه امام برای نخستین بار کتابت و تدوین می‌کند. بنابر تاریخ شیعی، چهارصد عدد از این تألیفات در دوران ائمه [ع] نوشته شده بودند. از این اصول تنها شانزده مورد بطور کامل باقی مانده‌اند. ۱۲۴ یکی از این اصول که بدست ما نرسیده «اصل عبدالله بن حماد انصاری» می‌باشد که در نیمه دوم قرن دوم می‌زیسته و از اصحاب امام صادق [ع] و امام کاظم [ع] بوده است. در هفت تألیف ابن طاووس از این «اصل» یاد شده است. تألیف دیگر، از دوران پیش از غیبت که ابن طاووس از آن نقل کرده «قصص الانبیاء» محمد بن خالد برقی است که در میانه قرن سوم می‌زیسته است. این عنوان در فهرس کتب امامی نیامده و نقل ابن طاووس از آن، تاکنون، تنها شاهد وجود آن می‌باشد.

سه مؤلف بارز شیعی از قرن چهارم و پنجم مورد استناد قرار گرفته‌اند. قدیمی‌ترین آنها محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۹) است که کتاب الکافی وی قدیمی‌ترین کتب اربعه فقه شیعی است. ابن طاووس از «کافی» که تنها تألیف کلینی است که بطور کامل باقی مانده است، مکرر نقل می‌کند. به علاوه، ابن طاووس نقلهای طولانی از تألیف دیگر کلینی «الرسائل» می‌آورد. این نقلها عمدتاً مشتمل بر مکتوباتی است که امام علی [ع] امام حسین [ع] و امام جواد [ع] به برخی از شیعیان خود نوشته‌اند. ابن طاووس کتاب «تعبیر الرؤیا»ی کلینی را نیز در دست داشته است. دومین مؤلف محمد بن علی بن بابویه (م ۳۸۱) است که یکی از پرکارترین مؤلفان اوائل دوره «بُویّه» می‌باشد. ابن طاووس به بیست تألیف وی اشاره می‌کند. ابن بابویه نیز نظیر کلینی، مجموعه روایات فقهی را در کتابی با عنوان «من لا یحضره الفقیه»^۵ تألیف کرده که به عنوان دومین کتاب از کتب اربعه محسوب می‌شده است. وی صاحب کتاب «مدینه العلم» است که پنجمین کتاب عمده در فقه شیعی محسوب می‌شده است. این کتاب که در زمان

۱۲۳. جزئیات تألیفاتی که در اینجا یاد شده را می‌توان در محل مناسب خود در «فهرست» یافت.

۱۲۴. برای جزئیات بیشتر نک: Kohlberg, "Uṣūl".

۵. کلمه «کتاب» بر خلاف بیشتر موارد، جزو نام کتاب مذکور از ابن بابویه می‌باشد. یعنی در صورتی که کلمه کتاب خوانده نشود، عنوان مفهوم ندارد.

مجلسی نیز گم شده تلقی می‌شده، در دسترس ابن طاووس بوده است. بیشتر احادیثی که وی از آن نقل کرده به ظاهر از «کتاب الصلاة» گرفته است.

سومین مؤلف عبارت است از الشیخ المفید (م ۴۱۳) که از نوزده تألیف وی یاد شده است. در میان تألیفات او یکی «مسار الشیعه» است که تألیفی کوتاه در اعیاد و یادبودهای شیعی می‌باشد. این تألیف باقی مانده است. شیخ مفید تألیف دیگری در همین موضوع با عنوان «حدائق الرياض و زهرة المرتاض» نوشته است که ظاهراً تألیف بزرگتری بوده است.

شرح حال نویسان مفید از عنوان این تألیف آگاه بوده‌اند اما معلوم نیست که کسی جز ابن طاووس از آن نقل کرده باشد. مقایسه میان نقلهایی از «حدائق» با «مسار الشیعه» نشان می‌دهد که بسیاری از قطعه‌های نقل شده دو تألیف همانند هستند اما بعضاً تفاوتهایی نیز میان آنها وجود دارد.

همانطور که پیش از این یاد آور شدیم ابن طاووس کاملاً با ادب سنی مأنوس بوده است. او مکرر از کتابهای سنیان همچون «کشاف» زمخشری و بیشتر صحاح سته، تاریخ طبری و تاریخ بغداد خطیب نقل می‌کند. در این که قطعاتی از کتابهای مفقود سنی باقی مانده ما مدیون وی هستیم. یک مورد، عبارت است از تفسیر ابوعلی الجبائی (م ۳۰۳) معتزلی بصری معروف و استاد ابوالحسن اشعری. دیگری عبارت است از کتاب «نقوش الخواتیم» جاحظ؛ نقلهایی از این کتاب توسط علمای شیعی متقدم همانند ابن شهر آشوب نقل شده اما از باقی ماندن این تألیف آگاهی نداریم. ابن طاووس قطعه‌ای از کتابی با عنوان «المراد من الجیاد» از واعظ معروف حنبلی ابن الجوزی نقل می‌کند که ابن طاووس تنها اندکی بعد از وفات وی (۵۹۷) وارد بغداد شده است. ظاهراً این تألیف در هیچکدام از فهرس تألیفات ابن الجوزی یاد نشده است.

ابن طاووس در چندین مورد، نام مؤلف را یاد کرده اما از عنوان کتاب یاد نمی‌کند. در بعضی اوقات می‌توان عنوان آن کتاب را بطور یقینی تعیین کرد اما در برخی موارد تنها می‌توان حدس زد. نمونه اول زمانی است که ابن طاووس قطعاتی از «کتاب نعمان شرح حال نویس خلفای مصری» یاد می‌کند. همه این قطعات در حقیقت در

«المجالس و المسایرات» قاضی نعمان مؤلف فاطمی (م ۳۶۳) وجود دارد. مثال دوم در موردی است که ابن طاووس دو قطعه از «کتاب مورخ و لغوی محمد بن حبیب» (م ۲۴۵) نقل می‌کند. ابن طاووس در نسخه‌ای که در سال ۳۷۳ استنساخ شده بود استفاده کرده که ظاهراً عنوان تألیف بر روی آن نیامده بوده است. این دو قطعه مربوط به دعاهایی است که خداوند اجابت کرده است. بنابراین محتمل است که آنها را از «کتاب من استجیب (ت) دعوت» کتاب مفقود محمد بن حبیب نقل شده باشد. در باره برخی از تألیفات باقی مانده، ابن طاووس به تحریرهایی از آنها دسترسی داشته که اکنون در دسترس ما نیست یک نمونه «اوائل المقالات» شیخ مفید است.

هیچکدام از کتابهایی که ابن طاووس نقل کرده به زبان فارسی نیست. در یک مورد می‌گوید: او تألیفی را که اصل آن فارسی بوده دیده و آنرا برای ترجمه داده است.^{۱۲۵} در مورد دیگری از یک ترجمه عربی که در اصل فارسی بوده نقل می‌کند.^{۱۲۶} قرائنی برای تقویت این نظر وجود دارد که وی فارسی نمی‌دانسته است. اما این مسأله چندان قطعی نیست و آن اینکه اگر هم فارسی نمی‌دانسته لازم‌اش این نیست که کتابخانه وی هیچ تألیفی در آن زبان نداشته باشد.

90

فصل هشتم:

ابن طاووس و کفعمی

در فاصله میان درگذشت ابن طاووس و روی کار آمدن صفویه، نویسندگانی که بیشترین ارجاع را به منابع مورد استفاده ابن طاووس می‌دهد کفعمی است.^{۱۲۷} او نه فقط

۱۲۵. نک ← کتاب نزهة الکرام.

۱۲۶. نک ← احکام جاماسب؛ مق: ← کتاب حماقة اهل الاباحة.

۱۲۷. در باره کفعمی علاوه بر ارجاعاتی که در باب دوم فصل هشتم آمده نک: عاملی، امل ۱/ ۲۸ - ۲۹؛ روضات ۱/ ۲۰ - ۲۴؛ قمی، فوائد ۷ - ۸؛ اعیان ۵/ ۳۳۶ - ۳۵۸؛ بروکلمان، ذیل

استفاده گسترده‌ای از تألیفات ابن طاووس می‌کرد بلکه او نیز مثل ابن طاووس، به کتابهای دعا اشتیاق وافری داشت. دو کتاب مشهور او عمدتاً در موضوع «دعا» هستند یکی «جَنَّة الامان الواقیه» (که با عنوان «مصباح» نیز معروف است) که در ۸۹۵ به اتمام رسید و دیگری «البلد الامین» که تألیف آن در ۸۶۸ پایان یافت. کفعمی بر هر دو کتاب «حاشیه» نوشت که مشتمل بر شرح متن (که به آن به عنوان «اصل» اشاره شده) و مواد اضافی بود. چاپ سنگی «الجَنَّة» (نجف و تهران ۱۳۴۹ در ۷۷۴ صفحه) و سه نسخه آن در کتابخانه دانشگاه پرینستون (سری جدید ۴۵۴ شماره‌های قفسه ۵۳۶، ۹۸۵ [= جنة*] و ۱۵۱۶) مشتمل بر اصل و حواشی است. ۱۲۸ چاپ سنگی «البلد» (تهران ۱۳۸۳ در ۶۱۳ صفحه) در کنار اصل، تنها مشتمل بر منتخباتی از حواشی است. ۱۲۹ آنچه در باره این کتاب سبب شگفتی است اینکه اکثر منابعی که در آنجا مورد ارجاع قرار گرفته منابع ابن طاووس است. ما از این که آنها در دسترس مؤلفان متأخر بوده آگاهی نداریم. ۱۳۰ طبعاً این سؤال مطرح می‌شود که آیا کفعمی دسترسی به این منابع داشته است؟ مشکلی که وجود دارد این است که وی منابعی که بی‌واسطه یا مع‌الواسطه مورد استفاده قرار داده تفاوتی نمی‌گذارد ۱۳۱ در ابتدا چنین بنظر می‌آید که او دسترسی به منابعی

۱۳۳/۲

۱۲۸. Mach, Handlist, ص ۱۰۵. از شش نسخه‌ای که آنجا ذیل شماره ۴۵۴ آمده تنها سه نسخه اول دارای متن کامل جَنَّة با حواشی می‌باشند (شماره ۱۵۱۶ کامل نیست زیرا اولین برگ آن سقط شده است). همانطوری که در Handlist متذکر شده نسخه ۱۰۴۰ مشتمل بر متن ملخص کوتاه است. دو نسخه دیگر ۱۷۰ و ۷۴۶ مشتمل بر الجَنَّة نیست بلکه تلخیص آن می‌باشد که با عنوان الجَنَّة الواقیه والجَنَّة الباقیه (مق: ذریعه ۱۶۱/۵ ش ۶۵۶). آمده که نسبت آن به کفعمی قطعی نیست (نک: بحار ۱/۱۷؛ ریاض ۱/۲۳ - ۲۴. بر طبق گفته Handlist نسخه شماره ۱۷۰ منسوب به میرداماد شده است اما میرداماد تنها کاتب آن می‌باشد (مق: ذریعه ۱۶۲/۵). حواشی الجَنَّة* بسیار خوانا می‌باشد و برشهای اطراف صفحه کمترین اثر را بر آن گذاشته است اما ترتیب صفحات آن، بویژه بعد از برگ ۱۰ دقیق نیست و بعد از آن شماره‌گذاری نشده است. ۱۲۹. این قطعات مشتمل بر بعضی (و ظاهراً نه همه) حواشی برای صفحات ۱ - ۱۲ می‌باشد و همه حواشی برای صص ۲۴۱ - ۲۷۱ می‌باشد؛ حواشی بقیه کتاب در آن نیامده است. ۱۳۰. در جَنَّة از این منابع (هم در اصل و هم در حواشی) نقل شده است. در بلد، عمدتاً در حواشی از آن نقل شده است.

۱۳۱. تعدادی از علمای امامیه از جمله البیاضی در صراط المستقیم و حر عاملی در وسائل و کتب دیگر بین این دو دسته منابع فرق نهاده‌اند. نک: صراط ۱/۴ - ۱۱، عاملی، وسایل ۱/۱ ص ۴ - ۸،

که نقل کرده داشته است. اظهارات آقا بزرگ که بطور غالب منبع خاصی را که ابن طاووس از آن نقل کرده و کفعمی نیز بدان اشاره کرده می آورد، مؤید همین نظر است. اما بررسی دقیق جُتّه و بلد نشان می دهد که بسیاری از نقلهای آن کلمه به کلمه در تألیفات ابن طاووس آمده و غالباً قبل و بعد از آن نقلهایی از تألیفات خود ابن طاووس که این منابع در آنها آمده، آورده شده است (اکثراً مُهَج والمجتبی)؛ گرچه این بطور قطعی ثابت نمی کند که کفعمی اصل این تألیفات را ندیده اما نشان می دهد که او برخی از آنها را به توسط ابن طاووس نقل کرده است.^{۱۳۲}

در برابر این موارد، مواردی وجود دارد که کفعمی تصریح می کند که او متن خاصی را دیده است.^{۱۳۳} صرف نظر از این موارد، نمی توان به عنوان یک قاعده مشخص کرد که کدام منبع را کفعمی خود ملاحظه کرده است. در خاتمه حواشی الجتّه،^{۱۳۴} وی فهرستی از کتابهایی که از آنها نقل شده بدست می دهد و درباره آنها می گوید که او آنها را از مناطق و اماکن مختلفی فراهم آورده است (جمعتها من اماکن متعددة و مواطن متبده).^{۱۳۵} در این فهرست ۲۳۹ عنوان کتاب آمده است. کفعمی می افزاید: از کتابهای دیگری نیز

۳/۹ صص ۳۶ - ۴۹. مة: Kohlberg, "Uṣūl", p. 138. به عنوان مثال، در مورد صراط، بسیاری از نقلها که با واسطه از آن نقل شده، همان کتابهایی است که ابن طاووس در دو تألیفی که بیاضی آنها را دیده آورده است یعنی طرائف و طَرْف.

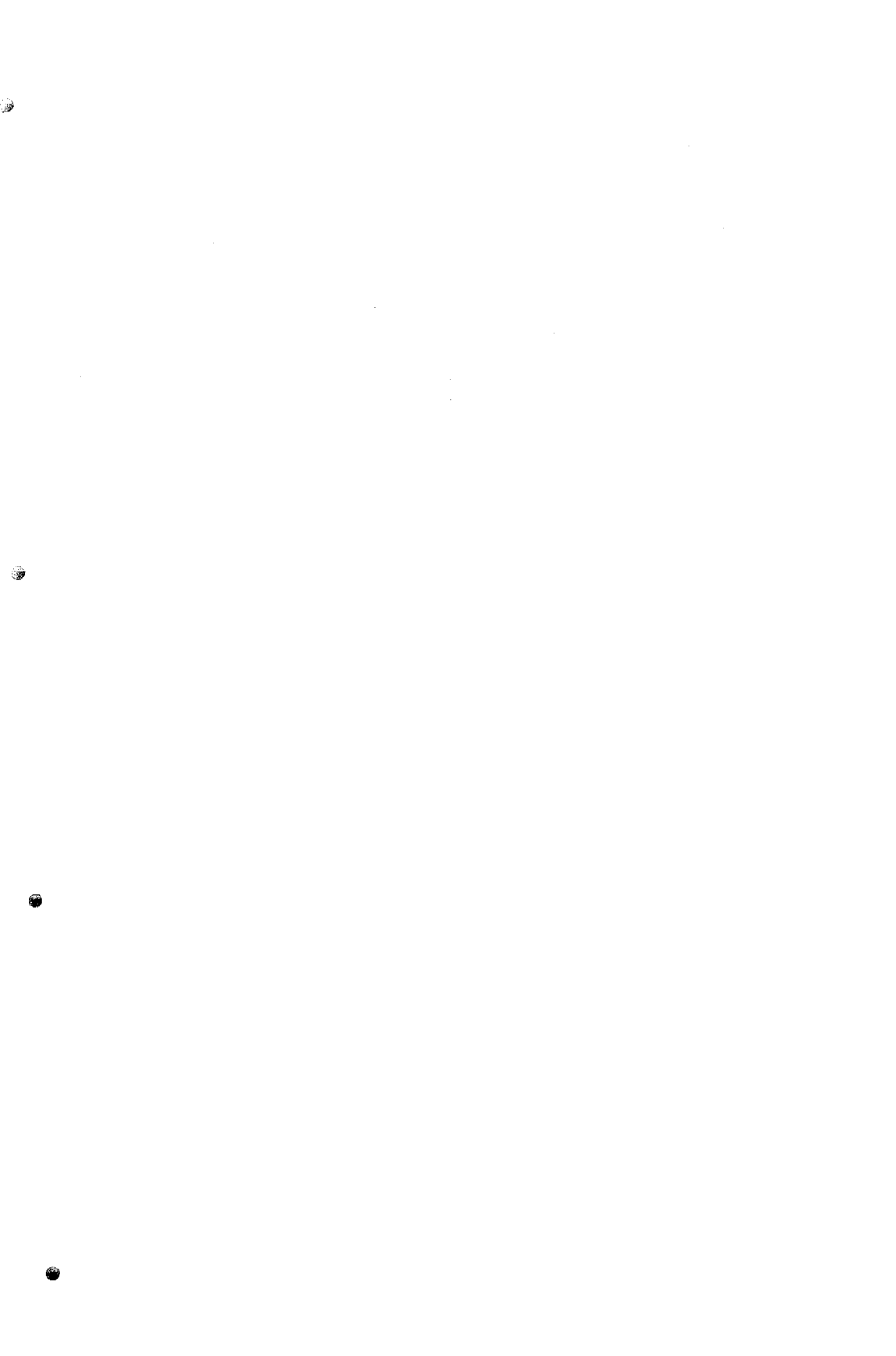
۱۳۲. برای بعضی نمونهها نک: موارد ذیل در فهرست: ← البهی، ← کتاب دفع المهموم؛ ← کتاب (فضل) الدعاء (سعد بن عبدالله)؛ ← کتاب صفین (الجلودی)؛ ← کتاب التجمل (ش) ● (۵۸۶)؛ و ← کتاب الوسائل الى المسائل.

۱۳۳. نک: توضیحات او «من در کتاب قصص الانبياء سعيد بن هبة الله راوندی دیده ام» (جتّه ۲۹۵)؛ و: «من در کتاب خواص القرآن» دیده ام (جتّه ۴۸)، «من به خط شهید [یعنی شهید اول] دیده ام» (جتّه ۴۸)؛ «من همین دعا را در تفسیر طبرسی دیده ام» (جتّه ۲۹۶). در مورد کتاب المستغیث ابن بشکوال، کفعمی روایت دعائی را که در آنجا آمده با روایتی که «کتاب الحيوان» دمیری آمده مقایسه کرده و می گوید آنها همانند هستند، ولی آن دو با روایت ابن طاووس در المجتبی اختلاف دارند (بلد ۵۲۲).

۱۳۴. الجتّه ص ۷۷۲ - ۷۷۳.

۱۳۵. همان ص ۷۷۰؛ مة: گفته او در جتّه ص ۴۷۲ در آغاز کتاب زیارات: اینها [زیارات] از کتابهای متعدد و محللهای متفرق گردآوری شده است (و هی مجموع من کتب متعددة و مظان متبده). یکی از این محللهای باید کربلا باشد که گفته می شود خزانه کتابخانه عمومی آن منبعی برای بسیاری از کتابهایش بوده است؛ نک: ریاض ۲۱/۱.

استفاده کرده که در فهرست نیامده است. فهرست مشابهی که در آن حدود ۲۶۰ عنوان آمده در «بلد» یاد شده است. ۱۳۶ می توان - البته با تأمل - مقصود از عبارت جنه را این دانست که هم شامل کتابهایی است که او دیده و هم منابعی است که غیر مستقیم از آنها نقل کرده است. این تردید در صورتی که میان این دو نوع منبع تفاوت گذاشته می شد از میان می رفت. عدم تمایز میان منابع مورد استفاده سبب شده تا نتوان، همچون موارد دیگر، برای شناخت کتابهایی که تا قرن نهم باقی مانده اظهار نظر قطعی کرد.

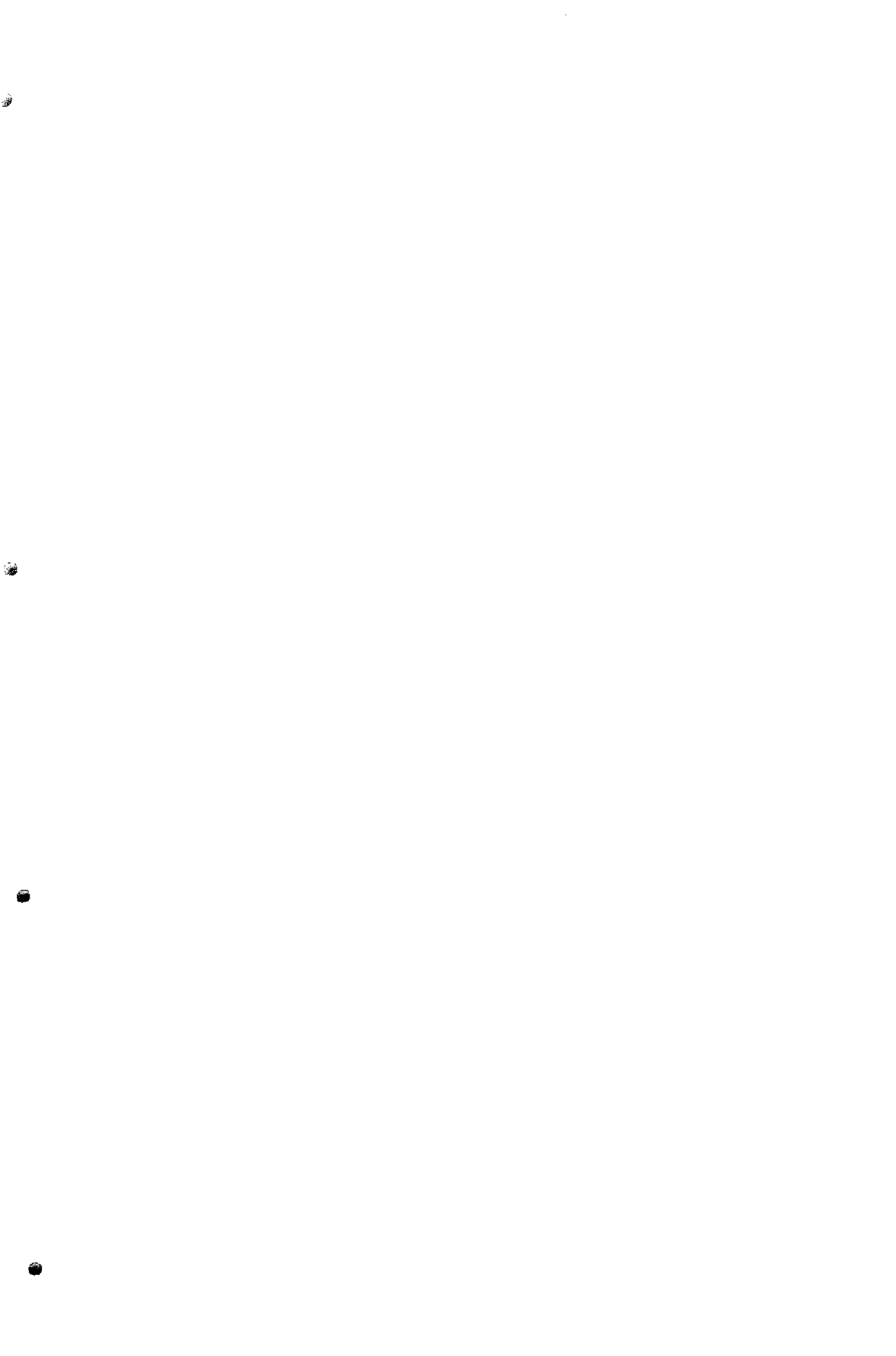

باب چهارم

«فهرست»

کتابهای کتابخانه

ابن طاووس

فصل اول:

درآمد

قسمت مهم این فصل - که از آن با عنوان «فهرست» یاد خواهیم کرد - مبتنی بر بیست و سه کتاب ابن طاووس است (اگر «المضمار» که قسمتی از اقبال است و نیز ملقط که ضمیمه الملاحم والفتن شده، به صورت جداگانه حساب شود به بیست و پنج می‌رسد). این تألیفات همانهاست که علامه مجلسی در بحار از آنها بهره گرفته (نک: بحارالانوار چ سنگی ۷/۱ چاپ جدید ۱۲/۱ - ۱۳) جز آنکه وی از کتاب «الملاحم» و «تشریف» بهره نبرده است. این فهرست نتیجه تلاشی است برای شناخت تمامی کتابهایی که وی در این بیست و سه تألیف خود از آنها نام برده و نقل کرده است. آنچه را ما استثناء کرده‌ایم - جز قرآن - نوشته‌های خود ابن طاووس است؛ زیرا پیش از این، در باره آنها مستقلاً بحث کردیم (نک: باب دوم).

همانگونه که در باب دوم گذشت دو نوشته‌ی وی که این فهرست بر آنها مبتنی است یکی اجازات و دیگر فلاح السائل بطور کامل بدست ما نرسیده و تنها خلاصه‌ای از نوشته دیگر وی «غیاث» در دسترس ما قرار گرفته است. بعلاوه، سه کتاب دیگر وی را من ندیده‌ام: اسرار المودعه (که معلوم نیست نسخه‌ای از آن باقی مانده باشد)، اسرار الصلوة و کتاب المزار. آقا بزرگ قسمتهایی از دو کتاب اخیر را دیده و از نوشته او چنین بنظر

می‌رسد که مقدار باقی مانده شامل مطالبی است که حداقل بخشی از آن با آنچه در فلاح السائل آمده یکسان است و بیشتر مواد مزار در زائر نیز آمده است.

آثار چاپ شده ابن طاووس نیز نقائصی دارد. چند کتاب وی به تازگی با تحقیق چاپ شده که از نظر تحقیق کیفیت آنها مختلف است. اینها عبارتند از: الامان ۲، فتح الابواب، رساله فی المضایقه فی فوات الصلوة ۲، و الیقین ۲. چاپهای پیشین که عموماً کیفیت پایینی دارند، برخی دارای اشتباهات و سقطهایی هستند؛ این بویژه درباره فرج المهموم، سعد السعود و طرائف درست می‌نماید. از دو نوشته وی، از نسخه خطی آنها بهره بردیم: یکی از آنها «الدروع» است که نتوانستیم به نسخه چاپی آن (تهران ۱۳۲۳ ق) دسترسی پیدا کنیم و دومی «زائر»؛ این کتاب چاپ نشده است. (تحقیق جدید الدروع و زائر در دست چاپ است نک: باب دوم، فصل دوم). نسخه‌های خطی «الامان»، «مهج الدعوات»، «المجتنی»، «فرج المهموم» و «الطرائف» در دسترس ما بوده است، به علاوه چاپ سنگی ترجمه فارسی طرائف. از اینها برای قرائت موارد مشتبه و نیز جهت اطلاعات بیشتر بهره برده‌ایم.

از تألیفات ابن طاووس بجای ذکر نام کامل آنها، به اختصار یاد کرده‌ایم، مثل فلاح (بجای فلاح السائل) و اجازات. برای هر کدام از چاپها یا نسخه‌های خطی که در این فهرست استفاده کردیم علائم اختصاری گذاشته‌ایم. در مورد نسخه‌های خطی، یک یا چند ستاره در کنار علائم اختصاری آورده‌ایم. زمانی که به یکی از دو چاپ کتاب اشاره کرده‌ایم چاپ مورد نظر را با عددی که روی علامت اختصاری آمده مشخص می‌کنیم. عدد ۱ چاپ اول و عدد ۲، چاپ دوم را نشان می‌دهد که در علائم آمده است. به عنوان مثال فلاح ۱ یعنی چاپ ۱۳۸۲ تهران از فلاح جزء اول. فلاح ۲ یعنی چاپ ۱۳۸۵. و زمانی که فقط فلاح بدون شماره می‌آید یعنی هر دو چاپ کتاب فلاح. شماره صفحات در ارجاعات، براساس ترتیبی است که چاپهای کتاب را در علائم اختصاری داده‌ایم.

عناوین کتابها به ترتیب الفبا تنظیم شده[○] و اصول کار به ترتیب زیر است:

○. ترتیب کتاب براساس الفبای انگلیسی بوده است. ما ترتیب کتاب را بهم نزده و در پایان فهرستی

الف: هر کتاب با شماره خاص خود مشخص شده؛ این در صورتی که آن کتاب مستقیماً مورد استفاده ابن طاووس قرار گرفته باشد. حتی اگر از یک کتاب دو نسخه داشته باشد (مث: نک: نکت فی اعجاز القرآن) فقط یک شماره بر آن می‌گذاریم؛ اما در صورتی که با واسطه از آن کتاب استفاده کرده شماره‌ای برای آن قرار نداده و با علامت (●) آنرا مشخص می‌کنیم. در باره مواردی از عناوین کتابهایی که احیاناً در افزوده‌های دیگران در آثار ابن طاووس آمده به همین ترتیب عمل خواهیم کرد. همینطور برای عناوینی که علمای بعدی به اشتباه گفته‌اند که ابن طاووس از آنها یاد کرده است. و نیز برای عناوین (بسیار اندک) که کسانی به نقل از ابن طاووس از آنها یاد کرده‌اند و ما نتوانستیم اثبات کنیم که ابن طاووس از آنها یاد کرده است. و نیز برای عناوینی که به تألیف مستقلاً اشاره نمی‌کند. (مث: نک: ← مناجات)

ب: اما علامت مواردی که نشانگر اهمیت احتمالی نصوصی است که ابن طاووس آنها را حفظ کرده است: یک (*) دو مطلب تا حدودی متفاوت را نشان می‌دهد: یکی تألیفات مفقود شده که قسمتهایی از آنها بوسیله ابن طاووس و منابعی که بر او متکی نیستند (یا حداقل نمی‌توانیم اتکای آنها را بر وی اثبات کنیم) آمده است؛ دوم تألیفاتی که قسمتهای عمده آنها از باقی مانده و ابن طاووس بخشهایی از آنها که در دسترس ما نبوده، نقل کرده است. دو ستاره (***) نشانگر تألیفاتی است که تا آنجا که من می‌دانم یا مفقود شده‌اند (اگر چه برخی از آنها در زمان صفوی موجود بوده است) یا هنوز خیر قطعی از آنها در دست نیست؛ همچنین دو ستاره علامت برای تألیفاتی است که ابن طاووس قطعاتی از آنها نقل کرده یا در منابعی که از او گرفته‌اند آمده و این موارد تنها موادی هستند که از آن کتابها باقی مانده است. در موارد مشکوک این علائم را در پراکنز

الفبائی کتابها را براساس ترتیب الفبای فارسی آورده‌ایم. به علاوه مؤلف در میان دو فهرست، کتابهایی که با نام دیگر شهرت داشته با ← به محل اصلی ارجاع داده؛ ما این موارد را حذف کرده و در فهرست الفبائی مؤلفات محل اصلی را مشخص کرده‌ایم.

قرار داده‌ایم.

ج: علائم وابستگی مذهبی نویسنده. بر روی عناوین تألیفاتی که نویسنده غیرامامی مذهب بوده علامت مثبت (+) آمده است؛ در موارد اختلافی نیز از همین علامت استفاده شده؛ در توضیحات مربوط به هر کتاب به آن اختلاف اشاره شده است. برای تألیفات (بسیار اندک) زیدی و اسماعیلی علامت خاصی نگذاشته‌ایم اما با علامت + همراه با توضیحات وضعیت آنها را روشن کرده‌ایم. تألیفات مجهول المؤلف یا تألیفات کسانی را که شخصیت آنها برای ما مجهول است با علامت سؤال (?) مشخص کرده‌ایم. مگر آنکه اطلاعات کافی برای تعیین هویت فرقه‌ای مؤلف در دست داشته باشیم.

97

د: علامتی برای مشخص کردن اینکه ابن طاووس کلمه به کلمه نقل کرده نگذاشته‌ایم؛ عناوین کتابهایی که ابن طاووس از آنها یاد کرد اما کلمه به کلمه از آن نقل نمی‌کند (گرچه از آنها نقل به معنی کرده باشد) با علامت (-) مشخص کرده‌ایم.

ه: عنوان: مواردی که ابن طاووس کتابی را توصیف کرده یا از آن نقل می‌کند بدون آنکه از نام کتاب یاد کند، عنوان آنها را (اگر قابل استخراج باشد) در قلاب [] قرار می‌دهیم.

ح: مؤلف: قسمتی از نام مؤلف که در فهرست پایانی کتاب از وی یاد کرده‌ایم با حروف سیاه چاپ شده است.

ط: اشاره به «ذریعه» در مواردی که ذریعه از آن کتاب یاد کرده در ذیل عناوین خواهیم داشت.

ی: ارجاعات مربوط به هر کتاب که در تألیفات ابن طاووس آمده و من آنها را دیده‌ام،

و نیز (در صورت عدم چنین ارجاعاتی) مواردی از ارجاعات که در کتابهای بعدی به نقل از وی آمده [مثلاً اگر افندی بگوید در دروع از آن کتاب یاد شده اما من آنرا نیابیم، مورد را در ذیل عنوان یاد خواهم کرد]. در ذیل عنوان خواهد آمد. مواردی که ابن طاووس عیناً نقل کرده یا نقل به معنی کرده و یا بدان اشاره کرده غالباً کوتاه است. خط تیره بین دو شماره صفحه، نشانگر یک مطلب پیوسته یا چند مطلب پیوسته با موادی در میان آنها در آن صفحات است. زمانی که یک مورد خاص در یکی از چاپهای ابن طاووس آمده اما در چاپ دیگر نباشد، صفحه‌ای را که آن مورد بایستی در آن ذکر می‌شد در قلاب با علامت [ند] مشخص کرده‌ایم؛ شماره صفحات کتابهای ابن طاووس و ذریعه را با عنوان ص یا صص مشخص نکرده‌ایم. [○]

ک: منابع شرح حال مؤلف هر کتاب را، وقتی برای اولین بار نامش به میان آید می‌آوریم.

ل: توضیحات بیشتر: اگر تألیفی موجود باشد، محل موارد نقل شده توسط ابن طاووس در آن کتاب غالباً مشخص کرده‌ایم (اگرچه چنین ارجاعاتی را اصولاً برای کتابهای چند جلدی که فراوان از آنها نقل شده، نظیر کتاب «کافی» نیاورده‌ایم) مثلاً فرج المهموم ۲۰۷ = مروج الذهب ۴/۴۴۲؛ یعنی این مورد نقل شده در فرج المهموم در مروج الذهب ۴/۴۴۲ آمده است.

در مواردی که یک کتاب با دو نام شهرت دارد یک نام آن آمده و با علامت \Leftarrow به نام دیگر همان کتاب که ذیل آن توضیحات آمده ارجاع داده شده است. [○] در پایان،

○. در ترجمه نیز چنین شده جز آنکه برای مشخص کردن جلد و صفحات بسیاری از کتابهای دیگر را نیز از علامت ج ص استفاده نکرده‌ایم مگر آنکه ارجاع به صورتی بوده که ایجاد مشکل می‌کرده. در موارد عادی شماره جلد را در آغاز بدنبال آن ممیز (/) و بعد شماره صفحه را آورده‌ایم. علامت دیگر که بکار برده‌ایم «م» است که اشاره به «به عنوان مثال» می‌باشد. همچنین «م» به معنای مقایسه کنید می‌باشد.

○. همانطور که گفتیم ما این موارد را در متن فهرست حذف و در فهرست مؤلفات آورده‌ایم.

پس از این فهرست، فهرست نام مؤلفان، موضوعات و کرونولوژی تألیف کتابها (براساس ذکر قرن و شماره کتابهایی که در آن قرن تألیف شده) آورده‌ایم.

فصل دوم:

فهرست

۱. **کتاب الابواب الدافعة یا الدامغة / ابویشر احمد بن ابراهیم (بن احمد) ابن معلی العتمی البصری (زنده در سال ۳۵۰ هـ) الامان ۹۶/۸۴.

98

در باره مؤلف نک: ابن ندیم ص ۲۴۷؛ نجاشی ص ۹۶ ش ۲۳۹؛ طوسی، فهرست ص ۵۸ ش ۹۰ (نقل شده در: یاقوت، الادباء ۲ / ۲۲۵ - ۲۲۶)؛ معالم العلماء ص ۱۸ ش ۸۱؛ تنقیح المقال ش ۲۶۴؛ اعیان ۷ / ۳۶۵ - ۳۶۷؛ ← اخبار علی بن محمد. در الامان* (برگ ۵۸ - ر) ○ نسبت او به اشتباه «قمی» آمده است. مورد نقل شده در الامان ۱ محرف آمده است: و رأیت فی کتاب عتق النسمة من کتاب الابواب الدامغة. آنچه که درست می‌نماید در الامان ۲ آمده است: «و رأیت فی کتاب عتق، تسمیته کتاب الابواب الدافعة». نظیر آن در حاشیه نسخه خطی الامان آمده جز آنکه بجای دافعه، دامغه آمده است. در الامان** برگ ۳۳ - پ و الامان*** برگ ۶۲/پ، «الدامغه» آمده که در حاشیه به «دافعه» تصحیح شده است.

از کتاب الابواب الدافعة در فهرست آثار العمی یاد نشده است. در نقل قول ابن طاووس، فاطمه بنت اسد مادر علی بن ابی طالب [ع] از تهیدستی ابوطالب یاد کرده و اینکه عباس و پیغمبر [ص] برای انتخاب فرزندان ابوطالب جهت نگهداری میان آنها قرعه کشی کردند و بدین صورت تصمیم گرفته شد تا پیغمبر [ص]، علی [ع] را نگاه دارد؛

○ «ر» و «پ» در برگ نسخه‌های خطی به معنای «رو» و صفحه «پشت» می‌باشد.

او بدست پیغمبر تربیت شده و اولین کسی بود که ایمان آورد.

۲. کتاب الآداب الدینیة / ابوعلی الفضل بن الحسن بن الفضل الطبرسی (م ۵۴۸)

ذریعه ۱۸/۱ ش ۸۹

الامان ۴۶-۵۹/۴۹، ۶۲-۱۰۲/۹۱، ۱۴۱/۱۳۰

الاقبال ۳۵۹-۱۱۲/۳۶۰-۱۱۳

کشف المحجّة ۱۴۰

در باره مؤلف نک: الثقات ۲۱۶-۲۱۷. در مورد تلفظ طبرسی که منسوب به طبرس (تفرش نزدیک قم) است نک: کریمان ۱/۱۶۶-۲۰۵. در کشف، کتاب مذکور را به عنوان کتاب دعا یاد کرده اما از موارد نقل شده که در الامان روشن است که کتاب شامل توصیه‌های اخلاقی در زمینه‌های مختلف می‌باشد. قسمتی از عبارتی که در الامان ص ۴۶ تا ۵۹/۴۹-۶۲ نقل شده در اقبال نیز آمده است. آقا بزرگ اشاره کرده است که الآداب الدینیة مورد استفاده فرزند مؤلف ابونصر حسن بن فضل (که در میانه قرن ششم زنده بوده) در مکارم الاخلاق بوده و نسخه‌های خطی متعددی از آن در دسترس است. نک: کریمان ۱/۲۶۱-۲۶۳. براساس گفته محققان الامان، نسخه مشهد «آلآداب الدینیة» دارای همه موارد نقل شده در الامان است؛ همان محققان به چاپ این کتاب نیز اشاره کرده‌اند بدون آنکه جزئیات آنرا گزارش کنند (مستدرک ۳/۲۶۶، ۲۷۸، ۲۸۳، ۳۱۳-۳۱۵، ۴۶۱).

۳. ** کتاب آداب الامام و المأموم / ابو محمد جعفر بن احمد بن علی (یا: علی بن

احمد) القمی ابن الرازی (زنده در میانه قرن چهارم)

ذریعه ج ۱/۳۸۶ ش ۱۹۸۷

بحار ۲۲/۸۶ = مستدرک ۵۱/۵-۵۲ [ند، فلاح]

در باره مؤلف نک: طوسی، رجال ص ۴۵۷ ش ۱؛ روضات ۲/۱۷۲-۱۷۳؛ مستدرک (چ سنگی) ۳/۳۰۸-۳۰۹؛ اعیان ۱۵/۳۴۸-۳۵۳. وی شیخ ابن بابویه بوده اما از

همو نقل می کرده است. موردی که ابن طاووس نقل کرده روایتی است از امام باقر [ع] در باره بالا بردن دست در تکبیرات ثلاثه بعد از سلام نماز. همین مطلب در روضات (احتمالا از بحار) ۱۷۲/۲ - ۱۷۳ و مستدرک (چ سنگی) ۳/۳۰۸ و ذریعه آمده است. این، یکی از نقلهایی است که در فلاح نیامده و تنها در نقلهایی که از آن در بحار شده و منابعی که مستند به آن است آمده است. برای موارد دیگر نک: ← کتاب الادعیه المرویه، ← کتاب فضل العتیق، ← ربیع الابرار.

۴. + آداب الکتاب / ابوبکر محمد بن یحیی بن عبدالله الصولی (م ۳۳۵ یا ۳۳۶)

ذریعه ج ۳۷۸/۱ ش ۱۹۹۵.

اقبال ۳۹۹/۱۷۰.

در باره مؤلف نک: بروکلیمان، ۱۴۹/۱ - ۱۵۰، ذیل ۲۱۸/۱ - ۲۱۹؛ شرح حال نویسان امامی مذهب (بر خلاف شرح حال نگاران اهل سنت) صولی را شیعی می دانند. وی در کتاب معالم ص ۱۵۲ از جمله شعرای شیعی دانسته شده که تقیه می کردند (آقا بزرگ کلمه «متقون» را به این معنا گرفته). در ریاض (۵/۴۲۵) و اعیان (۴۷/۱۴۷ - ۱۴۹) از وی یاد شده است. این کتاب (که آنرا با عنوان آداب الکاتب هم خوانده اند) به چاپ رسیده است. (آداب الکاتب، تحقیق م. بهجت، قاهره ۱۳۴۱/۱۹۲۲). نسخه ابن طاووس اولین رساله در مجلدی بوده که نظر وی بیش از دوست سال قدمت داشته است؛ آخرین رساله در آن مجموعه «کتاب الجواهر» ابراهیم بن اسحاق صولی بوده است (نک: همین فهرست ذیل همین عنوان). ابن طاووس دعای کوتاهی از امام علی [ع] نقل کرده که در این مجلد آمده بدون آنکه اشاره کند که از کدام رساله این دعا را برگرفته است.

۵. *** کتاب ادب الوزراء / احمد بن جعفر بن شاذان (زنده در میانه قرن سوم؟)

ذریعه ج ۳۸۸/۱ ش ۲۰۰۰

اقبال ۵۲۴/۳۰۹، ۵۴۱ - ۵۴۲/۳۲۵

آقا بزرگ می‌گوید: در باره مؤلف چیزی نمی‌دانیم اما فرض را بر تشیع وی می‌گذارد (نک: اعیان ۳/۴۶۴)؛ می‌توان حدس زد که پدر مؤلف، ابوالفضل جعفر بن شاذان معروف به شاذویه بوده که براساس گفته خطیب (تاریخ بغداد ۷/۱۸۱) از ابوحنیفه موسی بن مسعود بصری (م ۲۲۰، نک: تهذیب ۱۰/۳۷۰ - ۳۷۱) روایت می‌کرده؛ همچنانکه ابو عبدالله بن محمد بن مَخْلَد (متولد ۲۳۳ و متوفای ۶ جمادی الثانی ۳۳۱؛ نک: تاریخ بغداد ۳/۳۱۰ - ۳۱۱) از وی روایت می‌کند. اگر این حدس درست باشد، مؤلف ما احتمالاً در میانه قرن سوم می‌زیسته. در اقبال ۵۴۱ - ۵۴۲/۳۲۵، که به این کتاب به عنوان «کتاب احمد بن جعفر بن شاذان» اشاره شده مطلبی در باره فضیلت شب عرفه نقل شده است. موردی که در اقبال آمده از بابی تحت عنوان «شهور العرب» نقل شده است. این نقل مشتمل بر حدیثی از پیامبر [ص] است که شب پانزدهم ذی‌قعدة به عنوان شب مبارک و با فضیلتی توصیف شده است.

۶.*** عدد سور القرآن و عدد آیاته و عدد کلماته و حروفه و نصفه و اثلاثه و اخماسه و اسداسه و اسباعه و اثمانه و اتساعه و اعشاره و اجزاء عشرين و اجزاء ثلاثين / ابو جعفر محمد بن منصور بن یزید المرادی (م. ح. ۲۹۰)
سعد السعود ۲۴، ۲۷۸ - ۲۷۹.

مؤلف، زیدی مذهب، مفسر قرآن، محدث و مورخ بوده است (Madelung, Qāsim) فهرست اعلام ذیل نام وی؛ سرگین ۱/۵۶۳ و ارجاعات همانجا). این کتاب که به نام «جزء» بدان اشاره شده (در سعد ۲۷۸ به اشتباه «جنود» آمده)، در فهرست آثار مرادی نیامده است؛ ممکن است که قسمتی از تفسیر الکبیر یا تفسیر الصغیر او بوده که ابن ندیم (ص ۲۴۴) از آنها یاد کرده است. ابن طاووس از صفحه نخست نقل کرده که مشتمل بر تفصیلاتی در باره تعداد آیات، کلمات و حروف قرآن بوده است؛ کلمات «واجزاء عشرين» در سعد ص ۲۴ نیامده؛ در ص ۲۷۸ بجای عشرين، اشتباهاً «سلیم» آمده است. مجموعه‌ای که ابن طاووس از آن استفاده کرده دارای کتاب دیگری نیز از مرادی با نام «اختلاف المصاحف» (نک: همین فهرست ذیل همین عنوان) بوده است.

۷. (*)+ کتاب الادعية المروية من (عن) الحضرة النبوية / ابوسعید (یا: سعد) عبدالکریم ابن محمد بن مظفر (منصور) التمیمی السمعانی (م ۵۶۲)

ذریعه ۴۰۰/۱ ش ۲۰۸۲

بحار ۳۲۱/۹۳ = مستدرک ۱۹۰/۵ [ند فلاح]

المجتنی من الدعاء المجتبی ۲۸ - ۲۹

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۴۰۱/۱ - ۴۰۲ ذیل، ۱/۵۶۴ - ۵۶۵. معلمی در مقدمه خود بر چاپ «الانساب» سمعانی (۱/۲۵) از قول ابن النجار، فهرستی از تالیفات سمعانی که خود وی نوشته ارائه می‌دهد. در این فهرست تألیفی که ابن طاووس نقل کرده با عنوان «الدعوات المروية» عن الحضرة النبوية آمده که طول آن ۱۵ طاقه [کراسه؟] شناسانده شده است؛ نک: سبکی (۴/۲۶۰). کفعمی در فهرست منابع «البلد» از این کتاب با عنوان «الادعية المروية» یاد کرده بدون آنکه نامی از مؤلف آن به میان آورد. آقا بزرگ که از این عنوان تنها به توسط فهرست کفعمی آگاهی داشته فرض را بر آن گذاشته که کتاب از یک نویسنده شیعی است و لذا در ذریعه از آن یاد کرده است. (در حقیقت عنوان کامل کتاب و مؤلف در حاشیه‌ی البلد ص ۲۸ آمده است) م: Strothmann ص ۱۵۰؛ بروکلیمان ۴۰۱/۱ - ۴۰۲/۱ ۵۶۵ ش ۷. بروکلیمان از نسخه‌ای از این کتاب (Berl. pers. 53) یاد کرده که من نتوانستم مشخصات آن را به دست آورم. موارد نقل شده در المجتبی، بحار و حاشیه‌ی البلد شامل پنج روایت از پیامبر [ص] درباره‌ی دعا است.

۸. + کتاب الاغانی / علی بن الحسین ابوالفرج الاصفهانی (م ۳۵۶)

طرائف ۲۹ - ۳۰/۹

در باره مؤلف نک: دائرةالمعارف ج ۲ مقاله «ابوالفرج اصفهانی» [از: M. Nallino]. خبری که نقل شده (= الاغانی، قاهره ۱۳۴۵، ۷/۲۴۳ - ۲۴۴) متعلق به ده بیت شعر (که هر بیت با «ما» تمام می‌شود) از سید حمیری (م ۱۷۳) است که در آن بنی تیم بنی

عدی را به دلیل غضب خلافت از بنی هاشم مورد انتقاد قرار داده و خلیفه مهدی را به ندادن جایزه به آنها فرامی خواند. نک: دیوان السید الحمیری تحقیق: شاکر هادی شکر، بیروت (بی تا) صص ۳۷۷-۳۷۸ و ارجاعاتی که در آنجا آمده.

۹. * کتاب الاغسال / ابو عبدالله احمد بن محمد بن عبیدالله بن الحسن (الحسین) بن

عیاش الجوهری (م ۴۰۱)

ذریعه ۲/۲۵۲ ش ۱۰۱۵

اقبال ۲۱/۲۵۵

در باره مؤلف نک: نجاشی صص ۸۵-۸۶ ش ۲۰۷؛ طوسی، فهرست صص ۶۱-۶۲ ش ۹۹؛ معالم العلماء ص ۲۰ ش ۹۰؛ تنقیح المقال ش ۴۹۸؛ اعیان ۹/۴۸۶-۴۸۹؛ سزگین ۱/۵۴۹. از این کتاب طوسی در فهرست (ص ۶۱ ش ۹۹)، نجاشی (ص ۸۶ ش ۲۰۷)، معالم العلماء (ص ۲۰ ش ۹۰)، ریاض العلماء (۴/۳۱)؛ یاد کرده اند ذریعه (به تبع نجاشی و کفعمی) آنرا «اغسال المسنونه» نامیده است. همانگونه که از نام کتاب (که در منابع «البلد» ص ۵۰۲ یاد شده) برمی آید، مربوط به انواع غسلهاست. ابن طاووس از نسخه ای با تاریخ ربیع الثانی ۴۲۷ بهره برده است.

مورد نقل شده مشتمل بر خطبه پیامبر [ص] در شب نخست رمضان است. برای

نقل قولهای دیگر از این تألیف (که در اقبال نیامده) نک: مٔ: جنة الامان الواقیه صص ۱۲

(حواشی)، ۱۷۰، ۳۹۷، ۳۹۸ (حواشی)، ۴۷۲ (حواشی)، و کتاب متقی الجمان از

حسن فرزند شهید ثانی (مٔ: ذریعه ۲۳/۵ ش ۷۸۲۱) بحار (از متقی الجمان)

۱۰۹/۸۱، مٔ: ← مقتضب الاثر.

۱۰. ** احادیث / ابوالقاسم عبدالواحد بن عبدالله بن یونس الموصلی (زنده در ۳۲۶)

سعد السعود ۲۳۶

در باره مؤلف نک: طوسی، رجال ص ۴۸۱ ش ۲۷؛ نوابغ الرواة ص ۱۵۹. ابن طاووس مجموعه ای در اختیار داشته که این کتاب در آن بوده است. (رساله های دیگر این

مجموعه که وی از آنها نقل کرده عبارت است «فضائل امیرالمؤمنین» ابوبکر شافعی، «ما نزل من القرآن» الجلودی، و «کتاب تجزیه القرآن» منادی. نک: همین فهرست ذیل همین عناوین). احتمالاً عنوان این تألیف «احادیث» نبوده بلکه اشاره به محتوای آن دارد. دو مورد نقل شده مربوط به امام کاظم [ع] و امام جواد [ع] است. نخستین نقل در بحار (۲۵۸/۴) از سعدالسعود نقل شده؛ در آنجا این کتاب به عنوان «کتاب عبدالواحد بن عبدالله بن یونس موصلی» نامیده شده است.

۱۱. *** احکام جاماسب الحکیم / ناشناخته (قرن ششم)

الملاحم والفتن ۱۶۲ - ۱۶۳ / ۱۷۹.

این کتاب می‌بایستی یکی از رسائل نجومی باشد که در دوره اسلامی نگاشته شده و به جاماسب منسوب شده است. جاماسب معاصر زردشت و مشاور گشتاسب بوده است. نک:

S. Grotzfeld, "Dāniyāl in der arabischen Legenden",
Festgabe für Hans Wehr, ed. W. Fischer, Wiesbaden, 1969, pp.72-85, at p. 82;

Ullmann، صص ۱۸۳ - ۱۸۴، ۲۹۵ - ۲۹۶؛ سزگین ۷/۸۶ - ۸۸) سه تحریر از این رساله در دست است (Ullmann صص ۲۹۵ - ۲۹۶). دو عدد از آنها به مواردی که ابن طاووس از آن نقل کرده شباهت دارند الف: کتاب حکیم جاماسب» در فارسی (نسخه پاریس، فارسی ۹۰۸ = [۳۸۰ متمم] برگ‌های ۱۴ - ۶۳) که پیش از نیمه قرن ششم تألیف نشده است (نک):

E. Blochet, "Études sur le gnosticisme musulman," *ROS*, 4, 1991-2, pp. 267-300, at pp. 278-282).

ب: «کتاب احکام القرائات و ما یحدث فیها» (فهرست پاریس، عربی ۳/۲۴۸۷ برگهای ۳۹ - ۵۵؛ نک: Blochet صص ۲۸۲ - ۲۸۷؛ سزگین ۷/۸۸ ش ۱). Blochet یادآوری کرده است که اصل نسخه متعلق به کتابخانه خلیفه الناصر بوده و تاریخ آنرا میان سالهای ۱۱۳۴ و ۱۱۳۹ م دانسته است. بعلاوه نام کاتب ناخواناست. هیچکدام از این دو کتاب با کتابی که ابن طاووس از آن نقل کرده همسان نیست. من از دکتر S.Stroumsa

سپاسگزارم که نسخه‌های پاریس را با منقولات ابن طاووس تطبیق کرده است. ابن طاووس از پسر عم جوان خود ابو منصور (مق: با ریاض ۵/۵۱۷ به نقل از ملاحم) نقل می‌کند که او نسخه ناقص ترجمه عربی اصل فارسی را با تاریخ ۵۵۶ که بدست محمد بن محمد بن عبد الرحمان الأنماطی کتابت شده بدست آورده است. ابن طاووس از این تألیف نقل کرده اما روشن نیست که آیا آنرا شخصاً دیده یا تنها آنچه را پسر عمش نقل کرده نوشته است. موردی را که ابن طاووس نقل کرده، مشتمل بر حوادثی است که در سه قران آخری قرانات دوازده گانه قمری رخ خواهد داد. (برای این اصطلاح نک: دائرةالمعارف مقاله «قران» از: [D. Pingree]. این حوادث به نزول عیسی، احیای دین و عبادت خداوند (نزل عیسی علیه السلام من السماء وتجدد الادیان و یعبد [بجای وَعْبُدْ؟] الرحمن). در این مورد، تمایلات شیعی وجود ندارد اما در برابر، موردی که برادر ابن طاووس، احمد از یکی از کتابهای جاماسب نقل کرده (بناء المقالة الفاطمية ص ۵۷) تمایل کاملاً شیعی دارد زیرا بیان می‌کند که چگونه اصحاب پیامبر [ص] با وصی او مخالفت خواهند کرد. اما روشن نیست که این کتاب، با کتابی که ابن طاووس از آن نقل کرده، یکی باشد. جاماسب در نقل دیگری نیز که جنبه شیعی دارد ظاهر می‌شود؛ این نقل را ابن طاووس (الملاحم ۱۶۵/۱۸۲) از مناقب ابن شهر آشوب (از قسمت آخرین آن که باقی نمانده) آورده است. در این مورد به نقل از ابو معشر آمده: جاماست و زردتشت بیش از هزار سال پیش از پیامبر [ص]، پیشگویی (حکماً) کردند که قدرتی که حق طالبی هاست از آنان گرفته خواهد شد اما آنها، در نهایت آن را بدست خواهند آورد.

۱۲. *** کتاب فی احوال الائمة / حسین بن خزیمه (زنده در قرن پنجم؟)

اقبال

افندی (ریاض ۲/۹۰ و از او: اعیان ۲۶/۲۰) با فرض اینکه مؤلف معاصر طوسی بوده، گویا به استناد یکی از نسخه‌های اقبال غیر از اقبالی که در دسترس ما قرار دارد، می‌گوید: اقبال نقلی از «کتاب فی احوال الائمة» از حسین بن خزیمه دارد و نیز اشاره‌ای به «کتاب

الموالید» او. مق: تستری، قاموس الرجال ۳/۲۸۳. در اقبال (ص ۶۹/۵۹۸) تنها نامی از حسین بن خزیمه به میان آمده و اشاره‌ای به کتاب الموالید نشده (م احتمالاً خطا از کاتب بوده است) و همچنین یادی از «کتاب فی احوال الائمة» نشده است.

۱۳. *** کتاب الاخبار ابی عمرو محمد بن عبدالواحد... عن ثعلب / ابو عمر (عمرو) محمد بن عبد الواحد الزاهد غلام (صاحب) ثعلب (م. ح. ۳۴۵)

طرائف ۲۹۹ - ۳۰۰ / [ند ۸۵]

در باره مؤلف نک: سزگین ۸/۱۵۴ - ۱۵۸ ابن ندیم (ص ۸۲) او را به عنوان یک ضد علوی شدید توصیف می‌کند. [و کان نهاییه فی النصب و الميل علی علی علیه السلام] اما در برخی از منابع دیگر او را امامی دانسته‌اند (ریاض ۵/۴۷۹ و از او: ذریعه ۲/۶۸ ش ۲۷۳). محتملاً این همان کتاب المناقب او می‌باشد (نک: همین فهرست ذیل همین عنوان). مورد نقل شده (بحار ۳۵/۱۴۴ - ۱۴۵) اشاره به کمک ابوطالب نسبت به پیامبر [ص] در نشر دعوت میان بنی هاشم دارد.

۱۴. ***؟ اخبار الاخبار عند رکوب البحار / ناشناخته

الامان ۱۰۴/۱۱۶

محققان الامان ۲ آنرا به عنوان کتاب ناشناخته تصور کرده‌اند (مق: الامان ۲ ص ۲۲۸). محتمل است که این عنوان، توصیف محتوای کتاب باشد. مورد نقل شده دعایی است که سبب آرام شدن دریای طوفانی می‌شود.

۱۵. *** اخبار علی بن محمد بن احمد صاحب الزنج بالبصرة / ابوشر احمد بن ابراهیم

(بن احمد) بن معلى العمى البصرى (زنده در ۳۵۰)

ذریعه ۱/۳۳۶ ش ۱۷۵۸

فرج المهموم ۲۱۳ - ۲۱۴

در هر دو نسخه چاپی و خطی فرج المهموم (برگ ۱۴۳ - ر) عنوان «علی بن احمد»

آمده و بجای العمی، به اشتباه القمی ثبت شده است. در نجاشی (ص ۹۶ ش ۲۳۹)، طوسی، فهرست (ص ۵۸ ش ۹۰) و به تبع آن یاقوت، الادباء (۲/ ۲۲۵-۲۲۶) و معالم العلماء (ص ۱۸ ش ۸۱) عنوان تألیف به صورت «کتاب اخبار صاحب الزنج» ذکر شده است، موردی که در فرج المهموم آمده، بنظر می‌رسد، تنها قسمت باقی مانده این کتاب باشد. A. Popovic (که در کتاب *La révolte des esclaves en Iraq au IIIe/IXe siècle* پاریس ۱۹۷۶ صص ۱۷۲-۱۷۳) از وجود آن قطعه آگاهی نداشت، از نقلی باقی مانده در آن کتاب خبر نداشته است. این مورد از انتهای بخش دوم (در فرج المهموم) یا سوم (در فرج المهموم*) آن کتاب گرفته شده است. در آنجا مغیره بن محمد المهدی نجومی نشان می‌دهد که تاریخ و کیفیت مرگ علی بن محمد را بدرستی پیشگویی کرده است (۲ صفر ۲۷۰). گفته شده است که علی بن محمد را خفه کردند؛ در این جهت، این نقل قول با نقلهای دیگری که درباره قتل وی آمده متفاوت است (مقایسه کنید، Popovic صص ۱۹۱-۱۹۳) و نشانگر یک گزارش مستقل تاریخی است. منبع مؤلف برای قیام صاحب الزنج، پدر بزرگ (یا جد اعلاى او) معلى بن اسد است، کسی که او را حسین بن عبیدالله الغضائری (م ۴۱۱) به عنوان همکار نزدیک صاحب الزنج می‌شناسند (نجاشی ص ۹۶)؛ و نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «علی بن محمد الزنجی» [از: B.Lewis]؛ صفدی، ۴۰۵/۲۱-۴۱۳ و منابعی که در آنجا یاد شده است.

۱۶.***+ اخبار و انشادات / روایت شده از: ابوالحسن محمد بن یوسف بن موسی الناقط (م رمضان ۳۶۷)

مُهَج الدعوات ۲۱۲-۲۱۳

نام مؤلف در تاریخ بغداد (۳/ ۴۰۸) ابوالحسن محمد بن یوسف بن موسی الوراق معروف به ابن صباغ یاد شده است. گرچه وی احتمالاً طرفدار علویان بوده اما در هیچ موردی از وی به عنوان شیعه یاد نشده است. ابن طاووس می‌نویسد او نسخه‌ای از این کتاب را در بغداد در سال ۶۰۳ (مق: باب اول فصل اول) به خط ابواحمد عبدالسلام بن الحسین بن محمد البصری (م ۱۹ محرم ۴۰۵) دیده است [نک: Eche صص ۱۰۹-۱۰۹].

۱۱۰ و ۳۴۸ - ۳۴۹؛ این شخص کتابدار دارالکتب (دارالعلم سابور بن اردشیر؛ مة: Eche ص ۱۴۵) بوده است. نجاشی او را به شیخ الادب ملقب ساخته (ص ۸۵ ش ۲۰۵ در آنجا از وی با عنوان روای تألیفات احمد بن عبدالله بن احمد الدوری یاد می‌کند)؛ ابن طاووس شرح حال او را (مهج الدعوات ۲۱۳) از تاریخ بغداد (۵۷/۱۱ - ۵۸) یاد کرده است. مورد نقل شده بیان می‌کند که چگونه امام صادق [ع] و اسماعیل با کمک خداوند از دست مأمورانی که منصور برای قتل آنان فرستاده بود نجات یافتند.

۱۷. *** کتاب فی اخبار المهدی و نعوته و حقیقة مخرجه و ثبوتہ / ابونعیم احمد بن

عبدالله بن احمد الاصفهانی (م ۴۳۰)

ذریعه ۳۸/۱۰ ش ۲۰۸

اقبال ۷۰۴/۲۰۰

کشف المحجّة ۵۳

سعدالسعود ۱۹۱

طرائف ۱۷۹/۴۵، ۱۸۱ - ۱۸۳ / [ند ۴۵]، ۱۸۶ / [ند ۴۶]

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۴۴۵ - ۴۴۶ ذیل ۱/۶۱۶ - ۶۱۷. ابن طاووس (طرائف ۲ ص ۱۸۱) و برادرش احمد (بناء المقالة الفاطمية ص ۱۲۳) تأکید بر آن دارند که ابونعیم شیعه نبوده؛ در برابر، خوانساری (روضات ۱/۲۷۲) بر این باور است که ابونعیم شیعه بوده که تظاهر به سنی‌گری می‌کرده است. [○] به عنوان فوق‌الذکر در کشف المحجّة آمده؛ عنوان کتاب در طرائف ۱۷۹/۴۵ و طرائف ۱ ص ۱۸۱ (و نیز در ریاض ۱/۲۷۲ و ذریعه) «کتاب ذکر المهدی و نعوته و حقیقة مخرجه و ثبوتہ» یاد شده است. در طرائف ۱ ص ۱۸۶ با عنوان «کتاب اخبار المهدی» و در صراط (۲/۲۲۰ مة: همان ۲/۲۶۱) با عنوان «کتاب نعوت المهدی و خروجه و ما یکون فی زمانه و مدته» یاد شده است. اقبال و سعدالسعود عنوان کتاب را یاد نکرده‌اند. ابن

○. با انتشار کتاب ابونعیم تحت عنوان «الامامة و الرد علی الرافضة» (تحقیق: علی بن محمد بن ناصر الفقیهی، مدینه ۱۴۰۷) وضعیت مذهبی ابونعیم بهتر روشن می‌شود.

طاووس می‌نویسد: این کتاب دارای ۲۶ برگ است (طرائف ۱ ص ۱۷۹). از نوشته او چنین برمی‌آید که دارای ۱۵۶ حدیث بوده که در دو قسمت آمده: چهل و نه حدیث پیامبر در باره مهدی [ع] و ۱۰۷ روایت دیگر در باره همان موضوع (طرائف ۱ صص ۱۸۱ - ۱۸۳ م: صراط ۲/۲۲۰). موارد نقل شده تنها در طرائف ۱ (صص ۱۸۱ - ۱۸۳) آمده و آن عمدتاً توصیفی است از قسمت دوم کتاب اصفهانی.

خوانساری (روضات ۱/۲۷۲ - ۲۷۳) حدس می‌زند که کتاب ذکرالمهدی [ع] با «اربعون حدیثاً» ابونعیم یکی باشد. این حدس نادرست است چرا که چهل حدیث ابونعیم به طور کامل در کشف الغممه اربلی ۳/۲۵۷ - ۲۶۵ و نامه دانشوران [قم ۱۳۷۹] ۸/۷ - ۲۱ نقل شده و قسمتی از آن با مطالبی دیگر در «العرف الوردی فی اخبار المهدی» سیوطی نقل شده است (کتاب مذکور سیوطی با «الحاوی فی الفتاوی» او چاپ بیروت ۱۳۹۵، ۲/۵۷ - ۸۵ چاپ شده است؛ م: Gilliot, "Textes" صص ۳۴۸)؛ این نقلها با شرحی که از کتاب ذکرالمهدی در طرائف ۱ نقل شده مطابقت نمی‌کند.

۱۸. * اخبار الزهراء فاطمه [س] / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۱/۳۳۱ [ش ند]، ۳۴۴ [ش ند]

اليقين ۱۵۷ - ۱۶۰ / ۴۲۴ - ۴۲۷

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابن بابویه» [از: فیضی]، سزگین ۱/۵۴۴ - ۵۴۹. ابن طاووس یک روایت طولانی از وی نقل کرده که ضمن آن رسول خدا [ص] به امت خود می‌گوید: خداوند در معراج بدو امر کرد تا فاطمه [س] را به عقد علی [ع] درآورد. این نقل دوبار به نقل از اليقين در بحار (۱۸/۳۹۷ - ۴۰۰، ۴۰/۱۸ - ۲۱) آمده است. همانگونه که در باب دوم فصل دوم و باب سوم و فصل دوم گذشت، ابن طاووس تأکید می‌کند که «اليقين» را از خبار راویان و مؤلفان غیر شیعی فراهم آورده است. درباره نقل این خبر از ابن بابویه [شیعی]، وی چنین توجیه می‌کند که ابن بابویه خبر مذکور را از منابع سنی گرفته است. قسمتی از همین نقل (گویا از اليقين) در عاملی، اثبات الهداة ۳/۶۶۳ و با اختلاف اندکی در حلی، المحاضر صص ۱۴۳ - ۱۴۶ آمده است.

در نسخه چاپی المحتضر منبع حلی یاد نشده است. مجلسی (بحار ۱۸/۴۰۰) آنرا با عنوان کتاب المعراج می‌شناساند که یکی دیگر از تألیفات مفقود ابن بابویه است. بنظر می‌آید که ابن بابویه، این مطلب را در دو تألیف خود آورده بوده است. ابن طاووس از یکی و حلی از دیگری آن مطلب را برگرفته است. کتاب اخبار الزهراء با نام اخبار فاطمه [س] نیز معروف است (بحار ۴۳/۴۰ - ۴۵ از مناقب ابن شهر آشوب). محتمل است که این همان کتاب مولد فاطمه [س] (مق: ذریعه ۲۳/۲۷۵ ش ۸۹۶۰) باشد که ابن شهر آشوب در مناقب (مق: ۳/۱۳۰) از آن نقل می‌کند. ○

۱۹. *** کتاب اعلام الرسول / المأمون (ابوالعباس عبدالله بن هارون، خلیفه هفتم عباسی م ۲۱۸)

طرائف ۴۲۴ / [ند ۱۲۸]

این عنوان در طرائف *** برگ ۱۴۶ - پ «کتاب اعلام رسول الله [ص]» آمده. محتملاً این همان رساله فی اعلام النبوة است که ابن ندیم (ص ۱۲۹) از آن یاد کرده است. ابن طاووس آنرا از تألیف مأمون نقل نکرده، بلکه از برگی از چرم (ورقه من رق) که بدان ضمیمه شده نقل کرده و در آن روایتی آمده که عمر به فضیلت امام علی [ع] اعتراف کرده است.

نسخه‌ای که ابن طاووس ملاحظه کرده در شوال ۲۵۱ کتابت شده بوده و در کتابخانه رباط به نام «تربة الاخلاطية» که در سمت غرب بوده بود قرار داشته است. به گفته صفدی، خلیفه الناصر، حکم ساختن این رباط را داده و گفته است تا قبه‌ای بر قبر همسرش با نام خِلاطیه (م ۵۸۴) بسازند؛ وی کتابهای با ارزشی را نیز برای آن وقف نمود (نک: Eche ص ۱۹۸، Hartmann در کتاب الناصر ص ۱۲۶). بهاءالدین ابوالفضایل المیهنی (م ۶۱۴) سمت «شیخ رباط اخلاطیه» را از سال ۵۸۹ تا وفاتش برعهده داشت؛ نک: سبط بن الجوزی، مرات الزمان صص ۴۲۲، ۵۸۶.

○. این کتاب همچنین از مصادر کشف الغمة اربلی (۱/۴۵۸ - ۴۶۰، ۴۹۹ - ۵۰۲ چاپ دو جلدی) می‌باشد.

۲۰. ***- کتاب الاعمال المعروف بالسجل / ابو العباس الفضل بن ابی سهل بن نوبخت
(زنده در اوایل قرن سوم)

ذریعه ۱۲/۱۴۸ ش ۹۹۱

فرج المهموم ۱۲۵

عباس اقبال (خاندان نوبختی صص ۱۳ - ۱۴، ۲۰) یاد آور شده که ابن ندیم، نام پدر مؤلف یعنی ابوسهل را فضل یاد کرده، اما این نادرست است. همین فضل است که برخی از رسائل نجومی او را ابن طاووس نام برده است (اقبال عناوین این رسائل را نکرده است). برای جزئیات بیشتر نک: ← کتاب فی المسائل و ابتداء الاعمال.

۲۱. *** کتاب عمل ذی الحجة / ابوعلی الحسن بن محمد بن اسماعیل بن محمد بن
أشناس (أشناس) الاشناسی البزاز (البزار) (م ذی قعدة ۴۳۹)

ذریعه ۱۵/۳۴۴ ش ۲۲۰۴

اقبال ۵۳۲-۵۳۷/۳۱۷-۳۲۱، ۵۴۰-۵۴۱/۳۲۴-۳۲۵، ۳۲۹/۵۴۵-

۳۳۰، ۵۵۲-۵۵۳/۳۳۵-۳۳۶، ۷۱۳-۷۴۰/۴۹۶-۵۱۳.

درباره مؤلف (که یکی از شیوخ ابوجعفر طوسی است) نک: تاریخ بغداد ۷/۴۲۵-
۴۲۶ و نقل او در: ابن اثیر، اللباب ۱/۶۶ - ۶۷ (در آنجا وی را «رافضی خبیث»
خوانده است)؛ ریاض ۱/۳۱۱ - ۳۱۴؛ اعیان ۲۳/۷۰ - ۷۶؛ النابس ص ۵۴. ابن
طاووس از نسخه‌ای به خط مؤلف و با تاریخ ۴۳۷ بهره برده است. نکته جالب اینکه ابن
طاووس روایتی طولانی از خبر مباهله را به طور کامل نقل کرده است (اقبال ۷۱۳-
۷۴۰/۴۹۶-۵۱۳)؛ این نقل در بحار (۲/۲۸۶ - ۳۲۵ باب المباهله) نیز آمده است.
این نقل از کتاب المباهله مفقود شده ابو الفضل محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب شیبانی
(زنده در قرن چهارم، نک: به همین فهرست تحت عنوان الامالی) نقل شده است. محتملاً
ماسینیون در این استدلال که تألیف شیبانی غیر از کتاب المباهله محمد بن علی شلمغانی
(م ۳۲۲؛ مق: ذریعه ۱۹/۴۷ ش ۲۴۴) بوده و نیز این که شیبانی این حقیقت را مخفی
کرده و دلیل آن نیز شهرت شلمغانی به عنوان یک شیعه غالی بوده است، بر صواب است.

(نک):

"La Mubāhala de Médine et l'hypperdulie de Fatima," *Opera Minora*, ed. Y. Moubarac, I, Beirut, 1963, pp. 550-570, at p. 563).

گفته می‌شود زمانی که شلمغانی در مَعْلَنایا (نزدیک موصل) مخفی بوده تألیفات خود را به شیبانی روایت کرده است (نجاشی ص ۳۷۹).

۲۲. ** عمل رجب و شعبان و (شهر) رمضان / ابو عبدالله احمد بن محمد بن عبدالله بن حسن (حسین) بن عیاش الجوهری (م ۴۰۱)

ذریعه ۳۴۴/۱۵ ش ۲۲۰۶، ۲۲۰۷؛ ص ۳۴۶ ش ۲۲۱۹

اقبال ۶۵۸/۱۴۶

مهج الدعوات ۴۶ - ۶۹

نام مؤلف در مهج الدعوات و مهج الدعوات*** (برگ ۲۲ - ر) احمد بن محمد بن عبدالله بن عباس (در مهج الدعوات*: عیاس) یاد شده است. در اقبال، عنوان کتاب «عمل رجب» آمده و نامی از مؤلف به میان نیامده است. کلمه «شهر» در عنوان یاد شده در مهج الدعوات* نیامده؛ گویا ابن طاووس عنوان فوق را یک کتاب دانسته اما نجاشی (و به تبع وی، ذریعه) طوسی و ابن شهر آشوب سه عنوان مختلف را یاد کرده‌اند: کتاب عمل رجب، کتاب عمل شعبان، کتاب عمل شهر رمضان. محتملاً کتاب سه بخش بوده که جمعاً یک تألیف را تشکیل می‌داده است. مورد نقل شده در مهج الدعوات مشتمل بر ادعیه قنوت است که امامان آنرا انشاء کرده‌اند. در آنجا تنها از امام علی [ع] یاد نشده است. موردی که در اقبال آمده روایتی نبوی است درباره فضیلت دعا در نیمه رجب.

108

۲۳. *** کتاب عمل شهر رمضان / علی بن عبدالواحد بن علی بن جعفر النهدی الخُمَری (حمیری) (زنده در میانه یا اواخر قرن چهارم)

ذریعه ۳۴۴/۵ ش ۲۲۰۸، ۴۲/۲۱، ش ۳۸۷۳

اقبال ۲۲۷ - ۲۲۸/۳، ۲۴۱ - ۲۴۳/۱۲ - ۱۳، ۲۰/۲۵۳، ۲۲/۲۵۷

۲۵۷ - ۲۶۰/۲۶۰ - ۲۵ - ۳۲۲، ۳۳۳/۸۷، ۳۳۷ - ۳۴۱/۸۹ - ۹۳، ۴۱۵،
 ۴۱۶/۱۸۵ - ۱۸۶، ۴۲۴/۱۹۵، ۴۴۰ - ۴۴۱/۲۱۱ - ۲۱۲،
 ۴۴۴/۲۱۶، ۴۴۶/۲۲۰، ۴۴۹ - ۴۵۰/۲۲۶

براساس گفته افندی (ریاض ۴/۱۳۸) مؤلف معاصر مسن تر ابن بابویه بوده (در حدود ۳۱۱ - ۳۸۱) و احتمالاً تا مدتی پس از آن زنده بوده چرا که نجاشی (متولد ۳۷۲) ظاهراً مستقیماً از او روایت می کرده است (نک: نجاشی ص ۹۱ ش ۲۲۵ و نک: ذیل نام احمد بن اسحاق ص ۱۳۷ ش ۳۵۴، حکم بن ایمن؛ النابس ص ۱۲۴). در اقبال ص ۲۲۷/۳ عنوان کتاب «الکتاب المشتهر المأثور من العمل فی الشهور من عمل شهر رمضان» (مق: اعیان ۴۱/۳۴۶) آمده؛ احتمالاً این عنوان کامل کتاب است؛ در این صورت «کتاب عمل شهر رمضان» جزئی از آن خواهد بود (نک: ریاض ۴/۱۳۸ - ۱۳۹). ابن طاووس می نویسد: از نسخه‌ای دستنوشته مؤلف بهره برده است. موارد نقل شده مربوط به دعاهای رمضان و احادیثی در فضیلت آن است.

۲۴. *** کتاب عمل شهر رمضان / محمد بن علی بن محمد ابن ابی قُرَء (زندگی در اوایل قرن پنجم)

ذریعه ۳۴۵/۱۵ ش ۲۲۱۰

فلاح السائل ۴۵/۳۹، ۶۱ - ۶۲/۵۲ - ۵۳،

اقبال ۲۳۹/۱۱، ۲۴۴/۱۴، ۲۶۰ - ۲۷۹/۲۵ - ۴۲، ۲۹۶ - ۳۰۱/۵۸ -
 ۳۱۸، ۶۲ - ۳۲۰/۷۶ - ۷۸، ۳۳۰ - ۳۳۱/۸۵ - ۸۶، ۳۳۴/۸۷، ۳۶۳ -
 ۳۷۰/۱۱۶ - ۱۱۸ و ۱۲۱، ۳۷۲ - ۳۸۱/۱۳۰ - ۱۳۹ و ۱۴۱، ۳۸۵ -
 ۳۸۷/۳۸۸ - ۳۸۹، ۱۵۱ - ۱۵۲/۳۸۹ - ۳۹۰، ۱۵۶ - ۳۹۴ -
 ۳۹۵/۱۶۳ - ۱۶۴، ۴۱۹/۱۸۷ - ۱۸۸، ۴۲۱ - ۴۲۲/۴۲۲ - ۴۲۷ -
 ۴۳۲ - ۴۳۳/۲۰۳ - ۲۰۴، ۴۳۹ - ۴۴۰/۲۱۱، ۴۴۴ -
 ۴۴۶ - ۴۴۷/۲۲۰ - ۲۲۱، ۴۴۸ - ۴۴۹/۲۲۳، ۴۵۰ -
 ۴۵۱/۲۲۷ - ۲۲۸، ۴۵۲ - ۴۵۳/۲۳۰ - ۲۳۱، ۴۵۴/۲۳۴، ۴۵۸/۲۳۹

- ۲۴۰، ۴۸۷ - ۲۷۲/۴۸۹ - ۲۷۳، ۴۹۲ - ۲۷۵/۴۹۵ - ۲۷۸،
۲۷۹/۴۹۷ - ۲۸۰، ۲۸۵/۵۰۴

نام مؤلف به چند صورت آمده؛ ابن طاووس وی را محمد بن ابی قرّة نامیده؛ افندی (ریاض ۴۹۳/۵) او را محمد بن علی بن محمد بن محمد بن ابی قرّة خوانده (مق: ذریعه ۳۴۵/۱۵) و او را یکی از شیوخ نجاشی دانسته است (مق: ذریعه ذیل: عمل الجمعة). نجاشی (ص ۳۹۸ ش ۱۰۶۶) نام او را ابوالفرج محمد بن علی بن یعقوب بن اسحاق بن ابی قرّة القنّائی یاد کرده (برای این نسبت رک: یاقوت، البلدان، ۳۹۹/۴؛ ابن اثیر، اللباب، ۵۷/۳)؛ این نسبت در جای دیگری القنّانی (مق: تنقیح ش ۱۱، ۱۳۲، ۱۱، ۱۵۵)، العنّانی و العینائی آمده است. نجاشی کتاب «عمل الشهور» را از وی یاد کرده که کتاب عمل شهر رمضان، محتملاً جزئی از آن بوده است. در ذریعه احتمال داده شده که کتاب عمل شهر رمضان جزئی از کتاب المسرّة بوده است، اما شاهی برای این احتمال ذکر نشده است. این نیز روشن نیست که ابن ابی قرّة یا کسی دیگر کتابی با نام کتاب المسره نگاشته باشد. مواردی که در فلاح و اقبال آمده مشتمل بر ادعیّه شب‌های ماه رمضان است. کتاب الدعاء که در ذریعه ۱۸۴/۸ ش ۷۳۳ آمده به احتمال زیاد همان کتاب عمل شهر رمضان است. نک ← کتاب (جامع) فی العمل، ← کتاب المسره، ← کتاب المتهدد.

109

۲۵. ** عمل یوم الجمعة / ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان الكراچکی (م ۴۴۹)

ذریعه ۱۶/۲۴ ش ۸۳

جمال الاسبوع ۲۰۱-۲۰۷

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۴۳۴/۱ ذیل ۶۰۲/۱. محتملاً این عنوان اشاره است به: «الرسالة الناصرية فی عمل ليلة الجمعة و یومها» (مستدرک چ سنگی ۴۹۷/۳). کراچکی این کتاب را برای ناصرالدوله امیر دمشق نوشته است. این رساله محتملاً جزئی از الناصرية فی اعمال الیوم و اللیلة کراچکی بوده (نک: ذریعه)؛ مورد نقل شده دعای شب جمعه است.

۲۶. الامالی / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲/۳۱۵ ش ۱۲۵۱؛ ۱۵/۲۴۵ (ش ند)؛ ۱۹/۳۵۴ (ش ند).

فلاح السائل ۷۸/۷۵، ۷۹/۷۶، ۱۰۱/۹۶، ۱۲۵ - ۱۱۷/۱۲۶،
۱۵۸/۱۴۵ - ۱۴۶، ۱۸۹ - ۱۷۳/۱۹۱ - ۱۷۵، ۲۱۲/۲۳۲، ۲۶۸ -
۲۴۳/۲۶۹ - ۲۴۴.

اقبال ۱۴ - ۱۵/۵۴۴ - ۵۴۵، ۱۱۶/۶۳۴، ۱۳۵ - ۱۴۲/۶۴۹ - ۶۵۵،
۱۴۶ - ۱۵۶/۶۵۸ - ۱۶۲/۶۶۵ - ۶۷۰، ۱۶۵ - ۱۶۶/۶۷۳ - ۶۷۴، ۱۷۳ -
۱۷۵/۶۸۱ - ۶۸۲، ۱۷۹ - ۱۸۰/۶۸۴ - ۶۸۵، ۱۸۵/۶۸۹ - ۱۸۷ -
۱۹۰/۶۹۳ - ۲۱۷ - ۲۲۱/۷۱۹ - ۷۲۴، ۳۰۳/۶۴.

جمال الاسبوع ۴۴۹،

اللهورف ۲۱ - ۲۲/۲۵ - ۲۶.

برای بحث در این زمینه نک: ← کتاب العرض علی المجالس

۲۷. الامالی / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۲/۳۱۵ ش ۱۲۵۲

فلاح السائل ۱۶۷/۱۵۴، ۱۹۷/۲۱۵

اقبال اند ۴۹۲/۲۷۵ (حاشیه)

محاسبة النفس ۱۴ - ۱۵/۵،

المجتنی ۶

در بارة مؤلف نک: مکدر موت فلاح ۱۶۷/۱۵۴ = امالی، نجف ۱۳۶۷ ص ۵۴ =

تحقیق: حسین استاد ولی و علی اکبر غفاری، قم ۱۴۰۳، صص ۹۱ - ۹۲؛ فلاح

۱۹۷/۲۱۵ = محاسبة النفس = امالی صص ۱/۱ - ۲؛ اقبال ۲ = امالی ص

۱۳۶/۲۳۲؛ المجتنی = امالی صص ۹۸/۱۶۵ - ۱۶۶.

۲۸. ** الامالی / محمد بن ابی عبدالله (م ۳۱۲؟)

فتح الابواب ۲۴۵ - ۲۴۸،

فرج المهموم ۸۶

مؤلف کتاب که ابن طاووس وی را شیعی دانسته محتملاً ابوالحسین محمد بن جعفر بن محمد بن عون الاسدی الکوفی (م دهم جمادی الاول ۳۱۲) که به نام محمد بن ابی عبدالله معروف است (نجاشی ص ۳۷۳ ش ۱۰۲۰؛ تنقیح ش ۱۰۲۶۳؛ هیچ نوع تألیفی با عنوان امالی به وی نسبت داده نشده است). اگر نظر فوق درست باشد نسخه‌ای که ابن طاووس از آن استفاده کرده محتملاً دستنوشته مؤلف بوده زیرا تاریخ آن ۳۰۹ بوده است.

110

موردی که در فتح الابواب آمده در باره معجزه‌ای از امام سجاد [ع] است. ابن طاووس در فرج المهموم روایتی از روضه کافی (= الکافی ۱۹۵/۸ - ۱۹۶) نقل می‌کند که در آن امام صادق [ع] به شاگرد خود عبدالرحمن بن سیابه اظهار می‌دارد که دانش نجوم دانش مشروعی است؛ پس از آن ابن طاووس اظهار می‌دارد همین نقل در الامالی محمد بن ابی عبدالله آمده است.

۲۹. ** (*) کتاب الامالی / الناطق بالحق ابوطالب بن یحیی بن الحسین بن هارون

البطحانی (م. ح. ۴۲۴)

ذریعه ۳۱۲/۲ ش ۱۲۴۲ ص ۳۱۷ ش ۱۲۵۶، ص ۳۱۸ ش ۱۲۵۷

بحار ۷۲/۷۰ [ند فلاح]

اقبال ۲۴ - ۵۵۴/۲۵، ۵۸۲/۵۳ - ۵۸۳، ۷۰۱/۱۹۶، ۱۱۶/۳۶۴،

المضایقة و المواسعة ۳۳/۳۴۴

محاسبة النفس ۱۳ - ۵/۱۴

نام مؤلف در اقبال و محاسبة النفس، یحیی بن الحسین (یا اشتبهاً الحسن) ابن هارون الحسینی (الحسنی) آمده است. نام کوچک او در رساله المضایقة اشتبهاً علی ضبط شده؛ و همین اشتباه در ریاض (۳/۴۲۲ - ۴۲۳) و ذریعه (۲/۳۱۲) که ضمن آن

مضایقه را با غیاس خلط کرده است) تکرار شده است؛ در هر دو منبع علی بن الحسین را غیر از یحیی بن الحسین تصور کرده‌اند (مق: ریاض ۵/۳۳۲ - ۳۳۳ و رک: ذریعه). عمده موارد نقل شده مشتمل بر احادیث نبوی درباره فضایل دعا در مواقع مختلف است. در یک مورد (اقبال ۵۳/۵۸۲ - ۵۸۳) ابراهیم بن عبدالله بن الحسن می‌گوید: او نمی‌داند آیا برادرش محمد (نفس زکیه) همان مهدی موعود است که خداوند درباره‌اش با پیامبر [ص] سخن گفته یا نه.

(بطور کلی مق: C. Van Arendonk, *Les débuts de l'imāmat Zaidite au Yémen* tr. J. Ryckman, Leiden, 1960 فهرست اعلام، ذیل نام ابراهیم بن عبدالله). مورد نقل شده، استناد ابن طاووس به این نکته است که اگر چه برخی از حسنی‌ها خود را مهدی می‌خوانند مقصود آنها مهدی موعود نبوده است.

آقا بزرگ دو احتمال در باره مؤلف الامالی داده؛ یکی یحیی بن الحسین بن هارون الحسنی که در باره او عملاً چیزی نمی‌دانیم جز آنکه او در سال ۳۰۵ روایت می‌کرده و محتملاً زیدی بوده است (نک: ذریعه ۲/۳۱۷ ش ۱۲۵۴). اگر هم مؤلف بوده، نقلهای ابن طاووس تنها نقلهای باقی مانده از کتاب او و نشانه نگارش کتاب امالی توسط اوست. اما این احتمال با ملاحظه این حقیقت که حدیثی که در رساله المضایقه از منصور بن رامیش (المضایقه: رامش) (یعنی ابو منصور نیشابوری که در سال ۴۲۷ وفات یافت) نقل شده، رد می‌شود (تاریخ بغداد ۱۳/۸۶)؛ در این صورت احتمال دوم باقی می‌ماند که الناطق بالحق ابوطالب بن یحیی بن الحسین بن هارون البطحانی (م. ح. ۴۲۴) امام زیدیان طبرستان بوده است (نک: Madelung, *Qāsīm*, index). کتاب الامالی وی (در بروکلیمان نیامده مق: بروکلیمان ۱/۵۰۷ ذیل ۱/۶۹۷) با تلخیص قاضی یمینی جعفر بن احمد بن عبدالسلام بن ابی یحیی (م. ۵۷۳) با عنوان «کتاب تیسیر المطالب فی (یا: من) امالی الناطق بالحق ابی طالب (نسخه لیدن شماره ۶۳۵۳، و نسخه Ambrosiana، شماره D ۴۶۵ = شماره کاتولوگ ۷۲۱، Ambrosiana ۱۵۷۱ ج ۲ نک: O. Löfgren و R. Traini در کتاب فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه آمبروزیانا، Vicenza ۱۹۷۵ - ۱۹۸۱) و تعدادی از نسخه‌ها در مسجد جامع کبیر صنعا؛ مق: «فهرست

المخطوطات المكتبة العربية في جامع الكبير بصنعا» تحقيق: محمد سعيد المليح و احمد محمد عيسوي، قاهره ۱۹۷۸، صص ۷۰-۷۱) با تحقيق: يحيى عبدالكريم الفضيل به چاپ رسیده است (بيروت ۱۳۹۵)؛

W. Madelung, "Zu einigen Werken des Imams Abū Ṭālib" مة:

an-Nātiq bi l-Ḥaqq" در مجله *Der Islam* شماره ۶۳ سال ۱۹۸۶ صص ۵-۱۰. با این حال کتاب «تیسیر» مشتمل بر موارد نقل شده ابن طاووس نیست. در این صورت باید چنین فرض کرد که سید بن طاووس از تلخیص دیگر امالی بَطحانی (مفقود؟) بهره برده است.

۳۰. ** الامالی / ابوالفضل محمد بن عبدالله بن محمد بن عبدالله بن البهلول بن همام بن المطّلب الشیبانی (م ۳۸۷)

ذریعه ۲/۳۱۴ ش ۱۲۵۰

فلاح السائل ۱۵۱/۱۳۹ - ۱۴۰، ۱۶۲/۱۴۹، ۱۶۶/۱۵۳، ۱۷۱ -

۱۷۲/۱۵۸، ۱۷۷/۱۶۳، ۱۶۸ - ۱۹۹/۱۸۲، ۲۳۳/۲۱۲ - ۲۱۳، ۲۵۶ -

۲۵۷/۲۳۲ - ۲۳۳، ۲۸۱ - ۲۸۴/۲۵۵ - ۲۵۷، ۲۸۶ - ۲۸۸/۲۵۹ -

۲۶۰

اقبال ۲۴/۵۵۳ - ۵۵۴، ۲۳۸/۱۰، ۲۵۰ - ۲۵۱/۱۸، ۲۵۷ - ۲۵۸/۲۲ -

۲۳، ۳۸۷/۱۵۱، ۴۲۴/۱۹۵، ۴۴۱/۲۱۲، ۴۸۱ - ۴۸۴/۲۶۷ - ۲۷۰؛

۵۳۸ - ۵۳۹/۳۲۲ - ۳۲۳

جمال الاسبوع ۲۸۱ - ۲۸۳، ۲۸۵ - ۲۹۵، ۴۰۱، ۴۰۸، ۴۱۰، ۴۴۶، ۴۴۷،

۴۴۹، ۴۵۰

مهج الدعوات ۱۳۹ - ۱۴۱، ۱۴۳

در باره مؤلف (که در سن نودسالگی درگذشت). نک: تاریخ بغداد ۵/۴۶۶ - ۴۶۸؛

نجاشی ص ۳۹۶ ش ۱۰۵۹ (مق: ص ۲۵۴ ش ۶۶۵)؛ ریاض ۵/۵۱۵؛ نوابغ الرواة

صص ۲۸۰ - ۲۸۱. ابن طاووس نام وی را محمد بن عبدالله (المطلب)، محمد بن

(عبدالله بن) المطلب یا محمد بن عبدالمطلب یاد کرده است. نجاشی (متولد ۳۷۲) که بی واسطه و با واسطه از شیبانی نقل کرده، او را به تخلیط در اواخر عمر متهم کرده است. اگر آنچه را نجاشی دربارهٔ عناوین بعضی از تألیفات وی آورده مبنای قضاوت قرار دهیم، ظاهراً زمانی شیبانی مرام زیدی را پذیرفته است. اما روشن نیست که نجاشی به این دلیل وی را متهم کرده باشد. در کتابهای غیرشعی، شیبانی به جعل حدیث به نفع رافضه متهم شده است (تاریخ بغداد ۴۶۷/۵).

نجاشی از کتاب امالی یاد نکرده، اما از کتاب الدعاء وی یاد کرده که محتملاً همین کتاب باشد. ابن شهر آشوب در مناقب (۳/۱۷۶، ۲۷۶) از امالی نقل کرده است. همچنین کفعمی زاید در البلد (ص ۵۰۲) در فهرست منابع از آن یاد کرده است. این کتاب محتملاً در دست هاشم البحرانی (م ۱۱۰۷) قرار داشته و وی از آن در کتاب «مدینه المعاجز» (تهران ۱۳۰۰ ص ۲۷۳) نقل کرده است. عنوان کتاب تنها در کتاب اقبال ص ۱۸/۲۵۰ و مهج ۱۳۹ آمده است. هر دو مورد از جزء سوم کتاب گرفته شده؛ در سایر موارد، ابن طاووس این تعبیر را بکار می برد: «رؤینا باسنادنا الی الشیبانی» یا «حث ابوالمفضل محمد بن عبدالله»؛ این احتمال وجود دارد که در این موارد نیز او از همان «امالی» نقل می کند. بیشتر موارد نقل شده یا مشتمل بر ادعیه هستند (مث: نک: اقبال ۲۵۰ - ۱۸/۲۵۱، ۲۵۷ - ۲۲/۲۵۸ - ۲۳. دعاهایی برای هلال ماه رمضان؛ اقبال ۴۸۱ - ۲۶۷/۴۸۴ - ۲۷۰، دعای امام علی [ع] برای ختم قرآن؛ مهج الدعوات ۱۳۹ - ۱۴۱، دعایی که پیامبر [ص] به حضرت فاطمه [س] تعلیم داد؛ مهج الدعوات ۱۴۳، دعایی که امام حسن [ع] در وقت رفتن به ملاقات معاویه خواند. یا کیفیت خواندن دعا و ادعیه ویژه را بیان می کنند. موارد دیگر نیز در باره همین موضع است نظیر آنچه در اقبال ص ۱۰/۲۳۸، ۱۹۵/۴۲۴، ۲۱۲/۴۴۱ فضیلت زیارت قبر امام حسین [ع] را مورد بحث قرار می دهد.

۳۱. * الامالی / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۳۱۳/۲ ش ۱۲۴۸

فلاح السائل ۱۷۸/۱۹۴

در باره مؤلف نک: مة: طوسی، فهرست صص ۱۹۲ - ۱۹۴ ش ۷۱۳؛ اعیان ۳۳/۴۴ - ۵۳؛ النابس صص ۱۶۱ - ۱۶۲. در نقلی که آقا بزرگ تخلص کرده (ذریعه ۳۰۹/۲ ش ۱۲۳۶) ابن طاووس گفته است که او نسخه‌ای دوجلدی از امالی داشته که به خط حسین بن (هبة الله بن) رطبه (در باره وی نک: الثقات العیون ص ۸۳) و دیگران بوده است. آقا بزرگ منبع نقل خود را که تخلص کرده، یاد نکرده اما محتملاً منبع همان جزء اول فلاح است که ابن طاووس ضمن آن تعدادی از تألیفات طوسی را بیان می‌کند (فلاح صص ۱۳ - ۱۱/۱۵ - ۱۲)؛ آقا بزرگ از مطلبی که تخلص کرده و در فلاح نیست (مة: ← ابن طاووس، فلاح السائل) جهت رد نسبت امالی به فرزند طوسی ابو علی حسن بن محمد (زنده در ۵۱۵، نک: الثقات ۶۶ - ۶۷) استفاده کرده است. ○ (مة: اعیان ۴۸/۴۴).

مورد نقل شده ابن طاووس که مشتمل بر ادعیه حضرت یوسف [ع] در زندان است، گویا در چاپ تهران ۱۳۱۳ و نجف ۱۳۸۴ از امالی وجود ندارد. همانگونه که آقا بزرگ یادآور شده، چاپ تهران کامل نیست؛ همین مطلب در باره چاپ نجف نیز صادق است. آقا بزرگ یادآور شده که موارد اضافی فراوانی در نسخه‌ای از «امالی» در یک کتابخانه خصوصی در زنجان وجود دارد.

۳۲. *** کتاب عملیات الموصلة الی رب الارضین و السماوات / ابوالفضل یوسف

○ نسخه‌ای از امالی به شماره ۱۳۱۴ در کتابخانه ملک وجود دارد. در معرفی این نسخه در فهرست کتابخانه ملک (۴۷/۱) توضیحاتی آمده که ذکر آنها در اینجا سودمند می‌نماید: در ص ۴ نسخه ۱۳۱۴ طریق روایت این کتاب که علی بن طاووس بر نسخه خود نوشته بوده است آمده است و او گفته بوده است که من آنرا از پدرم روایت می‌کنم که او از شیخ حسین بن رطبه سوراوی و او از شیخ ابوالحسن فرزند شیخ طوسی روایت کرده بوده است و من بر پدرم خوانده‌ام و در کتاب اجازه‌ام یادداشت کرده‌ام و او اجازه روایت داده است و من به پسر محمد و دو خواهرش که حافظ و کاتب‌اند اجازه داده‌ام و این مجلد هجده جزو است و این همان است که در دست همگان است و روی هم این کتاب بیست و هفت جزو است و همه نزد من است به خط شیخ حسین بن رطبه و نسخه من از روی خط ابن ادریس نوشته شده است. م

بن محمد بن احمد معروف بابن الخوارزمی (زنده در قرن ششم)

ذریعه ۳۴۸/۱۵ ش ۲۲۳۳

المجتنی ۲۵-۲۸

آقا بزرگ تألیفی را با این نام بدون ذکر نام مؤلف یاد کرده و گفته است که این کتاب مورد استناد کفعمی در جُتّه و البلد قرار گرفته است. افندی (ریاض ۴۰۲/۵) که عنوان کامل کتاب را از المجتنی نقل کرده، احتمال می‌دهد که نویسنده سنی باشد. این می‌تواند درست باشد. ابن خوارزمی حدیث نبوی را نقل کرده که آنرا در دمشق در ۵۳۶ از برهان‌الدین بلخی (یعنی ابوالحسن علی بن الحسن بن محمد بن شاذان [م شعبان ۵۴۸]؛ نک: ابن عساکر تاریخ ۱۲/۲۰؛ ابن ابی الوفاء ۱/۳۵۹-۳۶۰؛ لکهنوی صص ۱۲۰-۱۲۱) شنیده است. برهان‌الدین نیز به عنوان شیعی شناخته نمی‌شود؛ وی در حلب اذان شیعی را تحریم کرده بود (یعنی: جمله حی علی خیر العمل) (نک: شذرات الذهب ۱۴۸/۴؛ مق: ابن عساکر).

مورد نقل شده در المجتنی روایتی از پیامبر [ص] است که در آن ثواب قرائت سوره اخلاص را بعد از هر نماز یاد آور می‌شوند.

۳۳. *** کتاب الانبیاء و الاوصیاء من آدم الی مهدی [ع] / محمد بن علی (شلمغانی) (م ۹۳۲۲)

فرج المهموم ۱۱۱

در فرج المهموم از مؤلف تنها با عنوان محمد بن علی یاد شده؛ محتمل است که این اشاره به شلمغانی غالی باشد (نک: نجاشی ص ۳۷۸ ش ۱۰۲۹؛ نوابغ ص ۲۸۹)؛ اولاً نام تألیف آنگونه که در فرج المهموم آمده می‌تواند عنوان کامل تألیف (در جای دیگر شناخته نشده) شلمغانی یعنی «کتاب الاوصیاء» باشد (در باره آن نک: نجاشی و ذریعه ۴۷۸/۲ ش ۱۸۷۳؛ مق: G. Levi della Vida, در:

"Un'antica opera sconosciuta di controversia šī'ita", *AIUON*, 14, 1964

صص ۲۳۳-۲۴۴ در صص ۲۴۰-۲۴۴)؛ ثانیاً از آنجا که شلمغانی نزد شیعیان امامیه

به دلیل داشتن عقاید انحرافی منفور بوده، محتمل چنین می‌نماید که ابن طاووس به عمد نام کامل وی را نیاورده است (مق ← کتاب العمل فی ذی الحجة). مورد نقل شده مربوط به ملاقات زین العابدین [ع] و یک نجوم شناس است که ضمن آن امام سجاد [ع] تسلط خود را بر غیب ثابت می‌کند. همان نقل (به توسط فرج المهموم) در بحار ۴۲/۴۶؛ ۳۳۸/۵۷ آمده است.

۳۴.***؟ انفاس المحامد و نفائس الجواهر / ابن سهله

طرائف ۶۴/۲۳۹

در طرائف* برگ ۶۰- و طرائف*** برگ ۷۶- پ، ابن سهلوه (سهلویه؟) را به عنوان مؤلف این کتاب می‌شناساند. این در حالی است که متن طرائف ۱ نامشخص است (و روی مثل ذلك صاحب کتاب انفاس المحامل و نفائس الجواهر عن ابن سهلوه). متن در طرائف ۲ چنین است: و روی مثل ذلك صاحب کتاب انفاس الجواهر؛ در نقلی از طرائف در اثبات ۲۷۲/۴، عنوان «کتاب اساس الجواهر» آمده است. کلمه المحامل (شکل تحریف شده المحامد) تنها در طرائف ۱ آمده است. نویسنده شناخته شده نیست. در طرائف ترجمه فارسی (ص ۱۱۲) آمده است که نسخه در مدرسه نظامیه وجود دارد. مورد نقل شده در باره تهدید عمر در مورد سوزاندن خانه حضرت فاطمه [ع] است در صورتی که افرادی که داخل آن هستند (یعنی علی، عباس و زبیر) بیرون نیایند و با ابویکر بیعت نکنند. همان نقل (به احتمال توسط طرائف) در حلی، نهج الحق (ص ۲۷۱- ۲۷۲ و از آنجا در بحار ۳۳۸/۲۸- ۳۴۰) آمده است. در آنجا از مؤلف یاد نشده و نام تألیف «کتاب المحاسن و انفاس الجواهر» آمده است.

114

● *** کتاب الانواع / ابوحنیفه احمد بن داود الدینوری (م. ح. ۲۸۲)

فرج المهموم ۲۰۵

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۱۲۷- ۱۲۸ ذیل ۱/۱۸۷؛ سرگین ۶/۱۵۸- ۱۵۹؛ ۳۴۹/۷؛ دائرة المعارف چ ۲ مقاله «الدینوری» از [B. Lewin]. برای سیستم انواع نک:

دائرة المعارف ج ۲ مقاله: «انواع» [از: Ch. Pellat]؛ همانگونه که سزگین یاد آور شده چند قطعه از کتاب دینوری در منابع متفرقه آمده‌اند. مورد نقل شده در فرج المهموم از ربیع الابرار (نک: ۱۰۳/۱ - ۱۰۴؛ مق: سزگین ۱۵۸/۶) است.

۳۵.***++ الانواع / احمد بن عبدالله الثقفی (م ۳۱۹)

ذریعه ۴۰۹/۲ ش ۱۶۳۴

فرج المهموم ۲۰۳

در فرج المهموم* (برگ ۱۳۶ - ر) به جای ثقفی اشتبهاً «مقفی» آمده است. ابن ندیم (ص ۱۶۶) نام مؤلف را ابوالعباس احمد بن عبیدالله بن محمد بن عمار (عماد) الثقفی الکوفی یاد کرده است. ابن طاووس او را شیعه نمی‌داند اما از عناوین برخی از مؤلفات وی که ابن ندیم فهرست کرده، چنین برمی‌آید که او باید جانبدار امام علی [ع] باشد. نک: نوابغ ص ۳۱. مق: Matar/ArOr, p. 321.

۳۶.***+ الانوار / ابوالقاسم اسماعیل بن عباد بن العباس الطالقانی معروف به صاحب بن

عباد (م ۳۸۵)

ذریعه ۴۱۱/۲ ش ۱۶۳۹

سعد السعود ۱۳۶

اليقين ۱۷۴ - ۱۷۵ / ۴۵۷ - ۴۵۸

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله: «ابن عباد» [از: Ch. Pellat و Cl. Cahen]. افندی، ریاض (۱/ ۸۴ - ۹۱) صاحب را به عنوان یک عجمی امامی شیعی توصیف کرده که عرب را بر غیر عرب ترجیح می‌داده است. افندی بر این باور است که صاحب معتزلی نبوده است؛ اما از آنجا که اشاعره میان اصول شیعی و معتزلی نمی‌توانستند تفاوتی بگذارند او را معتزلی معرفی کرده‌اند. ابن طاووس به حقیقت نزدیکتر است آنجا که وی را به عنوان یک معتزلی می‌شناساند که برخی از عقاید شیعه را برگرفته است (اليقين ۱۷۴ / ۴۵۷).

در ریاض، از کتاب الانوار یاد شده است اما در معالم از آن یاد نشده است. با این حال آیا ابن شهر آشوب از آن خبری داشته است؟ وی در مناقب روایات چندی از «الانوار» آورده اما از مؤلف یاد نکرده است (۱/۱۴۰؛ ۳/۶۶، ۲۰۲، ۲۰۹، ۴۱۵، ۴۴۱). موارد نقل شده مربوط به فضائل امام علی [ع]، امام حسین [ع] و امام کاظم [ع] است. تألیف مورد بحث یا انوار صاحب است یا «الانوار فی تاریخ الائمة الابرار» از ابوالحسن علی بن هبة الله بن عثمان الموصلی مؤلف قرن ششم (مق: منتجب الدین صص ۱۰۹ - ۱۱۰). در یقین، صاحب برخی از القاب امام علی [ع] را ذکر کرده که بدان معروف بوده است. مورد نقل شده در سعدالسعود درباره شجاعت امام حسین [ع] در کربلا است.

۳۷. ***؟- کتاب العقبة / ناشناخته

سعدالسعود ۱۳۵

عنوان فوق اشاره به توطئه قتل پیامبر [ص] در مراجعت از تبوک و جلوگیری از خلافت امام علی [ع] دارد (نک: Kohlberg در "Şahāba" صص ۱۵۲ - ۱۵۶).

۳۸. ***+ - کتاب الاقضية / ابوعلی الحسین بن علی بن یزید الکراییسی (م ۲۴۵ یا ۲۴۸)

طرائف ۱۴۱/۴۶۰

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «الکراییسی» [از: Brokelmann]؛ سزگین ۱/۵۹۹ - ۶۰۰. آغاز جمله که در آن نام مؤلف آمده، در طرائف ۲ نیامده اما در طرائف ۱ ذکر شده است. همچنین در طرائف* (برگ ۱۲۴ - پ). ابن طاووس، مؤلف را به عنوان «من کبار رجال الاربعة المذاهب» یاد می‌کند. این تألیف با عنوان کتاب القضاء در اختیار ابن حجر عسقلانی (م ۸۵۲) بوده است. وی از آن به عنوان یک مجلد بزرگ مشتمل بر روایات، مناظرات با مخالفان و آگاهیهای مفید دیگر یاد می‌کند (لسان المیزان ۲/۳۷۲؛ مق: سزگین ۱/۶۰۰). ابن طاووس می‌گوید: این تألیف اسامی شش تن

از اصحاب و شش تن از تابعین را یاد می‌کند که به جایز بودن متعه در حیات پیامبر [ص] و پس از آن بوده‌اند. در صراط المستقیم بیاضی ۱/۹ این تألیف ضمن منابعی که با واسطه مورد مراجعه قرار گرفته، یاد شده، نام مؤلف الحسن بن یزید آمده است. در صراط ۳/۲۷۵ - ۲۷۶ که اشاره به مطلب نقل شده از کتاب الاقضیه (که در طرائف ص ۱۴۱/۴۶۰ آمده) کرده، نام مؤلف الحسن بن علی بن یزید آمده است. ابن طاووس در طرائف ۲۰۵/۵۳، مطلبی از کتاب کرایسی درباره ابتدای اصطلاح سنی نقل کرده است. این نقل را به احتمال از کتاب الاقضیه برگرفته است.

۳۹* - الآراء و الديات / ابو محمد الحسن بن موسی النوبختی (زنده در ۳۱۰)

ذریعه ۱/۳۴ ش ۱۶۵

فرج المهموم ۱۲۱

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/۵۳۹ - ۵۴۰؛ ۳/۱۵۵. از این تألیف که ناتمام برجای مانده، تنها قطعه‌هایی باقی مانده است. مثلاً در: ابن جوزی، تلبیس ابلیس. نک: اقبال: خاندان نوبختی ص ۱۳۶ - ۱۴۰؛ مقدمه H. Ritter بر چاپ فرق الشیعه نوبختی، صص یا - زای [= ۱۷]، کاف - باء تاکاف - زای [= ۲۲ - ۲۷]. ابن طاووس اظهار می‌کند: او نسخه‌ای از این کتاب را دارد. نک ← کتاب الرد علی ابی علی الجبائی.

۴۰ + کتاب العرائس فی المجالس و یواقیت التیجان فی قصص القرآن / ابواسحاق

احمد بن محمد بن ابراهیم الثعلبی (م ۴۲۷)

فرج المهموم ۲۱ - ۲۲، ۲۷

سعد السعود ۲۱، ۴۲، ۲۴۰ - ۲۴۱

در باره مؤلف و عناوین مختلف این تألیف نک: بروکلیمان ۱/۴۲۹ ذیل ۱/۵۹۲. Sbath (ص ۳۵ ش ۶۲۶) عنوان کتاب را العرائس و القصص آورده است. در فرج المهموم نام مؤلف به اشتباه محمد بن ابراهیم و ایضاً همان ص ۴۲ به عنوان الثعلبی اشاره شده است. عنوانی را که در اینجا آورده‌ایم در فرج المهموم ص ۲۱ (فرج

المهموم* برگ ۱۴ - ر) سعد ص ۲۱ و ۲۴۰ آمده است. مورد فرج المهموم ص ۲۷ کتاب العرائس و المجالس آمده و در سعد ص ۴۲ کتاب العرائس. عنوان «یواقیت التیجان» گویا برای این تألیف ثبت نشده است. در فرج المهموم ص ۲۱ - ۲۲ = ثعلبی، قصص ص ۴۲ (ادریس)؛ فرج المهموم ۲۷ = ثعلبی، قصص ص ۱۴۸ (موسی)؛ سعد ۴۲ = ثعلبی، قصص ص ۸۵ (هاجر و سارا)؛ سعد ۲۴۰ - ۲۴۱ (فرم ۸ برگ ۱ - ر سطر ۱۴) = ثعلبی قصص ص ۱۴۵ (ذوالکفل).

۴۱. کتاب الاربعین / منتجب الدین ابو عبدالله (یا: ابو جعفر) محمد بن (ابی) مسلم بن ابی الفوارس الرازی (زنده در ۵۸۶)

ذریعه ۱/۴۲۷ ش ۲۱۸۴

اليقين ۶۳ - ۷۴/۲۵۲ - ۲۷۰، ۱۴۲ - ۱۴۸/۳۹۴ - ۴۰۴

اگر گفته‌های ابن طاووس را مبنا قرار دهیم باید بگوییم که مؤلف کتاب، شیعه‌ای بوده که از راویان سنی نیز روایت می‌کرده است. او در چند شهر و منطقه، حدیث شنیده و یا روایت نقل کرده است: شیراز (در محرم ۵۴۰) (اليقين ۶۵/۲۵۴، ۱۴۲/۳۹۴)؛ کازرون (در ۱۹ رجب ۵۷۱) اليقين (۷۳/۲۶۸)؛ خانه خود که در منطقه درب البصرین بغداد (در ربیع الاول ۵۸۱) (اليقين ۷۲/۲۶۶ و ۲۶۸ و ۱۴۲/۳۹۴، ۱۴۵/۳۹۸) و مسجد مار دین (در ربیع الاول ۵۸۶). (اليقين ۱۴۷/۴۰۴).

آقا بزرگ (به پیروی از اربلی در کشف الغمه) عنوان کتاب را الاربعون حدیثاً فی المناقب نامیده است. حدوداً یک سوم احادیث این کتاب (سیزده از چهل حدیث) در اليقين آمده است. ابن طاووس (اليقين ۶۳/۲۵۲، ۶۷/۲۵۸، ۶۸/۲۶۰ یادآوری کرده که نسخه اصل در کتابخانه مدرسه نظامیه بغداد (الخزانة النظامية العتيقة) موجود است. این اشاره بدان است که کتابخانه اصلی نظامیه غیر از کتابخانه نوبنیاد الناصر است که به نام ناصریه شناخته می‌شود. م: عواد، خزائن صص ۱۴۸ - ۱۴۹؛ Eche صص ۱۷۰ - ۱۷۲؛ Hartmann، صص ۱۹۹ - ۲۰۰ به کتابخانه قدیمی با نام دارالکتاب العتیق بالمدرسة النظامية Násir. نک: م: ابن الساعی، الجامع المختصر فی عنوان التواریخ و

عیون السیرج ۹ تحقیق مصطفی جواد، بغداد ۱۳۵۳ ص ۱۶۰ در باره وفات (۸ جمادی الثانی ۶۰۱) ابو جعفر عمر بن ابی بکر بن عبیدالله الدباس (این اسم در: منذری، التکلمة ص ۱۰۱ با این عنوان آمده: ابو حفص عمر بن ابی بکر عبدالله بن ابی سادات البغدادی الدباس) که به عنوان «مشرف» کتابخانه قدیمی کار می کرده است (مق: سیوطی بغیة ۲/۲۱۹). از آنجایی که همه کتابهایی که ابن طاووس از آنها در یقین نقل کرده جزو کتابخانه وی بوده است باید قاعدتاً نسخه‌ای از کتاب الاربعین را که برگرفته از نسخه اصلی آن در نظامیه بوده در اختیار داشته باشد. براساس آنچه محققان یقین ۲ (ص ۲۵۲ ش ۱) اظهار داشته‌اند نسخه کاملی از این کتاب در مشهد وجود دارد که تنها چند صفحه از میانه آن ناقص است.

۴۲. *** کتاب الاربعین فی الادعیة الماثورة عن سید المرسلین / محمود بن ابی سعید بن طاهر السجزی (زنده در ربیع الاول ۵۸۷)

فتح الابواب ۱۵۱ - ۱۵۸

گویا ابن طاووس، السجزی را نمی‌شناخته اما وی برای آگاهی‌های بیشتر به یک فرد ناشناخته اما مورد اعتماد مراجعه کرده که او سجزی را فردی پرهیزگار و نویسنده پرکار حنفی شناسانده است. مورد نقل شده روایت دوم از کتاب الاربعین است که در باره استخراج می‌باشد؛ این روایت همراه با شرحی از السجزی (که شامل یک نقل از کتاب فردوس الاخبار دیلمی [مق: ← الفردوس] است) می‌باشد. سجزی این حدیث را در ربیع الاول ۵۸۷ از امام رکن‌الدین روایت کرده است.

۴۳. کتاب الاربعین عن الاربعین / ابوسعید محمد بن احمد بن الحسین النیشابوری (زنده در نیمه اول قرن پنجم)

ذریعه ۴۳۲/۱ ش ۲۲۰۱

الیقین ۱۹۷/۵۰۶

متعجب‌الدین (ص ۱۵۷ و از او: عاملی، امل‌الامل ۲/۲۴۰، النابس ص ۱۴۹، ذریعه)

نویسنده را بعنوان جد ابوالفتوح الحسین بن علی بن محمد رازی مفسر شناسانده و از کتاب با عنوان «کتاب الاربعین (ذریعه: الاربعون حدیثاً) عن الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین». چند نسخه از این کتاب موجود است (ذریعه، ذیل بروکلیمان ۷۰۸/۱).

۴۴. * کتاب الاربعین فی مناقب امیرالمؤمنین / ابوالمؤید الموفق بن احمد بن محمد (یا: اسحاق) المکی الخوارزمی خطیب (یا: اخطب) خوارزم (م ۱۱ صفر ۵۶۸)

طرائف ۱۳۸ / [ند ۳۳] ۴۱۱-۴۱۲/۴۱۲

در باره این نویسنده حنفی نک: بروکلیمان، ذیل ۶۲۳/۱،

"De unbekannte schriftsteller al-Mawaffaq al-Ḥāṣī," *Der Islam*, 66, 1988, pp. 311-330, at, p. 318, 328 وارجاعات همانجا:

- در باره اختلافی که در نام جد مؤلف وجود دارد نک: به مقدمه الخراسان بر چاپ مناقب نجف ۱۳۸۵ (ص ۱۵ ش ۱). خراسان (در ص ۲۳) یاد آور شده که مناقب با عنوان کتاب فضائل امیرالمؤمنین آمده و همینطور در مواردی این عنوان با عنوان کتاب دیگر خوارزمی «کتاب الاربعین فی مناقب النبی الامین و وصیه امیرالمؤمنین» خلط می شود. او افزوده است که این اشتباه باعث شده تا برخی از مواد از کتاب نخست به کتاب دوم او نسبت داده شود. اطلاعات بیشتری را عبدالعزیز طباطبائی در باره کتاب المناقب بدست داده است. او نقلی را از کتاب مقتل الحسین (نجف ۱۳۶۷ ج ۱ ص ۵۰) خوارزمی نقل کرده که خوارزمی ضمن آن به یک مجموعه خودش در باره فضائل علی [ع] با عنوان الاربعون اشاره کرده است. طباطبائی عنوان کامل آن را چنین شناسانده «کتاب الاربعین فی فضائل امیرالمؤمنین» و یاد آور شده (بدون ذکر شاهی) که این گویا مشتمل بر بیش از چهل حدیث می باشد (طباطبائی، اهل البیت، تراثنا ۱/۱، ۱۴۰۵ ص ۲۱). بنابراین در اینجا دو کتاب وجود دارد یکی با عنوان المناقب یا کتاب فضائل امیرالمؤمنین و دیگری با عنوان کتاب الاربعین فی مناقب النبی الامین و وصیه امیرالمؤمنین یا کتاب الاربعین فی فضائل امیرالمؤمنین. کتاب دوم مورد استفاده شرح حال نویس زمخشری، اندرسانی قرار گرفته است (نک: یافی ص ۳۷۰)؛ همچنین یکی از ماخذ ابن

شهر آشوب در مناقب (۱/۱۲۵) و برهان او (مق: طرائف ۸۱/۲۰) بوده است. به نظر می‌رسد که این کتاب مفقود شده است (حر عاملی با واسطه از آن نقل کرده در حالی که از کتاب مناقب خوارزمی مستقیماً نقل کرده است؛ نک: اثبات ۱/۶۵، ۶۷).

ابن طاووس در طرائف ۱، ص ۱۳۸ بدون آنکه از کتاب الاربعین نقل کند از آن یاد کرده است. موردی که در طرائف ص ۴۱۱-۴۱۳/۱۲۴-۱۲۵ نقل شده قسمتی از خطبه‌ای است که امام علی [ع] قبل از انتخاب عثمان ایراد کرده است. همین متن (با همان اسناد) در مناقب خوارزمی (ص ۲۲۴) وجود دارد. ممکن است ابن طاووس از کسانی باشد که مناقب / فضائل را با الاربعین یکی می‌دانسته است؛ در تصور نخست بنظر می‌آید که این قابل جمع با این حقیقت نباشد که طرائف ص ۴۱۳-۴۱۶/۱۲۵-۱۲۶، که فوراً بعد از طرائف ص ۴۱۱-۴۱۳/۱۲۴-۱۲۵ آمده، از خوارزمی نقل شده باشد اما در نسخه چاپی مناقب نیامده است. ابن طاووس توضیح نمی‌دهد که این نقل را از کدام کتاب خوارزمی نقل کرده است. هر چند لزوماً از اربعین نقل نکرده است. آنگونه که خواهیم گفت نسخه چاپی مناقب شامل متن کامل کتاب نیست. این امکان نیز وجود دارد که وی از تألیف سومی از خوارزمی استفاده نموده است.

۴۵+. کتاب الاربعین (فی) المتقی من مناقب امیرالمؤمنین / ابوالخیر احمد بن اسماعیل بن یوسف القزوینی الشافعی (م ۵۸۹ یا ۵۹۰)

الیقین ۱۹۵/۵۰۳، ۱۹۷/۵۰۶

در باره مؤلف نک: قزوینی ۱۴۴/۲-۱۴۸؛ صفدی ۶/۲۵۳-۲۵۵؛ ابن قاضی شُهبه ۲۸/۲-۲۹. نسخه اصل (آنچه را که ابن طاووس می‌بایست کپی آنرا در کتابخانه خود داشته باشد، مق: ← کتاب الاربعین [ابن ابی الفوارس]) در «مدرسه أم الخلیفة الناصر» قرار داشته است. این مدرسه به دستور مادر خلیفه الناصر، زمرد خاتون (م ۵۹۹) در کنار رباط و مقبره‌ای در غرب بغداد بنا شده بود (نک: Hartmann در کتاب *Nāsir* صص ۱۸۰، ۳۰۱).

کتاب الاربعین اخیراً به چاپ رسید (عبدالعزیز طباطبائی، تراثنا ۱/۱، ۱۴۰۵)

صص ۹۵ - ۱۲۸). حدیث نقل شده در الیقین (همان حدیثی نقل شده در الیقین صص ۱۹۵/۵۰۳، ۱۹۷/۵۰۶) در ص ۱۱۳ همین چاپ آمده است.

۴۶. کتاب الاربعین فی اصول الدین / ابو عبدالله محمد بن عمر بن حسین فخرالدین الرازی (م.ح. ۶۰۶)

سعد السعود ۲۹۶

طرائف ۳۳۵ - ۳۳۷ [ند ۹۷]، ۵۱۵ - ۵۲۰/۱۵۸ - ۱۶۱

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۶۶۶ - ۶۶۹ ذیل ۱/۹۲۰ - ۹۲۴. ابن طاووس که از این اثر با عنوان کتاب الاربعین یاد می‌کند این سخن را از او آورده که کتاب را به عنوان دستورالعملی برای فرزندش نوشته است (طرائف ۱۵۸/۵۱۵ = کتاب الاربعین، حیدرآباد ۱۳۵۳ ص ۳). ابن طاووس در طرایف ۱ ص ۳۳۵ - ۳۳۶، به مسأله بیست و سوم اشاره می‌کند (= اربعین صص ۲۳۷ - ۲۴۴) و در طرائف ۱ ص ۳۳۶ - ۳۳۷ آغاز مسأله بیست و چهارم را گزارش کرده است (= اربعین ص ۲۴۴). هر دو مورد با حمله به رازی همراه است. موردی در طرائف صص ۵۱۵ - ۵۱۸/۱۵۸ - ۱۶۰ (= اربعین صص ۴۶۵ - ۴۶۸) که از بابی در باره برترین صحابه نقل شده، امام علی [ع] را به عنوان اعلم توصیف می‌کند. (جمله‌ای در سعد ص ۲۹۶ از همین مورد گرفته شده است). نقل طرائف صص ۵۱۸ - ۵۲۰/۱۶۰ - ۱۶۱ (= اربعین صص ۴۷۴ - ۴۷۶) درصدد اثبات افضلیت امام علی [ع] می‌باشد. خواننده‌های طرایف ممکن است به این باور برسند که این مطالب، عقاید رازی را منعکس می‌کند، اما واقعیت بر خلاف آن است. در اربعین، رازی صریحاً این عقیده را به عنوان آرای شیعه می‌شناساند و پس از آن در رد آنها می‌کوشد. روشن نیست که ابن طاووس عمداً این مطلب را ذکر نکرده یا خواسته تا آنرا مخفی نگاه دارد تا «این عالم بزرگ اشعری» (رازی در طرائف ص ۳۴۹/۱۰۰، ۱۰۲/۳۵۴ و ۵۱۵/۱۵۸ به این الفاظ توصیف شده است) را در باره فضیلت امام علی [ع] با شیعه هم عقیده بشناساند. در واقع مؤلفان مختلف شیعی، رازی را به دلیل داشتن عقایدش در باره امام علی [ع] مورد انتقاد قرار داده‌اند؛ مثلاً: برهان‌الدین محمد بن

محمد بن علی الهمدانی القزوينی شاگرد منتجب‌الدین و خواجه نصیرالدین طوسی در «کتاب تخصیص البراهین نقض المسألة فی الامامة من کتاب الاربعین تصنیف فخرالدین الرازی» (ذریعه ۴/۴ ش ۸). علامه حلی این کتاب را می‌شناخته (نک: الاجازة الكبيرة لبني زهرة الحلبي، بحار ۱۲۸/۱۰۷) اما نشانی وجود ندارد که ابن طاووس از آن آگاهی داشته باشد. برای حمله شدید مجلسی به عنوان «الرازی الناصبی» نک: بحار الانوار ۳۸۳/۳۵ - ۳۸۵. گاهی نیز او را «فخرهم الرازی» (م: بحار ۳۵/۳۹۴) و «امام النواصب» (بحار ۳۶/۳۳) می‌خواند.

۴۷. *** کتاب العرّض علی المجالس / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲/۳۱۵ ش ۱۲۵۱، ۱۵/۲۴۵ [ش ند]

فلاح السائل ۲۶۶/۲۴۱ - ۲۴۲

ارتباط میان امالی ابن بابویه و العرّض علی المجالس (یا: عرض المجالس) نیاز به شرح بیشتری دارد؛ قدیمی‌ترین فهرست آثار ابن بابویه فهرستی است که نجاشی و طوسی بدست داده‌اند؛ طوسی از هیچکدام از این عناوین یاد نکرده اما نجاشی (ص ۳۸۹) تنها از کتاب العرّض علی (فی) المجالس آگاهی داده است. نخستین مؤلفی که به امالی اشاره کرده ابن شهر آشوب در معالم (صص ۱۱۱ - ۱۱۲ ش ۷۶۴) است؛ ابن شهر آشوب از العرّض نیز یاد کرده (که احتمالاً به اشتباه) در نسخه چاپی «العوض عن المجالس» آمده است (معالم ص ۱۱۲). عنوانی که ما یاد کرده‌ایم در فلاح ص ۲۶۶/۲۴۱ آمده است. عنوان «مجالس» اولین بار در دوره صفوی یاد شده و به صورت یک عنوان جانشین برای «امالی» بکار رفته است. مجلسی در مقدمه بحار به تألیف ابن بابویه با عنوان کتاب الامالی یا المجالس (بحار ۱/۶) اشاره کرده و در طول کتاب نام آنرا هر بار با یکی از آنها رد آورده، از اولی با رمز «لی»، و از دومی با عنوان «مجالس صدوق» یا «کتاب المجالس» یاد کرده است؛ برای مثال بحار ۱۰/۳۹۳ - ۴۰۵ (باب ۲۵ = امالی صص ۵۷۱ - ۵۸۴ (مجلس ۹۳)). محقق بحار نشان داده است که نقلهای متعددی از مجالس صدوق در نسخه چاپی امالی آمده است. مواردی را نیز می‌توان نشان داد که

محقق اشاره به امالی نکرده است. به همین ترتیب «مجالس» در بحار ۱۸۲/۶۱ = امالی صص ۱۳۳ - ۱۳۶؛ مجالس در بحار ۸۲/۶۲ = امالی ص ۵۹۴؛ مجالس در بحار ۱۱۵/۶۲ = امالی ص ۳۸۲ سطر چهارم. حر عاملی معاصر مجلسی، اظهار می‌دارد که مجالس عنوان جانشین امالی است (امل الاصل ۲/۲۸۴؛ اثبات ج ۱ صص ۵۴، ۱۲۵ و ج ۳ ص ۳۷۵؛ وسائل ج ۱ باب اول ص ۴، ج ۹ باب سوم ص ۳۷)؛ گویا نظر یوسف بحرانی نیز همین بوده است. حدیثی که وی در «در» (ص ۹۴) خود از مجالس نقل کرده، در امالی صص ۱۲۹ - ۱۳۱ نسخه چاپی آمده است. بعد از آن این کاربرد معمول گردید (به عنوان مثال نک: کتوری ص ۵۹ ش ۲۷۸؛ ذریعه ۲/۲۱۵). مراجعه به عناوینی که نسخه‌های مختلف این تألیف است (عمدتاً از دوره صفوی است و سزگین ۱/۵۴۵ ش ۲ آنها را شناسانده) مفید خواهد بود.

مجلسی از کتاب عرض المجالس مستقیماً نقل نکرده است؛ در یک مورد (بحار ۵۷/۸۱) اشاره به مطلبی کرده که شهید اول، شهید ثانی و محمد بن علی عاملی صاحب مدارک (م ۱۰۱۱) از آن نقل کرده‌اند. مجلسی یادآور شده است که وی نتوانست این مطلب را در نسخه‌های امالی که در دست داشته بیابد؛ این می‌تواند به دو دلیل باشد که وی نخستین آنها را ترجیح می‌دهد: یکی اینکه این کتاب، کتابی جز امالی است؛ دوم آنکه همان امالی است اما این مورد از نسخه‌های در دسترس سقط شده است. درستی ترجیح مجلسی از اشاره حر عاملی در وسائل روشن می‌شود؛ در آنجا امالی از جمله کتابهایی است که مستقیماً از آنها نقل شده اما از «عرض» با واسطه (وسائل ج ۱ باب اول ص ۷، ج ۹ باب سوم ص ۴۸)؛ این نشان آن است که حر عاملی همچون مجلسی دسترسی به نسخه «عرض» نداشته. گویا تمامی مؤلفان دوره صفوی با واسطه از این کتاب نقل می‌کنند. جز آنان که یاد کردیم، دیگر مؤلفان عبارتند از: میرداماد در الرواشح صص ۱۰۶، ۱۲۶ - ۱۲۷).

ابن طاووس آخرین مؤلفی است که می‌توان با اطمینان نشان داد که مستقیماً از این تألیف نقل کرده است، موارد نقل شده در آثار ابن طاووس، مؤید این ادعاست که العرض جز کتاب امالی است. ابن طاووس همیشه امالی را با همین عنوان یاد می‌کند و

نقلهای او از این منبع در نسخه چاپی امالی موجود است؛ در برابر تنها نقل او از عرض در نسخه چاپی امالی نیامده است.

م احتمالاً امالی و عرض دو نوشته مستقل هستند که تنها یکی از آنها باقی مانده است. و به احتمال عنوان مجالس در اثر خلط امالی و عرض بدان نسبت داده شد، و این خلط، پس از آنکه عرض مفقود شده به راحتی صورت گرفته است. به هر روی، آقا بزرگ آنجا که امالی و عرض را یکی می داند احتمالاً در اشتباه است (ذریعه ۲۴۵/۱۵ [ش ند]). نک: ← عیون الجواهر.

۴۸. + کتاب اسباب النزول / ابوالحسن علی بن احمد النیشابوری الواحدی (م ۴۶۸)

اقبال الاعمال ۵۲۹/۷۵۸

سعدالسعود ۱۹، ۲۲۲ - ۲۲۳،

طرائف ۹۷ - ۹۸ / [ند ۲۴]

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۵۲۴ ذیل ۱/۷۳۰ - ۷۳۱. برای بحث در باره این تألیف نک: در Rippin, "Asbāb", pp. 4-5. موارد نقل شده (به لفظ یا معنی) مشتمل بر تفسیر آیه ۱۷۹ آل عمران (سعدالسعود = الواحدی، اسباب النزول، قاهره ۱۳۸۷ صص ۷۵ - ۷۶)، آیه اول سوره ممتحنه (طرائف = اسباب النزول صص ۲۳۹ - ۲۴۰)، آیه اول سوره الانسان (اقبال = اسباب النزول صص ۲۵۱ - ۲۵۲؛ در آنجا در قیاس با آنچه در اقبال آمده، حضرت فاطمه [ع] با حسنین [ع] صریحاً ذکر نشده اند).

۴۹. *** کتاب اسباب نزول القرآن / ابوالمجد بن رشاده الواعظ الواسطی (زنده در

اواخر قرن ششم)

طرائف ۳۰۶ / [ند ۸۷]

در باره زمان حیات وی می توان به مطلبی در کتاب الحجة فخر بن معد الموسوی (م ۶۳۰) (ص ۵۳ و از او: بحار ۱۷۸/۳۵) استناد کرد. در آنجا ابوالحسن علی بن ابی المجد الواعظ الواسطی از پدر خود در رمضان ۵۹۹ روایت می کند. مورد نقل شده در

طرائف (و از او در: بحار ۱۵۲/۳۵) مربوط به آیه ۵۶ قصص می‌باشد.

۵۰. ** اصل / ابوالفرج ابان بن محمد السندی البزاز البجلی (زنده در نیمه اول قرن سوم)

ذریعه ۱۳۶/۲ ش ۵۰۵

اقبال الاعمال ۵۶ - ۵۳/۵۸۲

کشف المحجة ۱۵۶

نک: Kohlberg, "Uṣūl", p. 143. مورد نقل شده در اقبال، روایت امام صادق [ع] درباره ظهور حضرت مهدی [ع] است. در کشف المحجة تعدادی از بنی‌الحسن شهادت می‌دهند که مهدی از نسل امام جعفر صادق [ع] خواهد بود.

۵۱. * اصل (یا: کتاب) / ابو محمد عبدالله بن حماد الانصاری نزیل قم (زندگی در نیمه دوم قرن دوم هجری)

ذریعه ۱۳۸/۲ ش ۵۱۵؛ ۳۴۴/۶ ش ۲۰۲۵؛ ۴۸/۲۶ ش ۲۲۵؛

الامان ۱۹/۳

فلاح السائل ۱۱/۱۳

اقبال الاعمال ۳۸/۵۶۸، ۴۹۰/۲۷۴

کشف المحجة ۱۸ - ۱۹، ۱۲۴ (?)

مهج الدعوات ۷۱، ۳۵۷ - ۳۵۸

سعد السعود ۸۰

طرائف ۱ برگ ۱۳۵ - ر / طرائف ۲ برگ ۱۷۳ - پ [ند طرائف ۴۹۶/۱۵۴]

نک: Kohlberg, "Uṣūl"; p. 143. در اقبال ص ۳۸/۵۶۸ نام مؤلف بدین صورت آمده:

ابو عبدالله بن حماد؛ این عنوان در ریاض نیز آمده (۴۷۵/۵)؛ در مهج الدعوات **

برگ ۴۷ - ر ابو عبدالله بن حمادی نوشته شده است. براساس آنچه نجاشی (ص ۲۱۸ ش

۵۶۸) آورده عبدالله بن حماد دو کتاب نوشته است که یکی از آنها کوچکتر از دیگری

بوده است؛ این روشن نیست که ابن طاووس کدامیک از دو کتاب را در اختیار داشته است. آقا بزرگ (ذریعه ۶/۳۴۴ ش ۲۰۲۵) از «کتاب الحدیث» عبدالله بن حماد الانصاری نزیل قم با تذکر اینکه در فلاح السائل و کشف بدان مراجعه شده یاد کرده است. به هر روی عنوانی در فلاح و کشف نیامده و ارجاع تنها به «اصل» داده شده است. کتاب عبدالله بن حماد در فهرست منابع البلد (ص ۵۰۳) آمده است.

ابن طاووس در کشف ص ۱۸، انصاری را به عنوان صحابی امام کاظم [ع] شناسانده و گفته است که او از نسخه‌ای از کتاب استفاده می‌کرده که در سال ۳۷۶ بر هارون بن موسی التلعکبری خوانده شده است. روایتی که در الامان نقل شده برگرفته از نیمه دوم کتاب است و تا یک سوم آن و مربوط به بهترین دعاها می‌باشد. ابن طاووس گفته است که مورد نقل شده در فلاح السائل همان است که تلعکبری در اواخر جزء ششم کتاب الانصاری نقل کرده است. معنای این سخن این است که آن نقلها بخشی از کتاب انصاری نبوده است؛ در واقع مورد نقل شده مشتمل بر آن است که احمد بن هلال (در فلاح اشتباهاً هلیل آمده) کرخی (م ۲۶۷، یعنی سالها بعد از انصاری) غالی بودن محمد بن سنان (م ۲۲۰) را تکذیب می‌کند. (احمد بن هلال عبرتائی [یا: الکرخی] خود متهم به غلو بوده است؛ نک: قهپائی ۱/۱۷۱ - ۱۷۳؛ تنقیح ش ۵۵۳؛ تستری، قاموس ۱/۴۴۲ - ۴۴۸). مورد نقل شده در اقبال ص ۲۷۴/۴۹۰ که از ثلث اول نیمه دوم کتاب گرفته شده، مشتمل بر حدیثی در باره پرداخت فطره در عید فطر است. در حالی که اقبال ص ۵۶۸/۳۸ مربوط به فضیلت زیارت قبر امام حسین [ع] است. در مورد نقل شده در کشف ۱۸ - ۱۹ (از آنجا در بحار ۲/۱۳۷ - ۱۳۸) امام صادق [ع] از پذیرفتن مؤمن الطاق در حضور خود خودداری می‌کند زیرا او بدون اذن امام مشغول مناظره بوده است (مق: Kohlberg, Barā'a, p. 161). در کشف المحجة ص ۱۲۴، در آمد سالیانه حضرت زهرا [ع] از فدک ۲۴ هزار دینار توصیف شده است؛ این از طریق انصاری نقل شده اما یاد آور نشده که از کدام کتاب انصاری بوده است. مورد نقل شده در مهج الدعوات ص ۷۱ (از جزء پنجم) مشتمل بر دعای پیامبر [ص] در روز احزاب است (جنگ خندق) است. در مهج الدعوات ص ۳۵۷، (از جزء پنجم) روایتی در باره

موسی است که بنی اسرائیل را در ماه حزیران مورد لعنت قرار داده در نتیجه آن سبصد هزار نفر آنان طی بیست و چهار ساعت از بین رفتند. روایتی دیگر در باره حزیران در مهج الدعوات ص ۳۵۸ نقل شده است. مورد نقل شده در سعد ص ۸۰ تفسیر آیه ۳۲ فاطر می باشد. مورد نقل شده در طرائف* و طرائف** مربوط به اظهار تردید در پاکی نسب طلحه است. در اینجا تشیع نویسنده یاد آوری نشده است.

۵۲. ** اصل / روایت شده ابو محمد عبدالله بن محمد الیمینی (زندگی در میانه قرن سوم)

جمال الاسبوع ۴۸۳ - ۴۹۴

نام روایت کننده به صورت ابو محمد عبدالله بن محمد الیمینی آمده (جمال ص ۴۹۲) (یا: العابد، جمال الاسبوع ۴۸۳ - ۴۸۴)؛ او بیشتر به عنوان صحابی امام عسکری [ع]، ابو محمد عبدالله بن محمد الشامی الدمشقی (طوسی، رجال، ص ۴۳۴ ش ۲۱؛ تنقیح، ش ۷۰۴۹ باید شناخته شود تا صحابی امام کاظم [ع] یعنی عبدالله بن محمد الشعیری الیمانی (مق: طوسی، رجال ص ۳۵۶ ش ۴۱؛ تنقیح ش ۷۰۵۰). در جمال ص ۴۹۲ از دو نسخه این کتاب یاد شده که اولین این دو را ابو جعفر طوسی تصحیح کرده [و دومی نسخه عتیقی بوده] است. موارد نقل شده مشتمل بر ادعیه ای [الصلوات علی النبی والائمة] است برای پیامبر [ص] و ائمه که امام عسکری [ع] در سال ۲۵۵ برای یکی از صحابه خود املاء کرده است.

۵۳. ** اصل / ابو جعفر احمد بن الحسین بن عمر بن یزید (یا: بریده) الصیقل (زندگی در

اواخر قرن دوم)

ذریعه ۱۳۹/۲ ش ۵۱۸

اللهورف ۵۵ - ۵۶/۶۳ - ۶۵

نک: Kohlberg, "Uşūl", p.143. ابن طاووس از نسخه ای بهره برده که متعلق به احمد بن محمد بن داود قمی (م ۳۶۸؛ مق: کتاب الزیارات و الفضائل) بوده است. در مورد نقل شده، محمد بن حنفیه بدون موفقیت بر آن است تا امام حسین [ع] را از خروج از

مکه به کربلا منع کند.

۵۴. ** اصل / ابوالحسن علی بن اسماعیل بن شعیب بن میثم بن یحیی التمار الکوفی المیثمی (زندگی در اوائل قرن سوم)

ذریعه ۲/۱۶۴ ش ۶۰۵

غیاث سلطان الوری ۷

اقبال الاعمال ۳۰۴/۶۴

در باره مؤلف که متکلم بوده و با ابوهذیل و نظام مناظراتی داشته، نک: نجاشی ۲۵۱ ش ۶۶۱؛ Madelung, "Contribution", p.122. نسبت میثمی در غیاث و اقبال آمده اما در منابع شرح حال پیش از آن نیامده شده است. در غیاث به این تألیف به عنوان «اصل کتابه» و در اقبال به صورت «کتاب اصله» اشاره است. در جای دیگری، اصلی به او نسبت داده نشده است. مورد نقل شده در اقبال، روایتی در باره امام سجاد [ع] نقل می‌کند که هر روز ماه رمضان یک درهم صدقه می‌داده تا مطمئن باشد که شب قدر صدقه داده باشد. ابن طاووس شرحی ارائه داده تا این شبهه را در باره امام سجاد [ع] که شب قدر را می‌دانسته یا نه، برطرف کند.

۵۵. ** اصل / ابوالفضل عمار بن موسی الساباطی (زندگی در نیمه قرن دوم)

غیاث سلطان الوری ۴

در باره مؤلف نک: نجاشی ص ۲۹۰ ش ۷۷۹؛ قهپائی ۴/۲۴۴ - ۲۴۵. تنها ابن طاووس، اصل به او نسبت می‌دهد. محتمل است با کتابی که شیخ طوسی به او نسبت داده یکی باشد [له کتاب کبیر جید معتمد] (فهرست ص ۱۴۷ ش ۵۲۷).

۵۶. ** اصل / روایت شده ابو علی الحسن بن محبوب السراد الکوفی (م ۲۲۴)

ذریعه ۶/۳۲۲ ش ۱۸۱۲ (ذیل: کتاب الحدیث)

فتح الابواب ۲۶۰ - ۲۶۱

بحار الانوار ج ۲ ص ۱۶۱ [ند: الاجازت]

اقبال ۳۲۴ - ۳۲۵ / ۸۱ - ۸۲

در باره مؤلف نک: کشی صص ۴۸۸ - ۴۸۹؛ طوسی، فهرست صص ۷۵ - ۷۶ ش ۱۶۲. این تألیف به معنای اصطلاحی اصل نیست. مق:

Kolhberg, "Uṣūl", pp.136-137, n. 68

در اقبال این تألیف به عنوان «اصل» شناسانده شده است، ابن طاووس می‌گوید از نسخه‌ای که تاریخ ۳۷۳ بر آن بوده بهره برده است. مورد نقل شده دعای سحرماه رمضان است. در یکی از عبارتهای فتح الابواب نیز، به این تألیف، به عنوان اصل اشاره شده است. این عبارت در فتح الابواب نیامده، اما در بحار ۲۵۷/۹۱ آمده است؛ ابن طاووس در فتح می‌گوید: نسخه مورد استفاده تاریخ ربیع‌الاول ۳۱۴ را داشته است. در این صورت او دو نسخه مختلف از این تألیف را ملاحظه کرده است. مورد نقل شده در اجازات (بحار از منیة المرید شهید ثانی) مشتمل بر روایتی از امام صادق [ع] از کتاب حسن محبوب است که احتمالاً (و نه قطعاً) همان کتاب «اصل» می‌باشد.

۵۷. ** اصل / هشام بن سالم الجوالیقی (زندگی در میانه قرن دوم)

ذریعه ۱۶۷/۲ ش ۶۱۷؛ ۳۷۱/۶ ش ۳۲۲۶

غیاث سلطان‌الوری ۵

اقبال ۶۲۷/۱۰۴

نک: Kolhberg, "Uṣūl". p. 144. در باره آراء این متکلم مقدم شیعی نک: Madelung, "Contribution", pp, 122-125. ابن طاووس از نسخه مورخه ۳۷۳ بهره برده است. مورد نقل شده روایتی از هشام است که مستقیماً از امام صادق [ع] نقل می‌کند.

۵۸. ** اصل / ابوالمغراء حمید بن المثنی العجلی (زنده در اواخر قرن دوم)

ذریعه ۱۴۸/۱۱ ش ۵۶۵؛ ۳۲۷/۶ ش ۱۸۵۷

الملاحم و الفتن ۱۹۱/۱۷۴

نکا: Kolhberg, "Uṣūl", p. 144. ابن طاووس از این تألیف با عنوان کتاب ابی المغراء من اصول الشیعه یاد کرده است. مورد نقل شده این است که ابوالمغراء با واسطه منصور بن حازم (قهپائی ۱۴۲/۶ - ۱۴۳) از امام صادق [ع] روایت می‌کند.

۵۹. ** اصل / حسین بن سیف بن عمیره الکندی العدوی (زنده در میانه قرن دوم)

ذریعه ۳۲۴/۶ ش ۱۸۲۵ (ذیل: کتاب الحدیث)

فلاح السائل ۱۰۰ - ۱۰۱ / ۹۵ - ۹۶

نکا: Kolhberg, "Uṣūl", p. 145 مورد نقل شده، روایتی است به نقل از امام صادق [ع].

125

۶۰. ** اصل / مسعدة بن زیاد الربعی (زنده در میانه قرن دوم)

ذریعه ۱۶۶/۲ ص ۶۱۴

بحار ۲۸۰/۸۶ [ند فلاح ۲۲۷/۲۰۷]

مهج الدعوات ۵/۱۴

نکا: Kolhberg, "Uṣūl", p. 146 موارد نقل شده روایتی است (از امام باقر [ع] در اهمیت

دعا) که در هر دو کتاب آمده است. ابن طاووس از این تألیف با عنوان «کتاب» یاد می‌کند با اضافه این نکته که این یکی از اصول شیعه می‌باشد. محتملاً این اشاره به «کتاب فی الحلال و الحرام» مسعدة می‌باشد که نجاشی (ص ۴۱۵ ش ۱۱۰۹) به وی نسبت داده است.

۶۱. ** (اصل / معاویه بن حکیم (یا: حکیم) (زنده در اوائل قرن سوم)

فرج المهموم ۹۱ - ۹۲

نکا: Kolhberg, "Uṣūl", p. 148, n. 113a. گفته شده که معاویه بیست و چهار اصل را

روایت کرده است (نجاشی ص ۴۱۲ ش ۱۰۹۸)، اما ظاهراً «اصلی» را تألیف نکرده است. بنابراین ابن طاووس باید از اصلی استفاده کرده باشد که معاویه روایت کرده باشد. او به این تألیف با عنوان «کتاب اصله» اشاره می‌کند. در فرج المهموم ص ۹۹ نقلی آمده

با عنوان «من غیر کتاب معاویة بن حکیم»؛ این نشانگر آنست که پیش از آن نقلی از کتاب اصل وی داشته است (مق: بحار ۵۸/۲۴۹).

۶۲. ** اصل / محمد بن ابی عمیر (زندگی در اوائل قرن سوم)

فتح الابواب ۱۴۸ - ۱۴۹، ۲۳۳

جمال الاسبوع ۴۱۹

فرج المهموم ۸۷

نک: Kolhberg, "Uṣūl", p. 148, n. 113a, p. 153, n. 139 در فتح الابواب ۲۳۳ و فرج المهموم، به این تألیف با عنوان «کتاب اصل» اشاره شده است. دو روایت در فتح الابواب مربوط به فضیلت استخاره است. روایت نقل شده در جمال الاسبوع در باره ثواب دعای روز جمعه تأکید می‌کند. مورد نقل شده در فرج المهموم متخصصان در علم نجوم را به عنوان «خاندانی در هند و خاندانی در عرب» (یعنی: بنی هاشم) معرفی می‌کند.

۶۳. ** اصل / محمد بن یحیی بن سلمان (یا: سلیمان) الخثعمی اخو مُغَلِّس (زندگی در اواسط قرن دوم)

ذریعه ۳۶۵/۶ ش ۲۲۶۱ (ذیل: کتاب الحدیث)

فرج المهموم ۸۶

در باره مؤلف نک: نجاشی ص ۳۵۹ ش ۹۶۳؛ طوسی، فهرست، ص ۱۸۰ ش ۶۴۳. در فرج المهموم نام او به اشتباه «اخو فغلس» آمده است. تنها ابن طاووس به «اصل» او اشاره کرده؛ محتملاً این تألیف همان «کتاب» است که در مصادر دیگر آمده است. مورد نقل شده روایتی از امام صادق [ع] است که موارد استفاده جایز از علم نجوم را شرح می‌دهد.

۶۴. ** اصل / ربیع بن محمد بن عمر الموصلی الاصب (زندگی در میانه قرن دوم)

ذریعه ۱۵۰/۲ ش ۵۷۴، ۳۳۱/۶ ش ۱۸۹۶

فلاح السائل ۱۹۴/۱۷۸، ۲۰۲/۲۲۱، ۲۰۴/۲۲۴.

محاسبة النفس ۱۷/۳۰

نک: Kolhberg, "Uṣūl", p. 146. در باره مؤلف (که نام وی اشتبهاً در محاسبة النفس به عنوان الربیع بن محمد المستکین آمده) نیز نک: تنقیح ش ۴۰۲۰. ابن طاووس به این تألیف با عنوان «کتاب» (فلاح ۱۹۴/۱۷۸، محاسبة النفس) یا به عنوان یک «کتاب اصل» (فلاح ۲۰۲/۲۲۱، ۲۰۴/۲۲۴) اشاره می‌کند. ادعیه مختلفی از یوسف [ع] (فلاح ۱۹۴/۱۷۸)، پیامبر [ص] (فلاح ۲۰۲/۲۲۱ = محاسبة النفس)، و امام صادق [ع] (فلاح ۲۰۴/۲۲۴) نقل شده است.

۶۵. * اصل / عیبدالله بن علی بن ابی شعبة الحلبي (م قبل از ۱۴۸)

ذریعه ۴۸/۲۶ ش ۲۲۶

اقبال ۱۱/۲۴۰

المضایقه ۳۱/۳۴۰-۳۴۱

نک: Kolhberg, "Uṣūl", p. 139, n.84, و 'Madelung, "Ismā'īli Law", pp. 34-35. p.147 از این اثر به عنوان «کتاب» (در اقبال) و «کتاب اصل» (المضایقه) یا یک «اصل» (بحار ۸۸/۲۹۹، مستدرک الوسائل ۳/۱۴۸ هر دو از مضایقه) یاد شده است.

۶۶. ** اصل / یونس بن بکیر (زنده در اوایل قرن سوم)

مهج الدعوات ۲۵۳-۲۵۶

نک: Kolhberg, "Uṣūl", p. 148, n. 113a. در نسخه مهج الدعوات و مهج الدعوات* (برگ ۱۴۲-ر) و مهج الدعوات*** (برگ ۱۱۹-ر) و از آن تنقیح شماره ۱۳۳۴۶ این تألیف با عنوان «کتاب اصل» یاد شده؛ در مهج الدعوات** (برگ ۱۵۳-ر) با عنوان «کتاب» یاد شده، همانطور که ظاهراً در دیگر منابع چنین آمده است. این مطلب که ابن طاووس کلمه اصل را به عنوان یک اصطلاح بکار برده باشد قابل بحث است. در مورد نقل شده امام رضا [ع] دعایی را به یونس تعلیم داده تا در وقت سختی آنرا بخواند.

۶۷. ** اصل / ابو محمد زکریا بن محمد المؤمن (م اوایل قرن سوم)

فلاح ۲۷۰ - ۲۴۶/۲۷۱

نک: ۱۴۷، "Uṣūl", p. 147، ابن طاووس، از این تألیف به عنوان «کتاب» یاد کرده. مورد نقل شده روایتی از امام صادق [ع] است.

۶۸. ** اصل / ناشناخته

فتح الابواب ۱۳۲، ۱۴۸، ۲۵۶

مهج الدعوات ۳۱۳ - ۳۱۵

127

این تألیف که در ۱۱ ربیع الاول ۳۱۴ کتابت شده (فتح الابواب ص ۱۳۲، ۲۵۹، مهج الدعوات)، در مهج الدعوات با عنوان «اصل عتیق» توصیف شده و این محتملاً همان کتابی است که در فتح الابواب ص ۱۴۸ به عنوان «اصل عتیق» به آن اشاره شده است. موارد نقل شده در فتح الابواب در باره استخاره است؛ مورد نقل شده در مهج مشتمل بر دعایی است که پیامبر [ص] به سلمان فارسی یاد داده است.

۶۹. ** اصل / ناشناخته

مهج الدعوات ۱۷۵

این طاووس دعایی را از امام باقر [ع] از کتابی که آن را به عنوان «اصل من کتب اصحابنا» نامیده نقل کرده است.

۷۰. ** کتاب اصل جامع / ناشناخته (قرن دوم؟)

فلاح السائل ۱۶۱/۱۴۹

این طاووس این تألیف را مربوط به اموری می داند که مؤمن در برآوردن نیازهایش (در ادای فرایض) در شب و روز بدان نیاز دارد. روایت نقل شده مربوط به تألیف ابویوب است که احتمالاً مقصود ابراهیم بن عثمان (عیسی) ابویوب الخزار (زندگی در اواسط قرن دوم) است. اگر چنین باشد می تواند اصل همو باشد؛ در جای دیگر، ابن طاووس به

اصل ابویوب اشاره کرده و عنوان جانشین یعنی «کتاب» را بکار می‌برد (مق: Kolhberg, "Uṣūl", p. 145)؛ بنابراین هویت این «کتاب اصل جامع» ناشناخته می‌ماند.

۷۱. *** کتاب الاسماء / سلیمان بن مقاتل

طرائف ۳۵۳-۳۵۴/۱۰۱-۱۰۲

عنوان تألیف و مؤلف که ابن طاووس آورده ناشناخته‌اند. ممکن است گفته شود که نام مؤلف در طرائف تحریف شده و مقاتل بن سلیمان (م ۱۵۰) مفسر معروف قرآن بوده است (سزگین ۱/۳۶-۳۷)؛ اما کتابی با این عنوان به وی نسبت داده نشده است. موارد نقل شده مشتمل بر روایات «تشبیه» به صورت زننده است (مث: خداوند خود را از عرق اسبان خلق کرده است و دارای موهای کوتاه و دریا نیز آب دهان اوست) که مؤلف آنرا به «دسته‌ای بزرگ» نسبت می‌دهد. (جماعة یكثر [در اصل: تكثر] عددهم)؛ در انوار النعمانیة جزائری این دسته را همان حنبلی‌های دانسته است (جزائری، انوار ۲/۲۶۸). روشن نیست که مؤلف با عقاید این گروه هم عقیده است یا نه؛ اگر باشد بطور قطع او مقاتل بن سلیمان نیست؛ گرچه اتهامات تشبیه علیه مقاتل توسط برخی از اصحاب ملل و نحل مطرح شده است (عبدالله بن شحاته در مقدمه خود بر تحقیق «الاشباه والنظائر» مقاتل این مسئله را رد کرده است؛ الاشباه والنظائر، قاهره ۱۳۹۵ ص ۵۰-۵۳). موارد نقل شده در طرائف و (احتمالاً از آن) در صراط المستقیم ۳/۲۲۵ آمده است.

۷۲. *** کتاب اسماء مولانا علی [ع] / ابوطالب عبدالله (یا: عبیدالله) بن ابی زید احمد بن

یعقوب الانباری (م ۳۵۶)

ذریعه ۲/۶۵ ش ۲۶

الیقین ۵۰/۲۲۱

در باره مؤلف نک: ش تنقیح ۶۷۱۶. آقا بزرگ به تبع نجاشی (ص ۲۳۳ ش ۶۱۷) عنوان کتاب را «کتاب اسماء امیر المؤمنین» یاد می‌کند. ابن طاووس از نسخه‌ای که گویا در حیات مؤلف نوشته شده، بهره برده است.

۷۳. ***؟ کتاب اسماء مولانا علی [ع] / ناشناخته (قرن سوم؟)

ذریعه ۶۴/۲ ش ۲۶۳

اليقين ۱۴۹ - ۴۰۷/۱۵۰ - ۴۰۹، ۴۹۳/۱۹۱

عنوان کتاب در بحار ۱۲۶/۳۸، به نقل از اليقين (نک: اليقين ص ۱۹۱/۴۹۳) آمده است. آقا بزرگ عنوان کتاب را اسماء اميرالمؤمنين [ع] یاد کرده است. در اليقين ص ۴۰۷/۱۴۹ این تألیف با عنوان اصل یاد شده است. ابن طاووس نسخه‌ای که تاریخ ۳۷۹ بر آن بوده مورد استفاده قرار داده است. آقا بزرگ (ذریعه ۶۴/۲ ش ۲۶۲) از تألیفی که مؤلف آن ناشناخته است، با همین عنوان یاد می‌کند که به اظهار وی در اوائل اليقين از آن یاد شده است. چنین تألیفی در اوایل اليقين یاد نشده است. محتملاً این از مواردی باشد که از نسخه‌ای که با اليقين چاپی اختلاف داشته استفاده کرده است (مق: باب دوم فصل دوم). امکان این نیز وجود دارد که مقصود آقا بزرگ اليقين ص ۱۲۵/۸ باشد، ولی ابن طاووس در آنجا بطور عموم از تألیفات اهل سنت در این موضوع یاد می‌کند بدون آنکه به تألیف خاصی اشاره کند. اولین روای در روایت اليقين ص ۴۰۸/۱۵۰ - ۴۰۹ حسن بن علی بن زکریا می‌باشد؛ او می‌تواند ابوسعید حسن بن علی بن زکریا العدوی البصری باشد که بیش از یکصد سال عمر کرده و در ۳۱۸ یا ۳۱۹ درگذشته است (تاریخ بغداد ۷/۳۸۱ - ۳۸۴)

۷۴. ***؟ کتاب اسماء رجال ابی عبدالله علیه السلام / ناشناخته

اقبال ۶۵/۳۰۵

ابن طاووس (از جزء پنجم) این تألیف، روایتی در باره لیلۃ القدر با سند اسماعیل بن جعفر الصادق عن الصادق عن الباقر [ع] آورده است. محتملاً این تألیف با کتاب الرجال ابن عقده یکی است (نک: همین فهرست ذیل همین عنوان).

۷۵. + کتاب اسرار النجوم / ابومعشر جعفر بن محمد بن عمر البلخی (م ۲۷۲)

فرج المهموم ۸۲، ۱۶۱، ۱۶۵

در باره مؤلف نک: سزگین ۲۷۴/۵ - ۲۷۵؛ ۱۵۶/۶ - ۱۵۷؛ ۱۳۹/۷ - ۱۵۱. عنوان فوق در فرج المهموم ص ۸۲ آمده. در فرج المهموم ۱۶۱ و ۱۶۵ عنوان «کتاب الاسرار» آمده است. محتملاً این تألیف همان «کتاب ابی معشر فی اسرار علم النجوم» است. (مق: سزگین ۱۴۷/۷ ش ۱۸) که عمدتاً مشتمل بر پاسخ به سؤالاتی است که شاگرد ابومعشر، ابوسعید شاذان بن بحر از وی پرسیده است (که از وی در فرج المهموم ص ۱۶۱ و ۱۶۳ یاد شده است). تألیفی که ابن طاووس از آن نقل می‌کند می‌تواند «الاسرار النجومية» ابومعشر باشد (مق: سزگین ۱۴۶/۷ ش ۱۳) آنگونه که Matar (ص ۳۴۲) پیشنهاد کرده؛ باید تا مقایسه نقلهای ابن طاووس با نسخه‌های موجود کتاب ابومعشر از صدور حکم قطعی خودداری کرد. فرج المهموم ص ۱۵۷ - ۱۶۵ شامل نقلهایی است از منابع مختلف در باره مهارت ابومعشر در اخترشناسی.

۷۶. + - الآثار المتخيلة فی الجوّ / ابوالخیر الحسن بن سوار بن بابا ابن خمار (م اوائل قرن پنجم)

فرج المهموم ۲۰۳

عنوان فوق در فرج المهموم* برگ ۱۳۶ - ر آمده است. در فرج المهموم «الآثار المخبئة بالجوّ» یاد شده است. به گفته سزگین (۲۸۴/۷) عنوان کامل کتاب «مقالة فی الآثار المتخيلة فی الجوّ من البخار المائي و هي الهاله و القوس الشمس و القضبان» یعنی: انعکاسات جوی که به علت بخارها به وجود آمده و به صورت هاله، رنگین کمان و نیازک درمی‌آید. ^۰ برای این اصطلاحات نک: ارسطو Meteorologica, 371b-372a مق: C. Petraitis در: *The Arabic Version of Aristotle's Meteorology* بیروت ۱۹۶۷ صص ۸۸ - ۸۹، ۹۷. P. L. Schoonheim چاپ جدیدی از ترجمه عربی و لاتین کتاب Meteorologica را از ابن بطریق و Gerard of Cremona به ترتیب در سلسله Aristoteles Semitico-Latinus ارائه می‌دهد.

○ الف و لام «القوس» باید زائد باشد، درباره این اصطلاحات نک: ابن سینا، الشفاء، طبیعات، صص ۲۶۰، ۲۶۳ - ۲۶۸ م.

ابن خمار، طبیب، فیلسوف و مترجم سریانی به عربی بود. نک: ارجاعات سزگین ۳/۳۲۲ - ۳۲۳؛ ۷/۲۸۴؛ مة: Matar/ArOr ص ۳۲۲. در فرج المهموم و فرج المهموم* نام او حسن بن سیار آمده است. آثار او در چندین نسخه موجود است.

۷۷. + الاوائل / ابو هلال عسکری (م ۳۹۵)

اقبال الاعمال ۶۷۳ - ۶۷۴ / ۶۶۰ - ۶۶۱

فرج المهموم ۲۱۰

سعد السعود ۱۳۹

طرائف ۱۶/۶۰، ۲۰۹ / [ند ۵۵]، ۲۱۸ / [ند ۵۶]، ۶۹/۲۵۲، ۳۰۵ -

۸۷/۳۰۶، ۴۱۶ - ۴۱۷ / [ند ۱۲۶]، ۴۶۸ - ۴۶۹ / [ند ۱۴۴] طرائف ۱

برگ ۱۴۴ - پ تا ۱۴۵ - ر / طرائف** برگ ۱۸۵ - پ [ند طرائف

۱۶۲/۵۲۳، ۱۷۴/۵۵۲

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۱۳۲ ذیل ۱۹۳/۱ - ۱۹۴؛ دائرة المعارف ج ۲ مقاله

«العسکری» [از: J. W. Füek]. عنوان کتاب در طرائف ۶۹/۲۵۲ «کتاب اخبار الاوائل»

آمده. این عنوان در: حلی، نهج، (صص ۳۵۷ - ۳۵۸) نیز آمده؛ او همان مورد نقل شده

در طرائف ص ۲۵۲ را احتمالاً از همو آورده است. همانگونه که F. Rosenthal در

(دائرة المعارف چاپ دوم مقاله «اوائل») یاد آوری کرده، تألیف عسکری، اولین مورد

باقی مانده در این موضوع است که بدست ما رسیده است. ○ تعدادی از نسخه های خطی

و نیز چاپ ناقصی از این کتاب توسط بروکلیمان شناسانده شده است. متن کامل کتاب

باتحقیق ولید قصاب و محمد المصیری در دسترس قرار دارد (ریاض ۱۴۰۰ - ۱۴۰۱).

گرچه ابن طاووس در اقبال و طرائف* (و طرائف**) عسکری را به عنوان یک

مخالف سرسخت شیعه می شناساند (من المخالفین المعاندین / من المعاندین لاهل

البيت)، اما کتاب اوائل در میان شیعه رواج عمومی داشته است. کمال الدین عبدالرحمن

○ کتاب الاوائل از ابن ابی عاصم (م ۲۸۷) قاعدتاً پیش از کتاب عسکری تألیف شده و بدست ما

رسیده است. (بیروت ۱۴۰۵)

بن محمد بن ابراهیم العتاتی الحلی آنرا تلخیص کرده است (نک: ذریعه ۴۸۱/۲ ش ۱۸۸۹ در آنجا عنوان کتاب «الأولیات» آمده است).

مورد نقل شده در اقبال = طرائف* و طرائف** در باره ابوالهیثم بن التیهان صحابی (اول من ضرب علی ید رسول الله) می باشد = الاوائل ج ۱ ص ۳۰۶؛ مورد نقل شده در فرج المهموم ۲۱۰ در باره خالد بن یزید بن معاویه است به اینکه (اول من ترجم له کتب الطب و النجوم) = اوائل ۱۲۹/۲ (مق: جاحظ، البیان و التبيين، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، قاهره ۱۳۸۸ ج ۱ ص ۳۲۸؛ در باره خالد نک: سزگین ۶/۳، ۱۷۴ - ۱۷۵؛ ۱۲۰/۴ - ۱۲۶ - ۱۵/۵؛ ۹۸/۷ و بویژه:

M. Ullmann, "Hālid ibn Yazīd und die Alchemie: Eine Legende", *Der Islam*, no. 55, 1978, pp. 181-218);

مورد نقل شده در سعدالسعود در باره کشته شدن عمرو بن عبدود توسط امام علی [ع] است؛ این مورد بطور کامل در طرائف ص ۱۶/۶۰ آمده است. (اول من قال جُعِلْتُ فداک، علی) = اوائل ج ۲ ص ۱۹۹؛ مورد نقل شده در طرائف ۱ ص ۲۰۹ در باره بعضی از کارهای عبدالله بن عمر است = اوائل ج ۱ ص ۳۰۹؛ مورد نقل شده در طرائف ۱ ص ۲۱۸ در باره انس بن مالک است = اوائل ج ۱ ص ۳۰۹؛ مورد نقل شده در طرائف ۶۹/۲۵۲ در باره عمر بن عبدالعزیز است که برای اولین بار فدک را به وارثان فاطمه [ع] بازگرداند = اوائل ج ۱ ص ۳۵۷؛ مورد نقل شده در طرائف ص ۳۰۵ - ۸۷/۳۰۶ در باره اولین نماز جماعتی است که رسول الله [ص] اقامه کرده است = اوائل ج ۱ ص ۱۶۸؛ مورد نقل شده در طرائف ۱ ص ۴۱۶ - ۴۱۷ در باره اولین خطبه امام علی [ع] است = اوائل ج ۱ صص ۲۸۴ - ۲۸۵؛ مورد نقل شده در طرائف ۱ ص ۴۶۸ - ۴۶۹ در باره عمر است که اولین کسی بوده که قاعده عول را در ارث پایه گذاری کرده است (مق: دائرة المعارف ج ۲ مقاله "Awl" [Ed.]) = اوائل ج ۱ ص ۲۵۶؛ مورد نقل شده در طرائف ص ۱۷۴/۵۵۲ در باره عمر است به عنوان اولین کسی که چهار تکبیر در نماز میت گفته یاد شده است = اوائل ج ۱ ص ۲۴۲.

۷۸.***؟ کتاب اوائل الاشتباه / ناشناخته

طرائف ۵۰۳ / [ند ۱۵۷]

احتمالاً این تألیف مربوط به همان موضوع اوائل است. در این نقل (در طرائف* و طرائف** نیامده اما در طرائف و ترجمه فارسی آن ص ۲۴۲) آمده است که معاویه اولین کسی بوده که سعی میان صفا و مروه را بر مَرکب انجام داده است؛ و اولین کسی بوده است که اعلام کرده آوازه خوانی و خوردن نبیذ حلال می‌باشد، و نیز اولین کسی بود که خاک (طین) خورده است و خوردن آنرا حلال دانسته است. همچنین وی متهم شده که باکندن چاهی به قصد آنکه عایشه در آن افتد، سبب مرگ او شده است.

۷۹.* اوائل المقالات / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۴۷۲/۲ ش ۱۸۴۴

فرج المهموم ۳۷ - ۳۸، ۷۴

در باره این تألیف نک: دائرةالمعارف ایرانیکا، مقاله «اوائل المقالات» [از: M. J. McDermott]. به گفته آقا بزرگ (ذریعه ۳۸۸/۲۱ ش ۵۵۹۳)، مفید کتابی با عنوان «کتاب المقالات» نگاشته که غیر از اوائل المقالات می‌باشد (مکدرموت متذکر آن نشده است)؛ در نگاه نخست به نظر می‌رسد که ابن طاووس از این تألیف در فرج المهموم ص ۳۷ - ۳۸ نقل کرده است، او منبع خود را «کتاب المقالات» ذکر می‌کند. اما در فرج المهموم ص ۷۴ به نقلی اشاره می‌کند که پیش از آن آورده و مربوط به اوائل المقالات بوده است. فضل الله زنجانی از کتاب فرج المهموم، این نقل را به عنوان ضمیمه آورده است (صص ۱۱۷ - ۱۱۹ افسست در ۱۴۰۳، بیروت صص ۱۶۴ - ۱۶۵)؛ زنجانی اظهار می‌دارد که آنرا در نسخه‌های موجود اوائل نیافته است. سه قرن پیش، مجلسی در وضعیت مشابهی قرار داشته است؛ او می‌گوید: (در نقل از فرج المهموم در بحار ۲۷۸/۵۸ - ۲۷۹) نتوانسته آنرا در نسخه‌های قابل دسترس بیابد. موارد دیگری که اوائل المقالات را به عنوان «المقالات» (یا کتاب المقالات) معرفی کرده نک: الحلّی، محتضر صص ۱ - ۲ (= اوائل صص ۴۶ - ۴۷)؛ بحارالانوار ۲۶/۸۴ - ۸۵ (=

اوائل صص ۳۹-۴۲)؛ بحار ۶۰/۹۹ (= اوائل صص ۸۰)، ۱۹۵ (= اوائل صص ۸۱-۸۳) بعد از مورد نقل شده در فرج المهموم صص ۳۷-۳۹، ابن طاووس به شرح آن پرداخته است (فرج المهموم ۳۸-۴۱).

۸۰. کتاب عوارف المعارف / شهاب‌الدین ابوحنفص عمر بن محمد بن عبدالله السهروردی (م ۶۳۲)

ذریعه ۱۵/۳۵۵ ش ۲۲۷۵

الامان ۴۱/۵۴-۵۵

مصباح الزائر* ۱۴-۱۵

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۵۶۹-۵۷۱، ذیل ۱/۷۸۸-۷۹۰. در باره این تألیف نک: دائره‌المعارف مقاله: «عوارف المعارف» [از: W. C. Chittick]. مورد نقل شده در الامان و زائر* (و از زائر در بحار ۱۰۰/۱۰۳) یک حدیث است (در باره پنج چیزی که مسافر باید همراه خود داشته باشد) و در هر دو مورد «مؤلف» با عنوان «صاحب کتاب عوارف المعارف» شناسانده شده است. این تألیف (بدون یاد از مؤلف) در فهرست منابعی آمده که شیخ حرعاملی با واسطه از آن نقل می‌کند (وسائل ج ۱ باب اول ص ۸، ج ۹ باب سوم ص ۴۸) آمده است؛ در اصل، حدیثی که شیخ حر در وسائل ج ۵ باب اول ص ۳۱۲ نقل کرده به توسط الامان نقل شده است.

آقا بزرگ فرض را بر آن نهاده که عوارف ذکر شده در وسائل (والامان) غیر از کتاب مشهور سهروردی است. اما این طور نیست. حدیثی که در الامان و مصباح الزائر نقل شده در نسخه چاپی بیروت ۱۹۶۶ عوارف ص ۱۳۵ آمده است (مترجم: R. Gramilich با عنوان:

Die Gaben der Erkenntnisse des 'Umar as-Suhrawardi, ('Awārif al-Ma'ārif),

Wiesbaden, 1978, p. 133).

(چاپ بیروت اوائل، به اشتباه آنرا به عموی سهروردی، ابوالنجیب عبدالقاهر بن عبدالله السهروردی م ۵۶۳ نسبت می‌دهد).

۸۱. + الاوراق / ابوبکر محمد بن یحیی بن عبدالله الصولی (م ۳۳۵ یا ۳۳۶)

ذریعه ۴۷۵/۲ ش ۱۸۵۶

فرج المهموم ۲۰۷

طرائف ۱۰/۳۰، ۷۷/۲۷۵ - ۷۸ (اشتباهاً شماره صفحه ۷۸، ۷۹ آمده)

عنوان کامل کتاب چنین است: الاوراق فی اخبار آل العباس و اشعارهم. ابن طاووس در فرج المهموم ص ۲۰۷، از پایان کتاب به اخبار المکتفی (خلافت ۲۸۹ - ۲۹۵) اشاره می‌کند. (در فرج المهموم* به جای المکتفی، المتقی آمده اما به احتمال این نادرست است؛ ابن طاووس به اسامی منجمینی که صولی ذکر کرده اشاره می‌کند. هیچ کدام از این افراد در متن منتشر شده صولی در باره المتقی نیامده است)؛ ابن طاووس در طرائف ۱۰/۳۰، ۷۷/۲۷۵ - ۷۸ اشعاری از مأمون در مدح امام علی [ع] آورده است. موارد فرج المهموم و طرائف، در بخشهای چاپ شده اوراق نیامده است. اینها عبارتند از: قسم اخبار الشعراء (لندن، قاهره ۱۹۳۴)، اخبار الراضی و المتقی (قاهره ۱۳۵۴) (ترجمه فرانسوی از M. Canard، الجزائر ۱۹۴۶ - ۱۹۵۰)، اشعار اولاد الخلفا و اخبارهم (لندن ۱۹۳۶)، همه اینها با تحقیق J. Heyworth-Dunne منتشر شده است. وی در مقدمه خود بر اشعار اولاد الخلفا ص ۱۰ اظهار می‌دارد: «آقای Belaiev در نظر دارد نسخه لنینگراد مربوط به دوره ۲۲۷ - ۲۵۶ را تحقیق کند و من امیدوارم که بخش چهارم این تألیف را که مربوط به سالهای ۲۹۵ - ۳۱۸ است یعنی مرگ مکتفی و حکومت مقتدر، در اوائل سال آینده منتشر کنم». گویا هیچکدام از این دو کار هنوز جامه عمل نپوشیده است. همچنین نک: ← ادب الکتاب.

132

۸۲. ** کتاب الاوصیاء و ذکر الوصایا / علی بن محمد بن زیاد الصیمری (م ۲۸۰)

ذریعه ۴۷۸/۲ ش ۱۸۷۲

مهج الدعوات ۲۷۳ - ۲۷۶

فرج المهموم ۳۶ - ۳۷

در باره مؤلف نک: تنقیح ش ۸۴۷۳ (در آن اشاره به نقلهای مهج و فرج المهموم شده

است.)؛ اعیان ۴۲ ص ۲۸. این تألیف از منابع اولیه در باره غیبت امام دوازدهم [ع] است. براساس گفته ابن طاووس، کتاب الاوصیاء در کتابخانه مؤلف، پس از مرگ او یافت شده است. ابن طاووس بر این باور است که نسخه وی از آن تألیف، محتملاً در حیات صیمری نوشته شده گرچه می‌گوید: تاریخی که بر آن آمده ناخواناست. کتاب «الاصیاء» دارای براهین نجومی (دلالة النجوم) بوده که براساس آن مهدی [ع] بر جهان حکومت خواهد کرد. موارد نقل شده در مهج الدعوات، کوششهای عباسیان بر کشتن امام عسکری [ع] را توصیف می‌کند.

۸۳. ** آی القرآن المنزلة فی امیر المؤمنین علی بن ابی طالب [ع] / محمد بن محمد

الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۲۱۴/۲۶ ش ۱۰۸۵

سعد السعود، ۱۱، ۱۱۶

مورد نقل شده در سعد ۱۱۶ (و به نقل از سعد در بحار ۹۳/۵۳) با عنوان «کتاب ما نزل من القرآن فی اهل البیت» آمده است؛ در ذریعه (بر اساس نسخه‌ای از سعد) عنوان چنین است: تیسیر آی القرآن المنزلة... ابن طاووس در باره هویت مؤلف مطمئن نیست (سعد ص ۱۱۶ آمده: ذکر انها تألیف المفید)؛ محتملاً این تألیف همان تألیف «کتاب فی امامة امیر المؤمنین من القرآن» باشد (نجاشی ص ۴۰۰ و از او ذریعه ۳۴۱/۲ ش ۱۳۵۸، McDermott ص ۳۴ ش ۸۷). مورد نقل شده از جلد نخست کراسه دهم پایین برگ چهارم برگ رو گرفته شده و تفسیر آیه ۳۸ سوره نحل می‌باشد. همان مورد (با اندکی اختلاف) در کافی و در تفسیر عیاشی آمده (هر دو در بحار ۹۲/۵۳ - ۹۳، برهان ۳۶۸/۲ روایت شده است).

۸۴. ** کتاب الازمنة / ابو عبیدالله محمد بن عمران بن موسی المرزبانی (م ۳۸۴)

ذریعه ۵۳۱/۱ ش ۲۵۹۴

اقبال الاعمال ۲۵/۵۵۴، ۲۷۵/۴۹۲

محاسبة النفس ۱۹ - ۹/۲۰

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «المرزبانی» [از: R. Sellheim]؛ صفدی (۲۳۶/۴) کتاب الازمنة را در آثار مرزبانی آورده است. هر سه مورد نقل شده (و همه از جلد هفتم) مربوط به فضیلت روزه در زمانهای مختلف است: در رمضان (اقبال ۲۷۵/۴۹۲ به نقل از حسن بن علی [ع])، در محرم (اقبال ۵۵۴/۲۵ به نقل از پیامبر [ص])، و در روزهای دوشنبه و پنجشنبه (محاسبة النفس به نقل از پیامبر [ص]).

133

۸۵. ***؟ کتاب البدء / ناشناخته

سعد السعود ۴۰

در سعد عنوان «کتاب البداء» آمده، اما از آنجا که نقل مشتمل بر روایتی از امام صادق [ع] است که حضرت آدم [ع] ۹۳۶ سال زندگی کرده، می توان با ظن قوی اظهار کرد که از تألیفی در باره تاریخ گرفته شده (بدء به معنای شروع است، چنانکه در «البدء و التاريخ» مطهر بن طاهر مقدسی) بیش از آنکه کتابی در باره عقید بداء باشد. (در باره بداء نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «بداء» از [از: I. Goldziher-(A. S. Tritton)].

۸۶. *؟ کتاب بعض سیرالائمة عليهم السلام / ناشناخته (اواخر قرن سوم)

ذریعه ۱۲۹/۳ ش ۴۳۹

فلاح السائل ۶۹ - ۶۸/۷۰

المجتنی ۵

آقا بزرگ که بدرستی متذکر شده است که این تألیف در فهرست منابع کفعمی در البلد (ص ۵۰۳) آمده، گویا به این مطلب پی نبرده که در المجتنی نیز از آن نقل شده است (کفعمی احتمالاً از او گرفته است)؛ دو مورد نقل در المجتنی، یکی قصه ای در باره سربازی است تحت فرمان اسحاق بن عمران (فرماندار کوفه تا ۳۰۳، م ۳۰۶؛ نک: Rosenthal در Return ص ۱۶۲ ش ۷۷۸)؛ این سرباز، علی بن الحسن (یا: الحسين، المجتنی *** برگ ۱۲۷ - ر و ۱۲۸ پ) المقری (احتمالاً با ابوالحسن المقری علی بن

الحسن بن بیان الباقلانی م ۲۸۴ یکی است؛ نک: تاریخ بغداد ۱۱/۳۷۵ را اذیت کرده و علی او را دشنام داد، پس از چند روز اسحاق بن عمران بر سرباز خشم گرفته و دستور کشتن او را صادر کرد. از آنجا که مؤلف این تألیف، این روایت را از علی بن الحسن نقل می‌کند، باید معاصر وی بوده باشد. نقل دوم شامل متن دعایی از امام صادق [ع] است در لعنت و نفرین بر داود بن علی عباسی که سبب مرگ وی شد.

متنی در فلاح السائل از کتاب «سیر الائمه» نقل شده است، عنوانی که در ریاض (۴۶/۶) در فهرست تألیفات مجهول المؤلف آمده است محتملاً همین کتاب بعض سیرالائمه است. در حدیثی که ابن طاووس نقل کرده، امام صادق [ع] از پدرش روایت می‌کند که قبل از رحلت، وصایای دقیقی کرده تا در چه نوع پارچه‌ای وی را تکفین کنند. این روایت (به توسط فلاح السائل جزء اول) در بحار ۸۱/۳۲۹ و مستدرک ۲/۲۲۱ نقل شده است؛ در چاپ سنگی بحار (ج ۱/۱۸ ص ۱۶۸ که اشتباهاً ۲۴۸ چاپ شده) عنوان «کتاب سیرالائمه» آمده است. گویا این اشتباه باشد.

۸۷. * * البهار / ابو محمد الحسین بن سعید بن حماد الاهوازی (زنده در ۳۰۰)

ذریعه ۱۵۷/۳ ش ۵۵۲

اليقين ۹۳-۳۰۷/۹۶-۳۱۳

در باره مؤلف نک: سرگین ۱/۵۳۹. نجاشی و طوسی، هیچکدام از آن تألیف یاد نکرده و اولین بار در اليقين از آن نقل شده است. ابن طاووس از نسخه‌ای که اجازه‌ای با تاریخ صفر ۴۳۹ بر آن بوده، استفاده کرده است. موارد نقل شده مشتمل بر روایاتی در فضایل امام علی [ع] همراه با انتقاد شدید از خلفای ثلاثه می‌باشد. برخی از موارد (اليقين) در بحار ۳۷/۳۱۸-۳۱۹، ۳۲۲ و در عاملی، اثبات ۳/۳۶۲-۳۶۳ نقل شده است. در اثبات (اشتباه‌ها؟) «کتاب النهار آمده» است.

در «مجموعه يهودا» در کتابخانه دانشگاه پرینستون، کتاب البحار فی اللغة از ابو الحسن اهوازی (ms. Garrett 3752 [شماره قفسه ۳۵۸۶] وجود دارد. در کاتولوگ ماخ، به مورد ذریعه در باره کتاب البحار حسین بن سعید اهوازی اشاره‌ای کرده و

یاد آور شده است که اشاره به موضوع کتاب ندارد. مقایسه بین نسخه خطی با موارد نقل شده در یقین نشان می‌دهد که آنها دو تألیف مختلف و احتمالاً از دو مؤلف می‌باشند.

۸۸. *؟ البهی لدعوات النبی [ص] / الحافظ ابو محمد الخرمی (زندگی در اواسط قرن ششم)

ذریعه ۲۴/۴۳۱ ش ۲۲۵۹

مهج الدعوات ۳۱۷-۳۱۸

عنوان کتاب و نام مؤلف مطابق با مهج الدعوات است. در مهج الدعوات * برگ ۱۷۶ - ر / مهج الدعوات * برگ ۱۸۶ - پ / مهج الدعوات * برگ ۱۴۸ - ر، از کتاب و مؤلف با عنوان «کتاب النهی لدعوات النبی» [ص] از ابو محمد الجزمی یاد شده است (مهج الدعوات * الجزنی آمده). همان عنوان در کفعمی، جنه ص ۳۰۸ (ظاهراً از مهج) آمده است. نسبت مؤلف در آنجا الحرمی آمده است. عنوان کتاب النهی در فهرست منابع جنه (ص ۷۷۳) و البلد (ص ۵۰۳ و از آنجا در ذریعه) آمده است. تنها چیزی که از مؤلف می‌دانیم این که او از عبدالسلام بن محمد بن الحسن بن علی الخوارزمی الاندلسبانی نقل می‌کند (ظاهراً این عنوان درستی است برای اندرسانی؛ در مهج الدعوات اندر سفان؛ در بحار الاندلسبانی؛ (مق: Le Strange, Lands, p. 453) عبدالسلام معاصر جوان زمخشری بوده و شرح حال وی را نگاشته (این شرح توسط A. B. Khalidov در لنینگراد ۱۹۷۹ چاپ شده؛ چاپ مکرر آن توسط عبدالکریم یافی صورت گرفته است [فی سیره الزمخشری جارالله RAAD، ۵۷، ۱۹۸۲ صص ۳۶۵ - ۳۸۲]؛ من برای این ارجاعات و تلفظ درست اندرسانی مدیون پرفسور مادلونگ هستم). مورد نقل شده در مهج الدعوات مربوط به اسم اعظم خداوند است؛ این نقل در بحار ۹۳/۲۲۴ آمده در آنجا از کتاب با عنوان البهی لدعوات النبی از ابو محمد حزمی یاد شده است. برخی از موارد نقل شده در المجتبی از کتاب البهی در جنه (ص ۳۰۸ = جنه * برگ ۸۳ - پ) و در صفوة الصفات کفعمی (مق: ذریعه ۱۵/۵۰ ش ۳۲۵) آمده همانطور که در بحار ۹۳/۲۳۱ آمده است.

۸۹. *+ البصائر / ابو حیان علی بن محمد بن العباس التوحیدی (م. ح. ۳۸۰ یا بعد از ۴۰۰)

فرج المهموم ۱۶۰ - ۱۶۱، ۱۶۳ - ۱۶۵

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۲۸۳، ذیل ۱/۴۳۵ - ۴۳۶. عنوان فوق در فرج المهموم و Sbath (ص ۱۱ شماره ۱۹۶) آمده است. عنوان کتاب در بروکلیمان و ذیل، کتاب البصائر و البصائر (یا: الذخائر) آمده است. این عنوان و عناوین دیگر را و داد القاضی، در مقدمه تحقیق کتاب مورد بحث قرار داده است (البصائر و الذخائر بیروت ۱۴۰۸ ج ۹ ص ۲۲۹ - ۲۳۱). ابن طاووس یاد آور شده است که سه مورد نقل از چهار نقل در فرج المهموم (شامل فصل سوم فرج المهموم ص ۱۶۳، چنانکه از متن مطابق آن در فرج المهموم* برگ ۱۰۹ - می توان ملاحظه کرد)، از جزء سوم تألیف گرفته شده و در باره تخصص ابو معشر در اخترشناسی است. بدین ترتیب: فرج المهموم ص ۱۶۰ - ۱۶۱ = البصائر ۳/۶۷ ش ۱۹۷، فرج المهموم ۱۶۳ = البصائر ۳/۶۶ ش ۱۹۲؛ فرج المهموم ص ۱۶۳ - ۱۶۵ = البصائر ج ۳ ص ۶۳ - ۶۴ ش ۱۹۱. مورد دوم در فرج المهموم ص ۱۶۵ (در باره محمد بن عبدالله بن طاهر) در چاپ و داد القاضی از البصائر موجود نیست و بایستی به فهرست نقلهای بصائر اضافه شود که در نسخه های مورد مراجعه البصائر وجود نداشته است (مق: البصائر ۹/۳۰۷ - ۳۰۹).

۹۰. + بیان العلم اللدنی / ابو حامد الغزالی (م ۵۰۵)

سعد السعود ۲۸۴

طرائف ۱۳۶ / [ند ۳۳]

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله الغزالی [از: W. Montgomery Watt]. عنوان فوق در سعد آمده است. در طرائف با عنوان رساله العلم اللدنی یاد شده است. در طرائف* برگ ۳۰ - پ تا ۳۱ - ر / طرائف* برگ ۳۸ - پ، عنوان کتاب: رساله فی العلم اللدنی یاد شده است. در باره صحت نسبت کتاب به غزالی نک: Bouyges-Allard

صص ۱۲۴ - ۱۲۵ (بویژه ص ۱۲۵ ش ۱)؛ بدوی، مؤلفات ص ۲۷۰ - ۲۷۱؛ Lazarus-Yafeh - در *Studies*، index ذیل عنوان «الرسالة اللدینة»؛ مورد نقل شده (در باره علم امام علی [ع]) در سعدالسمود و طرائف (با اختلافات جزئی) در ص ۴۴ [چاپ قاهره ۱۳۴۳] آمده است.

۹۱. ** کتاب البداية / ابوالحسن سلیمان (یا: سلمان) بن الحسن بن سلیمان (یا: سلمان) الصهرشتی (یا: صهرشتی) (زندگی در میانه قرن پنجم) ذریعه ۵۷/۳ ش ۱۵۴ اقبال ۶۷۵/۱۶۶

در باره مؤلف نک: ریاض ۴۴۵/۲ - ۴۴۹؛ قمی، الکنی ۴۰۰/۲؛ تنقیح ش ۵۱۸۹؛ اعیان ۳۰۶/۳۵ - ۳۱۰؛ النابس ص ۸۸؛ سید محسن امین در اعیان اظهار داشته که تلفظ درست صهرشتی بوده و آنچه را که در ریاض، تنقیح و نابس به عنوان صهرشتی آمده نادرست است. مق: ذریعه ۱۱۸/۲ - ۱۱۹؛ ۱۷/۳۰. مورد اقبال مربوط به دعایی خاص روز ۲۷ رجب است که همان روز مبعث می باشد.

۹۲. * بشارة المصطفی لشیعة المرتضی / ابو جعفر محمد بن ابی القاسم علی بن محمد بن علی الطبری (زنده در ۵۵۳) ذریعه ۱۱۷/۳ ش ۳۹۸ اقبال الاعمال ۲۲۶ - ۲۲۷/۲ - ۳

در باره مؤلف (که نام وی در اقبال محمد بن ابی القاسم الطبری آمده) نک: منتجب الدین ص ۱۶۳ ش ۳۸۸؛ معالم العلماء ص ۱۱۹ ش ۷۸۹ (در آنجا اشاره به کتاب البشارات شده است)؛ ریاض ۱۷/۵ - ۱۸؛ ثقات العیون ص ۲۴۲، ۲۷۸. در بروکلیمان و ذیل آن ۲۱۸/۱ بشارة المصطفی منسوب به طبری مورخ شده است. سرگین (۱/۵۴۰) اشتباه وی را یاد آور شده اما خود اشتباه دیگری را مرتکب شده چرا که کتاب را به ابو جعفر محمد بن جریر طبری مؤلف کتاب «دلائل الامامه، منسوب کرده است. مق: Rosenthal

در *Tabari* ص ۱۱۹ ، Gilliot در "Tabari" ص ۷۶ و بحثی که ذیل عنوان کتاب «حدیث الولاية» در همین فهرست آمده.

همانطور که آقا بزرگ یاد آور شده، از آنجا که خطبه پیامبر [ص] در آغاز ماه رمضان، آن گونه که در اقبال نقل شده در متن باقی مانده البشاره وجود ندارد، نشان می دهد که متن موجود ناقص است. در واقع چاپ محقق این کتاب (نجف ۱۳۸۳) دارای یازده جزء می باشد و گفته شده که متن اصلی هفده جزء بوده است (عاملی، امل الامل ۲/۲۳۴ و از آن ریاض ۵/۱۷)؛ روشن نیست که آیا شیخ حر اصل کتاب را دیده است یا نه).

۹۳. *+البلاء / محمد بن علی صاحب الغزالی (م ۵۶۱)

اقبال الاعمال ۵۲۸/۷۵۸

طرائف ۲۷/۱۰۹

تنها دو جمله از این منبع نقل شده که هر دو در کتاب اقبال و طرائف (در طرائف * دوبار در برگ ۲۵ - ر و ۲۵ - پ) آمده است؛ همچنین در ابن بطریق عمدة ص ۱۸۲ و خصائص (ص ۱۰۳ [در آنجا کلمه بالبلغاء نیامده] = تحقیق: المحمودی ص ۱۶۳) و (به توسط طرائف و عمده) در بحار ۳۵/۲۴۸ - ۲۴۹. در همه این منابع، آنچه از بلغاء نقل شده، نقلی است از تفسیر ثعلبی در تفسیر (الكشف و البیان او) آیه اول تا نهم سوره انسان. مورد نقل شده از الكشف در ارتباط با گرسنگی است که اهل بیت [ع] متحمل آن شدند؛ این نقل در منابع مختلف آمده از جمله کشاف زمخشری و مفاتیح رازی و نیز تألیفات شیعی. ابن بطریق و ابن طاووس، اظهار می دارند که، مؤلف بلغاء اطلاعاتی بر آنچه ثعلبی داده افزوده است که از آسمان مائده ای برای اهل بیت [ع] آمده که هفت روز از آن استفاده کردند.

در باره هویت مؤلف مشکلاتی وجود دارد. در اقبال و طرائف / طرائف * /

طرائف * *، از او با عنوان محمد بن علی الغزالی یاد شده است. بیاضی در فهرست منابعی که مع الواسطه از آنها نقل کرده (صراط ۱/۶) این تألیف را به محمد بن علی (بدون ذکر

نسبت) منسوب کرده است. در صراط ۱/۱۸۳، نقلی را آورده که در اقبال وجود دارد و مؤلف را محمد بن علی صاحب الغزالی می‌شناساند؛ همان نقل را ابن بطریق در هر دو تألیف خود آورده است. عنوان دوم درست‌تر می‌نماید زیرا از یک طرف نام محمد بن علی الغزالی ظاهراً در جایی نیامده و از طرف دیگر غزالی تنها یک شاگرد با نام محمد ابن علی داشته که ظاهراً ابوسعید محمد بن علی بن عبدالله ابن حمدان الجاوانی الحلووی العراقی (م ۵۶۱) می‌باشد؛ او زمانی که جوان بود برای تحصیل به بغداد آمد و نزد استاد درس خواند (شُبکی ۴/۸۸، صفدی ۴/۱۵۵، بروکلمان ۱/۳۳۲ - ۳۳۳، ذیل ۱/۴۹۳)؛ اما کتابی با عنوان بلغاء به او نسبت داده نشده است.

۹۴. کتاب براء الساعة / ابوبکر محمد بن زکریا الرازی (م ۳۱۳)

ذریعه ۳/۸۴ ش ۲۵۴

الامان ۷۸/۹۱، ۱۴۳ - ۱۵۱/۱۵۲ - ۱۶۱

در باره مؤلف نک: سزگین ۳/۲۷۴ - ۲۹۴. ابن طاووس این رساله (در باره امراضی که می‌توان در یک ساعت آنها را معالجه کرد) را چنین توصیف کرده که پنج برگ بوده (الامان ۷۸/۹۱) و متن آن به طور کامل در الامان (۱۴۴ - ۱۵۱/۱۵۲ - ۱۶۱) نقل شده است (مطلبی که ذریعه بدرستی یاد آور شده اما سزگین متذکر آن نشده است). همین متن بطور مستقل در نسخه‌های خطی و چاپی وجود دارد؛ مق: Ullmann در *Medizin* ص ۱۳۵؛ سزگین ۳/۲۸۴ ش ۸ (باید به اینها نسخه کتابخانه دانشگاه پرینستون *New Series* ۱۲۹ [شماره قفسه ۵۴۸] را اضافه کنیم). در الامان ۷۸/۹۱، عنوان کتاب «براء ساعة» آمده (همچنین در الامان ۲ و الامان*؛ در الامان** و الامان*** ساعة والساعة هر دو آمده است) و یاد آور شده که تألیف به نام «الکُنَاش» معروف است. این عنوان به تألیف دیگری رازی یعنی المنصوری اشاره دارد. مق: Ullmann در *Medizin* ص ۱۳۲؛ سزگین ۳/۲۸۱ - ۲۸۳ ش ۲؛ در مورد متن نک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه پرینستون *New Series* ۵۱۵ (شماره قفسه ۹۶۸).

۹۵. کتاب البرهان فی اسباب نزول القرآن / محمد بن علی المازندرانی ابن شهر آشوب
(م ۵۸۸)

ذریعه ۱۲/۲ ش ۳۷

طرائف ۸۰-۸۱/۲۰-۲۱، ۴۳۱-۴۳۲/ [ند ۱۳۰]

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ذیل ۷۱۵/۱؛ دائرةالمعارف ج ۲ مقاله «ابن شهر آشوب» [از: B. Scarcia Amoretti]. این عنوان تنها در برخی از نسخه‌های طرائف ثبت شده است (طرائف ۸۰/۲۰ طرائف* برگ ۱۹-پ، ۱۱۶-ر). در طرائف ۱ ص ۴۳۱ کتاب اسباب نزول القرآن آمده و در Sbath (ص ۱۱ ش ۲۰۵) بیان التزیل آمده است. ابن طاووس، مؤلف را محمد بن علی المازندرانی می‌شناساند و نه با عنوان «ابن شهر آشوب» که برای نسلهای بعد شناخته شده بوده (همچنین نک: Sbath). ابن شهر آشوب تألیف خود را به عنوان الاسباب و النزول علی مذهب آل الرسول (معالم ص ۱۱۹ ش ۷۹۱ و به نقل از او: ذریعه؛ مق: روضات ۶/۲۹۰) یا به عبارت کوتاه‌تر: الاسباب و النزول (مناقب ۱۲/۱-۱۳) نامیده است. این تألیف، احتمالاً موجود است. محسن امین (اعیان ۱۳۶/۴۶) اظهار می‌دارد که در کتابخانه حسینیه نجف نسخه‌ای از تألیف ابن شهر آشوب را با عنوان «کتاب اسباب نزول القرآن» دیده است. دو مورد نقل شده در طرائف مشتمل بر تفسیر آیات ۱۸ سوره اسراء و ۱۸۰ سوره بقره است. در هر دو مورد ابن شهر آشوب تأکید می‌کند که این مواد در منابع مختلف اهل سنت وجود دارد. مق: 6. Rippin, "Asbāb", p.

۹۶. ***؟ (کتب الدعوات / ناشناخته

ذریعه ۱۷۶/۸-۱۷۹

اقبال الاعمال ۱۰۵-۱۰۶/۶۲۷-۶۲۸، ۳۰۱-۳۰۲/۳۰۲-۶۲/۶۳-۶۷۲-

۲۵۶/۴۷۶-۲۶۰، ۴۷۹-۴۸۰/۲۶۱-۲۶۲، ۵۴۲-۵۴۵/۳۲۵-

۳۲۹، ۶۰۹-۶۱۲/۳۹۷-۴۰۰، ۴۵۲/۶۶۲-۴۵۳، ۷۴۷-۷۵۴/۵۱۹-

۵۲۵-

جمال الاسبوع ۱۸۶ - ۱۸۹

از مواردی که از این تألیف نقل شده چنین بدست می آید که ابن طاووس مجموعه‌ای مشتمل بر تألیفاتی در ادعیه در اختیار داشته است. عبارت «کتب» که جمع کتاب است بدین شکل توجیه می شود (مق: ← [کتب] العبادات)؛ عبارت ابن طاووس این فرض را تقویت می کند «ما وجدناه فی نسخة عتیقه من کتب الدعوات» (اقبال ۴۷۹/۲۶۱). متنی که در اقبال ۶۶۲/۴۵۲ از کتب الدعوات گرفته شده مربوط به یک جزء است که مشتمل بر ادعیه‌ای است با خط ابو غالب الزراری (م ۳۶۸) که حسین بن عبیدالله الغضائری (م ۴۱۱) از شیخ خود زید بن جعفر العلوی المحمدی (زندگی در اوائل قرن پنجم؛ نک: ریاض ۲/۳۵۹ - ۳۶۰، در آنجا او را زیدی معرفی کرده است؛ النابیس ص ۸۲) روایت کرده است. حاصل آنکه توان گفت نیمه دوم قرن چهارم، اولین تاریخ برای کتب الدعوات می تواند باشد (یا حداقل برای یکی از اجزاء آن)؛ محتمل است که ادعیه مختلفی که در اقبال از «کتب اصحابنا العتیقه» آمده، از همین مجموعه باشد. نک: ← کتاب عتیق فیه دعوات و روایات من طریق اصحابنا.

۹۷. * کتاب دفع الهموم و الاحزان و قمع الغموم و الاشجان / احمد بن داود النعمانی

ذریعه ۲۳۳/۸ ش ۹۷۰، ۱۸/۶۹ ش ۷۱۶

الامان ۱۱۴ - ۱۲۶/۱۱۵ - ۱۲۷

مهج الدعوات ۱۰۳، ۳۰۴

المجتنی ۱ - ۵

عنوان کامل کتاب تنها در المجتنی آمده (مق: Strothmann صص ۱۰۴، ۱۱۸ ش ۱۰ و ۱۲۱)؛ از این کتاب در جایی دیگر با عنوان کتاب «دفع الهموم و الاحزان» یاد شده است. همه نقلها از جزء چهارم تألیف گرفته شده است. در الامان و مهج الدعوات ص ۱۰۳ همسان بوده و مشتمل بر دعایی است که امام علی [ع] در صفین بعد از آنکه ابن عباس خوف خود را از دشمنانی که در اطرافش بودند اظهار کرد، برای وی خواند. موارد دیگر نیز مشتمل بر دعاهایی برای زمان گرفتاری است. دعایی که در مهج الدعوات

ص ۳۰۴ آمده، گفته شده که حضرت نوح [ع] در اوج طوفان آنرا خوانده است. موارد نقل شده در المجتبی (ونک: روضات ۴/۳۳۰) مشتمل بر دعاهای حضرت یعقوب [ع] و یوسف [ع] و حضرت محمد [ص] و امام علی [ع] و امام حسن [ع] و توبه العنبری (م ۱۳۱؛ نک: ابن سعد ۷/۲۴۰-۲۴۱؛ تهذیب ۱/۵۱۵-۵۱۶) می باشد. کفعمی در جَنّه (م: ص ۲۰۴ = جُنّه * برگ ۵۵-پ؛ صص ۲۳۲-۲۳۳ = جَنّه * برگ ۶۲-پ ۶۳-ر) والبلد (م: ص ۵۲۳، و به نقل او ذریعه ج ۱۸، دفع بجای کشف آمده) مواردی را نقل کرده است. در باره مؤلف اطلاعی در دست نیست (م: اعیان ۸/۲۶۵) و نداشتن سند، یافتن تاریخ تقریبی آنرا نیز ناممکن می سازد. در ریاض ۲/۲۷۰ از او با عنوان داود بن احمد بن داود و به عنوان یک شیعه یاد شده است.

۹۸. * کتاب الدلائل / ابوالعباس عبدالله بن جعفر بن الحسین الحمیری القمی (زنده در ۲۹۷)

ذریعه ۸/۲۷۳ ش ۱۰۰۱

الامان ۵۱/۶۵، ۱۱۶-۱۱۷/۱۱۷-۱۲۸-۱۲۹،

فتح الابواب ۲۴۳-۲۴۴

کشف المهجه ۳۵

محاسبة النفس ۱۷/۷-۸

فرج المهموم ۲، ۹۷-۹۸، ۱۱۹، ۲۲۲-۲۲۳، ۲۲۶-۲۲۷، ۲۲۹-۲۳۳،

۲۴۴-۲۴۵، ۲۴۷-۲۴۸

نجفی ص ۴۸۲ = بحار ۳/۲۲۰ [ند سعدالسعود ۷۹]

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۶۵. این تألیف ذیل نام حمیری در نجاشی (ص ۲۱۹ ش ۵۷۳) طوسی (فهرست ص ۱۳۲ ش ۴۴۱) یاد شده است. ابن طاووس، به آن با عنوان «باب» یا «جزء» اشاره می کند. بدین ترتیب «کتاب الدلائل فی دلائل الصادق» (فرج المهموم ص ۲)؛ «کتاب دلائل الرضا» (الامان ۱۱۶/۱۲۸) و نیز جزء اول (الامان ص ۵۱/۶۵) و جزء دوم (فرج المهموم صص ۲، ۲۴۷)؛ نقلی که از جزء نخستین آمده

مربوط به پیامبر[ص] و آنچه در دومین آمده مربوط به امام صادق[ع] و امام مهدی[ع] است. بنابراین دو جزء (دو جلد) بوده که نخستین آنها مشتمل بر ابوابی راجع به پیامبر[ص] و پنج امام اول و دومین آن در باره هفت امام آخر بوده است. نسخه‌ای که در اختیار ابن طاووس بوده در دست الحسين بن عبدالله الغضائری بوده است (فرج المهموم ص ۹۷، ۲۲۹). تقریباً همه موارد نقل شده در باره معجزات پیامبر[ص] و امامان[ع] است. در سعد کتاب الدلائل را منبعی برای تفسیر «الذین اصطفینا...» که در سوره فاطر آیه ۳۲ آمده به اینکه آیه مربوط به تمام اولاد پیامبر[ص] است قرار داده است؛ این جمله در سعد نیست اما در نقل نجفی و بحار الانوار آمده است. نام کتاب الدلائل در کشف الغمه اربلی ج ۲/۳۴۹؛ ۳/۸۹، ۱۵۲-۱۵۳، ۱۷۴-۱۷۵، ۲۰۶، ۲۱۷- و در صراط ۱/۱۰۴ آمده است؛ به گفته آقا بزرگ، کتاب در اوائل قرن دوازدهم موجود بوده است. نک ← قرب الاسناد.

۹۹. *** کتاب الدلائل / ابو عبدالله محمد بن ابراهیم بن جعفر النعمانی ابن زینب (م. ح. ۳۶۰)

ذریعه ۲۳۷/۸ ش ۱۰۰۵

الامان ۱۳۱/۱۱۹

فرج المهموم ۹۵-۹۶

در باره مؤلف و تألیف وی نک: سرگین ۱/۵۴۳؛ Bar-Asher صص ۶۲-۶۸. طوسی در فهرست از او یاد نکرده، اما نجاشی (ص ۳۸۳ شما ۱۰۴۳) و ابن شهر آشوب (معالم ص ۱۱۸ ش ۷۸۳) به کتاب دلائل او اشاره نکرده‌اند. گویا ابن طاووس تنها مؤلفی است که مستقیماً از آن نقل می‌کند. مورد نقل شده که در فرج المهموم آمده حاکی از مهارت امام رضا[ع] در علم نجوم است. این نقل از جزء نهم که مربوط به دلائل فوق طبیعی است که ثابت می‌کند امام رضا[ع] امام هشتم بوده است. می‌توان حدس زد که اولین باب مربوط به دلائل پیامبر[ص] و بقیه ابواب مربوط به سایر امامان به ترتیب امامت آنها بوده چرا که موردی که در الامان آمده (دعایی است از امام صادق[ع]) (که در وقت

قرار گرفتن در برابر شیر خوانده می‌شود) در جزء هفتم کتاب بوده است (گرچه ابن طاووس اشاره‌ای نکرده است).

۱۰۰. * کتاب دلائل الامامة (یا: الائمة) / محمد بن جریر بن رستم الطبری (زندگی نیمه اول قرن پنجم)

ذریعه ۲۴۱/۸ ش ۱۰۱۸

الامان ۵۲ - ۶۶/۶۰ - ۷۳، ۱۲۴ - ۱۲۵/۱۳۵

اقبال ۶/۲۳۳، ۵۹۸/۶۹

کشف المحجة ۳۵

لهوف ۵۳ - ۶۱/۵۴ - ۶۲

فرج المهموم ۱۰۲ - ۱۰۷، ۲۲۳ - ۲۲۴، ۲۲۷ - ۲۳۴، ۲۳۹ - ۲۴۷

طرائف * برگ ۱۴۴ - ر، پ، طرائف ** برگ ۱۸۵ - ر، پ [ند طرائف

[۱۶۲/۵۲۳

اليقين ۵۰ - ۵۳/۲۲۲ - ۲۲۳

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/ ۵۴۰؛ Rosenthal در *Tabari* ص ۱۱۹. گرچه اسم او در بیشتر نقلهای ابن طاووس به عنوان محمد بن جریر (ابن رستم، الامان ۱۲۴، اقبال ۲۳۳، لهوف، فرج المهموم ۲۲۷، ۲۲۹، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، طرائف * و اليقين) شناسانده شده، در مواردی نیز به عنوان محمد بن رستم (فرج المهموم ۲۲۳) یا محمد بن رستم بن جریر (الامان ۵۲ کشف المحجة، فرج المهموم ۱۰۲) از وی یاد شده است. چندان روشن نیست که این اسامی مختلف ناشی از خود ابن طاووس است یا کاتبان کتابهای وی. در کشف المحجة، فرج المهموم ص ۲۲۳ و اليقين، به این تألیف با عنوان «کتاب الدلائل» اشاره شده است. بخش نخست کتاب بدست ما نرسیده (مجلسی نیز آن بخش را در دست نداشته است). از آغاز آنچه برجای مانده چنین نقصی بدست می‌آید. این آغاز از اواسط فصل مربوط به حضرت فاطمه [ع] آغاز می‌شود. آنچه که بدست نیامده (علاوه بر ابتدای این فصل) فصلهای مربوط به حضرت محمد [ص] و امام علی [ع]

می‌باشد. این فصول در دسترس ابن طاووس قرار داشته و وی باید از نخستین مؤلفانی بوده باشد که از این کتاب نقل کرده است. وی داستان معراج و اعطای لقب امیرالمؤمنین به امام در حیات پیامبر[ص] را یاد می‌کند (الیقین ۵۰ - ۵۳/۲۲۲ - ۲۲۷) که هر دو متعلق به جلد اول کتاب (جلد یا جزء؛ گویا در نسخه ابن طاووس هر فصلی به صورت یک جلد مجزا بوده است) (اقبال ۶/۲۳۳) است؛ وی از جلد دوم برخی از معجزاتی که بدست امام علی[ع] انجام شده، آورده است (فرج المهموم ۱۰۲ - ۱۰۷)؛ هیچکدام از این نقلها در نسخه چاپی نیامده است. نقلهای دیگر همه در نسخه چاپی وجود دارد. فرج صص ۲۲۳ - ۲۲۴ = دلائل ص ۶۷ (امام حسن [ع])؛ لهوف = دلائل ص ۷۴؛ فرج المهموم ۲۲۷ = دلائل ص ۷۵ (امام حسین [ع])؛ الامان صص ۱۲۴ - ۱۲۵/۱۳۵ = دلائل ص ۹۳؛ فرج المهموم ۲۲۸ = دلائل ص ۹۰ (امام زین العابدین [ع])؛ الامان ۵۲ - ۶۶/۶۰ - ۷۳ = دلائل صص ۱۰۴ - ۱۰۹ (امام باقر [ع])؛ فرج المهموم صص ۲۲۹ - ۲۳۰ = دلائل ص ۱۱۸ (امام صادق [ع])؛ فرج المهموم ص ۲۳۱ = دلائل ۱۷۱ (امام کاظم [ع])؛ فرج المهموم صص ۲۲۱ - ۲۳۲ = دلائل صص ۱۸۶ - ۱۸۷ (امام رضا [ع])؛ فرج المهموم ۲۳۲ = دلائل ص ۲۱۰ (امام جواد [ع])؛ فرج المهموم ص ۲۳۳ - ۲۳۴ = دلائل صص ۲۲۱ - ۲۲۲ (امام هادی [ع])؛ اقبال ص ۶۹/۵۹۸ = دلائل ص ۲۲۳ (امام عسکری [ع])؛ فرج المهموم ۲۳۹ - ۲۴۷ مشتمل بر نقلهایی از فصلی راجع به امام دوازدهم [ع] فرج المهموم ۲۳۹ - ۲۴۴ = دلائل ص ۲۸۲ - ۲۸۶؛ فرج المهموم ۲۴۴ - ۲۴۵ = دلائل ص ۲۸۸؛ فرج المهموم ۲۴۵ - ۲۴۷ = دلائل صص ۳۰۴ - ۳۰۶)؛ مورد نقل شده در طرائف* / طرائف** (در آنجا عنوان تألیف نیامده) تلخیصی است از نقلهایی که بطور کامل در فرج المهموم ۱۰۴ - ۱۰۷ آمده است. م ← مشهد عود در همین فهرست.

در باره ارتباط میان کتاب دلائل الامامه و کتاب المسترشد فی الامامه دشورای‌هایی وجود دارد. نجاشی (۳۷۶ ش ۱۰۲۴) تنها از کتاب دوم یاد کرده و آن را به محمد بن جریر بن رستم طبری منسوب می‌کند. همین سبب شده تا مجلسی (بحار ۳۹/۱ - ۴۰) گمان کند هر دو عنوان متعلق به یک تألیف است. محقق بی‌نام در مقدمه

کتاب الدلائل (نجف ۱۳۶۹) از این نظر دفاع کرده است؛ وی بر آن است که اینها دو جزء یک تألیف بوده‌اند که هر کدام عنوان مختلفی داشته‌اند. در واقع، همانگونه که در ذریعه (۹/۲۱ ش ۳۶۹۰) آمده، اینها دو تألیف مختلف از دو نویسنده است که دارای یک نام می‌باشند. نخستین آنها ابن جریر (مؤلف مسترشد) در نیمه اول قرن چهارم می‌زیسته؛ درست یک قرن پیش از ابن جریر دوم (مؤلف دلائل). (آگاهیهای داده شده توسط سرزگین نیز باید اصلاح شود.) کتاب المسترشد فی الامامه چاپ شده است (نجف بی تا).

۱۰۱. + - دلائل النبوة / ابوبکر احمد بن الحسين بن علی البیهقی (م ۴۵۸)

طرائف ۱۵/۵۸

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «البیهقی» [از: J. Robson]؛ در باره تألیف نک: بروکلیمان ۱/۴۴۷ ذیل ۱/۶۱۹. شهرت آن در میان عالمان شیعی از نقلهای متعددی که از آن شده، بدست می‌آید. مثلاً در طبرسی، اعلام الوری (صص ۸، ۱۷، ۳۷-۳۸، ۴۰-۴۱، ۴۷، ۵۲-۵۴، ۶۸-۶۹، ۱۲۳-۱۲۴، ۱۲۴، ۲۲۰). آخرین چاپ کتاب با تحقیق عبدالمعطی قلعه‌جی منتشر شده است (بیروت، ۱۴۰۵، ۷ ج). مورد نقل شده که در طرائف تلخیص شده در ۴/۲۰۹ - ۲۱۲ آمده است. این نقل مربوط به حدیث پیامبر [ص] در شب غزوة خیبر است که پرچم را در دست کسی خواهد داد که او خدا را دوست دارد و خدا نیز او را (یعنی: امام علی [ع])

۱۰۲. * * * کتاب دلائل النبوة / ابوالقاسم الحسين بن محمد السکونی (قرن چهارم؟)

فرج المهموم ۲۹

نسخه مورد استفاده ابن طاووس، نسخه دستنویس مؤلف بوده که تاریخ سماع ۱۲ رمضان ۴۲۲ بر آن بوده است. سکونی که ابن طاووس وی را جامع این کتاب یاد کرده (جمع ابی القاسم السکونی) ناشناخته است. من تمایل بدان دارم تا کتاب را روایت سکونی از ابن بابویه بدانم زیرا در مورد نقل شده، آنگونه که در بحار ۱۵/۱۸۰ -

۱۸۱، ۵۸/۲۳۹ آمده، سکونی از محمد بن علی بن الحسين (که نام ابن بابویه است) روایت می‌کند؛ اما نامی که در فرج‌المهموم ص ۲۹ آمده الشریف ابو عبدالله (کنیه ابن بابویه ابوجعفر است) محمد بن علی بن حسین بن علی بن عبدالرحمن (ناشناخته) می‌باشد. در این نقل، حسان بن ثابت روایت کرده است که چگونه وی در سن هفت یا هشت سالگی در مدینه یک یهودی را دید که بعد از مشاهده ستارگان گفت: بعث پیامبر[ص] در آن شب آغاز خواهد شد. همان قصه با اسناد مشابهی در ابونعیم، دلائل ص ۱۶ آمده است.

۱۰۳. + - دلائل القبلة / ابوالعباس احمد بن ابی احمد الفقیه الطبری البغدادی ابن القاص (م ۳۳۵)

الامان ص ۹۴/۸۱

در باره مؤلف (که نام او در الامان احمد بن ابی احمد الفقیه آمده) نک: سزگین ۱/۴۹۶ - ۴۹۷. تألیف با عنوان کتاب المعرفة (نک: صفا، تعریف بعض المخطوطات مکتبی، المشرق ۱۶، ۱۹۱۳ صص ۴۳۵ - ۴۴۶ در صص ۴۳۹ - ۴۴۲) و نیز با عنوان «عجائب السموات و الارض» (در نسخه ۱۳۳۱۵ Br. Lib. Or که باید به سزگین افزوده شود) شناخته می‌شود. ابن طاووس توصیه کرده که انسان باید این کتاب را برای کمکی که به شناخت قبله می‌کند در مسافرت همراه داشته باشد. سزگین دو نسخه از کتاب را (به صورت فاکسمیلی) به چاپ رسانده یکی (نسخه احمد تیمور بلدان، ش ۱۰۳) در:

Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften,

۴، ۱۹۸۷ - ۱۹۸۸ صص ۷ - ۹۱ (بخش عربی) و دومی (نسخه ولی‌الدین شماره ۲۴۵۳ برگ‌های ۱۴۷ - ۱۶۹ - پ) در همان نشریه، ۵، ۱۹۸۹ صص ۷ - ۵۳ (بخش عربی).

۱۰۴. ** الدلالة بالسمع على ان النجوم دلائل على حادثات / ابوالقاسم علی بن الحسين بن موسی الشریف المرتضی (م ۴۳۶)

فرج المهموم ۵۴

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف ایرانیکا مقاله «علم الهدی» [از: W. Madelung]. عنوان فوق محتملاً توصیف محتوای آن است تا عنوان آن. مورد نقل شده پاسخ مرتضی به پرسشی است با همین عنوان، که آیا نصی وجود دارد که بتوان حوادث را از روی مشاهده ستارگان پیش‌بینی کرد؟ این متن (نقل شده در بحار ۵۸/۲۸۹ - ۲۹۰) جزئی از مجلدی بوده که در اختیار ابن طاووس قرار داشته و مشتمل بر تألیفاتی از مفید و مرتضی بوده است (نیز مَقْ ← مسأله فی قول النبی: علیّ أقضأکم)، کاتب نسخه «المسائل السالاریه» که برای متن چاپی رسائل الشریف المرتضی استفاده شده، این نقل را از فرج المهموم آورده و به المسائل السالاریه اضافه کرده است (رسائل الشریف المرتضی ج ۲ ص ۳۱۱-۳۱۲).

۱۰۵. *؟ - کتاب دانیال / ناشناخته

ذریعه ۲۲/۱۸۸ ش ۶۶۲۷

کشف المحجّة ص ۶۱

عنوان کتاب در کشف چنین آمده: کتاب دانیال المختصر من کتاب الملاحم. گویا این عنوان تحریف شده‌ای است؛ احتمالاً عنوان درست آن می‌تواند چنین باشد: الكتاب المختصر من کتاب الملاحم لدانیال. در خاتمه بحار الانوار (۱۱۰/۱۷۲) افندی، به نقل از کشف، عنوان کتاب را «کتاب الملاحم لدانیال» (ذریعه نیز) یاد کرده و برای متن کشف، دو تفسیر پیشنهاد می‌کند (الف) این که ابن طاووس خلاصه‌ای از کتاب دانیال را آورده (برای این تفسیر در کشف مؤیدی وجود ندارد)؛ (ب) این که نسخه‌ای از کتاب دانیال در کتابخانه ابن طاووس وجود داشته (این صریحاً در کشف آمده است با این کلمات: و هو عندنا الان)؛ افندی می‌افزاید: او نسخه‌ای از کتاب الملاحم را برای مجلسی خریداری کرده است. (آقا بزرگ عبارت کشف المحجّة را به خطا تفسیر به این کرده است که ابن طاووس، کتاب دانیال یا خلاصه آن را در دست داشته است).

چند تألیف در باره ملاحم با عنوان «کتاب ملحمه دانیال» باقی مانده است

(ملحمة یعنی پیشگوئی راجع به آخرالزمان؛ مَقَّة: WKAS ذیل مورد). این تألیفات نشان می‌دهد که چگونه می‌توان حوادث آینده را از روی پدیده‌های نجومی و آسمانی پیشگوئی کرد؛ مَقَّة: دائرةالمعارف ج ۲ مقاله «دانیال» (از: G. Vajda)، «ملحمة» (از: T. Fahd) و ارجاعاتی که در آنجا داده شده است. با آنکه متن نقل شده در کشف المحجة (که نقل به معنای اصل است) متعلق به علائم آخرالزمان است، اما عناصر نجومی و آسمانی در آن وجود ندارد. ضمن آن نقل آمده است که ابوبکر و عمر از کتاب دانیال که در اختیار یهود بوده، اطلاع از حکومت پیامبر [ص] یافته و اینکه پس از رحلت ایشان، قدرت به جای آنکه به علی [ع] برسد به شخصی از بنی‌تیم و آنگاه به شخصی از بنی‌عدی خواهد رسید. آنان با آگاهی از اینکه این اطلاعات بر آنان منطبق است، به اسلام گرویدند تا آن قدرتی را که دانیال متذکر شده بدست آورند (نقل شده در: بحار ج ۸ ص ۲۵۱). این یک تحریر شیعی از کتاب دانیال است و محتملاً با متنی که پیشگویی حکومت ناصر اطروش (م ۳۰۴) را کرده یکی است؛ نک: المحلی کتاب الحدائق الوردیه در:

.Madelung, *Zaydī Imāms*, p. 213

همانگونه که گذشت افندی نسخه‌ای از این کتاب دانیال شیعی کشف کرده است اما هیچ نشانی بر باقی ماندن این کتاب وجود ندارد. این کتاب غیر از نسخه‌های خطی ملحمة دانیال است که Ullmann (ص ۲۹۳) و سزگین (۳۱۲/۷ - ۳۱۷) بدان اشاره کرده‌اند و نیز غیر ملحمة دانیال ناشناخته‌ای است که با مقدمه شاگرد مجلسی، نعمت‌الله جزائری (نجف [بی‌تا]) به چاپ رسیده است. این متن با ترجمه انگلیسی از A. Fodor با عنوان زیرچاپ شده است.

"Malḥamat Dāniyāl", *The Muslim East, Studies in Honour of Julius Germanus*, ed. Gy. Káldy-Nagy, Budapest, 1974, pp. 85-133.

بیست و شش صفحه افست عکس چاپ نجف نیز در آن آمده است. ← مَقَّة:

G.Vajada "Quelques Observations Sur la *Malḥamat Dāniyāl*".

در مجله *Arabica*، ۲۳، ۱۹۷۶، صص ۸۴ - ۸۷؛ این از نوع کتابهایی که مربوط به

پدیده‌های آسمانی است می‌باشد و هیچگونه ویژگی شیعی ندارد. تألیف دیگر از این نوع، کتاب دانیالی است که رواندی در قصص الانبیاء صص ۲۳۲ - ۲۳۷ از آن نقل کرده و از وی در بحار ۵۸/۳۳۴ - ۳۳۴؛ جزائری، انوار ۲/۱۲۱ - ۱۲۵؛ بحرانی، کشکول ۱/۳۸۷ - ۳۹۱ آمده است.

۱۰۶. * + ذیل (یا: تذلیل) تاریخ بغداد / ابو عبدالله محمد بن محمود بن الحسن ابن النجار البغدادی الشافعی (م ۶۴۳)

الامان ۱۰۷ - ۱۰۸/۱۱۸ - ۱۱۹، ۱۲۹ - ۱۳۰/۱۴۰

بحار الانوار ۲۰۵/۷۶ [ند فلاح ۲۴۹/۲۷۵]

اقبال الاعمال ۵۶ - ۵۷/۵۸۵ - ۵۸۶، ۱۸۱/۶۸۵

لهوف ۱۲۴ - ۱۲۵/۱۴۰ - ۱۴۱، ۱۵۴ - ۱۵۵/۱۷۳ - ۱۷۴

مهج الدعوات ۲۱۴، ۳۲۰

الملاحم و الفتن ۱۲۵ - ۱۲۶/۱۳۸، ۱۶۰/۱۷۷، ۱۶۶ - ۱۶۷/۱۸۳

محاسبة النفس ۱۱/۲۲

المجتنی ۲۱

فرج المهموم ۱۱۰ - ۱۱۱

طرائف ۹۸ - ۹۹/ [ند ۲۴]، ۱۱۰ - ۱۱۱/ [ند ۲۷]

اليقين ۱۶۶/۲۶، ۱۷۴/۳۰، ۱۸۷/۴۸۵، ۱۹۲/۴۹۴

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابن النجار» (C. E. Farah). ابن طاووس (همانگونه که در باب اول فصل اول گذشت) شاگرد ابن نجار بوده و مکرر به او به عنوان «شیخ المحدثین ببغداد» اشاره می‌کند. این تألیف که با عنوان کتاب التذیل نیز معروف و ادامه تاریخ بغداد خطیب بغدادی است، تنها قسمتی از آن باقی مانده است؛ م: بروکلیمان، ذیل ۱/۵۶۳؛ C. E. Farah در مقاله:

C. E. Farah, "Ibn-al-Najjar: A Neglected Arabic Historian", *JAOS*, 84, 1964, pp. 220-230, at pp. 227-229; J. Van Ess, "Şafadī-Splitter", *Der Islam*, 54, 1977,

pp. 77-108, at pp. 77.

مجیدالذهبی مقاله: المجلد العاشر لذیل تاریخ لمدينة السلام، مجلة معهدالمخطوطات العربية، ش ۲۶، ۱۹۸۲ صص ۷۴۵ - ۷۷۴. در یک مورد (لهوف ۱۲۴/۱۴۰) ابن طاووس از شرح حال فاطمه فرزند ابوالعباس از جلد سی ام کتاب نقل می کند. با فرض آنکه شرح حال زنان در آخر کتاب می آید (همانند تاریخ بغداد) می توان پذیرفت که کتاب مشتمل بر سی جلد بوده (همانگونه که سبکی [ج ۵ ص ۴۱] اظهار کرده است؛ تعداد مجلداتی که در ملحقات ابن الفوطی ص ۲۰۵ و ابن کثیر ۱۳/۱۶۹ آمده شانزده جلد می باشد) این مجلدات باید بسیار بزرگ باشند زیرا چاپ پنج جلدی حیدرآباد ۱۹۷۸ - ۸۶ تنها مشتمل بر بخشی از حرف «عین» است. متن نقل شده در لهوف ص ۱۵۴ - ۱۵۵/۱۷۳ - ۱۷۴ که از شرح حال علی بن نصر شوکی گرفته شده، در چاپ حیدرآباد ج ۴ ص ۲۴۷ آمده است؛ دیگر نقلها از مجلدات غیر موجود می باشد. بنابه آنچه در اقبال ص ۵۷/۵۸۵ آمده، ابن طاووس از نسخه ای استفاده کرده که آخرین خلیفه عباسی مستعصم (خلافت ۶۴۰ - ۶۵۶) برای «رباط» مادر خود وقف کرده بود. ابن طاووس، از این تألیف هم برای مطالب شرح حال و هم برای احادیث باگرایش علوی استفاده کرده است؛ به عنوان مثال برای قسمت دوم نک: الامان ۱۰۷ - ۱۰۸/۱۱۸ - ۱۱۹ که در Kohlberg, "Antediluvian", p. 54 مورد بحث قرار گرفته است. ابن طاووس بعضاً از ذیل، به توسط خلاصه خود با عنوان «التحصیل من التذیل» نقل می کند (نک: باب دوم فصل دوم).

۱۰۷. ***؟ ذکرالایات التي نزلت فی امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب و تفسیر معناها/

ناشناخته (قرن چهارم)

ذریعه ۳۳/۱۰ ش ۱۵۹

سعدالسعود ۱۱، ۱۱۳ - ۱۱۶

الیقین ۱۳۳ - ۱۳۵/۳۷۶ - ۳۸۰، ۱۶۱ - ۱۶۲/۴۳۱

عنوان فوق، در سعد آمده است. آقا بزرگ آنرا عنوان کتاب خاصی دانسته است. اما به

ظن قوی توصیف محتوی کتاب است. در یقین عنوان کتاب «نسخة فیہ ذکر اسماء علی» آمده است؛ همان نقل که در سعد (کراسه ششم برگ ۶ - پ) والیقین ۱۳۳ - ۳۷۶/۱۳۵ - ۳۸۰ آمده به عنوان حدیث البساط شناخته می‌شود. مجلسی متن مورد مذکور را از یقین نقل کرده (بحار ۳۹/۱۳۸ - ۱۴۱) و یادآوری کرده (ص ۱۴۱) که در سعد از یک منبع ناشناخته (بعض الكتب المعتره) با همان اسناد آمده است. گرچه احتمالاً مجلسی متوجه این نکته نشده اما واضح است هر دو نقل در سعد و یقین از یک کتاب بوده است. ابن طاووس با بیان آغاز نسخه در هر دو تألیف این مسأله را ثابت کرده است. اسناد از نوع روایات جابر از امام باقر [ع] است (مق: Kohlberg, "Unusual isnaḍ"). اولین نام آن محمد بن احمد که به احتمال همان محمد بن احمد بن یحیی الاشعری القمی (زندگی در اواخر قرن سوم) می‌باشد؛ او به نوبه خود از دو واسطه از عبدالله بن موسی الکاظم نقل کرده است. دوره حیات مؤلف را موقتاً می‌توان نیمه اول قرن چهارم دانست. حدیث نقل شده در یقین ص ۱۶۱ - ۱۶۲/۴۳۱ تفسیر آیه ۳ سوره روم می‌باشد.

۱۰۸. ***؟ ذکر ما نزل من القرآن فی رسول الله و فی علی و فی اهل البيت و فی شیعتهم و تأویل ذلك / ناشناخته (قرن چهارم؟)
ذریعه ۱۰/۳۶ ش ۱۸۴
سعد السعود ۱۱، ۱۱۱ - ۱۱۲

مورد نقل شده در سعد در بحار ۳۶/۲۶ - ۲۷ ذیل عنوان «کتاب ما نزل...» نقل شده است. عنوان کتاب در ذریعه «ذکر ما نزل من القرآن فی رسول الله و اهل البيت» یاد شده است. ابن طاووس از نسخه‌ای با تاریخ محرم ۴۰۶ استفاده کرده و قطع کتاب را «بزرگتر از ربع و کوچکتر از نصف» توصیف می‌کند که از پوست یا کاغذ خراسان ساخته شده بوده است (نک: بحثی که در باب سوم فصل پنجم آمده است). مورد نقل شده که از جزء اول (برگ ۳۷ - ر) اخذ و از شعبی نقل شده روایتی است مشتمل بر سخنان متبادله میان پیامبر [ص] و علی [ع] بعد از زخمی شدن علی [ع] در احد؛ در آنجا آمده است که آیه

۱۴۶ آل عمران اشاره به این رخداد دارد. همان داستان (اما با اسناد دیگری) در نقلی از کتاب ابن دأب (م ۱۷۱ م: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابن دأب» [از: Ch. Pellat]) در اختصاص مفید^۱ ص ۱۳۸ نقل شده است.

۱۰۹. ** کتاب ذکر منقبة المطهرین اهل بیت محمد سیدالاولین و الاخرین / ابونعیم احمد بن عبدالله بن احمد الاصفهانی (م ۴۳۰)
ذریعه ۱۴۹/۲۳ ش ۸۴۵۳
الیقین ۲۹ - ۱۷۳/۳۰

در باره مؤلف نک: بروکلمان ۱/ ۴۴۵ - ۴۴۶ ذیل ۱/ ۶۱۶ - ۶۱۷. در آنجا از این تألیف یاد نشده؛ در الیقین ۱ بجای «المطهرین» «المطهرین» چاپ شده است. این عنوان به چند صورت آمده «منقبة المطهرین» (ابن شهر آشوب، مناقب ۲/ ۵، ۲۵۶، صراط ۱/ ۱۵۳)، «فی فضائل امیرالمؤمنین» (ابن شهر آشوب، مناقب ۲/ ۱۷۳)، «منقبة المطهرین (یا: الطاهرین) و مرتبة الطیبین» (معالم ص ۲۵ ش ۱۲۳ و از آنجا: ذریعه؛ روضات ۱/ ۲۷۳). در معالم این عنوان میان تألیفات ابونعیم مربوط به امام علی [ع] آمده است. از این تألیف حیدر بن محمد الحسینی شاگرد ابن شهر آشوب در کتاب الغرر و الدرر (مفقود؟) نقل می‌کند (نک: مث: بحار ۳۵/ ۳۱۶، ۳۳۰، ۳۳۳؛ م: ذریعه ۱۶/ ۴۳ ش ۱۸۰) و گاه ابن البطریق در العمدة.

۱۱۰. *** ذکر الروایات عن النبی [ص] انه قال لامیرالمؤمنین علی بن ابی طالب: انت منی بمنزلة هارون من موسی (و غیره) / ابوالقاسم علی بن المحسن بن علی التتوخی (م محرم ۴۴۷)

طرائف ۵۳ - ۱۴/۵۴

در باره مؤلف نک: صفدی ۲۱/ ۴۰۱ - ۴۰۴ و ارجاعات همانجا. هیچکدام از این

○ درباره عدم صحت انتساب اختصاص به مفید نک: شبیری، مجله نور علم ش ۴۰ صص ۸۲ - ۶۰ و ش ۴۲ صص ۱۵۰ - ۱۷۴.

مآخذ از این کتاب یاد نکرده‌اند، و گویا تنها از طریق ابن طاووس ما از آن آگاهی داریم. در عاملی، اثبات (۴/۴۵) که این نقل از طرائف در آن آمده در عنوان کتاب بجای «روایات» «الروایات» آمده است. در طرایف ۲ (و در اثبات) نام پدر مؤلف «الحسن» آمده است؛ اما صورت صحیح آن در طرائف ۱ و بحار ۲۶۸/۳۷ آمده است. ابن طاووس از نسخه‌ای استفاده کرده که ۳۰ برگ داشته که تاریخ روایتی در آن به سال ۴۴۵ بوده است. او این تألیف را چنین توصیف می‌کند که در آن حدیث انت منی از سی نفر از صحابه روایت شده است (اسامی آنها را نیز ذکر می‌کند). مؤلف که فرزند تنوخی (م ۳۸۴) معروف می‌باشد به یک عنوان معتزلی (یا قوت، الادباء ۵/۳۰۱) و یک شیعی مبرز (صفدی ۲۱/۴۰۲: کان شیعیاً معتزلیاً؛ همینطور شذرات ۳/۲۷۶: کان رایة الرفض و الاعتزال) ^۵ شناخته می‌شود؛ در برابر، ابن طاووس او را به عنوان یک سنی مبرز توصیف می‌کند (من اعیان رجالهم).

۱۱۱. ***؟ ذکر رتبه ابی طالب فی قریش و مراتب وُلده فی بنی هاشم / ابوالحسن (یا:

الحسین) النسابة (زندگی در اواخر قرن سوم؟)

ذریعه ۷۷/۱۰ ش ۱۳۹

الیقین ۱۸۶/۴۸۴، ۵۰۲/۱۹۵

عنوان فوق همان است که در الیقین ۵۰۲/۱۹۵ آمده؛ در الیقین ۱۸۶/۴۸۶، عنوان

کتاب «رتبه ابن طالب» و غیره آمده است. آقابزرگ (به اشتباه) بجای «فی قریش» و

قریش» آورده است. این کتاب در شوال ۳۱۰ تألیف (یا کتابت) شده است. کنیه او در

الیقین ابوالحسن آمده و در بحار (که در آنجا هر دو نقل به توسط الیقین آمده)؛

(۴۰/۲۴ - ۲۵) ابوالحسن آمده است. مؤلف (که محتملاً همان ابوالحسن القاسم

الموسوی النسابة است که در Sellheim, *Handschriften*, p. 364 از او یاد شده) از نسابه

دیگری با نام ابوعبدالله محمد بن صالح بن مهران البصری معروف به ابن نطّاح که مورخ

قابلی نیز بوده، روایت می‌کرده است؛ نک: دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «ابن النطّاح» (از:

○. ذهبی در میزان الاعتدال (ج ۲ ص ۱۵۲) بجای «رایة» آورده است: کان رأیة الرفض والاعتزال م.

(F.Omar). متن نقل شده روایتی از رسول خدا [ص] است که خطاب به امام علی [ع] می‌گوید او امیرالمؤمنین بوده و اولین کسی است که روز قیامت با رسول خدا [ص] مصافحه خواهد کرد.

۱۱۲. *+ الدرایة فی (ل) حدیث الولاية / ابوسعید (یا: سعید) مسعود بن ناصر بن ابی زید السجستانی (یا: السبحزی) الركاب (م ۴۷۷ یا ۴۷۸)

ذریعه ۵۶/۸ ش ۱۶۷

اقبال ۴۵۳/۶۶۳، ۴۵۷/۶۶۶

سعدالسعود ۷۱

طرائف ۵/۱۵

اليقين ۲۷-۲۸

درباره مؤلف نک: السمعانی ۸۶/۷؛ ذهبی، تذکره صص ۸- ۱۲۱۶؛ علی الحسینی المیلانی، خلاصة عبقات الانوار (تهران ۵- ۱۴۰۴) ۱۰۰/۴- ۱۰۲. براساس روایت ابن جوزی (المنتظم ۱۳/۹) ذهبی (ص ۱۲۱۷) و ابن حجر (لسان ۳۳/۶) سجستانی به عنوان قدری شناسانده شده. در اقبال عنوان فردی ضد علوی (المخالف لاهل البيت فی عقیدته) اما فردی مورد اعتماد معرفی شده است. آقا بزرگ او را معتزلی فرض کرده که تشیع خود را پنهان می‌کرده است. عنوان کتاب در اقبال ۱ ص ۶۶۳ «کتاب درایة حدیث الولاية» و در اليقين «کتاب الولاية» آمده است. این تألیف که متعلق به حدیث غدیر است بنابه توصیف ابن طاووس دارای هدفه جزء (اقبال ۴۵۳/۶۶۳) و مشتمل بر مجلدی دارای بیست کراسه (اقبال ۴۵۷/۶۶۶) بوده است. از این کتاب در اجازه علامه حلی به بنو زهره (الاجازة الکبيرة لبني زهرة الحلبي در بحار ۸۴/۱۰۷)؛ (محقق کتاب [در پاورقی ۳] می‌گوید: او نتوانسته در باره مؤلف اطلاعی کسب کند) یاد شده است در طرائف ۵/۱۵، قسمتی از مقدمه «العمده» ابن بطریق نقل شده است. در آنجا کتاب الولاية یکی از منابع کتاب ابن بطریق ذکر شده است. همچنین نک: الامینی، الغدیر ۱۵۵/۱.

۱۱۳. * [دیوان] / ابوالقاسم علی بن الحسین بن موسی الشریف المرتضی (م ۴۳۶)

ذریعه ۹ [جزء سوم] / ۷۳۵ ش ۵۰۵۰

لهوف ۴/۳ - ۴

ابن طاووس چند بیت شعر (درباره حادثه کربلا) از آن گرفته بدون آنکه به دیوان اشاره کند، شاید از حافظه نقل کرده باشد. علاوه بر آن تعدادی از اشعار، گویا از همان مرثیه در مناقب ابن شهر آشوب (۳/ ۲۳۵ - ۲۳۶) وجود دارد. این اشعار در دیوان شریف مرتضی تحقیق رشید الصفار، قاهره ۱۳۷۸، نیامده است. ابن طاووس به ندرت از دیوانها در آثار باقی مانده اش یاد می‌کند.

۱۱۴. *** کتاب دیوان النسب / ابوالقاسم علی بن الحسن بن محمد بن علی المرتضی

(زندگی در اوائل قرن هفتم)

ذریعه ۹ [جزء چهارم] / ۱۱۸۴ ش ۶۷۴۳

کشف المحجّة ۱۳۲

فرج المهموم ۲۲، ۳۵، ۵۲، ۱۴۹

گرچه ابن طاووس در کشف المحجّة نام مؤلف را نیاورده، در فرج المهموم از او با عنوان علی بن مرتضی (فرج المهموم ۲۲، ۳۵) یاد کرده و بدرستی او را از اعقاب الشریف المرتضی می‌شناساند (فرج المهموم ۵۲، مَق: Matar ص ۳۶۳ و نیز نک: ابن عَنَبه، عمدة الطالب صص ۱۶۹ - ۱۷۰ = چاپ نجف صص ۲۰۶ - ۲۰۷). افندی (ریاض ۴/ ۲۶۳) عنوان این تألیف را یاد آور شده اما اظهار می‌کند که درباره آن چیزی نمی‌داند.

به واقع، دیوان النسب سرگذشتی غیر عادی داشته است. براساس داستانی که ابن زهره (غایة الاختصار صص ۷۴ - ۷۶) از ابوالقاسم علی بن احمد العبیدلی شنیده، این تألیف دارای مطاعن زیادی در باره طالبی‌ها و عباسی‌ها بوده است. زمانی که مؤلف بیمار شد، بر نسخه خود چنین نوشت: این تألیف مشتمل بر اموری است که او در آنها تحقیق نکرده و از روای موثقی نشنیده است. اگر بهبود یابد آنرا تنقیح کرده و صرفاً

مطالب درست را نگاه خواهد داشت؛ در صورتی که بمیرد باید به دجله انداخته شود. وی بلافاصله درگذشت؛ زمانی که خبر مرگ وی به ابن طاووس (که ابن زهره او را به عنوان کسی که علاقمند به کتب، مخصوصاً از این نوع بوده، یاد کرده است) رسید او به دیدار وارثان رفته و به آنها صد دینار پیشنهاد کرده و با اصرار نسخه را از آنان گرفت. اندکی قبل از وفات ابن طاووس، وی به فرزند خود مصطفی دستور داد تا کتاب را در دجله بیندازد اما مصطفی آنرا تا اندکی پیش از وفات خود نگاه داشت. آنگاه به برادر خود که او را علی بن احمد، به عنوان «نقیب فعلی رضی الدین علی» معرفی می‌کند، دستور داد تا در دجله بیندازد. اما علی نیز از اسلاف خود مطیع تر نبوده و این تألیف در خانه وی ماند. علی بن احمد که کتاب را در آنجا دید، آن را به عنوان کتابی که در سه جلد در قطع نصف بوده و نخستین آنها به بنی‌الحسن دومی به بنی‌الحسین و سومی به دیگر طالبیان و عباسیان اختصاص داشته توصیف کرده است (همچنین مة: کشف المحجة، ابن عتبه، عمده).

ابن طاووس نقلهای متعددی از دیوان النسب آورده؛ در دو مورد (هر دو از انتهای جلد سوم) به تورات استناد کرده که ادریس نخستین کسی بوده که از نی به عنوان قلم استفاده کرده و نیز اولین کسی بوده که حرکت ستارگان را محاسبه کرده است (یا اولین کسی بوده که زایجه [horoscope] می‌کشیده) (اول من حسب حساب النجوم) (فرج المهموم ص ۲۲) و اینکه در سلطنت کسری تولد رسول خدا [ص] توسط محاسبات نجومی پیشگویی شده بود (فرج المهموم ص ۳۵). (برای ادریس / هرمس مة: Ullmann، فهرست، ذیل مورد «هرمس»، بویژه ص ۳۷۳). موارد نقل شده در فرج المهموم صص ۵۲ و ۱۴۹ (دومی از بخش اول) مربوط به طالع و زایجة شریف مرتضی و برخی از خاندان او می‌باشد.

۱۱۵ - کتاب الديات / روایت شده ظریف بن ناصح (زندگی در اوائل قرن سوم)

ذریعه ۱۵۹/۲ ش ۵۹۵ (ذیل اصل)، ۲۸۶/۸ [شماره ند]

الملاحم و الفتن ۱۱۷/۱۰۵

در باره تألیف نک: سزگین ۱/ ۵۳۷؛ Kohlberg, "Uṣūl", p. 158-159. گفته شده که ظریف بن ناصح که ابن طاووس او را مؤلف کتاب الديات می‌داند، از عبدالله بن سعید بن حیان بن ابجر (یا: بن الجبر) (م ۲۴۰) و او به نوبه خود از امام علی [ع] به توسط چندین نفر روایت کرده است. این تألیف به عنوان «کتاب عبدالله بن ابجر» نیز شهرت دارد؛ نک: نجاشی ص ۲۰۹ ش ۵۵۳، ص ۲۱۷ ش ۵۶۵؛ طوسی، فهرست ص ۱۱۶ ش ۳۷۵؛ همین متن در کتاب الاصول الستة عشرة، تحقیق حسن مصطفوی، قم، ۱۴۰۵ صص ۱۳۴ - ۱۴۸ چاپ شده است. ابن طاووس می‌گوید او مجموعه‌ای در اختیار دارد که از کتاب الديات آغاز می‌شود.

۱۱۶. ***؟ کتاب الدعاء / عبدالقاهر (یا: القادر) بن ابی القاسم الاشری

ذریعه ۸/ ۱۸۲ ش ۷۲۰

اقبال ۲۳/ ۵۵۳

مؤلف (آقا بزرگ هر دو نام وی را آورده) ناشناخته است. عنوانی که در اینجا آمده، در ذریعه یاد شده و در اقبال تنها با عنوان «کتاب» بدان اشاره شده است. این نشان می‌دهد که آقا بزرگ از نسخه دیگر اقبال استفاده کرده است (مق: ← ابن طاووس، کتاب الاقبال). مورد نقل شده مربوط به دعای شب اول محرم است.

۱۱۷. ***؟ [دعا] / محمد بن عبدالله (یا: عبیدالله) الاسکندری (زندگی در اواسط قرن دوم)

مهج الدعوات ۱۸ - ۲۳، ۲۰۱ - ۲۱۱

اسکندری خود را (مهج الدعوات ۱۸ و ۲۰۱) از نزدیکان منصور خلیفه عباسی و از علاقمندان به امام صادق [ع] می‌داند. مورد نقل شده دو روایت مختلف دعایی است از امام ششم [ع] که آن حضرت را از توطئه قتل توسط منصور نجات داد. اولین روایت (مهج ص ۱۸ - ۲۳) از علی بن عبدالصمد (در باره او نک: منتجب الدین ص ۱۳۹ ش ۳۲۲ و از آنجا: ثقات العیون صص ۱۹۳ - ۱۹۴) است؛ دومین آنها که اندکی

طولانی تر است، در آخر مجموعه‌ای که به «قطع نصف الثمن» بوده و اولین کتاب آن «کتاب التنبیه لمن یتفکر فیہ» (نک: همین فهرست ذیل همین مورد) بوده، نقل شده است.

● **. [کتاب الدعاء] / زید بن جعفر العلوی الشریف ابوالحسین المحمدی (زنده در اوائل قرن پنجم)

اقبال ۴۵۲/۶۶۲

آقا بزرگ در النابس ص ۸۲، عنوان فوق را از اقبال استنباط می‌کند. در آنجا تنها اشاره‌ای به کتاب زید بن جعفر که مشتمل بر دعایی است برای شب غدیر، وجود دارد. عنوان کتاب زید بن جعفر هر چه باشد، ابن طاووس مستقیماً از آن نقل نکرده بلکه به توسط «(کتاب) الدعوات» (نک: همین فهرست ذیل همین مورد) نقل کرده است. دعاهایی که در جمال الاسبوع ۴۰ - ۴۲، ۳۸۵ - ۳۹۳، ۵۱۲ - ۵۱۹، مهج الدعوات ۱۱۴ - ۱۱۹ آمده و از زید بن جعفر روایت شده، احتمالاً از همین کتاب او به توسط (کتاب) الدعوات اخذ شده است.

۱۱۸. دعاء / علی بن الحسین زین العابدین [ع] (م ۹۴ یا ۹۵)

ذریعه ۳۹۶/۱ ش ۲۰۵۹؛ ۲۰۲/۸ ش ۸۰۱

اقبال ۵۷۳ - ۳۵۸/۵۸۳ - ۳۶۹

● در باره مؤلف که امام چهارم شیعیان دوازده امامی است نک: سزگین ۵۲۶/۱ - ۵۲۸. مورد نقل شده مشتمل بر دعای آن امام است برای وقوف در روز عرفه. این دعا در صحیفه سجاده نیامده و گویا جزء مجموعه مولانا زین العابدین [ع] نیز که نقلهایی از آن در اقبال ۱ نیامده، نیست. (نک: همین فهرست ذیل همین عنوان).

۱۱۹. **. کتاب الدعاء و الذکر / ابو محمد حسین بن سعید بن حماد الاهوازی (زنده

در ۳۰۰)

ذریعه ۱۹۵/۸ ش ۷۶۳

مهج الدعوات ۷۰-۷۱، ۱۰۲،

المجتنی ۱۵-۱۷

نام مؤلف در مهج الدعوات ۷۰ / مهج الدعوات * برگ ۴۱ - پ / مهج الدعوات **
 برگ ۴۶ - پ / مهج الدعوات *** برگ ۳۴ - ر، ابوالحسین بن سعید آمده است. این
 عنوان (بدون یاد از نام مؤلف) در فهرست منابع «البلد» (ص ۵۰۲) آمده است؛ در
 مهج الدعوات ص ۷۱ و المجتنی، به عنوان «کتاب الدعاء» آمده است. موارد نقل شده،
 مشتمل بر دعای رسول خدا [ص] در روز احزاب (مهج ۷۰-۷۱) و دعای امام علی [ع]
 در روز صفین (مهج ص ۱۰۲) و دعائی برای مرض الخنازیر (المجتنی) است.

۱۲۰. *** کتاب دعاء الهداة الی اداء حق الموالاة / الحاکم ابوالقاسم عبیدالله بن

عبدالله الحسکانی الحداء (م بعد از ۴۷۰)

ذریعه ۱۹۶/۸ ش ۷۶۵

اقبال ۶۶۳/۴۵۳، ۶۷۱/۴۵۹

کلمة موالاة در اقبال ۲ ص ۴۵۳ نیامده است، (اما در اقبال ۱ ص ۶۶۳ آمده). عنوانی
 که در اقبال آمده بر عنوانی که در: عاملی، اثبات (۴/۶۱، ۶۳) که آنجا این نقل از اقبال
 آورده شده (آمده ترجیح دارد؛ یعنی «دعای الهداة الی اداء حق الموالاة»). موارد نقل شده
 مربوط به حدیث غدیر است. این مطابق با آگاهی‌هایی است که حسکانی در کتاب شواهد
 التنزیل ۱/۱۹۰ می‌دهد. در آنجا کتاب الدعاء الهداة الی اداء حق الموالاة را چنین
 توصیف کرده که دارای ۱۰ جزء و مشتمل بر اسانید حدیث غدیر است. کتاب دعاء
 الهداة میان تألیفات حسکانی در معالم (ص ۷۸ ش ۵۲۷) نیامده است. همچنین نک:
 امینی، الغدیر ۱/۱۵۶.

ابن طاووس حسکانی را سنی می‌داند. افندی برخلاف او، وی را شیعه‌ای می‌داند
 که تقیه می‌کرده است (ریاض ۳/۲۹۹؛ نک به طور کلی ۳/۲۵۶ - ۲۵۷، ۲۹۶ -
 ۳۰۰). این حقیقت که نام حسکانی در معالم آمده، موضع افندی را تقویت می‌کند. اما
 رأی ابن طاووس می‌تواند درست باشد زیرا اگر حسکانی می‌خواست عقاید شیعه خود را

پنهان کند، باید شدت طرفداری از امام علی [ع] را به این وضوح، در شواهد التنزیل بروز نمی داد؛ بنابراین شرح حال‌های معمولی که از این عالم در دست است و او را به عنوان حنفی می‌شناساند باید به عنوان یک حقیقت نه موضع ظاهری او مورد استناد واقع شود. (مق: فارسی، سیاق تاریخ نیشابور برگ ۷۶ - ر، Bulliet, Patricians صص ۲۲۹ - ۲۳۰).

۱۲۱. *** کتاب الدعاء و الزیارة / محمد بن علی بن محمد الطرازی (زنده در نیمه اول قرن پنجم)

ذریعه ۱۹۵/۸ ش ۷۶۴

اقبال ۹۹ - ۱۰۲/۶۲۴، ۱۲۸ - ۱۳۰/۶۴۳ - ۶۴۴، ۱۴۰ - ۱۴۱/۶۵۴ - ۶۵۵، ۱۶۲، ۱۶۳/۶۷۰ - ۶۷۱، ۱۶۷/۶۷۵، ۱۶۹ - ۱۷۱/۶۷۷ - ۶۷۸، ۱۸۳ - ۱۸۴/۶۸۷ - ۶۸۸، ۱۹۳ - ۱۹۴/۶۹۷ - ۶۹۹، ۲۱۲ - ۲۱۳/۷۱۵ - ۷۱۶، ۴۲۷ - ۴۲۸/۲۰۰ - ۲۰۱، ۵۵۴ - ۵۵۵/۳۳۷، ۴۸۱ - ۴۷۲/۶۹۹ - ۶۹۰، ۴۶۶/۶۸۲

جمال الاسبوع ۳۲ - ۳۳

در اقبال و جمال الاسبوع از این تألیف با عنوان «کتاب» یاد شده است. عنوانی که در اینجا آمده از آقا بزرگ (ذریعه، النابس ص ۱۷۶) که از نسخه دیگر اقبال استفاده کرده، نقل شده است. آگاهی‌هایی که از وی در دست بوده (نام وی در جمال الاسبوع علی بن محمد الطرازی آمده) بوسیله آقا بزرگ (النابس صص ۱۷۵ - ۱۷۶) گردآوری شده است؛ وی (ذریعه) تأکید می‌کند که از این مؤلف تنها در آثار ابن طاووس نقل شده است. نسخه مورد استفاده ابن طاووس دستنویس مؤلف بوده است (اقبال ۷۱۵/۲۱۲).

۱۲۲. ***+ درة الاکلیل فی تممة التذیل / ابوالحسن محمد بن احمد بن عمر بن حسین

بن خلف القطعی الحنبلی (م ربیع الثانی ۶۳۴)

فرج المهموم ۳۰ - ۳۱، ۲۰۹

نام مؤلف تنها در فرج المهموم ص ۳۰ آمده؛ در آنجا نام جدّ وی به اشتباه «عمرو» یاد شده است. در باره قطیعی نک: یاقوت (م ۶۲۶) البلدان (۴/۳۷۷)، ذیل مورد قطیعة المعجم؛ در آنجا یادآوری کرده است که وی در حال حاضر زنده است؛ ذهبی، سیر ۸/۲۳ - ۱۱ و ارجاعات همانجا؛ ابن رجب، ذیل ۲/۲۱۲ - ۲۱۴؛ ابن حجر، لسان ۵/۵۵ - ۵۶ (و از آنجا: اعیان ۸/۳۰۳)؛ شذرات ۵/۱۶۲ - ۱۶۳ (و از آنجا: اعیان ۲/۱۳۸) (در آنجا نام مؤلف احمد بن محمد آمده است).

وی در مستنصریه استاد حدیث بوده است (ابن رجب، ذیل ۲/۲۱۳)، و محتملاً ابن طاووس در آنجا وی را ملاقات کرده است. درة الاکلیل (که به احتمال ناتمام مانده) به عنوان تاریخ چهار جلدی بغداد و ادامه تاریخ عبدالکریم سمعانی (م ۵۶۲) که خود متمم تاریخ بغداد خطیب بوده، شناسانده شده است (مق: بروکلیمان ۱/۴۰۲). ابن نجار (به نقل ذهبی) می‌گوید: او در این کتاب اشتباهات فراوانی دیده و از مؤلف بدلیل عدم دقت و نکته‌سنجی انتقاد می‌کند. ابن طاووس، نقلی از شرح حال عبدالاول بن عیسی بن شعیب آورده که در جلد سوم کتاب بوده است. در این مورد، هرقل از ستاره‌ها درباره آمدن رسول خدا [ص] آگاه شده است.

۱۲۳. *** کتاب دستور المذکرین و منشور المتعبدین / ابو موسی محمد بن ابی بکر (یا: عمر) بن ابی عیسی المدنی (یا: مدینی) (م ۵۸۱)

ذریعه ۸/۱۶۶ ش ۶۷۹

اقبال ۲۵ - ۲۶/۵۵۴ - ۵۵۶، ۱۶۰/۶۶۸، ۱۷۵/۶۸۲، ۳۰۷/۶۶ - ۶۷،

۵۱۹ - ۵۲۱/۳۰۴ - ۳۰۵، ۵۲۳/۳۰۸.

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ذیل ۱/۶۰۴. حاجی خلیفه (۱/۷۵۴) نام وی را ابو موسی المدینی محمد بن عمر الحافظ یاد می‌کند. گویا این کتاب در باره دعاها و روزها و مواقع مختلف سال بوده است. آنگونه که از اسناد و متون نقل شده در آن بدست می‌آید گویا تمایل صریح شیعی نداشته (گرچه مشتمل بر روایتی بوده که استحباب ادعیه را در شب عاشورا متذکر می‌شده است).

۱۲۴. ***- فضائح المعتزله / ابو منصور عبدالقاهر بن طاهر البغدادی (م ۴۲۹)

طرائف ۱۰۳/۳۵۷

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «البغدادی» (از: A. S. Tritton). این کتاب به عنوان مثال یاد شده در: سبکی ۲۳۹/۳، کُتبی ۳۷۲/۲. این کتاب احتمالاً با «فضائح القدریه» البغدادی که به آن در الفرق بین الفرق، قاهره ۱۳۶۷ ص ۱۱۰ اشاره شده، یکی بوده است. ابن طاووس می‌گوید در این تألیف، همانگونه که در الفرق بین الفرق بغدادی هست، امور عظیمه‌ای را به معتزله نسبت می‌دهد.

● * کتاب الفضائل یا الروضة فی الفضائل و المعجزات / ابو عبدالله الحسین بن حمدان الخصیبی الجنبلانی (یا: جنبلانی) (م ۳۴۶ یا ربیع الاول ۳۵۸)
ذریعه ۲۸۱/۱۱ ش ۱۷۲۰؛ ۲۴۹/۱۶ ش ۹۹۳
مؤلف بنیانگذار حقیقی فرقه نصیریّه بوده است. (نک):

H. Halm, "Das 'Buch der Schatten'," *Der Islam*, 55, 1978, pp. 244-260.

در باره شرح حال وی نک: همان صص ۲۵۸ - ۲۶۰)، این تألیف در فهرس معمول کتب خصیبی نیامده است (و Halm نیز متذکر آن نشده است). در اینجا اندکی ابهام وجود دارد که آیا دو عنوان مربوط به یک تألیف است یا دو تألیف؛ من بیشتر مایلم تا آنها را مربوط به یک تألیف بدانم. هر دو عنوان، به احتمال، تنها در یک منبع یعنی اثبات (نک: به ذیل همین بحث) آمده است. به نظر نمی‌رسد که شیخ حر عاملی به دو تألیف ناشناخته خصیبی اشاره کرده باشد. آقا بزرگ که به این احتمال تمایل دارد بر این باور است که از این تألیف در اقبال یاد شده اما اشاره به محل آن در اقبال چاپی نشده است گرچه محتمل است که نسخه‌ای که در اختیار آقا بزرگ بوده با نسخه چاپی متفاوت باشد، اما احتمال قوی‌تر آنست که از مطلبی که در ریاض (۲/۵۰) و از او در اعیان (۲۵/۳۴۸) آمده استنباط نادرستی کرده باشد. آن مطلب را می‌توان بدین صورت معنی کرد: «یکی از تألیفات خصیبی «الهدایة فی الفضائل» است [که تألیفی است جدای از تألیفی که در بالا آوردیم]... شیخ معاصر ما [یعنی حر عاملی] در کتاب الهداة [اثبات

الهداة] فی [بجای به، مق: ذریعه ۱۶۱/۲۵، ش ند] النصوص و المعجزات، از او [خصیبی] یاد می‌کند. و در آنجا این تألیف [یعنی کتاب الهدایة فی الفضائل] را به او منسوب کرده و از آن نقل می‌کند. ابن طاووس در آغاز کتاب الاقبال از او با عنوان الحسین بن حمدان بن الخطیب [نک: اقبال ۵۹۸/۶۹ در آنجا نام او میان روایتی آمده که تاریخ رحلت امام عسکری [ع] را هشتم ربیع الاول ذکر می‌کنند] یاد می‌کند؛ این [یعنی ابن الخطیب بجای الخصیبی] می‌تواند از اشتباه کاتب باشد؛ فتامل. او [یعنی حر عاملی نه ابن طاووس] در آن [یعنی اثبات الهداة] [به خصیبی] کتاب الروضة فی الفضائل را منسوب می‌کند و گاهی کتاب الفضائل را [گویا به این معنی که حر عاملی به کتاب خصیبی به دو عنوان مختلف اشاره کرده است] منسوب می‌کند؛ ولی در جای دیگر اثبات، حر عاملی می‌گوید: کتاب الروضة فی الفضائل به ابن بابویه منسوب شده است. شاید این دو [یعنی کتاب الروضة خصیبی و الروضة منسوب به ابن بابویه] یک تألیف هستند».

این عبارت نیاز به توضیح دارد. در واقع اثبات از کتاب الروضة فی الفضائل خصیبی (۱۷۰/۲ - ۱۷۴) و کتاب الفضائل او (۱۰۰/۳ - ۱۰۱) (عنوان دوم، آنگونه که من از عبارت افندی می‌فهمم تنها مخفف اولی است) نقل می‌کند. فهرست منابع اثبات که کامل نیست (مق: ذریعه ۱۱۱/۱ ش ۵۴۱) هیچکدام از این عناوین منسوب به خصیبی را ندارد. (در واقع در لیست منابع یک تألیف یعنی کتاب الهدایة فی الفضائل به خصیبی منسوب شده [نک: اثبات ۵۸/۱] که از آن مرتب نقل شده است [اثبات ۵۸/۱]؛ ۶۳۶/۳ - ۶۳۷، ۱۴۷/۴ - ۱۴۸، ۱۹۶ - ۱۹۷، ۲۶۱ - ۲۶۳، ۳۴۳ - ۳۴۴؛ ۱۴۲/۷ - ۱۴۳). در فهرست منابع اثبات کتابی با عنوان «کتاب الروضة فی الفضائل» آمده که حر عاملی متذکر منسوب بودن آن به ابن بابویه می‌شود (اثبات ۵۴/۱). حر عاملی که نسخه‌ای از این کتاب را داشته (نک: عاملی، امل الاصل ۲/۲۸۴) به درستی در باره ادعای نسبت کتاب شک داشته است (عاملی، امل الاصل ۲/۳۶۵) آیا می‌توان گفت، همانگونه که افندی می‌گوید، وی این کتاب را تألیف خصیبی می‌دانسته است؟ چنین سخنی محتمل بنظر نمی‌آید؛ زمانی که او از تألیف منسوب به ابن بابویه نقل

می‌کند کاملاً با دقت آنرا «الروضة فی الفضائل المنسوب الی (الصدوق) ابن بابویه» می‌نامد (نک: اثبات ۱/۳۵۲ - ۳۵۵، ۵۱۸ - ۵۲۵؛ ۲/۴۱۳ - ۴۱۹؛ ۳/۳۶۱ - ۳۷۵؛ ۴/۴۵۶ - ۴۷۱، ۵/۳۶۵ - ۳۶۶)؛ و گویا هیچ دلیلی وجود ندارد که یکباره از این روش خود دست بردارد.

کتاب الروضة منسوب به ابن بابویه، اکنون موجود است (مق: ذریعه ۱۱/۲۸۲ ش ۱۷۲۱) و یکی از منابع بحار بوده است. مجلسی بطور قطعی ثابت کرد که این کتاب، متنی از قرن هفتم است (بحار ۱/۱۴) و بنابراین نمی‌تواند تألیف خصیبی بوده باشد؛ خلاصه اینکه نقلهایی که در اثبات آمده تنها نشانی است برای اینکه خصیبی کتابی با عنوان «کتاب الفضائل» یا «کتاب الروضة فی الفضائل» داشته است. گویا هیچ شاهی در دست نیست تا نشان دهد ابن طاووس از آن یادی کرده باشد.

۱۲۵. *+ فضائل علی [ع] / ابو عمرو عثمان بن احمد بن عبدالله بن یزید الدقاق ابن السماک (م ۳۴۴)

طرائف ۸۱/۲۰

الیقین ۱۹ - ۲۰/۱۵۱، ۱۵۳، ۱۸۰ - ۱۸۱/۴۷۲، ۲۰۰/۵۱۲

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۸۵ - ۱۸۶. عنوان تألیف در الیقین ۲۰۰/۵۱۲ به عنوان «فضائل امیرالمؤمنین» آمده است. اطلاعی در باره اینکه کتاب باقی مانده یا نه در دست نیست. ابن طاووس از نسخه مورخه ذی حجه ۳۴۰ بهره برده که دارای مطالبی (و شاید حواشی) با خط مؤلف (و علی بعض اجزاءها خطه) بوده است. در طرائف اشاره‌ای (به توسط برهان ابن شهر آشوب) به کتابی از ابو عمرو عثمان بن احمد شده است که محتملاً «فضائل علی» می‌باشد.

۱۲۶. *+*+ فضائل علی [ع] / ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید ابن عقده (م ۳۳۳)

ذریعه ۵/۱۰۲ ش ۴۲۴؛ ۱۶/۲۵۴ ش ۱۰۱۶

الیقین ۳۳ - ۳۴/۱۸۰ - ۱۸۲

در بارهٔ این مؤلف زیدی جارودی نک: سزگین ۱/۱۸۲؛ در بارهٔ کتابخانهٔ او نک: باب سوم فصل اول. در الیقین فضائل علی [ع]، به عنوان یک جزء توصیف شده که عبدالواحد بن محمد بن عبدالله الفارسی روایت کرده و آنرا در تاریخ ذی حجه ۴۰۶ املاء کرده است. الیقین تنها منبعی است که از این تألیف یاد می‌کند.

۱۲۷. + فضائل علی بن ابی طالب و مراتب امیرالمؤمنین [ع] / ابوالقاسم اسماعیل (بن علی) بن احمد البستی (م. ح. ۴۲۰)

ذریعه ۲۰/۲۸۹ ش ۳۰۱۵

الیقین ۹۶-۹۷-۳۱۴-۳۱۵، ۵۱۷/۲۰۲

در بارهٔ مؤلف که زیدی معتزلی است نک: کحاله ۲/۲۷۹، سزگین ۱/۶۲۶. نام او در الیقین (و ایضا در ابن المرتضی، طبقات ص ۱۱۷) اسماعیل بن احمد آمده است؛ بنظر می‌رسد احمد نام پدر بزرگ او بوده است. عنوانی که در اینجا آورده‌ایم در الیقین ۳۱۴/۹۶ آمده است، این تألیف با عنوان «کتاب المراتب» (نک: ابن شهر آشوب، مناقب ۲/۱۷۳) و به عنوان «کتاب مراتب (یا: فضائل) امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب» نیز شناخته می‌شود (نک: الیقین ۳۱۵/۹۷). آقا بزرگ (که از ابن طاووس سخنی نمی‌گوید) از کتاب، با عنوان «المراتب» یاد کرده است. نسخهٔ ابن طاووس، از روی نسخه‌ای از کتابخانه‌ای بود که ضیاءالدین ابو محمد عبدالملک بن محمد الهمدانی در مسجد قدیم همدان ساخته بود. تعدادی از نسخه‌های این تألیف باقی مانده‌اند؛ نک: طباطبائی، اهل البیت، تراثنا ۵/۲، صص ۱۰۸-۱۳۱ در صص ۱۲۷-۱۲۸.

۱۲۸. *** فضائل امیرالمؤمنین / ابو عبدالله احمد بن محمد الطبری الخلیلی معروف به

غلام خلیل (م ۲۷۵)

ذریعه ۱۶/۲۵۵ ش ۱۰۱۷

الیقین ۹۷-۱۲۵/۳۱۶-۳۹۱

در بارهٔ مؤلف نک: اعیان ۹/۴۵۵-۴۶۱. ابن طاووس از نسخه‌ای استفاده کرده که در

قاهره، در ربیع الثانی ۴۱۱ نوشته شده بود. وی چندین روایت درباره فضائل امام علی [ع] نقل می‌کند که میان آنها روایتی طولانی درباره غدیر وجود دارد. چندین روایت از این کتاب به توسط یقین در بحار الانوار چاپ سنگی ج ۸ صص ۲۱۵-۲۱۶، ۴۶۵ و (و نیز گویا به توسط یقین) در عاملی، اثبات (۳/ ۲۴۰- ۲۴۱) آمده است. در اثبات (۱/ ۷۳) این کتاب میان منابع سنی آمده که حر عاملی به واسطه از آنها نقل می‌کند.

۱۲۹. ***+ فضائل امیرالمؤمنین / الناصر (خلیفه عباسی) (م ۶۲۲)

ذریعه ۱۶/ ۲۵۵ ش ۱۰۱۸

الیقین ۱۳۵- ۱۳۷/ ۳۸۱- ۳۸۳

این عنوان مطابق با ذریعه (به نقل از نسخه یقین) است. در یقین به این تألیف به عنوان «روایة الخلیفه الناصر من بنی العباس و فضائل لمولانا علی» [ع] اشاره شده است. در بحار ۳۷/ ۳۲۵، از این تألیف با عنوان «کتاب» یاد شده است. جالب اینکه حر عاملی به نقل از یقین آن را «کتاب فضائل العباس و علی» خوانده است (اثبات ۴/ ۱۷۱).

ابن طاووس این تألیف را از فخار بن معدبن فخار الموسوی (م ۶۳۰) (درباره او نک: باب اول فصل اول) روایت می‌کند، و او به نوبه خود از الناصر روایت کرده است. بنابراین روشن است که الناصر به علمای امامیه همانند علمای سنت اجازه می‌داده است. درباره نقل حدیث از الناصر نک: Hartmann در *Nāṣir* صص ۲۰۶- ۲۳۲. سندی که در یقین آمده مشتمل بر اسامی تعدادی از روات الناصر می‌باشد. می‌توان آن را به فهرستی که G. Vajda در مقاله:

"Une liste d'atuorités du calife al-Nāṣir li-dīn Allāh", *Arabica*, 6, 1959, pp.173 - 177. شناسانده افزود. موارد نقل شده مشتمل بر روایاتی درباره نامگذاری علی [ع] به امیرالمؤمنین می‌باشد.

۱۳۰. ***؟ کتاب فضائل امیرالمؤمنین [ع] / ابوالقاسم علی بن عبدالعزیز بن محمد

النیشابوری (زندگی در اوایل قرن سوم؟)

فرج المهموم ۹۲ - ۹۳

نک: تنقیح ش ۸۳۵۱: در آنجا کسانی با نام علی بن عبدالعزیز ذکر شده‌اند که همگی ناشناخته‌اند. مؤلف تألیفی که ابن طاووس از او نقل می‌کند در ریاض ۴/۱۲۲ به عنوان یک عالم متقدم (من قدماء العلماء) آمده است. سندی که در مورد نقل شده آمده، از شخصی بنام علی بن احمد آغاز می‌شود که از ابراهیم بن فضل (الهاشمی المدنی از اصحاب امام صادق [ع]؛ مق: طوسی، رجال ص ۱۴۴ ش ۲۵) نقل می‌کند. اگر مؤلف بدون واسطه از علی بن احمد روایت کرده باشد (این سخنی است که به درستی نمی‌توان اثبات کرد) می‌توان حدس زد. او در اوایل قرن سوم زندگی می‌کرده است. بهر روی غیر محتمل است که او علی بن عبدالعزیز الکوفی باشد که شاگرد امام پنجم و ششم [ع] بوده و نجاشی (ص ۲۷۶ ش ۷۲۵) کتابی به او نسبت می‌دهد. یک عبدالعزیز بن محمد بن اسحاق النیشابوری (زنده در ۳۳۰) در تاریخ بغداد ۱۰/۴۵۵ یاد شده است، اما شاهی مبنی بر ارتباط او با مؤلف وجود ندارد. ابن طاووس از نسخه عتیقی در قطع نصف (قطع نصف الورقه) استفاده کرده که آن را در کتابخانه علی بن ابیطالب [ع] در نجف یافته است. متن نقل شده مشتمل بر مباحثه امام صادق [ع] و فردی یمنی است که ضمن آن امام آگاهی خود را دربارهٔ اخترشناسی ثابت می‌کند. ابن طاووس می‌گوید نقل دیگری از این روایت در کتاب عبدالله بن القاسم الحضرمی وجود دارد.

۱۳۱. *** فضائل امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب و فاطمه و الحسن و الحسين / روایت

شده ابوبکر محمد بن عبدالله بن ابراهیم بن عبدویه الشافعی البغدادی البزاز (م ۳۵۴)

سعد السعود ۲۰، ۲۳۶ - ۲۳۷

دربارهٔ مؤلف نک: سزگین ۱/۱۹۱ (در سعدالسعود بجای عبدویه، عبدالله آمده است). مؤلف را نمی‌توان دارای تمایلات ضد سنی دانست؛ زمانی که آل بویه روایت احادیث در فضائل صحابه را ممنوع کردند و اعلامیه‌ای بر ضد صحابه بر روی درهای مساجد نصب کردند، ابوبکر با روایت احادیث فضائل صحابه در مسجد، با این تصمیم به

مخالفت برخاست (صَفَدی ۳/۳۴۷؛ مة: تاریخ بغداد ۵/۴۵۶ - ۴۵۷)؛ با این وجود، او احادیثی از امام هفتم [ع] روایت کرده است. «مسند موسی الکاظم بن جعفر بن محمد» از او باقی است (نک: سزگین). کتاب الفضائل در مجموعه‌ای قرار داشته که بخش نخست «ما نزل من القرآن فی امیر المؤمنین [ع]» جلودی در آن بوده است (نک: همین فهرست ذیل همین مورد).

۱۳۲. *** کتاب فضائل القرآن / ابوبکر عبدالله بن محمد بن عبدالله ابن ابی الدنیا (م) (۲۸۱)

طرائف ۱۱۶ - ۱۱۷ / [ند ۲۸]

در باره او نک: بروکلیمان ۱/۱۵۳ ذیل ۱/۲۴۷ - ۲۴۸؛ دائرةالمعارف ج ۲ مقاله «ابن ابی الدنیا» [از: A. Dietrich]. مورد نقل شده مشتمل بر سه روایت از حدیث ثقلین است. هر سه مورد (به توسط طرائف) در بحارالانوار ۲۳/۱۰۹ - ۱۱۰، عاملی، اثبات ۳/۱۶۸ نقل شده است. به گفته صلاح‌الدین منجد (معجم مصنفات ابن ابی الدنیا در مجله RAAD ش ۴۹، ۱۹۷۴ صص ۵۷۹ - ۵۹۴ در ص ۵۹۰) آگاهی درباره باقی ماندن این تألیف در دست نیست.

۱۳۳. ** فضائل الصحابه / ابوسعید (یا: سعد) عبدالکریم بن محمد بن مظفر (یا: منصور) التمیمی السمعانی (م) (۵۶۲)

157

طرائف ۱۵۴ / ۳۸

در طرائف، از این کتاب با عنوان «الفضائل» اشاره شده و از مؤلف آن با عنوان سمعانی یاد شده است. عنوان کامل (و گاهی نام کامل مؤلف) در مناقب ابن شهر آشوب (م: ۱/۱۰، ۲۰۳، ۲۸۹، ۳۵۶، ۷۵/۲، ۲۰۸، ۲۳۷، ۲۵۶، ۶/۳، ۸۲، ۱۱۱، ۱۵۳، ۱۵۵ - ۱۵۶، ۱۸۹) آمده است. این تألیف در شرح حال سمعانی در روضات ۵/۱۰۰ آمده است گرچه در فهرست ابن نجار از تألیفات سمعانی (در مقدمه محقق بر سمعانی ۱/۲۴ - ۲۸) و شرح حال وی در طبقات سبکی نیامده است. گویا آن کتاب در

دست هاشم بحرانی بوده و ظاهراً بلاواسطه از آن نقل می‌کند (نک: معاجز ص ۲۶۰).

● ***- فضائل الصحابه / عبدالعزيز العکبری (زندگی در قرن چهارم؟)

طرائف ۱۷۹/ [ند ۴۵]

هویت مؤلف نامشخص است، البته تمایل به این مطلب هست که او را یا ابوبکر عبدالعزیز بن جعفر الحنبلی معروف به غلام الخلال (نک: ابن ابی یعلی ۲/ ۱۱۹ - ۱۲۷؛ تاریخ بغداد ۱۰/ ۴۵۹ - ۴۶۰) و یا: ابن بطة العکبری (م ۳۸۷) (نک ← کتاب الابانه) بدانیم. گویا اولی به عکبری معروف نبوده و نام ابن بطة، عبيدالله است و کتابی با عنوان فضائل الصحابه به هیچکدام نسبت داده نشده است. این تألیف در طرائف به توسط «کشف المخفی» ابن بطریق یاد شده و در آنجا گفته شده که دارای هفت روایت درباره حضرت مهدی [ع] است. به گفته ابن بطریق همه روایات آن از مسند احمد بن حنبل گرفته شده است.

● **+ - فضائل الصحابه / محمد بن الصباح الزعفرانی

طرائف ۸۱/ ۲۰

نام کتاب در طرائف، الفضائل آمده است. عنوان کامل آن در مناقب ابن شهر آشوب (۱/ ۱۰، ۲۹۷، ۳/ ۱۰۷) آمده است. آنجا که نجاشی (ص ۳۶۵ ش ۹۸۵) کتاب محمد بن صباح را ذکر می‌کند محتملاً اشاره به زعفرانی باشد. این شخص (محمد بن صباح) از اصحاب امام کاظم [ع] بوده است (طوسی، رجال ص ۳۶۰، ش ۲۹). هویت مؤلف نامشخص است؛ شاید او پدر ابو علی الحسن بن محمد بن الصباح الزعفرانی (م ۲۶۰) شاگرد شافعی بوده است (در باره او نک: سبکی ۱/ ۲۵۰ - ۲۵۱؛ تهذیب ۲/ ۳۱۸ - ۳۱۹؛ سزگین ۱/ ۴۹۱ - ۴۹۲)؛ اما چون ابن طاووس مؤلف فضائل را سنی یاد می‌کند به احتمال مقصودش همین شاگرد (شافعی) است (با فرض اینکه «الحسن بن» از طرائف ۸۱/ ۲۰ افتاده است). این مسأله با این حقیقت پیچیده تر می‌شود که شرح حال نویسان عناوین تألیفات الحسن زعفرانی را یاد نمی‌کنند (مق: سزگین ۱/ ۴۹۲).

ابن طاووس از این تألیف، به توسط برهان ابن شهر آشوب نقل می‌کند.

۱۳۴. ** فضل العقیق و التخم به / ابو محمد قریش بن السبیع (یا: سُبَیع) بن (ال) مهنا

العلوی المدنی (م ۶۲۰)

ذریعه ۱۶/۲۷۰ ش ۱۱۳۴

الامان ۳۸-۳۹/۵۱-۵۲

بحار الانوار ۳۲۱/۹۲ = مستدرک ۲۹۳/۳ [ند فلاح].

مؤلف در کودکی از مدینه به بغداد آمده و برای مدتی کتابدار کتابخانه تربت سلجوقیه بوده است. نک: انوار ص ۱۳۶ (به نقل از جلد منتشر نشده وافی صفندی)؛ ریاض ۴/۳۹۴-۳۹۵، از آنجا اعیان ۴۳/۲۰. صفندی اشاره بدین دارد که قریش شیعه‌ای بوده که تظاهر به تسنن می‌کرده است (کان یظهر التسنن)؛ در حقیقت افندی و آقابزرگ در کتابهای خود او را شیعه به شمار می‌آورند. آقابزرگ به امان و فلاح السائل استناد می‌کند؛ قریش استاد ابن طاووس بوده است اما من نتوانستم این را اثبات کنم. نیز نک: ← کتاب المرشد.

مورد نقل شده در فضیلت انگشتی‌های دارای عقیقی است که انسان را از هر نوع خطری حفظ کرده و رضایت خدای را فراهم می‌سازد. علاوه بر نقلی که در بحار آمده، در ریاض، مستدرک چاپ سنگی (ج ۳ ص ۴۸۳) و ذریعه نیز آمده که در فلاح السائل از آن نقل شده است.

۱۳۵. * کتاب (فضل) الدعا / ابوالقاسم سعد بن عبدالله بن ابی خلف الاشعری القمی (م

۲۹۹ یا ۳۰۱)

ذریعه ۸/۱۸۲ ش ۷۱۵

الامان ۱۹/۳

فتح‌الابواب ۱۳۲، ۱۳۹، ۱۴۲، ۱۴۳-۲۵۰، (ش ۱)

بحار الانوار ۸۶ ص ۲۶۸ [ند فلاح ۲۲۲/۲۰۲]

اقبال ۶۳۹ - ۶۴۱ / ۶۲۸ - ۴۲۹

مهج الدعوات ۹۷ - ۱۰۱، ۱۳۴ - ۱۳۹، ۱۴۵ - ۱۴۹، ۱۵۸، ۱۷۲ - ۱۷۴،

۲۵۶ - ۲۵۸، ۳۰۳، ۳۰۹ - ۳۱۰، ۳۲۴

درباره مؤلف نک: نجاشی صص ۱۷۷ - ۱۷۸ ش ۴۶۷؛ طوسی، فهرست صص ۱۰۵ - ۱۰۶ ش ۳۱۸؛ معالم ص ۵۴، ش ۳۵۸. در الامان ۱ / و الامان * برگ ۴ - ر و الامان ** برگ ۱ - پ، نام مؤلف به اشتباه سعدالله بن عبدالله آمده؛ نام درست وی در الامان ۲ و الامان *** (برگ ۳ - پ) آمده است. نه طوسی و نه ابن شهر آشوب کتابی از سعد بن عبدالله درباره دعا یاد نکرده اند؛ برعکس نجاشی (تنها در میان شرح حال نویسان متقدم امامی) در این باره از دو کتاب وی یاد کرده: کتاب الدعاء (ص ۱۷۸) و کتاب فضل الدعاء و الذکر (ص ۱۷۷) ابن طاووس از سه عنوان یاد کرده «کتاب الدعاء» «فضل الدعاء» (تنها این کتاب در فهرست منابع البلد ص ۵۰۲ آمده) و کتاب الادعیة. تصور این است که این عناوین مربوط به یک کتاب است (به احتمال کتاب فضل الدعاء و الذکر که نجاشی از آن یاد کرده)، گرچه این احتمال وجود دارد که ابن طاووس بیش از یک کتاب از سعد بن عبدالله دیده باشد.

مواردی که گفته شد از کتاب فضل الدعاء گرفته شده، عبارتند از: بحار [ند فلاح]، اقبال، مهج الدعوات صص ۱۳۴ - ۱۳۹، ۱۷۲ - ۱۷۴، ۲۵۶، ۲۵۸، ۳۰۳، ۳۰۹ - ۳۱۰ آمده است. از کتاب الدعاء در الامان، فتح الابواب ص ۱۳۹، مهج صص ۹۷ - ۱۰۱ و از کتاب الادعیة در فتح الابواب صص ۱۳۲، ۱۴۲ - ۱۴۳ یاد شده است. در فتح الابواب ص ۲۵۰ (ش ۱) و مهج ص ۱۵۸ ارجاع به کتاب سعد بن عبدالله داده شده در حالیکه در مهج صص ۱۴۵ - ۱۴۹، ۳۲۴، تنها از نام وی یاد شده است.

حمید الخفاف محقق فتح الابواب، در ص ۲۵۰ (ش ۱) خاطر نشان کرده است که متن نقل شده در بحار ۲۸۲/۹۱ از کتاب سعد بن عبدالله (که او آن را کتاب الدعاء می داند) به توسط ابواب، در هیچ یک از سه نسخه هایی که در اختیار محقق بود، وجود ندارد؛ او (در مقدمه صص ۹۶ - ۹۷) نیز توضیح بیشتری داده است که یکی از این نسخه ها (مرعشی ۲۲۵۵) فاقد نقلهایی است که از کتاب الدعاء آمده است.

در الامان، امام صادق [ع] روایتی برای زرارة بن أعین بیان می‌کند که مشتمل بر این است که بهترین دعا آن است که بی اختیار اظهار شود. موارد نقل شده در فتح الابواب درباره استخاره است. در بحار الانوار [اند فلاح] امام باقر [ع]، فضائل تکرار «الله اکبر» را شرح می‌دهد و نقلی که در اقبال آمده، دعایی برای عید فطر است. مواردی که در مهج الدعوات آمده، ادعیه‌ای است از حضرت آدم [ع] (مهج الدعوات ص ۳۰۳)؛ از امام علی [ع] (مهج ۹۷ - ۱۰۱ [صفین]، ۱۳۴ - ۱۳۹، ۱۴۵ - ۱۴۹ [روایت دیگر از دعاء العشرات است])؛ زین العابدین [ع] (مهج ص ۱۵۸)، امام باقر [ع] (مهج صص ۱۷۲ - ۱۷۴ [دعاء الجامع]، ۳۲۴)؛ امام رضا [ع] (مهج صص ۳۰۹ - ۳۱۰، ۳۲۴). تعدادی از موارد نقل شده را کفعمی، احتمالاً به توسط ابن طاووس نقل کرده است (به عنوان مثال: الجنة صص ۲۹۲ - ۲۹۳ [حاشیه] = الجنة* برگ ۷۹ - پ [حاشیه] = مهج ص ۱۵۸؛ الجنة ص ۲۹۷ [حاشیه] = الجنة* برگ ۸۰ - ر [حاشیه] = مهج ص ۳۰۹ - ۳۱۰).

۱۳۶. * کتاب فضل الدعاء / محمد بن الحسن بن فروخ الصفار القمی (م ۲۹۰)

ذریعه ۲۶۷/۱۶ ش ۱۱۱

اقبال ۱۸۰ - ۶۸۵/۱۸۱

مهج الدعوات ۱۷۲، ۱۷۴ - ۱۷۵، ۱۸۶ - ۱۸۷، ۳۱۶ - ۳۱۷ (۳۲۰ -

۳۲۱)

محاسبة النفس ۱۵/۵ - ۶، ۲۱/۳۵

این تألیف با کتاب الدعاء مؤلف که نجاشی (ص ۳۵۴) یاد کرده یکی است؛ در واقع با عنوان دوم است که مجلسی (بحار ۲۳۴/۹۳) نقلی از مهج ص ۲۱/۳۵ را ذکر می‌کند. این تألیف (با عنوان کتاب فضل الدعاء) در فهرست منابع البلد کفعمی (ص ۵۰۲) آمده است. مواردی از کتاب الدعاء در عدة الداعی (ص ۲۹) ابن فهد حلی (م ۸۴۱) آمده است؛ اما روشن نیست که او مستقیماً از تألیف صفار نقل کرده یا نه.

۱۳۷. *** کتاب الفائق علی (عن) الاربعین / ابوالسعادات اسعد بن عبدالقاهر الاصفهانی
(زندگی در اوائل قرن هفتم)

ذریعه ۹۰/۱۶ ش ۳۳

طرائف ۱۳۸ / [ند ۳۳]، ۲۶۳ - ۲۶۶ / ۷۴ - ۷۵

درباره مؤلف نک: باب اول فصل اول. عنوان کتاب در ریاض (۸۲/۱) با عنوان «کتاب الفائق علی الاربعین فی فضائل (ذریعه: مناقب) امیرالمؤمنین» آمده است. ابن طاووس از نسخه‌ای در کتابخانه امیرالمؤمنین در نجف استفاده کرده است. خلاصه‌ای از متن نقل شده در طرایف ۲۶۳ - ۲۶۶ / ۷۴ - ۷۵ (به توسط طرائف) در انوار النعمانیه جزائری ۹۵/۱ - ۹۶ آمده است. عاملی (اثبات ۵۵/۴) مورد نقل شده در طرائف ۱۳۸/۲ را همانند آقابزرگ نقل به معنی کرده است. متن نقل شده در طرائف ۱ ص ۱۳۸، در عاملی، اثبات ۵۵/۴ آمده است. در جمله‌ای که خواهد آمد، کلماتی که در گروه آمده تنها در طرائف ۱ ص ۲۶۳ آمده است: ما ذکره الشیخ [اسعد بن سقروه فی کتاب الفایق عن الاربعین عن الشیخ] المعظم عندهم... ابو [کذا فی الاصل] بکر احمد بن موسی بن مردویه الاصفهانی فی کتاب المناقب. عمده نقل مشتمل بر خطبه حضرت فاطمه [ع] است که بعد از گرفتن فدک از آن حضرت، ایراد شده است.

۱۳۸. + کتاب الفائق فی غریب الحدیث / ابوالقاسم محمود بن عمر بن محمد (احمد)
الزمخشری (م ۵۳۸)

اقبال ۱۹۷ / ۷۰۲

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱ / ۳۴۴ - ۳۵۰، ذیل ۵۰۷ / ۱ - ۵۱۳؛ نیز نک: Sbath (ص ۳۸ ش ۶۷۴). عنوانی که در اقبال آمده کتاب الفائق است. مورد نقل شده مشتمل بر نقل به معنای قصه‌ای زیر کلمه «حشی» (قاهره، ۷ - ۱۳۶۴، ۱ / ۲۶۳ = ۲۸۶ / ۱ در قاهره ۱۳۹۹ تحقیق علی محمد البجاوی و محمد ابوالفضل ابراهیم). ابن شهر آشوب در مناقب، از این کتاب در موارد متعددی نقل کرده و گاهی زیر عنوان رساله الفائق (نک: ۴۵ / ۱) از آن یاد می‌کند.

۱۳۹. + الفائق فی الاصول / رکن الدین محمود بن عبدالله (یا: عبیدالله یا محمد) بن احمد ابن الملاحمی الخوارزمی (م ۶۳۶)

فرج المهموم ۲۱۴

طرائف ۱۰۴ - ۱۰۵ / ۲۵ - ۲۶، ۷۱ / ۲۵۶، ۸۹ / ۳۱۳، ۳۲۶ - ۳۲۷ / ۹۴ -
۹۵، ۳۴۴ / ۹۸، ۳۵۵ / ۱۰۲، ۵۰۰ - ۵۰۱ / ۱۵۶

در باره ابن الملاحمی که در بیشتر عقایدش پیرو متکلم بصری ابوالحسین بصری (م ۴۳۶) بوده، نک: مقدمه M. J. McDermott و W. Madelung بر تصحیح بخش باقی مانده کتاب ملاحمی با عنوان «کتاب المعتمد فی اصول الدین»، لندن ۱۹۹۱ صص ۳ - ۵. همانگونه که در مقدمه آمده، نام پدر ابن الملاحمی چندان مشخص نیست که کدامیک از عبدالله، عبیدالله و محمد است. تحقیقی از کتاب الفائق توسط مادلونگ و مکدر موت در دست انتشار است. من از Dr. Schmidtke برای اطلاعاتی که درباره نشر این کتابها و از استاد مادلونگ بدلیل فرستادن فتوکپی صفحات مقدمه بر تحقیق کتاب المعتمد متشکرم.

ابن طاووس که نام پدر مؤلف را محمد بن عبدالله بن احمد الخوارزمی یاد کرده، او را به عنوان یک سنی (طرائف ۳۲۶ / ۹۴) و یک معتزلی مبرز (فرج المهموم، طرائف ۳۵۵ / ۱۰۲) و مدافع اخترشناسی (فرج المهموم) یاد می کند. او می نویسد که پدر بزرگ وی ورام برای فائق (که عنوان کامل آن در طرائف ص ۱۰۴ / ۲۵، ۷۱ / ۲۵۶ یاد شده) ارزش زیادی قائل بوده است (فرج المهموم ۲۱۴). ابن طاووس از یک نسخه عتیق که خط مؤلف در آخر آن بوده، استفاده کرده است (فرج المهموم). موارد نقل شده در طرائف مشتمل بر حمله ابن الملاحمی بر معتقدان به جبر است. همانگونه که ابن طاووس خاطر نشان کرده، موارد نقل شده در فرج المهموم و طرائف صص ۱۰۴ - ۱۰۵ / ۲۵ - ۲۶، ۵۰۰ - ۵۰۱ / ۱۵۶ از بابی متعلق به معجزات رسول خدا [ص] گرفته شده است. در نسخه فایق در صنعا (الجامع الکبیر، کلام ۵۳) نقلهایی که در طرائف آمده بدین شرح است: فرج المهموم ۲۱۴ = برگ ۱۷۴ - پ، طرائف ۱۰۴ - ۱۰۵ = برگ ۱۷۳ - ر - پ؛ طرائف ۲۵۶ = برگ ۱۶۶ - ر؛ طرائف ۳۱۳ = برگ ۲۵۰ -

پ؛ طرائف ۳۲۶ - ۳۲۷ = برگ ۸۷ - ر - پ؛ طرائف ۳۴۴ = برگ ۸۸ - پ، طرائف ۳۵۵ = برگ ۲۴۹ - ر، طرائف ۵۰۰ - ۵۰۱ = برگ ۱۷۳ - پ؛ من از استادان Madelung و Schmidtke برای تطبیق این نقلها با نسخه خطی مدیون هستم. تعدادی از موارد نقل شده در طرائف، به توسط همان در بحار چ سنگی ۴۵۸/۸ آمده است.

بر اساس گفته Dr. Schmidtke (در اظهارات شفاهی)، علامه حلی بایستی نسخه‌ای از کتاب الفائق ابن ملاحمی را در اختیار می‌داشته زیرا تقریباً یقینی است که او از این تألیف نقل می‌کند. شواهد بیشتر این نظر در حلی، نهج‌الصدق (صص ۳۵۸ - ۳۵۹) وجود دارد که نقل قول مستقیم از فائق دارد. تنها قسمتی از این نقل در نسخه‌های موجود طرائف (ص ۷۱/۲۵۶) وجود دارد و لذا به احتمال قوی علامه حلی مستقیماً از ابن ملاحمی نقل کرده تا با واسطه ابن طاووس.

مؤلف کتاب النکت و اللطائف (مق: ← ابن طاووس، طرائف)، ظاهراً از هویت ابن ملاحمی آگاهی نداشته؛ او می‌گوید (برگ ۶۸ - ر) مطلبی که در طرائف ۱۰۴ - ۱۰۵/۲۵ - ۲۶ آمده، نوشته زمخشری است. او باید الفائق فی‌الاصول را با الفائق فی‌الحدیث زمخشری مخلوط کرده باشد (نک: همین فهرست ذیل همین مورد).

۱۴۰. * کتاب الفاخر المختصر من کتاب تخییر الاحکام / ابوالفضل محمد بن احمد بن ابراهیم بن سلیم الجعفی الکوفی الصابونی (زندگی در نیمه اول قرن چهارم).

ذریعه ۳/۳۷۵ [ش ند]؛ ۴/۱۵ ش ۴۲؛ ۱۶/۹۲ ش ۴۷

غیاث سلطان الوری ۹

المضایقه ۳۱/۳۳۹

فرج المهموم ۱۴۴

بر اساس گفته نجاشی (ص ۳۷۴ ش ۱۰۲۲) صابونی در مصر زندگی می‌کرده و قبلاً شیعه زیدی بوده که امامی شده است. نیز نک: معالم ص ۱۳۵ ش ۹۲۲؛ ریاض ۵/۴۹۰ - ۴۹۱. عنوان فوق در المضایقه ۲ آمده است. عنوان کتاب در غیاث، الفاخر آمده و نام مؤلف یاد نشده است. محسن الامین (اعیان ۴۳/۲۳۲ نقل از مقابس الانوار اسدالله

بن اسماعیل الدزفولی [م ۱۲۳۷]) و آقازرگ (ذریعه ج ۶) عنوان تألیف را «الفاخر فی الفقه» یاد کرده و یادآوری می‌کنند (به پیروی از ابن طاووس) که این کتاب تلخیص تألیف دیگر صابونی با نام تخیر (یا: تخیر، تحبیر، تحریر) الاحکام است. در فرج‌المهموم ص ۱۴۴ که در آنجا از این تألیف یاد شده اما نقل نشده، عنوان آن کتاب الفاخر المختصر من کتاب تحبیر (فرج‌المهموم* برگ ۹۶ - پ: تخیر) الاحکام الشریعة می‌باشد و مؤلف آن به عنوان نجوم‌شناس شیعی و نویسنده در دانش نجوم یاد شده (من العارفين بالنجوم من الشيعة و المصنفين فيها). در مضایقه ۱ به این تألیف با عنوان کتاب المقاصد المختصر من کتاب تحریر الاحکام اشاره شده است. عنوان کتاب در بحار ۳۲۷/۸۸، به نقل از مضایقه، کتاب الفاخر المختصر من کتاب بحرالاحکام آمده است. گفته می‌شود که محمد بن عمر (اشاره به الکشی [زندگی در میانه قرن چهارم] یا الجعابی [م ۱۳۵۵]) آن را روایت کرده که تنها روایات صحیح ائمه را آورده است (ظاهراً به این معنی که مواد زیدی آن را حذف کرده است). مورد نقل شده مربوط به قضای نماز است. برای نقلهای دیگر از الفاخر نک: بحرالعلوم ۲۰۳ - ۲۰۱/۳. مق: بطور کلی: مدرسی ص ۳۹.

162

۱۴۱. *** فرائد القرآن و ادلته / عبدالجبار بن احمد بن اسدآبادی (م ۴۱۵).

سعد السعود ۱۸۳/۱۶ - ۱۹۲.

در باره او نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «عبدالجبار بن احمد» (از: S. M. Stern)؛ سزگین ۶۲۴/۱ - ۶۲۶. در سعد السعود ص ۱۶ بجای فرائد، فوائد آمده است. ابن طاووس از آن به عنوان تفسیر عبدالجبار نیز یاد می‌کند. عنوان فرائد القرآن در ذیل نام عبدالجبار، نه در سزگین آمده و نه در فهرست تألیفات عبدالجبار که عبدالکریم عثمان در مقدمه کتاب شرح اصول الخمسه (قاهره ۱۳۸۴) مانکدیم ترتیب داده است (عثمان به خطا این تألیف را به عبدالجبار نسبت داده؛ نک:

D. Gimaret, "Les *uṣūl al-ḥamsa* du Qāḍī 'Abd al-Ġabbār et leurs commentaires," *Annales islamologiques*, 15, 1979, pp. 47-96.

وی ثابت می‌کند که عنوان درست تألیف مانکدیم «تعلیق شرح الاصول الخمسه» است. فهرست عثمان دارای دو عنوان مربوطه است: التفسیر الکبیر و المحيط فی التفسیر (صص ۲۰، ۲۳). فوائد می‌تواند یکی از این دو تألیف یا تألیف دیگری باشد. امکان دارد که التفسیر و المحيط نیز دو عنوان همان تألیف باشند (امکانی که عثمان مطرح کرده است ص ۲۰) که در آن صورت فراید می‌تواند یا عنوان سومی برای همان تألیف باشد یا عنوان تألیفی مستقل. آنچه که می‌توان با یقین بیشتر گفت این است که با متشابه القرآن و تنزیه القرآن عن المطاعن یکی نیست زیرا هیچکدام از نقلهای سعد السعود در این دو تألیف وجود ندارد. عمده مطالب سعد، رد ابن طاووس بر قاضی عبدالجبار است. در عین حال ابن طاووس او را اندکی بهتر از استادش جبائی در تفسیرش (سعد ص ۱۸۴) می‌داند.

ابن طاووس تعدادی از مجلدات فرائد را در اختیار داشته اما می‌گوید او نتوانست نسخه‌ای از جزء اول آن را بدست آورد (سعد ص ۱۸۴). موارد نقل شده به شرح زیر است: سعد ص ۱۸۴ = جزء دوم، کراسه پنجم برگ ۹ - ر (آیه ۲۰۴/بقره)؛ سعد ص ۱۸۶ = جزء سوم کراسه ششم برگ ۲ - ر (آیه ۷۵/آل عمران)؛ سعد صص ۱۸۶ - ۱۸۷ = جزء چهارم کراسه آخر برگ ۲ - ر - پ (آیه ۱۵۷/نساء) سعد ص ۱۸۸ = جزء پنجم برگ اول - پ (آیه ۱/فرقان)؛ سعد صص ۱۸۹ - ۱۹۰ = جزء هفتم کراسه سوم برگ ۷ - پ (آیه ۳۰/توبه)؛ سعد ص ۱۹۰ = جزء نهم کراسه سوم برگ ۷ - پ (آیه ۳۳/نور)؛ سعد ص ۱۹۱ = جزء دهم کراسه اول برگ ۳ - پ (آیه ۴/محمد).

۱۴۲. الفرج بعد الشدة / ابو علی المحسن بن علی بن محمد التوخی (م ۳۸۴)

ذریعه ۱۵۵/۱۶ ش ۴۱۸

الامان ۹۱/۷۸

فرج المهموم ۱۹۳

در باره او نک: بروکلیمان ۱/۱۶۱ - ۱۶۲، ذیل ۱/۲۵۲ - ۲۵۳. همچنین نک: Sbath (ص ۳۸ ش ۶۸۶). در الامان از این کتاب یاد شده اما نامی از مؤلف به میان نیامده است.

مورد نقل شده در فرج المهموم، نقل به معنای داستانی است که در الفرّج بعدالشدّه تحقیق عبود شالّجی بیروت ۱۳۹۸ ۲۰۶/۴ - ۲۰۷ آمده است. راوی داستان ابو عبدالله الحسین بن محمد بن عبدالله الدقاق معروف به ابن العسکری (م ۲۴ شوال ۳۷۵؛ نک: تاریخ بغداد ۸/ ۱۰۰ - ۱۰۱) است؛ نام او در فرج المهموم و فرج المهموم* (۱۲۹ - ر) الحسین بن محمد بن عبدالرزاق آمده است.

۱۴۳. +- کتاب الفرق بین الفریق / ابو منصور عبدالقاهر بن طاهر البغدادی (م ۴۲۹)

طرائف ۱۰۳/۳۵۷

نک - فضائح المعتزله.

۱۴۴. الفهرست / ابو الفرّج محمد بن اسحاق ابن الندیم (م ۳۸۰)

ذریعه ۱۶/ ۳۷۲ ش ۱۷۲۸

اقبال ۶/ ۲۳۲

فرج المهموم ۱۲۴، ۱۲۷ - ۱۲۹، ۱۳۲، ۱۴۶، ۱۵۷ - ۱۵۸، ۲۰۳، ۲۰۷

الیقین ۱۹۳/۳۸

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «ابن ندیم» [از: J. W. Fück]؛ سزگین ۱/ ۳۸۵ - ۳۸۸. برای تاریخ درگذشت او نک:

R. Sellheim, "Das Todesdatum des Ibn al-Nadīm," IOS, 2, 1972, pp. 428-432

همچنین نک: S bath p. 40, no, 712، در آنجا نام این تألیف «فهرست الکتب» آمده است. ابن طاووس از تعدادی از شرح حال‌ها نقل و یا به آنها اشاره می‌کند. وی در اقبال و فرج المهموم صص ۱۲۸ - ۱۲۹ از (یعقوب بن اسحاق الکندی) یاد کرده = ابن ندیم صص ۳۱۵ - ۳۲۰ (در اقبال نسبت او قندی آمده و در فرج المهموم اسحاق بن یعقوب آمده است)؛ در فرج المهموم ۱۲۴ از (محمد بن مسعود العیاشی) یاد شده = ابن ندیم صص ۲۴۴ - ۲۴۶؛ در فرج المهموم صص ۱۲۷ - ۱۲۸ از (علی بن احمد العمرانی) یاد شده = ابن ندیم ص ۳۴۱؛ در فرج المهموم ص ۱۳۲ از (ابو علی بن ابی قره) یاد شده = ابن

ندیم ص ۳۳۷ (در فرج المهموم و فرج المهموم* برگ ۸۸ - ر نام وی ابن قره آمده)؛
 در فرج المهموم ص ۱۴۶ از (جابر بن حیان) یاد شده = ابن ندیم صص ۴۲۰ - ۴۲۳؛
 فرج المهموم صص ۱۵۷ - ۱۵۸ از (ابومعشر جعفر بن محمد البلخی) یاد شده = ابن
 ندیم صص ۳۳۵ - ۳۳۶؛ در فرج المهموم ۲۰۳ از (ثابت بن قره) یاد شده = ابن ندیم
 ص ۳۳۱؛ در فرج المهموم ص ۲۰۷ از به مطلبی از ابن ندیم صص ۳۰۳ - ۳۰۴ اشاره
 می‌کند؛ در الیقین از (ابواسحاق ابراهیم بن محمد الثقفی الاصفهانی) یاد می‌کند = ابن
 ندیم ص ۲۷۹. در برخی موارد ابن طاووس نمی‌گوید به کدام بخش ابن ندیم اشاره
 می‌کند و محلی که بدان ارجاع داده جزء چهارم است (اقبال، فرج المهموم ص ۱۳۲،
 ۱۵۷ - ۱۵۸، الیقین). این مواد در فن اول و دوم مقاله هفتم، تحقیق تجدد آمده است.
 نقلی که در الیقین آمده، بدین جهت از نقلهای دیگر متفاوت است که ابتدای آن
 در متن موجود ابن ندیم آمده و بقیه آن نقل به معنای ترجمه ثقفی از رجال نجاشی
 است. به احتمال تبدیل یک مرتبه‌ای عبارت از نقل از ابن ندیم به نقل از نجاشی نشانگر
 مطلبی سقط شده از الیقین است. این احتمال با این مطلب تأیید می‌شود که ابن طاووس به
 کتاب نجاشی با عنوان «فهرست» اشاره می‌کند.

۱۴۵.*** الفهرست / جابر بن حیان (زندگی در نیمه دوم قرن دوم)

ذریعه ۳۸۲/۱۶ ش ۱۷۷۵

فرج المهموم ۱۴۶

در باره جابر و تألیفات وی نک: سرگین ۲۱۱/۳ - ۲۲۳ (طب)؛ ۱۳۲/۴ - ۲۶۹
 (کیمیا)؛ ۳۳۰ - ۳۳۱ (گیاه‌شناسی)؛ ۲۱۹/۵ - ۲۲۵ (ریاضیات)؛ ۱۲۹/۶ - ۱۳۴
 (علم نجوم)؛ ۱۰۸/۷ - ۱۱۰ (اخترشناسی)؛ اعیان ۱۱۵/۱۵ - ۱۴۱؛ دائرةالمعارف
 ج ۲ مقاله «جابر بن حیان» (از: P. Kraus-[M. Plessner]). به گفته ابن ندیم (ص ۴۲۱)
 جابر دو فهرست از تألیفات خود را نوشت (هیچکدام باقی نمانده است) یکی به نام
 «الکبیر» مشتمل بر تمام رسائل او، و دیگری «الصغیر» مشتمل بر تألیفات او راجع به
 کیمیا. نک: بحث در باره وی در: P. Kraus، جابر بن حیان، قاهره ۳ - ۱۹۴۲، ۱/۱۹

مقدمه و ص ۳ - ۴.

متن نقل شده در فرج المهموم ظاهراً تصحیف شده است. در آن گفته شده که نجاشی از جابر یاد کرده است. این نسبت باید مربوط به مؤلف رجال باشد اما در این کتاب از جابر یاد نشده است. محتملاً این اشاره بر تألیف (مفقود) نجاشی در اخترشناسی (مفقود) با عنوان «کتاب مختصر الانوار و مواضع النجوم التي سمتها العرب» (نکا: نجاشی ص ۱۰۱ ش ۲۵۳؛ مة: ذریعه ۱۸۰/۲۰ ش ۲۴۹۱ به نقل از نجاشی. در آن بجای انوار، انواء آمده است). در ادامه آن جمله‌ای از باب الاشربه (در فرج المهموم* برگ ۹۸ - ر: الاسرب [کذا فی الاصل]) نقل شده است. روشن نیست که از کدام کتاب این مطلب نقل شده گرچه محتوای جمله نشان می‌دهد که باید از یک تألیف اخترشناسی اخذ شده باشد (عبارت چنین است: ان الطالع فی الفلك لا یکذب فی الدلالة علی ما یدل ابدا) در اعیان ۱۱۷/۱۵ این عبارت از فرج المهموم بدون قسمت دشوار آن است.

۱۴۶. ** الفهرست / ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان الکرارجکی (م ۴۴۹)

ذریعه ۱۶/۳۹۳ ش ۱۸۴۰

[ند الدروع* برگ ۱۱۴ - پ]

محتملاً می‌توان میان دو تألیف فرق گذاشت: الف: «فهرست»؛ نوشته کرارجکی که ضمن آن تألیفات مؤلفین مختلف (و به احتمال خودش) را نوشته است. تنها شاهد بر این تألیف، عبارتی است در الدروع که تعدادی از مؤلفین از آن یاد کرده‌اند. حر عاملی (امل الامل ۲/۲۸۸) بر این باور است که ابن طاووس در انتهای الدروع مطلبی در باره ابو محمد جعفر بن احمد القمی از این فهرست نقل می‌کند (نیز نک: المستدرک چ سنگی ج ۳ صص ۳۰۸، ۴۹۹؛ اعیان ۱۵/۳۵۰، ذریعه ۱/۳۸۶ ش ۱۹۸۷؛ النابس ص ۱۷۹). به نوشته اعیان این مطلب به دنبال نقلی از کتاب «زهد النبی» القمی آمده است. بهر روی در الدروع* در ادامه نقل که در برگ ۱۱۴ - پ پایان می‌یابد، اشاره‌ای به «فهرست» نشده است. ب: فهرست تصانیف الکرارجکی از یکی از معاصرین کرارجکی که از نظر آقابزرگ می‌تواند از موسی فرزند کرارجکی باشد (مة: ذریعه ۱۱/۲۹۸

ش ۱۷۸۷). گویا این تألیف بوده که ابن طاووس در فرج المهموم ص ۱۲۴ از آن یاد می‌کند آنجا که می‌نویسد: فهرست کتابهای او (کراجکی) مشتمل بر تألیفاتی (در علم نجوم) جز آنچه من بدان اشاره کردم می‌باشد اما من آنها را ندیدم (بخوانید «ولم أقب علیها» بجای «علیه» که در فرج المهموم و فرج المهموم* (برگ ۸۳ - پ) آمده است).

۱۴۷. الفهرست / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۱۶ / ۳۸۴ ش ۱۷۹۰

فتح الابواب ۱۳۸، ۱۸۲، ۲۴۲ - ۲۴۳، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۶۱ - ۲۶۲ - ۲۶۸

فلاح السائل ۱۴ / ۱۱ - ۱۲، ۱۵۶ / ۱۴۴، ۱۸۳ / ۱۶۸

اقبال ۲۴۴ / ۱۳

المضایقه ۳۱ / ۳۴۰

فرج المهموم ۹۷، ۱۲۲، ۱۲۴

(طرائف ۱۹۴ - ۱۹۵ / [ند ۵۰])

الیقین ۷۴ / ۲۷۱

این عنوان در فهرست Sbath (ص ۴۰ ش ۷۱۳) آمده است. ابن طاووس نیز که با عنوان «کتاب فهرست المصنفین» از آن یاد کرده (فتح الابواب ص ۱۸۲) بعضاً نام تألیف را یاد نمی‌کند (فتح ۱۳۸، ۲۵۱). او از این کتاب در موارد متعدد نقل یاد می‌کند: فتح ۱۳۸ (هارون بن خارجه) = فهرست ص ۲۱۰ ش ۷۸۶؛ فتح ۱۸۲ (محمد بن یعقوب الکلبینی) = فهرست ۱۶۵ - ۱۶۶ ش ۶۰۳؛ فتح ۲۴۲ - ۲۴۳ (عبدالله بن جعفر حمیری) = فهرست ۱۳۲ ش ۴۴۱؛ فتح ۲۴۹ (معاویه بن مسیره) = فهرست ۱۹۹ ش ۷۴۲؛ فتح ۲۵۱، ۲۶۱ (الحسن بن محبوب السراد) = فهرست ۷۵ - ۷۶ ش ۱۶۲؛ فتح ۲۶۱ - ۲۶۲ (الحسین بن سعید الاهوازی) = فهرست ۸۷ - ۸۸ ش ۲۳۱؛ فتح ۲۶۸ (عمرو بن میمون ابی المقدام) = فهرست ۱۴۱ ش ۴۹۳؛ فلاح ۱۵۶ / ۱۴۴ (محمد بن علی ابن بابویه) = فهرست ۱۸۸ - ۱۹۰ ش ۷۰۹؛ فلاح ۱۸۳ / ۱۶۸ (احمد بن عبدالله بن خانبه) = فهرست ۵۴ ش ۷۹؛ اقبال (علی بن الحسن بن فضال) = فهرست ۱۲۲ ش ۳۹۳؛

مضایقه (عبیدالله بن علی الحلبی) = فهرست ۱۳۶ - ۱۳۷ ش ۴۶۷؛ فرج المهموم ۹۷
 (عبدالله بن جعفر الحمیری) = فهرست ۱۳۲ ش ۴۴۱؛ فرج المهموم ۱۲۲ (احمد بن
 محمد بن خالد البرقی) = فهرست ۴۸ - ۵۰ ش ۶۵؛ فرج المهموم ۱۲۴ (محمد بن
 مسعود العیاشی) = فهرست ص ۱۶۷ - ۱۶۹ ش ۶۰۵؛ یقین (عباد بن یعقوب الرواجنی)
 = فهرست ۱۴۹ - ۱۵۰ ش ۵۴۱. ابن طاووس در فلاح ۱۱/۱۴ - ۱۲ طرق روایت
 خود را از فهرست یاد می‌کند.

ابن طاووس در طرائف (به احتمال به علت تقیه) از مؤلف و تألیف یاد نمی‌کند و
 تنها می‌گوید: قرأت فی کتاب لایتهم مصنفه. این اشاره به احتمال زیاد، به تألیف طوسی
 است زیرا مطلبی که بدنبال این جمله آمده نقل به معنای مطلبی است که ذیل شرح حال
 صفوان بن یحیی در فهرست (ص ۱۱۳ ش ۳۵۸) آمده است.

۱۴۸. *** - فهرست تصانیف الکراچکی / ناشناخته (قرن پنجم)

ذریعه ۱۶/۳۷۹ ش ۱۷۶۴

فرج المهموم ۱۲۴

نک: بحث ذیل عنوان فهرست کراچکی.

166

۱۴۹. ***؟ فیما نزل من القرآن فی رسول الله و علی و اهل البيت [ع] / ناشناخته

سعد السعود ۷۰

ابن طاووس از آن به عنوان نسخه‌ای از خزانه حافظیه یاد کرده است (فَمِنْ ذَلِكَ مِنَ
 الْخِزَانَةِ الْفَاطِمِيَّةِ). نباید حافظیه تصحیف حاکمیه یعنی کتابخانه معروف خلیفه فاطمی
 الحاکم باشد زیرا در جای دیگری ابن طاووس به خزینه الحافظ الخلیفه بمصر اشاره
 می‌کند (نک: ← کتاب المناقب [ش ۳۵۲])، که احتمالاً همان حافظیه است. من در
 جایی اشاره‌ای به این کتابخانه ندیده‌ام. خلیفه فوق‌الذکر باید حاکم فاطمی الحافظ (م
 ۵۴۴)، نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «الحافظ» [از: A. M. Magued] باشد. ابن طاووس
 از جزء اول آن، تفسیر آیه ۶۷ سوره مائده را نقل می‌کند.

۱۵۰. فقه القرآن / قطب الدین سعید بن هبة الله الراوندی (م ۵۷۳)

ذریعه ۴۲/۱ ش ۲۰۴؛ ۲۹۵/۱۶ [ش ند]

سعد السعود، ۱۲، ۱۲۶ - ۱۲۸

در باره مؤلف نک: ریاض ۴۱۹/۲ - ۴۳۷؛ روضات ۵/۴ - ۹؛ اعیان ۱۶/۳۵ - ۲۴، ۱۱۶ - ۱۲۰. به گفته اعیان (۱۶/۳۵ مق: ریاض ۴۱۹/۲) هبة الله جد قطب الدین بوده است. نام کامل وی سعید بن عبدالله بن هبة الله بن الحسن می باشد. در سعد ص ۱۲۶ نام مؤلف سعید بن هبة الله ابوالحسن الراوندی آمده و در ص ۱۲۷ الشیخ السعید هبة الله الراوندی آمده است. در جای دیگر به اشتباه هبة الله سعید ذکر شده است (نکا: فهرست اعلام همین کتاب ذیل: الراوندی، سعید). دشوار بتوان ثابت کرد که این خطا از ابن طاووس است یا کاتب. آقابزرگ (ذریعه ۱۴۶/۷؛ ۱۴۰/۱۴) اشتباه را از کاتب می داند و افندی (ریاض ۳۱۳/۵ - ۳۱۴) از اولی طرفداری می کند به این تصور که ابن طاووس بطور غیر عمدی نام پدر و پسر را جای هم نگاشته باشد. باید یادآوری کرد که یکی از فرزندان مؤلف هبة الله بوده و یک مؤلف سنی که نامش یاد نشده، نه فقط این تألیف را بلکه «الخرائج» و «قصص الانبیاء» و تألیفات دیگر را به هبة الله (اشاره به پدر یا پسر ذیل نامی اشتباه) منسوب می کند (روضات ۷/۴؛ خوانساری بر این باور است که این بدلیل یقینی نبودن نام پدر وی می باشد).

نسخه مورد استفاده ابن طاووس دو جلد بوده (نسخه چاپی آن نیز همینطور است). موارد زیر از این کتاب نقل شده؛ سعد ص ۱۲۶ (جزء اول [اینجا به معنای جلد] کراسه هشتم برگ ۶ - ر) = راوندی، فقه، ۹۸/۱ (آیه ۱۱۴ بقره)؛ سعد ۱۲۷ (جزء دوم کراسه پانزدهم پایین برگ ۱۰ - پ) = راوندی، فقه ۲۶۶/۲ - ۲۶۷ (آیه ۱۴۵ سوره انعام). گاهی در میان نقلها توضیحات نقدگونه ابن طاووس نیز آمده است.

۱۵۱. *** - کتاب الفریق (الفرق؟) / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۱۷۴/۱۶ ش ۵۲۴

سعد السعود ۷۹

از این تألیف در نجاشی (ص ۳۸۹) یاد شده است. ابن طاووس به این کتاب به عنوان یکی از منابعی که کلمات «الذین اصطفینا» را در آیه ۳۲ سوره فاطر به همه ذریه رسول خدا [ص] تفسیر کرده اشاره می‌کند. این عبارت (به نقل از سعد) در نجفی ص ۴۸۲، بحارالانوار ۲۳/۲۱۹ - ۲۲۰ آمده است.

۱۵۲. *+ الفردوس / ابوشجاع شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فناخسرو الدیلمی (۵۰۹م)

ذریعه ۱۶/۱۶۴ (ش ند)

فتح‌الابواب ۱۵۶

اقبال ۱۶/۲۴۸، ۳۰۵/۶۵

طرائف ۱۶/۵، ۷۴/۱۹، ۱۷۶/۴۴، ۱۷۸/۴۵، ۱۷۹/ [ند ۴۵]

۱۸۶/ [ند ۴۶]، ۴۰۵/۱۲۳، ۵۲۵/۱۶۳، ۵۵۱/۱۷۲ و ۱۷۴

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۴۱۹ - ۴۲۰، ذیل ۱/۵۸۶. آقا بزرگ بر سنی بودن او تأکید کرده گرچه او مناقب امام علی [ع] را ثبت می‌کند. فردوس مجموعه احادیثی است که از مآخذ مختلف گردآوری شده منجمله شهاب الاخبار از محمد بن سلامة القضاعی (م ۴۵۴) (نک ← کتاب شهاب). این احادیث براساس حروف تهجی و برطبق اولین حرف از اولین کلمه متن تنظیم شده است (بدون توجه به الف و لام اولین کلمات). اما در محدوده همان حرف، رعایت ترتیب براساس حروف تهجی نشده است. این کتاب یکی از مآخذ ابن بطریق در کتاب العمده و خصائص اوست. کتاب مزبور با دو تحقیق نشر شده یکی با تحقیق محمد سعید ابن بسیونی زغلول، بیروت ۱۴۰۶ (جلد ۶) که با عنوان الفردوس بالمأثور الخطاب (یا: فردوس الاخبار بالمأثور الخطاب) چاپ شده است. تحقیق دیگر بوسیله فواز احمد الزمرلی و محمد المعتمم بالله البغدادی، بیروت ۱۴۰۷ (جلد ۵) که با عنوان کتاب فردوس الاخبار منتشر شده است (همان متن چاپ شده زغلول).

ابن طاووس این کتاب را عموماً به فرزند مؤلف ابو منصور شهردار بن شیرویه (م

۵۵۸؛ نک: سبکی ۲۲۹/۴ - ۲۳۰) نسبت داده است و او را «ابن شیرویه الدیلمی» یا (در اقبال ۱۶/۲۴۸ و ۵۶/۳۰۵) «شهردار بن شیرویه الدیلمی» نامیده است (باید توجه داشت که ابن شیرویه هم نام پدر ابوشجاع است و هم نام فرزند وی). ابومنصور مجدداً فردوس را براساس نام راوی آن مرتب کرد و کار خود را «مسندالفردوس» نامید (این کار موجود است؛ نک: مقدمه زغلول بر تحقیق الفردوس ج ۱ صص م - ع [= ۱۳ - ۱۵]). در وهله اول ممکن است چنین تصور شود که ابن طاووس که تألیف را به فرزند نسبت داده بدان دلیل بوده که از مسند استفاده کرده و آنرا با فردوس خلط کرده است؛ اما این درست نیست زیرا وی در طرائف ۱۹/۷۴ از «قافیه واو» کتاب نقل می‌کند. در این انتساب ابن طاووس از ابن بطریق پیروی کرده است (نک: العمده ص ۶ خصائص صص ۷ - ۸، م: با مطالب نقل شده در خصائص ص ۷۷، ۱۴۱ [از باب الف] ۷۹ [قافیه واو] ۱۱۶ [باب صاد] و ۱۴۵ [باب لام] و نقل‌های مشابه در عمده صص ۴۵، ۱۵۷). این نسبت دادن به فرزند می‌تواند ناشی از این امر باشد که فرزند مؤلف، کتاب پدر را روایت کرده است (به علاوه ترتیب مجدد آن بر حسب نام روای). ابن طاووس همه جا با عنوان الفردوس از آن یاد می‌کند جز در طرائف ۱۷۲/۵۵۱ که نامی از کتاب به میان نمی‌آورد. (در فتح‌الابواب ص ۱۵۶ با عنوان فردوس الاخبار آمده اما در آنجا ابن طاووس به واسطه منبع دیگری نقل کرده یعنی «کتاب الاربعین فی الادعیه» از سجزی).

موارد نقل شده بدین ترتیب است: اقبال ۱۶/۲۴۸ = فردوس، تحقیق زغلول ۳۲۲/۱ - ۳۲۳ ش ۱۲۷۷؛ اقبال ۶۵/۳۰۵ = فردوس ۴۵۸/۳ ش ۵۴۱۶؛ طرائف ۵/۱۶ = فردوس ۲۸۳/۳ ش ۴۸۵۱؛ طرائف ۴۴/۱۷۶ = فردوس ۲۲۳/۴ ش ۶۶۷۰؛ طرائف ۴۵/۱۷۸ = فردوس ۲۲۲/۴ ش ۶۶۶۸؛ طرائف ۱۲۳/۴۰۵ = فردوس ۴۲۱/۲ ش ۳۸۶۶؛ طرائف ۱۶۳/۵۲۵ = فردوس ۶۳/۲ ش ۲۳۵۷. موارد نقل شده در طرائف ۱۸۶/۱ و طرائف ۱۷۲/۵۵۱ نقل به معنی شده است: مورد نقل شده در طرائف ۱۹/۷۴ در نسخ چاپی نیامده است.

۱۵۳. ***+ کتاب الفتن / ابوالعلاء الحسن بن احمد بن الحسن العطار الحافظ الهمدانی

(م ۵۶۹)

طرائف ۱۸۶ / [ند ۴۶]

در باره مؤلف نک: المنتظم ۲۴۸/۱۰؛ یاقوت، ادباء ۵/۸ - ۵۲؛ سبط بن الجوزی، مرآت ص ۳۰۰؛ ذهبی، تذکرة ۸/۴ - ۱۳۲۴؛ دمیاطی، مستفاد صص ۲۰۷ - ۲۰۸، صفدی ۳۸۴/۱۱ - ۳۸۵ و ارجاعاتی که در آنجا داده شده است؛ ابن رجب، ذیل ۳۲۴/۱ - ۳۲۹؛ بروکلمان ذیل ۷۲۴/۱؛ ۹۷۵/۲، ۹۸۱.

اختلاف نظرهایی دربارهٔ مذهب مؤلف وجود دارد؛ براساس گفته ابن رجب او حنبلی بوده؛ برخی از عالمان شیعی که شامل ابن شهر آشوب (مق: مناقب ۱/۱۲) و ابن طاووس (طرائف ۱) نیز می‌شود او را بطور عموم سنی دانسته‌اند؛ دیگر شیعیان او را یکی از خود خوانده‌اند (نک: منتجب الدین صص ۶۵ - ۶۶ ش ۱۴۲ و از آنجا: ریاض ۱/۱۵۱؛ اعیان ۲۰/۴۶۸ - ۴۷۰). نام وی در طرائف ابوالعلاء الحافظ آمده است. از کتاب الفتن در جای دیگری یاد نشده است. ابن طاووس (در عبارتی که به نقل از طرائف در بحار ۵۲/۳۰۳ آمده) این کتاب را یکی از منابع روایتی می‌داند که می‌گوید اندکی قبل از ظهور مهدی [ع]، یکی از ملائکه نام وی را ندا خواهد داد.

۱۵۴. + کتاب الفتن / نعییم بن حماد المروزی الخزاعی (م ۲۲۸)

الملاحم و الفتن ۱۴ - ۱۶/۲۲ - ۲۵، ۲۴ - ۲۷/۸۱ - ۹۲، ۱۲۶/۱۳۸.

طرائف ۱۸۶ / [ند ۴۶]

دربارهٔ مؤلف نک: سرگین ۱۰۴/۱ - ۱۰۵؛ در مجله *Bibliotheca Islamica* یک آگهی در بارهٔ اینکه کتاب الفتن با تحقیق L. Conrad در دست انتشار است آمده است. نقلهای زیادی از این تألیف در بخش اول کتاب ملاحم آمده است. حدیث نقل شده در ملاحم ص ۳۷ - ۳۸/۴۲ - ۴۳ گفته شده از کتاب مناقب نعییم است اما این باید غلط چاپی باشد. در نسخه خطی کتاب الفتن در کتابخانه بریتانیا (Or. 9449) همین متن در برگ ۶۲ - پ آمده است. بخشی از احادیث نقل شده در ارتباط با سقوط عباسیان است که برای

ابن طاووس جاذبه خاصی داشته است زیرا وی بخش نخست ملاحم را تنها بعد از ۶ سال از سقوط بغداد نوشته است. در طرائف ۱ (ص ۱۸۶) از کتاب الفتن ابن تمیمی یاد شده و همان عبارت در طرائف* (برگ ۴۴ - پ) و طرائف** (برگ ۵۶ - پ) از «کتاب المعین» از ابن التمیم نقل شده است. روشن است که این متن تحریف شده است و احتمالاً این ارجاع مربوط به کتاب نعیم است. ابن طاووس می‌گوید که این تألیف مشتمل بر احادیث چندی است درباره ملکی که نام مهدی [ع] را در وقت ظهور ندا خواهد داد. این گونه احادیث در مواضع مختلفی در کتاب الفتن نعیم یافت می‌شود (نکا: بویژه الملاحم و الفتن ص ۴۷ - ۴۹/۵۳ - ۵۶).

۱۵۵. *+ کتاب الفتن / ابو صالح السلیلی بن احمد بن عیسی بن (ا) شیخ الحسانی (یا:

الحسانی) (زندگی اوائل قرن چهارم)

ذریعه ۱۱۲/۱۶ ش ۱۷۴

الملاحم و الفتن ۱۷/۱۵، ۸۳-۹۳/۹۳-۱۰۴، ۹۵-۱۲۶/۱۰۶-۱۳۹

نسب مؤلف به اشتباه الحسانی یا السانی (در ذریعه آمده است؛ از نسب وی چنین بدست می‌آید که وی نوه عیسی بن (ا) شیخ بن السلیل (م ۲۶۹) (در باره او نکا: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «عیسی بن الشیخ» [از: M. Canard] و فرزند احمد بن عیسی (م ۲۸۵) است که مدتی حاکم دیاربکر بوده است. هیچ شاهدهی مبنی بر اینکه او همان محمد بن احمد است که برای مدت کوتاهی قبل از تسلیم شدن به خلیفه المعتضد در سال ۲۸۶ جانشین پدرش به عنوان حاکم دیاربکر بوده وجود ندارد. مؤلف گرچه سنی بوده اما احیاناً از عالمان شیعه نقل می‌کرده است.

نقلهایی از این تألیف، قسمت عمده‌ای از بخش دوم کتاب ملاحم را تشکیل

می‌دهد. ابن طاووس در ملاحم و الفتن (۱۷/۱۵، ۹۴/۸۴) می‌گوید که وی از نسخه دستنویس مؤلف که در مدرسه‌ای مشهور به ترکی (یا: مزکی)، در بخش غربی واسط، استفاده کرده است (مق: Le Strange, Lands, p. 40). تاریخ نسخه دستنویس مؤلف ۳۰۷ بوده؛ این به احتمال اشتباه است زیرا سلیلی به تخریب مسجد برائا در بغداد به

دست حنبلی‌ها، در سال ۳۱۲ یاد می‌کند (الملاحم و الفتن ۱۰۶/۱۱۸). سلیلی کتاب السقیفه نیز داشته که نقلهایی از آن را الحسن بن ابی الحسن الدیلمی (زندگی در اوائل قرن هشتم) در غررالخبار خود آورده است؛ مق: ذریعه ۱۲/۲۰۶ ش ۱۳۶۰.

۱۵۶. *** کتاب الفتن / ابو یحیی زکریا بن یحیی (بن عیسی) بن الحارث البزاز (البرار) النیشابوری (م ۲۹۸)

ملاحم و الفتن ۱۷/۱۵، ۱۲۸ - ۱۴۱/۱۵۰ - ۱۶۵

در باره مؤلف نک: نیشابور برگ ۲۲ - ر؛ ابن ابی الوفاء ۱/۲۴۵؛ کحاله ۴/۱۸۴. نقلهایی از این تألیف، بخش سوم ملاحم را تشکیل می‌دهد. ابن طاووس از نسخه‌ای که تاریخ ربیع‌الاول ۳۹۱ بر آن بوده و از کتابخانه نظامیه به عاریت گرفته بود استفاده کرده است (ملاحم ص ۱۵/۱۷، ۱۲۸/۱۴۲).

۱۵۷. * کتاب الفتیاء / ابو عثمان عمرو بن بحر الجاحظ (م محرم ۲۵۵)

طرائف ۴۸۳/۱۴۹

درباره مؤلف نک: دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «الجاحظ» (از: Ch. Pellat) متنی که در طرائف ۲ آمده تحریف شده است به این صورت: وقد ذکر الحافظ فی کتاب الفتیاء. متن چاپ شده در طرائف ۱ چنین است: وقد ذکر النظام فی کتاب الفتیاء. علت انتساب تألیف به نظام این بوده است که کتاب الفتیاء نقلهای زیادی از کتاب النکت نظام داشته است. نک: J. van Ess, *Das Kitāb an-Nakī des Nazzām und seine Rezeption im Kitāb al-Futyā des Ġāhiz*, Göttingen, 1972; cf. Ch. Pellat, "Nouvel essai," p. 136, no.64.

ابن طاووس به بحث نظام در باره تناقض میان استدلال ابوبکر که خلیفه باید از قریش باشد و آنچه را که عمر در شورا گفت که اگر سالم مولی حدیفه (نک: ابن عبدالبر صص ۵۶۷ - ۵۶۹) زنده بود بدون شک او را جانشین خود می‌کردم اشاره کرده است. این نقل در نوشته فان اس نیامده است. نقلهای دیگر در مناقب شهر آشوب ۲/۱۸۰ (=) van Ess صص ۳۸، ولی از منبع دیگر، ۱۸۳ (با تلخیص عبارت در صراط ۲/۱۷) (در

van Ess نیامده است) آمده است.

۱۵۸. * کتاب الغارات / ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن سعید بن هلال الثقفی (م ۲۸۳)

ذریعه ۱/۱۶ ش ۱

طرائف ۴۲۰-۴۲۲ / [زند ۱۲۷]

درباره مؤلف که از مذهب زیدی به تشیع امامی گردیده نک: سزگین ۱/۳۲۱. ابن طاووس طبق عادت خود وقتی از متون شیعی در طرائف نقل می‌کند نام مؤلف را نمی‌آورد. او از نسخه‌ای که در کتابخانه قدیم نظامیه که تاریخ ۱۳ شوال ۳۵۵ بر آن بوده استفاده کرده است. متن نقل شده (به روایت ابن عباس) مشتمل بر خطبه علی علیه‌السلام معروف به الشمشقیه است (مق: Lane ذیل مورد). (ابن طاووس روایت دیگری از این خطبه را از معانی الاخبار [طرائف ۴۱۷-۴۱۹/۱۲۷] ابن بابویه آورده و اشاره می‌کند که این خطبه در نهج البلاغه [۴۱۹/۱۲۷] آمده است. (مق: قمی، سفینه ۱/۷۰۸ و ارجاعات همانجا؛ امینی، الغدير ۷/۸۲-۸۵). این متن از کتاب مقتل علی بن ابی طالب [ع] نقل شده که ابن طاووس آنرا جلد دوم کتاب الغارات توصیف می‌کند. در نسخه‌های چاپی کتاب الغارات چنین جلد دومی وجود ندارد (تحقیق: جلال‌الدین محدث، تهران، ۱۳۹۵؛ تحقیق: عبدالزهراء الحسینی، بیروت، ۱۴۰۷)؛ مطالبی که ابن طاووس نقل کرده در این نسخه‌های چاپی وجود ندارد؛ همچنین است نقلی از کتاب مقتل علی بن ابیطالب که عبدالکریم برادرزاده ابن طاووس آورده است (غری ص ۱۸؛ عبدالکریم از همان نسخه‌ای استفاده کرده که ابن طاووس؛ چون او نیز تاریخ نسخه را ۳۵۵ ذکر می‌کند)؛ از طرف دیگر نجاشی و طوسی، «کتاب مقتل امیرالمؤمنین» [ع] (که همان «کتاب مقتل علی بن ابیطالب» [ع] می‌باشد) را تألیفی جدای از کتاب الغارات ذکر می‌کنند و این نظریه‌ای است که عموماً پذیرفته شده است (مق: ذریعه ۲۲ ص ۳۰ ش ۵۸۸۲؛ مقدمه محدث بر الغارات صص سز - سح [= ۶۷ - ۶۸]). در اینجا دو احتمال وجود دارد، یکی اینکه آنچه ابن طاووس می‌گوید درست است. در این صورت آنچه ما از الغارات در اختیار داریم تنها بخش نخست آن است. دوم اینکه او اشتباه کرده

(شاید بدان جهت که دو تألیف در یک مجموعه بوده یا بدلیل نشانه‌ای [؟] که بر روی نسخه بوده که سبب این اشتباه شده است). در این صورت آنچه وجود ندارد تألیف مستقلمی بنام مقتل علی بن ایطالب [ع] خواهد بود. (در آن صورت این کتاب بجای الغارات باید در این فهرست ذکر شود).

● ⁺ غریب الحدیث / ابو محمد عبدالله بن مسلم ابن قتیبه (م ۲۷۶)

طرائف ۱۷۹ / [ند ۴۵]

در باره مؤلف نک:

G. Lecomte, *Ibn Qutayba (mort en 276-889): l'homme, son oeuvre, ses idées,*

● Damascus, 1965;

و دائرة المعارف چ ۲ مقاله «ابن قتیبه» (از: G. Lecomte). در باره این تألیف نک: Lecomte صص ۱۴۷ - ۱۵۱. عنوان تألیف در طرائف به توسط ابن بطریق در کشف المخفی نقل شده و در آنجا آمده است که کتاب دارای شش روایت در باره مهدی [ع] است.

● ۱۵۹. ⁺* غریب القرآن / ابو عبیده معمر بن المثنی (م میان ۲۰۷ - ۲۱۳)

سعد السعود ۲۵۳ - ۲۵۸

● در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱۰۲/۱ - ۱۰۳، ذیل ۱۶۲/۱، سزگین ۶۷/۸ - ۷۱؛ ۶۵/۹ - ۶۶. همچنین نک: Sbath (ص ۳۷ ش ۶۶۱). سزگین در ۶۶/۹ ش ۱، یادآور شده است که کتاب «مجاز القرآن» ابو عبیده به «معانی القرآن» نیز نامیده شده است. سزگین در ص ۱۸ مقدمه تحقیق مجاز القرآن (قاهره ج ۱ سال ۱۳۷۴، ج ۲ سال ۱۳۸۱) افزوده است که عنوان غریب القرآن نیز مربوط به همین تألیف است. این با نقل ابن طاووس نیز تأیید می‌شود؛ او ابتداء از کتاب مجاز القرآن نقل می‌کند (سعد السعود ۲۵۳) و بعد از آن (سعد ۲۵۴) به این صورت بدان اشاره می‌کند: الجزء الثاني من غریب القرآن لابی عبیده بن المثنی و هو من کتاب المجاز.

ابن طاووس مالک نسخه‌ای بوده که به احتمال در حیات مؤلف نوشته شده؛ او نقلی را از هر یک از ده جزء آن نقل می‌کند. در بین مورد اول و دوم مطالبی از «اعراب القرآن» (ناشناخته) می‌آورد (نکته‌مین فهرست ذیل همین عنوان). در اصل این مطالب، به احتمال، قبل از نقل وی از غریب بوده است. سعد ۲۵۳ (جزء اول برگ ۶ - ر) = مجاز ۵۱/۱ (آیه ۱۱۶ بقره)؛ سعد ۲۵۴ (جزء دوم) = مجاز ۱۲۶/۱ (آیه ۳۶ نساء)؛ سعد السعود ۲۵۴ (جزء سوم برگ ۱ - پ سطر ۱۲) = مجاز ۲۱۰/۱ (آیه اول اعراف)؛ سعد السعود ۲۵۴ (جزء چهارم برگ اول - ر سطر ۱۱) (آیه ۴۱ انفال) (در مجاز نیامده)؛ سعد السعود ۲۵۵ (جزء پنجم برگ دوم) = مجاز ۳۴۴/۱ با اختلاف قابل توجه) (آیه ۴۳ ابراهیم)؛ سعد السعود ۲۵۵ (جزء ششم برگ ۳ - پ) = مجاز ۱/۲ (با اندکی اختلاف) (آیه ۵ مریم)؛ سعد السعود ۲۵۶ (جزء هفتم برگ ۲ - ر) = مجاز ۸۷/۲ (برخی عبارات سعد السعود در مجاز نیامده است) (آیه ۶۴ شعراء)؛ سعد السعود ۲۵۶ - ۲۵۷ (جزء هشتم برگ ۵ - ر) = مجاز ۱۷۷/۲ - ۱۷۸ (آیه ۱۰ ص)؛ سعد السعود ۲۵۷ (جزء نهم برگ ۳ - ر) = مجاز ۱۹۵/۲ (آیه ۸۰ مؤمنون)؛ سعد ۲۵۸ (جزء دهم برگ ۱ - پ) = مجاز ۳۰۶/۲ (آیه ۲ زلزال)؛ در سعد به اشتباه آمده است که این نقل از اول تفسیر سوره الذاریات گرفته شده؛ روشن نیست که اشتباه از ابن طاووس است یا کاتب.

● ۱۶۰. ** غریب القرآن / ابو عبدالرحمن عبدالله بن ابی محمد یحیی بن المبارک بن

المغیره العدوی الیزیدی (زنده در ۲۰۷)

سعد السعود ۲۱، ۲۴۸

در باره مؤلف نک: سزگین ۱۳۵/۹. در سعد ص ۲۴۸ نام وی عبدالله بن ابی احمد (بجای ابی محمد) «الیزیدی» و در ص ۲۱ به اشتباه «الغزیری» آمده است. از این کتاب در ابن ندیم ص ۵۶ و تاریخ بغداد ۱۹۹/۱۰ یاد شده است. به پدر یزیدی، ابو محمد یحیی بن المبارک الیزیدی النحوی (م ۲۰۲) که ندیم مأمون بوده، کتابی با همین عنوان منسوب شده است (نک: ابن خیر ص ۶۷؛ سزگین ۶۳/۹ - ۶۴). این امکان وجود دارد

که فرزند، کتاب پدر را روایت کرده باشد، اما چون ظاهراً هیچکدام از این دو کتاب باقی نمانده نمی‌توان چنین مطلبی را اثبات کرد. سعد ۲۴۸ = برگ ۱۰ - ر (آیه ۲۱۳ بقره).

۱۶۱. ** غریب القرآن (یا: ا) شواهد الشعر / عبدالرحمن بن محمد الازدی (زندگی در اوائل قرن سوم)

ذریعه ۴۸/۱۶ ش ۱۹۷

سعدالسعود ۱۹، ۲۲۱

عنوان تألیف و نام مؤلف از سعد گرفته شده؛ در ذریعه «غریب القرآن» آمده است. در طوسی شرح زیر را ارائه می‌دهد: (فهرست ص ۴۵ ش ۶۱؛ مة: معالم ص ۲۷ ش ۱۳۹) ابان بن تغلب (م ۱۴۱) کتاب غریب القرآن که شواهدی از شعر داشت تألیف نمود. تألیفات دیگری (گویا تفسیری، گرچه طوسی ظاهراً آنرا تصریح نکرده) به توسط محمد بن السائب الکلبی (م ۱۴۶) (مة: ← تفسیر الکلبی) و ابوزوق عطیه بن الحارث (در باره وی نک: ابن سعد ۳۶۹/۶، در آنجا او را صاحب التفسیر می‌نامد؛ تهذیب ۲۲۴/۷؛ در رجال ابن داود [ص ۲۳۴] او به عنوان تابعی متمایل به امام علی [ع] و با نسبت همدانی توصیف شده است؛ نیز مة: قزوینی ۱۱۸/۱) تألیف شده است. عبدالرحمن بن محمد ازدی کوفی این چند کتاب را در یک کتاب (که طوسی به آن به «عنوان المشترك» اشاره می‌کند) فراهم آورده و موارد اتفاق و اختلاف این سه مؤلف را شرح داده است. گزارش نجاشی (ص ۱۲ ش ۷) مختصرتر است؛ او تنها یاد آور شده است که هر سه کتاب (کتاب تفسیر ابان، کلبی و ابوزوق) در یک کتاب گردآوری شده اما مؤلف را محمد بن عبدالرحمن بن فتنی می‌نامد (روشن نیست که کدامیک از این اسامی درست است. من همان را که ابن طاووس یاد کرده در عنوان این شماره آوردم). تألیفی که نجاشی و طوسی از آن یاد کرده‌اند در سعد ص ۱۹، ۲۲۱ نقل شده است. نقل سعد ۲۲۱ از جزء دوم کراسه اول برگ ۵ - ر (۲۸ مریم آیه: یا اخت هارون) اخذ شده است.

۱۶۲. + کتاب الغریبین، غریب القرآن و السنة / ابو عبید احمد بن محمد بن محمد بن محمد بن ابی عبید الهروی الفشانی (البشانی) صاحب الازهری (م رجب ۴۰۱)

سعد السعود ۲۳، ۲۷۵-۲۷۸

در باره مؤلف نک: سزگین ۲۲۴/۸ - ۲۲۶؛ نیز نک: Sbath (ص ۳۷ ش ۶۷۰)؛ نام وی در سعد، با تحریف اندکی احمد بن محمد بن ابی عبیدالازهری آمده است. لقب صاحب الازهری متعلق به استاد هروی، ابومنصور الازهری (م ۳۷۰) است. در سعد عنوان تألیف (در باره آن نک: سزگین ۲۲۵/۸ - ۲۲۶) بدون کلمه الغریبین آمده است. ابن طاووس یک نسخه مشتمل بر پنج مجلد که هر کدام دارای یک جزء بوده در اختیار داشته است. ابتدای غریبین (تا آخر حرف «ج») به روایت ابوسعدا احمد بن محمد بن احمد المالینی الشافعی (م ۴۱۲؛ مق: سزگین ۱/۶۷۴) به چاپ رسیده است (تحقیق: محمود محمد الطناحی، قاهره، ۱۳۹۰).

این کتاب در حوزه علمی امامیه رواج داشته است. نقل هایی از این کتاب توسط ابن شهر آشوب در مناقب (۳/۱۰، ۱۱۰؛ موارد نقل شده غیر از مواردی است که ابن طاووس نقل کرده) و میرداماد در رواشح (ص ۱۷۰) زیر عنوان [کتاب] غریب القرآن و الحدیث آورده است؛ خوانساری در روضات (۱/۲۴۱) آن را به عنوان کتابی معروف توصیف می کند) به احتمال، سخن الحسین بن عبدالصمد الحارثی (م ۹۸۴) که گفته است بهترین آنچه عامه [در باره غریب] نوشته اند کتاب الغریبین یعنی غریب القرآن و الحدیث می باشد، اشاره به همین کتاب است (الدرایه، تهران، ۱۳۰۶ ص ۱۱۶). کفعمی کتاب هروی را تلخیص کرده است (نک: ریاض ۱/۲۳).

موارد نقل شده بدین شرح است: سعد ۲۷۵ = جزء اول کراسه نهم برگ ۵ - ر =

غریبین ج ۱ ص ۲۱۳ (در باره کلمات لوط: هؤلاء بناتی ذیل آیات ۷۸ هود و ۷۱

حجر)؛ سعد ۲۷۶ = جزء دوم برگ ۲ - ر سطر هشتم (آیه ۸۸ ص)؛ سعد ۲۷۶ =

جزء سوم برگ ۳ - ر سطر چهارم (در شرح کلمات امام علی [ع] که فرمود: وإن منعه

نرکب أعجاز الابل، همین نقل از غریبین در ابن ابی الحدید ۱/۱۹۵ آمده است؛ مق:

Lane ذیل مورد «عجز»؛ سعد ۲۷۷ = جزء چهارم، کراسه دوم برگ ۶ (آیه ۹۸

انعام)؛ سعد / ۲۷۷ - ۲۷۸ = جزء پنجم کراسه ششم برگ ۲ - پ (شرح حدیث نبوی: النظر الی وجه علی عبادة). جملاتی از ابن طاووس در بین این نقلها وجود دارد.

۱۶۳. - کتاب الغیبة / ابو عبدالله محمد بن ابراهیم بن جعفر النعمانی ابن زینب (م. ح. ۳۶۰)

174

ذریعه ۷۹/۱۶ ش ۳۹۸

کشف المحجّة ۵۳

ابن طاووس این کتاب را در میان کتب امامیه که درباره غیبت امام دوازدهم [ع] نوشته شده یاد کرده است.

۱۶۴. کتاب الغیبة / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۷۹/۱۶ ش ۳۹۹

فلاح ۷۲-۷۱/۷۴

مهج الدعوات ۲۷۴

ابن طاووس از نسخه‌ای که تاریخ ۴۷۱ بر روی آن بوده استفاده کرده است (مهج الدعوات / مهج الدعوات *** برگ ۱۶۴ - ر / مهج الدعوات *** برگ ۱۲۸ - ر؛ مهج الدعوات * برگ ۱۵۳ - پ تاریخ را ۴۷۲ ذکر کرده است). فلاح = الغیبة ص ۲۲۲؛ مهج الدعوات = الغیبة ص ۱۲۴.

۱۶۵. * الغرر / ابو الفضل جعفر بن الفضل بن جعفر بن الفرات معروف به ابن حنزابه (م ۳۹۱)

طرائف ۶۴/۲۳۹، ۶۷/۲۴۵

در همه نسخه‌های طرائف که مورد بررسی قرار گرفت نام مؤلف تحریف شده است. در طرائف ۶۴/۲۳۹ (و طرائف * برگ ۶۰ - ر / طرائف *** برگ ۷۶ - ر) نام وی «ابن جیرانه» آمده و همینطور در عاملی، اثبات (۷۰/۱)؛ در اثبات (۲۸۱/۴) در نقل این

مورد، ابن جبیر یاد شده. در ترجمه فارسی همان صفحه ابن جریر آمده؛ در طرائف ۶۷/۲۴۵ (= طرائف * برگ ۶۲ - ر/ طرائف ** برگ ۷۹ - ر) به او با عنوان صاحب الغرر اشاره شده است (یا اشتبهاً الغریب)؛ هویت واقعی او را می‌توان از معالم ابن شهر آشوب (ص ۳۲ ش ۱۷۲) بدست آورد؛ در آنجا به ابوالفضل جعفر بن فرات معروف به ابن حنزابه (در چاپ: حنزابه) کتابی با نام «کتاب الغرر» نسبت داده شده است. در باره این وزیر آل إخشید نک: ابن خلکان ۱/۳۴۶ - ۳۵۰ و ارجاعات همانجا؛ اعیان ۱۶/۸۸ - ۹۵؛ دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابن فرات» (از: D. Sourdel) در ج ۳ ص ب - ۷۶۸. مورد طرائف ۶۴/۲۳۹ (در طرائف ص ۶۷/۲۴۵ بدان اشاره شده) مربوط به تهدید عمر به آتش زدن خانه حضرت فاطمه [س] است اگر علی و اتباع او با ابوبکر بیعت نکنند. این نقل (به توسط طرائف؟) در حلی، نهج ص ۲۷۱ و از آنجا در بحار ۲۸/۳۳۹ نقل شده است. عبارت دیگر در مناقب ابن شهر آشوب (۳/۲۰۹) نقل شده که در آنجا نام مؤلف ابن حنزابه آمده است.

۱۶۶. *+ غررالمعارف / ابوالحسن محمد بن عبدالملک بن ابراهیم الهمدانی (همدانی؟) الفرضی الشافعی (م ۵۲۱)

طرائف ۱۷۴/۵۵۱

الهمدانی بیشتر به جهت تکلمه تاریخ الطبری شناخته شده است (مق: سزگین ۱/۳۲۷؛ ← تاریخ [الهمدانی])؛ گویا ابن طاووس تنها مؤلفی است که از غررالمعارف یاد کرده است. با این حال این کتاب را می‌توان شناخت زیرا ابن طاووس می‌گوید که این کتاب به «عنوان السیر» نیز معروف است. این عنوان به عنوان مثال در صفدی (۴/۳۸) حاجی خلیفه (۲/۱۱۷۵) و برخی عبارات آن توسط معاصر جوان تر ابن طاووس، ابن خلکان (م ۶۸۱) (وفیات ۲/۱۱۶؛ ۵/۱۰۵ و ۱۱۹) نقل شده است. این روشن نیست که آیا «عنوان السیر» همان متممی است که همدانی بر تألیف صولی در باره وزراء نوشته است یا نه (مق: O. Rosenthal, *Historiography*, pp. 412, 488-489) به هر روی این کتاب غیر از کتاب «المعارف المتاخره» همدانی است که نقلهایی از آن نیز در ابن خلکان

(۱/۳۰۳؛ ۵/۲۶۸) آمده است. در مورد نقل شده در طرائف، گفته شده که خلیفه عباسی القادر (خلافت ۳۸۱ - ۴۲۲) پنج تکبیر بر جنازه خلیفه پیش از خود الطائع (خلافت ۳۶۳ - ۳۸۱) بعد از مرگ او در روز عید فطر ۳۹۳ خوانده است.

در فرج المهموم ص ۲۱۰ از یک «ابن همدانی» یاد شده که در آنجا او داستانی در باره نوبخت و المنصور را از کتابی ناشناخته نقل می‌کند. شاید او با نویسنده غرر یکی باشد.

۱۶۷. ** حدائق الرياض و زهرة المرناض و نورالمسترشد / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۲۸۶/۶ ش ۱۵۴۹

اقبال ۲۳ - ۵۵۳/۲۵ - ۵۵۴ - ۵۵ - ۵۸۴/۵۶ - ۶۳ - ۵۹۲/۶۴ - ۷۰ - ۵۹۸/۷۰ - ۵۹۹ - ۶۰۰/۷۲ - ۶۰۱ - ۷۴ - ۶۰۳/۷۵ - ۶۱۸/۹۲ - ۶۲۱/۹۵ - ۶۲۳/۹۹ - ۷۵۹/۱۵۹ - ۷۵۹/۳۰۸ - ۷۵۹/۵۲۹

در باره این تألیف نک: McDermott، (ص ۳۱ [شماره ندارد])؛ وی اطلاعات اندکی در باره مطالب آن داده است. ابن طاووس در اقبال ۳۰۸/۵۲۳ می‌گوید: او از نسخه‌ای که در حیات مفید نوشته شده استفاده کرده است.

در موارد نقل شده، شیخ مفید از استحباب روزه در مواقع مختلف به عنوان شکر

- برای خداوند سخن می‌گوید. این موارد به شرح زیر است: روزهای مختلفی در ماه محرم (اقبال ۵۵۴/۲۴)، بویژه روز اول محرم که خداوند دعای زکریا را اجابت کرد (اقبال ۲۳ - ۵۵۳/۲۴ = مفید «مسار» ص ۴۱)، سوم محرم که در آن یوسف از چاه نجات یافت (اقبال ۵۵۴/۲۵ = مسار ص ۴۱)، و بیست و یکم محرم بیاد ازدواج علی [ع] و فاطمه [س] در سال سوم هجرت (اقبال ۵۵ - ۵۸۴/۵۶ = مسار ص ۴۳)؛ اولین روز ربیع‌الاول بیاد هجرت رسول خدا [ص] از مکه به مدینه در سال ۱۳ مبعث (اقبال ص ۵۹۲/۶۳ = مسار ص ۴۴)؛ دهم ربیع‌الاول که در آن رسول خدا [ص] در سن ۲۵ سالگی با خدیجه ازدواج کرد (اقبال ۷۰ - ۵۹۸/۷۰ - ۵۹۹ = مسار ص ۴۶)؛ ۱۲

ربیع الاول بیاد ورود رسول خدا [ص] به مدینه (اقبال ۵۹۹/۷۰ = مسار صص ۴۵ - ۴۶). در آنجا شیخ مفید یاد آور شده [ص ۴۴] است که این در سال سیزدهم بعثت رسول خدا [ص] رخ داده است) که مصادف است با پایان حکومت آل مروان (سال آن به اشتباه ۸۲ ذکر شده؛ تاریخ درست ۱۳۲ است که در مسار ص ۴۶ آمده است)؛ ۱۴ ربیع الاول که در آن یزید مرده است (سال ۶۴) (اقبال ۶۰۰/۷۲ - ۶۰۱ = مسار ص ۴۶)؛ هفدهم ربیع الاول روز تولد رسول خدا [ص] (اقبال ۷۴ - ۶۰۳/۷۵ = مسار صص ۴۶ - ۴۷)؛ دهم ربیع الثانی روز تولد امام یازدهم [ع] (در سال ۲۳۲) (اقبال ۶۱۸/۹۲ = مسار ص ۴۷)؛ نیمه جمادی الاول روز تولد امام زین العابدین [ع] (در سال ۳۶) (اقبال ۶۲۱/۹۵ = مسار ص ۴۷)؛ بیستم جمادی الثانی روز تولد حضرت فاطمه [س] (سال دوم مبعث (اقبال ۶۲۳/۹۹ = مسار ص ۴۸)؛ بیست و دوم رجب مرگ معاویه (در سال ۶۰) با عبارت «یکی از فراعنه این امت» (اقبال ۶۶۷/۱۵۹)؛ مفید در مسار ص ۵۱ این تاریخ را ۲۳ رجب سال ۶۰ یاد می‌کند و بدون توصیف معاویه به فرعون، سالگرد مرگ او را روز جشن برای مؤمنان و غم و اندوه برای کافران یاد می‌کند)؛ بیست و پنجم ذی‌حجه که در آن سوره «هل اتی» که مربوط به علی و فاطمه و حسن و حسین [علیهم‌السلام] است نازل شده (اقبال ۵۲۹/۷۵۹ = مسار ص ۴۱)؛ بیست و نهم ذی‌حجه که در آن روز یکی از دشمنان خدا و رسول، مرده است (اقبال ۵۲۹/۷۵۹). این طاووس در این عبارت، از هویت این دشمن اظهار تجاهل می‌کند ولی ممکن است او تقیه کرده باشد زیرا وی مسار را در دست داشته که در آن (ص ۴۱) ۲۹ ذی‌حجه سال ۲۳ تاریخ فوت عمر بن خطاب یاد شده است (همچنین نک: ← کتب اصحابنا القمیین) و در آخر روایتی در اقبال ص ۳۰۸/۵۲۳ برای فضیلت روزه در ماه حرام برای سه روز متوالی آمده است.

از این روایات چنین بدست می‌آید که حداقل بخشی از کتاب حدائق از نظر محتوی مشابه «مسار الشیعه» بوده است، گرچه این دو، دو تألیف مختلف هستند. چراکه اولاً مورد نقل شده در اقبال ۲۴ - ۵۵۴/۲۵ (اولین مورد) و ۳۰۸/۵۲۳ در مسار نیامده است و مورد نقل شده در اقبال ص ۵۲۹/۷۹۵ (مورد دوم) به صورت دیگری

نقل شده است. ثانیاً روزه برای بعضی از اوقات تنها در حدائق سفارش شده است. ثالثاً ابن طاووس میان این دو تألیف تفاوت روشنی قائل شده و در اقبال ص ۷۵ (سطر ۶) / ۶۰۳ (سطر - ۳) بعد از نقل از حدائق می‌گوید: در کتاب التواریخ الشرعية [= مسارالشیعہ] مفید همین اطلاعات را بدست می‌دهد؛ در اقبال ص ۵۹۲/۶۴ وی می‌کوشد تا تناقض ظاهری میان اطلاعاتی که در دو منبع درباره تاریخ هجرت پیامبر [ص] آمده را جمع کند. ظاهراً افندی بر مبنای گفته اقبال تأکید می‌کند که گرچه حدائق بر اساس الگوی مسار نوشته شده، اما تألیفی دیگر و بزرگتر است (ریاض ۱۷۹/۵).

۱۶۸. *** کتاب الحذف و الاضمار / ابوالعباس احمد بن یحیی بن احمد بن زید ابن ناقة (یا: ناقد) المقرئ (م ۵۵۹)

سعد السعود ۲۰، ۲۲۸

مؤلف که تنها از او با عنوان احمد بن ناقة المقرئ یاد شده (سعد ۲۰ اشتبهاً «المغربی») یک فقیه حنفی و نحوی بوده است. نک: ابن ابی الوفاء ۱/۱۳۱؛ اصفهان خریدۀ ج ۴/۱ ص ۲۷۵؛ صفدی ۸/۲۳۱-۲۳۲؛ سیوطی، بُغیة ۱/۳۹۵؛ این تألیف در هیچکدام از این منابع نیامده است. مورد نقل شده از جزء دوم کتاب نقل شده و مشتمل بر تفسیر آیه «و كذلك بعثناهم» (آیه ۱۹ / کهف) می‌باشد. این تفسیر مربوط به مفاهیم حَذَف و اضمار است که در عنوان یاد شده است (گرچه هیچکدام از این اصطلاحات صریحاً در مورد نقل شده نیامده است). مق: Lane زیر مورد؛ دائرة المعارف ج ۲ مقاله «اضمار» [از: H. Fleisch]

177

K. Versteegh, "Grammar and Exegesis: The Origins of Kufan Grammar and the *Tafsir Muqātil*", *Der Islam*, 67, 1990, pp. 206-242 at pp. 231-233,

در آنجا «اضمار» را ellipsis معنی کرده است.

۱۶۹. *** حدیث سفیان الثوری / ابوالقاسم سلیمان بن احمد الطبرانی (م ۳۶۰)

طرائف ۱۱۱ / [ند ۲۷]، ۵۴۸/۱۷۱ و ۱۷۳

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۹۵ - ۱۹۷. در طرائف ۵۴۸/۱۷۱، نام وی نیامده است. کتابی با عنوان «حدیث الثوری» که مشتمل بر ده جزء است در فهرست تالیفات طبرانی که در «جزء فیہ ذکر ابی القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی» تألیف ابوزکریا یحیی بن عبدالوهاب بن ابی عبدالله بن منده (م ۵۱۱، م: بروکلیمان ذیل ۲۷۹/۱؛ سزگین ۱/۱۹۵) چاپ شده است. این تألیف با آخرین جلد کتاب معجم الکبیر طبرانی تحقیق: سلفی، موصل ۱۴۰۴ (ج ۲۵ صص ۳۲۹ - ۳۶۸؛ نک: ۳۶۲ برای عنوان حدیث الثوری) چاپ شده است. حدیث نبوی که در طرائف ۱ ص ۱۱۱ نقل شده مربوط به فضائل حضرت فاطمه [س] است؛ در طرائف ۵۴۸/۱۷۱ و ۱۷۳ پیامبر انصار را توصیه می‌کند تا شاخه سبزی از درخت خرما بر قبر مؤمنین بگذارند. (در باره این رسم که معروف به تخضیر است م: ۳۶۲)

(Kohlberg, "Antediluvian," pp. 63-64)

۱۷۰. * - حدیث الولایه / ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید ابن عقده (م ۳۳۳)

ذریعه ۶/۳۷۸ ش ۲۳۷۶؛ ۲۵/۱۴۲ ش ۸۳۰

الامان ۱۰۳/۹۱

اقبال ۶۶۳/۴۵۳، ۶۶۹/۴۵۷

طرائف ۱۴۰ - ۳۳/۱۴۲

الیقین ۳۴ - ۱۸۳/۳۵ - ۱۸۴

عنوان کتاب در اقبال ۲ ص ۴۵۷ و طرائف ۲ نیامده است. اما در طرائف ۱ ص ۱۴۰ (= طرائف * برگ ۳۱ - پ، برگ ۳۲ - پ / طرائف * * برگ ۳۹ - پ و ۴۰ - پ) آمده است. نجاشی (ص ۹۴) از آن با عنوان «کتاب الولایه و من روی غدیر خم» یاد کرده است. در الامان با عنوان کتاب الولایه یاد شده است. به گفته ابن حجر عسقلانی (تهذیب ۳۳۹/۷) این کتاب حداقل مشتمل بر هفتاد سند برای حدیث غدیر خم بوده است. ابن شهر آشوب (مناقب ۲/۲۲۸) و ابن طاووس (طرائف ۳۳/۱۴۲) گفته‌اند که تعداد اسناد ۱۰۵ بوده است. ابن طاووس اسامی ۹۵ نفر از صحابه را که در تألیف ابن عقده

این حدیث را روایت کرده‌اند یاد می‌کند. نسخه خطی که ابن طاووس استفاده کرده، در سال ۳۳۰ کتابت شده (اقبال ۴۵۳/۳۶۳) و دارای خط شیخ طوسی و دیگران بر آن بوده است. همین کتاب در دسترس شاگرد معروف ابن طاووس یعنی علامه حلی بوده است (نک: الاجازة الكبيرة لبني زهرة الحلبي، بحار الانوار ۱۰۸/۱۱۶ - ۱۱۸). نیز نک: امینی، الغدير ۱/۱۵۳.

۱۷۱. ***- کتاب حدیث الولاية (یا: الرد علی الحر قوصية) ابو جعفر محمد بن جریر الطبری (م ۳۱۰)

ذریعه ۱۰/۱۹۳ ش ۴۸۳

اقبال ۴۵۷/۶۶۹، ۴۵۳/۶۶۳

طرائف ۳۳/۱۴۲، ۳۸/۱۵۴

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/۳۲۳ - ۳۲۸ و ارجاعاتی که بعد از این خواهد آمد. حدیث الولاية یکی از تألیفاتی است که به طبری منسوب بوده و درباره موضوعاتی است که شیعه بدان علاقه ویژه‌ای دارد. [○] بعضی از این تألیفات در برخی از نوشته‌های اخیر از F. Rosenthal و C. Gilliot مورد بحث قرار گرفته است. عناوین شیعی که در این کتابها مورد بحث قرار گرفته عبارتند از: ۱ - «کتاب فضائل علی» (نک: کتاب Rosenthal با عنوان *Tabarī* صص ۹۱ - ۹۲؛ Gilliot در مقاله "*Tabarī*" صص ۶۳ - ۶۶)؛ ۲ - «کتاب (احادیث یا حدیث) غدیر خم» (در کتاب Rosenthal *Tabarī* صص ۹۲ - ۹۳؛ Gilliot مقاله "*Tabarī*" صص ۶۳ - ۶۶)؛ ۳ - «الرد علی الحر قوصية» (Rosenthal کتاب *Tabarī* صص ۱۲۳ - ۱۲۴؛ Gilliot مقاله "*Tabarī*" صص ۷۴ - ۷۶)؛ ۴ - «کتاب فضائل العباس» (Rosenthal در کتاب *Tabarī* صص ۹۰ - ۹۱؛ Gilliot صص ۶۷)؛ ۵ - «المسترشد (فی الامامة)» (Rosenthal در کتاب *Tabarī* صص ۱۱۸ - ۱۲۰؛ Gilliot در مقاله "*Tabarī*" صص ۷۶)؛ ۶ - «بشارات المصطفی» (Rosenthal در کتاب *Tabarī* صص ۱۱۹، Gilliot در مقاله "*Tabarī*" صص ۷۶). همانگونه که معروف است این دو تألیف اخیر

○ نک: طباطبائی، تراثنا ۴/۵ صص ۱۷۱ - ۱۷۳.

را طبری مورخ نوشته است (مق: ← بشارات المصطفی، ← کتاب دلائل الامامة) و این را Rosenthal و Gilliot تأیید کرده‌اند.

در باره سه عنوان نخست، مسائل مختلفی قابل طرح است. روزنتال علی که طبری را وادار به تألیف کتابی در باره فضائل علی [ع] کرد مورد بحث قرار داده و نشان می‌دهد که کتاب غدیر خم می‌تواند جزئی از کتاب فضائل علی [ع] باشد. Gilliot در این نتیجه‌گیری با وی همراه است اما توافق کمتری میان این دو نویسنده درباره عنوان «الرد علی الحرقوصیه» وجود دارد. روزنتال مشکلاتی را که مربوط به انتساب این تألیف به طبری است مطرح می‌کند اما نتیجه می‌گیرد که دلائل کافی برای رد نسبت آن به طبری وجود ندارد. او در ادامه می‌نویسد: این غیر محتمل نیست اگر بگوییم الرد علی الحرقوصیه جزئی از کتاب فضائل بوده است. Gilliot که عمدتاً تحلیلش بر عبارات «تبصرة العوام» ابن داعی است به این نتیجه می‌رسد که این «الرد» از آن تألیفاتی است که به غلط به طبری نسبت داده شده است. (نک: Gilliot مقاله "Tabari" صص ۷۴ - ۷۶).

مواردی که ابن طاووس فراهم کرده ما را قادر می‌سازد تا بحث را یک قدم جلوتر ببریم. او در طرائف دوبار به کتاب الولایه اشاره می‌کند (طرائف ۱/ ۱۴۲ به عنوان حدیث الولایه؛ در طرائف ۱ ص ۳۳ اشتبهاً «کتاب الولایه») و آن را چنین توصیف می‌کند که هفتاد و پنج سند برای حدیث غدیر خم آورده است. نام مؤلف «محمد بن جریر الطبری صاحب التاریخ» یاد می‌کند. کتاب الولایه یک عنوان جانشین برای «حدیث (یا: کتاب) غدیر خم» است که ابن شهر آشوب به آن تصریح کرده است (معالم ص ۱۰۶ ش ۷۱۵؛ همچنین نک: ابن بطریق، العمده ص ۵۵)؛ ابن شهر آشوب چندین مورد را از کتاب الولایه نقل می‌کند (نک: مناقب ۲/ ۱۲۲ - ۱۲۳، ۲۴۷ - ۲۴۸، ۲۶۵، ۲۶۸؛ ۳/ ۲۱) با این تذکره که کتاب بیش از هفتاد اسناد برای حدیث غدیر دارد (مناقب ۲/ ۲۲۸). در یکی از نسخه‌های طرائف که علی الحسینی المیلانی در خلاصه عبقات الانوار ج ۶ تهران ۵ - ۱۴۰۴ ص ۹۰ بدان استناد کرده ابن طاووس (بعد از عبارت طرائف ص ۱۴۲/ ۳۳) می‌گوید: «من در تألیفی که طبری در باره صحت حدیث غدیر نوشته دیدم که نام کتاب «الرد علی الحرقوصیه» است یعنی حنابله؛ [آنها

بدین نام هم معروف بودند [زیرا احمد بن حنبل از نژاد حرقوص بن زهیر الخارجی بوده است. برخی می‌گویند طبری این عنوان را آورده زیرا بر بهاری حنبلی [م ۳۲۹؛ نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «بر بهاری» (از: H. Laoust)] حدیث غدیر را مورد خدشه قرار داده بود. در اقبال (ص ۴۵۳/۶۶۳) ابن طاووس می‌گوید: «در میان دلائلی که رسول خدا [ص] حضرت علی [ع] را به عنوان امام نصب کرد: یکی] روایت محمد بن جریر الطبری صاحب التاریخ الکبیر در کتابی با عنوان «الرد علی الحرقوفیه» است؛ وی در این تألیف روایت غدیر را که مربوط به نصب امام علی [ع] به عنوان ولی از طرف پیامبر [ص] [و تأیید] مقام شامخ او است از هفتاد و پنج طریق روایت کرده است. او این تألیف (که در باره آن ابن طاووس می‌گوید که فعلاً نسخه‌ای از آن در دست ندارد [اقبال ۴۵۳/۶۶۳]) را چنین توصیف می‌کند (اقبال ۴۵۷/۶۶۹) که مشتمل بر یک مجلد است. ابن کثیر (۱۱/۱۴۷) شاید به نسخه دیگری اشاره کرده آنجا که می‌گوید او کتاب طبری مورخ را دیده که مشتمل بر دو مجلد بزرگ در باره حدیث غدیر بوده است (و قد رأیت له کتابا جمع فیه احادیث غدیر خم فی مجلدين ضخمين). این که کتاب (حدیث) الولایه و الرد علی الحرقوصیه یک تألیف باشند در سخن نعمت‌الله جزائری نیز مورد تأیید قرار گرفته است. او می‌گوید محمد بن جریر طبری صاحب تاریخ از هفتاد و پنج طریق روایت کرده؛ او کتابی مستقل در این باره نوشته و آنرا الرد علی الحرقوصیه نامیده و خاطر نشان کرده که این را در رد بر حرقوصیه (للرد علی الحرقوصیه) تألیف کرده یعنی حنابله [آنها بدین عنوان نامیده شده‌اند زیرا] احمد بن حنبل نواده حرقوص بن زهیر بوده است (جزائری، انوار ۱/۱۲۸)؛ در حقیقت گرچه «حرقوص» نامی در میان اجداد احمد بن حنبل بوده (نک: ارجاعاتی که Gilliot در ص ۸۶ ش ۸۶ داده) اما این حرقوص غیر از حرقوص بن زهیر خارجی است. روزنتال و Gilliot این را که حرقوص (مگس یا پشه) به عنوان تمسخر باشد مطرح کرده‌اند و روزنتال حدس می‌زند که آنرا به ناقد طبری ابوبکر بن ابی داود سجستانی (یعنی عبدالله بن سلیمان بن الاشعث) (م ۱۸ ذی حجة ۳۱۶؛ م: تاریخ بغداد ۹/۴۶۴ - ۴۶۸) اطلاق کرده‌اند.

اصل حرقوصیه هر چه باشد دو نکته را می‌توان اثبات کرد: الف: ابن طاووس (و

شاید معاصران طبری هم) آنرا عنوان حنابله می دانسته اند. این تفسیری است که ماسینیون پیشنهاد کرده و بروکلیمان پذیرفته است (مق: Gilliot). سزگین (پرو و آقا بزرگ این تفسیر را رد می کند و می گوید: حرقوص بن زهیر (یعنی حرقوص بن زهیرالسعدی معروف به ذوالخویصره التمیمی) از خوارجی بود که در سال ۳۷ کشته شد. (در واقع او در نهر اوان در سال ۳۸ کشته شده است؛ نک: دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «حرقوص بن زهیرالسعدی» [از: L. Veccia Vaglieri]. عبارت طرائف و انوارالنعمانیه (کتاب اخیر به نوشته های قبلی بویژه طرائف و تبصرة العوام ابن داعی [تهران ۱۳۰۴ ص ۴۰ = تحقیق اقبال ص ۱۰۶؛ نک بحث Gilliot در باره ابن داعی]) نشان می دهد که خارجی بودن حرقوص بن زهیر سعدی متناقض (آنگونه که سزگین ادعا کرده) با اطلاق حرقوصیه بر حنابله نیست. ب: اینکه رد بر حرقوصیه محتملاً تألیف طبری بوده (چنانکه نجاشی ص ۳۲۲ ش ۸۷۹ معتقد است) نه محمد بن جریر بن رستم طبری شیعی چنانکه آقا بزرگ و سزگین به تبع وی مطرح کرده اند (سزگین ۱/۳۲۸ ش ۲).

تألیف دیگری که ابن طاووس از آن نقل کرده «عیون اخبار بنی هاشم» طبری می باشد (ملاحم ۹۳ - ۹۵/۱۰۴ - ۱۰۶؛ نک: همین فهرست ذیل همین مورد)؛ به گفته ابن طاووس وی آنرا برای علی بن عیسی بن جراح (م ۲۳۴) وزیر المقتدر نوشته است؛ (نک: دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «علی بن عیسی» [از: H. Bowen]؛ Sourdel در *Vizirat* فهرست اعلام آن). این محتمل است زیرا امکان دارد که او در بین آشنایان طبری بوده باشد (Sourdel ج ۲ ص ۵۲۵؛ Rosenthal کتاب *Tabari* ص ۷۳). ابن طاووس از نسخه ای که بنا به حدس او در حیات طبری نوشته شده است استفاده کرده است. متن نقل شده، نقل مناظره ای است میان بنی هاشم و معاویه؛ در آنجا معاویه ادعای بنی هاشم را رد باره خلافت رد می کند و در برابر، عبدالله بن عباس به او پاسخ می دهد. آهنگ دلیل ابن عباس مطابق با تبلیغات بنی عباس است؛ ابن عباس می گوید: امام یکی از میان ماست و عیسی [ع] پشت سر او نماز خواهد خواند و اگر می خواستم از او نام می بردم (مق:

M. Sharon, *Black Banners from the East*, Leiden, 1983, pp. 82-83).

مورد مزبور، این احتمال را مطرح می کند که «تألیف» مذکور همان فضائل العباس

است که یاقوت آنرا با فضائل علی بن ابی طالب ذکر می‌کند (یاقوت، الادباء ۱۷ / ۸۰ - ۸۱ و از او Rosenthal و Gilliot). از آنچه ما در باره کسانی که کتاب «عیون اخبار بنی هاشم» و «فضائل العباس» به آنها تقدیم شده یا به نام آنها تألیف شده می‌دانیم چنین بدست می‌آید که این دو نام یک کتاب می‌باشد. همانطور که گفته شده «عیون» برای وزیر علی بن عیسی نوشته شده، بر طبق گفته Gilliot کتاب فضائل العباس را نیز دستگاه خلافت درخواست کرده است.

مسأله دیگری که در گفته یاقوت مطرح شده این که تألیفات مختلف طبری در باره فضائل ناتمام مانده است. زیرا ابن طاووس اشاره به ناتمام بودن حدیث الولایه و «عیون» نمی‌کند (همانگونه که Rosenthal در کتاب Tabari ص ۹۳ حدس زده محتمل است که طبری بر آن بوده تا تألیفات مختلف فضائل را راجع به اشخاص یا گروهها در یک کتاب جمع آوری کند و این که یاقوت از ناتمام بودن فضائل سخن گفته به همین معناست که آنها را در یک کتاب فراهم نیاورده است. تألیف دیگر مربوط به فضائل علی [ع] که ابن طاووس به طبری منسوب داشته کتاب مناقب اهل بیت [ع] می‌باشد (نک: به همین فهرست ذیل همین عنوان).

خلاصه این که طبری چندین کتاب درباره فضائل صحابه مختلف نوشته و بر آن بوده تا آنها را در یک مجلد فضائل گردآوری کند. این تألیفات مشتمل است بر: فضائل علی [ع]، حدیث (یا: کتاب) الولایه (نیز معروف به حدیث غدیر خم و الرد علی الحرقوصیه)، فضائل العباس (که محتملاً با عنوان عیون اخبار بنی هاشم یکی باشد) و شاید هم مناقب اهل بیت. ظاهراً حدیث الولایه تألیف مستقلی بوده اما محتمل است که طبری در ذهنش بود تا آن را در «فضائل علی» بگنجاند بطوری که تألیف عمومی‌تری بنام فضائل باشد. ظاهراً جریان این کتابها محدود به دوایر شیعی بوده و حتی در آنجا هم چندان شناخته شده نبوده و عمدتاً بخاطر ابن طاووس است که ما از آن چیزی می‌دانیم.

۱۷۲. *** کتاب الحلال الحرام / ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن سعید الشافعی (م)

ذریعه ۶۱/۷ ش ۳۲۳

اقبال ۱۵/۲۴۶

محتملاً حدس آقا بزرگ در اینکه ابن طاووس نام مؤلف را به اشتباه آورده درست می‌نماید. ابن طاووس نام وی را اسحاق بن ابراهیم ثقفی آورده است. شرح حال نگاران با این نام آشنا نیستند. مامقانی (تتبیح ش ۶۴۰) و تستری (قاموس ۱/۴۷۴ - ۴۷۵ [چاپ جدید ۱/۷۲۷ - ۷۲۸]) به این عبارت در اقبال، برای تنها شاهد بر وجود مؤلف اشاره کرده‌اند. تستری امکان اشتباه بودن عبارت را داده است. باید خاطر نشان کرد که کتاب الحلال و الحرام در نجاشی (صص ۱۶ - ۱۸ ش ۱۹) یا معالم (ص ۳ - ۴ ش ۱) در میان تألیفات ابراهیم بن محمد ثقفی نیامده است. شاید این کتاب همان عنوان جامع فی الفقه و الاحکام باشد که نجاشی (ص ۱۷) یاد کرده است. ابن طاووس که نسخه زیبای عتیقی (نسخه عتیفة عندنا الان ملیحة) را در دست داشته روایتی را که ثقفی از امام صادق [ع] با دو واسطه نقل کرده آورده است.

۱۷۳. + کتاب حماقة اهل الاباحة / ابو حامد غزالی (م ۵۰۵).

طرائف ۳۴۱ / [ند ۹۷]

این کتاب، جدلی علیه صوفیان افراطی است و بیشتر بنام (بیان) فضائح الاباحیه (نک: Bouyges-Allard ص ۶۰ ش ۱ و ص ۱۱۸ ش ۱۷۴؛ بدوی، مؤلفات ص ۳۴۰ ش ۲۰) شهرت دارد. عنوان، آنگونه که ابن طاووس یاد کرده توسط جمیل عظم در کتاب عقود الجواهر فی تراجم من لهم خمسون تصنیفا فمائة فاکتر، بیروت ۱۳۲۶ ص ۸ (و از آنجا Bouyges-Allard ص ۱۱۸ ش ۲) آمده است. کتاب عظم مشتمل بر عناوینی است که از ذیل کشف الظنون گرفته شده است. کشف الظنون دارای چندین متمم است (مق: مقدمه محققین بر: حاجی خلیفه، کشف الظنون ۱/۱۰) و عظم نمی‌گوید که از کدام ذیل گرفته است. مشهورترین این ذیول، ایضاح المکنون از اسماعیل بغدادی است اشاره‌ای به حماقة اهل الاباحه ندارد.

یک متن فارسی از این کتاب مبتنی بر نسخه‌ای منحصر به فرد بوده (کتابخانه

مسجد فاتح شماره نسخه ۵۴۲۶) با عنوان زیر توسط O. Pretzl ترجمه و چاپ شده است:

(*Die Streitschrift des Ġazālī gegen die Ibāhīja*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Abteilung, Heft 7, Munich, 1933).

نقلی که در طرائف آمده پاسخ غزالی به اولین اشکال اباحیه است (الجواب عن شبهتهم الاولى)؛ متن کامل شبهه و جواب غزالی در چاپ فوق‌الذکر در صص ۸ - ۱۰ (فارسی) = صص ۲۸ - ۳۰ (آلمانی) آمده است. این تألیف را بروکلیمان نیآورده و نقل طرائف تا جایی که می‌دانم تنها شاهد بر وجود متن عربی آن می‌باشد. این مورد نقل شده سؤالی درباره زبان اصلی متن تألیف شده مطرح می‌کند زیرا مترجم آلمانی و E. Glassen در: (*Der mittlere Weg: Studien zur Religionspolitik und Religiosität der späteren Abbasiden-Zeit*, Wiesbaden, 1981, p. 88, n. 25, pp. 174-175)

تنها از متن فارسی آن آگاه بوده‌اند و طبیعتاً آنرا اصل تصور کرده‌اند. در واقع اگر این درست باشد (و Glassen دلایل نسبتاً محکمی را در تایید این مطرح می‌کند) نقلی که در طرائف آمده نشان می‌دهد که ترجمه عربی متن در زمان ابن طاووس وجود داشته (همانطور که در التبرالمسبوک چنین است؛ نک: ذیل همین مورد) یا ابن طاووس آن مطلب را ترجمه کرده (یا کسی را برای ترجمه آن گمارده) است (مق: باب سوم فصل هفتم)؛ اگر اصل کتاب عربی باشد آخرین تاریخ برای ترجمه باید ۷۲۷ بوده باشد و این تاریخی است که بر نسخه چاپ شده وجود دارد (نک: مقدمه محقق ص ۱۸).

۱۷۴. حقائق التفسیر / ابو عبدالرحمن السُّلمی (م ۴۱۲)

سعدالسعود ۱۸، ۲۱۷

در باره مؤلف نک: سرگین ۱/ ۶۷۱ - ۶۷۴؛ و نک: مقدمه من بر چاپ «جوامع آداب الصوفیه» و کتاب «عیوب النفس و مداواتها» از سُلَمی، قدس، ۱۹۷۶. در سعدالسعود ص ۱۸، به اشتباه کلمه «حدائق» بجای «حقایق» آمده است. ابن طاووس تنها جلد اول کتاب را در دست داشته است. او از کراسه دوم برگ ۸ - ر، تفسیر آیه «یا

بنی اسرائیل اذکروا نعمتی الّتی انعمت علیکم» (آیات ۴۰، ۴۷، ۱۲۲ سوره بقره) را نقل می‌کند. این روایت به عنوان پنجاه و پنجمین روایت در تفسیر سوره بقره در این کتاب است که توسط G. Böwering در دست انتشار است (= نسخه Br. Lib. Or. 9433 برگ ۱۱ - پ). من از پروفیسور Böwering متشکرم که اجازه داد متن حروفچینی شده او را ملاحظه کنم. مَقَّة: ← زیادات حقائق التفسیر.

183

۱۷۵. *؟ الحاویة [یا: الهاویة] فی مذمّات معاویة / ناشناخته

طرائف * برگ ۱۲۸ - ر / طرائف ** برگ ۱۶۴ - پ [ند طرائف ۴۷۱/۱۴۴] عنوان فوق در طرائف * و طرائف ** آمده است و عنوان هاویة در، علامه، نهج (ص ۳۱۲ و از آنجا بحارالانوار چ سنگی ۸ / ۵۶۶) آمده است. برای عنوان دوم مَقَّة: «الهاویة فی احوال (یا: تاریخ) یزید بن معاویة» از حسین بن احمد براقی (م ۱۳۳۲)، (مَقَّة ذریعه ۲۵/۱۵۷ ش ۴۰). ابن طاووس احتمالاً به خاطر تقیه یا بی اطلاعی، نام مؤلف را یاد نکرده است (و نیز علامه حلی). مورد طرائف معاویة را شخص کثیفی می‌شناساند که اگر صعصعة (ابن صوحان مَقَّة: به عنوان مثال طبری تاریخ، فهرست اعلام ذیل صعصعه، کشتی صص ۶۴ - ۶۵؛ مفید، اختصاص صص ۱۱۶ - ۱۱۸) وضعیت او را برملا نمی‌کرد در حال ناپاکی امامت نماز می‌کرد. در نقل علامه، معاویة متهم به کشتن چهل هزار نفر از مهاجر و انصار و اولاد آنهاست.

۱۷۶. ** هداية المسترشد / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۲۵/۱۹۱ ش ۲۰۹

فتح الابواب ۱۷۷، ۲۴۲

مورد نقل شده در ابواب ۲۴۲ (که در ص ۱۷۷ بدان اشاره شده و در بحار ۹۱/۲۸۰ نقل شده است) مربوط به احکام استخاره می‌باشد؛ حامد الخفاف چنین مفروض داشته که کتاب مربوط به ادعیه و عبادات بوده است (مقدمه فتح الابواب ص ۹۴). آقا بزرگ درباره باقی ماندن کتاب چیزی نگفته اما ظاهراً شاهدی بر باقی ماندن آن وجود ندارد.

۱۷۷. + حلیة الاولیاء / ابونعیم احمد بن عبدالله بن احمد الاصفهانی (م ۴۳۰)

ذریعه ۸۱/۷ ش ۴۳۱

الامان ۸۳-۸۴/۹۶، ۱۲۳-۱۲۴/۱۲۴-۱۳۴

بحار الانوار ۲۲۴/۸۲ = مستدرک. ۱۰۲/۳ [ند فلاح]؛ بحار ۲۸۰/۸۶ [ند

فلاح ۲۰۷/۲۲۷]

مهج الدعوات ۳۰۷

ملاحم والفتن ۲۹/۲۵

طرائف ۱۷۰/۵۴۲، ۱۶۷/۵۳۶، ۱۴۱/۴۵۹، ۱۵/۵۸

الیقین ۹۳/۳۰۵-۳۰۶، ۴۸۳/۱۸۶

همانگونه که خوانساری (روضات ۱/۲۷۲) خاطر نشان کرده این تألیف در حلقات شیعی شهرت داشته؛ ابن طاووس در برخی موارد محل نقل را نشان می‌دهد: از جلد دوم (الامان ۱۲۳ - ۱۲۴ / ۱۳۴)، از جلد پنجم (مهج الدعوات و ملاحم و الفتن) و از آخرین جلد الامان (۸۳ - ۸۴ / ۹۶).

۱۷۸. ***- کتاب حساب ترتیب دساتیر الکواکب السبعة / الشریف ابوالقاسم علی بن

القاسم القصری

ذریعه ۸/۷ ش ۲۶

فرج المهموم ۱۲۸

ابن طاووس این تألیف را در میان کتب نجومی متعلق به دانشمندان دوره عباسی که در دست وی بوده یاد می‌کند. مطلب بیشتری درباره هویت مؤلف یاد نشده؛ در فرج المهموم* برگ ۸۵- پ (و ذریعه) عنوان آن «کتاب حساب ترتیب و سائر (برای: دساتیر؟) الکواکب السبعة» آمده است. در فرج المهموم نسخه چاپی عنوان آن «کتاب ترتیب حساب دساتیر الکواکب السبعة» آمده است.

۱۷۹. ***؟ حجة التفضیل / ابن الاثیر (زندگی در اواخر قرن سوم یا اواسط قرن پنجم؟)

ذریعه ۶/۲۶۰ ش ۱۴۲۱

اليقين ۱۳۷-۱۳۸/۳۸۴-۳۸۶

در اليقين عنوان كامل تأليف «حجة التفصيل (همينطور در بحار ۳۷/۳۲۵) و شرح حذيفة بن اليمان بتسمية مولانا على بامير المؤمنين في زمان صاحب الرسالة صلوات الله عليه و آله بزيادة في التفصيل» ياد شده است. آقابزرگ به نقل از يك نسخه اليقين، عنوان را حجة التفصيل و نام مؤلف را «الاثير» ياد می‌کند. شيخ حر عاملی (در فهرست کتابهایی که مع الواسطه از آن نقل کرده) به عنوان کتاب حجة التفصيل لابن اثير (اثبات ۷۴/۱) بدان اشاره کرده است. اين تأليف ظاهراً مربوط به فضائل على [ع] بوده است.

دو روايت مختلف درباره نسخه مورد استفاده ابن طاووس آمده. در اليقين

۴۶۹ ياد شده در حالی که آقابزرگ ۳۶۹ ذکر می‌کند (ذریعه و نابس ص ۱۳) در رجب ۴۷۲ ابوعلی الحسن فرزند شيخ طوسی ستایشی درباره مؤلف به نسخه افزوده است همانطور که سه نفر عالم دیگر بعد از وی چنین کردند. حدس آقابزرگ اين است که اين تأليف با کتاب «حقائق التفصيل في تأويل التنزيل» از ابو محمد جعفر بن ورقاء (درباره او نک: نجاشی ۱۲۴ ش ۳۱۹) یکی باشد. تأليف جعفر را ابو احمد اسماعيل بن يحيى بن احمد العباسی (زندگی در اوائل قرن چهارم) روايت کرده است (مق: طوسی، رجال ص ۴۶۸ ش ۳۷)؛ بنابراین جعفر احتمالاً معاصر مسن تر او بوده است. اسنادی که در اليقين آمده به شرح زیر است: محمد بن الحسين الواسطی عن ابراهيم بن سعيد عن الحسن بن زياد الانماطی عن محمد بن عبيد الانصاری عن ابوهارون العبدی عن ربيعة السعدی. اين اسناد در تعيين زمان حيات مؤلف کمکی نمی‌کند. اگر مؤلف جعفر بن ورقاء (با یکی از معاصران وی) باشد اولين اسم، محتملاً اشاره به محمد بن الحسن (نه «الحسين» آنچنان که در اليقين آمده) الواسطی است که در اواسط قرن سوم می‌زیسته (مق: طوسی، رجال ص ۴۰۸ ش ۳۰).

۱۸۰. ** کتاب الحسنی / ابو عبدالله جعفر بن محمد بن احمد بن العباس الدوریستی

(زنده در ۴۷۳)

ذریعه ۱۴/۷ ش ۵۸

اقبال ۱۱۶/۱۱۶، ۶۳۴/۱۶۱ - ۱۶۲/۶۶۹ - ۶۷۰، ۱۶۵ - ۱۶۶/۶۷۳ - ۶۴۴،
 ۱۷۳ - ۱۷۴ / ۶۸۱ - ۶۸۲، ۴۴۲ - ۴۴۳/۲۱۳ - ۲۱۴، ۴۶۰ -
 ۲۴۱/۲۴۲، ۴۶۳/۲۴۳.

مؤلف کتاب (درباره او نک: نابس صص ۴۳ - ۴۴) از علمای بزرگ امامی عهد بویه همچون مفید، مرتضی و شیخ طوسی روایت می‌کرد؛ موارد نقل شده مشتمل بر احادیث نبوی درباره فضیلت دعا در روزهای مختلف رجب‌المرجب و رمضان المبارک و یا متن دعاهاست. افندی (ریاض ۱/۱۱۱) ظاهراً تنها به واسطه اقبال از این کتاب آگاه بوده است.

185

۱۸۱. ** (کتب العبادات / ناشناخته

اقبال ۵۵۶/۲۶، ۱۰۵ - ۱۰۶/۶۲۸، ۱۰۸/۶۲۹، ۱۱۲/۶۳۲،
 ۱۲۲/۶۳۷، ۱۳۵ - ۱۳۶/۶۴۹ - ۶۵۰، ۱۸۰/۶۸۵، ۶۶۱ - ۶۶۲/۴۵۱ -
 ۴۵۲، ۶۹۹ - ۷۰۹/۴۸۱ - ۴۹۱، ۷۴۷ - ۷۵۴/۵۱۹ - ۵۲۵ -
 جمال الاسبوع ۱۵۴ - ۱۵۹، ۱۶۷ - ۱۶۹

در جمال الاسبوع از این تألیف با عنوان «کتب عبادات و صلوات عن النبی و الائمة» یاد شده است. از موارد نقل شده بدست می‌آید که ابن طاووس مجموعه‌ای را که مشتمل بر تعدادی از تالیفات (یا: ابواب) مربوط به عبادات بوده استفاده کرده و احتمالاً بکار بردن «کتب» به همین دلیل است (مق: ← [کتب الدعوات]). در جای دیگری او به کتاب العبادات اشاره کرده و احتمالاً مقصود وی یکی از متون این مجموعه باشد (اقبال ۱۳۵/۶۴۹؛ مق: اقبال ۶۹۹/۴۸۱: نسخه عتیقه من کتب العبادات؛ اقبال ۵۵۶/۲۶، ۱۳۵/۶۵۰: بعض کتب العبادات). نسخه فوق‌الذکر متعلق به دوستی بوده که وی از او نام نبرده (اقبال ۱۲۲/۶۳۷) و ابن طاووس برای خود استنساخ کرده است (اقبال ۱۱۲/۶۳۲). ابن طاووس همچنین از شخصی یاد می‌کند که از خط او این روایت را نقل کرده با اضافه اینکه آن شخص اسناد برخی از ادعیه را حذف کرده است (جمال

الاسبوع ۱۵۵)، یا اینکه آخر حدیث خاصی را نقل نکرده است (جمال الاسبوع ۱۵۷). مورد نقل شده در جمال الاسبوع مربوط به تفصیل رکعات نوافل است که در هر شب و روز باید اقامه شود. نقلهای اقبال مشتمل بر دعاهایی برای مواقع مختلف و نیز روایاتی در فضیلت این دعاهاست. بنابراین چنین به نظر می آید که فرق چندانی میان محتوای کتب العبادات و کتب الدعوات نبوده است.

۱۸۲. *+ کتاب الابانه / ابو عبدالله عبيدالله بن محمد ابن بطّة العُكْبَرِي (م ۳۸۷)

طرائف ۲۰۵/۵۳، ۱۷۴/۵۵۱

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/ ۵۱۴-۵۱۵. ابن طاووس در طرائف ۱۷۴/۵۵۱ بدون آنکه از ابن بطه یاد کند از کتاب وی نقل کرده است. احتمالاً هر دو نقل از کتاب مفصل تر عقاید ابن بطه با نام الابانة الكبرى (یا: الكبيرة) گرفته شده است. این کتاب بر خلاف الابانه الصغيرة (= کتاب الشرح و الابانه على اصول السنة و الديانة) که بوسیله دو نفر یکی H. Laoust با عنوان *La professien de foi d'Ibn Batta* دمشق ۱۹۵۸ و دیگری رضا بن نعیان معطی (مکه ۱۴۰۴) منتشر شده، تنها بخشی از آن باقی مانده است (نک):

J. van Ess, "Bibliographische Notizen zur islamischen Theologie," *WO*, 10, 1979, pp. 54-60, at pp.57-58, 11, 1980, pp.122-134, at pp.130-134, 16, 1985, pp. 128-135, at pp.128-131; Mufīf's introduction, pp. 49-51).

موضوعات دو مورد نقل شده عبارت است از اصطلاح اهل السنة و الجماعة (در طرائف ۲۰۵/۵۳) و جواز بیش از چهار تکبیر بر میت؛ هر دو موضوع در ابانه الصغيرة مورد بحث قرار گرفته اما عین عبارت نقل شده در این کتاب نیست.

مؤلف امامی دیگری که با «ابانة الكبرى» آشنا بوده ابن شهر آشوب است؛ وی در مناقب تعداد فراوانی نقل به معنی از آن کتاب دارد که اکثر آنها متعلق به فضائل امام علی [ع] هستند (ج ۱ صص ۱۲، ۲۲۰، ۲۳۰، ۲۴۹-۲۵۰، ۲۵۰، ۲۸۸، ۲۹۷، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۶۸، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۸۸، ج ۲ صص ۴، ۳۰، ۳۵، ۳۷-۳۸، ۶۱-۶۲، ۹۹، ۱۱۵، ۱۷۶، ۲۱۶-۲۱۷، ۲۳۶-۲۳۷، ۲۴۴، ۲۵۸، ۲۸۶، ۳۱۸-۳۱۹، ۳۶۸-۳۶۹).

۳۶۹، ۳۷۲، ج ۳ صص ۵-۶، ۸-۱۰، ۱۳، ۱۸، ۲۱، ۲۵، ۳۱، ۵۷، ۸۲، ۱۰۴،
 ۱۰۶-۱۰۷، ۱۱۰-۱۱۱، ۱۲۳، ۱۳۶، ۱۴۳، ۱۵۳-۱۵۶، ۱۶۰، ۱۶۲-۱۶۳،
 ۱۶۵-۱۶۶، ۱۸۹، ۲۱۳-۲۱۴، ۲۱۸-۲۲۱، ۲۲۴، ۲۳۰، ۴۳۱). ابانة الكبرى
 در سه جلد در دسترس محمد بن عبدالمحسن ابن الدوابی البغدادی الحنبلی (م ۷۲۸)
 بوده است؛ نک: محمد بن رافع السلامی، تاریخ علماء بغداد المسمی منتخب المختار،
 تحقیق عباس العزّوی، بغداد، ۱۳۵۷ ص ۱۸۹.

۱۸۳. *+ کتاب العبر / عبیدالله (یا: عبدالله) بن محمد بن علی بن عبدالعزیز
 حاجب النعمان (م محرم ۴۸۳)
 ذریعه ۱۵/۲۱۰۱ [ش ند]
 المجتبی ۱۷-۱۸

آقا بزرگ نام مؤلف را یاد نکرده و تنها می نویسد: کتاب العبر یکی از منابع «البلد»
 کفعمی بوده است (مق: البلد ص ۵۰۲). محتملاً کفعمی به توسط ابن طاووس از آن نقل
 کرده است. درباره مؤلف (که نام وی را Strothmann [ص ۱۰۵] «عبدالله بن محمد بن
 علی» بدون اطلاعات بیشتر یاد می کند) نک: ابن نجار ۲/۱۴۰ (به نقل از ابو غالب شجاع
 بن فارس الذهلی [م ۵۰۷] ظاهراً از: الذیل علی تاریخ بغداد ابن نجار). او نوه شاعر علی
 بن عبدالعزیز بن ابراهیم «ابن حاجب النعمان» (م ۴۲۳؛ نک: یاقوت، الادباء ۱۴/۳۵-
 ۳۹؛ صفدی ۲/۲۴۶؛ سزگین ۲/۵۹۸) بوده است. ظاهراً ابن طاووس و کفعمی تنها
 مؤلفینی هستند که به «کتاب العبر» اشاره می کنند؛ از حاجب النعمان (که نام وی در
 المجتبی * برگ ۲۰۶- پ صاحب النعمان آمده) در منابع دیگر شیعی یاد نشده است.
 در نقلهایی که آمده، حاجب النعمان داستانی را که از قاضی القضاة ماوردی (م ۴۵۰)
 شنیده و دو گواهی که به چشم آن را دیده اند نقل می کند. این داستان مربوط به وصفی
 است که در آن جلال الدوله بویهی وزیر خود «کبّوش» را اعدام کرده است.

۱۸۴. *+*+ الابصار / ابوالحسن ثابت بن قرة الحرانی (م ۲۸۸)

فرج المهموم ۲۰۲

درباره مؤلف نک: سزگین ۱۶۳/۶ - ۱۷۰؛ ۱۵۱/۷ - ۱۵۲. کتاب الابصار که تنها توسط فرج المهموم از آن اطلاع داریم (مق: سزگین ۱۵۲/۷ ش ۶) یکی از دو کتاب ثابت بن قره است که در اختیار ابن طاووس بوده است. همچنین نک: ← کتاب (ثابت بن قره).

۱۸۵. +- الايضاح فی شرح المقامات / ابو الفتح ناصر بن ابی المکارم عبدالسید

المطوّزی الخوارزمی (م ۶۱۰)

طرائف ۳۳/۱۳۸

درباره مؤلف که معتزلی حنفی بوده نک: دمیاطی، مستفاد صص ۴۰۴ - ۴۰۵؛ بروکلیمان ۳۵۰/۱ - ۳۵۲ ذیل ۵۱۴/۱ - ۵۱۵. کتاب ایضاح، تفسیری بر مقامات حریری (م ۵۱۶) (بروکلیمان ۳۲۷/۱) است؛ عنوان کتاب در S bath (ص ۳۱ ش ۵۶۶) «شرح مقامات الحریری» آمده است. این کتاب با چاپ سنگی ۱۲۷۲ [بی نا] در دست است.

۱۸۶. کتاب الاهلیجه / جعفر الصادق [ع] (م ۱۴۸) (منسوب)

ذریعه ۴۸۴/۲ [ش ند]

الامان ۹۱/۷۸

کشف المحجّة ۹

فرج المهموم ۱۱ - ۲۱، ۴۶، ۷۷

درباره حضرت صادق [ع] امام ششم شیعیان نک: سزگین ۵۲۸/۱ - ۵۳۱. درباره این تألیف نک: سزگین ۵۳۰/۱ ش ۹، ص ۵۳۴؛ و نک:

Halm, "Das 'Buch der Schatten'; *Der Islam*, 55, 1987, pp. 219-265, at pp. 222-223.

در معالم ص ۱۲۴ ش ۸۳۶، این کتاب ضمن تألیفات مفضل بن عمر جعفری (زندگی در اوائل قرن دوم) آمده؛ عنوان کتاب در آنجا «کتاب الاهلیجه من املاء الصادق علیه

السلام فی التوحید» آمده که نشان می‌دهد مفضل آنرا از امام ششم [ع] نقل کرده است. اما ابن طاووس یادآور این نکته نشده و تنها از «کتاب الاهلیجة» سخن می‌گوید که در آن امام صادق [ع] در مناظره با یک هندی درباره علم خداوند غلبه کرد. (الامان؛ مق: Matar صص ۵۷ - ۵۹).

این تألیف جدای از «توحید» است که منسوب به مفضل می‌باشد (کتاب التوحید و الاهلیجة که در سرگین آمده گویا در اثر ادغام این دو عنوان است). مجلسی هر دو را بطور کامل نقل کرده (توحید در بحار ۳/۵۷ - ۱۵۱ و اهلیجة در بحار ۳/۱۵۲ - ۱۹۸). آنها (با کتاب مصباح الشریعة) در مجموعه‌ای در کتابخانه پرینستون New Series Shelf mark 1307 به شرح زیر آمده است:

توحید المفضل (ms. New Series 527) برگهای ۱ - پ تا ۱۷۰ - ر؛ مصباح الشریعة (ms. New Series 744) برگهای ۱۷۱ - پ تا ۳۰۹ - پ؛ اهلیجة (ms. New Series 328) برگهای ۳۱۰ - پ تا ۳۸۹ - پ (در برگ نخست مجموعه، اشتبهاً «الاهلیجیه» آمده. همچنین نک: ← کتاب (المفضل بن عمر الجعفی).

در الامان، کتاب اهلیجة با کتاب المفضل بن عمر و مصباح الشریعة، میان کتبی یاد شده که مسافر باید همراه خود داشته باشد. عنوان «اهلیجة» اشاره به میوه درختی است که برای مقاصد طبی توسط طبیب هندی که با امام مناظره کرده استفاده می‌شده است. امام صادق [ع] اهلیجة را به عنوان نقطه شروع دو برهان برای اثبات وجود خداوند استفاده می‌کند (برگهای ۳۱۳ - ر به بعد، ۳۵۲ - ر به بعد)؛ متنی که در فرج المهموم ۱۱ - ۲۰ آمده (با کمی اختلاف) در برگهای ۳۴۲ - ر تا ۳۵۲ - پ آمده است؛ همچنین برگهای ۳۵۲ - ر تا ۳۶۱ - پ مشتمل بر متنی است که ابن طاووس آنرا در فرج المهموم ص ۲۰ (سطر ۲ تا ۵) نقل به معنی می‌کند. عبارت نقل شده در فرج المهموم ص ۲۱ سطرهای ۴ - ۶ مطابق با برگ ۳۸۱ - پ سطرهای ۲ - ۶ می‌باشد.

۱۸۷ - کتاب الاحتجاج / ابو منصور احمد بن علی بن ابی طالب الطبرسی (زندگی در اوائل قرن ششم)

ذریعه ۱/۲۸۱ ش ۱۴۷۲

کشف المحجّة ۳۵، ۶۱

188

درباره مؤلف نک: ریاض ۱/۴۸ - ۵۱؛ اعیان ۹/۹۷ - ۱۰۱؛ ثقات صص ۱۱ - ۱۲، بروکلیمان ذیل ۱/۷۰۹؛ برای نسبت او به طبرسی نک: کریمان ۱/۱۸۰ - ۱۸۱؛ مق: کتاب الاداب الدینیّه. ابن شهر آشوب شاگرد طبرسی از کتاب احتجاج نقل کرده است (مناقب ۱/۱۴). ابن طاووس که آنرا در تالیفاتی یاد کرده که قصد دارد برای محمد فرزندش وصیت کند به عبارتی اشاره می‌کند که مهدی می‌گوید: ابوبکر و عمر تنها برای بدست آوردن قدرت مسلمان شدند (نک: طبرسی، الاحتجاج، بیروت ۱۴۰۳ ص ۴۶۵).

۱۸۸. + احیاء علوم الدین / ابو حامد الغزالی (م ۵۰۵)

طرائف ۱۸۹/۴۷ - ۴۸، ۸۱/۲۹۰، ۸۲/۲۹۲، ۳۲۰ - ۳۲۱/۹۲، ۳۳۹ -

۳۴۱/ [ند ۹۷]، ۱۰۶/۳۶۴، ۱۱۲/۳۷۴، ۴۷۰/ [ند ۱۴۴]، ۴۸۶/۱۵۰

ابن طاووس این کتاب را به عنوان بزرگترین تألیف غزالی درباره زهد توصیف می‌کند و به استثنای (طرائف ۱۰۶/۳۶۴) یک مورد، در همه موارد به محل مورد نقل شده اشاره می‌کند: طرائف ۱۸۹/۴۷ - ۴۸ از کتاب العزله (نک: ۲/۲۲۲، بیروت [بی تا])، ۱۸۹/۴۸ از کتاب الحلال و الحرام (= احیاء ۲/۱۵۲)، ۸۱/۲۹۰ و ۸۲/۲۹۲ از کتاب النکاح (= احیاء ۲/۴۴۴)، ۳۲۰ - ۳۲۱/۹۲ از کتاب الرجاء و الخوف (= احیاء ۴/۱۵۹ - ۱۶۰)، ۳۳۹ - ۳۴۰/ [ند ۹۷]، ۱۱۲/۳۷۴ و ۴۷۰/ [ند ۱۴۴] از کتاب قواعد العقائد (= احیاء ۱/۱۱۱، ۹۳، ۱۲۴ به ترتیب)، ۳۴۱/ [ند ۹۷] از کتاب النیة و الاخلاص (= احیاء ۴/۳۷۳)، ۴۷۰/ [ند ۱۴۴] از کتاب اسرار الطهاره (= احیاء ۱/۱۲۶)، ۴۸۶/۱۵۰ از ذم البخل و ذم حب الدنيا (= احیاء ۳/۲۶۶). ابن طاووس غالباً برای اثبات نکات اختلافی بدان استناد می‌کند.

۱۸۹. + اختلاف الفقهاء / ابو جعفر احمد بن محمد الطحاوی (م ۳۲۱)

طرائف ۵۳۸ - ۵۳۹/۱۶۸

درباره مؤلف نک: سزگین ۴۳۹ - ۴۴۲ در آنجا از تعدادی از نسخ این تألیف یاد شده است (ص ۴۴۱ ش ۵). مورد نقل شده درباره نهادن درست دست در وقت نماز است.

۱۹۰. اختلاف المصاحف / ابو جعفر محمد بن منصور بن یزید المرادی (م. ح. ۲۹۰)

سعد السعود ۲۴، ۲۷۸

مق ← عدد سور القرآن. این کتاب در روایت محمد بن بن مروان (یعنی: ابو عبدالله محمد بن زید بن علی بن جعفر بن محمد بن مروان الازبازی الانصاری م ۳۷۷؛ نک: سزگین ۲۰۳/۱) به عنوان جزء توصیف شده است. ظاهراً این تألیف در جای دیگری نیامده است. ابن طاووس عبارتی را از سطر پنجم صفحه اول نسخه کتاب نقل به معنی می‌کند. این عبارت توصیف مصحفهای متعددی است که در زمان عثمان بوده است.

۱۹۱. کتاب اختیار الرجال / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

189

ذریعه ۱/۳۶۵ ش ۱۹۱۲؛ ۱۰/۱۴۱ ش ۲۶۲

الامان ۱۲۷/۱۱۵

فلاح السائل ۱۰۷/۱۱۳

فرج المهموم ۱۳۰ - ۱۳۱

اليقين ۱۳۹ - ۳۸۸/۱۴۰

این اثر تلخیص «کتاب معرفة الناقلين عن الائمة الصادقين» از ابو عمرو محمد بن عمر بن عبدالعزيز الکتشی (الکتشی) (زندگی در نیمه اول قرن چهارم) می‌باشد. تلخیص مزبور، تنها چیزی است که از آن کتاب باقی مانده است؛ مق: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «الکتشی (از: W. Madelung). ابن طاووس در فرج المهموم تصریح می‌کند که از تلخیص نقل می‌کند. در موارد دیگر او به کتشی (اليقين) یا «کتاب کتشی» (فلاح) یا به «کتاب الرجال» (الامان) اشاره می‌کند. همه موارد نقل شده در تلخیص شیخ طوسی آمده‌اند اما این امکان را که ابن طاووس تألیف اصلی را دیده باشد نمی‌توان متفی دانست.

در فرج المهموم می‌گوید او از نسخه‌ای از اختیارالرجال که بخش آغازین آن بدست یکی از شاگردان طوسی نوشته شده بود، استفاده کرده است. به گفته این شاگرد، شیخ طوسی املاء این تألیف را در نجف، بسال ۲۶ صفر ۴۵۶ شروع کرد. شیخ طوسی درباره تلخیص خود می‌گوید: من این روایات را از کتاب الرجال ابو عمرو و محمد بن عمر بن عبدالعزیز تلخیص کرده و انتخاب نموده‌ام (و اخترت ما [باید ممّا باشد؟] فیها) (فرج المهموم ص ۱۳۱؛ در چاپ بی‌تاریخ نجف به عنوان رجال الکشی نیامده است). ابن طاووس گفته فوق را بدین معنی تفسیر می‌کند که شیخ همه احادیثی را که در اختیار آورده تأیید کرده است. پس از آن ابن طاووس شرح حال کوتاه ابو خالد سجستانی (= کشی ص ۵۰۹) آورده است. ابن طاووس در فلاح السائل می‌گوید برخی از مواد کشی بر مبنای تقیه بوده و می‌افزاید: این نکته را قبلاً در فلاح السائل به تفصیل بیان کرده است. تنها عبارت مربوط به این مسأله، در فلاح ۸/۱۰ آمده؛ ابن طاووس در آنجا به اصحابی از ائمه اشاره می‌کند که گفته‌های آنها را باید از موارد تقیه دانست گرچه در آنجا صریحاً از کشی نام نبرده است. در یقین، عنوان کتاب یاد نشده اما روایتی درباره مقلب شدن امام علی [ع] به امیرالمؤمنین نقل شده است. این روایت در کشی صص ۸۶ - ۸۷ آمده است. ابن طاووس در الامان به عبارتی اشاره می‌کند که پیش از آن در «کتاب الکرامات» نقل کرده است (مق: باب دوم فصل دوم). او می‌افزاید آنرا نقل به معنی خواهد کرد زیرا فعلاً کلمات دقیق آنرا نمی‌تواند بخاطر آورد. این نقل که ابن طاووس بدان اشاره می‌کند در کشی ص ۸۸ آمده است.

۱۹۲. ***- کتاب الاختیارات / ابو موسی القرشی

فرج المهموم ۲۰۴

مؤلف ناشناخته است. این کتاب از جمله کتابهای اختر شناسی مؤلفان سنی است که در دست ابن طاووس بوده است. برای اصطلاح اختیارات نک: Ullmann, p 358 و دائرةالمعارف ج ۲ مقاله «اختیارات» [از: T. Fahd].

۱۹۳. + کتاب اخوان الصفا / جمعی از علمای اسماعیلی (اواسط قرن چهارم)

ذریعه ۳۸۳/۱ ش ۱۹۸۰

فرج المهموم ۱۱۶-۱۱۷

بطور عموم نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «اخوان الصفا» (از: Y. Marquet). ابن طاووس به این تألیف به عنوان کتابی اشاره می‌کند که نوشته یک مؤلف است (و ذکر مصنف کتاب اخوان الصفا)؛ آنچنان که او یاد آورده شده نقل وی از جلد اول کتاب و مربوط به فوائد اختر شناسی است (نک: رسائل اخوان الصفا، قاهره، ۱۳۴۷، ج ۱ صص ۱۰۷-۱۰۸).

۱۹۴. * - کتاب العلل / ابوالحسن علی بن ابراهیم بن هاشم القمی (زنده در ۳۰۷)

ذریعه ۳۱۲/۱۵ ش ۱۹۹۷

فرج المهموم ۵۵

درباره مؤلف نک: سزگین ۴۵/۱ - ۴۶؛ Bar-Asher, pp.40-41. ابن طاووس نسخه‌ای در اختیار داشت که عمدتاً بدست الصفی محمد بن معد الموسوی (نک ← تعلیق) کتابت شده و کتاب العلل در این مجموعه اولین تألیف بوده است. در مآخذ شرح حال معمول وی، کتابی با این نام به علی بن ابراهیم نسبت داده نشده و نسبت این کتاب به او (همانطوری که ابن طاووس معتقد است) بطور عموم مورد قبول نبوده است. مجلسی ابتداء این تألیف را به محمد بن علی نسبت داد (بحار ۸/۱) و همین نسبت در عاملی، اثبات ۵۸/۱ [در آنجا با عنوان «کتاب علل الاشياء»] آمده است. اما بعداً (بحار ۲۸/۱) ابراز عقیده کرده است که مؤلف محمد بن علی بن ابراهیم بن محمد الهمدانی (زندگی در اواخر قرن سوم؛ مق: نجاشی ص ۳۴۴ ش ۹۲۸) می‌باشد؛ آقابزرگ نیز همین نظر را دارد. علامه مجلسی و شیخ حر نسخه‌هایی از این تألیف را در اختیار داشته‌اند و مجلسی به وفور در بحار از آن استفاده کرده است.

۱۹۵. علل الشرائع / ابوجعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۱۵/۳۱۳ ش ۲۰۰۵

الدروع * برگ ۱۰ - پ الی ۱۱ - ر

محاسبة النفس ۱۲/۲۴

طرائف ۲۵۱ - ۲۵۲/۶۹

عنوان کتاب در محاسبة النفس و طرائف، کتاب العلل آمده است. روایتی که در «محاسبه» آمده، مربوط به بالارفتن اعمال صالح انسان در آخرین پنجشنبه هر ماه است (= علل الشرائع، نجف، ۱۳۸۵ ص ۳۸۱). احادیثی که در طرائف آمده، عللی را ذکر می‌کند که باعث صرف نظر کردن امام علی [ع] از فدک شد (= علل صص ۱۵۴ - ۱۵۵). مورد الدروع * (در آنجا به کتاب به عنوان کتاب علل الشرائع و الاحکام اشاره شده) (= علل ص ۳۸۰) جزئی از افزوده کفعمی به کتاب الدروع ابن طاووس است (مق ← ابن طاووس، الدروع).

۱۹۶. ** علل الشریعة / ابو عبدالله الحسین بن علی بن شیبان القزوینی (زندگی در اواسط قرن چهارم)

ذریعه ۱۵/۳۱۴ ش ۲۰۰۶

الدروع * برگ ۱۱۰ - ر، پ

درباره مؤلف نک: ریاض ۱۵۳/۲ - ۱۵۴؛ نوابغ ص ۱۱۷. بر اساس این منابع، وی استاد شیخ مفید بوده و از علی بن ابی سهل قزوینی روایت می‌کند. در واقع روایتی که در «الدروع» نقل شده همان است که ابن طاووس در محاسبة النفس ۱۲/۲۴ - ۱۳ از علل الشریعة قزوینی نقل کرده است؛ به هر روی، همانطور که ریاض یاد آور شده این امکان وجود دارد که حسین بن علی قزوینی اشتباهاً به جای علی بن ابی سهل قزوینی آمده باشد و تألیفی که در الدروع از آن نقل شده، همان علل الشریعة علی قزوینی باشد.

۱۹۷. * علل الشریعة / ابو الحسن علی بن ابی سهل حاتم بن ابی حاتم القزوینی الحاتمی (زنده در ۳۵۰)

ذریعه ۱۵/۳۱۲ ش ۱۹۹۵

اقبال ۲۲۸ - ۴/۲۲۹

محاسبة النفس ۱۲/۲۴ - ۱۳

فرج المهموم ۲۱۴ - ۲۱۵

درباره مؤلف نک: نجاشی ص ۲۶۳ ش ۶۸۸؛ ریاض ۳/۳۸۴ - ۳۸۶؛ نوابغ صص ۱۷۶ - ۱۷۷. در فرج المهموم نام مؤلف به عنوان علم بن حاتم آمده؛ نام صحیح وی در فرج المهموم * برگ ۱۴۳ - پ یاد شده است. این کتاب احتمالاً با کتاب علل الشریعة قزوینی که در معالم (ص ۶۹ ش ۴۷۱) یاد شده و با علل الشرائع که ابن شهر آشوب در مناقب (۳/۳۳۴ - ۳۳۵، ۳۸۴) از آن یاد کرده یکی است. در نجاشی، محاسبة النفس و ذریعه با عنوان «کتاب العلل» بدان اشاره شده؛ ابن طاووس در اقبال به توسط ابوجعفر طوسی از آن نقل می‌کند. روایتی که در محاسبة النفس آمده در این باره است که اعمال صالح انسان در آخرین پنجشنبه هر ماه بالا می‌رود. در فرج المهموم روایتی از امام صادق [ع] آمده که نشان می‌دهد اخترشناسی دانش مجازی است.

۱۹۸. کتاب الجام العوام عن علم الکلام / ابو حامد الغزالی (م ۵۰۵)

طرائف ۲/۶

در طرائف ۲ (و نیز طرائف * برگ ۲ - پ / طرائف ** برگ ۲ - پ) این عنوان چندبار تکرار شده و کلمه نخست آن بطور متناوب الجام و الزام آمده است. کلمه الزام ظاهراً در جای دیگری ثبت نشده است (مق: Bouyges-Allard صص ۸۰ - ۸۲؛ بدوی، مؤلفات صص ۲۳۱ - ۲۳۳). در طرائف ۱ این عنوان یک بار با عنوان «الجام» آمده است. ابن طاووس به عقیده‌ای اشاره می‌کند که این کتاب را آخرین تألیف غزالی می‌داند؛ برخی از علمای معاصر نیز همچون Bouyges بر همین باورند. اما ابن طاووس خود بر این باور است که آخرین تألیف غزالی «منهاج العابدین» بوده است. (نک ← منهاج العابدین در همین فهرست)؛ اما از سخنان وی درباره الجام بدست می‌آید که وی نیز این کتاب را از آخرین کارهای او می‌داند.

نسخه مورد استفاده ابن طاووس برگرفته نسخه «وقف الزیدی» بوده است یعنی کتابخانه‌ای که عالم شافعی الشریف الزیدی ابوالحسن علی بن احمد (م ۵۷۶) وقف کرده بود (مق: Eche صص ۱۸۵ - ۱۸۶)؛ ابن طاووس جمله‌ای از ابتدای تألیف نقل می‌کند که در آن گفته شده حق با سلف است (= الجام العوام، قاهره، ۱۳۵۱ ص ۵).

۱۹۹. ***- کتاب فی علم الاسطرلاب / ابوالحسین البزاز اصفهانی

فرج المهموم ص ۲۰۷

Matar/ArOr (ص ۳۲۰) چنین حدس می‌زنند که مؤلف همان محدث ابوالحسین محمد بن المظفر بن موسی بن عیسی البزاز باشد (م ۳۷۹؛ نک: سزگین ۱/ ۲۰۴ - ۲۰۵). ولی Matar یاد آور می‌شود که این دانشمند هیچ کجانه به عنوان متخصص در اخترشناسی یا نجوم یاد شده و نه به عنوان اصفهانی؛ بنابراین، هویت درست وی ناشناخته می‌ماند.

۲۰۰. +- کتاب فی علم الاسطرلاب / علی بن عیسی (زندگی در اوائل قرن سوم)

ذریعه ۱۵/ ۳۴۳ ش ۲۱۹۵

فرج المهموم ۲۰۴

این تألیف به عنوان «رسالة فی معرفة علم الاسطرلاب» (نک: سزگین ۶/ ۱۴۴ ش ۱) یا: کتاب العمل بالآسطرلاب (همینطور در ذریعه) معروف است. با این عنوان دوم بود که تحقیق آن توسط L. Cheikho در مجله المشرق، ۱۶، ۱۹۱۳ صص ۲۹ - ۴۶ صورت گرفته و توسط C. Schoy با عنوان زیر ترجمه شده است:

"Alī ibn 'Īsā, das Astrolab und sein Gebrauch", *Isis*, 9, 1927, pp. 239-254

مؤلف به عیسی بن علی نیز معروف است.

۲۰۱. ** کتاب الامامة / ابویوسف یعقوب بن نعیم بن القرقارة الکاتب (زندگی در

اوائل قرن سوم)

ذریعه ۲/۳۳۹ ش ۱۳۵۵

بحار ۸۰/۳۴۶ = مستدرک ۱/۳۵۴ [ند فلاح]

الملاحم ۱۶۷-۱۷۴/۱۸۴-۱۹۱

درباره مؤلف نک: نجاشی ص ۴۴۹ ش ۱۲۱۳؛ تنقیح ش ۱۳۲۹۰ (یعقوب بن نعیم بن قرقار). ابن طاووس در جزء اول فلاح او را به عنوان یکی از بارزترین اصحاب امام رضا [ع] می‌شناساند. روایات نقل شده در ملاحم (جائی که با عنوان «کتاب» بدان اشاره شده) از بخش آخر کتاب نقل شده و مربوط به یاران حضرت مهدی [ع] می‌باشد. ابن طاووس می‌گوید: نسخه‌ای که وی از آن استفاده کرده (و روی آن خط فضل‌الله راوندی بوده) احتمالاً در حیات مؤلف کتابت شده است.

۲۰۲. ** الامامة من الاخبار و الروایات عن رسول الله و عن الصحابة و التابعین بالاسانید الصحاح / ناشناخته (قرن سوم)

ذریعه ۲/۳۲۲ ش ۱۲۷۴، ۳۳۴ ش ۱۳۳۱

الیقین ۵۳-۵۶/۲۲۸-۲۳۵

آقا بزرگ (ذریعه ۲/۳۲۲) یادآور می‌شود که کتاب الامامة که در الیقین از آن نقل شده توسط یک نویسنده متقدم شیعی نوشته شده است. در ذریعه ۲/۳۳۴ به صورت احتمال این کتاب (بر اساس اسنادی که ابن طاووس آورده) به ابوجعفر محمد بن الحسین بن ابی الخطاب زید الزیات الهمدانی نسبت داده شده، کسی که در سال ۲۶۲ (ظاهراً در سن پیری؛ مق: قهپائی ۵/۱۹۵-۱۹۶) درگذشته است. نک: نجاشی ص ۳۳۴ ش ۸۹۷؛ در آنجا کتاب الامامة ضمن کتابهایی که به او منسوب شده آمده است. ابن طاووس از نسخه‌ای که تاریخ رمضان ۲۲۹ بر روی آن بوده استفاده کرده است.

193

۲۰۳. + کتاب إنباه الرواة علی أنباء النجاة / ابوالحسن علی بن یوسف الشیبانی ابن الیقینی (م ۶۴۶)

الملاحم ۲۲-۲۳/۲۵-۲۶

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۳۹۶-۳۹۷، ذیل ۱/۵۵۹؛ دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «Ibn al-kifti» (از: A. Dietrich). این کتاب که با عناوین متعدد شهرت دارد احتمالاً قبل از سال ۶۲۶ نوشته شده است. نک: مقدمه محمد ابو الفضل ابراهیم محقق کتاب (انباه ج ۱-۳، قاهره ۷۴-۱۳۶۹، ۱/۲۷). در Sbath (ص ۳ ش ۴۳) عنوان کتاب اخبار النحویین آمده است. در الملاحم عنوان «کتاب ابناء (کذا فی الاصل) النحاة» آمده و نام مؤلف (ظاهراً به دلیل نقصانی که در نسخه بوده) به صورت مقطوع به صورت «ابن یوسف شیبانی» یاد شده است. متن نقل شده در ج ۱ ص ۱۱-۱۲ تحقیق ابراهیم آمده است.

۲۰۴ + الانجیل

فرج المهموم ۲۸

سعد السعود ۸، ۵۳-۶۳

درباره ترجمه های عربی انجیل نک: دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «انجیل» (از: Carra de Vaux- [G. C. Anawati]) در ج ۳ ص ۱۲۰۵b و کتابنامه همانجا. مجلدی که در اختیار ابن طاووس قرار داشته شامل اناجیل چهارگانه بوده است (انجیل عیسی و هی اربع اناجیل). ترجمه عربی انجیل از سریانی (بنا به گفته ابن طاووس) در دوره حکومت مأمون صورت گرفته است. برای برخی قطعات نقل شده (نه همه آنها) کراسه، برگ و شماره صفحه داده شده است.

موارد زیر نقل شده است:

- ۱- از انجیل الاول (= متی): الف: سعد ۵۳-۵۵ (کراسه اول برگ ۱-پ) = متی ۱۷.۱-۱۱.۳؛ ب: سعد ۵۵-۵۶ (کراسه اول پایین برگ ۶-پ) = متی ۲۷.۵-۳۰؛ ج: سعد ۵۶ (کراسه اول برگ ۹-پ) = متی ۲۵.۶-۲۸؛ د: سعد ۵۶ (کراسه اول برگ ۱۰-ر) = متی ۳۴.۶-۲.۷؛ ه: سعد ۵۶ (کراسه اول برگ ۱۰-و): سعد ۵۶ (کراسه دوم برگ ۲-پ) = متی ۲۱.۸-۲۷؛ ز: سعد ۵۶-۵۷ (کراسه دوم برگ ۸-پ) = متی ۹.۱۲-۱۳؛ ح: سعد ۵۷ (کراسه سوم برگ ۲-پ) = متی ۳.۱۴-

۱۳؛ ط: سعد ۵۷ (برگ ۷) = متی ۱۰۱۷؛ ی: سعد ۵۷ (برگ ۳۳) = متی ۴۰۲۱ - ۵؛
 ک: سعد ۵۸ (برگ ۳۴) = متی ۳۲۰۲۱ - ۴۴؛ ل: سعد ۵۹ (برگ ۴۰) = متی ۳۶۰۲۴ -
 ۴۱؛ م: سعد ۵۹ (برگ ۴۴) = متی ۲۰۰۲۵ - ۳۵ (نقل به معنی)؛ ن: سعد ۶۰ - ۶۱ =
 متی ۳۶۰۲۶ - ۵۹ (قطعات متخذه)؛ ق: سعد ۶۱ = متی ۲۷۰۲۷ - ۶۰ (نقل به معنی).
 ۲- از انجیل الثالث (= لوقا): الف: سعد ۶۱ (برگ ۸) = لوقا ۲۳۰۳؛ ب: سعد ۶۱
 (برگ ۶۰) = لوقا ۵۳۰۲۳ - ۵۴؛ ج: سعد ۶۱ - ۶۲ (آخرین برگ) = لوقا ۵۰۰۲۴ -
 ۵۱.

۳- از انجیل الرابع (= یوحنا): الف: سعد ۶۱ (برگ ۳۲ - پ) = یوحنا ۱۵۰۱۴ -
 ۱۶؛ ب: سعد ۶۱ (پایین برگ ۳۳ - ر) = یوحنا ۲۲۰۱۴ - ۲۶؛ ج: سعد ۶۲ (برگ ۳۴ -
 پ) = یوحنا ۲۶۰۱۵ - ۱۶؛ د: سعد ۶۳ (برگ ۳۵ - ر) = یوحنا ۶۰۱۶ - ۹؛ ه: سعد
 ۶۳ (برگ ۳۵) = یوحنا ۱۲۰۱۶ - ۱۴.

ابن طاووس برخی از این نقلها را به عنوان شهادی بر نبوت پیامبر[ص] می آورد؛
 وی در فرج المهموم ۲۸ می گوید: او در آغاز انجیل [اوائل الانجیل] توضیحی به عربی
 دربارهٔ علاماتی که سبب شد تا منجمان تولد حضرت مسیح [ع] را پیش بینی کنند یافته
 است.

۲۰۵. *+ کتاب الانصاف / ابو عثمان عمرو بن بحر الجاحظ (م محرم ۲۵۵)

طرائف ۸۳/۲۹۴

در طرائف ۲ بجای جاحظ، حافظ آمده است. ابن طاووس می گوید که جاحظ در این
 کتاب کسانی را که ادعا می کنند عایشه برتر یا برابر با خدیجه است شدیداً محکوم
 می کند. این عبارت (ظاهراً به نقل از طرائف) در حلی، نهج ص ۳۷۰ آمده است. Pellat
 کتاب انصاف را در "Essai" و "Nouvel essai" یاد نکرده است.

۲۰۶. ** - الانصاف / ابوالقاسم علی بن الحسین بن موسی الشریف المرتضی (م ۴۳۶).

ذریعه ۲/۳۹۵ ش ۱۵۸۶

اليقين ۴۵۷/۱۷۴

بنابه گفته ابن طاووس، سید مرتضی در «انصاف»، صاحب بن عباد را به عنوان معتزلی معرفی کرده و دفاع وی از جاحظ (نام درست وی در یقین ۱ و ذریعه آمده؛ در یقین ۲ الحافظ آمده است) را رد کرده است. به نظر می‌رسد نقل ابن طاووس، تنها اشاره به این کتاب باشد.

۲۰۷. کتاب عقاب الاعمال / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۱۵/۲۸۰ ش ۱۸۲۸

فلاح ۱۱۹/۱۲۷

لهوف ۱۲۲-۱۲۴/۱۳۷-۱۴۰

مطلب نقل شده در فلاح = عقاب الاعمال، نجف ۱۳۹۲ ص ۲۲۸ (در باره عقاب کسی که نماز را سبک شمرده است). مطلب نقل شده در لهوف = عقاب الاعمال صص ۲۱۶-۲۱۷ (روایتی در باره عقاب قاتلان امام حسین [ع]).

۲۰۸. ⁺العقد الفريد / ابو عمرو احمد بن محمد ابن عبدربه (م ۳۲۸)

فلاح ۲۴۴/۲۶۹

کشف ۶۷-۶۸

لهوف ۸۳-۸۴/۹۴-۹۵

طرائف ۲۷-۲۸/۸-۹، ۲۰۵/۵۳، ۲۳۹/۶۴، ۴۰۱-۴۰۲/۴۰۲-۴۱۶،

۴۱۷/۱۲۶-۱۲۷، ۴۲۳/۱۲۸، ۴۶۷-۴۶۸/۱۴۳-۱۴۴، ۴۸۲-

۱۴۸/۴۸۳

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۱۶۱، ذیل ۱/۲۵۰-۲۵۱، دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابن عبدربه» [از: C. Brockelmann] و نک:

W. Werkmeister, *Quellenuntersuchungen zum Kitāb al-ʿIqd al-farīd des Andalusiers Ibn ʿAbdrabbih (246/860-328/940)*, Berlin, 1983.

ابن طاووس ابن عبدربه را به عنوان معتزلی و مخالف بارز شیعه می‌شناساند (طرائف ۶۴/۲۳۹).

در نقل‌های ابن طاووس از عقدالفرید کاربرد «مجلد» و «جزء» به صورت دو عنوان جانشین کاملاً روشن است. طرائف ۸/۲۷ - ۹ (الجزء الاول) = عقد، قاهره ۱۳۱۶ ج ۱ ص ۱۱۵؛ طرائف ۹/۲۷ = عقد ۱۱۴/۱؛ طرائف ۹/۲۸ = عقد ۱۱۶/۱؛ طرائف ۵۳/۲۰۵ = عقد ۲۱۱/۲؛ طرائف ۶۴/۲۳۹ (الجزء الرابع) = عقد ۱۷۶/۲ (عمر تهید می‌کند که خانه فاطمه [ع] را با همه کسانی که در آن هستند و از بیعت با ابوبکر خودداری می‌کنند آتش خواهد زد. این نقل همچنین در کشف ۶۷ و طرائف ۱۲۲/۴۰۱ آمده است)؛ طرائف ۱۲۲/۴۰۲ (المجلد الرابع) = عقد ۱۷۸/۲ (قسمت آخر نقل ابن طاووس در چاپ قاهره ۱۳۱۶ نیامده است)؛ طرائف ۴۱۶ - ۱۲۶/۴۱۷ - ۱۲۷ (الجزء الرابع) = عقد ۱۱۴/۲؛ طرائف ۱۲۸/۴۲۳ (المجلد الرابع) = عقد ۲۰۲/۲؛ طرائف ۱۲۸/۴۲۳ (مورد دوم) (المجلد الرابع) = عقد ۱۸۴/۲؛ طرائف ۱۴۳/۴۶۷ (المجلد الاول) = عقد ۱۵/۱؛ طرائف ۱۴۴/۴۶۸ (المجلد الثاني) = عقد ۱۷۳/۱؛ طرائف ۴۸۲ - ۱۴۸/۴۸۳ (المجلد الرابع) = عقد ۱۸۲/۲؛ لهوف = فلاح (الجزء الرابع) = عقد ۲۲۰/۲ (امام سجاد [ع] توضیح می‌دهد که به چه دلیل پدرش فرزندان کمی داشت: اشتغال او به دعاوی را از توجه به زن بازمی‌داشت). مورد کشف ص ۶۸ اشاره به مطلبی است که در عقد ۱۷۸/۲ - ۱۷۹ آمده است. از این نقلها چنین بدست می‌آید که نسخه ابن طاووس شش جلد بوده است بطوریکه حدوداً هر دو جلد آن، منطبق با یک جلد از سه جلد چاپ ۱۳۱۶ قاهره بوده است.

۲۰۹. کتاب الاقتصاد / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۲/۲۶۹ ش ۱۰۸۹

فتح الابواب ۱۷۷، ۲۴۱

طرائف ۳۳/۱۴۲

عنوان کامل کتاب «الاقتصاد فيما يتعلق بالاعتقاد» است، در مورد طرائف گفته شده است که حدیث غدیر به توسط ۱۲۵ اسناد روایت شده است (= الاقتصاد ص ۳۴۵). مورد نقل شده در فتح الابواب دعای استخاره می‌باشد (= الاقتصاد ص ۴۱۶).

۲۱۰. + اعراب القرآن / ابواسحاق ابراهیم بن السری الزجاج (م ۳۱۱)

سعدالسعود ۲۷۴/۲۳ - ۲۷۵

درباره مؤلف نک: سزگین ۹۹/۸ - ۱۰۱. این کتاب با عنوان «معانی القرآن (و اعرابه)» نیز شهرت دارد (مق: سزگین ۴۹/۱؛ ۱۰۰/۸). ابن طاووس تفسیر زجاج را از آیه دوم سوره فاتحه تایید می‌کند. تفسیر این آیه در نسخه ابن طاووس در برگ ۳ - سطر ۲۶ بوده است.

۲۱۱. ***؟ اعراب القرآن / ناشناخته

سعدالسعود ۲۵۳ - ۲۵۴

نسخه ابن طاووس که دارای قطع طالبی بوده با توضیح سوره (۲۸) قصص آغاز می‌شده است. ابن طاووس بحث درباره معنای عبارت «الکتاب المبین» که در آیه دوم سوره قصص آمده نقل می‌کند. نیز مق: ← غریب القرآن (ابوعبیده).

۲۱۲. + کتاب اعراب ثلاثین سورة من القرآن / ابو عبدالله الحسین بن احمد ابن خالویه

النحوی (م ۳۷۰)

ذریعه ۲۳۵/۲ ش ۹۳۰

سعدالسعود ۲۵۹

درباره مؤلف نک: سزگین ۱۷۸/۱ - ۱۸۰؛ ۱۶۹/۹ - ۱۷۱. درباره ابن تألیف (که به عنوان «الطارقیة» نیز شهرت دارد) نک: سزگین ۱۷۰/۹ - ۱۷۱. این مؤلف غالباً شافعی دانسته شده است (نک: مش: سبکی ۲۱۲/۲ - ۲۱۳) گرچه برخی از مؤلفان شیعی تأکید بر شیعه بودن وی دارند (نک: مش: ریاض ۲۳/۲؛ اعیان ۴۵/۲۵). ابن طاووس تفسیر آیه

هفتم سوره فاتحه را نقل می‌کند که در برگ ۱۹ - پ نسخه او بوده است (= کتاب اعراب ثلاثین سورة من القرآن تحقیق: عبدالرحیم محمود، قاهره ۱۳۶۰ ص ۳۲). او این ادعای ابن خالویه را که قرائت اصلی کلمه «عَلَيْهِمْ» بوده مورد اشکال قرار می‌دهد.

۲۱۳. الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۵۰۹/۱ ش ۲۵۰۶

فلاح السائل ۷۰/۷۲

اقبال ۵۹۸/۶۹

این تألیف مربوط به شرح حال امامان [ع] است؛ مة: مکدر موت ص ۲۸ ش ۳. فلاح = مفید، الارشاد ص ۳۰۲ (ترجمه I. K. A. Howard ص ۴۵۷)؛ اقبال = مفید، الارشاد ص ۳۳۵ (ترجمه Howard ص ۵۰۷).

۲۱۴. *+ - الارشاد الی تصحیح المبادی / ابوالریحان محمد بن احمد البیرونی

الخوارزمی (م ۴۴۰)

فرج المهموم ۲۰۶

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «البیرونی» [از: D. J. Boilot]. ابن طاووس این کتاب را در میان آثار نجومی که نسخه‌ای از آنها را داشته یاد می‌کند. تنها قطعاتی از الارشاد بیرونی باقی مانده است؛ نک: سزگین ۱۹۰/۷ ش ۴. در فرج المهموم * برگ ۱۳۸ - ر دو سطر سقط شده از جمله عنوان کتاب «الزیج المخترع» از حسین بن مصباح (که درست قبل از ارشاد یاد شده است) و سطری که نام البیرونی در آن بوده است.

۲۱۵. کتاب الاشراف فی عامّة (عام) فرائض (اهل) الاسلام / محمد بن محمد الشیخ

المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۱۰۲/۲ ش ۴۰۱

اقبال ۳۳۷/۵۵۴

ابن طاووس عنوان را کتاب الاشراف یاد کرده. چند نسخه از این تألیف وجود دارد (نک: مدرسی ص ۶۲؛ مق: ذریعه؛ مکدرموت ص ۲۸ ش ۶؛ سزگین ۱/۵۵۱ ش ۱۳). متنی که در اقبال آمده در باره ادعیه روز عرفه (نهم ذی حجه) می باشد.

۲۱۶. + الاستیعاب / ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد ابن عبدالبرّ النمری (م ۴۶۳)

فلاح السائل ۷۴ - ۷۵/۷۲

سعد السعود ۱۷۰، ۲۸۴، ۲۸۶، ۲۹۶

طرائف ۱۳۷/۳۳، ۱۸۰ / [ند ۴۵]، ۴۸۵ - ۴۸۶/۱۵۰، ۴۹۸/۱۵۵،

طرائف* برگ ۱۲۷ - پ / طرائف** برگ ۱۶۴ - ر [ند طرائف

[۱۴۴/۴۷۱

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۴۵۳ - ۴۵۴، ذیل ۱/۶۲۸ - ۶۲۹. ابن طاووس او را به عنوان کسی که در ضدیت با امام علی [ع] معروف است توصیف می کند (سعد ۲۸۴).

وی از استیعاب برای اهداف مناظره ای استفاده می کند. قطعاتی که نقل شده از شرح حال عثمان (سعد ۱۷۰)، طرائف ۴۹۸/۱۵۵ = ابن عبدالبرّ صص ۸ - ۱۰۴۷ به ترتیب. [نقل

به معنی]؛ امام علی [ع] [سعد ۱۷۰، ۲۸۴ [از جزء سوم]، طرائف ۱۳۷/۳۳ = ابن عبدالبرّ صص ۱۱۲۱، ۱۱۰۷، ۱۱۱۵ به ترتیب]؛ عبدالرحمن بن عوف (طرائف ۴۸۵

- ۴۸۶/۱۵۰ در تحقیق البجاوی نیامده است؛ محققین طرائف ۱ اظهار می کنند که این قطعه در حاشیه چاپ دیگری که آن را نشانده اند آمده است)؛ سلمان فارسی

(طرائف* برگ ۱۲۸ - پ / طرائف** برگ ۱۶۴ - ر = ابن عبدالبرّ صص ۶۳۵) و عبدالله بن عباس (سعد ۲۹۶ = ابن عبدالبرّ صص ۹۳۴). در طرائف ۱۸۰ / [ند ۴۵] به این

تألیف به توسط «کشف المخفی» ابن بطریق ارجاع داده شده که دارای دو روایت درباره حضرت مهدی [ع] است.

۲۱۷. - الاستبصار / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۱۴/۲ ش ۴۳

فتح‌الابواب ۲۸۹

ابن طاووس یاد آور می‌شود که این تألیف (که یکی از کتب اربعه امامیه است؛ مق: مدرسی صص ۴ - ۵) مشتمل بر بحث در احادیث متعارض است. ابن طاووس از اینکه طوسی در استبصار از موضوع استخاره با رقع (طلب خیر از خداوند برای رسیدن یک تصمیم از میان چند کار که باید انجام داد با نوشتن آنها روی چند برگ) اشاره نمی‌کند چنین استنباط می‌کند که اختلافی در باره این موضوع نبوده است.

۲۱۸. - کتاب الاستیفاء / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۳۶/۲ ش ۱۴۱

طرائف ۱۰/۳۱

ابن طاووس کتاب استیفاء را چنین توصیف می‌کند که دارای شواهد قانع کننده‌ای است در این باره که امام علی [ع] به نص، جانشین رسول خدا [ص] بوده است. همانطور که آقابزرگ یاد آور شد، این تألیف در فهرست منابع «صراط» آمده. در آنجا بدنبال این کتاب از تلخیص الشافی طوسی یاد شده است (نک: صراط ۴/۱). آقا بزرگ چنین استنباط می‌کند که بیاضی به دو تألیف مختلف اشاره می‌کند از اینرو وی چنین می‌انگارد که عنوان «الاستیفاء فی تلخیص الشافی» که در صفحه عنوان برخی از نسخ «تلخیص الشافی» آمده ساخته ناسخی است که توهم وی ناشی از کاربرد کلمه استیفاء در مقدمه تلخیص الشافی توسط طوسی است؛ قطعه‌ای که در طرائف آمده این فرض را مورد تردید قرار می‌دهد. اولاً توصیف ابن طاووس از محتوای «استیفاء» با تلخیص الشافی نیز منطبق است؛ ثانیاً این نکته قابل توجه است که ابن طاووس استیفاء را بلافاصله بعد از «الشافی» شریف مرتضی (که تلخیص الشافی، تلخیص آن می‌باشد) یاد کرده و هر دو تألیف را (با تألیفات دیگر) به عنوان اینکه مشتمل بر دلایلی در عقیده امامت در امامیه است توصیف می‌کند. بنابراین ظن قوی این است که عنوان «الاستیفاء فی تلخیص الشافی» عنوان جانشین «تلخیص الشافی» می‌باشد (که شاید خود طوسی آن را داده باشد)

و متن بیاضی را باید بر همین مبنا اصلاح کرد (مثلاً با اضافه «أو» بین دو عنوان).

۲۱۹. الاستنصار؛ (یا: فی) النص علی الائمة الاطهار / ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان
الکراجکی (م ۴۴۹)

ذریعه ۱۶/۲ ش ۴۴، ۳۴ [ش ند]

الیقین ۱۳۲ - ۱۳۳ / ۳۷۴ - ۳۷۵

این تألیف که با عنوان «الاستنصار» نیز معروف است (مق: مستدرک چ سنگی ۴۹۸/۳) در سال ۱۳۴۶ در نجف چاپ شده است. ابن طاووس که (همانطور که در باب دوم فصل دوم گذشت) در الیقین، خود را محدود به نقل روایات غیر شیعی می‌کند، برای نقل روایت از کتاب مذکور چنین استدلال می‌کند که روایت نبوی که از «الاستنصار» نقل کرده (در باره دوازده تن بودن ائمه) به عنوان روایت غیر شیعی تلقی می‌شود؛ این گفته تنها به این معنی درست است که راوی این حدیث ابن عباس می‌باشد. افراد دیگری که نامشان در اسناد آمده شیعه هستند (نک: ص ۲۰ در چ نجف).[○]

۲۲۰. * کتاب الاعتقاد / ابواسماعیل عبدالله بن محمد بن علی الانصاری الهروی
الحنبلی (م ۴۸۱)

طرائف ۳۴۵ - ۳۴۷ / ۹۸ - ۹۹، ۳۷۴ / ۱۱۱ - ۱۱۲

در باره مؤلف نک: ابن رجب، ذیل ۵۰/۱ - ۶۸؛ دائرة المعارف مقاله «الانصاری الهروی» (از: S. de Beaurecueil). بیاضی (صراط ۲۲۴/۳) عبارت تلخیص شده طرائف (۹۸/۳۴۵) را می‌آورد و درباره آن می‌گوید: از کتاب عبدالله هروی درباره عقاید حنبلی اخذ شده است. (ابن طاووس این قطعه را به عنوان شاهی بر مشبهی بودن حنابله نقل می‌کند.) همچنین بیاضی مورد نقل شده در طرائف ۱۱۱/۳۷۴ - ۱۱۲ را می‌آورد که در آن هروی می‌گوید: همه صحابه عادل هستند و کسی که در وثاقت آنها تردید کند بر اسلام طعنه زده است (صراط ۲۳۰/۳). از آنجا که بیاضی از «الاعتقاد» به

○. این کتاب با تحقیق جدید توسط بنیاد بعثت در دست انتشار است.

واسطه نقل می‌کند (صراط ۹/۱ ش ۱۴۲) ممکن است از طرائف استفاده کرده باشد. نعمت‌الله جزائری که همان قطعه طرائف (۳۴۵ - ۹۸/۳۴۶) را نقل می‌کند به این تألیف به عنوان «کتاب الاعتقادات» اشاره کرده و مؤلف آنرا اسماعیل الهروی می‌داند (جزائری، انوار ۲/۲۶۶).

کتاب الاعتقاد در شرح حال‌های عادی موجود برای هروی ثبت نشده است. احتمالاً با یکی از سه کتابی که به گفته سبکی درباره تشبیه می‌بوده یکی می‌باشد. عناوین این تألیفات براساس آنچه سبکی (۱۱۷/۳) آورده عبارتند از: کتاب ذم الکلام؛ کتاب الفاروق فی الصفات؛ کتاب الاربعین. هیچکدام از اینها باقی نمانده است.

۲۲۱. *+ اعتقاد اهل السنة / ابوالفضل عبدالعزيز بن علی بن عبدالعزيز الأشنه‌ی (م) (۵۵۰)

طرائف ۱۵/۵۸

عنوان کتاب در طرائف «الاعتقاد» آمده و از مؤلف با عنوان «الاشبهی» یاد شده است. نام درست وی و نیز عنوان کامل کتابش در مناقب ابن شهر آشوب آمده که همچنین دارای نقلهای متعددی از آن است (ج ۱ صص ۱۲، ۳۴۶، ۳۸۶، ج ۲ صص ۳۳، ۲۶۰، ۳۱۸، ج ۳ صص ۲۷، ۱۰۲، ۱۰۷، ۱۱۴، ۱۴۳، ۱۴۷، ۱۶۴). مؤلف آن دانشمند شافعی و متخصص احکام ارث و از شهر «أشنو» در آذربایجان بوده است (مق: یاقوت، البلدان ۱/۱ - ۲۰۱ - ۲۰۲)؛

L. W. Adamec [ed.], *Historical Gazetteer of Iran, vol. I: Tehran and Northwestern Iran*, Graz, 1976, pp. 674-675).

نک: سبکی ۲۵۵/۴؛ ابن قاضی شبهه ۱/۳۱۷ - ۳۱۸. در شرح حال‌های که برای او آمده از کتاب اعتقاد یاد نشده است.

۲۲۲. +- کتاب جداول تقریبات المیل و الممر السیّار و بعض الثوابت / الحسین بن احمد الصوفی الکرمانی (زندگی در اوائل قرن سوم؟)

فرج المهموم ۲۰۳

درباره مؤلف نک: سزگین ۲۸۲/۶. بنابر حدس سزگین، احتمالاً کرمانی پیش از قرن پنجم می‌زیسته است. آنچه از عنوان «زریج» او استفاده می‌شود (نک: ← الزیج المأمونی الرصدی) با دقت بیشتری می‌توان او را معاصر مأمون دانست. کتاب الجداول از جمله کتابهای نجومی بوده که در اختیار ابن طاووس قرار داشته است. فرج المهموم* برگ ۱۳۶ - پ بجای «الممر السیار»، «الممر السیارة» دارد؛ سزگین «ممرالسیارات» را پیشنهاد می‌کند. برای «ممر» بطور عموم نک:

E. S. Kennedy, "The Sasanian Astronomical Handbook *zīj-i shāh* and the Astrological Doctrine of 'Transit (*mamarr*)"; *JAOS*, 78, 1958, pp. 246-262, reprinted in E. S. Kennedy, *Studies in the Islamic Exact Sciences*, Beirut, 1983, pp. 319 - 335; D. Pingree, *The Thousands of Abū Mašhar*, index; P. Kunitzsch, *Mittelalterliche astronomisch-astrologische Glossare mit arabischen Fachausdrücken*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, philosophisch - historische Klasse, Sitzungsberichte, 1977, Heft 5, Munich, 1977, pp. 27, 38.

۲۲۳. کتاب الجعفریات) مروی توسط ابوعلی محمد بن محمد ابن الاشعث الکوفی (زنده در ۳۵۰)

ذریعه ۱۰۹/۲ ش ۴۳۶، ۱۱۲/۵ [ش ند]، ۱۱/۲۵۸ ش ۱۵۷۶

فلاح السائل ۲۱۴ - ۱۹۶/۲۱۵

الاقبال ۳/۲۲۸

جمال الاسبوع ۴۱۹ - ۴۲۰

عنوان در اقبال آمده است، «جعفر» که در عنوان آمده همان جعفر الصادق [ع] است، که در همه اسانید از وی یاد شده است. این کتاب با عنوان «الاشعثیات» (به نام رأوی) معروف است. عنوان «کتاب روایة الابناء عن الاباء من آل رسول الله (یا من اهل البيت)» در فلاح (بجای انبیاء، «ابناء» بخوانید) و جمال آمده است. این کتاب (که طوسی در رجال ص ۵۰۱ ش ۶۳ با عنوان نسخه از آن یاد کرده؛ مق: 4, n. 129, "Uṣūl," Kohlberg)

در سال ۳۱۴ به وسیله ابن اشعث (درباره او نک: تنقیح ش ۱۱۳۱۸) از واسطه قبل از خود موسی بن اسماعیل نوّه امام کاظم [ع] روایت شده است. برای جزئیات بیشتر درباره این کتاب نک: مستدرک چ سنگی ۲۹۱/۳ - ۲۹۶؛ و بحث Madelung در:

"Ismā'īlī Law," pp. 33-34

و ملحقى که در *Religious Schools and Sects in Medieval Islam* از او آمده است. کتاب الجعفریات (بنام الاشعثیات) در نسخه چاپی که باقرب الاسناد حمیری (با صفحه شماری مستقل) در یک مجلد چاپ شده در دسترس است (تهران ۱۳۷۰). این تألیف مشتمل بر ابواب مختلف فقه امامیه است. ابن طاووس در اقبال، آنرا اینگونه توصیف می‌کند که شامل هزار روایت با اسناد واحد (از امام کاظم [ع] به ائمه پیشین و از آنها به امام علی [ع]) می‌باشد. در برخی روایات امام علی [ع] از رسول خدا [ص] نقل می‌کند. نسخه ابن طاووس باید چند جزء داشته باشد. وی در جمال از «الجزء العاشر» نقل می‌کند. سه موردی که ابن طاووس نقل کرده در نسخه چاپی به صورت ذیل آمده است: اقبال = اشعثیات ص ۵۹؛ جمال = اشعثیات ص ۲۲۷؛ فلاح = اشعثیات ص ۲۳۷.

200

۲۲۴. + المجلس الصالح و الانیس الناصح / ابوالفرج المعافی بن زکریا بن یحیی النهروانی (م ۳۹۰)

ذریعه ۱۲۸/۵ ش ۵۳۰

فرج المهموم ص ۱۷۱ - ۱۷۲

درباره مؤلف نک: سزگین ۵۲۲ - ۵۲۳. آقابزرگ (به پیروی از حاجی خلیفه) عنوان را «المجلس الصالح الکافی و الانیس الناصح الشافی» یاد می‌کند. پس از آن به خبری در تاریخ بغداد ۲۳۱/۱۳ که معافی تعداد زیادی از فضائل امام علی [ع] را روایت کرده استناد کرده و چنین استنباط می‌کند که مذهب وی با عقیده شیعه موافق بوده است. مورد نقل شده توصیف این است که چگونه محمد بن عبدالله بن طاهر (م ۲۵۳) در شبِ درگذشت خود وقتی به ستاره‌ها می‌نگریست، از آنها چنین دریافت که قبل از صبح خواهد مرد (= المجلس الصالح تحقیق: محمد مژی الخولی، بیروت ۳ - ۱۹۸۱ ج ۲

صص ۱۱۵ - ۱۱۶). محمد بن عبدالله از سال ۲۳۷ تا پایان حیاتش حاکم بغداد بوده است. نک: دائرة المعارف ج ۱ مقاله «محمد بن عبدالله» (از K. V. Zetterstéen) مة: C. E. Bosworth "The Tāhirids and Arabic Culture", JSS, 14, 1969, pp. 45-79, at pp. 68-69

۲۲۵. + الجمع بين الصحيحين / ابو عبدالله محمد بن ابى نصر فتوح بن عبدالله الحميدى (م ۴۸۸)

فتح الابواب ۱۴۹ - ۱۵۰

كشف المحجة ۷۷

سعد السعود ۶۴ - ۶۵، ۲۹۶ - ۲۹۷

طرائف ۱۲ - ۱۴/۴ - ۵، ۷/۲۳، ۱۳/۴۵، ۱۴/۵۱، ۱۵/۵۷، ۶۸ - ۶۹
 [ند ۱۸]، ۷۷ - ۷۸/۷۸، ۲۰/۸۵، ۲۱/۸۵، ۲۲ - ۲۹/۱۲۲، ۲۸ - ۳۱/۱۲۹،
 ۱۵۳/۳۷، ۱۶۱ - ۱۶۳/۴۰، ۴۲/۱۶۹، ۴۳ - ۱۷۱، ۴۳/۱۷۲، ۱۷۹/
 [ند ۴۵]، ۱۹۲/۴۹، ۱۹۹/۵۱، ۲۰۴ - ۲۰۸/۵۳ - ۵۴، ۲۱۰ - ۲۱۵/۵۵ -
 ۵۶، ۲۱۸ - ۲۲۸/۵۶ - ۶۱، ۶۱/۲۳۰، ۲۳۳ - ۲۳۴/۶۲، ۲۳۷ -
 ۲۳۸/۶۳ - ۶۴، ۲۴۴/۶۶، ۲۵۰/۶۹، ۲۵۵/۷۰، ۲۵۷/۷۱، ۲۵۹ -
 ۲۶۲/۷۲ - ۷۳، ۲۷۰/۷۶، ۲۸۳/۷۸، ۲۸۵ - ۲۸۷/۷۹ - ۸۰،
 ۲۹۱ - ۲۹۷/۸۱ - ۸۴، ۳۰۰ - ۳۰۱/۸۵، ۳۲۲ - ۳۲۵/۹۳ -
 ۹۴، ۳۴۷ - ۳۵۳/۹۹ - ۱۰۱، ۳۶۰ - ۳۷۲/۱۰۵ - ۱۱۱، ۳۷۵ -
 ۳۸۰/۱۱۲ - ۱۱۴، ۳۸۲ - ۳۸۳/۱۱۵، ۳۸۵/۱۱۶، ۳۸۹ - ۳۹۴/۱۱۷ -
 ۱۱۹ - ۱۲۰/۳۹۸، ۱۲۰/۴۰۱، ۱۲۱/۴۰۳، ۴۰۴ - ۴۰۴/۱۲۲، ۴۰۷/۱۲۴، ۴۲۲ -
 ۴۳۳/۱۳۰ - ۱۳۱، ۴۳۵ - ۴۴۸/۱۳۲ - ۱۳۶، ۴۵۱ - ۴۵۹/۱۳۸ -
 ۱۴۱، ۱۴۱/۴۶۴ - ۱۴۲ - ۱۴۲/۴۶۶، ۴۷۱ - ۴۷۲/۴۷۲ - ۱۴۴/
 ۱۴۵، ۴۷۴ - ۴۷۷/۴۷۵ - ۱۴۶، ۴۷۹/۴۷۷، ۴۸۱/۴۸۱، ۴۸۲/۴۸۲، ۴۸۳/۴۸۳،
 ۴۸۸ - ۴۹۰/۴۹۰، ۵۰۰/۵۰۰ - ۱۵۵، ۵۰۲/۵۰۶، ۵۰۶/۵۰۶، ۵۲۸

- ۱۶۶/۵۳۴ - ۱۶۶، ۵۳۶ - ۱۶۷/۵۳۸ - ۱۶۸، ۵۴۰ - ۱۶۹/۵۴۹ -
 ۱۷۳؛ ۵۵۱ - ۱۷۴/۵۵۲ - ۱۷۵
 الیقین ۲۰۴ - ۲۰۵/۵۲۱ - ۵۲۲

درباره مؤلف نک: بروکلمان ۴۱۳/۱، ذیل ۵۷۸/۱ - ۵۷۹ (که آنجا تعدادی از نسخه‌های خطی و چاپ ۱۹۲۸ حلب یاد شده است [دیده نشد]) در ذی‌قعدة ۶۳۳، زمانی که ابن طاووس در بغداد بسر می‌برده، او اجازه‌ای برای روایت این کتاب از ابن النجار دریافت کرد (نک: فتح الابواب ۱۴۹). ابن النجار به این تألیف به عنوان «تجريد الصحیحین للبخاری و مسلم والجمع بینهما» یاد کرده است (نک: دمیاطی، استفاد ص ۱۲۴). ابن طاووس در الیقین از نسخه‌ای نقل می‌کند که دارای برخی از اجازات مورخه ۵۴۱ بوده است. استفاده او از «الجمع» اساساً برای مقاصد مناظره‌ای است. این تألیف مشتمل بر احادیثی است از دو کتابی که بیشترین احترام را در جهان سنت دارند و این برای ابن طاووس مهم بوده است که نشان دهد این دو کتاب دارای تعداد زیادی از فضائل امام علی [ع] هستند. بعضی از نقل‌ها از «الجمع» در طرائف، به توسط «العمده» ابن بطریق نقل شده است.

201

۲۲۶. + الجمع بین الصحاح الستة / ابوالحسن رزین بن معاویة بن عمار العبدری
 السرقسطی الاندلسی (م ۵۲۴ یا ۵۳۵)

اقبال ۵۲۶/۷۵۶

طرائف ۵/۱۴، ۳۸ - ۱۲/۴۱ - ۱۳، ۴۸ - ۱۳/۵۰، ۱۴/۵۳، ۱۵/۵۷،
 ۱۷/۶۴، ۶۸ - ۷۰/ [ند ۱۸]، ۱۸/۷۲، ۲۵/۱۰۲، ۴۸/۱۱۳، ۲۸/۱۱۵،
 ۳۷/۱۵۳، ۳۹/۱۵۹، ۴۲/۱۷۱، ۱۷۵ - ۱۷۷/۴۴ - ۴۵، ۱۷۹/ [ند ۴۵]
 ۵۲/۲۰۱، ۵۲/۲۰۳ - ۲۶۲ - ۲۶۳/۷۳، ۱۲۰/۳۹۷.

درباره مؤلف نک: بروکلمان، ذیل ۶۳۰/۱. پنج کتاب از شش کتابی که در عنوان بدان اشاره شده، مربوط به شش کتاب معروف حدیث‌اند؛ ششمین آنها «مؤطاء» مالک است (که غالباً در بین مؤلفان مالکی) بجای سنن ابن ماجه (در شمار صحاح ستة) قرار می‌گیرد

(نک: این بطریق العمده ص ۳ و از آنجا طرائف ۱۴/۵، مة: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «حدیث» [از: J. Robson] درج ۳ ص ۲۴ b). تألیف عبدری (که به صورت نسخه خطی) باقی مانده با عنوان کتاب «التجريد فی جمع الموطاء و الصحاح الخمسة» نیز معروف است (بروکلمان، ذیل) و عنوان دیگر آن «تجريد الصحاح الستة فی الحدیث» می باشد (حاجی خلیفه ۱/۳۴۵).

نسخه‌ای که ابن طاووس از آن نقل کرده مشتمل بر چهار جزء بوده است (طرائف ۱۱۳/۲۸، ۱۱۵/۲۸). برخی از موارد نقل شده در طرائف به توسط «العمده» ابن بطریق می باشد. احمد برادر ابن طاووس نیز از این تألیف در «بناء المقالة الفاطمية» (صص ۲۸، ۱۴۴، ۱۴۷، ۱۴۸-۱۶۳) نقل می کند همانطور که علامه حلی از آن نقل می کند (م: نهج صص ۲۱۴ - ۲۲۰ بطور پراکنده)

۲۲۷. +- کتاب جمع المصاحف / ابوبکر عبدالله ابن ابی داود سلیمان بن الأشعث السجستانی (م ۳۱۶)

فلاح السائل ۸۹/۹۴

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۷۴ - ۱۷۵. این کتاب غالباً با عنوان «کتاب المصاحف» شناخته می شود. با همین نام توسط A. Jeffery با عنوان زیر به چاپ رسیده است:

Materials for the History of the Text of the Qur'ān, Leiden, 1937

ابن طاووس قرائت آیه ۲۳۸ سوره بقره (حافظوا علی الصلوات والصلوة الوسطی) را از مصاحف عایشه و حفصة نقل می کند (نک: تحقیق: Jeffery صص ۸۳ - ۸۸).

●* (*) کتاب الجامع / ابوجعفر محمد بن احمد بن یحیی بن عمران الأشعری القمی (زندگی در اواخر قرن سوم)

ذریعه ۵/۲۹ ش ۱۳۳ (زیر عنوان الجامع فی الحدیث).

اقبال ۱۶۰/۶۶۸

درباره مؤلف نک: نجاشی صص ۳۴۸ - ۳۴۹ ش ۹۳۹؛ طوسی، فهرست صص ۱۷۴ - ۱۷۵ ش ۶۲۳؛ تنقیح ش ۱۰۳۵۶. از کتاب الجامع در منابع شرح حال مؤلف یاد نشده و احتمالاً همین سبب شده که آقازرنگ چنین حدس زند که کتاب مزبور همان «نوادرالْحکمة» اشعری است (نک: فهرست ذیل مورد). نقل اقبال از آن، به واسطه کتاب المرشد ابن بابویه می باشد.

۲۲۸. * الجامع / ابو جعفر محمد بن الحسن بن احمد ابن الولید القمی (م ۳۴۳)

ذریعه ۲۹/۵ ش ۱۳۴

اقبال ۱۱/۲۴۰، ۴۳۴ - ۲۰۷/۴۳۵

کشف المحجّة ۳۵

فرج المهموم ۱۳۹ - ۱۴۰

درباره مؤلف که یکی از عالمان برجسته قم بوده نک: نجاشی صص ۳۸۳ ش ۱۰۴۲؛ طوسی، فهرست صص ۱۸۸ ش ۷۰۸؛ تنقیح ش ۱۰۵۳۴. طوسی این تألیف را با عنوان کتاب الجامع می شناساند عنوان آن در ذریعه «الجامع فی الحدیث» آمده است؛ آقا بزرگ یاد آور می شود که طوسی در تهذیب الاحکام در باب «زیارة الرضا[ع]» از آن نقل می کند؛ و اینکه این تألیف، ظاهراً هنوز در دسترس میرزا کمالا بوده که از آن در «مجموعه» خود ستایش می کند م: Kohlberg, "Uṣūl", pp. 132-133 برای بحثی که درباره تألیفاتی از نوع «جامع» است.

در اقبال ۱۱/۲۴۰ آمده است که رسول خدا[ص] نماز نافله رمضان را نمی خواند. ابن طاووس می گوید: آیا این را باید موردی برای تقیه یاد کرد یا اشتباه محدثان. در اقبال ۴۳۴ - ۲۰۷/۴۳۵ (به نقل از جزء سوم)، زرارۀ بن أعین می گوید: ماه رمضان مشتمل بر بیست و نه روز بوده است. در کشف (و از آنجا بحار ۱۵۰/۲) امام صادق[ع] تأکید می کند که علم را باید نوشت و منتشر کرد. داستانی که در فرج المهموم آمده، حسن بن سهل (م ۲۳۶؛ م: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «الحسن بن سهل» [از: ID. Sourdel]) را از پیروان امام رضا[ع] می داند.

۲۲۹. ***؟ کتاب (جامع) فی العمل / محمد بن علی بن محمد (= ابن ابی قره؟)

فتح الابواب ۱۹۸ - ۲۰۳، ۲۰۵ - ۲۰۶

عنوانی که ذکر شده فرضی است. در فتح ۱۹۸ عبارت چنین است: ذکر الشیخ محمد بن علی بن محمد فی کتاب له فی العمل. بعد از آن یک دعای استخاره منسوب به امام صادق [ع] نقل می شود (نقل شده در: جزائری، انوار ۱/ ۱۹۵ - ۱۹۶، مستدرک ۸/ ۱۲۴ - ۱۲۵). در فتح ۲۰۵ (و از آنجا بحار ۹۱/ ۲۷۵ - ۲۷۶) عبارت چنین است: «روی محمد بن علی بن محمد فی کتاب جامع له» در ادامه، دعایی از حضرت مهدی [ع] که ضمن آن اسماء حسنی را که خداوند با آن خوانده می شود و دعاکننده پس از خواندن به تصمیم درستی می رسد، آمده است (استخارة الاسماء التي علیها العمل). به احتمال در این دو عبارت اشاره به یک تألیف شده است. هویت مؤلف نامشخص و به احتمال ابن ابی قره است؛ اگر چنین باشد تألیف مورد بحث می تواند کتاب «عمل الشهور» که نجاشی (ص ۳۹۸ ش ۱۰۶۶) از آن یاد کرده باشد. مق: ← کتاب عمل شهر رمضان.

۲۳۰. ***+ جامع الدعوات / نصر بن یعقوب الدینوری (زندگی در اوائل قرن پنجم)

اقبال ۱۳۹/ ۶۵۳

جمال الاسبوع ۲۲۸

در اقبال ۱ بجای نصر، نصر آمده است. به احتمال، مؤلف (که نامش در جمال نیامده) را باید با ابوسعید (یا سعد) نصر بن یعقوب الدینوری که در سال ۳۹۷ تألیف خود را درباره تعبیر خواب به خلیفه القادر تقدیم کرده یکی دانست (کتاب القادری فی التعبیر)؛ نک: بروکلیمان ۱/ ۲۸۲ ذیل ۴۳۳/ ۱. ظاهراً «جامع الدعوات» در جای دیگری ثبت نشده است. حدیث نبوی که در اقبال نقل شده در باره رحمت خداوند در شب دهم ذی قعدة نسبت به مردم می باشد.

۲۳۱. **+ جامع علم القرآن / ابوالقاسم عبدالله بن احمد بن محمود الکنعی البلخی (م)

(۳۱۹)

ذریعه ۲۴۹/۲۶ ش ۱۲۵۵

سعدالسعود ۱۶، ۱۰۷، ۱۹۲ - ۲۰۹

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/۶۲۲، ۶۲۳؛ دائرةالمعارف ایرانیکا مقاله «ابوالقاسم کعبی» [از: J. van Ess]. ابن طاووس که به این تألیف با عنوان «تفسیر بلخی» اشاره می‌کند، می‌گوید دارای ۳۲ جزء بوده است. از ارجاعات او چنین بدست می‌آید که در برخی موارد، هر جزء مشتمل بر یک جلد بوده و در موارد دیگر تعدادی از اجزاء با هم یک مجلد را تشکیل می‌داده‌اند. ما نه از تعداد جلد‌های که او در اختیار داشته خبر داریم و نه اینکه چقدر از متن کتاب در اختیارش بوده است. تنها یک بار او از نداشتن جزء خاصی سخن می‌گوید (سعد ص ۱۹۴: ما نذکره من المجلد الثالث فی تفسیر البلخی لان الجزء الثانی ما حصل عندنا). در بیشتر موارد ابن طاووس از تفسیر وی نقد می‌کند.

موارد ذیل نقل شده‌اند: سعد ۱۹۲ - ۱۹۳ = جزء اول (اینجا به معنای جلد)، کراسه اول برگ‌های ۶ - پ، ۷ - ر (قسمتی از مقدمه)؛ سعد ۱۹۳ = جزء اول، کراسه دوم برگ ۶ - پ، کراسه سوم برگ ۳؛ سعد ۱۹۴ = ج ۳ (مجلد)، کراسه چهارم برگ‌های ۵ - پ تا ۶ - ر (آیه ۱۹۵ بقره)؛ سعد ۱۹۵ - ۱۹۶ = جزء چهارم یعنی جزء دوم جلد (مجلد) سوم، کراسه ششم برگ‌های ۲ - ر (آیه ۲۶۰ بقره)، ۵ - ر (آیه ۲۶۲ بقره)؛ سعد ۱۹۷ = جزئی که از جزء سابق الذکر متفاوت است که به آن «الجزء الرابع» اشاره شده، کراسه دوم برگ ۷ - ر (آیه ۱۳۷ نساء)؛ سعد ۱۹۷ = جزء هفتم برگ ۱ (آیه ۶۴ یونس)؛ سعد ۱۹۷ - ۱۹۸ = جزء نهم برگ ۳ - پ تا ۴ - ر (آیه ۱۸ مائده)؛ سعد ۲۰۰ = جزء دهم کراسه هشتم برگ ۸ - پ (آیه ۹۴ انعام)؛ سعد ۲۰۰ - ۲۰۱ = جزء یازدهم برگ‌های ۱ - ۲ (آیه ۱۲۱ انعام)؛ سعد ۲۰۱ = جزء دوازدهم کراسه سوم برگ ۴ - ر، پ (آیه ۱۷۲ اعراف)؛ سعد ۲۰۳ = جزء بیست و یکم برگ ۱ - پ (آیه ۷۷ فرقان)؛ سعد ۲۰۳ = جزء بیست و دوم، کراسه اول برگ ۱ - پ (آیه ۲۶ عنکبوت)؛ سعد ۲۰۴ = جزء بیست و سوم، کراسه اول برگ ۵ (آیه ۳۳ احزاب)، کراسه سوم برگ ۶ - ر (آیه

۵۶ احزاب؛ سعد ۲۰۵ = جزء بیست و چهارم، برگ ۳- ر (آیه ۴۵ یس)؛ سعد ۲۰۵ = مجلد فاقد شماره، جزئی که با سوره ص آغاز شده و با آیه ۲۰ (یا: ۳۴) احقاف پایان می‌یابد، کراسه چهارم (آیه ۷ غافر)؛ سعد ۲۰۶ = همان مجلد فاقد شماره، جزء مشتمل بر سوره‌های محمد تا الرحمن، برگ ۱۲- پ (آیه ۱ فتح)؛ سعد ۲۰۸ = جزء ۳۱ کراسه سوم صفحه آخر (آیه ۸ جن)؛ سعد ۲۰۸-۲۰۹ = جزء سی و دوم، کراسه دوم برگ ۱- پ (آیه ۲ النباء). شیخ طوسی در تبیان قطعاتی از این تألیف نقل می‌کند (مق: تبیان ۱/۱).

۲۳۲. ***- کتاب جمیع ما استخراجته من آراء العلماء فی ممازجة الکواکب
واعمالها / الفضل بن یحیی طاباد

فرج المهموم ۲۰۶

در فرج المهموم* برگ ۱۳۸- ر، بجای «فی ممازجة»، «و ممازجات» و بجای «طاباد»، «طاباو» آمده است. ظاهراً چیزی در باره مؤلف دانسته نیست؛ مق: سزگین ۱۹۶/۷ به نقل از فرج المهموم ۲۰۶.

۲۳۳. *+ الجامع الصغیر / ابوہاشم عبدالسلام بن محمد بن عبدالوہاب الجبائی (م)
(۳۲۱).

طرائف ۱۳۷/۴۴۹

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/۶۲۳-۶۲۴. ابن ندیم (ص ۲۲۲) از این تألیف یاد کرده است. مورد نقل شده که مربوط به «جیش اسامة بن زید» در زمان وفات رسول خدا[ص] می‌باشد با هیچکدام از قطعاتی که Gimaret در "Matériaux" صص ۳۱۶-۳۱۷ از این تألیف نقل کرده، یکی نیست. از این قطعات، بدست می‌آید که این کتاب در «کلام» بوده است.

۲۳۴. *** الجامع الصغیر / یونس بن عبدالرحمن مولی علی بن یقظین (م ۲۰۸)

فرج المهموم ۲، ۲۳-۲۴

سعدالسعود ۷۹-۸۰

درباره مؤلف نک: کشی صص ۴۰۹-۴۱۹؛ نجاشی صص ۴۴۶-۴۴۸ ش ۱۲۰۸؛ طوسی، فهرست صص ۲۱۵-۲۱۸ ش ۸۱۰. ظاهراً این تألیف را شرح حال نویسان مؤلف یاد نکرده‌اند (مگر آنکه این کتاب را با جامع الآثار چهار جزئی که طوسی از آن یاد کرده یکی بدانیم؛ م: ذریعه ۵/۳۰ ش ۱۴۲). ضمن تألیفات یونس که در فهرست نجاشی آمده از «کتاب الجامع الكبير في الفقه» یاد شده است (م: ذریعه ۵/۶۹ ش ۲۶۸) اما از الجامع الصغير او یاد نشده است. مورد نقل شده در فرج المهموم ص ۲ و صص ۲۳-۲۴ یک حدیث (با اندکی اختلاف) نقل شده که ضمن آن امام علی [ع] به عنوان اعلم مردم در دانش نجوم توصیف شده است. در مورد سعد ۷۹ این تألیف (در کنار چند تألیف دیگر) به عنوان کتابهایی که مشتمل بر تفسیر آیه ۳۲ سوره فاطر هستند یاد شده است.

۲۳۵. *** کتاب جامع فی وقف القاری للقرآن / ناشناخته (مروّی از ابوزرعه)

سعدالسعود ۲۴، ۲۸۳

این کتاب از جمله چند کتاب یک مجموعه است که بر مبنای مواد املاء شده ابوزرعه عبدالرحمن بن محمد بن بحلة المقرئ (ناشناخته؛ به نظر نمی‌آید که با ابوزرعه عبدالرحمن بن عمرو بن عبدالله دمشقی مورخ م ۲۸۰؛ م: سزگین ۱/۳۰۲ یکی باشد) تنظیم شده بوده است. این تألیف مربوط به «وَقْف» هائی بوده که در قرائت قرآن وجود دارد. ابن طاووس از آخرین صفحه متن نقل می‌کند. نک ← کتاب (ناشناخته) (مروّی عن ابوزرعة).

۲۳۶. *** کتاب الجواباب الحاضرة فی علل زیج عبدالله بن احمد بن الحسن /

ابوعلی محمد بن عبدالعزیز الهاشمی (زندگی در نیمه اول قرن چهارم)

فرج المهموم ۱۲۸

این عنوان در فرج المهموم* برگ ۸۵ - پ آمده است؛ مق: Matar ص ۳۷۶. عنوان مذکور را به صورت زیر می‌توان ترجمه کرد: «جواب‌های آماده به اشتباهات زیج عبدالله بن احمد بن الحسن»؛ عنوان در فرج المهموم ۱۲۸ (احتمالاً به اشتباه) «فی علاج عبدالله بن احمد بن الحسن» آمده است. این سبب شده (به اشتباه؟) که سزگین تألیف هاشمی را با این عبارت توصیف کند: «یک رساله اخترشناسی که او در آن درباره معالجه طبی شخصی با نام عبدالله بن احمد بن الحسن پیشگوئی‌های دارد (سزگین ۱۶۷/۷). مؤلف (که ابن طاووس او را به عنوان یک عباسی توصیف می‌کند) ریاضی‌دان و منجم بوده است (سزگین ۳۰۵/۵؛ ۲۰۴/۶ - ۲۰۵). او «تعلیل زیج الخوارزمی» (در باره اشتباهات زیج خوارزمی) را نیز نوشته است (سزگین ۲۰۴/۶). ظاهراً «جوابات الحاضره» نیز از همین نوع بوده است. احتمالاً عبدالله بن احمد بن الحسن را باید با ابوالقاسم عبدالله (یا: عبیدالله) بن الحسن معروف به غلام زحل (م ۳۷۶) (مق: Ullmann p. 333؛ سزگین ۱۶۸/۷) یکی دانست گرچه همه آثار منسوب به «غلام زحل» درباره علم نجوم (astrology) هستند نه علم هیئت (astronomy).

۲۳۲۷. ***- کتاب الجواهر / ابراهیم بن اسحاق الصولی

ذریعه ۲۵۶/۵ ش ۱۲۲۲

اقبال ۱۷۰/۳۹۹

ابن طاووس این کتاب را به عنوان آخرین کتاب در یک مجموعه یاد می‌کند که دوست سال قدمت داشته و نخستین کتاب آن «ادب الکتاب» صولی است. هیچیک از نام و عنوان کتاب، در منابع شرح حال نیامده است. آقابزرگ موقتاً این تألیف را با «جواهر الاسرار» ابراهیم بن اسحاق الاحمری (زندگی در قرن سوم) یکی می‌داند (مق: ذریعه ۲۶۱/۵ ش ۱۲۵۴؛ اعیان ۹۴/۵ - ۹۶).

۲۳۲۸. +- جوامع علم (یا: علوم) النجوم و اصول الحركات السماویة / ابوالعباس احمد

بن محمد بن کثیر الفرقانی (زندگی در اواسط قرن سوم)

فرج المهموم ۲۰۶

در باره مؤلف نک: Ullmann ص ۳۵۱؛ DSB ج ۴ صص ۵۴۱-۵۴۵ مقاله «الفرغانی» (از: A. I. Sabra)؛ سزگین ۲۵۹/۵-۲۶۰؛ ۱۴۹/۶-۱۵۱ (با جزئیاتی درباره جوامع در ص ۱۵۰ ش ۱). نسخه ابن طاووس دارای سی فصل بوده است.

۲۳۹. جوامع الجامع فی تفسیر القرآن / ابوعلی الفضل بن الحسن بن الفضل الطبرسی (م ۵۴۸).

ذریعه ۲۴۸/۵ ش ۱۱۹۵

دروع* برگ ۱۱-ر، پ

فلاح السائل ۱۱۵/۱۰۸، ۲۴۱/۲۶۵

سعدالسعود ۹، ۷۹، ۸۰-۸۳، ۸۸

این کتاب ملخص دو تفسیر پیشین مؤلف است یعنی مجمع البیان و الکافی الشافی. کتاب مذکور در مدت یک سال نوشته شده و در ۲۴ محرم ۵۴۳ پایان یافته است (نک: کریمان ۱/۲۷۱-۲۸۱).

قطعات ذیل نقل شده‌اند: سعد ۷۹ (ج ۱، کراسه دهم برگ ۵-پ) = طبرسی، جوامع^۱ صص ۵۶-۵۷ (آیات ۳۳-۳۴ آل عمران)؛ سعد ۸۰ (جلد دوم کراسه هشتم برگ ۲-ر) = جوامع ص ۲۰۵ (آیه ۴۴ هود). در فلاح و سعد ۸۸ عنوان آن «تفسیرالقرآن» آمده است که به احتمال مقصود ابن طاووس، جوامع است نه «مجمع البیان». بنابراین فلاح السائل ۱۱۵/۱۰۸ = جوامع ۴۳۵ (آیه ۵۵ زخرف)؛ فلاح السائل ۲۴۱/۲۶۵ = جوامع ۵۱۵ (آیه ۲ مزمل)؛ سعدالسعود ۸۸ = جوامع ۳۵۰ (آیه ۸۳ قصص). عنوان در سعد ۸۱-۸۲ «جمع الجوامع» آمده که در برخی موارد (به اشتباه [به گفته ذریعه ۱۳۸/۵ و کریمان]) به جوامع اطلاق شده است. در واقع، سعد ۸۱-۸۲ (جلد سوم کراسه یازدهم برگ ۷-ر) = جوامع ۴۰۴ (آیه ۱۷

○. ظاهراً مؤلف از چاپ جدید آن به تحقیق دکتر گرجی که توسط انتشارات دانشگاه تهران منتشر شده آگاهی نداشته است. م

ص). متنی که در دروع* از تفسیر طبرسی نقل شده گویا از افزوده می‌باشد. ابن طاووس، تفسیر طبرسی را شرح کرده و بعضاً از آن انتقاد می‌کند؛ به عنوان مثال در آیه ۱۷ سوره ص، حضرت داود [ع] به عنوان آوَاب توصیف شده که طبرسی آنرا به معنای «پشت کردن به آنچه خداوند دوست ندارد و روکردن به آنچه رضای خدا در آن است» گرفته است. ابن طاووس به این تفسیر اعتراض دارد زیرا معنی ضمنی آن یعنی این که حضرت داود اعمال مذموم انجام داده با عقیده عصمت انبیاء ناسازگار است. ابن طاووس تفسیری ارائه می‌دهد که با عقیده عصمت سازگار است.

۲۴۰. - الجمل و العقود / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۱۴۵/۵ ش ۶۱۵

کشف المحججه ۱۲۹ - ۱۳۰

ابن طاووس این کتاب را به عنوان نخستین کتاب فقهی که آن را خوانده یاد می‌کند. این قابل درک است زیرا «جَمَل» تألیفی است کوتاه که مقدمه خوبی برای موضوع عبادات و فروع فقه می‌باشد نیز نک: مدرسی صص ۶۳ - ۶۴.

۲۴۱. ** جزء / مروی از ابوالعباس محمد بن جعفر بن الحسن الرزّاز (زندگی در اواخر قرن سوم)

الیقین ۴۵۶/۱۷۴

درباره «الرزاز» مق: قهپائی ۱۷۵/۵؛ ۱۱۴/۶. ابن طاووس یک نسخه قدیمی از این تألیف داشته که دارای احادیثی درباره نامیده شدن امام علی [ع] به امیرالمؤمنین توسط رسول خدا [ص] بوده است.

۲۴۲. *** جزء / مروی از ابوالحسن (بن علی) بن محمد بن عبدالوهاب (زنده در ۳۴۰)

فرج المهموم ۲۲۵ - ۲۲۶

احتمالاً راوی یکی از فرزندان ابواحمد علی بن محمد بن عبدالوهاب بن بَجَلَه الکاتب المروزی (م ۲۹۱) بوده است؛ مق: تاریخ بغداد ۱۲/۶۱ - ۶۲. آگاهی‌هایی که در فرج‌المهموم آمده کاملاً روشن نیست. ابن طاووس در آغاز می‌گوید قطعه نقل شده (که در آن امام حسن [ع] آگاهی از غیب را به معاویه ثابت می‌کند) از جزئی مربوط به مجلدی بوده که اولین تألیف آن «مختصر فیه ادعیه و عُوذ» بوده است. این مختصر را محمد بن علی بن الحسین بن مهزیار در سال ۴۴۸ کتابت کرده بود. اما بعد از نقل آن مورد، ابن طاووس چنین اشاره می‌کند که از «مختصر» نقل شده و می‌افزاید: تعدادی از کلمات از مختصر سقط شده است. پس از آن، متن را از روایت ابن عیاش جوهری تکمیل می‌کند. بنابراین دو احتمال وجود دارد: یا اینکه ابن طاووس به اشتباه به جزء به عنوان مختصر اشاره می‌کند و یا اینکه هر دو عنوان مربوط به یک تألیف‌اند (که در این صورت ← «مختصر فیه ادعیه و عُوذ» را باید از فهرست حذف کرد). قطعه‌ای که در فرج‌المهموم نقل شده در بحار ۴۳/۳۲۹ آمده است.

۲۴۳. *** جزء / مروی از ابوالعلاء الحسن بن احمد بن الحسن العطار الحافظ الهمدانی (م ۵۶۹)

سعدالسعود ۱۹۱

الیقین ۱۸۶ - ۱۸۷ / ۴۸۵ - ۴۸۶

در بحار ۳۸/۱۲۵ (به نقل از الیقین) به این تألیف با عنوان «کتاب» اشاره شده است. بنا به گفته ابن طاووس این «جزء» بیش از ده برگ (قوالم) و مربوط به تولد امام علی [ع] (مولد مولانا امیرالمؤمنین [ع]) بوده است (در «آل یاسین» ش ۴۵۸ همین را عنوان تألیف دانسته است). در سعد عنوانی نیامده و ابن طاووس تنها می‌گوید: ابوالعلاء روایتی مبنی بر اینکه عیسی [ع] «دجال» را خواهد کشت روایت کرده است. این ارجاع می‌تواند به تألیف دیگری باشد.

۲۴۴. *** جزء / مروی از قاضی ابو عبدالله محمد بن عبدالله بن الحسین الجعفی

معروف به ابن الهروانی (یا الهراوی) (م رجب ۴۰۲)

الیقین ۱۶۶ - ۱۷۳

بر روی این «جزء» سماعی که تاریخ جمادی الثانی ۴۰۲ را داشته بوده است. دربارهٔ راوی که کوفی و حنفی بوده نک: تاریخ بغداد ۴۷۲/۵ - ۴۷۳؛ سمعانی ۴۰۲/۱۳ - ۴۰۳؛ ابن ابی الوفاء ۶۵/۲. سه مورد نقل شده مشتمل بر روایات ملاحم و فتن (حدیث الرايات)، و خطبةٔ ابی بن کعب و بریدهٔ الاسلامی در دفاع از حق علی [ع] می باشد.

۲۴۵. + جزء / مروی بوسیله ابوبکر احمد بن جعفر بن حمدان بن مالک القطعی (م

۳۶۸

الیقین ۱۶۶ / ۴۴۲

در الیقین ۱ «قطیفی» آمده و عنوان درست در الیقین ۲ آمده و همین قطعه در بحار ۵/۸ نقل شده است. درباره مؤلف نک: سزگین ۲۰۰/۱. این باید تحقیق شود که نسخه ظاهریه با عنوان «الجزء المعروف بالف دینار» (نک: سزگین) همین تألیفی است که ابن طاووس از آن نقل کرده یا نه.

۲۴۶. ***؟ جزء / مروی از جعفر بن الحسین بن عبدربه

الیقین ۱۷۳ - ۱۷۴ / ۴۵۴ - ۴۵۵

این جزء (که روای آن ناشناخته است) در همان مجلدی که جزء مروی از ابن الهروانی در آن بوده قرار داشت (نک: فهرست ذیل مورد)؛ قطعه نقل شده توضیح می دهد که چگونه یک یهودی بعد از مشاهده معجزه ای از امام علی [ع] اسلام آورد.

۲۴۷. ***+ جزء / ناشناخته (قرن چهارم؟)

الیقین ۱۶۵ / ۴۴۰ - ۴۴۱

حدیثی که از این جزء روایت شده (در باره نامیدن امام علی [ع] به امیرالمؤمنین توسط جبرئیل است) به روایت ابوبکر بن ابی داود السجستانی (م ۳۱۶) می باشد.

۲۴۸. جزء فی فضل امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب [ع] / ابوعلی الحسن بن ابی البرکات

علی بن الحسن بن علی بن عمار (م ۵۶۸؟)

ذریعه ۱۰۲/۵ ش ۴۲۵

الیقین ۱۴۱/۳۹۱-۳۹۲

مجلسی در بحار ۳۷/۴۷ و عاملی، اثبات ۴/۱۷۲ (هر دو به نقل از الیقین) از این تألیف با عنوان «کتاب» یاد می‌کنند. عنوان آن در ذریعه «جزء فی فضائل علی [ع]» آمده است. بنابه گفته الیقین، این تألیف محتوی دوازده حدیث بوده است. نسخه ابن طاووس توسط علی بن احمد بن ابی الحسن (یا: حسین) البوارحی (کذا فی الاصل) (البوازجی؟) از روی دستنوشته مؤلف کتابت شده بوده است. احتمالاً مؤلف «الحسن بن علی بن الحسن بن علی بن عمر بن علی الانصاری المغربی» بود که در بطلیوس «بَدَجَزْ» به دنیا آمده بود. وی به شرق مهاجرت کرده و در سن هشتاد سالگی در سال ۵۶۸ وفات کرد (نک: صفدی ۱۲/۱۴۵-۱۴۶؛ ابن الاثیر، اللباب ۱/۱۳۰؛ سمعی ۲/۲۵۹-۲۶۰). تاریخ وفات او را ۵۴۸ یاد کرده اما لباب آن را رد کرده است. باید یادآور شد که نام پدر مغربی در هیچ جا به عنوان ابوالبرکات نیامده است و نام جد اعلای او در الیقین عمار یاد شده (نه عمر)؛ همچنین مؤلف، در الیقین، از پدر خود در ۷ شوال ۵۰۱ زمانی که المغربی سیزده ساله بود روایت می‌کند.

209

۲۴۹. الکافی / ابو جعفر محمد بن یعقوب الكلینی (م ۳۲۹)

ذریعه ۱۷/۲۴۵ ش ۹۶

فتح الابواب ۱۸۲-۱۸۳، ۱۸۵-۱۸۶، ۲۲۷-۲۲۸، ۲۳۲، ۲۹۲، ۳۰۵

الدروع* برگهای ۷-ر، پ، ۱۰-ر

فلاح السائل ۱۲/۹-۱۰، ۷۳/۷۰، ۹۲/۹۷، ۱۰۴/۹۹، ۱۰۸/۱۰۲،

۱۲۴/۱۱۶، ۱۳۲-۱۳۵/۱۲۴-۱۲۶، ۱۵۸-۱۶۱/۱۴۶-۱۴۹، ۱۶۵-

۱۶۷/۱۵۲-۱۵۴، ۱۸۷-۱۸۸/۱۷۱-۱۷۲

بحار ۸۷/۸۰-۸۱ [ند فلاح ۱۹۵/۱۷۹] فلاح ۲۱۱-۲۱۲/۱۹۳-۱۹۴،

۲۲۰- ۲۲۱/۲۰۱-۲۰۲، ۲۲۷/۲۰۷، ۲۳۱/۲۱۰

غیاث سلطان الوری ۵، ۸

اقبال ۶۹/۵۹۸، ۱۰۴/۶۲۷، ۱۶۷/۶۷۵-۶۷۶، ۲۲۹- ۲۳۰/۴-۵،

۲۴۵- ۲۴۶/۱۵، ۲۴۸- ۲۴۹/۱۷، ۲۵۴- ۲۵۵/۲۱، ۳۰۳- ۳۰۵/۶۴

- ۶۵، ۳۲۵- ۳۲۶/۸۲- ۸۳، ۳۳۲/۸۶، ۳۳۷- ۳۴۱/۸۹- ۹۳،

۳۳۰/۱۰۹، ۴۲۳- ۴۲۴/۱۹۴- ۱۹۵، ۳۱۰/۵۲۵، ۳۳۰/۵۴۶،

۳۳۱/۵۴۸-۳۳۲

جمال الاسبوع ۳۶۲، ۳۶۷، ۴۴۳- ۴۴۵، ۵۲۰- ۵۲۱

کشف المحجة ۳۵

مهج الدعوات ۲۱۲، ۳۳۲

محاسبة النفس ۱۳/۴-۵، ۱۵- ۱۶/۶، ۲۵- ۲۶/۱۴، ۳۰/۱۷

فرج المهموم ۸۵- ۹۱، ۱۱۷- ۱۱۸

این قدیمی ترین کتاب از کتب اربعه است و در همان زمان در کتابخانه ابو غالب زراری (م ۳۶۸) بوده است (نک: رساله ابن غالب زراری الی ابنه،^{۱۰} بحرانی، الکشکول

۱/۱۹۷؛ مق: 135: "Uşūl," p. 135). شیخ طوسی اولین بار بطور گسترده از آن در

تالیفات فقهی خود نقل کرده است؛ مق: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «الکلینی» (از: W.

Madelung). بعد از آن «طبرسی» از آن برای شرح حال امامان بهره گرفت (نک: طبرسی،

اعلام صص ۲۰۷، ۲۱۶- ۲۱۷، ۲۵۷- ۲۵۸، ۲۶۵- ۲۶۶، ۲۷۳- ۲۷۴، ۲۸۰-

۲۸۳، ۲۸۹، ۳۰۰، ۳۱۵- ۳۲۰، ۳۲۶، ۳۴۵- ۳۵۰، ۳۵۹- ۳۶۱، ۳۶۵- ۳۶۶،

۳۶۸- ۳۷۱، ۳۷۵- ۳۸۰، ۳۸۶- ۳۹۰، ۴۲۱- ۴۲۲، ۴۴۱، ۴۴۵- ۴۴۹، ۴۵۲-

۴۵۳). تالیفات ابن طاووس نشانگر استمرار شهرت الکافی است. ابن طاووس در بیشتر

موارد عنوان یا بایی که از آن نقل می کند به دست داده است. عناوین خاصی که یاد شده

عبارتند از: کتاب الدعاء، کتاب فضل القرآن، کتاب الحج، کتاب الحجة، کتاب الایمان و

الکفر، کتاب الجنائز، کتاب الصلاة و کتاب الصیام (یا: الصوم). جلد هشتمین و آخرین

جلد با عنوان «الروضة» یاد شده است.

در ارزیابی اجمالی ابن طاووس از کلینی (کشف ۱۵۹) او تاریخ درگذشت وی را ۳۲۸ می‌داند. این با آنچه که در فهرست طوسی (صص ۱۶۵ - ۱۶۶ ش ۶۰۳) آمده موافق می‌باشد و مخالف با (آنچه معتبرتر است) تاریخ ۳۲۹ است که نجاشی (صص ۳۷۷ - ۳۷۸ ش ۱۰۲۶) و طوسی در رجال (ص ۴۹۵ ش ۲۷) بدست داده‌اند. مة: اقبال ۲۵۴/۲۱؛ در آنجا ابن طاووس همه تألیفات کلینی را معتبر دانسته است.

۲۵۰. ***- الکافی فی الاستدلال / ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان الکرّاجکی (م)
(۴۴۹)

ذریعه ۲۴۵/۱۷ ش ۹۳

210

اقبال ۶/۲۳۲

عنوان مذکور در اقبال و ریاض (۵/۱۴۱، به نقل از اقبال) آمده است. آقا بزرگ با استناد به نسخه دیگری از اقبال، عنوان را «الکافی فی الاستدلال بصحة الرؤيا و دخول النقص» یاد می‌کند. این تألیف با اسامی دیگری نیز معروف است از جمله: الکافی بصحة القول برؤية الهلال. این کتاب که در مصر تألیف شده مشتمل بر صد برگ بوده است (مستدرک چ سنگی ۴۹۸/۳).

بنا به گفته اقبال ۶/۲۳۲، وی در کتابی که پیشتر نگاشته (ابن طاووس آنرا نمی‌شناساند اما به احتمال قریب به یقین «مختصر البیان عن دلالة شهر رمضان» می‌باشد. نک: ذریعه ۱۸۳/۲۰ ش ۲۴۹۸؛ کتاب [الکرّاجکی]) از این نظر ابن قولویه دفاع کرده است که ماه رمضان همیشه سی روز می‌باشد. وی (کرّاجکی) در کافی خود به هر روی این نظر را رد کرده و گفته است که آغاز ماه رمضان بوسیله رؤیت ثابت می‌شود و این نشان می‌دهد که این ماه می‌تواند سی یا بیست و نه روز باشد. مة: بطور کلی دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «هلال» [از: J. Schacht].

۲۵۱. کمال (یا: اکمال) الدین و تمام (یا: اتمام) النعمة / ابوجعفر محمد بن علی ابن

بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲/۲۸۳ ش ۱۱۴۷؛ ۱۶/۸۰ ش ۴۰۲، ۱۸/۱۳۷ [ش ند]

کشف المحجة ۵۳

مهج الدعوات ۳۳۲-۳۳۳

فرج المهموم ۱۸۷-۱۸۹

سعد السعود ۲۳۳-۲۳۵

طرائف ۱۸۳ / [ند ۴۵]

این تألیف با چند عنوان یاد شده: کتاب الغیبة (کشف ۵۳، مهج ۳۳۲، فرج المهموم ۱۸۸)؛ الکمال فی الغیبة (فرج المهموم ص ۱۸۷)؛ کمال النعمة و [کذا فی الاصل] فی الغیبة (فرج المهموم * برگ ۱۲۴ - پ)؛ کمال الدین و تمام النعمة (طرائف * برگ ۴۳ - ر، پ؛ طرائف ** برگ ۵۵ - ر) فی الغیبة (سعد ۲۳۳)؛ و اکمال الدین و اتمام النعمة (طرائف ۱). ابن طاووس در سعد ۲۳۳ از این کتاب به توسط روایت شفاهی از استاد خود اسعد بن عبدالقاهر الاصفهانی نقل می‌کند در صورتی که در سعد ۲۳۴ بنظر می‌رسد که بطور مستقیم از آن نقل می‌کند. در کشف و طرائف ۱ گفته شده است که این تألیف روایاتی درباره حضرت مهدی [ع] دارد اما روایتی از آن نقل نکرده است (مق: طبرسی، اعلام، که در آنجا این کتاب منبع مهمی درباره «مهدی» [عج] است؛ نک: صص ۳۹۰-۴۰۹، ۴۱۸-۴۲۰، ۴۳۹-۴۴۰، ۴۵۰-۴۵۱، ۴۵۳-۴۵۴).

۲۵۲. ** کتاب کمال شهر رمضان / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۱۸/۳۴۰ ش ۳۸۴

فلاح ۱۲-۱۳/۱۰

اقبال ۲۳۱-۲۳۲/۵-۶، ۱۳/۲۴۳

این عنوان در فلاح و اقبال ۱۳/۲۴۳ آمده است (در اقبال ۱ ص ۲۴۳ به اشتباه «عمل» به جای «کمال» آمده است). در اقبال ۲۳۱-۲۳۲/۵-۶ عنوان «لمح البرهان» یاد شده؛ آقا بزرگ (که به لمح البرهان فی عدم نقصان شهر رمضان اشاره کرده) فرض کرده

است که کمال شهر رمضان و لمح البرهان دو عنوان یک کتاب هستند. احتمالاً او در این اظهار نظر محق باشد اما اندک تردیدی باقی می ماند زیرا وقتی ابن طاووس در اقبال ۱۳/۲۴۳ به «کمال» ارجاع می دهد نمی گوید که او پیش از آن در این تألیف از آن نقل کرده گرچه وی پیش از آن از لمح البرهان نقل کرده است (اقبال ۲۳۱-۲۳۲/۵-۶). در اقبال ۵/۲۳۱ از قول مفید آمده است که کتاب را در ۳۶۳ نوشته است؛ به گفته ابن طاووس مفید در «لمح» از موضع ابن قولویه و دیگران که ماه رمضان همیشه سی روز است دفاع کرده است. بعدها مفید موضع خود را عوض کرده و در «مصاییح النور» با محمد بن احمد بن داود القمی موافقت کرد که ماه رمضان با رؤیت هلال آغاز می شود و می تواند بیست و نه یا سی روز باشد (نک: اقبال ۶/۲۳۲).

211

متن نقل شده در اقبال ۱۳/۲۴۳ تصحیف شده است. بجای نام مؤلف، کلمه «الفشتین» آمده و در حاشیه آمده که «کذا فی النسخ». اما هویت او را می توان از روی فلاح اثبات کرد؛ در آنجا همان قطعه ای که در اقبال ۱۳/۲۴۳ آمده نقل شده است. در این نقل، مفید از محمد بن سنان (م ۲۲۰؛ مق: Strothmann, index) به بزرگی یاد می کند. مامقانی که این قطعه را نقل کرده (تنقیح ش ۱۰۸۲۰) به این تألیف با عنوان «کمال شهر رمضان و نقصانه» اشاره می کند. نیز نک: McDermott ص ۳۶، ش ۱۰۶ (به نقل از ذریعه تنها از «لمح البرهان» یاد شده است).

۲۵۳. کتاب (کمال) (یا: کامل) الزیارات (یا: الزیارة) / ابوالقاسم جعفر بن محمد بن جعفر ابن قولویه (م ۳۶۸ یا ۳۶۹).

ذریعه ۱۷/۲۵۵ ش ۱۳۹

اقبال ۲۰۶/۷۱۰

مصباح الزائر* ۲۹۳-۲۹۷، ۳۹۴-۳۹۶

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۵۴۴؛ نام وی در اقبال تنها ابوالقاسم آمده و نام کامل وی در حاشیه اقبال ۱ (و نیز در مصباح الزائر*) یاد شده است. عنوان کتاب در اقبال «کتاب الزیارات» (همانطور که در نجاشی) و در مصباح الزائر* «کمال الزیارات» آمده است.

روایت نقل شده در اقبال (از امام صادق [ع]) مربوط است به فضیلت احیای شب نیمه شعبان با نماز خواندن در کربلا (= ابن قولویه، کامل الزیارات، تحقیق: عبدالحسین الامینی التبریزی، نجف ۱۳۵۶ ص ۱۸۱). مورد نقل شده در مصباح الزائر* ۲۹۳ - ۲۹۷ مشتمل بر زیارتی است که باید در مشهد امام رضا [ع] خواند (= کامل الزیارات صص ۳۰۹ - ۳۱۳). مورد نقل شده در مصباح الزائر* ۳۹۴ - ۳۹۶ مشتمل بر احادیثی درباره زیارت قبر امام حسین [ع] است. این روایات در کامل الزیارات در صص ۵۱، ۵۰، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۹۳، ۳۳۰ به ترتیب آمده است.

۲۵۴. + الکامل / ابوالعباس محمد بن یزید المبرد (م ۲۸۵)

طرائف ۱۲۱/۴۰۱ - ۱۲۲

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۱۰۹ - ۱۱۰؛ ذیل ۱/۱۶۸ - ۱۶۹. عنوان تألیف در Sbath (ص ۴۱ ش ۷۳۴) الکامل فی الادب یاد شده؛ قطعه نقل شده (سخنان انتقاد آمیز ابوبکر از مهاجرین) در ۱/۵ چ Wright از کامل آمده است (لایپزیک ۹۲ - ۱۸۶۴).

۲۵۵. * کتر الفوائد / ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان الکرآجکی (م ۴۴۹)

ذریعه ۱۸/۱۶۱ ش ۱۱۹۵

فلاح ۲۳ - ۲۵/۲۰

فرج المهموم ۶۰ - ۷۴

التحصین ۵۶۷

همانطوری که عبدالله نعمة در چاپ کتر (بیروت ۱۴۰۵) یاد آور شده نقلهایی که در فلاح ۱ و فرج المهموم آمده در نسخه‌های باقی مانده کراچکی نیامده است. نعمة این قطعات را در پایان چاپ خود آورده؛ اولی را از «الانوار» شیخ عباس قمی (نک: ص ۱۴۲ - ۱۴۳ در چاپ بی تاریخ مشهد) (کتر ۲/۲۲۳ - ۲۲۴) و دومی را از فرج المهموم (کتر ۲/۲۲۴ - ۲۳۸) نقل کرده است. شیخ عباس قمی نمی‌گوید که این قطعه

را از کجا نقل کرده ولی ممکن است او از جزء اول فلاح برگرفته باشد گرچه امکان اخذ از نسخه‌ای از کتبخانه دارای این عبارت بوده را نمی‌توان منتفی دانست. مورد نقل شده در فرج‌المهموم در بحار ۲۹۳/۵۸ - ۲۹۸ نقل به معنی شده است. در اینجا نیز ناممکن است روشن کرد که آیا مجلسی از نسخه‌ای از کتبخانه مشتعل بر این قطعه بوده استفاده کرده یا از فرج‌المهموم. حدس «نعمه» این است (مقدمه کتبخانه ۲۵/۱ ش ۷۵) که مورد نقل شده در فرج‌المهموم (۶۰ - ۷۴) در واقع مشتعل بر قطعه بزرگی از «رسالة فی الرد علی المنجمین» کسراجکی است که یکی از چندین تألیف او بوده که در کتبخانه درج شده است. مة: مستدرک چ سنگی ۴۹۹/۳.

ابن طاووس در التحصین ۵۶۷ به روایتی که پیش از آن در الیقین نقل کرده ارجاع می‌دهد و در باره آن می‌گوید که آن را از کتبخانه الفوائد نقل کرده؛ اما در الیقین حدیث مورد نظر از «المائة حدیث» ابن شاذان (نک: فهرست ذیل مورد؛ مة: الیقین ۵۷ - ۵۸ / ۲۳۹ - ۲۴۰) نقل شده است.

۲۵۶. ***؟ کتاب کتبخانه الیواقیت / ابوالفضل بن محمد الهروی (م. ح. ۴۲۰؟)

ذریعه ۱۷۰/۱۸ ش ۱۲۳۶

اقبال ۴۱۶ - ۴۱۷/۱۸۶

آقابزرگ عنوان را «کتبخانه الیواقیت فی الادعیة و الاعمال» یاد می‌کند. ابهاماتی در هویت مؤلف وجود دارد. حاجی خلیفه تألیفی با عنوان کتبخانه الیواقیت یاد کرده بدون یاد از مؤلف (۲/ ۱۵۲۰ = تحقیق فلوگل ۲۵۸/۵). نسخه Br. Lib. Or. 11,340 مشتعل بر کتاب کتبخانه الیواقیت عبدالکریم بن هوازن القشیری است (مة: بروکلیمان، ذیل ۱۲۳۲/۳ [۷۷۲])؛ اما این نسخه فاقد نقل اقبال است و واضح است که تألیف دیگری است. این نامحتمل است که مؤلف تألیفی که ابن طاووس از آن نقل کرده عبدالله بن محمد الانصاری (م ۴۸۱) باشد (در باره او نک: ← کتاب الاعتقاد)؛ علاوه بر اینکه نام او کاملاً متفاوت است، روشن نیست که او تألیفی با این عنوان نوشته باشد. همین اشکالات بر ابوالفضل اسماعیل بن احمد بن محمد السمسار الهروی (زنده در ۴۳۷) که در تاریخ

بغداد ۳۱۴/۶ - ۳۱۵ از او یاد شده نیز منطبق است. محتمل‌ترین کاندیدا برای این کتاب ابوالفضل محمد بن احمد بن محمد الحافظ الهروی الجارودی (م. ح. ۴۲۰؛ نک: فارسی، سیاق، برگ ۴ - ر، پ؛ سمعانی ۱۶۷/۳؛ ابن اثیر، لباب ۱/۲۴۹ - ۲۵۰) می‌باشد. ولی ما از تألیفاتی که احتمالاً داشته آگاهی نداریم. ابن طاووس چهار حدیث نبوی و روایتی از امام باقر [ع] را درباره فضیلت شب قدر نقل می‌کند.

۲۵۷. + الكشف و البيان فی تفسیر القرآن / ابواسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم
التعلی (م ۴۲۷)

اقبال ۶۶۹ - ۶۷۱/۶۵۷ - ۴۵۹، ۷۵۶/۵۲۶

سعدالسعود ۷۲

طرائف ۱۷ - ۶/۲۱ - ۷، ۱۱/۳۷ - ۱۲، ۳۹ - ۱۲/۴۰ - ۱۳، ۴۵ -
۴۸/۱۳، ۵۸، ۱۳/۵۹ - ۱۵، ۱۶، ۶۹ - ۷۰ / [ند ۱۸]، ۲۰/۷۹، ۸۳ -
۸۴/۲۱، ۹، ۱۰۱/۲۴ - ۱۰۷، ۱۰۹ - ۲۶/۲۷، ۱۱۲ - ۱۱۳/۲۷ - ۲۸،
۱۲۱ - ۱۲۳/۲۹، ۳۰/۱۲۵، ۱۲۷ - ۱۲۸/۳۰ - ۳۱، ۳۱/۱۳۱، ۱۳۵ -
۱۳۶/۳۳، ۱۴۵/۳۴ - ۱۵۱، ۱۵۳/۳۷ - ۱۵۹، ۱۶۰/۳۹، ۱۶۲/۴۰،
۱۶۹/۴۲، ۱۷۶ - ۱۷۷/۴۴ - ۴۵، ۱۷۹ / [ند ۴۵]، ۲۰۳/۵۳،
۲۶۳/۷۴، ۳۰۱ - ۳۰۲/۸۵، ۱۱۹/۳۹۵ - ۱۲۰، ۱۲۰/۳۹۷،
۱۳۴/۴۴۱، ۱۴۱/۴۶۰ - ۱۴۲، ۴۹۰ - ۴۹۱/۱۵۲.

در باره این تألیف (که تعدادی از نسخه‌های آن باقی مانده) نک: بروکلیمان ۱/۴۲۹،
ذیل ۱/۵۹۲. مقدمه آن توسط I. Goldfeld تحقیق شده است

(*Qur'ānic Commentary in the Eastern Islamic Tradition of the First Four Centuries of the Hijra*, Acre, 1984).

در اقبال و سعد از آن با عنوان تفسیر ثعلبی یاد شده، همانطور که غالباً در طرائف نیز با همین عنوان آمده است. مؤلفین شیعه بدلیل تمایلات علوی آن، از آن استفاده کرده‌اند؛ این کتاب همراه «الوسیط فی تفسیر القرآن» منبع مهمی برای کتاب عین العبرة فی غُبن

العترة از احمد برادر ابن طاووس است (نجف ۱۳۶۹). برخی از نقلهای طرائف از این کتاب به توسط ابن بطریق در عمده می‌باشد. نیز نک: ← مختصر تفسیر الثعلبی.

۲۵۸. * کشف المخفی (یا: الخفی) فی مناقب المهدی / ابوالحسن یحیی بن الحسن

بن الحسين الحلّی الواسطی ابن البطریق (م ۶۰۰ یا شعبان ۶۰۶)

ذریعه ۱۸/۵۹ ش ۶۶۵؛ ۲۶/۳۱۳ ش ۱۵۷۴

طرائف ۱۷۹ - ۴۵/۱۸۰

در باره مؤلف نک: عاملی، امل، ۲/۳۴۵؛ ریاض ۵/۳۴۵ - ۳۵۹؛ روضات ۸/۱۹۶ - ۱۹۷؛ مستدرک چ سنگی ۳/۴۷۶؛ الثقات ۳۳۷ - ۳۳۸؛ نیز مة: باب سوم فصل سوم. عنوان کتاب در طرائف به صورت فوق و نیز «المخفی عن اخبار المهدی» آمده است. عنوان دیگر عبارت است از «المخفی فی مناقب المهدی» (ذریعه ۲۶/ به نقل از ج ۳ ریاض الابرار فی مناقب الائمة الاطهار از نعمة الله جزائری). ابن طاووس درباره آن می‌گوید که مشتمل بر ۱۱۰ (در طرائف چ ۲: ۱۲۰) حدیث در باره حضرت مهدی (عج) از مصادر اهل سنت است. وی به علت تقیّه یا عدم آگاهی، نامی از مؤلف به میان نیاورده و تنها می‌گوید که کتابی شیعی می‌باشد. هویت مؤلف (که در ذریعه نیامده) برای نسلهای بعدی نامعلوم بوده است. در ریاض (۶/۴۸) کتاب کشف در فهرست تألیفات فاقد نام مؤلف آمده است. محمد بن عبدالنبی النیشابوری اخباری (م ۱۲۳۳) این کتاب را به عنوان نمونه یک تألیف سنی در باره حضرت مهدی (عج) یاد می‌کند (روضات ۷/۱۳۵). این کتاب در فهرست تألیفات ابن بطریق در عاملی امل، ۲/۳۴۵ نیامده است. نام مؤلف در پاورقی محقق بر طرائف ۱ ص ۱۷۹ آمده اما از منبع آن یاد نشده است. شواهد مناسبی برای پذیرش اینکه کتاب از ابن بطریق است وجود دارد: ○ در طرائف ۱ ص ۱۷۹ - ۱۸۰ (= طرائف* برگ ۴۲ - ر، پ/ طرائف** برگهای ۵۳ - پ الی ۵۴ - ر) و همینطور در نسخه‌ای که بیاضی (صراط ۲/۲۴۳) به آن اشاره کرده و نیز

○ در فهرست تألیفات ابن بطریق که در آغاز چاپ جدید عمده (تهران ۱۳۷۱) صص ۳۰ - ۳۱

آمده از کشف المخفی یاد نشده است. م

آنچه مجلسی (بحار ۵۱/۱۰۵ - ۱۰۶) و آقابزرگ از جزئیات منابع مورد استفاده کشف یاد کرده‌اند (این مواد از طرائف ۲ سقط شده) نشان می‌دهد که بیشتر این منابع از جمله «کتاب المصاییح» بغوی و «الجمع بین الصحاح الستة» از عبدری مورد استفاده ابن بطریق در العمده و الخصائص بوده است.

۲۵۹. ⁺الكشاف عن حقائق التنزيل / ابوالقاسم محمود بن عمر بن محمد (یا: احمد) الزمخشری (م ۵۳۸)

اقبال ۶۷۱/۴۵۸ - ۴۵۹، ۷۴۰ - ۷۴۱/۵۱۳ - ۵۱۴، ۷۵۶/۵۲۶،

۷۵۸/۵۲۸ - ۵۲۹

فرج المهموم ۲۸

سعد السعود ۱۳ - ۱۴، ۴۳، ۶۵، ۷۹، ۹۱، ۱۲۸ - ۱۴۲، ۱۴۵، ۱۶۲، ۱۷۵

طرائف ۴۲ - ۴۳ / [ند ۱۳]، ۴۷ / [ند ۱۳]، ۱۰۹ - ۱۱۰ / [ند ۲۷]، ۳۰۳ /

[ند ۸۶]، ۳۸۰ / [ند ۱۱۴]، ۳۸۹ / [ند ۱۱۷]، ۴۷۱ / [ند ۱۴۴]

همینطور نک: Sbath (ص ۴۱ ش ۷۳۷)؛ در آنجا از این کتاب با عنوان «الكشاف فی تفسیر القرآن» یاد شده است. در سعد ۱۲۸ آمده که زمخشری به کتاب خود عنوان «الكشاف عن حقائق التنزيل و عنوان التأویل فی وجوه التأویل» داده است. ابن طاووس درباره زمخشری می‌گوید: وی گرچه یک عالم بارز سنی (من اعیان رجال اهل الخلاف) بوده اما تمایل به انصاف (بمیل الی الانصاف) (سعد ۱۳۱) (همچنین سعد ۱۶۲: لایخفی فضله عند ذوی الانصاف) داشته است. (مق: قضاوت تند علامه حلی در باره وی (وکان من اشد الناس عناداً لاهل البيت) (نهج ص ۲۲۷).

ابن طاووس نسخه‌ای ۹ جلدی از کشف داشته؛ برخی از این جلدها باید حجم قابل ملاحظه‌ای داشته باشد. او از کراسه هیجدهم جلد ششم نقل می‌کند (سعد ص ۱۳۷ - ۱۳۸، آیه ۱۶ نمل)، کراسه نوزدهم جلد اول (سعد ۱۲۹ - ۱۳۰، آیه ۲۳۸ بقره) و کراسه بیستم جلد چهارم (سعد ۱۳۵ - ۱۳۶، آیه ۲۷ ابراهیم). ابن طاووس در سعد ۱۲۸ - ۱۴۲ یک تا سه قطعه از هر جلد نقل و در ادامه توضیحاتی درباره آن آورده

است. مورد نقل شده در اقبال ۷۴۰ - ۷۴۱/۵۱۳ - ۵۱۴ و طرائف ۱ ص ۴۲ - ۴۳، هر دو مشتمل بر تفسیر زمخشری از آیه مباحله (آل عمران / ۶۱) می‌باشد. در طرائف ۱ ص ۳۰۳ عنوان آن «کتاب الاکتاب» (کذا فی الاصل) آمده است. این اشتباه باید در آغاز صورت گرفته باشد چون در نقل بحار (۱۴۸/۳۵) از آن نیز آمده است. دو بیت ابوطالب که از آنجا نقل شده، در تفسیر زمخشری از آیه ۲۶ انعام آمده است (الکشاف، قاهره ۱۳۸۵، ۱۲/۲) و از آنجا این دو بیت (با سه آیه فوق‌الذکر) در سعد ۱۳۳ نقل شده است.

۲۶۰. * الخرائج و الجرائح / قطب‌الدین سعید بن هبة الله راوندی (م ۵۷۳)

ذریعه ۱۴۵/۷ ش ۸۰۲

جمال‌الاسبوع ۲۷ - ۲۸

کشف المحجّة ۱۵۳/۳۵ - ۱۵۴

فرج‌المهموم ۲۲۲ - ۲۲۳، ۲۲۷ - ۲۲۹، ۲۳۴ - ۲۳۹، ۲۴۸ - ۲۵۸

نام مؤلف در کشف، «هبة الله الرواندى» (کشف ص ۳۵) و «هبة الله بن سعیدالراوندی (کشف ۱۵۳) آمده است. (نک: ← فقه القرآن). نام کتاب در کشف ۳۵ «کتاب المعجزات» آمده است. موارد نقل شده معجزات رسول خدا [ص] (فرج‌المهموم ۲۲۲ - ۲۲۳)، امام علی [ع] (فرج‌المهموم ۲۲۳)، امام حسین [ع] (فرج‌المهموم ۲۲۷ - ۲۲۸)، امام سجاد [ع] (فرج‌المهموم ۲۲۸)، امام باقر [ع] (فرج‌المهموم ۲۲۹) امام هادی [ع] (جمال، کشف، فرج‌المهموم ۲۳۴ - ۲۳۶) امام عسکری [ع] (فرج‌المهموم ۲۳۷ - ۲۳۹) و حضرت مهدی (عج) (فرج‌المهموم ۲۳۹، ۲۴۸ - ۲۵۸) می‌باشد.

نسخه ابن طاووس باید اندکی از چاپ سنگی الخرائج (بمبئی ۱۳۰۱) اختلاف داشته باشد: اولاً: دو مورد نقل شده (کشف ۱۵۳ - ۱۵۴، فرج‌المهموم ۲۲۲ - ۲۲۳) در آن چاپ نیامده است؛ و مورد سوم (فرج‌المهموم ۲۴۸ - ۲۵۲) بطور ملخص آمده است (نک: الخرائج ۶۹ - ۷۰). ثانیاً: نسخه ابن طاووس به اجزائی تقسیم شده بوده است (در فرج‌المهموم ۲۴۸، ۲۵۳، ۲۵۶، ۲۵۸، او به الجزء الاول در فرج‌المهموم ۲۵۷

به الجزء الثانی اشاره می‌کند) و این تقسیم در چاپ بمبئی که متن به بیست باب تقسیم شده نیامده است. ثالثاً: ترتیب برخی از مواد متفاوت است: اولین مورد نقل شده در فرج المهموم ۲۵۸ که به گفته ابن طاووس متعلق به جزء اول است، در چاپ بمبئی (ص ۱۲۹) بعد از مورد نقل شده از جزء دوم که در فرج المهموم ۲۵۷ - ۲۵۸ نقل شده، آمده است. ولی اکثر موادی که ابن طاووس نقل کرده در چاپ بمبئی وجود دارد: جمال الاسبوع ۲۷ - ۲۸ = الخرائج ۵۸ - ۵۹؛ فرج المهموم ۲۲۷ - ۲۲۸ = الخرائج ۲۴ - ۲۵؛ فرج المهموم ۲۲۸ = الخرائج ۹۰؛ فرج المهموم ۲۲۹ = الخرائج ۹۳ - ۹۴؛ فرج المهموم ۲۳۴ - ۲۳۶ = الخرائج ۵۵ - ۵۶؛ فرج المهموم ۲۳۷ - ۲۳۹ = الخرائج ۶۱؛ فرج المهموم ۲۴۸ = الخرائج ۵۶؛ فرج المهموم ۲۵۳ - ۲۵۴ = الخرائج ۷۱؛ فرج المهموم ۲۵۴ - ۲۵۵ = الخرائج ۷۱ - ۷۲؛ فرج المهموم ۲۵۶ = الخرائج ۷۳؛ فرج المهموم ۲۵۷ - ۲۵۸ = الخرائج ۱۱۱ - ۱۱۲؛ فرج المهموم ۲۵۸ = الخرائج ۱۲۹؛ فرج المهموم ۲۵۸ (مورد نقل شده دوم) = الخرائج ۱۲۸.

۲۶۱. + خریدة القصر فی فضل فضلاء العصر / محمد بن محمد عمادالدین الکاتب
الاصفہانی (م ۵۹۷)

الیقین ۲۵ - ۲۶ / ۱۶۴، ۱۶۶

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «عمادالدین» (از: H. Massé). این تألیف با عنوان «خریدة القصر و جريدة اهل العصر» نیز شهرت دارد (بروکلمان ۱ / ۳۸۵). ابن طاووس که نام مؤلف را یاد نکرده شرح حال ابوالمؤید الموفق بن احمد الخوارزمی (۵۶۸) را از آن نقل کرده است. این شرح حال، احتمالاً در بخش دوم (هنوز به چاپ نرسیده) که مربوط به شعرای فارسی زبان قرن ششم می‌باشد (مق: مقدمه شکر فیصل به تحقیق بخش خریدة دربارہ شعرای شامی، دمشق ۱۳۷۵، ۱ / ۶) وجود دارد.

● *+ الخصاص / الطبری

ذریعه ۱۶۳/۷ ش ۸۸۰

طرائف ۲۰/۸۱

آقا بزرگ یاد آور نمی شود که این عنوان در طرائف آمده است؛ بجای آن به نقلی از آن در کشف الیقین علامه حلی اشاره می کند و می گوید این کتاب یا «فضائل امیرالمؤمنین» از احمد بن محمد الطبری الخلیلی (نک: فهرست ذیل مورد) است و یا «فضائل علی بن ابیطالب» [ع] از محمد بن جریر طبری مورخ (مق: بحث در ← کتاب حدیث الولاية). در طرائف از این کتاب به توسط کتاب البرهان ابن شهر آشوب نقل شده است.

● ۲۶۲. خصائص الائمة / ابوالحسن محمد بن الحسين بن موسى الشریف الرضی (م)

(۴۰۶)

ذریعه ۱۶۴/۷، ش ۸۸۴

الطُّرْف ۲۴ - ۲۷

درباره مؤلف نک: نجاشی ص ۳۹۸ ش ۱۰۶۵؛ بروکلیمان ۸۱/۱، ذیل ۱۳۱/۱ - ۱۳۲. خصائص از جمله مشتمل بر سه حدیثی است که به توسط عیسی بن مستفاد روایت شده (که احتمالاً سید رضی از کتاب الوصیة عیسی گرفته باشد) و در طُرْف نقل شده است. دو حدیث (خصائص صص ۴۱ - ۴۳ = الطرف ۲۴ - ۲۷ و از آنجا، صراط ۹۲/۲ - ۹۵، بحار ۴۸۲/۲۲ - ۴۸۴) صریحاً در طُرْف، از تألیف رضی نقل شده است. ابن طاووس با نقل حدیث سوم (خصائص صص ۴۳ - ۴۶ = طرف ۳۱ - ۳۶) یاد آور نمی شود که از کدام منبع آنرا نقل می کند؛ اما چون قبل و بعد از این حدیث، موادی آمده که در الخصائص نبوده و ظاهراً از کتاب الوصیة عیسی گرفته شده، به احتمال این حدیث از کتاب الوصیة است نه خصائص.

● *+ الخصائص العلویة علی جمیع (یا: سائر) البریة و المآثر العلویة لسید البریة (یا:

الذریة) / ابوالفتح (ابو عبدالله) محمد بن (احمد بن) علی بن ابراهیم الکاتب الاصفهانی

التنزی (م. ح ۵۵۰)

ذریعه ۱۷۰/۷ ش ۸۹۹

مهج الدعوات ۲۱۴-۲۱۵

اليقين ۳۰-۳۳/۱۷۴، ۱۷۹-۱۷۶/۱۷۶، ۴۶۲-۴۶۱/۱۷۹، ۱۷۹-۱۸۰/۴۶۹-

۴۷۱، ۱۹۱-۱۹۲/۴۹۴-۴۹۵

در باره مؤلف نک: سمعانی ۱۳۷/۱۳-۱۳۸؛ صفدی ۱۶۱/۴-۱۶۲. ابن طاووس گاه به مؤلف با لقب «نادره الفلك» اشاره می‌کند. بنابر آنچه در اليقين ۱۷۹/۴۶۹ آمده، وی سنی بوده است (من افضل علمائهم). این نظر را ابن شهر آشوب (مناقب ۱۲/۱) و ابن داود (رجال ۴۹۸؛ مق: تذكرة المجتهدين از يحيى المفتي البحراني نسخة B. Lib. Or. 8518 برگ ۷۸-ر) تأیید می‌کنند. حدس آقا بزرگ (ذریعه ۱۷۲/۷-۱۷۴) این است که مؤلف شیعه‌ای بوده که تقیه می‌کرده است. کتاب خصائص العلویه منبع مهمی برای مناقب ابن شهر آشوب بوده است. ○ (ج ۱۲/۱، ۲۹۰-۲۹۱، ۲۹۶، ۳۸۳ ج ۳/۲، ۱۲، ۳۷، ۶۷، ۷۸-۸۰، ۸۶، ۱۰۲-۱۰۳، ۱۱۴، ۱۲۲-۱۲۳، ۱۴۳، ۱۷۳، ۲۰۸، ۲۵۶، ۲۷۱، ۲۸۹، ۳۰۷، ج ۵/۳، ۱۳، ۱۹، ۵۷، ۱۳۶، ۱۶۰، ۱۶۲، ۲۱۷-۲۱۸، ۲۲۰-۲۲۱).

۲۶۴. * الخلف الذي تجدد بين الشيخ المفيد و المرتضى / قطب‌الدین سعید بن

هبة الله الراوندي (م ۵۷۳)

ذریعه ۳۶۱/۱ ش ۱۹۰۱

كشف المحجة ۲۰

فرج المهموم ۴۱-۴۲

این عبارت در کشف (و نیز در بحار ۱۳۸/۲ به نقل از کشف) آمده است. اما روشن نیست که با عنوان اصلی مطابقت داشته باشد. این تألیف (که بنابر کشف و فرج المهموم

○ این کتاب، همچنین مورد استفاده معاصر جوان تر ابن طاووس یعنی علی بن عیسی اربلی در کشف الغمه ۸۶/۱-۸۷ (چاپ دو جلدی تبریز ۱۳۸۱) قرار گرفته است. م.

در مالکیت ابن طاووس بوده) چنین وصف شده است که دارای بیش از نود (بنا بر فرج المهموم؛ در کشف «حدود ۹۵» آمده؛ روضات ۶/۴؛ اعیان ۲۱/۳۵ هر دو به نقل از کشف ۹۵ گفته‌اند) مسأله عقیدتی و کلامی را که شریف مرتضی با استادش در مورد آنها اختلاف نظر داشته فهرست کرده است. این تألیف باید کوتاه باشد؛ در کشف به عنوان اینکه مجموع آن یک کراسه بوده توصیف شده؛ در فرج المهموم تنها بدان اشاره شده اما نقلی از آن نیامده است. عنوانی که در ذریعه آمده چنین است: الاختلافات بین الشيخ... المفید... و السيد الشریف المرتضی... فی بعض المسائل الكلامیه. برای عنوان دیگر با اندکی اختلاف نک: اعیان ۲۰/۳۵ (که مثل ذریعه بر مبنای کشف می‌باشد). در کشف به مؤلف با عنوان «قطب الدین راوندی که نامش سعید بن هبة الله است» اشاره شده است. نک: ← فقه القرآن.

۲۶۵. الخصال / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۱۶۲/۷ ش ۸۷۶

اقبال ۵/۲۳۱ - ۶

کشف المحجّة ۷۲

فرج المهموم ۹۸ - ۹۹، ۱۰۱، ۱۲۹

ابن طاووس در کشف می‌گوید: او نسخه‌ی این تألیف را در «چندین مجلد» (یا «در میان تعدادی از مجلدات»؟) (فی جملة المجلدات) در اختیار دارد. در فرج المهموم ص ۹۸ عبارت روشتری آمده، در آنجا مورد نقل شده را به عنوان این که از جزء دوم (به معنای مجلد؟) نسخه دو جلدی (فی الجزء الثانی من اصل مجلدين) نقل می‌کند، یاد کرده است. (چاپ نجف ۱۳۹۱ خصال مشتمل بر دو جزء است که با هم یک مجلد ۶۲ صفحه‌ای را تشکیل می‌دهد.) اقبال = خصال ص ۴۹۹؛ فرج المهموم ۹۸ - ۹۹ = خصال ص ۴۶۰ - ۴۶۲ فرج المهموم ۱۰۱ = خصال ۳۸۵؛ فرج المهموم ۱۲۹ به نقلی که در صفحات ۹۸، ۹۹ آمده اشاره دارد.

۲۶۶. ***؟ کتاب خُطَب لمولانا امیرالمؤمنین [ع] / ناشناخته

ذریعه ۱۹۰/۷ ش ۹۶۷

حلی، المختصر صص ۱۹۵ - ۲۰۲

گرچه این عنوان در هیچکدام از نوشته‌های در دسترس ابن طاووس نیامده، محتمل است که ابن طاووس نسخه‌ای از این تألیف را در دست داشته و پس از آن به الحسن بن سلیمان الحلّی رسیده باشد. به گفته حلی (المختصر ص ۱۹۵)، ابن طاووس بر روی نسخه این کتاب نوشته بود او بر این باور است که این تألیف مدت زمانی پس از سال ۲۰۰ تألیف شده باشد. متن نقل شده (المختصر ص ۱۹۵ - ۲۰۲) مشتمل بر خطبه‌ای علیه‌السلام است که معروف به «المخزون» می‌باشد (در باره آن نک: ذریعه ۲۰۵/۷ ش ۱۰۰۶). اما این امکان نیز وجود دارد که ابن طاووس این یادداشت را بر نسخه‌ای که از آن کتابخانه‌ای یا دوستی بوده نوشته باشد نه اینکه مال خود وی باشد.

۲۶۷. * کتاب خطب مولانا علی [ع] / ابو احمد عبدالعزیز بن یحیی بن احمد الجلودی

الازدی البصری (م ۳۳۲)

ذریعه ۱۹۰/۷ ش ۹۶۸

محاسبة النفس ۱۵/۲۸ - ۱۶

مؤلف، مورخ بصری شناخته شده‌ای بوده که در حدود دو بیست تألیف داشته و ظاهراً هیچکدام باقی نمانده است (نجاشی ۲۴۰ - ۲۴۴ ش ۶۴۰؛ طوسی، فهرست ۱۴۹ ش ۵۳۶). تاریخ سال وفات وی در «محاسبة» ۳۰۲ آمده است؛ اما آقا بزرگ یادآور شده که این اشتباهی است که به دلیل سقط کلمه «و ثلاثین» پیش آمده است (عبارت در محاسبة النفس ۱ چنین است: سنة اثنتین [كذا فی الاصل] و الثلاثمائة؛ در محاسبة النفس ۲: سنة اثنتین و ثلاثمائة). ابن طاووس از نسخه دستنویس این مؤلف استفاده کرده (که عنوان آن در ذریعه و بحار ۳۳۰/۵؛ ۵۶/۵۸ «خطب امیرالمؤمنین» [ع] آمده است). مورد نقل شده عبارت است از جواب امام علی [ع] به سؤال «ابن الکوّاء» در باره «بیت المعمور» که موازی کعبه است. از این تألیف در حلی، محتصر صص ۸۷ - ۸۹، ۹۸ نقل شده و

بخشی از آن نقل، در بحار ۲۶/۱۵۲ - ۱۵۳ آمده است.

۲۶۸. ⁺ کفایة الطالب فی مناقب علی بن ابیطالب [ع] / ابو عبدالله محمد بن یوسف بن محمد الکنجی الشافعی (م ۶۵۸)

الیقین ۱۶۲ - ۱۶۵ / ۴۳۹ - ۴۳۲ / ۱۷۷، ۴۶۶ / ۱۹۸ - ۱۹۹ / ۵۰۹ - ۵۱۰
 گرچه گنجی شافعی بوده اما به شدت متمایل به امام علی [ع] بوده همانطور که این گرایش در کتاب او به روشنی قابل مشاهده است. در واقع تمایل او به تشیع، باعث شده تا تشیع وی را علت قتلش در مسجد دمشق یاد کنند (ابو شامه ص ۲۰۸؛ صفدی ۵/۲۵۴). در تألیف دیگرش «کتاب البیان فی اخبار صاحب الزمان» گنجی این عقیده شیعی را که امام دوازدهم [ع] همان مهدی منتظر (عج) است مورد تأیید قرار داد (نک: دائرةالمعارف ج ۲ مقاله «المهدی» [از: W. Madelung]. کفایة الطالب منبع مهمی برای اربلی شد (م: کشف ۱/۱۳۹، ۱۵۲ - ۱۵۴، ۱۶۱، ۱۷۰ - ۱۷۱، ۳۶۷ - ۳۷۳، ج ۲/۲، ج ۳/۲۶۵ - ۲۸۳). گنجی این کتاب را در دو مجلس که در ۱۶ جمادی الثانی ۶۴۸ تمام شد برای او روایت کرد (اربلی، کشف ۱/۱۰۸).

موارد نقل شده بدین ترتیب است: الیقین ۱۶۲ / ۴۳۲ - ۴۳۳ = کفایة الطالب تحقیق: محمد هادی الامینی، نجف ۱۳۹۰ ص ۷۶؛ الیقین ۱۶۲ - ۱۶۳ / ۴۳۴ - ۴۳۵ = کفایة ۱۸۳ - ۱۸۴؛ الیقین ۱۶۳ - ۱۶۴ / ۴۳۶ - ۴۳۷ = کفایة ۲۱۱ - ۲۱۲؛ الیقین ۱۶۴ - ۱۶۵ / ۴۳۸ - ۴۳۹ = کفایة ۳۲۱ - ۳۲۲؛ الیقین ۱۷۷ / ۴۶۶ = کفایة ۱۸۹ - ۱۹۰؛ الیقین ۱۹۸ - ۱۹۹ / ۵۰۹ = کفایة ۱۸۷؛ الیقین ۱۹۹ / ۵۱۰ = کفایة ۲۱۶.

۲۶۹. * کتاب / عبدالله بن بکیر بن أعین بن سُئسُن الشیبانی (زندگی در اواسط قرن دوم)

کشف المحجة ۱۲۵

از کتاب این مؤلف در نجاشی یاد شده (ص ۲۲۲ ش ۵۸۱)؛ مورد نقل شده مربوط به دارایی امام سجاد [ع] است. برای قطعات دیگری از این تألیف (که غیر از مورد کشف

است) نک: ابن ادریس، السرائر ص ۴۹۰

۲۷۰. ** کتاب / عبدالله بن القاسم الحضرمی الکوفی (زندگی در اواخر قرن دوم)

فرج المهموم ۹۲ - ۹۳

از «کتاب» این مؤلف در نجاشی، که حضرمی را به تمایلات غلو متهم می‌کند، یاد شده است (ص ۲۲۶ ش ۵۹۴). ابن طاووس این تالیف را با این عبارت می‌شناساند: و رُویت هذا الحدیث باسانید الی ابان بن تغلب عن الصادق (علیه السلام) من کتاب عبدالله بن القاسم الحضرمی من کتاب اصله. کلمه «اصل» که در آخر این عبارت آمده، یا اشاره به تألیف از ابان با این عنوان دارد (مق: Kohlberg, "Uṣūl", p. 143)، یا به کتاب الحضرمی. در صورتی که از حضرمی باشد این تنها آگاهی است که تا به امروز از کتاب حضرمی به عنوان اصل در دسترس ما قرار دارد. مق: ← کتاب فضائل امیرالمؤمنین (النیشابوری).

۲۷۱. (***)؟ کتاب / ابوالعباس احمد بن محمد

فرج المهموم ۱۸۶

محتمل است که مؤلف ابن عقده (م ۳۳۳) یا ابوالعباس احمد بن محمد الفَرغانی (که در این صورت تألیف مورد بحث می‌تواند «جوامع علم النجوم» باشد؛ نک: فهرست ذیل همین مورد) و یا ابوالعباس احمد بن محمد بن نوح السیرافی (م اواسط قرن پنجم؛ نک: طوسی، فهرست صص ۶۵-۶۶ ش ۱۱۷؛ تنقیح ش ۵۲۳) باشد. نسخه آن به خط شیخ طوسی بوده است. مورد نقل شده (صفحه ماقبل آخر، کراسه ششم) مشتمل بر یک پیش‌بینی اخترشناسانه است که محقق شده است.

۲۷۲. ** کتاب / ابو عبدالله موسی بن القاسم بن معاویه بن وهب البَجَلی المُجلی (م

اوائل قرن سوم)

الملاحم و الفتن ۱۰۷/۹۶

ابن طاووس به این تألیف با عنوان «اصل» اشاره می‌کند اما تردید وجود دارد که وی این

کلمه را به معنای مصطلح آن بکار برده باشد. او دو روایت به نفع عمر بن عبدالعزیز نقل می‌کند و پس از آن بخشی از شرح حال مؤلف را از نجاشی (ص ۴۰۵ ش ۱۰۷۳) نقل می‌کند. روشن نیست تألیفی که از آن نقل شده کدامیک از تألیفاتی است که نجاشی و طوسی (فهرست ۱۹۴ ش ۷۱۷) از او یاد کرده‌اند. ابن طاووس تأکید می‌کند که او کاملاً موافق ستایشی است که از خلیفه اموی (عمر بن عبدالعزیز) شده است. مقه: بطور کلی:

Kohlberg, "Interpretations," pp. 153-154.

۲۷۳. (*) (+) - کتاب / الشریف ابو عبدالله محمد بن علی بن الحسن الحسنی البطحائی (زندگی در نیمه نخست قرن پنجم)

اقبال ۶۸۸/۴۶۹ - ۴۷۰

ابن طاووس در ضمن بحث از روز غدیر خم، تعدادی از رخداد‌های معجزه‌آسایی را روایت می‌کند که وی در وقت زیارت امام علی [ع] آنها را مشاهده کرده؛ و یادآور می‌شود که برای بیان همه آن معجزات که آشکارا در آنجا اتفاق افتاده به مجلدی بزرگ نیاز است. او می‌افزاید: تألیفی از این معجزات را ابو (در اقبال اشتباهاً «ابن») عبدالله محمد بن علی بن الحسن بن عبدالرحمن الحسنی نوشته و اسناد همه روایاتی که در آنجا نقل شده آورده است. ابن طاووس می‌گوید برای وی آسان خواهد بود که کتاب مشابهی تألیف کند اما اظهار می‌کند که چنین کاری ضروری نیست زیرا بیان او از معجزاتی که شخصاً مشاهده کرده بسیار جالبتر از بیان حوادثی است که دیگران مشاهده کرده‌اند.

در باره مؤلفی که مورد اشاره ابن طاووس است نک: النابس صص ۱۷۰ - ۱۷۲ و ارجاعات همانجا. فرض آقا بزرگ این است که مؤلف یک شیعه دوازده امامی بوده است. اما چند نفر از اعضای خانواده اش زیدی بوده‌اند (نک: النابس صص ۱۲۱ - ۱۲۲) و او خود می‌توانسته زیدی باشد. وی چند کتاب نوشته از جمله «فضل الکوفه» که نسخه خطی جزء نخست آن باقی مانده و نیز «فضل زیارة الحسین» که نسخه خطی آن باقی مانده است. کتاب «فضل الکوفه» می‌تواند مورد نظر ابن طاووس بوده باشد زیرا (بنابه

نقلهایی که در الغری ص ۲۹، ۱۳۹ - ۱۴۰ آمده) این کتاب مشتمل بر نقلهایی درباره امام علی [ع] و قبر آن حضرت بوده است.

۲۷۴. * کتاب / ابو مخنف لوط بن یحیی الازدی (م ۱۵۷)
 طرائف * برگ ۱۳۷ - ر، پ / طرائف * * برگ ۱۷۶ - پ [ند طرائف
 ۱۱۵۷/۵۰۴]

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/ ۳۰۸ - ۳۰۹. ابن طاووس این کتاب را به عنوان «کتاب عتیق» توصیف می‌کند که دارای متن نامه‌های متبادله بین امام علی [ع] و معاویه بوده است. اولین نقل مشتمل بر نامه معاویه به زبیر است که در آن با زبیر بیعت کرده و او و طلحه را تحریک می‌کند تا مجازات قاتلان عثمان را خواستار شوند. پس از آن طلحه و زبیر از امام علی [ع] می‌خواهند تا برای انجام عمره به مکه بروند. امام گرچه از مکر آنها آگاه است با رفتن آنها موافقت می‌کند. این نقل در برگ سوم بخش مربوط به نامه‌های امام علی [ع] به معاویه آمده است. در متن اصلی بعد از هر نامه امام، نامه‌ای از معاویه آمده بود. مورد نقل شده را از ابو مخنف از عبدالرحمن بن مسعود (در باره او نک: مذ: تاریخ بغداد ۱۰/ ۲۰۵) روایت کرده است. در مورد دوم، معاویه در نامه‌ای به ابن عباس از او می‌خواهد تا مردم با ابن عباس بیعت کنند؛ اما ابن عباس پاسخ می‌دهد، مردم به کسی که بهتر از او است بیعت کرده‌اند یعنی امام علی علیه‌السلام.

این احتمال وجود دارد که تألیف مورد بحث «کتاب الجمل» ابو مخنف باشد که ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه و طبری بلاواسطه (و به احتمال به توسط کتاب الجمل مدائنی) قطعاتی از آن نقل کرده‌اند. برای فهرست قطعات نقل شده نک:

U. Sezgin, *Abū Miḥnaf*, pp. 102-103

اولین مورد نقل شده در طرائف بدون نقل منبع در ابن ابی الحدید ۱/ ۲۳۱ - ۲۳۳ درست بعد از قطعه دیگر که یاد آور می‌شود آنرا از الجمل ابو مخنف گرفته، آمده است. بنابراین می‌توان فرض کرد که مورد اول نیز از تألیف ابو مخنف گرفته شده و باید آنرا به قطعات نقل شده در شرح نهج البلاغه که سزگین جمع آوری کرده افزود.

۲۷۵. *** کتاب / علاء بن رزین (زندگی میانه قرن دوم)

ذریعه ۱۶۴/۲ ش ۶۰۴

غیاث سلطان الوری ۹

درباره مؤلف نک: نجاشی ۲۹۸ ش ۸۱۱؛ طوسی، فهرست ۱۴۲ ش ۵۰۰. ظاهراً آقا بزرگ تنها کسی است که به این تألیف با عنوان «اصل» اشاره کرده است؛ نک:

Kohlberg, "Uṣūl," p. 143.

● *** کتاب / القاضی ابوالحسن علی بن محمد بن عبدالله القزوینی (زندگی در میانه قرن چهارم)

مهج الدعوات ۳۲۵ - ۳۳۱

درباره مؤلف نک: نجاشی ص ۲۶۷ ش ۶۹۳؛ نوابغ الرواة ص ۲۰۲. مورد نقل شده مشتمل بر دعایی است که شریف رضی آنرا کشف و استنساخ کرده است.

۲۷۶. ***؟ کتاب / ابوالحسن بکر بن محمد الشامی

الیقین ۱۴۸ - ۱۴۹/۴۰۵ - ۴۰۶

عنوان «کتاب» در بحار ۲۸۵/۲۶ - ۲۸۶ به نقل از یقین، آمده است. در یقین تنها یک روایت از الشامی نقل شده است. در مورد نقل شده امام علی [ع] بیان می‌کند که چگونه او را در جریان معراج رسول خدا [ص] «سیدالوصیین» خواندند. هویت مؤلف روشن نیست. ظاهراً او نباید ابو محمد بکر بن محمد الازدی (که «اصلی» به او منسوب است) از اصحاب امام رضا [ع] و یا ابو عثمان بکر بن محمد بن حبیب المازنی (م ۲۴۸) باشد. از این هر دو نجاشی یاد کرده است. اولین راوی در اسناد، ابو عمر (یا: عمرو) محمد بن صالح التمار است که به احتمال، زمان حیاتش بسیار مقدم تر از آن است که ابو عبدالله محمد بن صالح التمار المدنی (م ۱۶۸) باشد (صفدی ۱۵۴/۳؛ تهذیب ۲۲۵/۹). بکر بن محمد از محمد بن الحسن الطائی (ناشناخته) نیز روایت می‌کند.

● *** کتاب / ابو جعفر محمد بن الحسین بن علی بن سفیان البزوفری (زندگی در اواخر قرن چهارم)

مصباح الزائر * ۳۳۴ - ۳۴۱

درباره مؤلف (که یکی از شیوخ شیخ مفیده بوده) نک: نوابغ ص ۲۶۵ - ۲۶۶. مورد نقل شده مشتمل بر دعای ندبه است که گفته می شود از انشای امام دوازدهم (عج) است. ○ این دعا از یک کتاب ناشناخته از ابن ابی قره (به نقل از کتاب بزوفری) اخذ شده است. ○○

۲۷۷. * کتاب / ابو جعفر احمد بن محمد بن عمرو بن ابی نصر البزنطی (م ۲۲۱)

محاسبة النفس ۳۷ - ۳۸ / ۲۲ - ۲۳

متن نقل شده مشتمل بر سه روایت کوتاه است که مشتمل بر جملاتی برای طلب کمک از خداوند است. در اینجا چند مسأله وجود دارد؛ الف: ابن طاووس از مؤلف تنها با عنوان «البزنطی» یاد می کند؛ البته هویت او تقریباً یقینی است زیرا تنها مؤلف متقدم که با این عنوان معروف است همان احمد بن محمد فوق الذکر است که یکی از اصحاب امام هشتم و نهم [ع] بوده است (نجاشی ص ۷۵ ش ۱۸۰). ب: در محاسبة النفس، قطعه ای که در آن ابن طاووس منبع خود را برای این سه روایت می شناساند دارای یک سقط می باشد اما آنرا به توسط نقل این قطعه در بحار (۲۳۴/۹۳) می توان اصلاح کرد. ج: برای ابن طاووس روشن نبوده (و برای ما نیز روشن نیست) که منبع مورد استفاده تألیف «البزنطی» بوده است؛ آنچنانکه ابن طاووس توضیح می دهد در پایان نسخه «مناسک الزیارات» شیخ مفید «تعلیقهای» وجود داشته که مشتمل بر موادی از «کتاب» البزنطی بوده است. آخرین مورد در این تعلیق، مشتمل بر تعدادی از روایات کوتاه (از جمله همان موارد نقل شده) بوده که از «باب (در بحار به اشتباه «کتاب» آمده) الدعاء

○ ابن طاووس دعای ندبه را در اقبال ص ۲۹۵ و ۴۴۹ نیز آورده که قاعدتاً باید از همین کتاب باشد و ایضاً فرزند او جمال الدین در زوائد الفوائد. م
○ ○ درباره دعای ندبه و سند آن نک: استادی، تحقیقی درباره دعای ندبه «ده رساله» صص ۲۸۱ - ۳۱۸ قم ۱۳۷۰ م

المستجاب» گرفته شده بود. ابن طاووس این باب را در نسخه کتاب بزنی که در دسترس وی بوده نیافته و به همین دلیل نمی‌دانست که آیا موارد جزو کتاب بزنی بوده است یا نه. (اگر این مواد در واقع جزو کتاب بزنی نبوده، در آن صورت باید یک علامت منفی به عنوان مورد ۲۷۷ افزود.) د: روشن نیست که کدامیک از مؤلفات بزنی مورد اشاره بوده؛ محتمل است که یکی از سه کتابی بوده که نجاشی از آن یاد کرده: کتاب الجامع (که قطعاتی از آن در السرائر ابن ادریس نقل شده) و دو تألیف دیگر با عنوان «کتاب النوادر».

۲۷۸. کتاب / غیاث بن ابراهیم التمیمی الأُسَیدی (زندگی در نیمه دوم قرن دوم)

فلاح السائل ۷۹/۸۲

درباره مؤلف نک: Madelung, "Ismā'īl Law," pp. 35-36. کتاب مورد بحث می‌تواند کتاب فقهی «غیاث» با عنوان «کتاب مَبُوبٌ فی الحلال و الحرام» (مق: نجاشی ۳۰۵ ش ۸۳۳) باشد. در روایتی که نقل شده امام علی [ع] آداب مربوط به «تعزیت» را بیان می‌کند. این روایت در بحار ۸۸/۸۲ و مستدرک ۳۵۱/۲ به توسط فلاح نقل شده است.

223

۲۷۹. *** کتاب / حفص بن البختری (زندگی در نیمه دوم قرن دوم)

الاجازات ۴۴/۱۹

نک: Kohlberg, "Uṣūl," p. 144. گرچه ابن طاووس به این تألیف با عنوان «کتاب» اشاره می‌کند؛ به احتمال باید آنرا با «اصل» که شیخ طوسی (فهرست ۹۱ ش ۲۴۴) و ابن شهر آشوب (معالم ص ۴۳ ش ۲۸۱) از مؤلف یاد کرده‌اند یکی دانست. در مورد نقل شده امام صادق [ع] توضیح می‌دهد که روایتی که از اوست باید همچون روایت رسول خدا [ص] تلقی گردد.

۲۸۰. *** کتاب / حماد بن عثمان (ذی) الناب بن عمرو الفزاری (م ۱۹۰)

غیاث سلطان الوری ۶، ۹

الملاحم و الفتن ۹۶-۹۷/۱۰۷-۱۰۸

درباره مؤلف و کتابش نک: نجاشی ص ۱۴۳ ش ۳۷۱؛ طوسی، فهرست ص ۸۹ ش ۲۴۱. ابن طاووس در «ملاحم» به این تالیف با عنوان «من اصول اصحابنا» اشاره می‌کند اما در جای دیگری آنرا «اصل» به معنای مصطلح ندانسته‌اند (مق: "Uṣūl", Kohlberg, p.148 n, 113a در آنجا عبارت را باید به این صورت تصحیح کرد: صص ۹۶-۹۷ بجای ص ۱۳۹). مورد نقل شده در ملاحم تصویر مساعدی از عمر بن عبدالعزیز بدست داده است. دو روایت نقل شده غیاث درباره «القضاء عن المیت» می‌باشد.

۲۸۱. * کتاب / حُرَیز بن عبدالله السجستانی (زندگی در اواسط قرن دوم)

ذریعه ۲/۱۴۵ ش ۵۴۶-۵۴۹

فلاح ۸۶-۸۲

درباره مؤلف نک: Kohlberg, "Uṣūl", p. 144-149. نیز مق: ابن بابویه، الامالی صص ۳۷۰-۳۷۱. روایت نقل شده در باره تجویز سه روز سوگواری (مأتم) بعد از فوت است.

۲۸۲. ** کتاب / محمد بن الحسین بن محمد القاضی ابو یعلی ابن الفراء الحنبلی (م

(۴۵۸

طرائف ۳۴۵-۹۸

درباره مؤلف (که نام او در طرائف ابن الفراء الحنبلی آمده) نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابن الفراء» [از: H. Laoust]. ابن طاووس می‌گوید این کتاب از چنان عقائد تشبیهی پر است که وی نمی‌تواند از آن نقل کند. این احتمالاً اشاره به تحریر مفصلتری از «کتاب المعتمد فی اصول الدین» باشد که ابن جوزی در «دفع شبهات التشبیه» (بی جا ۱۳۴۵) نقلهایی از آن بدست داده است. (من برای این ارجاع مدیون پروفیسور M. A. Cook

هستم.) ظاهراً تنها، تحریر کوتاه معتمد باقیمانده است (تحقیق: حداد، بیروت ۱۹۷۴).

۲۸۳. ** کتاب / ابو جعفر احمد بن عبدالله (یا: عبدربه) بن مهران الکرخی معروف به ابن خانه (زندگی در میانه قرن سوم)

فلاح السائل ۱۸۳ - ۱۶۸/۱۸۵ - ۱۷۰، ۲۲۶/۲۴۸، ۲۸۸ - ۲۶۱/۲۸۹ -

۲۶۲

درباره کلمه «خانه» نک: تنقیح ش ۳۸۰. همانطور که از نام وی برمی آید ابن خانه ایرانی بوده است (من العجم) (کشی ص ۴۷۴). بنابر آنچه در فلاح ص ۱۶۸/۱۸۳ آمده کتاب او به امام عسکری [ع] عرضه شده و آن حضرت محتوایش را تأیید کردند. این می تواند همان «کتاب التادیب» = «کتاب یوم و لیل» از ابن خانه باشد (مق: نجاشی ص ۹۱ ش ۲۲۶؛ طوسی، فهرست ص ۵۴ ش ۷۹؛ ذریعه ۳/۲۱۰ ش ۷۷۴). نکته قابل توجه این که گفته شده که «کتاب یوم و لیل» یونس بن عبدالرحمن شیخ ابن خانه نیز مورد تأیید قرار گرفت؛ نک: کشی ص ۴۱۰؛ نجاشی ص ۴۴۷ ش ۱۲۰۸ به نقل از «مصباح النور» شیخ مفید. بنابر آنچه در فلاح ۱۶۸/۱۸۳ آمده کتاب ابن خانه، کتاب دعا بوده است. قطعات نقل شده، این مطلب را تأیید می کند. در یک عبارت متفاوتی که در فلاح ۲۶۱/۲۸۹ (و از آنجا: بحار ۷۶/۲۱۷) آمده به این تألیف با عنوان «مُملیات» نیز یاد شده است.

۲۸۴. ** کتاب / ابراهیم بن محمد الاشعری القمی (زندگی در اوائل قرن سوم)

کشف المحجّة ۱۲۵

به احتمال این کتابی است که ابراهیم با برادرش الفضل آنرا نوشته است (مق: نجاشی صص ۲۴ - ۲۵ ش ۴۲؛ طوسی، فهرست ص ۳۵ ش ۱۴؛ تنقیح ش ۱۷۱). در مورد نقل شده آمده است که حسن بن علی [ع] دو زمین را برای ادای دین هشتصد هزار درهمی باقی مانده از پدرش، فروخت.

۲۸۵. *** کتاب / ابویوب ابراهیم بن عثمان (یا: عیسی) الخزاز (یا: الخراز) الکوفی
(زندگی در میانه قرن دوم)

ذریعه ۱۳۶/۲ ش ۵۰۹

فلاح السائل ۸۹/۹۳

سعد السعود ۸۰

درباره مؤلف نک: نجاشی ص ۲۰ ش ۲۵؛ طوسی، فهرست ص ۳۵ ش ۱۳؛ تنقیح ش ۱۴۱. در سعدالسعود، نسبت مؤلف به اشتباه «الجزار» آمده است. در بحار ۲۲۰/۲۳ «الخراز» آمده است. برخی (از جمله آقابزرگ) این تألیف را «اصل» دانسته‌اند؛ م: Kohlberg, "Uṣūl"; p. 145. مورد سعد، تفسیر آیه ۳۲ فاطر است. مورد فلاح مشتمل بر قرائتی از آیه ۲۳۸ سوره بقره است که ضمن آن کلمه «و صلوة العصر» بعد از «و الصلوة الوسطی» افزوده شده است. این قرائت در تفاسیر متقدم اعم از شیعی و غیر شیعی ثبت شده است. درباره تفاسیر شیعی نک: م: تفسیر القمی ۷۹/۱ (بجای صلوة بخوانید «وصلوة»); عیاشی، تفسیر ۱۲۷/۱.^{۱۰}

22

۲۸۶. *** کتاب / ابو محمد جعفر بن احمد بن علی (یا: علی بن احمد) القمی ابن الرازی
(زندگی در میانه قرن چهارم)

اقبال ۱۴/۲۴۴

ابن طاووس بر این گمان (نه یقین) است که کتابی که از آن نقل می‌کند از ابو محمد (اقبال: ۱) بن جعفر بن احمد القمی است. مورد نقل شده مربوط به فضیلت غسل در نخستین شب ماه رمضان است. نیز نک: ← المنبئ.

۲۸۷. *** کتاب / جعفر بن محمد بن مالک (زندگی در اواخر قرن سوم)

فلاح السائل ۹۲/۹۷

کتاب البشارة.

درباره مؤلف نک: اعیان ۱۶/۲۳۷ - ۲۴۲. در قطعه نقل شده در فلاح، امام باقر[ع] فضیلت دعا در وقت زوال را بیان می‌کند. در مورد نقل شده در کتاب البشاره چنانکه در حلی، المختصر ص ۲۱۲ و از آنجا: بحار ۵۳/۱۱۶ (مق: ← ابن طاووس، کتاب البشارات) آمده است، حَمْران بن اَعین می‌گوید: دنیا برای صد هزار سال باقی خواهد ماند. در بیست هزار سال نخست غیرشعیان (سائرالناس) مسلط خواهند بود اما برای هشتاد هزار سال پس از آن خاندان پیامبر[ص] حکومت خواهند کرد. روشن نیست که آیا هر دو نقل از همان تألیف جعفر بن محمد اخذ شده یا نه. دو عنوان مربوطه که در نجاشی (ص ۱۲۲ ش ۳۱۳) یاد شده عبارتند از: کتاب غرر الاخبار، و کتاب اخبار الائمة و موالیدهم.

۲۸۸. * کتاب / سلیمان بن صالح الجصاص الکوفی (زندگی در میانه قرن دوم)

فرج المهموم ۱۰۱ - ۱۰۲

درباره مؤلف نک: تنقیح ش ۵۲۱۴؛ نجاشی (ص ۱۸۴ ش ۴۸۶) و طوسی (فهرست ص ۱۰۸ ش ۳۳۱) هر دو یک «کتاب» به او نسبت می‌دهند. ابن طاووس از نسخه‌ای که برای هارون بن موسی التلعکبری خوانده شده بود استفاده کرده است. مورد نقل شده مشتمل بر تفسیر آیه ۷۵ انعام است.

۲۸۹. ** (+) کتاب / ابوبکر محمد بن علی بن یاسر الانصاری الجبائی (زندگی در

اواخر قرن چهارم)

الیقین ۳۵/۱۸۵

مؤلف از ابوالفرج احمد بن جعفر النسائی (م ۳۶۶) (در باره او نک: تاریخ بغداد ۴/۷۲ - ۷۳) روایت می‌کرده است.

۲۹۰. ** - کتاب / ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان الکراجکی (م ۴۴۹)

اقبال ۶/۲۳۲

احتمالاً این همان «مختصر البیان عن دلالة شهر رمضان» می باشد. مق: الکرارجکی ←
الکافی فی الاستدلال؛ ← کتاب فی النجوم.

۲۹۱. ** کتاب / ابوسیار مسمع (یا: کردین) بن عبدالملک بن مسمع بن مالک بن
مسمع بن شیبان (زندگی در میانه قرن دوم)
فلاح ۱۷۲/۱۸۷

لقب مسمع «کردین» بوده است. در فلاح (و بحار ۸۶/۲۱۰ از جزء اول فلاح) نام او به
اشتباه «کردین بن مسمع» آمده است. او رئیس قبیله بکر بن وائل بصره بوده و در سال
۱۴۵ به قیام ابراهیم بن عبدالله برادر محمد نفس زکیه (ابن حزم، جمهرة ص ۳۲۰)
پیوست. نجاشی (ص ۴۲۰ ش ۱۱۲۴) و طوسی (فهرست صص ۱۵۸ - ۱۵۹ ش
۵۸۴) یک «کتاب»، به مسمع نسبت می دهند.

۲۹۲. - کتاب / المفضل بن عمر الجعفی (زندگی در میانه قرن دوم)
ذریعه ۴/۴۸۲ ش ۲۱۵۶ (در ذیل توحید)
الامان ۹۱/۷۸
کشف المحجّة ۹

ابن طاووس به کتابی که امام صادق [ع] بر مفضل بن عمر املاء کرده بود اشاره می کند و
آنها مربوط به خلق عالم توسط خداوند (فیما خلق الله جل جلاله من الاثار) (کشف) و
حکمت او در خلق دنیا و نمایاندن اسرار آن (فی معرفة وجوه الحکمة فی انشاء العالم
السفلی و اظهار اسراره) (الامان) می داند. این توصیف با محتوای «توحید المفضل»
منطبق است. (در باره آن نک: سزگین ۱/۵۳۰ ش ۹ ص ۵۳۴؛

Halm, "Das 'Buch der Schatten,'" *Der Islam*, 55, 1978, pp. 219-265 at p. 222)
مجلسی (بحار ۱/۱۴) و آقا بزرگ (ذریعه ۴/۴۸۲ ش ۲۱۵۶) این را مسلم دانسته اند
که این همان تألیفی است که ابن طاووس بدان اشاره کرده اند. این کتاب با عنوان «توحید
المفضل» (نجف ۱۳۷۵) و نیز با عنوان «من امالی الامام جعفر الصادق» [ع] (۴ جلد)

تحقیق محمد الخلیلی (نجف ۴-۱۳۸۳) به چاپ رسیده است. نیز نک: ← کتاب الاهیلیجه.

۲۹۳. *** کتاب / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

فرج المهموم ۲۳۶-۲۳۷

ابن طاووس از کتاب ناشناخته شیخ مفید که به خط مؤلف بوده نقل می‌کند. مورد نقل شده معجزه‌ای از امام حسن عسکری [ع] است؛ مفید این روایت را از محمد بن هارون التلعکبری در ۱۷ محرم ۴۱۰ در کرخ شنیده است. ○

۲۹۴. ***-کتاب / محمد بن علی بن رباح (زندگی در قرن سوم؟)

227

نجفی ص ۴۸۲ = بحار ۲۳/۲۲۰ [ند: سعد ۷۹]

مؤلف را به احتمال باید همان محمد بن علی بن عمر بن رباح (یا: رباح) یکی از نوادگان زیدی بتری عمر بن رباح (یا: رباح) (در باره او مق: نوبختی، فرق صص ۵۲-۵۳؛ سعد بن عبدالله ص ۷۵؛ کشی ص ۲۰۵) و پدر احمد دانست که طوسی (رجال ص ۴۵۴ ش ۹۵) وی را راوی موثق معرفی کرده است. ابن طاووس این کتاب را در میان تألیفات متعددی یاد می‌کند که «الذین اصطفینا» را در آیه ۳۲ سوره فاطر، منطبق بر همه ذریه پیامبر [ص]، می‌دانند. مورد نقل شده از سعد چایی سقط شده و در اینجا از سعد (نسخه نجفی) و بحار نقل شده است.

۲۹۵. ***+ کتاب / ابو جعفر محمد بن حبيب (م ۲۴۵)

اقبال ۵۲۱/۳۰۶-۳۰۷

مهج الدعوات ۳۵۵

○ . مؤلف در شماره ۳۹۹ از کتاب دیگر مفید با عنوان «مولد النبی و مولد الاوصیاء» یاد کرده و از آن معجزه‌ای از امام حسن [ع] نقل می‌کند. آیا ممکن است که این «کتاب» همان باشد و ابن طاووس نام آن را نیاورده باشد؟ یک شاهد ضعیف آنست که نقل آمده در شماره ۳۹۹ ایضاً از فرج المهموم ص ۲۲۴ است و اینجا از همان ص ۲۳۶ م.

در باره مؤلف نک: بروکلمان ۱/۱۰۵، ذیل ۱/۱۶۵ - ۱۶۶؛ آقا بزرگ تمایلات علوی او را یاد آور شده است (ذریعه ۲۰/۱۳۹ ش ۲۲۹۹ ذیل کتاب المحبر). ابن طاووس در اقبال بلاواسطه از این تألیف نقل کرده و از نسخه مدرسه مستنصریه که عمر بن ثابت (در باره او نک: تاریخ بغداد ۱۱/۲۷۰ - ۲۷۱) در رمضان ۳۷۳ آنرا کتابت کرده بود، استفاده کرده است. دو مورد نقل شده مربوط به اجابت یک دعا از طرف خداوند است. تألیف مورد نظر می‌تواند «کتاب من استجیب (ت) دعوته» باشد (در ابن ندیم ص ۱۱۹ از آن یاد شده؛ یاقوت، الادباء ۱۸/۱۱۶). ابن طاووس در مهج به قطعه‌ای از کتاب ابن حبیب اشاره می‌کند که آن را تلخیص کرده است (نک: ← ابن طاووس، مختصر کتاب ابن حبیب)؛ روشن نیست که آیا او از تلخیص خود نقل می‌کند یا از تألیف اصلی. در آن قطعه آمده است که ماههای ذی‌قعدة و رجب بهترین ماهها برای استجاب دعا هستند؛ بنابر این تألیف مورد بحث می‌تواند «کتاب من استجیب (ت) دعوته» باشد.

۲۹۶. ** کتاب / ابوالفضل محمد بن احمد بن ابراهیم بن سلیم الجعفی الکوفی الصابونی (زندگی در نیمه اول قرن چهارم)
مهج الدعوات ۳۳۲
مورد نقل شده مشتمل بر دعایی برای زمان غیبت است. نیز نک: ← کتاب الفاخر.

۲۹۷. ** کتاب / ابو محمد صفوان بن یحیی البجلی بیاع السابری (م ۲۱۰)
فلاح السائل ۲۲۳/۲۰۴

نسبت سابری اشاره به یک نوع لباس ظریف یا نوعی از خرماسه؛ مق: Lane زیر مورد. مؤلف که یکی از وکلای امام رضا [ع] بوده، بدلیل تقوایش مورد ستایش فراوانی قرار گرفته است نک: تنقیح ش ۵۷۸۰ (به نقل از منابع متقدم). روشن نیست که آنچه در اینجا آمده مربوط به کدامیک از کتابهایی است که نجاشی (ص ۱۹۷ ش ۵۲۴) و طوسی (فهرست ص ۱۱۳ ش ۳۵۸) از او یاد کرده‌اند. در مورد نقل شده امام صادق [ع] شرح

می دهد که چرا حضرت نوح [ع] «عبداً شکوراً» (۳/ اسراء) خوانده شده است.

۲۹۸. *** کتاب / ابو عبدالله محمد بن احمد بن عبدالله بن قُضاعی الصفوانی (زنده در ۳۴۶)

اقبال ۷۱۱-۷۱۲/۴۹۳-۴۹۴

درباره مؤلف نک: ابن ندیم ص ۲۴۷؛ نجاشی ص ۳۹۳ ش ۱۰۵۰؛ تنقیح ش ۱۰۳۲۵؛ نوابخ صص ۲۳۸ - ۲۳۹. متن نقل شده مشتمل بر زیارتی است که باید در مشهد علی [ع] در روز غدیر خوانده شود.

۲۹۹. *؟ کتاب / ابو عبدالله محمد بن علی السراج

طرائف ۱۱/۳۶

مؤلف ناشناخته است. مورد نقل شده روایتی از عبدالله بن مسعود است که مشتمل بر تفسیری شیعی از آیه ۲۵ انفال می باشد. بدنبال آن اظهار تأسف ابن مسعود از عدم کمک به امام علی [ع] است. این روایت به نقل از طرائف در بحار (۱۵۶/۳۸)؛ برهان (۷۲/۲) و عاملی، اثبات (۲۷۶/۴)، در آنجا مؤلف را «محمد بن علی بن السراج» نامیده) نقل شده است. قطعه دیگری را ابن شهر آشوب (مناقب ۱۷/۳) از «کتاب ابی عبدالله محمد بن السراج» که احتمالاً همان تألیف مورد استناد در طرائف است، نقل کرده است.

۳۰۰. ***؟- کتاب / طاهر بن عبدالله

کتاب البشارة

ابن طاووس (گویا از حافظه خود) می گوید او بر این باور است که در این کتاب روایتی طولانی تر از روایتی که او در «کتاب البشارة» از «کتاب» جعفر بن محمد بن مالک آورده یافته است (نک: فهرست زیر همین مورد). نک: حلی، المختصر ص ۲۱۲ و از آنجا: بحار ۱۱۶/۵۳ (در آنجا بجای «طهر» طاهر خوانده شود). به دلیل گرایش شیعی

روشنی که در آن نقل وجود دارد، بعید به نظر می‌رسد که نویسنده قاضی شافعی ابوالطیب طاهر بن عبدالله بن طاهر بن عمر الطبری (م ربیع الاول ۴۵۰) (مق: تاریخ بغداد ۳۵۸/۹ - ۳۶۰) باشد.

۳۰۱. ***-+ کتاب / ابوالحسن ثابت بن قرة الحرانی (م ۲۸۸)

فرج المهموم ۲۰۲

این یکی از دو کتاب این مؤلف بوده که در دست ابن طاووس قرار داشته است (نک: الابصار). از آنجا که جزئیات دیگری داده نشده نمی‌شود بطور قاطع ثابت کرد که این کتاب باقی مانده است یا نه.

۳۰۲. *** کتاب / عمر بن اذینة الكوفی (زندگی در میانه قرن دوم)

فلاح ۸۸/۹۳

درباره مؤلف نک: کشی ص ۲۸۴؛ تنقیح ش ۸۹۶۸. برخی بر این باورند که عمر نام پدرش بوده و نام خودش محمد (یا: احمد) بن عمر (بن محمد بن عبدالرحمن) بن اذینة بوده است. گفته شده است که او از دست مهدی عباسی به یمن گریخت و در آنجا درگذشت. شیخ طوسی (فهرست ص ۱۴۳ ش ۵۰۴) به یک تحریر طولانی و مختصر از کتاب او یاد می‌کند. در مورد نقل شده (نیز در مستدرک ۲۰/۳) «الصلوة الوسطی» به نماز ظهر تفسیر شده است.

۳۰۳. ***؟ کتاب / ناشناخته

اقبال ۶۶-۶۵/۳۰۶

المجتنی ۲۱-۲۰

یقینی نیست که قطعات مزبور از همان نسخه گرفته شده باشند. متنی که در اقبال نقل شده به نوشته ابن طاووس از «کراسه‌های قدیمی است که بدست ما رسیده است» (کراریس عتیقة وصلت الینا) که در آن به نام مؤلف اشاره نشده زیرا برخی از اوراق (ظاهراً از

آغاز) سقط شده بوده است. این قطعه مشتمل بر دعایی است برای لیلۃ القدر که رسول خدا [ص] به ابن عباس تعلیم فرمود. نسخه‌ای که در المجتبی از آن نقل شده با عبارت «کتابی کم حجم و با جلد کاغذی که اکنون در دست ماست» توصیف شده (کتاب عندنا الان التي جلده کاغذ) که مشتمل بر حدود سه کراسه بوده است. در مورد نقل شده ابو الظاهرية (یعنی خُدیر بن کُرَیب الحضرمی م ۱۲۹؛ نک: ابن سعد ۷/۴۵۰) ملاقاتی را که با گروهی از ملائکه در مسجد الاقصی داشته بیان می‌کند. این داستان در کتاب «فضایل البيت المقدس» از ابوبکر محمد بن احمد الواسطی (تحقیق: I. Hasson، قدس ۱۹۷۹ صص ۴۲-۴۳ ش ۵۸ و ارجاعات دیگر در همانجا) آمده است. تنها شاهد در تأیید این که هر دو نقل از یک نسخه نقل شده این که هم در اقبال و هم در المجتبی، قطع آن نسخه بصورت غیر عادی «کمتر از یک هشتم» (اقل [یا: اصغر] من الثمن) یاد شده است.

۳۰۴. ***+ کتاب / ناشناخته

مهج الدعوات ۹۷

230

این نسخه در قطعه «نصف ثمن الروقة» به خط باقلانی (م ۴۰۳) که ابن طاووس به او با عنوان «ابن الباقلانی المتکلم النحوی» اشاره می‌کند (مق: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «الباقلانی» [از: R. J. McCarthy]) بوده است. در پایان نسخه (در بحار ۲۳۶/۹۴ «فی آخر کتاب» بجای «فی کتاب آخر») دعایی که امام علی [ع] به مرد بیماری در خواب تعلیم داده بود، آمده بود. این دعا با خط دیگر جز خط اصل کتاب نوشته شده بود. این دعا همان است که ابن طاووس نقل می‌کند.

۳۰۵. ***؟ کتاب / ناشناخته

مهج الدعوات ۳۴۲-۳۴۷

متن نقل شده مشتمل بر دعایی است مشهور به دعاء العبرات؛ دوست ابن طاووس «محمد بن محمد القاضي الآوی» آنرا در نسخه‌ای یافته و برای خود استنساخ کرده بود. پس از

آن اصل کتاب مفقود شد. ابن طاووس نوشته آوی را ندیده اما تحریر دیگری از این دعا را در نسخه‌ای که بخش از آن را آب خراب کرده بود، دیده بود. این نسخه را ابن الوزیر الوراق به وی نشان داده بود که آنرا برای احمد بن محمد المقرئ الاعرج (چنین است در مهج** برگ ۱۹۸ - پ؛ از مهج الدعوات «احمد بن» سقط شده) به یک درهم و نیم خریداری کرده بود. ظاهراً این واقعه زمانی که آوی هنوز زنده بود رخ داده بود. بعد از درگذشت آوی، ابن طاووس تحریر سومی از این دعا را کشف کرد که این بار در مجلدی بود که چیزهای دیگری نیز در آن بود. این مجلد همان مجلدی بود که در اختیارش قرار داشت. ابن طاووس دعاء العبرات را ابتداء از تحریری که در نسخه الوزیر یافته، روایت کرده (مهج ۳۳۹ - ۳۴۲) و بعد از آن روایت مزبور را از نسخه خودش (مهج ۳۴۲ - ۳۴۷) نقل می‌کند.

۳۰۶.***؟ کتاب / ناشناخته

المجتبی ۲۹ - ۳۶

ابن طاووس دو دعاء معروف به دعاء الطیر الابيض الرومی (المجتبی ۲۹ - ۳۰) و دعاء الشیخ (المجتبی ۳۰ - ۳۶) را از نسخه‌ای که در دست محمد بن محمد القاضی الآوی دیده (که از آن نسخه‌ای برای خود استنساخ کرده؟) نقل می‌کند.

۳۰۷.***؟ کتاب / ناشناخته

فرج المهموم ۲۱۸ - ۲۱۹

این کتاب در دانش نجوم بوده است. ابن طاووس قطعه‌ای را به انگیزه آشکار ساختن جهل مؤلف در علم نجوم نقل می‌کند و اظهار می‌دارد که او نام وی را پنهان می‌دارد چرا که در غیر این صورت مردم او را بخاطر نادانی اش سرزنش خواهند کرد.

۳۰۸.***؟ کتاب / ناشناخته (مروی از ابوزرعه)

سعدالسعود ۲۴، ۲۸۱ - ۲۸۲

این تألیف به نوشته مؤلف آن مطالبی بوده که از مجلس ابوزرعه عبدالرحمن بن محمد بن بحلة المقرئ برگرفته است [من کتاب مجلد يقول مصنفه فی خطبة هذا الكتاب جمعت فيه ما استفدت من مجلس الشيخ... (نک: ← کتاب جامع فی وقف القاری للقرآن). مورد نقل شده درباره اتفاق و اختلاف نظر درباره تقسیم سوره و آیات به مکی و مدنی است.

۳۰۹.***؟ کتاب / ناشناخته

الیقین ۱۵۶ - ۱۵۷ / ۴۲۱ - ۴۲۳

ابن طاووس حدیثی در فضیلت امیرالمؤمنین [ع] از منبعی ناشناخته به خط محمد بن المشهدی (محمد بن جعفر بن علی ابن المشهدی [زندگی در میانه قرن ششم]؛ م: ← کتاب المزار) نقل می‌کند. آغاز اسناد، از جمله جزئیاتی در باره ابن المشهدی، از نسخه‌هایی که در تهیه الیقین چایی از آن استفاده شده سقط شده است. اما در نقلهایی که از الیقین در بحار ۱۰۲ / ۲۶ (و از آنجا در الیقین ۲ ص ۴۲۱ پاورقی ۱) آمده، موجود است.

۳۱۰.***؟ کتاب / ناشناخته (اوائل قرن چهارم)

الیقین ۱۶۰ - ۱۶۱ / ۴۲۸ - ۴۲۹، ۱۹۸ / ۵۰۸

این نسخه که تاریخ محرم ۳۰۸ را داشته آخرین رساله در مجموعه‌ای بوده که کتاب ناشناخته «کتاب رُوح (یا: رُوح) (قُدس) النفوس» در آغاز آن قرار داشته است. ابن طاووس مجموعه را به عنوان «کتاب عتیق» یا «مجلد عتیق» یا «نسخه عتیقه» اشاره می‌کند و آخرین رساله آن را بدین صورت توصیف می‌کند که با حدیث المؤاخاة آغاز می‌شده است. او از این تألیف چند حدیث در فضیلت امام علی [ع] روایت می‌کند. برای جزئیات بیشتر نک: ← کتاب روح (القدس) النفوس.

۳۱۱.***؟ کتاب عتیق / (استنساخ شده توسط؟) الحسین بن علی بن هند (زننده در شوال

(۳۹۶)

مهج الدعوات ۱۹۲ - ۲۰۱، ۲۷۸ - ۲۸۰

سه مورد از این کتاب نقل شده است. دو مورد اول (مهج ۱۹۲ - ۱۹۸، ۱۹۸ - ۲۰۱) بیان می‌کنند که چگونه امام صادق [ع] توسط منصور به بغداد احضار شد. یک بار قبل و یک بار بعد از شهادت محمد نفس زکیه و برادرش ابراهیم؛ و در هر بار امام دعایی خوانده‌اند که متن آنها در اینجا نقل شده است. مورد نقل شده در مهج ۲۷۸ - ۲۸۰، متن دعایی است که شیعه مصری محمد بن علی العلوی الحسینی از امام مهدی [ع] در خواب فراگرفته است. این خواب را الحسینی بعد از فرار از مصر دیده است. فرار او از مصر زمانی پیش آمد که یکی از مخالفان در نزد احمد بن طولون (م ۲۷۰) از او سعایت کرد. (نک: دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «احمد بن طولون» [از: Zaky M. Hassan].)

این نسخه در قطع «طالبی» (مهج ۱۹۶) به توسط الحسین بن علی بن هند در شوال ۳۹۶ کتابت شده بود اما روشن نیست که آیا همو مؤلف آن نیز بوده یا نه؛ در ریاض (۲/۱۶۵ و از آنجا اعیان ۲۷/۹۳) آمده است که در باره او چیزی جز اینکه نامش در مهج آمده نمی‌دانیم؛ اما از موارد نقل شده مطلبی را در باره او می‌توان بدست آورد و آن اینکه شیخ ابوالحسن محمد بن احمد بن عبدالله بن صفوة الهمدانی است که در «المصیصة» (در جنوب ترکیه) روایت نخست را در شوال ۳۶۹ برای وی روایت کرده است.

۳۱۲. ***؟ کتاب عتیق / ناشناخته

اقبال ۲۴۶ - ۲۴۷ / ۱۵ - ۱۶

این نسخه در ۱۴ صفر ۶۶۰ (یعنی قبل از اتمام اقبال) بدست ابن طاووس رسید. ابن طاووس، تعلیقه‌ای از آن کتاب را که در باره روش تعیین آغاز ماه رمضان بوده نقل کرده است.

۳۱۳. ***؟ کتاب عتیق / ناشناخته

مهج الدعوات ۸۴-۸۸

فرج المهموم ۲۲-۲۳، ۱۱۰

این روشن نیست که این نقلها از یک یا دو و حتی سه کتاب مختلف گرفته شده باشد. ابن طاووس نسخه‌ای را که در مهج از آن نقل شده چنین توصیف می‌کند که (در سال ۶۵۰) بیش از ۲۰۰ سال قدمت داشته است. مورد نقل شده عبارت از دعایی است که جبرئیل به رسول خدا [ص] تعلیم داد. دو نقلی که در فرج المهموم آمده مربوط به دانش نجوم است. راوی اول «عطا» (مق: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «عطاء بن ابی رباح» [از: Schacht]) و راوی دوم الولید بن جمیع (یا: جُمیع؟) (بجای الولید بن جمیل؟ مق: تهذیب ۱۱/۱۳۲-۱۳۳) است.

۳۱۴.*** کتاب عتیق فیه دعوات و روایات من طریق اصحابنا / ناشناخته

فتح الابواب ۲۶۳

اقبال ۱۹/۲۵۱

عنوان مذکور در فتح آمده است. در اقبال با عنوان «کتاب عتیق بدعوات من طرق اصحابنا کأنه من اصولهم» (در باره ارتباط بین ادعیه و اصول مق: ذریعه ۸/۱۷۷) یاد شده است. مورد نقل شده در فتح در باره روش استخراج با رقاغ است. مورد نقل شده در اقبال دعایی است برای آغاز ماه رمضان. این کتاب احتمالاً بخشی از «(کتاب) الدعوات» بوده است. نک: فهرست زیر همین عنوان.

۳۱۵.***؟ کتاب عتیق فیه خطبة امیر المؤمنین [ع] القاصعة / ناشناخته

ذریعه ۷/۲۰۴ ش ۱۰۰۳

الیقین ۱۵۲-۱۵۳/۴۱۴-۴۱۵، ۱۹۶/۵۰۴-۵۰۵

خطبه قاصعه (که آنرا به معانی مختلفی چون: مکرر، کشتن و سیراب کردن ترجمه می‌کنند) طولانی‌ترین خطبه امام علی [ع] شناخته می‌شود؛ در باره متن آن (با تفسیر) نک: ابن ابی الحدید ۱۳/۱۲۷-۲۹۵.

در یقین ۱ تاریخ نسخه ۸۸ (کذا فی الاصل) آمده که آشکارا خطاست. بنابر نسخه یقین که آقا بزرگ دیده تاریخ این کتاب، ۲۸۰ بوده است. تاریخ ۱۸۸ (که در حاشیه [به خط مجلسی؟] آمده؛ نک: بحار ۱۸/۱۲۱ پاورقی ۲) محتمل می نماید اگر اشاره به تألیف باشد نه تاریخ کتابت؛ زیرا اولین راوی در اسناد (عبدالله بن جعفر بن عبدالرحمن ابو محمد الزهری المدنی) در سال ۱۷۰ وفات یافته است (مق: تهذیب ۱۷۱/۵ - ۱۷۳). نسخه یقین در مشهد، تاریخ ۲۰۸ دارد که محققین یقین ۲ (ص ۵۰۴ پاورقی ۲) آنرا قرائت درست دانسته اند.

محققین یقین ۲ چنین فرض کرده اند که این با «مجموع عتیق» که در یقین ۱۴۱ - ۱۴۲ آمده یکی است (نک: فهرست ذیل همین عنوان؛ یقین ۲، ص ۴۱۴ پاورقی ۱). تنها شاهد در تأیید این فرض، سخن ابن طاووس (در یقین ۱۵۲/۴۱۴) است که او قبلاً «الکتاب العتیق الذی فیه خطبته علیه السلام القاصعة» را یاد کرده است؛ اما «مجموع عتیق» چنین توصیف شده که تنها دویست سال قدمت داشته یعنی متأخر از این نسخه بوده است؛ به علاوه ابن طاووس در یقین (۴۱۴/۱۵۲) می گوید: او پیش از این گفته است که اولین راوی در اسناد «الکتاب العتیق» عبدالله بن جعفر الزهری می باشد؛ این نام در یقین ۱۴۱ - ۱۴۲/۳۹۳ نیامده اما در یقین ۱۹۶/۵۰۴ - ۵۰۵ یاد شده است. توضیح مقبولتر آنست که ابن طاووس به اشتباه گمان کرده که نقلی در یقین ۱۹۶/۵۰۴ - ۵۰۵ آمده را قبل از یقین ۱۵۲ - ۱۵۳/۴۱۴ - ۴۱۵ نوشته است.

۳۱۶.***؟ کتاب عتیق من وقف ام الخلیفة الناصر / ناشناخته

مهج الدعوات ۱۸۶

در باره زمره زمره خاتون مادرالناصر (م ۵۹۹) و موقوفات او نک: Hartmann, *Nāṣir*, pp. 180-181. همانطور که از عنوان بدست می آید نسخه اصل جزو کتابخانه ابن طاووس نبوده اما احتمالاً او از روی آن استنساخ کرده باشد. آن نسخه از رخدادهای جنگ حره آغاز می شده و دارای داستانی بود که ضمن آن امام صادق [ع] بیان می کند که چگونه او با خواندن آیه «انا انزلناه فی لیلۃ القدس» از مرگ بدست منصور نجات یافت.

۳۱۷. ** کتاب فيه مسائل جماعة من اعيان الاصحاب / ناشناخته

اقبال ۲۴۳/۴۶۳

مورد نقل شده مشتمل بر پاسخ یکی از ائمه به پرسشی درباره پایان ماه رمضان است.

۳۱۸. **؟ کتاب فيه مواليد الخلفاء و الملوك و كثير من العلماء / ناشناخته

فرج المهموم ۱۲۵ - ۱۲۶

ابن طاووس درباره آن می‌گوید «این کتاب در مالکیت ما قرار دارد» در مورد نقل شده تاریخ تولد دانشمند نجومی ابن الاعلم (م ۳۷۵؛ نک: ← الزیج) سه‌شنبه ۱۳ ربیع‌الثانی ۳۲۴ دانسته شده است.

۳۱۹. (**؟) کتاب مشتمل علی احراز جلیلة / ناشناخته

الامان ۷۱ - ۷۴ / ۸۳ - ۸۸

عنوان کتاب یاد نشده است؛ ابن طاووس متنی را نقل می‌کند که بر روی چهار تعویذ (عُوذ) نوشته شده بود. اینها برای آویختن بر حیوانات سواری برای حفاظت آنها و مالکین‌شان از ضرر بوده است.

۳۲۰. کنوز النجاج / ابوعلی الفضل بن الحسن بن الفضل الطبرسی (م ۵۴۸)

ذریعه ۱۷۵/۱۸ ش ۱۲۶۹

مهج الدعوات ۲۹۴ - ۲۹۵

المجتنی ۲۲ - ۲۴

این کتاب دعا است. آقا بزرگ یاد آور می‌شود که این کتاب به حسن فرزند ابوعلی نیز منسوب است. اما مهج را به عنوان شاهی برای اینکه مؤلف پدر اوست یاد می‌کند. در ریاض (۳/۴۰۷؛ ۴/۳۴۷) آمده است که مؤلف ابوالفضل علی بن الحسن نوه ابوعلی

است.^{۱۰} نیز نک: کریمان ۲۸۳/۱. این تألیف در فهرست منابع «البلد» (ص ۵۰۳ و جنة ص ۷۷۳) آمده است. نوری طبرسی نسخه‌ای از این تألیف را در اختیار داشته (مستدرک چ سنگی ۴۸۷/۳) و احتمالاً او از همین نسخه در «دارالسلام» خود نقل می‌کند (مق: ذریعه)؛ بنابراین، این تألیف باقی مانده است. بنا به گفته ریاض (۴/۳۴۷) در الامان از کنوز نقل شده است. نوری طبرسی نیز همین را گفته (مستدرک چ سنگی ۳۷۳/۳) می‌افزاید از کنوز در مهج و جمال نیز نقل شده است (اما از المجتبی یاد نمی‌کند). نقلی از این تألیف در الامان و جمال الاسبوع نیامده است.

۳۲۱. ** کتب اصحابنا القمیین / ناشناخته

اقبال ۳۲۵/۵۴۲، ۳۱۴/۵۲۹، ۳۱۰/۵۲۵، ۵۹۹/۷۱

ابن طاووس در اقبال چندین بار به یک یا چند تألیف از اصحاب قمی یا ایرانی شیعی ناشناخته اشاره می‌کند: کتب اصحابنا القمیین (اقبال ۳۲۵/۵۴۲)؛ کتب الشيعة القمیین (اقبال ۳۱۴/۵۲۹)؛ کتب اصحابنا من العجم (اقبال ۵۹۹/۷۱)؛ بعض [بمعنای یک؟] تصانیف اصحابنا من العجم (اقبال ۵۲۵ - ۳۱۰). از موارد نقل شده چنین بدست می‌آید که ابن طاووس (مثلاً [در: کتب] الدعوات) از مجموعه‌ای که مشتمل بر تألیفات متعددی بوده استفاده کرده بدون آنکه نام هر تألیف خاصی را که از آن نقل می‌کند بدست بدهد. موارد نقل شده بیشتر مشتمل بر دعاهایی برای مواقع مختلف است. ابن طاووس در یک مورد (اقبال ۵۹۷/۶۹) یاد آور می‌شود که گروهی از «العجم و الاخوان» (شیعیان ایرانی و عرب؟) نهم ربیع الاول را روز سرور می‌دانند زیرا در این روز یکی از دشمنان خدا و رسول درگذشته است (یعنی خلیفه دوم). ابن طاووس می‌افزاید او نتوانسته است بر این نظر مؤیدی بیابد جز نقلی که ابن بابویه روایت کرده است (در تألیفی که آنرا نمی‌شناساند). تاریخ قتل عمر که ظاهراً ابن طاووس پذیرفته ۲۹ ذی حجه می‌باشد (نک: ← حدائق الریاض) اما در زمان صفوی نهم ربیع الاول به عنوان تاریخ درست پذیرفته

○. افندی در تعلیقة امل الامل (قم ۱۴۰۰) ص ۲۲۸، این کتاب را منسوب به ابوعلی فضل بن حسن

شده بود (نک: بحثی در بحار چ سنگی ۸/۳۱۴-۳۱۶).

۳۲۲. *** کتاب لطایف المعارف / ابوبکر عبدالله بن محمد بن طاهر الطَّرِیْثِی (م)
(۵۰۳)

ذریعه ۱۸/۳۲۲ ش ۲۸۷

فرج المهموم ۲۲

طرائف ۱۵۴/۴۹۶

این عنوان در طرائف ۲ نیامده اما در طرائف ۱ / طرائف* برگ ۱۳۵ - ر / طرائف** برگ ۱۷۳ - پ (و نیز در صراط ۳/۳۲) آمده است. نام مؤلف (در نسخه‌های طرائف که ملاحظه شد) القاضی ابوبکر عبدالله بن محمد بن طاهر آمده است. نسبت او تنها در فرج المهموم آمده که اشتباهاً «الطربئی» (فرج المهموم) یا الطربئی (فرج المهموم* برگ ۱۴ - پ) یاد شده است. افندی (ریاض ۳/۲۴۵) به مورد در فرج المهموم (درباره هرمس / ادریس به عنوان اولین عالم نجوم) اشاره می‌کند اما درباره مؤلف چیزی نمی‌داند. شرح حال «الطربئی» در دمیاطی، مستفاد ص ۲۷۳ - ۲۷۴ و صفدی ۱۷/۵۳۴ - ۵۳۵ (که در هر دو ارجاعات بیشتری داده شده) آمده است. نسبت او مربوط به شهری است در جنوب غربی نیشابور که با عنوان «طرشیز» [ترشیز] نیز شهرت دارد (مق: ابن اثیر، اللباب ۲/۲۸۱؛ Bulliet, *Patricians*, p. 141).

235

تنها تألیف طَّرِیْثِی که صفدی (و نیز ابن قفطی، انباه الواة ۲/۱۳۰) از آن یاد می‌کند کتاب «الموازنة بین ابی طاهر و ظاهر» می‌باشد. آیا ممکن است که ابن طاووس از کتاب مشهور لطایف المعارف از ابو منصور ثعالبی (م ۴۲۹) نقل کرده و به اشتباه آنرا به طربئی منسوب ساخته باشد؟ متنی که در فرج المهموم ص ۲۲ آمده در تألیف ثعالبی نیز آمده است:

(ed. P. de Jong, Leiden, 1867, p. 4 = tr. C. E. Bosworth, *The Book of Curious and Entertaining Information*, Edinburgh, 1968, pp. 38-39).

ولی مورد نقل شده در طرائف (در باره کتک خوردن ابن مسعود توسط عثمان)

در لطایف نیامده است. در واقع نامحتمل است که ثعالبی که به طرفداری از عثمان شهرت داشته مورد اخیر را (که بیاضی آنرا با اندکی اختلاف نقل می‌کند؛ نک: صراط ۳/۳۲) نقل کرده باشد. بنابراین شواهد خوبی وجود دارد تا نشان دهد ابن طاووس این تألیف ناشناخته طریثی را در دست داشته است.

۳۲۳. + کتاب اللؤلؤیات / ابو مطیع مکحول بن فضل الله التستفی (م ۳۱۸ یا ۳۱۹)
بحار الانوار ۸۰/۳۴۶ = مستدرک ۱/۳۵۴ [ند فلاح]، بحار الانوار ۸۴/۲۴۸
= مستدرک ۴/۹۳-۹۴ [ند فلاح ۱۶۱/۱۴۸].

نخستین مورد نقل شده توصیف می‌کند که چگونه امام حسن [ع] در وقت نماز برخود می‌لرزید و رنگ رخسارش دیگرگون می‌شد. نقل دوم نیز نظیر همین مطلب را درباره پدرش امام علی [ع] نقل می‌کند. گرچه ابن طاووس نام مؤلف را یاد نمی‌کند تردیدی درباره او وجود ندارد: هر دو مورد نقل شده در برگ ۴۶ - پ (در «باب الخشوع فی الصلاة و المحافظة علیها») نسخه بی‌آغاز کتابخانه دانشگاه پرینستون از اللؤلؤیات ابو مطیع (Garrett 2651 [shelf number 776]) آمده است.

نیز نک: بروکلمان، ذیل ۱/۲۹۳؛ سزگین ۱/۶۰۲؛ در آنجا تعدادی از نسخه‌های این تألیف یاد شده است (اما نه نسخه پرینستون). برای جزئیات بیشتر درباره مؤلف نک:

M. Bernand, "Le Kitāb al-radd 'alā l-bida' d'Abū Mutī' Makhūl al-Nasafi",
Annales islamologiques, 16, 1980, pp. 39-131, at pp. 40-45.

۳۲۴. *** ما نزل من القرآن فی امیر المؤمنین علی بن ابیطالب [ع] / ابواحمد عبدالعزیز بن یحیی بن احمد الجلودی الازدی البصری (م ۳۳۲)
ذریعه ۱۹/۲۸ ش ۱۴۵
سعد السعود ۲۰، ۲۳۵ - ۲۳۶

عنوان این تألیف در بحار ۲۶/۲۲۲ (به نقل از سعد ۲۳۶) «کتاب ما نزل من القرآن فی

اهل البيت» آمده است. در نجاشی (ص ۲۴۱) با عنوان کتاب ما نزل فيه من القرآن (اشاره به امام علی [ع]) آمده است. مورد نقل شده در سعد ۲۳۵ - ۲۳۶ از جزء اول اخذ شده است. این تألیف در مجلدی بود که تألیفات دیگری از مؤلفان نیز بوده در آن قرار داشته است (مق: ← احادیث).

● ** کتاب ماللشیعة بعد علی [ع] / ابواحمد عبدالعزيز بن یحیی بن احمد الجلودی
الازدی البصری (م ۳۳۲)
ذریعه ۱۹/۲۶ ش ۱۳۰
محاسبة النفس

- بنابه گفته آقا بزرگ به این تألیف در محاسبه اشاره شده اما در نسخه چاپی چنین اشاره‌ای وجود ندارد. آیا ممکن است که این عنوان، عنوان دیگر کتاب «خطب مولانا علی» جلودی باشد؟ (نک: فهرست ذیل همین عنوان).

۳۲۵. *** کتاب معالم الدین / ابوطاهر محمد بن الحسن (یا: الحسین) البُرُسی

ذریعه ۲۱/۱۹۸ ش ۴۵۹۶

اقبال ۱۳۰ - ۱۳۱/۶۴۴ - ۶۴۶

لهوف ۸۹ - ۹۰/۱۰۱ - ۱۰۲، ۱۱۱ - ۱۱۲/۱۲۷

● مؤلف ناشناخته است. نسبت او به اختلاف «البُرُسی» (در عاملی، اثبات ۱/۶۲؛ ۱۲۲/۷)، التُرُسی، التُرُسی (در لهوف ۱ و لهوف ۲ ص ۱۲۷) و التُرُسی (در لهوف ۲ ص ۱۰۲) آمده است. در اقبال از نام او یاد نشده. آقا بزرگ او را از قدما می‌داند. در ریاض (۶/۴۷ و ۴۸)، معالم، در فهرست تألیفات گمنام یاد شده است.

مورد نقل شده در اقبال (که از پایان معالم گرفته شده) مشتمل بر دعایی از حضرت مهدی [ع] برای ماه رجب است. مورد نقل شده در لهوف ۸۹ - ۹۰/۱۰۱ - ۱۰۲ مشتمل بر کلام امام باقر [ع] است که امام حسین [ع] لقاء خدا را بر فتح بر دشمن ترجیح داد. مورد نقل شده در لهوف ۱۱۱ - ۱۱۲/۱۲۷ (و از لهوف در عاملی، اثبات

۱۲۲/۷ - ۱۲۳) مشتمل بر روایتی در باره گریستن ملائکه در شهادت امام حسین [ع] است.

۳۲۶. کتاب معالم العلماء / محمد بن علی المازندرانی ابن شهرآشوب (م ۵۸۸)

ذریعه ۲۰۱/۲۱ ش ۴۶۰۶

فرج المهموم ۱۳۲، ۱۴۴

ابن طاووس اطلاعات مربوط به «الحسن بن احمد بن محمد بن عاصم العاصمی المحدث الکوفی»، دانشمند نجومی و «کشاجم» شاعر را از معالم نقل می‌کند. هر دو آگاهی مزبور در نسخه چاپی معالم (ص ۱۶ ش ۶۷، ص ۱۴۹ [ش ند]) آمده اما نام منجم مزبور در آنجا «احمد بن محمد بن عاصم بن (بجای: ابو) عبدالله العاصمی» آمده است. شیخ طوسی نیز او را به عنوان «احمد بن محمد بن عاصم ابو عبدالله» می‌شناساند (فهرست ص ۵۶ ش ۸۵؛ رجال ص ۴۵۴ ش ۹۷). مورد نقل شده در فرج المهموم ظاهراً تنها اشاره به فرزندی با نام حسن می‌باشد (مق: سزگین ۱۶۷/۷؛ Matar ص ۳۸۹).

۳۲۷. کتاب معانی الاخبار / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲۰۴/۲۱ ش ۴۶۲۲

فتح الابواب ۱۳۶ - ۱۳۷

فلاح السائل ۹۴ - ۸۹/۹۵ - ۹۰، ۹۰/۹۵، ۱۱۹ - ۱۱۲/۱۲۰ - ۱۱۳،

۱۴۴ - ۱۳۳/۱۵۰ - ۱۳۹.

غیاث سلطان الوری ۱۰

طرائف ۴۱۷ - ۱۲۷/۴۱۹

ابن طاووس در طرائف همانطور که عادت او در این تألیف است نه از مؤلف یاد می‌کند و نه از شیعی بودن تألیف مزبور سخن می‌گوید. او خطبه امام علی [ع] معروف به «شقشقیة (= معانی الاخبار تحقیق: محمد مهدی الخراسان نجف ۱۳۹۱ صص ۳۴۳ - ۳۴۴؛ مق: Lane زیر مورد) را نقل کرده و می‌گوید عبارتهای مشکل آنرا الحسن بن

عبدالله بن سعید [طرائف ۲ به اشتباه: الْمُحْسَن بن مسعود] العسکری مؤلف کتاب «المواعظ و الزواجر» که مخالف بارز اهل بیت بوده، شرح کرده است. این اشاره به سخن ابن بابویه است که: من از الحسن بن عبدالله بن سعید العسکری خواستم تا این خبر را برای ما توضیح دهد (معانی الاخبار ص ۳۴۴؛ این توضیح در صص ۳۴۴-۳۴۷ آمده است).

ابن طاووس سه علت برای ترجیح این روایت خطبه امام علی [ع] بر آنچه در نهج البلاغه (به عنوان خطبه سوم) آمده یاد می‌کند: اولاً: روایت معانی الاخبار در برابر نهج البلاغه دارای اسناد است؛ ثانیاً: روایت معانی را یک مؤلف ضدشیعی تفسیر کرده و بطور ضمنی صحت آنرا تأیید نموده است؛ ثالثاً: روایت معانی اقدم از روایت نهج است و تاریخ درگذشت مؤلف و نیز نسخه معانی که ابن طاووس استفاده کرده و آنرا ۳۳۱ یاد می‌کند، هر دو بر تولد شریف رضی (۳۵۹) مؤلف نهج البلاغه (و حتی تولد برادر بزرگ او شریف مرتضی [۳۵۵]) تقدم دارد (طرائف ۴۱۹ - ۴۲۰ [طرائف ۲ ص ۱۲۷ / طرائف*، طرائف**]).

نکته‌ای که درباره اسناد گفته شده روشن است؛ اما علل دیگری که وی یاد کرده مشکلاتی دارند: فرض ضد شیعی بودن عسکری با اینکه او چندین بار به عنوان راوی ابن بابویه ظاهر می‌شود سازگار نیست؛ این سبب شده تا برخی از علما در اینکه شیخ ابن بابویه همان مؤلف «المواعظ و الزواجر» (م ذی حجه ۳۸۲) باشد تردید کنند. نک: نوابغ صص ۸۸ - ۹۰؛ ریاض ۱/ ۲۰۰ - ۲۰۱؛ اعیان ۲۲/ ۱۴۰ - ۱۵۴. آنچه بر مشکل می‌افزاید ادعای ابن طاووس درباره تاریخ وفات صدوق است. همانطوری که از نقلهای او از «معانی» در تألیفات غیر طرائف بدست می‌آید، او از هویت مؤلف آگاهی داشته و به سختی می‌توان گفت او از این که ابن بابویه در ۳۸۱ یعنی ۲۲ سال بعد از تولد رضی درگذشته بی اطلاع بوده است. شاید بتوان گفت که ابن طاووس تاریخ ابن بابویه با پدرش علی بن الحسین که در ۳۲۹ درگذشت اشتباه کرده اما این نظر چندان محتمل نیست. همینطور پذیرش سخن وی درباره نسخه معانی که در سال ۳۳۱ نوشته شده دشوار می‌نماید. می‌توان براساس شواهد داخلی اثبات کرد که معانی ابن بابویه پس از ۳۵۴ به

اتمام رسید است (مق: مقدمه الخراسان بر چاپ معانی ص ۳۰). آیا می توان گفت که تاریخ مزبور بر نسخه چندان مشخص نبوده و همین سبب اشتباه ابن طاووس شده است؟ (قراآت مقبولتر می تواند ۳۶۱ باشد؛ وقتی «ثلاثین» بر طبق عادت بدون علائم نوشته شود و بدون «الف» میانی، براحتی با «ستین» اشتباه می شود).

ابن طاووس در کوشش خود برای اثبات این که خطبه در کتابهای پیش از نهج البلاغه آمده تنها نبود. ابن ابی الحدید (۱/۲۰۵-۲۰۶) و علی بن میثم بحرانی (م ۶۷۹) (در شرح نهج البلاغه، تهران ۸۴-۱۳۷۸ ج ۱ صص ۲۵۲-۲۵۳) هر دو از چنین کتابهایی آگاهی داشته اند. ابن ابی الحدید به برخی از تألیفات ابوالقاسم بلخی (م ۳۱۹) اشاره می کند و او و بحرانی نیز از کتاب الانصاف ابوجعفر بن قبه شاگرد بلخی یاد می کنند. بحرانی نسخه ای از کتاب الانصاف را دیده که در آن خط وزیر ابوالحسن علی بن محمد بن الفرات (م ۳۱۲) بوده است؛ اما تنها این ابن طاووس است که به معانی الاخبار استناد کرده است؛ نیز مق: الامینی، الغدیر ۷/۸۲-۸۵.

نقلهای دیگر از معانی مشکلی ندارند. آنها عبارتند از: فتح الابواب = معانی ۱۴۲-۱۴۳؛ فلاح ۱۱۹-۱۱۲/۱۲۰ = معانی ۱۱۴-۱۱۵؛ فلاح ۱۱۲/۱۲۰-۱۱۳ = معانی ۱۷۰؛ فلاح ۸۹/۹۴ = معانی ۳۱۴؛ فلاح ۹۵/۹۰ اشاره دارد به معانی صص ۳۱۳-۳۱۵ (بابی در باره «الصلوة الوسطی»); فلاح ۱۴۴-۱۵۰/۱۳۳-۱۳۹ (در اینجا تنها نام مؤلف آمده است) = معانی ۳۴-۳۹؛ غیاث ۱۰ = معانی ۳۹.

۳۲۸.*** معانی القرآن / ابوالحسن علی بن سلیمان الاخفش الاصغر (م ۳۱۵)

سعد السعود ۲۲، ۲۵۲

درباره مؤلف نک: سزگین ۸/۱۷۴؛ کتابی با عنوان «تفسیر معانی القرآن» بین تألیفات وی یاد شده (کحاله ۷/۱۰۴) اما ظاهراً بدست ما نرسیده است. ابن طاووس با توضیح اخفش از کلمه «درّی» در آیه ۳۵/ نور مناقشه می کند.

۳۲۹.*** معانی القرآن / محمد بن جعفر المروزی (زندگی در میانه قرن چهارم؟)

سعد السعود ۲۰، ۲۳۱-۲۳۲

نام مؤلف در سعد ۲۰ «جعفر بن محمد بن محمد بن المروزی» آمده است. شاید بتوان او را با ابوالفتح محمد بن جعفر بن محمد الهمدانی (یا همَدانی) الوادعی المراغی (زنده در ۳۷۱؛ نک: تاریخ بغداد ۲/۱۵۲-۱۵۳) یکی دانست. نجاشی (ص ۳۹۴ ش ۱۰۵۳ و از آنجا: تنقیح ش ۱۰۴۹۹) کتابی با عنوان «کتاب ذکر المجاز من القرآن» (مق: ذریعه ۱۹/۳۵۱ ش ۱۵۶۶) بدو منسوب می‌کند. این می‌تواند همان تألیفی باشد که ابن طاووس بدان اشاره کرده است. مورد نقل شده از آغاز صفحه دوم جزء چهارم اخذ شده است.

۳۳۰. *** کتاب المبعث و غزوات النبی [ص] / ابوالحسن علی بن ابراهیم بن هاشم القمی (زنده در ۳۰۷)

ذریعه ۲۱/۲۸۹ ش ۵۱۱۰

الامان ۵۲/۶۵، ۸۲/۹۵

عنوان آن در الامان ۸۲/۹۵ «کتاب المبعث» آمده است. این تألیف، محتملاً همان کتاب المغازی مؤلف است که نجاشی (ص ۲۶۰ ش ۶۸۰ و از آنجا: ذریعه) و طوسی (فهرست ص ۱۱۹ ش ۳۸۲) از او یاد کرده‌اند. ابن طاووس از نسخه‌ای که تاریخ ۴۰۰ بر آن بوده استفاده کرده و آنرا به عنوان جزئی از کتابخانه‌ای که برای فرزندانش وقف کرده توصیف می‌کند. مورد نقل شده در الامان ۵۲/۶۵ (که در تفسیر قمی ۱/۲۶۷ نیز آمده) شرح می‌دهد که چگونه رسول خدا [ص] در بدر با پرتاب کردن سنگریزه به صورت قریش، آنها را شکست داد. نقل الامان ۸۲/۹۵ مربوط است به سربه عبدالله بن عتبک یعنی مأموریت او برای به قتل رساندن ابورافع ابن ابی الحقیق یهودی؛ در روایتی که قمی نقل می‌کند آمده است: با قرعه معین شد که عبدالله بن اُنیس، ابن ابی الحقیق را به قتل خواهد رساند. این شرح مخالف با نقلهای رایج (م: ابن اسحاق، البخاری، الطبری، بحار ۲۰/۳۰۲-۳۰۴) آن حادثه‌اند؛ بنابر آن نقلها، چنین تصمیمی اخذ نشده بود.

برخی از مواد مربوط به سیره، از کتاب علی بن ابراهیم قمی در اعلام الوری طبرسی (صص ۱۲، ۳۶-۳۷، ۳۹-۴۰، ۴۸، ۵۴-۶۱، ۶۹-۷۲) آمده است. این باید بررسی شود که آیا مواد مزبور از تفسیر قمی است یا نه. اگر پاسخ منفی باشد منبع وی می تواند کتاب المبعث قمی باشد.

۳۳۱. **المبسوط فی الانساب (یا: النسب) / ابوالحسن نجم الدین علی بن ابی الغنائم محمد بن علی بن محمد العلوی العُمَری النَّسَابَة (زنده در ۴۴۳)

ذریعه ۱۹/۵۳ ش ۲۸۱

اقبال ۱۴۷/۶۵۸

فرج المهموم ۱۲۵

درباره مؤلف نک: ابن عنبه، العمده ص ۲۹۶ = چ نجف ۳۶۸؛ ریاض ۴/۲۳۱-۲۳۵؛ درجات صص ۴۸۴-۴۸۵؛ النابس ص ۱۲۸؛ Sellheim, *Handschriften*, p.363؛ مقدمه آیه الله شهاب الدین المرعشی النجفی بر «المجدی فی انساب الطالبین» تحقیق: احمد مهدوی دامغانی، قم ۱۴۰۹. در اقبال به او به عنوان بهترین نسب شناس عصر خویش اشاره شده است. نیز نک: ← کتاب الشافی فی النسب. این عنوان در اقبال (نیز در بحار ۳۹۸/۹۸) «المبسوط فی الانساب» و در فرج المهموم* (برگ ۸۴-ر) «المبسوط فی النسب» و در فرج المهموم با عنوان «المبسوط» آمده است. ابن طاووس در فرج المهموم اشاره به شرح حال دانشمند نجومی ابن الاعلم می کند. مورد نقل شده در اقبال متشمل بر بخشی از شرح حال «داود بن الحسن بن الحسن بن علی بن ایطالب» [ع] می باشد.

۳۳۲. المبسوط فی الفقه / ابوجعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۱۹/۵۴ ش ۲۸۳

فتح الابواب ۱۷۷، ۲۴۱

کشف المحجّة ۱۳۰

عنوان کتاب در فتح و کشف «المبسوط» آمده است. ابن طاووس در کشف، این کتاب را

یکی از اولین کتابهای فقهی که آن را خوانده یاد می‌کند. او در فتح ۱۷۷ به نقلی که در فتح ص ۲۴۱ گذشته و مشتمل بر روایتی درباره استخاره است چنین اشاره می‌کند که از جلد اول کتاب گرفته شده است (= المبسوط ۱/۱۳۳ تهران ۸ - ۱۳۸۷). مقه: مدرسی ص ۶۴.

۳۳۳* کتاب مدینه العلم / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲۵۱/۲۰ ش ۲۸۳۰

فلاح ۶۷/۶۹ - ۶۸، ۷۰/۷۲، ۷۵/۷۸، ۸۵ - ۸۱/۸۶ - ۸۲، ۹۰/۹۵،

۱۲۷/۱۱۹، ۱۴۳/۱۵۵. بحار الانوار ۲۳/۸۱ = مستدرک ۲/۴۹۸، ۵۱۷،

۵۲۰ [ند فلاح ۵۳/۶۲]، بحار الانوار ۳۱/۸۱ = مستدرک ۲/۵۲۱ - ۵۲۲ =

مستدرک ۹/۱۶۳ [ند فلاح]

الاجازات ۱۹/۴۴ بحار الانوار ۲/۱۶۱ [ند اجازات]

این تألیف را بیشتر به عنوان پنجمین کتاب عمده در فقه شیعی (در کنار کتب اربعه) می‌شناسند. شیخ طوسی (فهرست ص ۱۸۹) آنرا به عنوان کتابی بزرگتر از من لایحضره الفقیه توصیف می‌کند و ابن شهر آشوب (معالم ص ۱۱۲) می‌گوید: آن کتاب دارای ۱۰ جزء است. علامه حلی از این تألیف نقل می‌کند (نک: مث: منتهی المطلب تهران بی تا [۱۳۳۳؟]، ۱/۲۰۲ - ۲۰۳ و از آنجا: مستدرک ۳/۱۳۰). محتملاً این کتاب در دسترس حسین بن عبدالصمد الحارثی (م ۹۸۴) پدر بهاءالدین عاملی که از آن در کتاب الدرایه (ص ۶۹، ۷۰؛ مقه: ذریعه؛ اعیان ۲۶/۲۶۲) یاد می‌کند (ولی نقل نمی‌کند) قرار داشته است. آقا بزرگ تنها از یک مؤلف (به علاوه ابن طاووس) یاد می‌کند که از این تألیف نقل کرده است؛ او یوسف بن حاتم الشامی شاگرد ابن طاووس است که در کتاب «الدرالنظیم» که قطعاتی از آن در نسخه‌ای باقی مانده (ذریعه ۸/۸۶ ش ۳۰۸) از کتاب مدینه‌العلم نقل کرده است. کتاب مدینه‌العلم در زمان مجلسی گمشده تلقی شده و کوششهای گسترده او برای یافتن نسخه‌ای از آن به نتیجه نرسید.

موارد زیر از آن نقل شده است: فلاح ۶۷/۶۹ - ۶۸؛ درباره تهیه کفن خود؛

فلاح ۷۰/۷۲: درباره فضیلت اندیشه در باره کفن خود؛ فلاح ۷۵/۷۸: درباره غسل یک مؤمن فوت شده؛ فلاح ۸۵ - ۸۱/۸۶ - ۸۲: درباره اینکه آیا میت می شنود یا نه (ترجمه فارسی این روایت توسط جزء اول فلاح در اللؤلؤ و المرجان [در فارسی؛ نک: ذریعه ۳۸۸/۱۸ ش ۵۷۲] تهران ۱۳۳۷ ش، ص ۱۱۹)؛ فلاح ۹۰/۹۵: صلوة الوسطی به نماز ظهر تفسیر شده است؛ فلاح ۱۱۹/۱۲۷: کسی که نماز را با تأخیر انجام دهد از شفاعت رسول خدا [ص] بهره مند نخواهد شد؛ فلاح ۱۴۳/۱۵۵: حدیثی در فضیلت نماز اول وقت. در بحار ۲۳/۸۱ (از اولین جزء مدینه العلم) اشاره به حدیث امام صادق [ع] درباره انواع غسل ها دارد. حدیث نقل شده در بحار ۱۶۱/۲ (که در محتوی شبیه حدیث یاد شده در اجازات است) از اجازات به توسط منیة المرید شهید ثانی نقل شده است. در باره حدیث دیگری از مدینه العلم که به توسط منبعی ناشناخته نقل شده نک: بحار ۲۵۲/۵۹.

۳۳۴. کتاب المحاسن / احمد بن محمد البرقی (م ۲۷۴ یا ۲۸۰)

ذریعه ۱۲۲/۲۰ ش ۲۲۱۴

الامان ۳۵/۲۲ - ۳۶، ۲۴ - ۳۸/۲۵، ۲۹ - ۴۲/۳۰، ۴۳ - ۴۰، ۵۳/۴۲ -

۵۶، ۸۷ - ۹۹/۸۸ - ۱۰۰، ۱۰۲/۹۱ - ۱۰۳، ۹۷ - ۱۰۸/۹۸ - ۱۰۹،

۱۱۲/۱۰۰، ۱۱۴/۱۰۳، ۱۱۰ - ۱۲۱/۱۱۲ - ۱۲۳، ۱۲۷/۱۱۵،

۱۳۰/۱۱۹ - ۱۳۱، ۱۲۶ - ۱۲۸/۱۲۸ - ۱۳۷ - ۱۳۸

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲، متمم مقاله «البرقی» [از: Ch. Pellat]. به استثنای الامان ۱۲۷/۱۱۵ که نتوانستم آنرا پیدا کنم، همه احادیثی که الامان نقل شده در کتاب السفر المحاسن (صص ۳۴۵ - ۳۸۰ ج تهران ۱۳۷۰) یافت می شود. این احادیث تقریباً یک ششم ۱۶۰ حدیثی که «کتاب السفر» بر آن مشتمل است را تشکیل می دهد.

۳۳۵. [المجالس و المسایرات] / القاضی النعمان بن محمد (م ۳۶۳)

ذریعه ۳۵۶/۱۹ ش ۱۵۸۸؛ ص ۳۷۲ ش ۱۶۶۰

کشف المحجّة ۱۵۶

فرج المهموم ۶ - ۷، ۱۷۳ - ۱۷۴

درباره مؤلف نک:

I. K. Poonawala, *Biobibliography of Ismā'īlī Literature*, Malibu, 1977, pp. 48-68.

ابن طاووس از این عنوان یاد نکرده است وی تنها در فرج المهموم ۱۷۳ - ۱۷۴ می‌گوید که این عبارات از تألیف نعمان در ستایش از دولت فاطمیان اخذ شده و در فرج المهموم ۶ - ۷ بطور کلی می‌گوید که این عبارات از کتاب نعمان، زندگی نامه‌نویس خلفای مصری گرفته شده است. اما همه موارد نقل شده در: قاضی نعمان، المجالس و المسایرات آمده است (در باره آن نک: Poonawala, pp. 61-62). این موارد عبارتند از: فرج المهموم ۶ - ۷ = المجالس و المسایرات تحقیق: الحبيب الفقی، ابراهیم شُبوح و محمد الیعلوی، تونس ۱۹۷۸ ص ۴۴۰؛ فرج المهموم ۱۷۳ سطور ۳ - ۶ = مجالس ۴۳۹؛ فرج المهموم ۱۷۳ (سطور ۷ - ۸) = مجالس ۱۴۸؛ فرج المهموم ۱۷۳ - ۱۷۴ = مجالس ۴۳۱ - ۴۳۲؛ فرج المهموم ۱۷۴ (نقل به معنی) از مجالس صص ۳۲۵ - ۳۲۷). این موارد عمدتاً مربوط به تخصص المعزّ در علم نجوم می‌باشد. حدس Matar (ص ۳۴۸) که مؤلف ابواسحاق بن سعید النعمانی الحبال (م ۴۸۲) و تألیف مورد بحث «وفیات قوم من المصریین و نفر سواهم» باشد (مق: بروکلیمان، ذیل ۵۷۲/۱) اشتباه است.

ابن طاووس مورد نقل شده در کشف را بدین صورت توصیف می‌کند که از «کتاب تبیین صراط الخلفاء المصریین» گرفته است (از نام مؤلف یاد نکرده است). گرچه این عنوان گویا در جای دیگری ثبت نشده، به احتمال، عنوان دیگر المجالس و المسایرات می‌باشد (کشف ۱۵۶ = مجالس ص ۴۲۷: از معز فاطمی نقل شده است که بعد از اینکه «قائم» کنار کعبه مردم را مورد خطاب قرار دهد، عدالت را به جهان بازخواهد گرداند).

مهج الدعوات ۱۰۲

مؤلف ناشناخته است. (این که او احمد بن حسین بن سلیمان المغربی که صفدی [۳۵۹/۴] از او یاد کرده باشد نامحتمل می‌نماید). مورد نقل شده مشتمل بر دعایی از رسول خدا [ص] است.

۳۳۷. * مجموع / محمد بن محمد بن عبدالله بن فاطر (زندگی در اوائل قرن ششم)

ذریعه ۵۳/۲۰ ش ۱۸۷۹

مهج الدعوات ۳۳۳ - ۳۳۶

درباره مؤلف نک: الثقات ص ۲۸۵. ابن طاووس می‌گوید: او از نسخه‌ای که به خط مؤلف بوده استفاده کرده و از آن دو دعا را که با اسناد قمی نقل شده بود آورده است. کتابی با عنوان «کتاب مجموع ابن فاطر» در فهرست منابع البلد (ص ۵۰۳) کفعمی آمده است.

۳۳۸. ***؟ مجموع / محمد بن الحسین المرزبان (زندگی در قرن ششم؟)

الملاحم و الفتن ۱۵۲ - ۱۶۰ / ۱۶۸ - ۱۷۲، ۱۷۴ - ۱۷۷

نام مؤلف با چند عنوان یاد شده: محمد بن الحسین المرزبان (الملاحم ۱۵۲ - ۱۶۸)، محمد بن الحسین المرزبانی (الملاحم ۱۵۳ / ۱۶۹، ۱۷۵ / ۱۵۸؛ مة: ارجاع آقا بزرگ به مجموعه المرزبانی ذریعه ۴ / ۱۸۹)، و محمد بن الحسین بن المرزبان (الملاحم ۱۵۷ / ۱۷۴). محتملاً بتوانیم او را ابو جعفر محمد بن المرزبان که قطب‌الدین سعید الروانندی در کتاب «قصص الانبیاء» (ص ۱۱۷) (نک: فهرست ذیل همین عنوان؛ مة: الثقات ص ۲۸۸) از او روایت کرده یکی بدانیم. بسیاری از اخباری که از این «مجموع» نقل شده در باره فضایل امام علی [ع] و دیگر ائمه [ع] است.

۳۳۹. * مجموع / ورام ابن ابی فراس (م ۶۰۵)

ذریعه ۴ / ۴۴۲ [ش ند]، ۲۰ / ۱۰۹ [ش ند]، ۲۴ / ۱۳۰ ش ۶۵۰

فلاح السائل ۱۲۰ - ۱۱۳/۱۲۱

اليقين ۱۸۴ - ۴۷۹/۱۸۵ - ۴۸۰

عنوان فوق در اليقين آمده است. در فلاح به اين تأليف، با عنوان «کتاب» (و نيز در کَشکول بهاء الدين العاملي؛ نک: Bosworth, *Bahā' al-Dīn al-Āmilī*, p. 46) اشاره شده است. اين معروفترين تأليف ورام جد مادري ابن طاووس بوده است (نک: باب اول فصل اول). عنوان کتاب بيشتر با عنوان «مجموعه» يا «تنبيه الخواطر (يا: خاطر) و نزهة الناظر» (عناوين ديگر: نزهة الناظر؛ نزهة النواظر و تنبيه الخواطر في الترغيب و الترهيب و المواعظ و الزواجر) شهرت دارد (نک: مة: رياض ۵/۲۰۳، ۲۸۴).

موارد نقل شده در فلاح و اليقين، در نسخه چاپي تنبيه الخواطر (تهران ۱۳۷۶)

- نيامده است. بناير گفته رياض (۵/۲۸۶) از اين کتاب يک تحرير مفصل و يک تحرير مختصر وجود داشته است. ابن طاووس بايد از تحرير مفصل آن (احتمالاً گمشده؟) بهره برده باشد و نسخه چاپي (به احتمال) بر مبنای تحرير مختصر می باشد. مورد نقل شده در فلاح (نقل به معنی) مربوط به يک فرد متقی است که برای سی سال در صف اول عباد نماز خوانده بود. او حادثه‌ای را تعريف می کند که به وی نشان داد که او اين کار را برای خدا نمی کرده بلکه به هدف ریا و اعجاب مردم چنين کرده است. مورد نقل شده در اليقين (روایت از نوع روایات ملاحم در باره حضرت محمد[ص]، صالح[ع] و حمزه عموی رسول خدا[ص] و امام علی[ع] است؛ مة: اليقين ۱۸ - ۱۴۹/۱۹ - ۱۵۰) را، ورام از تلخیص ابن الحداد الحنبلي از تاريخ بغداد خطیب نقل کرده است. ابن طاووس نيز روایت کاملتر همين خبر را از تاريخ بغداد نقل می کند. او می گوید: نمی داند که ابن الحداد از کدام نسخه استفاده کرده اما نسخه‌ای که خود او (ابن طاووس) دارد کاملتر است (اليقين ۱۹/۱۵۰).

۳۴۰. ** مجموع الادعية المستجابات عن النبي و الائمة / ناشناخته

مهج الدعوات ۲۹۵ - ۲۹۶

قطع اين نسخه با عنوان «کمتر از يک هشتم و حدود يک ششم» (اقل من الثمن نحو

السدس) توصیف شده است؛ این به احتمال اشتباه بوده و عبارت درست آن: کمتر از یک ششم و حدود یک هشتم می باشد (نک: بحث در باب سوم فصل چهارم). مورد نقل شده یک دعای کوتاه است و روشن نیست که این تألیف همان «مجموع» که در مهج ۳۲۴ - ۳۲۵ بدان اشاره شده، باشد.

۳۴۱. ***؟ مجموع عتیق / ناشناخته

مهج الدعوات ۳۳۱ - ۳۳۲

این ناممکن است که گفته شود این همان نسخه‌ای است که در مورد ۳۴۰ بدان اشاره شده است. مورد نقل شده (از آنجا در: بحار ۲۳۳/۹۵ - ۲۳۴) شرح می دهد که چگونه امام سجاد [ع] عموزاده خود الحسن بن الحسن را با تعلیم دعای خاصی از تازیانه خوردن نجات داد.

۳۴۲. ***؟ مجموع عتیق / ناشناخته

فرج المهموم ۱۳۷ - ۱۳۸

مورد نقل شده مربوط به مهارت پوران دختر حسن بن سهل (م ۲۷۱ همسر مأمون) در علم نجوم است (نک: دائرةالمعارف ج ۲ مقاله «پوران» [از: D. Sourdel].

۳۴۳. ***؟ مجموع عتیق / ناشناخته

فرج المهموم ۱۷۷ - ۱۸۰

ابن طاووس قطع این نسخه را بزرگتر از ربع توصیف می کند. مورد نقل شده مشتمل بر داستانی است که مهارت صاحب بن عباد را در علم نجوم نشان می دهد.

۳۴۴. ***؟ مجموع عتیق / ناشناخته

الیقین ۱۴۱ - ۳۹۳/۱۴۲

ابن طاووس قدمت این نسخه را دوست سال تخمین می زند و می افزاید که متعلق به

کتابخانه ظافریه بوده است (به احتمال بعداً جزو کتابخانه وی شده است). آیا می‌توان گفت این اشاره به کتابخانه الظافر فاطمی (حکومت از ۵۴۴ - ۵۴۹) می‌باشد؟ ظاهراً از چنین کتابخانه‌ای در منابع یاد نشده است. این مجموع مشتمل بر اخباری در فضائل امام علی [ع] بوده است. روایتی که ابن طاووس از آن نقل کرده بیست ورق قبل از پایان کتاب بوده است. مَق: ← کتاب عتیق فیہ خطبة امیرالمؤمنین.

۳۴۵. * [مجموع الدعوات] / ابوالحسین محمد بن هارون بن موسی التلعکبری (زندگی در اواخر قرن چهارم)

ذریعه ۲۰/۵۴ ش ۱۸۸۲

مهج الدعوات ۱۷۵-۱۸۴

در باره مؤلف نک: النابس صص ۱۸۸ - ۱۸۹. گاهی این تألیف را به پدر او هارون بن موسی (م ۳۸۵) محدث معروف منسوب می‌کنند. درباره عنوان نک: بحار ۱/۳۳ و از آنجا ریاض ۵/۲۹۴ - ۲۹۵. گرچه این در تألیفاتی از ابن طاووس که من ملاحظه کرده‌ام ثبت نشده، می‌تواند با «مجموع» که به خط ابوالحسین محمد بن هارون التلعکبری که در مهج ص ۱۸۴ آمده، یکی باشد. بسیاری از ادعیه که در فتح، فلاح، اقبال و اجازات به روایت ابوالحسین التلعکبری آمده، به احتمال از همین تألیف اخذ شده باشد. در فهرست منابع البلد (ص ۵۰۳) به آن، با عنوان «کتاب مجموع التلعکبری» اشاره شده و به احتمال با «الکتاب العتیق» که در بحار (نک: بحار ۱/۳۳، از آنجا ریاض) آمده یکی است.

۳۴۶. * مجموعه مولانا زین العابدین / علی بن الحسین زین العابدین [ع] (م ۹۴ یا ۹۵)

اقبال ۲، ۱۴۵ - ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۶۱ -

۱۶۳، ۱۶۶، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۳، ۱۹۴، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۶، ۲۱۵ -

۲۱۶، ۲۱۹ - ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۲۳ - ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۲ -

۲۳۳، ۲۳۶ - ۲۳۷، ۲۴۳ - ۲۴۸، ۲۶۴ - ۲۶۶

چند مجموعه دعا منسوب به امام زین العابدین [ع] وجود دارد که معروفترین آنها «الصحیفة السجادیة» که به عنوان «الصحیفة السجادیة الاولى» نیز معروف است، می باشد. مجموعه مولانا زین العابدین، یکی از این مجموعه هاست. گویا آنچه از آن باقی مانده مواردی است که در اقبال (و منابعی که از آن اخذ می کنند) آمده است. محسن الامین که به این مجموعه به عنوان «الصحیفة السجادیة الخامسة» اشاره می کند (برای تمییز آن از دیگر مجموعه های دعا که از امام زین العابدین آمده)، موارد نقل شده را در کتابی با همین عنوان گنجانده است (دمشق ۱۳۳۰). (من برای این ارجاع مدیون پروفیسور W.C.Chittick می باشم). مواردی که مستقیماً از اقبال اخذ شده در صص ۳۹۷ - ۴۸۴ کتاب محسن الامین نقل و مورد بحث قرار گرفته است. این موارد تنها در اقبال ۲ نیامده بلکه (به گفته الامین، الصحیفة السجادیة الخامسة ص ۴۰۵) در نسخه های مختلف اقبال (و نیز در زوائد الفوائد علی فرزند ابن طاووس) آمده است؛ اما آن موارد در اقبال ۱ نیامده اند (و همچنین نقلهایی از المصباح ابن باقی؛ نک: فهرست ذیل همین عنوان).

● مکارم الاخلاق / ابونصر الحسن بن الفضل بن الحسن الطبرسی (زندگی در میانه قرن ششم)

ذریعه ۱۴۶/۲۲ ش ۶۴۴۲

الدروع* برگهای ۱۰۹ - پ تا ۱۱۰ - ر

این موارد، جزئی از افزوده های کفعمی می باشد (نک: ← ابن طاووس، الدروع).

۳۴۷. ** کتاب الملاحم / الحسن بن حمزه البطائنی (زندگی در نیمه نخست قرن سوم)

ذریعه ۱۸۸/۲۲ ش ۶۶۲۵

اقبال ۷۱/۵۹۹ - ۶۰۰

مؤلف یکی از اصحاب واقفی امام رضا [ع] بوده است (نک: کشی ص ۴۶۲؛ نجاشی صص ۳۶ - ۳۷ ش ۷۳؛ طوسی، فهرست ص ۷۹ ش ۱۷۸). نجاشی یک «کتاب الفتن

و هو کتاب الملاحم» را در میان تألیفات او ثبت می‌کند. ابن طاووس از نسخه‌ای متعلق به کتابخانه امام الکاظم [ع] استفاده کرده است. برای جزئیات بیشتر نک: باب اول فصل اول.

۳۴۸. *+ کتاب الملاحم / ابوالحسین احمد بن جعفر بن محمد بن عبد (یا: عبید) الله المنادی (م ۳۳۴ یا ۳۳۶)

ذریعه ۱۸۷/۲۲ ش ۶۶۲۳

اقبال ۷۰۴/۲۰۰

الملاحم و الفتن ۴۳/۳۸

246

طرائف ۱۸۰ - ۱۸۱ / [ند ۴۵]، ۱۸۶ / [ند ۴۶]

- درباره مؤلف نک: سرگین ۴۴/۱ و ارجاعات همانجا (و نیز: صفدی ۶/۲۹۰). ابن طاووس در اقبال می‌گوید: اهل سنت، المنادی را موثق می‌دانند؛ در سعد ۲۳۷ او سنی می‌داند (من رجال الجمهور). ابن ندیم (ص ۴۱) بیش از یکصد و بیست تألیف را به او نسبت می‌دهد که بیشتر آنها مربوط به علوم قرآنی می‌باشد. ابن ابی یعلی (۳/۲) تعدادی در حدود ۴۰۰ تألیف را از او یاد می‌کند. همه موارد از کتاب الفتن که ابن طاووس از آن نقل یا بدان اشاره کرده مربوط به حضرت مهدی [ع] می‌باشد.

کتاب الملاحم به احتمال قریب به یقین، همان «کتاب المفیض (همینطور در

- طرائف* / طرائف***) (در طرائف ۱ و ترجمه فارسی طرائف ص ۷۹ «مقتص»؛ در صراط ۲/۲۲۰: «فیض») علی محدثی الاعوام (ل) نبأ ملاحم غابر الايام» (یا: «انام»، چنین است در طرائف***) می‌باشد که در طرائف ۱ صص ۱۸۰ - ۱۸۱ / طرائف* برگ ۴۲ - پ / طرائف***) برگ ۵۴ - ر (نه در ذریعه) از آن نقل شده است. بنابر نسخه ابن طاووس، این تألیف در سال ۳۳۰ به اتمام رسیده بود. نسخه وی دارای اجازات متفرقی بوده که تاریخ یکی از آنها ذی‌قعدة ۴۸۰ بود. ابن طاووس به هیچ‌جه حدیث نبوی که در آنجا آمده اشاره می‌کند که همه آنها مربوط به ظهور مهدی [ع] در آینده می‌باشند. ابن طاووس علاوه بر نقل مستقیم از کتاب الملاحم، این کتاب را در بین منابع کشف المخفی (طرائف ۱ ص ۱۸۰ / طرائف* برگ ۴۲ - ر، پ / طرائف***) برگ ۵۴ - ر) ●

یاد می‌کند.

کتاب الملاحم (با هیچ عنوانی) در بیشتر فهراس معمولی از کتب المنادی نیامده است. مواردی (زیر عنوان کتاب الملاحم) به توسط یوسف بن یحیی السُلَمی (م ۶۸۵) در عقدالدرر فی اخبار المتظر (نک: فهرست اعلام چ بیروت ۱۴۰۳) نقل شده و به احتمال قطعات دیگر در کتب دیگر موجود می‌باشد. در یک مورد، رسول خدا [ص] می‌فرماید: مهدی [ع] از ذریه حضرت فاطمه [س] خواهد بود (السُلَمی ص ۲۲). به این نقل در طرائف ۱ ص ۱۸۱ اشاره شده است.

۳۴۹. من لایحضره الفقیه / ابوجعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲۲/۲۳۲/ش ۶۸۴۱

الامان ۱۹ - ۳۲/۲۰، ۳۲ - ۳۲/۳۳، ۴۶/۳۳، ۴۲، ۴۳/۴۳، ۵۹/۴۳ - ۱۰۱، ۱۰۳/۱۰۳ و

۱۱۴

فتح‌الابواب ۲۵۳

الدروع* برگ ۹ - ر، پ

فلاح ۱۲۷/۱۱۹، ۱۵۶/۱۴۴

غیاث سلطان الوری ۳، ۱۰

اقبال ۲۳/۵۵۳، ۱۱۶ - ۱۱۷/۶۳۴ - ۶۳۵، ۱۷۸ - ۱۸۰/۶۸۴ - ۶۸۵،

۲۲۰/۷۲۳، ۲۲۸ - ۲۳۰/۴ - ۵، ۲۳۲ - ۲۳۳/۶، ۲۳۶ - ۲۳۷/۹،

۲۴۰/۱۱، ۲۵۱/۱۸، ۲۸۲ - ۲۸۴/۴۵ - ۴۶، ۳۰۳ - ۳۰۴/۶۴ - ۶۵،

۳۲۵/۸۲، ۳۵۵/۱۰۹، ۴۲۳ - ۴۲۴/۱۹۴ - ۱۹۵، ۴۲۹ - ۴۳۰/۲۰۰،

۴۹۰ - ۴۹۲/۲۷۴ - ۲۷۵، ۴۹۶/۲۷۹، ۵۲۵/۳۱۰، ۵۳۳/۳۱۷ -

۳۱۸، ۵۴۷ - ۵۴۸/۳۳۱، ۶۳۴/۴۲۳، ۶۶۰/۴۵۰

کشف‌المحججه ۱۲۲ - ۱۲۳

فرج‌المهموم ۱۲۳ - ۱۲۴، ۱۲۹

سعد ۸۴

این دومین کتاب از کتب اربعه شیعه امامیه است. موارد نقل شده در الامان از ابواب السفر در «کتاب الحج» (دومین جلد تألیف ابن بابویه) گرفته شده است. بیشتر موارد دیگر از ابواب کتاب الصلاة از جلد اول اخذ شده است.

۳۵۰.*** من قدّمه علمه / هلال بن المُحَسِّن بن ابراهیم الصابی (۴۴۸)

247

الملاحم و الفتن ۱۷۱/۱۵۵

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۳۹۴ - ۳۹۵، ذیل ۱/۵۵۶ - ۵۵۷؛ دائرةالمعارف چ ۲، مقاله «هلال الصابی» [از D.Sourdel]. این عنوان در لیست تالیفات او ثبت نشده است. ابن طاووس در آغاز (از «مجموع» محمد بن الحسین المرزبان) داستان دوزنی که یکی از آنها فرزند پسر آورد و دیگری فرزند دختر، نقل می‌کند. هر کدام از این دو زن مدعی پسر بوده و از پذیرفتن دختر ابا داشتند. عمر نتوانست دعوای آنان را حل و فصل کند؛ موضوع نزد امام علی [ع] آورده شد. امام به یکی از آنها دستور داد تا پیاله‌ای را با شیر خود پر سازد. شیر را وزن کرد. همین کار در مورد زن دیگر تکرار کردند. زنی که شیر او سنگین تر بود مادر پسر اعلام شد. پس از آن ابن طاووس می‌گوید: در نوشته صابی آمده است که از یک «کاتب» در این باره سؤال شد؛ او در پاسخ حکم امام علی [ع] را نقل کرد.

۳۵۱. (*)+ المناقب / ابوالمؤید الموفق بن احمد بن محمد (یا: اسحاق) المکی

الخوارزمی خطیب (یا: أخطب) خوارزم (م ۱۱ صفر ۵۶۸)

ذریعه ۲۲/۳۱۵ ش ۷۲۵۳

اقبال ۷۵۸/۵۲۸

سعدالسعود ۱۳۹

طرائف ۶۰/۱۶، ۸۶-۸۷/۲۲، ۱۰۹/۲۶، ۱۳۱/۳۲، ۱۵۴-۱۵۵/۳۸،

۱۷۲ - ۱۷۴/۴۳ - ۴۴، ۲۴۱/۶۵، ۲۵۴/۷۰، ۲۸۲/۷۸، [۴۱۳ -

۴۱۶/۱۲۵ - ۱۲۶]، ۵۲۱-۵۲۲/۵۶۱ - ۱۶۲.

اليقين ۲۰ - ۱۵۴/۲۷ - ۱۶۷، ۱۷۶ - ۱۷۷/۱۷۷ و ۴۶۳، ۱۸۱ -

۴۷۴/۱۸۲

عنوان «المناقب» در سعد ۱۳۹، طرائف ۸۶ - ۸۷/۲۲، ۵۲۱ - ۵۲۲/۱۶۱ - ۱۶۲ (فيما صنفه من المناقب)، اليقين ۱۵۹/۲۲، ۱۶۱/۲۳، ۱۷۶/۱۷۶ و ۴۶۳ آمده است؛ در اليقين ۱۶۶/۲۶ با عنوان «الكتاب الذي صنفه في فضائل مولانا علي» [ع] به آن اشاره شده است. ابن طاووس در موارد ديگر به «كتاب» خوارزمي اشاره کرده و يا تنها خاطر نشان مي‌کند که خوارزمي روايت مورد نظر را نقل کرده است. ابن طاووس و ابن القفطي اولين مؤلفاني هستند که از المناقب نقل کرده‌اند (نک: مقدمه الخرسان بر «المناقب» چ نجف ۱۳۸۵ صص ۲۷ - ۲۸).

بيشتر موارد نقل شده در چاپ نجف مناقب وجود دارد. آنها عبارتند از: سعد ۱۳۹ = طرائف ۱۶/۶۰ = مناقب ۵۸؛ طرائف ۸۶ - ۸۷/۲۲ = مناقب ۲۱۵ - ۲۱۷؛ اقبال و طرائف ۲۷/۱۰۹ = (اشاره به) مناقب ۱۸۹ - ۱۹۲؛ طرائف ۳۸/۱۵۴ = مناقب ۲۸ - ۲۹؛ طرائف ۳۸/۱۵۵ = مناقب ۳۶ - ۳۷؛ طرائف ۷۰/۲۵۴ = مناقب ۲۳۵؛ طرائف ۷۸/۲۸۲ = مناقب ۲۸۳؛ طرائف ۵۲۱ - ۵۲۲ = مناقب ۲۳ - ۲۴؛ اليقين ۲۰ - ۲۱/۱۵۴ = مناقب ۲۲۷ = ۲۲۸؛ اليقين ۲۱/۱۵۵ - ۱۵۶ = مناقب ۳۲ - ۳۳؛ اليقين ۱۵۷/۲۲ - ۱۵۸ = مناقب ۲۵۹ - ۲۶۰؛ اليقين ۲۲/۱۵۹ - ۱۶۰ = مناقب ۲۱۵؛ اليقين ۲۳ - ۲۴/۱۶۱ = مناقب ۸۶؛ اليقين ۲۴ - ۲۵/۱۶۲ - ۱۶۳ = مناقب ۲۳۱؛ اليقين ۲۵ - ۲۶/۱۶۴ - ۱۶۵ = مناقب ۶۳ - ۶۴/۲۴۸، اليقين ۲۶ - ۲۷/۱۶۶ - ۱۶۷ = مناقب ص ۴۲. تنها تعدادی از احاديث در اين نسخه چاپي وجود ندارد. آن احاديث طرائف ۱۳۱/۳۲، ۱۷۲ - ۱۷۴/۴۳ - ۴۴، ۶۵/۲۴۱ = اليقين ۱۸۱ - ۱۸۲/۴۷۴، طرائف ۴۱۳ - ۴۱۶/۱۲۵ - ۱۲۶ وجود دارد. يك توضيح بديهي اينکه نسخه چاپي مشتمل بر تمام متن نيست؛ اما اين نیز ممکن است که ابن طاووس مواد مزبور را از تأليفات ديگر خوارزمي اخذ کرده باشد (در همه اين موارد او به «كتاب» اشاره مي‌کند بدون آنکه اطلاعات بيشتري بدهد)؛ بدین ترتيب دو نقلی که در طراف ۱۷۲ - ۱۷۴/۴۳ - ۴۴ آمده‌اند در مقتل الحسين خوارزمي ۹۴/۱ - ۹۶ -

موجود است و موارد نقل شده در طرائف ۴۱۳ - ۴۱۶/۱۲۵ - ۱۲۶ می‌تواند از کتاب الاربعین (نک: ← فهرست ذیل همین عنوان) خوارزمی اخذ شده باشد.[○]

۳۵۲. *؟ کتاب المناقب / ابو عمر (یا: عمرو) محمد بن عبدالواحد الزاهد غلام (یا: صاحب) ثعلب (م. ح. ۳۴۵)

ذریعه ۳۱۶/۲۲ ش ۷۲۵۷

الملاحم و الفتن ۲۳ - ۲۴/۲۶ - ۲۷

محاسبة النفس ۲۸ - ۲۹/۱۶ - ۱۷

سعد السعود ۲۸۴ - ۲۸۵

طرائف ۴۱ / [ند ۱۳]

این می‌تواند کتابی باشد که ابن طاووس آن را تلخیص کرده است (نک: ← ابن طاووس، انوار اخبار ابی عمرو الزاهد). در محاسبة النفس، سعد و طرائف، به این تألیف با عنوان «کتاب» اشاره شده و در ملاحم عنوان آن «مناقب الامام الهاشمی ابی الحسن علی بن ابیطالب» آمده است. در محاسبه، نام ابو عمر به اشتباه «ابن عمر» آمده است و در طرائف ۱ / طرائف * (برگ ۱۰ - پ) «ابو عمیر» آمده است؛ در ملاحم و طرائف ۱ / طرائف * او راوی این تألیف توصیف شده است. ابن طاووس از نسخه‌ای قدیمی (طرائف) که به احتمال در دوره حیات مؤلف نبشته شده بود (ملاحم، محاسبه) استفاده کرده و آن نسخه زمانی متعلق به خزانه الحافظ الخلیفه بمصر (محاسبه) بوده است (در باره آن نک: ← فیما نزل من القرآن). همه موارد نقل شده مربوط به فضائل امام علی [ع] است. نیز نک: ← کتاب اخبار ابی عمرو.

۳۵۳. *؟ کتاب المناقب / ابوبکر احمد بن موسی ابن مردویه الاصفهانی (م ۲۴ رمضان ۴۱۰)

○. درباره منابع شرح حال، چاپها و نسخه‌های مناقب خوارزمی نک: طباطبائی تراثنا ۴/۶ ص ۷۴ - ۸۰ ش ۵۲۹ م.

ذریعه ۲۲/۳۲۲ ش ۷۲۷۷.

طرائف ۲۳-۲۶/۷-۸، ۴۱/ [ند ۱۳]، ۴۶/ [ند ۱۳]، ۶۶/ [ند ۱۸]، ۸۷-
 ۲۲/۸۸، ۱۰۲- ۲۶/۱۰۳، ۳۳/۱۳۷، ۱۴۶- ۳۵/۱۴۷، ۱۵۴-
 ۳۸/۱۵۶، ۶۵/۲۴۱، ۲۵۴-۲۵۵/۷۰، ۲۶۳-۲۶۶/۷۴-۷۵، ۴۱۱-
 ۱۲۴/۴۱۳، ۱۲۵-۴۲۷، ۴۲۸-۱۲۹/۴۲۸، ۱۵۸/۵۰۸،
 الیقین ۹- ۱۲۹/۱۸- ۱۴۸، ۱۷۶/۴۶۱، ۱۸۲- ۱۸۳/۴۷۵- ۴۷۶،
 ۱۹۳، ۴۹۱/۱۹۰- ۴۹۸/۱۹۵- ۵۰۱- ۲۰۵- ۲۰۶/۵۲۳- ۵۲۴.

در باره مؤلف (که ابن طاووس او را در الیقین ۹/۱۲۹ با نام «احمد بن مردویه مشهور به مَلِک الحفاظ و طراز المحدثین» نامیده) نک: سزگین ۱/۲۲۵. (نباید او را با ابوبکر بن مردویه که در سال ۳۵۲ [نک: یاقوت، البلدان ۱/۱۸۱] در اسکاف درگذشت، و نام نخست وی، محمد بود امّ: سمعانی ۱/۲۳۴] اشتباه کرد.) مؤلفان شیعی در این که ابن مردویه سنی بوده با شرح حال نگاران سنی (در باره آنها نک: ارجاعات سزگین) توافق دارند. ابن شهر آشوب (که از مناقب ابن مردویه نقل می‌کند؛ مّ: مناقب ۱/۱۲) او را «عامی مذهب» می‌نامد (معالم ص ۱۳۸ ش ۹۵۷) و ابن طاووس او را به عنوان «من مخالفی اهل البیت» (طرائف ۲۳/۷) و «من اعیان رجال الاربعة المذاهب» (طرائف ۱۳۷/۳۳) یاد می‌کند. اربلی با این رأی باید موافق بوده باشد زیرا وی، با اینکه ابن مردویه را بدلیل تلاش فراوانش برای جمع آوری فضائل اهل بیت ستوده، از وی به دلیل گنجاندن موادی که برای شیعیان قابل قبول نیست خرده گیری می‌کند (اربلی، کشف ۱/۳۲۶).

ابن شهر آشوب (معالم ص ۱۳۸ ش ۹۵۷) که کتاب مناقب را به عنوان «یک کتاب بزرگ در فضائل امیرالمؤمنین» توصیف می‌کند آنرا با عنوان «مناقب امیرالمؤمنین» (معالم، و از آنجا ذریعه) و «مناقب مولانا علی» (الیقین صص ۲۰۵، ۲۰۶) نیز یاد می‌کند. ابن طاووس چنین بدست آورده است که کتاب مزبور مشتمل بر ۱۸۲ روایت در فضائل امیرالمؤمنین [ع] می‌باشد (طرائف ۱۳۷/۳۳). وی علاوه بر نقلهای مستقیم از آن، یک مورد نیز به واسطه «کتاب الفائق علی الاربعین» از اسعد بن

عبدالقاهر نقل می‌کند (طرائف ۱ ص ۲۶۳؛ این مورد در محل آن در طرائف ۲ [ص ۷۴] نیامده است). ابن طاووس توضیح نمی‌دهد که برای اولین بار چه زمانی وی به این کتاب دسترسی پیدا کرد. بلکه تنها به این نکته اشاره دارد که او بعداً نسخه‌ای برای خود بدست آورد که سه جلد داشته است[○] (طرائف ۱۳۷ / [ند ۳۳]).

۳۵۴. (*+)- مناقب اهل البيت / ابو عبدالله احمد بن محمد بن حنبل (م ۲۴۱)

طرائف ۱۳۷ / [ند ۳۳]

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ (از: H. Laoust)؛ سزگین ۱/ ۵۰۲ - ۵۰۹. ابن طاووس این تألیف را به عنوان کتابی بزرگ که دارای احادیثی درباره نصب امام علی [ع] به خلافت است توصیف کرده و می‌گوید: آنرا می‌توان در کتابخانه علی بن ابی طالب [ع] در القری (نجف) یافت.

ظاهراً تألیفی با این عنوان از احمد بن حنبل، در جای دیگر، ثبت نشده است اما ممکن است که ابن طاووس از جزئی از یک تألیف بزرگتر ابن حنبل را نقل کرده باشد. در اینجا دو احتمال وجود دارد؛ اول: المسند. احادیثی درباره اهل بیت از این تألیف، به صورت جزوه‌های مستقلی از زمان ابن طاووس وجود داشته و احتمالاً وی به یکی از این جزوه‌ها اشاره کرده است. دوم: فضائل الصحابه (تحقیق: وصی الله محمد عباس، بیروت ۱۴۰۳). این تألیف دارای بانی تحت عنوان «فضائل علی» است که دارای احادیثی درباره اهل بیت می‌باشد (تحقیق: عباس ج ۲ صص ۵۶۳ - ۷۲۸). این باید روشن شود که آیا این باب همان کتاب فضائل علی علیه السلام است که ابن ابی الحدید (م: سزگین ۱/ ۵۰۸ ش ۲۱) از آن نقل کرده و نیز اینکه آیا فضائل الصحابه همان کتاب فضائلی است که ابن ندیم (ص ۲۸۵) از آن یاد کرده و سبط ابن جوزی در تذکره (م: صص ۱۹، ۲۰) از آن نقل کرده است یا نه.

۳۵۵. *+ مناقب اهل البيت / القاضی ابوالحسن علی بن محمد بن محمد بن الطیب

○. درباره آن نک: طباطبائی، تراثنا ۶/ ۳۳ ص ۹۸ ش ۵۲۷ م.

الجلّابی الشافعی ابن المغازلی (م صفر ۴۸۳)

اقبال ۵۲۶/۷۵۶

سعدالسعود ۷۲-۷۳

طرائف ۱۶ - ۵/۲۰ - ۲۲، ۶، ۷/۲۳ - ۱۱/۳۵، ۱۲/۳۷، ۱۲/۴۰، ۴۹ -

۱۳/۵۳ - ۱۴، ۵۷ - ۱۵، ۶۱ - ۱۶/۶۵ - ۱۷، ۶۸ - ۶۹ / [ند ۱۸]، ۷۲ -

۱۸/۷۹ - ۱۸۲، ۲۰ - ۲۱/۸۶ - ۲۲، ۲۲/۸۸، ۹۹ - ۲۴/۱۰۰ - ۱۰۶ -

۱۴۲، ۳۲/۱۳۳ - ۱۳۲، ۲۸/۱۱۶ - ۱۱۵، ۲۷/۱۱۲ - ۱۱۱، ۲۶/۱۰۷ -

۳۳/۱۴۹ - ۳۶، ۳۸/۱۵۷، ۴۵/۱۷۷، ۵۲/۲۰۱، ۸۷/۳۰۷ -

۱۲۹/۴۲۷، ۱۲۳/۴۰۵

الیقین ۱۸۵ - ۱۸۶/۴۸۱ - ۴۸۲، ۱۹۰/۴۹۰ - ۴۹۱

درباره مؤلف که شافعی است نک: سمعی ۴۴۶/۳ ش ۱۰۲۳؛ صفدی ۱۳۳/۲۲ - ۱۳۴؛ الامینی، الغدیر ۱/۱۱۲؛^۵ مؤلف «نکت و اللطائف» (مق: ← ابن طاووس، طرائف) ادعا می‌کند (برگ ۶۰ - پ، ۶۵ - پ، ۶۷ - ر) که ابن المغازلی یا شیعه‌ای بوده که تقیه می‌کرده و یا یک «قاضی» بود که فهم حدیث نداشته و بنابراین احادیثی که او روایت می‌کند نباید معتبر دانست.

مناقب منبع مهمی برای «الخصائص» (نک: ص ۸) ابن بطریق است. در طرائف برخی از احادیث این کتاب به توسط «العمده» ابن بطریق نقل شده است. این کتاب زیر عنوان گمراه کننده «مناقب امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب» (بیروت ۱۴۰۰) انتشار یافته است. این عنوان را محقق بی‌نام کتاب ساخته است. عنوان تألیف بر روی نسخه‌ای که این چاپ بر مبنای آن صورت گرفته «کتاب المناقب» بوده است (نک: صص ۲۶۲ - ۲۶۳). ابن المغازلی در مقدمه خود تصریح می‌کند (صص ۱۶ - ۱۷) که این تألیف درباره فضائل امام علی [ع] و دیگر اهل بیت رسول خدا [ص] است. محققین طرائف ۱ و یقین ۲ در پاورقی‌ها از چاپ دیگری (جزئیاتی درباره آن نیامده) نقل می‌کنند. مواردی که در

○. شرح مستقلی از ابن المغازلی با عنوان «المیزان القاسط فی ترجمة مورخ واسط» به قلم آیه‌الله

مرعشی در مقدمه چاپ ۱۳۹۴ مناقب آمده است. م

طرائف (صص ۷/۲۲، ۱۲/۳۷، ۱۴۸ - ۱۴۹/۳۶، ۴۵/۱۷۷ و ۱۲۹/۴۲۷) آمده در این دو چاپ نیامده است.^{۴۰}

۳۵۶.***+ مناقب اهل البيت [ع] / ابو جعفر محمد بن جریر الطبری (م ۳۱۰)

ذریعه ۲۲/۳۲۴ ش ۷۲۹۰

طُرْف ۳۷-۳۸

اليقين ۴۷ - ۲۱۵/۵۰، ۲۲۰، ۳۳۵/۱۰۸، ۴۷۷/۱۸۳، ۱۸۸ -

۴۸۸-۴۸۷/۱۸۹

گرچه ابن طاووس تأکید می‌کند که مؤلف آن مورخ سنی معروف است (اليقين ۴۷ -

۲۱۵/۵۰، ۳۳۵/۱۰۸) آقا بزرگ متمایل به این عقیده است که مؤلف محمد بن جریر بن رستم الطبری (مؤلف المسترشد فی الامامة) شیعی (زندگی در اوائل قرن چهارم) می‌باشد. ظاهراً هیچ منبعی حدس آقا بزرگ را تأیید نمی‌کند. گرچه شرح حال‌هایی که برای طبری مورخ آمده کتابی با عنوان «مناقب اهل بیت» برای او یاد نمی‌کنند این کتاب می‌تواند یکی از تألیفات فضائل که می‌دانیم او تألیف کرده باشد (مق: Rosenthal, *Ṭabarī*, pp. 90-93;

← کتاب حدیث الولاية). در واقع شواهد خوبی برای رد کردن نظر ابن طاووس در

باره مؤلف آن وجود ندارد؛ وی توضیح می‌دهد که تألیف طبری به چند باب منقسم بوده که ترتیب الفبائی داشته است (رتبه ابوابا علی حروف المعجم) (طُرْف ۳۷؛ مق: اليقين ۴۷/۲۱۵؛ صراط ۲/۱۹). از موارد نقل شده چنین بدست می‌آید که این ترتیب براساس اسامی روات بوده و هر بابی مربوط به حرفی از حروف الفباء بوده است. مثلاً نقلی که در اليقين ۴۷/۱۸۳ آمده از باب الهاء گرفته شده است. آنچنانکه ابن طاووس نقل می‌کند، طبری در آغاز تألیف خطاب به یک راوی ناشناخته در مسجد الرصافة در بغداد شرح می‌دهد که کتاب متعلق به فضائل اهل بیت و دارای

251

○. درباره مصادر شرح حال ابن المغازلی، نسخه‌های خطی مناقب و چاپهای آن نک: طباطبائی، تراثنا

روایاتی از راویان کوفی، بصری مکی و شامی است. وی می‌افزاید: او روایات درباره فضائل اهل بیت را از دیگران جدا کرده است (الیقین ۴۷/۲۱۵)؛ عبارت اخیر با آن نقلی که در باره طبری آمده که وی سر آن داشت تا فضائل افراد مختلف را گردآوری کند منطبق می‌باشد.

در الیقین (۴۷ - ۲۱۵/۵۰ - ۲۲۰) سه روایت نقل شده که در آنها به امام علی [ع]، به عنوان «امیر المؤمنین» اشاره شده است. ابن طاووس در الیقین ۱۰۸/۳۳۵ می‌گوید: طبری در مناقب خود خبری را در باره دوازده تن از صحابه آورده که ابوبکر را برای گرفتن خلافت پس از رسول خدا [ص] مورد انتقاد قرار داده‌اند. در الیقین ۱۸۳/۴۷۷، سلمان فارسی می‌گوید: او از رسول خدا [ص] شنیده است که در باره علی [ع] فرمود: علی امام المتقین و قائد الغر المحجلین و هو الامیر من بعدی. روایت مشابهی از سلمان در الیقین ۱۸۸ - ۱۸۹/۴۸۷ - ۴۸۸ نقل شده است. در طُرف، رسول خدا [ص] هفده روز قبل از وفات ولایت امام علی [ع] را مجدداً و با شدت مورد تأکید قرار دارد و این کار در حضور ابوبکر، عمر و دیگر صحابه به انجام شد. ابن طاووس بیشتر این احادیث را با سند کامل آن نقل می‌کند اما این برای تعیین هویت مؤلف چندان بکار نمی‌آید زیرا هیچکدام از افرادی که در این سند به عنوان شیخ مؤلف یاد شده‌اند قابل شناسائی نیستند. مؤلفین بعدی از این تألیف به توسط ابن طاووس روایت می‌کنند و بعضاً اشتباهاتی رخ می‌دهد. به عنوان مثال عاملی، حدیثی را که در الیقین ۴۸/۲۱۶ آمده، به عنوان حدیثی که در تاریخ طبری آمده نقل می‌کند (اثبات ۱۶۷/۴).

۳۵۷. * مناقب آل ابیطالب / محمد بن علی المازندرانی ابن شهر آشوب (م ۵۸۸)

ذریعه ۲۲/۳۱۸ ش ۷۲۶۴

اقبال ۶۹/۵۹۸

الملاحم ۱۶۴ - ۱۶۶/۱۸۱ - ۱۸۳

در باره این تألیف نک: بروکلمان، ذیل ۱/۷۱۰. از سخن ابن طاووس چنین بدست

می آید که تألیف اصلی مشتمل بر هشت مجلد مستقل بوده و این مجلدات به صورت دو جلد در نسخه‌ای که او ملاحظه کرده درآمده است (ملاحم ۱۶۶ - ۱۸۲). در ملاحم سه مورد از مجلد هشتم آمده است. آنها مربوط به حضرت مهدی [ع] و علامات ظهور آن حضرت هستند. ظاهراً ابن طاووس تنها منبع درباره باب مربوط به حضرت مهدی در المناقب است و همانطور که آقا بزرگ یاد آور شده این باب از نسخه‌های موجود مناقب از جمله نسخه مورخه ۷۷۷ سقط شده است.

در اقبال، به «مناقب» با عنوان یکی از منابعی که تاریخ وفات امام عسکری [ع] را هشتم ربیع‌الاول ۲۶۰ یاد کرده استناد شده است (مق: ابن شهر آشوب، مناقب ۵۲۴/۳)؛ متن عبارت چنین است: و كذلك قال ابن شهر آشوب فی الموالد المناقب. کلمه «المواید» به اشتباه در اینجا آمده است[○] (علت آن این است که دو تألیفی که درست قبل از این کتاب آمده نامشان کتاب المواید است). عبارت مزبور، آقا بزرگ را به این اشتباه انداخته که تألیف مذکور «کتاب المواید» از ابن شهر آشوب است (مق: ذریعه ۲۳۳/۲۳ ش ۸۷۷۹).

252

۳۵۸. ** مناقب علی بن ایطالب و فضائل بنی هاشم / محمد بن یوسف المقرئ الفراء (زنده در ۲۸۱)

الیقین ۲۰۰ - ۲۰۲ / ۵۱۳ - ۵۱۶

نسبت الفراء در بحار ۲۲۷/۳۸ (به نقل از الیقین) آمده است. این نسبت در الیقین ۱ «الغراء» و در الیقین ۲ «القراء» آمده است. احتمالاً نویسنده محمد بن یوسف الرازی المقرئ است. که نجاشی از او در ترجمه ابان بن تغلب به اینکه: در تاریخ ۲۸۱ روایت کرده، یاد کرده است[○] (ص ۱۱ ش ۷؛ مق: تنقیح ش ۱۱۵۴۴). ابن طاووس از نسخه‌ای که در حدود ۳۰۰ سال پیش از وی کتابت شده بود استفاده کرده است (یا حدود سال ۳۰۰ کتابت شده) (نسخه عتیقه یقارب تاریخها ثلاثمائة سنة).

○ . ممکن است مقصود ابن طاووس بخش مواید مربوط به هر امام در کتاب مناقب باشد. م

○○ . درباره وی نک: طباطبایی، تراثنا ۱/۷ ص ۱۰۶ ش ۵۴۹ م

۳۵۹. *** مناقب النبی و الائمة / عبدالرشید بن الحسین بن محمد الاسترآبادی (زندگی در اوائل قرن چهارم)

ذریعه ۲۲/۳۳۵ ش ۷۳۳۲

سعدالسعود ۲۳/۲۷۳

مورد نقل شده از کراسه چهارم برگ ۲ - ر می باشد. در این نقل، امام رضا[ع] ابن را که مقصود از آیه اول سوره یس (کلمه «یس») رسول خدا[ص] باشد رد کرده و مقصود از آنرا «خاندان پیغمبر» ذکر می کند. چیزی درباره مؤلف نمی دانیم جز آنکه از محمد بن عبدالله الحمیری روایت کرده است (سعدالسعود ص ۲۷۳). افندی می گوید که او شیعه بوده و فرض او بر این است (ریاض ۳/۱۱۶ و از آنجا: اعیان ۳۸/۲۳) که «مناقب» تألیف مستقلی از استرآبادی بوده که بخشی از «کتاب تأویل (ال) آیات (القی) تعلق بها اهل الضلال» نبوده است (نک: فهرست ذیل همین عنوان). تنها شاهد افندی عبارت «سعد» است که چندان روشن نیست.

۳۶۰. *** ++ المنار فی علم مواقیت اللیل و النهار / المبارک بن الحسین بن طراد الماردینی ابن المنجم (م ۵۷۱)

فرج المهموم ۲۰۶

در فرج المهموم* برگ ۱۳۸ - ر، بجای «المنار» «المنا» آمده است. این کتاب که ابن طاووس می گوید در دست او بوده، ظاهراً در جای دیگری ثبت نشده است. درباره مؤلف نک: المنتظم ۱۰/۲۶۱؛ ابن رجب، ذیل ۱/۳۳۴ - ۳۳۵؛ شذرات ۴/۲۴۰. ابن رجب و ابن العماد نام او را «المبارک بن الحسن بن طراد الہاموردی (بجای «الباوردی»)؟ فرج المهموم* برگ ۱۳۸ - ر: الیناموردی) القرضی ابوالنجم بن ابی السادات» معروف به ابن مقابله (ابن الجوزی و ابن العماد: ابن القابله) یاد می کنند. مؤلف به عنوان اینکه در چند رشته علمی از جمله: جبر و وقت شناسی [عارفا بمواقیت الشمس و القمر] مهارت داشته توصیف شده است. نیز نک: Matar/ArOr ص ۳۲۱.

۳۶۱. - مناسک الزیارة (یا: الزیارات) / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

محاسبة النفس ۲۲/۳۷ - ۲۳

این تألیف می‌تواند همان «کتاب المزار الصغیر» مفید باشد (ذریعه ۲۰/۳۲۲ [ش ند]، مکدر موت ص ۳۶ ش ۱۱۰) که به نوبه خود با کتاب المزار (ذریعه ۲۰/۳۲۵ ش ۳۲۲۶، سزگین ۱/۵۵۱ ش ۸) یکی است. ابن طاووس از یک «ملحق» ناشناخته‌ای که به کتاب مفید ضمیمه شده بود نقل می‌کند. مق: ← کتاب (البرزطی).

۳۶۲. ** کتاب المناسک / ابوالقاسم الحسین بن (ابی) الحسن العلوی الکوکی

(زندگی در قرن چهارم)

ذریعه ۲۲/۲۳ ش ۷۸۸۹

غیاث سلطان الوری ۵ - ۶

درباره مؤلف نک: نوابغ ص ۱۰۹. ابن طاووس در فلاح ۲۸۵/۲۵۸ به او به عنوان ابن اخی الکوکی اشاره می‌کند؛ به احتمال معنای این جمله آنست که او برادرزاده ابوالحسن احمد بن علی بن محمد الکوکی (م ۳۵۸) که در زمان حکومت معزالدوله، نقیب النقباء در بغداد بوده می‌باشد (مق: قمی، الکنی ۳/۱۰۸؛ Busse, p. 295). افندی به اشتباه نقل غیاث را به «المضایقة» نسبت می‌دهد (ریاض ۲/۶۲).

۳۶۳. (+) - مقالة فی فتح الباب / ابوسعید احمد بن محمد بن عبدالجلیل السجزی (م

(۴۱۵

ذریعه ۲۱/۴۰۳ ش ۵۶۹۰

فرج المهموم ۱۲۷

درباره مؤلف نک: سزگین ۶/۲۲۴ - ۲۲۶؛ ۷/۱۷۷ - ۱۸۲، ۳۳۳ - ۳۳۴. ابن طاووس از قولی که سجزی را شیعه می‌داند یاد می‌کند، اما ظاهراً وی مطمئن نیست که این قول درست باشد. این کتاب همان «کتاب معرفة فتح الابواب» سجزی است که نسخه خطی آن موجود است (سزگین ۷/۱۸۰ - ۱۸۱ ش ۱۲). از عبارت فرج المهموم چنین

بدست می‌آید که ابن طاووس این تألیف را به پدر ابوسعید نسبت می‌دهد اما این نسبت مشکلاتی دارد (مق: ← کتاب الزائرجات).

۳۶۴. *+ مقاتل الطالبیین / علی بن الحسین ابوالفرج الاصفهانی (م ۳۵۶)

ذریعه ۲۱/۳۷۶ ش ۵۵۳۸

اقبال ۱۵۲/۵۸۱

الاجازات ۱۷۱-۱۷۲

254

ابن طاووس در الاجازات، از این تألیف برای شواهدی که امام حسین [ع] در روز جمعه (نه دوشنبه که برخی گفته‌اند) به شهادت رسید استفاده می‌کند؛ مق: مقاتل الطالبیین تحقیق: احمد صَقر، قاهره ۱۳۶۸ صص ۷۸-۷۹. در اقبال از عنوان یاد نشده و مورد نقل شده؛ در آنجا، در ص ۱۹۳ چاپ صَقر آمده است. ○

۳۶۵. *+*؟ المقتل / ناشناخته به نقل از امام صادق [ع]

اللهوف ۲۳-۲۵/۲۸-۳۰

در روایت نقل شده (به روایت اسلم یعنی: اسلم بن عمران التجیبی المصری)، ابویوب انصاری آیه «ولاتلقوا بایدیکم الی التهلکة» [بقره/۱۹۵] را به عنوان توصیه‌ای براینکه نباید جهاد را ترک کرد مورد استناد قرار می‌دهد. این روایت در تألیفات تفسیری شیعی ثبت نشده اما (با اندکی اختلاف عبارت) در تفسیر طبری از این آیه آمده است (جامع ۲/۲۰۴).

۳۶۶. *+* مقتل الحسین / ابوعبیده معمر بن المثنی (م میان ۲۰۷-۲۱۳)

ذریعه ۲۲/۲۸ ش ۵۸۷۳ (زیر عنوان: مقتل ابی عبدالله الحسین علیه السلام)

لهوف ۵۴-۵۵/۶۲-۶۳

○ درباره منابع شرح حال مؤلف، نسخه‌های مقاتل و چاپهای آن نک: تراثا، طباطبائی ۲۰۶ صص ۵۸-۶۴ ش ۴۹۳ م

از این تألیف در بروکلیمان (۱۰۲/۱ - ۱۰۳، ذیل ۱۶۲/۱) یاد نشده است. از عبارت لهوف کاملاً روشن نیست که این اثر تألیف مستقلاً است؛ و روی معمر بن مثنی فی مقتل الحسین فقال ماهذا لفظه...؛ مورد نقل شده درباره ورود عمر بن سعد بن ابی وقاص [در روز ترویبه] به مکه به عنوان فرمانده لشگری است که یزید بن معاویه بر ضد امام حسین [ع] فرستاده بود.^۵

ابن طاووس در مصباح الزائر* (ص ۲۱۳) می‌گوید: فرائد مقتل حسین بخشی از مراسم عاشوراء می‌باشد اما اینکه او متن خاصی را در نظر داشته روشن نمی‌کند.

۳۶۷. * مراتب العلوم و ترتیب السعادات / ابوعلی احمد بن محمد بن یعقوب (ابن مسکویه) (م ۴۲۱)

ذریعه ۲۹۱/۲۰ ش ۳۰۲۲

فرج المهموم ۲۰۵، ۲۰۸

این تألیف در ذیل نام مسکویه در بروکلیمان، ذیل (۱/۵۸۲ - ۵۸۴؛ م: Arkoun, Contribution, p.107) نیامده است. آقا بزرگ و سزگین (۱۶/۷) هر دو نام کتاب را از فرج المهموم نقل می‌کنند اما آگاه نیستند که نام دیگر رساله مسکویه (که ثبت نشده) «ترتیب السعادات» (نک: [p.13. no.233] Sbath)؛ وی عنوان را به اشتباه «ترتیب العادات» خوانده و به همین جهت آنرا به *habitudes* ترجمه کرده است [ص ۶۷] یا «ترتیب السعادات و منازل العلوم» می‌باشد (که درباره آن نک: ذریعه ۶۶/۴ ش ۲۷۵؛

Arkoun, Contribution, pp.107-108; Gutas, "Paul the Persian," pp. 231-232; idem, "Notes and Texts," p. 14;

مقدمه امامی به چاپ تجارب الامم مسکویه، تهران ۱۹۸۷ ج ۱ ص ۲۳). Arkoun (ص ۱۰۷) تاریخ تألیف «ترتیب» را در بین سالهای ۳۵۵ - ۳۶۰ یاد می‌کند. این رساله در تهران، ۱۳۱۴ (صص ۴۲۲ - ۴۶۲) در حواشی چاپ سنگی رسائل ملاصدرا و تالیفات دیگر و در قاهره ۱۳۳۵ و ۱۳۴۶ (این چاپ مبتنی بر چاپ ۱۳۳۵ است اما

ترتیب صفحات با آن متفاوت است) به چاپ رسیده است. چاپ ۱۳۴۶ دارای مقدمه‌ای است (صص ۲ - ۳۰) از علی الطویجی که بدنبال آن متن رساله (به عنوان «کتاب السعادة») در صص ۳۱ - ۶۱ آمده است. متن آن مبتنی بر مجموعه ابن سینا در دارالکتب قاهره است که Gutas در "Notes and Texts" آنرا تحلیل کرده است.

ترتیب السعادات مربوط به مراتب سعادت انسانی است. آنچه‌ان که Gutas (در: "Paul the Persian"; pp. 231-232) یادآور می‌شود این رساله دارای دو بخش است که اولین بخش مربوط به طبیعت سعادت و اقسام آن و دومی طبقه‌بندی بخشهای فلسفه ارسطو است. بنابراین عنوان «ترتیب السعادات و منازل العلوم» ظاهراً درست‌تر از عنوانی است که در فرج‌المهموم آمده است. در فرج‌المهموم ۲۰۵ تنها به این کتاب اشاره شده است. مورد نقل شده در فرج‌المهموم ۲۰۸ ظاهراً از بخش اول اخذ شده زیرا در آن آمده که شاهان برای غلبه بر ناخوشی چه کارهایی انجام می‌داده‌اند. این قطعه در چاپهای تهران و قاهره نیامده است. Arkoun که از چاپ ۱۳۴۶ استفاده کرده می‌گوید «متنی که در اختیار ما قرار دارد ظاهراً متن کاملی است» اما در واقع چنین نیست. این باید روشن شود که مورد نقل شده در فرج‌المهموم ۲۰۸ در نسخه دیاربکر که Gutas ("Paul the Persian"; p. 231, n. 1) نام کتاب در این نسخه «کتاب ترتیب السعادة» آمده است) بدان اشاره کرده وجود دارد یا نه.

● + المعرفة / ابو عبدالله محمد بن اسحاق بن محمد بن یحیی ابن مندة (م ۳۹۵)

طرائف ۲۰/۸۱

درباره مؤلف نک: سزگین ۲۱۴/۱ - ۲۱۵. این تألیف می‌تواند همان «معرفة الصحابه» که یکی از مناقب ابن شهر آشوب (۱۰/۱) است باشد. کتاب مزبور در چندین نسخه موجود است (سزگین ۲۱۵/۱ ش ۱). در طرائف از این کتاب به توسط «البرهان» ابن شهر آشوب نقل شده و در «اعلام الوری» طبرسی (ص ۵۳) و در مقتل الحسین خوارزمی (نجف ۱۳۶۷ ج ۱ ص ۸۳) از آن یاد شده است.

۳۶۸. * کتاب المعرفة / ابوسعید عباد بن یعقوب الرواجنی (م ۲۵۰)

ذریعه ۲۴۴/۲۱ ش ۴۸۴۱

الیقین ۷۴-۷۸/۷۸-۲۷۱-۲۷۸

درباره مؤلف و آراء متضاد در باره مذهب او نک: Kohlberg, "Uṣūl", p. 151, n. 133. ابن طاووس این قول طوسی را که رواجنی عامی المذهب بوده تأیید می‌کند. بیاضی با واسطه از این تألیف نقل کرده است (صراط ۱/۱۰ ش ۱۶۸ [بجای «مندوع»]، یعقوب بخوانید)؛ صراط ۲/۱۰۲-۱۰۳ روایت تلخیص شده الیقین ۷۶-۷۸/۷۸-۲۷۵-۲۷۷).

256

۳۶۹. * کتاب المعرفة / ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن سعید الثقفی (م ۲۸۳)

ذریعه ۲۴۳/۲۱ ش ۴۸۳۶

کشف المحجّة ۳۵، ۷۱

سعد السعود ۷۰، ۱۳۵

طرائف ۴۸۱/ [ند ۱۴۸]

الیقین ۳۸-۴۵/۴۵-۱۹۳-۲۰۹

این تألیف چنان تعصب شیعی داشته که علمای کوفه (جائی که ثقفی از آنجا بود) که متمایل به امام علی [ع] بوده اما در این گرایش محتاط بودند، اجازه روایت این کتاب را به او ندادند. او پس از حرکت به اصفهان فرصت روایت آنرا یافت؛ این جزئیات را ابن طاووس بدست داده (الیقین ۳۸/۱۹۳) که به احتمال قوی عبارات نجاشی (ص ۱۷ ش ۱۹) را در این باره نقل به معنی کرده است (مق: Kohlberg, "Ṣaḥāba", p. 152, n. 53) و بحث ذیل عنوان فهرست ابن ندیم در همین «فهرست». ابن طاووس یک نسخه چهار جزئی را در اختیار داشته که ظاهراً در دوره حیات مؤلف کتابت شده بود (الیقین ۳۸/۱۹۳).

ابن طاووس به عبارتی درباره توطئه قتل پیامبر [ص] اشاره می‌کند (سعد ۷۰) و می‌افزاید که در این عبارت اسامی توطئه‌گران آشکارا آمده است (سعد ۱۳۵، مق: Kohlberg, "Ṣaḥāba"). مورد نقل شده در کشف ۷۱ اشاره به خبری (از جزء چهارم)

است که جسد رسول خدا [ص] پس از وفات آن حضرت سه روز دفن نشده روی زمین باقی ماند. در طرائف ۱ اشاره به جزء سوم کتاب شده که دارای روایاتی (به روایت راویان اهل سنت) درباره انتقادات تند از همه افراد شرکت کننده در شوری بجز امام علی [ع] است. موارد نقل شده در الیقین مشتمل بر متن سیزده روایت در فضیلت امام علی [ع] است که دو روایت آن با دو اسناد مختلف آمده که مجموعاً پانزده حدیث می شود (مق: الیقین ۴۵/۲۰۹)؛ بنابراین گفته (الیقین ۳۸/ [ند ۱۹۳]) این روایات از جزء اول نقل شده است.

نقل دیگر از کتاب المعرفة که مشتمل بر تمجید رسول خدا [ص] از امام علی [ع] در جریان فتح خیبر است، به توسط طبرسی در اعلام الوری (صص ۱۸۶ - ۱۸۷) نقل شده است.

۳۷۰. + کتاب المصاییح / ابو محمد الحسین بن مسعود الفراء البغوی (م ۵۱۰ یا ۵۱۶)

طرائف ۱۷۵ - ۱۷۸ / ۴۴ - ۴۵، ۱۸۰ / [ند ۴۵]

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱ / ۴۴۷ - ۴۴۹؛ ذیل ۱ / ۶۲۰ - ۶۲۲. عنوان کتاب و نام مؤلف در طرائف آمده اما نسبت بغوی در آنجا نیامده است.^{۹۰} امروزه این تألیف بیشتر با عنوان «مصاییح السنة» شهرت دارد. موادی که در طرائف ۱۷۵ - ۱۷۸ / ۴۴ - ۴۵ نقل شده در «باب اشراف الساعه» مصاییح السنة (قاهره [بی تا]) آمده است: طرائف ۱۷۵ - ۱۷۶ / ۴۴ = مصاییح ۲ / ۱۹۳؛ طرائف ۱۷۷ - ۱۷۸ / ۴۵ و طرائف ۱۷۸ / ۴۵ = مصاییح ۲ / ۱۹۴. در طرائف ۱۸۰ / [ند ۴۵] از این تألیف به توسط کشف المخفی ابن بطریق اشاره شده است.

۳۷۱. + کتاب المصاییح / ابوالعباس احمد بن ابراهیم الحسینی (زندگی در میانه قرن

چهارم)

۹۰. اربلی معاصر جواتر ابن طاووس از این کتاب با عنوان «شرح السنة» نقل کرده و از نویسنده نیز با عنوان «بغوی» یاد کرده است. نک: کشف الغمه ج ۱ ص ۱۲۲ - م

ذریعه ۷۹/۲۱ ش ۴۰۳۶

اقبال ۵۲-۵۴/۵۴-۵۸۱-۵۸۳

لهوف ۱۲۸-۱۲۹/۱۴۵-۱۴۶

عنوان کتاب در لهوف بدون نام مؤلف آمده است. در بعضی از منابع شیعی (از جمله ابن طاووس) نسبت مؤلف اشتباهاً «الحسینی» آمده است؛ نک: مژ: نقل عبارت فهرست منتجب‌الدین که در بحار ۱۰۵/۲۱۰ آمده است (و از آنجا: ریاض ۱/۲۹؛ اعیان ۷/۳۷۴). (درج ۱۴۰۶ فهرست منتجب‌الدین ص ۲۱ نسبت او صحیح آمده است.)
ظاهراً مؤلفان امامی از هویت او آگاهی نداشته‌اند. در واقع او استاد سه نفر از امامان زیدی از جمله ابوطالب الناطق بالحق (م ۴۲۴) بوده است؛ نک: Madelung, *Qāsim*, pp. 86, 172. کتاب المصایح کتابی در شرح حال امامان زیدی متقدم است و چند نسخه از آن در دسترس است (بروکلمان، ذیل ۱/۵۵۶). زندگی‌نامه یحیی بن عبدالله و ناصر اطروش دو امام زیدی، که در بخش دوم (که به توسط ابوالحسن علی بن بلال شاگرد ابوالعباس به اتمام رسید) کتاب آمده توسط مادلونگ به چاپ رسیده است؛ نک: تألیف او *Zaydī Imāms*, pp. 16-17، صص ۵۳-۷۵ (عربی).

روایات نقل شده در اقبال یک تصویر مساعد از عبدالله بن حسن و فرزندش محمد (نفس زکیه) بدست می‌دهد. در مورد لهوف اسامی فرزندان حسن بن علی [ع] که در کربلا شرکت داشتند آمده است.

●* - مصایح النورفی (علامات) اوائل الشهور / محمد بن محمد الشیخ المفید (م)
(۴۱۳)

ذریعه ۹۲/۲۱ ش ۴۰۹۱

اقبال ۶/۲۳۲

عنوان کتاب در اقبال «کتاب مصایح النور» آمده است. عنوان کتاب در معالم (ص ۱۱۴ ش ۷۶۵) «مصایح النور فی اوائل الشهور» آمده است. نک: ← کتاب کمال شهر رمضان. از عبارت اقبال چنین بنظر می‌رسد که ابن طاووس مصایح را ندیده و تنها

ارجاع مفید به این کتاب را (در منبع دیگری) یافته است. («من یافتم که شیخ ما مفید راهی را که در لمح البرهان اظهار کرده پس گرفته و گفته است که وی کتابی با عنوان مصابیح النور تألیف کرده که موضع احمد بن محمد بن داود که رمضان مانند هر ماه دیگر کم و زیاد می‌شود [الزیادة و النقصان] را پذیرفته است» به عبارت دیگر رمضان می‌تواند ۲۹ یا ۳۰ روز باشد. کلمه «نقصان» این است که یک ماه می‌تواند ۲۹ روز باشد نه اینکه نقصی در مدت روزه باشد که با گرفتن روزه در اول ماه آینده کامل شود). شیخ مفید تلخیص مصابیح را نوشت که بطور کامل در «الدر المنثور من المأثور و غیر المأثور» تألیف یکی از نوادگان شهید ثانی با نام علی بن محمد بن الحسن العاملی (م ۱۱۰۳) (قم ۱۳۹۸ ج ۱ صص ۱۲۲ - ۱۳۴) درج شده است. شیخ مفید در این تلخیص عنوان طولانی‌تر کتاب را «مصابیح النور فی علامات اوائل الشهور» یاد کرده (نک: الدر المنثور ۱/۱۳۲؛ مق: ص ۱۲۸) و می‌گوید که آن کتاب دارای حدود یکصد و پنجاه برگ است (الدر المنثور ۱/۱۲۲ - ۱۲۳). نیز نک: مکدرموت ص ۳۹ ش ۱۵۰ و اشاره مفید به این تألیف در المسائل السرویه (نقل شده توسط مکدرموت صص ۳۰۷ - ۳۰۸). ارجاعات بیشتری در رساله العدیدیه مفید وجود دارد (نک: ذریعه).

۳۷۲. * المسائل / علی بن جعفر (الصادق [ع]) (م ۲۱۰)

ذریعه ۲۰/۳۶۰ ش ۳۴۰۶

غیاث سلطان الوری ۴

درباره مؤلف نک: کشی صص ۳۶۴ - ۳۶۵؛ نجاشی صص ۲۵۱ - ۲۵۲ ش ۶۶۲؛ طوسی، فهرست صص ۱۱۷ - ۱۱۸ ش ۳۷۹. این تألیف مشتمل بر سؤالاتی بوده که علی بن جعفر از برادرش موسی الکاظم [ع] پرسیده است. قطعاتی از آن در برخی از منابع متأخر نقل شده است (مث: بحرانی، کشکول ج ۳ ص ۱۶۶ به نقل از: کتاب مُسکِن الشجون، نعمت الله جزائری). اما تاکنون شواهدی بر باقی ماندن آن به دست نیامده است. ○

۳۷۳. ** کتاب المسائل / علی بن یقطين (م ۱۸۲)

ذریعه ۳۶۹/۲۰ ش ۳۴۵۹

غیاث سلطان الوری ۷

درباره مؤلف نک: کشی صص ۳۶۵ - ۳۷۱؛ نجاشی صص ۲۷۳ ش ۷۱۵؛ طوسی، فهرست صص ۱۲۰ - ۱۲۱ ش ۳۹۰؛ Madelung, "Treatise," p. 18 with n. 2. این تألیف مشتمل بر سؤالات علی بن یقطين از امام موسی الکاظم [ع] بوده است.

۳۷۴. ** کتاب المسائل و اجوبتها من [کذا فی الاصل] الائمة / ناشناخته

ذریعه ۳۳۰/۲۰ ش ۳۲۵۱

اقبال ۶۲۳/۹۸

عنوان فوق در اقبال و بحار ۱۹۸/۱۰۰ آمده است. آقابزرگ از این تألیف از طریق اقبال آگاهی دارد اما عنوان را «کتاب المسائل عن الائمة و اجوبتها منهم» نامیده است. در مورد نقل شده امام هادی [ع] به پرسشگری می‌گویند حضرت فاطمه [س] در کنار رسول خدا [ص] دفن شده است بنابراین ممکن است که «کتاب مسائل الرجال» الهادی [ع] (نک: فهرست ذیل مورد) جزئی از این تألیف بوده باشد. در ریاض ۴۷/۶ حدس زده شده که این کتاب تألیف کلینی است؛ به احتمال، افندی بر این باور بوده که کتاب المسائل همان کتاب الرسائل کلینی است (نک: فهرست ذیل مورد کتاب الرسائل) اما شاهی برای تأیید آن نیاورده است.

۳۷۵. ** کتاب فی المسائل و ابتداء الاعمال / ابوالعباس الفضل بن ابی سهل النوبخت

(زندگی در اوائل قرن سوم)

ذریعه ۱۴۸/۱۲ ش ۹۹۱

فرج المهموم ۱۲۵

عنوان فوق در فرج المهموم* برگ ۸۳ - پ آمده (جز کلمه «کتاب»); بلافاصله پس از آن عبارت «المعروف بالسجل» آمده که طبعاً این فرض را بوجود می‌آورد که «سجل»

عنوان جانشین برای تألیف مزبور بوده است. این فرض (که Matar ص ۳۶۹ اخذ کرده) را عنوانی که در ذریعه آمده تقویت می‌کند: «کتاب السجل فی المسائل و ابتداء الاعمال». ظاهراً آقابزرگ از نسخه‌ای در نجف که مبنای فرج‌المهموم چاپی است استفاده کرده است (مق: ذریعه ۱۶/۱۵۶ ش ۴۲۴؛ Matar ص ۳۶). اما این حقیقت که او عنوان متفاوتی را آورده بدین معناست که فرج‌المهموم چاپی در این قسمت از نسخه خطی متفاوت بوده و یا اینکه (که احتمالش بیشتر است) او نام کتاب را با ترتیب مجدد براساس آنچه نام اصلی می‌دانسته نوشته است [کلمه «سجل» را از انتهای عبارت به آغاز آن آورده است]. بهر روی این محتمل می‌نماید که «سجل» و کتاب فی المسائل دو تألیف مستقل بوده است (و اگر چنین باشد، عنوان «سجل» باید در فهرست بصورت مستقل یاد شود). این فرض بر این حقیقت است که در ادامه کلمات «المعروف بالسجل» (هم در فرج‌المهموم چاپی و هم فرج‌المهموم*) عبارت «و هو کتابه الثاني» آمده و این عبارت در این صورت معنی دارد که اینها دو کتاب باشند. مؤید دیگری در فرج‌المهموم ص ۱۲۵ آمده که عبارت آن چنین است: «کتاب فی المسائل و ابتداء الاعمال الاعمال المعروف بالسجل»؛ شاید کلمه کتاب را باید میان دو «الاعمال» نهاد؛ سزگین نیز متن ابن طاووس را به عنوان این که اشاره به دو کتاب است تلقی می‌کند (سزگین ۷/۱۱۴ ش ۱۰، ۱۱). احتمال دیگر این است که تألیف نخست «کتاب المسائل» و دومی «ابتداء الاعمال المعروف بالسجل» بوده است. در این صورت «الاعمال» دوم اشتباه خواهد بود. درباره اصطلاح «ابتداء الاعمال» مق: سزگین ۷/۳۳.

۳۷۶. ** مسائل عن الرضا / الصباح بن نصر (یا: نصر) الهندی (زندگی در اوائل قرن سوم)

ذریعه ۲۰/۳۴۹ ش ۳۳۵۵، ص ۳۵۴ ش ۳۳۸۱

فرج‌المهموم ۹۴

درباره مؤلف نک: نجاشی ص ۲۰۲ ش ۵۳۹. عنوان کتاب در نجاشی و ابن طاووس مشابه است. در ذریعه «مسائل الرضا» (یعنی سؤالاتی که از امام هشتم [ع] شده است) و

«مسائل الصباح بن نصر الهندی عن الرضا» آمده است. ابن طاووس از این تألیف به روایت محمد بن احمد الصفوانی و ابوالعباس بن نوح (شاید مقصود ابوالعباس احمد بن علی بن نوح باشد که نجاشی در ص ۳۹۳ در پایان شرح حال الصفوانی او را به عنوان استاد خود [شیخی] یاد کرده است) نقل می‌کند. ابن طاووس نسخه‌ای از این تألیف را داشته که ظاهراً در دوره حیات این دو راوی کتابت شده بوده است. مورد فرج المهموم (نقل شده در مستدرک ۱۳/۱۰۰) مشتمل بر روایتی از امام رضا[ع] در باره علم نجوم است.

۳۷۷. * کتاب مسائل الرجال / ابوالحسن علی بن محمد الهادی[ع] (امام دهم م ۲۵۴)

الامان ۵۸/۴۵

اقبال ۲۳۶-۲۳۶/۸

درباره مؤلف نک: دائرةالمعارف ج ۲ مقاله «العسکری» [از: B. Lewis]. عنوان کتاب در الامان و اقبال چنین است: «کتاب مسائل الرجال مولانا ابی الحسن علی بن محمد الهادی[ع]». روایت نقل شده در الامان در اقبال نیز آمده است. در ریاض (۶/۴۷) این کتاب با «کتاب المسائل و اجوبتها» (نک: فهرست ذیل مورد) یکی دانسته شده است.

260

۳۷۸. * المسائل السلاریه (یا: السلاریه) / ابوالقاسم علی بن الحسین بن موسی الشریف المرتضی (م ۴۳۶)

ذریعه ۵/۲۲۳ ش ۱۰۶۱؛ ۲۰/۳۵۲ ش ۳۳۷۳

فرج المهموم ۴۱، ۴۳-۵۳

این تألیف که با عنوان «جوابات (یا: اجوبه) المسائل السلاریه» یاد شده مشتمل بر جوابهای شریف مرتضی به پرسشهای شاگرد خود سلار بن عبدالعزیز الدیلمی (م ۴۴۸) بوده است (درباره او نک: مدرسی، فهرست اعلام ذیل مورد). قسمتی که ابن طاووس از آن نقل کرده مربوط به رد علم نجوم توسط شریف مرتضی است. این رد در بحار

۲۸۱/۵۸ - ۲۸۹ نیز نقل شده و به عنوان «مسألة فی الرد علی المنجمین» در رسائل الشریف المرتضی ۳۰۱/۲ - ۳۱۱ به چاپ رسیده است. به گفتهٔ مجلسی (بحار ۲۸۱/۵۸؛ نیز مَق: رسائل الشریف المرتضی ۳۰۱/۲) این متن در «کتاب الغرر و الدرر» مرتضی آمده اما در نسخه‌های چاپی الغرر نیامده است (قاهره ۱۳۲۵ [افست قم ۱۴۰۳]، قاهره ۱۳۷۳). به احتمال این مسأله در بخش پنجم این تألیف (گمشده؟) آمده باشد که ضمیمه غرر بوده است (به گفتهٔ بحرالعلوم ۱۴۶/۳). موارد نقل شده در فرج‌المهموم ۴۳ - ۵۶ مشتمل بر قطعات طولانی از این تألیف است که در میان آنها توضیحاتی از ابن طاووس نیز آمده است. برای اطلاعات بیشتر نک: ← الدلالة بالسمع.

۳۷۹.*** - مسألة فی عصمة الانبياء / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

اقبال ۲۸۲/۴۴ - ۴۵

این عنوان در جای دیگر نیامده و مکدرموت نیز از آن یاد نکرده است. این تألیف اولین رساله در مجموعه کوچکی بوده که در اختیار ابن طاووس قرار داشته است.

۳۸۰.*** - مسألة فی قول النبی: علی افضاکم / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

فرج‌المهموم ۵۳ - ۵۴

این عنوان در جای دیگری ثبت نشده و مکدرموت نیز از آن یاد نکرده است. ابن طاووس این «مسأله» را اولین تألیف در مجلدی که مالک آن بوده و مشتمل بر تألیفاتش از شیخ مفید و شریف مرتضی بوده قرار داشته است. گرچه وی مشخص نمی‌کند که کدامیک از این دو این «مسأله» را نوشته محتمل است که این رساله همان تألیف مفید که با عنوان «مسألة فی اقصى الصحابه» مشهور است باشد (ذریعه ۲۰/۳۸۴ ش ۳۵۵۱؛ مکدرموت ص ۳۶ ش ۱۱۷).

۳۸۱.***+ مسانید المأمون / ابوزکریا یحیی بن منده الثقفی الاصفهانی الحافظ (زندگی

در میانه قرن سوم)

طرائف ۱۶/۶۱

نام پدر مؤلف در طرائف* برگ ۱۵- ر / حاشیه طرائف** برگ ۱۷- پ (به اشتباه؟) مندر آمده است. ابونعیم اصفهانی در کتاب «ذکر اخبار اصبهان» (ed. S. Dederling) لیدن، ۱۹۳۱- ۴، ج ۲ ص ۳۵۹، از مؤلف یاد کرده است. احتمالاً او پدر ابوعبدالله محمد (م رجب ۳۰۱؛ مق: ذهبی، تذکرة ۷۴۱/۲ - ۷۴۲) و جد اعلای محمد بن اسحاق بن محمد بن یحیی ابن منده (م ۳۹۵؛ نک: سزگین ۲۱۴/۱ - ۲۱۵) می باشد. در این باره تردید همچنان باقی است زیرا هیچکدام از افراد خانواده به عنوان «ثقفی» شهرت ندارند. ظاهراً هیچ اشاره دیگری به این تألیف یا تألیف دیگری از او نشده است. مورد نقل شده مشتمل بر نقل حدیث «سدّ الابواب» می باشد که براساس آن رسول خدا [ص] فرمود تا همه درهایی که از خانه ها به مسجد نبوی باز بود بسته شود مگر در خانه علی [ع]. این اسناد (که در اصل یک اسناد خانواده بنی عباس است) از ابراهیم بن سعید الجوهری (م ۲۴۷ یا ۲۵۳؛ مق: تاریخ بغداد ۹۳/۶ - ۹۵) آغاز شده و با واسطه خلفای عباسی «المأمون، الرشید، المهدی، المنصور» و بعض از اجداد آنها به «عبدالله بن عباس» می رسد.

۳۸۲. مسار الشیعة فی التواریخ الشرعیة / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۳۷۵/۲۰ ش ۳۵۰۳

اقبال ۵۵۸/۲۸، ۵۹۲/۶۴، ۶۰۳/۷۵، ۶۷۳/۱۶۵، ۶۷۷/۱۶۹،

۱۴۱/۳۸۲، ۱۳۰/۳۷۳

ابن طاووس از نسخه ای که در حیات مؤلف کتابت شده بود استفاده کرده است (اقبال ۶۷۳/۱۶۵). عنوان کتاب در اقبال «التواریخ الشرعیة» آمده است؛ در بحار ۷/۱ «رسالة مسار الشیعة فی مختصر التواریخ الشرعیة» آمده است. نک: سزگین ۵۵۱/۱ ش ۹، مکدرموت ۲۹ ش ۲۱. این کتاب چند بار به چاپ رسیده است؛ آقابزرگ از چ قاهره ۱۳۱۳ و ایران ۱۳۱۵ (که هر دو در سزگین و مکدرموت نیامده) یاد می کند. چاپ قاهره (با عنوان «مسار الشیعة») بعد از «توضیح المقاصد» بهاء الدین عاملی با صفحه

شماری پیوسته آمده است: صص ۲۴ - ۵۴ (= پایان کتاب). مورد نقل شده در اقبال ۵۵۸/۲۸ در ص ۴۲ مسار آمده است؛ در آنجا آمده که هر کس شب عاشورا در حرم امام حسین [ع] بگذراند با شهداء و آغشته به خون امام حسین [ع] محشور خواهد شد. اقبال ۵۹۲/۶۴ (= مسار ص ۴۴): در اولین شب ربیع الاول، سیزدهمین سال بعثت، رسول خدا [ص] از مکه به مدینه رفت. اقبال ۶۰۳/۷۵ (= مسار صص ۴۶ - ۴۷): رسول خدا [ص] در روز هفدهم ربیع الاول به دنیا آمد. اقبال ۶۷۳/۱۶۵ (= مسار صص ۵۱ - ۵۲): بعثت رسول خدا [ص] در ۲۷ رجب رخ داده است؛ هر شخصی که در آن روز روزه بدارد ثواب شصت سال روزه را خواهد داشت. اقبال ۶۷۷/۱۶۹ (= مسار ص ۵۲): فهرستی از نمازهایی که در روز ۲۷ رجب باید انجام داد. اقبال ۱۳۰/۳۷۳ (= مسار ۲۷): مأمون روز ششم رمضان با امام رضا [ع] بیعت کرد. اقبال ۱۴۱/۳۸۲ (= مسار ۲۸): انجیل (در مسار آمده: بر عیسی) در دوازدهم رمضان نازل شد. نیز نک: ← حدائق الرياض.

۳۸۳. ** کتاب المسرة / محمد بن علی بن محمد ابن ابی قره (زندگی در اوائل قرن پنجم)

ذریعه ۳۲۰/۲۰؛ ۳۲۰۲؛ ۱۸/۲۱؛ ۳۷۳۶ ش

اقبال ۶۸۸، ۶۸۶، ۶۸۹ - ۴۶۹ - ۴۷۱

نجاشی (ص ۳۹۸ ش ۱۰۶۶) در میان آثار ابن ابی قره از کتابی با عنوان فوق یاد نمی‌کند. در واقع تنها شاهد برای وجود کتابی با این نام عبارت اقبال است که آن نیز قطعی نیست. عبارت نقل شده در اقبال ۴۶۹/۶۸۸ چنین است: و روینا من کتاب المسرة من کتاب ابن ابی قره (متن یک زیارت). در اقبال ۴۷۰/۶۸۸ آمده: من (در اقبال ۲: «فی») کتاب المسرة من کتاب مزار ابن ابی قره (متن زیارت مشهد علی [ع] در روز غدیر خم). این عبارت برای افندی و آقا بزرگ مبهم بوده است؛ زیرا شاهد دیگری بر وجود این کتاب در دست نبوده و در واقع برخی از قرائن علیه وجود چنین تألیفی در دست بوده است (مثل عدم یاد از آن در فهرست نجاشی). راه حل افندی این بود که این

کتاب را در ردیف کتب ناشناخته یاد کند (ریاض ۶/۴۸) و پیشنهاد آقا بزرگ این است که «کتاب المزان» ابن ابی قره (مثل «کتاب عمل شهر رمضان» او) بخشی از کتاب المسرة بوده باشد. یک راه حل دیگر این که کلمه «کتاب» (در کتاب المسرة) را «لباب» بدانیم و اینطور بخوانیم «و روینا فی لباب المسرة من کتاب ابن ابی قره» یا فرض کنیم کلمه «لباب» (که در عربی نظیر «کتاب» است) سقط شده و عبارت را چنین بخوانیم «و روینا فی کتاب لباب المسرة...»؛ در این صورت این اشاره به تألیف خود ابن طاووس است که برادرزاده او یعنی عبدالکریم آنرا به عنوان کتاب «لباب المسرة من کتاب ابن ابی قره القنانی» می نامد (الغری ص ۵۱؛ نک: باب دوم فصل دوم). مؤید این پیشنهاد این است که کلمه «المسرة» و «قره» هم قافیه خواهند بود این هم قافیه بودن مشکل می تواند صرف اتفاق باشد زیرا ابن ابی قره نمی توانست مایل به تألیف کتابی باشد که با نام خود او هم قافیه باشد. ما باید چنین فرض کنیم که نام او جزو عنوان تألیف بوده است. با توجه به این مطلب، تردید اندکی باقی می ماند که کتاب مورد بحث لباب المسرة ابن طاووس باشد. اگر چنین باشد عنوان مذکور باید از این فهرست حذف شود.

۳۸۴. *** کتاب مشایخ خواص من الشیعة لمولانا ابی الحسن علی بن محمد و مولانا الحسن بن علی العسکریین / ناشناخته (قرن سوم؟)
بحار ۳۱/۸۵ [ند فلاح]

عنوان مذکور (نیز در بحار چ سنگی ج ۱۸/۲ ص ۳۳۸) معنای روشنی ندارد شاید آغاز آن چنین بوده: کتاب مسائل مشایخ (...یا: خواص) من الشیعة (مق: ← مسائل الرجال). چند تألیف (که هیچکدام باقی نمانده) به عنوان مسائل ابی الحسن العسکری [ع] (ذریعه ۲۰/۳۳۴ ش ۶ - ۳۶۶۵) یا «مسائل ابی محمد الحسن العسکری [ع] (ذریعه ۲۰/۳۳۴ ش ۳۲۶۴، ۷۱ - ۳۲۶۸) وجود داشته است؛ اگر چنین فرض کنیم که این تألیفات از اصحاب ائمه مذکور بوده، به احتمال متعلق به قرن سوم می باشند. مورد نقل شده مربوط به فضیلت تلاوت سوره قدر و اخلاص است.

۳۸۵. ***+ کتاب مشایخ الشیعة / ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید ابن عقده (م)
(۳۳۳)

[ذریعه ۱۴/ ۲۷۱ ش ۲۵۴۹]

فتح الابواب ۱۵۹ - ۱۶۰

جمال الاسبوع ۴۷۱ - ۴۸۳

عنوان کتاب در فتح الابواب «کتاب تسمیة المشایخ» آمده است. این تألیف می‌تواند «کتاب الشیعة من اصحاب الحدیث» باشد که نجاشی (ص ۹۴ و از آنجا ذریعه) و طوسی (فهرست ص ۵۷ ش ۸۶) از آن یاد کرده‌اند. مورد نقل شده در جمال الاسبوع مشتمل بر دعایی است (فیه دعاء و الصلوة) برای پیامبر [ص] که عبدالله بن جعفر الصادق [ع] به محمد بن اشعث تعلیم داده است. مورد نقل شده در فتح الابواب، از بابی دربارهٔ ادريس که متعلق به جزء ششم بوده اخذ شده است.

۳۸۶. ***؟- مشهد عؤد (؟) / محمد بن جریر بن رستم الطبری (زندگی در نیمهٔ نخست
قرن پنجم) (؟)

طرائف* برگ ۱۴۴-ر، پ [ند طرائف ۵۲۳/ ۱۶۲/ طرائف** برگ ۱۸۵-ر]
عبارت نقل شده (که با اندکی اختلاف در ترجمهٔ فارسی طرائف ۲۵۵ نیز آمده) چنان
تصحیف شده که تقریباً غیر قابل فهم است. عنوان مذکور (اگر عنوانی باشد) مشکل
می‌توان آن را بمعنای «ظاهر پیرمرد» معنی کرد (مق: Lane زیر عنوان «عؤد»؛ در ترجمهٔ
فارسی طرائف «مشهد عؤن» آمده که کمتر از آن معنای روشنی می‌دهد. مؤلف یا محمد
بن جریر طبری امامی است یا کسی که نام او از عبارت بدرستی بدست نمی‌آمده است.
احتمالاً آنچه از این عبارت بدست می‌آید این است که تألیف مذکور روایت طولانی
خبری است که در تألیف دیگر محمد بن جریر الطبری نیز آمده است. این خبر (که نقل
به معنی شده) دربارهٔ ملاقاتی که امام علی [ع] با یک منجم در راه نهروان داشته می‌باشد.
متن این خبر همانطور که در «دلائل الامامة» طبری آمده در فرج المهموم ۱۰۴ - ۱۰۷
نقل شده است. ابن طاووس از نسخه‌ای با تاریخ جمادی الثانی ۴۷۵ یاد می‌کند اما

روشن نیست که این اشاره به نسخه‌ای از دلائل الامامة است یا کتاب «مشهد عود».

۳۸۷. ***؟ مَشَجَرَة / ابن میمون النسابة الواسطی

اقبال ۱۴۷/۶۵۸

ظاهراً مؤلف همان ابوالحارث محمد بن محمد بن یحیی بن هبة الله بن میمون واسطی می باشد که ابن عنبه در «فصول الفخریه» (ص ۱۷۱)، از او یاد کرده است (مق: ابن عنبه، العمدة ص ۱۴۷ = چاپ نجف ص ۱۸۰). از او در «المَجْدی فی انساب الطالبین» العمری النسابة (زنده در ۴۴۳) یاد نشده و می توان به همین دلیل او را متأخر از العمری دانست. مَشَجَرَة (یا: مَشَجَر) اصطلاحی عمومی است برای تألیفات «نسب شناسی» که در آن احفاد را پیش از اجداد یاد می کنند؛ در برابر آن اصطلاح «مبسوط» قرار دارد. نک: م: ابن زهرة، غایة صص ۹ - ۱۰، ۴۹.

4 ۳۸۸. * کتاب المَشِيخَة / ابوعلی الحسن بن محبوب السراد الکوفی (م ۲۲۴)

ذریعه ۶۹/۲۱ ش ۳۹۹۵

الامان ۹۵/۸۳

فتح الابواب ۲۷۱

فلاح السائل ۱۴۵/۱۵۷، ۲۵۵/۲۸۲ بحار ۲۹۳/۹۳ [ند فلاح]

غیاث سلطان الوری ۶

الملاحم ۱۶۷/۱۵۱

محاسبة النفس ۲۲/۳۷ - ۳۶

مورد نقل شده در الامان در فتح الابواب نیز آمده است. در این نقل امام صادق [ع] درستی قرعه را برای رسیدن به یک تصمیم مشخص و طبعاً درست بیان می کند. ابن طاووس در الملاحم خطبه‌ای از امام علی [ع] نقل می کند که آنرا در جزء اول کتاب یافته است. در مورد فلاح ۱۴۵/۱۵۷، امام صادق [ع] روش درست بجای آوردن نمازهای واجب را بیان می کند. مورد فلاح ۲۵۵/۲۸۲، مشتمل بر دعایی است که انسان باید

آنها در وقت سرگردانی و اضطراب بخواند؛ در اینجا از نام مؤلف یاد نشده اما نوری مؤلف را حسن بن محبوب دانسته است (مستدرک ۴۵/۵). مورد نقل شده در بحار، از دعایی از امام کاظم [ع] که آن حضرت به اصحابش تعلیم فرمود یاد شده که باعث مرگ منصور شد. مورد غیث مربوط به وظایف مختلفی است که از طرف میت می توان انجام داد. مورد نقل شده در محاسبة النفس، دعایی است که امام باقر [ع] به یکی از اصحاب خود، تعلیم می دهد. نقلهای دیگر (جدای از آنچه ابن طاووس نقل کرده) به عنوان مثال در الغری ص ۱۰۱؛ اربلی، کشف ۳/۳۱۹؛ المحقق جعفر بن الحسن الحلّی، المعتمبر ج ۱ قم ۱۳۶۴ ش ص ۲۱۵؛ الحلّی، مختصر صص ۱۶۹-۱۷۰، ۱۹۴-۱۹۵ آمده است.

۳۸۹. + مطالب السؤل فی مناقب (آل) الرسول / ابوسالم کمال الدین محمد بن طلحة بن محمد العدوی الحلّی (م ۶۵۲)
الیقین ۹۲-۹۳/۳۰۴

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۶۰۷-۶۰۸، ذیل ۱/۸۳۸-۸۳۹. مورد یقین در «مطالب» چ نجف ۱۳۷۱ ص ۶۰ آمده است. مؤلف عالم شافعی و وزیر قبلی الملک السعید ارنقی حاکم ماردین بوده است. تألیف مزبور که در رجب ۶۵۰ به اتمام رسید (روضات ۵/۲۵۹؛ بجای «خمس» «خمسین» بخوانید) یک نمونه از موارد مؤلفان متقدم سنی است که از عقیده امامی که مهدی [ع] همان امام دوازدهم است دفاع کرده است. ○ (مق: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «المهدی» [از: W. Madelung] ج ۵ ص ۱۲۳۶۵). ابن الخشاب می تواند مثال متقدم تری در این مورد باشد (نک: کتاب الموالید) اما برخی وی را امامی دانسته اند. از آنجا که کتاب الیقین ابن طاووس ارتباطی با «مهدی» [ع] نداشت از این منبع با ارزش برای مناظره، بهره ای نبرد؛ بجای آن، روایتی از آن نقل می کند (که از حلیة الاولیاء ابونعیم اخذ شده) که در آن پیامبر [ص] القاب

○. اربلی به همین دلیل از وی در برابر کسان دیگر ستایش کرده است، نک: کشف الغمه ۲ ص ۳۰۶ (طبع دو جلدی). م ●

مختلفی از جمله «امیرالمؤمنین» به امام علی [ع] داده است.

۳۹۰. + کتاب المثالب / ابوالمنذر هشام بن محمد بن السائب ابن الکلبی (م ۲۰۴)

ذریعه ۱۹/۷۴ ش ۳۹۶

طرائف ۴۰۶/۱۲۳، ۴۶۹/۱۴۴، ۴۹۵-۴۹۶/۱۵۳-۱۵۴، ۴۹۹/۱۵۵،

۱۵۶/۵۰۱

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۲۶۸-۲۷۱. درباره این عنوان نک:

W. Caskel, *Ġamharat an-nasab: das genealogische Werk des Hišām ibn Muḥammad al-Kalbī*, I, Leiden, 1966, p. 80

265

این کتاب به احتمال «همان کتاب مثالب العرب» است (سزگین ۱/۲۷۰ ش ۴). موارد نقل شده درباره وصف وضع نامناسب ابوبکر پیش از اسلام (طرائف ۴۰۶/۱۲۳) و روشهای غیر اخلاقی برخی از اجداد عمر (طرائف ۴۶۹/۱۴۴)، طلحه (طرائف ۴۹۵/۱۵۳-۱۵۴)، عثمان (طرائف ۴۹۹/۱۵۵) و معاویه (طرائف ۱۵۶/۵۰۱) می باشد.

۳۹۱. ** کتاب الموالی (یا: المولی) / محمد بن مُعَیَّة (زندگی در نیمه دوم قرن ششم)

فرج المهموم ۲۰۳، ۲۰۶

سعدالسعود ۱۴۳

عنوان کتاب در سعد «کتاب المولی» و در فرج المهموم «کتاب الموالی» آمده است. «بنو مُعَیَّة» خاندانی محترم از علویان بوده اند[○] (ابن عنبه، الفصول الفخریه ص ۱۲۷). ابن طاووس، مؤلف کتاب الموالی را محمد بن معیه (در فرج المهموم، به اشتباه «معنیه» آمده) می شناساند؛ او به احتمال «مجدالدین محمد بن الحسن بن معیه» است که از ابن شهر آشوب روایت می کرده است (روضات ۶/۳۲۲، ۳۲۹). این تألیف درباره

○ درباره وجه نامگذاری به معیه نک: مقدمه آیت الله مرعشی بر کتاب «لباب الانساب» (قم ۱۴۱۰) ج

۱ صص ۷۵-۷۶ نیز نک: ص ۴۰-۴۱ م.

«موالی» [قبایل] مختلف از جمله ابان مولای عثمان (سعد ۱۴۳) و علقمة بن ابی علقمة مولای عایشه (فرج المهموم ۲۰۶) بوده است. کتابی با همین عنوان (با دو تحریر) به ابوسعید محمد بن احمد النیشابوری منسوب شده است (مق: ← کتاب الاربعین عن الاربعین). نک: عاملی، امل ۲/۲۴۰.

۳۹۲. ***- کتاب الموالید / حسین بن خزیمه (زندگی در قرن پنجم؟)

اقبال ۵۹۸/۶۹

تنها این عبارت در اقبال آمده : و كذلك قال حسین بن خزیمه. از عنوان کتاب افندی یاد کرده است (ریاض ۲/۹۰ و از آنجا: اعیان ۲۶/۲۰). کلمه «الموالید» در یک سطر پایین تر آمده است (که جای آن، آنجا نیست؛ مق: ← مناقب آل ابی طالب)؛ این کلمه در اصل باید پیش از نام «حسین» آمده باشد و به احتمال در نسخه‌ای که افندی ملاحظه کرده چنین بوده است. مورد اقبال مربوط به تاریخ وفات امام عسکری [ع] است (هشتم ربیع الاول). نیز نک: ← کتاب فی احوال الائمة.

۳۹۳. + کتاب الموالید / ابوبکر محمد بن احمد بن محمد بن عبدالله ابن ابی الثلج (م)

۳۲۲ یا ۳۲۵) یا: نصر (یا: نصر) بن علی الجهضمی (م ۲۵۰)

ذریعه ۳/۲۱۲ ش ۷۸۳؛ ۴/۴۷۳ [ش ند]؛ ۲۳/۲۳۵ [ش ند]

اقبال ۵۹۸/۶۹

مهج الدعوات ۲۷۶-۲۷۷

طرائف ۴۳/۱۷۵، ۴۶/۱۸۴

عنوان بالا در اقبال آمده است. این کتاب با عناوین «تاریخ آل الرسول» (ذریعه ۳/۲۱۲) و «تاریخ اهل البيت من آل الرسول (یا: رسول الله)» (طرائف)، و «موالید الائمة» (مهج) و «تاریخ الائمة» (ذریعه ۴/۴۷۳) نیز مشهور است. [○] ابن طاووس

○ برای اسامی بیشتر نک مقدمه محقق بر این کتاب با عنوان «تاریخ اهل البيت» (تحقیق: السيد محمدرضا جلالی قم ۱۴۱۰) ص ۴۹ م.

کتاب الموالمید را به جهضمی منسوب می‌کند. در این نسبت تردید وجود دارد. زیرا مطالبی که ابن طاووس از این کتاب به آن اشاره می‌کند مربوط به مسائلی است که مربوط به زمانی پس از درگذشت جهضمی است؛ از جمله تاریخ وفات امام عسکری [ع] (در ۲۶۰) (اقبال)؛ و نیز اسامی دوازده امام و نواب اربعه (طرائف). این بدین معنی است که یا بخش مربوط به ائمه و نواب را مؤلفی دیگر بر اصل کتاب افزوده یا آنکه تألیف مزبور را شخصی متأخر از جهضمی تألیف کرده است. آقابزرگ (ذریعه ۴/۴۷۳) شاهی برای احتمال دوم بدست می‌دهد. او نسخه‌ای از این تألیف دیده که مؤلف محمد بن احمد بن محمد ابن ابی الثلج (م ۳۲۲ بنا بر تاریخ بغداد ۱/۳۳۸؛ یا م ۳۲۵ بنا بر قول طوسی، رجال ص ۵۰۲ ش ۶۴) بوده است. جهضمی در این نسخه در برخی از اسانید به عنوان راوی آمده است. اما در ذریعه (۲۳/۲۳۵) بار دیگر جهضمی به عنوان مولف این کتاب شناسانده شده است و در نهایت عبدالعزیز طباطبائی (اهل البیت ۱/۲، ۱۴۰۶ ص ۵۳) اظهار می‌دارد که این تألیف در مجموعه‌ای در تهران با عنوان «تاریخ الائمة» باقی مانده است. در این نسخه از جهضمی به عنوان مولف یاد شده است. خلاصه اینکه «کتاب الموالمید» که ابن طاووس دیده یا تألیف جهضمی بوده و ابن ابی الثلج مطالبی در تکمیل آن بر آن افزوده بوده و یا آنکه مؤلف ابن ابی الثلج بوده و به اشتباه به جهضمی نسبت داده شده است. قضاوت قطعی باید موقوف به بررسی نسخه‌های موجود شود.^{۴۰}

گرایش مذهبی ابن ابی الثلج چندان روشن نیست. در برخی از منابع او را سنی و یکی از اتباع متقدم مذهب «جریریه» شناسانده‌اند (مق: Rosenthal, Tabari, p. 65)؛ اما در منابع شیعی، وی شیعه و یکی از شیوخ هارون التلعکبری دانسته شده است (نجاشی ص ۳۸۱ ش ۱۰۳۷؛ طوسی، فهرست ص ۱۸۳ ش ۶۶۳؛ طوسی، رجال ص ۵۰۲).

گرایش مذهبی جهضمی نیز مبهم است؛ ابن طاووس (طرائف) او را سنی و دشمن اهل بیت می‌شناساند؛ وی برای تأیید این نظر خود (مهج) عبارتی از تاریخ بغداد (مق: ۲۸۷/۱۳ - ۲۸۹) نقل می‌کند که در آنجا آمده است: متوکل نزدیک بود که جهضمی

○ درباره مؤلف کتاب که جهضمی یا ابن ابی الثلج یا شخص دیگری است نک: مقدمه محقق بر چاپ

را بدلیل رافضی بودن هزار تازیانه بزند اما پس از آنکه جعفر بن عبدالواحد اصرار بر تسنن وی کرد، از این کار خودداری ورزید. (در برابر آقا بزرگ [ذریعه ۲۱۲/۳] همین نقل را شاهی بر تشیع جهضمی می‌داند.) افندی (ریاض ۲۴۵/۵) از سخن ابن طاووس در مهج یاد کرده اما یاد آور می‌شود که در اقبال به جهضمی به عنوان امامی مذهب اشاره شده است. اما چنین اشاره‌ای در اقبال چاپی وجود ندارد؛ همینطور این گفته افندی که در آغاز اقبال کتاب الموالید به جهضمی نسبت داده شده، در نسخه چاپی نیست (مق: ← ابن طاووس، کتاب الاقبال).

۳۹۴. + کتاب الموالید / ابو محمد عبدالله بن احمد ابن الخشاب (م ۵۶۷)

ذریعه ۲۱۷/۳ ش ۸۰۵؛ ۲۳/۲۳۳ ش ۸۷۷۸ ص ۲۳۶ [ش ند]

اقبال ۵۹۸/۶۹

طرائف ۴۳/۱۷۵

اليقين ۱۷۸ - ۱۷۹/۴۶۷ - ۴۶۸

عنوان فوق در اقبال آمده است. دیگر عناوینی که برای این کتاب یاد شده عبارتند: تاریخ الائمه، تاریخ موالید و وفات اهل البيت و این دفنوا (طرائف)، کتاب موالید و وفیات اهل البيت و این دفنوا (اليقين)، موالید اهل البيت (حاجی خلیفه ۱۸۹۴/۲)، موالید اهل البيت و انسابهم و وفیاتهم[○] (ذریعه ۲۳)؛ درباره مؤلف نک: بروکلیمان، ذیل ۴۹۳/۱ - ۴۹۴؛ صفدی ۱۷/۱۴ - ۱۶ و ارجاعاتی که در آنجا آمده است. نام مؤلف در اقبال «الخشاب» (بدون ابن) و در طرائف «ابن الخشاب الحنبلی النحوی» آمده است. این کتاب (ذیل عنوان تاریخ الائمه) یکی از منابع بحار (۱/۲۰)؛ مق: ریاض ۱۸۴/۳؛ ۶/۴۷، اعیان ۱۴/۳۸) می‌باشد. بنا به گفته آقا بزرگ نسخه خطی این کتاب باقی مانده است.

هر چند مؤلف را حنبلی دانسته‌اند، تألیف مزبور عمدتاً در منابع امامی یاد شده

○ بنا به گفته محقق «تاریخ اهل البيت» (مورد شماره ۳۹۳) کتاب ابن خشاب، همان کتاب الموالید است که به جهضمی یا ابن ابی الثلج منسوب است نک: تاریخ اهل البيت صص ۴۳ - ۴۸. م

است (م: اربلی، کشف ۱/۱۴، ۶۵؛ ۷۵/۲، ۳۱۷؛ اربلی برای روایت این تألیف اجازه‌ای از علی بن محمد بن محمد بن ابی سعد بن الوضاح الشهریانی الحنبلی [م ۳ صفر ۶۷۲] دریافت کرده است؛ م: ابن رجب، ذیل ۲/۲۸۲ - ۲۸۴). ممکن است این مطلب باعث شده تا افندی ابن خشاب را امامی بداند[○] (ریاض ۳/۱۸۴). ابن طاووس که در طرائف او را حنبلی می‌شناساند احتمالاً تغییر عقیده داده است: در یقین تأکید می‌کند که روایتی که او نقل می‌کند دارای اسناد سنی است. این تعبیر از سوی ابن طاووس تنها زمانی بکار می‌رود که فرض بر شیعه بودن مؤلف است (گرچه اسناد آن سنی باشد)؛ این توضیح بدان دلیل است که وی در تألیف خود (الیقین) بنا را به نقل تمامی مواد از طرق اهل سنت گذاشته است (نک: ← ابن طاووس، الیقین).

۳۹۵. +- کتاب الموالید / ابوعلی یحیی بن غالب (یا: اسماعیل بن محمد) الخیاط (م. ح. ۲۲۰)

فرج المهموم ۲۰۶

درباره مؤلف که فردی نجومی و شاگرد ماشاءالله (م. ح. ۲۰۰) بوده، نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «الخیاط»: [از: H. Suter-(J. Samsu)]. ابن طاووس که از او با عنوان «الشیخ ابوعلی المعروف بالخیاط» یاد می‌کند کتاب الموالید را در میان تألیفات منجمین سنی که نسخه‌ای از آنها در اختیار وی بوده یاد می‌کند. درباره نسخه‌های این تألیف نک: سزگین ۱۲۰/۷ ش ۱. برای اصطلاح «موالید» در علم نجوم نک: Ullmann, p. 357.

۳۹۶. +- کتاب الموالید / ابو حفص عمر بن فرّخان الطبری (م اوائل قرن سوم)

فرج المهموم ۲۰۴

درباره مؤلف نک: DSB ۱۳/۵۳۸ - ۵۳۹ (D. Pingree)؛ سزگین ۶/۱۳۵، ۷/۱۱۱ - ۱۱۳. ابن طاووس می‌نویسد: عمر تألیفات زیادی نوشته که از آنها، تنها کتاب الموالید را دارد. درباره نسخه این کتاب نک: سزگین ۷/۱۱۲ ش ۳. همچنین نک:

○ اربلی نیز ابن‌الخشاب را از «جمهور» به حساب آورده است نک: کشف ۱/۴۴۹ (تبریز ۱۳۸۱). م.

D. Pingree, "The Liber Universus of 'Umar Ibn al-Farrukhān al-Ṭabarī," *JHAS*, I, 1977, pp. 8-12.

۳۹۷. (+) - کتاب الموالد و الاختیارات / ابوالحسن علی بن احمد العفرانی (م ۳۴۴)

ذریعه ۲۳/۲۳۷ ش ۸۷۹۳

فرج المهموم ۱۲۷ - ۱۲۸

مؤلف ریاضی دان و نجوم شناس و اهل موصل بوده است (سزگین ۵/۲۹۱؛ ۷/۱۶۶). ابن طاووس که منبع آگاهی اش درباره مؤلف، فهرست ابن ندیم بوده نظری را که درباره تشیع وی بوده نقل می کند (قیل) اما نظری درباره آن نمی دهد. بنا بر گفته سزگین ۷/۱۶۶ (که آنجا عنوان تألیف «کتاب الاختیارات» آمده) چندین نسخه از ترجمه لاتین این تألیف در دست است.

۳۹۸. * کتاب مولد مولانا علی بالبیت / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲۳/۲۷۴ ش ۸۹۵۶

الیقین ۳۷ - ۳۸/۱۹۱ - ۱۹۲

عنوان مذکور اشاره به این عقیده شیعه است که امام علی [ع] در کعبه بدنیا آمده. [○] آقابرگ (ظاهراً به استناد نسخه ای غیر از آنچه برای الیقین چاپی استفاده شده) عنوان کتاب را از الیقین «کتاب مولد امیرالمؤمنین» یاد می کند که مطابق با عنوان ذکر شده توسط نجاشی (ص ۳۹۲) و ابن شهر آشوب (مناقب ۲/۹۱) است.

۳۹۹. ** کتاب مولد النبی و مولد (یا: موالد) الاوصیاء / محمد بن محمد الشیخ

المفید (م ۴۱۳)

○ این تنها عقیده شیعه نیست بلکه همانطوریکه حاکم نیشابوری (المستدرک علی الصحیحین ۳/۴۸۳) می گوید این نقل خبری است متواتر (و قد تواترت الأخبار ان فاطمة بنت اسد ولدت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب - کرم الله وجهه - فی جوف الکعبه). درباره طرق این حدیث نک: [●] الاردوبادی، علی ولید الکعبه (قم ۱۴۱۲). م

ذریعه ۲۳/۲۷۷ ش ۸۹۶۷

اقبال ۶۹/۵۹۸

لهوف ۵۷ - ۶۰/۶۶ - ۶۹

فرج المهموم ۲۲۴

از این تألیف در مکدرموت یاد نشده است. عنوان آن در اقبال و فرج المهموم چنین است: کتاب مولد النبی و (موالید) الاوصیاء؛ در فرج المهموم* برگ ۱۵۰ - ر: «کتاب مولد النبی و مولد الاوصیاء» آمده است. آقابزرگ عنوان را «مولد النبی و الائمة» یاد کرده و بر این باور است که احمد بن سلیمان بن علی البحرانی (زندگی در اوائل قرن دوازدهم) در «عقد اللثالی» (دربارۀ آن نک: ذریعه ۱۵/۲۹۵ ش ۱۸۹۷) از این تألیف نقل کرده است. بنا بر آنچه در فرج المهموم ۲۲۴ آمده، شیخ مفید در این تألیف معجزاتی از ائمه را که در ارشاد از آن یاد نکرده، آورده است؛ ابن طاووس بعد از آن معجزه‌ای از امام حسن [ع] را نقل می‌کند. در مورد لهوف از ملاقات امام حسین [ع] با گروهی از ملائکه و جن در راه مدینه به مکه در آغاز سفر به کربلا یاد شده است.

269

۴۰۰. کتاب المزار / محمد بن جعفر بن علی ابن المشهدی (زندگی در اواسط قرن ششم)

ذریعه ۲۰/۳۲۴ ش ۲۳۲۵

کتاب المزار

دربارۀ مؤلف نک: الثقات صص ۲۵۲ - ۲۵۳. بنا به گفته مستدرک چ سنگی ۳/۳۶۸، ابن طاووس از این تألیف در کتاب المزار خود (نک: باب دوم فصل دوم) نقل کرده است. کتاب ابن المشهدی که از آن با عنوان «المزار الکبیر» یاد شده (م: بحار ۱/۱۸)؛ ۱۰۰/۱۰۱) مورد استفاده عبدالکریم برادرزاده ابن طاووس در الغری (ص ۹۳ - ۹۸) قرار گرفته است. نسخه خطی آن باقی مانده است.

۴۰۱. المائة حدیث / ابوالحسن محمد بن احمد بن علی بن الحسن بن شاذان القمی

(زندگی در اوائل قرن پنجم)

ذریعه ۴۹۴/۲ ش ۱۹۴۲؛ ۲۵۱/۱۶ ش ۱۰۰۲؛ ۲/۱۹ ش ۱۰

۷۲۵۴ ش ۳۱۶/۲۲

اليقين ۵۶ - ۲۳۶/۶۳ - ۲۵۱

این کتاب مشتمل بر یکصد حدیث در فضیلت امام علی [ع] است. درباره مؤلف که شیخ کراچکی و نجاشی بوده نک: النابس صص ۱۵۰ - ۱۵۱؛ ذریعه ۲/۱۹. این تألیف با عنوان «مائه منقبة»، «مناقب» و «فضائل» (یا: فضائل ابن شاذان) نیز شهرت دارد. در مواردی این تألیف را با «کتاب ایضاح دفائن النواصب» ابن شاذان یکی می‌دانند (نک: مة: مستدرک چ سنگی ۵۰۰/۳) اما تعدادی از محققان این نظر را نمی‌پذیرند (نک: بحث در این باره: ذریعه ۲/۴۹۴؛ ۲/۱۹؛ مة: ذریعه ۱۶/۲۵۱). این تألیف با عنوان «مائه منقبة» دوبار چاپ شده است. بار نخست در ایران ۱۳۴۹ (همراه با طُرف ابن طاووس با شمارش صفحات مستقل). و اخیراً در قم ۱۴۰۷ (تحقیق: محمدباقر المرتضی). احادیث چاپ قم، همانند آنچه در اليقين آمده دارای اسناد کامل می‌باشد. این اسانید در چاپ نخست نیامده است.

مناقب ذیل در اليقين آمده است: شماره‌های ۹ (اليقين ۵۶ - ۲۳۶/۵۷ - ۲۳۷

= ابن شاذان صص ۶ - ۷ [چ ۱۳۴۹ / ۲۸ [چ قم])، ۱۷ (اليقين ۵۷ - ۲۳۸/۵۷ = ابن

شاذان صص ۱۱/۳۶ - ۳۷ البته با شماره ۱۶)، ۲۴ (اليقين ۵۷ - ۲۳۹/۵۸ - ۲۴۰ =

ابن شاذان صص ۱۶ - ۱۷/۴۹ - ۵۰)، ۲۶ (اليقين ۵۸ - ۲۴۱/۵۹ - ۲۴۲ = ابن

شاذان صص ۱۷ - ۱۸/۵۱ - ۵۳)، ۳۲ (اليقين ۵۹ - ۲۴۳/۵۹ = ابن شاذان صص ۲۰ -

۲۱/۵۷ - ۵۸ البته با شماره منقبة ۳۱)، ۴۱ (اليقين ۶۰ - ۲۴۴/۶۰ - ۲۴۵ = ابن شاذان

صص ۲۸ - ۲۹/۷۱ - ۷۲)، ۴۳ (اليقين ۶۰ - ۶۱/۲۴۶ - ۲۴۷ = ابن شاذان صص

۳۰ - ۳۱/۷۴ - ۷۶)، ۶۵ (اليقين ۶۱ - ۶۲/۲۴۸ - ۲۴۹ = ابن شاذان صص ۴۱/۱۳۳ -

۱۳۴)، ۶۹ (اليقين ۶۲/۲۴۹ = ابن شاذان ۴۳/۱۳۷)، ۸۱ (اليقين ۶۲ - ۶۳/۲۵۰ =

ابن شاذان صص ۴۸ - ۴۹/۱۴۹)، ۹۶ (اليقين ۶۳/۲۵۱ = ابن شاذان صص ۵۶ -

۵۷/۱۷۱ - ۱۷۲).

۴۰۲. ***+ کتاب ملل الاسلام و قصص الانبياء / ابو جعفر محمد بن جریر الطبری (م)
(۳۱۰) (۴)

سعد السعود ۲۰، ۲۳۸ - ۲۴۰

عنوان فوق تعجب برانگیز است زیرا به دو موضوع مستقل و بی ارتباط با هم اشاره دارد. اما ابن طاووس به وضوح عنوان را بطوری که مربوط به تألیف است تلقی می‌کند؛ بهر روی مورد نقل شده (از کراسه چهارم برگ ۵ - پ که از سطر هفتم آغاز می‌شود) از مقوله قصص الانبياء بوده و با آغاز نبوت حضرت نوح ارتباط دارد. مطالبی که در این نقل آمده، در تاریخ طبری نیامده و در برخی از جزئیات با عبارات مشابه در دیگر کتابهای قصص الانبياء متفاوت است. در بحار ۱۱/۳۴۱ - ۳۴۲ آمده است که وی، این نقل از «کتاب القصص» طبری است. نه به طبری مورخ و نه به نامهای شیعی وی، کتابی با این عنوان که در سعد یا بحار آمده نسبت داده نشده و هیچکدام از این دو عنوان در Rosenthal, Tabari و Gilliot, "Tabari" نیامده است. از آنجا که این نقل دارای هیچ عنصر شیعی نیست نسبت آن به طبری مؤرخ را نمی‌توان منتفی دانست. آقابزرگ (ذریعه ۱۷/۱۰۲ ش ۵۶۱) از چاپ سنگی یک متن فارسی با عنوان «قصص الانبياء» یاد می‌کند که با عبارت «قال ابو محمد جریر» آغاز می‌شود. آقابزرگ در این باره می‌گوید: محتملاً اشاره به محمد بن جریر طبری است.

۴۰۳. ***؟ من اخبار آل ابيطالب / ناشناخته (نیمه نخست قرن سوم)

کشف المحجّة ۱۲۴

روشن نیست که آیا این عنوان در نسخه‌ی بوده یا ابن طاووس آنرا در وصف کتاب گفته است. این حقیقت که مجلسی به تألیف مزبور با عنوان «بعض کتب المناقب» یاد می‌کند (بحار ۴۱/۴۳) احتمال دوم را تأیید می‌کند. «اصل» (به معنای نسخه‌ی اصلی یا منبعی که ابن طاووس نسخه‌ی خود را استنساخ کرده) داری تاریخ ۲۳۷ بوده است [و وجدت فی اصل تاریخ کتابته...]. ابن طاووس آنرا در اولین کتابی که در دسترس او بوده استنساخ کرده است. (اول کتاب عندی الان)؛ ظاهراً این نسخه در حاشیه این کتاب و یا در

صفحات سفیدی که در آن بوده نوشته شده است. تاریخ نسخه مزبور احتمال یکی بودن آن را با تألیف گمشده ابن بابویه تحت عنوان «اخبار ایطال و عبدالطلب و عبدالله و آمنه بنت وهب» (مق: ذریعه ۱/۳۱۷ ش ۱۶۳۷) منتفی می‌کند. این تألیف را عبیدالله بن محمد بن [ابی] محمد (ناشناخته؛ کلمه «ابی» در کشف نیامده اما در نقل این قطعه در «تسهیل السبیل» فیض کاشانی (مقم ۱۴۰۷ ص ۳۸] آمده است) روایت کرده است. سه قطعه کوتاه نقل شده، مقدار دارائی امام علی [ع] را مشخص می‌کند.

۴۰۴. + منهاج العابدین / ابو حامد الغزالی (م ۵۰۵)

طرائف ۳۴۰ / [ند ۹۷]، ۳۹۶ / [ند ۱۲۰]

ابن طاووس این کتاب را آخرین تألیف غزالی توصیف می‌کند (مق: ← کتاب الجوامع العوام). Bouyges که این نظر را نقل کرده، تمایل بدین عقیده دارد که غزالی مؤلف منهاج العابدین نبوده است (Bouyges-Allard, pp. 82-84 مق: بدوی، مؤلفات صص ۲۳۴ - ۲۳۸). هر دو نقل مربوط به مفهوم «تفویض» است: طرائف ۱ ص ۳۴۰ = منهاج العابدین، قاهره ۱۳۹۲ ص ۱۴۲؛ طرائف ۱ ص ۳۹۶ = منهاج العابدین صص ۱۵۶ - ۱۵۷.

منهاج العابدین که در Sbath (p. 48, no. 856) از آن یاد شده تألیف دیگری است (همانطور که بدوی، مؤلفات صص ۲۴۸ - ۲۵۰ بدرستی متذکر آن شده است) و با منهاج العابدین یکی نیست آنطور که Bouyges-Allard (p. 113, no. 154) فرض کرده‌اند.

۴۰۵. منهاج البرائة فی شرح نهج البلاغة / قطب الدین سعید بن هبة الله الراوندی (م)

(۵۷۳)

ذریعه ۲۳/۱۵۷ ش ۸۴۸۳

طرائف ۴۸۳ - ۴۸۴/۱۴۹

نسبت مؤلف در طرائف ۲ و طرائف* (برگ ۱۳۱ - پ)، به اشتباه «الرازی» آمده است؛

در طرائف** (برگ ۱۶۹ - ر) در حاشیه «الرازی» آمده اما در متن الراوندی یاد شده (چنانکه در طرائف ۱) است. در روضات (۶/۴) این کتاب را که نسخه آن موجود است مشتمل بر دو مجلد توصیف کرده است. مورد نقل شده مربوط به گفتگوی امام علی [ع] و عباس بن عبدالمطلب در هنگام «شوری» است.

۴۰۶. المصباح / علی بن الحسین بن حسان بن باقی القرشی (زنده در ۶۵۳)

ذریعه ۱/۳۶۴ ش ۱۹۰۹؛ ۹۹/۲۱ [ش ند]

اقبال ۲/۱۰۸ - ۱۰۹، ۱۱۹ - ۱۲۰، ۱۲۲ - ۱۲۳، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۱ -

۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۴ - ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۵۳ - ۱۵۴، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۵ - ۱۶۶،

۱۸۹، ۱۹۲ - ۱۹۳، ۲۰۵ - ۲۰۶، ۲۱۴ - ۲۱۵، ۲۱۸ - ۲۱۹، ۲۲۴ -

۲۲۵، ۲۲۹، ۲۳۲، ۲۳۵ - ۲۳۶، ۲۶۲ - ۲۶۴

درباره مؤلف (که ابن طاووس نام او را علی بن الحسین ابن الباقر [اقبال ۲ ص ۱۳۷] یاد می‌کند) نک: ریاض ۳/۴۱۹ - ۴۲۰؛ ۱۰/۶ - ۱۱. مصباح کتاب دعایی است که برگرفته از مصباح المتعهد شیخ طوسی است به همین دلیل عنوان دیگر آن «اختیار» (یا الاختیار من المصباح) می‌باشد. عنوان کتاب (به صورت: المصباح) تنها یکبار در اقبال ۲ (ص ۱۰۸) آمده است. موارد نقل شده از این تألیف در اقبال ۱ نیامده است. علت آن می‌تواند تاریخ تألیف آن باشد که ریاض (۳/۴۲۰) آنرا سال ۶۵۳ یعنی سه سال بعد از اتمام اقبال یاد می‌کند. ابن طاووس (یا شخصی دیگر) باید این موارد را از «مصباح» در «اقبال» درج کرده باشد اما این موارد در همه نسخه‌های اقبال حفظ نشده است. همینطور نقلهایی از «مجموعه مولانا زین العابدین» (نک: فهرست ذیل همین عنوان) به احتمال بعداً بر کتاب افزوده شده است.

از مصباح (که نسخه آن باقی مانده)، غالباً در «الجنة» و «البلد» کفعمی و نیز مستدرک نوری نقل شده است.

۴۰۷. مصباح المتعهد الكبير / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۱۱۸/۲۱ ش ۴۲۱۰

فتح الابواب ۱۶۴ - ۱۶۵، ۱۶۹، ۱۸۶ - ۱۸۸، ۲۲۸، ۲۴۹ - ۲۵۰
 فلاح ۵/۷، ۴۵ - ۴۶/۳۹، ۱۴۲ - ۱۴۴/۱۳۲ - ۱۳۳، بحار ۸۷/صص ۵۵ -
 ۵۶، ۵۹ - ۶۰/ [ند فلاح]

اقبال ۵۸۹/۶۱، ۵۹۲/۶۴، ۱۲۱ - ۱۲۲/۶۳۷، ۱۳۰ - ۱۳۴/۶۴۳ -
 ۶۴۹، ۲۳۸ - ۲۳۹/۱۰ - ۱۱، ۲۲۰ - ۲۲۴/۷۸ - ۸۱، ۸۸/۳۳۵، ۳۹۶ -
 ۳۹۹/۱۶۷ - ۱۷۰، ۵۲۷ - ۵۲۸/۳۱۲ - ۳۱۳، ۵۳۱ - ۵۳۳/۳۱۶ -
 ۳۱۸، ۳۲۲/۵۳۸، ۳۳۰/۵۴۶، ۷۵۷ - ۷۵۸/۵۲۶ - ۵۲۸.

جمال الاسبوع ۲۳ - ۲۴، ۱۳۴ - ۱۵۴، ۵۳۰

طرائف ۱۲۷/۴۲۲ - ۱۲۸

مصباح الزائر* ۱۹۸ - ۱۹۹، ۲۰۶ - ۲۰۷

این کتاب دعا با عنوان «المصباح الكبير» (چنانکه در فتح الابواب ۱۶۴ - ۱۶۵، ۲۲۸، ۲۴۹ - ۲۵۰، فلاح ۵/۷، اقبال ۸۸/۳۳۵ و مصباح الزائر*) و «مصباح المتهدج فی عبادات السنة (طرائف ۱۲۷/۴۲۲) نیز شهرت دارد. در طرائف نام مؤلف نیامده است (احتمالاً به علت تقیه). ابن طاووس در فلاح ۵/۷ - ۶ از این تألیف تمجید کرده و توضیح می دهد که مهمات او تتمه آن می باشد (مق: باب دوم فصل دوم). در مصباح الزائر* آمده است: از نسخه ای که شیخ طوسی آن را تصحیح کرده استفاده کرده است. ○

۴۰۸. مصباح المتهدج الصغير / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۱۱۸/۲۱ ش ۴۲۰۹

فتح الابواب ۱۸۸

مصباح الزائر* ۲۰۷

این تألیف (که نسخه آن موجود است) همانطور که از عنوان جانشین آن (که در فتح الابواب آمده) «مختصر المصباح الکبیر» بدست می آید، تلخیص مصباح الکبیر طوسی است؛ اما ظاهراً مواردی که در مصباح الکبیر نیامده در این تألیف وجود دارد: ابن طاووس در مصباح الزائر* (که به نقل از زائر در بحار ۱۰۱ ص ۳۰۳ آمده) توضیح می دهد که او از المصباح الصغیر، متن دو زیارت که باید در کنار مشهد حسین [ع] در روز عاشورا خوانده شود نقل کرده زیرا این دو زیارت در المصباح الکبیر نیامده است.

۴۰۹. - کتاب مصباح الشریعة و مفتاح الحقیقه / منسوب به امام جعفر صادق [ع] (م)
(۱۴۸)

ذریعه ۱۱۰/۲۱ ش ۴۱۶۷

الامان ۹۱/۷۸ - ۹۲

این تألیف (درباره آن نک: بروکلیمان، ذیل ۱۰۴/۱؛ سزگین ۵۲۹/۱ ش ۱) یکی از کتبی است که ابن طاووس سفارش می کند تا انسان در سفر همراه داشته باشد. نوری (مستدرک چ سنگی ۳۲۸/۳) می گوید: تا جایی او می داند ابن طاووس نخستین مؤلفی است که هم به این کتاب اشاره کرده و هم آنرا به امام صادق [ع] منسوب کرده است. بنا به گفته آقابزرگ گفته شده است که «سلیمان الماحوزی» (م ۱۱۲۱؛ نک: اعیان ۳۵/۳۳۷ - ۳۵۷) از استاد خود «مجلسی» شنید که او این تألیف را به «شقیق البلخی» (م ۱۵۳) منسوب می کند. این تألیف دارای یک صد فصل کوتاه است که هر کدام درباره موضوعی مستقل می باشد. چاپهای متعددی از این کتاب در دست است (م: بیروت ۱۳۸۰، تهران ۱۳۶۳ ش با ترجمه فارسی از حسن مصطفوی). همانطور که پیش از این یادآور شدیم (باب دوم فصل سوم) هیچ شاهدهی بر اینکه ابن طاووس مؤلف این کتاب باشد وجود ندارد.

273

۴۱۰. - کتاب المُعَمَّرین / ابو حاتم سهل بن محمد السجستانی (م ۲۵۵)

طرائف ۱۸۶ / [ند ۴۶]

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابوحاتم السجستانی» [از: B. Lewin].
ابن طاووس می‌گوید این کتاب را دیده و درباره اسامی کسانی است که عمر طولانی
کرده‌اند. مَق: چاپ I. Goldziher, Leiden, 1899.

● ** کتاب المباهله / ابوالفضل محمد بن عبدالله بن محمد بن عبیدالله بن البهلول بن
همام بن المطلب الشیبانی (م ۳۸۷)
ذریعه ۴۷/۱۹ ش ۲۴۳
اقبال ۷۱۳ - ۴۹۶/۷۴۰ - ۵۱۳

نک: الاشناسی ← کتاب عمل ذی‌الحجة. ظاهراً ابن طاووس به توسط اشناسی از این
کتاب نقل کرده گرچه این احتمال وجود دارد که مستقیماً از آن نقل کرده باشد.

۴۱۱. ** کتاب المبتداء / محمد بن خالد بن عبدالرحمن البرقی (زندگی در میانه قرن
سوم)

سعد السعود ۴۳

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲، متمم، مقاله «البرقی» [از: Ch. Pellat]. این عنوان
نه در فهرس کتب برقی آمده و نه در میان کتابهایی که «کتاب المحاسن» (تألیفی که
گاهی به محمد بن خالد اما اغلب به فرزندش احمد نسبت داده می‌شود نک: فهرست، ذیل
مورد) را تشکیل می‌داده یاد شده است. این احتمال را که کتاب المبتداء همان کتاب
«قصص الانبیاء» (نک: فهرست ذیل مورد) برقی باشد نمی‌توان متنفی دانست همانطور که
«قصص الانبیاء» که به «وهب بن منبه» (یا نوه او) منسوب است احتمالاً همان تألیفی است
که با عنوان «کتاب المبتداء» شهرت دارد (نک):

R. G. Khoury, *Wahb b. Munabbih: Der Heidelberger Papyrus PSR Heid Arab 23*,
Wiesbaden, 1972, pp. 204-205;

مَق: عنوان بعدی). فرض دیگر این است که این، عنوان دیگر «کتاب التبیان» است که
مسعودی در فهرست کتب تاریخ (نک: مروج ۱/۱۳) به احمد بن محمد البرقی نسبت

می‌دهد. ابن طاووس موردی را نقل می‌کند که زمانی که برادران حضرت یوسف او را فروختند سیزده ساله بود.

● +- کتاب المبتدأ / محمد بن عبدالله الکسائی

طرائف ۱۷۹ - ۱۸۰ / [ند ۴۵]

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «الکسائی» [از: T. Nagel]. این تألیف، غالباً با عنوان «قصص الانبياء» شهرت دارد. در طرائف، به توسط کشف المخفی ابن بطریق به آن اشاره شده و گفته شده است که دارای دو روایت درباره مهدی [ع]، سفیانی و دجال است. موارد مربوط به علائم آخرالزمان که در این کتاب آمده در آخرین باب قصص الانبياء (ed. I. Eisenberg, Leiden, 1922, pp. 307-309) وجود دارد. به گفته Nagel قدیمی ترین نسخه این تألیف مربوط به اوائل قرن هفتم می‌باشد؛ ابن بطریق به احتمال، یکی از نخستین مؤلفانی است که بدان اشاره کرده است.

274

۴۱۲. *+ کتاب المبتدأ / وهب بن منبه (م ۱۱۰)

ذریعه ۴۷/۱۹ ش ۲۵۰

الملاحم والفتن ۱۱۶/۱۰۵

فرج المهموم ۲۸

طرائف ۳۶۰ - ۳۶۱ / [ند ۱۰۵]

درباره مؤلف نک: سزگین ۳۰۵/۱ - ۳۰۷. این تألیف (درباره آن نک: سزگین ۳۰۶/۱ ش ۲)؛ (R. G. Khoury, *Wahb b. Munabbih*, pp. 184, 186 - 188, 204-205).

یکی از منابع مناقب (۹/۱) ابن شهر آشوب است. ابن طاووس در مورد فرج المهموم بیانی درباره علائم نجومی (دلالة النجوم) مبنی بر پیشگویی تولد حضرت موسی [ع] از جزء اول آورده و بر این باور است که این بیان کاملتر از توضیحی است که در قصص ثعلبی آمده است. مورد «ملاحم» در این باره است که دولت فرعون حدود چهارصد سال دوام آورده است؛ در آغاز نبوت حضرت موسی [ع]، بنی اسرائیل حدود

یکصد و پنجاه سال زجر کشیده بودند. مورد طرائف توضیح می‌دهد که چگونه پس از آنکه سه روز حضرت موسی [ع] ناپدید شد، بنی اسرائیل صدایی از میان ابرها شنیدند که مرگ موسی [ع] را اعلام می‌کرد.

۴۱۳. + - المَدْخَل / النِقَاش

فرج المهموم ۲۰۴

نسخه‌ای از این کتاب در مالکیت ابن طاووس بوده است. Matar (ص ۱۴۱) حدس زده که مؤلف این کتاب همان ابراهیم بن یحیی النِقَاش القرطبی الرُّزْقَلی (زنده در ۴۸۸) باشد
نک:

DSB, XIV, pp. 592-595, art. "al-Zarqalī" [J. Vernet]; E.S. Kennedy, "A Survey of Islamic Astromonical Tables," *Transactions of the American Philosophical Society*, 56/2, 1956, pp. 123-145, at pp. 128-129, no. 24).

این حدس، بهر روی مبنایی جز اینکه هر دو منجم به «النِقَاش» شهرت داشته‌اند ندارد. بنابراین هویت مؤلف ناشناخته باقی می‌ماند.

۴۱۴. - کتاب المدخل الی علم النجوم / ابونصر الحسن بن علی المنجم القمی (زندگی در قرن چهارم).

ذریعه ۲۰/۲۴۷ ش ۲۸۰۵

فرج المهموم ۱۲۷

ابن طاووس نسخه‌ای از این تألیف نجومی را در اختیار داشته است. درباره مؤلف نک: سزگین ۱۷۴/۷ - ۱۷۵. نام مؤلف در فرج المهموم * برگ ۸۵ - ر آمده است. در فرج المهموم کتاب المدخل فی علم النجوم از «نصر بن الحسن القمی» دانسته شده است. بنا به گفته حاجی خلیفه (۱۶۴۲/۲) این تألیف در ۳۵۷ نوشته شده است.

۴۱۵. + - مغیث الخلق فی معرفة الاحق / ابوالمعالی عبدالملک بن عبدالله بن یوسف
امام الحرمین الجوینی (م ۴۷۸)

طرائف ۳۵۷ / [ند ۱۰۳]

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۴۸۶/۱ - ۴۸۸، ذیل ۶۷۱/۱ - ۶۷۳؛ دائرة المعارف ج ۲ مقاله «الجوینی» (از: [C. Brockelmann-L. Gardet]). از این تألیف (که درباره اثبات درستی آراء فقه شافعی است) ابن خلکان (۳/۱۶۹) زیر عنوان «مغیث الخلق فی اختیار الأحق» یاد کرده است. ابن طاووس یادآور می‌شود که در آن انتقادات فراوانی از ابوحنیفه وجود دارد.

● ⁺ المغنی فی احکام النجوم / ابن هبتتا (زنده در ۳۱۸)

فرج المهموم ۶۶ - ۶۷

● مؤلف یک دانشمند نجومی مسیحی بوده است؛ نک: DSB, VI, p. 381, art. "Ibn Hibintā" (D. Pingree)؛ سزگین ۷ / صص ۱۶۲ - ۱۶۴، ۳۳۱ - ۳۳۲. ابن طاووس از این کتاب (که نسخه آن موجود است) توسط کنزالفوائد کراچکی نقل کرده است. کراچکی که با عنوان «المغنی» بدان اشاره می‌کند می‌گوید که وی نسخه دستنویس مؤلف آنرا در دارالعلم قاهره دیده است (کنز ۲/۲۲۹). این گفته سزگین (۷/۱۶۲) که ابن طاووس نسخه دستنویس مؤلف را ملاحظه کرده باید تصحیح شود. درباره «دارالعلم» که معروفترین کتابخانه دولت فاطمی بوده نک: Eche, pp. 74-97.

● ۴۱۶. ⁺ کتاب المغرب / ابو الفتح ناصر بن ابی المکارم عبدالسید المطرزی الخوارزمی

(م ۶۱۰)

طرائف ۱۳۸ / ۳۳

این تألیف (درباره آن نک: بروکلیمان ۳۵۲/۱) تلخیص «المغرب فی اللغة» (مفقود) از مطرزی است با افزودن مواد جدیدی به آن. از آن با عنوان «کتاب المغرب و المغرب» (طرائف ** برگ ۳۹ - ر) و بصورت تصحیف شده با عنوان «الغرب و المغرب» (طرائف ۱، بحار ۴۰/۷۳) نیز یاد شده است. عنوان آن در طرائف ۲ نیامده است. این کتاب با عنوان «المغرب فی ترتیب المغرب» (تحقیق: محمود فاخوری و عبدالحمید

مختار، حلب، ج ۱، ۱۳۹۹؛ ج ۲، ۱۴۰۲) منتشر شده است.

۴۱۷. *+ المَغْرِب عن سيرة ملك المَغْرِب / ناشناخته (اواخر قرن ششم؟)

المجتنبی ۶

این تألیف می‌تواند همان کتاب «المغرب عن سيرة ملك المغرب» باشد که ابن خلکان (م ۶۸۱) نسخه دستنویس یک جلدی آن را که به خط مولف بوده و در اول ذی‌قعدة ۵۷۹ در موصل به اتمام رسیده ملاحظه کرده است؛ نک: ابن خلکان ۱۱۲/۷ - ۱۱۳ و قطعه از آن که در صص ۱۱۳ - ۱۲۵ آمده است. ترجمه بخشهایی از این قطعه در:

Corpus of Early Arabic Sources for West African History, tr. J. F. P. Hopkins, ed. and annotated by N. Levtzion and J. F. P. Hopkins, Cambridge, 1981, pp. 164-165

آمده (در آنجا «کتاب المَغْرِب عن سيرة ملوک المغرب» ضبط شده) است. (من برای این ارجاع مدیون پروفیسور M. Abitbol هستم). در آغاز شاید چنین بنظر آید که این تألیف را با کتاب «المغرب (یا مغرب) فی اخبار محاسن اهل المغرب» از ابن الیسع الغافقی یکی بدانیم (نک):

F. Pons Boigues, *Los historiadores y geógrafos árabe-españoles*, Amsterdam, 1972, p. 242, no. 196);

(من به خاطر این ارجاع مدیون دکتر D. Wasserstein هستم). اما از آنجا که ابن الیسع در ۵۷۵ درگذشته چنین اتحادی در صورتی ممکن خواهد بود که تاریخ دستنویس مؤلف که ابن خلکان یاد کرده اشتباه باشد. آنچه از قطعه نقل شده در ابن خلکان بدست می‌آید «ملک» مورد بحث می‌تواند «یوسف تاشفین» (م سوم محرم ۵۰۰) باشد که او را با عنوان «ملک المغرب» (ابن خلکان ۱۱۳/۷) و «ملک المغرب والاندلس» (ابن خلکان ۱۲۵/۷؛ مق: ابن الاثیر، الکامل ۴۱۷/۱۰) یاد می‌کنند.

مورد نقل شده در المجتنبی، خبری است درباره عقبه بن عامر که در دوره خلافت عثمان فرماندهی سپاهی که افریقیه را فتح کرده بر عهده داشته است. عقبه که نسبت به محل تأسیس شهر قیروان در محل تعیین شده خرسند نبود آنرا در محل دیگری تأسیس

کرد (جایی که اکنون شهر قیروان قرار دارد). زمانی که به او گفته شد این محل بیشه‌ای برای جانوران وحشی است او دعا کرد بطوری که پس از آن حیوانات، آنجا را ترک کردند.

این نقل در کتابهای متعددی آمده است (مق: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «القیروان» [از: M. Talbi ۴/ ۸۲۵ - ۸۲۶]) اما هیچکدام از این منابع که ملاحظه شده روایت ابن طاووس را نیاورده‌اند. در برخی نقلها عقبه بن نافع آمده نه «عقبه بن عامر»؛ (نک: ابن عبدالحکم (م ۲۵۷) فتوح مصر، تحقیق: Ch. C. Torrey, New Haven, 1922, p. 196؛ عبدالله المالکی، ریاض النفوس فی طبقات علماء القیروان و افریقیه ج ۱ تحقیق: حسین مؤنس، قاهره ۱۹۵۱ صص ۲۰ - ۲۱؛ ابن عذارى (م). نزدیک به اواخر قرن هفتم)، کتاب البیان المشرّب فی اخبار الاندلس و المشرّب ج ۱ تحقیق: G. S. Colin and E. Lévi-Provençal, Leiden, 1948, ج ۱ ص ۲۰؛ مق: البکری، معجم ما استعجم ج ۳ تحقیق: مصطفی السقاء، قاهره ۱۳۶۸ ص ۱۱۰۵. ابوالعرب التمیمی (م ۳۳۳) روایتی نقل کرده که در آن از ابن نافع و ابن عامر هر دو یاد شده است (طبقات علماء افریقیه و تونس تحقیق: علی الشابی و نعیم حسن الیافی، تونس ۱۹۶۸ صص ۵۶ - ۵۸) اما حتی روایاتی که در آن از «ابن عامر» یاد شده با متن مورد استفاده ابن طاووس هماهنگ نیست.

۴۱۸. *+ کتاب المحبر / ابو جعفر محمد بن حبیب (م ۲۴۵)

ذریعه ۱۳۹/۲۰ ش ۲۲۹۹

طرائف ۱۴۱/۴۶۰

عنوان این تألیف در طرائف ۲ و طرائف *+ برگ ۱۶۰ - پ، «کتاب المحبر» و در طرائف *+ ۱۲۴ - پ «کتاب المحبره» آمده است. ابن طاووس اشاره به بخشی می‌کند که در آن شش نفر از صحابه و شش تن از تابعین بر این باورند که «متع» مشروع است. در نسخه چاپی المحبر (تحقیق: I. Lichtenstaedter، حیدرآباد ۱۳۶۱ ص ۲۸۹) تنها از پنج صحابی یاد شده که چنین عقیده‌ای داشته‌اند اما از هیچ تابعی یاد نشده است. بنابراین

به نظر می‌رسد ابن طاووس نسخه‌ای از این تألیف در دست داشته که از تنها نسخه موجود در موزه بریتانیا که محقق براساس آن کتاب را به چاپ رسانده متفاوت بوده است (مق: توضیحات محقق در صص ۵۱۱-۵۱۵).

۴۱۹- کتاب المهدب / عبدالعزيز ابن البراج الشامی الطرابلسی (م ۴۸۱)

ذریعه ۲۳/۲۹۴ ش ۹۰۳۸

فتح الابواب ۲۴۸

درباره مؤلف نک: النابس ص ۱۰۷؛ درباره این تألیف نک: مدرسی ص ۶۳. ابن طاووس به قطعه‌ای درباره استخاره اشاره می‌کند (مق: چاپ قم ۱۴۰۶ از مهدب ج ۱ صص ۱۴۹-۱۵۰).

۴۲۰. ** مجلد عتیق / ناشناخته

سعد السعود ۱۲۱

این نسخه که در قطع «ثمن» بوده مشتمل بر قراءات آیات قرآنی توسط رسول خدا [ص] و هفت امام نخست و زید بن علی بوده است. مورد نقل شده که از کراسه سوم برگ ۳- پ می‌باشد، مشتمل بر قرائت امام صادق [ع] از آیه ۹۲ سوره آل عمران است.

۴۲۱. **+ معجم البلدان / یاقوت بن عبدالله الرومی الحَمَوی (م ۶۲۶)

الامان ۱۰۵-۱۰۶/۱۱۷-۱۱۸

الملاحم و الفتن ۶۱/۶۹، ۱۰۵/۱۱۷، ۱۵۶-۱۵۷/۱۷۲-۱۷۴، ۱۶۱-۱۶۲

۱۷۸/۱۶۲ اربلی، کشف، ج ۱ صص ۳۴۰-۳۴۱ / [ند الیقین ۹]

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۶۳۰-۶۳۲، ذیل ۱/۸۸۰. مورد نقل شده در الامان (از الامان در بحار ۷۶/۲۵۶ نقل شده) از مجلد هفتم گرفته شده و مشتمل بر روایت محمد بن سائب کلبی درباره دیداری است که در حیره داشته است؛ این نقل در هیچکدام از چاپ فلوگل و چاپ بیروت از معجم (نه معجم الادبای یاقوت) نیامده

است. مورد نقل شده در «ملاحم» ۶۹/۶۱ = معجم (ج بیروت)، ۵۲۳/۱ (زیر عنوان «البیداء»؛ ملاحم ۱۱۷/۱۰۵ (به نقل از مجلد چهاردهم) = معجم ۱۴۰/۵ (زیر عنوان «مصر»؛ ملاحم ۱۵۶ - ۱۷۲/۱۵۷ - ۱۷۳ (به نقل از مجلد هشتم) = معجم ۲۱۰/۳ (زیر عنوان «سردوس») (این نقل در ملاحم ۱ با ترتیب غلط چاپ شده؛ ترتیب درست در ملاحم ۲ آمده است)؛ ملاحم ۱۷۳/۱۵۷ - ۱۷۴ = معجم ۱۰/۲ (زیر عنوان «تبت»)؛ ملاحم ۱۶۱ - ۱۷۸/۱۶۲ (به نقل از مجلد سیزدهم) = معجم ۸۰/۵ - ۸۱ (زیر عنوان «مدینة النحاس»؛ در ملاحم، به اشتباه «مدینة النجاشی» آمده است)؛ اربلی [ند یقین] = معجم ۱۸۱/۱ (زیر عنوان «اسکاف»).

۴۲۲. کتاب المعجم الكبير / ابوالقاسم سلیمان بن احمد الطبرانی (م ۳۶۰)

فلاح ۶۹/۷۲ - ۷۰

بنا به گفته ابن طاووس، مورد نقل شده از جزء دوم اخذ شده است. این نقل در این باره است که چگونه حدیفة بن الیمان کسانی را برای خریدن کفن فرستاد و زمانی که آنها پارچه‌های کفن را با قیمت سیصد درهم آوردند گفت این چیزی نیست که او می‌خواسته است و بجای آن گفت تا دو قطعه کرباس برایش بیاورند. این روایت در طبرانی، المعجم الكبير، تحقیق حمدی عبدالمجید السلفی، موصل ۱۴۰۴ ج ۳ ص ۱۶۳ ش ۳۰۰۶ آمده است (در این چاپ باید «ثلاث درهم» [کذا فی الاصل] را به «ثلاثمائة درهم» و «حستین» را به «خستین» بنابر عبارات فلاح تصحیح کرد). ابن طاووس می‌گوید: طبرانی روایات طولانی‌تر این نقل را آورده و دو عدد از این روایات در نسخه چاپی بلافاصله بعد از روایات یاد شده در فلاح آمده است (ج ۳ صص ۱۶۳ - ۱۶۴ ش ۳۰۰۷ - ۳۰۰۸).

هر باب از چاپ سلفی اختصاص به روایات نبوی نقل شده از یک صحابی دارد. در برخی موارد پیش از حدیث، موادی در شرح حال آن صحابه آمده؛ در این موارد قسمت شرح حال را با نام همان صحابه، عنوان کرده و برای احادیث عنوان «المسند» (یا: ما اسند) گذاشته که پس از آن نام صحابی آمده است (مث: مسند علی [ع]). باب مربوط به

حذیفة بن الیمان بدین صورت است. پس از بخش مربوط به شرح حال (ج ۳ صص ۱۶۱ - ۱۶۷ ش ۲۹۹۹ - ۳۰۱۷) «مسند حذیفة بن الیمان» (ج ۳ صص ۱۶۷ - ۱۷۰ ش ۳۰۱۸ - ۳۰۲۷) آمده است. اگر چه مورد نقل شده در فلاح از بخش شرح حال نقل شده، ابن طاووس می‌گوید که آنرا در «مسند حذیفة بن الیمان» یافته است. این نشان می‌دهد که یا نسخه مورد استفاده دارای عناوین مستقل از مسند برای بخش شرح حال بوده یا ابن طاووس این تقسیم بندی را رعایت نکرده است.

۳۲۳. + کتاب المجتبی / ابوبکر محمد بن الحسن ابن درید (م ۳۲۱)

طرائف ۱۹۸ - ۱۹۹ [ند ۵۱]

● درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابن درید» [از: J. W. Füück]. عنوان کتاب به اشتباه در طرائف* (برگ ۴۸ - ر) و ترجمه فارسی طرائف (ص ۸۹) «کتاب الحجین» و در طرائف** (برگ ۶۱ - پ) «کتاب المجتبی» آمده است. خطبه امام حسن [ع] که در این نسخه‌های طرائف نقل شده در نسخ چاپی کتاب المجتبی آمده است (در ص ۳۶ چاپ حیدرآباد ۱۳۴۲ = صص ۴۵ - ۴۶؛ چاپ حیدرآباد ۱۳۶۲).

۴۲۴. *** مختصر الاربعین فی مناقب اهل البيت الطاهرین / یوسف بن احمد بن ابراهیم

بن محمد البغدادی (م ۵۸۵)

ذریعه ۱۷۸/۲۰ ش ۲۴۷۴

البقین ۱۹۱/۴۹۲

درباره مؤلف نک: ذهبی، تذکره ۱۳۵۶/۴ - ۱۳۵۷ (نام مؤلف در آنجا ابویعقوب یوسف بن احمد بن ابراهیم الصوفی الشیرازی آمده است)؛ شذرات ۲۸۴/۴. آقابزرگ جزئیاتی درباره وی بدست نداده گرچه یاد از آن در ذریعه، بدین معنی است که مؤلف را شیعه می‌دانسته است. ○ ابن طاووس حدیث چهارم این تألیف را نقل می‌کند.

○ به نظر می‌رسد قصد آقابزرگ برای ذکر آثار شیعی در ذریعه (حداقل) در مورد آثاری که اهل سنت درباره اهل بیت [ع] نوشته‌اند، مستثنی باشد. بنابراین بدین معنی نیست که آقابزرگ وی را

۴۲۵. ***- مختصر الفرائض الشرعية / ابوالصلاح تقی الدین بن نجم الدین الحلبی (م)

(۴۴۶)

فتح الابواب ۲۴۸

درباره مؤلف نک: النابس ص ۳۹. ظاهراً این تألیف مختصر کتاب «الفرائض الشرعية» از شیخ مفید است (مق: ذریعه ۱۶ ص ۱۴۹ ش ۳۸۵) که استاد حلبی بوده است (مق: مدرسی ص ۴۳). ظاهراً ما تنها از طریق فتح الابواب از این تألیف آگاهیم (مق: ریاض ۱/۱۰۰) که از آنجا در بحار ۲۸۰/۹۱ نقل شده است. ابن طاووس به یک استخاره که در این مختصر آمده اشاره می‌کند.

۴۲۶. ***؟ مختصر فیہ / ادعیة و عوذ / ناشناخته (قرن پنجم)

(اقبال) ۴۹-۵۲/۵۷۸-۵۸۱

فرج المهموم ۲۲۵

بنا بر آنچه در فرج المهموم آمده این اولین رساله در یک مجموعه‌ای بوده که در اختیار ابن طاووس قرار داشته است. در اقبال یک «تعزیت» نقل شده که امام صادق [ع] آنرا بعد از زندانی شده خاندان بنی‌الحسن برای آنها نوشته است. گفته شده که این تعزیه از متنی (اصل صحیح) با تاریخ صفر ۴۴۸ به خط محمد بن علی بن مهجناب البزاز (درباره او نک: النابس ۱۸۱) گرفته شده است. نسخه مورد بحث، به احتمال همان نسخه‌ای است که در فرج المهموم از آن یاد شده است. در این مورد، البزاز همان محمد بن علی بن الحسین بن مهزیار می‌باشد (نک: ← جزء [روایت شده توسط ابوالحسن (بن علی) بن محمد بن عبدالوهاب]).

۴۲۷. *+ کتاب مختصر الاستیعاب / ابونعیم (یعنی احمد بن عبدالله الاصفهانی م ۴۳۰

یا: یا عبیدالله بن الحسن الاصفهانی م ۵۱۷)

ذریعه ۲۰/۱۷۸ ش ۲۴۷۶

طرائف ۱۰۱/۲۴

عنوان فوق در روضات (۲۷۳/۱) آمده؛ در اینجا دو سؤال مطرح است نخست آنکه استیعابی که ابونعیم تلخیص کرده تألیف چه کسی بوده است؟ دوم آنکه ابونعیم مذکور چه کسی است؟ در میان چندین کتابی که «استیعاب» نامیده می‌شود (مق: حاجی خلیفه ۱/۸۱، بروکلیمان، index) آنچه در اینجا مناسب می‌نماید «استیعاب» ابن عبدالبرّ (۳۶۸ - ۴۶۳) در شرح حال صحابه است. در واقع مورد طرائف را، ابن بطریق نیز نقل کرده است (نک: الخصائص ص ۹۸)؛ ابن بطریق می‌گوید آنرا از «کتاب الاستیعاب / لابن عبدالبرّ النمیری المغربی الاندلسی» اخذ کرده و اینکه ابونعیم نیز آنرا نقل کرده است (وقد خرّجه ایضاً ابونعیم). مشکل این است که این نقل دارای صبغه شیعی روشنی است: در آنجا از قول رسول خدا [ص] آمده که در معراج، خداوند او را با انبیاء در یکجا جمع کرد و فرمود از آنان سؤال کن که به چه چیز مبعوث شده‌اند آنها گفتند به سه چیز: توحید، اقرار به نبوت تو و ولایت علی بن ابیطالب [ع]. بنابراین غیر محتمل است که مالکی متعصبی چون ابن عبدالبرّ تمایلی به نقل آن داشته باشد و در واقع این روایت در چاپ البجاوی از «استیعاب» موجود نیست و توان گفت که مختصر دارای موادی بوده که در اصل استیعاب نبوده یا آنکه نسخه چاپی استیعاب در برگیرنده تمام متن نیست؛ این حدس‌ها گرچه ناممکن نیست قانع‌کننده نیز به نظر نمی‌رسد.

در باره مسأله دوم، خوانساری (از آنجا در ذریعه) چنین حدس می‌زند که مؤلف ابونعیم اصفهانی (۳۳۶ - ۴۳۰) می‌باشد کسی که بخاطر کتاب حلیة الاولیاء شهرت دارد. حدس خوانساری بر مبنای اطلاعی از یک کتاب ناشناخته است (علی ما یظهر من بعض الکتب)؛ احتمالاً این کتاب مورد نظر طرائف است که ابن طاووس متن تفسیر آیه ۴۵ سوره زخرف را از «ابونعیم المحدث فی کتابه الذی استخراج من کتاب استیعاب» نقل می‌کند. این متن به احتمال از طرائف در صراط ۱/۲۹۳ آمده است. گرچه در هیچ کجا کتابی با نام «مختصر الاستیعاب» به ابونعیم نسبت داده نشده، بطور اصولی این ممکن است که او تلخیصی از کتاب معاصر جوان خود داشته باشد. احتمال دیگر «عبیدالله بن الحسن بن احمد ابونعیم اصفهانی محدث» (۵۱۷) می‌تواند باشد (در باره او

نکا: صریفیتی، نسابور برگ ۸۷ - ر؛ المتظم ۲۴۷/۹؛ ابن الاثیر، الكامل ۶۱۷/۱۰؛ ذهبی، تذکره ۶/۴ - ۱۲۶۵؛ ذهبی، سیر اعلام النبلاء ۴۸۶/۱۹ - ۴۸۸؛ شذرات الذهب ۵۶/۴؛ کحاله ۳۸/۶). اما به او نیز همانند همنام خود، کتابی با نام مختصر الاستیعاب منسوب نیست. [○]

۴۲۸. * مختصر کتاب محمد بن العباس (بن علی) بن مروان / ناشناخته

ذریعه ۱۹۰/۲۰ ش ۲۵۲۰

سعد السعود ۱۱، ۱۰۹ - ۱۱۱

ابن طاووس به این تألیف با عنوان «کتاب التفسیر» نیز اشاره می‌کند. این کتاب تلخیص یک جلدی (در قطع ربع) از «تأویل ما نزل من القرآن الکریم فی النبی» (نکا: فهرست زیر همین عنوان) از ابن جحام است. مورد نقل شده تفسیر آیه ۲۹ سوره رعد است.

۴۲۹. * مختصر کتاب تهذیب الشیعة لاحکام الشریعة / ابوعلی محمد بن احمد ابن

الجنید الاسکافی (م ۳۸۱)

ذریعه ۱۷۶/۲۰ ش ۲۴۷۱

اقبال ۱۵/۲۴۶

این تألیف که با عنوان «المختصر الاحمدی للفقہ المحمدی» نیز معروف است (معالم ص ۹۷ ش ۶۶۵) تلخیصی است که ابن جنید از کتاب طولانی تر خود «تهذیب الشیعة لاحکام الشریعة» (درباره آن نکا: نجاشی ۳۸۵ - ۳۸۷) تألیف کرده است. همانگونه که محمد مهدی بن مرتضی بحر العلوم (۱۱۵۵ - ۱۲۱۲) در شرح حال مفصل خود از ابن جنید (بحر العلوم ۲/ ۲۰۵ - ۲۲۵ در ص ۲۰۶) خاطر نشان کرده، کتاب تهذیب الشیعة مشتمل بر بیست مجلد بوده و نسل های بعدی تنها با مختصر آن را می‌شناخته‌اند. عبارات

○ . یک احتمال نیز (گرچه ضعیف) این است که عبارت را بدینگونه معنی کنیم: «از جمله روایتی است که ابو نعیم در کتابش آورده روایتی که آنرا از کتاب استیعاب نقل کرده است» در این صورت اساساً بحثی از تلخیص استیعاب پیش نخواهد آمد. م

آغازین آنرا کتوری (صص ۴۹۴ - ۴۹۵ ش ۲۷۷۳) نقل کرده است اما روشن نیست که او از منبعی متقدم نقل کرده یا از نسخه «مختصر»؛ اگر از نسخه گرفته باشد این احتمال وجود دارد که بخشی از آن باقی مانده باشد. مورد نقل شده از کتاب الصوم نقل شده؛ درباره روش فقهی ابن جنید نک: مدرسی صص ۳۵ - ۳۹.

۴۳۰. *** مختصر المعارف / القاضی ابوالعباس احمد بن محمد الجرجانی (م ۴۸۲)

طرائف ۱۸۸ - ۱۸۹ / ۴۷ - ۴۸

درباره مؤلف نک: سبکی ۳۱/۳ - ۳۲؛ اسنوی، طبقات ۱/۳۴۰ - ۳۴۱؛ بروکلیمان ۱/۳۴۲، ذیل ۱/۵۰۵؛ این عنوان در جای دیگری نیامده است. ابن طاووس از نسخه‌ای با تاریخ جمادی الاول ۵۲۳ استفاده کرده و از آن با عنوان «نسخة عتیقة» اشاره می‌کند. مورد نقل از عنوان «مالک بن انس» است که در اواخر کتاب بوده است.

۴۳۱. *** مختصر المنتخب / ناشناخته

ذریعه ۲۰/۲۱۲ ش ۲۶۳۲

اقبال ۱۶ - ۲۳ / ۵۴۵ - ۵۵۲، ۲۷ - ۳۱ / ۵۵۶ - ۵۶۱، ۴۱ - ۴۳ / ۵۷۱ -

۵۷۳، ۵۸ - ۵۹ / ۵۸۷، ۶۸ - ۶۹ / ۵۹۶ - ۵۹۷، ۸۹ - ۹۷ / ۶۱۶ - ۶۲۲،

۱۰۶ - ۱۰۸ / ۶۲۸ - ۶۲۹، ۱۲۳ - ۱۲۸ / ۶۳۸ - ۶۴۲، ۶۳۵ -

۶۲۸ - ۶۲۳ / ۶۳۹

فرج المهموم ۲۲

ابن طاووس، از این کتاب دعا با عنوان «مختصر المنتخب فی الادعیة» و «کتاب المختصر من کتاب المنتخب» یاد می‌کند. در جمله‌ای در ریاض (۶/۴۵) که از فرج المهموم نقل شده (اما در فرج المهموم چاپی و خطی* [برگ ۱۴ - پ]) نیامده، ابن طاووس می‌گوید: مؤلف را نمی‌شناسد. در واقع این تألیف در فهرست تألیفات ناشناخته در ریاض (۶/۴۷) آمده است. دعاهای نقل شده در اقبال دعاهایی هستند که در موارد مختلف باید خوانده شود: آغاز محرم (اقبال ۱۶ - ۲۳ / ۵۴۵ - ۵۵۲)؛ روز عاشورا (اقبال ۲۷ -

۳۱/۵۵۶ - ۵۶۱)؛ زیارت قبر امام حسین [ع] (اقبال ۴۱ - ۴۳/۵۷۱ - ۵۷۳)؛ آغاز صفر (اقبال / ۵۸ - ۵۸۷/۵۹)؛ آغاز ربیع الاول (اقبال ۶۸ - ۶۹/۵۹۶ - ۵۹۷)؛ آغاز ربیع الثانی و جمادی الاول (اقبال ۸۹ - ۹۷/۶۱۶ - ۶۲۲)؛ شب اول رجب (اقبال ۱۰۶ - ۱۰۸/۶۲۸ - ۶۲۹)؛ در روزهای ماه رجب (اقبال ۱۲۳ - ۱۲۸/۶۳۸ - ۶۴۲)؛ و عید قربان (اقبال ۶۳۵ - ۶۳۹/۶۲۳ - ۶۲۸). در مورد فرج المهموم گفته شده که از دعا‌های روزانه ماه رجب از کتاب المنتخب اخذ شده است. این جمله در دعای مربوطه که در اقبال نیز نقل شده آمده است جز آنکه در اقبال «کتاب المختصر فی المنتخب» آمده. بنابراین محتمل است که کتاب المنتخب که در فرج المهموم یاد شده، همان مختصر المنتخب باشد. مورد نقل شده در اقبال ۵۸/۵۸۷ و ۶۸/۵۹۶ از «کتاب المنتخب» نقل شده و در اینجا نیز می‌تواند اشاره به کتاب مورد بحث باشد.

۴۳۲. ***؟ مختصر تفسیر الثعلبی / ناشناخته

282

سعدالسعود ۱۸، ۲۱۶ - ۲۱۷

باید میان این تألیف، با تحریر کامل ثعلبی با عنوان الکشف و البیان (نک: فهرست زیر عنوان) فرق گذاشت؛ موارد نقل شده عبارتند از: سعد ۲۱۶ = جزء اول کراسه هفتم برگ ۲ - ر (آیه ۲۰۷ بقره)؛ سعد ۲۱۷ = جزء دوم از آغاز تفسیر سوره نور.

۴۳۳. ***+ کتاب المُلح / ابو عبدالله الحسین بن احمد ابن خالویه النحوی (م ۳۷۰)

ذریعه ۱۹۷/۲۲ ش ۶۶۷۶

فرج المهموم ۱۸۳ - ۱۸۴

این عنوان نه در میان کتابهای ابن خالویه در فهرست نجاشی آمده و نه در جای دیگری ثبت شده است (مق: سزگین ۷/۳۵۶ - ۳۵۷؛ ۸/۱۷۸ - ۱۸۰، ۹/۱۶۹ - ۱۷۱). ابن طاووس می‌گوید این کتاب را الحسن بن علی المدائنی معروف به «ابن بنت الکِئال» (درباره افراد دیگر خانواده وی نک: الثقات صص ۲۰۸، ۲۲۹) به وی داده است. او را نباید با الحسن بن علی المدائنی نحوی (م ۲۷ جمادی الاول ۳۷۹) اشتباه کرد (مق:

یاقوت، الادب ۹/۲۷)، با معذرت از Matar (ص ۳۹۴). ابن طاووس می‌افزاید او از خریدن کتاب الملح کراحت داشته چراکه هزلیات زیادی در آن بوده است؛ اما از آنجا که وی از آن نقل کرده قاعدتاً باید بر کراحت خود غلبه کرده باشد.

عبارت نقل شده خالی از هزلیات و مربوط به نامه‌ای است که یکی از شاهان هند به عمر بن عبدالعزیز فرستاده و نیز شرح حال پادشاه مذکور. Matar در ص ۳۹۴-۳۹۵ به داستان مشابهی در کتاب «عجائب الهند» بزرگ بن شهریار بن رامهرمزی (تحقیق و ترجمه L. M. Devic, Leiden, 1883-6, pp. 2-3) اشاره کرده است.

۴۳۴. *** کتاب الملحق بتاریخ الطبری / ابوبکر احمد بن کامل بن خلف بن شجرة

البغدادی الشجری (م ۳۵۰)

فلاح ۷۱-۶۹/۷۲

الیقین ۱۸۸/۴۸۷

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۵۲۳-۵۲۴؛ Rosenthal, *Ṭabarī* فهرست اعلام زیر مورد «ابن کامل» (در الیقین بجای «سخره» «شجرة» بخوانید). او از پیروان قدیمی مذهب فقهی طبری (جریه) بوده اما ظاهراً بعداً از آن دست شسته است. روزنتال اهمیت ابن کامل را در ارتباط با جزئیات زندگی و تألیفات طبری یاد آور شده است. کتاب او درباره طبری منبع مهمی برای یاقوت در نگارش زندگینامه طبری بوده است (الادب ۱۸/۴۰-۹۴؛ بویژه به گفته یاقوت در ص ۹۴ توجه کنید). ظاهراً یاقوت ملحق ابن کامل را در دسترس نداشته و عنوان مذکور نیز در جایی ثبت نشده است. احتمالاً این اشاره به «کتاب التاریخ» است که ابن ندیم (ص ۳۵) و از آنجا یاقوت، الادب ۴/۱۰۵ و صفدی ۷/۲۹۸ از آن یاد کرده است.

احتمالاً ابن کامل در ملحق، زیر عنوان طبری، موادی از کتابی که درباره طبری نوشته نقل کرده باشد. عبارتی که در فلاح نقل شده از بخشی درباره حوادث سال ۳۱۰ اخذ شده و مربوط به خاکسپاری طبری می‌باشد. متنی که در الیقین آمده مشتمل بر جمله‌ای است که چگونه مردم ماهها بعد از درگذشت طبری نزد قبر وی دعا می‌کردند.

این جزئیات در تاریخ بغداد ۱۶۶/۲ و از آنجا یاقوت، الادباء ۱۸/۴۰ آمده است.

● ***+ مناجات / روایت شده ابو عبدالله الحسین بن محمد ابن خالویه

اقبال ۱۸۱ - ۱۸۳/۶۸۵ - ۶۸۷

مورد نقل شده مناجاتی از امام علی [ع] و دیگر ائمه است که در ماه شعبان می خوانده اند.
به احتمال عنوان فوق، عنوان تألیف مستقلی نیست؛ نک: اعیان ۲۵/۵۶

● ***؟ مناجات / ناشناخته

المجتبی ۲۱ - ۲۲

ابن طاووس، تعدادی از آیاتی که می توان آنها را به صورت مناجات خواند از آن نقل کرده است. عنوان فوق نیز عنوان تألیف نیست؛ با معذرت از Strothmann (ص ۱۰۵).

۴۳۵. ***؟ کتاب المنجمین / محمود بن محمد بن الفضل (زندگی در نیمه دوم قرن سوم؟)

فرج المهموم ۲۱۵

در فرج المهموم برگ ۱۴۴ - ر عنوان این تألیف «کتاب المتفجمین» (کذا فی الاصل) و نام مؤلف «محمود الفضل» آمده است. مورد نقل شده (که تنها یک مورد است بر خلاف سزگین ۱۶/۷) از جزء پنجم تألیف (یا بنا بر فرج المهموم* از جزء ششم - ولی نه از چهارم، با معذرت از سزگین) اخذ شده است؛ در این مورد آمده است که «ماشاء الله منجم» بدرستی پیشگویی کرد که خلیفه «المهدی» همان سال در هنگامی که امیرالحاج است خواهد مرد.

۴۳۶. * المُنْبِئِی عن زهد النبی / ابو محمد جعفر بن احمد بن علی (یا: علی بن احمد)

القمی ابن الرازی (زندگی در میانه قرن چهارم)

ذریعه ۱۲/۶۶ ش ۴۷۶

الامان ۱۰۴-۱۰۳/۹۲

الدروع* ۱۱۲-ر-۱۱۴-پ

فلاح ۲۴۱/۲۶۶-۲۶۵، ۱۴۸/۱۶۱

احمد بن محمد ابن فهد حلی (م ۸۴۱) که از تألیف مذکور در دو کتاب خود نقل می‌کند (نک: اعیان ۱۵/۳۵۲-۳۵۳) این کتاب را می‌شناخته است. در الامان و فلاح ۲۴۱/۲۶۵ (همینطور ابن فهد، التحصین و از آنجا: مستدرک ۳/۴۶۶، ۱۱/۳۴۲؛ ۱۲/۵۶؛ ۱۵/۲۷۲؛ ۱۶/۲۱۸) به این تألیف با عنوان «المُنْبِئِي عن زهد النبي» اشاره شده و در نقلهای دیگر با عنوان «کتاب زهد النبي» آمده است. ابن طاووس در الامان از نام مؤلف یاد نکرده همینطور از خود تألیف نیز نقل نکرده بلکه روایتی را که ورام بن ابی فراس در خاتمه آن کتاب یاد داشت کرده بود نقل کرده است. در دروع* (و از آنجا در بحار چ سنگی ۷/۳۰۲) نام مؤلف «ابو جعفر احمد القمی» آمده اما در «الدروع» که از آن در المستدرک ۳/۲۷۳-۲۷۴ و اعیان ۱۵/۳۵۰ نقل شده نام مؤلف ابو محمد جعفر بن احمد القمی آمده است. احادیثی که در فلاح آمده مربوط به نماز پیامبر [ص] است. و مطالبی که در الدروع* آمده درباره احوال جهنم می‌باشد. نیز نک ← ادب الامام و المأموم، ← کتاب (جعفر بن احمد القمی)

۴۳۷. + کتاب المنقذ من الضلال / ابو حامد الغزالی (م ۵۰۵)

طرائف ۱۳۶ [ند ۳۳]

در مورد نقل شده، امام علی [ع] سید العقلاء توصیف شده است (نک: ص ۸۷ در چاپ جمیل صلیبا و کامل عیاد، بیروت ۱۹۶۷).

۴۳۸. ***-+ المتخب من کتاب زاد المسافر و وصایة المسافر / ابو العلاء الحسن بن

احمد بن الحسن العطار الحافظ الهمدانی (م ۵۶۹)

ذریعه ۱۲/۸ ش ۴۱ (ذیل زاد المسافر)

المضایقة ۳۳/۳۴۴

قرائت «و وصایه» حدسی است؛ در المضایقه ۱ «وصایه» و در المضایقه ۲ «و صابت» (کذا فی الاصل) آمده است. ابن طاووس می‌گوید او جزء اول منتخب را در یک نسخه در قطع «طالبی» (در مضایقه ۲ به اشتباه «الطابین» [کذا فی الاصل]) که در حیات مؤلف نوشته شده و نیز شامل «کتاب الامالی» الناطق بالحق (نک: فهرست زیر عنوان) می‌شد در اختیار دارد. وجود این کتاب در جای دیگری ثبت نشده است. تألیفی که کتاب مورد بحث تلخیص آن است به «زاد المسافر» شهرت دارد و گفته می‌شود که مشتمل بر حدود پنجاه جلد بوده است (نک: ابن رجب، ذیل ۱/۳۲۶؛ صَفَدی ۱۱/۳۸۵؛ ذهبی، تذکره ۴/۱۳۲۵). از کتاب زادالمسافر در میان منابع سنی مناقب ابن شهر آشوب (۱/۱۲) یاد شده است (مق: ← کتاب الفتن [الهمذانی]).

۴۳۹. ⁺المنتظم / عبدالرحمن بن علی ابن الجوزی (م ۵۹۷)

طرائف ۱۷۴/۵۵۱

درباره مؤلف نک: دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «ابن الجوزی» [از: H. Laoust]. در طرائف به مؤلف با عنوان «صاحب التاريخ المسمى بالمنتظم» اشاره شده است. ابن طاووس به او به عنوان یکی از مورخینی اشاره می‌کند که گفته‌اند در نماز بر جنازه خلفای پیش از القائم بالله پنج تکبیر مطابق با مذهب شیعه گفته می‌شده است. این گزارش احتمالاً در یکی از مجلدات آغازین المنتظم باشد اما در چاپ حیدرآباد ۴۳ - ۱۹۳۸ نیامده است. [○] اما این قابل توجه است که در متن مذکور (ج ۸ صص ۵۸، ۲۹۳) آمده است که در نماز بر جنازه القائم بالله و خلیفه پیش از وی القادر چهار تکبیر گفته می‌شده است. برای فهرست نسخه‌های المنتظم نک: علوان، مقاله «مستدرک» صص ۱۸۷ - ۱۸۸.

285

۴۴۰. * کتاب منية الداعي و غنية الواعي / علی بن محمد بن علی بن الحسین (یا: علی)

بن عبدالصمد التیمی (زندگی در اوائل قرن ششم)

ذریعه ۲۳/۲۰۲ ش ۸۶۳۳

○ اخیراً چاپ کامل کتاب در بیروت منتشر شده است.

الامان ۶۱ - ۶۹/۷۴ - ۸۱، ۱۱۸ - ۱۲۰/۱۳۰ - ۱۳۱

مهج الدعوات ۳ - ۸، ۱۰، ۱۸ - ۳۴، ۳۶ - ۴۴

درباره مؤلف نک: ریاض ۴/۲۲۰ - ۲۲۳، ۲۳۶؛ الثقات ص ۲۰۵. از موارد نقل شده چنین برمی آید که کتاب مورد بحث کتابی در دعاها و روایت شده از پیامبر [ص] و ائمه [ع] بوده است. در اعیان ۸۷/۴۲ بجای «واعی» «مراعی» آمده و در ذریعه «راعی» ضبط شده است. عناوین دیگر عبارتند از «غنیة الداعی» (بحار ۱۳۲/۹۵ که قطعه نقل شده در الامان ۱۱۸ - ۱۱۹/۱۳۰ در آن آمده) و «نیة الداعی» (بحار ۲۶۰/۷۶ که قطعه نقل شده در الامان ۱۲۰/۱۳۱ در آن آمده). شیخ حر عاملی در اثبات (۱/۳۰) از این تألیف نقل کرده؛ خوانساری (روضات ۲/۳۴۵) یاد آور می شود که در الامان از آن نقل شده است. در مهج الدعوات عنوان کتاب نیامده اما آشکار است که از همین کتاب نقل می شود: مهج ۳۶ - ۴۲ = الامان ۶۱ - ۶۹/۷۴ - ۸۱ (دعایی از امام جواد [ع]). ابن طاووس این دعا را «جزز» (در مهج) و «عُوذة» (در الامان) می نامد و هر دو اصطلاح بمعنای دعایی است که برای حفظ و نگهداری (از خطرات) خوانده می شود.

۴۴۱. ** مقدمات علم القرآن / ابوالحسین محمد بن بحر الرُّهْنی الشیبانی (زندگی

اوائل قرن چهارم)

سعد السعود ۲۰، ۲۴، ۲۲۷ - ۲۲۸، ۲۷۹ - ۲۸۱

مؤلف متهم به غلو در تشیع بوده است. نک: نجاشی ۳۸۴ ش ۱۰۴۴؛ یاقوت، الادباء ۱۸/۳۱ - ۳۳؛ ابن داود، الرجال ص ۵۰۰؛ صفدی ۶/۲۴۳ - ۲۴۴. از این تألیف در جای دیگری یاد نشده است. مورد نقل شده در سعد ۲۲۷ - ۲۲۸ از کراسه ششم جزء اول می باشد؛ در اینجا رُهْنی قصد آن دارد تا نشان دهد که قراءات سبعة مرسوم، بی پایه است؛ وی تأکید می کند که امام علی [ع] و اهل بیت تنها مرجع تفسیر قرآن هستند. در مورد نقل شده در ۲۷۹ - ۲۸۱ (جزء دوم کراسه سوم برگ ۱ - ر آغاز از سطر آخر) رُهْنی می گوید نسخه های قرآن که عثمان به شهرها فرستاد در قراءت بعضی از آیات با یکدیگر متفاوت بوده است؛ او پاره ای از این اختلافات را فهرست وار ذکر می کند.

۴۴۲. کتاب المقتنع / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۱۲۳/۲۲ ش ۶۳۶۵

اقبال ۱۶۰/۶۶۸

ابن طاووس از نسخه‌ای که در حیات مؤلف کتابت شده بود استفاده کرده است. مورد نقل شده متعلق به فضیلت روزه در ۲۵ ماه رجب است روزی که رسول خدا [ص] به نبوت مبعوث گردید (= المقتنع، تهران ۱۳۷۷ ص ۶۵). برای نسخه‌ها و چاپهای این تألیف نک: مدرسی ۶۲.

286

۴۴۳. کتاب المقنعة / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۱۲۴/۲۲ ش ۶۳۶۹

فتح الابواب ۱۲۹ - ۱۳۲، ۱۳۶ - ۱۳۷، ۲۸۵ - ۲۸۷، ۲۸۹

اقبال ۱۶۸ - ۱۶۹ / ۶۷۷، ۲۳۹ / ۱۱، ۳۳۴ / ۸۷ - ۸۸، (۳۸۶ / ۱۵۰)

عنوانی که در ذریعه آمده «المقنعة فی الاصول و الفروع» است. این کتاب مبنایی برای تهذیب الاحکام شیخ طوسی بوده است. ابن طاووس در اقبال ۳۸۶ / ۱۵۰ روایتی از شیخ مفید نقل می‌کند. تألیفی که این حدیث از آن گرفته شده تنها به عنوان «مقنعه» در حاشیه اقبال ۲ شناسانده شده است. ابن طاووس در اقبال ۳۳۴ / ۸۷ می‌گوید: او این تألیف را نزد پدر خود خوانده و وی آنرا برایش روایت کرده است. در فتح الابواب ۲۸۶، او از یک نسخه قدیمی نفیس (نسخه عتیقه جلیله) یاد می‌کند که در مالکیت او بوده و در حیات شیخ مفید کتابت شده بوده است. ابن طاووس به نسخه دیگری (یا تعدادی از نسخه‌ها، «بعض») اشاره می‌کند که مشتمل بر موادی بوده که در نسخه او نبوده است و حدس می‌زند که این مواد ابتداء در حاشیه بوده و بعدها کاتبی آنها را در داخل متن گنجانده است. همه نقلها مربوط به نمازهای مختلف است. برای چاپها و نسخه‌های این تألیف نک: مکدموت ص ۳۹ ش ۱۵۲؛ مدرسی ص ۶۲.

۴۴۴. - مقتضب الاثر فی امامة (یا: فی النص علی عدد الائمة) الاثنی عشر / ابو عبدالله

احمد بن محمد بن عبدالله بن الحسن (یا: حسین) ابن عیاش الجوهری (م ۴۱۰)

ذریعه ۲۲/۲۱ ش ۵۸۲۳

طرائف ۴۳/۱۷۲

از این تألیف (که درباره آن نک: سزگین ۵۴۹/۱) ابن شهر آشوب نیز در مناقب (۲۷۷/۳) نقل کرده است. نسخه‌ای که ابن طاووس دیده اینگونه توصیف شده که در حدود ۴۰ برگ بوده است.

۴۴۵.*** المراد من الجیاد / عبدالرحمن بن علی ابن الجوزی (م ۵۹۷)

طرائف ۳۷۳ / [ند ۱۱۱]

عنوان فوق در طرائف* برگ ۱۰۰ - ر آمده؛ در طرائف ۱ و ترجمه فارسی آن (ص ۱۷۹) بجای «المراد» مرآة آمده است. این عنوان در فهرس تألیفات ابن جوزی که در دسترس است ثبت نشده (نک: مث: علوجی، مؤلفات؛ علوان مقاله «مستدرک»). ابن طاووس از بابی تحت عنوان «السبق علی (یا: «؟» یا «و») المصارعة» خبری به نقل از (ابو) عبدالله بن (ال) حرب نقل می‌کند مبنی بر اینکه در دوران جاهلیت، رسول خدا [ص] سه بار در مصارعه (کشتی) با ابورکانه (در طرائف ۱ به اشتباه «ابودکانه») بر وی غلبه کرد. (این داستان در چند روایت شهرت دارد نک: ابن اسحاق، السیرة، تحقیق: عبدالحمید، قاهره ۱۳۹۱، ۱/۲۶۲ - ۲۶۳ [در آنجا نام آن فرد رکانه بن عبد یزید بن هاشم بن عبدالمطلب آمده است]؛ ابونعیم، دلائل صص ۱۴۰ - ۱۴۱ [در آنجا نام آن شخص رکانه آمده و به عنوان مشرک توصیف شده است]؛ ابن حزم الجمهرة ص ۷۳ [در آنجا نام وی رکانه بن عبد یزید بن هاشم بن المطلب آمده]). ابن طاووس، ابن جوزی را بدلیل نقل چنین اباطیلی درباره رسول خدا [ص] مورد سرزنش قرار می‌دهد. ایراد او به این خبر از درک او نسبت به پیامبر [ص] به عنوان شخصی با وقار سرچشمه می‌گیرد. به همین دلیل، ابن طاووس داستانهایی را که رسول خدا [ص] با عایشه مسابقه می‌داده مزخرف می‌خواند (طرائف ۲۹۰ - ۲۹۱/۸۱).

۴۴۶. ** کتاب المرشد / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲۰/۳۰۴ ش ۳۱۰۱

اقبال ۱۶۰/۱۶۶، ۶۶۸/۱۶۶، ۶۷۴

ابن طاووس که این کتاب را با عبارت «کتاب حسن» توصیف می‌کند اظهار می‌دارد که او نسخه‌ای با خط قریش بن سبیب (یا: سُبیب) بن مهنا العلوی در اختیار دارد (او به جهت کتابت بسیاری از کتب شهرت دارد؛ نک: الانوار الساطعه ۱۳۶؛ مق: ریاض ۴/۳۹۵؛ ← کتاب فضل العقیق). در مورد اقبال ۱۶۰/۶۶۸، ابن بابویه روایتی از کتاب الجامع از ابو جعفر محمد بن احمد بن یحیی الاشعری القمی درباره فضیلت روزه در ۲۵ رجب نقل می‌کند (نک: فهرست زیر مورد کتاب الجامع). در مورد اقبال ۱۶۶/۶۷۴ آمده است که آغاز نبوت رسول خدا [ص] در ۲۷ رجب بوده است. در عبارت دیگری بجای «نبوة»، «توبه» آمده است. ابن طاووس که از تقیید موجود در عبارت به لحاظ عصمت پیغمبر [ص] قدری مضطرب است می‌افزاید: هذا لفظه: نزلت التوبة. ظاهراً هیچ مؤلفی پس از ابن طاووس مستقیماً از این تألیف نقل نکرده است.

۴۴۷. + مروج الذهب / ابو الحسن علی بن الحسین بن علی المسعودی (م ۳۴۵)

فرج المهموم ۲۰۷-۲۰۸

در باره مؤلف و گرایش مذهبی او نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «المسعودی» [از: Ch. Pellat]. ابن طاووس دو قطعه از مروج نقل می‌کند (که اولین آن بدون ذکر نام کتاب است): درباره مرگ مامون (فرج المهموم ۲۰۷ = مروج ۴/۳۴۲ ش ۲۷۸۲)؛ و درباره منجمین المنصور (فرج المهموم ۲۰۸ = مروج ۵/۲۱۱ ش ۳۴۴۶). ابن طاووس در فرج المهموم ۱۲۶ به مسعودی به عنوان مصنف کتاب مروج الذهب اشاره می‌کند. نیز نک: S bath, p. 44, no 790؛ در آنجا عنوان کتاب «مروج الذهب و معادن الجواهر فی تحف الاشراف و الملوک» (مق: مروج ۱/۱۸) آمده است.

۴۴۸. * کتاب المصنف / ابو جعفر محمد بن علی بن محبوب الاشعری القمی (زندگی

در اواخر قرن سوم)

ذریعه ۲۴/۳۴۰ ش ۱۸۱۳

فلاح السائل ۳۹/۴۶، ۹۱/۹۶ - ۹۲، ۱۶۳ - ۱۶۵/۱۶۵ - ۱۵۱/۱۶۵ - ۱۵۲، ۲۲۳ -

۲۱۲ - ۲۱۱/۲۳۲، ۲۰۴/۲۲۴

جمال الاسبوع ۲۴۳ - ۲۴۴

المضایقه ۳۱ - ۳۲/۳۴۱

محاسبة النفس ۱۴/۵

درباره مؤلف نک: نجاشی ص ۳۴۹ ش ۹۴۰؛ طوسی، فهرست ص ۱۷۶ ش ۶۲۴؛ تنقیح ش ۱۱۱۳۹. نجاشی او را با عنوان «رئیس القمیین» زمان خود معرفی می‌کند. زمانی که ابن طاووس از «المصنف» (فلاح ۳۹/۴۶، ۱۵۲/۱۶۵) «کتاب» (فلاح ۱۵۱/۱۶۳، محاسبة) «نوادر المصنف» (فلاح ۹۱/۹۶ - ۹۲، مضایقه) ابن محبوب یاد می‌کند او ظاهراً به سه عنوان یک کتاب اشاره می‌کند: موارد نقل شده توسط ابن طاووس جدای از مواردی است که ابن ادریس (السرائر صص ۴۸۳ - ۴۸۶) از «نوادر المصنف» (که آنجا به عنوان «کتاب نوادر المصنفین» نیز یاد شده) نقل کرده است. ابن ادریس از نسخه‌ای به خط ابوجعفر طوسی (السرائر ص ۴۸۳) استفاده کرده و ابن طاووس از نسخه‌ای به خط طوسی استفاده کرده است (فلاح ۱۵۱/۱۶۳، ۱۵۲/۱۶۵، ۲۰۴/۲۲۳، مضایقه). بنابراین ابن طاووس نیز احتمالاً از همان نسخه‌ای که در دسترس ابن ادریس بوده استفاده کرده است.

۴۴۹. +- کتاب المشکل / ابو محمد عبدالله بن مسلم ابن قتیبة (م ۲۷۶)

طرائف ۱۵۲/۴۹۱

درباره این تألیف (که با عنوان «تأویل مشکل القرآن» بیشتر شهرت دارد) نک: Lecomte, *Ibn Qutayba*, pp. 140-143. عنوانی که در طرائف آمده، در ابن ندیم (ص ۸۶؛ مق: Lecomte, p. 142) نیز آمده است. در طرائف* (برگ ۱۳۳ - پ) و طرائف** (برگ ۱۷۲ - ر) به اشتباه «کتاب المستکمل» آمده است. ابن طاووس به عبارتی مربوط به این

سخن عثمان که قرآن دارای لحن است اشاره می‌کند (مق: تأویل مشکل القرآن، تحقیق: احمد صقر، قاهره ۱۳۹۳ ص ۲۶).

● + مسند / ابو یعلی احمد بن علی الموصلی (م ۳۰۷)

طرائف ۲۰/۸۱

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۷۰-۱۷۱. ابن شهر آشوب هم در مناقب (۸/۱) و هم در «برهان» (که از آنجا این عنوان در طرائف نقل شده) استفاده کرده است.

۴۵۰. + مسند / ابو عبیدالله احمد بن محمد بن حنبل (م ۲۴۱)

اقبال ۶۴-۶۵/۵۹۳

- طرائف ۱۵-۱۶/۵، ۱۸-۱۹/۶، ۲۱-۲۲/۷، ۳۶-۳۸/۱۱، ۱۲-۱۳/۵۱، ۱۴-۱۴/۵۳، ۱۴-۱۴/۵۵، ۶۰-۶۱/۱۶، ۶۳-۶۶/۱۷، ۱۸، ۶۸-۷۱/۱۸، ۷۴-۷۷/۱۶، ۲۲/۸۸، ۲۳-۲۳/۱۱۱، ۲۷/۱۱۲، ۲۸/۱۱۴، ۲۸/۱۲۱، [ند ۲۹]، ۱۲۳-۱۲۶/۲۹، ۳۰-۳۲/۱۳۱، ۳۲/۱۳۳، ۳۳/۱۴۲، ۱۴۹-۱۵۱/۳۶، ۳۷-۳۷/۱۵۴، ۳۸-۳۸/۱۵۷، ۲۰۲-۲۰۳/۵۲، ۶۷/۲۴۶، ۱۱۳/۳۷۸، ۱۲۰/۳۹۷، ۱۲۱/۴۰۰، ۱۲۳/۴۰۵، ۱۲۴/۴۰۸، ۱۴۱/۴۵۹، ۱۴۵/۴۷۳، ۱۵۱/۴۸۹، ۱۹۷/۵۳۶، ۱۷۱/۵۴۵، ۵۴۹-۵۵۰/۱۷۴.

درباره این تألیف نک: سزگین ۱/۵۰۴-۵۰۶. در کنار صحیحین، این کتاب منبع عمده سنی است که ابن طاووس برای طرح فضائل امیرالمؤمنین [ع] از آن استفاده می‌کند. بعضی از نقلها در طرائف به توسط «العمده» ابن بطریق می‌باشد. ابن طاووس در یک مورد، عنوان بخش خاصی که از آن نقل کرده یاد کرده و اشاره به «مسند عبدالله بن مسعود» می‌کند (طرائف ۵۴۹-۱۷۴/۵۵۰). در روایت نقل شده پیامبر [ص] می‌فرماید که مشایعت کنندگان جنازه در پشت سر میت حرکت کنند (الجنازه متبوعه ولیست بتابعه)؛ نک: مسند عبدالله بن مسعود در مسند احمد، تحقیق: احمد محمد شاکر، قاهره ۷۷-۱۳۶۸، ج ۵ ص ۲۰۵ ش ۳۵۸۵؛ مق: ج ۵ ص ۲۷۷ ش ۳۷۳۴؛ ج ۶ ص

۱۹ ش ۳۹۳۹؛ ص ۳۳ ش ۳۹۷۸؛ ص ۷۹ ش ۴۱۱۰ (همه از مسند عبدالله بن مسعود).
 بیشتر موارد نقل شده توسط ابن طاووس در فضائل امام علی [ع] است. فضائل
 اهل بیت در مسند (تحقیق: شاکرج ۳ صص ۱۷۱۹ - ۱۷۶۲) را قوام الدین القمی
 و شنوی در جلدی مستقل با عنوان «کتاب فضائل امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب و اهل
 البیت علیهم السلام من کتاب المسند للامام احمد بن حنبل» (قم ۱۳۵۲ ش) فراهم
 آورده است. [○] به علاوه این مواد در دو نسخه مستقل وجود دارد؛ یکی در کتابخانه
 ظاهریه دمشق با تاریخ ۵۰۹ و دیگری در دارالکتب قاهره از قرن ششم یا هفتم. چاپی
 بر مبنای نسخه قاهره اخیراً با عنوان «مسند اهل البیت» در دسترس قرار گرفته است
 (تحقیق: عبدالله اللیثی الانصاری، بیروت ۱۴۰۸؛ نک: طباطبائی اهل البیت، تراثنا ۳/۵،
 ۱۴۱۰ صص ۵۹ - ۶۰). مق: ← مناقب اهل البیت (احمد بن حنبل) منتشر شده
 است. ^{○○}

● ⁺ مسند / ابو عمرو عثمان بن احمد الدقاق ابن السماک (م ۳۴۴)

طرائف ۲۰/۸۱

عنوان در طرائف * برگ ۱۹ - پ آمده است؛ در طرائف تنها «کتاب» یاد شده؛ است. نام
 مؤلف «عثمان بن احمد» آمده است؛ روشن نیست که آیا این تألیف باقی مانده است یا
 نه؛ سزگین (۱/ ۱۸۶ ش ۱) از یک تألیف ابن سماک یاد کرده و عنوان آنرا «حدیث»
 ذکر می‌کند؛ این کتاب می‌تواند (و نمی‌تواند) همین کتاب «مسند» باشد. این عنوان به
 توسط برهان ابن شهر آشوب نقل شده است.

○ کتابی درست در همین زمینه با عنوان «کرامه الاولیاء فی مناقب خیرالاصیاء و عترته الاصفیاء»
 توسط عالم زیدی «سید حسن بن یحیی القاسم الضحیانی» (م ۱۳۴۳) نوشته شده است نک:

مؤلفات الزیدیة ج ۲ ص ۳۷۹ ش ۲۵۷۹ (قم ۱۴۱۳). م.

○○ روشن است که مسند اهل بیت [ع] غیر از جمع‌آوری فضائل اهل بیت از مسند احمد است.
 اصطلاح مسند شامل همه احادیثی که از اهل بیت [ع] روایت شده نه در روایاتی که درباره اهل
 بیت است. بنابراین یکی دانستن کار آقای و شنوی با دو مسند خطی، خطاست. م

۴۵۱. + مسند / ابو عبدالله محمد بن ادریس الشافعی (م ۲۰۴)

طرائف ۱۷۲/۵۴۵

درباره این تألیف نک: سزگین ۱/ ۴۸۸ - ۴۸۹. ابن طاووس به نقلی اشاره می‌کند که پیامبر [ص] هر روز جمعه سوره جمعه و المنافقون را تلاوت می‌کرده‌اند. نک: محمد عابد بن احمد السندی «ترتیب مسند الامام المعظم والمجتهد المقدم ابی عبدالله محمد بن ادریس الشافعی» (تألیف در ۱۲۳۰؛ م: سزگین ۱/ ۴۸۹ ش ۶)، قاهره ۱۳۶۹ صص ۱۴۸ - ۱۴۹.

۴۵۲. + مسند ابی حنیفه / ابونعیم الحافظ البعار (یا: بعار)

طرائف ۱۷۱/۵۴۵

در طرائف ۲، «البعار» و در طرائف ۱ / طرائف * برگ ۱۵۱ - پ / طرائف * * برگ ۱۹۴ - ر «البعار» آمده است. ابونعیم الاصفهانی تألیفی با این عنوان داشته (که نسخه آن موجود است؛ م: سزگین ۱/ ۴۱۵ ش ۶)؛ اما او با نسبت «نعار» یا «بعار» مشهور نیست. این شهر آشوب نقلی از تألیفی با این عنوان از «ابوالقاسم البعار» آورده است (مناقب ۳/ ۳۷۸ و از آنجا: بحار ۴۷/ ۲۱۷ - ۲۱۸). در حاشیه چ تهران ۷ - ۱۳۱۶ مناقب (ج ۲ ص ۳۳۰) محمود البروجردی محقق آن قراءات دیگر «البعار» را یادآور شده اما می‌افزاید او این شخص را نمی‌شناسد. یک احتمال دور این است که ابن طاووس از «مسند ابی حنیفه» ابونعیم الاصفهانی و ابوالقاسم البعار / النعار، هر دو نقل کرده باشد و این دو عنوان با یکدیگر ترکیب و یکی شده است. ابن طاووس به روایتی که رسول خدا [ص] سوره‌های جمعه و منافقون را در هر جمعه می‌خوانده اشاره می‌کند (م: ← [الشافعی]).

● * * * - مسند علی بن ابی طالب [ع] / ابوالحسن علی بن عمر الدارقطنی (م ۳۸۵)

طرائف ۱۷۹ / [ند ۴۵]

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/ ۲۰۶ - ۲۰۹. در طرائف به این کتاب توسط کشف

المخفی ابن بطریق اشاره شده و در آنجا آمده که آن مسند دارای سه روایت درباره حضرت مهدی [ع] است.

۴۵۳. *+ مسند علی بن ابی طالب / ابو جعفر محمد بن عبدالله بن سلیمان الحضرمی الکوفی مُطَیِّن (م ۲۹۷)

طرائف (۱۸۰ / [ند ۱۴۵])، ۲۸۴ / [ند ۷۸]، طرائف * برگهای ۱۲۷ - پ،
۱۲۸ - ر / طرائف ** برگ ۱۶۴ - پ [ند طرائف ۴۷۱/۱۴۴]، طرائف
۱۷۴/۵۵.

(الیقین ۱۸۴/۴۷۸)

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۶۳. ابن طاووس که مطین را یک سنی برجسته (من اعیان المخالفین) می‌داند باید وی علاقه خاصی به وی داشته باشد چنانچه از عنوان تألیف او «رَیِّ الظَّمَان» بر می‌آید (نک: باب دوم فصل دوم). کتاب «مسند علی» در دسترس ابن حجر عسقلانی بوده و او در «مَشِیخَه» (نقل شده در: طباطبائی، اهل البيت ۳/۵، ۱۴۱۰ ص ۶۱) خود آنرا به اینکه دارای ۱۲ جزء بوده توصیف می‌کند. احتمالاً «مسند علی» بخشی از مسند مطین (مق: صفدی ۳/۳۴۵) بوده که در سزگین از آن یاد نشده و ظاهراً مفقود شده است.

نقلهای موجود در طرائف * ۱۲۷ - پ تا ۱۲۸ - ر / طرائف ** برگ ۱۶۴ - پ و طرائف ۱۷۵/۵۵۰ به ترتیب از جزء اول و پنجم اخذ شده است. در مورد نقل شده در طرائف ۱ ص ۲۸۴، قثم بن العباس می‌گوید: این حق علی [ع] بود تا خلیفه رسول الله [ص] شود زیرا اولین فردی بود که اسلام آورد و بیش از همه بر آن استقامت داشت (و اشدنا به لزوقا). در طرائف * برگهای ۱۲۷ - پ تا ۱۲۸ - ر آمده است که ابوبکر یکبار در هنگام امامت نماز جمعه گرفتار «حَدَث» شد. پس از منبر پایین آمده و ابوذر جای او را گرفت. زمانی که مردم از این کار اظهار شگفتی کردند امیرالمؤمنین [ع] اقدام او را مورد تأیید قرار داد. ابن طاووس این خبر را چندان به نفع ابوبکر نمی‌داند؛ بر خلاف آن، وی ابوبکر را بدلیل آنکه از قبل احتیاطهای لازم را برای جلوگیری از این

پیشامد نکرده سرزنش می‌کند. در طرائف ۱۷۴/۵۵۰ از امام علی [ع] نقل شده است که بهتر است مشایعین پشت سه جنازه حرکت کنند نه جلوی آنها (چنانچه ابوبکر و عمر چنین می‌کرده‌اند). در یقین روایتی از مطین نقل شده اما از تألیفی که روایت از آن اخذ شده یاد نشده است. در طرائف ۱۸۰ / [ند ۴۵] از کتابی از مطین به توسط کشف المخفی ابن بطریق یاد شده؛ در آنجا آمده است که این تألیف دارای سه روایت درباره حضرت مهدی [ع] بوده است.

● ***-+ مسند فاطمه / ابوالحسن علی بن عمر الدارقطنی (م ۳۸۵)

طرائف ۱۷۹ / [ند ۴۵]

● در طرائف ۱ از این کتاب به توسط کشف المخفی ابن بطریق اشاره شده؛ در آنجا آمده است که این کتاب دارای شش روایت درباره حضرت مهدی [ع] است.

۴۵۴. *+ کتاب المستغیثین (فی الادعیة) / خلف بن عبدالملک بن مسعود ابن بشکُوَال القرطبی (م ۵۷۸)

ذریعه ۱۲/۲۱ ش ۳۷۰۲

الامان ۷۴-۷۵/۸۸، ۱۰۹/۱۲۰، ۱۱۴/۱۲۶

المجتنی ۶-۱۵

● درباره مؤلف نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «ابن بشکُوَال» (از: M. Ben Cheneb [A. Huici Miranda]). در الامان از نام او یاد نشده و در المجتنی «خلف بن عبدالملک بن مسعود» آمده است. این اسم در این شکل برای وی ناشناخته بوده زیرا وی چنین فرض کرده که مؤلف یک عالم شیعی متقدم بوده است (ریاض ۲/۲۳۴ و از آنجا: اعیان ۳۰/۳۷).

نام کتاب در المجتنی ص ۸ «کتاب المتغیثین بالله» آمده است. کفعمی در حاشیه «الجهنة» از این تألیف نقل کرده (م: ص ۱۸۶) و همچنین در «البلد» (م: صص ۵۰۲، ۵۲۲ - ۵۲۵). به نظر می‌رسد که کفعمی نسخه‌ای از این تألیف را دیده است (بدین

صورت این کتاب از منابعی که مع الواسطه از آنها نقل کرده جدا می‌شود؛ نک: باب سوم فصل ۸). حاجی خلیفه (۲/۱۶۷۴) به این تألیف با عنوان «کتاب المستغیثین (یا به اشتباه المستعین) بالله عند الحاجات والمهمات و المتضرعین الی الله؛ (الدعوات و الرغبات» اشاره شده است. نیز نک: Strothmann, p. 105 و از آنجا: بروکلمان، ذیل ۱/۵۸۰.

نسخه‌ای که از آغاز افتادگی دارد، در دانشگاه پرینستون (ms. Garrett 2103 [shelf number 912]) موجود است؛ عنوان کتاب در این نسخه «ادعیة المستغیثین بالله عزوجل عند المهمات و الحاجات و المتضرعین الیه سبحانه بالرغبات و الدعوات و ما یسر الله لهم من الاجابات و الکرامات» آمده است. نسخه مزبور مشتمل بر چهار بخش است و عنوان آن در آغاز هر بخش آمده است. بیشتر نقلهایی که ابن طاووس آورده در این نسخه موجود است؛ مطالبی که در آن نیامده به احتمال در صفحات آغازین (که از این نسخه سقط شده) بوده است. موارد نقل شده شرح می‌دهد که چگونه دعاها زندگی انسانها را نجات داده و از فاجعه‌ها در مواقع مختلف جلوگیری کرده است. مثلاً در نتیجه دعا، مردی که از کشتی به آب افتاده بود توسط دستهای نامرئی دو مرتبه به کشتی بازگردانده شد (الامان ۱۰۹/۱۲۰ = المجتنی ۱۱ = نسخه برگ ۳۵ - پ)؛ اسبی مرده نیز زنده شد (الامان ۷۴ - ۸۸/۷۵ = المجتنی ۱۴)؛ مردی از دست راهزنی که قصد کشتن او را داشت نجات یافت (الامان ۱۱۴/۱۲۶ = المجتنی ۸ - ۹؛ نسخه برگ ۱ - ر، پ دارای چندین روایت این واقعه می‌باشد)؛ شهر عکا از محاصره رومی‌ها (در منظور از رومی‌ها، صلیبی‌هاست) و شهر اقریطش [Crete] از محاصره رومی‌ها (در اینجا مقصود از رومی‌ها به احتمال بیزانسی‌هاست) (المجتنی ۱۴؛ نسخه برگ‌های ۵۱ - ر تا ۵۳ - ر مشتمل بر روایت طولانی‌تر است) بوسیله دعا از محاصره درآمد. خلاصه خبر درباره دعایی که پیامبر [ص] به فضّه تعلیم داد در المجتنی ۷ - ۸ آمده است؛ روایت کامل در نسخه در برگهای ۷۰ - پ تا ۷۱ - ر آمده است. روایتی مربوط به «حدیث السمکه» (المجتنی ص ۱۳) در برگ ۵۰ - پ نسخه آمده است. دعایی معروف به «دعاء الطائر» که در المجتنی صص ۱۲ - ۱۳ نقل شده، در برگهای ۳۷ - پ تا ۳۹ - ر نسخه موجود است. ابن طاووس در معرفی این دعا می‌گوید: او بر این اعتقاد است که از

کتاب المستغیثین (یا بنا به المجتبی** برگ ۱۳۳ - ر از خاتمه این کتاب) اخذ شده است، اما می‌افزاید روایتی که او نقل می‌کند احتمالاً دارای مواد اضافی بیشتری است. در واقع روایتی که در المجتبی آمده همان است که در نسخه آمده است (و آنجا، آن دعا در اواخر بخش دوم آمده است). این سخن ابن طاووس قابل توجه است زیرا نشان می‌دهد که او این دعا را (و شاید مواد دیگر را نیز؟) از حافظه نقل کرده است. ○

۴۵۵. * کتاب المتجهد / محمد بن علی بن محمد ابن ابی قره (زندگی در اوائل قرن پنجم)

ذریعه ۷۳/۱۹ ش ۳۸۴

مهج الدعوات ۳۲۱-۳۲۲

نام مؤلف در مهج «ابن ابی قره» آمده و عنوان کتاب در نجاشی ص ۳۹۸/ مهج الدعوات*** برگ ۱۵۰ - ر «کتاب التهجید» آمده است. از این تألیف در حواشی «الجنة» کفعمی نقل شده است (مث: صص ۶۲۳، ۶۵۰). مق: ← کتاب عمل شهر رمضان. در مورد نقل شده امام کاظم [ع] خدا را با اسم اعظم می‌خواند.

۴۵۶. + متشابه القرآن / عبدالجبار بن احمد الاسدآبادی (م ۴۱۵)

سعدالسعود ۲۱، ۲۴۴-۲۴۵

درباره این تألیف نک: سرگین ۶۲۶/۱ ش ۱۱، ابن طاووس از نسخه‌ای که در حیات مؤلف کتابت شده بود استفاده کرده است. او مطلبی از برگ ۲ - پ کراسه نهم نقل کرده که مشتمل بر تفسیر آیات ۲ - ۴ سوره انفال می‌باشد (= تحقیق ع. م زرزور، قاهره ۱۹۶۹، ج ۱ صص ۳۱۲-۳۱۳).

۴۵۷. (***) + متشابه القرآن / ابو عمر احمد بن محمد بن جعفر (یا: حفص) الخلال البصری (زنده در ۳۷۷)

○. اربلی نیز در یک مورد (ج ۲ ص ۱۶۰ تبریز ۱۳۸۱) از کتاب المستغیثین یاد کرده است. م

سعد السعود ۲۱، ۲۴۶

درباره مؤلف که عالمی معتزلی است نک: ابن ندیم صص ۲۲۱ - ۲۲۲ (در آنجا دو تألیف از او یاد کرده: کتاب الاصول و کتاب المتشابه)؛ سزگین ۱/۶۲۴. مورد سعد ۲۴۶ (از برگ ۹ - پ [از کراسه اول ؟]، آیه ۲۶ سوره بقره) «از متشابه القرآن» نقل شده و مورد نقل شده در سعد صص ۲۴۱ - ۲۴۲ از «کتاب الرد علی الجبریه و القدریه فیما تعلقوا به من متشابه القرآن» (نک: فهرست زیر این عنوان). ارتباط میان این دو عنوان کاملاً روشن نیست. عبارت خلال (در هر دو مورد نقل شده از او استدلال خود را با این جمله آغاز می‌کند و مما تعلقوا به قوله...) در کنار این حقیقت که هر دو عنوان به «متشابه القرآن» اشاره دارد نشانگر این است که یک تألیف در کار است؛ اما در این مورد سؤال این است که چرا ابن طاووس آنرا با دو عنوان آورده است. می‌توان تصور کرد که او دو نسخه از آن تألیف در اختیار وی بوده و هر کدام عنوان متفاوتی داشته و به احتمال نام مؤلفی نیز که روی نسخه بوده اندکی با یکدیگر اختلاف داشته است (از این رو نام مؤلف در «کتاب الرد... [بنا به سعد صص ۲۱، ۲۴۱] احمد بن محمد بن جعفر [یا: حفص] خلال؛ و در «متشابه» [بنا به سعد صص ۲۱، ۲۴۶] ابو عمر خلال یا ابو عمر احمد بن محمد البصری الجلال [کذا فی الاصل] آمده است). اما این بسیار نامحتمل است که ابن طاووس توجه نکرده باشد که هر دو نسخه در واقع یک تألیف است. شاید این مسأله را بتوان در مقایسه مورد نقل شده با نسخه‌های موجود کتاب الرد حل کرد (مق: G. Gabrieli, *Reale Accademia Nazionale dei Lincei, La Fondazione Caetani per gli studi musulmani, Notizia della sua istituzione e catalogo dei suoi manoscritti orientali*, Rome, 1926,

و از آنجا سزگین).

۴۵۸. +الموظاء / مالک بن انس (م ۱۷۹)

طرائف ۳۱/۱۲۸

درباره این تألیف نک: سزگین ۱/۴۵۸ - ۴۶۴. ابن طاووس به این حدیث اشاره می‌کند

که رسول خدا [ص] برای شش ماه هرگاه در راه نماز صبح از در خانه حضرت فاطمه [س] رد می‌شد می‌فرمود: «الصلاة، یا اهل البیت» و پس از آن آیه تطهر (۳۳ سوره احزاب) را تلاوت می‌کردند. این روایت که در منابع مختلفی آمده (نک: ارجاعات محقق طرائف ۱ ص ۱۲۸ پاورقی ۳)، در نسخه شیبانی از مؤطاء (لدهیانه ۱۲۹۲) و نیز نسخه المصمودی (همراه با شرح زُرْقانی [شرح علی الموطاء] قاهره ۱۳۵۵؛ مة: سزگین ۴۶۲/۱ ش ۱۷) نیامده است.

۴۵۹. ***؟- کتاب النداء الصینی الذی عمله کیشتا ملک الهند / ناشناخته

فرج المهموم ۲۹

- سزگین (۹۳/۷ - ۹۴) به این عبارت فرج المهموم اشاره کرده اما عنوان را «النداء الصوری» یاد می‌کند. در بحار ۲۳۹/۵۸ عنوان کتاب «الید [کذا فی الاصل] الصینی» آمده است. هیچکدام از این عناوین مفهوم روشنی ندارد. شاید «النداء» را باید به «الحدید» اصلاح کنیم (درباره آهن چینی که به عنوان ماده‌ای برای انگشتر استفاده می‌شده نک: الامان ۴۹/۳۵، ۳۷ - ۳۸/۵۰ - ۵۱، مستدرک ۲۹۷/۳ - ۳۰۰؛ مة: بطور کلی دائرة المعارف ۲ مقاله «حدید» [از: J. Ruska] و مقاله «معدن» [از: A. Y. al-Hassan و D. R. Hill در ج ۵ صص ۹۷۱ - ۹۷۳]). Pingree پیشنهاد می‌کند که «کیشتا» را برگرفته از «کاشیناتا» بدانیم (مة: *Census of the Exact Sciences in Sanskrit*, II, Philadelphia, 1971, p. 26، و از آنجا سزگین ۹۳/۷ پاورقی ۲). بنا به گفته ابن طاووس این تألیف مقاله‌ای است از یک پادشاه هندی از علائم نجومی که پیش از ظهور حضرت محمد [ص] ظاهر گردید.

۴۶۰. ** کتاب ندیم الفرید / ابوعلی احمد بن محمد بن یعقوب (ابن مسکویه م)
(۴۲۱)

ذریعه ۱۰۴/۲۴ ش ۵۴۵

طرائف ۲۰۹ - ۲۱۰ / [ند ۵۵]، ۲۷۵ - ۲۸۲ / [ند ۷۸]، ترجمه فارسی

طرائف ۲۴۰ - ۲۴۱. [ند ۴۹۹/۱۵۵].

ظاهراً حدس آقابزرگ در اتحاد این تألیف با «انس الفرید» و «انس الخواطر» درست می‌باشد. عنوان «انس الفرید» را بسیاری از شرح حال نویسان مسکویه از قبیل ابوسلیمان المنطقی، یاقوت، ابن القفطی و شهرزوری، ثبت کرده‌اند. عناوین «ندیم الفرید» و «انس الخواطر» را خوانساری یاد کرده و ظاهراً اینها را دو تألیف مستقل می‌داند (روضات ۲۵۴/۱ - ۲۵۵). بطور کلی نک: Arkoun, *Contribution*, pp. 101-106. وی همانند آقابزرگ «ندیم الفرید» را با «انس الخواطر» یکی می‌داند. آنچه این فرض را تقویت می‌کند این حقیقت است که خوانساری عنوان «انس الخواطر» را از تاریخ الحکماء شهرزوری نقل می‌کند اما در متن شهرزوری آنگونه که Arkoun (همان ص ۱۰۲) نقل می‌کند از «انس الفرید» آمده است. در برابر امامی بر این باور است که انس الفرید (که آنرا با ندیم الفرید یکی می‌داند) کتابی غیر از «الخواطر» است (عنوانی که ابوسلیمان المنطقی از آن یاد کرده و حدس امامی اتحاد آن با انس الخواطر است). نک: مقدمه امامی بر چاپ تجارب الامم، تهران - ۱۹۸۷ ج ۱ ص ۲۵. ابن طاووس نخستین کسی است که عنوان «ندیم الفرید» را بدست داده است. بنا به گفته آقابزرگ: در روضات، ندیم به عنوان «مجموعه شبه الکشکول» توصیف شده است. اما این توصیف نه در چ سنگی (نک: ص ۷۰) و نه در چاپ اسماعیلیان از روضات (نک: ج ۱ ص ۲۵۴) نیامده است. آقابزرگ همچنین می‌گوید که خطبه‌ای از امام علی [ع] از این تألیف در برخی از کتب متأخر نقل شده اما شاهدهی بدست نمی‌دهد که آن کتاب باقی مانده باشد.

مورد نقل شده اول روایتی است علیه عبدالله بن عمر. نقل دوم که طولانی‌تر است مشتمل بر نامه‌ای است که مأمون به بنی عباس، موالی آنان و مردم بغداد نوشته و در آن نصب امام رضا [ع] به ولایتعهدی را که به تازگی درگذشته، توجیه می‌کند. اربلی (کشف ۷۴/۳) از این نامه یاد کرده؛ او به کتاب الندیم اشاره کرده بدون آنکه نامی از مؤلف به میان آورد؛ او می‌افزاید که در وقت نوشتن، کتاب در دسترس او نبوده است. این نامه به نقل از طرائف در بحار ۲۰۸/۴۹ - ۲۱۴ همراه با توضیحات علامه مجلسی در صص ۲۱۴ - ۲۱۵ آمده است. برای ترجمه و تحلیل آن نک: Madelung, "Documents,"

pp. 339-346. مورد سوم (که تنها در ترجمه فارسی طرائف آمده) سخنانی است که ابوسفیان در زمان خلافت عثمان ایراد کرده است.

۴۶۱. نهج البلاغه / ابوالحسن محمد بن الحسین بن موسی الشریف الرضی (م ۴۰۶)

ذریعه ۲۴/۴۱۲ ش ۲۱۷۳

کشف المحجبه ۹، ۷۳

فرج المهموم ۵۶، ۵۸، ۱۴۴

طرائف ۳۴۶/۹۳، ۴۱۹/۱۲۷، ۵۰۸-۵۰۹ / [ند ۱۵۸]

درباره این تألیف نک: بروکلیمان ۱/۵۱۱، ذیل ۱/۱۳۲ (در آنجا به اشتباه به «المرتضی» نسبت داده شده) ۷۰۵ (بروکلیمان در آنجا می‌گوید شاهد قطعی بر اینکه کتاب از رضی یا مرتضی باشد وجود ندارد!). ابن طاووس از سید رضی به عنوان مؤلف (مصنف، مؤلف، صاحب) اشاره کرده (فرج المهموم ۵۸، طرائف ۱ [ص ۴۲۰، ۵۰۹]) و تأکید می‌کند که خطبه‌ها و حکمی که در آنجا آمده متعلق به امام علی [ع] است.

ابن طاووس توجه را به اسرار موجود در نهج (کشف ص ۹) و نیز اطلاعاتی که در آنجا درباره دشمنان علی [ع] آمده (کشف ص ۷۳) جلب می‌کند؛ وی خاطرنشان می‌کند که در برخی از خطبه‌ها تأکید شده که خدا رانمی‌توان با مخلوقات تشبیه کرد (طرائف ص ۳۴۶/۵۸). ابن طاووس در طرائف ۱ ص ۵۰۸ قطعه‌ای از مقدمه شریف رضی بر نهج البلاغه را نقل می‌کند (= ج ۱ صص ۷-۸ در چاپ محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره ۱۳۸۳). مورد طرائف ۴۱۹/۱۲۷ مشتمل بر اشاره به خطبه سوم نهج که معروف به «ششقیه» است می‌باشد (نک: نهج ج ۱ صص ۲۹-۳۶؛ م: ← کتاب معانی الاخبار). مورد فرج المهموم ۵۶ مشتمل بر بخشی از «خطبه الاشباح» است (= نهج ج ۱ صص ۱۹۱-۱۹۲؛ خطبه کامل در ج ۱ صص ۱۸۵-۲۰۶ آمده است). ابن طاووس در فرج المهموم ۵۸ و ۱۴۴ به منجمی اشاره می‌کند که امام علی [ع] را از رفتن برای جنگ با خوارج در ساعتی که امام انتخاب کرده بود نهی کرد (= نهج ج ۱ ص ۱۴۷). ابن طاووس با استناد به المبرد، منجم مذکور را «عفیف بن قیس الکنندی»

می‌شناساند. مورد طرائف ۱ (ص ۵۰۹) مشتمل بر بخش آخر خطبه‌ای از امام علی [ع] است (= نهج ج ۱ صص ۴۱۴ - ۴۱۵). ابن طاووس می‌گوید: آن خطبه در پایان جلد اول آمده است. این خطبه در چاپ دو جلدی «ابراهیم» در همانجا آمده و به احتمال نسخه ابن طاووس نیز مشتمل بر دو جلد بوده است.

۴۶۲. * - نهج الحق / محمد بن محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۴۱۶/۲۴ ش ۲۱۲۸

الیقین ۴۵۷/۱۷۴

حدس آقابزرگ این است که این کتاب با «نهج البیان عن سبیل الایمان» یکی باشد. مکدرموت (ج ۴۰ ش ۱۷۲) تنها عنوان دومی را یاد کرده است. بنابر آنچه در الیقین آمده شیخ مفید در بخش آغاز «نهج» می‌گوید: صاحب بن عباد یک معتزلی بوده است.

۴۶۳. * نهج النجاة فی فضائل امیرالمؤمنین و الائمة الطاهرین من ذریته / حسین بن

محمد بن الحسن بن نصر الحلوانی (زنده در ۴۸۱)

ذریعه ۴۲۵/۲۴ ش ۲۲۲۴

الیقین ۳۸۹/۱۴۰ - ۳۹۰

عنوان کتاب در برخی از نسخه‌های الیقین «تاریخ نهج النجاة» آمده (نک: الیقین ۲ ص ۳۸۹ پاورقی ۱). نام مؤلف در الیقین حسین بن محمد (در الیقین ۲ «بن الحسن» افزوده شده) بن مصر (بحار ۳۷/۳۲۷: الحسن) الحلوانی آمده است. ابن طاووس می‌گوید او از نسخه‌ای که در جمادی‌الاول ۳۷۵ کتابت شده استفاده کرده و می‌افزاید که آن می‌تواند نسخه‌ای به خط مؤلف بوده باشد. آیا ممکن است که مؤلف الحسین بن محمد بن الحسن یکی از معاصرین ابن بابویه و مؤلف کتاب مفقود «مقصد الراغب فی فضائل علی بن ابیطالب» (ذریعه ۱۱۱/۲۲ ش ۶۳۰۷) باشد؟ مشکل این است که شیخ حلوانی در الیقین «ابوالقاسم (در الیقین ۱: بن) المفید» یاد شده کسی که آقا بزرگ (النابس ص ۱۲۹) او را با «علی بن محمد بن محمد» (زندگی در نیمه نخست قرن پنجم) فرزند مفید

منطبق می‌کند. بنابراین آقا بزرگ می‌تواند در این حدس خود (در ذریعه) بر صواب باشد که تاریخ نسخه‌ای که در یقین آمده اشتباه است و بدین ترتیب مؤلف را با «حسین بن محمد بن الحسن الحلوانی» مؤلف «ترهة الناظر و تنبيه الخاطر» و تألیفات دیگر (زنده در ۴۸۱) یکی بدانیم. م: معالم ص ۴۲ ش ۲۷۳؛ اعیان ۱۵۰/۲۷ - ۱۵۳؛ ذریعه ۱۲۷/۲۴ ش ۶۳۸. اسناد در یقین ۱ ناقص به نظر می‌آید زیرا در آن ابوالقاسم (بن) المفید مستقیماً از الحسن بن علی بن راشد الواسطی که در ۲۳۷ درگذشته (نک: تهذیب ۲/۲۹۵) نقل می‌کند و در حقیقت نسخه «الیقین» که از آن در بحار (۳۲۷/۳۷) نقل شده، روای «احمد بن عبدالله بن محمد الثقفی» در میان ابوالقاسم و الحسن، واسطه می‌باشد. این سند از بحار الانوار در یقین ۲ آورده شده است.

۴۶۴. *** کتاب التقد علی من أظهر (یا: یظهر) الخلاف لاهل بیت النبى (یا: لاهل البيت) / ابو عبدالله الحسین بن عبیدالله بن علی الواسطی (م قبل از ۴۲۰) ذریعه ۲۲/۲۲۵ ش ۶۷۹۷؛ ۲۴/۲۹۱ ش ۱۵۰۸ المضایقة ۳۳/۳۴۳ - ۳۴۴

درباره مؤلف نک: ریاض ۱۳۶/۲ - ۱۳۸ و از آنجا: اعیان ۳۷۱/۲۶ - ۳۷۲. آقا بزرگ (النابس ص ۶۴) بر این باور است که ابن طاووس از این تألیف در «غیاث» نقل می‌کند. اما این نتیجه خلط غیاث با المضایقه است (م: باب دوم فصل دوم). آنچه از مورد نقل شده بدست می‌آید این که، این تألیف باید مربوط به اختلافات (خلاف) بین فقهای سنی و شیعه در مسائل مختلف فقهی باشد.

۴۶۵. + نسب الخیل / ابوالمنذر هشام بن محمد بن السائب ابن الکلبی (م ۲۰۴)

ذریعه ۱۳۸/۲۴ ش ۶۹۱

الامان ۱۰۸/۹۷، ۶۵/۵۱

عنوان کتاب در الامان* برگ ۳۴ - پ به اشتباه «کتاب تسبب الخیل» آمده است. ابن طاووس این تألیف را به راوی آن «محمد بن صالح (یعنی: بن النظاح) مولای جعفر بن

سلیمان» (یعنی: بن عبدالله بن عباس) (م ۲۵۲) منسوب می‌کند؛ مق:

Levi della Vida's edition (*Les "Livres des chevaux"*), Leiden, 1928, p. 1

= ص ۵ در تحقیق: احمد زکی با عنوان «انساب الخیل» قاهره ۱۳۸۴؛ بطور عمومی نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «ابن النطّاح»: مورد نقل شده در الامان [از: F. Omar]. دو مورد نقل شده در الامان (درباره اسماعیل) یکی بدنبال دیگری در انساب الخیل تحقیق زکی (ص ۱۲) آمده است.

۴۶۶. *** کتاب النشر و الطّی / ناشناخته (قرن ششم)

ذریعه ۱۵۹/۲۴ ش ۸۲۴

اقبال ۶۶۳ - ۶۷۱ / ۶۵۴ - ۴۵۹، ۶۷۹ - ۶۸۲ / ۶۶۴ - ۴۶۶

بیشتر این نقلها به توسط اقبال در بحار ۱۲۸/۳۷ - ۱۳۴، ۱۳۶ - ۱۳۷ آمده‌اند. عنوان کتاب در ذریعه به اشتباه «النشر و العلی» چاپ شده است. ابن طاووس می‌گوید: مؤلف آن سنی بوده و نیز اینکه وی نسخه کتاب خود را به رستم بن علی شاه مازندران، زمانی که از ری دیدار می‌کرد تقدیم کرد. این اشاره به نصره‌الدین شاه غازی رستم بن علی از تیره اصفهبدان خاندان باوند (حکومت از ۵۳۳ - ۵۵۸) می‌باشد. این نقلها مربوط به حدیث غدیر خم بوده و توضیحات ابن طاووس در بین نقلها پراکنده است. به مؤلف (در اقبال ۶۶۳/۴۵۴) با عنوان «مصنف کتاب الخالص (کذا در اقبال ۲؛ اقبال ۱: الخائض؛ ریاض: الخائض) المسمی بالنشر و الطّی» اشاره شده است. «کتاب الخالص المسمی بالنشر و الطّی» یکی از تألیفاتی است که حر عاملی مع الواسطه از آن نقل می‌کند (اثبات ۶۲/۱). این کتاب در ریاض (۶/۴۸، ۴۹) در فهرست تألیفات مجهول المؤلف امامی آمده است. آقا بزرگ (ذریعه ۱۳۶/۷ ش ۷۳۸) به کتاب الخالص جابر بن حیان اشاره می‌کند اما روشن است که این تألیف دیگری است.

۴۶۷. + کتاب الناسخ و المنسوخ / هبة الله بن سلامة بن نصر بن علی البغدادی (م ۴۱۰)

ذریعه ۱۳/۲۴ ش ۶۶

سعدالسعود، ۲۰، ۲۲۶-۲۲۷

درباره مؤلف نک: سزگین ۴۷/۱ - ۴۸. ابن طاووس می‌گوید این کتاب در نسخه او به «قصص القرآن» (نک: فهرست زیر عنوان) (الهیصم بن محمد) النیشابوری ضمیمه (مضاف) شده است. مورد نقل شده در باره این بحث است که آیا آیه ۲۳ سوره شوری (قل لا استلکم علیه اجرا الا المودة فی القربی) نسخ شده است یا نه؛ ابن طاووس به طرفداری از موضع شیعه می‌گوید که آیه مذکور نسخ نشده است.

298

نام مؤلف در سعد «نصر بن علی البغدادی» آمده اما این باید ناشی از سقط شدن اسم اول نام او باشد؛ زیرا نه تنها چنین تألیفی با این عنوان به جد هبة الله منسوب نیست بلکه مورد سعد در نسخه کتاب «الناسخ و المنسوخ» هبة الله در کتابخانه دانشگاه پرینستون New Series 521 (shelf number 252) آمده است. اما این را باید یادآور شد که نسخه‌های چاپی در این موارد دارای عبارات متفاوتی است (قاهره ۱۳۸۷ صص ۸۰ - ۸۱؛ تحقیق: زهیر الشاویش و محمد کنعان، بیروت ۱۴۰۴ صص ۱۵۵ - ۱۵۶) - همینطور نسخه کتابخانه دانشگاه پرینستون Garrett 138 (shelf number 899), fol 35a ظاهرأ دو تحریر از این تألیف در دست است.

۴۶۸. *** کتاب نثر اللثالی / علی بن فضل الله الحسنی الراوندی (زنده در ۵۸۹)

ذریعه ۲۴/۵۵ ش ۲۶۶

المجتنی ۳۹

این عنوان و نیز نام مؤلف در المجتنی آمده است. اطلاعات کاملتری توسط متعجب‌الدین (صص ۱۲۹ - ۱۳۰) بدست داده شده: در آنجا نام مؤلف «عزالدین علی بن ضیاء‌الدین ابی الرضا فضل الله بن علی الحسنی الراوندی» آمده و عنوان کتاب «نثر اللثالی لفخر المعالی» یاد شده؛ برای جزئیات بیشتر نک: الثقات صص ۱۹۸ - ۲۰۰.

متعجب‌الدین جزئیاتی درباره محتوای تألیف بدست نمی‌دهد. در برابر «الکتوری» می‌گوید این کتاب مشتمل بر حکم امام علی [ع] به ترتیب الفبا بوده است (الکتوری ص ۵۷۶، ش ۳۲۴۳)؛ نظر خوانساری نیز چنین است (روضات ۵/۳۶۰)؛

مق: ذریعه ۲۴/۵۳ ش ۲۶۲). اما مورد نقل شده در «المجتبی» حکمتی از امام علی [ع] نیست بلکه مشتمل بر دعایی است که عیسی [ع] به شخص مقروضی تعلیم داده است. آنچه احتمالاً رخ داده این که «نثر اللثالی» علی بن فضل الله در همان آغاز مفقود شده و بدین ترتیب امکان بازشناخت محتوای آن وجود نداشت. (ظاهراً به مورد نقل شده المجتبی توجهی صورت نگرفته است.) علمای بعدی این کتاب را با تألیفی دیگر با همین عنوان و مشتمل بر حکم امام علی [ع] خلط کرده اند. تألیف دوم در چند نسخه موجود و دوبار نیز به چاپ رسیده است. هویت مؤلف آن برای مجلسی نامعلوم بوده و او به مؤلف با عبارت «بعض علمائنا» اشاره می کند (بحار ۳۶/۷۸). دیگران براین باور بودند که مؤلف یا پدر علی بن فضل الله یعنی ابوالرضا فضل الله بن علی بن هبة الله الراوندی (زنده در ۵۴۶؛ نک: ابن عنبه؛ العمده ص ۱۵۲ = چ نجف ص ۱۸۵، الثقات صص ۲۱۷ - ۲۱۸) بوده یا ابوعلی الفضل بن الحسن بن الفضل الطبرسی (م ۵۴۸)؛ مق: کریمان ۱/۳۸۵ - ۳۸۶). این تردید در چاپ تهران ۱۳۷۷ از نثر اللثالی (که در یک مجلد با کتاب ابن الجعد و کتاب الطب از عبدالله بن بسطام و برادر او، انتشار یافته) منعکس شده است. در آنجا آمده است که مؤلف نثر اللثالی یا ابوالرضا الراوندی یا ابوعلی الطبرسی است؛ اما در چاپ پیشین این متن (تهران ۱۳۱۸) که براساس نسخه دیگری بوده مؤلف را صریحاً ابوعلی الطبرسی شناسانده است. این احتمالاً درست است زیرا آقائزرگ از نسخه ای از نثر اللثالی فضل الله الراوندی آگاه است که مشتمل بر کلمات حضرت محمد [ص] [نه: علی [ع]] می باشد (نک: ذریعه ۲۴/۵۴ ش ۲۶۵).

خلاصه اینکه به نظر می رسد که سه تألیف مختلف عنوان نثر اللثالی دارند؛ الف: کلمات رسول خدا [ص] از فضل الله راوندی (موجود)؛ ب: کلمات امام علی [ع] از ابوعلی طبرسی (موجود)؛ ج: تألیف مفقود از علی بن فضل الله الراوندی که تنها قطعه ای از آن در المجتبی باقی مانده است.

۴۶۹. * نوادر الحکمة / ابو جعفر محمد بن احمد بن یحیی بن عمران الاشعری القمی

(زندگی در اواخر قرن سوم)

ذریعه ۲۴/۳۴۶ ش ۱۸۵۷

فرج المهموم ۹۳-۹۴

نام مؤلف در فرج المهموم «محمد بن احمد بن عبدالله القمی» آمده است. کتاب «نوادر» (که گویا معروفترین تألیف او بوده) یکی از منابع ابن بابویه در «کتاب من لایحضره الفقیه» (تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران ۱۳۹۲-۱۳۹۴ ج ۱ ص ۳) بوده است. الفضل بن الحسن الطبرسی از این تألیف در «اعلام الوری» (صص ۲۵۹، ۲۷۴-۲۷۵، ۲۷۹-۲۸۰) نقل می‌کند؛ همینطور فرزند او الحسن بن فضل در مکارم الاخلاق (نجف ۱۳۹۱، صص ۵۷، ۲۲۹، ۲۳۴، ۲۴۶)؛ میرداماد در الرواشح (ص ۱۰۷) و هاشم البحرانی در «مدینه المعاجز» (ص ۲۷۰). علاوه بر آن، علامه مجلسی سه نقل از نوادر به توسط محتضر حلی آورده است (بحار ۲۵/۳۸۳، ۳۸۵؛ ۲۶/۶۵-۶۶). تنها اولین نقل از این سه مورد در چ نجف ۱۳۷۰ محتضر (ص ۱۰۷) آمده و در آنجا از «نوادر» به عنوان منبع یاد نشده است.

در مورد فرج المهموم، امام کاظم [ع] ثابت می‌کند که غرور حسن بن سهل در علم نجوم بی پایه است. بیشتر موارد نقل شده در منابع دیگر مربوط به فضائل ائمه است گرچه در مواردی نظیر آنچه که مکارم الاخلاق آمده مربوط به موضوعات دیگری است.

۴۷۰. کتاب النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م)
(۴۶۰)

ذریعه ۲۴/۴۰۳ ش ۲۱۴۱

الامان ۸۳/۹۵-۹۶

فتح الابواب ۱۷۷، ۲۴۱، ۲۷۱-۲۷۲

کشف المحجّة ۱۳۰

عنوان کتاب در الامان، فتح و کشف «النهایة» یاد شده است. بنابر آنچه در کشف آمده این دومین کتاب فقهی (بعد از الجمل و العقود طوسی) بوده که ابن طاووس درس گرفته

است. پس از اتمام بخش نخست آن، او از استاد خود ابن نما (م ۶۴۵) اجازه‌ای دریافت کرد. ابن طاووس می‌گوید اکنون آن مجلد با این اجازه در اختیار او قرار دارد. نیز نک: مدرسی ص ۶۴. مورد الامان = فتح الابواب ۲۷۱ - ۲۷۲: درباره قرعه (نک: طوسی، النهایه ص ۳۴۶). ابن طاووس در فتح ۱۷۷ به روایتی درباره استخاره اشاره می‌کند که در فتح ۲۴۱ نقل کرده است (النهایه ص ۱۴۲).

۴۷۱. * نهایة الطلب (یا: مطلب) و غایة السؤال (یا: سُئول) فی مناقب آل الرسول / ابراهیم بن علی بن محمد بن المبارک بن احمد بن بکروس البغدادی الدینوری الحنبلی (م ۶۱۰ یا ۶۱۱)

ذریعه ۲۴/۴۰۲ ش ۲۱۳۶

طرائف ۲۰۲/۵۲، ۳۰۲ - ۳۰۵/۸۵ - ۸۷، ۸۷/۴۶۸ - ۱۴۳ - ۱۴۴، ۱۵۸/۵۰۷

درباره مؤلف نک: ابوشامه صص ۸۷ - ۸۸؛ ابن کثیر ۱۳/۶۸؛ شذرات ۵/۳۹ - ۴۰. نام مؤلف در طرائف ۳۰۲/۸۵ «ابراهیم بن علی بن محمدالدینوری» (این نسبت در منابع سنی نیامده) یاد شده؛ در طرائف ۲۰۲/۵۲، ۴۶۸/۱۴۳ - ۱۴۴ و ۱۵۸/۵۰۷ از او تنها به عنوان یک «حنبلی» یاد شده است. به نظر می‌رسد که او تا زمان نصبش به عنوان «صاحب خیر» یا «شرطی» در «باب النوبی» بغداد (مق):

(زیر مورد *Le Strange, Baghdad during the Abbāsīd Caliphate*)

زندگی طبیعی داشته است؛ اما بعد از آن گرفتار خشنونت و قساوت قلب شد تا اینکه او را با چوب و چماق به قتل رساندند و جسدش را به دجله انداختند. در منابع شرح حال وی، کتابی به او نسبت داده نشده است.

روایت نقل شده در طرائف ۲۰۲/۵۲ بیان می‌کند که چگونه رسول خدا [ص] برای نجات امام حسین با قربانی کردن فرزند خود موافقت کرد. این روایت (از «کتاب شفاء الصدور» النقاش) در تاریخ بغداد (۲/۲۰۴) و مناقب ابن شهر آشوب (۳/۲۳۴ - ۲۳۵ و از آنجا: بحار ۲۲/۱۵۳) نقل شده است. طرائف ۳۰۲ - ۳۰۵/۸۵ - ۸۷

مشمول بر روایاتی در جهت خوب نشان دادن چهره ابوطالب است. در مورد طرائف ۱۴۴/۴۶۸ آمده است که عمر پیش از اسلام آوردن «نخّاس الحمیر» (دلال خرید و فروش الاغ) بوده است. ابن طاووس از این نقل برای مقایسه وضعیت نامناسب عمر با بنی‌هاشم (که آنها را ملوک جاهلیت و اسلام می‌خواند) استفاده می‌کند. در مورد طرائف ۱۵۸/۵۰۷، ابن عباس برخی از فضائل امام علی [ع] را برای معاویه بیان می‌کند.

ابن طاووس تنها مؤلفی نبوده که از این تألیف نقل کرده؛ در «الغری» (صص ۱۲۹ - ۱۳۰) قطعه‌ای نقل شده که دینوری در آن نشان می‌دهد که امام علی [ع] در نجف مدفون است (دینوری در این نقل به حادثه‌ای که در ۱۳ ذی‌حجه ۵۹۷ در وقت بازگشت او از زیارت مکه رخ داده اشاره می‌کند). مورد طرائف ۵۲/۲۰۲، در کشف الیقین علامه حلی (ایران ۱۲۹۸ صص ۶۹ - ۷۰ = نجف ۱۳۷۱ صص ۱۱۶) نیز آمده است.

به گفته آقابزرگ از نه‌ایة‌الطلب در «انساب النواصب» اثر فارسی علی بن داود الاسترآبادی (زنده در ۱۰۸۵) نقل شده است. اما به نظر می‌رسد که استرآبادی به توسط طرائف از «نه‌ایة‌الطلب» نقل کرده است (نک: مث: انساب النواصب، نسخه Br. Lib. ۸۳۸۱ Or. برگ ۳ - ر؛ عبارت «الخلیلی العامی» که اشاره به مؤلف است باید به «الحنبلی العامی» تصحیح شود). بنابراین «انساب النواصب» را به عنوان شاهی برای باقی ماندن کتاب نه‌ایة‌الطلب تا دوره صفوی نمی‌توان مورد اشاره کرد.

301

۴۷۲. + نه‌ایة‌العقول فی درایة‌الاصول / ابو‌عبدالله محمد بن عمر بن الحسین
فخرالدین الرازی (م.ح. ۶۰۶)
طرائف ۱۰۰/۳۴۹

درباره این تألیف نک: بروکلیمان ۱/۶۶۸، ذیل ۱/۹۲۲. ابن طاووس به «الرازی» با عنوان «صاحب نه‌ایة‌العقول» اشاره می‌کند. این بدین معناست که کتاب مزبور یکی از معروفترین تألیفات او بوده است.

۴۷۳. *+ نشوار المحاضرة و الخبر المذاكرة / ابوعلی المحسن بن علی بن محمد

التوخی (م ۳۸۴)

ذریعه ۲۴/۱۶۰ ش ۸۲۶

مهج الدعوات ۲۷۶

فرج المهموم ۱۵۴ - ۱۶۰، ۱۶۵ - ۱۷۱، ۱۷۶ - ۱۷۷، ۱۹۰ - ۱۹۲، ۱۹۵ -

۲۰۲، ۲۱۱ - ۲۱۲

در سراسر موارد نقل شده در فرج المهموم* به این کتاب با عنوان «اخبار المذاکره و نشوار المحاضرة» یا «اخبار المذاکره» اشاره شده است. در همه نسخه‌های مهج که ملاحظه شد عنوان آن «کتاب المذاکره» آمده است. مق: Sbath ص ۴۹ ش ۸۸۲؛ در آنجا عنوان «نشوار المحاضرة» یاد شده است. ابن طاووس این تالیف را به عنوان منبعی برای اطلاعات درباره زندگی منجمان حرفه‌ای و غیر حرفه‌ای (آماتور) استفاده می‌کند. همه نقلها در چاپ عبود الشالچی از نشوار (بیروت ۳ - ۱۳۹۱) موجود است. برخی از مواد در این چاپ مستقیماً از فرج المهموم (و منابع دیگر) اخذ شده است زیرا در نسخه‌های نشوار که در دسترس محقق بوده وجود نداشته است (نک: مقدمه اوج ۱ صص ۶ - ۱۰).

ابن طاووس در مهج به اخباری از جزء سوم کتاب که درباره آشوب دوره ششم است اشاره می‌کند. موارد نقل شده در فرج المهموم ۱۵۴ - ۱۵۷ از جزء یازدهم کتاب اخذ شده و درباره تخصص ابوعلی الجبائی در دانش نجوم می‌باشد (فرج المهموم ۱۵۴ - ۱۵۵ = نشوار ۱۹۶/۷ - ۱۹۷؛ فرج المهموم ۱۵۵ = نشوار ۱۹۸/۷؛ فرج المهموم ۱۵۵ - ۱۵۶ = نشوار ۱۹۹/۷؛ فرج المهموم ۱۵۶ = نشوار ۳۳۲/۲؛ فرج المهموم ۱۵۶ - ۱۵۷ = نشوار ۳۳۱/۲)؛ موارد نقل شده در فرج المهموم ۱۵۷ - ۱۶۰ درباره ابومعشر است (فرج المهموم ۱۵۷ = نشوار ۶۶/۴ - ۶۷؛ فرج المهموم ۱۵۸ - ۱۵۹ = نشوار ۵۶/۸ - ۵۷؛ فرج المهموم ۱۵۹ - ۱۶۰ = نشوار ۳۲۷/۲ - ۳۲۸)؛ فرج المهموم ۱۶۵ - ۱۶۹ = نشوار ۲۰۰/۷ - ۲۰۶؛ فرج المهموم ۱۶۹ - ۱۷۱ = نشوار ۷۵/۴ - ۷۸؛ فرج المهموم ۱۷۶ - ۱۷۷ = نشوار

۲۰۷/۷ - ۲۰۸؛ فرج المهموم ۱۹۰ - ۱۹۲ = نشوار ۲۱۲/۷ - ۲۱۵؛ فرج المهموم
 ۱۹۵ - ۱۹۸ = نشوار ۱۹۱/۴ - ۱۹۴؛ فرج المهموم ۱۹۸ - ۲۰۱ = نشوار ۱۱۹/۴ -
 ۱۲۲؛ فرج المهموم ۲۰۱ - ۲۰۲ = نشوار ۲۰۹/۷ - ۲۱۱. مورد نقل شده در نشوار
 ۲۱۶/۷ - ۲۱۷ از فرج المهموم ۲۱۱ - ۲۱۲، در واقع از ابن طاووس به توسط تاریخ
 بغداد نقل شده است.

۴۷۴. * کتاب النبوة / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۲۴/۴۰ ش ۲۰۰

اقبال ۹۸ - ۹۹/۶۲۳

فرج المهموم ۲۸ - ۲۹، ۲۰۹

ابن طاووس مورد نقل شده در فرج المهموم ص ۲۰۹ را به کتابی با عنوان «دلائل النبوة»
 از ابن بابویه منسوب می‌کند اما چنین عنوانی در ذریعه نیامده و تألیف مورد نظر می‌تواند
 «کتاب النبوة» باشد. بنابر گفته آقابزرگ (ذریعه ۲۴) ابن طاووس در «الدر النظیم» خود
 نیز از «کتاب النبوة» نقل کرده است؛ اما نسبت «در» به ابن طاووس خطاست. در واقع این
 کتاب را جمال‌الدین یوسف بن حاتم الشامی شاگرد ابن طاووس تألیف کرده است (نک:
 بحار ۱/۲۱؛ ذریعه ۸/۸۶ ش ۳۰۸).

در روایتی که در اقبال نقل شده (از آخر جزء چهارم) آمده است که نطفه رسول
 خدا [ص] در شب نوزده جمادی‌الثانی منعقد شد. مورد فرج المهموم ۲۸ - ۲۹ مربوط به
 علائم نجومی است که پیش از تولد حضرت عیسی [ع] ظاهر شده است و مورد
 فرج المهموم ۲۰۹، بیان می‌کند که چگونه بخت النَّصْر به منجمین خود دستور داد تا
 خواب وی را تفسیر کنند. درباره نقلهای بیشتر از «کتاب النبوة» نک: ابن شهر آشوب،
 مناقب ۱/۱۷؛ صراط ۲/۲۵۶.

۴۷۵. *** - [کتاب النجوم] / ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان الکراجکی (م ۴۴۹)

ذریعه ۲۴/۷۸ ش ۳۹۹

فرج المهموم ۱۲۴

این روشن است که کراچکی کتابهایی در دانش نجوم تألیف کرده است: ابن طاووس در فرج المهموم ص ۱۲۴ به دو کتاب او در این باره اشاره کرده درباره آنها می‌گوید که کوششی است در اثبات اینکه ستارگان می‌توانند حوادث آینده را نشان دهند. از عبارت ابن طاووس چنین بدست می‌آید که او محتوای این دو تألیف را توصیف می‌کند نه عناوین آنها را. آقا بزرگ در ذریعه به یکی از این تألیفات با عنوان «کتاب النجوم» اشاره می‌کند اما شاهی در تأیید آن نام ارائه نمی‌دهد.

۴۷۶. ***- کتاب فی النجوم و فی صحة انها دلالة علی الحادثات / ابوالفتح محمد بن

علی بن عثمان الکراچکی (م ۴۴۹)

ذریعه ۷۸/۲۴ ش ۳۹۹

فرج المهموم ۱۲۴

نک: مورد بالا.

۴۷۷. + النکت فی اعجاز القرآن / ابوالحسن علی بن عیسی بن علی نحوی الرماني

الوراق (م ۳۸۴)

ذریعه ۳۰۷/۲۴ ش ۱۶۰۳

سعدالسعود ۲۱، ۲۴۲-۲۴۳

درباره مؤلف نک: سزگین ۱۱۲/۸-۱۱۴؛ ۱۱۱/۹-۱۱۳. این تألیف با عنوان کتاب

«اعجاز القرآن» نیز معروف است (سزگین ۱۱۳/۸ ش ۲). ابن طاووس از سه نسخه

مختلف این کتاب را که در اختیار داشته یاد می‌کند. این کتاب توسط عبدالعلیم (دهلی

۱۹۳۴) و محمد خلف الله و محمد زغلول سلام در «ثلاث رسائل فی اعجاز القرآن»

(قاهره ۱۳۸۷ صص ۷۵-۱۱۳) به چاپ رسیده است. سعد ۲۴۲ (نسخه اول برگ ۲ -

ر) در «اعجاز» = نکت (تحقیق: خلف الله و سلام) ص ۷۶؛ سعد ۲۴۲-۲۴۳ (نسخه

دوم برگ ۸) در «تشبیهات» = نکت صص ۸۱-۸۲؛ سعد ۲۴۳ (نسخه سوم برگ

۱۴- پ) (در «استعاره» = نکت صص ۸۶-۸۷.

۴۷۸. ⁺ النکت فی علم النجوم / ابویوسف یعقوب بن اسحاق الکندی (م. ح. ۲۵۲)

ذریعه ۲۴/۷۸ ش ۴۰۱

فرج المهموم* برگ ۸۶- ر / [ند فرج المهموم ۱۲۸]

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲، مقاله «الکندی»: [از: J. Jolivet and R. Rashed] و نیز نک: DSB, XV, pp. 261-267. مقاله «الکندی» از همان مؤلفان. همانطور که در ذریعه (۱/۳۷۷ ش ۱۹۶۱) آمده نام مؤلف در فرج المهموم به اشتباه «اسحاق بن یعقوب» آمده است. ابن طاووس از عالمی نقل می کند که کندی شیعه بوده است (نقل شده در ذریعه ۷/۱۲ ش ۴۶). عبارت نقل شده در فرج المهموم* چنین است: وصل الینا من تصانیفه رسالة فی علم الاخلاق و النکت فی علم النجوم و رسالته فی خمس (کذا فی الاصل) (کلمة «اجزاء» را احتمالاً باید بر آن افزود). ظاهراً این عبارت به دو تألیف مختلف اشاره می کند؛ همین عبارت در فرج المهموم ص ۱۲۸ چنین است: وصل الینا من تصانیفه رسالته فی علم النجوم خمسة اجزاء. احتمالاً این رساله همان «نکت» فرج المهموم* می باشد. رساله ای با عنوان «رساله فی الاخلاق» در میان تألیفات کندی در ابن ندیم، ابن القفطی و ابن ابی اُصیبعه یاد شده است (مق: R. J. McCarthy: التصانیف المنسوبة الی فیلسوف العرب، بغداد ۱۳۸۲ صص ۳۲ ش ۱۷۳، ص ۸۸ ش ۱۷۴، ص ۹۸ ش ۱۶۵، ص ۱۰۸ ش ۱۹۸). احتمالاً این رساله غیر از «رساله فی الحيلة لدفع الاحزان» می باشد.

ed. H. Ritter and R. Walzer, "Uno scritto morale inedito di al-Kindī," *Atti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie della Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, Serie VI*, vol. 8, Rome, 1938;

و نیز تحقیق: عبدالرحمن البدوی در «الرسائل الفلسفية» بنّ غازی ۱۹۷۳ صص ۶-۳۲؛ مق:

R. Roman Guerrero and E. Tornero Poveda, *Obras filosóficas de al-Kindī*, Madrid, 1986, pp. 154-155.

همراه با آن ترجمه اسپانیولی «رساله فی الحیلة» (صص ۱۵۶ - ۱۷۱).
 ظاهراً عنوان «نکت فی علم النجوم» در جای دیگری ثبت نشده است؛ در اینجا
 شاید اشاره به «احکام النجوم» (مق: سزگین ۱۳۳/۷ ش ۲ که از ترجمه لاتین تحت
 عنوان «De iudiciis astrorum» یاد کرده؛ به حدس سزگین آن می‌تواند ترجمه «کتاب
 احکام النجوم» باشد.) یا «رساله فی النجوم» (موجود؛ مق: سزگین ۱۵۴/۶ ش ۶)
 می‌باشد.

۴۷۹. *+ کتاب نقوش الخواتیم / ابوعثمان عمرو بن بحر الجاحظ (م محرم ۲۵۵).

طرائف ۱۶۶/۵۳۲

نام مؤلف در طرائف ۲ و حاشیه طرائف * برگ ۱۴۷ - پ «الحافظ» یاد شده؛ نام
 درست وی در طرائف ۱ / طرائف * برگ ۱۴۷ - پ / طرائف ** برگ ۱۸۹ - ر
 آمده است. این عنوان نه در Pellat, "Nouvelle essai", آمده و نه در تحریر کاملتر عربی
 مقاله "Essai" از Pellat از علی ابو ملحم (کشاف آثار الجاحظ، بیروت ۱۹۸۷ صص
 ۳۷ - ۱۰۹ [جلد شده با الرسائل الجاحظ: الرسائل الکلامية]). ابن طاووس این مورد را
 به این جهت نقل می‌کند که برخلاف عمل برخی از مسلمانان، سنت درست که انبیاء نیز
 از آن پیروی می‌کردند نهادن خاتم در دست راست است؛ به همین عبارت در مناقب ابن
 شهر آشوب ۳/۸۸ اشاره شده است.

۴۸۰. ***؟ کتاب النور و البرهان / ابوالقاسم (یا: ابوهاشم) بن الصبّاغ

طرائف ۴۱۰ - ۴۱۱ / [ند ۱۲۴]

نام مؤلف در طرائف ** (برگ ۱۴۲ - ر) «ابن الصبّاغ» آمده است. ابن طاووس دو
 عبارت به ترتیب از ابوابی تحت عنوان «ما انزل الله تعالی علی نبیه» و «هجرة النبى [ص] الى
 المدينة» نقل می‌کند. اولین مورد به روایت محمد بن اسحاق و مورد دوم به روایت امام
 علی زین العابدین [ع] به نقل از «سعید بن المسیب» می‌باشد. موارد نقل شده در بیان برخی
 از حوادث هجرت است و تصویری نامطلوب از نقش ابوبکر در آن جریان عرضه

می‌کند. مؤلف و تألیف هر دو ناشناخته‌اند.

۴۸۱. ** کتاب نورالهدی و المنجی من الردی / الحسن بن ابی طاهر احمد بن محمد بن الحسین الجوابی (یا: الجوانی) (زندگی در قرن چهارم؟)

ذریعه ۲۴/۳۸۷ ش ۲۰۷۹

التحصین ۵۳۵ - ۵۹۰، ۵۹۵ - ۶۵۵

درباره مؤلف نک: ریاض ۱/ ۱۵۵ - ۱۵۶. درباره اینکه «کتاب نورالهدی» - که درباره فضائل امام علی [ع] بوده - بدست ما رسیده باشد آگاهی نداریم؛ اما بیشتر آن (یا تمام آن) به توسط ابن طاووس در التحصین گنجانیده شده است (نک: ← ابن طاووس، التحصین). نسخه ابن طاووس (در حواشی؟) دارای مطالبی به خط ابو عبدالله محمد بن محمد بن هارون الحلّی معروف به ابن الکامل (یا: ابن کثال) (م ۱۱ ذی حجه ۵۹۷؛ مق: آقابزرگ، الثقات صص ۲۸۶ - ۲۸۸) بوده است.

۴۸۲. ** نسخه / ناشناخته (قرن سوم)

اقبال ۶۱۲ - ۶۳۱/۴۰۱ - ۴۲۰

بنابه گفته ابن طاووس، این تألیف در سال ۲۷۰ کتابت شده بود. مورد نقل شده مشتمل بر یک دعای طولانی است که باید در شب عرفه در ایام حج خوانده شود.

۴۸۳. ** نسخه عتیقه / ناشناخته (قرن پنجم؟)

اقبال ۲۵۱ - ۲۵۲/۱۹ - ۲۰، ۲۸۵/۴۶ - ۴۷، ۴۷۵/۲۵۹،

ابن طاووس می‌گوید نسخه به خط شریف رضی (م ۴۰۶) بوده است. ابن طاووس سه دعا برای ماه رمضان از آن نقل می‌کند.

۴۸۴. *** نسخه عتیقه / ناشناخته (قرن پنجم؟)

(اقبال ۲۵۱/۱۸ - ۱۹)

مهج الدعوات ۲۶۵ - ۲۷۱

اولین راوی در مهج «الشریف ابوالحسن محمد بن محمد بن المحسن بن یحیی بن الرضا» است که در روز ۲۵ ذی حجة ۴۰۴ در مشهد مقابر قریش (در کاظمیه) روایت کرده است. مورد نقل شده مشتمل بر دعایی است بر ضد متوکل که امام هادی [ع] خوانده است؛ سه روز بعد خلیفه (در سال ۲۴۷) کشته شد. روشن نیست این عنوان همان «نسخة عتیقة من کتب اصول الشیعه» است که از آن دعایی برای آغاز رمضان در اقبال نقل شده است یا نه.

۴۸۵. * کتاب التَّنْف / ابو عبدالله السَّلَامی (زندگی در ۳۵۰؟)

طرائف ۱۶۶/۵۳۲

در مورد عنوان و نیز مؤلف آنگونه که ابن طاووس یاد کرده اشکالاتی وجود دارد؛ این عنوان در مناقب ابن شهر آشوب آمده است (نک: مه: ۸۷/۳ و از آنجا بحار ۶۲/۴۲ - ۶۳ همان قطعه‌ای که در طرائف آمده به علاوه چند جمله بیشتر را نقل می‌کند). در نسخه‌های طرائف که ملاحظه شد عنوان کتاب به صورتهای متفاوتی آمده که ظاهراً همه آنها تصحیف شده می‌باشد: طرائف * برگ ۱۴۷ - پ: کتاب السلف، طرائف ۱ / طرائف ۲: کتاب السیف؛ طرائف * * برگ ۱۸۹ - ر: کتاب المنیف. (این عنوان در طرائف فارسی نیامده است.)

نام «ابو عبدالله السَّلَامی» در مناقب ابن شهر آشوب و طرائف آمده است. چنین نامی در جای دیگری ثبت نشده و مؤلف را تقریباً بطور حتمی باید با ابوعلی الحسین بن احمد السَّلَامی (سَلَامی) یکی دانست؛ درباره او نک: سزگین ۳۵۲/۱، Rosenthal, *Historiography*, p. 132, with n. 7 چیزی که این فرض را تأیید می‌کند این واقعیت است که یکی از تألیفات سَلَامی غالباً «تنف الطرف» یاد شده است. یاقوت در الادباء (۱۶/۳ - ۱۸) و البلدان (۴/۱۵۴) و ثعالبی در «ثمار القلوب» (قاهره ۱۳۲۶ ص ۴۸۷) = تحقیق: محمد ابو الفضل ابراهیم، قاهره ۱۳۸۴ ص ۶۰۹؛ نیز نک: Rosenthal) از آن استفاده کرده‌اند. موارد نقل شده در این منابع از متنی که ابن شهر آشوب و ابن طاووس

نقل کرده‌اند متفاوت است. ثعالبی در ثمارالقلوب و یتیمه الدهر (دمشق ۱۹۰۴، ۴/۲۹ = قاهره ۷ - ۱۳۷۵، ۴/۹۵) عنوان کتاب را «تف الظرف» یاد می‌کند.

مؤلفان شیعی که کنیه ابوعلی را ابو عبدالله یاد می‌کنند تنها کسانی نیستند که کنیه شناخته شده او را نیاورده‌اند: سخاوی او را ابوالحسین می‌شناساند (نک: Rosenthal, p. 321). این شاید نشان آن باشد که نسبتاً در دوره‌ای متقدم هویت مؤلف «کتاب التف» دیگر چندان یقینی نبوده است. این فرض را قول سمعانی (م ۵۶۲) تأیید می‌کند که از کتابی با عنوان «کتاب التف و الظرف» آگاه است و به نظر او آنرا شاعری با نام محمد بن عبدالله السلامی (م ۳۹۳) تألیف کرده است؛ اما در حقیقت باید همان کتابی باشد که ابن طاووس از آن نقل کرده است. عنوان به همین صورت در چ ۱۴۰۸ بیروت انساب با تحقیق: عبدالله عمر البارودی ۳/۳۵۰ آمده است. عنوان کتاب در چاپ فاکسمیلی (تحقیق: D. S. Margoliouth, Leiden, 1912, fol 320a-b) و در چاپ حیدرآباد (۳۲۵/۷) بصورت تصحیف شده «کتاب النیف [کذا فی الاصل] و الظرف» آمده است (تعجب نیست که محقق چاپ حیدرآباد نتوانسته آنرا پیدا کند؛ م: ۳۲۵/۷ ش ۴). در مورد طرائف آمده است که پیامبر [ص] و چهار خلیفه نخست، خاتم خود را در دست راست خود می‌کردند اما معاویه آنرا در دست چپ نهاده و پس از آن همین مرسوم شد.

۴۸۶. کتاب نزهة الکرام و بستان العوام / جمال‌الدین المرتضی محمد بن الحسین الرازی ابن الداعی (زندگی در اوائل قرن هفتم)
ذریعه ۱۲۳/۲۴ ش ۶۲۴
فرج‌المهموم ۱۰۷ - ۱۱۰

درباره مؤلف (که بیشتر به دلیل کتاب «تبصرة العوام» شهرت دارد) نک: بروکلمان، ذیل ۷۱۱/۱، ۷۵۷. ابن طاووس می‌گوید که کتاب نزهة الکرام در اصل به فارسی (عجمیة) نوشته شده و او آنرا را برای ترجمه به کسی واگذار کرده است. متن اصلی (ظاهراً نه ترجمه عربی) باقی مانده است. قطعه نقل شده در فرج‌المهموم که بحثی میان امام

کاظم [ع] و هارون الرشید درباره مسأله‌ای در علم نجوم است در چاپ فارسی محمد شیروانی (بی جا) [تهران]، ۳-۱۴۰۲، ج ۲ صص ۷۷۱-۷۷۴ آمده است. و نیز در بحار ۴۸/۱۴۵-۱۴۷ و بخشی از آن در بحار ۵۸/۲۵۲-۲۵۳ و مستدرک ۱۳/۱۰۲-۱۰۴ نقل شده است.

۴۸۷. *+ نزهة عیون المشتاقین / ابوالغنائم عبدالله بن الحسن بن محمد الزیدی النشابة (م ۴۳۸)

ذریعه ۲۴/۱۲۰ ش ۶۱۵

بحار ۸۶/۲۰۸ = مستدرک ۵/۱۲۷ [ند فلاح]

به عنوان کتاب و نام مؤلف در ریاض (۳/۲۰۶) و ذریعه توسط جزء اول فلاح اشاره شده است. افندی می‌گوید درباره مؤلف چیزی نمی‌داند؛ ابن عساکر تاریخ (۹/۱۳۷) - (۱۳۸) و صفدی (۱۷/۱۲۹) عنوان را «نزهة عیون المشتاقین الی وصف السادة الغر المیامین» یاد کرده و یاد آور می‌شوند که این تألیف که بیش از ده جلد بوده در باره علم انساب بوده است. ابن عساکر (و به تبع او صفدی) می‌گوید: تألیفات مؤلف تمايلات معتزلی - شیعی او را نشان می‌دهد. در مورد نقل شده «حسین بن زید بن علی» خواندن هر نوع دعایی را که انسان بخواهد بعد از نمازهای واجب بخواند جایز می‌داند.

۴۸۸. *+ کتاب نزول القرآن فی شأن امیرالمؤمنین / ابوبکر محمد بن مؤمن الشیرازی النیسابوری (زندگی در قرن ششم)

ذریعه ۴/۳۱۳ ش ۱۳۲۸؛ ۲۴/۱۰۶ ش ۵۵۸

طرائف ۸۰/۲۰، ۹۳-۹۷/۲۳-۲۴، ۱۳۸، ۴۲۹-۴۳۰/۳۳ [ند ۳۳]، ۱۲۹/۴۳۰-

۱۳۰

الیقین ۱۵۱-۱۵۲/۴۱۰-۴۱۳

درباره مؤلف نک: عبدالجلیل رازی، کتاب النقض، تحقیق: جلال‌الدین حسینی الارموی، تهران ۱۹۵۲، ص ۲۱۲؛ منتجب‌الدین ص ۱۶۵ ش ۳۹۳؛ معالم ص ۱۱۸ ش ۷۸۴؛

الثقات ص ۲۹۱. «ابن مؤمن» که حسکانی در «شواهد التنزیل» بلاواسطه از او نقل می‌کند، احتمالاً شخص دیگری است (مق: طباطبائی، اهل‌البیت، ۲/۵، ۱۴۱۰، صص ۱۲۱ - ۱۲۲). عبدالجلیل رازی و منتجب‌الدین مؤلف را امامی می‌دانند. برخلاف آنها، ابن شهرآشوب که از شیرازی روایت کرده، در معالم به او با عنوان فردی «کرامی» مذهب اشاره کرده و تألیف او را در میان منابع سنی مناقب (۱/۱۲) یاد می‌کند. ابن طاووس اظهار می‌دارد که شیرازی به یکی از مذاهب اربعه سنی تعلق داشته؛ یوسف بحرانی که عبارتی از «نزول» را به توسط طرائف (نک: طرائف ۴۲۹ - ۱۲۹/۴۳۰ - ۱۳۰) نقل می‌کند، شیرازی را یک عالم سنی می‌داند (من علماء السنة) (نک: کشکول ۱۷۲/۱ - ۱۷۴). شیخ حر متوجه برخی از اختلاف نظرها شده (امل ۲/۲۹۶) و پیشنهاد می‌کند که مؤلفی که از او در طرائف نقل شده غیر از کسی است که منتجب‌الدین و ابن شهرآشوب از آن نقل کرده‌اند. وی در اثبات (۱/۶۸) این نظر را مطرح نکرده و بجای آن می‌گوید که شیرازی امامی مذهب بوده که در کتاب خود تنها روایات اهل سنت را آورده است.

در طرائف از تألیف شیرازی با عنوان «کتاب» یاد شده اما در یقین با عنوان «تفسیر» آمده است. ابن شهرآشوب در مناقب و منتجب‌الدین عنوان کامل کتاب را: «کتاب نزول القرآن فی شأن امیرالمؤمنین» (ابن شهرآشوب همچنین به این کتاب با عنوان «ما نزل من القرآن فی علی» یا «کتاب الشیرازی» اشاره کرده) آورده‌اند. در طرائف و یقین آمده است که این تألیف بر مبنای دوازده کتاب تفسیر بوده است. این تفاسیر (بنا به آنچه در طرائف ۱۲۹/۴۲۹ و حلی، نهج ص ۳۳۰ آمده) عبارتند از: تفسیر ابویوسف یعقوب بن سفیان، ابن جریر، مقاتل بن سلیمان، وکیع بن الجراح، یوسف بن موسی القطان، قتاده، ابو عبید القاسم بن سلام، علی بن الحرب الطائمی، الشدّی، مجاهد، مقاتل بن حیان و ابن ابی صالح. همه موارد نقل شده در طرائف و یقین درباره امام علی [ع] است. برای نقلهای بیشتر نک: ابن شهرآشوب مناقب ج ۱ صص ۱۲، ۲۹۳، ۳۰۱، ۳۰۳، ۳۱۹، ۳۲۴، ۳۴۱، ۳۴۸، ۳۹۸، ج ۲ صص ۳ - ۴، ۱۴۱ - ۱۴۴، ۱۷۱، ۱۷۳، ۲۰۵، ۲۰۹، ۲۵۵، ۲۶۷، ۲۷۹، ۳۰۲، ۳۱۴، ج ۳ صص ۲۴، ۹۲ -

۹۳، ۱۰۱، ۱۰۴-۱۰۵، ۱۲۰، ۱۴۷، ۱۷۰، ۱۸۶.

۴۸۹. - کتاب القرائات و الدول و الملل / محمد بن عبدالله بن عمر بن البازيار القمي (زندگی در نیمه دوم قرن سوم)

ذریعه ۱۷/۶۶ ش ۳۵۴

فرج المهموم ۱۲۸

بنا به گفته ابن طاووس، ابن بازيار شيعه بوده است. کتاب القرائات که با نام «کتاب فی جُمَل من دلالات الاشخاص العالیة عن الاحداث الکائنة فی عالم الکون و الفساد» نیز شهرت دارد، بعضاً به ابومعشر (م ۲۷۲) استاد ابن بازيار نسبت داده می شود؛ نک: بروکلیمان ذیل ۱/۳۹۴؛ سزگین ۷/۱۴۶ ش ۱۵ ص ۱۵۴ ش ۱. در حالی که آقا بزرگ بر این باور است که ابن طاووس به یک تألیف اشاره کرده، فرض سزگین (۷/۱۵۴ ش ۱، ۲) این است که کتاب القرائات و «الدول و الملل» اشاره به دو تألیف متفاوت هستند. ظاهراً شواهد عقیده آقابزرگ را تأیید می کند: همانطور که پیش از این گفته شد کتاب القرائات در بعضی از نسخ به ابومعشر منسوب است؛ عنوان یکی از نسخه ها: کتاب الملل و الدول فی الاحکام و ما تدل علیه الاشخاص العُلویة (سزگین ۷/۱۴۶ ش ۱۵) می باشد. اگر «الدول و الملل» عنوان دیگر کتاب القرائات باشد، در این صورت عبارت «والدول» در عنوان را، باید به «اوالدول» تغییر داد.

۴۹۰. + کتاب القرائات و الکسوفات / ابو عبدالله محمد بن جابر بن سنان البتانی (م

(۳۱۷

فرج المهموم ۲۰۷

درباره مؤلف نک: سزگین ۶/۱۸۲-۱۸۷؛ ۷/۱۵۸-۱۶۰؛ DSB، ۱/۵۰۷-۵۱۶ مقاله «بتانی» [از: W. Hartner]. نسبت مؤلف در فرج المهموم به اشتباه «التیانی» آمده است (مق: ← رساله [البتانی]). این تألیف همچنين با عنوان «کتاب فی دلائل القرائات و الکسوفات» (سزگین ۷/۱۵۹ ش ۱) معروف است؛ بنا به گفته Matar (ص ۴۱۵) نسخه

منحصر به فرد آنکارا از این تألیف (Saib 199/2؛ نک: سزگین ۱۵۹/۷ ش ۱) توسط T.Suzuki در دانشگاه توکیو در دست تحقیق است.

۴۹۱. *** کتاب قصص الانبياء / محمد بن خالد بن عبدالرحمن البرقي (زندگی در اواسط قرن سوم)

ذریعه ۱۷/۱۰۴ ش ۵۷۲

فرج المهموم ۱۴۳ - ۱۴۴

این عنوان در منابع شرح حال (امامی) از برقی نیامده است. ابن ندیم (۲۷۷) و نجاشی (۷۷ ش ۱۸۲) از کتابی با عنوان «(احکام) الانبياء والرسول» از فرزند محمد یعنی: احمد بن محمد البرقی (م ۲۷۴ یا ۲۸۰) از کتب مفقوده کتاب المحاسن، یاد می‌کنند. اما از آنجا که در این باره [در نسبت کتاب المحاسن به پدر یا پسر] تردید وجود دارد (مق: دائرةالمعارف ج ۲، متمم مقاله «البرقی» [از: Ch. Pellat]) می‌توان حدس زد که کتاب قصص الانبياء عنوان جانشین عنوانی است که ابن ندیم و نجاشی از آن یاد کرده‌اند؛ اما مشکل این حدس این است که ابن طاووس در جای دیگری در هنگام نقل از کتاب المحاسن آنرا با همین عنوان «کتاب المحاسن» یاد می‌کند [نه با عنوان کتابی از کتابهای که در المحاسن بوده است]. تألیفی که ابن طاووس یاد کرده می‌تواند «قصص الانبياء» احمد بن خالد که ابن خیر (ص ۲۹۱) بدان اشاره کرده باشد. اگر چنین باشد باید فرض کرد که «احمد بن خالد» بجای احمد بن محمد بن خالد البرقی آمده و همانند محاسن، درباره اینکه پدر یا پسر «قصص الانبياء» را نوشته تردید وجود داشته است. مورد نقل شده مربوط به زنی عالم به نجوم از «البلقاء» است که نتوانست یوشع را از فتح منطقه بازدارد؛ او در نهایت دین وی را پذیرفت.

۴۹۲. کتاب قصص الانبياء / قطب‌الدین سعید بن هبة الله الراوندي (م ۵۷۳)

ذریعه ۱۷/۱۰۴ ش ۵۶۹؛ ص ۱۰۵ ش ۵۷۴

فلاح ۱۷۸/۱۹۵ - ۱۷۹

مهج الدعوات ۳۰۷، ۳۱۲

فرج المهموم ۲۵-۲۷، ۱۱۸-۱۱۹

سعد السعود ۱۲، ۱۲۳-۱۲۶

علامه مجلسی (ظاهراً بر مبنای نسخه‌ای که از نسخه چاپی متفاوت بوده) می‌گوید که ابن طاووس کتاب قصص الانبیاء را در فلاح و فرج المهموم به «ابوالرضا فضل‌الله بن علی الراوندی» (که با ابوعلی فرزندی شیخ طوسی درس خوانده) (بحار ۱/۱۲) منسوب می‌کند. افندی با نقل عبارت علامه مجلسی، تقریباً مطمئن است که تألیف نقل شده توسط ابن طاووس از آن قطب‌الدین راوندی می‌باشد (ریاض ۲/۴۲۸ - ۴۲۹). او متمایل به رد این نظریه است که دو تألیف با عنوان قصص الانبیاء وجود دارد که یکی از قطب‌الدین و دیگری از ابوالرضا باشد؛ اما آقا بزرگ این نظریه را در ذریعه ۱۷/۱۰۴ تأیید می‌کند گرچه در ذریعه (۱۷/۱۰۵) در این باره یقین کمتری دارد (والله اعلم).

نظریه افندی می‌تواند درست باشد زیرا همه عبارات نقل شده توسط ابن طاووس در متن قطب‌الدین (تحقیق: غلامرضا عرفانیان الیزدی، مشهد ۱۴۰۹) آمده است: مورد فلاح = مهج الدعوات ۳۰۷ = راوندی، قصص ۱۲۸ (یوسف [ع]) (عرفانیان به اشتباه و برخلاف مجلسی مدعی است که هیچ نقلی از قصص در جزء اول فلاح نیامده است؛ نک: مقدمه او بر چاپ قصص صص ۱۰-۱۱)؛ مهج الدعوات ص ۳۱۲ = قصص ۲۷۶ (عیسی [ع])؛ فرج المهموم ۲۵-۲۷ [نقل به معنی از] قصص صص ۱۰۳-۱۰۴ (ابراهیم [ع])؛ فرج المهموم ۱۱۸-۱۱۹ = قصص ۲۷۱ (عیسی [ع])؛ سعد ۱۲۳-۱۲۶ (برگ ۲۵-پ) = قصص ۷۳-۷۶ (ادریس [ع]).

۴۹۳. + قصص القرآن باسباب نزول آیات القرآن / ابوالحسن الهیصم بن محمد بن عبدالعزیز النیشابوری (زندگی در اوائل قرن پنجم)

سعد السعود ۱۹-۲۰، ۲۲۵-۲۲۶

درباره مؤلف (که کرامی مذهب بوده) و تألیف او نک:

در سعد (۱۹) نام او «الهیضم» آمده؛ در سعد (۲۲۵) به اشتباه «القیصم بن محمد القیصم النیسابوری» یاد شده است (صورت درست آن در نقل این عبارت در بحار ۳۲۴/۵ وجود دارد). مق: البغدادی ← کتاب الناسخ و المنسوخ. مورد سعد با عنوان «فی ذکر الملکین الحافظین» مشتمل بر ایراد آیه‌های ۱۱ رعد، ۱۷ و ۱۸ ق و ۱۰ انفطار می‌باشد؛ اما در نسخه پرنستون ([Garrett 4391 [shelf number 49]) این تألیف فاقد این مورد است و علت آن می‌تواند این باشد که نسخه مزبور تنها بخش اول کتاب قصص است (واقعیتی که Mach آنرا متوجه نشده است). ترجمه فارسی (کامل؟) این تألیف که مربوط به دوره ایلخانان می‌باشد در دو نسخه باقی مانده است (نک: van Ess, pp. 70-71 و ارجاعاتی که در آنجا آمده است). نیز نک: بروکلیمان ذیل ۵۹۲/۱ - ۵۹۳ در آنجا اشاره‌ای به ترجمه فارسی زیر عنوان «قصص الانبیاء» آمده است.

۴۹۴. * قرب الاسناد / ابوالعباس عبدالله بن جعفر بن الحسین الحمیری القمی (زنده در ۲۹۷)

ذریعه ۱۷/۶۷ ش ۳۶۲

جمال الاسبوع ۱۷۱

المضایقة ۳۱/۳۳۸ - ۳۳۹

- درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۶۵. آخرین تاریخی که درباره وی در دست داریم سال ۲۹۷ است زمانی که گفته شده او به کوفه آمده است (نک: رساله ابی غالب الزراری، نقل شده در بحرانی، کشکول ۱/۱۸۹). ابن طاووس از نسخه‌ای که در ربیع الاول ۴۲۹ کتابت شده بود استفاده کرده است.

برخی از علما از جمله ابن ادریس در «سرائر» و ابن طاووس در «جمال الاسبوع» و «المضایقة»، این تألیف را به فرزند حمیری محمد نسبت می‌دهند کسی که کتاب را در صفر ۳۰۴ روایت کرده است. دیگران (از قبیل مجلسی در بحار) هیچ مشکلی در نسبت دادن کتاب به پدر ندارند.

- این یکی از چند تألیف متقدم شیعی با این عنوان است؛ اصطلاح قرب الاسناد به

این معنی است که مؤلف مستقیماً از امام یا به توسط تعداد اندکی راوی روایت کرده است (مق: اصطلاح «عالی الاسناد» که برای حدیث سنی استفاده می‌شود). از کتاب حمیری، تنها احادیثی که مروی از امام صادق، کاظم و رضا (علیهم السلام) است باقی مانده است (نجف ۱۳۶۹؛ تهران ۱۳۷۰ در یک مجلد با اشعثیات؛ مق: ← کتاب الجعفریات). در هر دو چاپ، جزء اول مشتمل بر احادیث امام صادق [ع] است (که بعضاً از پدرش امام باقر [ع] نقل می‌کند) (چ نجف صص ۱ - ۱۰۷، چ تهران صص ۲ - ۸۲). در چاپ نجف، جزء دوم (صص ۱۰۸ - ۱۶۶) مشتمل بر احادیث روایت شده از امام کاظم [ع] و جزء سوم مشتمل بر احادیث امام کاظم (صص ۱۶۷ - ۱۹۸) و رضا (علیهما السلام) است (صص ۱۹۸ - ۲۳۴)؛ جزء دوم در چاپ تهران مشتمل بر همه روایات امام کاظم [ع] است (صص ۸۳ - ۱۴۷) در حالی که جزء سوم مشتمل بر روایات امام رضا [ع] است (۱۴۸ - ۱۷۵).

در جمال الاسبوع ص ۱۷۱، امام باقر [ع] اظهار می‌دارد که پیامبر [ص] در روزهای دوشنبه و پنجشنبه مسافرت می‌کرده است. این روایت در متن چاپ شده نیامده است. در مورد مضایقه ۳۱/۳۳۹، امام کاظم [ع] سؤالات برادر خود علی بن جعفر [ع] را درباره قضای نماز پاسخ می‌دهد (= قرب الاسناد چ نجف ۱۱۹، چ تهران ص ۹۱). مق: ← کتاب الدلائل (الحمیری)؛ Bosworth, *Bahā' al-Dīn al-Āmilī*, pp. 35,44.

۴۹۵. ربيع الابرار / ابوالقاسم محمود بن عمر بن محمد (یا: احمد) الزمخشری (م ۵۳۸)

فلاح ۷۵/۷۲، بحار ۹۳/۳۲۰ - ۳۲۱ [ند فلاح].

المجتنی ۲۰

فرج المهموم ۱۱۲ - ۱۱۴، ۱۳۱ - ۱۳۲، ۱۶۰، ۱۹۲ - ۱۹۳، ۲۰۵، ۲۰۹ -

۲۱۰

نک: S bath (ص ۲۴ ش ۴۳۵). همه موارد نقل شده توسط ابن طاووس (گاهی با اندکی اختلاف) در متن چاپی این کتاب (ربیع الابرار و نصوص الاخیار، تحقیق: سلیم النعیمی،

بغداد ۸۲ - ۱۹۷۶، افست قم ۱۴۱۰) آمده است: فلاح ۷۲/۷۵ (ابن طاووس: من باب اللباس و الجلی) = ربیع ۲۹/۴ (با اندکی اختلاف)؛ بحار [ند فلاح] = ربیع ۲۵۴/۲؛ المجتبی (اقتباس اول) (ابن طاووس: من مجلد الثانی... من کتاب الدعاء) = ربیع ۲۱۱/۲؛ المجتبی (اقتباس دوم) = ربیع ۲۲۳/۲ - ۲۲۴؛ المجتبی (اقتباس سوم) = ربیع ۲۴۹/۲؛ فرج المهموم ۱۱۲ - ۱۱۳ = ربیع ۱۱۸/۱؛ فرج المهموم ۱۱۳ = ربیع ۱۱۸/۱؛ فرج المهموم ۱۱۳ (نقل دوم) = ربیع ۱۱۹/۱؛ فرج المهموم ۱۱۳ - ۱۱۴ = ربیع ۱۰۱/۱ (با اندکی اختلاف در عبارت)؛ فرج المهموم ۱۳۱ - ۱۳۲ = ربیع ۱۲۷/۱ - ۱۲۸؛ فرج المهموم ۱۳۲ = ربیع ۱۲۷/۱ (سه بیت از قصیده بایه ابن الرومی [م ۲۸۳] در ستایش مهارت بنو نوبخت در علم نجوم؛ نک: ابن الرومی، دیوان، تحقیق: حسین نصّار، قاهره ۱۳۹۳ ج ۱ ص ۱۴۹)؛ فرج المهموم ۱۶۰ = ربیع ۱۰۷/۱؛ فرج المهموم ۱۹۲ - ۱۹۳ = ربیع ۱۰۳/۱؛ فرج المهموم ۲۰۵ = ربیع ۱۰۳/۱ - ۱۰۴؛ فرج المهموم ۲۰۹ - ۲۱۰ = ربیع ۱۱۹/۱

۴۹۶.***- کتاب الرد علی ابی علی الجبائی فی رده علی المنجمین / ابو محمد الحسن

بن موسی النوبختی (زنده در ۳۰۰)

ذریعه ۱۸۱/۱۰ ش ۳۸۶

فرج المهموم ۱۲۱

این تألیف مشتمل بر رد کتاب ابوعلی جبائی معتزلی (م ۳۰۳) در ردی است که او بر منجمان نوشته است؛ نک: نجاشی ص ۶۳ ش ۱۴۸ (نقل شده توسط ابن طاووس). ابن طاووس که این تألیف را مطالعه کرده، مؤلف را بدلیل نداشتن وضوح کافی در استدلالهایش در همه موارد، مورد انتقاد قرار می دهد. نیز نک: اقبال، خاندان نوبختی ص ۱۳۳؛ سزگین ۱۵۴/۷ ش ۲؛ مقدمه Ritter بر چاپ فرق الشیعة نوبختی صص یح (= ۱۸) ش ۲۰. نیز نک: ← الآراء والدیانات.

۴۹۷.***- الرد علی بطلیموس فی هیئة الفلک و الارض / ابو محمد الحسن بن موسی

التوبختی (زنده در ۳۰۰)

ذریعه ۴۰۰/۴ (پاورقی)؛ ۱۱/۲۳۸ ش ۱۴۵۱

فرج المهموم ۱۲۲

در فرج المهموم، فرج المهموم* (برگ ۸۱ - پ) و ذریعه، بجای «الرد» «الرصد» آمده است؛ عنوان درست در فرج المهموم ۱۲۲ پاورقی ۱ آمده و از آنجا سزگین ۱۷۶/۶ ش ۱. این تألیف (که ابن طاووس نسخه‌ای از آنرا در اختیار داشته) گویا در هیچ منبع دیگری ثبت نشده است.

312

۴۹۸.*** - [کتاب الرد علی ابن قولوبه فی الصیام] / ابوالحسن محمد بن احمد بن داود

بن علی القمی (م ۳۶۸)

ذریعه ۱۷۸/۱۰ ش ۳۷۱

اقبال ۶/۲۳۱

درباره مؤلف نک: نجاشی ص ۳۸۴ ش ۱۰۴۵؛ طوسی، فهرست ص ۱۶۶ ش ۶۰۴. این عنوان که نجاشی (ص ۳۸۴) یاد کرده، در اقبال نیامده (در آنجا از «کتاب» یاد شده) است؛ اما تقریباً بطور یقین این نقل اشاره به تألیف مزبور است. بنا به آنچه در اقبال آمده، مؤلف در این کتاب از این موضع دفاع می‌کند که رمضان ۲۹ یا ۳۰ روز دارد و ابن قولوبه را بدلیل آنکه رمضان را همیشه ۳۰ روز می‌داند مورد انتقاد قرار می‌دهد.

۴۹۹. +- کتاب الرد علی الجبرية و القدرية فيما تعلقوا به من متشابه القرآن / ابو عمر

احمد بن محمد بن جعفر (یا: حفص) الخلال البصری (زنده در ۳۷۷)

سعد السعود ۲۱، ۲۴۱ - ۲۴۲

نسخه این تألیف باقی مانده است (سزگین ۱/۶۲۴). روشن است که کلمات قدریه و جبریه را که در عنوان آمده به یک معنی بدانیم (مق: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «القدریه» [ز: J. van Ess]. ابن طاووس از کراسه چهارم برگ اول - پ از ابتداء سطر ده نقل می‌کند (آیه ۱۲۸ بقره). وی عبارت را بعینه نقل نکرده و اظهار می‌دارد که عبارت دراز

دامن است (بمعناه و اختصار طول لفظه) نک: ← متشابه القرآن (الخلال).

۵۰۰. ***؟ کتاب الرمی بالنشاب / ناشناخته

الامان ۶۴/۵۱ - ۶۵

ابن طاووس از نسخه‌ای استفاده کرده که نام مؤلف در آن نبوده است. مورد نقل شده مربوط به اولین باری است که تیراندازی شده است [اول ما ابتدأ بالرمی...] و تألیف دیگر با عنوانی مشابه عبارت است از «کتاب الواضح فی الرمی والنشاب» که حاجی خلیفه از آن یاد کرده و چندین نسخه از آن باقی مانده است. درباره تاریخ تولد و وفات مولف آن «عبدالرحمن بن احمد الطبری» (بروکلمان، ذیل ۹۰۶/۱) چیزی نمی‌دانیم. به هر روی این کتاب، تألیفی نیست که ابن طاووس از آن استفاده کرده است: نسخه ۳۱۳۴ Br. Lib. Or. که عنوانی ندارد اما ظاهراً همان کتاب الواضح است، مشتمل بر قطعه نقل شده در الامان نیست. بنا به گفته عبدالعزیز بن محمد شرح حال نویس ابو جعفر طبری - چنانچه از او در یاقوت (الادباء ۸۱/۱۷) نقل شده - یک تألیف کوتاه مربوط به «الرمی بالنشاب» که به طبری مورخ نسبت داده احتمالاً از او نیست. برای جزئیات بیشتر نک:

Rosenthal, *Tabarī*, pp. 125; Gilliot, "Tabari," p. 76.

۵۰۱. * کتاب الرسائل / ابو جعفر محمد بن یعقوب الکلینی (م ۳۲۹)

ذریعه ۱۳/۱ (مقدمه)، ۲۳۹/۱۰ ش ۷۶۶

فتح الابواب ۱۴۳ - ۱۴۴

بحار الانوار ۲۴۸/۸۴ = مستدرک ۴ ص ۹۳ = مستدرک ۱۶۹/۱۱ [ند]

[فلاح]

کشف المحجة ۱۵۳، ۱۵۸ - ۱۹۳

لهوف ۵۶ - ۵۷/۶۵ - ۶۶

طرائف ۱۲۸/۴۲۲

عنوان کتاب در فتح الابواب (و ذریعه) «رسائل الائمة» آمده است؛ در کشف ۱۵۳ (به)

اشتباه) الوسائل آمده است. ابن طاووس از نسخه‌ای که احتمالاً در حیات کلینی نوشته شده بوده استفاده کرده است (کشف ۱۵۹).

موارد نقل شده عبارتند از: بحار و مستدرک: از امام علی بن الحسین [ع] درباره حقوق نماز؛ کشف المحجبه ۱۵۹ - ۱۷۳: نامه (وصیت) امام علی [ع] به امام حسن [ع]؛ کشف ۱۷۳ - ۱۸۹ (به نقل از کشف در بحار چ سنگی ۸/ ۱۸۴ - ۱۸۸): نامه امام علی [ع] به شیعیان. این نامه (که ابن طاووس در طرائف ۴۲۲/ ۱۲۸ بدان اشاره کرده) در شرح ستمهایی است که در حق امام شده است و به احتمال همان متنی است که ابن طاووس درباره آن به فرزندش وعده می‌دهد (کشف ۷۲) تا به آخر کشف المحجبه ضمیمه کند. کشف ۱۸۹ - ۱۹۳ (به نقل از کشف در بحار چ سنگی ۸/ ۱۸۹ - ۱۹۱): نامه امام علی [ع] به برخی از اصحاب. لهوف: نامه امام حسین [ع] به بنی‌هاشم. فتح الابواب: نامه امام جواد [ع] به علی بن اسباط که در آن به وی توصیه می‌کند تا برای فروش دو قطعه زمین (ضیعه) او استخاره کند. به علاوه، ابن طاووس به نامه‌ای کوتاه از امام علی [ع] به فرزندش محمد بن حنفیه اشاره می‌کند (کشف ۱۵۸ - ۱۵۹).

کتاب الرسائل در دسترس شیخ حر نبوده است (مق: اثبات ۱/ ۶۲). در برابر، آقابزرگ یادآور می‌شود که محمد علم الهدی فرزند فیض کاشانی (م میان سالهای ۱۱۱۲ - ۱۱۲۳) ظاهراً در معادن الحکمة مستقیماً از آن نقل کرده است. [○] حدس آقابزرگ این است که تألیف مزبور هنوز باقی مانده اما تاکنون نسخه‌ای از آن بدست نیامده است.

۵۰۲. * کتاب رشح الولاة فی شرح الدعاء / ابوالسعادات اسعد بن عبدالقاهر الاصفهانی (زندگی در اوائل قرن هفتم)

ذریعه ۱۱/ ۲۳۶ ش ۱۴۳۴

○. گرچه ظاهر نقل فرزند فیض چنین نشان می‌دهد اما آنچه او نقل کرده در کشف نیز آمده است در عین حال در تعلیقات معادن الحکمة (علامه احمدی میانجی، معادن الحکمة ج ۱ ص ۴۶۷) آمده است که از «نوادر» فیض نیز چنین بدست می‌آید که «وسائل» کلینی را در دست داشته است. م

اربلی، کشف ۱/۳۴۱ [ند الیقین ۹/۱۲۹]، الیقین ۱۸۱/۴۷۳

هر دو نقل مشتمل بر حدیثی درباره نامیده شدن امام علی [ع] به «امام المتقین» می باشد. کتاب رشح، یکی از حداقل ده شرحی است بر دعای امام علی [ع] با نام «دعاء الصنمین» یا «دعا صنمی قریش» (ذریعه ۸/۱۹۲؛ ۱۳/۲۵۶-۲۵۷). متن دعا در «الجنّه» کفعمی (صص ۵۵۲-۵۵۳ به عنوان دعایی برای نیمه شعبان) و نیز در «البلد» همو (صص ۵۵۱-۵۵۲) نقل شده است. دعای مزبور از هر دو منبع مذکور در بحار ۸۵/۲۶۰-۲۶۱ آمده است. این دعا همچنین در حلی، مختصر صص ۶۱-۶۲ آمده است. ابوالسعادات توضیح می دهد که «صنمین» (یعنی: اللات و عزی؛ مق: آیه ۵۱ نساء) اشاره به «الفحشاء و المنکر» (مق: آیه ۹۰ نحل، ۲۴ نور و ۴۵ عنکبوت) (نک: حواشی «الجنّه» صص ۵۵۱-۵۵۲) می باشد. اما در واقع عناوین تحقیرآمیز برای دو خلیفه نخست هستند (مق: Kolhberg, "Şahāba" pp. 164, 167). آغاز دعا نشان می دهد که دعای امام علی [ع] مشتمل بر لعن دو خلیفه اول (و دختران آنها یعنی عایشه و حفصه) می باشد: اللهم العن صنمی قریش و جنتیها و طاغوتیها [و افکیها] و ابنتیها. بنابراین، این دعا از نوع ادعیه قنوت بوده (مق: Kolhberg, "Barā'a," pp. 141-142) و مجلسی نیز آنرا به همین عنوان می شناساند.

عنوان شرح ابوالسعادات در بحار «رشح البلاء» آمده است (در جنّه و بلد کفعمی «ولاء» آمده است). در بحار ۸۵/۲۶۲ عبارتی از این شرح از بخشی از حواشی بلد نقل شده که در چ سنگی نیامده است. این رشح در دسترس برخی از مؤلفان دوره صفوی بوده است: افندی در تعلیقه بر امل شیخ حر عاملی (و از آنجا ریاض ۱/۸۱ پاورقی ۲) می گوید: او نسخه ای از آن را در ساری دیده است (مق: 314

L.W. Adamec [ed.], *Historical Gazetteer of Iran, vol. I: Tehran and North-western Iran*, Graz, 1976, p. 574).

همچنین کتاب «رشح» در سال ۱۱۱۶ در دسترس محمد مهدی بن علی اصغر بن محمد یوسف القزوینی بوده است؛ وی از این کتاب در تألیف شرح فارسی بر دعای امام علی [ع] معروف به «ذخرالعالمین (نه العاملین چنانچه در ذریعه ۱۰/۹ ش ۴۸ چاپ

شده) فی شرح دعاء الصنمین» که برای شاه سلطان حسین صفوی نوشته، استفاده کرده است. بعداً این شرح به عربی ترجمه شد (نک: ذریعه ۴/۱۰۲ ش ۴۷۵)؛ اما شاهدی بر اینکه علامه مجلسی رشح را دیده باشد وجود ندارد (با پوزش از آقابزرگ).
ظاهراً متن اصلی رشح مفقود شده اما قسمتی از آن در ترجمه ناشناخته‌ای که برای شاه سلطان حسین تحت عنوان «ضیاء الخافقین فی شرح دعاء الصنمین» تألیف شده، باقی مانده است (ذریعه ۱۵/۱۲۳ ش ۸۳۱).

۵۰۳. ***؟ کتاب روضة العابدین و مأنس الراغبین / ابراهیم بن عمر بن فرج (یا: فرخ) الواسطی

ذریعه ۱۱/۲۹۷ ش ۱۷۸۵

اقبال ۹۷ - ۹۸/۶۲۲ - ۶۲۳، ۱۰۸/۶۲۹ - ۶۳۰

درباره مؤلف اطلاعی در دست نیست. صاحب اعیان (۵/۳۱۹) او را شیعه دانسته است اما این فرض، تنها بر این مبناست که از این تألیف در اقبال نقل شده است. ابن طاووس از این کتاب دعاهایی برای جمادی الثانی (اقبال ۹۷ - ۹۸/۶۲۲ - ۶۲۳) و شب اول رجب (اقبال ۱۰۸/۶۲۹ - ۶۳۰) نقل می‌کند. کفعمی (البلد ص ۲۲۲؛ ج ۶۱۷) دعای روزانه رمضان را از کتابی با همین عنوان از ابوالفتح الکراچکی نقل می‌کند اما روشن نیست که رابطه‌ای بین این دو تألیف وجود داشته باشد.

۵۰۴. ** ریحان المُجالس (یا: مَجَالس) و تحفة المُؤانس / احمد بن الحسین بن الحسن بن علی الرخجی (زندگی در میانه قرن پنجم)

ذریعه ۱۱/۳۴۱ ش ۲۰۳۰

فرج المهموم ۱۵۱ - ۱۵۳

در فرج المهموم نام جد رخجی، نیامده است در حالی که در فرج المهموم* برگ ۱۰۱ - ر به اشتباه «ابوالحسن» آمده است. نسبت مؤلف (در فرج المهموم* برگ ۱۰۱ - ر؛ اعیان ۸/۳۹؛ ذریعه ذیل عنوان «انس الکریم» و از آنجا Matar ص ۳۶۴) «رمحی» و

(در فرج المهموم* برگ ۱۰۱ - پ) «رخجی» آمده است. آگاهیهای اندکی که ابن طاووس درباره او فراهم کرده در النابس ص ۱۱۴ نقل شده است: رخجی با سید مرتضی ملاقات و از او روایت کرده و چنین تصور شده که وی امامی مذهب بوده است. آقابزرگ از یادآوری این نکته غفلت کرده که پدر مؤلف مؤیدالملک الرخجی (م ۴۳۰) مشهورتر از پسر بوده است. وی شخصی با نفوذ در دربار آل بویه و برای دو سال (۴۱۲ - ۴۱۴) وزیر مشرف الدوله (مق: Busse, index) بوده است. مؤیدالملک با سید مرتضی آشنا بوده و این هر دو را جلال الدوله در سال ۴۲۲ به مدائن فرستاد تا دو فرمانده ترک را که پس از متهم شدن به فحش دادن به افراد خود گریخته بودند، باز گردانند (مق: دائرة المعارف ایرانیکا مقاله «علم الهدی» [از: W. Madlung]. ابن طاووس به او با عنوان الوزير الرخجی اشاره کرده بدون آنکه آگاهیهای دیگر درباره او بدست دهد. نسبت «رخجی» هم مربوط به منطقه «رخج» در شرق سجستان است (مق: *Le Strange, Lands, index*) و هم منطقه «الرخجیة» (نزدیک بغداد) (سمعانی ۹۸/۶ ش ۱۷۱۶). در اینجا احتمالاً مقصود «الرخجیة» است. خاندان رخجی چنین توصیف شده که سنی و شیعه در آن بوده است (فرج المهموم ۱۵۲، ۱۵۳).

ابن طاووس دو مورد از آن را نقل کرده است. مورد اول آغاز قطعه‌ای است درباره آراء منجمان پیش از اسلام؛ و مورد دوم بخشی از بحثی را که در حضور مؤیدالملک مطرح شده نقل می‌کند که در آن بر اهمیت دانش نجوم تأکید شده است.

● ***+ الرعاية لاهل الرواية / ابو الفتح محمد بن اسماعيل بن ابراهيم الفرغاني (زندگی در قرن چهارم؟)

طرائف ۱۸۰ / [ند ۴۵]

درباره مؤلف نک: سمعانی ۱۸۸/۱۰؛ ابن الاثير، اللباب ۴۲۳/۲. در طرائف از این تألیف توسط کشف المخفی یاد شده و در آنجا آمده است که مشتمل بر سه روایت درباره حضرت مهدی [ع] است.

۵۰۵. *+ کتاب الرجال / ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید ابن عقده (م ۳۳۳)

ذریعه ۱۰/۸۶ ش ۱۶۱

اقبال ۵۲/۵۸۱

در اقبال نام مؤلف به اشتباه ابوالعباس احمد بن نصر بن سعد آمده است. بنا به گفته نجاشی (ص ۹۴ ش ۲۳۳) و طوسی (فهرست ص ۵۷ ش ۸۶) این تألیف همان «کتاب من روی عن جعفر بن محمد» (صادق [ع]) است. طوسی در کتاب الرجال از آن استفاده کرده است. در مورد نقل شده امام صادق از سرنوشت بنی الحسن که بر ضد عباسیان قیام کردند اظهار تأسف می‌کند. ابن طاووس این حدیث را در جهت اثبات اینکه عبدالله بن حسن و دیگر بنی الحسن در نگاه امام محترم بودند نقل کرده و اینکه قیام آنان موجه بوده است. (مق: Kohlberg, "Interpretations", p. 158). نیز نک: ← کتاب اسماء رجال ابی عبدالله، ← کتاب مشایخ الشیعة

۵۰۶. کتاب الرجال / ابوالعباس احمد بن علی بن احمد النجاشی (م ۴۵۰)

ذریعه ۱۰/۱۵۴ ش ۲۷۹، ۱۶/۳۷۶ ش ۱۷۴۶

فتح الابواب ۱۸۲، ۱۹۰، ۲۴۳

فلاح ۲۱۴/۱۹۶

اقبال ۱۰۶/۶۲۸، ۱۸۱/۶۸۵، ۱۳/۲۴۴

الملاحم و الفتن ۹۶/۱۰۷، ۱۸۴/۱۶۷

فرج المهموم ۹۷، ۱۲۱-۱۲۵، ۱۳۰، ۲۵۶

الیقین ۳۸/۱۹۳، ۴۵/۲۱۰، ۲۷۹/۷۹

درباره مؤلف نک: شرح حال مختصر وی در نجاشی (ص ۱۰۱ ش ۲۵۳)؛ بروکلیمان، ذیل ۱/۵۵۶؛ النابس ص ۱۹. این تألیف عناوین دیگری نیز دارد: اسماء المصنفین (فرج المهموم ۹۷)، الفهرست (فتح الابواب ۲۴۳، الملاحم ۹۶/۱۰۷، الیقین ۴۵/۲۱۰)، فهرست کتب الشیعة (فرج المهموم ۱۳۰)، کتاب فهرست المصنفین (فتح الابواب ۱۹۰)، فهرست مصنفی الشیعة (فرج المهموم ۱۲۱)، و فهرست اسماء

المصنفین من الشيعة (فرج المهموم ۱۲۲). در فتح الابواب ۱۸۲، فرج المهموم* ۸۱- پ، ۸۲- ر (= فرج المهموم ۱۲۱، ۱۲۲) «فهرست اسماء مصنفی الشيعة» آمده است. مورد اليقين ۱۹۳/۳۸ نقل به معنی بخشی از شرح حال ابراهيم بن محمد الثقفي است (نک: بحث ذیل، ابن ندیم ← فهرست). ابن طاووس در مواردی از نجاشی بدون ذکر نام تألیف وی یاد می‌کند. او رجال را عمدتاً برای استفاده در شرح حال مؤلفان شیعی که از تألیف آنها نقل می‌کند بکار می‌برد.

۵۰۷. کتاب الرجال / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۱۲۰/۱۰ ش ۲۴۶

فلاح السائل ۱۴/۱۱-۱۲

فرج المهموم ۱۲۱، ۱۳۲-۱۳۳، ۱۴۳

ابن طاووس در فلاح (که از این تألیف با عنوان کتاب اسماء الرجال یاد کرده) طریق روایتی خود از این کتاب را بدست می‌دهد. موارد شرح حالی که از آنها نقل یا به آنها اشاره شده عبارتند از: الحسن بن سهل (فرج المهموم ۱۳۳ = طوسی، رجال ص ۳۷۴ ش ۳۹)، الفضل بن سهل (فرج المهموم ۱۳۲ = طوسی، رجال ص ۳۸۵ ش ۲)، الحسن بن موسی النوبختی (فرج المهموم ۱۲۱ = طوسی، رجال ص ۴۶۲ ش ۴ جز آنکه در نسخه چاپی رجال از وی با عبارت «ثقة» توصیف شده نه فقیه)، و ابو جعفر السقاء المنجم (فرج المهموم ۱۴۳ = طوسی، رجال ص ۵۲۰ ش ۲۷).

۵۰۸. *؟- رساله / محمد بن خطیر البتانی (با: التبتانی)

فرج المهموم ۲۰۴

نسبت مؤلف در فرج المهموم* برگ ۱۳۶ - پ را هم می‌توان البتانی خواند و هم التبتانی (روی حرف سوم نقطه‌ای نیامده در حالیکه نقطه‌های باء و تاروی حرف چهارم آمده است). در فرج المهموم «التبتانی» آمده است. جای آن هست تا وی را با دانشمند نجومی با نام «البتانی» (م ۳۱۷) یکی بدانیم (با این تغییر که «خطیر» را به «جابر» تبدیل

کنیم) و در واقع Matar (ص ۴۱۵) چنین کرده است. می توان در دفاع از این اتحاد گفت که در فرج المهموم ۲۰۷ که در آنجا شکی در اینکه دربارهٔ بتانی است وجود ندارد نام وی به اشتباه «التیانی» آمده است.

اما مشکل این است که مؤلف این «رساله» (فرج المهموم ص ۲۰۴) و البتانی (فرج المهموم ۲۰۷) هر دو به عنوان دانشمندان نجومی سنی شناسانده شده‌اند (من العلماء بالنجوم من اهل الاسلام)؛ طبعاً نمی شود پذیرفت که یک فرد را دوبار یاد کرده باشد. اینکه Matar «رساله» را با «كتاب القرانات والكسوفات» (نک: فهرست زیر مورد) بتانی یکی دانسته نیز باید مورد تردید قرار گیرد. زیرا از این تألیف در فرج المهموم ۲۰۷ یاد شده است.

به علاوه، این «یکی دانستن» با توجه به معنایی که از عبارت (که ظاهراً تصحیف شده است) فرج المهموم ۲۰۴، فرج المهموم* برگ ۱۳۶ - پ فهمیده می شود نمی تواند مورد تأیید قرار گیرد (فرج المهموم: وصل الینامن تصانیفه رساله و هو معروف [فرج المهموم*]: معروفة] بالهندسة؛ که Matar, p. 237 بدین صورت ترجمه کرده: «از او رساله‌ای در دست داریم و او به عنوان یک دانشمند هندسه دان معروف بوده است»). آنچه می توان گفت این که روشن نیست که بتانی اثری در هندسه داشته باشد.

۵۰۹.***؟ رسالة الی عبدالله بن مالک فی عمل الصنعة / ابوالسحاق الطرسوسی

فرج المهموم ۲۲

طرائف* برگ ۱۴۴ - ر / طرائف* برگ ۱۸۵ - ر [ند طرائف ۵۲۳/۱۶۲]

مؤلف و نیز شخصی که نامش در عنوان آمده ناشناخته‌اند. عبارت «فی عمل الصنعة» (که تنها در طرائف* / طرائف***) آمده مربوط به کیمیاست (مق: Dozy زیر عنوان «صنعه»؛ Ullmann, pp. 148-149, 167, 222). مورد فرج المهموم و طرائف* و طرائف** از باب «معرفة اصل العلم» نقل شده است: در فرج المهموم آمده: بعد از اینکه آدم از بهشت رانده شد خداوند به او علم همه چیز از جمله: علم نجوم و طب را عنایت کرد. مورد طرائف* / طرائف** دربارهٔ مهارت امام علی [ع] در کیمیاست.

۵۱۰. * رساله الی ولده / علی بن الحسین ابن بابویه (م ۳۲۹)

ذریعه ۱۰۹/۱۱ [ش ند]، ۴۶/۱۳ ش ۱۵۷

فتح الابواب ۲۳۱

همانطور که ابن طاووس توضیح می دهد این نامه ای است که مؤلف به فرزندش ابو جعفر صدوق (م ۳۸۱) نوشته است. نجاشی (ص ۲۶۱ ش ۶۸۴) این تألیف را با کتاب الشرائع (کتاب الشرائع و هی الرساله الی ابنه) یکی می داند. در برابر طوسی (فهرست ص ۱۲۳ ش ۳۹۴) و ابن شهر آشوب (معالم ص ۶۵ ش ۴۳۹) کتاب الشرائع و نامه علی به فرزندش را دو تألیف می داند. نسخه بخشی از این رساله باقی مانده است. مورد فتح الابواب (درباره صلوٰة الاستخاره) را ابو جعفر ابن بابویه از رساله پدرش در «مقنع» (ص ۴۶-۴۷) و «کتاب من لایحضره الفقیه» (ج ۱/۵۶۳) نقل می کند. در تألیف اخیر این رساله در میان منابع ابن بابویه یاد شده است (کتاب من لایحضره الفقیه ۴/۱: رساله ابی الی).

۵۱۱. (*) رساله الی ولده / ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان الکراچکی (م ۴۴۹)

ذریعه ۲۱۶/۴ ش ۱۰۷۸، ۱۱ ص ۱۰۹ [ش ند]

فلاح السائل ۸۹/۹۴

عبارت فلاح چنین است: «و ذکر الشیخ محمد بن علی فی رسالته الی ولده فی فضل صلاة الظهر من یوم الجمعة». چند سطر بعد محمد بن علی را به عنوان کراچکی شناسانده است اما رساله مزبور کدام رساله است؟ نوری طبرسی سه تألیف را به کراچکی منسوب می کند که برای یکی از پسرانش نوشته است؛ کتاب روضة العابدین و نزهة الزاهدین (در آنجا پسر او موسی معرفی شده؛ م: ذریعه ۱۱/۲۹۸ ش ۱۷۸۷)؛ کتاب التعریف بوجوب حق الوالدین؛ و کتاب التادیب (مستدرک چ سنگی ۴۹۷/۳ - ۴۹۸). آقابزرگ بدون هیچ شاهدی رساله جزء اول فلاح را با «التعریف» یکی می داند. ولی مورد فلاح در نسخه های چاپی این تألیف نیامده است (تحقیق: جلال الدین محدث ارموی و محمد آخوندی تهران ۱۳۳۰ ش؛ تحقیق با ترجمه فارسی از: ذبیح الله

محلّاتی، تهران ۱۳۳۰ ش). اگر این فرض مطرح نشود که مورد فلاح از چاپهای مذکور سقط شده، نظر آقازرگ را باید مردود دانست؛ در این صورت دو تألیف دیگر مطرح می‌شود. کتاب الروضة به عنوان تألیفی در ۳۰۰ برگ و در سه بخش توصیف شده و گفته می‌شود که التأدیب مشتمل بر یک جزء بوده است. آنچه بیشتر محتمل می‌نماید تألیفی همچون التأدیب بیشتر می‌تواند به عنوان رساله معرفی شود تا تألیفی طولانی چون الروضة. اما نتیجه قطعی تنها بعد از بررسی متن «الروضة» ممکن خواهد بود (نسخه الروضة موجود است در حالی که ظاهراً «التأدیب» از بین رفته است؛ م: ذریعه ۲۱۱/۳ ش ۷۷۸ ذیل کتاب التأدیب).

در مورد فلاح، کراچکی به فرزندش اهمیت نماز ظهر روز جمعه را گوشزد می‌کند.

۵۱۲. ***- رساله فی علم الاخلاق / ابویوسف یعقوب بن اسحاق الکندی (م. ح. ۲۵۲)

ذریعه ۱/۳۷۷ ش ۱۹۶۱

فرج المهموم* برگ ۸۶- ر [ند فرج المهموم ۱۲۸]

نک: بحث ذیل عنوان ← کتاب النکت فی علم النجوم

۵۱۳. * الرسالة العزّیة / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۱۱/۲۱۰ ش ۱۲۵۶؛ ۱۵/۲۶۳ ش ۱۷۰۳

فتح الابواب ۱۷۶-۱۷۷، ۲۴۰-۲۴۱

اقبال ۱۶۶/۶۷۵، ۱۱/۲۳۹، ۱۸۶/۴۱۶

الملاحم و الفتن ۱۶۱/۱۷۷

در اقبال (۱۶۶/۶۷۵، ۱۱/۲۳۹) و در اقبال ۱ ص ۴۱۶ بجای «العزیه» به اشتباه «الغزیه» آمده است. م: مکدرموت ص ۳۳ ش ۷۳ («نامه به و یا درباره شخصی با نام

عزّ؟ یا: عز الدین؟ م: ذریعه ۱۵/۲۶۲ ش ۱۷۰۰، ۱۷۰۲)

ابن طاووس در اقبال ۱۸۶/۴۱۶ و در الملاحم و الفتن به رساله اشاره می‌کند اما از آن نقل نمی‌کند. در اقبال ۱۸۶/۴۱۶ او می‌گوید: نسخه آن با یک «اصل» در یک مجلد آمده که آن «اصل» مشتمل بر حدیثی درباره فضیلت نماز در شب نوزدهم ماه رمضان می‌باشد. ظاهراً این همان نسخه‌ای است که در الملاحم و الفتن بدان اشاره کرده و گفته است که این «رساله» اولین تألیف در مجلدی است که در پایان آن احادیث و ادعیه مختلفی آمده است. در فتح الابواب ۱۷۶ - ۱۷۷ (که در فتح ۲۴۰ - ۲۴۱ بدان اشاره شده) او از «باب صلوة الاستخاره» نقل می‌کند که مفید در آنجا موارد استفاده درست از استخاره را شرح داده است.

این رساله مباحثی درباره امور فقهی نیز داشته است. در موردی که محقق حلی در «المعتبر» ج ۱ ص ۹۶ (قم ۱۳۶۴ شمسی) (و از آنجا حسن بن زین‌الدین العاملی، معالم‌الدین ج ۱ صص ۱۴۷، ۲۴۹ (تهران ۱۳۲۲) بدان اشاره کرده، شیخ مفید «فتوایی» را درباره موضوع طهارت اظهار می‌کند که از فتوایی که در تألیفات فقهی دیگر آورده متفاوت است. از این رساله در فهرست منابع البلد (ص ۵۰۲) کفعمی یاد شده است. سید علی خان الحسینی الممدنی ابن معصوم (م ۱۱۲۰؛ م: *Bosworth, Bahā' al-* *Dīn al-Āmilī, p. 31*) در ریاض السالکین (شرح صحیفه سجاده، نک: تلخیص آن از ابوالفضل الحسینی با عنوان «تلخیص ریاض» قم ۱۳۸۱ ج ۲ ص ۳۹۵) قطعه‌ای از رساله العزیه را نقل می‌کند که در فتح الابواب ص ۱۷۶ آمده است؛ گرچه سید علی خان منبع نقل خود را یاد نمی‌کند تا محتمل می‌نماید که او اصل کتاب را در اختیار داشته باشد. ظاهراً وی این قطعه را به توسط فتح ابواب نقل کرده است؛ در چند صفحه بعد (ج ۲ صص ۳۹۸ - ۳۹۹) از همین تألیف نقل دیگری دارد.

۵۱۴.*** رساله فی مدح الاقل و ذم الاکثر / زید بن علی بن الحسین (منسوب) (م)

(۱۲۲)

ذریعه ۲۰/۲۴۵ ش ۲۷۹۵

سعد السعود ۱۹، ۲۲۳ - ۲۲۵

درباره زید بن علی [ع] (که زیدیه به نام او نامیده می‌شوند) نک: سزگین ۱/۵۵۶-۵۶۰). نسخه ابن طاووس دارای قطع کوچک بوده (صغیره القالب). خبر نقل شده (از برگ ۳- پ) را خالد بن صفوان روایت کرده که به احتمال همان خالد بن صفوان بن عبدالله ابن الاثم (م ۱۳۵؛ مق: سزگین ۲/۴۶۲-۶۶۳) می‌باشد. در این نقل آمده است که زید با علمای شام ملاقات کرده و آنان بدو گفتند که بیشتر مردم با ادعای او در حکومت مخالف هستند. زید در پاسخ آنها آیه‌ای از قرآن خواند تا نشان دهد غالباً «اقلیت» بر حق هستند نه «اکثریت». ظاهراً این رساله در جالی دیگری ثبت نشده است.

۵۱۵.***؟ الرسالة الموضحة / المظفر بن جعفر بن الحسين (یا: الحسن) (زندگی در نیمه نخست قرن چهارم)

ذریعه ۱۱/۲۲۶ ش ۱۳۷۴

اليقين ۱۲۵-۱۳۱/۳۶۲-۳۷۳

درباره مؤلف (که به احتمال زیدی بوده) نک: نوابغ ص ۳۱۷. بنا به آنچه در اليقين ۱۲۵/۳۶۲ آمده او از محمد بن جریر الطبری روایت کرده است (بجای «یروی عنه» بخوانید «یروی عن»); همانطور که آقابزرگ خاطر نشان کرده این اشاره به مؤلف امامی است نه مؤرخ سنی (همانطور که بطور ضمنی از کلام ابن طاووس فهمیده می‌شود). در اليقين ۱۲۹/۳۶۸، المظفر از محمد بن جریر الطبری به توسط ابوالفضل محمد بن عبدالله الشیبانی روایت می‌کند. نیز نک: اعیان ۴۸/۸۱. ابن طاووس از نسخه دستنوشته مؤلف که در کتابخانه قدیمی (اصلی) نظامیه در بغداد نگهداری می‌شد استفاده کرده است. اما از آنجا که ابن طاووس می‌گوید منابع اليقين همگی در کتابخانه او وجود دارد (مق: باب دوم فصل دوم، باب سوم فصل دوم) به احتمال او نسخه‌ای از روی آن برای خود نوشته است. مق: ← کتاب الاربعین (ابن ابی الفوارس)

۵۱۶.***؟ رواية / روایت شده ابوطالب حمزه بن محمد بن احمد بن شهریار (زندگی

در میانه قرن ششم)

اليقين ۱۳۸ - ۱۳۹ / ۳۸۶ - ۳۸۷

این روایت (که ابن طاووس اسناد آنرا نقل و متن آنرا خلاصه می‌کند) مربوط به فضائل امام علی [ع] است. این کتاب مشتمل بر سی و پنج برگ در قطع «ثمن» بوده است. در یقین به اشتباه «یمن» آمده است. روشن نیست که این کتاب، تألیفی مستقل بوده یا جزئی از یک تألیف طولانی. حمزه کتابدار کتابخانه مشهد امام علی [ع] بوده است؛ جد مادری او شیخ طوسی بوده (نک: اسناد در یقین؛ ریاض ۲/ ۲۱۲ - ۲۱۳) و بنابراین او از بستگان ابن طاووس به شمار می‌آمده است. اسناد روایت چنین است: حدیثی عمی ابوطالب حمزه محمد بن احمد... بمشهد مولانا امیرالمؤمنین فی شهرالله الاصم رجب من سنة اربع و خمسين و خمسائة (اليقين و از آنجا بحار ۳۷/ ۳۲۶ - ۳۲۷، الثقات ص ۸۸).

۵۱۷. ***؟ کتاب روح (یا: رَوْح) (قدس) النفوس فی تصحيح الاسانيد المنسوبة الى اميرالمؤمنين علی بن ابی طالب صلوات الله عليه / ناشناخته

ذریعه ۱۱ / ۲۶۴ ش ۱۶۱۹

اليقين ۱۶۰ - ۱۶۱ / ۴۲۸ - ۴۲۹

کلمه «قُدُس» در یقین ۲ نیامده اما در یقین ۱ و برخی نُسخ یقین آمده است (مق: یقین ۲ ص ۴۲۸ پاورقی ۱). این نخستین تألیف در مجموعه عتیقی بود که در اختیار ابن طاووس قرار داشته است (مق: ← کتاب [ش ۳۱۰])؛ ابن طاووس از کتاب روح النفوس نقل نکرده بلکه از آخرین رساله موجود در این مجموعه که آن رساله را تنها به اینکه روایت مؤاخاة در آغاز آن آمده توصیف می‌کند. موارد نقل شده مشتمل بر دو روایت درباره لقب امام علی [ع] به «امیرالمؤمنین» (اليقين ۱۶۰ - ۱۶۱ / ۴۲۸ - ۴۲۹) و روایتی درباره لقب امام علی [ع] (در کنار القاب دیگر) به «يعسوب المؤمنين» (اليقين ۱۹۸ / ۵۰۸) می‌باشد. علامه مجلسی دو روایت درباره لقب امیرالمؤمنین توسط یقین نقل می‌کند اما به اشتباه چنین فرض کرده که آنها را از روح النفوس نقل کرده است (بحار ۳۷ / ۳۰۱، ۳۲۹).

۵۱۸. ***-؟ کتاب السَّفَر / ناشناخته (قرن سوم یا چهارم؟)

الامان ۱۱۵-۱۱۶/۱۲۷-۱۲۸

عنوان کتاب در الامان و الامان * برگ ۸۲- ر / الامان *** برگ ۴۵- ر / الامان *** برگ ۸۷- ر «کتاب السفراء» آمده اما از آنجا که مورد نقل شده مربوط به یک «زیارت» (مشهد امام حسین [ع]) است شکل درست آن باید کتاب السفر باشد و در واقع همین عنوان در بحار ۶۹/۲۸۵-۲۸۶ از الامان نقل شده است. در ذریعه (۱۲/۱۸۴ ش ۹-۱۲۱۷) سه تألیف با عنوان «کتاب السفر» از مؤلفان قرن سوم و چهارم ثبت شده است.

مورد نقل شده دربارهٔ علی بن عاصم الزاهد (احتمالاً علی بن عاصم بن صهیب الواسطی [م ۲۰۱]، نک: صفدی ۲۱/۱۶۶-۱۶۷ و ارجاعات همانجا) است که به زیارت قبر امام حسین [ع] می‌رفته است. در یکی از این سفرهای زیارتی او با یک شیری برخورد کرده که پنجه او بخاطر چوبی که در آن فرو رفته بوده متورم شده بود. علی آن چوب را درآورد و با پارچه عمامه‌اش آنرا بست. ابن طاووس که این خبر را نقل به معنی می‌کند می‌گوید که متن کامل آنرا در کتاب الکرامات خود آورده است. (نک: باب دوم، فصل دوم).

۵۱۹. ***؟ السفینة / ناشناخته

الملاحم و الفتن ۱۰۵/۱۱۷، ۱۷۸-۱۷۹/۱۸۱-۱۹۶-۱۹۸

عنوان «السفینة» تنها در ملاحم ۱۱۷/۱۰۵ آمده است. ابن طاووس آنرا به عنوان یک مجموعه طولانی توصیف کرده و می‌گوید احمد بن مهنا (احتمالاً جمال‌الدین احمد بن محمد بن مهنا العبیدلی النسابة، نک: اعیان ۱۰/۲۷۲، انوار الساطعه صص ۱۲-۱۳) برای وی آورده است. در ملاحم ۱۱۷/۱۰۵ آمده است که فرعون برای سیصد سال زنده بوده و هشتاد سال اخیر آن با رسالت حضرت موسی [ع] مصادف بوده است. مورد ملاحم ۱۷۸-۱۸۱/۱۹۶-۱۹۸ مشتمل بر داستانهای متفاوت و اکثراً غیر مرتبط با هم هستند.

۵۲۰. + الصّحاح (یا: صِحّاح) فی اللّغة / ابونصر اسماعیل بن حماد الجوهری (م. ح. ۳۹۷)

فلاح السائل ۱۱۵/۱۰۸، ۱۸۳/۱۶۸

اقبال ۵۱۹/۳۰۵

سعدالسعود ۲۵۶، ۲۶۰

طرائف ۴۳۲/۱۳۰ - ۱۳۱، ۵۴۱/۱۶۹

اليقين ۱۹۳/۴۹۷، ۲۰۴/۵۲۲

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «الجوهری» [از: L. Kopf]. نیز نک: Sbath, p. 32, no. 581. ابن طاووس از این تألیف برای چندین لغت استفاده کرده است: (اليقين ۱۹۳/۴۹۷ = تاج اللغة و الصحاح العربية تحقيق: احمد عبدالغفور عطار، قاهره ۷ - ۱۳۷۶ ص ۱۸۱)؛ «هَجْر» بـمعنای هذیان (طرائف ۴۳۲/۱۳۰ و اليقين ۲۰۴/۵۲۲ = صحاح ص ۸۵۱)، اَسْفَ عَلِيّ؛ (فلاح ۱۱۵/۱۰۸ = صحاح ص ۱۳۳۰)، ناصح (فلاح ۱۸۳/۱۶۸ = صحاح ص ۴۱۱)؛ خمره [بمعنای حصير] (طرائف ۵۴۱/۱۶۹ = صحاح ص ۶۴۹)؛ سُؤال [به معنای نور] (اقبال = صحاح ص ۱۷۴۳)؛ ازلف [تزدیک کردن] (سعد ۲۵۶ = صحاح ص ۱۳۷۰)؛ ساق [ساق الی الموت: مشرف بر مرگ] (سعد ۲۶۰ = صحاح ص ۱۵۰۰).

322

۵۲۱. ***؟ صحائف ادریس / ناشناخته

سعدالسعود ۶، ۳۲ - ۳۹

نسخه‌ای که ابن طاووس دیده متعلق به کتابخانه مشهد علی [ع] (در نجف) بوده است. ابن طاووس درباره آن اظهار می‌دارد که دو‌یست سال قدمت داشته و در قطع «ربع» بوده است (ربع الورقة الكبيرة)؛ از آنجا که این تألیف در میان کتب کتابخانه ابن طاووس ذکر شده او باید نسخه خود را از روی نسخه نجف تهیه کرده باشد. او می‌گوید که آغاز و پایان نسخه اصلی سقط شده بوده و می‌افزاید: فکان الموجود منها نحو سبعة کراساً [کذا

فی الاصل] (سعد ۳۲). احتمالاً کلمه پایان این عبارت را اینگونه اصلاح کنیم «سبعة عشرة کراساً»؛ این اصلاح نه فقط از نظر ادبی عبارت را تصحیح می‌کند بلکه با تعداد کراسه‌های که نقلها از آنها نقل شده هماهنگی دارد. این کراسه‌ها عبارتند از: سوم، پنجم، هفتم، نهم (اگر بجای «سابع» «تاسع» بخوانیم)، دهم، یازدهم، و دوازدهم. (یک مورد دیگر در سعد ۳۲ - ۳۳ که بدون اطلاعات بیشتری آمده مربوط به حوادث شش روز خلقت عالم است. خلقت آدم که بدنبال این حوادث صورت گرفت در موردی که از کراسه سوم نقل شده آمده است؛ شاید از این مطلب بتوان استنباط کرد که مورد سعد ۳۲ - ۳۳ مربوط به آغاز کراسه سوم یا یکی از دو کراسه اول و دوم بوده است.)

موارد نقل شده عمدتاً مربوط به داستان حضرت آدم [ع] است. مورد آخری دارای رنگ خاص شیعی است: خداوند به حضرت محمد [ص] خبر می‌دهد که خلفای او از اهل بیت طاهرین خواهند بود. «صحيفة ادریس» که آنرا احمد بن حسین بن محمد ابن متوئبه از سریانی به عربی ترجمه کرده و در بحار ۴۵۲/۹۵ - ۴۷۲ نقل شده تألیفی جز تألیف مورد بحث است؛ و احتمالاً همین مطلب دربارهٔ صحف ادریسیه که آقابزرگ در ذریعه (۱۳/۱۵ ش ۶۶) از آن یاد کرده صادق است. برای ادبیات منسوب به ادریس بطور کلی نک: دائرةالمعارف چ ۲ مقاله «ادریس» [از: G.Vajda]. م: ← سنن ادریس.

۵۲۲. الصحیفة السجادیة / علی بن الحسین بن زین العابدین [ع] (م ۹۴ یا ۹۵)

ذریعه ۱۸/۱۵ ش ۹۵

فتح الابواب ۱۹۷ - ۱۹۸

اقبال ۲۸۰ - ۲۸۱/۴۲ - ۴۴، ۴۶۳ - ۴۶۷/۲۴۸ - ۲۵۲، ۵۶۶ -

۳۵۸ - ۳۵۰/۵۷۳

جمال الاسبوع ۴۲۳ - ۴۳۳

مهج الدعوات ۱۶۸

برای ترجمه (همراه با پاورقی) از این مجموعه معروف دعا نک:

The Psalms of Islam, Al-Sahifat al-kamilat al-sajjadiyya, London, 1988.

در مواردی از این تألیف با عنوان «الصحيفة السجادية الاولى» (چنین در ذریعه) اشاره می‌شود. این نامگذاری به دلیل جدا کردن آن از مجموعه‌های دیگری از دعاهاى امام سجاد [ع] است که دیگران گردآوری کرده‌اند (مق: مقدمه xviii-xix Chittick و بحث ذیل ← مجموعه مولانا زین العابدین [ع]). در مهج به این تألیف به عنوان «الصحيفة الشريفة من ادعية مولانا زین العابدین» اشاره شده است؛ در اقبال ۴۲/۲۸۰ و ۳۵۰/۵۶۶ و جمال الاسبوع ۴۲۷ «الصحيفة» آمده؛ در اقبال ۲۴۸/۴۶۳ «عن مولانا علی بن الحسین علیه السلام صاحب الانفاس المقدسة الشريفة فيما تضمنه اسناد ادعية الصحيفة» آمده است.

ادعیه زیر نقل شده‌اند (من از ترجمه Chittick پیروی کرده‌ام): استخاره [به معنای طلب خیر نه استخاره اصطلاحی] (فتح ۱۹۷ - ۱۹۸ = Chittick صص ۱۱۸ - ۱۱۹ دعای شماره ۳۳)؛ آغاز رمضان (اقبال ۲۸۰ - ۲۸۱/۴۲ - ۴۴ = Chittick صص ۱۴۲ - ۱۴۷ دعای شماره ۴۴)؛ وداع ماه رمضان (اقبال ۴۶۳ - ۴۶۷/۴۶۸ - ۲۵۲ = Chittick صص ۱۴۸ - ۱۵۹ دعای شماره ۴۵)؛ دعای عیدین و جمعه (جمال الاسبوع ۴۲۳ - ۴۲۷ = Chittick صص ۱۶۰ - ۱۶۴ دعای ۴۶)؛ روز عرفه (اقبال ۵۶۶ - ۵۷۳/۳۵۰ - ۳۵۸ = Chittick صص ۱۶۴ - ۱۸۶ دعای ۴۷)؛ دعای عید اضحی و روز جمعه (جمال الاسبوع ۴۲۷ - ۴۳۳ = Chittick صص ۱۸۶ - ۱۹۴ دعای ۴۸).

۵۲۳. صحیفة الرضا / علی بن موسی الرضا [ع] / (م ۲۰۳)

ذریعه ۱۷/۱۵ ش ۹۲

الامان ۳۲/۱۹

جمال الاسبوع ۱۷۰ - ۱۷۱

درباره مؤلف امام هشتم شیعیان اثنی عشری نک: سزگین ۵۳۵/۱ - ۵۳۶. عنوان در الامان «الصحيفة المروية عن الرضا» و در جمال «الصحيفة الكاملة في احاديث مولانا علی بن موسی الرضا» آمده است. از این تألیف (که درباره آن نک: سزگین ۵۳۶/۱ ش ۵۳۶) ش

۴) در مناقب ابن شهر آشوب (۲/۲۵۲) نقل شده^۵ و یکی از منابع بحار می باشد (نک: بحار ۱/۱۱، ۳۰: کتاب صحیفة الرضا). علامه مجلسی می گوید طریق ابن طاووس برای روایت این صحیفة به طبرسی (یعنی: الفضل بن الحسن [م. ۵۴۸]) می رسد. این توضیح در نسخه های الامان که در دسترس من قرار داشته نیامده اما باید در نسخه ای که علامه مجلسی از آن استفاده کرده بوده باشد. تقریباً یقینی است که ابن طاووس تحریر طبرسی از صحیفة الرضا را استفاده کرده که تنها تحریری است که باقی مانده است: روایتی که ابن طاووس نقل کرده در چاپ جدید صحیفة (تحقیق: محمد مهدی نجف، مشهد ۱۴۰۶ ص ۶۶) آمده است. یک روایت در الامان و جمال آمده و مربوط به مبارک بودن سفر در روزهای دوشنبه و پنجشنبه است.

۵۲۴. + صحیح / ابو داود سلیمان بن الاشعث الازدی السجستانی (م ۲۷۵)

طرائف ۱۴/۵، ۶۷/ [ند ۱۸]، ۱۸/۷۲، ۱۱۸ - ۱۲۱ / [ند ۲۹]، ۱۲۸ -
 ۱۲۹/۳۱، ۱۵۳/۳۷، ۱۷۱ / [ند ۴۲]، ۱۷۶/۴۴، ۵۳۶/۱۶۷،
 ۱۷۰/۵۴۲، ۱۶۸/۵۳۸

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۴۹ - ۱۵۲. ابن طاووس در مواردی به این تألیف با عنوان دیگر آن «کتاب السنن» اشاره می کند (طرائف ۱۲۸/۳۱، ۱۵۳/۳۷، ۱۶۷/۵۳۶) و یکبار (طرائف ۱۷۰/۵۴۲) با عبارت «فی صحیحه من کتاب السنن» از آن یاد کرده است (مق: ابن البطریق العمده صص ۲۲، ۳۶، ۵۱، ۶۵، ۸۳، ۱۱۱، ۱۵۷، ۲۰۲، ۲۰۹، ۲۱۳، ۲۱۹ [من صحیح ابی داود السجستانی و هو کتاب السنن]). برخی از نقلها به توسط «الجمع بین الصحاح الستة» عبدری یا کتاب العمده ابن بطریق نقل شده اند.

۵۲۵. + صحیح / ابو عبدالله محمد بن اسماعیل البخاری (م ۲۵۶)

اقبال ۱۰۰/۶۲۴

○. اربلی نیز (کشف ۱/۸۹ طبع دو جلدی) با عنوان «الرضویات» حدیثی از آن نقل کرده است.

کشف المحجبة ۶۴، ۶۷، ۷۳، ۷۶-۷۸، ۸۰

طرائف ۱۴/۵، ۱۲/۳۸، ۵۱ - ۱۴/۵۲، ۵۵ - ۱۵/۵۷، ۶۷/ [ند ۱۸]،
 ۱۱۲/۲۷ - ۲۸، ۱۲۱/ [ند ۲۹]، ۱۲۳/۲۹، ۱۶۰ - ۱۶۱/۴۰، ۱۶۸ -
 ۱۷۰/۴۲ - ۴۳، ۱۷۹/ [ند ۴۵]، ۲۲۷ - ۲۲۸/۶۰، ۲۳۶/۶۳،
 ۲۴۰/۶۴، ۲۵۷ - ۷۲/۲۵۸، ۷۳/۲۶۳ - ۷۴، ۲۷۰ - ۲۷۱/۷۶،
 ۲۷۴/۷۷، ۲۸۳/۷۸، ۲۹۴/۸۳، ۳۶۰/۱۰۵، ۴۲۲ - ۴۲۳/۱۲۸،
 ۱۴۱/۴۶۱، ۵۴۱ - ۵۴۲/۱۶۹، ۵۴۸/۱۷۱ و ۱۷۳.

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۱۵ - ۱۳۴. نیز نک: Sbath (ص ۱۵ ش ۲۷۴) (در آنجا عنوان «الجامع الصحيح» آمده است.) ابن طاووس از اعتماد بزرگی که سنیان به صحیحین داشته‌اند و نیز از ارزش مناظره‌ای فضائل امام علی [ع] که در این دو صحیح آمده آگاه بوده است (مق: الیقین ۲۰۳/۵۲۰). بنابه دلایلی که در ذیل ← کتاب العمده آمده می‌توان بدین نتیجه رسید که نقلهای ذیل به توسط العمده ابن بطریق نقل شده‌اند گرچه ابن طاووس به آن تصریح نمی‌کند: طرائف ۵۱ - ۱۴/۵۲ = العمده ص ۶۳؛ طرائف ۵۵ - ۱۵/۵۷ = العمده صص ۷۱ - ۷۳؛ طرائف ۶۷/ [ند ۱۸] = العمده ص ۱۰۲؛ طرائف ۲۷/۱۱۲ - ۲۸ = العمده ص ۲۴؛ طرائف ۱۶۰ - ۱۶۱/۴۰ = العمده ص ۲۴؛ طرائف ۲۵۷ - ۷۲/۲۵۸ = العمده صص ۲۰۳ - ۲۰۴. علاوه بر مواردی که در اینجا آمده در طرائف از «الصحيح» به توسط دو تألیف: «الجمع بين الصحيحین» و «الجمع بين الصحاح الستة» نقل شده است.

۵۲۶. (*+) صحیح / ابوالحسن علی بن عمر الدارقطنی (م ۳۸۵)

طرائف ۳۸/۱۵۴

می‌توان فرض کرد که مقصود وی کتاب السنن الدارقطنی است (مق: السلامی، تاریخ علماء بغداد، در آنجا هم به «سنن» [در صص ۱۶، ۴۵] و هم به «صحيح» [در صص ۲۰۵ - ۲۰۶] او ارجاع داده شده است. ولی حدیث مورد اشاره (درباره وفات پیامبر [ص] در آغوش امام علی [ع]) در چاپ ۱۹۶۶ مدینه سنن نیامده است.

۵۲۷. + صحیح / مسلم بن الحجاج النیشابوری (م ۲۶۱)

اقبال ۱۰۰/۶۲۴، ۶۷۰/۴۵۸، ۷۴۰/۵۱۳

جمال الاسبوع ۱۷۲ - ۱۷۳

کشف المحجة ۶۴، ۶۷، ۷۳، ۷۶ - ۷۸، ۸۰

محاسبة النفس ۱۹/۹

طرائف ۱۴/۵، ۴۴ - ۴۵/۱۳، ۵۲/۱۴، ۵۶ - ۵۷/۱۵، ۵۹/۱۶، ۷۳/۱۸

- ۱۱۲، ۱۹ - ۱۱۵/۲۸، ۱۲۱/ [ند ۲۹]، ۱۲۳/۲۹، ۱۲۹ - ۱۳۰/۳۱

- ۱۶۷/۳۵، ۱۵۳/۳۷، ۱۶۰/۳۹ - ۴۰، ۱۶۳ - ۱۶۵/۴۰ - ۴۱، ۱۶۸ -

- ۱۷۱/۴۲ - ۴۳، ۱۷۹/ [ند ۴۵]، ۱۹۰ - ۱۹۱/۴۸، ۲۰۳/۵۳، ۲۲۷ -

- ۲۲۸/۶۰، ۲۳۶/۶۳، ۲۴۰/۶۴، ۲۴۵/۶۷، ۲۵۸/۷۲، ۲۶۲ -

۲۶۳/۷۳ - ۷۴، ۲۷۰ - ۲۷۱/۷۶، ۲۷۴/۷۷، ۲۸۳/۷۸، ۲۸۹/۸۱

۳۶۰/۱۰۵، ۳۶۶/۱۰۶، ۳۸۶/۱۱۶ - ۱۱۷، ۴۲۲ - ۴۲۳/۱۲۸،

۴۲۸/۱۲۹، ۴۳۲/۱۳۰، ۴۶۵ - ۴۶۶/۱۴۲ - ۱۴۳، ۴۸۷ - ۴۸۸/۱۵۰

- ۱۵۱، ۴۹۲/۱۵۲، ۵۰۴/۱۵۷، ۵۲۸/۱۶۴، ۵۳۴/۱۶۶، ۵۴۳ -

۱۷۰/۵۴۴، ۱۷۲/۵۴۶

درباره مؤلف نک: سزگین ۱۳۶/۱ - ۱۴۳. نیز نک: Sbath (که آنجا عنوان دوبار آمده

یکبار به صورت «الجامع الصحیح» [ص ۱۵ ش ۲۷۵] و بار دیگر «الصحیح» [ص ۳۲

ش ۵۸۳]. بنابه دلایلی که در ذیل ← کتاب العمده نقل شده می توان گفت که نقلهای

زیر از عمده ابن بطریق نقل شده گرچه ابن طاووس تصریح بدان نکرده است: طرائف

۴۴ - ۴۵/۱۳ = العمده ص ۹۵؛ طرائف ۵۲/۱۴ = العمده صص ۶۳ - ۶۴، طرائف

۵۶/ [ند ۱۵] = العمده ص ۷۳، طرائف ۵۹/۱۶ = العمده صص ۷۳ - ۷۴؛ طرائف

۱۸/۷۳ - ۱۹ = العمده ۱۳۷ - ۱۳۸ «عبارت در عمده چنین «فی اول کراسه منه» آمده

اما در عبارت پیش از این درباره تعداد مجلدات که ضمیر «منه» به آن اشاره دارد سقط

شده است؛ این سهو در طرائف ۱۸/۷۳ تکرار شده است.)؛ طرائف ۱۱۲ - ۱۱۳/ [ند

۲۸] = العمده ص ۲۴؛ طرائف ۱۱۴ - ۱۱۵/۲۸ = العمده ص ۳۴؛ طرائف

۲۸/۱۱۵ = العمده ص ۴۸؛ طرائف ۱۲۹ - ۳۱/۱۳۰ = العمده ۹۵؛ طرائف
 ۷۲/۲۵۸ = العمده ص ۲۰۴؛ طرائف ۷۴/۲۶۳ = العمده ص ۲۰۰؛ طرائف ۴۸۷ -
 ۱۵۰/۴۸۸ - ۱۵۱ = العمده ص ۱۳۴ - ۱۳۵. علاوه بر این موارد ابن طاووس از
 صحیح مسلم به توسط الجمع بین الصحیحین و الجمع بین الصحاح الستة نقل می‌کند.

● + صحیح / ابو عبدالرحمن احمد (بن علی) بن شعیب بن علی النسائی (م ۳۰۳)
 طرائف ۵/۱۴

در باره مؤلف نک: سزگین ۱۶۷/۱ - ۱۶۹. ابن بطریق «کتاب صحیح النسائی» را که
 عنوان دیگر سنن اوست، در منابع العمده (ص ۳) آورده و ابن طاووس به نقل از وی از
 آن نقل کرده است (طرائف ۵/۱۴). نیز نک: ← ثواب القرآن و فضائله.

۵۲۸. + صحیح / ابو عیسی محمد بن عیسی الترمذی (م ۲۷۹)
 طرائف ۵/۱۴، ۱۴۱/۴۶۰

در باره مؤلف نک: سزگین ۱۵۴/۱ - ۱۵۰ [م: قاعدتاً باید ۱۶۰ باشد]. نقلهای دیگر (م):
 طرائف ۲۸/۱۱۵، ۳۷/۱۵۳) به توسط «الجمع بین الصحاح الستة» مستقیماً یا توسط
 العمده از آن نقل شده است.

● ۵۲۹. ** کتاب الصلاة / ابو محمد الحسین بن سعید بن حماد الاهوازی (زنده در
 ۳۰۰)

فتح الابواب ۲۳۷، ۲۶۱

فلاح السائل ۹۲/۹۶، ۱۱۷/۱۲۴

المضایقة ۳۲ - ۳۳/۳۴۱ - ۳۴۳

از کتاب الصلاة، نجاشی (ص ۵۸ ش ۱۳۶ - ۱۳۷) و طوسی (فهرست ص ۸۷ ش
 ۲۳۱) یاد کرده‌اند. از این کتاب در نقلی که از فتح الابواب در بحار ۲۵۷/۹۱ آمده اما
 در نسخه چاپی فتح نیامده، با عنوان «اصل» یاد شده است. در این قطعه ابن طاووس

اظهار می‌دارد از نسخه‌ای که به خط شیخ طوسی بوده استفاده کرده است (بخط جدی ابی جعفر). این عبارت چندان دقیق بنظر نمی‌آید؛ منظور ابن طاووس از چند جمله بعد روشن می‌شود وقتی که او اظهار می‌دارد که نسخه مزبور در حیات مؤلف نوشته شده و می‌افزاید که یادداشتی به خط شیخ طوسی بر آن بوده که وی آنرا خوانده است (فتح‌الابواب ۲۶۱؛ مة: فتح‌الابواب ۲۳۷).

326

موارد نقل شده در فتح‌الابواب ۲۳۷ و ۲۶۱ = فلاح ۱۱۷/۱۲۷ مربوط به استخاره می‌باشد. در فلاح ۹۲/۹۶، رسول خدا[ص] از فضیلت دعا در هنگام زوال سخن می‌گوید. مورد المضایقه مشتمل بر روایاتی از امام صادق[ع] مربوط به قضای نماز است.

۵۳۰. *** کتاب الصلاة / ابو جعفر محمد بن علی بن محبوب الاشعری القمی (اواخر قرن سوم)

ذریعه ۶۰/۱۵ ش ۴۱۵

محاسبة النفس ۲۲/۳۷ - ۲۳

نجاشی (ص ۳۴۹ ش ۹۴۰) و طوسی (فهرست ۱۷۶ ش ۶۲۴) از این کتاب یاد کرده‌اند. ابن طاووس اشاره به روایتی درباره فضیلت تکرار کلمات «یا رب» برای ده بار، دارد.

۵۳۱. ** سَنَة (سَنَة؟) الاربعین فی سَنَة الاربعین / ابوالرضا فضل‌الله بن علی بن عبدالله (یا: عبیدالله) الراوندی (زنده در ۵۴۸)

ذریعه ۴۲۳/۱ ش ۲۱۷۳؛ ۲۳۳/۱۲ ش ۱۵۲۷

الیقین ۱۷۷ - ۱۷۸ / ۴۶۷ - ۴۶۸، ۱۱۱/۱۹۹

درباره مؤلف نک: ریاض ۴/۳۶۴ - ۳۷۴؛ درجات صص ۵۰۶ - ۵۱۳؛ روضات ۵/۳۶۵ - ۳۶۷؛ اعیان ۴۲/۲۹۶ - ۳۰۴؛ الثقات صص ۲۱۷ - ۲۱۸. این تألیف (با این عنوان) در اجازه‌ای نیز که به اعتقاد علامه مجلسی، محمد بن الحسن بن محمد بن

ابی الرضا العلوی البغدادی برای برادرزاده خود محمد بن جمال الدین احمد بن ابی المعالی العلوی (م رمضان ۷۶۹) نوشته، یاد شده است (نک: بحار ۱۰۷ ص ۱۶۶). نیز نک: ریاض ۳۶۸/۴؛ حقائق صص ۱۷۷ - ۱۷۸، ۱۸۳ - ۱۸۴. از این کتاب در جای دیگر با عنوان «الاربعون» یا «الاربعون حدیثا» یاد شده است. دو حدیث از چهل حدیث آن در البقین آمده است.

۵۳۲. *+ السقیفة / ابوزید عمر بن سَته بن عَیبة النمیری (م ۲۶۲)

طرائف ۲۳۸ - ۲۳۹ / ۶۴

درباره مؤلف نک: سزگین ۳۴۵/۱ - ۳۴۶. نام مؤلف در طرائف ۱ / طرائف ۲ / طرائف * برگهای ۵۹ - پ، ۶۰ - ر / طرائف * * برگهای ۷۵ - پ، ۷۶ - پ «عمر بن شیبه» آمده است. به گفته ابن طاووس این کتاب مشتمل بر جزئیات ظلمهایی است که در جریان انتخاب ابوبکر در سقیفه، بر بنی هاشم اعمال شده است. او جزئیاتی درباره نسخه بدست نمی دهد اما محتمل است که آن تألیف مشتمل بر کتاب السقیفه عمر بن شیبه به روایت ابوبکر احمد بن عبدالعزیز الجوهری (زنده در ۳۲۲) باشد که قطعاتی از آن در تعدادی از منابع شیعی باقی مانده است (نک: سزگین ۳۲۲/۱؛ نوابغ الرواة صص ۲۸ - ۲۹؛ مق: ذریعه ۱۲ ص ۲۰۶ ش ۱۳۶۴). دو قطعه از این کتاب (که سزگین بدان اشاره نکرده) در کشف الغمه اربلی (۲/ ۱۰۵ - ۱۲۰) آمده است. اربلی می گوید: که او نسخه روایت شده جوهری را که تاریخ ربیع الثانی ۳۲۲ بر آن بوده استفاده کرده و آن کتاب بر جوهری قرائت شده بود (قرئت علیه).

327

۵۳۳. کتاب السرائر / ابو عبدالله محمد بن منصور بن احمد بن ادریس الحلّی (م ۵۹۸)

ذریعه ۱۵۵/۱۲ ش ۱۰۴۱

فتح الابواب ۲۴۲، ۲۸۶، ۲۸۹ - ۲۹۱

درباره مؤلف نک: الثقات ۲۹۰ - ۲۹۱. عنوان کتاب در ذریعه «السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی» آمده است. نیز نک: مدرسی صص ۴۶، ۶۵، ۲۲۵. در فتح الابواب ۲۴۲ از

این تألیف با عنوان «کتاب ابن ادریس» اشاره شده است. قطعات نقل شده از باب النوافل اخذ شده و مربوط به استخاره است (نک: ابن ادریس، السرائر صص ۶۹)؛^۵ ابن طاووس در فتح الابواب ۲۹۱ - ۲۹۳ می‌کوشد تا روش‌های استخاره‌ای که توسط ابن ادریس رد شده با دیدگاه‌های موافق خود نسبت به این روشها هماهنگ سازد.

۵۳۴. * کتاب سرقات الشعر (یا: الشعراء) (یا: مرقات / مرقاة الشعر) ابو عبیدالله محمد بن عمران بن موسی المرزبانی (م ۳۸۴)
طرائف ۱۴۶ - ۳۵/۱۴۷

در طرائف ۱، و طرائف ۲، کنیه مؤلف «ابو عبدالله» آمده و در طرائف ۲، بجای محمد «محمود» یاد شده است. عنوان کتاب در طرائف ۱ «کتاب مرقاة الشعر» و در طرائف ۲ «کتاب سرقات الشعر» (و نیز در نقل مورد مذکور در بحار ۱۷۹/۳۷) آمده؛ در صراط (۸/۱) و عاملی، اثبات ۱/۱۷۳ ایضا «کتاب سرقات الشعر» آمده است. در ترجمه فارسی طرائف (ص ۶۴) «کتاب سرقات» (چنین بخوانید بجای سوقات) ذکر شده است. هیچکدام از این عناوین در فهرست تألیفات مرزبانی یاد نشده است (مذ: یاقوت، الادباء ۱۸/۲۶۹ - ۲۷۲؛ مق: بروکلمان، ذیل ۱/۱۹۰ - ۱۹۱؛ دائرة المعارف چ ۲ مقاله «المرزبانی» [از: R. Sellheim]).

بعید نمی‌نماید که مرزبانی درباره سرقت ادبی، کتابی تألیف کرده باشد زیرا این موضوعی بوده که قبل و بعد از وی بطور گسترده مورد بحث بوده است (نک: G. E. von Grunebaum, "The Concept of Plagiarism in Arabic Theory", *JNES*, 3, 1944, pp. 234-253;

درباره برخی از تألیفات قرن سوم با عنوان «سركات الشعراء» نک: سرگین ۲/۶۴). اما این احتمال نیز وجود دارد که نام کتاب «مرقاة الشعر» بوده باشد. اگر این احتمال درست باشد می‌تواند عنوان دیگری برای «کتاب الشعر» (مفقود) مرزبانی باشد که وی

○ . تحقیق جدید این کتاب به همت دفتر انتشارات اسلامی (قم ۱۴۱۰) با عنوان «کتاب السرائر، الحاوی لتحریر الفتاوی» در سه جلد منتشر شده است.

آنها در آغاز «موشح» (تحقیق: علی محمد البجاوی، قاهره ۱۹۶۵ ص ۱) از آن یاد کرده است.

ابن طاووس نقلی دربارهٔ رخداد غدیر خم آورده که مشتمل بر چهار بیت شعر (با قافیه «باء») از حسان بن ثابت است که در غدیر خوانده است. در دیگر منابع شیعی شش بیت نقل شده است؛ همانطور که در منبع زیر آمده:

M. J. Kister, "On a New Edition of the *Diwān* of Ḥassān b. Thābit, " *BSOAS*, 39, 1976, pp. 265-286, at p. 280).

این ابیات در دیوان حسان بن ثابت (تحقیق: ولید عرفات، لندن ۱۹۷۲) نیامده است. Kister منابعی را نقل می‌کند که این ابیات در آنها وجود دارد. قدیمی‌ترین آنها «امالی» ابن بابویه (م ۳۸۱) معاصر مرزبانی (ص ۵۱۴) است. ابن طاووس می‌گوید: تمام قصیده در خاتمهٔ جزء چهارم تألیف المرزبانی نقل شده است. نقل مشابهی از این تألیف (با عنوان مرقات الشعر) در امینی، الغدیر ۲/۳۴ - ۳۵ آمده اما روشن نیست که آیا مستقیماً از مرزبانی نقل کرده یا (همانطور که احتمال بیشتری می‌رود) از منابع دست دوم گرفته شده است.

328

۵۳۵. - الشافی / ابوالقاسم علی بن الحسین بن موسی الشریف المرتضی (م ۴۳۶)

ذریعه ۱۳/۸ ش ۱۷

طرائف ۱۰/۳۰

عنوان کتاب در ذریعه «الشافی فی الامامة و ابطال حجج العامة» آمده است. سید مرتضی در این تألیف می‌کوشد تا مواضع قاضی عبدالجبار را در موضوع امامت رد کند. در طرائف از شافی در میان کتابهایی که دارای دلایلی دال بر حق امام علی [ع] نسبت به خلافت است یاد شده است. طبرسی (اعلام ۱۵۷ - ۱۵۸) از این کتاب به عنوان یکی از بهترین و جامع‌ترین کتابها دربارهٔ امامت ستایش می‌کند.

۵۳۶. * کتاب الشافی فی النسب (یا: الانساب) / ابوالحسن نجم الدین علی بن ابی

الفنائم محمد بن علی العُمَری النَّسابة (زنده در ۴۴۳)

ذریعه ۹/۱۳ ش ۱۸

لهوف ۲۲-۲۶/۲۳-۲۷

فرج المهموم ۱۲۵-۱۲۶

مورد لهوف (که در آنجا نام مؤلف «عمر النسابة» آمده) از بخش آخر شافی نقل شده است. در این مورد، امام حسین [ع] از پدرش نقل می‌کند که به پیامبر [ص] او فرمود تو و فرزندت حسین کشته خواهید شد تربت شما نزدیک یکدیگر خواهد بود. موارد نقل شده در فرج المهموم شرح حال دو منجم: علی بن ابی الحسن ابن الاعلم (م ۳۷۵) و ابوالحسن المنجم علوی (گفته شده که وی از اخلاف ابوالحسن النقیب معروف به ابا قیراط [کذا فی الاصل] بن ابی عبدالله المحدث [که احتمالاً همان ابوالحسن علی بن محمد بن عبدالله یکی از اخلاف امام رضا [ع] است. که در سامراء نقیب بوده؛ نک: نجاشی ص ۲۶۹ ش ۷۰۳]) می‌باشد. از این تألیف در مناقب ابن شهر آشوب (۲/۱۰۶، ۳/۸۹) نیز نقل شده است. نیز نک ← المبسوط فی الانساب.

۵۳۷. *+ کتاب الشاهی / ابوالنصر منصور بن علی بن عراق (م میان ۴۰۸-۴۲۷).

فرج المهموم ۲۰۳

● در فرج المهموم برگ ۱۳۶- ر، بجای عراق، اشتباهاً «عراف» آمده است. این شهریار خوارزمی یک منجم و ریاضی‌دان مبرز و استاد البیرونی بوده است. نک: سزگین ۳۳۸/۵- ۳۴۱؛ ۶/۲۴۲- ۲۴۵. احتمالاً کتاب الشاهی عنوان تلخیص شده «کتاب المجسطی الشاهی» می‌باشد که تنها یک قطعه از آن باقی مانده است (سزگین ۶/۲۴۴ ش ۹؛

E. S. Kennedy, "A Survey of Islamic Astronomical Tables," p. 135, no. 77).

● ** شرح دعاء الجوشن / تقی الدین الحسن (بن علی) بن داود (زندگی در نیمه دوم

قرن هفتم)

مهج الدعوات ۲۲۷ - ۲۳۲

این عبارت افزوده‌ای است که بعد از وفات ابن طاووس توسط ابوطالب بن رجب (درباره او نک: ریاض ۵/۴۷۰) به نقل از کتاب دعایی که از جد خودش تقی الدین (یعنی الحسن بن علی بن داود الحلّی [متولد جمادی الثانی ۶۴۷ و زنده در ۷۰۷؛ نک: ریاض ۱/۲۵۴ - ۲۵۸؛ اعیان ۲۲/۳۳۵ - ۳۵۰]) مؤلف کتاب معروف «رجال» (مقا: الحقایق ص ۴۳) اضافه شده است. در خبری که نقل شده رسول خدا [ص] به امام علی [ع] فضائل دعای جوشن را که در اُحُد به او تعلیم شد بیان می‌کند. این دعا به عنوان دعاء الجوشن الکبیر نیز معروف است (برای فرق گذاشتن آن با دعاء الجوشن الصغیر که منسوب به امام کاظم [ع] می‌باشد؛ نک: مهج الدعوات ۲۱۷ - ۲۲۷). درباره شروح این دو دعا نک: ذریعه ۵/۲۴۷ - ۲۴۸ ش ۸۹۷ - ۹۰۰.

در مهج الدعوات* این روایت افزوده، پیش از مهج الدعوات آمده است؛ بدین صورت که در مهج ۲۱۷ سطر ۵ تا ص ۲۲۷ سطر ۸ = مهج الدعوات* برگ ۱۲۵ - پ سطر ۲ تا برگ ۱۳۱ - ر سطر ۴، و مهج ۲۲۷ سطر ۸ تا ص ۲۳۲ سطر ۱۲ = مهج الدعوات* برگ ۱۲۲ - پ سطر ۱۰ تا برگ ۱۲۵ - پ سطر ۲. این افزوده در مهج** و مهج*** نیامده است. علامه مجلسی توجه به افزوده داشته و فرض او بر این بوده است که ابوطالب شرح را در حاشیه نوشته بوده و بعداً کاتبی آنرا در متن گنجانده است (بحار ۸۱/۳۳۱ - ۳۳۲، ۳۲۷/۹۴؛ و نیز نک: مستدرک ۲/۲۳۳ - ۲۳۵).

۵۳۸. *** شرح کتاب المناقب / ابوالفتح ناصر بن ابی المکارم عبدالسید المَطْرَزی

الخوارزمی (م ۶۱۰)

طرائف ۱۳۸ - ۳۳/۱۳۹

در طرائف ۲، عنوان کتاب و آغاز نقل نیامده‌اند. از این تألیف در ضمن آثار مطرزی یاد نشده است. روایت نقل شده (در بر شمردن فضائل فراوان امام علی [ع]) در سرآغاز کتاب ابوالمؤید خوارزمی (ص ۲) آمده است؛ و خوارزمی (که استاد مطرزی بوده؛ نک: یاقوت، الادب ۱۹/۲۱۲) در اسناد مطرزی آمده است. «کتاب المناقب» که مطرزی بر

آن شرح نوشته به احتمال از خوارزمی است.

۵۳۹. * شرح النهاية / قطب الدین سعید بن هبة الله الراوندی (م ۵۷۳)

ذریعه ۱۴/۱۱۰ ش ۱۹۳۰، ۲۱/۲۹۶ ش ۵۱۴۸

اقبال ۱۵/۲۴۶

این کتاب که با عنوان «شرح نهاية الاحکام» و «المغنی فی شرح النهاية» نیز شناخته می‌شود، در روضات (۶/۴، ذریعه ۲۱) به عنوان یک شرح ده جلدی بر نهایت شیخ طوسی شناسانده شده است. نام مؤلف در اقبال هبة الله بن سعید آمده است؛ آقابزرگ (ذریعه ۱۴) این نام را ناشی از اشتباه کاتب می‌داند (نک: بحث ذیل ← فقه القرآن). مورد نقل شده از کتاب الصیام می‌باشد.

۵۴۰. *+ شرح تأویل القرآن و تفسیر معانیه / ابو مسلم محمد بن بحر الاصفهانی (م

۳۲۲

ذریعه ۵/۴۴ ش ۱۷۸

سعد السعود ۲۰/۲۲۹ - ۲۳۱

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۴۲ - ۴۳؛ این تفسیر معتزلی که با عنوان «جامع التأویل، لمحکم التنزیل» نیز معروف است، و گفته می‌شود که مشتمل بر چهارده (یا بیست) جلد بوده است، تنها قطعاتی از آن باقی مانده است. مورد نقل شده از جلد یکم برگ ۱۱-ر (احتمالاً از آغاز تفسیر سوره بقره بوده است)؛ در آغاز آن از حروف مقطعه «الم» یاد کرده و به بحث درباره معنای «فواتح» می‌پردازد. بخش مختصری از آن (با عبارات مختلف) در تبیان شیخ طوسی (۱/۴۸) و مجمع البیان طبرسی (۱/۷۰ - ۷۱) آمده است.

۵۴۱. *+ کتاب الشریعة / ابوبکر محمد بن الحسین بن عبدالله الآجری (م ۳۶۰)

طرائف ۱۰۱ - ۱۰۲/۲۴ - ۲۵

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۱۹۴ - ۱۹۵. در مورد نقل شده، رسول خدا [ص] به عمار

یاسر دستور می‌دهد تا در دوره فتنه‌ای که پس از وفات وی به وجود خواهد آمد از امام علی [ع] حمایت کند. همین حدیث از کتاب الشریعة در کتاب العمده ابن بطریق (ص ۲۳۴) نقل شده و مؤلف آن در هر دو تألیف به عنوان شاگرد ابوبکر بن ابی داود السجستانی معرفی شده است. بنابراین چنین می‌نماید که ابن طاووس این حدیث را بیشتر از آنکه مستقیم از آن کتاب نقل کرده است از عمده اخذ کرده باشد. این قطعه در نسخه چاپی الشریعة (تحقیق محمد حامد الفقی، قاهره ۱۳۶۹) نیامده است. این چاپ بر مبنای تنها نسخه‌ای است که سقط‌های زیادی در آن صورت گرفته است (نک: مقدمه الفقی ص م [= ۱۳]). ممکن است که این قطعه در یکی از نسخه‌های باقی مانده دیگر این کتاب نک: سزگین ۱۹۵/۱ ش ۹ آمده باشد.

۵۴۲. + کتاب شواهد التنزیل / الحاکم ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله الحسکانی الحدّاء (م بعد از ۴۷۰)

ذریعه ۲۴۲/۱۴ ش ۲۳۸۱

طرائف ۱۱/۳۵

عنوان کتاب در ذریعه (به تبع از معالم) شواهد التنزیل لتواعد التفضیل آمده است. در طرائف از نام مؤلف یاد نشده اما هویت او را می‌توان از بیاضی، صراط ۲۷/۲ که همان قطعه طرائف در آنجا نقل شده (احتمالاً به توسط طرائف؛ زیرا بیاضی از شواهد مع الواسطه استفاده کرده؛ نک: صراط ۷/۱ ش ۷۹) بدست آورد. از مؤلف و عنوان کتاب در معالم (ص ۷۸ ش ۵۲۷) و ریاض (۳/۲۵۶-۲۵۷، ۲۹۶-۳۰۰) یاد شده است. نسخه‌های کتاب شواهد التنزیل در دست الفاضل الهندی (یعنی: محمد بن الحسن الاصفهانی م ۱۱۳۷؛ نک: روضات ۱۱۱/۷-۱۱۸) و برخی از اخلاف علامه مجلسی (ریاض ۳/۲۹۷) قرار داشته است. این کتاب را محمد باقر المحمودی (بیروت ۱۳۹۳) تحقیق و به چاپ رسانده است. در این چاپ از مؤلف با عنوان «عبیدالله بن عبدالله بن احمد الحاکم الحسکانی الحنفی النیشابوری من علماء المائة الخامسة» یاد شده است. قطعه نقل شده در طرائف درج ۱ صص ۲۰۶-۲۰۷ شواهد آمده است.

بنابه آنچه در تراثنا ۱/۳، ۱۴۰۸ ص ۲۲۸؛ ۱/۴، ۱۴۰۹ صص ۵۵ - ۵۶ آمده محمودی تحقیق جدید چهار جلدی از این کتاب را به چاپ خواهد رساند که با استفاده از یک نسخه جدید می باشد. ○

۵۴۳. * کتاب الشفاء و الجلاء / ابوالعباس احمد بن علی الرازی الخضیب الإیادی (زندگی در میانه قرن چهارم)

ذریعه ۲۰۲/۱۴ ش ۲۱۸۶

فلاح ۱۷۹ - ۱۸۲ / ۱۶۵ - ۱۶۸

کشف المحجّة ۵۳

طرائف ۵۱۱ / [ند ۱۵۸]

برخی مؤلف (که درباره او نک: نجاشی ص ۹۷ ش ۲۴۰؛ طوسی، فهرست ص ۵۹ ش ۹۱؛ نوابغ ص ۳۴) را متهم به غلو کرده اند (مق: نجاشی). در طرائف ۱، نام وی «محمد» آمده است؛ اما نام درست وی (احمد) در طرائف* یاد شده و در کشف از نام وی یاد نشده است.

این تألیف که عنوان آن در نجاشی (و از آنجا ذریعه) «کتاب الشفاء و الجلاء فی الغیبة» (در طرائف* برگ ۱۴۰ - پ بجای «الجلاء» به اشتباه الخلاء آمده است) آمده، در کشف در میان تألیفات متعددی که درباره غیبت امام دوازدهم است یاد شده است. مورد فلاح بیان ملاقاتی است با امام که در مکه در حج سال ۲۹۳ رخ داده است. (داستان مشابهی مربوط به حج ۲۸۱ در جمال الاسبوع ۴۹۴ - ۵۰۴، به توسط شیخ طوسی نقل شده است). مورد طرائف نشان می دهد که امام علی [ع] از پیش، از خیانت ابوموسی اشعری آگاهی داشته است. در مناقب ابن شهر آشوب (۱/۳۱۳؛ ۳/۱۲۸، ۴۴۶، ۴۶۱، ۶۸۹ - ۴۹۰، ۵۲۶) از این تألیف با عنوان «کتاب الجلاء و الشفاء» (بدون ذکر نام مؤلف) یاد شده است.

○ این کتاب اخیراً در سه مجلد با تحقیق محمودی توسط سازمان چاپ و انتشارات ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است. م

علامه مجلسی (۶/۲۴۳؛ ۱۱/۲۲۶ - ۲۲۹) دو روایت از این کتاب توسط المحتضر حلی نقل کرده است؛ این مواد در نسخه چاپی المحتضر نیامده است. در ریاض (۶/۴۹) از کتاب الشفاء و الجلاء در فهرست تألیفات ناشناخته یاد شده است؛ افندی به اشتباه می‌گوید که این تألیفی سنی است و این اشتباه را با اشتباه دیگری (از روی حدس) همراه می‌سازد که این کتاب، همان تألیف «کتاب الشفاء» قاضی عیاض (م ۵۴۴) می‌باشد.

۵۴۴. + کتاب شفاء الصدور المهدب فی تفسیر القرآن / ابوبکر محمد بن حسن بن محمد بن زیاد النقاش (م ۳۵۱)

اقبال ۶۰۱/۷۲

سعد السعود ۲۸۵ - ۲۸۶

طرائف ۴۳ - ۴۴ / [ند ۱۳]

درباره مؤلف نک: بروکلیمان، ذیل ۱/۳۳۴؛ سزگین ۱/۴۴ - ۴۵. عنوان کتاب در طرائف* برگ ۱۱ - پ «تفسیر شفاء الصدور» و از طرائف در بحار ۳۵/۲۶۰: «النقاش فی تفسیره شفاء الصدور» آمده و متن نقل شده مربوط به معنای مباحله می‌باشد (همانطور که R. Strothmann در:

• "Die Mubāhala in Tradition und Liturgie", *Der Islam*, 33, 1958, pp. 5-29, at p.23.

نیز یاد آور شده است. ظاهراً وی طرائف را در دست نداشته زیرا از بحار نقل می‌کند. مورد نقل شده در اقبال (از جزء چهل و پنجم) در تفسیر آیه ۱ سوره اسراء می‌باشد. در موارد نقل شده در سعد (از جلد اول) ابن عباس اظهار می‌دارد که علم امام علی [ع] از قرآن بسیار بیش از علم او بدان است.

این تألیف (که درباره نسخه‌های آن نک: سزگین) باید در میان مؤلفین شیعی رایج بوده باشد. ابن شهر آشوب در مناقب (م: ۱/۳۱۰ - ۳۱۱، ۳۲۱، ۳۴۵؛ ۳/۲۳۴ - ۲۳۵) و شیخ عباس قمی در مفاتیح (نقل به معنی و بدون یاد از نام مؤلف) (صص ۵۵۲

- (۵۵۴) نیز از آن نقل کرده‌اند.

۵۴۵. *** کتاب الشهاب / ابو عبید القاسم بن سلام (م ۲۲۴)

طرائف * برگ ۱۲۷ - ز/ طرائف *** برگ ۱۶۳ - پ/ [ند طرائف ۱۴۴/۴۶۹]
 درباره مؤلف نک: سرگین ۸/ ۸۱ - ۸۷. در طرائف * نام او «ابو عبیده» آمده است. نه این
 عنوان در فهرست تألیفات ابو عبید آمده (نک: م):

H. Gottschalk, "Abū 'Ubaid al-Qāsim b. Sallām. Studie zur Geschichte der arabischen Biographie", *Der Islam*, 23, 1936, pp. 245-289).

و نه چنین کتابی بدو منسوب است (مق: بروکلیمان ۱/ ۱۰۳). مورد نقل شده از بایی
 درباره کسانی که در جاهلیت دست آنها برای سرقت قطع شده بود، اخذ شده است؛
 الخطاب پدر عمر در میان کسانی که این حکم درباره آنها اجراء شده یاد شده است.

۵۴۶. + کتاب الشهاب / ابو عبدالله محمد بن سلامة القضاعی الشافعی (م ۴۵۴)

(ذریعه ۱۴/ ۲۴۷ ش ۲۴۱۴)

الامان ۵۳/۴۰

سعد السعود ۱۹۱

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/ ۴۱۸ - ۴۱۹، ذیل ۱/ ۵۸۴ - ۵۸۵. عنوان کتاب در
 الامان *** برگ ۱۵ - ر «کتاب حاشیه الشهاب» آمده و حاجی خلیفه (۲/ ۱۰۶۷) آنرا
 «شهاب الاخبار فی الحکم و الامثال و الآداب» نامیده و نیز بروکلیمان ۱/ ۴۱۹، ذیل
 ۱/ ۵۸۴. در الامان از نام مؤلف یاد نشده است. این تألیف مشتمل بر کلمات قصار
 رسول خدا [ص] بوده است.

القضاعی دو تالیف با عناوین «کتاب الشهاب» (که احتمالاً تألیف مورد استفاده
 ابن طاووس است) و «مسند الشهاب» داشته است. نخستین آنها (که با عنوان «شهاب
 الاخبار» نیز معروف است؛ مق: ← الفردوس) تنها مشتمل بر حکم رسول خدا [ص]
 (بدون ذکر سند) می باشد. هر حدیثی دارای یک کلمه رمزی است که همیشه کلمه‌ای

است که در خود حدیث آمده است. احادیثی که همان کلمه در آن تکرار شده با همان رمز آورده و این کلمات رمزی به ترتیب حروف الفبا نیست. در مسند الشهاب، اسانید افزوده شده اما تنظیم اصلی به همان صورت باقی مانده است. کتاب الشهاب و مسند الشهاب هر کدام چندبار چاپ شده‌اند. کتاب مسند الشهاب، اخیراً به توسط «حمدی عبدالمجید السلفی» (در دو جلد، بیروت ۱۴۰۵) به چاپ رسیده است. شکل کامل کلمه قصار «الرفیق قبل الطريق» (الامان ۵۳/۴۰) در السلفی ۱/۴۱۲ ش ۷۰۹ آمده است (التمسوا الجار قبل الدار و الرفیق قبل الطريق). ابن طاووس در سعد، کتاب الشهاب را به عنوان تألیفی از یک مؤلف سنی که دارای سخنی درباره رجعت حضرت عیسی [ع] است توصیف می‌کند. این مطلب احتمالاً اشاره به حدیث نبوی است که با این کلمات پایان می‌یابد: ... و لا مهدی الا عیسی بن مریم (القضاعی تحقیق: السلفی ۲/۶۹؛ ابوالوفاء مصطفی المراغی، اللباب فی شرح الشهاب، قاهره ۱۳۹۰ ص ۱۵۷).

کتاب الشهاب در میان شیعه و سنی شیوع و شهرت یافت و شروح سنی و شیعی هر دو بر آن نگاشته شد (مق: مستدرک چ سنگی ۳/۳۶۷ - ۳۶۸). یک شرح ناشناخته فارسی (شیعی؟) که در ۶۹۰ تألیف شده و دارای عنوان فارسی «شرح فارسی شهاب الاخبار» می‌باشد، توسط جلال‌الدین الحسینی الارموی محدث (تهران ۱۹۸۳) به چاپ رسیده است.

- فردوس دیلمی نیز دارای حکم نبوی است و دیلمی خود را مدیون قضاعی می‌داند اما محتوای آن دارای نظم کاملاً متفاوتی است زیرا فردوس به ترتیب الفبای اولین کلمه (البته نه حرف) متن است. تفاوت‌های دیگری نیز در میان این دو تألیف وجود دارد: در فردوس برخلاف شهاب، نام صحابی که آن حکمت را روایت کرده آمده (گرچه نه همه سند)؛ به علاوه، آن دارای حکمت‌های زیادتری است (بیش از نه هزار در برابر هزار و دویست حکمت شهاب). ابومنصور شهردار بن شیرویه (م ۵۵۸) سند را بطور کامل با حفظ ترتیب کلمات در «مسند الفردوس» آورده؛ در این کار او از قضاعی در مسند الشهاب پیروی کرده است.

۵۴۷. * کتاب صفین / ابو احمد عبدالعزیز بن یحیی بن احمد الجلودی الازدی البصری
(۳۳۲ م)

ذریعه ۵۲/۱۵ ش ۳۳۷

مهج الدعوات ۹۶ - ۹۷

نجاشی (ص ۲۴۰) از این کتاب یاد کرده است. ابن طاووس دو دعا از امام علی [ع] که پیش از جنگ خوانده نقل می‌کند. یکی از این دعاها را کفعمی (ظاهراً به توسط ابن طاووس) نقل کرده است (الجتة صص ۳۰۱ - ۳۰۲ = الجتة * برگ ۸۲ - ر = مهج الدعوات ص ۹۶).

۵۴۸. (+) کتاب سّر انساب العلویین / ابونصر سهل بن عبدالله بن داود البخاری النسابة
(زنده در ۳۴۱)

ذریعه ۱۲/۱۶۶ ش ۱۱۰۷

اقبال ۱۴۷/۶۵۸

درباره مؤلف نک: اعیان ۳۵/۴۰۸ - ۴۰۹؛ نوابغ ۱۳۷. شیعه بودن وی روشن نیست (مق: ریاض ۴/۲۳۴ - ۲۳۵). آقا بزرگ اشتباه حاجی خلیفه را در انتساب این تألیف به شیخ ابن عنبه (م ۸۲۸) یاد آور شده است. از مؤلف در تاریخ بغداد (۹/۱۲۹) یاد شده است. متن کتاب در نجف در سال ۱۳۸۲ با عنوان «سراسللة العلویة» چاپ شده است. ابن طاووس قطعه‌ای درباره مادر داود بن الحسن بن الحسن بن علی بن ابیطالب [ع] از آن نقل می‌کند (= ص ۱۸ در چاپ نجف).

۵۴۹. + [السّر المکتوم] / ابو عبدالله محمد بن محمد بن الحسين فخرالدین الرازی (م).
ح. ۶۰۶)

فرج المهموم ۲۰۴

درباره این تألیف نک: بروکلیمان ۱/۶۶۹. عنوان کتاب در فرج المهموم نیامده است؛ بجای آن ابن طاووس به «کتاب المُلخَّص فیما ادّعاء من الطلسمات و السحر و العزائم و

دعوة الكواكب» اشاره کرده است. محمد صالح الزرکان در کتاب خود دربارهٔ رازی (فخرالدین الرازی و آراءه الکلامیه و الفلسفیه، بیروت ۱۳۸۳ صص ۱۳۳ - ۱۳۴) دلیل قانع کننده‌ای آورده که ابن طاووس به کتاب «السرّ المکتوم» اشاره کرده است. کلمه «ملخص» در آغاز این تألیف در چایی که الزرکان بدان اشاره کرده (نه چاپ بی‌تاریخ قاهره) آمده است و حدس زرکان این است که ابن طاووس تألیف رازی را ملخص نامیده زیرا نسخه‌ای که در دست او بوده فاقد عنوان بوده است. توصیف ابن طاووس از این تألیف تقریباً همان عبارتی است که از جمله آغازین کتاب السرالْمکتوم (چاپ قاهره (بی‌تا) ص ۲) اخذ شده است. ابن طاووس خاطر نشان می‌کند که رازی این کتاب را برای خوارزم شاه (یعنی علاءالدین تکش حکومت از ۵۶۷ - ۵۹۶)؛ مقه:

- Bosworth, *The Islamic Dynasties*, Edinburgh, 1967. pp. 107-110 تألیف کرده است. این جزئیات در چاپ قاهره «السرّ» که تنها همین چاپ در دسترس من بوده نیامده است. (نسخهٔ کتابخانه دانشگاه پرینستون [shelf number 168 L] Garrett 933 فاقد آغاز بوده و طبعاً نمی‌توانست برای جملات آغازین مورد استفاده قرار گیرد.) حدس Matar (ص ۴۱۶) مبنی بر اینکه تألیف مورد بحث «کتاب الملخص فی الحکمه» رازی است نادرست می‌باشد.

ابن طاووس که نسخه‌ای در حدود سی کراسه با خط رازی در اختیار داشته می‌گوید: رازی در وقت وفات آنرا به صورت مسوده باقی گذاشته است. شاید ابن طاووس چنین می‌اندیشیده که مسوده‌ای که در دست او بوده تنها نسخه‌ای از تألیف بوده و رازی نتوانسته از آن مبیضه‌ای آماده سازد. این نظر را نمی‌توان به آسانی با این حقیقت جمع کرد که رازی در سه تألیف خود، خواننده را به السرالْمکتوم ارجاع می‌دهد. (برای جزئیات بیشتر نک: الزرکان ص ۱۱۰).

۵۵۰. ** کتاب الصیام (یا: الصوم) / ابوالحسن علی بن الحسن بن علی بن فضال (زندگی در اواخر قرن سوم)

ذریعه ۱۵/۱۰۲ ش ۶۷۹

اقبال ۲۲۹ - ۲۳۰/۴، ۲۴۴ - ۲۴۶/۱۳، ۱۴ و ۱۵، ۱۶، ۳۰۵/۳، ۳۱۸ -
 ۷۶/۳۲، ۷۸، ۸۲/۳۲۵، ۱۰۹/۳۵۵، ۱۱۲/۳۵۹، ۱۱۴/۳۶۲ -
 ۴۶۵/۶۸۱، ۱۸۴/۴۱۴، ۱۱۵

335

در اقبال عبارت «بن علی» نیامده است. نام کامل وی در نجاشی (ص ۲۵۷ ش ۶۷۶) یاد شده است. حسن (م ۲۲۴) پدر ابن فضال، از اصحاب امام رضا [ع] بوده است. بعضاً در منابع، نام مؤلف با نام جدش علی بن فضال خلط می‌شود؛ این خلط از این امر نشأت گرفته که هر دو «فطحی مذهب» توصیف شده‌اند. این نسبت به جد او مربوط است زیرا بعد از وفات امام صادق [ع] او امامت «عبدالله الافطح» فرزند امام صادق [ع] را مورد حمایت قرار داد. دادن نسبت به نواده او یا خطاست یا نشانگر آنست که پس از وفات امام عسکری [ع] (که از اصحاب آن حضرت بوده؛ نک: طوسی، رجال ص ۴۳۳ ش ۱۲) او امامت جعفر فرزند امام هادی [ع] را تأیید کرد. اتباع جعفر را نیز فطحی می‌خوانده‌اند (مق: طوسی، الغیبه ص ۱۳۵)؛ بطور کلی نک: تنقیح ش ۲۵۷۰، ۸۲۲۶.

۵۵۱. ***؟ کتاب الصیام / ناشناخته

الدروع* برگ ۷-ر، پ

مورد نقل شده (که به نقل از دروع، در بحار ۱۰۴/۹۷ - ۱۰۵ آمده) شیوه‌های روزه گرفتن انبیاء سلف را بیان می‌کند.

۵۵۲. ***؟ کتاب الصیام و التیام / ابونعیم (زندگی اوائل قرن ششم؟)

اقبال ۲۰۷/۴۳۵

در مورد نقل شده آمده است که رسول اکرم [ص] در شب ۲۳ رمضان آب بر صورت اهل بیت خود پاشید. افندی با ملاحظه کتاب الصیام و التیام در اقبال، می‌گوید: ابن طاووس نام مؤلف را ابونعیم یاد کرده و حدس او بر این است (ریاض ۵/۵۲۴) که او همان رضی‌الدین ابوالنعیم بن محمد بن محمد القاشانی (یا: القاسانی) است که

متعجب‌الدین (ص ۱۹۴ ش ۵۲۰) از او یاد کرده است.

۵۵۳.*** کتاب سیر الفاطمی الذی ملک طبرستان الحسن بن علی المعروف بالناصر للحق / اسفندیار بن مهنوش النیشابوری (زندگی در اوائل قرن پنجم؟)
فرج‌المهموم ۱۷۵ - ۱۷۶

ظاهراً از این کتاب که زندگی‌نامه امام زیدی منطقه دریای خزر ابو محمد الحسن بن علی الناصر للحق الاطروش (م ۳۰۴) است در جای دیگری یاد نشده است. مؤلف (که نام او در فرج‌المهموم* برگ ۱۱۷ - ر اسفندیار بن شهرنوش آمده) آنچنانکه در مقدمه تألیف خود که در فرج‌المهموم ص ۱۷۶ آمده می‌گوید زیدی بوده است. او بلاواسطه(?) از ابوالحسن آملی (که او احتمالاً همان ابوالحسن علی بن ابی طالب بن القاسم الآملی المستعین بالله [زنده در ۴۲۰] است؛ مَق: ۳۳۳)

Madelung, "Zu einigen Werken des Imams Abū Ṭālib an-Nāṭiq bi l-Haqq,"
Der Islam, 63, 1986, p. 10)

نقل می‌کند؛ او همچنین بلاواسطه از ابوالحسن الزاهد الخطیب زندگی‌نامه نویس ناصر که متقدم بر امام طبرستان الناطق بالحق ابوطالب یحیی بن الحسین البطحانی (م.ج. ۴۲۵) مَق: ۵۷ (Madelung, *Qāsim*, p. 162, n. 57) نبوده نقل می‌کند.

336

شاید بتوان در عنوان تألیف بجای «سیر» «سیرت» گذاشت (چون در باره یک شخص است). ابن طاووس می‌گوید از این تألیف دو نسخه یکی قدیم و دیگری جدید دارد. موادی که از مهارت ناصر در علوم مختلف ستایش می‌کند در *Madelung, Zaydī Imāms* نیامده است (گرچه در آنجا تأکید بر دانش او شده است مَق: صص ۲۱۱، ۲۱۳). مطالب نقل شده در فرج‌المهموم غیر از مطالبی است که درباره ناصر للحق (= ناصر کبیر) در صص ۱۹۹ - ۲۰۴ ترجمه تلخیص شده E. G. Browne از تاریخ طبرستان ابن اسفندیار (لیدن و لندن ۱۹۰۵) آمده است.

۵۵۴. + سنن / ابو عبدالله محمد بن یزید ابن ماجه (م ۲۷۳)

طرائف ۱۸۰ / [ند ۴۵]، ۱۶۷/۵۳۶، ۱۷۰/۵۴۳

درباره مؤلف نک: سرگین ۱/ ۱۴۷ - ۱۴۸. ابن طاووس از نسخه‌ای که در حیات مؤلف کتابت شده و دارای اجازه مورخه شعبان ۳۰۰ بوده استفاده کرده است. هفت روایت درباره مهدی [ع] که در طرائف ۱ ص ۱۸۰ آمده «باب خروج المهدي» کتاب الفتن (سنن ابن ماجه قاهره ۳ - ۱۳۷۲ ج ۲ صص ۸ - ۱۳۶۶ ش ۸ - ۴۰۸۲) را تشکیل می‌دهد. روایت مورد اشاره در طرائف ۱۶۷/۵۳۶ در آغاز کتاب الاذان آمده است (ابن ماجه ۱/ ۲۳۲ ش ۷۰۶) و مورد نقل شده در طرائف ۱۷۰/۵۴۳، از کتاب اقامة الصلاة (ابن ماجه ۱/ ۴۵۷ ش ۱۴۲۳) اخذ شده است.

۵۵۵.*** سنن ادریس / روایت شده (؟) ابراهیم بن هلال بن ابراهیم الصابی (م ۳۸۴)

سعدالسعود، ۶، ۳۹ - ۴۰

درباره مؤلف نک: دائرةالمعارف ج ۱ مقاله «الصابی» [از: F. Krenkow]. ابن طاووس از نسخه‌ای که مشتمل بر چهار کراسه و در قطع «ثمن» بوده و او آنرا در «وقف المشهد المسمى بالطاهر» در کوفه (همچنین در نقل بحار ۱۱/ ۲۸۳) یافته استفاده کرده. و به احتمال نسخه‌ای از روی آن برای خود تهیه کرده است. نسخه وقف به خط شخصی با نام عیسی بود که آنرا از سربانی ترجمه کرده بود؛ متن اصلی از ابراهیم بن هلال الصابی روایت شده (یا: نقل شده بود؟) (عن). ابن طاووس پنج قطعه از آن نقل کرده است (کراسه دوم برگ ۱ - پ، ۳ - ر، کراسه سوم ۲ - پ، ۵ - پ، کراسه چهارم برگ ۱ - پ). قطعه چهارم به نقل از سعد در مستدرک ۴/ ۱۱۳ - ۱۱۴ آمده اما در آنجا عنوان تألیف «صحف ادریس» یاد شده است. آغاز نقل سوم و چهارم در ابن فهد، عده ص ۱۳۴ آمده است. موارد نقل شده از نوع موعظه می‌باشد که از مخاطبین می‌خواهد تا از خدا بترسند، او را بخوانند و خود را قبل از روزه گرفتن ترکیه کرده و در نماز به اطراف خود توجهی نکرده و علاوه بر نمازهای واجب به نوافل نیز پردازند. در آنجا از سه نماز واجب یاد شده: نماز صبح (هشت سوره)، نماز ظهر (پنج سوره) و نماز مغرب (پنج سوره). این تألیف بر خلاف «صحائف ادریس» (نک: فهرست زیر مورد) به نظر می‌رسد

که ریشه صابغ داشته باشد، گرچه هنوز نیاز بررسی دقیقی دارد (از این تألیف در: D. A. Chwolohn, *Dir Ssabier und der Ssabismus*, St. Petersburg, 1856. یاد نشده است).

● (+) صور الكواكب الثابتة / ابوالحسین عبدالرحمن بن عمر الصوفی (م ۳۷۶)

ذریعه ۹۷/۱۵ ش ۶۳۶

فرج المهموم ۶۴، ۶۸ - ۶۹

درباره مؤلف (که عالم نجومی شناخته شده‌ای بوده) نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «عبدالرحمن بن عمر الصوفی» [از: S. M. Stern]؛ سزگین ۳۰۹/۵ - ۳۱۰، ۲۱۲/۶ - ۲۱۵، ۱۶۸/۷ - ۱۶۹. توصیف او از ستاره‌های ثابت معروفترین تألیف او به شمار می‌آید چندین نسخه از این کتاب باقی مانده و در سال ۱۹۵۴ در حیدرآباد به چاپ رسیده است (نک: سزگین ۲۱۴/۶ - ۲۱۵ برای جزئیات).

بنابه گفته آقا بزرگ، ابن طاووس در فرج المهموم از این کتاب نقل کرده (نیز مق: آل یاسین ص ۲۹۱)؛ اما این نقل به توسط کنزالفوائد کراچکی است (فرج المهموم ص ۶۴: و قد بینه فی الجزء الاول من کتابه المعمول فی الصور؛ فرج المهموم ص ۶۸: والصفوی يقول فی کتاب الصور؛ نک: الکرآجکی، کنز ۲/۲۲۸، ۲۳۱). به گفته ابن طاووس (فرج المهموم ص ۱۴۵) ابوالحسین الصوفی علم نجوم را به عضدالدوله تعلیم داده است. نیز مق: فرج المهموم ص ۱۹۸).

۵۵۶. + کتاب الطبقات الكبير / ابو عبدالله محمد بن سعد البصری الزهری کاتب الواقدی (م ۲۳۰)

فلاح السائل ۷۲/۷۵

لهوف ۱۲ - ۱۴/۱۳ - ۱۵

طرائف ۲۱۵ - ۲۱۷ / [ند ۵۶]، ۷۷/۲۷۵ [به اشتباه ۷۸ چاپ شده]،

۸۱/۲۹۰

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/ ۳۰۰ - ۳۰۱. در ابتدای مورد لهوف عبارت «قال ابن عباس فی الطبقات» آمده؛ و نام مؤلف نیز یاد نشده است. به احتمال زیاد این اشاره به تألیف ابن سعد می‌باشد: مورد نقل شده عبارت تلخیص شده (با همان اسناد) ابن سعد / تراثنا صص ۱۲۸ - ۱۳۱ می‌باشد. همین روایت توسط ابن سعد در سبط بن الجوزی، التذکره صص ۲۳۲ - ۲۳۳ آمده است. موارد نقل شده در طرائف عمدتاً برگرایش دنیاگرایانه انس می‌باشد. مورد فلاح (از جزء هفتم) اشاره به روایتی است که ابوسفیان بن حارث [برادر رضاعی رسول اکرم] ص[[سه روز پیش از وفات خود، قبرش را آماده کرد (= ابن سعد ۴/ ۵۳).

۵۵۷. * تعبیر (یا: تفسیر) الرؤیا / ابو جعفر محمد بن یعقوب الكلینی (م ۳۲۹)

ذریعه ۴/ ۲۰۸ ش ۱۰۴۲

مهج الدعوات ۳۳۳

فرج المهموم ۸۷

به این کتاب در نجاشی (ص ۳۷۷ ش ۱۰۲۶) و در معالم (ص ۹۹ ش ۶۶۶) و مهج الدعوات و نقل بحار ۵۸/ ۲۴۲ از فرج المهموم با عنوان «تعبیر الرؤیا» اشاره شده است. در طوسی (فهرست، ص ۱۶۵ ش ۶۰۳) و در فرج المهموم عنوان آن تفسیر الرؤیا ثبت شده است. در مورد مهج امام کاظم [ع] در خواب بر فرزندش امام رضا [ع] ظاهر شده و دعایی به او تعلیم می‌دهد. در مورد فرج المهموم، امام صادق [ع] اظهار می‌دارند که برخی از منجمان بدرستی و برخی به نادرستی پیشگویی می‌کنند.

نقلی از تعبیر الرؤیا در کشکول بهاءالدین عاملی (معروف به شیخ بهائی [م ۱۰۳۰ یا ۱۰۳۱]) آمده است و به احتمال نشان آنست که کتاب تا زمان وی باقی بوده است؛ نک: Bosworth, *Bahā' al-Dīn al-Āmilī*, p. 44, n. 136. در باره ادبیات تعبیر رؤیا نک:

M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams: an Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's "Ibārat al-Ru'yā," IOS, 4, 1974, pp. 67-103.

۵۵۸. + کتاب (یا: رساله) فی تدبیر سفر الحج / قُسطابن لوقا البعلبکی (م اوایل قرن چهارم)

الامان ۱۵۳ - ۱۸۱/۱۶۵ - ۱۹۸

درباره مؤلف که یک طبیب مسیحی و مترجم بوده نک: سزگین ۳/ ۲۷۰ - ۲۷۴. عنوان کتاب در الامان «کتاب قُسطابن لوقا اليونانی الی ابی محمد الحسن بن مَخْلَد فیما عمله فی تدبیر بدنه فی سفره الی الحج» آمده است. ابن طاووس به این تألیف با عنوان «کتاب صنفه قُسطابن لوقا لابی محمد الحسن بن مَخْلَد فی تدبیر الابدان فی السفر للسلامة من المرض و الخطر» اشاره می‌کند. عبارت «الابدان» در الامان و نیز در نسخه الامان که ملاحظه شد (الامان* برگ ۱۱۰ - پ، الامان*** برگ ۶۰ - ر، الامان*** برگ ۱۱۷ - ر) آمده است. همانطور که بروکلمان ۱/ ۲۲۲، و سزگین ۳/ ۲۷۱ ش ۱۰ (زیر عنوان «رساله فی تدبیر الابدان فی السفر») خاطر نشان کرده‌اند تمام تألیف در الامان محفوظ مانده است. یک چاپ محقق (با شرح متن، فهرست لغات و دیگر فهارس همراه با ترجمه انگلیسی) که بر اساس الامان ۱ و سه نسخه تهیه شده در دسترس قرار دارد. نک:

G. Bos, *The Treatise of Qustā ibn Lūqā on the Regimen during the Pilgrimage to Mecca*, Amsterdam, 1989. (همراه با جزئیات در باره زندگی مؤلف در صص ۲ - ۳)

۵۵۹. *+ التذیل / ابو الفرج صدقه بن الحسین بن الحسن ابن الحداد الحنبلی (م ۵۷۳)

فرج المهموم ۱۸۵ - ۱۸۶

درباره مؤلف نک: ابن رجب، ذیل ۱/ ۳۳۹ - ۳۴۲؛ Rosenthal *Historiography*, p. 83, n.1; و ارجاعات همانجا. در فرج المهموم و فرج المهموم* (برگ ۱۲۳ - پ) نام او صدقه بن الحسن یاد شده است. تذیل عنوان جانشین «التاریخ (المرتب) علی السنین» است که ذیل تاریخ علی بن عبیدالله بن النصر ابن الزاغونی الحنبلی، شیخ ابن الحداد است که از سال وفات استاد (۵۲۷) آغاز شده و تا اندکی قبل از وفات ابن الحداد را در بر می‌گیرد (مق: 5، Rosenthal, *Historiography*, p. 82, n. 5). مورد نقل شده از جلد پنجم از وقایع سال ۵۴۸ اخذ شده است؛ برای قطعه دیگر این تألیف و

جزء متعلق به سال ۵۵۴ نک: ابن خلکان ۶/۲۵۳. آخرین مؤلفی که به نوشته Rosenthal از این تألیف نقل کرده ذهبی (م ۷۴۸) می باشد.
ابن الحداد تلخیص از تاریخ بغداد خطیب نیز نوشته است که ابن طاووس به توسط «مجموع» ورام از آن نقل می کند (نک: فهرست زیر مورد؛ مق: الیقین ۱۹/۱۵۰، ۴۷۹/۱۸۴).

۵۶۰. ** تفسیر / محمد بن علی بن الحسین الباقر [ع] (م.ح. ۱۱۷) (منسوب)

سعد السعود ۱۲، ۱۲۱ - ۱۲۳

درباره امام باقر [ع] امام پنجم شیعیان امامیه نک: سزگین ۱/۵۲۸. در موارد نقل شده (به توسط سعد) در بحار (۱۳/۴۵ - ۴۶، ۲۷۷، ۱۸/۲۶۸ - ۲۶۹، ۲۳/۲۸۳؛ ۲۴/۳۳) به این تألیف با عنوان «تفسیر منسوب الی (ابی جعفر) الباقر» اشاره شده است. ابن طاووس نسخه آنرا با عبارت «قال الثمن العتیق» توصیف کرده و از جزء ۱ - ۵ آن نقل می کند. آیاتی که آمده عبارت است از: ۶۷/بقره؛ ۵۸/نساء؛ ۱۱۹/توبه (همراه آیه ۲۳/احزاب) و آیه ۹۰/نحل. علاوه بر آن داستان عصایی که حضرت آدم [ع] از بهشت آورده و بعد عصای موسی شد، از آن نقل شده است. این داستان که در منابع غیر شیعی نیز آمده (مق: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «عصا» [از: A. Jeffery]) ممکن است که از تفسیر آیات ۱۸ - ۱۹ / طه اخذ شده باشد.

تنها تفسیر شناخته شده امام باقر [ع] همان است که ابوالجارود روایت کرده (نک: سزگین ۱/۵۲۸؛ دائرة المعارف ایرانیکا مقاله «ابوالجارود» [از: W. Madelung] و بخشهایی از آن در تفسیر علی بن ابراهیم قمی درج شده است (تفسیر القمی که در دست ماست تألیفی است مرکب از تفسیر ابوالجارود و قمی). تنها برخی از مواد نقل شده از ابن طاووس در تفسیر القمی آمده است. یک ارزیابی موقت می تواند این باشد که این مواد مشتمل بر نقلهایی از روایت ابوالجارود است که در تفسیر القمی نیامده یا از تفسیر متفاوتی منسوب به امام باقر [ع] بوده که در جایی ثبت نشده است. [○]

○ درباره این تفسیر نک: ذریعه ۴/۲۵۱ ش ۱۲۰۲؛ ص ۳۰۲ - ۳۰۹. با مقایسه نقلهای ابن

۵۶۱. *+ تفسیر / یحیی بن زیاد الفراء (م ۲۰۷)
 ذریعه ۲۹۸/۴ ش ۱۳۰۸؛ ۲۰۶/۲۱ ش ۴۶۳۵
 سعدالسعود ۲۲-۲۳، ۲۶۰-۲۷۰

درباره مؤلف نک: سزگین ۱۲۳/۸ - ۱۲۵. خطیب بغدادی دو تحریر این تألیف را برشمرده؛ الف: از محمد بن الجهم السمری (م ۲۷۷) که به املائی فراء آنرا نگاهشته است (مق: تاریخ بغداد ۱۶۱/۲)؛ این تحریری است که به چاپ رسیده است (ج ۱ تحقیق: احمد یوسف النجاتی و محمد علی النجار، قاهره ۱۹۵۵ تجدید ۱۹۸۰؛ ج ۲ تحقیق: النجار، قاهره ۱۹۶۶؛ ج ۳ تحقیق: عبدالفتاح اسماعیل شلبی و علی النجدی ناصف، قاهره ۱۹۷۲)؛ ب: تحریر سلمه بن عاصم شاگرد فراء؛ به گفته خطیب بغدادی بعد از آنی که فراء مجلس املاء را تمام کرده و شاگردان می رفتند، سلمه موادی را که نوشته بود بر فراء قرائت می کرد و فراء در آن تغییراتی می داد. به گفته خطیب این امر سبب اختلاف میان دو تحریر می باشد (تاریخ بغداد ۱۴/۱۵۲ - ۱۵۳).

ابن طاووس دو نسخه یک جلدی از تألیف فراء را در دست داشته؛ نسخه اول مشتمل بر هفت جزء بوده از جزء دهم الی شانزدهم. و موارد نقل شده نشان می دهد که تقریباً مشتمل بر نیمه دوم تألیف فراء بوده است. نسخه دوم که دارای اجازه ای با تاریخ ۴۰۹ بوده مشتمل بر هفت جزء بوده؛ از جزء اول تا هفت و آنچه از نقلها بدست می آید این که نسخه مزبور مشتمل بر تمام کتاب فراء بوده است.

از آگاهیهایی که ابن طاووس بدست می دهد، نسخه اول او با تحریر محمد بن الجهم (در سعد ۲۶۵ بجای «ابوالجهم» ابن الجهم» بخوانید) بوده و نسخه دوم تحریر سلمه (به اشتباه در نسخه چاپی «سلمه» آمده) بن عاصم بوده است. مقابله نقلها از نسخه دوم با نسخه چاپی «معانی» تنها یک تفاوت مهم را در تفسیر آیه ۱۱ / سجده نشان می دهد که قابل ملاحظه است. در این آیه کلمات «أتینا طائعین» آمده. فراء (در نسخه چاپی) قرائت مذکور را اختیار کرده است؛ در برابر از شرح او در تحریر سلمه بن عاصم

طاووس با آنچه در مجمع و تبیان از ابوالجارود یا از امام باقر [ع] بدون اشاره به ابوالجارود آمده می توان به نتایج بهتری رسید. م

(بطوری که در سعد ۲۶۳ نقل شده) بدست می آید که او قرائت شاذ «اتینا طائعتین» را اختیار کرده است. این باید بررسی شود که آیا تحریر سلمه در میان نسخه‌های برجای مانده معانی وجود دارد یا نه، اگر نمانده نقلهای ابن طاووس تنها نقلهای باقیمانده از آن تحریر است.

نقلهای ذیل از نسخه اول عبارتند از: سعد ۲۶۵ - ۲۶۶ (جزء دهم [که ابن طاووس با عنوان «بخش اول مجلد» بدان اشاره کرده] برگ ۳ - ر) = معانی ۱۸۳/۲ - ۱۸۴ (آیه ۶۳/طه)؛ سعد ۲۶۶ (جزء یازدهم برگ ۵ - ر از سطر ۴) = معانی ۲۳۸/۲ (آیه ۶۱/مؤمنون)؛ سعد ۲۶۷ (جزء ۱۲ برگ ۱ - ر از سطر ۱۰) = معانی ۳۰۰/۲ - ۳۰۱ (۸۷/نمل)؛ سعد ۲۶۷ - ۲۶۸ (جزء سیزدهم برگ ۳ - پ) = معانی ۳۳۵/۲ (آیه ۶/احزاب)؛ سعد ۲۶۸ (جزء چهاردهم برگ ۱ - ر) = معانی ۳۹۳/۲ (آیه ۱۴۷/صافات)؛ سعد ۲۶۹ (جزء پانزدهم برگ ۱ - ر) = معانی ۴۴/۳ (آیات ۵۴، ۵۶/دخان)؛ سعد ۲۶۹ (جزء شانزدهم برگ ۱ - ر) = معانی ۱۲۳/۳ (آیه ۱۸/واقعه)، سعد ۲۷۰ (آخرین نقل [و احتمالاً از همان جزء شانزدهم؛ گرچه بدان تصریح نشده]، آیه ۱/جن، سطر ۸ از آغاز تفسیر همان آیه) = معانی ۱۹۰/۳. این نقلها از هر دو نسخه همراه با توضیحات ابن طاووس می‌باشد.

موارد ذیل از نسخه دوم اخذ شده است: سعد ۲۶۰ (جزء اول برگ ۵ - پ) = معانی ۳۶/۱ (آیه ۵۰/بقره)؛ سعد ۲۶۱ (جزء دوم کراسه دوم برگ ۲ - ر) = معانی ۱۹۰/۱ (آیه ۷/آل عمران)؛ سعد ۲۶۲ (جزء سوم کراسه دوم برگ ۳ [از رو و پشت یاد نشده]) = معانی ۳۶۷/۱ (آیه ۱۶۰/انعام)؛ سعد ۲۶۲ (جزء چهارم برگ ۱ - ر از سطر ۱۴) = معانی ۱۱۲/۲ (آیه ۸۱/نحل)؛ سعد ۲۶۳ (جزء پنجم برگ ۱ - پ از سطر ۱۰) = معانی ۲۳۱/۲ (آیات ۵ - ۶/مؤمنون)؛ سعد ۲۶۳ (جزء ششم برگ ۱ - پ از سطر ۱۶ آیه ۱۱/سجده)؛ متن در معانی ۱۳/۳ با این مورد متفاوت است؛ مقه: بحث فوق)؛ سعد ۲۶۴ (جزء هفتم برگ ۱ - پ از سطر ۱۶) = معانی ۱۸۳/۳ - ۱۸۴ (آیه ۱۶/دهر).

ابن طاووس در هیچ مورد به این تألیف با عنوان «معانی القرآن» اشاره نکرده و

بجای آن از «کتاب الفراء» یا «چنانکه در سعد ۲۶۷) یا «تفسیر الفراء» سخن می‌گوید. اما چنانچه از بحث فوق روشن است همه عناوین اشاره به همان تألیف دارد. ابن شهر آشوب نیز به تفسیر فراء اشاره کرده و آنرا در بین منابع مناقب (۱/۱۳) یاد می‌کند. آقابزرگ (ذریعه ۴/۲۹۸ ش ۱۳۰۸) اظهار می‌دارد که استفاده ابن شهر آشوب از کلمه «تفسیر» برای کتاب فراء نشانگر آنست که مقصود وی از تفسیری غیر از معانی القرآن است. احتمالاً این اظهار نادرست است؛ این واقعیت که ابن طاووس به معانی با عنوان «تفسیر» اشاره می‌کند نشانه آنست که ابن شهر آشوب نیز در وضعیت مشابهی بوده است.[○]

● تفسیر / فرات بن ابراهیم بن فرات الکوفی (زندگی در نیمهٔ دوم قرن سوم

ذریعه ۴/۲۹۸ ش ۱۳۰۹

الیقین

دربارهٔ مؤلف و تفسیر قرآن وی نک: سزگین ۱/۵۳۹؛ Bar-Asher صص ۳۷ - ۳۹؛ مقدمه محمد الکاظم بر تحقیق تفسیر الفرات (تهران ۱۴۱۰) (من برای توجه به این چاپ مدیون دکتر Bar-Asher هستم). محمد علی الغروی الاردوبادی در مقدمه خود بر چاپ نجف ۱۳۵۴ تفسیر الفرات می‌گوید: ابن طاووس در الیقین از آن بهره گرفته اما در الیقین چاپی از آن یاد نشده؛ به گفته محمد الکاظم (مقدمه ص ۱۳) روشن نیست که هیچ مؤلفی پیش از مجلسی (در بحار) از این تفسیر نقل کرده باشد به استثنای الحسکانی ● در شواهد التنزیل.

۵۶۲. *+ تفسیر / عبدالملک بن عبدالعزیز ابن جریج (م ۱۵۰)

سعد ۱۹، ۲۲۱

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/۹۱. سزگین از دو تحریر این تفسیر یاد می‌کند که قطعاتی از آن در تفاسیر طبری و ثعلبی باقی مانده‌اند. ابن طاووس یک نسخهٔ عالی (نسخهٔ جیده) از آن در شواهد التنزیل نقل کرده است.

○ . ظاهراً اظهار نظر قطعی دربارهٔ نظر آقابزرگ تا تطبیق نقلهای ابن شهر آشوب با معانی القرآن چاپ شده باقی می‌ماند. م

از آن داشته که از آن تفسیر آیه ۳۹ سوره آل عمران را از کراسه چهارم برگ ۲ - پ نقل می‌کند. این قطعه در تفسیر طبری (الجامع ۳/۲۵۳) نیز آمده، با این تفاوت که در طبری، ابن جریج مستقیماً از ابن عباس نقل کرده در حالی که در سعد، از ابن عباس به توسط مجاهد نقل می‌کند.

۵۶۳. * تفسیر / ابوعلی محمد بن عبدالوهاب الجبائی (م ۳۰۳)

سعد ۱۴ - ۱۶، ۱۴۲ - ۱۸۳

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۶۲۱ - ۶۲۲. درباره این تألیف نک: D. Gimaret, "Matériaux," pp. 248-285 این را که تفسیر جبائی، تألیف پر حجمی بوده، الملطی ابراز کرده و گفته است که بیش از یکصد جزء بوده است (کتاب التنبیه تحقیق: S.Dederling استانبول ۱۹۳۶ ص ۳۲). ابن طاووس نسخه ده جلدی از این تفسیر را که در حیات جبائی یا اندکی بعد از آن کتابت شده در اختیار داشته است (سعد ۱۴۲، ۱۸۳). ابن طاووس غالباً عین متن را نقل کرده اما در دو مورد (سعد ۱۵۶، ۱۸۰) نقل به معنی کرده با این توضیح «لاجل طول لفظه». تنها بخشی از مواد نقل شده در سعد، مشتمل بر نقل از تفسیر است بقیه مطالب نقد ابن طاووس از مطالب جبائی است که وی را مخالف سرسخت بنی هاشم توصیف کرده و می‌گوید «به نظر می‌رسد چون او شخصاً نتوانست بنی امیه را با شمشیر خود حمایت کند با قلم و زبان با بنی هاشم جنگیده است» (سعد ۱۴۳). خرده گیری های دیگر ابن طاووس از جبائی عبارتند از: آگاهی ناقص وی از عربی (اتهامی که اشعری نیز پیش از وی داشته)؛[○] مق: ابن عساکر، تبیین ص ۱۳۸) جهالت از معانی درست قرآن، تفسیر به رأی و مسکوت گذاشتن حقائق روشن

○ عین عبارت عربی ابن عساکر از قول اشعری چنین است: و رأیت الجبائی الف فی تفسیر القرآن کتاباً اوله علی خلاف ما انزل الله عز وجل و علی لغة قریته المعروفة بجبّاً و لیس من اهل اللسان الذی نزل به القرآن و ما روی فی کتابه حرفاً واحداً عن احد من المفسرین. برخلاف آنچه آقای صادقی در مقاله «زبان تفسیر ابو علی جبائی چه بوده» هفتاد مقاله ج ۲ ص ۵۵۶ بیان کرده از این عبارت بدست نمی‌آید که اشعری می‌خواسته زبان تفسیر را فارسی بداند بلکه تنها اشاره به زبان عربی [محلی] جبائی است همانطور که مؤلف نیز در متن بدان توجه داشته است. م

(سعد ۱۴۳، ۱۷۱، ۱۸۳). بیشتر نک: Kohlberg, "Polemic".

سزگین به موارد نقل شده در سعد توجهی نکرده است و همینطور:

The Tafsi'r of Abū Ālī al-Jubbā'i: First Steps Toward a Reconstruction, with Texts, Translation, Biographical Introduction and Analytical Essay, Ph. D. Dissertation University of Washington, 1982.

سزگین حدس می‌زند که قطعاتی از تفسیر جبائی در بخش باقی مانده تفسیر ابن فورک (م ۴۰۶) آمده باشد (مق: سزگین ۱/۶۱۱، ۶۲۲)؛ اما بررسی نسخه فیض الله ۵۰ (که مشتمل بر تفسیر سوره مؤمنون تا آخر قرآن از تفسیر ابن فورک است) چنین قطعاتی را نشان نداده است (پروفیسور Gimaret در یک تماس شخص این مطلب را اظهار کرد). قطعات دیگر (که سزگین و Gwynne متوجه آن نیز نشده‌اند) در تبیان طوسی تفسیر الحاکم الجشمی وجود دارد. ^{۱۰} پروفیسور مزبور مشغول بازسازی تفسیر جبائی می‌باشد. ^{۱۱}

۵۶۴. تفسیر / محمد بن السائب الکلبی (م ۱۴۶)

343

ذریعه ۳۱۱/۴ ش ۱۳۱۸

سعد ۱۷ - ۱۹، ۲۰۷، ۲۰۹ - ۲۱۶، ۲۱۸ - ۲۲۱

درباره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «الکلبی» [از: W. Atallah]؛ سزگین ۱/۳۴ -

۳۵ (در آنجا از نسخه‌های متعدد تفسیر او یاد شده است) درباره کلبی چنین شهرت دارد که تمایلات شیعی داشته است (نک:

J. van Ess, *Ungenützte Texte Zur Karrāmiya*, pp. 46-47).

ابن طاووس به سه مجلدی که در دست داشته اشاره می‌کند؛ الف: اجزاء یازدهم تا

۱۰. نک: عدنان زررور، الحاکم الجشمی و منهجه فی تفسیر القرآن (بیروت ۱۳۹۱) ص ۱۶۱.

۱۱. به نوشته دکتر علی اشرف صادقی تفسیر جبائی در دست ابوالفتوح رازی بوده است. پاره‌ای از نقلهای ابوالفتوح از جبائی را آقای جواد سلماسی‌زاده در مقاله‌ای در مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم شماره ۶ ص ۸۶ - ۹۱ (۱۳۵۸) نقل کرده است. درباره اطلاعات نسبت به تفسیر جبائی نک: علی اشرف صادقی «زبان تفسیر ابو علی جبائی چه بوده» هفتاد مقاله ج ۲ (تهران ۱۳۷۰) صص ۵۵۰ - ۷۵۰ و ارجاعات همانجا. م

نوزدهم مشتمل بر (بخشی از؟) سوره آل عمران تا پایان سوره انعام؛ ب: اجزاء هیجدهم تا بیست و چهارم؛ ج: سوره محمد تا پایان قرآن. در همه سندهایی که ابن طاووس آورده کلبی توسط ابوصالح باذام از ابن عباس نقل می‌کند (در باره ابوصالح باذام نک: T. Nagel, *Die Qisas al-anbyā'*, Ph.D. dissertation, Bonn, 1967, pp. 53-56). (سعد ۲۱۱، ۲۱۳-۲۱۴، ۲۱۸-۲۲۰).

موارد نقل شده عبارتند از؛ الف: مجلد اول: سعد ۲۰۹-۲۱۰ = جزء یازدهم برگ ۳- پ (آیه ۶۸/ آل عمران)؛ سعد ۲۱۰ = جزء دوازدهم کراسه اول برگ ۷- پ (آیه ای نقل نشده)؛ سعد ۲۱۰-۲۱۱ = جزء سیزدهم برگ ۲- ر (آیه ۱۸۵/ آل عمران)؛ سعد ۲۱۱ = جزء چهاردهم برگ ۳- ر (آیه ۴۸/ نساء)؛ سعد ۲۱۱-۲۱۲ = جزء ۱۵ برگ ۲- ر (آیه ۱۰۰/ نساء)؛ سعد ۲۱۲ = جزء شانزدهم برگ ۲- ر (آیه ۲۱/ مائده)؛ سعد ۲۱۳ = آخر جزء شانزدهم و آغاز جزء هفدهم (آیه ۱۵/ مائده)؛ سعد ۲۱۳ = جزء هیجدهم برگ ۸- پ (آیه ۲۰/ انعام)؛ سعد ۲۱۳-۲۱۴ = جزء نوزدهم برگ ۱۴- ر (آیه ۱۴۳/ انعام)؛ ب: از مجلد دوم: سعد ۲۱۸ = جزء بیستم برگ ۱۰- ر (بانقل آیات ۷۹/ طه، ۳۸/ قصص و ۲۴/ نازعات)؛ سعد ۲۱۸-۲۱۹ = جزء بیست و یکم برگ ۳- پ (آیه ۱۳/ رعد)؛ سعد ۲۱۹ = جزء بیست و دوم برگ ۲- پ (شرح کلمات «جنات عدن»)؛ سعد ۲۱۹-۲۲۰ = جزء بیست و سوم از آغاز سطر ۶* (از آغاز؟) (من سادس سطر من [+ اول؟] قائمه منه) (آیه ۸۱/ اسراء)؛ سعد ۲۲۰-۲۲۱ = جزء بیست و چهارم آغاز سطر ۸ (از آغاز؟) (آیه ۱/ کهف)؛ ج: از مجلد سوم: سعد ۲۱۴-۲۱۶ = آخر صفحه نخست سوره قلم. علاوه بر اینها ابن طاووس (در سعد ۲۰۷) قطعه‌ای از تفسیر آیه ۵۲/ را مائده نقل می‌کند بدون آنکه جزئیات بیشتری بدست دهد. احتمالاً این قطعه در مجلد اول بوده است.

۵۶۵. *** تفسیر / ابواسحاق ابراهیم بن احمد الفقیه القزوینی (م بعد از ۴۳۴۰)

ذریعه ۲۶/۲۱۶ ش ۱۰۹۴

سعد ۱۱، ۷۰-۷۱، ۷۱-۱۱۲، ۱۱۳

چند تن از عالمانی که با این نام نامیده می‌شوند در قزوینی ۹۷/۲ - ۱۰۴ یاد شده‌اند. شاید مؤلف ما ابراهیم بن احمد بن عبدالله بن یزید الرازی ابواسحاق القاضی ساکن قزوین می‌باشد که وی را به عنوان فقیهی بر مذهب کوفیان [یعنی حنفی] توصیف کرده‌اند (م بعد از ۳۴۰) (قزوینی ۱۰۱/۲ - ۱۰۲؛ نک: تاریخ بغداد ۱۰/۶). بنابر یکی از اسانیدی که ابن طاووس (در سعد ۷۰) آورده، مؤلف از علی بن سهل روایت می‌کرده، کسی که احتمالاً همان ابوالحسن علی بن سهل بن المغیره البزار البغدادی (م ۲۷۰ یا ۲۷۱) می‌باشد (تهذیب ۳۲۹/۷ - ۳۳۰). او همچنین از محمد بن ابی یعقوب الجوال الدینوری روایت می‌کرده که او در حمص از جعفر بن نصر (ناشناخته) و او از عبدالرزاق از معمر روایت کرده است (سعد ص ۱۱۲).

این تفسیر که ابن طاووس آنرا تألیف یک جلدی توصیف می‌کند (سعد ص ۱۱۲) در جای دیگری ثبت نشده است. ابن طاووس از این کتاب تفسیر آیه ۶۷/ مائده و آیه ۹/ کهف را نقل می‌کند. تفسیر آیه ۹/ کهف از کراسه چهارم برگ ۲ - ر، اخذ شده است. تفسیر آیه ۶۷/ مائده از امام باقر[ع] به توسط زیاد بن منذر (ابوالجارود) می‌باشد؛ بنابراین، این نقل می‌تواند جزو تفسیر ابوالجارود بوده باشد. این مواد در تفسیر قمی نیامده اما روایت مشابهی (نیز از ابوالجارود از امام باقر[ع]) از کلینی نقل شده است (نک: البرهان ۱/ ۴۸۰). تفسیر آیه ۹/ کهف درباره ملاقات معجزه گونه امام علی[ع] با اصحاب کهف و اقرار آنها به وصایت امام علی[ع]، در منابع امامی نیز با اندکی اختلاف روایت شده است (نک: البرهان ۲/ ۴۵۷ - ۴۵۸). بنابر این روشن است که مؤلف ما، گرچه ابن طاووس (سعد ۱۱۳) او را سنی توصیف کرده، در واقع علائق شدید شیعی داشته و متمایل به امام علی[ع] بوده است.

۵۶۶. * تفسیر/ ابوالحسن علی بن عیسی بن علی النحوی الرّمّانی الورّاق (م ۳۸۴)

ذریعه ۲۷۵/۴ ش ۱۲۷۲

سعدالسعود ۲۱ - ۲۲، ۲۵۰ - ۲۵۲

نقلهایی از این تفسیر در تبیان طوسی آمده است. نسخه ابن طاووس تنها از میانه سور

توبه تا پایان قرآن بوده است. مورد نخست (از جزء اول کراسه دوم برگ ۹ - ر) مربوط به کلمات «الرحمن الرحیم» است (سعد ۲۵۰). الرمانی بر این باور است که این کلمات یک معنی دارند و رحیم تنها برای تاکید آمده است. ابن طاووس استدلال می‌کند که این دو، دو معنی متفاوت دارند. مورد دوم (از برگ ۱) تفسیر آیه ۶۸/توبه است (سعد ۲۵۱). در اینجا رمانی می‌گوید که هرگونه عمل منافقانه کفر می‌باشد؛ ابن طاووس در این باره نیز با او به مناقشه برخاسته است. مق: ← النکت فی اعجاز القرآن.

۵۶۷. تفسیر (عن) اهل البیت علیهم السلام/ناشناخته (یا ابو عبدالله محمد بن ابراهیم (زندگی در قرن چهارم؟)

ذریعه ۲۶۲/۴ ش ۶ - ۱۲۲۵؛ ۲۶/۲۱۷ ش ۱۰۹۷

[الدروع]

سعد السعود ۱۲، ۱۲۰ - ۱۲۱

345 این عنوان به احتمال مربوط به یکی از دو تألیف است: الف: تفسیر ناشناخته‌ای که بنا به گفته آقا بزرگ (ذریعه ۲۶۲/۴ ش ۱۲۲۵) در یک کتابخانه شخصی موجود است؛ ب: یا تفسیر القرآن لاهل البیت که در معالم (ص ۱۳۴ ش ۹۰۴ و از آنجا: ذریعه ۲۶۲/۴ ش ۱۲۲۶) از آن یاد شده و مؤلف آن ابو عبدالله محمد بن ابراهیم دانسته شده که شاید همان محمد بن ابراهیم النعمانی ابن ابی زینب (م. ح. ۳۶۰) مؤلف تفسیری که بخشی از آن باقی مانده باشد (مق: ذریعه ۳۱۸/۴ ش ۱۳۴۲؛ اما از نعمانی در معالم، مستقلاً یاد شده است).

ابن طاووس از نسخه یک جلدی در قطع «لطالی» استفاده کرده که فاقد آغاز و انجام بوده؛ او آنرا مشتمل بر بیست کراسه یا بیشتر دانسته و دارای خط قدیمی و خوانا توصیف می‌کند (خطه عتیق دقیق) و اینکه دارای روایات غریبی بوده است. مورد نقل شده از برگ ۱۱ - ر (ش کراسه ندارد) حدیثی روایت شده از علی بن ابراهیم بن هاشم قمی از امام صادق [ع] می‌باشد. متن تفسیری از آیات ۱۷ - ۱۸/یوسف آمده است که بیان می‌کند که چگونه برادران یوسف لباس خون آلود را به حضرت یعقوب ارائه دادند.

این متن (با اختلاف اندکی) در تفسیر القمی (۱/۳۴۱-۳۴۲) آمده است. بنا به گفته افندی (ریاض ۶/۴۹)، ابن طاووس در الدرود از تفسیری با عنوان «تفسیر القرآن للائمة» نقل کرده است که به گفته وی، احتمالاً به توسط روایت یکی از ائمه بعدی تألیف شده است. چنین عنوانی در الدرود* نیامده است. افندی دو سند از تألیف نقل می‌کند. روشن نیست که این همان «تفسیر (عن) اهل البیت» باشد.

۵۶۸. ** تفسیر غریب القرآن / ابو عبدالرحمن بن محمد بن هانی (قرن چهارم؟)

سعد السعود ۲۱، ۲۴۹

ظاهراً درباره مؤلف اطلاعی نداریم مگر آنکه او را عبدالرحمن بن محمد بن عبدالرحمن الشریف ابوالقاسم الحسنی العلوی بدانیم که تفسیر فرات ابراهیم کوفی را روایت کرده است (نوابغ ص ۱۴۸). در مورد نقل شده (از برگ ۱- ر، از سطر ۱۶؛ ش کراسه نیامده) «تمنی» در آیه ۵۲/ حج به معنای «قرء» تفسیر شده است. ابن طاووس یاد آور می‌شود که این تفسیری معمول است؛ اما بعداً از آن انتقاد می‌کند (سعد ۲۴۹- ۲۵۰).

۵۶۹. + تفسیر غریب القرآن علی حروف المعجم / ابوبکر محمد بن عزیر (یا: عزیز)

العزیری (یا: العزیزی) السجستانی (م ۳۳۰)

ذریعه ۱۶/۴۹ ش ۲۰۶

سعد السعود ۲۱، ۲۴۷-۲۴۸

درباره مؤلف نک: سزگین ۱/۴۳-۴۴. عنوان کتاب در ذریعه «غریب القرآن» آمده است. این تألیف که با عنوان «نزهة القلوب» یا «التبیان فی تفسیر غریب القرآن» نیز شناخته می‌شود، بنظر می‌رسد که در میان امامیه شایع بوده است: برای مثال، کفعمی تلخیصی برای آن نوشته است: (نک: ریاض ۱/۲۳). ابن طاووس دو نسخه از این تألیف را در دست داشته و هر مورد را از یکی از این دو نسخه نقل کرده است. مورد اول از نسخه اول (برگ ۴- ر) در تفسیر کلمة «صراط» است (= غریب القرآن، قاهره ۱۳۴۲،

ص ۱۶۵). مورد دوم از نسخهٔ دوم (برگ ۱ - پ، سطر ۴ - ۵) تفسیر کلمهٔ «مؤمن» (= غریب القرآن ص ۲۳۵).

۵۷۰. *+ تفسیر مآذبه الیه الملحدون عن معرفة من معانی القرآن / ابوعلی محمدبن المستنیر قُطْرُب (م ۲۰۶)

سعدالسعود ۲۳، ۲۷۰ - ۲۷۲

دربارهٔ مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «قطرب» [از: G. Troupeau]. این عنوان یا اشاره به «معانی القرآن» قطرب یا اشاره به «الرد علی الملحدین فی متشابه القرآن» است که ابن ندیم (ص ۵۸) از آن یاد کرده است. هیچکدام از این دو تألیف باقی نمانده (مق: سزگین ۸/ ۶۷ ش ۳، ۶). ابن طاووس نسخه‌ای با تاریخ ۴۰۹ در اختیار داشته است. وی در ادامهٔ مورد نقل شده در سعد (کراسه چهارم برگ ۴ - پ)، اشکالاتی را بر تفسیر قطرب از آیه ۱۱ / اعراف وارد می‌کند.

۵۷۱. *+ تفسیر قصیده السلامی / الشریف ابوعلی محمدبن الشریف ابی القاسم الحسن الأقساسی (م ۴۱۵؟)

ذریعه ۴ / ۳۵۰ ش ۱۵۴۰

الیقین ۱۵۳ - ۱۵۶ / ۴۱۶ - ۴۲۰

این تألیف شرح قصیده محمدبن عبدالله (یا: عبیدالله) المخزومی السلامی (م ۳۹۳) دربارهٔ امام علی [ع] بوده است (سزگین ۲ / ۵۹۴). آغاز قصیده، چنانکه در الیقین ۱۵۴ / ۴۱۶ آمده (سلام علی زمزم والصفاء) می‌باشد. این قسمت از آغاز قصیده تنها قطعه‌ای است که از آن قصیده باقی مانده است؛ نک: قطعات جمع‌آوری شده دیوان سلامی تحقیق: صبیح ردیف (شعر السلامی، بغداد ۱۹۷۱) ص ۸۰ ش ۶۳؛ مق: مقدمه محقق ص ۴۶ (بجای «اللامیه» «السلامیه» بخوانید). بنا به گفته علامه امینی (الغدیر ۵ / ۵ - ۷)، شارح همان ابو الحسن محمدبن الحسن بن علی بن حمزة الاقساسی الکوفی می‌باشد که برای سالهای زیادی از طرف شریف مرتضی نیابت امارت حج را داشته است. او در

سال ۴۱۵ وفات یافته است (نک: ارجاعاتی که در الغدیر آمده است). مَق: آقابزرگ در این باره کمتر اطمینان دارد (النابس صص ۱۵۸ - ۱۶۰). شارح از الشریف ابوالحسن محمد بن جعفر المحمدی (زندگی در اواخر قرن چهارم) روایت می‌کرده است. ابن طاووس از نسخه‌ای با تاریخ رمضان ۴۳۳ استفاده کرده که به قول او به خط سلامی بوده است؛ روشن است که چنین چیزی ممکن نیست، بنابراین یا ابن طاووس اشتباه کرده یا اینکه تاریخی که در یقین چاپی آمده اشتباه است.

نسبت «الاقساسی» مربوط به قریه‌ای نزدیک به کوفه است (نک: ابن الاثیر، اللباب ۸۰/۱ - ۸۱، ابن عنبه، عمدہ صص ۲۱۲ = چ نجف ۲۶۳؛ الدرجات صص ۵۰۵؛ اعیان ۲۸۹/۱۲).

۵۷۲. کتاب تفسیر القرآن / ابوالحسن علی بن ابراهیم بن هاشم القمی (زنده در ۳۰۷)

ذریعه ۳۰۲/۴ ش ۱۳۱۶

فرج المهموم ۲۵ - ۲۷

سعد السعود ۱۰، ۸۳ - ۸۸

درباره مؤلف نک: Bar-Asher صص ۴۱ - ۵۸. ابن طاووس (سعد ۸۷) یاد آور می‌شود که نسخه او مشتمل بر چهار جزء در دو مجلد بوده است. مورد نقل شده در فرج المهموم ۲۵ - ۲۷، نقلی از تفسیر قمی از آیه ۷۶ سوره انعام است (= قمی، تفسیر ۱/۲۰۶ - ۲۰۷؛ با اندکی اختلاف). سعد ۸۳ - ۸۴ (کراسه سوم برگ ۶ - پ [احتمالاً از مجلد اول]) = قمی ۱/۵۹ (آیه ۱۲۴ / بقره)؛ سعد ۸۴ - ۸۵ (مجلد اول جزء دوم، کراسه نوزدهم برگ ۱ - پ) = قمی ۱/۲۷۷ (آیه ۳۳ / انفال)؛ سعد ۸۵ - ۸۶ (مجلد دوم، جزء اول [= جزء سوم از آغاز، به تصریح ابن طاووس]، کراسه هیجدهم برگ ۱۰ - پ) (نقل به معنی) = قمی ۱/۳۷۷ - ۳۷۸ (آیات ۹۴ - ۹۵ / حجر) (باید توجه داشت که در نسخه چاپی جلد اول با تفسیر سوره نحل خاتمه می‌یابد)؛ سعد ۸۷ (مجلد دوم، جزء دوم [= جزء چهارم از آغاز]، کراسه سی و هفتم برگ ۳ - پ) = قمی ۲/۱۴۶ - ۱۴۷ (آیه ۸۳ / قصص). ابن طاووس در ادامه هر نقل توضیحاتی داده است. سند قبل از

تفسیر آیه ۸۳ / قصص در سعد ۸۷ با عبارت «حدثنی جدی علی بن ابراهیم عن ابيه عن القاسم بن محمد...» آغاز می‌شود؛ در نسخه چاپی (۱۴۶/۲) گوینده خود علی بن ابراهیم می‌باشد: «حدثنی ابن عن القاسم بن محمد...» نیز نک: ← تفسیر (عن) اهل بیت علیهم السلام.

۵۷۳* - تفسیر القرآن / ابونضر محمد بن مسعود بن محمد السمرقندی العیاشی (زندگی در اوایل قرن چهارم)

ذریعه ۴/۲۹۵ ش ۱۲۹۹

سعدالسعود ۷۹

درباره این مؤلف و تألیف او نک: سزگین ۱/۴۲، نوابغ صص ۳۰۵ - ۳۰۶، Bar-Asher صص ۵۸ - ۶۲. تاریخ وفات مؤلف در کحاله (۲۰/۱۲) ۲۲۰ آمده (و سزگین نیز در «حدود ۳۲۰» یاد کرده) اما Bar-Asher (ص ۲۴۰ پاورقی ۱۴۱) خاطر نشان می‌سازد که این تاریخ در منابع متقدم ثبت نشده است.

ابن طاووس می‌گوید که در «کتاب البهجة» خود (مفقود) او برای تفسیر آیه ۳۲ / فاطر به تفسیر عیاشی (همراه با دیگر منابع) اشاره کرده است. متن چاپی این تألیف تنها مشتمل بر نیمه نخست این تألیف است که تنها هیجده سوره نخست قرآن را در بر می‌گیرد. جزء دوم، در اواخر قرن یازدهم نیز در دست نبوده است: حر عاملی می‌گوید «نیمه دوم بدست ما نرسیده است» (وسائل ۳/۹ ص ۴۸؛ نیز: اثبات ۱/۵۵)؛ نیز نک: محمدحسین الطباطبایی مقدمه به تفسیر عیاشی ج ۱ ص ۴ (= ۴). اما تردیدی نیست که عیاشی تفسیر خود را تکمیل کرده است: نقلهایی از نیمه دوم در مجمع البیان (م: ۶۸/۱۸ تفسیر آیه ۵۵ / نور؛ ۱۲۰/۲۸ - ۱۲۱ تفسیر آیات ۱ - ۵ / تحریم) آمده است. در یک مورد عیاشی در نیمه اول تفسیر (۲/۲۶۴، در تفسیر آیه ۶۸ / نحل) تفسیر خود را از آغاز آیه ۳۲ / فاطر نقل می‌کند (من برای این ارجاع مدیون دکتر Bar-Asher می‌باشم). اما از عبارت ابن طاووس در سعد چنین برمی‌آید که او به تفسیر همه آیه اشاره دارد. بنابر این محتمل است که او نسخه تمام متن را در اختیار داشته است.

۵۷۴. *+ تفسیر القرآن / ابو محمد اسماعیل بن عبدالرحمن بن ابی کریمه السّدی (م)
(۱۲۸)

ذریعه ۲۷۶/۴ ش ۱۲۷۵

طرائف ۱۳/۴۹، ۳۴/۱۴۳، ۴۳/۱۷۲، ۴۳/۴۹۲ - ۱۵۲/۴۹۵ - ۱۵۳

در باره مؤلف نک: سزگین ۱/۳۲ - ۳۳. حدس سزگین این است که احتمالاً بتوان تفسیر سدی را بازسازی کرد. ابن طاووس بر این باور است که سدی سنی بوده است (طرائف ۴۳/۱۷۲). در برابر آقا بزرگ او را از اصحاب امام چهارم، پنجم و ششم [علیهم السلام] دانسته که دلالت ضمنی بر تشیع او دارد؛ نیز نک: قهپائی ۱/۲۱۶؛ اعیان ۷/۱۲ - ۱۷، و ارجاعات همانجا. این تفسیر در فهرست منابع مناقب شهر آشوب (۱۲/۱) آمده است.

ابن طاووس تفسیر سدی را از آیات ۵۱ و ۵۳ / مائده و آیات ۴۷ - ۵۰ / نور و آیات ۵۳ - ۵۴ و ۵۷ / احزاب و آیه ۴۱ / زخرف نقل می‌کند. اولین مورد نقل شده (طرائف ۱۳/۴۹) در تفسیر طبری (جامع ۶/۲۸۸) از سدی نقل شده است. موادی که ابن طاووس از تفسیر سدی بر آیه ۴۱ زخرف نقل می‌کند از آنچه طبری (جامع ۷۶/۲۵) از سدی در باره همان آیه نقل می‌کند متفاوت است. در طرائف ۴۳/۱۷۲ آیه‌ای نقل نشده است. طولانی‌ترین نقل از سدی در طرائف، در طبری نیامده است. اینها عبارتند از: طرائف ۴۹۲ - ۴۹۳ / ۱۵۲ - ۱۵۳ (آیات ۵۳ - ۵۴، ۵۷ / احزاب)؛ طرائف ۴۹۳ - ۴۹۴ / ۱۵۳ (آیات ۴۷ - ۵۰ / نور) و طرائف ۴۹۴ - ۴۹۵ / ۱۵۳ (آیات ۵۱ و ۵۳ / مائده).

این مواد مشتمل بر روایتی است که بشدت از عثمان انتقاد می‌کند. این باید بررسی شود که آیا طبری و ابن طاووس از یک تحریر از تفسیر سدی استفاده کرده‌اند یا نه و اینکه طبری از قطعاتی که بدان تمایل نداشته (مثل مواردی که علیه عثمان بود) آنها را انداخته است یا اینکه تحریری دیگر (که تمایل شیعی داشته؟) از سدی جدای از آنچه طبری از آن استفاده کرده وجود داشته که ابن طاووس و دیگر مؤلفان شیعی از آن نقل کرده‌اند.

۵۷۵. +- تفسیر القرآن / ابو جعفر محمد بن جریر الطبری (م ۳۱۰)

فلاح السائل ۱۱۶ - ۱۰۹/۱۱۷

در باره این تألیف نک: سزگین ۱/ ۳۲۷ - ۳۲۸ (در آنجا به او با عنوان دیگر آن یعنی «جامع البیان عن تأویل [آی] القرآن» یاد شده است؛ نیز نک: Sbath ص ۱۵ ش ۲۷۷).
مورد فلاح نقلی است که ابن طاووس دو سال بعد از تکمیل فلاح بدان افزوده است. در آنجا او یاد آور می‌شود که برخی از مفسرانی که طبری در جزء اول از آنها نقل کرده با تفسیر خود او (ابن طاووس) در معنای «غضب خداوند» با او موافقت دارند. این به احتمال اشاره به بحث طبری در باره غضب خداوند در آیه ۷ / فاتحه می‌باشد (جامع ۱/ ۸۱ - ۸۰). در آنجا به نقل از یک مفسر یا عده‌ای از مفسرین بدون ذکر نام آنها (بعض) نقل شده است که غضب خداوند که یکی از صفات او می‌باشد با غضب انسان متفاوت است؛ این با عقیده ابن طاووس که در فلاح ۱۰۹/۱۱۶ آمده موافقت دارد. (ابن طاووس در سعد ۷۳، از طبری به توسط شیخ طوسی نقل می‌کند؛ نک: جامع ۱۲/ ۱۵ تفسیر آیه ۱۷/ هود؛ و از آنجا طوسی، الثبیان ۵/ ۵۲۸).

۵۷۶. (***)؟ کتاب تفسیر القرآن / ناشناخته

سعد السعود ۲۲۱ - ۲۲۲

نسخه آن، از تفسیر آیه ۲۳۵/ بقره آغاز می‌شده است. ابن طاووس به تفسیر مؤلف از آیه ۷ / آل عمران اشکال می‌کند.

۵۷۷. (***)؟ کتاب تفسیر القرآن / ناشناخته

سعد السعود ۲۳۱

ابن طاووس از نسخه‌ای در قطع «ربع» استفاده کرده است. او به تفسیر مؤلف از فواتح «الم» (آیه ۱/ بقره) و «المص» (۱/ اعراف) به معنی «انا الله اعلم» و «انا الله افعل» [به ترتیب] اشکال می‌کند.

۵۷۸. *** تفسیر القرآن عن اهل بیت رسول الله [ص] / ابو العباس احمد بن محمد بن

سعید ابن عقده (م ۳۳۳)

ذریعه ۲۴۵/۴ ش ۱۱۸۸؛ ۲۴/۲۱۶ ش ۱۰۹۶

محاسبة النفس ۱۷ - ۱۸/۷

سعد السعود ۱۱ - ۱۲، ۷۱، ۱۱۷ - ۱۲۰

عنوان فوق در سعد ۱۱، ۱۱۷ آمده است. در محاسبة النفس «تفسیر القرآن» و در سعد ۷۱: ابن عقده ... فی کتاب تفسیره، آمده است. نجاشی (۹۴ - ۹۵ ش ۲۳۳ به این تفسیر اشاره کرده و آنرا به اینکه کتاب بزرگ و زیبایی (کتاب حسن کبیر) بوده توصیف کرده که هیچکدام از شیوخ وی از آن یاد نکرده اند. ابن طاووس مجلدی در قطع «ربع» داشته است (سعد ۱۱۷). او از تفسیر آیات ذیل نقل می کند:

الف: آیه ۲۵۹ / بقره (کراسه سوم برگ ۲ - پ) = سعد ۱۱۷ - ۱۱۸؛ این قطعه تقریباً همان قطعه تفسیر عیاشی ۱ / ۱۴۰ - ۱۴۱ می باشد. ب: آیه ۱۶۳ / اعراف (کراسه ششم برگ ۱ - ر) = سعد ۱۱۸ - ۱۱۹؛ این قطعه نیز تقریباً همان قطعه تفسیر القمی ۱ / ۲۴۴ - ۲۴۵ می باشد. ج: آیه ۱۰۵ / توبه = محاسبة؛ همچنان که در برخی از متون شیعی آمده (مث: نک: برهان ۲، ۱۵۷ - ۱۶۰) کلمه «مؤمنون» در این آیه به معنای «ائمه» تفسیر شده است. د: آیه ۸۶ / یوسف (کراسه هفتم برگ ۷ - پ) = سعد ۱۱۹ - ۱۲۰؛ این قطعه بسیار شباهت به قطعه تفسیر عیاشی ۲ / ۱۸۸ دارد.

۵۷۹. *؟ کتاب تفسیر القرآن و تأویله و تنزیله و ناسخه و منسوخه و محکمه و متشابهه

و زیادات حروفه و فضائله و ثوابه بروایات الثقات عن الصادقین (یا: الصادقین) من آل

رسول الله [ص] / ناشناخته

ذریعه ۲۷۸/۴ ش ۱۲۸۱

فلاح السائل ۹۴ - ۹۵/۹۰

سعد السعود ۱۲، ۱۲۱

عنوان فوق را آقا بزرگ آورده است. در سعد ۱۲۱ بجای «و محکمه و متشابهه» به

اشتباه « و احکامه (و نیز در سعد ۱۲) و متشابهه» آمده؛ و بجای «بروایات» «و روایات» یاد شده است. عنوان در فلاح «کتاب تفسیر القرآن عن الصادقین» (یا: الصادقین) آمده است. در سعد، نسخه کتاب با عنوان «کتاب تفسیر القرآن عتیق مجلد» توصیف شده در حالی که ابن طاووس در جزء اول فلاح (و از آنجا بحار ۸۲/۲۹۰ - ۲۹۱، مستدرک ۲۰/۳) می‌گوید: او اکنون نسخه زیبایی قدیمی از این تألیف در دست دارد. مورد سعد ۱۲۱ مشتمل بر تفسیری از آیه اول سوره مائده می‌باشد؛ این نقل از کراسه چهارم اخذ شده است (ش برگ نیامده؛ عبارت چنین است: من الوجهة الثانية من القائمة من الکراس الرابع). در مورد الصادقین یا الصادقین از هر دو قرائت می‌توان دفاع کرد؛ این بسته بدان است که مقصود ائمه باشد یا تنها امام باقر و صادق [ع].^{۱۰} همه روایات نقل شده در فلاح و سعد از این دو امام روایت شده‌اند اما این نیز نمی‌تواند دلیلی برای درست بودن قرائت صادقین باشد. ابن طاووس در فلاح چهار روایت که «الصلوة الوسطی» (۲۳۸/بقره) را نماز ظهر می‌داند اشاره می‌کند. این مطلب تا حد زیادی مطابق متن مشابه در تفسیر عیاشی (۱/۱۲۷ - ۱۲۸) است که در آنجا پنج روایت از این دو امام آمده است. اما این که این تفسیر را با تفسیر عیاشی یکی بدانیم باید اشتباه باشد: اولاً ابن طاووس در جای دیگر از تفسیر عیاشی به عنوان تألیف جدا یاد می‌کند، ثانیاً: هیچکدام از روایات مورد اشاره در فلاح، در تفسیر قمی نیامده (مق: ۱/۷۹ - ۸۰) تنها، روایتی که در سعد آمده، در تفسیر قمی (با اندکی اختلاف) یاد شده (۱/۱۶۰ آیه اول مائده). اما در عیاشی نیامده است.

۵۸۰. ⁺ تفسیر الثمرة للبطلمیوس / احمد بن یوسف بن ابراهیم ابن دایة المصری (م.ح.

۳۳۰)

ذریعه ۳۴۸/۴ ش ۱۵۲۹

فرج المهموم ۱۲۸

در باره کتاب الثمرة (Karpos) منسوب به بطلمیوس نک: سزگین ۴۴/۷ ش ۲؛ Ullmann

۱۰. این در صورتی است که نپذیریم که اصطلاح صادقین ویژه دو امام پنجم و ششم است. م.

صص ۲۸۳-۲۸۴. مؤلف (که برخی از جمله ابن طاووس او را شیعی می‌دانند) مورخ و منجم طولونی بوده است؛ نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «ابن دایه» [از: F. Rosenthal] کتاب «تفسیر» او که در چندین نسخه از آن در دست است به یونانی و لاتین ترجمه شده است (سزگین ۱۵۷/۷).

۵۸۱. + التفسیر الوسیط بین المقبوض و البسیط / ابوالحسن علی بن احمد النیشابوری
الواحدی (۴۶۸)

طرائف ۳۰/۱۲۷

این تفسیر متوسط واحدی بر قرآن بوده است نک: بروکلیمان ۵۲۴/۱، ذیل ۷۳۰/۱. نام مؤلف در طرائف ۲ ابوالحسن بن الاحمد (کذافی الاصل) الواحدی آمده است. همانطور که قبلاً گفتیم این تألیف (زیر عنوان «الوسیط فی تفسیر القرآن») همراه با «الکشف والبیان» الثعلبی، منبع عمده «عین العبرة» احمد برادرزاده ابن طاووس بوده است. از آن در کشف الغمه اربلی (۱۶۹/۲) و S bath (ص ۵۱ ش ۹۰۹) یاد شده است.

۵۸۲. تهذیب الاحکام / ابوجعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۵۰۴/۴ ش ۲۲۶۳

الامان ۹۴/۸۱

فتح الابواب ۱۶۴-۱۶۵، ۱۷۴، ۲۲۸، ۲۳۲، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۸۷، ۲۸۹،

۲۹۲

الدروع برگ ۸- پ تا ۹- ر

فلاح السائل ۱۵۶-۱۵۷/۱۴۴

غیاث ۶

اقبال ۲۶۰/۲۵، ۵۵۶-۳۳۸/۳۳۹، ۶۶۰/۴۵۰، ۶۹/۵۹۸، ۱۱۷/۶۳۵

جمال الاسبوع ۱۸۴-۳۶۶، ۳۶۹-۳۹۴، ۳۹۵-۴۱۷، ۴۱۸-۴۴۷، ۴۴۸

این یکی از کتب اربعه شیعیان اثنی عشری است. همه موارد از کتاب الصلاة و کتاب الصیام نقل شده‌اند.

۵۸۳. *** کتاب التحقيق لما احتج به امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام (علی النجباء من الصحابه) یوم الشوری / الحاکم ابو نصر منصور بن محمد بن محمد (یا: احمد) الحریری (م ۱۷ جمادی الثانی ۳۸۱).

طرائف ۵۴ - ۵۵ / [نه ۱۴]

الیقین ۲۸ - ۲۹ / ۱۷۰ - ۱۷۲

نام مؤلف در طرائف ۱ / طرائف* برگ ۱۳ - پ / ترجمه فارسی طرائف ص ۲۶ «الحاکم ابو نصر الجریر» آمده؛ همان مورد در بحار (۲۶۸/۳۷) نقل شده و عبارت درست «الحریری»، در آنجا آمده است. مؤلف را سنی دانسته‌اند که در زمان ابن عقده (م ۳۳۳) زنده بوده (طرائف) و در واقع از او روایت می‌کرده است (الیقین). بنا به آنچه در الیقین آمده مؤلف قاضی فرغانه بوده است. سمعانی (۴/۱۱۵) می‌افزاید: او بعداً در بخارا محتسب شده؛ و تمایلات شیعی مؤلف را یادآور شده است (وکان یتشیع).

ابن طاووس از نسخه‌ای که در ۱۲ جمادی الاول ۳۷۲ توسط ابوالقاسم اللیث بن محمد السنجری کاتب «باب» (در استان فرغانه) کتابت شده بود استفاده کرده است (الیقین). مورد نقل شده در طرائف مشتمل بر اسامی روات مختلف حدیث منزلت (انت منی بمنزلة هارون من موسی) می‌باشد. از این کتاب ظاهراً در جای دیگری یاد نشده است.

۵۸۴. (+) - کتاب تحویل سنی الموالد / ابو سعید احمد بن محمد بن عبدالجلیل السیجزی (م ۵۱۵)

ذریعه ۴۸۷/۳ ش ۱۹۱۲؛ ۲۳۹/۱۲ [ش ند]

فرج المهموم ۱۲۷

عنوان فوق در فرج المهموم برگ ۱۸۵ - ر آمده است. در فرج المهموم «کتاب سنی

الموالید» آمده است (بدون کلمه «تحویل»). نام مؤلف در فرج المهموم و فرج المهموم* «السنجری» آمده است. ابن طاووس نقلی آورده که سجزی شیعه بوده است (چنانچه بجای «من علمائه» «من علماءنا» بخوانیم؛ در فرج المهموم* «من علماء الشیعه» آمده است). احتمالاً این تألیف همان «جوامع کتاب تحویل سنی الموالید» از سجزی می باشد که تلخیص تألیف ابو معشر (کتاب تحویل [یا تحویل] سنی الموالید) بوده و مشتمل بر جزء پنجم «الجامع الشاهی» سجزی است. این «جامع» عبارت از سیزده رساله است که عمدتاً تلخیص تألیفات پیشین در شکل «جدولی» می باشد. نک:

D. Pingree, *The Thousands of Abū Mašhar*, London, 1968, pp. 21-23; Ullmann, pp. 333-334; GAS, VII, pp. 142, no. 2, 179, no. 5; Matar, p. 375.

۵۸۵. ** کتاب التجمال / ناشناخته (نیمه نخست قرن سوم)

ذریعه ۳ / ۳۵۹، ش ۱۲۹۶، ۷-۱۲۹۶، ۱۲۹۹

فرج المهموم ۲، ۲۴-۲۵، ۹۹-۱۰۱، ۱۲۴

ابن طاووس به این تألیف به عنوان یک «اصل» اشاره می کند. او از نسخه ای که در ۲۳ شعبان ۲۳۸ با نسخه اصل مقابله شده استفاده کرده است (فرج المهموم ۲، ۲۴، ۱۰۰؛ مق: سزگین ۷/۲۶؛ Matar ص ۳۶۶). بر طبق آنچه در فرج المهموم ۱۲۴ آمده کتاب در سال ۲۳۳ تألیف شده است (الذی تاریخه سنة ۲۳۳).

ممکن است که عنوان کامل کتاب التجمال «کتاب التجمال و المروءة» بوده باشد. شش کتاب با این عنوان در مراجع کتابشناسی شیعی آمده که چهار عدد آنها متعلق به میانه قرن سوم است. بنابراین ابن طاووس می توانسته از یکی از اینها استفاده کرده باشد (یا از تألیف دیگری که در منابع از آنها یاد نشده است). مؤلفان این چهار کتاب عبارتند از: ابو محمد اسماعیل بن محمد المخزومی که کتاب التجمال و المروءة او در Sbath (ص ۱۲ ش ۲۲۵) آمده است؛ علی بن مهزیار الاهوازی، ابوجعفر محمد بن اورمه؛ و ابوجعفر محمد بن عیسی بن عبید بن یقظین. مورد فرج المهموم ۲۴ از «باب النجوم» و مورد فرج المهموم ۱۲۴ از «باب الفأل و الطیرة» گرفته شده است. مورد فرج المهموم

۱۰۰ مشتمل بر مکاتبه میان امام صادق [ع] و محمد و هارون فرزندان ابو سهل بن نوبخت منجم است. آنها از امام در باره جواز و عدم جواز اشتغال به علم نجوم سؤال می‌کنند؛ پاسخ امام مثبت است بشرط آنکه ناقص توحید خداوند نباشد. در فرج المهموم ص ۲ امام صادق به بنو نوبخت می‌فرماید: اشتغال به علم نجوم مشروع است. در فرج المهموم ۲۴ - ۲۵ آمده است که وضعیت ستاره‌ها نبوت نوح و ابراهیم [ع] را نشان داده است. مورد فرج المهموم ۱۲۴ مربوط به علاقه محمد بن ابی عمیر به علم نجوم است.

۵۸۶. * کتاب التجمال / ناشناخته (قرن چهارم؟)

ذریعه ۳/۳۵۹ ش ۱۲۹۳، ۱۲۹۸

مهج الدعوات ۳۲۵، ۳۵۹

353

دلایل مناسبی در دست است که این تألیف را جز آنچه در باره مورد پیش یاد شده بدانیم؛ اولاً: عناوینی که در فرج المهموم آمده اشاره به موضوعات ویژه‌ای دارد در حالی که آنچه در مهج الدعوات آمده مربوط به «شرح حال» است؛ ثانیاً: اشخاصی که زندگی نامه آنان در مهج آمده ظاهراً بعد از تاریخ نسخه‌ای که در فرج المهموم یاد کرده، زندگی می‌کرده‌اند. هر دو نقل مهج الدعوات از مجلد اول می‌باشد. مورد مهج ۳۵۹ از شرح حال «محمد بن احمد بن خاتم» (یا: حاتم؟) می‌باشد که محتملاً بتوان او را یکی از فرزندان ابو نصر احمد بن حاتم (م ۲۳۱) (مق: ابن ندیم ص ۶۱؛ صفدی ۶/۲۹۵ - ۲۹۶) بدانیم. مورد مهج ۳۲۵ (که احتمالاً به توسط مهج در «الجتة» ص ۱۷۶ = الجتة * برگ ۴۸ - ر نقل شده) از شرح حال «محمد بن جعفر بن عبدالله بن یحیی بن خاقان» اخذ شده است. چنانچه محتمل است، اگر او نبیره یحیی بن خاقان کاتب متوکل (مق: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «ابن خاقان» [از: D. Sourdel] باشد، او باید در اوائل قرن چهارم زیسته باشد؛ بنابراین تألیف مورد بحث می‌تواند یا «کتاب التجمال» احمد بن محمد بن الحسین ابن دؤل (یا: دؤل) التمی (م ۳۵۰) (نجاشی صص ۸۹ - ۹۰ ش ۲۲۳؛ ذریعه ۳/۳۵۹ ش ۱۲۹۳) باشد یا «کتاب التجمال والمروة» از ابوالمثنی محمد بن الحسن بن علی الکوفی باشد که نجاشی با دو واسطه از او روایت می‌کند

(نجاشی ص ۳۸۲ ش ۱۰۳۹؛ ذریعه ۳/۳۵۹ ش ۱۲۹۸).

۵۸۷. + تجارب الامم / ابو علی احمد بن محمد بن یعقوب (ابن) مسکویه (م ۴۲۱)

ذریعه ۳/۳۴۷ ش ۱۲۵۲

فرج المهموم ۱۳۳، ۱۹۲، ۲۱۰-۲۱۱

طرائف ۲۷۵ / [ند ۷۸]

عنوان فوق در فرج المهموم ۱۹۲ و ۲۱۰ آمده است. در فرج المهموم ۱۳۳ «تاریخ» و در ذریعه «تجارب الامم و تعاقب الهمم فی التواریخ و نوادر الاخبار» یاد شده است. برای بحث در باره این تألیف از جمله نسخه‌ها و چاپهای پیشین نک: Arkoun, Contribution, pp. 120-127. تحقیق کامل این کتاب که عمدتاً بر نسخ ایاصوفیا ۳۱۲۱ - ۳۱۱۶ مبتنی است، توسط ابوالقاسم امامی در دست انتشار است (تهران ۱۹۸۷). موارد نقل شده در فرج المهموم (در باره منصور و مأمون) احتمالاً (به ترتیب) در جزء سوم و چهارم نسخه ایاصوفیا آمده است (مق: مقدمه امامی بر جلد ۱ تحقیق او، ص ۳۷). ظاهراً این اجزاء هنوز به چاپ نرسیده است. (من تنها دو جلد اول و دوم چاپ امامی را دیده‌ام که حوادث تا سال ۱۰۳ را دارد).

ابن طاووس در طرائف ۱ از «ابن مسکویه صاحب التاریخ المسمی بحوادث الاسلام» یاد کرده است (کلمه «المسمی» در طرائف ۱ نیامده اما در بحار ۴۹/۲۰۸ که این نقل در آنجا آمده، یاد شده است). این عنوان در جای دیگری ثبت نشده و به احتمال زیاد مقصود همان کتاب تجارب الامم است.

۵۸۸. ***+ کتاب تجزئة القرآن / ابوالحسین احمد بن جعفر بن محمد بن عبد (یا):

عبیدالله المنادی (م ۳۳۴ یا ۳۳۶)

سعد السعود ۲۰، ۲۳۷-۲۳۸

در سعد ۲۰ بجای «تجزئة» اشتباهاً «تجربة» چاپ شده؛ ابن طاووس که نسخه دستنویس مؤلف را داشته، آنرا «تلخیص» توصیف می‌کند (ظاهراً از تألیف طولانی المنادی). مورخ

نقل شده مشتمل بر فهرست سوره‌هایی است که در گروه هفت تائی با عنوان «اسباع» ترتیب داده شده است. این ترتیب منسوب به امام علی [ع] می‌باشد. اصطلاح «اسباع» (یا: اسباع القرآن)، غالباً اشاره به هفت بخش قرآن دارد که برای عبادت تقسیم شده است (مق: Lane زیر مورد). در اینجا معنای متفاوتی دارد: و آن به هفت گروه سوره‌ها اشاره دارد که با ترتیبی جز ترتیب موجود در قرآن بوده و بر مبنایی است که کیفیت آن شناخته شده نیست. هر کدام از این دسته‌ها مشتمل بر ۱۵ یا ۱۶ سوره است. ابن طاووس یاد آورد می‌شود که تعداد تمام سوره‌ها در فهرست ۱۰۹ عدد بوده و سوره‌هایی را که در آن نیامده برمی‌شمرد. ظاهراً هیچ نوع نظم مشهودی در این دسته بندیها وجود ندارد جز آنکه دسته اول با بقره آغاز شده، دسته دوم با آل عمران و... به استثنای آنکه آخرین دسته با سوره صافات آغاز می‌شود. در هر دسته از سوره‌ها، سوره‌هایی که به بخشهای بعدی تعلق دارد غالباً (نه همیشه) بعد از سوره‌هایی قرار می‌گیرند که مربوط به بخشهای پیشین هستند. به عنوان مثال ترتیب سوره‌ها در دسته دوم بدین صورت است: ۳، ۶۱، ۲۷، ۲۸، ۴۰، ۵۷، ۶۰، ۵۳، ۵۲، ۷۳، ۸۱، ۱۰۰، ۱۰۷، ۱۰۹، ۱۱۳.

۵۸۹. ** تعلیق / صفی الدین محمد بن معد بن علی الموسوی (زندگی در اوائل قرن هفتم

فرج المهموم ۵۵، ۲۱۱

در باره مؤلف (که یکی از اساتید ابن طاووس بوده) نک: باب اول فصل اول. در فرج المهموم ۵۵ عنوان کتاب «تعلیق» آمده است. محمد بن معد «تعلیق» خود در مجلدی کتابت کرد که در آن تعداد دیگری از تألیفات مصنفان دیگر را نیز نوشت. اولین رساله در مجلد (ی که در دست ابن طاووس قرار داشته) «کتاب العلل» از علی بن ابراهیم بن هاشم القمی بود است (نک: فهرست ذیل همین عنوان). مورد فرج المهموم ۵۵ نظر مثبت شریف مرتضی نسبت به علم نجوم را بیان می‌کند. در فرج المهموم ۲۱۱، محمد بن معد می‌گوید: تلفظ «نوبخت» «نُوبُخت» می‌باشد.

۵۹۰. التعلیق العراقي / سدید الدین محمود بن علی بن الحسن الجیمسی (یا: جیمسی) الرازی (م اوائل قرن هفتم)

ذریعه ۲۲۲/۴ [ش ند]؛ ۱۵۱/۲۳ [ش ند]

فرج المهموم ۷۴-۸۱، ۱۴۵-۱۴۶، فرج المهموم* برگ ۱۴۲- پ [ند فرج المهموم ۲۱۳]، فرج المهموم ۲۱۹

در باره مؤلف نک: باب اول فصل اول. بنا به گفته خوانساری (روضات ۱۶۱/۴-۱۶۲) این عنوان نشانگر آنست که تألیف مزبور شرح یکی از سه «تعلیق» مؤلف سنی رکن الدین ابوالفضل العراقي بن محمد بن العراقي القزوینی الطاووسی (م ۱۴ جمادی الثانی ۶۰۰؛ نک: ابن خلکان ۲۵۸/۳-۲۵۹؛ مق: Matar صص ۳۵۷-۳۵۸) می باشد. «التعلیق العراقي» که با عنوان «المرشد الی التوحید و المنقذ من التقليد» یا «المنقذ من التقليد و المرشد الی التوحید» نیز معروف است کتابی کلامی است که سند مهم حضور عقیده معتزلی در شیعه اثنی عشری به شمار می آید. این کتاب در حله، در ۹ جمادی الاول ۵۸۱ به اتمام رسیده و در چندین نسخه موجود است. بنا به گفته ترائنا ۲/۲-۳، ۱۴۰۷ ص ۴۰۰ این کتاب در قم در شرف انتشار می باشد (تحقیق: عبدالله النورانی النیشابوری).^۱ مورد فرج المهموم ۷۴-۸۱ (در باره جواز علم نجوم) با شرح ابن طاووس آمیخته شده است.

355

۵۹۱.*+ تعلیق معانی القرآن/ ابو جعفر احمد بن محمد بن اسماعیل النحاس (م ۳۳۸)

سعد السعود ۲۱، ۲۴۸-۲۴۹

در باره مؤلف نک: سزگین ۲۴۲/۸-۲۴۳. در سعد ۲۴۸ بجای «النجاشی» النحاس بخوانید. عنوان کتاب در سزگین (۲۴۲/۸ ش ۱) «معانی القرآن» آمده است. بیشتر قسمتهای این تألیف باقی مانده است. ابن طاووس از کراسه ما قبل آخر برگ ۴- پ تفسیر آیه ۱ / عبس را نقل می کند

○ این کتاب به سال ۱۴۱۲ در قم با عنوان «المنقذ من التقليد» با مقدمه آقای هادی یوسفی غروی (بدون یاد از تحقیق عبدالله النورانی) به همت دفتر انتشارات اسلامی به چاپ رسیده است. م

۵۹۲. ***؟- کتاب التنبیه لمن یتفکر فیہ / ناشناخته

مهج الدعوات ۲۰۱

این نخستین رساله از رسائل متعدده در یک مجلد «نصف الثمن» بوده است (مق: ← دعا] [الاسکندری]). ظاهراً در جای دیگری ثبت نشده است.

۵۹۳. + تنزیه القرآن عن المطاعن / عبدالجبار بن احمد الاسدآبادی (م ۴۱۵)

سعد السعود ۲۵۸

در سعد بجای «عن» «من» آمده است. مورد نقل شده از برگ ۱۷ - پ تفسیر آیه ۱۴۶ / بقره اخذ شده است (= تنزیه القرآن عن المطاعن، بیروت (بی تا) [۱۹۶۶؟] ص ۳۷).

۵۹۴. ***+ کتاب التنزیل فی النص علی امیرالمؤمنین (یا: فی تسمیه مولانا علی

بامیرالمؤمنین) / ابوبکر محمد بن احمد بن محمد بن عبدالله ابن ابی الثلج (م ۳۲۲ یا

(۳۲۵)

ذریعه ۴/۴۵۴ ش ۲۰۲۱

الیقین ۴۵-۴۷ / ۲۱۰-۲۱۴

شیخ طوسی (فهرست ص ۱۸۳ ش ۶۶۳) عنوان کتاب را «کتاب التنزیل فی

امیرالمؤمنین علیه السلام» آورده؛ در حالی که نجاشی (ص ۳۸۱ ش ۱۰۳۷) عنوان را

«کتاب مانزل من القرآن فی امیرالمؤمنین علیه السلام» یاد کرده است. ابن طاووس از

نسخه‌ای استفاده کرده که به احتمال در زندگی مؤلف نوشته شده بود. از این تألیف چهار

مورد نقل شده که مشتمل بر تفسیر آیات ذیل است: ۱۰۶ / آل عمران؛ ۳ / مائده؛

۱۷۲ / اعراف؛ ۸۰ / زخرف.

۵۹۵. ***+ طرائف اللطائف فی تاریخ السوالمف / عبدالرحمن بن علی ابن الجوزی (م

(۵۹۷)

فرج المهموم ۱۸۴ - ۱۸۵

این تألیف در ابن رجب (ذیل ۴۱۸/۱) (عنوان در آنجا بجای «اللطف» «الظرائف» آمده است) به اینکه مشتمل بر یک جزء بوده توصیف شده است: نیز نک: اسماعیل البغدادی (م ۱۳۳۹) هدیة العارفين، استانبول ۵ - ۱۹۵۱، ۱/۵۲۲؛ علّوجی، مؤلفات ص ۱۱۹. ظاهراً نقل فرج المهموم تنها قطعه از این تألیف است که تا بحال از آن آگاهیم. این نقل بیان می‌کند که چطور منجمان به حکومت رسیدن شاپور اول (شاه ساسانی، حکومت از ۲۴۱ - ۲۷۲ م) را که «شاپور» را بنیانگذاری کرده و ایوان کسری را ساخت پیشگویی کرده‌اند (مق):

D. Shepherd, "Sasanian Art," *The Cambridge History of Iran*, 3 [2], Cambridge, 1983, pp. 1055-1112, at pp. 1062, 1064).

۵۹۶. *+ کتاب الترهیب والترغیب / ابوالقاسم اسماعیل بن محمد بن الفضل بن علی التیمی قوام السنة الحافظ الاصفهانی (م ۵۳۵)
طرائف ۱۷۱/۵۴۸، ۱۷۳

در باره مؤلف نک: صفدی ۲۰۸/۹ - ۲۰۹، ۲۱۱ و ارجاعات همانجا، بروکلیمان ۳۹۵/۱، ذیل ۵۵۷/۱. در همه نسخه‌های طرائف که ملاحظه شده نام مؤلف «ابوالقاسم الاصفهانی» آمده است. عنوان کتاب در حاجی خلیفه (۱/۴۰۰) و شذرات (۴/۱۰۶) «الترغیب والترهیب» آمده است. این یکی از منابعی است که عبدالعظیم بن عبدالقوی المنذری (م ۶۵۶) از آن در «الترغیب والترهیب» خود استفاده کرده است (مق): بروکلیمان ۴۵۲/۱ - ۴۵۳، ذیل ۶۲۷/۱ - ۶۲۸)، اما تنها نقلهای کمی از ابوالقاسم در «ترغیب» منذری آمده است: زیرا همانطور که منذری می‌گوید: او از ابوالقاسم، تنها موادی را نقل می‌کند که علاوه بر ارتباط آنها با بحث، در منابع دیگری که او استفاده کرده نیامده باشد (نک: المنذری، الترغیب والترهیب تحقیق: مصطفی محمد عماره، بیروت ۱۳۸۸ ج ۱ صص ۳۷ - ۳۸ و از آنجا حاجی خلیفه). در طرائف ۲ این نقل دوبار آمده است زیرا آن نقل بخشی از متنی است که به اشتباه تکرار شده (مق: باب دوم فصل دوم). در روایت نقل شده، رسول خدا [ص] شاخه سبز درخت خرما را بر قبر مردی می‌گذارد که در حیات خود به افراد دیگر تهمت زده بود به این امید که این شاخه از

عذاب او بکاهد. ابن طاووس این روایت را برای اثبات آنکه این رسم را شیعه ابداع نکرده ذکر می‌کند. این روایت را منذری نقل نکرده است.

۵۹۷. کتاب التعریف / ابو عبدالله محمد بن احمد بن عبدالله بن تضااعة الصفوانی (م)
(۳۵۸)

ذریعه ۲۱۵/۴ ش ۱۰۷۶

اقبال ۲۳۹ - ۲۴۰ / ۱۱

کشف المحجة ۵

بنا به گفته ابن طاووس این تألیف، نامه‌ای از مؤلف به فرزندش می‌باشد. در کشف تنها بدان اشاره شده اما از عنوان آن یاد نشده است. ابن طاووس از نسخه‌ای با تاریخ ذی حجه ۴۱۲ استفاده کرده است. مورد اقبال از بابی در باره «نمازهای ماه رمضان» اخذ شده است. نوری طبرسی نسخه‌هایی که قطعاتی از کتاب التعریف را داشته دیده؛ برخی از آنها به خط شهید ثانی و بقیه در «مجموعه الشهید» به خط محمد بن علی الجبعی (یا: الجبّاعی) بوده است (نک: «الفیض القدسی» در بحار ۲/۱۰۵ - ۱۶۵ در ص ۷۱؛ مستدرک ۱/۳۸۱ - ۳۸۲، ۳۸۶، ۳۸۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۱۴، ۴۱۶، ۴۲۱، ۴۳۷؛ ج ۲ صص ۶۵ - ۶۶، ۲۲۳، ج ۳ صص ۲۱۱، ۲۴۷ - ۲۴۹، ۲۶۶؛ ج ۱۶ صص ۲۳۴، ۲۹۳). محقق مستدرک به نسخه چاپی کتاب التعریف اشاره کرده اما جزئیاتی در باره آن بدست نمی‌دهد.

۵۹۸. *** تاریخ القرآن / علی بن عیسی بن داود بن الجراح البغدادی (م ۳۳۴)
(منسوب)

سعد السعود ۲۳، ۲۷۳ - ۲۷۴

در باره الجراح نک: ارجاعات ذیل طبری ← کتاب الولاية. ابن طاووس با احتمال خطا

○. نسخه‌ای از آن در کتابخانه مرعشی به شماره ۷۵۲ موجود بود و مؤسسه الامام المهدي آنرا منتشر کرده است. م.

تاکید می‌کند که اولین کلمه در عنوان به «ح» تمام می‌شود؛ اما با این حال در سعد السعود ۲۳ «تاریخ» چاپ شده است. بنا به گفته ابن طاووس، نسبت این کتاب به ابن جراح یقینی نیست (الکتاب المنسوب الی ... ابن الجراح). یک کتاب تفسیری (نک: Sourdel, Vizirat, II, p. 523) در آثار ابن وزیر عباسی با نام «معانی القرآن و تفسیره» یاد شده (البغدادی، هدیه العارفین ۱/۶۷۸) که باقی نمانده است. ممکن است آن کتاب تفسیری همین تألیفی باشد که در سعد از آن نقل شده است. بنا به گفته ابن طاووس «تاریخ» مشتمل بر ۶۲ باب بوده است. مورد نقل شده از کراسه چهارم برگ ۲ - راخذ شده است (آیات ۶۵ - ۶۶ / انفال).

۵۹۹. *+ تاریخ / احمد بن یحیی البلاذری (م ۲۷۹)

طرائف ۲۴۷/۶۷

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «البلاذری» ([از: F. Rosenthal - C.H. Becker])؛ سزگین ۱/۳۲۰ - ۳۲۱. در باره عناوین مختلف تاریخ بلاذری نک: مقدمه محمد حمید الله بر «تحقیق او از ج ۱ انساب الاشراف، قاهره ۱۹۵۹ صص ۱۸ - ۱۹. یکی از این عناوین «جُمَلُ نَسَبِ الاشراف» در S bath (ص ۱۶ ش ۲۹۴) یاد شده است. مورد نقل شده متن نامه عبدالله بن عمر به یزید بن معاویه پس از شهادت امام حسین [ع] می‌باشد. نامه با این کلمات آغاز می‌شود: «اما بعد فقد عَظُمَت الرزیه و جَلَّت المصیبه» و این قطعه را مجلسی (بحار ۴۵/۳۲۸) از بلاذری به توسط یکی از تألیفات علامه حلی که از آن نام نبرده نقل کرده است؛ اما در واقع آن منبع، نهج الحق (ص ۳۵۶) می‌باشد. ظاهراً این نقل در مجلدات انساب الاشراف بلاذری و باب «مقتل حسین بن علی» در نسخه کتابخانه سلیمانیه (Süleymaniye Kütüphanesi) ش ۵۹۷ (برگهای ۲۴۴ - پ تا ۲۵۱ - پ) نیامده است.

۶۰۰. *+*+ تاریخ / ابوالحسن محمد بن عبدالملک بن ابراهیم الهمدانی (همدانی؟)

الفرَضی الشافعی (م ۵۲۱)

فرج المهموم ۱۶۱ - ۱۶۲

ظاهراً تألیف مورد بحث «تکملة تاریخ الطبری» (در باره آن نک: سرگین ۳۲۷/۱) نیست زیرا «تکمله» از خلافت المقتدر (حکومت از ۲۹۵ - ۳۲۰) آغاز می شود؛ در حالی که قطعه فرج المهموم (که ابن طاووس در باره آن می گوید از مجلد دوم اخذ شده) مربوط به صاحب الزنج (فعالیت بین ۲۵۵ - ۲۷۰) می باشد. از آنجا که مجلد اول «تکملة» باقی مانده (تحقیق: آلبرت یوسف کنعان، بیروت ۱۹۵۹) اصولاً نقل فرج المهموم باید در مجلد بعدی باشد؛ اما این نامحتمل است که چنین مجلدی دارای موادی در باره حوادثی مربوط به زمانی قبل از آنچه که حوادث آن در مجلد اول آمده باشد. بنابراین چنین به نظر می رسد که نقل مزبور از یکی از چندین تألیف تاریخی دیگر منسوب به الهمدانی که همه آنها مفقود شده، باشد (نک: ۳: ۲۹۲, n. 3, Rosenthal, *Historiography*). م: ←
 غرر المعارف.

۶۰۱. *+ تاریخ / ابوالثناء حماد بن هبة الله الحرانی (م ۵۹۸)

فرج المهموم ۲۰۲ - ۲۰۳

متن نقل شده در فرج المهموم و فرج المهموم* برگهای ۱۳۵ - پ تا ۱۳۸ - ر تصحیف شده است. عبارت در فرج المهموم چنین است: و رأیت فی تاریخه الذی یسمی جراب البیت [بجای «السيف»؟] ما ذکره حماد بن عبدالله الحرانی فی شرحه لکتاب ثابت بن قره. عبارت فرج المهموم*: و رأیت فی تاریخه جواب السنة ابن البنا [کذا فی الاصل] حماد بن هبة الله الحرانی فی شرحه ثابت بن قره. ترجمه Matar (ص ۲۳۴) از این عبارت قانع کننده نیست. شاید مفهوم این عبارت آن باشد که ابن طاووس از شرح حال ثابت بن قره که در تاریخ حماد بن هبة الله الحرانی (در باره او نک: صفدی ۱۳/ ۱۵۴) و ارجاعات همانجا) وجود داشته نقل می کند. متنی که در ادامه عبارت مذکور آمده مربوط به جزئیات زندگی ثابت و تاریخ وفات او (۲۸۸) می باشد. حماد مؤلف یک تاریخ (گمشده) حرّان است (نک: ۴۶۶, Rosenthal, *Historiography*) که محل مناسبی برای شرح حال ثابت بن قره می باشد.

● ⁺ تاریخ / ابو احمد عبدالله بن عدی الجرجانی (م ۳۶۵)

طرائف ۲۰/۸۱

در باره مؤلف نک: Rosenthal, *Historiography*: فهرست، زیر مورد؛ سزگین ۱۹۸/۱ - ۱۹۹؛ نام او در طرائف ۲ و در حاشیه طرائف* برگ ۹۱ - پ ابوبکر (کذافی الاصل) الجرجانی و در طرائف او و طرائف* ابو احمد الجرجانی آمده است. در این باره که او تاریخی نوشته باشد اطلاعی در دست نیست: احتمالاً این کتاب عنوان دیگر «الکامل فی ضعف الرجال» (بیروت ۱۴۰۴) باشد که می توان آنرا به اینکه متعلق به «تاریخ الرجال» است توصیف کرد. عنوان کتاب به توسط «البرهان» ابن شهر آشوب نقل شده است.

● ۶۰۲. ⁺* تاریخ / ابن اعثم (ابو محمد احمد الکوفی) (م نیمه نخست قرن سوم).

ذریعه ۱۱۹/۱۶ ش ۲۰۸

کشف المحجّة ۵۷

در باره مؤلف (که در کشف به او با عنوان «اعثم» اشاره شده) نک: دائرة المعارف

۲ مقاله «ابن اعثم الکوفی» [از: M. A. Shaban] با سزگین ۱/۳۲۹. مق:

U. Sezgin, "Abū Miḥnaf, Ibrāhīm b. Hilāl al-Ṭaqaffī und Muḥammad b. Aṭam al-Kūfī über gārāt", *ZDMG*, 131, 1981, pp. *1* - *2*.

● تاریخ او با عنوان «کتاب الفتوح» به چاپ رسیده و این عنوانی است که کتاب با آن شهرت دارد (حیدر آباد ۱۳۸۸ - ۱۳۹۵).

در مورد نقل شده آمده است که امام علی [ع] به عمر می گوید: نیروهای مسلمانان

شام را فتح خواهند کرد چه او به آنان ملحق شود چه در خانه بماند؛ عمر به نوبه خود،

امام علی [ع] را وارث علم رسول خدا [ص] می خواند. ظاهراً این قطعه در چاپ حیدر آباد

نیامده است.

● ۶۰۳. ⁺ تاریخ / عزالدین علی بن محمد ابن الاثیر (م ۶۳۰)

الملاحم و الفتن ۹۶/۱۰۷، ۱۵۱-۱۵۲/۱۶۷-۱۶۸، ۱۶۱/۱۷۷-۱۷۸-

المجتبی ۳۹

طرائف ۴۳۵/ [زند ۱۳۲]، طرائف* برگ ۱۵۰- پ/ طرائف** برگ ۱۹۳-

ر [زند طرائف ۵۴۳/۱۷۰]

الیقین ۱۸۳/۴۷۷، ۴۸۷/۱۸۸

در باره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۴۲۲-۴۲۳، ذیل ۱/۵۸۷-۵۸۸. ابن طاووس از این تألیف (معروف به «الکامل»)، عمدتاً برای رخدادهای صدر اسلام نقل می‌کند: بیماری آخر رسول خدا|ص| (طرائف ۱ ص ۴۳۵ = ابن الاثیر. کامل ۲/۳۲۰)، رده اهل بحرین (المجتبی = کامل ۲/۳۷۱-۳۷۲)، حوادثی از سال ۱۵ (ملاحم ۱۷۷/۱۶۱-۱۷۸ = کامل ۲/۴۹۴)، و حوادثی از سال ۲۲ (ملاحم ۱۵۱-۱۵۲/۱۶۷-۱۶۸ = کامل ۳/۳۶-۳۷)، دوره عمر بن عبدالعزیز (ملاحم ۹۶/۱۰۷ = کامل ۵/۶۲). از نظر کروئولوژی، آخرین مورد نقل شده از مطلبی است که در باره طبری آمده است (الیقین ۱۸۳/۴۷۷، ۴۸۷/۱۸۸ = کامل ۸/۱۳۶).

۶۰۴. *+ تاریخ / ابوطالب علی بن انجب ابن الساعی (م ۶۷۴).

المجتبی ۳۹-۴۰

ابن الساعی در سال ۵۹۳ متولد شد؛ یعنی چهار سال بعد از ابن طاووس که با او آشنا بوده است (نک: باب اول فصل اول). او کتابدار بوده و ظاهراً در کتابخانه‌های نظامیه و مستنصریه (به ترتیب) در بغداد کار کرده است (نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «ابن الساعی» [از: F. Rosenthal]). ابن الساعی تألیفات تاریخی فراوانی داشته اما جز یکی از بقیه تنها قطعات کوچکی باقی مانده است. این استثناء عبارت است از مجلد نهم «الجامع المختصر» او که مربوط به سالهای ۵۹۵-۶۰۶ می‌باشد (تحقیق: مصطفی جواد، بغداد ۱۳۵۳). مورد المجتبی از بخشی از کتاب مربوط به سال ۶۲۱ اخذ شده و به همین جهت مربوط به یکی از مجلدات مفقوده می‌باشد. این نقل مشتمل بر دعایی است که وقتی احمد بن محمد القادسی الضریر بدون پول به بغداد رسید خواندن آن به او الهام

شد. بعد از تکرار این دعا، زندگی مرفهی یافت. قسمتی از این نقل (احتمالاً از المجتبی) در حواشی «البلد» ص ۳۴ آمده است.

۶۰۵. *+ تاریخ/ ابو عبدالله محمد بن موسی الخوارزمی. (م. ح. ۲۳۵).

المجتبی ۵ - ۶

در باره مؤلف نک: سزگین ۶/ ۱۴۰ - ۱۴۳. در المجتبی * برگ ۲۰۱ - نام او محمد بن موسی بن الخوارزمی آمده است. به گفته ابن طاووس، نسخه این کتاب به احتمال در دوره خلافت مستعین (۲۴۸ - ۲۵۲) کتابت شده است. مورد نقل شده مشتمل بر دعایی است که بنی اسرائیل در وقت حمله قوای دشمن آنرا خواندند. در نتیجه دعای آنها، دشمنان در یک شب کشته شدند. این قطعه را باید به فهرست قطعاتی که Nallino در *Raccolta di scritti*, V, Rome, 1944, p. 471, n. 5 گردآوری کرده افزود. احتمالاً دو دعای نقل شده در المجتبی ۵ که از «صاحب التاریخ» گرفته شده از همین تألیف نقل شده است. این را که تألیف خوارزمی هم به مسائل قبل از اسلام و هم تاریخ اسلام پرداخته می توان از قطعه‌ای در باره اسکندر بزرگ که ابن بَدرون (زندگی در قرن ششم) آنرا نقل کرده (شرح قصیده ابن عبدون، تحقیق: R. Dozy، لیدن ۸ - ۱۸۴۶ ص ۱۵) مشاهده کرد. و نیز از قطعه المجتبی. برای جزئیات بیشتر نک: Rosenthal, *Historiography* فهرست، زیر مورد؛ سزگین ۶/ ۱۴۳ ش ۷.

۶۰۶. *+* تاریخ/ العباس بن عبدالرحمن المروزی

کشف المحجّة ۶۹ - ۷۰

مؤلف (که ابن طاووس او را «مورخ» توصیف می کند [من اصحاب التواریخ]) ناشناخته است. در کشف عنوان تألیف یاد نشده است؛ بخشی که ابن طاووس از آن نقل کرده مربوط به «رده» است. این بخش را مجلسی (بحار ۱۱/ ۲۸ - ۱۲) از تألیفی از ابن طاووس نقل می کند اما آنرا نمی شناساند اما روشن است که به نقل از کشف می باشد. مجلسی از تألیف مروزی با عنوان «تاریخ» یاد می کند.

۶۰۷.* تاریخ/الرّوحي (رُوحی؟) الفقیه (زندگی در اوائل قرن پنجم؟)

طرائف ۲۴۸ - ۲۵۰ / ۶۸ - ۶۹، ۵۵۱/۱۷۲ و ۱۷۴

مورد نقل شده در طرائف ۲ ص ۱۷۴ همان متن طرائف ۲ ص ۱۷۲ می‌باشد. نام مؤلف همه جا «الرّوحي» (رُوحی) یاد شده جز طرائف ۲ ص ۱۷۲ که در آنجا «البروحي» آمده است. موارد نقل شده مربوط به تاریخ بنی‌عباس می‌باشد (طرائف ۲۴۸ - ۲۵۰ / ۶۸ حوادث سال ۲۱۸؛ طرائف ۵۵۱/۱۷۲ و ۱۷۴: تشییع جنازه السفاح).

ابهاماتی در باره هویت مؤلف و تألیف وجود دارد. بروکلیمان (ذیل ۵۸۵/۱) از ابوالحسن علی بن ابی‌السرور بن عبدالله الرّوحي (یا: رومی یا دومی) یاد می‌کند که تألیفی با عنوان «تحفة (یا: بلغة) الظرفاء فی اخبار الانبياء والخلفاء» داشته که مشتمل بر تاریخ حوادث تا سال ۴۲۷ همراه با ادامه (بدست شخصی دیگر؟) تا سال ۶۴۰ بوده است. بنا به گفته بروکلیمان این کتاب در قاهره ۱۹۲۷ چاپ شده امام من آنرا ندیدم.

361

نسخه کمبریج ش ۲۲۵ دارای همین عنوان بوده و ظاهراً همین تألیف می‌باشد؛ این کتاب تاریخ مختصر انبیاء و خلفا تا خلیفه فاطمی «الظاهر لا عزاز دین الله» (م ۴۲۷) از ابوالحسن الرّومی (که نام او روی صفحه عنوان «ابن الرومی» آمده) می‌باشد. نک: E. G. Browne, *A Hand-list of the Muḥammadan Manuscripts ... in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge, 1900, p. 39).

این نسخه دارای موادی که ابن طاووس نقل کرده نمی‌باشد و احتمالاً تألیف دیگری است. من در این باره از دکتر Patricia Crone برای این بررسی متشکرم.

احمد برادر ابن طاووس (بناء المقالة الفاطمية ص ۴۰) از یک نفر با نام «الرّوحي» (رُوحی) خبری نقل می‌کند که کشته شدگان لشکر امام علی [ع] در جمل در حدود هزار کشته بوده و تعداد تلفات طرف عایشه به هشت یا هفده هزار می‌رسیده است؛ احتمالاً این رُوحی مؤلفی است که ابن طاووس از او نقل کرده است.

۶۰۸.*+ تاریخ/هلال بن المحسن بن ابراهیم الصابئ (م ۴۴۸)

فرج المهموم ۲۰۱

سعد السعود ۱۸۳ - ۱۸۴

در باره این تألیف نک: Rosenthal, *Historiography*, p. 82؛ و بطور کلی بروکلیمان ۳۹۴/۱ - ۳۹۵، ذیل ۵۵۶/۱ - ۵۵۷. نام مؤلف در فرج المهموم «هلال» و در سعد «هلال بن عبد [کذا فی الاصل] المحسن بن ابراهیم الصابی» (چاپ شده: الصابی) آمده است. تاریخ او تکمیل تاریخ دایی او ثابت بن سنان «نک: فهرست زیر مورد) و تا سال ۴۴۷ می باشد. تنها نقلهای باقیمانده مربوط به سالهای ۳۸۹ - ۳۹۳ می باشد؛ نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «هلال الصابی» [از: D. Sourdel]. ابن طاووس در فرج المهموم به قطعه‌ای اشاره می کند که تاریخ تولد عضدالدوله در آن ۵ ذی قعدة ۳۲۴ آمده است. او در سعد خبری نقل می کند مبنی بر اینکه چگونه فخرالدوله قاضی عبدالجبار را از قضاوت برکنار کرد. این نقل از مجلد سوم و بخش مربوط به حوادث سال ۳۸۵ اخذ شده است. هیچکدام از این نقلها در: *The Historical Remains of Hilāl al-Ṣābi* (یعنی «کتاب الوزراء» و «تاریخ»)، تحقیق H. F. Amedroz، لیدن، ۱۹۰۴؛ نیامده است. ابن طاووس نسخه مورد استفاده را «عمیق» و دارای یادداشتی می داند که می تواند به خط فرزند مؤلف بوده باشد و اینکه او این کتاب را (بر مؤلف؟) خوانده است.

۶۰۹. تاریخ / ابو جعفر محمد بن جریر الطبری (م ۳۱۰)

اقبال ۱۲/۵۴۲، ۶۴ - ۶۵/۵۹۳، ۴/۲۳۰، ۴/۵۳۴، ۳۱۸ - ۳۱۹

کشف المحجّة ۷۱

فرج المهموم ۲۷، ۳۲ - ۳۶، ۱۳۳، ۱۹۴ - ۱۹۵

طرائف ۲۳۸/۶۴، ۶۷/۲۴۵، ۸۱/۲۹۰، ۴۰۸ / [ند ۱۲۴]، ۵۵۲ -

۱۷۵/۵۵۳

ابن طاووس با عنوان «تاریخ» به این تألیف اشاره می کند؛ در Sbath (ص ۱۲ ش ۲۱۱) عنوان کامل «تاریخ الامم و الملوک» یاد شده است. موارد نقل شده توسط ابن طاووس از طبری در میان دیگر اموری است که مربوط است به: رخدادهای زندگی ابراهیم (فرج المهموم ۲۷، اشاره به طبری، تاریخ ۱/۲۵۳ - ۲۵۶) و کسری بن هرمز (فرج المهموم

۳۲ - ۳۵ = طبری ۱/۱۰۰۹ - ۱۰۱۳؛ آرزوی ابوبکر برای ترک مکه به سوی مدینه (اقبال ۶۴ - ۵۹۳/۶۵ = طبری ۱/۱۲۲۸) و ملحق شدن او به رسول خدا [ص] در غار (طرائف ۱ ص ۴۰۸ = تاریخ ۱/۱۲۳۳ - ۱۲۳۴)؛ تشریح روزه رمضان در شعبان اولین سال هجرت (اقبال ۴/۲۳۰؛ بنا به آنچه در طبری، تاریخ ۱/۱۲۸۱ آمده این تشریح در سال دوم هجرت بوده است)؛ ترس عمر از رفتن به مکه برای انجام مأموریت [در جریان حدیبیه] (اقبال ۵۳۴/۳۱۸ - ۳۱۹ = تاریخ ۱/۱۵۴۲ ذیل حوادث سال ۶)؛ رحلت رسول خدا [ص] و تدفین آن حضرت (طرائف ۸۱/۲۹۰ = تاریخ ۱/۱۸۰۵، کشف، اشاره به تاریخ ۱/۱۸۳۲ - ۱۸۳۳)؛ تهدید عمر برای آتش زدن خانه علی [ع] در صورت عدم بیعت با ابوبکر (طرائف ۶۴/۲۳۸، ۶۷/۲۴۵ = تاریخ ۱/۱۸۱۸)؛ صورت قبر ابوبکر (طرائف ۵۵۲ - ۱۷۵/۵۵۳ = تاریخ ۱/۲۱۳۱)؛ یزدگرد (یعنی: بن شهریار بن کسری) و منجم (فرج المهموم ۳۵ - ۳۶ = تاریخ ۱/۲۲۵۱ - ۲۲۵۳ ذیل حوادث سال ۱۴)؛ تعیین هجرت توسط عمر به عنوان آغاز تقویم اسلامی[○] (اقبال ۱۲/۵۴۲ = طبری، تاریخ ۱/۲۴۸۰ ذیل حوادث سال ۱۶)؛ پیشگویی منجمان برای مرگ ابومسلم (فرج المهموم ۱۹۴ - ۱۹۵ = تاریخ ۱۰۴/۳ = ذیل حوادث سال ۱۳۷)؛ و مشورت مامون با فضل بن سهل در باره شانس او برای شکست دادن برادرش الامین (فرج المهموم ۱۳۳ احتمالاً اشاره به: تاریخ ۳/۷۲۲ بیعد).

۶۱۰. *+ تاریخ/ابوالحسن ثابت بن سنان بن ثابت بن قره الصابی الحزّانی (م ۳۶۵)

طرائف ۳۵۶ - ۱۰۳/۳۵۷

نام مؤلف در طرائف به صورت «ثابت بن سنان» آمده است. این کتاب تکمله تاریخ طبری است که تا سال ۳۶۰ (بنا به گفته یاقوت، ادباء ۷/۱۴۲ به نقل از خواهرزاده ثابت «هلال بن محسن الصابی») یا سال ۳۶۳ (بنا به گفته ابن القفطی بطوری که از او در: Rosenthal, *Historiography*, p. 82 نقل شده است) ادامه می‌یابد. ابن طاووس مطلبی در

بارهٔ ابو محمد (طرائف ۲: ابوبکر) بر بهاری حنبلی (یعنی حسن بن علی [م ۳۲۹]) از جزء چهارم (یا هفتم) این تألیف نقل کرده است: بر بهاری مخفی شده و خلیفه الراضی (حکومت از ۳۲۲ - ۳۲۹) توقیعی بر ضد حنابله انتشار داد. آغاز این نقل از تاریخ ثابت در صراط ۳/۲۲۵ آمده است (احتمالاً بنقل از طرائف). روایت دیگر مربوط به صدور همین توقیع با اندکی اختلاف در ابن الاثیر، کامل ۸/۳۰۸ آمده است. در بارهٔ نقلهای دیگر از تاریخ ثابت نک: Rosenthal, *Historiography*, p. 503, n. 2. ابن طاووس خاطر نشان می‌کند که نسخه‌های این جزء در بسیاری از رباطها و مدرسه‌ها موجود است.

۶۱۱. * - تاریخ / ابو اسحاق ابراهیم بن محمد بن سعید الثقفی (م ۲۸۳)

ذریعه ۳/۲۴۵ ش ۹۰۴

طرائف ۴۹۵ / [ند ۱۵۳]

نجاشی (ص ۱۸) و طوسی (فهرست ص ۳۲) از این تألیف یاد کرده‌اند. ابن طاووس می‌گوید این کتاب مشتمل بر جزئیاتی در باره ظلمهایی است که بر امام علی [ع] وارد شده و نیز در مثالب خلفای نخست بویژه عثمان می‌باشد. مة: الثقفی ← کتاب الغارات، ← کتاب المعرفة.

363

۶۱۲. * - تاریخ / ابو عبدالله محمد بن عمر الواقدی (م ۲۰۷)

طرائف ۲۳۸ - ۲۳۹ / ۶۴، ۶۷ / ۲۴۵، ۴۹۵ / [ند ۱۵۳]

در باره مؤلف نک: سرگین ۱/۲۹۴ - ۲۹۷. در طرائف ۱ ص ۴۹۵ اشاره به تاریخ الواقدی شده است؛ در دیگر نقلها تنها از مؤلف یاد شده است. ابن طاووس به واقدی به عنوان منبعی در باره مثالب خلفای نخست ارجاع می‌دهد. کتاب مورد بحث می‌تواند «کتاب التاریخ و المغازی و المبعث» (نک: Sbath ص ۱۲ ش ۲۱۹) یا «کتاب التاریخ الکبیر» باشد. برای بحث در باره این تألیفات نک: مقدمه M. Jones بر کتاب المغازی واقدی ج ۱ صص ۱۳ - ۱۴.

۶۱۳. ***؟ التاريخ العباسی / ناشناخته (یا احمد بن اسماعیل [بن] سمکه) (زندگی در نیمه اول قرن چهارم؟)

طرائف ۲۴۸ - ۲۵۰ / ۶۸ - ۶۹

عبارت ابن طاووس چنین است: و قد ذکرها صاحب التاريخ المعروف بالعباسی (طرائف* برگ ۶۲ پ: عیاشی). مورد نقل شده مربوط به رساله مأمون در باره فدک است؛ اگر - چنانچه محتمل است - عباسی اشاره به عنوان باشد، در این صورت می تواند مربوط به یکی از تألیفات فراوانی (که اکثر آنها منقود شده اند) باشد که متعلق به بنی عباس هستند. از این تألیفات، شاید محتمل ترین آنها برای اینکه همان کتاب مورد بحث باشد «کتاب العباسی» احمد بن اسماعیل بن عبدالله القمی معروف به سمکه (نک: نجاشی ص ۹۷ ش ۲۴۲ و از آنجا ذریعه ۳/ ۲۶۴ ش ۹۸۹) است. طوسی (فهرست ص ۵۹ ش ۹۳) که از مؤلف با عنوان «ابو علی احمد بن اسماعیل بن سمکه بن عبدالله» یاد می کند. او کتاب العباسی را کتابی کبیر دارای ده هزار برگ و مشتمل بر تاریخ مفصل خلفا و بنی عباس که هیچ کتابی همانند آن تألیف نشده توصیف می کند. عنوان «اخبار العباسیین» که ابن ندیم (ص ۱۵۴) یاد کرده می تواند اشاره به همین تألیف باشد گرچه در آنجا نام مؤلف جز آن آمده است (محمد بن علی بن سعید معروف به سمکه). نیز نک: F. Omar, *The 'Abbāsīd Caliphate (132/750 - 170/786)*, Baghdad, 1969, p. 14.

امکان دیگر که احتمال کمتری دارد این که «العباسی» نسبت مؤلف باشد. چنین مؤلفی می تواند «محمد بن محمد بن العباس بن ارسلان ابو محمد العباسی مظهرالدین الخوارزمی» (م ۵۶۸) که تاریخی تألیف کرده (سبکی ۴/ ۳۰۵ - ۳۰۷) باشد.

۶۱۴. + تاریخ بغداد / ابوبکر احمد بن علی الخطیب البغدادی (م ۴۶۳)

بحار ۲۲۳/۸۲ - ۲۲۴ = مستدرک ۳/ ۸۸ - ۸۹؛ بحار ۹۳ ص ۳۷۸ =

مستدرک ۵/ ۲۵۷ [ند فلاح]

اقبال ۵۶/۵۸۴ - ۵۸۵، ۴۵۳/۶۶۳

مهج الدعوات ۲۱۳، ۲۷۶

الملاحم و الفتن ۱۴ - ۱۵، ۱۶ - ۱۷

فرج المهموم ۱۱۳، ۲۰۷، ۲۱۱ - ۲۱۲

سعد السعود ۷۱، ۱۹۲

طرائف ۱۵/۵، ۴۴/زند [۱۳]، ۱۰۳ - ۱۰۴/۲۵، ۲۶/۱۰۶، ۳۵/۱۴۸

۳۵۷/زند [۱۰۳]، ۵۱۴/زند [۱۵۸]، ۱۶۳/۵۲۵، ۵۵۰ - ۵۵۱/۱۷۲ و

۱۷۴، ۵۵۱ - ۵۵۲/زند [۱۷۴]

الیقین ۱۸ - ۲۰ / ۱۴۹ - ۱۵۱، ۳۳/۱۸۰، ۴۷ - ۴۸ / ۲۱۵ - ۲۱۶،

۱۲۸/۳۶۸، ۱۸۰ - ۱۸۱/۴۷۲، ۱۸۳/۴۷۷

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «الخطیب البغدادی [از: R. Sellheim].

نسخه‌ای که ابن طاووس ملاحظه کرده مشتمل بر بیست مجلد بوده است (اقبال ۵۸۴/۵۶، فرج المهموم ۲۱۱). ابن طاووس از تاریخ بغداد هم برای احادیث اهل سنت و هم به عنوان منبع شرح حال افراد غیر شیعی بهره می‌گیرد. برای زندگی نامه‌های علمای متأخر، او غالباً به ذیل ابن النجار و التحصیل خود (نک: ← ابن طاووس، کتاب التحصیل؛ ← مجموع [ورام]) مراجعه می‌کند.

ابن طاووس از زندگی نامه‌های افراد ذیل نقل یا تلخیص یا به قطعاتی از آن اشاره

می‌کند: احمد بن علی الضریر (تاریخ بغداد ۴/۳۰۵ - ۳۰۶؛ نک: بحار ج ۸۲)؛ محمد

بن الحسن النقاش (تاریخ بغداد ۲/۲۰۲؛ نک: بحار ج ۹۳)، عبدالسلام بن الحسین

البصری (تاریخ بغداد ۱۱/۵۷ - ۵۸، نک: مهج ۲۱۳)؛ نصر بن علی الجهضمی (تاریخ

بغداد ۱۳/۲۸۷ - ۲۸۹؛ نک: مهج ۲۷۶)؛ نعیم بن حماد المروزی (تاریخ بغداد

۱۳/۳۰۶ - ۳۱۴؛ نک: الملاحم، طرائف ۱۶۳/۵۲۵ [به نقل از تاریخ بغداد ۱۳

/۳۰۸])؛ الحسن بن الحسین الشَّکری (فرج المهموم به اشتباه: «العسکری») النحوی (م

۲۷۵) (تاریخ بغداد ۷/۲۹۶ - ۲۹۷؛ نک: فرج المهموم ۱۱۳)؛ ابو الفرج الاصفهانی

(تاریخ بغداد ۱۱/۳۹۸ - ۴۰۰؛ نک: فرج المهموم ۲۰۷)؛ خلیفه عباسی «المنصور»

(تاریخ بغداد ۱۰/۵۳ - ۶۱؛ نک: فرج المهموم ۲۱۱ - ۲۱۲)؛ احمد بن محمد ابن

عقده (تاریخ بغداد ۵/۱۴ - ۲۳؛ نک: اقبال ۶۶۳/۴۵۳، سعد ۷۱، الیقین ۳۳/۱۸۰)؛

ابوالقاسم البلخی (تاریخ بغداد ۹/۳۸۴؛ نک: سعد ۱۹۲)؛ محمد بن داود بن سلیمان (طرائف به اشتباه: محمد بن سلیمان بن داود) النیشابوری (م ۳۴۲) (تاریخ بغداد ۵/۲۶۵ - ۲۶۶؛ نک: طرائف ۵/۱۵)؛ محمد بن الحسن النقاش (تاریخ بغداد ۲/۲۰۱ - ۲۰۵؛ نک: طرائف ۱ ص ۴۴)؛ معلی بن عبدالرحمن الواسطی (زندگی در اواخر قرن دوم) (تاریخ بغداد ۱۳/۱۸۶ - ۱۸۷، نک: طرائف ۱۰۳ - ۱۰۴/۲۵)؛ عبدالجبار بن احمد السمسار (تاریخ بغداد ۱۱/۱۱۲ - ۱۱۳، نک: طرائف ۲۶/۱۰۶)، حبشون بن موسی بن ایوب ابو نصر الخلال (م شعبان ۳۳۱) (تاریخ بغداد ۸/۲۹۰؛ نک: طرائف ۱۴۸/۳۵)؛ لؤلؤ بن عبدالله القیصری (تاریخ بغداد ۱۳/۲۰؛ نک: طرائف ۱/۵۱۴)؛ سهل بن المغیره البزار (تاریخ بغداد ۹/۱۱۵؛ نک: طرائف ۵۵۰/۱۷۴)؛ خلیفه عباسی الطائع (تاریخ بغداد ۱۱/۷۹؛ نک: طرائف ۱ ص ۵۵۱ - ۵۵۲)؛ المفضل بن سلم (زندگی در اواخر قرن دوم) (تاریخ بغداد ۱۳/۱۲۲ - ۱۲۳؛ نک: الیقین ۱۸ - ۱۹/۱۴۹ - ۱۵۰)؛ عثمان بن احمد بن السماک (تاریخ بغداد ۱۱/۳۰۲ - ۳۰۳؛ نک: الیقین ۲۰/۱۵۱ - ۱۸۱/۴۷۲)؛ محمد بن جریر الطبری (تاریخ بغداد ۲/۱۶۲ - ۱۶۹؛ نک: الیقین ۴۷ - ۴۸/۲۱۵ - ۲۱۶، ۱۲۸/۳۶۸، ۱۸۳/۴۷۷). ابن طاووس در طرائف ۱ ص ۳۵۷ می‌گوید: تاریخ بغداد مشتمل بر اخبار زیادی در فضایح ابو حنیفه است (در باره شرح حال او نک: تاریخ بغداد ۱۳/۳۲۳ - ۳۲۴).

365

۶۱۵. * تاریخ نیشابور/ ابو عبدالله محمد بن عبدالله بن محمد ابن البیّع الحاکم النیشابوری (م ۴۰۵)

ذریعه ۲۹۳/۳ ش ۱۰۸۳

فلاح ۶۷/۶۹، بحار ۳۲۹/۸۵ = مستدرک ۳۹/۵ [ند فلاح]

اقبال ۱۵ - ۱۶/۵۴۵، ۲۹/۵۵۹، ۲۰/۲۵۳، ۱۱۶/۳۶۴

محاسبة النفس ۲۱/۳۶ - ۲۲

فرج المهموم ۱۸۴، ۱۸۶ - ۱۸۷، ۲۱۲ - ۲۱۳

سعد السعود ۶۶

طرائف ۹۱ - ۹۳ / اند ۲۳، طرائف* برگ ۱۵۰ - پ / طرائف* برگ ۱۹۳
- ر، پ [ند طرائف ۵۴۳ / ۱۱۷۰]

در باره مؤلف نک: سزگین ۱ / ۲۲۱ - ۲۲۲. در محاسبه النفس و فرج المهموم ۱۸۴ و سعد، از این کتاب به عنوان «تاریخ» یاد شده است. در فرج المهموم ۲۱۲ از هیچ عنوانی یاد نشده است. از این تألیف (با عنوان «تاریخ نیشابور») در Sbath (ص ۱۲ ش ۲۲۱) یاد شده است. ابن طاووس از متن اصلی نقل می‌کند؛ این متن مفقود شده و تنها یک قطعه به شدت تلخیص شده فارسی از آن باقی مانده است. چاپ فاکسیملی این قطعه را R. N. Frye تحت عنوان تاریخ نیشابور (Hague, 1965) همراه با قطعه‌ای از «السیاق» عبدالغفار الفارسی (م ۵۲۹) و منتخب متن «الفارسی» از ابراهیم بن محمد الصرافینی (م ۶۴۱) عرضه کرده است. نک: بحث در Bulliet, *Patricians*, pp. xi-xii؛ مقدمه J. van Ess
بر فهرست اعلام Habib Jaouiche بر «سیاق» الفارسی
(*The Histories of Nishapur: Abdalḡāfir al-Fārisī, Siyāq Ta'rīḡ Naisābūr; Register der Personen - und Ortsnamen*, Wiesbaden, 1984).

ابن طاووس قطعاتی از زندگی نامه‌های ذیل را نقل؛ تلخیص و یا به آنها اشاره کرده است: فلاح ۶۹ / ۶۷: ابراهیم بن عبدالرحمن بن سهل در مجلد سوم (مق: Naysabur [از این پس نیشابور خواهیم نوشت. م] برگ ۱۹ - ر)؛ بحار: رجاء بن عبدالرحیم (مق: نیشابور برگ ۱۱ - پ)؛ اقبال ۱۵ - ۱۶ / ۵۴۵: الحسین بن بشیر بن القاسم در جزء دوم (یعنی: مجلد) (مق: نیشابور برگ ۱۰ - پ)؛ اقبال ۲۶ / ۵۵۹: نصر بن عبدالله النیشابوری [در جزء دوم] (مق: نیشابور برگ ۲۸ - ر در ذیل مدخل: النصر بن سلمة بن عبدالله النیشابوری اللغوی)؛ اقبال ۲۵۳ / ۲۰: خلف بن ایوب العامری [در جزء دوم] (مق: نیشابور برگ ۱۱ - پ)؛ اقبال ۳۶۴ / ۱۱۶: الحسن بن بشیر [در جزء دوم] (مق: نیشابور برگ ۱۰ - ر)؛ محاسبه النفس: حسین بن احمد بن جعفر بن عبدالله (مق: نیشابور برگ ۲۱ - پ، مدخل: الحسن بن احمد) و محمد بن سعید بن عبدالله (در «نیشابور» نیامده)؛ فرج المهموم ۲۱۲ - ۲۱۳: طاهر بن الحسین (مق: نیشابور برگ ۱۲ - ر). مورد سعد ۶۶ از مجلد دوم اخذ شده (جزئیات بیشتری نیامده)؛ سخنی که در

طرائف* / طرائف** آمده، بدون ذکر جزئیات بیشتر نقل شده است. مورد فرج المهموم ۱۸۴ از پایان جزء هفتم اخذ شده (در باره سابور ذوالاكتاف و بنای نیشابور) (= نیشابور برگ ۵۷ - ر سطر ۱۹ تا برگ ۵۷ - پ سطر ۸).

مورد فرج المهموم ۱۸۶ - ۱۸۷ و طرائف ۱ ص ۹۱ - ۹۳ از زندگی نامه هارون الرشید از جزء سوم اخذ شده است. در طرائف ۱ هارون در باره فضائل امام حسن [ع] و امام حسین [ع] سخن می‌گوید. مورد فرج المهموم در توصیف دیدار هارون از نیشابور و رفتن او به سناباد و فوت او در همانجا است همانگونه که منجمان پیشگویی کرده بودند. این جزئیات در مدخل: الرشید در «نیشابور» (برگ ۱۸ - ر) نیامده است.

ابن طاووس در هیچ مورد از ادعای برخی از تراجم نگاران که حاکم نیشابوری را شیعه دانسته‌اند یاد نکرده است. در باره این ادعا نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «الحاکم النیشابوری» [از: J. Robson] و آقا بزرگ (ذریعه و النابس صص ۱۶۷ - ۱۶۸). آقا بزرگ در ذریعه به ریاض ارجاع می‌دهد. در نسخه چاپی این تألیف مدخل کوتاهی برای «حاکم نیشابوری» وجود دارد (ریاض ۴۷۷/۵) که افندی در آنجا به مدخل پیشین در باره او ارجاع می‌دهد که من نتوانستم آنرا پیدا کنم. احتمالاً در همان مدخل است که افندی در باره شیعه بودن حاکم مطالبی آورده است. افندی استدلال می‌کند (ریاض ۴۷۷/۵) که ابو عبدالله النیشابوری که ابن شهر آشوب در معالم (ص ۱۳۳ ش ۹۰۳) از او یاد کرده همان مؤلف ماست. اگر این درست باشد، این نشانگر آنست که حتی ابن شهر آشوب نیز حاکم نیشابوری را شیعه می‌دانسته است.

۶۱۶.***؟ تاریخ الوزراء / عبدالرحمن بن المبارک (زندگی در قرن سوم؟)

ذریعه ۶۷/۲۵ ش ۳۶۷

فرج المهموم ۱۳۵ - ۱۳۶، ۱۴۷ - ۱۴۸

عنوان کتاب در فرج المهموم ۱۳۵ (و ذریعه) «کتاب الوزراء» آمده و ابن المبارک «جامع» آن توصیف شده است. مورد فرج المهموم ۱۴۷ - ۱۴۸ مشتمل بر قطعه‌ای از جزء اول است. ابن طاووس می‌گوید که او از نسخه دستنویس مؤلف استفاده کرده است.

مورد فرج المهموم ۱۴۸ از جزء دوم «اخبار الوزراء» اخذ شده که احتمالاً همان تألیف است.

در فرج المهموم ۱۳۵ آمده است که ابو عیسی محمد بن سعید کتابی که متعلق به ذوالریاستین (= الفضل بن سهل) بوده بدست آورد که او سال سقوط (نکبت؛ یعنی سال ۲۰۲) خود را پیشگویی کرده و در کتاب نوشته بود. در مورد فرج المهموم ۱۳۵ - ۱۳۶ خواهر فضل ساعات آخرین حیات برادر خود را توصیف می‌کند. مورد فرج المهموم ۱۴۷ - ۱۴۸ مربوط به ابویوب سلیمان بن محمد وزیر منصور است. مورد فرج المهموم ۱۴۸ توصیف می‌کند که چگونه جعفر برمکی با منجمان در باره مبارک‌ترین وقت برای حرکت به قصر جدید مشورت کرد.

- هویت مؤلف روشن نیست؛ زیرا با توجه به آخرین حوادثی که در قطعات متعلق شده توسط ابن طاووس آمده و در دوره مامون اتفاق افتاده، تنها با دشواری می‌توان گفت که او عبدالرحمن بن المبارک بن فضاله بن ابی امیه است که پدرش در سال ۱۶۴ یا ۱۶۵ در گذشته است (نک: تاریخ بغداد ۲۱۱/۱۳ - ۲۱۶، تهذیب: ۲۸/۱ - ۳۱)؛ ظاهراً آنچه در باره فرزند روشن است اینکه او به اصفهان آمده و «سالهاست که در گذشته است» (قدیم الموت) (ابونعیم اصفهانی [م ۴۳۰] اصفهان ۱۰۸/۲). دیگر کاندیداها که در عدم احتمال برای تألیف این اثر با ابن المبارک برابرند عبارتند از: ابو محمد عبدالرحمن بن ابی البرکات المبارک بن علی بن ابراهیم البغدادی (م اوائل رجب ۶۰۴؛ نک: منذری، التکملة ۲۱۳/۳ ش ۱۰۲۴)؛ ابو محمد عبدالرحمن بن ابی البرکات المبارک بن محمد بن احمد البغدادی معروف به ابن المشتري (م شوال ۶۱۹؛ منذری، التکملة ۱۲۷/۵ ش ۱۸۹۷). هر دو به عنوان «محدث» توصیف شده‌اند و کتابی با نام تاریخ الوزراء به هیچکدام از اینها منسوب نیست.

۶۱۷. ***؟ کتاب تشجیر تهذیب الانساب / شیخ الشرف (= علی بن محمد العمری، زنده در ۴۴۳؟)

اقبال ۱۴۷/۶۵۸

در اقبال (به اشتباه) بجای «الانساب» الانسان آمده است. شیخ الشرف لقب برای نسابه‌های مختلفی بوده است؛ از آنجا که ابن طاووس اطلاعات بیشتری بدست نمی‌دهد^۱ دشوار بتوان او را کاملاً مشخص کرد. افندی (ریاض ۴/ ۲۳۴ - ۲۳۵) نیز در این باره آگاهی نداشته اما حدس می‌زند که او امامی بوده است. ممکن است که این اشاره به ابوالحسن نجم الدین علی بن ابی‌الغنائم محمد بن علی بن محمد العلوی العُمَری النسابة باشد (که از مبسوط او بلافاصله قبل از این مورد نقل شده است؛ و نک: ← المبسوط فی الانساب) و تألیف مورد بحث تشجیر فی الانساب باشد (در باره آن نک: ذریعه ۴/ ۱۸۳ ش ۹۲۰). ابن طاووس از دستنوشته مؤلف استفاده کرده است.

۶۱۸. * کتاب تأسیس التقدیس / ابو عبدالله محمد بن عمر بن الحسین فخر الدین الرازی (م.ج. ۶۰۶)

طرائف ۳۴۹ - ۳۵۲ / ۱۰۰ - ۱۰۱ - ۳۵۴ - ۳۵۵ / ۱۰۲

این کتاب با عنوان «اساس التقدیس»، عنوانی که با آن شهرت دارد، به چاپ رسیده است (قاهره ۱۹۲۸) (مق):

G. Anawati, "Fakhr al-Dīn al-Rāzī: tamhīd li dirāstāt ḥayātihī wa mu'allafātihī", *Mélanges Taha Husain*, ed. A. Badawi, Cairo, 1962, pp. 193-234, at p. 203; Gilliot, "Textes", pp. 331-332).

موارد نقل شده مشتمل بر روایاتی در باب «تشبیه» است که غلظت فراوانی دارد و ابن طاووس برای بی‌پایگی عقیده تجسیم از آنها یاد کرده است. رازی در «تأسیس» در کنار روایات تشبیه، تاویلاتی برای دفع تشبیه موجود در ظاهر روایات ارائه می‌دهد. ابن طاووس تاویلات او را نیاورده اما این را که رازی مشبهان را بطور عمومی محکوم کرده از وی نقل می‌کند (طرائف ۳۵۴ - ۳۵۵ / ۱۰۲).

۶۱۹. ** کتاب فی تسمیه مولانا علی بامیر المؤمنین / القاضی ابوالحسن علی بن محمد

۱. این کتاب چه نسبتی با کتاب تهذیب الانساب ابی الحسن محمد بن ابی جعفر شیخ الشرف العییدی النسابة (م ۴۳۵) (قم ۱۴۱۲) دارد؟

بن عبدالله القزوینی (زندگی در اواخر قرن چهارم).

الیقین ۳۵-۳۷/۱۸۶-۱۹۰

در باره مؤلف نک: نجاشی ص ۲۶۷ ش ۶۹۳. قزوینی از هارون بن موسی التلعکبری (م ۳۸۵) (مق: النابس، ص ۱۲۹) روایت می‌کند و بنا به گفته نجاشی او اولین کسی است که در سال ۳۵۶ تألیفات عیاشی را به بغداد آورد. او احتمالاً همان ابوالحسن علی بن محمد بن عبدالله القاضی القزوینی (در باره او نک: تاریخ بغداد ۸۵/۱۲، القزوینی ۴۰۸/۳ - ۴۰۹) است. ابن طاووس بر چنین باور است که نسخه او در حیات مؤلف کتابت شده بوده است. زمانی که ابن طاووس از تسمیه با عنوان «بروایة القاضی ... القزوینی من رجالهم» یاد می‌کند نامحتمل است که مقصود او این باشد که قزوینی سنی بوده بلکه بیشتر مقصود او آنست که وی از راویان سنی نقل کرده است.

۶۲۰. *** کتاب التوابع من اصول الاخبار/ابوطالب عبدالله بن الصلت القمی (زندگی در اوائل قرن سوم)

فرج المهموم ۳، ۱۱۴-۱۱۵

در باره مؤلف نک: نجاشی ص ۲۱۷ ش ۵۶۴؛ طوسی، فهرست ص ۱۳۴، ش ۴۴۹. نجاشی برای او تنها از کتاب التفسیر یاد می‌کند در حالی که طوسی یک «کتاب» برای او می‌شناساند. در فرج المهموم ص ۳ از مؤلف با عنوان «صاحب التوابع» یاد کرده که هویت وی روشن است چرا که ابن طاووس در آنجا به روایتی اشاره می‌کند که متن کامل آنرا در فرج المهموم ۱۱۴-۱۱۵ (و از آنجا بحار ۲۵۵/۵۸) آورده است (محقق به اشتباه چنین فرض کرده که ارجاع به عبدالله بن جعفر الحمیری است، نک: فرج المهموم ۳ پاورقی ۱). نیز نک: التوابع.

۶۲۱. کتاب التوحید/ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۴/۴۸۲ ش ۲۱۵۴

فلاح ۹۹/۹۴

حدیث نقل شده (در باره معنای الله اکبر) در صص ۳۱۲ - ۳۱۳ چ تهران ۱۳۸۷
«التوحید» موجود است.

۶۲۲. ** تاویل آیات تعلق بها اهل الضلال/عبدالرشید بن الحسین بن محمد
الاسترابادی (زندگی در اوائل قرن چهارم)

ذریعه ۳/۳۰۳ ش ۱۱۲۸

سعد السعود ۲۷۲/۲۳

عنوان کتاب در ریاض (۱۱۶/۳) «تاویل الایات التي تعلق ...» آمده است. به سعد به
عنوان تنها اشاره برای وجود چنین کتابی اشاره شده است. ابن طاووس از نسخه‌ای که
آغاز نداشته استفاده کرده است. مورد نقل شده از کراسه هفدهم برگ ۷ - پ مربوط به
معانی مختلف «فرقان» می‌باشد. افندی یاد آور می‌شود که سعد مشتمل بر نقلی از کتاب
«تاویل» در تفسیر «یس» در قرآن است. این در صورتی درست است که «تاویل» و
«مناقب النبی والائمة» را یک تألیف بدانیم اما همانطور که گذشت فرض افندی بر این
است که اینها یک تألیف نیستند.

۶۲۳. (*) تاویل ما نزل (یا: یُنزل) من القرآن الکریم فی النبی (وآله) (یا: فی اهل
البيت) / ابو عبدالله محمد بن العباس بن علی بن مروان بن الماهیار البزاز معروف به ابن
الجُحّام (زنده در ۳۲۸)

ذریعه ۳/۳۰۶ ش ۱۱۳۲؛ ۴/۲۴۱ ش ۱۱۷۹؛ ۱۹/۲۹ ش ۱۵۱

محاسبة النفس ۱۸ - ۱۹ / ۸ - ۹

سعد السعود ۱۰، ۷۳، ۸۰، ۹۰ - ۱۰۹

طرائف* برگ ۱۰۳ - ر، پ/طرائف* برگ ۱۳۲ - ر اند طرائف

[۱۱۶/۳۸۴

الیقین ۷۹ - ۲۷۹/۹۲ - ۳۰۳، ۱۷۶/۱۷۶، ۴۶۱/۱۸۹، ۴۸۹/۱۸۹

در باره مؤلف (که نام وی بعضاً به اشتباه «ابن الحجاج» آمده) نک: نجاشی ص ۳۷۹ ش

۱۰۳۰؛ طوسی، فهرست ۱۸۱ ش ۶۵۲؛ معالم ص ۱۴۳ ش ۱۰۰۴؛ عاملی، امل ۲/۲۹۱؛ ریاض ۲/۲۰؛ ۱۴۵/۵ - ۱۴۶؛ تنقیح ش ۱۰۹۰۷؛ اعیان ۴۵/۲۶۳؛ نوابغ ص ۲۷۵. عنوان فوق در سعد و الیقین ۲۷۹/۷۹ آمده، به استثنای آنکه ارجاعات در سعد ۷۳، ۸۰ به «کتاب ابن الحجام» می‌باشد. عناوین دیگری که ابن طاووس یاد کرده عبارتند از: کتاب منازل من القرآن فی النبی (طرائف* / طرائف**، ترجمه فارسی طرائف ۱۸۴، الیقین ۱۷۶/۴۶۱، ۱۸۹/۴۸۹)؛ فیما نزل من القرآن فی النبی (الیقین ۸۷/۲۹۴) والائمة (محاسبة النفس). ابن الحجام قرآن شناس (کذا) بوده است: شیخ طوسی هفت کتاب در موضوعات قرآنی به او نسبت می‌دهد از جمله: کتاب التفسیر الکبیر و کتاب تأویل ما نزل فی النبی؛ همه هفت عنوان را ابن شهر آشوب (معالم ص ۱۴۳ و از آنجا عاملی، امل ۲/۱۹۱، ریاض ۵/۱۴۵) یاد کرده است. نجاشی به نوبه خود از کتاب منازل من القرآن فی اهل البیت یاد کرده است؛ این بویژه از الیقین روشن است که «کتاب ما نزل» و «فیما نزل» و تأویل ما نزل» عناوین یک کتاب هستند؛ همانطور که با توجه به گفته شیخ طوسی آگاهیم که این کتاب غیر از «کتاب تفسیر الکبیر» است (که ابن طاووس از آن نقل نکرده است). بنظر می‌رسد که آقا بزرگ (ذریعه ۴/۲۴۱) در فرض اتحاد بین «کتاب التفسیر» و «کتاب ما نزل» و نیز در فرض این که «کتاب ما نزل» غیر از «تأویل ما نزل» است اشتباه کرده است.

- تألیفی که ابن طاووس از آن نقل کرده بسیار مورد احترام بوده است (نجاشی ص ۳۷۹ و قال جماعة من اصحابنا انه کتاب لم یصنف فی معناه مثله؛ نقل شده در: الیقین ۲۷۹/۷۹؛ مة: ۲/۴۳۳). این کتاب باید طول قابل ملاحظه‌ای داشته باشد: نجاشی گزارشی نقل کرده مبنی بر اینکه هزار برگ داشته است. نسخه خود ابن طاووس مشتمل بر دو مجلد ضخیم (الیقین ۲۷۹/۷۹) و دارای قطع «نصف» (سعد ۹۰، ۱۰۲) بوده که نخستین آنها پنج جزء و دومی سه جزء داشته است. این نسخه‌ای مبتنی بر نسخه‌های مشتمل بر دو جزء بوده که یکی توسط فرد ناشناخته‌ای با نام احمد بن الحاجب الخراسانی با تاریخ صفر ۳۳۸ (مة: نوابغ ص ۲۲) و دیگری توسط ابوجعفر الطوسی با تاریخ جمادی الثانی ۴۳۳ کتابت شده بود.

کتاب «تأویل ما نزل» مشتمل بر روایات فراوان تفسیری بوده است: ابن طاووس به متن‌هایی اشاره کرده که دارای شش (سعد ۹۱)، بیست (سعد ۱۰۲، ۱۰۸)، یا بیشتر (الیقین ۱۷۶)، پنجاه (سعد ۹۹)، پنجاه و یک (سعد ۹۱) و حتی نود (سعد ۹۶) سند بوده است؛ برای تاثیر بیشتر مناظره‌ای بحث، این اسانید، اغلب مشتمل بر راویان غیر شیعی بوده است (محاسبه، سعد ۹۶، الیقین ۷۹). ابن طاووس بخشهایی از تفسیر آیات ذیل را نقل می‌کند؛ الف: از مجلد اول: آیه ۲۱۲ بقره (جزء اول، کراسه چهارم برگ ۹ - ر = سعد ۹۰ - ۹۱)، ۶۱/ آل عمران (آیه المباهلة) (جزء دوم، شماره کراسه نیامده، برگ ۶ - ر = سعد ۹۱ - ۹۴)، ۱۰۶/ آل عمران (الیقین ۸۰)، ۵۵/ مائده (جزء سوم برگ ۱ - پ = سعد ۹۵ - ۹۷)، ۱۷۲/ اعراف (الیقین ۸۰ - ۸۲)، ۱۰۵/ توبه (جزء چهارم برگ ۳۹ - ر = محاسبه ۱۸، سعد ۹۷ - ۹۸)، ۱۷/ هود (سعد ۷۳)، ۷/ رعد (سعد ۹۹ - ۱۰۰، الیقین ۱۸۹)، ۹۱/ نحل (الیقین ۸۲ - ۸۳)، ۱/ اسراء (جزء پنجم برگ ۵۵ - ر = سعد ۱۰۰ - ۱۰۱، الیقین ۸۳ - ۸۸)، ۲۶/ اسراء (جزء پنجم، آخرین کراسه، ۸۳ برگ از آخر = سعد ۱۰۱ - ۱۰۲)، ۳۴ - ۳۵/ اسراء (الیقین ۸۸)؛ بنظر می‌رسد که مجلد اول در نیمه سوره اسراء خاتمه می‌یابد؛ ب: از مجلد دوم: ۱۹/ حج (جزء اول، کراسه دوم برگ ۱ - ر = سعد ۱۰۲ - ۱۰۴)، ۲۱۴/ شعراء (جزء دوم، کراسه پنجم پایان برگ ۱ - پ = سعد ۱۰۴ - ۱۰۵، جزء دوم، کراسه پنجم برگ ۲ - پ = سعد ۱۰۵ - ۱۰۶)، ۳۳/ احزاب (آیه التطهیر) (جزء سوم برگ ۲ - ر = سعد ۱۰۶ - ۱۰۷)، ۳۲/ فاطر (جزء سوم کراسه پنجم برگ ۷ - پ = سعد ۸۰، ۱۰۷ - ۱۰۸)، ۲۶/ فتح (طرائف* / طرائف**، الیقین ۸۸ - ۸۹)، ۸/ النجم (الیقین ۸۹ - ۹۱)، ۴/ تحریم (الیقین ۹۱ - ۹۲)، ۲۷/ ملک (الیقین ۹۲)، ۱۲/ الحاقه (جزء سوم، کراسه دوازدهم، آخر برگ ۹ - ر = سعد ۱۰۸)، ۷/ البینة (جزء سوم، کراسه شانزدهم برگ ۴ - ر = سعد ۱۰۸ - ۱۰۹). (تفسیر آیه ۶۹/ نساء نیز در اربلی، کشف ۱/ ۸۷ نقل شده است).

حداقل یکی از دو مجلد نسخه ابن طاووس به دست الحسن بن سلیمان الحلی رسیده (نک: مختصر صص ۱۷۲ - ۱۷۴، ۲۰۵ - ۲۱۱؛ مق: بحار ۵۳/ ۱۰۹) که

متأسفانه روشن نکرده که در کجا و چه زمانی آنرا یافته است. این یکی از موارد اندکی است که کتابی از کتابخانه ابن طاووس را کسی بعد از وفات او دیده است (مق: ← کتاب خطب لمولانا امیر المؤمنین). حلی (مختصر صص ۱۷۳، ۲۰۶) می‌گوید: ابن طاووس این تألیف را از فخار بن معد (م ۶۳۰) روایت کرده است؛ این مطلب مکمل اطلاعی است که در الیقین آمده که بر اساس آن، ابن طاووس آنرا به علاوه از حسین بن احمد السورای در جمادی الثانی ۶۰۷، علی بن یحیی الخیاط در ربیع الاول ۶۰۹ و از اسعد بن عبدالقاهر الاصفهانی در صفر ۶۳۵ (الیقین ۷۹ - ۸۰ / ۲۷۹ - ۲۸۰؛ مق: باب اول فصل اول) روایت کرده است. حلی می‌افزاید: ابن طاووس در حاشیه نسخه خود مدخل «ابن الجحام» را از نجاشی نوشته است (مختصر صص ۱۷۲ - ۱۷۳، ۲۰۵ - ۲۰۶؛ در ص ۱۷۳ بجای «الکشی» النجاشی بخوانید). ابن طاووس بعداً این مدخل را در الیقین درج کرده است (نک: الیقین ۲۷۹/۷۹).

حلی تعداد مجلدات نسخه ابن جحام را مشخص نمی‌کند اما قابل توجه است که همه قطعات نقل شده توسط او، از مجلد دوم اخذ شده است (این نقلها از تفسیر آیه‌های ۴/ شعراء، ۸۲/ نمل؛ ۸۵/ قصص، ۲۱/ سجده، ۸۱/ زخرف، ۵۶/ نجم، ۱۶/ جن و آیه ۶/ نازعات اخذ شده است). آیا حلی مجلد اول را نیز دیده است؟ شاهد روشنی بر آن وجود ندارد؛ از یک سو عدم نقلی از آن دلیلی قوی بر عدم رؤیت آن است؛ اما از طرف دیگر چنین مناسب به نظر می‌رسد که مدخلی که از نجاشی آورده در مجلد اول نوشته شده باشد.

حقیقت هر چه باشد بعد از آن اطلاعی از مجلد اول نسخه ابن طاووس در دسترس نیست. در برابر ممکن است که مجلد دوم تا دوران صفوی باقی مانده باشد. شرف الدین علی الحسینی الاسترابادی النجفی عالم قرن دهم در تفسیر خود با نام «تأویل الایات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره» بطور وسیعی از تأویل ما نزل نقل می‌کند. نقلهایی که او در تفسیر خود بر شانزده سوره نخست آورده به توسط سعد و الیقین می‌باشد (نک: باب دوم فصل ششم)، اما از شروع تفسیر آیه ۷۳/ اسراء او مستقیماً از ابن جحام نقل می‌کند که نشانگر آنست که نسخه این بخش را در دست داشته است

(نک: نجفی ص ۲۸۴). هاشم البحرانی این مطلب را تایید می‌کند، که برهان او مشتمل بر قطعات متعددی از جحام است که به توسط نجفی نقل شده‌اند (نک: البرهان ۱/ ۳۰)؛ بحرانی می‌گوید: نجفی تنها از نیمه تفسیر سوره اسراء (آیه ۷۳ اسراء، نک: البرهان ۲/ ۴۳۳ - ۴۳۴) تا پایان کتاب تفسیر داشته است. این مطابق است با آنچه ما از مجلد دوم نسخه ابن طاووس می‌دانیم؛ بنابراین محتمل است که نجفی نسخه ابن طاووس را در دست داشته است.

در نهایت سؤال این است که آیا تألیف ابن جحام باقی مانده است یا نه؟ آقا بزرگ (ذریعه ۴/ ۲۴۱ ش ۱۱۷۹) چنین می‌اندیشد که نسخه ناقصی که در دست هبة‌الله شهرستانی است، در واقع کتاب تاویل ما نزل می‌باشد و نیز اینکه احتمالاً نسخه‌های دیگری نیز باقی مانده. اما تاکنون ادامه وجود این تألیف ثابت نشده است.

۶۲۴. ** التوقیعات / ابوالعباس عبدالله بن جعفر بن الحسین الحمیری (زنده در ۲۹۷)

ذریعه ۴/ ۵۰۱ ش ۲۲۴۷؛ ۱۰/ ۲۶۰ ش ۸۷۷

فرج المهموم ۱۱۴ - ۱۱۵

شیخ طوسی (فهرست ۱۳۲ ش ۴۴۱) از این تألیف با عنوان «کتاب المسائل (ذریعه: الرسائل) والتوقیعات» یاد کرده است؛ این عنوان اشاره به جوابهای مکتوب امامان می‌باشد. حدیث نقل شده در فرج المهموم (که ابن طاووس آنرا از کتاب التواقیع عبدالله بن الصلت نیز نقل می‌کند) سخن امام کاظم [ع] در باره پیشگوییهای منجمان در باره وفات برخی از اشخاص می‌باشد (چنین پیشگوییهای را «قطع» می‌خوانند؛ مق:

Matar/ArOr, p. 321

۶۲۵. + التوراة

سعد ۶ - ۷، ۴۰ - ۴۷

ابن طاووس نسخه قدیمی ترجمه عربی تورات را در کتابخانه جد خود ورام بن ابی فراس (سعد ۶) یا بنا به آنچه در سعد ۴۰ آمده، در کتابخانه فرزندان ورام یافته است. او

از آن نسخه‌ای برای خود تهیه کرد و آنرا به کتابخانه خود افزود. ابن طاووس مواردی را که نقل کرد با مشخص کردن کراسه و برگ و یا سفر و اصحاب یا فصل می‌شناساند؛ در مواردی نیز با ترکیب هر دو شیوه جای آنرا را مشخص می‌کند (چنانکه در سعد ۴۴: من الاصحاح السادس من السفر الثاني من القائمة الرابعة من الوجهة الاولى من الكراس السابع). شماره فصول با تقسیم فصلهای امروزی که چندین قرن پس از وفات ابن طاووس تعیین شده سازگار نیست. به عنوان مثال مطالب مربوط به صحرای فاران که اسماعیل در آن زندگی می‌کرده از سفر پیدایش فصل ۱۳ (الاصحاح الثالث عشر من السفر الاول) (سعد ۴۶) نقل شده در حالی که در تقسیم امروزی در سفر پیدایش باب ۲۱ آمده است؛ بیان درگذشت یعقوب (در سن ۱۴۷ سالگی) و هارون از سفر پیدایش باب ۳۳ و سفر اعداد باب ۱۴ (به ترتیب) نقل شده‌اند (سعد ۴۳ - ۴۴) (برخلاف سفر پیدایش باب ۴۷ و سفر اعداد باب ۲۰)؛ «و برکت دادن موسی» از جزء مربوط به سفر تثبیه باب ۲۰ (سعد ۴۶) (برخلاف سفر تثبیه باب ۳۳ در تقسیم فصلی). ابن طاووس بعضی از مطالب کتاب مقدس را برای پیشبرد عقاید شیعی استفاده می‌کند؛ به عنوان مثال: منزلت امام علی [ع] نسبت به رسول خدا [ص] مساوی با منزلت هارون نسبت به موسی [ع] است (به استثنای آنکه علی [ع] پیامبر نبوده است) (سعد ۴۳).

در این باره باید تحقیق شود که چه ارتباطی میان این ترجمه با ترجمه‌های دیگر تورات در قرون میانه وجود دارد (در باره آن نک:

J. Blau in *Enziklopedyah Mikra'it* (Encyclopaedia Biblica), ed. B. Mazar et al., Jerusalem, 1972-82, VIII, pp. 854-861, art. "Bible: Arabic Translations" [in Hebrew]).

۶۲۶. ثواب الاعمال / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۱۸/۵ ش ۷۷

فلاح ۱۱ - ۹/۱۲

اقبال ۱۰۴/۶۲۷، ۱۱۶ - ۱۱۷/۶۳۴، ۶۳۵ - ۱۳۵ - ۱۴۲/۶۴۹ - ۶۵۵،

۱۴۶/۶۵۸، ۱۵۶ - ۱۶۲/۶۶۵ - ۶۷۰، ۱۶۵ - ۱۶۶/۶۷۴، ۱۷۳ -

۶۹۰/۱۹۰ - ۱۸۷، ۶۸۹/۱۸۵، ۶۸۴/۱۷۹ - ۱۷۸، ۶۸۲ - ۶۸۱/۱۷۵
 - ۵۴۸، ۳۱۰/۵۲۵، ۲۷۲/۴۸۷، ۷۲۴ - ۷۱۹/۲۲۱ - ۲۱۷، ۶۹۳ -
 ۳۳۲/۵۴۹

بیشتر نقلها مربوط به ثواب برخی از اعمال هستند: روزه گرفتن در روزهای مختلف رجب (اقبال ۶۳۴/۱۱۶ تا ۶۸۲/۱۷۵ از باب «ثواب صوم رجب» در ثواب الاعمال، نجف ۱۳۹۲ صص ۵۳ - ۵۸) شعبان (اقبال ۶۸۴/۱۷۸ تا ۷۲۴/۲۲۱ از باب «ثواب صوم شعبان» ثواب الاعمال ۵۸ - ۶۳)، روزه روز ۲۵ ذی قعدة (اقبال ۳۱۰/۵۲۵ = ثواب ص ۷۹)، نماز در شب عید فطر (اقبال ۲۷۲/۴۸۷ = ثواب ص ۷۵)، زیارت قبر امام حسین [ع] (اقبال ۵۴۸ - ۳۳۲/۵۴۹ از باب «ثواب من زار قبر الحسين» در ثواب صص ۸۵ - ۹۸). مورد فلاح = اقبال ۶۲۷/۱۰۴ در باب «ثواب من بَلَّغَهُ شَيْءٌ مِنْ الثَّوَابِ فَعَمِلَ بِهِ» (ثواب ص ۱۳۲) آمده است.

۶۲۷. ** کتاب ثواب الاعمال / ابو محمد جعفر بن سلیمان القمی (زندگی در اوائل قرن چهارم)

ذریعه ۱۷/۵ ش ۷۲

فلاح السائل ۲۲۱ - ۲۰۲/۲۲۲، ۲۱۲/۲۳۲، ۲۲۵/۲۴۸، ۲۵۳/۲۷۹

اقبال ۸۶/۳۳۱

جمال الاسبوع ۴۱۸

373 در باره مؤلف نک: نجاشی صص ۱۲۱ - ۱۲۲ ش ۳۱۲ (در آنجا به کتاب ثواب الاعمال اشاره شده است)؛ نوایغ ص ۷۱. ابن طاووس او را به عنوان «من اصحابنا الثقات» توصیف می‌کند (فلاح ۲۰۲/۲۲۱). در اقبال (در آنجا از این تألیف تنها با عنوان «کتاب» یاد شده) امام صادق [ع] می‌فرماید کسانی که سرو صورت خود را با یک مشت گلاب بشویند در تمام دوران سال از فقر و مرض در امان خواهند بود (نقل شده در بحار ۱۴۴/۷۶؛ نک: توضیحات مجلسی در باره این حدیث: بحار ۳۵۰/۹۷) (آنچه از محتوای این حدیث می‌توان بدست آورد اینکه کتاب مورد بحث،

کتاب ثواب الاعمال می‌باشد. موارد فلاح و جمال در فضیلت نمازهای مختلف مستحبی است. برخی از نقلها از شیخ طوسی روایت شده که شاید نشان آن باشد که توسط یکی از تألیفات وی نقل شده‌اند.

۶۲۸. ⁺ ثواب القرآن و فضائله / ابو عبدالرحمن احمد (بن علی) بن شعیب بن علی النسائی (م ۳۰۳)

سعد السعود ۲۲، ۲۶۰

در سعد ۲۶۰، بجای «السامی» النسائی بخوانید. در سعد ۲۲ (که در بیان فهرست مطالب سعد می‌باشد) تنها از نام مؤلف یاد شده است؛ علت آن این است که عنوان در اصل در پایان عبارتی در فهرست مطالب که مشتمل بر تألیفات یاد شده در سعد صص ۲۵۲ - ۲۶۰ بوده قرار داشته اما آن عبارت در سعد السعود چاپی سقط شده است (مق: ← ابن طاووس، سعد). روایت نقل شده در سعد ۲۶۰ (در باره فضیلت استمداد از خداوند با خواندن معوذتین) با همین سند در «فضائل القرآن» نسائی (تحقیق، فاروق حمادة، کازابلانکا ۱۴۰۰) صص ۱۰۰ - ۱۰۱ آمده است. عنوان فضائل القرآن را محقق بدان داده است؛ عنوان آن در نسخه‌ای (کتابخانه سلطنتی رباط ش ۵۹۵۲) که این چاپ بر آن مبتنی است «ثواب القرآن» می‌باشد. روایت نقل شده (با همین سند) در «سنن النسائی» در باب «کتاب الاستعاذه» (قاهره ۱۳۴۸) ج ۸ صص ۲۵۳ - ۲۵۴ آمده است.

۶۲۹. ⁺ التبر المسبوك في نصيحة الملوك / ابو حامد الغزالی (م ۵۰۵)

فرج المهموم ۱۷۶

این تألیف (که در اصل به فارسی تألیف شده) گاهی از آن با عنوان نصيحة الملوك یاد می‌شود؛ نک: Bouyges-Allard, p. 61. و بویژه:

P. Crone, "Did al-Ghazālī write a Mirror for Princes? On the Authorship of *Naṣīḥat al-mulūk*", *JSAI*, 10, 1987, pp. 167-191.

همانطور که Crone نشان داده دومین بخش متن (یا: نصيحة الملوك ۲ [NM2]) که

(برخلاف بخش نخست) به باب‌های چندی تقسیم شده تألیف غزالی نیست بلکه مؤلف ناشناخته جوان‌تر معاصر وی آنرا تألیف کرده و اندکی بعد از وفات غزالی بدو منسوب شده است. ابن طاووس می‌گوید که مورد نقل شده در فرج المهموم (در باره جاماسب الحکیم) از باب اول گرفته شده است (احتمالاً از NM2)؛ این مورد در چاپ قاهره ۱۳۱۷ سقط شده اما در چ جلال الدین همائی از متن فارسی (تهران ۱۳۵۱ ش، ص ۹۵) و تحقیق H. D. Isaacs از تحریر عربی آمده است، (پایان نامه دکترای چاپ نشده منچستر ۱۹۵۶؛ این تحقیق بر مبنای نسخه Bodleian Laud. Or. 210 می‌باشد). ترجمه Bagley از بخش مربوط به شاهان ایرانی بر مبنای Isaacs همراه با یک نسخه عربی دیگر بوده و عبارت مربوطه چنین است: بعد از او جاماسب حکیم که دانش نجوم داشت و در باره آنها پیشگوییهای درستی می‌کرد [بر سر کار آمد] حکومت او برای یکسال و شش ماه به درازا کشید.

(F. R. C Bagley [tr.], *Ghazali's Book of Counsel for Kings*, Oxford, 1964, p. 53).

این عبارت در نسخه عربی که همائی در یک پاورقی در ص ۸۸ چاپ فارسی او اشاره کرده آمده است. (من برای ارجاع به این چاپ مدیون دکتر Crone هستم). جاماسب شاه ساسانی (حکومت حدود ۴۹۶ - ۴۹۸ م) برادر قباد اول بوده است؛ حکومت قباد بین سالهای ۴۸۸ - ۵۳۱ بوده به استثنای دوره‌ای که موقتاً به نفع برادرش جاماسب برکنار شده بود. نک:

R. N. Frye, "The Political History of Iran under the Sasanids", *The Cambridge History of Iran, vol. 3(1): The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, ed. E. Yarshater, Cambridge, 1983, pp. 116-180, at pp. 150, 178.

نباید او را با جاماسب حکیم دوره زرتشت خلط کرد (با معذرت از Matar ص ۳۵۰) (مق: ← احکام جاماسب الحکیم).

۶۳۰. التبیان فی تفسیر القرآن/ ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۳/۳۲۸ ش ۱۱۹۷

اقبال ۳۰۲-۳۰۳/۳۹۶.۶۴/۳۹۶.۱۶۷/۴۲۳.۱۹۴

محاسبة النفس ۱۶ - ۷/۱۷

سعد السعود ۹/۶۴، ۶۶ - ۶۹ - ۷۱ - ۷۶، ۷۸، ۸۶، ۱۴۹ - ۱۵۱، ۱۷۱ -

۱۷۳، ۲۰۷، ۲۶۸، ۲۷۷، ۲۷۹، ۲۸۷ - ۲۹۱، ۲۹۴ - ۲۹۶

ابن طاووس یک نسخه دو جلدی از این تألیف داشته است؛ با توجه به حجم تبیان هر کدام از مجلدات باید بسیار بزرگ بوده باشد؛ ابن طاووس یاد آور می‌شود که مجلد اول دارای قطع بزرگ «نصف الورقة الكبيرة» بوده است. این کتاب مشتمل بر پنج جزء در قطع «ربع» بوده است (سعد ۶۴)؛ مشکل است تصور کنیم که در یک مجلد نصف الورقة، پنج جزء در قطع ربع قرار گیرد. در باره مجلد دوم جزئیاتی بدست داده نشده است اما بر اساس آنچه از آن نقل شده آن نیز باید مشتمل بر پنج جزء بوده باشد.

موارد ذیل از مجلد اول اخذ یا به آن اشاره شده است: سعد ۶۴ (کراسه چهارم بدیهی است که از جزء اول - برگ ۱ آیه ۵۶/بقره) در طوسی تبیان، ۱/۶۴ آمده است به استثنای آنکه جمله اول در سعد ۶۴ در نسخه چاپی تبیان سقط شده است؛ سعد ۶۶ (جزء دوم کراسه دهم برگ ۴ - ر) = تبیان ۲/۲۹۵ (۲۴۹/بقره)؛ سعد ۶۷ - ۶۸ (جزء سوم کراسه شانزدهم برگ ۵ - پ) = تبیان ۳/۱۹۸ - ۱۹۹ (۳۹/نساء)؛ سعد ۶۹ (کراسه بیست و یکم - ظاهراً از جزء چهارم - برگ ۲ - پ) = تبیان ۳/۵۷۴ (۶۷/مائده)؛ سعد ۷۱ (جزء پنجم کراسه سی‌ام برگ ۷ - پ) = تبیان ۵/۱۶۷ (۱/توبه).

موارد دیگر از مجلد دوم نسخه می‌باشد: سعد ۷۲ - ۷۳ (جزء اول کراسه اول برگ ۳ - پ) اشاره به تبیان ۵/۴۶۰ - ۴۶۱ (۱۷/هود)؛ سعد ۷۳ - ۷۴ (جزء دوم کراسه هشتم، صفحه اول... [شماره برگ نیامده]) = تبیان ۷/۳۵ (۲۸/کهف)، سعد ۷۵ (جزء سوم کراسه اول برگ ۱ - پ) = تبیان ۷/۱۳۱ - ۱۳۲ (۷/قصص)؛ سعد ۷۶ جزء چهارم کراسه بیست و سوم برگ ۳ - ر) = تبیان ۹/۱۹۵ (۳۱/زخرف)؛ سعد ۷۸ (جزء پنجم، کراسه بیست و هفتم برگ ۴ - ر) = تبیان ۱۰/۷ (۶/جمعه).

موارد دیگر (که بدون اشاره به نسخه آمده عبارت است از: محاسبة ۱۶ - ۷/۱۷ = تبیان ۵/۲۹۵ (۱۰۵/توبه)؛ سعد ۸۶ (اشاره به تفسیر طوسی از «مستهزؤن» در آیه

۹۵/حجر در تبيان ۳۵۶/۶؛ سعد ۱۴۹ - ۱۵۱ = تبيان ۱۰۷/۲ - ۱۰۸ - ۱۸۰/بقره؛ سعد ۱۷۱ - ۱۷۳ = تبيان ۴۵۶/۷ - ۴۵۷ (۵۵/نور)؛ سعد = ۲۰۷
 تبيان ۳۱۳/۹ (۱/فتح)؛ سعد ۲۶۸ = تبيان ۵۳۱/۸ (۱۴۷/صافات)؛ سعد ۲۷۷
 (اشاره به آیه ۹۸/انعام) = تبيان ۲۱۳/۴ - ۲۱۴؛ سعد ۲۷۹ = تبيان ۴۳۸/۱۰
 (آخرین صفحه تفسیر). مورد سعد ۲۸۷ - ۲۹۱ و ۲۹۴ - ۲۹۶ مشتمل بر موادی از
 تبيان در باره سوره‌های مکی و مدنی و تقسیم سوره‌ها به آیات مکی و مدنی است. مورد
 اقبال ۳۰۲ - ۳۰۳/۶۴ نقلی از تفسیر طوسی مربوط به آیه اول سوره قدر (تبيان
 ۳۸۵/۱۰) می‌باشد؛ دو مورد دیگر اقبال اشاره به همان عبارت دارد.

ابن طاووس غالباً تبيان را به عنوان یک تفسیر استاندارد شیعی می‌شناساند اما
 بعضاً او تردیدی در اختلاف نظر با مؤلف به خود راه نمی‌دهد. مثلاً در تفسیر آیه
 ۲۸/کهف، شیخ طوسی از سه نوع صبر یاد می‌کند. سومین این سه صبر که مباح و جایز
 است مشتمل بر صبر بر اعمالی است که از نگاه دین ارزش مثبت و منفی نداشته و جزء
 عبادات نیستند (المباحات التي ليست بطاعات الله) (طوسی، تبيان ۳۵/۷ نقل شده در
 سعد ۷۳ - ۷۴)؛ ابن طاووس این اندیشه را که مکلف می‌تواند کارهایی را که از نظر
 دینی فاقد ارزش مثبت یا منفی انجام دهد، رد می‌کند. به نظر او از آنجا که نعمت‌های
 خداوند برای انسان دائمی است انسان نیز باید دائماً شکر گزار بوده و این شکر را در
 اعمال خویش نشان دهد (آداب الاعتراف). حتی اعمالی که به ظاهر فاقد هیچ گونه
 ارزش مثبت و منفی است (مثل خوردن، لباس پوشیدن و سفر کردن) باید به گونه‌ای که با
 شکر گزاری انسان سازگار باشد انجام شود. اندیشه «عمل مباح» تنها برای افرادی معنی
 دارد که مکلف نیستند یعنی حیوانات و انسانهایی (مثل کودکان) که وظیفه‌ای برای عمل
 به احکام ندارند (سعد ۷۴ - ۷۵ و بویژه فتح الابواب ۱۶۷ - ۱۷۳).

۶۳۱. * التحنة فی الادعية / عبدالرحمن بن محمد بن علی الحلوانی (یا: الحلوانی) (م)

(۵۴۶)

ذریعه ۴۰۱/۳ ش ۱۴۴۱

اقبال ۱۰۹/۶۳۰

در باره مؤلف که فقیه حنبلی و متخصص در علوم قرآنی بوده نک: ابن رجب، ذیل ۱/ ۲۲۱ - ۲۲۲؛ صفدی ۱۸/ ۲۵۰؛ شذرات ۴/ ۱۴۴. عنوان در اقبال «کتاب التحفة» آمده است. آقا بزرگ این کتاب را با تحفة المؤمن (در باره آن نک: مش: البلد ص ۵۰۳) یکی می‌داند و براین باور است که فراوان در اقبال از آن نقل شده است (گفته‌ای که آنرا از اقبال نمی‌توان تأیید کرد).

376

۶۳۲ - کتاب العُدَّة / ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (م ۴۶۰)

ذریعه ۱۵/ ۲۲۷ ش ۱۴۸۸

فرج المهموم ۴۲

عنوان فوق در فرج المهموم آمده است. در فهرست طوسی (ص ۱۹۳ ش ۷۱۳) و نیز در نجاشی (ص ۴۰۳ ش ۱۰۶۸) عنوان آن «کتاب العُدَّة فی اصول الفقه» آمده است؛ نسخه‌های چاپی این تألیف (تهران ۱۳۱۴، نجف ۱۴۰۳) دارای عنوان «عُدَّة الاصول» می‌باشد. ابن طاووس در تأیید نظر طوسی در پذیرش اخبار آحاد به عنوان مبنای فتوی اشاره کرده (برخلاف نظر شریف مرتضی) است. برای جزئیات بیشتر نک:

R. Brunschvig, "Les *uṣūl al-fiqh imāmites* à leur stade ancien (X^e et XIe siècles)", *Le shī'isme imāmite*, Paris, 1970, pp. 201-213.

۶۳۳ - کتاب العمدة / ابو الحسن یحیی بن الحسین الحلی الواسطی ابن البطریق (م ۶۰۰ یا

(۶۰۶

ذریعه ۱۵/ ۳۳۴ ش ۲۱۵۵

طرائف موارد فراوان

عنوان کامل کتاب «العمدة فی عیون صحاح الاخبار فی مناقب امام الابرار» است. ابن طاووس (یا عبدالحمود، نامی که ابن طاووس در طرائف بر خود گذاشته؛ نک: باب دوم فصل دوم) توضیح می‌دهد که او در طرائف برای بسیاری از روایات اهل سنت بر

«عمده» متکی بوده است. او می‌افزاید: بیشتر این روایات را با نسخه‌های اصل مقایسه کرده و دریافته است که موارد نقل در عمده، عیناً در متون موجود است. در جایی که یک تألیف نسخه‌های متعددی دارد، غالباً اختلاف قراءات نیز مطرح است؛ اگر خواننده ملاحظه کند که عبارتی در یک نسخه خاص با عبارت موازی آن در عمده اختلاف دارد، نباید در متهم کردن صاحب عمده تعجیل کند (طرائف ۱۲ - ۴/۱۴ - ۵). ابن طاووس می‌گوید: در مواردی که اهمیت داشته اما مطلب بطور کامل در عمده نیامده مستقیماً از متن اصلی آن را تکمیل کرده است. کتب عمده‌ای (همه آنها از اهل سنت هستند) که در عمده مورد استفاده قرار گرفته عبارت از صحاح سته (یا مستقیماً یا به توسط الجمع بین الصحیحین حمیدی یا الجمع بین الصحاح السته عبدی)، مسند احمد، کتاب الولاية از مسعود السجستانی، مناقب ابن المغازلی، کتاب الفردوس (ابن شیرویه الدیلمی و الکشف والبیان ثعلبی (نک: ابن بطریق، عمده ص ۳، طرائف ۱۴ - ۵/۱۵) می‌باشد.

روش ابن طاووس در نقل از عمده، بر خلاف روش او در استفاده از دیگر منابع است: او در هر مورد خاصی تکیه‌اش بر ابن بطریق را یادآوری نکرده و ظاهراً همان سخن کلی خود را در باره عمده کافی می‌داند. زمانی که موردی در عمده و طرائف آمده باشد، اصولاً نمی‌توان معین کرد که از ابن بطریق نقل می‌کند یا از منبع اصلی؛ اما یک نشانه‌گو یا برای مواردی که مستقیماً از ابن بطریق استفاده کرده وجود دارد؛ در این موارد ابن طاووس این عبارت را بکار می‌برد «النسخة المنقول منها» و عباراتی شبیه آن؛ بعنوان مثال در یک مورد ابن طاووس بدین صورت از بخاری نقل می‌کند: ورواه البخاری ایضاً فی صحیحہ فی الجزء الرابع علی حد ربعة الاخير من النسخة المنقول منها (طرائف ۵۲/۱۴؛ نک: ابن بطریق، عمده صص ۶۳ - ۶۴ و از آنجا بحار ۲۶۴/۳۷). در مورد دیگر به کراسه مورد بحث با این عبارت اشاره می‌کند «وروی مسلم فی صحیحہ فی الجزء الخامس علی حد کراسین من اوله من النسخة المشار اليها» (طرائف ۱۱۲ - ۱۱۳/اند ۲۸]. نک: عمده ص ۲۴؛ مة: ابن بطریق، خصائص ۵۲ - ۵۳). برای مثالهای دیگر نک: ارجاعات ذیل ← صحیح بخاری و مسلم.

ابن طاووس از نسخه‌ای از کتاب عمده در کتابخانه نظامیه یاد می‌کند (طرائف ۴/۱۲)؛ این می‌تواند نسخه‌ای باشد که مورد استفاده وی قرار گرفته است. از نسخه‌هایی از طرائف که ملاحظه شد، تنها در ترجمه فارسی طرائف (ص ۹) از نام ابن بطریق یاد شده است (محقق طرائف نیز آنرا آورده است)؛ در نسخه‌های دیگر از او تنها با عنوان یک مؤلف شیعی یاد کرده است. به گفته ابن طاووس، عمده مشتمل بر ۹۱۸ روایات در فضایل امام علی [ع] است که از منابع سنی انتخاب شده است. در چاپ ۱۳۰۹ ایران این تألیف (ص ۹) تعداد این روایات ۹۱۳ یاد شده است.

۶۳۴. ** کتاب العمدة فی الاصول / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۳۳۳/۱۵ ش ۲۱۵۳

طرائف ۱۲۰/اند ۲۹

عنوان مذکور در طرائف ۱ آمده است (و در بحار ۱۱۲/۲۳ - ۱۱۳ به نقل از طرائف). عنوان آن در ترجمه طرائف (۵۰) «عمده در علم اصول» آمده است. (این قطعه از طرائف* / طرائف** سقط شده است.) آقا بزرگ به تبع نجاشی عنوان را «کتاب العمدة فی الامامة» یاد می‌کند و می‌افزاید: در طرائف به آن با عنوان «العمدة» اشاره شده است. بنابراین باید عبارت نسخه مورد استفاده آقا بزرگ با طرائف ۱ و نسخه عربی که مترجم فارسی در اختیار داشته متفاوت باشد؛ مکه: مکدر موت ص ۳۴ ش ۸۱. شیخ مفید در قطعه نقل شده از حدیث ثقلین برای اثبات عقیده امامیه بر نص جلی استفاده می‌کند.

۶۳۵. + کتاب الامم / ابو عبدالله محمد بن ادریس شافعی (م ۲۰۴)

طرائف ۴۷۸/۱۴۶

در باره این تألیف نک: سزگین ۴۸۶/۱ - ۴۸۸. شافعی در مورد نقل شده (= الامم ج ۱، بیروت ۱۳۹۳ ص ۸۵) «تثویب» [گفتن الصلاة خیر من النوم در اذان صبح] را مکروه دانسته است زیرا از رسول خدا [ص] چنین چیزی نقل نشده است. ابن طاووس این نقل را

آورده تا نشان دهد که عمر در ابداع تثویب مرتکب بدعت ناپسندی شده است.

۶۳۶. ***- انس الکریم / احمد بن الحسین بن الحسن بن علی الرضی (زندگی در میانه قرن پنجم)

ذریعه ۳۶۸/۲ ش ۱۴۹۳

فرج المهموم ۱۵۱

این طاووس می‌گوید نسخه‌ای از انس الکریم را در اختیار دارد اما جزئیات بیشتری ارائه نمی‌دهد. بیشتر نک: ← ریحان المجالس.

۶۳۷. *+ عیون الاخبار / ابو محمد عبدالله بن مسلم ابن قتیبه (م ۲۷۶)

فرج المهموم ۲۰۹

طرائف * ۱۲۷ - پ / طرائف * برگ ۱۶۴ - ر، پ [ند طرائف ۴۷۱ / ۱۴۴].

در باره این تألیف نک: G. Lecomte, *Ibn Qutayba*, pp. 143-146. هر دو مورد نقل شده

از جزء اول اخذ شده است. طرائف * ۱۲۷ - پ / طرائف * ۱۶۴ - ر، پ = عیون

الاخبار، قاهره ۹ - ۱۳۴۳ ج ۱ ص ۲۶۷. در فرج المهموم آمده است که منجمان به

منصور خبر دادند که اوضاع سمت الرأس در زمان بنای بغداد نشان می‌دهد که هیچ

خلیفه‌ای در آنجا نخواهد مرد. ظاهراً این قطعه در چاپ عیون، قاهره و بیروت ۱۴۰۶

سقطه شده است.

۶۳۸. *+ عیون اخبار بنی هاشم / ابو جعفر محمد بن جریر الطبری (م ۳۱۰)

الملاحم والفتن ۹۳ - ۱۰۴ / ۹۵ - ۱۰۶

این عنوان در هیچ‌یک از فهرس آثار طبری در هیچ کجا نیامده است (نک: بحث ذیل

عنوان ← حدیث الولاية).

۶۳۹. * عیون اخبار الرضا / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

ذریعه ۳۷۵/۱۵ ش ۲۳۶۷

فتح الابواب ۲۳۸

اقبال ۱۱۶/۱۱۶، ۶۳۴/۸-۹

مهج الدعوات ۲۵۶

فرج المهموم ۱۴۳-۱۴۲، ۱۳۵-۱۴۳

این کتاب منبع عمده‌ای برای زندگی امام هشتم [ع] است. ابن بابویه در مقدمه (یا یک کاتب بعدی) تعداد ابواب کتاب و عنوان هر باب را یاد می‌کند. در چ ۱۳۷۷ قم (ج ۱ ص ۸) و ۱۳۹۰ نجف (ج ۱ ص ۵) از عیون، تعداد ابواب ۶۹ آمده است؛ در چ سنگی ۱۳۱۷ (بی‌جا) تعداد ابواب ۷۳ یاد شده است (ج ۱ ص ۵، ۱۰)؛ در حالی که در چ سنگی، تهران ۱۳۱۷ (ملاحظه نشد) آمده است که این تألیف مشتمل بر ۱۳۹ باب است. همانطور که محقق چ قم یاد آور شده (ج ۱ ص ۸ پاورقی ۴) این عدد و دیگر اعداد نشانگر روشهای مختلف تقسیم همان مواد موجود می‌باشد و لزوماً به معنای نقص و سقط در برخی از نسخ نیست؛ بنابراین آقا بزرگ در آنجا که می‌گوید (بدون توضیح بیشتر) عیون مشتمل بر ۱۳۹ بابی است که ۷۳ باب آن در سال ۱۳۱۷ (اشاره به چ سنگی تهران) انتشار یافته اشتباه کرده است؛ اما فرض آقا بزرگ (اگرچه از روی علل نادرست) در این که تحریر موجود عیون ناقص است درست می‌باشد؛ این را می‌توان از شش مورد نقل ابن طاووس بدست آورد بطوری که چهار مورد آنها از چاپهای سنگی و حروفی سقط شده است؛ از آنجا که محتوای این چهار مورد با عناوین ابواب موجود مناسبت دارد، نباید به این معنی دانسته شود که آنها در جزو ابوابی نبوده که تماماً سقط شده است. دو مورد نقل شده که در چاپهای سنگی و نسخه‌های حروفی وجود دارد عبارتند از: اقبال ۱۱۶/۱۱۶ (= عیون، نجف ۱۳۹۰، ۱/۲۲۶) و اقبال ۸-۹/۲۳۶ (= عیون، ۲/۵۱).

۶۴۰. ** عیون الجواهر / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م ۳۸۱)

فرج المهموم ۵۷

ابن طاووس خبر مربوط به ملاقات امام علی [ع] با یک منجم را پیش از وقوع جنگ نهروان نقل می‌کند. آغاز متن نقل شده (از جمله ارجاع ابن طاووس به عیون الجواهر) در بحار ۲۶۵/۵۸ آمده است. این عنوان در فهرس تألیفات ابن بابویه نیامده است. آیا می‌توان گفت که عنوان فوق تصحیف «عرض علی المجالس» باشد؟ نک: ← کتاب العرض علی المجالس.

۶۴۱. * العیون والمحاسن / محمد بن محمد الشیخ المفید (م ۴۱۳)

ذریعه ۳۸۶/۱۵ ش ۲۳۹۴

فرج المهموم ۴۲

طرائف ۸/۲۶

قطعاتی از این تألیف در الفصول المختاره شریف مرتضی باقی مانده است (مق: مکدر موت ص ۳۴ ش ۸۶). ابن طاووس در طرائف عمداً قصد آن دارد تا نشان دهد از نام مؤلف آگاه نیست (و [قد] رأیت فی کتاب غریب قد احتوی علی مجالس عجیبة للشیعة مع علماء من الاربعة المذاهب). مورد نقل شده در طرائف در الفصول المختاره [بی جا [نجف؟]، بی تا] ج ۱ ص ۵ - ۶ آمده است. در فرج المهموم نقل مستقیمی نیامده اما ظاهراً اشاره به بحثی دارد که در الفصول ج ۲ ص ۱۳۱ آمده است؛ بنابراین نمی‌توان بدروستی اثبات کرد که آیا ابن طاووس نسخه اصلی «العیون» را در دست داشته یا نسخه‌ای از «الفصول» را.

۶۴۲. کتاب الواحدة / محمد بن الحسن بن جمهور العمی البصری (زندگی در نیمه اول

قرن سوم)

ذریعه ۷/۲۵ ش ۳۳، ۳۵

الامان ۸۱/۶۹

جمال الاسبوع ۳۶۱ - ۳۶۲

مهج الدعوات ۴۲

فرج المهموم ۲، ۹۶ - ۹۷

نجفی ۴۸۲ = بحار ۲۳ / ۲۲۰ [ند سعد]

اليقين ۱۷۵ - ۱۷۶ / ۴۶۰ - ۴۶۱

عنوان کتاب در الامان ۱ ص ۶۹ / الامان*** برگ ۲۷ - پ / الامان*** برگ ۵۱ - پ «کتاب الواحد» یاد شده اما در الامان ۲ و الامان* [برگ ۴۷ - پ] «کتاب الواحد» آمده است. ابن طاووس در سعد (چنانکه از آن در نجفی و بحار نقل شده) از این تألیف، به عنوان یکی از منابعی که کلمات «الذین اصطفینا...» را در آیه ۳۲ / فاطر اشاره به تمامی اولاد رسول الله [ص] می‌داند یاد می‌کند. این مورد در سعد چاپی نیامده است. مورد نقل شده در فرج المهموم ۹۶ از آغاز اخبار مربوط به امام حسن [ع] می‌باشد. بنابراین ممکن است که این تألیف منقسم به ابواب متعددی بوده که هر کدام متعلق به یک امام بوده است.

380

در باره هویت مؤلف ابهاماتی وجود دارد؛ به گفته نجاشی (ص ۶۲ ش ۱۴۴) مؤلف ابو محمد الحسن بن محمد [بن الحسن] بن جمهور العمی البصری است که گرچه خود ثقه بوده اما از ضعفنا روایت می‌کرده است نجاشی نظری را نقل کرده که وی از پدرش موقوف‌تر بوده است. اهمیت معنای این توضیح از فهرست طوسی روشن می‌شود؛ در آنجا کتاب الواحد را محمد بن الحسن بن جمهور یعنی پدر، نوشته که برخی از تألیفات او رنگ غلو دارد (غلو و تخلیط). الغضائری (از او در قهپائی ۵ / ۱۸۴)، نجاشی (ص ۳۳۷ ش ۹۰۱) و طوسی (رجال ۳۸۷ ش ۱۷) پدر را غالی و از کسانی که از امام رضا [ع] روایت کرده شناسانده‌اند. ابن طاووس به تبع طوسی این تألیف را به پدر نسبت می‌دهد. یک شاهد در اثبات این نسبت، برخی از قطعاتی است که در مشارق الانوار رجب البرسی باقی مانده که دارای عناصر غلو آمیز است. از سوی دیگر قطعاتی از کتابی با عنوان کتاب الواحد مربوط به امام هادی [ع] در دست است که تنها پسر می‌توانسته آنرا تألیف کرده باشد (مق: طبرسی، اعلام صص ۳۶۳ - ۳۶۵؛ ابن شهر آشوب، مناقب ۳ / ۳۵۵؛ بحرانی، معاجز صص ۴۷۱ - ۴۷۲). حدس آقا بزرگ براینکه دو تألیف یک نام داشته باشد که پدر و پسر آن را تألیف کرده باشند؛ یا اینکه

پسر تألیف پدر را روایت کرده باشد (با افزودن مواد جدید؟) بعید نمی نماید. بنا به گفته آقا بزرگ نسخه‌ای از کتاب الواحده در دست هبة الله شهرستانی بوده است.

۶۴۳. کتاب الوجیز فی شرح آراء القراء الثمانية المشهورین / ابو علی الحسن بن علی بن ابراهیم الاهوازی (م ذی حجة ۴۴۶).

سعد ۲۷۳

در باره مؤلف نک: یاقوت، الادباء ۳۴/۹ - ۳۹؛ ابن الجزری، غایة ۱/۲۲۰ - ۲۲۲؛ شذرات ۳/۲۷۴. در عنوان نسخه‌ای که در بروکلمان، ذیل ۱/۷۲۰ آمده، بجای «آراء» «اداء» آمده است.

ابن طاووس اسامی هشت قاری مورد اشاره در عنوان را، همانطور که در صفحه آغاز آمده نقل می‌کند. این افراد علاوه بر قراء هفتگانه شامل قاری بصره یعقوب بن اسحاق حضرمی (م ذی حجة ۲۰۵؛ نک: ابن الجزری، غایة ۲/۳۸۶ - ۳۸۹؛ تهذیب ۱۱/۳۸۲) هم می‌شود؛ R. Blachère, *Introduction au Coran*, 2d ed., Paris, 1977, p. 122 به گفته ابن طاووس این تألیف مشتمل بر جزئیات اختلاف قراء بوده است؛ او می‌افزاید که خواننده را با ذکر جزئیات این اختلافات آزار نمی‌دهد.

۶۴۴. *؟ کتاب الوسائل الی المسائل / المعیر (معین) احمد بن علی بن احمد بن الحسین

بن محمد بن القاسم

ذریعه ۲۵/۶۹ ش ۳۷۸.

مهج الدعوات ۲۵۸ - ۲۶۵

المجتبی ۳۶ - ۳۹

در باره مؤلف (که نام او در المجتبی آمده اما در مهج نیامده) نک: ریاض ۳ - ۳۴۰. ظاهراً آنچه از او می‌دانیم اینکه بعد از ابن بابویه (م ۳۸۱) زندگی کرده و از او نقل کرده است (در مهج ۲۵۸؛ مة: البلد ص ۵۱۵). در ذریعه از این کتاب با عنوان «کتاب الوسائل والمسائل فی الادعية والاعمال والاذکار» یاد شده است. آقا بزرگ منبع خود را

برای این اسم اقبال یاد کرده اما این نقل در اقبال چاپی نیامده است. این کتاب یکی از منابع (احتمالاً غیر مستقیم) البلد کفعمی (نک: البلد صص ۱۵۵، ۵۰۲؛ در آنجا نام مؤلف «المعین» احمد بن علی بن احمد بن الحسين بن محمد بن القاسم آمده است؛ مة ذریعه) و نیز جنّه (نک: جنه صص ۱۷۱-۱۷۲ = جنّه* برگ ۴۶-پ و ۴۷-ر = مهج الدعوات ۲۶۱؛ جنّه صص ۱۸۹-۱۹۰ = جنّه* برگ ۵۱-پ = مهج الدعوات ۲۶۰-۲۶۱؛ جنّه ص ۲۰۴ = جنّه* برگ ۵۵-ر، پ = مهج الدعوات ۳۶) می‌باشد. در برخی از نسخه‌های «جنّه»، کتاب الوسائل به علی بن احمد پدر «احمد» منسوب شده است؛ مة: ریاض ۳/۳۴۰.

موارد نقل شده در المجتبی مشتمل بر دعاهای کوتاه برای مواقع مختلف است.

- مورد مهج مشتمل بر مناجاتی است که امام جواد [ع] به عنوان «مهریه» در موقع ازدواج به دختر مأمون (ام الفضل) داده است. این دعا به «الوسائل الی المسائل» معروف می‌باشد و باید بخشی (یا تمام) از «ادعیة الوسائل الی المسائل امام جواد [ع] باشد (مة: ذریعه ۴۰۱/۱ ش ۲۰۹۱). بنابراین روشن است که معیر (یا: معین)، عنوان و برخی از مواد تألیف خود را از متن دعای امام جواد [ع] گرفته است. در واقع عنوان کتاب در «جنّه» «کتاب الوسائل الی المسائل المرویه عن الجواد» [ع] آمده است.

- ۶۴۵. - کتاب الوسيلة الی نیل الفضیله / عماد الدین ابو جعفر محمد بن علی ابن حمزه الطوسی (زنده در ۵۶۶)

ذریعه ۷۵/۲۵ ش ۴۰۸

کشف ۵

در باره مؤلف نک: الثقات صص ۲۷۲-۲۷۳. عنوان در منتجب الدین (ص ۱۶۴ ش ۳۹۰ و از آنجا عاملی، امل ۲/۲۸۵) «الوسيلة» آمده است. ابن طاووس از نام مؤلف یاد نکرده و تنها می‌گوید این یکی از تألیفات متعددی بوده که در صورت وصیت از پدر به پسر نوشته شده و او از همین الگو در کشف المحجّة پیروی شده است. بیاضی در صراط، احیانا به مؤلف با عنوان «صاحب الوسيلة» اشاره می‌کند (مة: ۱/۲۰۰، ۲۱۲،

۲۵۰، ۲۹۸، ۳۲۶)؛ در صراط ۱/۲۹۸ از مؤلف با عنوان «ملا» یاد شده است. بنابر آنچه در تراثنا ۴/۳، ۱۴۰۸ ص ۲۴۹ آمده اخیراً چاپی از این تألیف در قم انتشار یافته است (احتمالاً در ۱۴۰۷ یا ۱۴۰۸). برای نسخه‌ها و چاپهای قبل آن نک: مدرسی ص ۶۵.

۶۴۶* [کتاب الوصیة] عیسی بن المستفاد الضریب (زندگی در نیمه اول قرن سوم)

ذریعه ۲۵/۱۰۳ ش ۵۶۵

الطرف ۴-۲۴، ۲۷-۳۷، ۳۸-۴۸

در باره مؤلف نک: نجاشی صص ۲۹۷-۲۹۸ ش ۸۰۹؛ طوسی، فهرست ص ۱۴۶ ش ۵۲۱. آقا بزرگ از کتاب الوصیه ذیل عنوان «طرف» در ذریعه بحث می‌کند؛ همانطور که در باب دوم فصل دوم گذشت، طرف بیشتر مشتمل بر نقلهایی از این تألیف بوده است. این نقلها با عبارت «عن عیسی بن المستفاد» بدون آنکه از کتاب یاد کند آغاز می‌شود. بهر روی آقا بزرگ (با استناد به چاپ نجف ۱۳۶۹ طُرْف؟) اظهار می‌کند که این نقلها در واقع از کتاب عیسی (که آن را با کتاب الوصیه مذکور در نجاشی [ص ۲۹۸] یکی می‌داند) گرفته شده است. این اتحاد با نقلهای بیاضی (صراط ۲/۸۹-۹۱) مجلسی (مش: بحار ۲/۲۶۰؛ ۱۸/۲۳۲-۲۳۳؛ ۲۲/۲۷۸-۲۸۰؛ ۲۹۱-۲۹۲، ۳۱۵-۳۱۷، ۴۷۶-۴۸۲، ۴۸۴-۴۹۵، ۵۴۶-۵۴۷) و حر عاملی (اثبات ۳/۷۴-۷۵، ۵۸۸-۵۹۰) که همه (به توسط طُرْف) از عیسی بن المستفاد ذیل عنوان کتاب الوصیه می‌آورند تأیید می‌شود.

عیسی در این تألیف بلاواسطه از امام کاظم [ع] روایت می‌کند؛ مجلسی از عیسی در برابر تضعیفات دیگران دفاع می‌کند (بحار ۲۲/۴۹۵). در باره طرف ۳۱-۳۴ نک: ← خصائص الائمة. بیشتر نقلها مربوط به موارد مختلفی هستند که رسول خدا [ص] از امام علی [ع] ستایش کرده یا او را جانشین خود اعلام کرده است.

ذریعه ۶۷/۲۵ ش ۳۶۹

مهج الدعوات ۲۷۶

مؤلف ناشناخته است. نام او در مهج «فتاخسرو» آمده است؛ آقا بزرگ به استناد مهج، نام او را فنا خسرو یاد می‌کند (در باره او مة: F. Justi, *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1895, pp. 90, 240). ابن طاووس اظهار می‌دارد این تألیف دارای موادی در باره عبیدالله (در مهج به اشتباه «عبدالله») بن یحیی بن خاقان (م ۲۶۳) وزیر متوکل و معتمد (نک: Sourdel, *Vizirat*, index) و حوادث دوران حکومت معتمد بوده است. ابن طاووس برای نقلهای دیگری از کتاب الوزراء به کتاب الاصفاء خود (مفقود) ارجاع می‌دهد (مة: باب دوم فصل دوم).

۶۴۸. * کتاب الوزراء / ابو عبدالله محمد بن عبدوس بن عبدالله الجهشیری (م ۳۳۱)

مهج الدعوات ۲۷۶

فرج المهموم ۱۳۳، ۱۳۸ - ۱۴۱

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف ج ۲ مقاله «الجهشیری» [از: D. Sourdel]. در فرج المهموم ۱۳۳ از این تألیف با عنوان «تاریخ» و در مهج ۲۷۶ با عنوان «اخبار الوزراء» و در فرج المهموم ۱۳۸ - ۱۳۹ با عنوان «اخبار الوزراء و الكتاب» یاد شده است. تنها بخش اول این تألیف تماماً باقی مانده است (چاپ شده به وسیله مصطفی السقاء و دیگران، زیر عنوان کتاب الوزراء و الكتاب، قاهره ۱۹۳۸). قطعات دیگری از آن را D. Sourdel در

"Nouvelles recherches sur la deuxième partie du 'Livre des vizirs' d'al-Ğahšiyārī", *Mélanges Louis Massignon*, III, Damascus, 1957, pp. 271-299

و میخائیل عواد (نصوص ضائعة من کتاب الوزراء و الكتاب لمحمد بن عبدوس الجهشیری، بیروت ۱۳۸۴) منتشر ساخته‌اند. این نوشته وی جایگزین مقاله پیشین او (القسم الضایع من کتاب الوزراء و الكتاب للجهشیری، RAAD، ۱۸، ۱۹۴۳ صص ۳۱۸ - ۳۲۲، ۴۳۵ - ۴۴۲) شده است.

مورد فرج المهموم ۱۳۳ تلخیص قطعه‌ای است که Sourdel (ص ۲۷۸ ش ۶) به توسط «الفرج بعد الشدة» تنوخی (تحقیق: شالچی ۲/ ۳۵۱ - ۳۵۴؛ مقه: عواد، نصوص ص ۴۲ ش ۲) نقل کرده است. مورد فرج المهموم ۱۳۸ - ۱۳۹ (که به گفته ابن طاووس از مجلد چهارم می‌باشد) مربوط به رخدادی از دوره المعتصم است. مورد فرج المهموم ۱۴۰ = کتاب الوزراء و الكتاب صص ۲۴۸ - ۲۴۹؛ فرج المهموم ۱۴۱ = کتاب الوزراء و الكتاب صص ۲۵۳ - ۲۵۴. مورد مهج ۲۷۶: ابن طاووس (بدون نقل) به بخشی مربوط به وزرای معتمد از جزء سوم (مفقود) کتاب الوزراء اشاره می‌کند؛ عواد قطعات مهج و فرج المهموم را در نصوص خود (صص ۵۴ - ۵۶، ۶۱ - ۶۳، ۸۷) آورده است.

۶۴۹. ***؟ کتاب الوزراء / علی بن الحسین بن عبدالله (یا: عبیدالله) الخازن (زندگی در نیمه اول قرن هفتم؟)

ذریعه ۶۷/۲۵ ش ۳۶۸

فرج المهموم ۱۸۷

همه آنچه در باره این مؤلف می‌توان گفت اینکه او معاصر ابن طاووس بوده است. ابن طاووس اظهار می‌کند که وی عبارت را از حافظه نقل می‌کند (گرچه او کتاب رانیز دیده است) و آن را از مؤلف شنیده و بخاطر سپرده است. مورد نقل شده در فرج المهموم مربوط به وزارت ابوالحسن ناصر بن (ال) مهدی العلوی الحسنی است. ابن طاووس به این مسأله اشاره نمی‌کند که ابن مهدی پدرزن او بوده است.

۶۵۰. **+ کتاب الوزراء / ابوبکر محمد بن یحیی بن عبدالله الصولی (م ۳۳۵ یا ۳۳۶)

ذریعه ۶۸/۲۵ ش ۳۷۱

فرج المهموم ۱۹۳

نام مؤلف در فرج المهموم و فرج المهموم* برگ ۱۲۹ - ر به اشتباه یحیی بن محمد آمده است. ظاهراً تنها قطعاتی از این تألیف باقی مانده است (مقه: بروکلمان، ذیل

۲۱۹/۱، در آنجا فرج‌المهموم در میان کتابهایی که قطعاتی از کتاب را نقل کرده‌اند یاد نشده است).

ابن طاووس داستانی از جزء سوم کتاب در باره وزیر سلیمان بن وهب (م ۲۷۲؛ نک: Sourdél, Vizirat, index) نقل می‌کند. نیز نک: Sbath ص ۵۱ ش ۹۰۶.

۶۵۱***؟ کتاب یاقوت الاحمر / احمد بن الحسن الاهوازی

الامان ۱۴۰/۱۲۹

فلاح السائل ۲۴۸-۲۴۷/۲۷۳

مؤلف ناشناخته است. شاید او با ابوالحسین محمد بن الحسن بن احمد بن محمد الاهوازی الاصفهانی (م ۴۲۸) که در تاریخ بغداد ۲/۲۱۸-۲۱۹ از او یاد شده نسبتی داشته باشد. این حکایت که کسری خواب و بیداری را مرگ و زندگی می‌خوانده و پیش از خواب از خدا می‌خواسته تا بعد از مرگ [خواب!] دوباره او را زنده کند در الامان و فلاح نقل شده است.

۶۵۲. + یاقوتة الصراط فی تفسیر القرآن / ابو عمر (یا: عمرو) محمد بن عبدالواحد الزاهد غلام (یا: صاحب) ثعلب (م. ح. ۳۴۵)

سعد السعود ۲۱، ۲۴۷

عنوان کتاب در سعد (بدون ذکر نام مؤلف) «یاقوتة الصراط» آمده است. به گفته بدرالدین الزرکشی (م ۷۹۴) (در البرهان فی علوم القرآن ۱/۲۹۱) این کتاب در باره غریب القرآن می‌باشد. فرض سزگین این است که یاقوتة الصراط (که نسخه آن باقی مانده) بخشی از کتاب الیواقیت (فی اللغة) (نیز معروف به کتاب الیاقوت) ابو عمر که تنها قطعاتی از آن باقی مانده می‌باشد؛ نک: سزگین ۸/۱۵۵-۱۵۶ مق: توصیف ابن ندیم از سیر تدوین کتاب الیاقوت (ابن ندیم صص ۸۲-۸۳). به نظر می‌رسد که زرکشی هر دو متن را در اختیار داشته است (برای نقلهایی از یاقوتة الصراط نک: البرهان ۱/۲۹۱؛ ۲/۲۴۲؛ ۳/۱۸۴؛ ۴/۷۷؛ درباره الیواقیت نک: البرهان ۱/۳۳۹). ابن طاووس که

نسخه «لطیف» در قطع «ثمن» داشته مطلبی از تفسیر سوره آل عمران را که در برگ ۳-ر آمده نقل می‌کند.

۶۵۳. (*)+ یتیمه الدهر / ابو منصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل النیشابوری

الثعالبی (م ۴۲۹)

فرج المهموم ۱۸۰-۱۸۱

طرائف ۵۳۲-۵۳۳/۱۶۶

درباره مؤلف نک: بروکلیمان ۱/۳۳۷-۳۴۰؛ ذیل ۱/۴۹۹-۵۰۲. نام مؤلف در طرائف به اشتباه «الثعالبی» آمده است. عنوان در فرج المهموم* برگ ۱۲۰-پ «نعمه الدهر» و در فرج المهموم* برگ ۱۲۱-ر «سنة الدهر» آمده است. مورد فرج المهموم مشتمل بر ابیاتی چند از صاحب بن عباد می‌باشد (یتیمه الدهر، قاهره ۷-۱۳۷۵، ۲۸۲/۳-۲۸۳؛ از آنجا در: دیوان الصاحب بن عباد، تحقیق: محمد حسن آل یاسین، بغداد، ۱۳۸۴، صص ۱۸۹-۱۹۰، ۲۷۶-۲۷۷ /افست قم ۱۴۱۳). مورد طرائف (درباره عمرو بن عاص که خاتم خود را از دست راست، در دست چپ نهاد) در چاپ قاهره یتیمه الدهر نیامده است. در واقع، چنین مواردی مناسب مجموعه شعری همچون یتیمه الدهر نمی‌باشد. ممکن است ابن طاووس یا کاتبی اشتباهاً به جای عنوان دیگری، عنوان «یتیمه الدهر» را گذاشته باشد؟

۶۵۴. (***)+ زبور داود [ع]

سعد السعود ۷-۸، ۴۷-۵۳

ابن طاووس چندین نسخه از زبور داود [ع] را داشته است. نسخه‌ای که از آن نقل کرده، نسخه کوچکی در قطع «ثمن الورقة الكبيرة» بوده است. این تألیف مشتمل بر چند باب بوده که با عنوان «سوره» به آنها اشاره شده است. خداوند در برخی از قطعات داود [ع] (که پیامبر توصیف شده است) را مورد خطاب قرار داده است (مث: سعد ۴۷ = سوره ۲، سعد ۴۸ = سوره ۱۷، سعد ۵۰ = سوره‌های ۳۶ و ۴۷)؛ در برخی از نقلها خداوند

بنی اسرائیل را مورد خطاب قرار می‌دهد: مستقیماً (سعد ۴۷ = سوره ۱۰) یا به توسط داود [ع] (مث: سعد ۴۸ = سوره ۱۷، سعد ۵۱ = سوره ۶۵)؛ یا بنی آدم را مورد خطاب قرار می‌دهد (مث: سعد ۴۹ = سوره‌های ۲۳، ۳۰، سعد ۵۰ = سوره ۴۶، سعد ۵۱ = سوره ۶۷، سعد ۵۲ = ۶۸). متن نقل شده به صورت موعظه می‌باشد. محتوای آن به وضوح اسلامی است (مث: سعد ۴۸ = سوره ۱۷: «محمد و امت او وارث زمین خواهند بود»؛ سعد ۵۰ = سوره ۴۶: «عذاب برای گرفتن ربا») و دارای اشارات صریحی بر ضد نصاری است (مث: سعد ۴۷ = سوره ۲: آنها عیسی را به جای من خدا خواهند گرفت). ابن طاووس از سوره‌های ۲، ۱۰، ۱۷، ۲۳، ۳۰، ۳۶، ۴۶، ۴۷، ۶۵، ۶۷، ۶۸، ۷۱، ۸۴ و ۱۰۰ نقل می‌کند. وی برای برخی از این نقلها تنها شماره کراسه را یاد می‌کند (کراسه‌های یاد شده عبارتند از: ۱، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۹، ۱۰، ۱۲)؛ برای دیگر نقلها به شماره برگ نیز اشاره می‌کند.

همانطور که: J. Sadan خاطر نشان کرده شبه زبورهای مختلفی وجود دارد که

دارای عنوان «زبور داود» می‌باشد، نک:

"Some Literary Problems Concerning Judaism and Jewry in Medieval Arabic Sources", *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, ed. M. Sharon, Leiden, 1986, pp. 353-398, at pp. 396-397.

در این باره که ابن طاووس از چه متنی نقل کرده بیشتر باید مورد تحقیق قرار گیرد. (به هر روی این کتاب همان زبور داود که در ذریعه ۱۲/۳۷ ش ۲۰۷ یاد شده نمی‌باشد.)

۶۵۵. *** کتاب زاد العابدین / حسین بن ابی (یا: عبد) الحسن (یا: الحسین) علی بن

خلف الکاشری المقلب بالفضل (زنده در ۴۸۴)

ذریعه ۱۲/۴ ش ۱۹

المضایقه ۳۳ - ۳۴ / ۳۴۴ - ۳۴۵

مهج الدعوات ۳۵۵ - ۳۵۷

نام مؤلف در مهج ۳۵۵ / مهج* برگ ۱۹۶ - ر، ابوالحسین بن خلف آمده است. نام او

در بحار ۶۶/۴۷۶ (به نقل از مهج ۳۵۵) الحسین بن الحسن بن خلف الکاشری یاد

شده است. نام مؤلف در بحار ۳۸۴/۹۱ (به نقل از المضایقه) حسن بن الحسن بن خلف الکاشری آمده است. افندی او را امامی دانسته است (ریاض ۷/۲). ابن اثیر در اللباب (۷۶/۳) او را با عنوان «ابو عبدالله الحسین بن علی بن خلف بن جبریل... الکاشری... معروف به الفضل مؤلف پیش از یکصد و بیست کتاب حدیث» می‌شناساند. در مورد مهج الدعوات، رسول خدا [ص] به برخی از اصحاب دعایی را که جبرئیل به آن حضرت تعلیم داده و انسان را از امراض مختلف شفا می‌دهد، تعلیم می‌دهد. در مورد مضایقه، رسول خدا [ص] توضیح می‌دهد که چگونه نمازی را که در وقت آن اداء نشده باید قضا کرد.

386

● ** زادالمسافر / احمد بن علی بن الحسن بن شاذان القمی (زندگی در میانه قرن چهارم)

ذریعه ۷/۱۲ ش ۴۰

المضایقه (؟)

در باره مؤلف نک: نجاشی صص ۸۴ - ۸۵ ش ۲۰۴؛ نوابغ ص ۳۳. او پدر صاحب «المائة حدیث» (نک: فهرست ذیل مورد) بوده است. آقا بزرگ در ذریعه می‌گوید: از این تألیف در مضایقه نقل شده است؛ اما چنین عبارتی در المضایقه چایی نیامده است.

● * زادالمسافر / ابو عبدالله محمد بن احمد بن عبدالله بن قضاة الصفوانی (زنده در ۳۴۶)

اقبال (؟)

آقا بزرگ (نوابغ ص ۲۳۹) می‌گوید: این تألیف دارای دعاهایی برای شبهای ماه رمضان است و اینکه کفعمی در البلد این ادعیه را نقل کرده است؛ او می‌افزاید: ابن طاووس هر یک از این دعاها را در جای مناسب آن در اقبال نقل کرده است. از زادالمسافر در اقبال یاد نشده اما قابل توجه است که متون نقل شده در آنجا، دارای ادعیه‌ای است که هر کدام مخصوص یک شب از شبهای ماه رمضان است (ادعیه غیر متکرره). منبع این ادعیه

در اقبال یاد نشده اما نامحتمل نیست که منبع همان کتاب الصفوانی باشد.

۶۵۶. ***؟ کتاب زهرة المُهَج و تواریخ الحجج / ناشناخته

فلاح السائل ۱۰۱-۱۰۲/۹۶

آنچه از عنوان بدست می آید این است که تألیف مزبور درباره زندگی امامان بوده است. در ریاض (۶/۴۶) در فهرست تألیفات ناشناخته یاد شده است. در مورد نقل شده آمده است که امام سجاد[ع] هر زمان که وقت نماز نزدیک می شد بر خود می لرزید و رنگ رخسارش دگرگون می شد.

۶۵۷. (+) - کتاب الزائرجات (یا: الزیجات) فی استخراج الهیلاج و الكدخدا / ابوسعید

احمد بن محمد بن عبدالجلیل السجزی (م ۴۱۵)

فرج المهموم ۱۲۷

در باره این تألیف نک: سزگین ۱۷۸/۷ ش ۴. از عبارت فرج المهموم چنین بنظر می آید که ابن طاووس آنرا به پدر ابوسعید منسوب ساخته است. این نسبت نادرست است. سزگین از نسخ متعدد این تألیف یاد کرد که در همه آنها مؤلف ابوسعید دانسته شده است؛ به علاوه روشن نیست که پدر وی تألیفی از خود برجای گذاشته باشد. برای توضیح دو اصطلاح «هیلاج» و «كدخدا» نک:

P. Kunitzch, *Mittelalterliche astronomisch-astrologische Glossare mit arabischen Fachausdrücken*, pp. 35-36, 49-40.

مق: ← مقاله فی فتح الباب، ← کتاب تحویل سنی الموالمید.

۶۵۸. + کتاب الزوائد و فوائد البصائر فی وجوه القرآن و النظائر / ابو عبدالله الحسین

بن محمد بن ابراهیم الدامغانی (زندگی در قرن پنجم؟)

سعد السعود ۲۵۹

عنوان فوق در سعد آمده است (جز آنکه به دلیل اشتباه چاپی به جای «الزوائد» الزوائر

آمده است)؛ نام مؤلف در سعد الحسین بن محمد الدامغانی یاد شده است. نام مؤلف در بروکلیمان ذیل ۹۸۶/۲ ش ۳۳ «الوجوه و النظائر فی القرآن کریم» و نام مؤلف «حسین بن محمد بن ابراهیم الدامغانی» آمده است. مورد نقل شده در سعد (از کراسه دهم و آخر برگ چهارم) مربوط به دو معنای کلمه «الساق» در قرآن است؛ این نقل در صص ۲۵۳ - ۲۵۴ چ عبدالعزیز سید الاهل، بیروت ۱۹۷۰، ذیل عنوان «اصلاح الوجوه و النظائر فی القرآن الکریم» (کلمه اصلاح را محقق بر آن افزوده و در نسخه نیامده است) آمده است. این کتاب براساس آنچه محقق آنرا «نسخه منحصر به فرد» دانسته (دارالکتب، تفسیر ۸۲۴) به چاپ رسیده است؛ اما حداقل سه نسخه دیگر این تألیف موجود است: نسخه دارالکتب (تفسیر ۱۳۰)؛ نسخه مکتبه الاوقاف الائمة در بغداد (محمد عبدالکریم کاظم الراضی در چاپ «نزہة الاعین النواظر فی علم الوجوه و النظائر» از ابن جوزی [بیروت، ۱۴۰۴] صص ۵۲، ۶۴۹، بدان اشاره کرده است) و نسخه کتابخانه Chester Beatty (ش ۵۲۰۶).

عنوان در بروکلیمان ۴۶۰/۱ با عنوان «الزوائد و النظائر و فوائد البصائر (فی غریب القرآن)» یاد شده و مؤلف آن عالم و قاضی حنفی «ابو عبدالله محمد بن علی بن محمد بن الحسین الدامغانی» (م ۴۷۸؛ نک: دائرة المعارف چ ۲ متمم مقاله «الدامغانی، ابو عبدالله محمد» [از: G. Makdisi]) شناسانده شده است. ظاهراً این نسبت نادرست می‌باشد، زیرا چنین تألیفی در منابع دست اول به او نسبت داده نشده است. بروکلیمان به حاجی خلیفه استناد کرده اما نام مؤلف در آنجا «ابو عبدالله الحسین بن محمد بن ابراهیم» آمده است (حاجی خلیفه ۲/۲۰۰۱ به نقل از نزہة الاعین ابن الجوزی؛ مق: تحقیق فلوگل ۳/۵۴۳ ش ۶۸۷۱). زرکلی (۲/۲۵۴)، کحاله (۹/۴۸)، الراضی (در مقدمه بر چاپ نزہة الاعین صص ۵۱ - ۵۲) و Gilliot (p. 305 "Textes") از بروکلیمان پیروی کرده‌اند. الراضی بجز ارجاع به بروکلیمان و المنتظم (ابن الجوزی؛ که در آنجا زندگی‌نامه قاضی بدون یاد از این تألیف آمده؛ نک: ۲۲/۹ - ۲۴) شاهدهی برای اتحاد مؤلف ما با قاضی حنفی بدست نمی‌دهد. Gilliot می‌گوید: «ابو عبدالله الحسین بن محمد الدامغانی» عنوان کوتاه شده مؤلف است اما او نشان نمی‌دهد که چگونه می‌توان این نام

کوتاه شده را از نام قاضی استخراج کرد. الراضی براساس اینکه مؤلف ما قاضی حنفی بوده به سید الاهل به دلیل این گفته وی (در مقدمه تحقیق زوائد ص ۶) که «اطلاعی در باره مؤلف در دست نیست» اعتراض می‌کند؛ اما این گفته سید الاهل به دلیل فرض (احتمالاً درست) او بوده که مؤلف قاضی حنفی نیست.

اطلاعات مختصری در باره الحسین بن محمد الدامغانی وجود دارد که سید الاهل آنها را ارائه نکرده است. سیوطی با اشاره به مؤلف با عنوان «ابن الدامغانی» (الاتقان فی علوم القرآن، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره ۵ - ۱۹۷۴، ۱۴۴/۲) او را از متأخرین می‌داند؛ این تعبیر در تعیین تاریخ زندگی وی کمک نمی‌کند؛ بهرحال او پیش از ابن الجوزی که از تألیف او آگاهی داشته (نزهة الاعین ص ۸۳ و از آنجا: حاجی خلیفه) زندگی می‌کرده است. در نهایت باید گفت که از کتاب دیگر وی (المجرد فی الحکایات) نسخه‌ای در کتابخانه Chester Beatty موجود است که متعلق به قرن ششم می‌باشد و محتمل است تاریخ قرن پنجم که Arberry برای مؤلف تعیین کرده درست باشد:

(A. J. Arberry, *The Chester Beatty Library: A Handlist of Arabic Manuscripts*, III, Dublin, 1958, p. 34, No. 3578).

سید الاهل حدس می‌زند که مؤلف می‌تواند فرزند محمد بن علی دامغانی باشد اما این نامحتمل است زیرا نام جد حسین، ابراهیم آمده است.

۶۵۹. *** کتاب الزواجر و المواعظ / ابواحمد الحسن بن عبدالله بن سعید بن الحسن العسکری (م ۳۸۲)

ذریعه ۶۰/۱۲ ش ۴۵۰

کشف المنحجة ۱۵۷، ۱۵۹

طرائف ۲۰۵/۵۳، ۴۱۷/۱۲۷

در باره مؤلف نک: دائرة المعارف چ ۲ مقاله «العسکری» [از: J. W. Füek]. این عنوان در Sbath (ص ۲۷ ش ۴۹۳) نیز آمده است. عنوان کتاب در طرائف ۲۰۵/۵۳ «کتاب

الزواجر» و در طرائف ۱۲۷/۴۱۷ (و نیز در ابن شهر آشوب، مناقب ۸۵/۳) «کتاب المواعظ و الزواجر» آمده است. ابن طاووس از نسخه‌ای با تاریخ ذی قعدة ۴۷۳ استفاده کرده است (کشف ۱۵۷). وی مؤلف را سنی می‌دانسته (طرائف؛ نک: بحث ذیل ← کتاب معانی الاخبار) و به وصیت امام علی [ع] به فرزندش امام حسن [ع] که در جزء اول (کشف ۱۵۷) آن کتاب بوده اشاره می‌کند. در مورد طرائف ۲۰۵/۵۳، معاویه سال چهلم هجری را «عام السنة» نامیده است.

گویا این تألیف باقی نمانده است. اینکه بروکلیمان (۱۲۷/۱) در اولین چاپ کتاب خود، نسخهٔ Köprülü 730 را به «عسکری» نسبت داده، Rescher تصحیح کرده است. وی به درستی خاطر نشان کرده است که متن مورد بحث «کتاب الزواجر عن اقتراف الکبائر» از ابن حجر الهیتمی (م ۹۷۴) است. (نک: مقاله

"Arabische Handschriften der Köprülü-Bibliothek", *MSOS*, 14, 1911, pp. 163-198, at p. 197).

بروکلیمان در چاپ دوم تألیف خود (۱۳۲/۱) به گفتهٔ Rescher توجه کرده اما عنوان را در مدخل «عسکری» نگاه داشته است. وی همچنین در بروکلیمان، ذیل ۱۹۳/۱ در نسبت نسخهٔ مذکور به عسکری اشتباه پیشین را تکرار کرده است.

۶۶۰. ++ الزیج / عبدالله بن احمد حبش (یا: بن ابی حُبیش / حَبِش) (زندگی در اوائل قرن چهارم؟)

فرج المهموم ۲۰۵

در فرج المهموم* برگ ۱۳۷ بجای «ابی حبیش» حبش آمده است. سزگین (۱۸۸/۶) ش ۲ به نقل از فرج المهموم (۲۰۵) او را «بن ابی حبش» خوانده است. محتملاً مؤلف «عبدالله المعروف بحبش» باشد که از جعفر بن محمد الفُزْریابی (م ۳۰۱؛ نک: سمعانی ۴۹/۴؛ ابن الاثیر، اللباب ۱/۳۳۶ - ۳۳۷) روایت کرده است. نک: مدخل بعدی. ابن طاووس این کتاب را در میان تألیفات نجومی مؤلفان سنی که در اختیار داشته یاد کرده است. ابن طاووس نسخه‌های زیج‌های نجومی را نیز که در مدخلهای ذیل آمده در

اختیار داشته است.

۶۶۱. ⁺ الزیج / احمد بن عبدالله حبش الحاسب المروزی (زندگی در قرن سوم)

ذریعه ۲۱۴/۸ [ش ند]

فرج المهموم ۲۰۵

در فرج المهموم بجای «حبش» حبیش آمده است. در باره این منجم نک: سزگین ۱۷۳/۶ - ۱۷۵. زیج او در همان صفحات، مورد بحث قرار گرفته است. نیز نک: Matar صص ۴۱۸ - ۴۱۹. ابن طاووس اظهار می‌دارد که نمی‌داند که آیا این مؤلف پدر عبدالله بن احمد مؤلف زیجی است که در مدخل ۶۶۰ از آن یاد شده یا نه؟

۶۶۲. * - الزیج / ابوالقاسم علی بن ابی الحسن علی بن ابی المجیب علی بن جعفر

العلوی الحسینی معروف به ابن الاعلم (م ۳۷۵)

ذریعه ۴۰۰/۴ (یاورقی)؛ ۸۰/۱۲ ش ۵۵۳

فرج المهموم ۱۲۵ - ۱۲۶

نک: سزگین ۳۰۹/۵؛ ۲۱۵ - ۲۱۶، ۲۹۳ (اشاره به:

E. S. Kennedy, "The Astronomical Tables of Ibn al-A 'lam", *JHAS*, I, 1977, pp. 13-23).

۶۶۳. ⁺ الزیج المأمونی الممتحن / یحیی بن ابی منصور (م. ح. ۲۱۵)

ذریعه ۲۱۵/۸ [ش ند]

فرج المهموم ۲۰۵

عنوان کتاب در فرج المهموم «کتاب الزیج» آمده است. مؤلف منجم دربار مأمون و یکی از منجمان معروف به «اصحاب الممتحن» که تحت حمایت مأمون به کار رصد می‌پرداختند بوده است. نک:

H. Salam and E. S. Kennedy, "Solar and Lunar Tables in Early Islamic Astronomy", *JAOS*, 87, 1967, pp. 492-497, reprinted in E. S. Kennedy, *Studies in the*

Islamic Exact Sciences, Beirut, 1983, pp. 108-113; *GAS*, VI, p. 136, VII, p. 116; cf. Neugebauer, p. 8.

دربارهٔ این تألیف نک:

P. Kunitzsch, "Die arabische Herkunft von zwei Sternverzeichnissen in Cod. Vat. gr. 1056", *ZDMG*, 120, 1970, pp. 281-287.

یک چاپ فاکسیملی از نسخهٔ Escorial árabe 927 اخیراً به چاپ رسیده است. نک:
390 Yahyā ibn Abī Mansūr, *The Verified Astronomical Tables for the Caliph al-Ma'mun: Al-zij al-Ma'mūnī al-mumtaḥan*, ed. F. Sezgin, Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science, Series C, Facsimile Editions, vol. 28, Frankfurt, 1986.

۶۶۴. *+ - الزیج المأمونی الرصدی / الحسین بن احمد الصوفی الکرمانی (زندگی در اوائل قرن سوم؟)

فرج المهموم ۲۰۳

نک: بحث زیر مورد ← کتاب جداول تقریبات المیل.

۶۶۵. *+ - الزیج المخترع / الحسین بن صباح الحاسب (زندگی در نیمهٔ اول قرن سوم؟)

فرج المهموم ۲۰۶

در فرج المهموم و فرج المهموم* (برگ ۱۳۸ - ر) به جای «صباح» مصباح آمده است. نام اول مؤلف غالباً با عنوان «الحسن» یاد شده است. او یکی از سه برادر بنو الصباح (سزگین ۲۵۲/۵ - ۲۵۳؛ ۱۴۸/۶ - ۱۴۹) می‌باشد. دربارهٔ این تألیف نک: سزگین ۱۴۹/۶، مق: ← الارشاد الی تصحیح المبادئ.

۶۶۶. + زیادات حقائق التفسیر / ابو عبدالرحمن السلمی (م ۴۱۲)

سعد السعود ۱۹، ۲۱۷ - ۲۱۸

در بحار (۳۸۴/۹۲) این قطعه تحت عنوان «حقائق التفسیر» نقل شده است.

G.Böwering نشان داده است که اینها دو تألیف می‌باشند. ابن طاووس تفسیر آیه ۱ / بقره (= ص ۶ ش ۱۹ در چاپ در دست انتشار Böwering از زیادات [بر مبنای نسخه منحصراً بفرده]) را نقل کرده است. من از پروفیسور Böwering به خاطر ارجاع به این متن متشکرم.

۶۶۷.***؟ کتاب زیادات مصباح المتعبد / ناشناخته

اقبال [ند ۳۳۷]/ ۸۹

در روایت نقل شده آمده است که امام باقر[ع] به فضیلت حمد خداوند در هر روز ماه رمضان اشاره می‌کند.

۶۶۸. * کتاب الزیارات و الفضائل / ابوالحسن محمد بن احمد بن داود بن علی القمی

(م ۳۶۸)

ذریعه ۷۸/۱۲ ش ۵۳۴

اقبال ۳۸/۵۶۷ - ۵۶۸، ۱۴۵/۶۵۷، ۲۰۶ - ۲۰۸/۷۱۰ - ۷۱۲، ۶۸۵ -

۴۶۸/۶۸۶

مصباح الزائر * ۱۱۰

بهاء‌الدین العاملی، کشکول ۱/ ۲۸۶ - ۲۸۷

این تألیف با عنوان «کتاب المزار» (نک: نجاشی ص ۳۸۴)، «کتاب المزار الکبیر»

(طوسی، فهرست ص ۱۶۶ ش ۶۰۴) و «کتاب کمال الزیارات» (نک: اقبال ۶۸۵ -

۴۶۸/۶۸۶) نیز معروف است. در اقبال ۲۰۶ - ۲۰۸/۷۱۰ - ۷۱۲، تنها از نام مؤلف

یاد شده است. متن نقل شده در مصباح الزائر* تا حدود زیادی همان مورد اقبال ۶۸۵ -

۴۶۸/۶۸۶ (در فضیلت زیارت مشهد امام علی[ع] در روز غدیر) می‌باشد، اما نام

کتاب در آنجا یاد نشده است. مورد اقبال ۳۸/۵۶۷ - ۵۶۸: درباره زیارت قبر امام

حسین[ع] در روز عاشورا. مورد اقبال ۱۴۵/۶۵۷: توصیه امام رضا[ع] در باره زیارت

قبر امام حسین[ع] در نیمه رجب و نیمه شعبان. مورد اقبال ۲۰۶ - ۲۰۸/۷۱۰ - ۷۱۲:

در فضیلت زیارت قبر امام حسین [ع] در نیمه شعبان. مورد اقبال ۶۸۵ - ۶۸۶/۶۸۸: حدیثی از امام رضا [ع] در فضیلت روز غدیر.

علاوه بر این موارد، ابن طاووس چندین قطعه دیگر از کامل الزیارات در یکی از تألیفات خود نقل کرده است. نسخه‌ای از این کتاب ابن طاووس را که به خط مؤلف بوده عبدالصمد بن محمد بن علی العاملی الحارثی (م ۹۳۵) (درباره او نک: ریاض ۳/۱۲۸؛ اعیان ۳۸/۴۱؛ Bosworth در کتاب «بهاء الدین العاملی» صص ۴ - ۵) دیده و برخی (یا همه) مواردی را که عبدالصمد آنها را نوشته، نوه او بهاء الدین عاملی در کشکول (قم ۹ - ۱۳۷۷، ۲۸۶/۱ - ۲۸۷ و از آنجا مستدرک ۱۴/۶۱؛ ۱۶/۲۰۴) آورده است؛ نیز نک: بحرانی، کشکول ص ۳۸۹؛ Bosworth ص ۴۴. تألیف مورد نظر ناشناخته است؛ شاید آن کتاب، کتاب المزار ابن طاووس بوده باشد (نک: باب دوم فصل سوم). موارد نقل شده از جزء دوم کتاب الزیارات اخذ شده است؛ در یک مورد آمده است که چگونه امام حسین [ع] زمین اطراف قبر آینده خود را از مردم نینوا و غاضریه به شصت هزار درهم خریداری کرد و به عنوان صدقه به آنان بازگرداند به شرط آنکه به مردم راه مزار او را نشان دهند و از زائرین آن حضرت تا سه روز پذیرائی کنند. بدنبال آن ابن طاووس به «باب نوادر الزیارات» کتاب الزیارات اشاره می‌کند که در آنجا آمده است که وقتی آن مردم نتوانستند به آن شرایط عمل کنند این صدقه از آنها بازپس گرفته شد.

عبدالکریم برادرزاده ابن طاووس نسخه عتیقی از کتاب ابن داود (که به آن با عنوان کتاب المزار اشاره می‌کند) داشته است. این نسخه با نسخه دستنوشته مؤلف با تاریخ ربیع الثانی ۳۶۰ مقابله شده بود (الغری صص ۸۶، ۱۴۰). محتمل است که همین نسخه در دست ابن طاووس نیز بوده است.

۶۶۹. * کتاب زهد مولانا علی بن ابی طالب [ع] / ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه (م

(۳۸۱)

ذریعه ۱۲/۶۵ ش ۶۶۸

فلاح السائل ۱۰۱/۹۶، ۱۰۹/۱۰۳، ۲۶۶-۲۶۷/۲۴۲-۲۴۳.

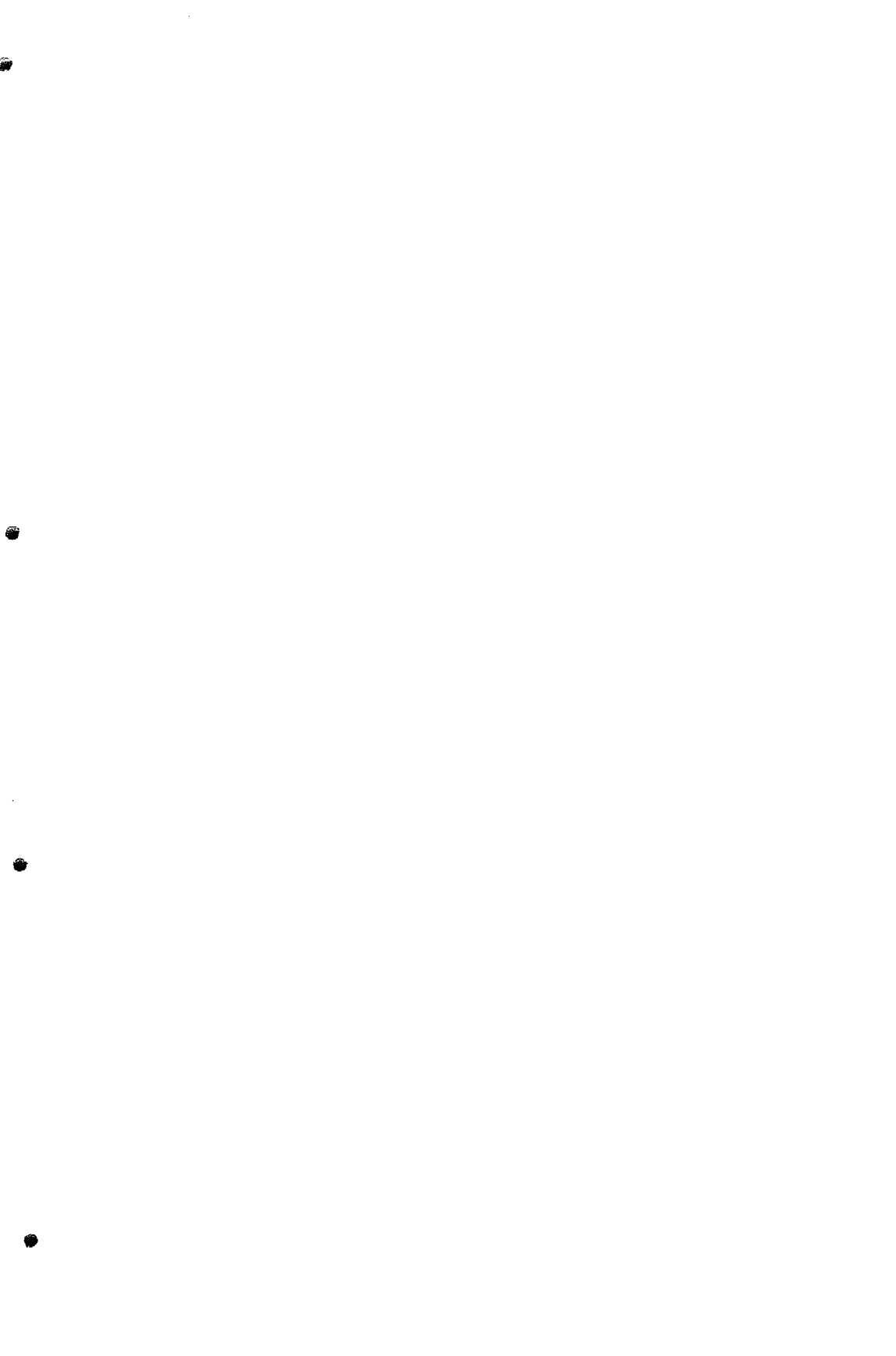
طرائف ۷۸/۲۸۲

گویا این عنوان اشاره به بخش دوم کتاب الزهد ابن بابویه باشد (نک: نجاشی ص ۳۹۱). در فلاح ۹۶/۱۰۱ و ۱۰۳/۱۰۹ صریحاً از ابن بابویه به عنوان مؤلف یاد شده است. در موارد دیگر با عنوان «صاحب (یا مصنف) کتاب زهد مولانا علی [ع]» آمده است. بیشتر موارد نقل شده در توصیف زهد امام علی [ع] است. کتاب زهد امیرالمؤمنین که قطعاتی از آن در مکارم الاخلاق طَبْرَسِی نقل شده (صص ۱۰۶-۱۰۸، ۱۱۰-۱۱۱، ۱۳۲، ۱۴۷، ۱۵۹-۱۶۰) می‌تواند همین تألیف باشد.

* * *

فهرست فهارس

- ۶۱۵..... ردیف الفبایی کتابهای «فهرست»
- ۶۵۱..... ردیف الفبایی مؤلفان کتابهای «فهرست»
- ۶۶۷..... فهرست موضوعی کتابهای «فهرست»
- ۶۷۱..... فهرست زمانبندی کتابهای «فهرست»
- ۶۷۵..... فهرست آثار ابن طاووس
- ۶۸۱..... کتابنامه آثار ابن طاووس
- کتابنامه
- ۶۸۵..... الف: منابع فارسی و عربی
- ۷۱۰..... ب: مجلات
- ۷۱۱..... ج: منابع به زبانهای اروپایی
- فهرست اعلام، امکانه و مفاهیم
- ۷۲۵..... الف: فارسی - عربی
- ۷۶۹..... ب: زبانهای اروپایی

ردیف الفبایی کتابهای «فهرست»

شماره سمت چپ مربوط به ردیف کتاب در «فهرست» است.
آثاری که در متن شماره نداشته، صفحه آنرا (بر اساس شماره
صفحات متن اصلی که کنار صفحات آمده) مشخص کرده‌ایم.

- ۷۶..... الآثار المتخيلة في الجوّ (ابن الخّمّار)
- ۳..... آداب الامام و المأموم (جعفر بن احمد القمی)
- ۲..... الآداب الدینیة (الفضل بن الحسن الطبرسی)
- ۴..... آداب الكتاب (الصولی)
- ۳۹..... الآراء والدیانات (الحسن بن موسی النوبختی)
- ۸۳..... آی القرآن المنزلة فی امیر المؤمنین [ع] (مفید)
- ۱۸۲..... الابانة (ابن بظه)
- ۱۸۴..... الابصار (ثابت بن قره)
- ۱..... الابواب الدافعة یا الدامغة (ابو بشر القمی)
- ۱۰..... احادیث (عبدالواحد بن عبدالله)
- ۱۸۷..... الاحتجاج (الطبرسی)
- ۱۱..... احکام جاماسب الحکیم (ناشناخته)
- ۱۲..... [فی] احوال الائمة (حسین بن خزیمه)
- ۱۸۸..... احياء علوم الدين (الغزالی)
- ۱۳..... اخبار ابی عمرو محمد بن عبدالواحد (ابو عمر الزاهد)

- ١٤..... اخبار الاخبار عند ركوب البحار (ناشناخته).
 اخبار الاوائل (العسكري)، نك: - الاوائل
- ١٨..... اخبار الزهراء فاطمه [ع] (ابن بابويه).
 اخبار على بن محمد صاحب الزنج (ابو بشر العمي).
 ١٥..... اخبار فاطمه (ابن بابويه)، نك: - اخبار الزهراء فاطمه [ع]
 اخبار المذاكرة (التنوخى)، نك: - نشوار المحاضرة
- ١٧..... اخبار المهدي و نعوته و حقيقة مخرجه و ثبوته (ابو نعيم الاصفهاني).
 ١٦..... اخبار و انشادات (محمد بن يوسف الناقط)
 اخبار الوزراء (عبدالرحمن بن مبارك)، نك: - تاريخ الوزراء
 اخبار الوزراء و الكتاب (الجهشياري)، نك: - كتاب الوزراء
- ١٨٩..... اختلاف الفقهاء (الطحاوى).
 ١٩٠..... اختلاف المصاحف (المرادى).
 اختلافات (الراوندى)، نك: - الخلاف
- ١٩١..... اختيار الرجال (طوسى).
 ١٩٢..... الاختيارات (ابو موسى القرشى).
 الاختيار من المصباح (ابن باقى)، نك: - المصباح
- ١٩٣..... اخوان الصفا
- ٥..... ادب الوزراء (احمد بن جعفر بن شاذان).
 ٧..... الادعية المروية عن الحضرة النبويه (السمعانى).
 ٤١..... الاربعين (ابى ابن الفوارس).
 ٤٣..... الاربعين عن الاربعين (ابو سعيد النيشابورى).
 ٤٢..... الاربعين فى الادعية المأثوره (السجزي).
 ٤٦..... الاربعين فى اصول الدين (فخرالدين رازى).
 ٤٤..... الاربعين فى مناقب امير المؤمنين (ابو المؤيد الخوارزمى).
 ٢١٤..... الارشاد الى تصحيح المبادئ (البيرونى).
 ٢١٣..... الارشاد فى معرفة حجج الله على العباد (المفيد).
 ٢٥..... الاربعين فى المنتقى من مناقب امير المؤمنين (القزوينى).

- ٨٤..... الازمنة (المرزبانی)
- ٤٨..... اسباب النزول (الواحدی)
- اسباب نزول القرآن (ابن شهر آشوب) نک: ← البرهان فی اسباب نزول القرآن
- ٤٩..... اسباب نزول القرآن (الواسطی)
- ٢١٧..... الاستبصار (الطوسی)
- ٢١٩..... الاستنصار (الکراجکی)
- ٢١٦..... الاستیعاب (ابن عبدالبر)
- ٢١٨..... الاستیفاء (الطوسی)
- ٧١..... الاسماء (سلیمان بن مقاتل)
- اسماء الرجال (طوسی)، نک: ← کتاب الرجال
- ٧٤..... اسماء رجال ابی عبدالله (ناشناخته)
- ٧٢..... اسماء مولانا علی [ع] (عبدالله بن ابی زید)
- ٧٣..... اسماء مولانا علی [ع] (ناشناخته)
- ٧٥..... اسرار النجوم (ابو معشر)
- ٢١٥..... الاشراف فی عامة فرائض الاسلام (المفید)
- الاشعثیات (ابن الاشعث)، نک: ← الجعفریات
- ٥٠..... اصل (ابان بن محمد السندی)
- ٥٣..... اصل (احمد بن الحسین بن عمر)
- اصل (الاهوازی)، نک: ← کتاب الصلاة
- ٦٧..... اصل (زکریا بن محمد)
- اصل (حریز بن عبدالله)، نک: ← کتاب
- ٥٦..... اصل (حسن بن محبوب)
- ٥٩..... اصل (حسین بن سیف)
- اصل (حفص ابن البختری)، نک: ← کتاب
- ٥٨..... اصل (حمید بن المثنی)
- ٦٤..... اصل (ربیع بن محمد)
- ٥١..... اصل (عبدالله بن حماد)

- ۵۲..... اصل (عبدالله بن محمد الیمنی)
- ۶۵..... اصل (عبیدالله بن علی)
- اصل (علاء بن رزین)، نک: ← کتاب
- ۵۴..... اصل (علی بن اسماعیل)
- ۵۵..... اصل (عمار بن موسی الساباطی)
- ۶۲..... اصل (محمد بن ابی عمیر)
- ۶۳..... اصل (محمد بن یحیی)
- ۶۰..... اصل (مسعدة بن زیاد)
- ۶۱..... اصل (معاویة بن حکیم)
- ۵۷..... اصل (هشام بن سالم)
- ۶۶..... اصل (یونس بن بکیر)
- ۶۸..... اصل (ناشناخته)
- ۶۹..... اصل (ناشناخته)
- ۷۰..... اصل جامع (ناشناخته)
- ۲۲۰..... الاعتقاد (الهروی)
- ۲۲۱..... اعتقاد اهل السنة (الاشنهی)
- اعجاز القرآن (الرمانی) نک: ← النکت فی اعجاز القرآن
- ۲۱۲..... اعراب ثلاثین سورة من القرآن (ابن خالویه)
- ۲۱۰..... اعراب القرآن (الزجاج)
- ۲۱۱..... اعراب القرآن (ناشناخته)
- ۱۹..... اعلام الرسول (المأمون)
- ۲۰..... الاعمال المعروف بالسجل (ابوالعباس بن نوبخت)
- ۸..... الاغانی (ابوالفرج الاصفهانی)
- ۹..... الاغسال (ابن عیاش الجوهری)
- ۲۰۹..... الاقتصاد (الطوسی)
- ۳۸..... الاقضیة (الکرایسی)
- الاکتاب (زمخشری)، نک: ← الکشاف

اکمال الدین (ابن بابویه)، نک: - کمال الدین

- ۱۹۸..... الجام العوام عن علم الکلام (الغزالی)
- ۶۳۵..... الام (الشافعی)
- ۲۶..... الامالی (ابن بابویه)
- ۳۰..... الامالی (الشیبانی)
- ۳۱..... الامالی (الطوسی)
- ۲۸..... الامالی (محمد بن ابی عبدالله)
- ۲۷..... الامالی (المفید)
- ۲۹..... الامالی (الناطق بالحق)
- ۲۰۱..... الامامه (يعقوب بن نعيم)
- ۲۰۲..... الامامة من الاخبار والروایات ... (ناشناخته)
- ۲۰۳..... انباء الرواة علی انباء النحاة (ابن القفطی)
- ۳۳..... الانبياء والاصیاء من آدم الی مهدی [ع] (محمد بن علی الشلمغانی)
- ۲۰۴..... الانجیل
- ۶۳۶..... أنس الکریم (الرُّحَّجی)
- ۲۰۵..... الانصاف (الجاحظ)
- ۲۰۶..... الانصاف (مرتضی)
- ۳۴..... انفاس المحامد و نفائس الجواهر (ابن سهلوه)
- ۳۶..... الانوار (الصاحب بن عباد)
- ۳۵..... الانواع (الثقفی)
- الانواع (دینوری) ص ۱۱۴
- ۷۷..... الاوائل (ابو هلال العسکری)
- ۷۸..... الاوائل الاشباه (ناشناخته)
- ۷۹..... الاوائل المقالات (المفید)
- ۸۱..... الاوراق (الصولی)
- ۸۲..... الاوصیاء و ذکر الوصایا (الصیمری)
- اهلیلجه (امام صادق [ع]؛ منسوب)..... ۱۸۶

- ۱۸۵..... الايضاح فی شرح المقامات (المطرزی)
- ۸۷..... البهار (حسین بن سعید الہوازی)
- ۸۵..... البدء (ناشناخته)
- ۹۱..... البداية (الصهرشتی)
- ۹۴..... برء الساعه (محمد بن زکریای الرازی)
- ۹۵..... البرهان فی اسباب نزول القرآن (ابن شهر آشوب)
- ۹۲..... بشارة المصطفی (الطبری)
- ۸۹..... البصائر (ابو حیان التوحیدی)
- ۸۶..... بعض سير الائمة [ع] (ناشناخته)
- ۹۳..... البلغاء (محمد بن علی صاحب الغزالی)
- ۸۸..... البهی لدعوة النبی [ص] (الخرمی)
- ۹۰..... بیان العلم اللدنی (الغزالی)
- بیان الفضائح الباطنیة (الغزالی)، نک: ← حماقة اهل الاباحة
التأديب (کراجکی)، نک: ← رسالة الى ولده
- ۶۰۳..... تاریخ (ابن الاثیر)
- ۶۰۲..... تاریخ (ابن اعثم)
- ۶۰۴..... تاریخ (ابن الساعی)
- تاریخ (ابن عدی) ص ۳۵۸
- ۵۹۹..... تاریخ (البلاذری)
- ۶۱۰..... تاریخ (ثابت بن سنان)
- ۶۱۱..... تاریخ (الثقفی)
- تاریخ (الحاکم النیشابوری)، نک: ← تاریخ نیشابور
- تاریخ (الجهشیاری)، نک: ← الوزراء
- ۶۰۱..... تاریخ (الحرّانی)
- ۶۰۵..... تاریخ (الخوارزمی)
- ۶۰۷..... تاریخ (الزّوحی)
- تاریخ (الصابیء) ۶۰۸

- ٦٠٩..... تاریخ (الطبری)
تاریخ (العباسی)، نک: ← تاریخ العباسی
- ٦٠٦..... تاریخ (المروزی)
- ٦١٢..... تاریخ (الواقدی)
- ٦٠٠..... تاریخ (الهمدانی)
تاریخ الائمة (ابن الخشاب)، نک: ← المواید
تاریخ اهل البيت من آل رسول الله (الجهضمی)، نک: ← المواید
- ٦١٤..... تاریخ بغداد (خطیب بغدادی)
- ٦١٣..... التاريخ العباسی (ناشناخته؛ یا احمد بن اسماعیل سمکه؟)
- ٥٩٨..... تاریخ القرآن (الجراح)
التاریخ (المرتب) علی السنین (ابن الحداد)، نک: ← تذیل
تاریخ مواید و وفات اهل البيت و ... (ابن الخشاب) نک: ← المواید
تاریخ نهج النجاة (الحلوانی)، نک: ← نهج النجاة
- ٦١٥..... تاریخ نیشابور (الحاکم النیشابوری)
- ٦١٦..... تاریخ الوزراء (عبدالرحمن بن المبارک)
- ٦١٨..... تأسیس التقدیس (الرازی)
- ٦٢٢..... تأویل آیات تعلق بها اهل الضلال (الاسترابادی)
- ٦٢٣..... تأویل ما نزل من القرآن الکریم فی النبی و آله (ابن الجحام)
تأویل مشکل القرآن (ابن قتیبه)، نک: ← مشکل
- ٦٢٩..... التبر المسبوك فی نصیحة الملوك (الغزالی)
تبیان صراط الخلفاء المصریین نک: ← المجالس و المسایرات
- ٦٣٠..... التبیان فی تفسیر القرآن (الطوسی)
- ٥٨٧..... تجارب الامم (مسکویه)
- ٥٨٨..... تجزیه القرآن (المنادی)
- ٥٨٥..... التجمل (ناشناخته)
- ٥٨٦..... التجمل (ناشناخته)
- ٦٣١..... التحفة فی الادعية (الحلوانی)

- التحقیق لما احتج به امیر المؤمنین ... یوم الثوری (الحربی) ٥٨٣
- تحویل سنی الموالید (السجزی) ٥٨٤
- [کتاب فی] تدبیر سفر الحج (قُسطا بن لوقا) ٥٥٨
- التذیل (ابن الحداد) ٥٥٩
- التذیل (ابن النجار)، نک: - ذیل تاریخ بغداد
- ترتیب حساب دساتیر الکواکب السبعة (ابوالقاسم القصری)، نک: - حساب ترتیب
دساتیر الکواکب السبعة
- الترهیب و الترغیب (الحافظ الاصفهانی) ٥٩٦
- تسمیة المشایخ نک: - مشایخ الشیعة
- [کتاب فی] تسمیة مولانا علی بامیر المؤمنین (القزوینی) ٦١٩
- تشجیر تهذیب الانساب (شیخ الشرف العمری) ٦١٧
- تعبیر الرؤیا (الکلینی) ٥٥٧
- التعریف (الصفوانی) ٥٩٧
- تعلیق (محمد بن معدّ) ٥٨٩
- التعلیق العراقی (الحمصی) ٥٩٠
- تعلیق معانی القرآن (النحاس) ٥٩١
- تعلیقة (البزنطی)، نک: - کتاب
- تعلیقه (محمد بن معدّ)، نک: - تعلیق
- تفسیر (ابن الجحام)، نک: - تأویل ما نزل ...
- تفسیر (ابن الجریج) ٥٦٢
- تفسیر (ابوالقاسم البلخی)، نک: - جامع علم القرآن
- تفسیر (الباقرقاء) ٥٦٠
- تفسیر (الشعلبی)، نک: - الكشف والبیان
- تفسیر (الجبائی) ٥٦٣
- تفسیر (الرمانی) ٥٦٦
- تفسیر (عبدالجبار)، نک: - فرائد القرآن و ادلته
- تفسیر (الفرّاء) ٥٦١

- تفسیر (فرات بن ابراهیم)..... ص ٣٤١
- تفسیر (القزوينی) ٥٦٥
- تفسیر (الكلبی)..... ٥٦٤
- تفسیر (محمد بن مؤمن الشيرازی)، نک: ← نزول القرآن في شأن امير المؤمنين [ع]
- التفسير (ناشناخته)، نک: ← مختصر کتاب محمد بن العباس
- تفسیر آی القرآن (المفيد)، نک: ← آی القرآن
- تفسیر الثمرة لبطلميوس (ابن الدايه)..... ٥٨٠
- تفسیر الرؤيا (الكلينی)، نک: ← تعبير الرؤيا
- تفسیر شفاء الصدور (التقاش)، نک: ← شفاء الصدور
- تفسیر (عن) اهل البيت [ع] (ناشناخته؛ يا: محمد بن ابراهيم؟)..... ٥٦٧
- تفسیر غريب القرآن (ابو عبدالله الرحمن بن محمد)..... ٥٦٨
- تفسیر غريب القرآن على حروف المعجم..... ٥٦٩
- تفسیر القرآن (الثدی)..... ٥٧٤
- تفسیر القرآن (الطبرسی)، نک: ← جوامع الجامع
- تفسیر القرآن (الطبری)..... ٥٧٥
- تفسیر القرآن (علی بن ابراهیم)..... ٥٧٢
- تفسیر القرآن (العیاشی)..... ٥٧٣
- تفسیر القرآن (ناشناخته)..... ٥٧٦
- تفسیر القرآن (ناشناخته)..... ٥٧٧
- تفسیر القرآن عن اهل البيت [ع] (ابن عقده)..... ٥٧٨
- تفسیر القرآن عن الصادقین (ناشناخته)، نک: ← تفسیر القرآن و تأويله
- تفسیر القرآن للاثمة (ناشناخته)، نک: ← تفسیر عن اهل البيت [ع]
- تفسیر القرآن و تأويله و تنزيله... (ناشناخته)..... ٥٧٩
- تفسیر قصيدة السلامی (الاقسası)..... ٥٧١
- تفسیر ما ذهب اليه الملحدون عن معرفته من معاني القرآن (قطرب)..... ٥٧٠
- التفسير الوسيط بين المقبوض و البسيط (الواحدی)..... ٥٨١
- تلخیص الشافی (الطوسی)، نک: ← الاستيفاء

- تنبيه الخواطر (وزّام)، نک: ← مجموع
- التنبیه لمن يتفکر فيه (ناشناخته) ٥٩٢
- التنزيل في النص على امير المؤمنين (ابن ابي الثلج) ٥٩٤
- تنزيه القرآن عن المطاعن (عبد الجبار) ٥٩٣
- التواخيخ الشرعية (المفيد)، نک: ← مسار الشيعة
- التواقيع من اصول الاخبار (عبد الله بن الصلت) ٦٢٠
- التوحيد (ابن بابويه) ٦٢١
- التوحيد (المفضل)، نک: ← کتاب
- التوراة ٦٢٥
- التوقيعات (الحميري) ٦٢٤
- التهجد (ابن ابي قره)، نک: ← المتهدد
- تهذيب الاحكام (الطوسي) ٥٨٢
- ثواب الاعمال (ابن بابويه) ٦٢٦
- ثواب الاعمال (جعفر بن سليمان) ٦٢٧
- ثواب القرآن و فضائله (النسائي) ٦٢٨
- الجامع (ابن الوليد) ٢٢٨
- الجامع (الاشعري) ٢٠٢ ص
- جامع البيان (الطبري)، نک: ← تفسير
- جامع التأويل لمحكم التنزيل (محمد بن بحر)، نک: ← شرح تأويل القرآن و تفسير معانيه
- جامع الدعوات (الدينوري) ٢٣٠
- الجامع الصغير (ابوهاشم الجبائي) ٢٣٣
- الجامع الصغير (يونس بن عبد الرحمن) ٢٣٤
- جامع علم القرآن ٢٣١
- جامع في العمل (محمد بن علي بن محمد) ٢٢٩
- جامع في وقف القاري للقرآن (ناشناخته) ٢٣٥
- جداول تقریبات الميل و الممر السيار و بعض الثوابت (الكرمانی) ٢٢٢
- جراب البيت، نک: ← تاريخ (الحراني)

- جزء (ابن الهروانی)..... ۲۴۴
- جزء (ابوالحسن [بن علی] بن محمد)..... ۲۴۲
- جزء (ابوالعباس الرزاز)..... ۲۴۱
- جزء (ابن مالک القطیعی)..... ۲۴۵
- جزء (جعفر بن الحسین بن عبد ربه)..... ۲۴۶
- جزء (الهمذانی)..... ۲۴۳
- جزء (ناشناخته)..... ۲۴۷
- جزء فی فضائل علی (ابن عقده)، نک: ← فضائل علی
- جزء فی فضل امیرالمؤمنین [ع] (الحسن بن ابی البرکات)..... ۲۴۸
- الجعفریات (ابن الأشعث)..... ۲۲۳
- الجلاء والشفاء (الخضیب)، نک: ← الشفاء والجلاء
- الجلس الصالح و الانیس الناصح (المعافی بن زکریا)..... ۲۲۴
- الجمع بین الصحاح الستة (العبدری)..... ۲۲۶
- الجمع بین الصحیحین (الحمیدی)..... ۲۲۵
- جمع المصاحف (السجستانی)..... ۲۲۷
- الجمل (ابومخنف)، نک: ← کتاب
- الجمل والعقود (الطوسی)..... ۲۴۰
- جميع ما استخرجته من آراء العلماء فی مازجة الكواكب (الفضل بن یحی طاباد)..... ۲۳۲
- الجوابات الحاضرة فی علل زیج عبدالله بن احمد بن الحسن (محمد بن عبدالعزيز الهاشمی)..... ۲۳۶
- جوابات المسائل السالریة (المرتضی)، نک: ← مسائل السالریة
- جوامع الجامع فی تفسیر القرآن (الطبرسی)..... ۲۳۹
- جوامع علم النجوم (الفرغانی)..... ۲۳۸
- الجواهر (الصولی)..... ۲۳۷
- الحاویة (یا: هاویة) فی مذمات معاویه (ناشناخته)..... ۱۵۷
- حجة التفضیل (ابن الاثیر)..... ۱۷۹
- حدائق الریاض و زهرة المرتاض (المفید)..... ۱۶۷
- الحديث (عبدالله بن حماد)، نک: ← اصل

- ۱۶۹..... حدیث سفیان الثوری (الطبرانی)
- ۱۷۱..... حدیث الولایه (الطبری)
- ۱۷۰..... حدیث الولایه (ابن عقده)
- ۱۶۸..... الحذف والاضمار (ابن ناچه)
- ۱۷۸..... حساب ترتیب دساتیر الکواکب السبعة (ابو القاسم القصری)
- ۱۸۰..... الحسنی (الدورستی)
- ۱۷۴..... حقایق التفسیر (ابو عبدالرحمن السلمی)
- ۱۷۲..... الحلال والحرام (الثقفی)
- ۱۷۷..... حلیة الاولیاء (ابونعیم الاصفهانی)
- ۱۷۳..... حماقة اهل الاباحة (الغزالی)
- حوادث الاسلام (مسکویه)، نک: - تجارب الامم
الخالص، نک: - النشر والظمی
- ۲۶۰..... الخرائج و الجرائح (الراوندی)
- ۲۶۱..... خریدة القصر فی فضل فضلاء العصر (عمادالدین)
- ۴۵۰ ص. الخصائص (الطبری)
- ۲۶۲..... خصائص الائمة (الرضی)
- ۲۶۳..... الخصائص العلویه (التطنزی)
- ۲۶۵..... الخصال (ابن بابویه)
- ۲۶۶..... خطب لمولانا امیر المؤمنین (ناشناخته)
- ۲۶۷..... خطب مولانا علی [ع] (الجلودی)
- ۲۶۴..... الخلاف الذی تجدد بین الشیخ المفید و المرتضی (الراوندی)
- ۱۰۵..... [کتاب] دانیال (ناشناخته)
- ۱۱۲..... الدراية فی حدیث الولایه (السجستانی)
- ۱۲۲..... درة الاکلیل فی تمة التذیل (القطیعی)
- ۱۲۳..... دستور المذکرین و منشور المتعبدین (المدنی)
- الدعاء (ابن ابی قره)، نک: - عمل شهر رمضان
دعاء (الاسکندری)
- ۱۱۷.....

- ١١٦..... الدعاء (الاشترى)
- الدعاء (الاهوازى)، نك: - الدعاء والذكر
- ١٤٩ ص..... ● الدعاء (زيد بن جعفر العلوى)
- ١١٨..... دعاء (زين العابدين [ع])
- ١٢١..... الدعاء والزيارة (الطرازى)
- ١١٩..... الدعاء والذكر (الحسين بن سعيد الاهوازى)
- ١٢٠..... دعاء الهداة الى اداء حق الموالاتة (الحاكم الحسكافى)
- ٩٦..... [كتب] الدعوات (ناشاخته)
- ٩٧..... دفع المهموم والاحزان (احمد بن داود النعمانى)
- ٩٨..... الدلائل (الحميرى)
- ٩٩..... الدلائل (النعمانى)
- ١٠٠..... دلائل الامامه (الطبرى)
- ١٠٣..... دلائل القبله (ابن القاص)
- دلائل النبوة (ابن بابويه)، نك: - كتاب النبوة
- ١٠١..... دلائل النبوة (البيهقى)
- ١٠٢..... دلائل النبوة (السكونى)
- ١٠٤..... الدليله بالسمع على ان النجوم دلائل على حادثات (مرتضى)
- الدول والملل (ابن بازيار)، نك: - كتاب القرانات و الدول والملل
- ١١٥..... الديات (ظريف بن ناصح)
- ١١٣..... ديوان (المرتضى)
- ١١٤..... ديوان النسب [ع] (المرتضى)
- ١٠٧..... ذكر الايات التى نزلت فى امير المؤمنين [ع] (ناشاخته)
- ١١١..... ذكر رتبة ابي طالب فى قریش (ابوالحسن النسابة)
- ١١٠..... ذكر الروايات عن النبى انه قال لامير المؤمنين... (التوخى)
- ١٠٨..... ذكر ما نزل من القرآن فى رسول الله و فى على و... (ناشاخته)
- ١٠٩..... ذكر منقبه المطهرين اهل بيت محمد... (ابو نعيم الاصفهانى)
- ١٠٦..... ذيل تاريخ بغداد (ابن النجار)

- ٤٩٥..... ربيع الابرار (الزمخشري).
رتبة ابي طالب (ابوالحسن النسابة)، نك: ← ذكر رتبة ابي طالب
- ٥٠٥..... الرجال (ابن عقده).
- ٥٠٧..... الرجال (طوسي).
الرجال (كشي)، نك: ← اختيار الرجال
- ٥٠٦..... الرجال (نجاشي).
- ٤٩٨..... الرد على ابن قولويه في الصيام (ابن داود القمي).
- ٤٩٦..... الرد على ابي علي الجبائي في رده على المنجمين (النوبختي).
- ٤٩٧..... الرد على بطلميوس في هيئة الفلك والارض (النوبختي).
- ٤٩٩..... الرد على الجبرية والقدرية فيما تعلقوا به من مشابه القرآن (الخلال).
الرد على الحر قوصية (الطبري)، نك: ← حديث الولاية
- ٥٠١..... الرسائل (الكليني).
- ٥٠٨..... رساله (البتاني).
- ٥٠٩..... رسالة الى عبدالله بن مالك في عمل الصنعة (الطرسوسي).
- ٥١٠..... رسالة الى ولده (ابن بابويه).
- ٥١١..... الرسالة الى ولده (الكراجكي).
- ٥١٣..... الرسالة العزيبية (المفيد).
- رسالة العلم اللدني (الغزالي)، نك: ← بيان علم اللدني
- رسالة في تدبير الابدان (قسطابن لوقا)، نك: ← تدبير الابدان
- ٥١٢..... رسالة في علم الاخلاق (الكندي).
- رسالة في علم النجوم (الكندي)، نك: ← النكت في علوم النجوم
- ٥١٤..... رسالة في مدح الاقل و ذم الاكثر (منسوب به زيد بن علي [ع]).
- ٥١٥..... الرسالة الموضحة (المظفر بن جعفر).
- ٥٠٢..... رشح الولاء في شرح الدعاء (اسعد بن عبدالقاهر).
- رعاية لاهل الرواية (الفرغاني). ص ٣١٥
- ٥٠٠..... الرمي بالنشاب (ناشناخته).
- ٥١٦..... رواية (ابن شهر يار).

- روایة (بکر بن محمد الشامی)، نک: ← کتاب
 روایات الابناء عن الآباء (ابن الأشعث)، نک: ← الجعفریات
 روایات الخلیفة الناصر نک: ← فضائل امیر المؤمنین [ع]
 ٥١٧..... رُوح النفوس فی تصحیح الاسانید (ناشناخته)
 الروضة (الکلینی)، نک: ← الکافی
 ٥٠٣..... روضة العابدین و مأنس الراغبین (الواسطی)
 الروضة فی الفضائل و المعجزات (الخصیبی)، نک: ← الفضائل
 ٥٠٤..... ریحان المجالس و تحفة المؤانس (الرخجی)
 ٦٥٧..... الزائرجات (یا: الزیجات) فی استخراج الهیلاج و الکدخدا (السیجری)
 ٦٥٥..... زاد العابدین (الکاشغری)
 ● زاد المسافر (بن شاذان القمی)..... ص ٣٨٦
 ● زاد المسافر (الصفوانی)..... ص ٣٨٦
 زاد المسافر (الهمذانی)، نک: ← المنتخب من کتاب زاد المسافر
 ٦٥٤..... زبور داود [ع]
 ٦٥٨..... الزوائد و فوائد البصائر فی وجوه القرآن و النظائر (الدامغانی)
 ٦٥٩..... الزواجر و المواعظ (العسکری)
 ٦٦٩..... زهد مولانا علی بن ابی طالب [ع] (ابن بابویه)
 زهد النبی (جعفر بن احمد القمی)، نک: ← المنبئی عن زهد النبی (ص)
 ٦٥٦..... زهرة المَهج و تواریخ الحجج (ناشناخته)
 ٦٦٧..... زیادات مصباح المتعبد (ناشناخته)
 الزیارات (ابن قولویه)، نک: ← کامل الزیارة
 ٦٦٦..... زیادات حقایق التفسیر (ابو عبدالرحمن السلمی)
 ٦٦٧..... زیادات مصباح المتعبد (ناشناخته)
 ٦٦٨..... الزیارات و الفضائل (ابن داود القمی)
 ٦٦٢..... الزیج (ابن الاعلم)
 ٦٦٠..... الزیج (حبش، عبدالله بن احمد)
 ٦٦١..... الزیج (حبش، احمد بن عبدالله)

- الزینجات (السیجزی)، نک: ← الزائرجات
- ٦٦٤.....الزینج المأمونی الرصدی (الکرمانی).
- ٦٦٣.....الزینج المأمونی الممتحن (یحیی بن ابی منصور).
- ٦٦٥.....الزینج المخترع (الحسین بن صباح).
- السجل (ابوالعباس بن نوبخت)، نک: ← الاعمال
- ٥٣٢.....السرائر (ابن ادريس).
- ٥٤٨.....سرانساب العلویین (البخاری).
- ٥٣٤.....سرقات الشعر (المرزبانى).
- ٥٤٩.....السرالمکتوم (الرازی).
- ٥١٨.....السَّقَر (ناشناخته).
- السفراء (ناشناخته)، نک: ← السفر
- ٥١٩.....السفينة (ناشناخته).
- ٥٣٢.....السقیفة (عمر بن شبه).
- السلف (السلامی)، نک: ← التتف
- ٥٥٤.....سنن (ابن ماجه).
- سنن (ابو داود السجستانی)، نک: ← صحیح
- ٥٥٥.....سنن ادريس (مروى از ابراهيم بن هلال الصابىء).
- سنن (السجستانی)، نک: ← صحیح
- ٥٣١.....سنة الاربعین فی سنة الاربعین (الراوندى).
- سنی الموالد (السیجزی)، نک: ← تحویل سنی الموالد
- سیر الائمة (ناشناخته)، نک: ← بعض سیر الائمة
- ٥٥٣.....سیر الفاطمی الذى ملک طبرستان.
- الشافی (المرتضى).
- ٥٣٥.....الشافی فی النسب (العمرى النسابة).
- ٥٣٦.....الشاهی (ابن عراق).
- ٥٣٧.....الشرائع (ابن بابویه)، نک: ← رسالة الى ولده
- ٥٤٠.....شرح تأویل القرآن و تفسیر معانیہ (محمد بن بحر).

- شرح دعاء الجوشن (ابن داود) ص ۳۲۹
- شرح کتاب المناقب (المطرزی) ۵۳۸
- شرح المقامات (المطرزی)، نک: ← الايضاح
- شرح النهاية (الراوندى) ۵۳۹
- الشريعة (الآجرى) ۵۴۱
- شفاء الصدور المهدب فى تفسير القرآن (التقاش) ۵۴۴
- الشفاء والجلء (الخضيب) ۵۴۳
- شواهد التنزيل (الحاكم الحسکانى) ۵۴۲
- الشهاب (ابو عبيد) ۵۴۵
- الشهاب (القضاعى) ۵۴۶
- صحائف ادريس [ع] (ناشناخته) ۵۲۱
- الصحاح فى اللغة (الجوهري) ۵۲۰
- صحف ادريس (الصايبى)، نک: ← سنن ادريس
- صحیح (ابوداود السبختانى) ۵۲۴
- صحیح (البخارى) ۵۲۵
- صحیح (الترمذى) ۵۲۸
- صحیح (الدارقطنى) ۵۲۶
- صحیح (مسلم) ۵۲۷
- صحیح (النسائى) ص ۳۲۵
- صحيفة الرضا [ع] ۵۲۳
- الصحيفة السجادية ۵۲۲
- الصحيفة السجادية الخامسة (زين العابدين)، نک: ← مجموعة مولانا زين العابدين [ع]
- صفين (الجلودى) ۵۴۷
- الصلاة (الاهوازى) ۵۲۹
- الصلاة (ابن محبوب) ۵۳۰
- صور الكواكب الثابتة (عبدالرحمن بن عمر صوفى) ص ۳۳۷
- الصيام (ابن فضال) ۵۵۰

- الصيام (ناشناخته) ٥٥١
- الصيام والقيام (ابو نعیم) ٥٥٢
- الطبقات الكبير (ابن سعد) ٥٥٦
- طرائف اللطائف في تاريخ السوالف (ابن الجوزی) ٥٩٥
- العبادات (ناشناخته) ١٨١
- العَبْر (حاجب النعمان) ١٨٣
- عتق النسمة (ابو بشر العمی)، نك: ← الابواب الدافعة
- عدد سور القرآن و عدد آیاته و... ٦
- العدة (الطوسی) ٦٣٢
- العرائس في المجالس و... (الثعلبی) ٤٠
- العَرَض على المجالس (ابن بابويه) ٤٧
- عصمة الانبياء (المفيد)، نك: ← مسأله في عصمة الانبياء
- عقاب الاعمال (ابن بابويه) ٢٠٧
- العقبة (ناشناخته) ٣٧
- العقد الفريد (ابن عبدربه) ٢٠٨
- العلل (على بن ابراهيم) ١٩٤
- علل الشرايع (ابن بابويه) ١٩٥
- علل الشريعة (الحسين بن على القزوينی) ١٩٦
- علل الشريعة (على بن حاتم القزوينی) ١٩٧
- علم الاسطرلاب (ابو الحسين البزاز) ١٩٩
- علم الاسطرلاب (على بن عيسى) ٢٠٠
- العمدة (ابن البطريق) ٦٣٣
- العمدة في الاصول (المفيد) ٦٣٤
- [كتاب في] العمل (محمد بن على بن محمد)، نك: ← الجامع في العمل
- عمل رجب و شعبان و رمضان (ابن عياش الجوهري) ٢٢
- عمل ذي الحجة (الاشناسی) ٢١
- عمل شهر رمضان (على بن عبدالواحد) ٢٣

- عمل شهر رمضان (ابن ابی قره)..... ٢٤
- عملیات الموصلة الى رب الارضين و السماوات (ابن الخوارزمی)..... ٣٢
- عمل يوم الجمعة (الکراجکی)..... ٢٥
- عنوان السير (الهمدانی)، نک: ← غرر المعارف
- عوارف المعارف (السهروردي)..... ٨٠
- العروض عن المجالس (ابن بابويه)، نک: ← عَرُض المجالس
- عيون الاخبار (ابن قتيبه)..... ٦٣٧
- عيون اخبار بني هاشم (الطبري)..... ٦٣٨
- عيون اخبار الرضا [ع] (ابن بابويه)..... ٦٣٩
- عيون الجواهر (ابن بابويه)..... ٦٤٠
- العيون و المحاسن (المفيد)..... ٦٤١
- الغارات (الثقفی)..... ١٥٨
- الغرر (ابن الحنزابه)..... ١٦٥
- غرر المعارف (الهمدانی)..... ١٦٦
- الغريب (ابن الحنزابه)، نک: ← الغرر
- غريب الحديث..... ١٧١ ص
- غريب القرآن (ابو عبيد)..... ١٥٩
- غريب القرآن (اليزيدي)..... ١٦٠
- غريب القرآن بشواهد الشعر (عبدالرحمن بن محمد الازدي)..... ١٦١
- الغريبين (الهروي)..... ١٦٢
- الغيبه (ابن بابويه)، نک: ← کمال الدين
- الغيبه (الطوسي)، نک: ←..... ١٦٤
- الغيبه (النعماني)..... ١٦٣
- الفائق على الاربعين (اسعد بن عبدالقاهر)..... ١٣٧
- الفائق في الاصول (ابن الملاحمي)..... ١٣٩
- الفائق في غريب الحديث (الزمخشري)..... ١٣٨
- الفاخر المختصر من كتاب تخيير الاحكام (الصابوني)..... ١٤٠

- الفتن (زکریا بن یحیی) ۱۵۶
- الفتن (السلیلی) ۱۵۵
- الفتن (نعیم بن حماد) ۱۵۴
- الفتن (الهَمْدَانِي) ۱۵۳
- الفتوح (ابن اعثم)، نک: ← تاریخ
- الفتيا (الجاحظ) ۱۵۷
- فرائد القرآن و ادلته (عبد الجبار) ۱۴۱
- الفرج بعد الشدة (التنوخی) ۱۴۲
- الفردوس (الدیلمی) ۱۵۲
- فردوس الاخبار (الدیلمی) نک: ← الفردوس
- الْفَرَقُ [الْفِرْق] (ابن بابویه) ۱۵۱
- الفرق بين الفرق (عبدالقاهر البغدادی) ۱۴۳
- فضائح المعتزله (البغدادی) ۱۲۴
- فضائل (ابن شاذان)، نک: ← مائة حديث
- الفضائل (الزعفرانی)، نک: ← فضائل الصحابة
- الفضائل (السمعانی)، نک: ← فضائل الصحابة
- الفضائل (یا: الروضة في الفضائل و المعجزات) (خصیبي جنبلائی) ص ۱۵۲
- فضائل امیر المؤمنین (خليفة الناصر) ۱۲۹
- فضائل امیر المؤمنین (الخلیلی) ۱۲۸
- فضائل امیر المؤمنین (النیشابوری) ۱۳۰
- فضائل امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ابوبکر الشافعی) ۱۳۱
- فضائل الصحابة (الزعفرانی) ص ۱۵۷
- فضائل الصحابه (السمعانی) ۱۳۳
- فضائل الصحابه (العکبری) ص ۱۵۷
- فضائل عباس و علی (الناصر)، نک: ← فضائل امیر المؤمنین [ع]
- فضائل علی [ع] (ابن السماک) ۱۲۵
- فضائل علی [ع] (ابن عقده) ۱۲۶

- ۱۲۷..... فضائل علی بن ابی طالب و مراتب امیرالمؤمنین (البستی)
- ۱۳۲..... فضائل القرآن (ابن ابی دنیا)
- ۱۳۵..... فضل الدعاء (سعد بن عبدالله)
- ۱۳۶..... فضل الدعاء (الصفار)
- ۱۳۴..... فضل العقیق و التخم به (قریش بن السبیع)
- ۱۵۰..... فقه القرآن (الراوندی)
- ۱۴۴..... الفهرست (ابن الندیم)
- ۱۴۵..... الفهرست (جابر بن حیان)
- ۱۴۷..... الفهرست (الطوسی)
- ۱۴۶..... الفهرست (الکراجکی)
- الفهرست (النجاشی)، نک: - الرجال
- ۱۴۸..... فهرست تصانیف الکراجکی
- ۱۴۹..... فیما نزل من القرآن فی رسول الله و علی و اهل البيت عليهم السلام (ناشناخته)
- فیما نزل من القرآن فی النبی و الأئمة (ابن جحام)، نک: - تأویل مانزل
- ۴۸۹..... القرانات و الدول و الملل (ابن البازیار)
- ۴۹۰..... القرانات و الكسوفات (البتانی)
- ۴۹۴..... قرب الاسناد (الحمیری)
- القصص (الطبری)، نک: - ملل الاسلام
- ۴۹۱..... قصص الانبیاء (البرقی)
- ۴۹۲..... قصص الانبیاء (الراوندی)
- قصص الانبیاء (الکسانی)، نک: - المبتداء
- قصص القرآن (الثعلبی)، نک: - العرائس
- ۴۹۳..... قصص القرآن باسباب نزول آیات القرآن (هیصم بن محمد)
- ۲۴۹..... الکافی (الکلینی)
- ۲۵۰..... الکافی فی الاستدلال (الکراجکی)
- ۲۵۴..... الکامل (المبرد)
- ۲۵۳..... کامل الزیارات (ابن قولویه)

الكافي في التاريخ (ابن الاثير)، نك: ← تاريخ

- ٢٨٥..... كتاب (ابراهيم بن عثمان الخزار)
- ٢٨٤..... كتاب (ابراهيم بن محمد الاشعري)
- ٢٨٣..... كتاب (ابن خانبه)
- كتاب (ابن داود القمي)، نك: ← الرد على ابن قولويه
- ٢٨٢..... كتاب (ابن الفراء)
- ٢٧١..... كتاب (ابو العباس احمد بن محمد)
- ٢٧٢..... كتاب (ابو عبدالله البجلي)
- ٢٧٣..... كتاب (ابو عبدالله الحسني)
- كتاب (ابو العلاء الهمداني)، نك: ← جزء
- كتاب (ابو عمر الزاهد)، نك: ← المناقب
- ٢٧٤..... كتاب (ابو مخنف)
- كتاب (ابو نعيم)، نك: ← مختصر الاستيعاب
- كتاب (الاشعري)، نك: ← كتاب الدعاء
- ٢٧٧..... كتاب (البنظلي)
- ٢٢٢ ص..... ● كتاب (اليزوفري)
- ٢٧٦..... كتاب (بكر بن محمد الشامي)
- كتاب (التميمي)، نك: ← منية الداعي
- ٣٠١..... كتاب (ثابت بن قره)
- ٢٨٩..... كتاب (الجبائي)
- ٢٨٨..... كتاب (الجصاص)
- ٢٨٦..... كتاب (جعفر بن احمد القمي)
- كتاب (جعفر بن سليمان)، نك: ← ثواب الاعمال
- ٢٨٧..... كتاب (جعفر بن محمد بن مالك)
- ٢٨١..... كتاب (حرiz بن عبدالله)
- كتاب (الحسن بن محبوب)، نك: ← اصل
- كتاب (حسين بن خزيمة)، نك: ← احوال الائمة

- ۲۷۹..... کتاب (حفص بن البختری)
- ۲۸۰..... کتاب (حماد بن عثمان)
- کتاب (الخلیلی)، نک: ← فضائل امیرالمؤمنین
- کتاب (الریع بن محمد)، نک: ← اصل
- ۲۹۹..... کتاب (السراج)
- ۲۹۶..... کتاب (الصابونی)
- ۲۹۷..... کتاب (صفوان بن یحیی البجلي)
- ۲۹۸..... کتاب (الصفوانی)
- ۳۰۰..... کتاب (طاهر بن عبیدالله)
- کتاب (الطرازی)، نک: ← کتاب الدعاء و الزيارة
- کتاب (عبدالله بن ابجر)، نک: ← الديات
- ۲۶۹..... کتاب (عبدالله بن بکیر)
- کتاب (عبدالله بن حماد الانصاری)، نک: ← اصل
- ۲۷۰..... کتاب (عبدالله بن القاسم)
- کتاب (عبدالواحد بن عبدالله الموصلی)، نک: ← احادیث
- کتاب (عبیدالله بن علی الحلبي)، نک: ← اصل
- ۲۷۵..... کتاب (علاء بن رزین)
- ۲۲۱ ص..... ● کتاب (علی بن محمد القزوينی)
- کتاب (عبیدالله بن علی الحلبي)، نک: ← اصل
- ۳۰۲..... کتاب (عمر بن اذینه)
- کتاب (عیسی بن المستفاد)، نک: ← الوصية
- ۲۷۸..... کتاب (غیاث بن ابراهیم)
- ۲۹۰..... کتاب (الکراچکی)
- کتاب (الفراء)، نک: ← تفسیر
- کتاب (القاضی النعمان)، نک: ← المجالس والمسایرات
- کتاب (القزوينی)، نک: ← تسمية مولانا علی بامیرالمؤمنین [ع]
- ۲۹۵..... کتاب (محمد بن حبيب)

- ۲۹۴..... کتاب (محمد بن علی بن ربیع).....
 کتاب (محمد بن علی بن محبوب)، نک: ← المصنف
 کتاب (محمد بن مؤمن الشیرازی)، نک: ← نزول القرآن فی شأن امیرالمؤمنین
 کتاب (مسعدة بن زیاد)، نک: ← اصل
 ۲۹۱..... کتاب (مسمع بن عبدالملک)
 کتاب (مطین)، نک: ← مسند
 ۲۹۲..... کتاب (المفضل بن عمر الجعفی)
 ۲۹۳..... کتاب (المفید)
 کتاب (النیشابوری)، نک: ← فضائل امیرالمؤمنین [ع]
 کتاب (ورام بن ابی فراس)، نک: ← مجموع
 کتاب (یعقوب بن نعیم)، نک: ← الامامة
 کتاب (ناشناخته)
 ۳۰۳..... کتاب (ناشناخته)
 ۳۰۴..... کتاب (ناشناخته)
 ۳۰۵..... کتاب (ناشناخته)
 ۳۰۶..... کتاب (ناشناخته)
 ۳۰۷..... کتاب (ناشناخته)
 ۳۰۸..... کتاب (ناشناخته)
 ۳۰۹..... کتاب (ناشناخته)
 ۳۱۰..... کتاب (ناشناخته)
 کتاب اخوان الصفا، نک: ← اخوان الصفا
 ۳۱۱..... کتاب عتیق (الحسین بن علی بن هند)
 ۳۱۲..... کتاب عتیق (ناشناخته)
 ۳۱۳..... کتاب عتیق (ناشناخته)
 ۳۱۵..... کتاب عتیق فی خطبة امیرالمؤمنین القاصعه (ناشناخته)
 ۳۱۴..... کتاب عتیق فی دعوات و روایات (ناشناخته)
 ۳۱۶..... کتاب عتیق من وقف ام الخلیفة الناصر (ناشناخته)
 ۳۱۷..... کتاب فی مسائل جماعة من اعیان الاصحاب (ناشناخته)

- کتاب فيه مواليد الخلفاء و الملوك (ناشناخته) ۳۱۸
- کتاب مشتمل على احراز جليله (ناشناخته) ۳۱۹
- کتاب من لا يحضره الفقيه (ابن بابويه) ۳۴۹
- کتاب اصحابنا القميين (ناشناخته) ۳۲۱
- کتاب الدعوات، نک: ← الدعوات
- کتاب العبادات، نک: ← العبادات
- کراريس عتيقة، نک: ← کتاب (ناشناخته)
- الکشاف عن حقایق التنزیل (الزمخشری) ۲۵۹
- کشف المخفی فی مناقب المهدي [ع] (ابن البطریق) ۲۵۸
- الکشف و البيان فی تفسير القرآن (الثعلبی) ۲۵۷
- کفاية الطالب فی مناقب علی بن ابيطالب [ع] (گنجی الشافعی) ۲۶۸
- کمال الدين و تمام النعمة (ابن بابويه) ۲۵۱
- کمال الزيارات (ابن داود القمی)، نک: ← الزيارات و الفضائل
- کمال شهر رمضان (المفید) ۲۵۲
- الکناش، نک: ← بُرء الساعة
- کنز الفوائد (الکراجکی) ۲۵۵
- کنز البواقيت (ابوالفضل بن محمد الهروی) ۲۵۶
- کنوز النجاح (فضل بن الحسن الطبرسی) ۳۲۰
- لطايف المعارف (الطريشي) ۳۲۲
- لمح البرهان (المفید)، نک: ← کمال شهر رمضان
- اللؤلؤيات (ابو مطيع السفي) ۳۲۳
- المائة حديث (ابن شاذان) ۴۰۱
- مال الشیعة بعد علی (الجلودی) ص ۲۳۶
- ما نزل من القرآن فی امير المؤمنين (ابن ابی الثلج) نک: ← التنزیل فی النص علی...
- ما نزل من القرآن فی امير المؤمنين (الجلودی) ۳۲۴
- ما نزل من القرآن فی اهل البيت (المفید)، نک: ← آی القرآن
- ما نزل من القرآن فی علی (محمد بن مؤمن الشیرازی)، نک: ← نزول القرآن فی...

ما نزل من القرآن فی النبی (ابن جُحام) نک: ← تأویل ما نزل

- المباهله (شیبانی)..... ص ٢٧٣
- المبتدأ (البرقی)..... ٤١١
- المبتدأ (الکسائی)..... ص ٢٧٣
- المبتدأ (وهب بن منبه)..... ٤١٢
- المبسوط فی الانساب (العمری النسابه)..... ٣٣١
- المبسوط فی الفقه (الطوسی)..... ٣٣٢
- المبعث و غزوات النبی (علی بن ابراهیم)..... ٣٣٠
- متشابه القرآن (الخلال)..... ٤٥٧
- متشابه القرآن (عبدالجار)..... ٤٥٦
- المتفجعین (محمود بن محمد بن الفضل)، نک: ← المنجمین
- المتهجذ (ابن ابی قره)..... ٤٥٥
- المثالب (ابن الکلبی)..... ٣٩٠
- مجاز القرآن (ابو عبید)، نک: ← غریب القرآن
- المجالس (ابن بابویه)، نک: ← عرض المجالس
- المجالس و المسایرات (القاضی النعمان)..... ٣٣٥
- المجتنی (ابن درید)..... ٣٢٣
- مجلد عتیق (ناشناخته)..... ٤٢٠
- مجموع (احمد بن الحسین بن سلیمان)..... ٣٣٦
- مجموع (ابن فاطر)..... ٣٣٧
- مجموع (محمد بن الحسین المرزبان)..... ٣٣٨
- مجموع (ورام ابن ابی فراس)..... ٣٣٩
- مجموع (ناشناخته)، نک: ← السفینه
- مجموع الادعیه المستجابات..... ٣٤٠
- مجموع الدعوات (تلعکبری)..... ٣٤٥
- مجموع عتیق (ناشناخته)..... ٣٤١
- مجموع عتیق (ناشناخته)..... ٣٤٢

- ٣٤٣.....مجموع عتیق (ناشناخته)
- ٣٤٤.....مجموع عتیق (ناشناخته)
- ٣٤٦.....مجموعه مولانا زین العابدین [ع].....
مجموعه المرزبانی، نک: ← مجموع (محمد بن الحسین المرزبان)
مجموعه ورام، نک: ← مجموع
- ٣٣٤.....المحاسن (البرقی)
- ٤١٨.....المحبر (محمد بن حبيب).....
المختص (المنادی)، نک: ← کتاب الملاحم
- ٤٢٤.....مختصر الاربعین فی مناقب اهل البيت الطاهرین (یوسف بن احمد)
- ٤٢٧.....مختصر الاستیعاب (ابو نعیم الاصفهانی).....
مختصر بیان عن دلالة شهر رمضان (الکراچکی)، نک: ← الکافی فی...
- ٤٣٢.....مختصر تفسیر الثعلبی (ناشناخته)
- ٤٢٥.....مختصر الفرائض الشرعية (الحلبی)
- ٤٢٦.....مختصر فيه ادعية و عوذ (ناشناخته)
- ٤٢٩.....مختصر کتاب تهذیب الشيعة لاحكام الشريعة (ابن جنيد)
- ٤٢٨.....مختصر کتاب محمد بن العباس (ناشناخته).....
مختصر مصباح الكبير (الطوسی)، مصباح المتهدجد الصغير
- ٤٣٠.....مختصر المعارف (الجرجانی).....
- ٤٣١.....مختصر المنتخب (ناشناخته).....
المخفی (ابن البطریق)، نک: ← كشف المخفی
- ٤١٣.....المدخل (النقاش)
- ٤١٤.....المدخل الى علم النجوم (ابونصر الحسن بن علی المنجم)
- ٣٣٣.....مدينة العلم (ابن بابويه).....
المذاكرة (التنوخی)، نک: ← نشوار المحاضرة
مراتب امير المؤمنين (البستی)، نک: ← فضائل علی [ع]
- ٣٦٧.....مراتب العلوم و تربیت السعادات (مسکویه)
- ٤٤٥.....المزاد من الجياد (ابن الجوزی).....

- ٤٤٦..... المرشد (ابن بابويه)
 المرشد الى التوحيد (الحمصى)، نك: - التعليق العراقي
 مرقات الشعر (المرزبانى)، نك: - سركات الشعر
- ٤٤٧..... مروج الذهب (المسعودى).....
 المزمار (ابن ابى قره)، نك: - المسرة
 المزمار (ابن داود القمى)، نك: - الزيارات والفضائل
- ٤٠٠..... المزمار (ابن مشهدى)
 المزمار (المفيد)، نك: - مناسك الزيارة
- ٣٧٢..... المسائل (على بن جعفر).....
 ● ٣٧٣..... المسائل (على بن يقطين).....
 ٣٧٧..... مسائل الرجال (امام هادى [ع]).....
 ٣٧٨..... المسائل السالارية (المرتضى).....
 ٣٧٦..... مسائل عن الرضا [ع] (الصباح بن نصر).....
 ٣٧٥..... المسائل وابتداء الاعمال (ابو العباس بن نويخت).....
 المسائل و التوقيعات (الحميرى)، نك: - التوقيعات
- ٣٧٤..... المسائل و اجوبتها من الائمة (ناشناخته).....
 ٣٨٢..... مسار الشيعة فى التواريخ الشريعة (المفيد).....
 ● ٣٧٩..... مسأله فى عصمة الانبياء (المفيد).....
 ٣٨٠..... مسأله فى قول النبى: على اقضاكم (المفيد).....
 ٣٨١..... مسانيد المأمون.....
- ٤٥٤..... المستغيثين فى الادعية (ابن بشكوال).....
 ٣٨٣..... المسرة (ابن ابى قره).....
- ٢٨٩..... مسند (ابن السماك).....
 ٤٥٢..... مسند ابى حنيفة (ابو نعيم الحافظ).....
- ٢٨٨..... مسند (ابو يعلى).....
 ٤٥٠..... مسند (احمد بن حنبل).....
- ٤٥١..... مسند (الشافعى).....

- مسند علی بن ابی طالب [ع] (الدارقطنی)..... ص ۲۹۰
- مسند علی بن ابی طالب [ع] (مطین)..... ۴۵۳
- مسند فاطمه [س] (الدارقطنی)..... ص ۲۹۱
- مشایخ خواص من الشيعة (ناشناخته)..... ۳۸۴
- مشایخ الشيعة (ابن عقده)..... ۳۸۵
- مشجرة (ابن میمون النسابة)..... ۳۸۷
- المشکل (ابن قتیبه)..... ۴۴۹
- مشهد عؤد (الطبری)..... ۳۸۶
- المشیخه (الحسن بن محبوب)..... ۳۸۸
- المصاییح (البغوی)..... ۳۷۰
- المصاییح (الحسنی)..... ۳۷۱
- مصاییح النور فی علامات اوائل الشهور (المفید)..... ص ۲۵۷
- المصاحف (السبحستانی)، نک: ← جمع المصاحف
- المصباح (ابن باقی)..... ۴۰۶
- مصباح الشریعة و مفتاح الحقیقة (منسوب به امام صادق [ع])..... ۴۰۹
- المصباح الكبير (الطوسی)، نک: ← مصباح المتهدد
- مصباح المتهدد الصغير (الطوسی)..... ۴۰۸
- مصباح المتهدد الكبير (الطوسی)..... ۴۰۷
- المصنف (محمد بن علی بن محبوب)..... ۴۴۸
- مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول (الحلبی)..... ۳۸۹
- معالم الدین (البُرسی)..... ۳۲۵
- معالم العلماء (ابن شهر آشوب)..... ۳۲۶
- معانی الاخبار (ابن بابویه)..... ۳۲۷
- معانی القرآن (الاخفش)..... ۳۲۸
- معانی القرآن (الزجاج)، نک: ← اعراب القرآن
- معانی القرآن (الفراء)، نک: ← تفسیر
- معانی القرآن (المروزی)..... ۳۲۹

معانی القرآن (النحاس)، نک: ← تعلیق معانی القرآن
 المعتمد فی اصول الدین (ابن الفراء)، نک: ← کتاب
 المعجزات (الراوندی)، نک: ← الخرائج و الجرائح

معجم البلدان (یاقوت)..... ٢٢١

المعجم الكبير (الطبرانی)..... ٢٢٢

● المعرفة (ابن منده)..... ص ٢٥٥

المعرفة (الثقفی)..... ٣٦٩

المعرفة (الرواجنی)..... ٣٦٨

المعمرین (ابو حاتم السجستانی)..... ٤١٠

مغیث الخلق فی معرفة الاحق (الجوینی)..... ٤١٥

المغازی (علی بن ابراهیم القمی)، نک: ← المبعث و غزوات النبی

المغرب (المطرزی)..... ٤١٦

المغرب عن سیرة ملک المغرب (ناشناخته)..... ٤١٧

● المغنی فی احکام النجوم (ابن هبتا)..... ص ٢٧٥

المغنی فی شرح النهایة (الراوندی)، نک: ← شرح النهایة

المفجین (محمود بن محمد بن الفضل)، نک: ← المنجمین

المفیص (المنادی)، نک: ← الملاحم

● مقاتل الطالبیین (ابوالفرج اصفهانی)..... ٣٦٤

المقاصد (الصابونی)، نک: ← الفاخر

المقالات (المفید)، نک: ← اوائل المقالات

مقالة فی فتح الباب (السجزی)..... ٣٦٣

المقتص (المنادی)، نک: ← الملاحم

مقتضب الاثر فی امامة الاثنی عشر (ابن عیاش الجوهری)..... ٤٤٤

المقتل (ناشناخته؛ مروی از امام صادق [ع])..... ٣٦٥

مقتل الحسین [ع] (ابو عبیده)..... ٣٦٦

مقتل علی بن ابی طالب [ع] (الثقفی)، نک: ← الغارات

● مقدمات علم القرآن (الرهنی)..... ٤٤١

- ۴۴۲.....المقنع (ابن بابویه)
- ۴۴۳.....المقنعه (المفید)
- ۲۴۵ ص.....● مکارم الاخلاق (الطبرسی)
- ۳۴۷.....الملاحم (البطائنی)
- ۳۴۸.....الملاحم (المنادی)
-الملاحم (ناشناخته)، نک: ← دانیال
- ۴۳۳.....المُملَّح (ابن خالویه)
- ۴۳۴.....الملحق بتاريخ الطبری (ابن کامل)
-الملخص (الرازی)، نک: ← السّرّ المکتوم
- ۴۰۲.....ملل الاسلام و قصص الانبياء (الطبری)
-مُملّیات (ابن خانبه)، نک: ← کتاب
- ۲۸۳ ص.....● مناجات (ابن خالویه)
- ۲۸۳ ص.....● مناجات (ناشناخته)
- ۴۰۳.....من اخبار آل ابی طالب (ناشناخته)
- ۳۶۰.....المنار فی علم مواقیت الليل و النهار (ابن المنجم)
-من استجیب دعوته (محمد بن حبیب)، نک: ← کتاب
- ۳۶۲.....المناسک (الکوکبی)
- ۳۶۱.....مناسک الزیارة (المفید)
-مناقب (ابن شاذان)، نک: ← مائة حدیث
- ۳۵۳.....المناقب (ابن مردویه)
- ۳۵۲.....المناقب (ابو عمر الزاهد)
- ۳۵۱.....المناقب (الخوارزمی)
-المناقب (نعیم بن حماد)، نک: ← الفتن
- ۳۵۷.....مناقب آل ابی طالب (ابن شهر آشوب)
- ۳۵۵.....مناقب اهل البيت (ابن المغازلی)
- ۳۵۴.....مناقب اهل البيت (احمد بن حنبل)
- ۳۵۶.....مناقب اهل البيت (الطبری)

- ٣٥٨..... مناقب علی بن ابی طالب و فضائل بنی هاشم (محمد بن یوسف المقرئ) (ع)
- ٣٥٩..... مناقب النبی والائمة (الاسترابادی)
- ٤٣٦..... المنبئی عن زهد النبی [ص] (جعفر بن احمد القمی)
المتخب (ناشناخته)، نک: ← مختصر المتخب
- ٤٣٨..... المتخب من کتاب زاد المسافر و وصایة المسافر (الهمذانی)
- ٤٣٩..... المتظم (ابن الجوزی)
- ٤٣٥..... المنجمین (محمود بن محمد بن الفضل)
مقبة المطهرین (ابو نعیم الاصبهانی)، نک: ← ذکر مقبة المطهرین
لمتخذ من التقليد (الحمصی)، نک: ← التعليق العراقي
- ٤٣٧..... المتخذ من الضلال (الغزالی)
- ٣٥٠..... من قدمه علمه (هلال بن المحسن الصابی)
من لا يحضره الفقيه (ابن بابويه)، نک: ← کتاب من لا يحضره الفقيه
- ٤٠٥..... منهاج البرائة في شرح نهج البلاغة (الراوندي)
- ٤٠٤..... منهاج العابدين (الغزالی)
- ٤٤٠..... منية الداعي و غنية الواعي (التميمي)
المنيف (السلامی)، نک: ← النُتف
- المواعظ و الزواجر (العسكري)، نک: الزواجر و المواعظ
- ٣٩١..... الموالی (ابن معيه)
- ٣٩٣..... المواليد (ابن ابی الثلج)
- ٣٩٤..... المواليد (ابن الخشاب)
- المواليد (ابن شهر آشوب)، نک: ← مناقب علی ابن ابيطالب [ع]
- ٣٩٢..... المواليد (حسين بن خزيمه)
- ٣٩٥..... المواليد (الخياط)
- ٣٩٦..... المواليد (عمر بن الفرخان)
- مواليد الائمة (ابن ابی الثلج یا جهضمی)، نک: ← المواليد
مولد امير المؤمنين (الهمذانی)، نک: ← جزء
- ٣٩٧..... المواليد و الاختيارات (العمرائی)

- الموالید و وفیات اهل البيت و این دفنوا (ابن الخشاب)، نک: ← الموالید
- ٣٩٨..... مولد مولانا علی بالیت (ابن بابویه).....
- ٣٩٩..... مولد النبى و مولد الاوصياء (المفید).....
- ٤٥٨..... الموطأ (مالک بن انس).....
- المولى (ابن معیه)، نک: ← الموالى
- ٤١٩..... المهذب (ابن البراج).....
- ٤٦٧..... الناسخ و المنسوخ (هبة الله بن سلامه).....
- ٤٧٤..... النبوة (ابن بابویه).....
- ٤٨٥..... النُتف (السّلامى).....
- ٤٥٩..... النداء الصينى الذى عمله كيشتا ملك الهند (ناشناخته).....
- ٤٦٨..... نثر اللثالى (على بن فضل الله الراوندى).....
- ٤٧٥..... النجوم (الکراچکى).....
- ٤٧٦..... [کتاب فى] النجوم و فى صحة انها دلالة على الحادثات (الکراچکى).....
- نحو تسعين مسألة خالف فيها المرتضى شيخه المفيد (الراوندى)، نک: ← الخلاف
- ٤٦٠..... نديم الفريد (مسکويه).....
- ٤٨٨..... نزول القرآن فى شأن امير المؤمنين (محمد بن مؤمن الشيرازى).....
- ٤٨٧..... نزهة عيون المشتاقين (ابو الغنائم النسابة).....
- نزهة القلوب (السجستانى)، نک: ← تفسير غريب القران
- ٤٨٦..... نزهة الكرام و بستان العوام (ابن الداعى).....
- ٤٦٥..... نسب الخيل (ابن الكلبي).....
- ٤٨٢..... نسخه (ناشناخته).....
- ٤٨٣..... نسخة عتيقة (ناشناخته).....
- ٤٨٤..... نسخة عتيقة (ناشناخته).....
- نسخة فيها ذكر اسماء على [ع] (ناشناخته)، نک: ← ذكر الايات ...
- ٤٦٦..... النشر والطى (ناشناخته).....
- ٤٧٣..... نشوار المحاضرة و اخبار المذاكرة (التنوخى).....
- نصيحة الملوك (غزالي)، نک: ← التبر المسبوك

نوعت المهدي (ابونعيم الاصفهاني)، نك: ← اخبار المهدي [ع]

- ٤٦٤..... نقوش الخواتيم (الجاحظ)
- ٤٧٩..... النكت في اعجاز القرآن (الرماني)
- ٤٧٧..... النكت في علم النجوم (الكندي)
- ٤٧٨..... نواذر الحكمة (الاشعري)
- ٤٦٩..... نواذر المصنف (ابن محبوب)، نك: ← المصنف
- ٤٨٠..... النور و البرهان (ابوالقاسم بن الصباغ)
- ٤٨١..... نور الهدى و المنجى من الردى (الجوابي)
- ٤٧١..... نهاية الطلب (الدينوري)
- ٤٧٢..... نهاية العقول في دراية الاصول (فخرالدين الرازي)
- ٤٧٠..... النهاية في مجرد الفقه و الفتوى (الطوسي)
- ٤٦١..... نهج البلاغه (الرضي)
- ٤٦٢..... نهج الحق (المفيد)
- ٤٦٣..... نهج النجاة (الحلواني)
- النهي (الخرمي)، نك: ← البهي
- ٦٤٢..... الواحدة (العسي)
- ٦٤٣..... الوجيز في شرح آراء القراء الثمانية (الاهوازي)
- ٦٤٨..... الوزراء (الجهشياري)
- ٦٤٩..... الوزراء (الخازن)
- ٦٥٠..... الوزراء (الصولي)
- الوزراء (عبدالرحمن بن مبارك)، نك: ← تاريخ الوزراء
- ٦٤٧..... الوزراء (فناخسرو بن رستم)
- ٦٤٤..... الوسائل الى المسائل (احمد بن علي بن احمد)
- الوسيط في تفسير القرآن (الواحدى)، نك: ← تفسير الوسيط
- ٦٤٥..... الوسيه الى نيل الفضيله (ابن حمزه)
- ٦٤٦..... الوصية (عيسى بن المستفاد)

الولاية (ابن عقده، الطبری)، نک: ← حدیث الولاية

الولاية (السجستانی)، نک: ← الدراية

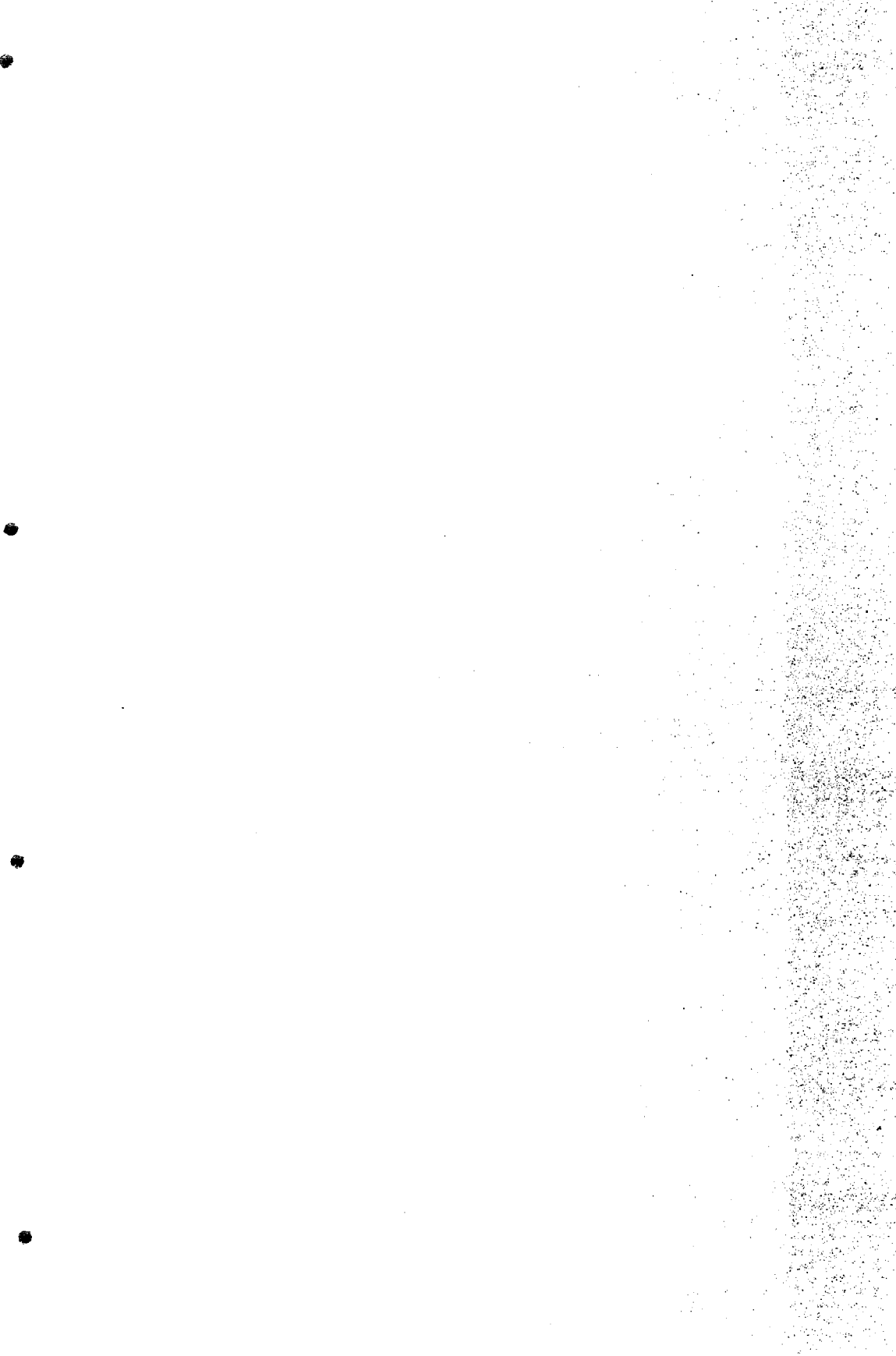
هداية المسترشد (الطوسی) ۱۷۶

ياقوت الاحمر (الاهوازی) ۶۵۱

ياقوتة الصراط فی تفسیر القرآن (ابو عمر الزاهد) ۶۵۲

یتیمه الدهر (الثعالبی) ۶۵۳

یواقیت التیجان (الثعالبی)، نک: ← العرائس

ردیف الفبایی مؤلفان کتابهای «فهرست»

شماره سمت چپ شماره ردیف کتاب همان مؤلف در فهرست است. نام اول در کتاب با حروف سیاه آمده است.

- الآجرّی، ابوبکر محمد بن الحسین ۵۴۱
- ابان بن محمد السندی ۵۰
- ابراهیم بن اسحاق الصولی ۲۳۷
- ابراهیم بن عثمان (یا: عیسی) الخزاز، ابویوب ۲۸۵
- ابراهیم بن محمد الأشعری القمی ۲۸۴
- ابن ابی الثلج، محمد بن احمد بن محمد ۵۹۴، ۳۹۳
- ابن ابی داود السجستانی، ابوبکر عبدالله ۲۲۷
- ابن ابی الدنیا، عبدالله بن محمد ۱۳۲
- ابن ابی الفوارس، محمد بن (ابی) مسلم ۴۱
- ابن ابی قره، محمد بن علی بن محمد ۴۵۵، ۳۸۳، ۲۴
- ابن الاثیر ۱۷۹
- ابن الاثیر، عزالدین علی بن محمد ۶۰۳
- ابن ادريس، ابو عبدالله محمد بن منصور الحلبي ۵۳۳
- ابن الأشعث، محمد بن محمد الكوفي ۲۲۳
- ابن اعثم، ابو محمد احمد الكوفي ۶۰۲
- ابن الاعلم، ابو القاسم علی بن ابی الحسن علی ۶۶۲

- ابن بابويه، علی بن الحسين..... ٥١٠
 ابن بابويه، محمد بن علی..... ١٨، ٢٦، ٤٧، ١٥١، ١٩٥، ٢٠٧، ٢٥١،
 ٢٦٥، ٣٢٧، ٣٣٣، ٣٤٩، ٣٩٨، ٤٤٢، ٤٤٦، ٤٧٤، ٦٢١، ٦٢٦، ٦٣٩، ٦٤٠، ٦٦٩
 ابن البازيار محمد بن عبدالله القمي..... ٤٨٩
 ابن باقی، علی بن الحسين القرشي..... ٤٠٦
 ابن البراج، عبدالعزيز الشامي الطرابلسي..... ٤١٩
 ابن بَشْكُوَال، خلف بن عبدالملك القرطبي..... ٤٥٤
 ابن بَطَّة العُكبري..... ١٨٢
 ابن البطريق، ابوالحسن يحيى بن الحسن..... ٢٥٨، ٦٣٣
 ابن جُخَام، ابو عبدالله محمد بن العباس..... ٦٢٣
 ابن الجراح، علی بن عيسى بن داود البغدادي..... ٥٩٨
 ابن جريج، عبدالملك بن عبدالعزيز..... ٥٦٢
 ابن الجنيد، ابو علی محمد بن احمد الاسكافي..... ٤٢٩
 ابن الجوزي، عبدالرحمن بن علی..... ٤٣٩، ٤٤٥، ٥٩٥
 ابن الحداد، ابوالفرج صدقة بن الحسين الحنبلي..... ٥٥٩
 ابن حمزه، عمادالدين ابوجعفر محمد بن علی الطوسي..... ٦٤٥
 ابن الحنبل؛ نك: احمد بن حنبل.....
 ابن حنزابه، جعفر بن الفضل..... ١٦٥
 ابن خالويه، ابو عبدالله الحسين بن احمد..... ٢١٢، ٤٣٣
 ابن خاتبه، احمد بن عبدالله..... ٢٨٣
 ابن الخشاب، ابو محمد عبدالله بن احمد..... ٣٩٤
 ابن الخَمَّار، الحسن بن سوار..... ٧٦
 ابن الخوارزمي، يوسف بن محمد..... ٣٢
 ابن الداعي، جمالالدين مرتضى محمد بن الحسين الرازي..... ٤٨٦
 ابن داود القمي، ابوالحسن محمد بن احمد..... ٤٩٨، ٦٦٨
 ابن الدايه، احمد بن يوسف بن ابراهيم المصري..... ٥٨٠
 ابن دريد، ابوبكر محمد بن الحسن..... ٤٢٣

- ابن الساعی، ابوطالب علی بن انجب ۶۰۴
- ابن سعد، ابو عبدالله محمد البصری کاتب الواقدی ۵۵۶
- ابن السماک، عثمان بن احمد ۱۲۵
- ابن سهلوه ۳۴
- ابن شاذان، ابوالحسن محمد بن احمد القمی ۴۰۱
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی ۳۵۷، ۳۲۶، ۹۵
- ابن شهریار، حمزه بن محمد ۵۱۶
- ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله ۲۱۶
- ابن عبدربه، احمد بن محمد ۲۰۸
- ابن عراق، ابونصر منصور بن علی ۵۳۷
- ابن عقده، ابوالعباس احمد بن محمد ۱۲۶، ۱۷۰، ۲۷۱ (?)، ۳۸۵، ۵۰۵، ۵۷۸
- ابن عیاش الجوهری، احمد بن محمد ۴۴۴، ۲۲، ۹
- ابن فاطر، محمد بن محمد ۳۳۷
- ابن الفراء، محمد بن الحسین ابویعلی ۲۸۲
- ابن فضال، ابوالحسن علی بن الحسن ۵۵۰
- ابن القاصر، احمد بن ابی احمد ۱۰۳
- ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم ۶۳۷، ۴۴۹
- ابن القفطی، علی بن یوسف ۲۰۳
- ابن قولویه، ابوالقاسم جعفر بن محمد ۲۵۳
- ابن کامل، ابوبکر احمد بن خلف البغدادی الشجری ۴۳۴
- ابن الکلبی، ابوالمنذر هشام بن محمد ۴۶۵، ۳۹۰
- ابن ماجه، ابو عبدالله محمد بن یزید ۵۵۴
- ابن مالک القطیعی، احمد بن جعفر ۲۴۵
- ابن محبوب، محمد بن علی القمی الأشعری ۵۳۰، ۴۴۸
- ابن مردویه ابوبکر احمد بن موسی الاصفهانی ۳۵۳
- ابن المشهدی محمد بن جعفر بن علی ۴۰۰
- ابن معینه، محمد ۳۹۱

- ابن المغازلی، ابوالحسن علی بن محمد الجلابی ٣٥٥
- ابن الملاحمی، محمود بن عبدالله ١٣٩
- ابن المنجم، المبارک بن الحسين الماردینی ٣٦٠
- ابن منده، ابوزکریا یحیی الثقفی الاصفهانی ٣٨١
- ابن میمون النسابة الواسطی ٣٨٧
- ابن ناقد (یا: ناقد)، احمد بن یحیی المقرئ ١٦٨
- ابن النجار، محمد بن محمود ١٠٦
- ابن الندیم، محمد بن اسحاق ١٤٤
- ابن الولید القمی، ابو جعفر محمد بن الحسن ٢٢٨
- ابن الهروانی (یا: الهراوی)، ابو عبدالله محمد بن عبدالله الجعفی ٢٤٤
- ابو بشر العمی ١٥٠، ١
- ابوبکر الشافعی، محمد بن عبدالله ١٣١
- ابوحاتم السجستانی، سهل بن محمد ٤١٠
- ابوالحسن (بن علی) بن محمد ٢٤٢
- ابوالحسن النسابة ١١١
- ابوالحسن البزاز ١٩٩
- ابو داود السجستانی، سلیمان بن الاشعث الازدی ٥٢٤
- ابو سعید النیشابوری، محمد بن احمد ٤٣
- ابوالعباس احمد بن محمد ٢٧١
- ابوالعباس بن نوبخت ٣٧٥، ٢٠
- ابوالعباس الرزاز، محمد بن جعفر ٢٤١
- ابوعبید، القاسم بن سلام ٥٤٥
- ابوعبیده، معمر بن المثنی ٣٦٦، ١٥٩
- ابوعبدالرحمن بن محمد بن هانی ٥٦٨
- ابوعبدالله الجلی، موسی بن القاسم ٢٧٢
- ابوعبدالله الحسنی، محمد بن علی ٢٧٣
- ابوعلی الاشناسی ٢١

- ابوعمر (یا عمرو) الزاهد غلام ثعلب..... ۱۳، ۳۵۲، ۳۵۲
- ابوالفنائم النسابة، عبدالله بن الحسن الزیدی..... ۴۸۷
- ابوالفرج الاصفهانی..... ۸، ۳۶۴
- ابوالقاسم البلخی الکعبی..... ۲۳۱
- ابوالقاسم (یا: ابوهاشم) بن الصباغ..... ۴۸۰
- ابوالقاسم القصری..... ۱۷۸
- ابوالمجد الواسطی الواعظ..... ۴۹
- ابومخنف لوط بن یحیی..... ۲۷۴
- ابومطیع النسفی مکحول بن فضل الله..... ۳۲۳
- ابومعشر البلخی..... ۷۵
- ابوموسی القرشی..... ۱۹۲
- ابوالمؤید الخوارزمی، الموفق بن احمد خطیب خوارزم..... ۴۴، ۳۵۱
- ابونعیم..... ۴۲۷
- ابونعیم (رضی الدین ابونعیم بن محمد بن محمد القاشانی؟)..... ۵۵۲
- ابونعیم الاصفهانی..... ۱۷، ۱۰۹، ۱۷۷
- ابونعیم الحافظ النعار (بعار)..... ۴۵۲
- ابوهاشم الجبائی..... ۲۳۳
- احمد بن جعفر بن شاذان..... ۵
- احمد بن الحسین بن سلیمان..... ۳۳۶
- احمد بن الحسین بن عمر..... ۵۳
- احمد بن حنبل، ابو عبدالله..... ۳۵۴، ۴۵۰
- احمد بن علی بن احمد بن الحسین المعیر (یا: المعین)..... ۶۴۴
- الاخفش، ابو الحسن علی بن سلیمان..... ۳۲۸
- الاسترآبادی، عبدالرشید بن الحسین..... ۳۵۹، ۶۲۲
- اسعد بن عبدالقاهر الاصفهانی، ابوالسعادات..... ۱۳۷، ۵۰۲
- اسفندیار بن مهرانوش النیشابوری..... ۵۵۳
- الاسکندری، محمد بن عبدالله..... ۱۱۷

- ۱۱۶..... الاشرى عبدالقاهر (يا: القادر)
 ۴۶۹..... الاشعري، محمد بن احمد بن يحيى
 ۲۲۱..... الأشنهي، ابو الفضل عبدالعزيز بن علي بن عبدالعزيز
 ۵۷۱..... الاقاسي، الشريف ابو يعلى محمد بن الشريف ابي القاسم الحسن
 ۶۵۱..... الاهوازي، احمد بن الحسن
 ۶۶۳..... الاهوازي، الحسن بن علي بن ابراهيم
 ۵۲۹، ۱۱۹، ۸۷..... الاهوازي، الحسين بن سعيد
 ۵۶۰..... الباقر، محمد بن علي بن الحسين [ع]
 ۴۹۰..... البتاني، ابو عبدالله محمد بن جابر
 ۵۰۸..... البتاني، (يا: بتاني)، محمد بن خطير
 ۵۴۸..... البخاري، ابو نصر سهل بن عبدالله
 ۵۲۵..... البخاري، محمد بن اسماعيل
 ۳۲۵..... البرسي، ابو طاهر محمد بن الحسن
 ۳۳۴..... البرقي، احمد بن محمد
 ۴۹۱، ۴۱۱..... البرقي، محمد بن خالد
 ۲۷۷..... البزنطي ابو جعفر احمد بن محمد
 ۱۲۷..... البُشتي، اسماعيل (بن علي)
 ۳۴۷..... البطائني، الحسن بن علي بن ابي حمزه
 ۱۴۳، ۱۲۴..... البغدادي، عبدالقاهر
 ۳۷۰..... البغوي، الحسين بن مسعود
 ۲۷۶..... بكر بن محمد الشامي
 ۵۹۹..... البلاذري، احمد بن يحيى
 ۲۱۴..... البيروني، ابو الريحان
 ۱۰۱..... البيهقي ابوبكر احمد بن الحسين
 ۵۲۸..... الترمذي، ابو عيسى محمد بن عيسى
 ۳۴۵..... التلعكبري، ابو الحسين محمد بن هارون بن موسى

- التمیمی، علی بن محمد بن علی ٤٤٠
 التنوخی، ابو علی المُحَسَّن بن علی ٤٧٣، ١٤٢
 التنوخی، ابوالقاسم علی بن المحسَّن ١١٠
 التوحیدی، ابو حیان ٨٩
 ثابت بن سنان بن ثابت بن قره الصابیء ابوالحسن الحرانی ٦١٠
 ثابت بن قره الحرانی ٣٠١، ١٨٤
 الثعالبی، ابو منصور عبدالملک بن محمد ٦٥٣
 الثعلبی، ابواسحاق احمد بن محمد ٢٥٧، ٤٠
 الثقفی، ابراهیم بن محمد ٦١١، ٣٦٩، ١٧٢، ١٥٨
 الثقفی، احمد بن عبدالله ٣٥
 جابر بن حیان ١٤٥
 الجاحظ، عمرو بن بحر ٤٧٩، ٢٠٥، ١٥٧
 الجبائی، ابوبکر محمد بن علی ٢٨٩
 الجبائی، ابو علی محمد بن عبدالوهاب ٥٦٣
 الجرجانی، ابوالعباس احمد بن محمد ٤٣٠
 الجصاص، سلیمان بن صالح الکوفی ٢٨٨
 جعفر بن احمد القمی ٤٣٦، ٢٨٦، ٣
 جعفر بن الحسین بن عبدالرب ٢٤٦
 جعفر بن سلیمان، ابو محمد القمی ٦٢٧
 جعفر بن محمد بن مالک ٢٨٧
 الجلودی، عبدالعزیز بن یحیی ٥٤٧، ٣٢٤، ٢٦٧
 الجوابی (یا: الجوانی)، الحسن بن ابی طاهر احمد ٤٨١
 الجوهری، ابونصر اسماعیل بن حماد ٥٢٠
 الجوینی، ابوالمعالی عبدالملک بن عبدالله امام الحرمین ٤١٥
 الجهشیاری، ابو عبدالله محمد بن عبدوس ٦٤٨
 الجهضمی، نصر (یا: نصر) بن علی ٣٩٣
 حاجب النعمان، عبیدالله (یا: عبدالله) بن محمد ١٨٣

- الحافظ الاصفهانی، ابوالقاسم اسماعیل بن محمد قوام السنة ۵۹۶
- الحاکم النیشابوری، ابو عبدالله محمد بن عبدالله بن البیع ۶۱۵
- حبش، احمد بن عبدالله الحاسب المروزی ۶۶۱
- حبش عبدالله بن احمد ۶۶۰
- الحرّانی، ابوالثناء حماد بن هبة الله ۶۰۱
- الحربی، ابونصر منصور بن محمد ۵۸۳
- حریز بن عبدالله السجستانی ۲۸۱
- الحسکانی، عبیدالله بن عبدالله ۵۴۲، ۱۲۰
- الحسن بن ابی البرکات علی بن الحسن ۲۴۸
- الحسن بن محبوب ۳۸۸، ۵۶
- الحسنی، ابوالعباس احمد بن ابراهیم ۳۷۱
- حسین بن خزیمه ۳۹۲، ۱۲
- الحسین بن سیف الکندی ۵۹
- الحسین بن صباح الحاسب ۶۶۵
- الحسین بن علی بن هند ۳۱۱ (?)
- حفص بن البختری ۲۷۹
- الحلبی، کمال الدین محمد بن طلحة العَدوی ۳۸۹
- الحلبی، ابوصالح تقی الدین بن نجم الدین ۴۲۵
- الحلوانی، حسین بن محمد ۴۶۳
- الحَلَوانی (یا: الحُلوانی)، عبد الرحمن بن محمد ۶۳۱
- حماد بن عثمان الفزازی ۲۸۰
- الحَمَصی (یا: حِمَصی)، سدیدالدین محمد بن علی ۵۹۰
- حمید بن المثنی ابوالمغراء ۵۸
- الحُمیدی، محمد بن ابی نصر فتوح ۲۲۵
- الحمیری، عبدالله بن جعفر ۶۲۴، ۴۹۴، ۹۸
- الخانز، علی بن الحسین بن عبدالله (یا: عبیدالله) ۶۴۹
- الخرمی، ابو محمد ۸۸

- الخضیب الإیادی، ابو العباس احمد بن علی الرازی ۵۴۳
- الخطیب البغدادی، ابوبکر احمد بن علی ۶۱۴
- الخلّال، ابو عمر احمد بن محمد البصری ۴۹۹، ۴۵۷
- الخلیلی، احمد بن محمد الطبری غلام خلیل ۱۲۸
- الخوارزمی ابو عبدالله محمد بن موسی ۶۰۵
- الخیاط ابو علی یحیی بن غالب (یا: اسماعیل بن محمد) ۳۹۵
- الدارقطنی، ابو الحسن علی بن عمر ۵۲۶
- الدامغانی، ابو عبدالله الحسین بن محمد ۶۵۸
- الدورستی، محمد بن احمد ۱۸۰
- الدیلمی، شیرویه بن شهر دار ۱۵۲
- الدینوری، ابراهیم بن علی بن محمد ۴۷۱
- الدینوری، نصر بن یعقوب ۲۳۰
- الرازی، ابوبکر محمد بن زکریا ۹۴
- الرازی، فخرالدین محمد بن عمر ۶۱۸، ۵۴۹، ۴۷۲، ۴۶
- الراوندی، ابو الرضا فضل الله بن علی بن عبدالله (یا: عبیدالله) ۵۳۱
- الراوندی، سعید بن هبة الله ۵۳۹، ۴۹۲، ۴۰۵، ۲۶۴، ۲۶۰، ۱۵۰
- الراوندی، علی بن فضل الله الحسنی ۴۶۸
- الریع بن محمد الاصم ۶۴
- الرخجی، احمد بن الحسین ۶۳۶، ۵۰۴
- الرضا، علی بن موسی [ع] ۵۲۳
- الرضی، الشریف ۴۶۱، ۲۶۲
- الرمانی، علی بن عیسی ۵۶۶، ۴۷۷
- الرواجنی، ابو سعید عباد بن یعقوب ۳۶۸
- الرّوْحی (الرّوْحی) الفقیه ۶۰۷
- الرّهنی، ابو الحسن محمد بن بحر الشیبانی ۴۴۱
- الزجاج، ابراهیم بن السری ۲۱۰
- زکریا بن محمد المؤمن ۶۷

- زکریا بن یحیی البزاز (یا: البزار) النیشابوری ١٥٦
 الزمخشری، محمود بن عمر ٤٩٥، ٢٥٩، ١٣٨
 زید بن علی بن الحسین ٥١٤
 زین العابدین، علی بن الحسین [ع] ٥٢٢، ٣٤٦، ١١٨
 السجزی، ابوسعید احمد بن محمد بن عبدالجلیل ٦٥٧، ٥٨٤، ٣٦٣
 السجزی، محمد بن ابی سعید ٤٢
 السجستانی ابوبکر محمد بن عَزَّیر (یا: عزیز) العزیری (العزیزی) ٥٦٩
 السجستانی، مسعود بن ناصر ١١٢
 السدی، ابومحمد اسماعیل بن عبدالرحمن ٥٧٤
 السراج، ابوعبدالله محمد بن علی ٢٩٩
 سعد بن عبدالله القمی ١٣٥
 السکونی، الحسین بن محمد ١٠٢
 السَلَّامی، ابوعبدالله ٤٨٥
 السَلْمی، ابوعبدالرحمن ٦٦٦، ١٧٤
 السلیلی، ابوصالح ١٥٥
 سلیمان بن مقاتل ٧١
 السمعانی، عبدالکریم بن محمد ١٣٣، ٧
 سمکه، احمد بن اسماعیل (?) ٦١٣
 سهروردی، ابو حفص ٨٠
 الشافعی، محمد بن ادريس ٦٣٥، ٤٥١
 الشلمغانی (?)، نک: محمد بن علی
 الشیبانی، محمد بن عبدالله ٣٠
 شیخ الشرف (= العمری، علی بن محمد؟) ٦١٧
 الصابونی، ابو الفضل محمد بن احمد ٢٩٦، ١٤٠
 الصابی ء، ابراهیم ٥٥٥
 الصابی ء، هلال بن المحسن ٦٠٨، ٣٥٠
 الصاحب بن عباد، ابوالقاسم اسماعیل الطالقانی ٣٦

- صادق، امام جعفر [ع] ۴۰۹، ۱۸۶
- الصباح بن نصر الهندی ۳۷۶
- الصفار القمی، محمد بن الحسن ۱۳۶
- صفوان بن یحیی البجلی بیاع السابری ۲۹۷
- الصفوانی، محمد بن احمد ۵۹۷، ۲۹۸
- الصولی، ابوبکر محمد بن یحیی ۶۵۰، ۸۱، ۴
- الصهرشتی، سلیمان بن الحسن ۹۱
- الصیمری، علی بن محمد ۸۲
- الطاهر بن عبدالله ۳۰۰
- الطبرانی، سلیمان بن احمد ۴۲۲، ۱۶۹
- الطبرسی، ابو منصور احمد بن علی ۱۸۷
- الطبرسی، فضل بن الحسن ۳۲۰، ۲۳۹، ۲
- الطبری، محمد بن ابی القاسم ۹۲
- الطبری، محمد بن جریر ۶۳۸، ۶۰۹، ۵۷۵، ۴۰۲، ۳۵۶، ۱۷۱
- الطبری، محمد بن جریر بن رستم (؟) ۳۸۶، ۱۰۰
- الطحاوی، احمد بن محمد ۱۸۹
- الطرازی، محمد بن علی ۱۲۱
- الطرسوسی، ابواسحاق ۵۰۹
- الطریثی، ابوبکر عبدالله بن محمد بن طاهر ۳۲۲
- الطوسی، ابو جعفر محمد بن الحسن ۱۷۶، ۱۶۴، ۱۴۷، ۳۱
- ۶۳۲، ۶۳۰، ۵۸۲، ۵۰۷، ۴۷۰، ۴۰۸، ۴۰۷، ۳۳۲، ۲۴۰، ۲۱۸، ۲۱۷، ۲۰۹، ۱۹۱
- ظریف بن ناصح ۱۱۵
- عبدالجبار بن احمد الاسدآبادی ۵۹۳، ۴۵۶، ۱۴۱
- عبدالرحمن بن المبارک ۶۱۶
- عبدالرحمن بن محمد الازدی ۱۶۱
- العبدری، رزین بن معاویة السرقسطی ۲۲۶
- عبدالله ابی زید الانباری ۷۲

- عبدالله بن بکیر بن الاعین ۲۶۹
- عبدالله بن حماد الانصاری ۵۱
- عبدالله بن الصلت، ابوطالب القمی ۶۲۰
- عبدالله بن القاسم الحضرمی ۲۷۰
- عبدالله بن محمد الیمنی ۵۲
- عبدالواحد بن عبدالله الموصلی ۱۰
- عبیدالله بن علی الحلبی ۶۵
- العسکری، ابو احمد الحسن بن عبدالله بن سعید ۶۵۹
- العسکری، ابو الهلال ۷۷
- علاء بن رزین ۲۷۵
- علی بن ابراهیم القمی ۵۷۲، ۳۳۰، ۱۹۴
- علی بن اسماعیل المیشمی ۵۴
- علی بن جعفر (الصادق [ع]) ۳۷۲
- علی بن عبدالواحد النهدی ۲۳
- علی بن عیسی ۲۰۰
- علی بن یقظین ۳۷۳
- عمار بن موسی الساباطی ۵۵
- عماد الدین، محمد بن محمد الکاتب الاصفهانی ۲۶۱
- العمرائی، ابو الحسن علی بن احمد ۳۹۷
- عمر بن اذنیه الکوفی ۳۰۲
- عمر بن قَرْخَان، ابو حفص الطبری ۳۹۶
- عمر بن شَبَّه بن عبیده النمیری ۵۳۲
- العُمَری النسابة، ابو الحسن علی بن ابی الغنائم ۳۳۱، ۵۳۶، ۶۱۷ (?)
- العمی، محمد بن الحسن بن جمهور البصری ۶۴۲
- العیاشی، ابو النضر محمد بن مسعود السمرقندی ۵۷۳
- عیسی بن المستفاد الضریر ۶۴۶
- الغزالی، ابو حامد ۶۲۹، ۴۳۷، ۴۰۴، ۱۹۸، ۱۸۸، ۱۷۳، ۹۰

- ۲۷۸..... غیاث بن ابراهیم التیمی
 ۵۶۱..... الفراء، یحیی بن زید
 ۲۳۸..... الفرغانی، احمد بن محمد
 ۲۳۲..... الفضل بن یحیی طاباد
 ۶۴۷..... فناخسرو بن رستم بن هرمز
 ۳۳۵..... القاضی النعمان بن محمد
 ۱۳۴..... قریش بن السبیع (ال) مهتاً
 ۱۹۷..... القزوینی، ابوالحسن علی بن ابی سهل حاتم
 ۶۱۹..... القزوینی، ابوالحسن علی بن محمد
 ۴۵..... القزوینی، ابوالخیر احمد بن اسماعیل
 ۵۶۵..... القزوینی، ابواسحاق ابراهیم بن احمد
 ۱۹۶..... القزوینی، ابو عبدالله الحسین بن علی
 ۵۵۸..... قُسطا بن لوقا
 ۵۴۶..... القضاءعی، ابو عبدالله محمد بن سلامه الشافعی
 ۵۷۰..... قُطرب، ابوعلی محمد بن المستنیر
 ۱۲۲..... القطیعی، محمد بن احمد
 ۶۵۵..... الکاشغری، الحسین بن ابی (یا: عبد) الحسن (یا: الحسین) علی بن خلف
 ۳۸..... الکراییسی، الحسین بن علی
 ۵۱۱، ۴۷۶، ۴۷۵، ۲۹۰، ۲۵۵، ۲۵۰، ۲۱۹، ۱۴۶، ۲۵..... الکرارجکی، محمد بن علی
 ۶۶۴، ۲۲۲..... الکرمانی، الحسین بن احمد الصوفی
 ۵۶۴..... الکلبی، محمد بن السائب
 ۵۵۷، ۵۰۱، ۲۴۹..... الکلینی، محمد بن یعقوب
 ۵۱۲، ۴۷۸..... الکندی، ابویوسف یعقوب بن اسحاق
 ۳۶۲..... الکوکی، الحسین بن (ابی) الحسن العلوی
 ۲۶۸..... الگنجی، محمد بن یوسف الشافعی
 ۴۵۸..... مالک بن انس
 ۱۹..... المأمون (خلیفه عباسی)

- المیرد، ابو العباس محمد بن یزید ۲۵۴
- محمد بن ابراهیم، ابو عبدالله ۵۶۷
- محمد بن ابی عبدالله ۲۸
- محمد بن ابی عمیر ۶۲
- محمد بن بحر، ابو مسلم الاصفهانی ۵۴۰
- محمد بن حبیب، ابو جعفر ۴۱۸، ۲۹۵
- محمد بن الحسین المرزبان ۳۳۸
- محمد بن عبدالعزیز الهاشمی ۲۳۶
- محمد بن علی (الشلمغانی؟) ۳۳
- محمد بن علی بن رباح ۲۹۴
- محمد بن علی بن محمد (= ابن ابی قره) ۲۲۹
- محمد بن علی صاحب الغزالی ۹۳
- محمد بن معد بن علی الموسوی ۵۸۹
- محمد بن مؤمن الشیرازی، ابوبکر النیشابوری ۴۸۸
- محمد بن یحیی الخثعمی ۶۳
- محمد بن یوسف المقرئ الفراء ۳۵۸
- محمد بن یوسف الناقط ۱۶
- محمود بن محمد بن الفضل ۴۳۵
- المدنی (یا: المدینی)، محمد بن ابی بکر ۱۲۳
- المرادی، محمد بن منصور ۱۹۰، ۶
- المرتضی، ابو القاسم علی بن الحسن ۱۱۴
- المرتضی، الشریف ۵۳۵، ۳۷۸، ۲۰۶، ۱۱۳، ۱۰۴
- المرزبانی، محمد بن عمران ۵۳۴، ۸۴
- المروزی، العباس بن عبدالرحیم ۶۰۶
- المروزی محمد بن جعفر ۳۲۹
- مسعده بن زیاد الربیع ۶۰
- المسعودی، ابو الحسن علی بن الحسین ۴۴۷

- مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد ۳۶۷، ۴۶۰، ۵۸۷
- مسلم بن الحجاج النیشابوری ۵۲۷
- مسمع (یا: کردین) بن عبدالملک بن مسمع ۲۹۱
- المطرزی، ناصر بن ابی المکارم ۱۸۵، ۴۱۶، ۵۳۸
- مطین، ابو جعفر محمد بن عبدالله الکوفی ۴۵۳
- المظفر بن جعفر بن الحسین (یا: الحسن) ۵۱۵
- المعافی بن زکریا بن یحیی النهروانی ۲۲۴
- معاویه بن الحکیم (یا: حکیم) ۶۱
- المفضل بن عمر الجعفی ۲۹۲
- المفید، الشیخ محمد بن محمد ۲۷، ۲۹، ۸۳، ۱۶۷، ۲۱۳،
۲۱۵، ۲۵۲، ۲۹۳، ۳۶۱، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۲، ۳۹۹، ۴۴۳، ۴۶۲، ۵۱۳، ۶۳۴، ۶۴۱
- المنادی، احمد بن جعفر ۳۴۸، ۵۸۸
- المنجم، ابونصر الحسن بن علی القمی ۴۱۴
- الناصر (خلیفه عباسی) ۱۲۹
- الناطق بالحق ابوطالب یحیی بن الحسین ۲۹
- النجاشی، ابوالعباس احمد بن علی ۵۰۶
- النحاس، ابو جعفر احمد بن محمد ۵۹۱
- النسائی، ابو عبدالرحمان احمد (بن علی) بن شعیب ۶۲۸
- النطنزی، محمد بن (احمد بن) علی الکاتب الاصفهانی ۲۶۳
- النعمانی، احمد بن داود ۹۷
- النعمانی، محمد بن ابراهیم ابن زینب ۹۹، ۱۶۳
- نعیم بن حماد المروزی ۱۵۴
- النقاش ۴۱۳
- النقاش، ابوبکر محمد بن حسن ۵۴۴
- النوبختی، الحسن بن موسی ۳۹، ۴۹۶، ۴۹۷
- النیشابوری، علی بن عبدالعزیز ۱۳۰
- واحدی، علی بن احمد ۴۸، ۵۸۱

- ٥٠٣..... الواسطی، ابراهیم بن عمر
 ٤٦٤..... الواسطی، ابو عبدالله الحسین بن عبیدالله
 ٦١٢..... واقدی، ابو عبدالله محمد بن عمر
 ٣٣٩..... ورام بن ابی فراس
 ٤١٢..... وهب بن منبه
 ٣٧٧..... الهادی [ع]، امام علی
 ٤٦٧..... هبة الله بن سلامه بن نصر بن علی البغدادی
 ٢٢٠..... الهروی ابواسماعیل عبدالله بن محمد الانصاری
 ١٦٢..... الهروی، ابو عبید صاحب الازهری
 ٢٥٦..... الهروی، ابو الفضل بن محمد
 ٥٧..... هشام بن سالم الجوالیقی
 ٦٠٠، ١٦٦..... الهمدانی (الهمدانی؟)، ابو الحسن محمد بن عبدالملک
 ٤٣٨، ٢٤٣، ١٥٣..... الهمدانی، ابو العلاء الحسن بن احمد
 ٤٩٣..... الهیصم بن محمد بن عبدالعزیز، ابو الحسن النیشابوری
 ٤٢١..... یاقوت بن عبدالله الرومی الحموی
 ٦٦٣..... یحیی بن ابی منصور
 ١٦٠..... الیزیدی، عبدالله بن یحیی
 ٢٠١..... یعقوب بن نعیم بن القرقاره
 ٤٢٤..... یوسف بن احمد بن ابراهیم بن محمد البغدادی
 ٦٦..... یونس بن بکیر
 ٢٣٤..... یونس بن عبدالرحمن مولی علی بن یقظین
 ناشناخته..... ١١، ١٤، ٣٧، ٦٨ - ٧٠، ٧٣، ٧٤، ٧٨، ٨٥،
 ٩٦، ٩٦، ١٠٥، ١٠٧، ١٠٨، ١٤٨، ١٤٩، ١٧٥، ١٨١، ٢٠٢، ٢١١، ٢٣٥، ٢٤٧،
 ٢٦٦، ٣٠٣ - ٣١٩، ٣٢١، ٣٤٠ - ٣٤٤، ٣٦٥، ٣٧٤، ٣٨٤، ٤٠٣، ٤١٧، ٤٢٠، ٤٢٦،
 ٤٢٨، ٤٣١، ٤٣٢، ٤٥٩، ٤٦٦، ٤٣١، ٤٣٢، ٤٥٩، ٤٦٦، ٤٦٦، ٤٨٢ - ٤٨٤، ٥٠٠، ٥١٧ -
 ٥١٩، ٥٢١، ٥٥١، ٥٦٧، ٥٧٦، ٥٧٧، ٥٧٩، ٥٨٥، ٥٨٦، ٥٩٢، ٦١٣، ٦٥٦، ٦٦٧
 و..... ١٩٣، ٢٠٤، ٦٢٥، ٦٥٤

فهرست موضوعی کتابهای «فهرست»

شماره‌های یاد شده، شماره ردیف کتاب در «فهرست» است.

اخلاق / زهد، ۱۸۸، ۲۰۷، ۳۲۳، ۴۰۴، ۴۰۹، ۴۳۶ - ۴۳۸، ۵۱۰ - ۵۱۲، ۵۹۶، ۵۹۷

۶۶۹، ۶۲۷، ۶۲۶

ادب، ۴، ۵، ۸، ۱۶، ۳۴، ۳۸، ۷۷، ۷۸، ۸۱، ۸۴، ۸۹، ۱۴۲، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۸۵، ۲۰۸، ۲۲۴

۲۳۷، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۹۵، ۳۲۲، ۳۳۹، ۳۵۰، ۴۱۰، ۴۱۸، ۴۲۳، ۴۳۰، ۴۳۳، ۴۴۵

۴۶۰، ۴۶۵، ۴۶۹، ۴۷۳، ۴۷۹، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۹۵، ۵۰۴، ۵۱۹، ۵۴۵، ۵۸۵، ۵۸۶

۵۸۹، ۶۲۹، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۵۱

ادبیات و علم اللغة، ۱۶۸، ۴۱۶، ۵۲۰

اصول فقه، ۶۳۲

انبیاء / امامان شیعه، ۳۳، ۸۲، ۸۶، ۹۸ - ۱۰۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۱۳، ۲۱۹، ۲۵۱

۲۶۰، ۲۶۲، ۲۸۴، ۲۹۳، ۳۲۵، ۳۳۰، ۳۷۹، ۳۸۶، ۳۹۲ - ۳۹۴، ۳۹۹، ۴۰۲، ۴۴۴

۴۷۴، ۴۸۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۵۰۱، ۵۲۱، ۵۴۳، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۲، ۶۵۶

تاریخ، ۱۵، ۳۷، ۸۵، ۱۵۸، ۱۸۳، ۲۷۴، ۳۱۶، ۳۳۰، ۳۳۵، ۳۶۵، ۳۶۶، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۷

۴۳۴، ۴۳۹، ۴۴۷، ۵۳۲، ۵۴۷، ۵۵۳، ۵۵۹، ۵۸۷، ۵۹۵، ۵۹۹ - ۶۱۳، ۶۱۶

تیراندازی، ۵۰۰

تصوف، ۸۰، ۱۷۴، ۶۶۶

تفسیر و علوم قرآنی، ۶، ۴۰، ۴۸، ۴۹، ۸۳، ۹۳، ۹۵، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۳۲، ۱۴۱، ۱۴۹، ۱۵۰

۱۵۹ - ۱۶۲، ۱۷۴، ۱۹۰، ۲۱۰ - ۲۱۲، ۲۲۷، ۲۳۱، ۲۳۵، ۲۳۹، ۲۵۷، ۲۵۹، ۲۸۵

۴۸۸، ۴۷۷، ۴۶۷، ۴۵۷، ۴۵۶، ۴۴۹، ۴۴۱، ۴۳۲، ۴۲۸، ۴۲۰، ۳۲۹، ۳۲۸، ۳۰۸
 ۵۹۸، ۵۹۳، ۵۹۱، ۵۸۸، ۵۸۱، ۵۷۹-۵۷۲، ۵۷۰-۵۶۰، ۵۴۴، ۵۴۲، ۵۴۰، ۴۹۳
 ۶۶۶، ۶۵۸، ۶۵۲، ۶۴۳، ۶۳۰، ۶۲۸، ۶۲۳، ۶۲۲

جادو، ۵۴۹

جغرافیا، ۴۲۱

حدیث سنی، ۱۹، ۴۵، ۷۷، ۹۳، ۱۱۲، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۵۲، ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۷۱، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۴۳-
 ۲۴۷، ۲۴۵-۲۴۸، ۳۶۸، ۳۷۰، ۳۸۱، ۴۲۲، ۴۵۰، ۴۵۳، ۴۵۸، ۴۵۴-۵۲۴، ۵۲۸، ۵۴۶

۵۵۴

حدیث شیعی، ۱۰، ۲۶-۳۱، ۴۱، ۴۳، ۴۴، ۴۷، ۵۰-۷۰، ۸۷، ۹۲، ۱۱۰، ۱۲۰، ۱۳۴،
 ۱۳۷، ۱۷۰، ۱۹۴-۱۹۷، ۱۹۷، ۲۰۷، ۲۱۷، ۲۲۳، ۲۲۸، ۲۳۴، ۲۴۱، ۲۴۹، ۲۶۵، ۲۶۹،
 ۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۹-۲۸۱، ۲۸۵-۲۸۸، ۲۹۱، ۲۹۷، ۳۰۲، ۳۲۷، ۳۳۳،
 ۳۳۴، ۳۳۹، ۳۶۹، ۳۸۸، ۴۰۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۶، ۴۴۸، ۴۹۴، ۵۲۳، ۵۲۹-۵۳۱،
 ۵۵۷، ۵۸۲، ۶۲۰، ۶۲۴، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۴۰

حدیث (نامشخص)، ۷۸، ۲۴۲، ۲۴۶، ۲۵۶، ۲۷۶، ۲۸۹، ۳۰۰، ۴۰۳، ۵۱۷

دعا / عبادت، ۲، ۳، ۷، ۱۴، ۲۱-۲۵، ۳۲، ۴۲، ۸۸، ۹۱، ۹۶، ۹۷، ۱۱۶-۱۱۹، ۱۲۱،
 ۱۲۳، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۶۷، ۱۷۶، ۱۸۰، ۱۸۱، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۵۳، ۲۵۶، ۲۷۳، ۲۸۳،
 ۲۹۶، ۲۹۸، ۳۰۳-۳۰۶، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۹-۳۲۱، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۴۰، ۳۴۱،
 ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۸۲، ۳۸۳، ۴۰۰، ۴۰۶، ۴۰۸، ۴۲۶، ۴۳۱، ۴۴۴، ۴۵۵، ۴۶۷، ۴۶۸،
 ۴۵۵، ۴۶۸، ۴۸۲-۴۸۴، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۱۸، ۵۲۲، ۵۳۱، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۷، ۶۶۸

رجال / شرح حال / کتابشناسی، ۷۴، ۱۰۶، ۱۰۶، ۱۲۲، ۱۴۴-۱۴۸، ۱۷۷، ۱۹۱، ۲۰۳، ۲۱۶،
 ۳۱۸، ۳۲۶، ۳۶۴، ۳۷۱، ۳۸۵، ۳۸۸، ۳۹۱، ۴۲۷، ۵۰۵-۵۰۷، ۵۵۶، ۶۱۴-۶۱۶

۶۴۷-۶۵۰

شعر و شاعران، ۱۱۳، ۲۶۱، ۵۳۴، ۵۷۱، ۶۵۳

طب، ۹۴، ۵۵۸

عقاید، ۴۶، ۷۹، ۱۸۲، ۲۰۹، ۲۲۰، ۲۲۱

علوم حدیث، ۱۳۸، ۱۶۲

فضائل (علی [ع] و دیگران)، ۱، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۳۶، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۷۲، ۷۳، ۸۳، ۸۷، ۱۰۷-

۱۱۲، ۱۲۵ - ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۷، ۱۴۹، ۱۵۱، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۹، ۲۴۸، ۲۶۲،
 ۲۶۳، ۲۶۸، ۲۹۴، ۲۹۹، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۲۴، ۳۳۸، ۳۴۴، ۳۵۱ - ۳۵۹، ۳۸۰، ۳۸۹،
 ۳۹۸، ۴۰۱، ۴۰۳، ۴۲۴، ۴۶۳، ۴۶۶، ۴۷۱، ۴۸۱، ۴۸۸، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۳۸، ۵۹۴،
 ۶۱۹، ۶۳۳، ۶۶۶

فقه، ۹، ۱۰۳، ۱۱۵، ۱۴۰، ۱۷۲، ۱۸۹، ۲۱۵، ۲۴۰، ۲۵۲، ۲۷۸، ۳۱۷، ۳۳۲، ۳۷۲ - ۳۷۴،
 ۳۷۶ - ۳۷۷، ۳۸۴، ۴۱۵، ۴۱۹، ۴۲۵، ۴۲۹، ۴۶۴، ۴۷۰، ۴۹۸، ۵۱۳، ۵۳۳، ۵۳۹،
 ۵۵۰ - ۵۵۲، ۵۸۲، ۶۳۵، ۶۴۵

فلسفه، ۱۹۳، ۳۶۷

کتاب مقدس، ۲۰۴، ۵۵۵، ۶۲۵، ۶۵۴

کلام، ۷۱، ۷۹، ۹۰، ۱۳۹، ۱۵۷، ۱۹۸، ۲۳۳، ۲۶۶، ۲۸۲، ۲۹۲، ۳۷۹، ۴۶۲، ۴۷۲، ۵۴۱،
 ۵۹۰، ۶۱۸، ۶۲۱، ۶۳۴

کیمیا، ۵۰۹

ملاحم، ۱۷، ۱۰۵، ۱۵۳ - ۱۵۶، ۲۵۸، ۳۴۷، ۳۴۸

ملل و نحل، ۳۹، ۱۴۳

مناظره، ۱۲۴، ۱۵۷، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۸، ۴۹۹، ۵۱۴، ۵۳۵، ۵۸۳،
 ۶۴۱

مواعظ و خطب، ۲۰۷، ۲۶۶، ۲۶۷، ۳۱۵، ۴۰۵، ۴۶۱، ۵۹۲، ۶۵۹

نجوم و اخترشناسی، ۱۱، ۲۰، ۳۵، ۷۵، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۷۸، ۱۸۴، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۱۴

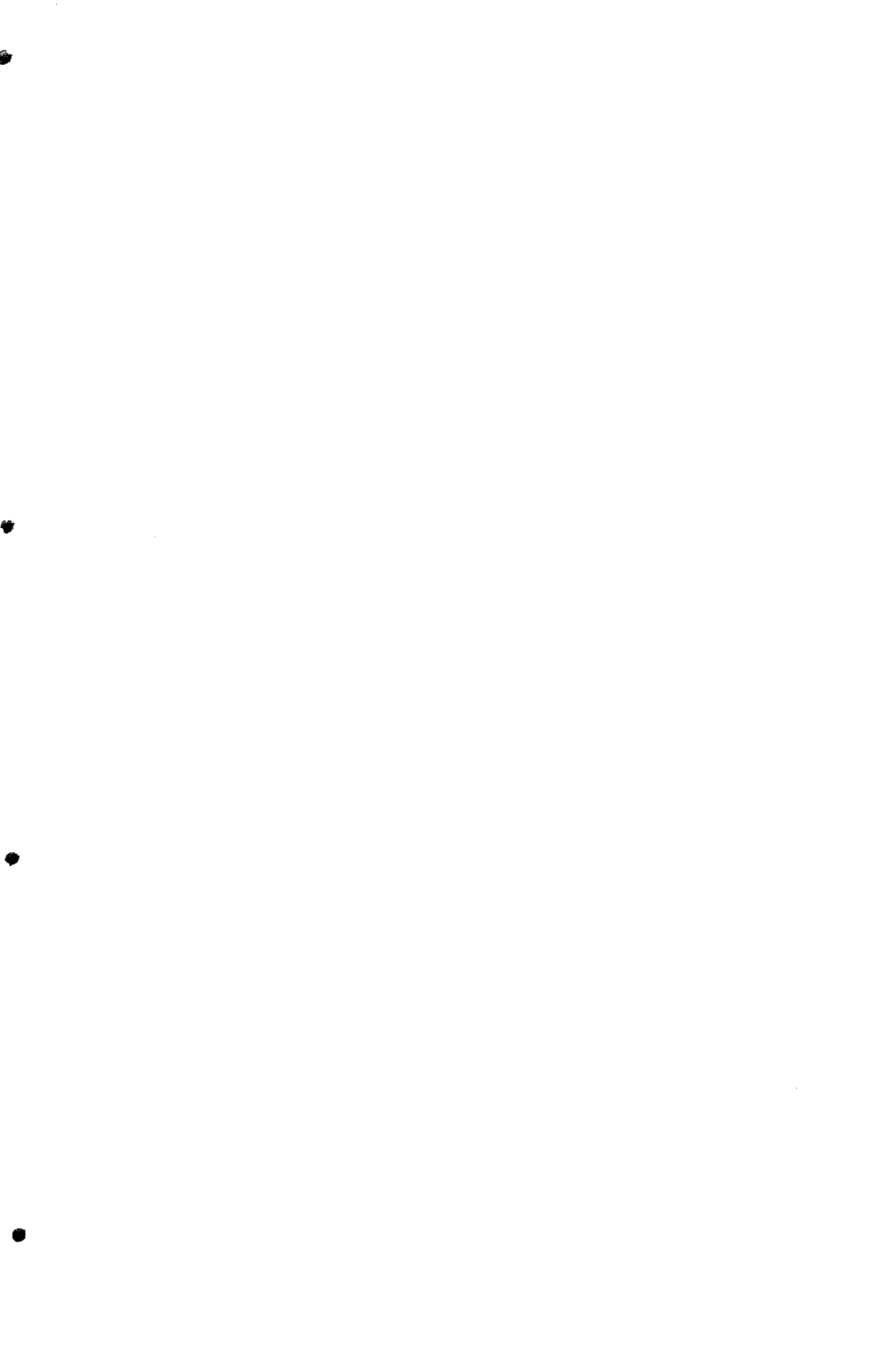
۲۲۲، ۲۳۲، ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۵۰، ۲۵۲، ۲۷۱، ۲۹۰، ۳۰۱، ۳۰۷، ۳۱۲، ۳۴۲، ۳۴۳

۳۶۰، ۳۶۳، ۳۷۵، ۳۷۸، ۳۹۵ - ۳۹۷، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۳۵، ۴۵۹، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۸

۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۶، ۴۹۷، ۵۰۸، ۵۳۷، ۵۴۹، ۵۸۰، ۵۸۴، ۶۵۷، ۶۶۰ - ۶۶۵

نسب شناسی، ۱۱۴، ۳۳۱، ۳۸۷، ۳۹۰، ۴۸۷، ۵۳۶، ۵۴۸، ۶۱۷

هواشناسی، ۷۶

فهرست زمانبندی کتابهای «فهرست»

قرن یاد شده بر اساس تاریخ هجری قمری و با توجه به سال درگذشت مؤلف کتاب است. شماره‌های یاد شده، شماره ردیف کتاب در «فهرست» است.

قبل از اسلام: ۲۰۴، ۶۲۵.

قرن اول: ۱۱۸، ۳۴۶، ۵۲۲.

قرن دوم: ۵۱، ۵۳، ۵۵، ۵۷ - ۶۰، ۶۳، ۶۵، ۷۰ (?)، ۱۱۷، ۱۴۵، ۱۸۶، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۴

۲۷۵، ۲۷۸ - ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۸، ۲۹۱، ۲۹۲، ۳۰۲، ۳۱۵ (?)، ۳۷۳، ۴۰۹، ۴۱۲، ۴۵۸

۵۱۴، ۵۶۰، ۵۶۲، ۵۶۴، ۵۷۴.

قرن سوم: ۵، ۶، ۱۹، ۲۰، ۳۸، ۵۰، ۵۲، ۵۴، ۵۶، ۶۱، ۶۲، ۶۶، ۶۷، ۶۸ (?)، ۶۹ (?)

۷۳ (?)، ۷۵، ۸۲، ۸۶، ۹۸، ۱۱۱، ۱۱۵، ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۵۴، ۱۵۶ -

۱۶۱، ۱۷۲، ۱۷۹ (?)، ۱۸۴، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲ (?)، ۲۰۵، ۲۲۲، ۲۳۴، ۲۳۷ (?)

۲۳۸، ۲۴۱، ۲۵۴، ۲۶۶ (?)، ۲۷۲، ۲۷۷، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۷، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۷، ۳۰۱

۳۱۴ (?)، ۳۳۴، ۳۴۷، ۳۵۴، ۳۵۸، ۳۶۶، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۲، ۳۷۵ - ۳۷۷، ۳۸۱

۳۸۴ (?)، ۳۸۸، ۳۹۰، ۳۹۳ (?)، ۳۹۵، ۳۹۶، ۴۰۳، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۸، ۴۳۵ (?)، ۴۴۸

- ۴۵۱، ۴۵۳، ۴۶۵، ۴۶۹، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۲، ۴۸۹، ۴۹۱، ۴۹۴، ۴۹۶، ۵۱۲، ۵۲۳ - ۵۲۵

۵۲۷، ۵۲۸، ۵۳۰، ۵۳۲، ۵۴۵، ۵۵۰، ۵۵۴، ۵۵۶، ۵۶۱، ۵۷۰، ۵۸۵، ۵۹۹، ۶۰۲

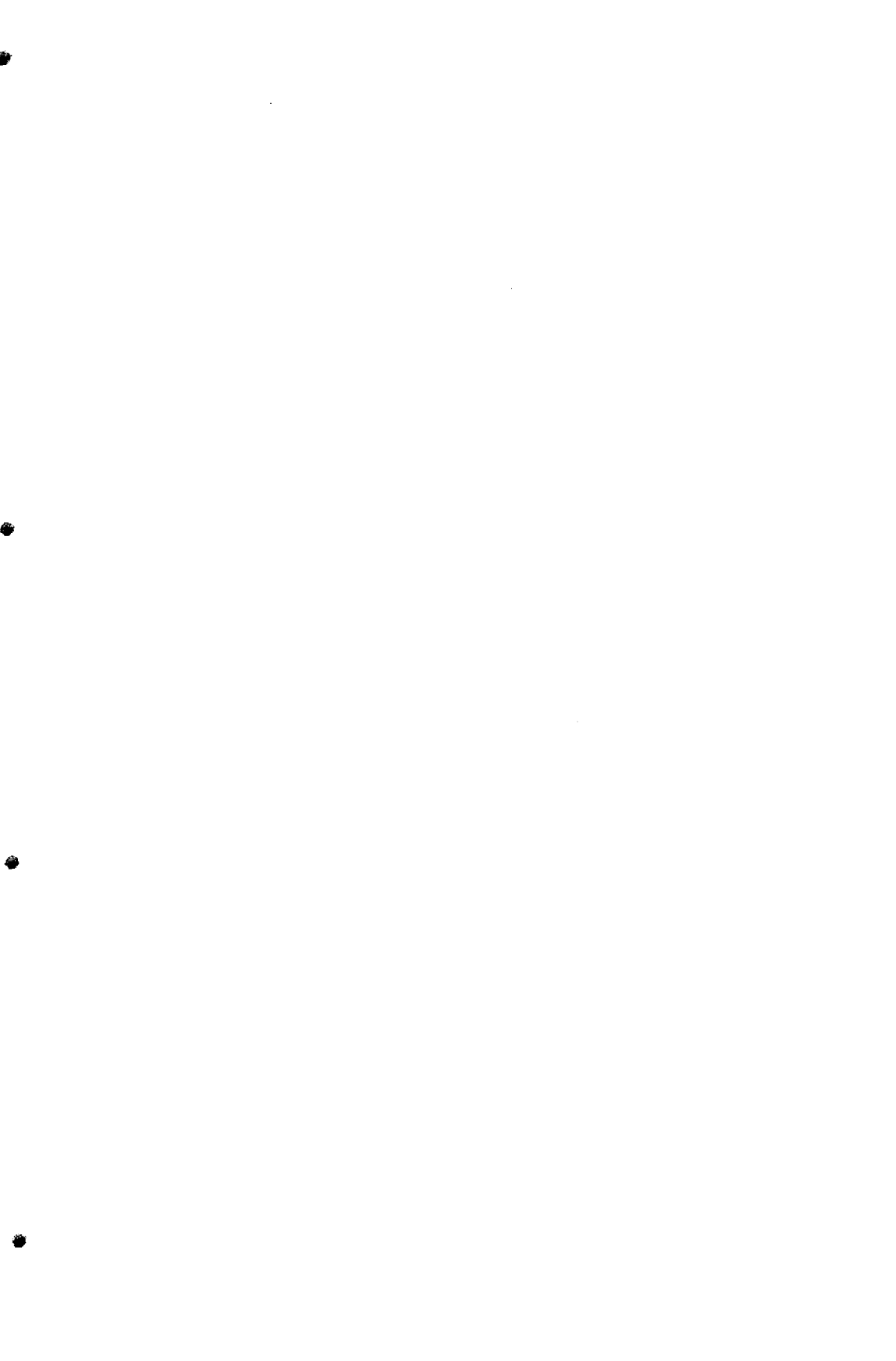
۶۰۵، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۶ (?)، ۶۲۰، ۶۲۴، ۶۳۵، ۶۳۷، ۶۴۲، ۶۴۶، ۶۶۱، ۶۶۳

۶۶۴ (?)، ۶۶۵ (?).

،(۴۰)۴۴۵،(۴۵۴)۴۶۶،۴۶۸،۴۸۸،۴۹۲،۴۹۵،۵۱۶،۵۳۱،۵۳۳،۵۳۹،۵۵۲(؟)،
 ۵۵۹،۵۹۵،۵۹۶،۶۰۰،۶۰۱،۶۲۹،۶۳۱،۶۴۵.

قرن هفتم: ۴۶، ۸۰، ۱۰۶، ۱۱۴، ۱۲۲، ۱۲۹، ۱۳۴، ۱۳۷، ۱۸۵، ۲۰۳، ۲۵۸، ۲۶۸، ۳۳۹،
 ۳۸۹، ۴۰۶، ۴۱۶، ۴۲۱، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۸۶، ۵۰۲، ۵۳۸، ۵۴۹، ۵۸۹، ۵۹۰، ۶۰۳،
 ۶۰۴، ۶۱۸، ۶۳۳، ۶۴۹(؟).

نامشخص: ۱۴، ۳۴، ۳۷، ۷۱، ۷۴، ۷۸، ۸۵، ۹۶ (قرن چهارم یا بعد از آن)، ۹۷، ۱۰۵،
 ۱۱۶، ۱۴۹، ۱۷۵، ۱۷۸، ۱۸۱، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۱۱، ۲۳۲، ۲۳۵، ۲۷۶، ۲۴۶، ۲۹۹،
 ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۰۵-۳۰۹، ۳۱۲-۳۱۴، ۳۱۶-۳۱۹، ۳۲۱، ۳۲۵، ۳۳۶، ۳۴۰-۳۴۲،
 ۳۴۳ (قرن چهارم یا بعد از آن)، ۳۴۴ (نه دیرتر از قرن پنجم)، ۳۶۵، ۳۷۴، ۳۸۷ (قرن
 پنجم یا بعد از آن؟)، ۴۱۳، ۴۲۰، ۴۲۸ (قرن چهارم یا بعد از آن)، ۴۳۱، ۴۳۲ (قرن
 پنجم یا بعد از آن) ۴۵۲، ۴۵۹، ۴۸۰، ۵۰۰، ۵۰۳، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۷، ۵۱۸ (قرن سوم یا
 قرن چهارم؟)، ۵۱۹، ۵۲۱، ۵۵۱، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۹، ۵۹۲، ۶۰۶، ۶۴۴ (قرن چهارم یا
 بعد از آن)، ۶۴۷، ۶۵۱، ۶۵۴، ۶۵۶، ۶۶۷.

فهرست آثار ابن طاووس

شماره سمت چپ شماره ردیف آثار ابن طاووس است که باب دوم کتاب بدان اختصاص دارد، تنها یک مورد که شماره ردیف ندارد با شماره صفحه مشخص شده است.

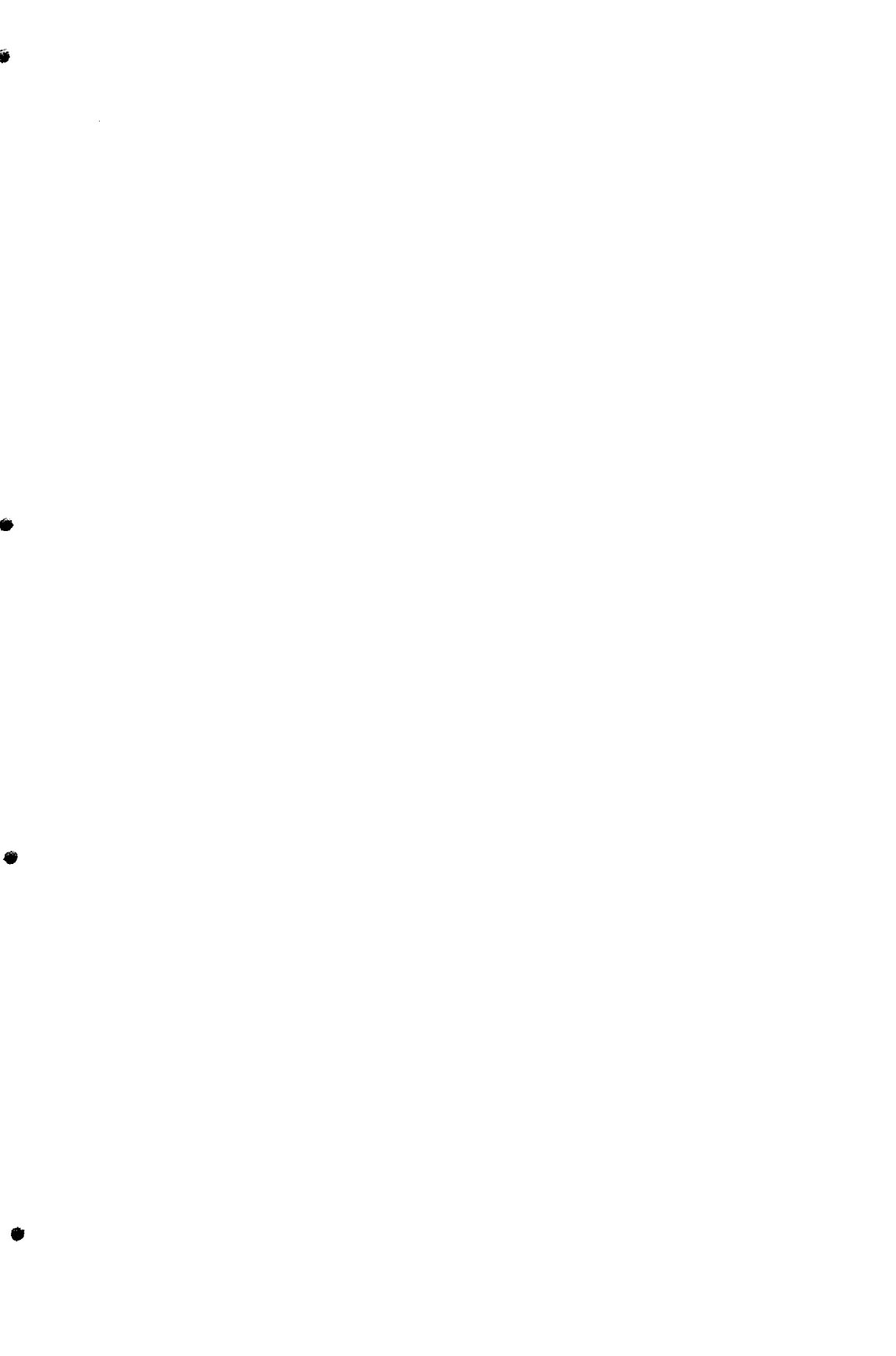
- ۱۵..... الابانه في معرفة (اسماء) كتب الخزانة.
- ۱۹..... الاجازات
- اجازه (برای فرزندان)، نک: کشف المحجّة
- ۱۸..... اجازه (برای قسینی).
- اجازه (برای یوسف بن حاتم الشامی)، نک: الاجازات
- ۱۷..... الاحتساب على الالباب
- الاختيارات، نک: انوار اخبار ابي عمرو والزاهد
- ادعية الاسابيع، نک: زهرة الربيع
- ادعية الساعات، نک: الاسرار المودعة
- اسرار الدعوات، نک: السعادات بالعبادات
- ۵..... اسرار الصلاة و انوار الدعوات
- ۴..... الاسرار المودعة في ساعات الليل و النهار
- اسعاد ثمرة الفؤاد، نک: کشف المحجّة
- ۲۱..... الاصطفاء في اخبار الملوك و الخلفاء
- ۱۶..... اغائة الداعي و اعانة الساعي

- ٢٠..... الاقبال بالاعمال الحسنة فيما يعمل مرة في السنة
اقليد الخزانة، نك: الابانة
- الزام النواصب، نك: بحث در باب دوم فصل سوم، حواشى مترجم
- ١..... الامان من اخطار الاسفار و الازمان
- ٢..... انوار اخبار ابى عمرو الزاهد
- ٣..... الانوار الباهرة في انتصار العترة الطاهرة
- ٧..... البشارات بقضاء الحاجات على يد الائمة عليهم السلام بعد الممات
- ٦..... البهجة لشعرات المهجة (في مهمات الاولاد و ذكر اولادى)
- ٤٧..... التحصيل (من التذليل)
- ٤٨..... التحصين لاسرا ما زاد من اخبار كتاب اليقين
- ٥٢..... التراجم فيما نذكره عن الحاكم
- ٥٥..... التشرىف بتعريف و قت التكليف
- ٥٤..... التشرىف بالمن في التعريف بالفتن
- التصريح بالنص الصحيح، نك: الانوار الباهرة
- ٥٣..... التعريف لمولد الشرىف
- ٥٠..... تقرب السالك الى خدمة المالك
- ٢٩..... التمام لمهام شهر الصيام
- ٥٦..... التوفيق للوفاء بعد التفريق دار القضاء
- الجزء الثالث من المهمات، نك: زهرة الربيع
- الجزء الخامس من مهمات، نك: الدروع الواقية
- الجزء الرابع من المهمات، نك: جمال الاسبوع
- الجزء السادس من المهمات نك: مضمار
- ٢٢..... جمال الاسبوع في كمال العمل المشروع
- الجواب الباهر في خلق الكافر، نك: فتح الجواب الباهر
- الجواهر الباهر في خلق الكافر، نك: فتح الجواب الباهر
- ٨..... الدروع الواقية من الاخطار فيما يعمل في الشهر كل يوم على التكرار
- ٤٠..... ربيع الالباب

- ربيع الشيعة، نك: بحث باب دوم فصل سوم
- ٤٢..... روح الاسرار و روح الاسمار
- ٤١..... رى الظمان من مروى محمد بن عبدالله بن سليمان
- الزوائد و الفوائد، نك: بحث باب دوم فصل سوم
- ٥٩..... زهرة الربيع فى ادعية الاسابع
- الساعات، نك: اسرار المودعة
- سالك المحتاج، نك: مسالك المحتاج
- ٤٣..... السعادات بالعبادات التى ليس لها اوقات معينات
- ٤٤..... سعد السعود
- ٤٥..... شرح نهج البلاغه
- الشروع فى الزيارات، نك: كتاب المهمات
- ٤٦..... شفاء العقول من داء الفضول فى علم الاصول
- صلوات و مهمات للاسبوع، نك: الدرود
- ٥١..... الطرائف فى معرفة مذاهب الطوائف
- ٥٧..... طرف من الانباء و المناقب فى شرف سيد الانبياء و عترته الاطايب
- عدم مضايقة الفوائد، نك: الموسعة و المضايقة
- عمل الشهر، نك: الدرود الواقية
- عمل شهر رمضان، نك: المضمار
- [فى] عمل ليلة الجمعة و يومها، نك: جمال الاسبوع
- عمل اليوم و الليلة، نك: فلاح السائل
- ١٤..... غياث سلطان الورى لسكان الثرى
- ١٢..... فتح الابواب بين ذوى الالباب و رب الارباب
- ١٣..... فتح الجواب الباهر فى خلق الكافر
- الفتن و الملاحم، نك: التشرىف بالمنن
- ١٠..... فرج المهموم فى معرفة الحلال و الحرام من عمل النجوم
- ١١..... فرحة الناظر و بهجة الخواطر
- ٩..... فلاح السائل و نجاح المسائل فى عمل اليوم و الليل

- ٣٩..... القبس الواضح من كتاب الجليس الصالح.....
- ٢٣..... الكرامات.....
- ٢٤..... كشف المهجة لثمرة المهجة.....
كشف اليقين، نك: اليقين
- ٢٥..... لباب المسرة من كتاب مرار ابن ابي قرة.....
اللطيف في التصنيف في شرح السعادة بشهادة صاحب المقام الشريف، نك: الاقبال
- ٢٦..... اللهوف على قتلى الطفوف.....
ما يكون في السنة مرة واحدة، نك: الاقبال
- ٣٥..... المجتني من دعاء المجتبي.....
- ٣٤..... محاسبة النفس.....
مختار الدعوات، نك: اسرار الصلاة
المختار من اخبار، نك: انوار
- ٣٦..... مختصر كتاب ابن حبيب.....
- ٣٠..... المزار.....
المسالك الى خدمة المالك، نك: تقريب السالك
- ٢٨..... مسالك المحتاج الى مناسك الحجاج.....
- ٣٢..... مصباح الزائر و جناح المسافر.....
مصباح الشريعة و...، نك: بحث باب دوم فصل سوم
- ٢٩..... المصرع الشَّين في قتل الحسين.....
المضايقة، نك: الموسعة
- ٣١..... المضمار لسباق و اللحاق بصوم شهر اطلاق الارزاق و عناق الاعناق.....
مقتل الحسين، نك: اللهوف
- الملاحم و الفتن، نك: التشریف بالمنن
الملتقط، نك: التشریف بالمنن
الملهوف، نك: اللهوف
- ٢٧..... المنامات الصادقات.....
- ٣٧..... المتقى في العوذ والرقى.....

٣٨.....	المواسعة و المضايقة.....
٣٣.....	مهج الدعوات و منهج العنايةات
٤٩ ص.....	● المهمات و التتمات.....
٥٨.....	اليقين باختصاص مولانا على بامرأة المؤمنين

کتابنامه آثار ابن طاووس

در اینجا مشخصات آثاری از ابن طاووس که در این کتاب به آنها ارجاع داده شده به دست داده خواهد شد. ستاره علامت نسخه خطی است.

الاجازات لكشف طرق المفازات فیما یخصنی (یا: یحصی) من الاجازات؛ قطعه‌ای از آن در بحار چ سنگی ۲۵ صص ۱۶-۱۷ = بحار ۱۰۷ صص ۳۷-۴۴ آمده است. از آن با عنوان «اجازات» یاد شده است.

الاقبال بالاعمال الحسنه (یا: اقبال الاعمال)، چاپ سنگی [ایران] ۱۳۱۴، ۷۶۱ صص (شامل «مضمار» در صص ۲۲۶-۵۱۵). چاپ سنگی تهران ۱۳۲۰، ۷۲۸ صص (شامل «مضمار» در صص ۲-۳۰۰) و افست آن تهران ۱۳۹۰، ۱۴۰۸. از آن با عنوان «اقبال» یاد شده است.

الامان من اخطار الاسفار والازمان، نجف ۱۳۷۰، ۱۸۱ صص؛ قم ۱۴۰۹، ۲۶۶ صص. الامان* = نسخه دانشگاه پرینستون (New Series 501 (shelf number 127)، ۱۲۹ برگ. الامان*** = نسخه: (Br. Lib. Or. 8518) ۱۳۸ برگ الامان***، (Br. Lib. Or. 11، = 314) از برگ ۱-۷۱-ر (در مجموعه‌ای که ۸۵ برگ دارد). از آن با عنوان «الامان» یاد شده است.

التحصین لاسرار ما زاد من اخبار كتاب اليقين، ۱۲۹ صص (چاپ شده بالیقین ۲). از آن با عنوان «التحصین» یاد شده است.

التشريف بتعريف وقت التكليف، تهران ۱۳۴۱ شمسی، ۲۱ صص (چاپ شده با ترجمه

فارسی و نیز «راهنمای سعادت» ترجمه فارسی از کشف المحجّة). از آن با عنوان «التشريف» یاد شده است.

جمال الاسبوع، چاپ سنگی، تهران ۱۳۳۰، ۵۴۱ صص (در ادامه آن، در صص ۵۴۲-۵۶۹ «ملحقات جمال الاسبوع» آمده که ظاهراً مؤلفی متأخر آنرا نوشته است) از آن با عنوان «جمال» یاد شده است.

الدروع الواقية من الاخطار فيما يعمل مثله في ايام كل شهر على التكرار. نسخه: Institute of Ismaili Studies Arabic 803، ۱۱۷ برگ. از این کتاب به اختصار «الدروع*» یاد شده است.

سعد السعود، نجف ۱۳۶۹، ۲۹۸ صص. افست ۱۴۰۶ (قم). از آن با عنوان «سعد» یاد خواهد شد.

الطرائف في معرفة مذاهب الطوائف، قم ۱۴۰۰، ۵۶۸ صص، چاپ سنگی [ایران] ۱۳۰۲، ۱۷۵ صص (نه ۱۷۶ صفحه آنطوری که شماره گذاری شده). طرائف فارسی = ترجمه محمد صادق طبسی واعظ؛ چاپ سنگی [ایران]، ۱۳۰۱، ۲۶۹ صص. طرائف* = نسخه کتابخانه دانشگاه پرینستون (Shelf number 135) Garrett 2622 ۱۵۴ برگ. طرائف** = نسخه Br. Lib. Or. 3574؛ ۱۹۷ برگ. از آن با عنوان «طرائف» یاد شده است.

الطرف من الانباء و المناقب في الذرية الاطایب، نجف ۱۳۴۹، ۵۲ صص. (چاپ شده با «مائة متقبّة» ابن شاذان با صفحه شماری مستقل.) از آن با عنوان «طُرْف» یاد شده است.

غیاث سلطان الوری، قطعه‌ای از آن با عنوان «قبس من کتاب غیاث سلطان الوری» چاپ شده: قم ۱۴۰۸، ۱۲ صص (همراه با «کتاب نزّهة الناظر و تنبیه الخاطر» حلوانی، با شماره گذاری مستقل. از این کتاب به اختصار با عنوان «غیاث» یاد شده است.

فتح الابواب بین ذوی الالباب و بین رب الارباب فی الاستخارة، تحقیق: حامد الخفاف، بیروت ۱۴۰۹، ۳۶۸ صص. از آن با عنوان «فتح الابواب» یاد شده است.

فرج المهموم فی تاریخ علماء النجوم، نجف ۱۳۶۸، ۲۶۰ صص. افست قم ۱۴۰۵. فرج المهموم* = نسخه مشهد، ریاضی ۱۴۳؛ ۱۷۷ برگ. من فقط صفحاتی از آن را بررسی کردم که عکس آنها در ضمیمه اول و دوم پایان نامه Matar آمده است، مثل برگهای ۱۳-

پ تا ۱۶-ر، ۴۱-پ تا ۴۳-ر، ۴۴-پ تا ۴۵-ر، ۴۷-پ تا ۴۸-ر، ۵۱-پ تا ۵۲-ر،

۵۵- پ تا ۵۶- ر، ۶۲- پ تا ۶۳- ر، ۸۰- پ تا ۱۴۵- ر، ۱۴۷- پ تا ۱۷۷- پ. از آن با عنوان «فرج المهموم» یاد خواهد شد.

فلاح السائل ونجاح المسائل، تهران ۱۳۸۲، ۲۹۴ صص؛ نجف ۱۳۸۵، ۲۶۶ صص. این دو چاپ تنها شامل یک جلد از دو جلدی است که تألیف مشتمل بر آن بوده است. از آن با عنوان «فلاح السائل» یاد شده است.

کشف المحجّة، نجف ۱۳۷۰، ۱۹۶ صص. از آن با عنوان «کشف» یاد شده است.

اللهوف (یا: ملهوف) علی قتلی الطوف، چاپ سنگی، بی جا، ذی قعدة ۱۳۲۱؛ ۱۹۱ صص. تهران ۱۳۴۸ شمسی (با ترجمه فارسی توسط احمد فهري زنجانى) ۲۱۱ صص. از آن با عنوان «لهوف» یاد شده است.

المجتبى من الدعاء المجتبى، در يك مجلد با مهج الدعوات، با صفحه شماری مستقل، ۴۰ صص. المجتبى* = نسخه کتابخانه دانشگاه پرینستون (Shelf number New series 768 (1442 برگ ۱۹۸ - پ تا ۲۱۷ - ر (در ادامه مهج الدعوات*))؛ المجتبى** = نسخه پرینستون (Shelf number 61) New series 768 برگ ۱۲۴ - پ تا ۱۴۵ - ب (همراه با کشف اليقين علامه حلی). متن المجتبى** ناقص است، موادی بعد از برگ ۱۴۴ - پ از آن سقط شده موازی با: المجتبى ص ۲۸ سطر ۷ تا المجتبى ص ۳۶ سطر ۱۲. این نسخه در آغاز «فصل فی صلاة عند نزول المطر» (= المجتبى ص ۳۷ سطر ۳) پایان می یابد. از این کتاب با عنوان «المجتبى» یاد خواهد شد.

محاسبة النفس، تهران ۱۳۴۹ شمسی صص ۱۰ - ۳۸ (همراه با «کشف الريبة عن احكام الغيبة» از شهيد ثانی زین الدین العاملی و «محاسبة النفس» از تقی الدین ابراهیم بن علی العاملی الکفعمی)؛ (بی تا) نجف، ۲۳ صص (همراه با «رسالة تنبيه الراقدین» از محمد طاهر بن محمد حسین). عنوان کتاب در هر دو چاپ «رسالة شريفة فی محاسبة النفس» است. از آن با عنوان «محاسبه» یاد شده است.

مصباح الزائر*، نسخه مرعشی، قم ۱۶۰، ۴۰۰ صص. از آن با عنوان «زائر» یاد خواهد شد. رسالة فی (تحقیق) المضایقة فی فوات الصلوة، بطور کامل درج شده در: استرآبادی، الفوائد المدنیة صص ۳۰ - ۴۰؛ رسالة عدم المضایقة الفوائد، تحقیق: محمد علی الطباطبائی المرآغی؛ تراثنا ۲/۲ - ۳ ربيع الثانی - رمضان ۱۴۰۷ صص ۳۳۱ - ۳۵۹. از آن با عنوان «المضایقه» یاد شده است.

الملاحم والفتن، نجف ۱۳۶۵ (ج سوم ۱۳۸۲) ۱۸۸ صص (شامل «ملتقط» در صص ۱۵۱ - ۱۸۱)؛ بیروت ۱۴۰۸ (با عنوان: الملاحم والفتن فی ظهور الغائب المنتظر)، ۲۰۴ صص (شامل «ملتقط» در صص ۱۶۷ - ۱۹۸). از آن با عنوان «ملاحم» یاد شده است.
 مهج الدعوات، ج سنگی [تهران؟] ۱۳۲۳، ۳۶۷. مهج الدعوات* = نسخه کتابخانه دانشگاه پرینستون (Shelf number 1442) New series 759 (Br. Lib. Or. 8471) ۱۹۸ برگ. مهج الدعوات** = نسخه پرینستون (Shelf number 1350) New series 759 (Br. Lib. Or. 8471) ۲۰۹ برگ. مهج الدعوات*** = نسخه: Br. Lib. Or. 8471 ۱۶۷ برگ. از آن با عنوان «مهج» یاد شده است.

اليقين في امرة امير المؤمنين، نجف ۱۳۶۹، ۲۱۴ صص؛ تحقیق محمدباقر الانصاری و محمدصادق الانصاری، بیروت، ۱۴۱۰، ۵۲۵ صص (همراه بالتحصين در صص ۵۲۷ - ۶۵۵ با فهرس برای هر دو کتاب در صص ۶۵۷ - ۷۱۸). از آن با عنوان «اليقين» یاد خواهد شد.

کتابنامه

الف: منابع عربی و فارسی

الآجُرِّي، ابوبکر محمد بن الحسین بن عبدالله، کتاب الشريعة، تحقیق محمد حامد الفقی،
قاہرہ، ۱۳۶۹/۱۹۵۰.

آقابرگ تهرانی، مصفّی المقال، تهرآن ۱۳۷۸/۱۹۵۹.

آل یاسین = محمد حسن آل یاسین، (مقاله) السيد علی آل طاووس (۶۶۴ - ۵۵۸۹): حیاتہ -
مؤلفاتہ - خزانه کُتبه، مجله المجمع العلمی العراقی، ۱۲، ۱۳۸۴/۱۹۶۵، صص ۱۹۲ -
۲۱۳، ۱۳۸۵/۱۹۶۶، صص ۲۷۶ - ۳۰۹.

ابن ابی الحدید = عبدالله بن هبة الله ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغة، تحقیق محمد ابوالفضل
ابراهیم، قاہرہ، ۱۹۵۹ - ۱۹۶۴.

ابن ابی الوفا = عبدالقادر بن محمد ابن ابی الوفا، الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة،
حیدرآباد، ۱۳۳۲.

ابن ابی یعلی = ابوالحسین محمد بن محمد ابن ابی یعلی، طبقات الحنابلة، تحقیق محمد حامد
الفقی، قاہرہ، ۱۳۷۱/۱۹۵۲.

ابن الاثیر، کامل = عزالدین علی بن محمد ابن الاثیر، الكامل فی التاریخ، بیروت، ۶ -
۱۳۸۵/۱۹۶۵.

—، لباب = اللباب فی تهذیب الأنساب، بیروت، بی تا.

ابن ادريس، سرائر = ابو عبدالله محمد بن منصور ابن ادريس، العجلی الحلی، السرائر الحاوی
لتحریر الفتاوی، تهرآن، ۱۳۹۰/۱۹۷۰.

ابن اسحاق، ابو عبدالله محمد، سيرة، تحقيق محمد محيى الدين عبدالحميد، قاهره، ١٣٩١/١٩١٧.

ابن الاشعث، ابو على محمد بن محمد الكوفى، الاشعثيات، تهران، ١٣٧٠/١٩٥١.

ابن اعثم الكوفى، ابو محمد احمد، كتاب الفتوح، حيدرآباد ٩٥-١٣٨٨/٧٥-١٩٦٨.

ابن بابويه، امالى = ابو جعفر محمد بن على ابن بابويه، امالى، نجف، ١٣٨٩/١٩٧٠.

—، العلل الشرائع، نجف، ١٣٨٥/١٩٦٦.

—، كتاب عقاب الاعمال، نجف، ١٣٩٢/١٩٧٢.

—، الخصال، نجف، ١٣٩١/١٩٧١.

—، معانى الاخبار، تحقيق محمد مهدى الخراسان، نجف، ١٣٩١/١٩٧١.

—، كتاب من لا يحضره الفقيه، تحقيق على اكبر الغفارى، تهران، ١٣٩٢-٤.

—، كتاب المقنع، تهران، ١٣٧٧/١٩٥٧.

—، كتاب التوحيد، تهران، ١٣٨٧.

—، ثواب الاعمال، نجف، ١٣٩٢/١٩٧٢.

—، عيون اخبار الرضا، چاپ سنگى، بى جا، ١٣١٧؛ قم ١٣٧٧؛ نجف، ١٣٩٠/١٩٧٠.

ابن بدرون، ابو القاسم عبدالملك بن عبدالله، شرح قصيدة ابن عبدون، تحقيق: R. Dozy. Leiden. 1846-8.

ابن البرّاج، عبدالعزيز الشامى الطرابلسى، كتاب المهذب، قم، ١٤٠٦.

ابن بَشْكُوَال، خلف بن عبدالملك بن مسعود القرطبي، ادعية المستغيثين بالله عزوجل

عند المهمات والحاجات والمضطرّين اليه سبحانه بالرغبات والدعوات وما يسرّ الله لهم

من الاجابات والكرامات، نسخه كتابخانه دانشگاه پرنتون

Garrett 2103 (shelf number 912)

ابن البَطْرِيق، خصائص = ابو الحسين يحيى بن الحسن ابن البَطْرِيق، كتاب خصائص الوحي

المبين، چاپ سنگى، تهران، ١٣١١/١٨٩٣؛ خصائص، تحقيق محمد باقر المحمودى،

تهران، ١٤٠٦/١٩٨٦.

—، عمدة = كتاب العمدة فى عيون صحاح الاخبار، [ايران]، ١٣٠٩/١٨٩٢.

ابن بَطَّة، ابو عبدالله عبيدالله بن محمد العُكْبَرِي، كتابوَالشَّرح طبانه على اصول السنة و

الديانة، ed. H. Laoust (*La profession de foi d'Ibn Baṭṭa*), Damascus, 1958

- و تحقيق رضا بن نَعَسَان مُعْطِي، مكة، ١٩٨٤/١٤٠٤.
- ابن بَطُّوطَة، ابو عبدالله محمد بن عبدالله، رحلة (يا: تحفة النظّار في غرائب الأمصار و عجائب الأسفار)، قاهره، ١٩٢٨/١٣٤٦.
- ابن الجزري، غاية = شمس الدين محمد بن محمد ابن الجزري، غاية النهاية في طبقات القراء، ed. G. Bergstraesser, Cairo, 1351-2 /1932-3.
- ابن الجوزي، عبدالرحمن بن علي، دفع شبهات التشبيه، [بى جا]، ١٣٤٥.
- ، نزهة الأعين في علم الوجوه و النظائر، تحقيق محمد عبدالكريم كاظم الراضى، بيروت، ١٩٨٤/١٤٠٤.
- ابن حبيب، محمد، كتاب المُجَبَّر، ed. I. Lichtenstaedter, Hyderabad, 1361/1942.
- ابن حجر العسقلاني، شهاب الدين احمد بن علي، الدرر الكامنة في اعيان المائة الثامنة، تحقيق محمد سيد جاد الحق، قاهره، ٧-١٣٨٥/٧-١٩٦٦.
- ، لسان = لسان الميزان، بيروت، ٨-١٤٠٧/٨-١٩٨٧.
- ابن حزم، جمهرة = ابو محمد علي بن احمد بن حزم، جمهرة الانساب العرب، تحقيق عبدالسلام محمد هارون، قاهره، ١٩٦٢/١٣٨٢.
- ابن خالويه، ابو عبدالله الحسين بن احمد، كتاب إعراب ثلاثين سورة من القرآن، تحقيق عبدالرحيم محمود، قاهره، ١٩٤١/١٣٦٠.
- ابن خلكان = شمس الدين احمد بن محمد ابن خلكان، وفيات الأعيان و أنباء أبناء الزمان، تحقيق احسان عباس، بيروت، ٧٢-١٩٦٨.
- ابن خير = ابوبكر محمد بن خير الإشبيلي، فهرسه، ed. F. Codera and J. Ribera Tarrago, Saragossa, 1893, repr. Beirut, 1382/1963.
- ابن الداعي، جمال الدين المرتضى محمد بن الحسين الرازي، كتاب نزهة الكرام و بستان العوام، تحقيق محمد شيرواني، بى جا. [تهران]، ٣-١٤٠٢.
- ، تبصرة = تبصرة العوام، تهران، ١٣٠٤؛ تحقيق عباس اقبال، تهران، ١٣١٣ شمسى.
- ابن داود رجال = الحسن بن علي بن داود الحلّي، رجال، تحقيق جلال الدين الحسيني المحدث، تهران، ١٣٨٣.
- ابن الدُبَيْثِي، ابو عبدالله محمد بن سعيد، ذيل تاريخ مدينة السلام بغداد، تحقيق بشار عَوّاد

معروف، ج ١، بغداد، ١٩٧٤.

ابن دُرَيْد، ابوبكر محمد بن الحسن، كتاب المُجْتَنِي، حيدرآباد ١٣٤٢؛ حيدرآباد، ١٣٦٢.
ابن رجب، ذيل = عبدالرحمن ابن احمد بن رجب، كتاب الذيل على طبقات الحنابلة، قاهره،
١٩٥٢-٣/١٣٧٢.

ابن الرومي، ابوالحسن على بن العباس، ديوان، تحقيق حسين نَصَّار، قاهره، ١٩٧٣/١٣٩٣.
ابن زهرة، غاية = تاج الدين بن محمد ابن زهرة الحسيني، غاية الاختصار، تحقيق محمد
صادق بحر العلوم، نجف، ١٩٦٣/١٣٨٢.

ابن الساعي، ابوطالب على بن أنجب، الجامع المختصر في عنوان التواريخ و عيون السير، ج
٩، تحقيق مصطفى جواد، بغداد، ١٩٣٤/١٣٥٣.

ابن سعد = محمد بن سعد، الطبقات الكبرى، بيروت، ٨-١٩٥٧؛ ابن سعد / تراثنا = تحقيق
عبدالعزیز الطباطبائي، تراثنا، ١/٣، ١٤٠٨، صص ١١٧-٢٠٥.
ابن شاذان، ابوالحسن محمد بن احمد بن على القمي، مائة منقبة، ايران، ١٣٤٩؛ تحقيق محمد
ياقر المرتضى، قم، ١٩٨٧/١٤٠٧.

ابن شهر آشوب، مناقب = ابوجعفر محمد بن جعفر ابن شهر آشوب، مناقب آل ابى طالب،
نجف، ٦-١٣٧٥/١٩٥٦؛ مناقب، تحقيق محمود البروجردى = تهران، ٧-١٣١٦.
ابن طاووس، جمال الدين احمد بن موسى، عين العبرة في غيب العترة، نجف، ١٩٥٠/١٣٦٩.
—، بناء = بناء المفالة الغاطمية في نقض الرسالة العثمانية، تحقيق ابراهيم السامرائي، عمان،
١٩٨٥.

—، زهرة الرياض، تحقيق اسد مولوى، تراثنا، ١/٥، ١٤١٠، صص ١٣٩-٢٣٨.
ابن طِقْطَقِي، محمد بن على، الفخري، بيروت، ١٣٨٦/١٩٦٦.
ابن عبد البرّ = ابو عمر يوسف بن عبدالله ابن عبد البرّ، الاستيعاب في معرفة الاصحاب، تحقيق
على محمد الجاوي، قاهره، ١٣٨٠/١٩٦٠.

ابن عبدالحكم، ابوالقاسم عبدالرحمن بن عبدالله، فتوح مصر و اخبارها:

C.C. Torrey, New Haven, 1922.

ابن عبدربه، ابو عمر احمد بن محمد، العقد الفريد، قاهره، ١٣١٦.

ابن العبري (Bar Habraeus)، ابو الفرج، مختصر تاريخ الدول، بيروت، بي تا. [٩-١٩٧٨].

ابن عدى، ابو احمد عبدالله الجرجاني، الكامل في ضعفاء الرجال، بيروت، ١٤٠٤/١٩٨٤.

- ابن عذارى، ابوالعباس احمد بن محمد، كتاب البيان المُعَرَّب في اخبار الاندلس والمغرب، ج ١، ed. G. S. Lolin and E. Lévi - Provençal, Leiden, 1948.
- ابن عساكر، تبيين = ابوالقاسم على بن الحسن ابن عساكر، تبيين كذب المفتري فيما نسب الى الامام ابى الحسن الأشعري، دمشق، ١٣٤٧.
- ، تاريخ = تاريخ مدينة دمشق، چاپ فاكسميل [قاهره، بی تا] [١٩٨٩؟].
- ابن عنبه، فصول = جمال الدين احمد بن على الداوودي ابن عنبة، الفصول الفخرية، تحقيق جلال الدين حسینی أرموی، تهران، ١٣٦٣ شمسی / ١٩٨٤.
- ، العمدة = عمدة الطالب في انساب آل ابى طالب، تحقيق نزار رضا، بيروت، ١٣٩٠؛ عمدة، بمبئی ١٣١٨؛ نجف ١٣٨٠/١٩٦١.
- ابن الفراء، القاضى ابويعلى محمد بن الحسين بن محمد الحنبلى، كتاب المعتمد فى اصول الدين، تحقيق ودى ز. حدّاد، بيروت، ١٩٧٤.
- ابن فضل الله العُمَرى، شهاب الدين احمد، مسالك الأبصار فى ممالك الأمصار، ed. F. Sezgin, Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science, Series C, Facsimile Editions, vol. 46, books 9 and 11, Frankfurt, 1488.
- ابن فهدي، عُدَّة = ابوالعباس احمد بن محمد ابن فهدي الحلّی، عُدَّة الداعی، ترجمه فارسى از حسين فشاہی، تهران، ١٣٧٩.
- ابن الفوطى، كمال الدين عبدالرزاق بن احمد، تلخيص مجمع الآداب فى معجم اللقب، تحقيق مصطفى جواد، ج ١/٤، بغداد، ١٣٨٢/١٩٦٢، ج ٢/٤ - ٤، دمشق، ٧ - ١٣٨٣/٧ - ١٩٦٣.
- ، الحوادث الجامعة و التجارب النافعة فى المائة السابعة (منسوب به ابن الفوطى)، تحقيق مصطفى جواد، بغداد، ١٣٥١/١٩٣٢.
- ابن القاصّ، نك: سزگين، ف.
- ابن قاضى شُهبة = ابوبكر بن احمد بن محمد ابن قاضى شُهبة، طبقات الشافعية، تحقيق عبدالعليم خان، حيدرآباد، ١٣٩٨ - ١٤٠٠/١٩٧٨ - ٨٠.
- ابن قتيبه، عبدالله بن مسلم، تأويل مشكل القرآن، تحقيق احمد صقر، قاهره، ١٣٩٣/١٩٧٣.
- ، عيون الأخبار، قاهره، ٩ - ١٣٤٣/٣٠ - ١٩٢٥؛ بيروت، ١٤٠٦/١٩٨٦.

ابن القفطي، ابوالحسن علي بن يوسف الشيباني، كتاب إنباه الرواة على أنباء النحاة، ج ١ - ٣، تحقيق محمد ابو الفضل ابراهيم، قاهره، ٧٤ - ١٣٦٩/٥ - ١٩٥٠.

ابن قولويه، ابوالقاسم جعفر بن محمد، كامل الزيارات، تحقيق عبدالحسين الاميني التبريزي، نجف، ١٩٣٧/١٣٥٦.

ابن كثير = عماد الدين اسماعيل بن عمر، البداية و النهاية، قاهره، ٨ - ١٣٥١/٩ - ١٩٣٢.
ابن الكلبي، هشام بن محمد، نَسَب (يا: انساب) الخيل في الجاهلية و الاسلام و اخبارها،
ed. G. Levi della Vida (*Les " Livres des chevaux "*), Leiden, 1928;

و تحقيق احمد زكي، قاهره، ١٩٦٥/١٣٨٤.

ابن ماجه، محمد بن يزيد، سنن، قاهره، ٣ - ١٣٧٢/٣ - ١٩٥٢.

ابن المرتضى، طبقات = احمد بن يحيى ابن المرتضى، طبقات المعتزلة،

S. Diwald -Wilzer (*Die Klassen der Mu'taziliten*), Beirut /Wiesbaden, 1380/1961.

ابن المغازلي، القاضي ابوالحسن علي بن محمد بن محمد الجلابي الشافعي، مناقب امير المؤمنين علي بن ابي طالب، بيروت، ١٩٨٠/١٤٠٠.

ابن ملاحمي، محمود بن محمد، كتاب المعتمد في اصول الدين،

ed. M. J. McDermott and W. Madelung, London, 1991.

ابن مَنْدَةَ، ابوزكريا يحيى بن عبدالوهاب، جُزء فيه ذكر ابي القاسم سليمان بن احمد بن ايوب الطبراني، در المعجم الكبير، تحقيق حمدي عبدالمجيد السلفي، موصل، ١٤٠٤/٤ - ١٩٨٣، ج ٢٥/صص ٣٢٩ - ٣٦٨.

ابن النجّار = ابو عبدالله محمد بن محمود بن الحسن ابن النجار البغدادي الشافعي، ذيل تاريخ بغداد، حيدرآباد، ١٤٠٦ - ١٣٩٨/٨٦ - ١٩٧٨.

ابن النديم = محمد بن اسحاق ابن النديم، فهرست، تحقيق رضا تجدد، تهران، ١٣٩١/١٩٧١.
ابو حاتم السجستاني، كتاب المُعَمَّرين، ed. I. Goldziher, Leiden, 1899.

ابو شامة = ابو محمد عبدالرحمن بن اسماعيل ابو شامة، الذيل على الروضتين، انتشار يافته با عنوان: تراجم رجال القرنين السادس و السابع، تحقيق محمد زاهد بن الحسن الكوثري، قاهره، ١٩٤٧/١٣٦٦.

ابو عبيدة، معمر بن مُثَنَّى، مجاز القرآن، تحقيق فواد سزگين، قاهره، ج ١، ١٣٧٤/١٩٥٤، ج ٢،

۱۹۶۲/۱۳۸۱.

ابوالعرب التمیمی، طبقات علماء إفريقيه و تونس، تحقيق على الشايبى و نعيم حسن الياقنى،
تونس، ۱۹۶۸.

ابو مخنف، مقتل الحسين و مسرع اهل بيته و اصحابه فى كربلاء، نجف، ۱۳۴۷/۱۹۲۹،
تجدید چاپ در بيروت، ۱۹۷۱.

ابومعطى مكحول بن فضل الله النسفى، اللؤلؤيات فى المواعظ، نسخه كتابخانه دانشگاه
پرنتون (shelf number 776) Garrett 2651.

ابو ملجهم، على، كشاف آثار الجاحظ، بيروت، ۱۹۸۷ (همراه رسائل الجاحظ: الرسائل
الكلاميه).

ابونعيم الإصفهاني، دلائل النبوة، حيدرآباد، ۱۳۲۰،

—، كتاب ذكر اخبار اصفهان، ed. S. Dederling, Leiden, 1931-4.

احمد بن حنبل، كتاب فضائل الصحابة، تحقيق وصلى الله محمد عباس، بيروت،
۱۹۸۳/۱۴۰۳.

—، مسند، تحقيق احمد محمد شاكر، قاهره، ۷۷-۱۳۶۸/۵۷-۱۹۴۹.

—، مسند اهل البيت، تحقيق عبدالله الليثى الانصارى، بيروت، ۱۴۰۸.

إربلى، كشف = ابو الحسن على بن عيسى الإربلى، كشف الغمة فى معرفة الائمة، قم، ۱۳۸۱.

الاسترابادى، على بن داود، انساب النواصب، نسخه Br. Lib. Or. 8381.

الاسترابادى، محمد امين بن محمد شريف، الفوائد المدنية، [يران]، ۱۳۲۱/۱۹۰۴.

إسنوى = طبقات = عبدالرحيم بن الحسن الإسنوى، طبقات الشافعية، بغداد، ۱۳۹۰.

اصفهانى، خريدة = محمد بن محمد عماد الدين الكاتب الإصفهانى، خريدة القصر، ج ۱،

تحقيق شُكرى فيصل، دمشق، ۱۳۷۵/۱۹۵۵، ج ۱/۴، تحقيق محمد بهجة الأثرى، بغداد،

۱۹۷۳/۱۳۹۳.

الإصفهانى، على بن الحسين ابو الفرج، الأغاني، قاهره، ۱۳۴۵/۱۹۲۷.

—، مقاتل الطالبين، تحقيق احمد صَفَر، قاهره، ۱۳۶۸/۱۹۴۹.

اعيان = محسن الامين، اعيان الشيعة، دمشق / بيروت، ۸۲-۱۳۵۴/۶۳-۱۹۳۵ (ج ۴۰-۵۶)

با تحقيق حسن الامين، فرزند مؤلف بچاپ رسیده است).

اقبال، خاندان = عباس اقبال، خاندان نوبختى، تهران، ۱۳۱۱ شمسى.

الامين، محسن، مفتاح الجنّات في الادعية و الاعمال و الصلوات و الزيارات، دمشق،
١٩٣٣/١٣٥٢ تجديد چاپ در بيروت، ١٩٦٩/١٣٨٩.

—، الصحيفة السجادية الخامسة، دمشق، ١٩١٢/١٣٣٠.

اميني، غدير = عبدالحسين احمد النجفي الاميني، الغدير في الكتاب و السنة و الادب،
بيروت، ١٩٧٧/١٣٩٧.

انوار = آقابزرگ تهراني، الانوار الساطعة في المائة السابعة، بيروت، ١٩٧٢.
الاهوازي، ابوالحسن، كتاب البهار في اللغة، نسخه كتابخانه دانشگاه پرنتون،

Garrett 3752 (shelf number 3586).

بحار = محمد باقر المجلسي، بحار الانوار، تهران، ٩٤ - ١٣٧٦/٧٤ - ١٩٥٦؛ بحار چاپ
سنگي، [يران]، ١٥ - ١٣٠٥/٩٨ - ١٨٨٧.

بحراني، دُرر = يوسف البحراني، الدرر النجفيه، تهران، ١٣١٤.

—، حدائق = الحدائق الناضرة، ج ٦، نجف، ١٣٧٩.

—، كشكول = الكشكول، نجف، ١٣٨١.

—، لؤلؤة البحرين، نجف، ١٩٦٦/١٣٨٦.

البحراني، علي بن ميثم، شرح نهج البلاغه، تهران، ٨٤ - ١٣٧٨.

بحراني، معاجز = هاشم بن سليمان البحراني الكتكاني، مدينة المعاجز، تهران،
١٨٨٢/١٣٠٠.

البحراني، يحيى المفتي، تذكرة المجتهدين، نسخه Br. Lib. Or. 8518.

بحرالعلوم، محمد مهدي بن مرتضى بحرالعلوم، رجال (معروف به: الفوائد الرجالية)، نجف،
١٩٦٥ - ٦/١٣٨٥ - ٦.

البخاري، ابونصر سهل بن عبدالله بن داود النسابة، سر السلسلة العلوية، نجف، ١٩٦٣/١٣٨٢.

البدوي، مؤلفات = عبدالرحمن بدوي، مؤلفات الغزالي، قاهره، ١٩٦١/١٣٨٠.

—، رسائل فلسفية، بن غازي، ١٩٧٣.

البرقي، احمد بن محمد، كتاب المحاسن، تحقيق جلال الدين الحسيني المحدث، تهران،

١٩٥٠/١٣٧٠.

برهان = هاشم بن سليمان البحراني الكتكاني، كتاب البرهان في تفسير القرآن، تهران، ٥ -

١٣٧٤.

بروكلمان، نك: GAL.

البغدادى، اسماعيل، هدية العارفين، استانبول، ٥ - ١٩٥١.

—، ايضاح المكنون فى الذيل على كشف الظنون، استانبول، ٦ - ١٣٦٤/٧ - ١٩٤٥.

البغدادى، عبدالقاهر، الفُزق بين الفُزق، قاهره، ١٣٦٧/١٩٤٨.

البغوى، الحسين بن مسعود، كتاب مصاييح السنة، قاهره، بى تا.

البكرى، ابو عبيد عبدالله بن عبدالعزيز، معجم ما استعجم، ج ٣، تحقيق مصطفى السقاء، قاهره،

١٩٤٩/١٣٦٨.

البلاذرى، احمد بن يحيى، انساب الاشراف، نسخه كتابخانه سليمانيه ٥٩٧؛ ج ١، تحقيق محمد

حميدالله، قاهره، ١٩٥٩.

بلد = تقى الدين ابراهيم بن على العاملى الكفعمى، البلد الامين، تهران، ١٣٨٣ (داراى متخبي

از حواشى مى باشد).

البيهقى، ابوبكر احمد بن الحسين بن على، دلائل النبوة، تحقيق عبدالمعطى القلجى، بيروت،

١٩٨٥/١٤٠٥.

تاريخ بغداد = ابوبكر احمد بن على الخطيب البغدادي، تاريخ بغداد، قاهره، ١٩٣١/١٣٤٩.

التفريشى، مصطفى، نقد الرجال، تهران، ١٣١٨.

تنقيح = عبدالله المامقانى، تنقيح المقال، نجف، ٥٢ - ١٣٤٩/٣ - ١٩٣٠.

التنوخى، القاضى ابو على المُحسّن بن على بن محمد، الفرج بعد الشدة، تحقيق عبود الشالجي،

بيروت، ١٩٧٨/١٣٩٨.

—، نشوار المحاضرة و اخبار المذاكرة، تحقيق عبود الشالجي، بيروت، ٣ - ١٣٩١/٣ -

١٩٧١.

تهذيب = شهاب الدين احمد بن على ابن حجر العسقلانى، تهذيب التهذيب، حيدرآباد، ٧ -

١٣٢٥.

توحيدى، بصائر = التوحيدى، ابوحيان على بن محمد بن العباس، البصائر و الذخائر، تحقيق

وداد القاضى، بيروت، ١٩٨٨/١٤٠٨.

النعالى، ابو منصور عبدالملك بن محمد، لطائف المعارف ed. P. de Jong, Leiden, 1867.

—، ثمار القلوب، قاهره، ١٩٠٨/١٣٢٦؛ تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، قاهره

١٩٦٥/١٣٨٤.

—، یتیمه الدهر، دمشق، ١٩٠٤؛ قاهره، ٧-١٣٧٥/٨-١٩٥٦.

تُعَلَّبِي، قصص = ابواسحاق احمد بن محمد بن ابراهيم الثعلبي، قصص الانبياء المسمي : عرائس المجالس، بيروت، بي تا.

الثقات = آقازرگ تهراني، الثقات العيون في سادس القرون، بيروت، ١٩٧٢/١٣٩٢.

الثقفي، ابواسحاق ابراهيم بن محمد بن سعيد، كتاب الغارات، تحقيق جلال الدين المحدث، تهران، ١٩٧٥/١٣٩٥، تحقيق عبدالزهراء الحسيني، بيروت، ١٩٨٧/١٤٠٧.

الجاحظ، ابو عثمان عمرو بن بحر، البيان و التبيين، تحقيق، عبدالسلام محمد هارون، قاهره، ١٩٦٨/١٣٨٨.

جزائري، انوار = نعمت الله الجزائري، الانوار النعمانية، تبريز، ٨٢-١٣٧٨.

جُنة = تقى الدين ابراهيم بن علي العاملي الكفعمي، جُنة الامان الواقية و جُنة الايمان الباقية، معروف به المصباح، نجف و تهران، ١٣٤٩ شمسي (داراي حواشي). جنة* = نسخه كتابخانه دانشگاه پرستون (New Series 45 4 (shelf number 985).

الجهشياري، ابو عبدالله محمد بن عبُدوس بن عبدالله، كتاب الوزراء و الكتاب، تحقيق مصطفى السقاء و غيره، قاهره، ١٩٣٨.

جواد مصطفي، (مقاله) جاوان القبيلة الكردية المنسية و مشاهير الجاواتيين، مجلة المجمع العلمي العراقي، ١/٤، ١٩٥٦/١٣٧٥، صص ٨٤-١٢١.

—، (مقاله) مؤرخ العراق ابن الفوطي، مجلة المجمع العلمي العراقي، ٦، ١٩٥٩/١٣٧٨، صص ٣٧١-٥٤٧.

الجوهري، ابونصر اسماعيل بن حماد، تاج اللغة و صحاح العربية، تحقيق احمد عبدالغفور عطار، قاهره، ٧-١٣٧٦/٧-١٩٥٦.

حاجي خليفه = مصطفي بن عبدالله كاتب چلبّي، كشف الظنون، تحقيق S.Yaltkaya و K.R.Bilge، استانبول، ١٣٦٠-١٩٤١/٢-٣؛ حاجي خليفه، Leipzig، 1835-58. ed. Flügel.

الحارثي، حسين بن عبدالصمد، الدراية، تهران، ١٣٠٦/١٨٨٨.

حسان بن ثابت، ديوان، تحقيق وليد عرفات، لندن، ١٩٧٢.

الحسكاني، شواهد = الحاكم ابوالقاسم عبيدالله بن عبدالله الحسكاني الحدّاء، شواهد التنزيل، تحقيق محمد باقر المحمودي، بيروت، ١٩٧٤/١٣٩٣.

الحسيني، ابوالفضل، تلخيص الرياض، قم، ١٣٨١.

- الحسینی، احمد، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی ج ١٣، قم، ١٣٦٥ شمسی.
- الحلبی، ابوسالم کمال الدین محمد بن طلحة بن محمد العدوی، مطالب السؤل فی مناقب الرسول، نجف، ١٣٧١/١٩٥١.
- حقائق = تهرانی، آقابزرگ، الحقائق الراهنة فی المائة الثامنة، بیروت، ١٩٧٥.
- الحلی، العلامة الحسن بن یوسف بن المطهر، الاجازة الكبيرة لبني زهرة الحلبي، در بحار، ج ١٠٧/٦٠-١٣٧.
- ، تبصره = تبصرة المتعلمين فی احکام الدین، بیروت، ١٩٨٤/١٤٠٤.
- ، کشف الیقین، ایران، ١٢٩٨؛ نجف، ١٣٧١.
- ، منتهی المطلب، تهران، بی تا [١٣٣٣؟].
- ، نهج = نهج الحق وکشف الصدق، قم، ١٤٠٧.
- حلی، محتضر = الحسن بن سلیمان الحلبي، کتاب المحتضر، نجف، ١٩٥١/١٣٧٠.
- ، مختصر = مختصر بصائر الدرجات، نجف، ١٩٥٠/١٣٧٠.
- الحلی، المحقق نجم الدین جعفر بن الحسن، المعترف فی شرح المختصر، ج ١، قم، ١٣٦٤ شمسی / ١٩٨٤.
- الحمیری، ابوالعباس عبدالله بن جعفر بن الحسین، قرب الإسناد، نجف، ١٣٦٩/١٩٥٠؛ تهران، ١٩٥١/١٣٧٠.
- الحمیری، السيد، دیوان السيد الحمیری، تحقیق شاکر هادی شکر، بیروت، بی تا.
- خوارزمی، مناقب = ابوالمؤید الموفق بن احمد بن محمد المکی الخوارزمی، مناقب، تحقیق محمدرضا الموسوی الخراسان، نجف ١٣٨٥/١٩٦٥.
- ، مقتل الحسين، نجف، ١٣٦٧/١٩٤٨.
- خواندمیر، غیاث الدین بن همام الدین، حبيب السیر، تهران، ١٣٣٣ شمسی.
- دائرة المعارف اسلامی ج ١ و ٢، نک: کتابنامه انگلیسی: EI^1 , EI^2 .
- دائرة المعارف ایرانیکا، نک: EIr .
- الدارقطنی، ابوالحسن علی بن عمر، کتاب السنن، مدینه، ١٩٦٦.
- الدامغانی، ابوعبدالله الحسین بن محمد بن ابراهیم، اصلاح الوجوه و النظائر فی القرآن الکریم، تحقیق عبدالعزیز سید الاهل، بیروت، ١٩٧٠.

دانش پژوه، محمد تقی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ٨، تهران ١٣٣٩ شمسی.

درجات = سید علی خان شیرازی ابن معصوم، الدرجات الرفیعه، نجف، ١٣٨٢/١٩٦٢.
دقیاطی، مستفاد = احمد بن ایبک الدمیاطی، المستفاد من ذیل تاریخ بغداد، تحقیق محمد مولود خلف، بیروت، ١٤٠٦/١٩٨٦.

الدیلمی، ابوشجاع شیرویه بن شهردار، الفردوس بمأثور الخطاب (یا: فردوس الاخبار بمأثور الخطاب)، تحقیق محمد السعید ابن بَیْونی زَغلُول، بیروت، ١٣٠٦/١٩٨٦؛ تحقیق قَوَاز احمد الزمرلی و محمد المعتمم بالله البغدادی، با عنوان کتاب فردوس الاخبار، بیروت، ١٤٠٧/١٩٨٧.

الذریعه = آقابزرگ تهرانی، الذریعه الی تصانیف الشیعه، نجف، ٨ - ١٩٣٦ - ٨، تهران، ٧٨ - ١٩٤١.

الذهبی، شمس الدین محمد بن عثمان، میزان الاعتدال، تحقیق علی محمد البجاوی، قاهره، ١٣٨٢/١٩٦٣.

—، سیر = سیر أعلام النبلاء، تحقیق شعیب الأرنؤط و غیره، بیروت، ٩ - ١٤٠١/٨ - ١٩٨١.

—، تذکره = تذکره الحفاظ، حیدرآباد، ٧ - ١٣٧٥/٨ - ١٩٥٥.

الذهبی، ماجد، (مقاله) المجلد العاشر لذیل تاریخ لمدينة السلام، مجلة المعهد المخطوطات العربیة، ٢٦، ١٩٨٢، صص ٧٤٥ - ٧٧٤.

الرازی، ابوبکر محمد بن زکریا، کتاب بُرء الساعة، نسخه کتابخانه دانشگاه پرنتون، New Series 129 (shelf number 548).

—، کتاب المنصوری، نسخه کتابخانه دانشگاه پرنتون، New Series 515 (shelf number 968).

الرازی، ابو عبدالله محمد بن عمر بن الحسین فخرالدین، کتاب الأربعین، حیدرآباد، ١٣٥٣.
—، مفاتیح = مفاتیح الغیب، قاهره، ١٣٢٤.

—، السراالمکتوم، نسخه کتابخانه دانشگاه پرنتون (Garrett 933 (shelf number 168 L) قاهره، بی تا.

—، کتاب تأسیس التقدیس، قاهره، ١٣٢٨.

الرامهرمزی، بزرگ بن شهریار، کتاب عجائب الهند، تحقیق و ترجمہ:

L. M. Devic, Leiden, 1883-6.

راوندی، فقہ = قطب الدین سعید بن ہبہ اللہ الراوندی، فقہ القرآن، تحقیق احمد الحسینی، قم، ۱۴۰۵.

—، الخرائج = الخرائج والجرائح، چاپ سنگی بمبئی ۱۳۰۱/۱۸۸۴.

—، قصص = قصص الانبیاء، تحقیق غلام رضا عرفانیان الیزدی، مشهد، ۱۴۰۹/۱۹۸۹.

رسائل اخوان الصفاء، قاہرہ، ۱۳۴۷/۱۹۲۸.

الرضا، علی بن موسی (ع)، صحیفۃ الرضا (تحریر الفضل بن الحسن الطبرسی)، تحقیق محمد مہدی نجف، مشهد، ۱۴۰۶.

رضی، خصائص = محمد بن الحسین الشریف الرضی، خصائص الاثمة، نجف، ۱۳۶۹/۱۹۴۹.

—، نهج البلاغة، تحقیق محمد ابو الفضل ابراہیم، قاہرہ، ۱۳۸۳/۱۹۶۳.

الرّمّانی، ابو الحسن علی بن عیسی الوراق، النکت فی اعجاز القرآن، تحقیق عبدالعلیم، دہلی، ۱۹۳۴؛ تحقیق محمد خلف اللہ و محمد زغلول سلام، در ثلاثة رسائل فی اعجاز القرآن، قاہرہ، ۱۳۸۷/۱۹۶۸، صص ۷۵-۱۱۳.

روضات = محمد باقر بن زین العابدین الخوانساری، روضات الجنات، تحقیق أ. اسماعیلان، قم، ۲- ۱۳۹۰/۱۹۷۰؛ چاپ سنگی، [ایران]، ۱۳۰۶.

ریاض = عبد اللہ افندی الاصفہانی، ریاض العلماء، قم، ۱۴۰۱.

الزرقانی، شرح علی الموطأ، قاہرہ، ۱۳۵۵/۱۹۳۶.

الزركان، محمد صالح، فخر الدین الرازی و آرائه الكلامية و الفلسفية، بیروت، ۱۳۸۳/۱۹۶۳.

الزركشى، بدرالدین محمد بن عبد اللہ، البرهان فی علوم القرآن، تحقیق محمد ابو الفضل ابراہیم، قاہرہ، ۱۳۹۱/۱۹۷۲.

زركلى = خیرالدین الزركلى، الأعلام، بیروت، ۱۹۸۰.

الزمخشري، ابو القاسم محمود بن عمر، كتاب الفائق فی غریب الحدیث، قاہرہ، ۷- ۱۳۶۴/۸- ۱۹۴۵؛ علی محمد البجاوی و محمد ابو الفضل ابراہیم، قاہرہ، ۱۳۹۹/۱۹۷۹.

—، الکشاف عن حقائق التنزیل و عیون التأویل، قاہرہ، ۱۳۸۵/۱۹۶۶.

—، ربيع لأبرار ونصوص الأخيار، تحقيق سليم النعمي، بغداد، ٨٢-١٩٧٦، تجديد چاپ در قم، ١٩٨٩/١٤١٠.

زيات = حبيب زيات، (مقاله) صحف الكتابة و صناعة الورق في الاسلام، المشرق، ٤٨، ١٩٥٤، صص ٣-٣٠، ٤٥٨-٤٩٨، ٦٢٥-٦٥٣.

سبط ابن الجوزي، مرآة = شمس الدين يوسف سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ج ٨، حيدرآباد، ١٩٥١/١٣٧٠.

—، تذكرة = تذكرة الخواص، نجف، ١٣٨٣/١٩٦٤.

الشبكي = تاج الدين ابونصر عبدالواهاب بن علي، طبقات الشافعية الكبرى، قاهره، ٤-١٣٢٣.

السجستاني، ابوبكر محمد بن عزيز (يا: عُزَيْر) العزيري (يا: العُزَيْرِي)، غريب القرآن، قاهره، ١٣٤٢.

سزگين، نك: GAS.

سزگين، ف (تحقيق)، كتاب دلائل القبلة لابن القاص، در

Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 4, 1987-8, pp. 7-91 (Arabic section);

—، كتاب دلائل القبلة لابن القاص، الرواية الثانية، همان،

5, 1989, pp. 7-53 (Arabic section).

سعد بن عبدالله = سعد بن عبدالله الاشعري القمي، كتاب المقالات و الفرق، تحقيق محمد جواد مشكور، تهران، ١٩٦٣.

السلامي، محمد بن رافع، تاريخ علماء بغداد المسمى منتخب المختار، تحقيق عباس العزّاوي، بغداد، ١٩٣٨/١٣٥٧.

السلامي، محمد بن عبدالله (يا عبيدالله) المخزومي، شعر السلامي، تحقيق صبيح رديف، بغداد، ١٩٧١.

السلمي، ابو عبدالرحمن محمد بن الحسين، حقائق التفسير، نسخة Br. Lib. Or. 9433.

—، جوامع آداب الصوفيه و عيوب النفس و مداواتها،

ed. E. Kholberg, Jerusalem, 1976.

السلمي، يوسف بن يحيى بن علي، عقد الدرر في اخبار المنتظر، بيروت، ١٩٨٣/١٤٠٣.

- سمعانی = ابوسعید عبدالکریم بن محمد السمعانی، الانساب، تحقیق عبدالرحمن بن یحیی المَعْلَمی، حیدرآباد، ۱۴۰۲-۱۳۸۲/۸۲-۱۹۶۲؛ تحقیق عبدالله عمر البارودی، بیروت، ۱۴۰۸/۱۹۸۸؛ چاپ فاکسمیلی: D.S. Margoliouth, Leiden, 1912. ed.
- السندی، محمد عابد بن احمد، ترتیب مسند امام المعظم و المجتهد المقدم ابی عبدالله محمد بن ادريس الشافعی، قاهره، ۱۳۶۹/۱۹۵۰.
- السهروردي، شهاب الدين ابو حفص عمر بن محمد بن عبدالله، کتاب عوارف المعارف، بیروت، ۱۹۶۶.
- سیوطی، بغیة = عبدالرحمن بن ابی بکر السیوطی، بغیة الوُعاة فی طبقات النحویین و النحاة، تحقیق محمد ابو الفضل ابراهیم، قاهره، ۱۳۹۹/۱۹۷۹.
- ، الحاوی للفتاوی، بیروت، ۱۳۹۵/۱۹۷۵.
- ، الاتقان فی علوم القرآن، تحقیق محمد ابو الفضل ابراهیم قاهره، ۵-۱۹۷۴.
- الشافعی، ابو عبدالله محمد بن ادريس، کتاب الام، بیروت، ۱۳۹۳/۱۹۷۳.
- شُبوح، ابراهیم، (مقاله) سَجَل قَدِيم لمكتبة جامع القيروان، مجلة المعهد المخطوطات العربية، ۲، ۱۹۵۶، صص ۳۳۹-۳۷۲.
- شذرات = عبدالحی بن احمد ابن العماد، شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، قاهره، ۱-۱۳۵۰.
- الشیبى، محمدرضا، مؤرخ العراق ابن القُوطی، بغداد، ج ۱، ۱۳۷۰/۱۹۷۰، ج ۱/۲، ۱۳۷۸/۱۹۵۸.
- شرح فارسی شهاب الاخبار، تحقیق جلال الدین الحسینی ارموی محدث، تهران، ۱۹۸۳.
- الشهيد الاول، محمد بن مکى العاملی، ذکرى الشيعة فى احكام الشريعة، ج ۱، تهران، ۱۲۷۱/۱۸۵۴.
- الشهيد الثانى، زين الدين بن على العاملی، الدراية فى علم الحديث، نجف، بی تا [حدود ۱۹۵۰].
- الصاحب بن عباد، ديوان الصاحب بن عباد، تحقیق محمد حسن آل ياسين، بغداد، ۱۳۸۴/۱۹۶۵.
- الصادق، جعفر(ع) (منسوب)، مصباح الشريعة، نسخه کتابخانه دانشگاه پرنتون: New Series 744 (shelf mark 1307)؛ بیروت، ۱۳۸۰/۱۹۶۱؛ تهران، ۱۳۶۳ شمسی

با ترجمه فارسی از حسن مصطفوی.

صراط = ابو محمد علی بن یونس العاملی البیاضی، الصراط المستقیم الی مستحق التقدیم،

تحقیق محمد باقر البهودی، تهران، ۱۳۸۴.

صفا، جرجس افندی، (مقاله) تعریف بعض مخطوطات مکتبتی، المشرق، ۱۶، ۱۹۱۳، صص

۴۳۵-۴۴۶.

صریفینی، نیشابور = ابراهیم بن محمد الصریفینی، منتخب از سیاق تاریخ نیشابور از

عبد الغافر الفارسی؛ چاپ فاکسمیلی در:

R. N. Frye, *The Histories of Nishapur*, The Hague, 1965.

صفدی = خلیل بن ایبک الصفدی، الوافی بالوفیات، ج ۱-۳، استانبول، ج ۴-، Wiesbaden؛

ج ۱، تحقیق H. Ritter، ۱۹۳۱؛ ج ۲-۶، تحقیق S. Dederling، ۷۲-۱۹۴۹؛ ج ۷،

تحقیق I. Abbas، ۱۹۶۹؛ ج ۸، تحقیق M. Y. Najm، ۱۹۷۱؛ ج ۹، تحقیق J. van Ess،

۱۹۷۴؛ ج ۱۰، تحقیق A. Amara و J. Sublet، ۱۹۸۰؛ ج ۱۱، تحقیق Sh. Fayṣal،

۱۹۸۱؛ ج ۱۲، تحقیق R. 'Abd al-Tawwāb، ۱۹۷۹؛ ج ۱۳، تحقیق M. al-Hujayrī،

۱۹۸۴؛ ج ۱۴، تحقیق S. Dederling، ۱۹۸۲؛ ج ۱۵، تحقیق B. Radtke، ۱۹۷۹؛ ج

۱۶، تحقیق W. al-Qādī، ۱۹۸۲؛ ج ۱۷، تحقیق D. Krawulsky، ۱۹۸۲؛ ج ۱۸، تحقیق

A. F. Sayyid، ۱۹۸۸؛ ج ۲۱، تحقیق M. al-Hujayrī، ۱۹۸۸؛ ج ۲۲، تحقیق

R. Baalbaki، ۱۹۸۳.

الصولی، ابوبکر محمد بن یحیی بن عبدالله، آداب الکتّاب، تحقیق م. بهجت، قاهره،

۱۹۲۲/۱۳۴۱.

—، الاوراق: قسم اخبار الشعراء، لندن و قاهره، ۱۹۳۴؛ اخبار الرازی و المتقی، قاهره،

۱۹۳۵/۱۳۵۴ (ترجمه فرانسوی از M. Canard، الجزائر، ۱۹۴۶-۵۰؛ أشعار اولاد

الخلفاء و اخبارهم، لندن، ۱۹۳۶؛ همه با تحقیق: J. Heyworth-Dunne.

طباطبائی، (مقاله) اهل البيت = عبدالعزيز الطباطبائی، اهل البيت فی المكتبة العربیه، تراثنا،

۱/۱، ۱۴۰۵، صص ۹-۲۷، ۲/۱، ۱۴۰۶، صص ۴۱-۶۴، ۳/۱، صص ۳۸-۵۸، ۴/۱،

صص ۶۸-۱۰۱، ۱/۳، ۱۴۰۸، صص ۳۷-۶۰، ۲/۳، صص ۷-۱۹، ۱/۴، ۱۴۰۹،

صص ۳۵-۵۶، ۲/۴، صص ۷۶-۹۷، ۳/۴، صص ۷-۳۳، ۴/۴، صص ۹۶-۱۳۰،

۱/۵، ۱۴۱۰، صص ۶۲-۱۰۸، ۲/۵، صص ۱۰۸-۱۳۱، ۳/۵، صص ۵۷-۹۷.

الطبرانی، ابوالقاسم سلیمان بن احمد، المعجم الكبير، تحقیق حمدي عبدالمجيد السلفی،
موصل، ۱۴۰۴/۴-۱۹۸۳.

الطَّبْرَسِي، ابو منصور احمد بن علي، الإحتجاج، بيروت، ۱۴۰۳/۱۹۸۳.

الطَّبْرَسِي، ابونصر الحسن بن الفضل، مكارم الأخلاق، نجف، ۱۳۹۱/۱۹۷۱.

طبرسي، إعلام = ابو علي الفضل بن الحسن الطبرسي، إعلام الوري بأعلام الهدى، نجف،
۱۳۹۰/۱۹۷۰، نسخه Br. Lib. Or. 13,521، با عنوان ربيع الشيعة، نسخه ناقص إعلام

می باشد.

—، جوامع = جوامع الجامع، تحقیق محمد علی الطباطبائي، تبریز، ۱۳۷۹/۱۹۶۰.

—، مجمع = مجمع البيان في تفسير القرآن، بيروت ۱۳۸۰/۱۹۶۱.

—، نثر اللثالی، تهران، ۱۳۱۸، تهران، ۱۳۷۷/۱۹۵۸ (در یک مجلد همراه کتاب ابی
الجعد و کتاب الطب از عبدالله بن بسطام و برادر او).

الطبري، ابوجعفر محمد بن ابی القاسم علی بن محمد بن علی، بشارة المصطفى لشيعة
المرتضى نجف، ۱۳۸۳/۱۹۶۳.

طبري، جامع = ابوجعفر محمد بن جرير الطبري، جامع البيان عن تأويل آي القرآن، قاهرة
۱۳۸۸/۱۹۶۸.

—، تاريخ = تاريخ الرسل والملوك، ed. M.J. de Goeje, et al., Leiden, 1879-1901.

طبري، دلائل = محمد بن جرير بن رستم الطبري، كتاب دلائل الإمامة، نجف،
۱۳۶۹/۱۹۴۹.

الطبري، عبدالرحمن بن احمد، كتاب الواضح (?)، نسخه Br. Lib. Or. 3134.

الطبري، محمد بن جرير، كتاب المسترشد في الإمامة، نجف، بی تا.

الطُعْمَة، سلمان هادي، (مقاله) المخطوطات العربية في خزائن كربلاء، مجلة المعهد
المخطوطات العربية، ۲۷، ۱۹۸۳، صص ۵۴۷-۵۹۶.

الطوسي، ابوجعفر محمد بن الحسن، امالي، تهران، ۱۳۱۳، نجف، ۱۳۸۴.

—، فهرست = الفهرست، بيروت، ۱۴۰۳/۱۹۸۳.

—، غيبة = كتاب الغيبة، نجف، ۱۳۸۵.

—، اقتصاد = الاقتصاد فيها يتعلق بالاعتقاد، بيروت، ۱۴۰۶/۱۹۸۶.

—، مبسوط = المبسوط، تهران، ۸-۱۳۸۷.

- ، نهیة = النهاية فی مجرد الفقه و الفتاوی، بیروت، ۱۳۹۰/۱۹۷۰.
- ، رجال = رجال الطوسی، تحقیق محمد صادق آل بحر العلوم، نجف، ۱۳۸۱/۱۹۶۱.
- ، تیان = التیان فی تفسیر القرآن، تحقیق احمد شوقی الامین و احمد حبيب قصیر العاملی، نجف، ۸۳-۱۳۷۶.
- ، عُدّة = عُدّة الاصول، تهران، ۱۳۱۴؛ نجف، ۱۴۰۳/۱۹۸۳.
- ، العاملی، امل = محمد بن الحسن الحرّ العاملی، امل الآمل، نجف، ۱۳۸۵.
- ، اجازات الشيخ محمد الحرّ العاملی لمولنی... محمد فاضل المشهدی، در بحار الانوار، ج ۱۱۰ (بیروت ۱۴۰۳/۱۹۸۳)، صص ۱۰۷-۱۲۱.
- ، اثبات = اثبات الهداة بالنصوص و المعجزات، قم، ۸۰-۱۳۷۸.
- ، و سائل = و سائل الشیعه، تهران، ۸۹-۱۳۷۸.
- ، العاملی، بهاء الدین، الکشکول، قم، ۹-۱۳۷۷.
- ، العاملی، حسن بن زین الدین، معالم الدین، ج ۱، تهران، ۱۳۲۲/۱۹۰۴.
- ، العاملی، علی بن محمد بن الحسن، الدر المنثور من المأثور و غیر المأثور، قم، ۱۳۹۸.
- ، عبد الجبار بن احمد الاسدآبادی، متشابه القرآن، تحقیق ع.م. زر زور، قاهره، ۱۹۶۹.
- ، تنزیه القرآن عن المطاعن، بیروت، بی تا [۱۹۶۶؟].
- ، عبد الجلیل نصیر الدین بن ابی الحسین القزوینی الرازی، کتاب النقض، تحقیق جلال الدین حسینی أرموی، تهران، ۱۹۵۲.
- ، العسکری، ابو هلال، الاوائل، تحقیق ولید قصاب و محمد المصری، ریاض، ۱-۱۴۰۰/۱-۱۹۸۰.
- ، العظیم، جمیل، عقود الجواهر فی تراجم من لهم خمسون تصنیفاً فمأة فاکثر، بیروت، ۱۳۲۶/۹-۱۹۰۸.
- ، علّوان، «مستدرک» = محمد باقر علّوان، (مقاله) المستدرک علی مؤلفات ابن الجوزی، المورد، ۱/۱-۲، ۱۹۷۱، صص ۱۸۱-۱۹۰.
- ، علّوجی، مؤلفات = عبد الحمید العلّوجی، مؤلفات ابن الجوزی، بغداد، ۱۳۸۵/۱۹۶۵.
- ، علی بن عیسی، کتاب العمل بالاسطرلاب، تحقیق L. Cheikho، L. المشرق، ۱۶، ۱۹۱۳، صص ۲۹-۴۶.
- ، العُمّری، ابو الحسن نجم الدین علی بن ابی الغنائم محمد بن علی العلوی النسابة، المجددی فی

- انساب الطالبین، تحقیق احمد المهدوی الدامغانی، قم، ۱۴۰۹.
- عَوَاد، اقدم = کور کيس عَوَاد (= Gurgis Awad)، اقدم المخطوطات العربية في مكتبات العالم، بغداد، ۱۹۸۲.
- ، خزائن = خزائن الكتب القديمة في العراق، بغداد، ۱۳۶۷/۱۹۴۸،
- عَوَاد ميخائيل، نصوص ضائعة من كتاب الوزراء و الكتاب لمحمد بن عبدوس الجهشياري، بيروت، ۱۳۸۴/۱۹۶۴.
- ، (مقاله) القسم الضائع من كتاب الوزراء و الكتاب للجهشياري، *RAAD*, 18, 1943, pp. 318-332, 435-442.
- عياشي، تفسير = ابوالنضر محمد بن مسعود العياشي، كتاب التفسير، تحقيق هاشم الرسولي المحلاتي، قم، ۱ - ۱۳۸۰.
- غري = عبدالکريم ابن طاووس، فرحة الغري، نجف، ۱۳۸۲/۱۹۶۳.
- الغزالي، ابو حامد محمد بن محمد، بيان العلم اللدني، قاهره، ۱۳۴۳.
- ، احياء علوم الدين، بيروت، بي تا.
- ، كتاب إجماع العوام عن علم الكلام، قاهره، ۱۳۵۱/۱۹۳۲.
- ، منهاج العابدين، قاهره، ۱۳۹۲/۱۹۷۲.
- ، المنتقد من الضلال، تحقيق جميل صليبا و كامل عياد، بيروت، ۱۹۶۷.
- ، التبر المسبوك في نصيحة الملوك، قاهره، ۱۳۱۷؛ تحقيق جلال الدين هماني، تهران، ۱۳۵۱ شمسی.
- فارسی، سياق = عبدالغافر الفارسی، سياق تاريخ نيسابور، چاپ فاکسميلي در: R. N. Frye, *The Histories of Nishapur*, The Hague, 1965.
- فخار بن معدّ، حُجّه = فخار بن معد الموسوي، الحجة على الذهاب الى تكفير ابي طالب، نجف، ۱۳۵۱-۳/۱۹۳۲.
- الفرّاء، يحيى بن زياد، تفسير، ج ۱، تحقيق احمد يوسف النجاتي و محمد علي النجار، قاهره، ۱۹۵۵، چاپ دوم، ۱۹۸۰؛ ج ۲، تحقيق النجار، قاهره، ۱۹۶۶؛ ج ۳، تحقيق عبدالفتاح اسماعيل شلبي و علي النجدي ناصف، قاهره، ۱۹۷۲.
- فرات بن ابراهيم الكوفي، تفسير، نجف، ۱۳۵۴؛ تحقيق محمد الكاظم المحمودي، تهران، ۱۴۱۰/۱۹۹۰.

فهرست کتب کتابخانه مبارکه آستان قدس رضوی، ج ۱-۳، مشهد، ۱۳۴۵.

فهرست مخطوطات المكتبة الغریبة بالجامع الكبير بصنعاء، تحقیق محمد سعید الملیح و احمد محمد عیساوی، قاهره، ۱۹۷۸.

الفیض، محسن، علم الیقین فی اصول الدین، تحقیق محسن بیدارفر، [تهران]، ۱۳۵۸ شمسی / ۱۴۰۰.

—، المحجة البيضاء، تحقیق علی اکبر الغفاری، تهران، ۴۲-۱۳۳۹ شمسی.

—، تسهیل السبیل فی الحجّة فی انتخاب كشف المحجة لثمرة المهجة (همراه تحف العقول

ابن شعبة). چاپ سنگی، [ایران]، ۱۳۰۳/۱۸۸۶، صص ۳۰۹-۳۲۱؛ قم، ۱۴۰۷.

—، کتاب الاصول الأصلية، تحقیق جلال الدین الارموی المحدث، تهران ۱۳۴۹ شمسی / ۱۳۹۰.

القاضی النعمان بن محمد، المجالس و المسایرات، تحقیق الحبيب الفقی، ابراهیم شَبوح و محمد الیعلوی، تونس، ۱۹۷۸.

قزوینی = عبدالکریم بن محمد الرافعی القزوینی، التدوین فی اخبار قزوین، تحقیق عزیزالله العطاردی، بیروت، ۱۴۰۸/۱۹۸۷.

القزوینی، ابوالخیر احمد بن اسماعیل بن یوسف الشافعی، کتاب الاربعین (فی المنتقى من مناقب امیرالمؤمنین، تحقیق عبدالعزیز الطباطبائی، تراثنا، ۱/۱، ۱۴۰۵، صص ۹۵-۱۲۸.

القشیری، عبدالکریم بن هوازن، کنز الیواقیت، نسخه Br. Lib. Or. 11, 340

القُضاعی، ابو عبدالله محمد بن سلامة الشافعی، مسند الشهاب، تحقیق حمدي عبدالمجید السلفی، بیروت، ۱۴۰۵/۱۹۸۵.

القلقَسندی، ابوالعباس احمد، صبح الأعشى، قاهره، ۸-۱۳۳۱/۹-۱۹۱۳.

قمی، انوار = عباسی القمی، الانوار البهیة، مشهد، بی تا.

—، فوائد = فوائد الرضویة، تهران، ۱۳۲۷ شمسی / ۱۳۶۷.

—، الکنی = الکنی و الالقاب، نجف، ۱۳۷۶/۱۹۵۶.

—، مفاتیح = مفاتیح الجنان، ترجمه محمدرضا النوری النجفی، بیروت، ۱۴۰۴/۱۹۸۴.

—، سفینة = سفینة بحار الانوار و مدينة الحكم و الآثار، نجف، ۵-۱۳۵۲.

قمی، تفسیر = ابوالحسن علی بن ابراهیم القمی، تفسیر، تحقیق طیب الموسوی الجزائری،

نجف، ٧-١٣٨٦.

فَهْپَائِي = عنایت الله علی القهپائی، مجمع الرجال، اصفهان، ٧-١٣٨٤/٧-١٩٦٤.

کافی = ابو جعفر محمد بن یعقوب الكليني، الکافی، تهران، ٧-١٣٧٥.

کتاب الاصول الستة عشرة، تحقیق حسن مصطفوی، قم، ١٤٠٥.

کتاب النکت و اللطائف فی نقض کتاب الطرائف، نسخه

Paris arabe 1461², fols 49b-97b.

کُتْبِي = محمد بن شاكر الكتبي، فوات الوفيات، تحقیق احسان عباس، بیروت، ٤-١٩٧٣.

کخالة = عمر رضا کخالة، معجم المؤلفين، دمشق، ٨١-١٣٧٦/٦١-١٩٥٧.

الکرجکی، ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان، الإستنصار، نجف، ١٣٤٦.

—، کنز = کنز الفوائد، تحقیق عبدالله نعمة بیروت، ١٤٠٥/١٩٨٥.

—، کتاب التعريف بوجوب حق الوالدين، تحقیق جلال الدين المحدث و محمد

الآخوندي، تهران، ١٣٣٠ شمسی / ١-١٩٥٠؛ تحقیق با ترجمه فارسی از ذبیح الله

محلّاتی، تهران، ١٣٣٠ شمسی / ٢-١٩٥١.

کركوش = يوسف كركوش الحلّي، تاريخ الحلة، نجف، ١٣٨٥/١٩٦٥.

کريمان = حسين كريمان، طَبْرَسِي و مجمع البيان، تهران، ١٣٦١ شمسی.

الکِسَائِي، محمد بن عبدالله، قصص الانبياء، ed. I. Eisenberg, Leiden, 1922.

کُتْبِي = ابو عمرو و محمد بن عمر الكشي، رجال، نجف، بی تا.

کتتوري = اعجاز حسين الكتوري، كشف الحُجُب و الأستار، تحقیق محمد هدايت حسين،

کلکته، ٥٤-١٣٣٠/٣٥-١٩١٢.

الکندی، رسالة في الحيلة لدفع الأحران،

ed. H. Ritter and R. Walzer, "Uno scritto morale inedito di al - Kindi," *Atti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie della Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, Serie VI*, vol. 8, Rome, 1938.

الگنجی، ابو عبدالله محمد بن يوسف بن محمد الشافعی، کفاية الطالب فی مناقب علی بن ابی

طالب، تحقیق محمد هادی الأمینی، نجف، ١٣٩٠/١٩٧٠.

لکهنوی = الکهنوی، الفوائد الهیة فی تراجم الحنفية، قاهره، ١٣٢٤.

مالک بن انس، الموطأ، لدهيانا، ١٢٩٢/١٨٧٦.

المالکی، ابوبکر عبدالله، ریاض النفوس فی طبقات علماء القیروان وإفريقية، ج ۱، تحقیق حسین مؤنس، قاهره، ۱۹۵۱.

مائکدیم، ابوالحسین احمد بن ابی هاشم، کتاب شرح الاصول الخمسة، تحقیق عبدالکریم عثمان (بعنوان تألیف عبدالجبار)، قاهره، ۱۳۸۴/۱۹۶۵.

المبرّد، ابوالعباس محمد بن یزید، الكامل، ed. W. Wright, Leipzig, 1864-92.

محموظ حسین علی، (مقاله) ادب الدعاء، البلاغ، ۶/۱، ۱۳۸۶/۱۹۶۶، صص ۵۶-۸۶. مدرس، نک: Modarressi.

المراغی، ابوالوفا مصطفی، اللباب فی شرح الشهاب، قاهره، ۱۳۹۰/۱۹۷۰.

المرتضی، الشریف ابوالقاسم علی بن الحسین، دیوان الشریف المرتضی، تحقیق رشید الصفّار، قاهره، ۱۳۷۸/۱۹۵۸.

—، الفصول المختاره، بی جا [نصف؟]، بی تا.

—، کتاب الفرر و الدرر، قاهره، ۱۳۲۵/۱۹۰۷، تجدید چاپ در قم، ۱۴۰۳؛ قاهره، ۱۳۷۳/۱۹۵۴.

—، رسائل الشریف المرتضی، قم، ۱۴۰۵.

المَرزُبانی، ابوعبیدالله محمد بن عمران بن موسی، الموشّح، تحقیق علی محمد الجاوی، قاهره، ۱۹۶۵.

مروج = ابوالحسن علی بن الحسین بن علی المسعودی، مروج الذهب،

ed. Ch. Pellat, Beirut, 1966-74.

مستدرک = محمد بن علی النوری الطَبْرسی، مستدرک الوسائل، قم، ۱۴۰۷؛ چاپ سنگی، تهران، ۴-۱۳۸۲.

مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد بن یعقوب، کتاب السعادة، تهران، ۷/۱۳۱۴ - ۱۸۹۶؛ قاهره، ۱۳۴۶/۱۹۲۸.

—، تهذیب الاخلاق، تهران، ۷/۱۳۱۴ - ۱۸۹۶.

—، تجارب الأمم، تحقیق ابوالقاسم امامی، تهران، ۱۹۸۷.

مُشار، فهرست = خان بابا مُشار، فهرست کتابهای چاپی فارسی، تهران، ۱۳۵۰ شمسی [= ۶ - ۱۹۷۱].

—، مؤلفین = مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، ج ۴، تهران، ۱۳۴۲ شمسی/۱۹۶۳.

المُطَرِّزِي، ابو الفتح ناصر (الدين) بن عبد السيد ابى المكارم بن على الحنفى الخوارزمى،
الإيضاح فى شرح المقامات، بى جا، ١٢٧٢/١٨٥٥.

—، المُعَرِّب فى ترتيب المُعَرِّب، تحقيق محمود فاخورى و عبد الحميد مختار، حلب، ج ١،
١٣٩٩/١٩٧٩، ج ٢، ١٤٠٢/١٩٨٢.

معالم = ابو جعفر محمد بن على ابن شهر آشوب، معالم العلماء، نجف، ١٣٨٠/١٩٦١.
المعافى بن زكريا، ابو الفرج بن يحيى النهروانى، المجلس الصالح، تحقيق محمد مرسى
الخولى، بيروت، ٣ - ١٩٨١.

المفضل بن عمر الجعفى، كتاب الإهليلجة فى التوحيد، نسخه، كتابخانه دانشگاه پرستون؛
New Series 328 (shelf number 1307).

—، توحيد المفضل، نسخه كتابخانه دانشگاه پرستون؛

New Series 527 (shelf number 1307).

نجف، ١٣٧٥/١٩٥٥؛ تحقيق محمد الخليلي، نجف، ٤ - ١٣٨٣/٤ - ١٩٦٣ (با عنوان: من
امالى الامام جعفر الصادق).

المفيد، الشيخ محمد بن محمد، الامالى، نجف، ١٣٦٧؛ تحقيق الحسين استاد ولى و على اكبر
الغفارى، قم، ١٤٠٣/١٩٨٣.

—، الاوائل = اوائل المقالات، تحقيق فضل الله الزنجانى، تبريز، ١٣٧١، بيروت،
١٤٠٣/١٩٨٣.

—، اختصاص = الاختصاص، نجف، ١٣٩٠/١٩٧١.

—، ارشاد = الارشاد فى معرفة حجج الله على العباد، بيروت ١٣٩٩/١٩٧٩؛ ترجمه

I. K. A. Howard, London, 1981.

—، مساز = مساز الشيعة، قاهره، ١٣١٣/١٨٩٦.

مقاتل بن سليمان، الأشباح و النظائر، تحقيق عبدالله شحاته، قاهره، ١٣٩٥/١٩٧٥.

المقدسى، محمد بن احمد، احسن التقاسيم فى معرفة الاقاليم،

ed. M. J. de Goeje, Leiden, 1906.

المقري، احمد بن محمد، نفتح الطيب من عُصْن الأندلس الرطيب، تحقيق: محمد محيى الدين
عبد الحميد، بيروت، ٩ - ١٣٦٧/٥١ - ١٩٤٩.

المقريزى، ابو العباس احمد بن على، كتاب السلوك لمعرفة دول الملوك، ج ٢/١، تحقيق

محمد مصطفی زیادة، قاهره، ۱۹۳۶.

مکارتی، ر.ج، التصنیف المنسوبه الی فیلسوف العرب، بغداد، ۱۳۸۲/۱۹۶۲.

المَلطی، ابوالحسین محمد بن احمد، کتاب التنبیه و الردّ علی اهل الاھوآ و البدع،

ed. S. Dederling, Istanbul, 1936.

منتجب الدین = منتجب الدین ابن بابویه، فهرست، بیروت، ۱۴۰۶/۱۹۸۶.

منتظم = عبدالرحمن بن علی ابن الجوزی، المنتظم، حیدرآباد، ۱۳۵۷-۴۰/۱۹۳۸.

المُنَجِّد، صالح الدین، (مقاله) معجم مصنفات ابن ابی الدنیا،

Revue de l' Academie Arabe de Damas, 49, 1974, pp. 579-594.

مُنذِرِي، تکملة = عبدالعظیم بن عبدالقوی المنذری، تکملة لوفیات النقلة، تحقیق بشار عوّاد

معروف، نجف و قاهره، ۱۳۸۸-۷۶/۱۹۶۸.

—، الترغیب و الترهیب، تحقیق مصطفی محمد عمارة، بیروت، ۱۳۸۸/۱۹۶۸.

الموصلی، داود الجلی، کتاب مخطوطات الموصل، بغداد، ۱۳۴۶/۱۹۲۷.

میرداماد، رواشح = محمد باقر الحسینی میرداماد، الرواشح السماویة، تهران، ۱۳۱۱/۴ -

۱۸۹۳؛ تجدید چاپ در قم ۱۴۰۵.

المیلانی، علی الحسینی، خلاصة عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار، ج ۶، تهران، ۵ -

۱۴۰۴.

النابس = آقابزرگ تهرانی، النابس فی القرن الخامس، بیروت، ۱۳۹۱/۱۹۷۱.

نامه دانشوران ناصری، گروهی از علماء عصر قاجار، چاپ دوم، قم، ۱۳۷۹.

نجاشی = ابوالعباس احمد بن علی النجاشی، رجال، تحقیق موسی الشیرازی، قم،

۱۴۰۷.

نجفی = شرف الدین علی الحسینی الاسترابادی النجفی، تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل

العترة الطاهرة، تحقیق محمد باقر بن المرتضی الموحّد الأبطحی الإصفهانی، قم، ۱۴۰۷.

النسائی، ابوعبدالرحمن احمد (بن علی) بن شعيب، فضائل القرآن، تحقیق فاروق حمّاده

کازابلانکا، ۱۴۰۰/۱۹۸۰.

—، سنن، قاهره، ۱۳۴۸/۱۹۳۰.

نعمین بن حمّاد المَرّوزی الخُزاعی، کتاب الفتن، نسخه Br. Lib. Or. 9449.

نواع = آقابزرگ تهرانی، نواع الرواة فی رابعة المئات، بیروت، ۱۳۹۰/۱۹۷۱.

نوبختی، فرق = الحسن بن موسی النوبختی، کتاب فرق الشيعة، H. Ritter, Istanbul, 1931.
النورى الطبرسى، محمد بن على، الفيض القدسي، در بحار الانوار ۱۰۵/۲ - ۱۶۵.
—، الجنة المأوى، در بحار، ۱۹۹/۵۳ - ۳۳۶.

—، لؤلؤ و مرجان، تهران، ۱۳۳۷ شمسی / ۱۹۵۸.

نیسابور = قطعه فارسی از تاریخ نیسابور از الحاکم النیسابوری، چاپ فاکسمیلی در:

R. N. Frye, *The Histories of Nishapur*, The Hague, 1965.

هبة الله بن سلامة بن نصر بن علی البغدادی، کتاب ناسخ و المنسوخ، نسخه کتابخانه دانشگاه
پرنستون، (New Series 521 (shelf number 252)؛ نسخه کتابخانه دانشگاه پرنستون،
Garrett 138 (shelf number 899)؛ قاهره، ۱۳۸۷/۱۹۶۷؛ تحقیق زهیر الشاویش و
محمد کنعان، بیروت، ۱۹۸۴/۱۴۰۴.

الهروی، ابو عبید احمد بن محمد بن محمد بن ابی عبید العبیدی القشانی (البشانی) صاحب
الأزهری، کتاب الغریبین غریب القرآن و السنة، به روایت ابوسعده المالینی احمد بن محمد
بن احمد الشافعی، ج ۱، تحقیق محمود محمد الطنّاحی، قاهره، ۱۳۹۰/۱۹۷۰.
الهمدانی (الهمدانی؟)، محمد بن عبدالملک بن ابراهیم، تکملة تاریخ الطبری، ج ۱، تحقیق
آلبرت یوسف کنعان، بیروت، ۱۹۵۹.

الهیضم بن محمد بن عبدالعزیز النیشابوری، قصص القرآن بأسباب نزول آیات القرآن، نسخه
کتابخانه دانشگاه پرنستون، (Garrett 4391 (shelf number 49).

الواحدی، ابوالحسن علی بن احمد النیشابوری، اسباب النزول، قاهره، ۱۳۸۷/۱۹۶۸.

الواسطی، ابوبکر محمد بن احمد، فضائل البيت المقدس تحقیق: I. Hasson، القدس، ۱۹۷۹.
الواقدی، ابو عبدالله محمد بن عمر، کتاب المغازی، ed. M. Jones, London, 1966.

وَرَام بن ابی فراس الحلّی، تنبیه الخواطر، تهران، ۱۳۷۶.

الوثنوی، قوام الدین القمی، کتاب فضائل امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب و اهل البيت
عليهم السلام من کتاب المسند لإمام احمد بن حنبل، قم، ۱۳۵۲ شمسی / ۱۹۷۳.

یافی = عبدالکریم الیافی، (مقاله) فی سیرة الزمخشری جارالله،

Revue de l'Academie Arabe de Damas, 57, 1982, pp. 365 - 382.

یاقوت، بلدان = یاقوت بن عبدالله الحموی، معجم البلدان، بیروت، ۱۳۷۶/۱۹۵۷.

—، ادباء = ارشاد الأریب الی معرفة الأديب، قاهره، ۸ - ۱۹۳۶.

ب: مجلات

AIUON	<i>Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Nalopli.</i>
ArOr	<i>Archív orientální.</i>
BSOAS	<i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies.</i>
IC	<i>Islamic Culture.</i>
IOS	<i>Israel Oriental Studies.</i>
JA	<i>Journal Asiatique.</i>
JAOS	<i>Journal of the American Oriental Society.</i>
JHAS	<i>Journal for the History of Arabic Science.</i>
JNES	<i>Journal of Near Eastern Studies.</i>
JSAI	<i>Jerusalem Studies in Arabic and Islam.</i>
JSS	<i>Journal of Semitic Studies.</i>
MIDEO	<i>Mélanges de l'Institut Dominicain d'Études Orientales du caire.</i>
MIE	<i>Mémoires de l'Institut d'Égypte.</i>
MMII	مجلة المجمع العلمي العراقي:
MMMA	مجلة المعهد المخطوطات العربية:
MSOS	<i>Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen.</i>
RAAD	<i>Revue de l'Academie Arabe de Damas.</i>
REI	<i>Revue des Études Islamiques.</i>
RSO	<i>Rivista degli Studi Orientali.</i>
SI	<i>Studia Islamica.</i>
WO	<i>Die Welt des Orients.</i>
WZKM	<i>Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.</i>
ZDMG	<i>Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.</i>

ج: منابع به زبانهای اروپایی

- Abbott, N., *Studies in Arabic Literary Papyri, vol. II: Qur'ānic Commentary and Tradition*, Chicago, 1967.
- Adamec, L. W. (ed.), *Historical Gazetteer of Iran, vol. I: Tehran and Northwestern Iran*, Garz, 1976.
- Ahlwardt, W., (ed.), *Verzeichnis der arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin, 1887-99.
- Allony, N., "Books and Their Manufacture in Mediaeval Palestine" (in Hebrew), *Shalem: Studies in the History of the Jews in Eretz-Israel*, vol. 4, ed. J. Hacker, Jerusalem, 5744/1984, pp. 1-25.
- —, *Ha-Sifriyyah ha-Yehudit be-Arẓot ha-Mizraḥ bi-Ymei Ha-Beinayim* (The Jewish Library in the Orient in the Middle Ages), ed. M. Sokolow, Jerusalem (forthcoming).
- Amedroz, H. F. (ed.), *The Historical Remains of Hilāl al-Ṣābi'*, Leiden, 1904.
- Anawati, G., "Fakhr al-Dīn al-Rāzī: tamhīd li dirāsat ḥayātihi wa mu'allafātihi" *Mélanges Taha Husain*, ed. Abdurrahman Badawi [= 'Abd al-Raḥmān Badawī], Cairo, 1962, pp. 193-234.
- Arberry, A.J., *The Chester Beatty Library: A Handlist of Arabic Manuscripts*, III, Dublin, 1958.
- Arendonk, C. van, *Les débuts de l'imāmat Zaidite au Yémen*, tr. J. Ryckman, Leiden, 1960.
- Arjomand = S. A. Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*, Chicago, 1984.
- Arkoun, Contribution = M. Arkoun, *Contribution à l'étude de l'humanisme arabe au IVe/Xe siècle: Miskawayh (320/325-421 = 932/936-1030) philosophe et historien*, Paris, 1970.
- Ashtor, E., *Histoire des prix et des salaires dans l'Orient médiéval*, Paris, 1969.
- Bagley, F. R. C. (tr.), *Ghazali's Book of Counsel for Kings*, Oxford, 1964.

- Baneth, D. Z. H., "A Doctor's Library in Egypt at the Time of Maimonides" (in Hebrew), *Tarbiz*, 30, 5721/1961, pp. 171-185.
- Bar-Asher = M. M. Bar-Asher, *Studies in Early Imāmī-Shī'ī Qur'ān Exegesis (3rd-4th/9th-10th Centuries)* (in Hebrew), Ph. D. dissertation, Hebrew University of Jerusalem, 1991.
- Bar Hebraeus, *Chronicon syriacum*, ed. P. Bedjan, Paris, 1890.
- Beit-Arié = M. Beit-Arié, *Hebrew Codicology. Tentative Typology of Technical Practices Employed in Hebrew Dated Manuscripts*, 2d ed., Jerusalem, 1981.
- Bernand, M., "Le Kitāb al-radd 'alā l-bida' d'Abū Muṭī' Makhūl an-Nasafī", *Annales islamologiques*, 16, 1980, pp. 39-131.
- Blachère, R., *Introduction au Coran*, 2d ed., Paris, 1977.
- Bloch, E., "Études sur le gnosticisme musulman", *RSO*, 4, 1911-2, pp. 267-300.
- Bos, G., *The Treatise of Qusṭā ibn Lūqā on the Regimen during the Pilgrimage to Mecca*, Amsterdam, 1989.
- Bosworth, C. E., *Bahā' al-Dīn al-Āmilī and his Literary Anthologies*, Manchester, 1989.
- , *The Book of Curious and Entertaining Information*, Edinburgh, 1968.
- , *The Islamic Dynasties*, Edinburgh, 1967.
- , "The Ṭāhirids and Arabic Culture", *JSS*, 14, 1969, pp. 45-79.
- Bouyges-Allard = M. Bouyges, *Essai de chronologie des oeuvres de al-Ghazālī*, ed. M. Allard, Beirut, 1959.
- Browne, E. G., *A Hand-list of the Muḥammadan Manuscripts ... in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge, 1900.
- Brunschvig, R., "Les *usul al-fiqh* imāmites à leur stade ancien (X^e et XIe siècles)", *Le shī'isme imāmīte*, Paris, 1970, pp. 201-213.
- Bulliet, R. W., *The Camel and the Wheel*, Cambridge, Mass., 1975.
- , *Patricians = The Patricians of Nishapur*, Cambridge, Mass., 1972.
- Busse = H. Busee, *Chalif und Grosskönig*, Beirut, 1969.
- Caskel, W., *Ġamharat an-nasab: das genealogische Werk des Hišām ibn Muḥammad al-Kalbī*, I, Leiden, 1966.
- Chittick, W. C., *The Psalms of Islam. Al-Ṣaḥīfat al-kāmilat al-sajjādiyya*, London,

1988.

- Chwolsohn, D. A., *Die Ssabier und der Ssabismus*, St. Petersburg, 1856.
- Crone, P., "Did al-Ghazālī Write a Mirror for Princes? On the Authorship of *Naṣīḥat al-mulūk*", *JSAI*, 10, 1987, pp. 167-191.
- Dozy = R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden and Paris, 1967.
- DSB* = *Dictionary of Scientific Biography*, ed. C. C. Gillispie, New York, 1970-8.
- Eche = Y. Eche, *Les bibliothèques arabes*, Damascus, 1967.
- EI*¹ = *Encyclopaedia of Islam*, first ed., Leiden and London, 1913-42.
- EI*² = *Encyclopaedia of Islam*, new ed., Leiden and London, 1960-.
- EIr* = *Encyclopaedia Iranica*, London, 1985-.
- Endress = G. Endress, "Handschriftenkunde", *Grundriss der arabischen Philologie, Band I: Sprachwissenschaft*, ed. W. Fischer, Wiesbaden, 1982, pp. 271-315.
- Enziklopedyah Mikra'it* (*Encyclopaedia Biblica*), ed. B. Mazar et al., Jerusalem, 1972-82.
- Erünsal, I. E., "Catalogues and Cataloguing in the Ottoman Libraries", *Libri*, 37, 1987, pp. 333-349.
- Ess, J. van, "Bibliographische Notizen zur islamischen Theologie", *WO*, 10, 1979, pp. 54-60, 11, 1980, pp. 122-134, 16, 1985, pp. 128-135.
- , *Die Gedankenwelt des Ḥārīt al-Muḥāsibī*, Bonn, 1961.
- , *Das Kitāb an-Nakṭ des Nazzām und seine Rezeption im Kitāb al-Futūyā des Ḡāḥiz*, Göttingen, 1972.
- , "Ṣafadī-Splitter", II, *Der Islam*, 54, 1977, pp. 77-108.
- , *Ungenützte Texte zur Karrāmīya*, Heidelberg, 1980.
- Farah, C. E., "Ibn-al-Najjār: A Neglected Arabic Historian", *JAOS*, 84, 1964, pp. 220-230.
- Fodor, A., "Malḥamat Dāniyāl", *The Muslim East, Studies in Honour of Julius Germanus*, ed. Gy. Káldy-Nagy, Budapest, 1974, pp. 85-133, plus 26 pages of reproduction of the anonymous Najaf n.d. ed. of *Malḥamat Dāniyāl*.
- Frye, R. N., *The Histories of Nishapur*, The Hague, 1965.
- , "The Political History of Iran under the Sasanids", *The Cambridge History of Iran, vol. 3 (1): The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, ed. E. Yarshater,

- Cambridge, 1983, pp. 116-180.
- Gabrieli, G., *Reale Accademia Nazionale dei Lincei, La Fondazione Caetani per gli studi musulmani, Notizia della sua istituzione e catalogo dei suoi manoscritti orientali*, Rome, 1926.
- Gacek, A., *Catalogue of Arabic Manuscripts in the Library of the Institute of Ismaili Studies*, London, 1985.
- GAL = C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, Weimar, 1898-1902, 2d ed., Leiden, 1943-9 (unless otherwise stated, references are to this edition); GAL, S = *Supplement*, Leiden, 1937-42.
- GAS = F. Sezgin, *Geschichte der arabischen Schriftums*, Leiden, 1967-.
- Gilliot, "Tabari" = C. Gilliot, "Les oeuvres de Tabari (mort en 310/923)", *MIDEO*, 19, 1989, pp. 49-90.
- —, "Textes" = "Textes arabes anciens édités en Égypte au cours des années 1985 à 1987", *MIDEO*, 19, 1989, pp. 267-401.
- Gimaret, "Matériaux" = D. Gimaret, "Matériaux pour une bibliographie des Ġubbā' ī", *JA*, 264, 1976, pp. 277-332.
- —, "Les *uṣūl al-ḥamsa* du Qāḏī 'Abd al Ġabbār et leurs commentaires", *Annales islamologiques*, 15, 1979, pp. 47-96.
- Glassen, E., *Der mittlere Weg: Studien zur Religionspolitik und Religiosität der späteren Abbasiden-Zeit*, Wiesbaden, 1981.
- Goitein, S.D., *A Mediterranean Society, vol. 2: The Community*, Berkeley, 1971.
- Goldfeld, I., *Qur'anic Commentary in the Eastern Islamic Tradition of the First Four Centuries of the Hijra*, Acre, 1984.
- Goldstine, H. H., *New and Full Moons 1001 B.C. to A.D. 1651*, Philadelphia, 1973.
- Gottlieb, Th., *Ueber mittelalterliche Bibliotheken*, Leipzig, 1890.
- Gottschalk, H., "Abu 'Ubaid al-Qāsim b. Sallām. Studie zur Geschichte der arabischen Biographie", *Der Islam*, 23, 1936, pp. 245-289.
- Gramlich, R., *Die Gaben der Erkenntnisse des 'Umar as-Suhrawardi ('Awārif al-ma'ārif)*, Wiesbaden, 1978.
- Grohmann = A. Grohmann, "Bibliotheken und Bibliophilen im islamischen

- Orient", *Festschrift der Nationalbibliothek in Wien*, Vienna, 1926, pp. 431-442.
- , *Chronologie = Arabische Chronologie. Handbuch der Orientalistik, Abteilung 1*, Leiden/ Köln, 1966.
- Grotzfeld, S., "Daniyal in der arabischen Legende", *Festgabe für Hans Wehr*, ed. W. Fischer, Wiesbaden, 1969, pp. 72-85.
- Grunebaum, G. E. von, "The Concept of Plagiarism in Arabic Theory", *JNES*, 3, 1944, pp. 234-253.
- Gutas, "Notes and Texts" = D. Gutas, "Notes and Texts from Cairo Manuscripts, II; Texts from Avicenna's Library in a Copy by 'Abd-ar-Razzāq aṣ-Ṣiḡnaḥī", *Manuscripts of the Middle East*, 2, 1987, pp. 8-17.
- , "Paul the Persian" = "Paul the Persian on the Classification of the Parts of Aristotle's Philosophy: a Milestone between Alexandria and Baḡdād", *Der Islam*, 60, 1983, pp. 231-267.
- Gwynne, R. W., *The Tafsīr of Abū 'Alī al-Jubbā'ī: First Steps Toward a Reconstruction, with Texts, Translation, Biographical Introduction and Analytical Essay*, Ph. D. dissertation, University of Washington, 1982.
- Haarmann, U., "The Library of a Fourteenth Century Jerusalem Scholar", *Der Islam*, 61, 1984, pp. 327-333.
- Halm, H., "Das 'Buch der Schatten'", *Der Islam*, 55, 1978, pp. 219-265, 58, 1981, pp. 15-86.
- Hartmann, Nāṣir = A. Hartmann, *an-Nāṣir li-Dīn Allāh (1180-1225): Politik, Religion, Kultur in der späten 'Abbāsidenzeit*, Berlin and New York, 1975.
- Hopkins, S., *Studies in the Grammar of Early Arabic*, Oxford, 1984.
- Ibn Dohaish, Abdul Latif, "Growth and Development of Islamic Libraries", *The Islamic Quarterly*, 31/3, 1987, pp. 217-229 = *Der Islam*, 66, 1989, pp. 289-302.
- Ibn Isfandiyyār, Bahā' al-Dīn Muḥammad b. Ḥasan, *History of Ṭabaristān*, abridged tr. E. G. Browne, Leiden and London, 1905.
- Jamil, Muhammad Faris, *Islamic Wirāqah 'Stationery' during the Early Middle Ages*, Ph. D. dissertation, University of Chicago, 1984.
- Jaouiche, Habib, *The Histories of Nishapur: 'Abdalḡāfir al-Fārisī, Siyāq Ta'rīḡ Naisābūr; Register der Personen-und Ortsnamen* (with an introduction by J. van

Ess), Wiesbaden, 1984.

Jeffery, A., *Materials for the History of the Text of the Qur'ān*, Leiden, 1937.

Justi, F., *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1895.

Juynboll, G.H.A., "On the Origins of Arabic Prose: Reflections on Authenticity", *Studies on the First Century of Islamic Society*, ed. G. H. A. Juynboll, Carbondale and Edwardsville, 1982, pp. 161-175, 254-259.

Karabacek = J. Karabacek, "Das arabische Papier", *Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer*, II-III, Vienna, 1887, pp. 87-178.

Kennedy, E. S., "The Astronomical Tables of Ibn al-A'lam", *JHAS*, I, 1977, pp. 12-23.

—, "The Sasanian Astronomical Handbook *zīj-i shāh* and the Astrological Doctrine of 'Transit (*mamarr*)'", *JAOS*, 78, 1958, pp. 246-262, repr. in *Studies in the Islamic Exact Sciences*, pp. 319-335.

—, *Studies in the Islamic Exact Sciences*, Beirut, 1983.

—, "A Survey of Islamic Astronomical Tables", *Transactions of the American Philosophical Society*, 56/2, 1956, pp. 123-145.

Khoury, R.G., *Wahb b. Munabbih: Der Heidelberger Papyrus PSR Heid Arab 23*, Wiesbaden, 1972.

Kister, M. J., "The Interpretation of Dreams: an Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's '*Ibārat al-Ru'yā*'", *IOS*, 4, 1974, pp. 67-103.

—, "On a New Edition of the *Dīwān* of Ḥassān b. Thābit", *BSOAS*, 39, 1976, pp. 265-286.

Kohlberg, "Antediluvian" = E. Kohlberg, "Some Shī'ī Views of the Antediluvian World", *SI*, 52, 1980, pp. 41-66, repr. in *Belief and Law in Imāmī Shī'ism*.

—, "*Bara'a* = '*Bara'a* in Shī'ī Doctrine", *JSAL*, 7, 1986, pp. 139-175.

—, *Belief and Law in Imāmī Shī'ism*, Variorum, Aldershot, 1991.

—, "Interpretations" = "Some Imāmī Shī'ī Interpretations of Umayyad History", *Studies on the First Century of Islamic Society*, ed. G. H. A. Juynboll, Carbondale and Edwardsville, 1982, pp. 145-159, 249-254, repr. in *Belief and Law in Imāmī Shī'ism*.

—, "Polemic" = "Alī b. Mūsā ibn Ṭāwūs and his Polemic against Sunnism"

- (forthcoming in the Proceedings of the Symposium on *Religionsgespräche im Mittelalter* held in 1989 at the Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel).
- , "Sahaba" = "Some Imami Shi'i Views on the *Sahaba*", *JSAI*, 5, 1984, pp. 143-175, repr. in *Belief and Law in Imami Shi'ism*.
- , "Unusual *isnad*" = "An Unusual Shi'i *isnad*", *IOS*, 5, 1975, pp. 142-149, repr. in *Belief and Law in Imami Shi'ism*.
- , "Usul" = "*al-Usul al-arba'umi'a*", *JSAI*, 10, 1987, pp. 128-166, repr. in *Belief and Law in Imami Shi'ism*.
- , and Kedar, B. Z., "A Melkite Physician in Frankish Jerusalem and Ayyubid Damascus: Muwaffaq al-Din Ya'qub b. Siqlab", *Asian and African Studies*, 22, 1988, pp. 113-126.
- Koningsveld = P. Sj. van Koningsveld, *The Latin-Arabic Glossary of the Leiden University Library*, Leiden, 1977.
- Kraemer, J. L., *Humanism in the Renaissance of Islam*, Leiden, 1986.
- Kraus, P., *Jabir ibn Hayyan*, Cairo, 1942-3.
- Kunitzsch, P., "Die arabische Herkunft von zwei Sternverzeichnissen in Cod. Vat. gr. 1056", *ZDMG*, 120, 1970, pp. 281-287.
- , *Mittelalterliche astronomisch-astrologische Glossare mit arabischen Fachausdrücken*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 1977, Heft 5, Munich, 1977.
- Lane = E. W. Lane, *An Arabic-English Lexicon*, London, 1863-93.
- Langner, B., *Untersuchungen zur historischen Volkskunde Ägyptens nach mamlukischen Quellen*, Berlin, 1983.
- Lazarus, Yafeh, *Studies* = H. Lazarus-Hafeh, *Studies in al-Ghazzālī*, Jerusalem, 1975.
- Lecomte, G., *Ibn Qutayba (mort en 276/889): l'homme, son oeuvre, ses idées*, Damascus, 1965.
- Le Strange, G., *Baghdad during the 'Abbasid Caliphate*, Oxford, 1924.
- , *Lands* = *The Lands of the Eastern Caliphate*, 2d ed., Cambridge, 1930, repr. London, 1966.
- Levi della Vida, G., "Un'antica opera sconosciuta di controversia šī'īta", *AIUON*,

14, 1964, pp. 233-244.

Levtzion, N. (ed.) and Hopkins, J. F. P. (tr. and ed.), *Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, Cambridge, 1981.

Löfgren, O. and Traini, R., *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Biblioteca Ambrosiana*, Vicenza, 1975-81.

McCarthy, R. J., *al-Taṣānif al-mansūba ilā faylasūf al-ʿarab*, Baghdad, 1382/1962.

McDermott = M. J. McDermott, *The Theology of al-Shaikh al-Mufīd (d. 413/1022)*, Beirut, 1978.

Mach, *Catalogue* = R. Mach, *Catalogue of Arabic Manuscripts (Yahuda section) in the Garrett Collection*, Princeton University Library, Princeton, 1977.

—, *Handlist* = R. Mach and E. L. Ormsby, *Handlist of Arabic Manuscripts (New Series) in the Princeton University Library*, Princeton, 1987.

Madelung, W., "Abū ʿĪsā al-Warrāq über die Bardesaniten, Marcioniten und Kantäer", *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients, Festschrift für Bertold Spuler zum siebzigsten Geburtstag*, ed. H. R. Roemer and A. Noth, Leiden 1981, pp. 210-224.

—, "Contribution" = "The Shiite and Khārijite Contribution to Pre-Ashʿarite kalām", *Islamic Philosophical Theology*, ed. Parviz Morewedge, Albany, 1979, pp. 120-139.

—, "Documents" = "New Documents Concerning al-Maʿmūn, al-Faḍl b. Sahl and ʿAlī al-Riḍā", *Studia Arabica et Islamica, Festschrift for Iḥsān ʿAbbās*, ed. Wadād al-Qādī, Beirut, 1981, pp. 333-364.

—, "Ismāʿīlī Law" = "The Sources of Ismāʿīlī Law", *JNES*, 35, 1976, pp. 29-40.

—, *Qāsim = Der Imam al-Qāsim ibn Ibrāhīm und die Glaubenslehre der Zaiditen*, Berlin, 1965.

—, *Religious Schools and Sects in Medieval Islam*, Variorum, London, 1985.

—, "Treatise" = "A Treatise of the Sharīf al-Murtaḍā on the Legality of Working for the Government (*Masʿala fī ʿl-ʿamal maʿa ʿl-sultān*)", *BSOAS*, 43, 1980, pp. 18-31.

—, *Zaydī Imams = Akhbār al-aʿimma al-zaydiyya*, collected and edited by W. Madelung (*Arabic Texts Concerning the History of the Zaydī Imāms*), Beirut,

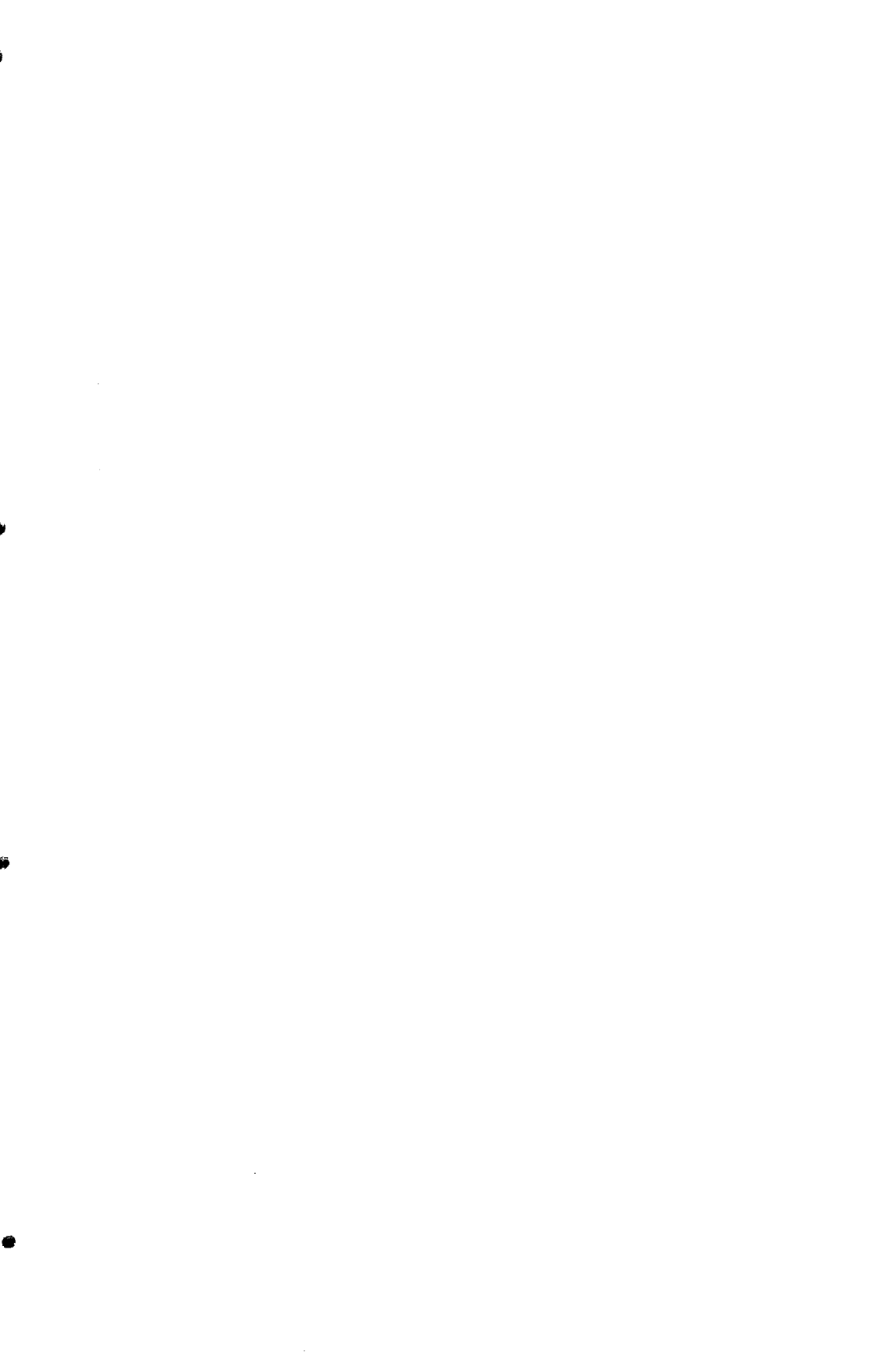
- 1987.
- , "Zu einigen Werken des Imams Abū Ṭālib an-Nāṭiq bi l-Ḥaqq", *Der Islam*, 63, 1986, pp. 5 - 10.
- Marx, A., "Some Jewish Book Collectors", in his *Studies in Jewish History and Booklore*, New York, 1944, pp. 198-237.
- Massignon, L., "Cadis et naqībs baghdadiens", *WZKM*, 51, 1984, pp. 106-115.
- , *Essai = Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris, 1954.
- , "La Mubāhala de Médine et l'hyperdulie de Fatima", *Opera Minora*, ed. Y. Moubarac, I, Beirut, 1963, pp. 550-572.
- Matar = Z. Matar, *The Faraj al-mahmūm of Ibn Ṭāwūs: a Thirteenth Century Work on Astrology and Astrologers*, Ph. D. dissertation, New York University, 1986.
- Matar/ArOr = Z. Matar, "Some Additions to the Bibliography of Mediaeval Islamic Astronomy from the Faraj al-Mahmum of Ibn Ṭāwūs", *ArOr*, 57, 1989, pp. 319-322.
- Meier, F., "Der unbekannte schriftsteller al-Muwaffaq al-Ḥāsī", *Der Islam*, 66, 1989, pp. 311-330.
- Mez, A., *The Renaissance of Islam*, London, 1937.
- Modarressi = Hossein Modarressi Tabātabā'i, *An Introduction to Shī'ī Law: a Bibliographical Study*, London, 1984.
- Nagel, T., *Die Qiṣaṣ al-anbiyā'*, Ph. D. dissertation, Bonn, 1967.
- Nallino, C. A., *Raccolta di scritti*, V, Rome, 1944.
- Neugebauer = O. Neugebauer, *A History of Ancient Mathematical Astronomy*, Berlin, Heidelberg and New York, 1975.
- Omar, F., *The 'Abbāsīd Caliphate (132/750-170/786)*, Baghdad, 1969.
- Pampus, K.-H., *Die theologische Enzyklopädie Bihār al-Anwār des Muḥammad Bāqir al-Maḡlisī (1037-1110 A. H. = 1627-1699 A. D.)*, Ph. D. dissertation, Bonn, 1970.
- Pedersen, J., *The Arabic Book*, tr. G. French, ed. With an introduction by R. Hillenbrand, Princeton, 1984.

- Pellat, "Essai" = Ch. Pellat, "Essai d'inventaire de l'oeuvre ġāhizienne", *Arabica*, 3, 1956, pp. 147-180.
- , "Nouvel essai" = "Nouvel essai d'inventaire de l'oeuvre ġāhizienne", *Arabica*, 31, 1984, pp. 117-164.
- Petratis, C., *The Arabic Version of Aristotle's Meteorology*, Beirut, 1967.
- Pingree, D., *Census of the Exact Sciences in Sanskrit*, II, Philadelphia, 1971.
- , "The Liber Unīversus of 'Umar Ibn al-Farrukhān al-Ṭabarī", *JHAS*, I, 1977, pp. 8-12.
- , *The Thousands of Abu Ma'shar*, London, 1968.
- Pinto = O. Pinto, "The Libraries of the Arabs during the Time of the Abbasides", *IC*, 3, 1929, pp. 210-243.
- Pons Boigues, F., *Los historiadores y geógrafos arábigo-españoles*, Amsterdam, 1972.
- Poonawala, I. K., *Biobibliography of Ismā'īlī Literature*, Malibu, 1977.
- Popovic, A., *La révolte des esclaves en Iraq au IIIe/IXe siècle*, Paris, 1976.
- Pretzl, O., *Die Streitschrift des Ġazālī gegen die Ibāhīja*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Abteilung, Heft 7, Munchih, 1933.
- Ramon Guerrero, R. and Tornero Poveda, E., *Obras filosóficas de al-Kindī*, Madrid, 1986.
- Rescher, O., "Arabische Handschriften der Köprülü-Bibliothek", *MSOS*, 14, 1991, pp. 163-198.
- Ribera y Tarragó, J., "Bibliófilos y bibliotecas en la España musulmana", in his *Disertaciones y opúsculos*, Madrid, 1928, I, pp. 181-228.
- Rippin, "Asbāb" = A. Rippin, "The Exegetical Genre *asbāb al-nuzūl*: a Bibliographical and Terminological Survey", *BSOAS*, 48, 1985, pp. 1-15.
- Rosenthal, *Historiography* = F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden, 1968.
- , *Return* = (tr.), *The History of al-Ṭabarī*, vol. XXXVIII (*The Return of the Caliphate to Baghdad*), Albany, 1985.
- , *Ṭabarī* = *The Life and Works of al-Ṭabarī*, introduction to *The History of*

- al-Ṭabarī*, vol. I (*From the Creation to the Flood*), Albany, 1989.
- , *The Technique and Approach of Muslim Scholarship*, Rome, 1947.
- Sadan, J., "Community and 'Extra-community' as a Legal and Literary Problem", *IOS*, 10, 1980, pp. 102-115.
- , *Le mobilier au Proche-Orient médiéval*, Leiden, 1976.
- , "À propos de 'martaba'", *REI*, 41, 1973, pp. 51-69.
- , "Some Literary Problems Concerning Judaism and Jewry in Medieval Arabic Sources", *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, ed. M. Sharon, Leiden, 1986, pp. 353-398.
- Salam, H. and Kennedy, E. S., "Solar and Lunar Tables in Early Islamic Astronomy", *JAOS*, 87, 1976, pp. 492-497, repr. in E. S. Kennedy, *Studies in the Islamic Exact Sciences*, pp. 108-113.
- Sbath = P. Sbath, *Choix de livres qui se trouvaient dans les bibliothèques d'Alep (au XIIIe siècle)*, *MIE*, 49, 1946.
- Schmidtke = S. Schmidtke, *The Theology of al-'Allāma al-Ḥillī (d. 726/1325)*, D. Phil. dissertation, Oxford University, 1990.
- Schoy, C., "Alī ibn 'Īsā, das Astrolab und sein Gebrauch", *Isis*, 9, 1927, pp. 239-254.
- Sellheim, *Handschriften* = R. Sellheim, *Materialien zur arabischen Literaturgeschichte (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XVII, Reihe A, Teil 1)*, Wiesbaden, 1976.
- , "Das Todesdatum des In al-Nadīm", *IOS*, 2, 1927, pp. 428-432.
- Sezgin, F. (ed.), "'Kitāb Dalā'il al-qibla' li Ibn al-Qāṣṣ", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, 4, 1987-8, pp. 7-91 (Arabic section); "'Kitāb Dalā'il al-qibla' li Ibn al-Qāṣṣ. Al-riwāya al-thāniya", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, 5, 1989, pp. 7-53 (Arabic section).
- Sezgin, U., *Abu Miḥnaf; ein Beitrag zur Historiographie der umayyadischen Zeit*, Leiden, 1971.
- , "Abū Miḥnaf, Ibrāhīm b. Hilāl al-Taqaḥfī und Muḥammad b. Aṭam al-Kūfī über ḡārār", *ZDMG*, 131, 1981, pp. *1* - *2*

- Sharon, M., *Black Banners from the East*, Leiden, 1983.
- Shepherd, D., "Sasanian Art," *The Cambridge History of Iran*, 3 (2), Cambridge, 1983, pp. 1055-1112.
- Sibai, Muhammad Makki, *Mosque Libraries: an Historical Study*, London and New York, 1987.
- Sourdél, D., "Nouvelles recherches sur la deuxième partie du 'Livre des vizirs' d'al-Ġahšiyārī", *Mélanges Louis Massignon*, III, Damascus, 1957, pp. 271-299.
- , *Vizirat = Le vizirat 'abbaside*, Damascus, 1959-60.
- Spuler, B., *Die Mongolen in Iran*, 3d ed., Berlin, 1968.
- Storey = C. A. Storey, *Persian Literature: a Bio-bibliographical Survey*, London, 1927.
- Strothmann = R. Strothmann, *Die Zwölfer-Schī'a. Zwei religions-geschichtliche Charakterbilder aus der Mongolenzeit*, Leipzig, 1926.
- , "Die *Mubāhala* in Tradition und Liturgie", *Der Islam*, 33, 1958, pp. 5-29.
- Ullmann = M. Ullmann, *Die Natur- und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden, 1972.
- , "Ḥalīd ibn Yazīd und die Alchemie: Eine Legende", *Der Islam*, 55, 1978, pp. 181 - 218.
- , *Medizin = Die Medizin im Islam*, Leiden, 1970.
- Vajda, G., "Une liste d'autorités du calife al-Nāṣir li-dīn Allāh", *Arabica*, 6, 1959, pp. 173-177.
- , "Quelques observations sur la *Malḥamat Dāniyāl*", *Arabica*, 23, 1976, pp. 84-87.
- , and Sauvan, Y., *Catalogue des manuscrits arabes*, II/3, Paris, 1985.
- Vernet, A. (ed.), *Histoire des bibliothèques françaises, vol. 1: les bibliothèques médiévales; du VIe siècle à 1530*, Paris, 1989.
- Versteegh, K., "Grammar and Exegesis: The Origins of Kufan Grammar and the *Tafsīr Muqātil*", *Der Islam*, 67, 1990, pp. 206-242.
- Voorhoeve, P., *Handlist of Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands*, The Hague, 1980.
- Werkmeister, W., *Quellenuntersuchungen zum Kitāb al-'Iqd al-farīd des Andalusiers*

- Ibn 'Abdrabbih (246/860-328/940)*, Berlin, 1983.
- Witkam, J. J., *Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands: a General Introduction to the Catalogue*, Leiden, 1982.
- WKAS = *Wörterbuch der klassischen arabischen Sprache*, fasc. 1-2 compiled by J. Kraemer and H. Gätje, fasc. 3ff compiled by M. Ullmann (in association with A. Spitaler), Wiesbaden, 1957-.
- Wu, R., *The Fall of Baghdad and the Mongol Rule in al-'Irāq, 1258-1335*, Ph. D. dissertation, University of Utah, 1974.
- Wüstenfeld, F., *Der Tod des Husein ben 'Alī und die Rache*, Göttingen, 1883.
- Wüstenfeld-Mahler = *Wüstenfeld-Mahler'sche Vergleichungs-Tabellen zur muslimischen und iranischen Zeitrechnung mit Tafeln zur Umrechnung orient-christlicher Ären*, 3d ed., revised by B. Spuler in collaboration with J. Mayr, Wiesbaden, 1961.
- Yahyā ibn Abī Maṣṣūr, *The Verified Astronomical Tables for the Caliph al-Ma'mūn: Al-zīj al-Ma'mūnī al-mumtaḥan*, ed. F. Sezgin, Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science, Series C, Facsimile Editions, vol. 28, Frankfurt, 1986.

فهرست اعلام، امکنه و مفاهیم

الف: فارسی - عربی

۲۵۶، ۲۵۹، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۶ -

۲۶۸، ۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷۸، ۲۹۶ -

۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۲، ۳۰۸، ۳۰۹،

۳۱۳، ۳۱۵، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۲، ۳۳۰،

۳۳۴، ۳۳۷، ۳۴۱، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۸،

۳۵۰، ۳۶۶، ۳۶۹، ۳۷۱، ۳۷۶ -

۳۸۲، ۳۸۶

آلمانی، ۱۸۲، ۱۹۲

آل مروان، ۱۷۵

آل یاسین، ۴۱، ۴۶، ۷۱، ۷۸ پاورقی،

۲۰۷، ۳۳۷

الآوی، محمد، ۹، ۴۹، ۵۱، ۲۳۰

ائمه(ع)، ۱۹، ۲۰، ۲۲، ۳۴، ۳۸، ۴۳، ۴۷،

۴۸، ۵۳، ۵۷، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۶۲،

۱۸۹، ۱۹۶، ۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۹، ۲۲۲،

۲۳۳، ۲۴۳، ۲۵۷، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۸۳،

۲۸۵، ۲۹۹، ۳۱۰، ۳۴۵، ۳۴۸ -

الْأَجْرِي، ۳۳۰

آخر الزمان، نک: معاد شناسی

آدم(ع)، ۱۱۳، ۱۳۳، ۱۵۹، ۳۱۷، ۳۲۲،

۳۳۹

آذربایجان، ۱۸، ۱۹۸

آقابزرگ تهرانی، ۲۶، ۲۸ - ۳۰، ۳۲، ۳۴

- ۳۷، ۳۹ - ۴۳، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۵۱ -

۵۴، ۵۶، ۵۹، ۶۱ - ۶۳، ۶۶، ۹۱، ۹۵،

۹۸ - ۱۰۰، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۱۶، ۱۲۱،

۱۲۲، ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۶،

۱۳۹، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۹،

۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۱،

۱۶۶، ۱۶۷، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۸۴،

۱۸۶، ۱۹۰، ۱۹۲، ۱۹۷، ۲۰۰، ۲۰۲،

۲۰۵، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۱۸،

۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۴، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۳۲،

۲۳۳، ۲۳۶، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۵۰، ۲۵۱

- ابن ابی قُرّه، ۴۲، ۱۰۸، ۱۰۹، ۲۰۲، ۲۰۳،
 ۲۹۲، ۲۶۲، ۲۲۲
- ابن ابی قُرّه، ابوعلی، ۱۶۳
 ابن الأثیر، ۱۸۴
 ابن الأثیر، عزالدین، ۷۹، ۳۵۹، ۳۸۵
 ابن ادريس، ۲۲۲، ۲۸۸، ۳۱۰، ۳۲۷
 ابن اسحاق، ۳۰۴
 ابن الأشعث، ۱۹۹
 ابن ابی اُصْبِیْعَه، ۸۲، ۳۰۳
 ابن اعثم، ۳۵۸، ۳۵۹
 ابن الأعمش، ۲۳۳، ۲۴۰، ۳۲۸، ۳۸۹
 ابن بابويه، علی، ۲۳۸، ۳۱۷
 ابن بابويه، محمد، ۳۵، ۴۶، ۸۱، ۸۸، ۹۹،
 ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۹، ۱۲۰،
 ۱۴۱، ۱۵۳، ۱۶۵، ۱۶۷، ۱۹۰، ۱۹۴،
 ۲۰۲، ۲۱۰، ۲۱۷، ۲۳۴، ۲۳۷، ۲۳۸،
 ۲۴۰، ۲۴۶، ۲۶۸، ۲۷۰، ۲۸۵، ۲۸۷،
 ۲۹۹، ۲۹۹، ۳۰۲، ۳۱۷، ۳۲۸، ۳۶۸،
 ۳۷۲، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۳۰، ۳۸۱، ۳۹۱
 ابن بازيار، ۳۰۷، ۳۰۸
 ابن باقی، ۲۴۵، ۲۷۱
 ابن بدرون، ۳۶۰
 ابن البرّاج، ۲۷۷
 ابن بشكُوَال، ۹۱ پاورقی، ۲۹۱
 ابن البطریق، ۸۲، ۸۳، ۱۳۶، ۱۴۶، ۱۴۷،
 ۱۵۷، ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۹۷، ۲۱۳، ۲۱۴،
 ۲۵۰، ۲۵۶، ۲۷۳، ۲۷۹، ۲۸۹ - ۲۹۱
- ۳۸۶، ۳۸۰، ۳۷۱، ۳۵۰
 اباجیه، ۱۸۲
 ابان بن تغلب، ۱۷۲، ۲۱۹، ۲۵۲
 ابان مولى عثمان، ۲۶۵
 ابان بن محمد السندی، ۱۲۱
 ابتداء الاعمال، ۲۵۹
 ابراهیم (ع)، ۳۰۹، ۳۵۲، ۳۶۱
 ابراهیم (فرزند رسول خدا [ص])، ۳۰۰
 ابراهیم بن اسحاق الأحمری، ۲۰۵
 ابراهیم بن اسحاق الصولی، ۹۹، ۲۰۵
 ابراهیم بن سعید، ۱۸۴
 ابراهیم بن عبدالرحمن، ۳۶۵
 ابراهیم بن عبدالله، ۱۱۰، ۲۲۶، ۲۳۱
 ابراهیم بن عثمان الخَزّاز، ۱۲۷، ۲۲۴
 ابراهیم بن فضل، ۱۵۶
 ابراهیم، محمد ابو الفضل، ۱۹۳، ۲۹۵
 ابراهیم بن محمد الأشعری، ۲۲۴
 ابن أبجر، عبدالله، ۱۴۸
 ابن ابی الثلج، ۳۷، ۲۶۵، ۲۶۶، ۳۵۵
 ابن ابی الحدید، ۲۲۱، ۲۳۸
 ابن ابی الحقیق، ۲۳۹
 ابن ابی داود السجستانی، ۱۷۹، ۲۰۱،
 ۲۰۸
 ابن ابی الدنيا، ۱۵۶
 ابن ابی صالح، ۳۰۷
 ابن ابی العزّ، ۱۵
 ابن ابی الفوارس، ۱۱۶

- ابن خیر، ۱۷۲، ۳۰۹
 ابن دآب، ۱۴۵
 الداعی، ۱۷۸، ۱۸۰، ۳۰۶
 ابن دُؤل (دُول)، ۳۵۳
 ابن داود، ۲۱۶، ۳۲۹
 ابن داود، القمی، ۴۷، ۴۸، ۱۲۳، ۲۱۱،
 ۲۵۷، ۳۱۲، ۳۹۰، ۳۹۱
 ابن دایه، ۳۵۰
 ابن دُرید، ۲۷۸
 ابن دُهَیْش، عبدالطیف، ۷۲ پاورقی، ۷۴
 پاورقی
 ابن الدوالیبی، ۱۸۶
 ابن رجب، ۱۶۸، ۲۵۲، ۳۵۶
 ابن الرومی، ۳۱۱
 ابن الزاغونی، ۳۳۹
 ابن زهرة، تاج الدین، ۱۳، ۱۴۸
 ابن زهرة الحلبی، ۷، ۵۴، ۸۲
 ابن الساعی، ۳ پاورقی، ۱۵ پاورقی، ۷۵
 پاورقی، ۷۹، ۱۱۶، ۳۵۹
 ابن سعد، ۳۳۷
 ابن السَمَّاك، ۸۶، ۱۵۴، ۲۸۹، ۳۶۴
 ابن سهلوه، ۱۱۳
 ابن سینا، ۷۵ پاورقی، ۲۵۵
 ابن شاذان، ۳۷، ۲۱۲، ۲۶۹، ۲۷۰
 ابن شاذان القمی، ۳۸۶
 ابن شعبه، ۴۲
 ابن شهرآشوب، ۸۹، ۱۰۳، ۱۰۶، ۱۰۷،
 ۳۷۷، ۳۷۶، ۳۳۰، ۳۲۵، ۳۲۴، ۳۱۵
 ابن البَطْرِيق، یحیی، ۱۲۹
 ابن بَطَّة، ۱۸۵
 ابن بنت الکتال، ۲۸۲
 ابن بَوَّاب، ۷۵ پاورقی
 ابن التمیم (التمیمی)، ۱۶۹
 ابن الجُحَّام، ۶۴، ۸۱، ۲۸۰، ۳۶۹-۳۷۱
 ابن الجِرَّاح، ۱۸۰، ۳۵۷
 ابن جُرَیج، ۳۰۷، ۳۴۱، ۳۴۲
 ابن الجُنَید، ۲۸۰، ۲۸۱
 ابن الجوالیقی، ۷۵ پاورقی
 ابن الجوزی، ۸۹، ۱۱۵، ۱۴۷، ۲۲۴
 ۲۸۴، ۲۸۶، ۲۸۷، ۳۵۶، ۳۸۷
 ابن الحجر العسقلانی، ۱۱۵، ۱۷۷، ۲۹۰
 ابن حجر الهیتمی، ۳۸۸
 ابن الحداد، ۲۴۳، ۳۳۸، ۳۳۹
 ابن حمزه، ۳۸۱
 ابن حنْزَلَه، ۱۷۴
 ابن خاقان، عیدالله، ۳۸۲
 ابن خالویه، الحسین، ۵۶، ۱۹۵، ۱۹۶
 ۲۸۳، ۲۸۲
 ابن الحَشَّاب، ۶، ۷۵ پاورقی، ۲۶۴، ۲۶۶
 ۲۶۷
 ابن خایه، ۱۶۵، ۲۲۴
 ابن حَلْکَان، ۱۷۵، ۲۷۵، ۲۷۶
 ابن الحَمَّار، ۱۲۹
 ابن الخوارزمی، ۱۱۲، ۱۱۳

۱۷، ۱۸، ۲۹، ۴۱، ۶۱، ۷۶، ۸۰

۱۴۸، ۱۸۸

ابن طاووس، محمد بن غیاث الدین، ۱۸

پاورقی

ابن طاووس، موسیٰ، ۳، ۴

ابن عباس، ۱۳۸، ۱۷۰، ۱۸۰، ۱۹۷،

۱۹۸، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۹، ۲۶۱، ۳۰۰

۳۳۲، ۳۴۲، ۳۴۳

ابن عبدالبرّ، ۱۹۶، ۱۹۷، ۲۷۹، ۲۸۰

ابن عبدربه، ۱۹۴

ابن عدی، ابواحمد، ۳۵۸

ابن عراق، ۳۲۸

ابن عساکر، ۳۰۶

ابن العسکری، ۱۶۳

ابن عقیده، ۳۷، ۷۳، ۷۸ پاورقی، ۱۲۸،

۱۵۴، ۱۷۷، ۲۱۹، ۲۶۳، ۳۱۵، ۳۴۹

۳۵۱، ۳۶۴

ابن العلقمی، عزالدین، ۵

ابن العلقمی، مؤیدالدین، ۵، ۲۲ پاورقی،

۸۰

ابن العماد، ۲۵۲

ابن العمید، ۷۳

ابن عتبّه، ۷ پاورقی، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۷۲

پاورقی، ۷۳ پاورقی، ۲۶۳، ۳۳۴

ابن عیّاش الجوهری، ۱۰۱، ۱۰۷، ۲۰۷،

۲۸۶

ابن فاطر، ۲۴۲

۱۱۱، ۱۱۴، ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۳۷ -

۱۳۹، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۵۴، ۱۵۷، ۱۵۸،

۱۶۰، ۱۶۸، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۷، ۱۷۸،

۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۱، ۱۹۸، ۲۱۶، ۲۱۷،

۲۲۳، ۲۲۸، ۲۳۶، ۳۴۰، ۳۴۸، ۳۴۹

۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۵، ۲۶۵، ۲۷۴، ۲۸۴،

۲۸۶، ۲۸۸ - ۲۹۰، ۳۰۵، ۳۰۷،

۳۱۷، ۳۲۳، ۳۲۸، ۳۳۲، ۳۴۱، ۳۴۸

۳۵۸، ۳۶۶

ابن شهریار، ۳۲۰

ابن طاووس، ابوبکر، ۱۸

ابن طاووس، احمد، ۹، ۱۳، ۱۵، ۱۷، ۲۷،

۵۸، ۶۵، ۱۰۲، ۱۰۵، ۲۰۱، ۲۱۳،

۳۵۱، ۳۶۱

ابن طاووس، الحسن، ۱۵

ابن طاووس، سعدالدین، ۱۵

ابن طاووس، شرف الدین محمد، ۱۵

ابن طاووس، عبدالکریم، ۱۵، ۴۲، ۴۵،

۶۱، ۸۰ پاورقی، ۱۷۰، ۲۶۹، ۳۹۱

ابن طاووس، علی، ۹، ۱۴ پاورقی، ۱۷،

۱۸، ۴۱، ۶۶، ۸۰، ۱۴۸، ۲۴۵

ابن طاووس، علی بن غیاث الدین، ۱۸

پاورقی

ابن طاووس، عمر، ۱۸

ابن طاووس، قوام الدین، احمد، ۱۵، ۱۸

ابن طاووس، مجدالدین محمد، ۱۵، ۳۰

ابن طاووس، محمد، ۹، ۱۳ پاورقی، ۱۴،

- ابن الفراء، محمد، ٢٢٣
ابن الفرات، علي، ٢٣٨
ابن فضال، الحسن، ٣٣٥
ابن فضال، علي، ١٦٥، ٣٣٤، ٣٣٥
ابن فهد الحلبي، ٦٥، ١٥٩، ٢٨٣
ابن فورك، ٣٤٢
ابن القوطي، ١٨ پاورقي، ٨٠ پاورقي
ابن القاصص، ١٤٢
ابن قتيبه، ١٧١، ٢٨٨، ٣٧٨
ابن القفطي، ٧٣، ٧٤، ١٩٣، ٢٣٥، ٢٤٧
٢٩٤، ٣٠٣، ٣٦٢
ابن قولويه، ٤٦، ٢١٠، ٢١١، ٣١٢
ابن كامل، ٢٨٢، ٢٨٣
ابن الكامل (ابن الكمال)، ٣٠٤
ابن كثير، ١٧٩
ابن الكلبي، هشام، ٤٤، ٢٦٦، ٢٦٥، ٢٩٧
ابن الكوا، ٢١٨
ابن ماجه، ٢٠١، ٣٣٦
ابن مالک القطيعي، ٢٠٨
ابن متويه، احمد، ٣٢٢
ابن محبوب، محمد، ٢٨٨، ٣٢٦
ابن مرزويه، ابوبكر، ٢٤٨
ابن مرزويه، احمد، ١٦٠، ٢٤٨، ٢٤٩
ابن المشهدى، محمد، ٤٨، ٢٣١، ٢٦٩
ابن مغيه، ٢٦٥
ابن المغازلي، ٢٤٩، ٢٥٠، ٣٧٦
ابن الملاجمي، ١٦٠، ١٦١
ابن المنجم، ٢٥٢
ابن منده، ابو عبدالله محمد، ٢٦١
ابن منده، محمد، ٢٥٥، ٢٦١
ابن منده، يحيى، ١٧٧، ٢٦٠
ابن مهزيار، محمد بن علي، ٢٠٧، ٢٧٩
ابن ميمون النسابة الواسطي، ٢٦٣
ابن ناقة، ١٧٦، ١٠٧٧
ابن النجار، ٧، ٥٦، ٥٨، ٨٠، ١٠٠، ١٤٣
١٤٤، ١٥١، ١٥٧، ٢٠١، ٣٦٤
ابن النديم، ١٠٠، ١٠٣، ١٠٦، ١١٤
١٦٣، ١٦٤، ٢٠٤، ٢٤٦، ٢٤٩، ٢٥٦
٢٦٨، ٢٨٢، ٢٨٨، ٢٩٣، ٣٠٣، ٣٠٨
٣١٦، ٣٤٦، ٣٦٣، ٣٨٤
ابن نطاح، ١٤٦
ابن ثناء، محمد، ٦، ٣٠٠
ابن هبستا، ٢٧٥
ابن الهرواني، ٢٠٧، ٢٠٨
ابن الوزير، الوراق، ٢٣٠
ابن الوليد، ٢٠٢
ابن اليسع الغافقي، ٢٧٦
ابو اسحاق النعماني، ٢٤٢
ابو ايوب الأنصاري، ٢٥٤
ابو يشر العمي، ٩٨، ١٠٣، ١٠٤
ابوبكر، ١١٣، ١٤٣، ١٧٠، ١٧٤، ١٨٨
١٩٤، ٢١١، ٢٥١، ٢٦٥، ٢٩٠، ٢٩١
٣٠٤، ٣١٣، ٣٢٦، ٣٦٢
ابوبكر الشافعي، ١٠٢، ١٥٦

۳۰۰

ابوطالب بن رجب، ۳۲۹
 ابوطالب، الناطق بالحق، ۱۱۰، ۲۵۷،
 ۳۳۶، ۲۸۴
 ابو العباس، احمد بن محمد، ۲۱۹
 ابو العباس بن نوبخت، ۱۰۶، ۲۵۸
 ابو العباس بن نوح، ۲۵۹
 ابو عبد الرحمن بن محمد، ۳۴۵
 ابو عبدالله البجلي، ۲۱۹
 ابو عبدالله بن الحرب، ۲۸۶
 ابو عبدالله الحسني، ۲۲۰
 ابو عبيد، ۸۵ پاورقي، ۳۰۷، ۳۳۲
 ابو عبيده، ۱۷۱، ۲۵۴، ۳۳۲
 ابو العرب التميمي، ۲۷۶
 ابو عمر الزاهد، ۲۷، ۱۰۳، ۲۴۸، ۳۸۴
 ابو غالب الزراري، ۱۳۸، ۲۰۹
 ابو الغنائم النسابة، ۳۰۶
 ابو الفتوح الرازي، ۱۱۷
 ابو الفرج الاصفهاني، ۱۰۱، ۲۵۳، ۳۶۴
 ابو الفضل العراقي، ۳۵۴
 ابو القاسم البغاري، ۲۹۰
 ابو القاسم البلخي، ۷۹، ۲۰۳، ۲۳۸، ۳۶۴
 ابو القاسم بن الصباغ، ۳۰۴
 ابو القاسم (بن) المفيد، ۲۹۶
 ابو القاسم القصري، ۱۸۳
 ابو المثنى الكوفي، ۳۵۳
 ابو المجد الواسطي، ۱۲۱

ابو الجارود، ۳۳۹، ۳۴۴
 ابو جعفر السقاء، ۳۱۶
 ابو جعفر بن قيه، ۲۳۸
 ابو حاتم السجستاني، ۲۷۳
 ابو الحسن الآملي، ۳۳۵
 ابو الحسن (بن علي) بن محمد، ۲۰۷
 ابو الحسن الزاهد الخطيب، ۳۳۵
 ابو الحسن النقيب، ۳۲۸
 ابو الحسن المنجم، ۳۲۸
 ابو الحسن النسابة، ۱۴۶
 ابو الحسن الواسطي، ۱۲۱
 ابو الحسين البزاز، ۱۹۲
 ابو الحسين البصري، ۱۶۰
 ابو حنيفه، ۲۷۵، ۲۹۰، ۳۶۵
 ابو خالد السجستاني، ۱۸۹
 ابو داود السجستاني، ۳۲۳، ۳۲۴
 ابو ذر، ۲۹۰
 ابو زكاته، ۲۸۷
 ابو الزاهري، ۲۲۹
 ابو زرعة، ۲۰۵، ۲۳۰
 ابو سعيد النيشابوري، ۱۱۷، ۲۶۵
 ابو سفيان، ۲۹۵
 ابو سفيان بن الحارث، ۳۳۷
 ابو سهل بن نوبخت، ۱۰۷، ۳۵۲
 ابو صالح باذام، ۳۴۳
 ابو الصلاح الحلبي، ۲۷۹
 ابوطالب، ۹۸، ۱۰۳، ۱۴۶، ۲۱۴، ۲۷۰

- ۳۶۹، ۳۴۰، ۳۳۶، ۳۲۶
 اُحُد، ۳۲۹، ۱۴۵
 احمد بن جعفر بن شاذان، ۹۹، ۱۰۰
 احمد بن حاتم، ۳۵۳
 احمد بن الحاجب، ۳۶۹
 احمد بن الحسين بن سليمان، ۲۴۲
 احمد بن الحسين الصيقل، ۱۲۳
 احمد بن حنبل، ۷۲، ۱۵۷، ۱۷۹، ۲۴۹،
 ۳۷۶، ۲۸۹، ۲۸۸
 احمد بن طولون، ۲۳۱
 احمد بن عبدالله الدوري، ۱۰۴
 احمد بن علي بن احمد، ۳۸۱
 احمد بن علي الضرير، ۳۶۴
 احمد بن عيسى، ۱۶۹
 احمد بن المبارك، ۵۶
 احمد بن محمد القادسي، ۳۵۹
 احمد بن مَهْنَاء، ۳۲۱
 احمد بن هلال الكرخي، ۱۲۲
 اخبار الآحاد، ۲۱ پاورقي، ۳۵، ۳۷۶
 اخباري، اخباريها، ۲۱، ۲۲، ۴۱، ۶۸،
 ۲۱۴
 الاخفش الاصغر، ۲۳۸
 اختر شناس، نك: نجومی، و نك: هيئت
 شناس
 اختر شناسی، نك: علم نجوم
 اختيارات، ۱۸۹
 اخوان الصفاء، ۱۹۰
- ابو ميخنف، ۴۳-۴۵، ۲۲۰، ۲۲۱
 ابو مسلم، ۳۶۲
 ابو معشر، ۱۰۳، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۵، ۱۶۳
 ۳۵۲، ۳۰۸، ۳۰۱
 ابو معطي السفي، ۲۳۵
 ابو منصور، ۱۰۲
 ابو مليح، ۳۰۴
 ابو موسى الاشعري، ۳۳۱
 ابو موسى القرشي، ۱۸۹
 ابو المؤيد الخوارزمي، ۱۱۷، ۱۱۸، ۲۱۵
 ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۵، ۳۲۹
 ابو نعيم، ۲۷۹، ۳۳۵
 ابو نعيم الاصفهاني، ۷۸ پاورقي، ۱۰۵
 ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۸۳، ۲۶۱، ۲۶۴، ۲۷۹،
 ۲۹۰، ۲۸۰
 ابو نعيم الاصفهاني، عبيدالله، ۲۷۹، ۲۸۰
 ابو النعيم بن محمد القاشاني، ۳۳۵
 ابو نعيم الحافظ، ۲۸۹، ۲۹۰
 ابو هارون العبدي، ۱۸۴
 ابو هاشم الجبائي، ۲۰۴
 ابو الهذيل، ۱۲۳
 ابو الهيثم بن الیهان، ۱۲۹
 ابو يعلى الموصلي، ۲۸۸
 ابي بن كعب، ۲۰۸
 اجازة، ۴، ۶، ۷ پاورقي، ۱۱، ۱۳، ۳۶
 ۳۷، ۴۱، ۴۶، ۵۸، ۶۲، ۷۴، ۱۳۴
 ۱۴۷، ۱۵۵، ۲۰۱، ۲۴۶، ۲۶۷، ۳۰۰

استعاره، ۳۰۳	ادریس (ع) ۱۱۶، ۱۴۸، ۲۳۵، ۲۶۳
اسحاق بن عمران، ۱۳۳	۳۰۹، ۳۲۲، ۳۳۶
إسراء، ۱۰۵، ۱۴۰، ۲۷۹	ادعیه، نک: دعا
اسرائیلی، نک: بنی اسرائیل	اذان، ۳۴، ۱۱۳، ۳۷۷
اسعد بن عبدالقاهر، ۶، ۳۱، ۱۵۹، ۱۶۰، ۳۷۰، ۳۱۴، ۳۱۳، ۲۴۹، ۲۱۰	الاربلی، ۸ پاورقی، ۲۲ پاورقی، ۶۳، ۶۴، ۱۳۹، ۲۱۸، ۲۴۹، ۲۶۷، ۲۹۴، ۳۲۷
اسفندیار بن مهرانوش، ۳۳۵	۳۵۱
إسکاف، ۲۴۸	أزرقی، أرتقیان، ۲۶۴
الاسکندری، ۱۴۹	ارث، ۱۳۰، ۱۶۰، ۱۹۸
اسلم بن عمران، ۲۵۴	ارسطو، ۱۲۹، ۲۵۵
اسم مستعار، ۵۷، ۵۸	ارغون، ۱۵
اسماعیل (ع)، ۲۹۷، ۳۷۲	الازهری، ۱۷۳
اسماعیل بن احمد، ۵۶	أسامة بن زید، ۲۰۴
اسماعیل بن جعفر، ۱۰۵، ۱۲۸	اسباع، ۳۵۴
اسماعیل بن محمد، ۳۵۲	اسپانیا، ۸۶ پاورقی
اسماعیل بن یحیی، ۱۸۴	اسپانیایی، ۳۰۳
اسماعیلی، اسماعیلیان، ۹۷، ۱۹۰	اسپهبادی، ۲۹۷
اسماعیلیان، احمد، ۲۹۴	استاذالدار، ۵
اسم الله الاعظم، ۱۴، ۲۸، ۱۳۸، ۲۹۲	استخاره، ۵، ۱۹، ۲۳، ۳۳، ۸۷، ۱۱۷
إسناد، ۳۷، ۶۳، ۱۱۸، ۱۲۸، ۱۳۹، ۱۴۲	۱۲۵، ۱۲۷، ۱۵۹، ۱۸۳، ۱۹۵، ۲۰۲
۱۴۵، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۷۷	۲۳۲، ۲۴۰، ۲۷۷، ۲۷۹، ۳۰۰، ۳۱۳
- ۱۷۹، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۹۵، ۱۹۸ -	۳۱۷، ۳۱۹، ۳۲۳، ۳۲۶، ۳۲۷
۲۰۰، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۳۱ - ۲۳۳	استخاره بالرقاع، ۲۳، ۱۹۷
۲۳۷، ۲۴۲، ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۶۱، ۲۶۶	الاسترآبادی، عبدالرشید، ۲۵۲، ۳۶۸
۲۶۷، ۲۶۹، ۲۹۶، ۳۱۰، ۳۲۰، ۳۲۹	الاسترآبادی، علی بن داود، ۳۰۱
۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۷، ۳۴۳ - ۳۴۵	الاسترآبادی، محمد امین، ۳۵، ۵۲
۳۴۷، ۳۷۰، ۳۷۳	اسطرولاب، ۹ پاورقی، ۱۹۲

- ۱۸۵، ۲۳۵، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۸، ۲۶۲، ۱۸۵
 ۲۶۵ - ۲۶۷، ۲۹۱، ۳۰۶، ۳۰۹
 ۳۱۴، ۳۳۱، ۳۳۵، ۳۴۵، ۳۶۶، ۳۶۷
 ۳۶۹، ۳۸۵
 اقبال، علی، ۱۰۶، ۳۱۱
 اِقشیدی، اِقشیدیان، ۱۷۴
 الاقساسی، ۳۴۶
 امام، نک: ائمه
 امام دوازدهم (عج)، ۸ پاورقی، ۱۴، ۴۰
 ۴۸، ۱۳۲، ۱۴۰، ۱۷۴، ۲۱۸، ۲۲۲
 ۲۶۴، ۳۳۱
 الامر بالمعروف، ۱۸
 أم سلمه (رض)، ۲۰۱
 امصار، ۲۸۵
 أمّهات الأولاد، ۵، ۲۹
 اموی، نک: بنی امیه
 امیرالحاج، ۱۵
 امیرالمؤمنین، ۶۴، ۱۵۵، ۱۸۴، ۲۰۷
 ۲۰۸، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۶۴، ۳۲۰، ۳۶۸
 الامین، ۳۶۲
 الامین، محسن، ۴۵ - ۴۷، ۱۳۵، ۱۳۷
 ۱۶۱، ۲۴۵
 الامینی، احمد، ۱۴۷، ۱۷۸، ۲۳۸، ۲۵۰
 ۳۲۸، ۳۴۶
 انا تولی، ۲۳۲
 اناجیل، ۷۶، ۱۹۳، ۲۶۱
 الانبار، ۱۵ پاورقی
- الاشری، عبدالقاهر، ۱۴۹
 اشعری، اشعریان، ۱۱۴، ۱۱۹
 الاشری، ابوالحسن، ۸۹، ۳۴۲
 الاشری، محمد بن احمد، ۱۴۵، ۲۰۲
 ۲۸۷، ۲۹۹
 الأثناسی، ۸۵ پاورقی، ۱۰۷، ۲۷۳
 اُثنه، ۱۹۸
 اُثنهی، ۱۹۸
 اصحاب الکهف، ۳۴۴
 اصحاب الممتحن، ۳۸۹
 اصحاب، ۳۷۱
 اصفهان، ۲۵۶، ۳۶۷
 الاصفهانی، علی بن محمد، ۴۹
 الاصفهانی، محمد مهدی، ۳۹
 اصل، ۸۸، ۹۰، ۱۱۶، ۱۲۴ - ۱۲۸، ۲۱۹
 ۲۲۱، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۳۲، ۲۷۰، ۳۱۸
 ۳۲۵، ۳۵۲
 اصول، ۱۱۴
 اِضمار، ۱۷۷
 الأطروش، ۱۴۳، ۲۵۷، ۳۳۵، ۳۳۶
 اعجاز، ۳۰۳
 الأعرج، احمد بن محمد، ۲۳۰
 الاعلمی، محمد حسین، ۵۹
 اِفریقَیّه، ۲۷۶
 افتدی، عبدالله، ۷ پاورقی، ۳۳، ۳۵، ۳۹
 ۶۱، ۱۰۳، ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۴۲
 ۱۴۳، ۱۴۷، ۱۵۰، ۱۵۸، ۱۶۶، ۱۷۶

- انجیل، نک: اناجیل
انس بن مالک، ۱۳۰، ۳۳۷
الأنڈرَسبانی، عبدالسلام، ۱۱۸، ۱۳۴
الاندلس، ۲۷۶
انصار، ۱۷۷، ۱۸۳
الانصاری، محمدباقر، ۶۶، ۶۷
الانصاری، محمد صادق، ۶۶، ۶۷
انکارا، ۳۰۸
الانماطی، محمد، ۱۰۲
انواع، ۱۱۴
اهل البيت (ع)، ۱۲، ۳۸، ۴۷، ۶۰، ۶۵
۱۴۷، ۲۳۷، ۲۵۱، ۲۶۶، ۲۸۵، ۲۸۹
۲۹۳، ۳۲۲
اهل بیت، ۱۲۵
اهل الذمّه، ۵۷
اهلیجّه، ۱۸۷
الاهوازی، ابوالحسن، ۱۳۴
الاهوازی، احمد، ۳۸۴
الاهوازی، الحسن، ۳۸۰
الاهوازی، الحسین، ۳۷، ۱۳۳، ۱۳۴
۱۵۰، ۱۶۵، ۳۲۵
اوائل، ۱۲۹، ۱۳۰
أوردوبادی، ۳۴۱
ایاسوفیا، ۳۵۳
ایلخانی، ایلخانان، ۳۱۰
ایوان کسری، ۳۵۶
باب، ۳۵۱
- باب بدر، ۵ پاورقی، ۱۰
باب النبوی، ۳۰۰
الباقر، محمد (ع)، ۸۱، ۹۹، ۱۲۵، ۱۲۷
۱۲۸، ۱۴۰، ۱۴۵، ۱۵۹، ۲۱۳، ۲۱۵
۲۲۵، ۲۳۶، ۲۶۴، ۳۱۰، ۳۳۹، ۳۴۴
۳۹۰، ۳۵۰
الباقلائی، ۲۳۰
باوند، ۲۹۷
البتّانی، ۳۰۸، ۳۱۶، ۳۱۷
بتری، بتریه، ۲۲۷
البجّاوی، علی محمد، ۲۸۰
البحرانی احمد بن سلیمان، ۲۶۸
البحرانی، عبدالرحیم، ۳۱، ۵۴
البحرانی، علی بن میثم، ۲۳۸
البحرانی، هاشم، ۲۱ پاورقی، ۱۱۱، ۱۵۷
۲۹۹، ۳۷۱
البحرانی، یحیی، ۲۱۶
البحرانی، یوسف ۱۴ پاورقی، ۱۹
پاورقی، ۲۱ پاورقی، ۴۷، ۵۳، ۱۲۰
۳۰۷
بحرالعلوم، محمد صادق، ۱۷ پاورقی
بحرالعلوم، محمد مهدی، ۲۸۰
بحرین، ۳۵۹
بخارا، ۷۴، ۳۵۱
البخاری، ۸۳، ۲۰۱، ۳۲۴، ۳۷۷
البخاری النسابه، ۳۳۳
بُخْتَنْصَر، ۳۰۲

بَطْلَمِیوس، ۳۱۱، ۳۵۰	بدأ، ۱۳۳
بَطْلِیوس، ۲۰۸	بدر، ۲۳۹
البغوی، ۲۱۴، ۲۵۶	بدر الأعجمی، ۵
بغداد، ۴، ۵، ۸-۱۱، ۱۳-۱۵، ۱۷، ۲۷	بدوی، عبدالرحمن، ۱۳۵، ۱۸۱، ۱۹۱
۳۱-۳۳، ۴۸، ۵۸، ۷۲، ۷۵ پاورقی،	۳۰۳، ۲۷۱
۷۷ پاورقی، ۸۰، ۸۹، ۱۰۴، ۱۰۶	برائا، ۱۶۹
۱۱۶، ۱۱۸، ۱۳۷، ۱۴۴، ۱۵۱، ۱۵۸	البِراقی، حسین، ۱۸۳
۱۶۹، ۱۹۱، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۳۱، ۲۵۱	البزْبَهاری، ۱۷۹، ۳۶۲
۲۵۳، ۲۹۴، ۳۰۰، ۳۱۵، ۳۲۰، ۳۵۹	برج العجمی، ۱۰ پاورقی
۳۶۸، ۳۷۸، ۳۸۷	البُرسی، رجب، ۳۸۰
البغدادی، اسماعیل، ۴ پاورقی، ۳۳، ۱۸۲	البُرسی، محمد، ۲۳۶
۳۵۶	برقوق، ۱۳
البغدادی، عبدالقاهره، ۱۵۲، ۱۶۳	البرقی، احمد، ۱۶۵، ۲۴۱، ۲۷۳، ۳۰۸
بکر بن محمد الازدی، ۲۲۱	۳۰۹
بکر بن محمد الشامی، ۲۲۱، ۲۲۲	البرقی، محمد، ۸۸، ۲۷۳، ۳۰۸
بکر بن محمد المازنی، ۲۲۱	البروجردی، محمود، ۲۹۰
بکر بن وائل، ۲۲۶	بریده الأسلمی، ۲۰۸
البلاذری، ۳۵۷	البزَنْطی، احمد بن محمد، ۲۲۲
البلیخی، برهان الدین، ۱۱۳	البزَوْقَری، ۲۲۲
البلقاء، ۳۰۹	البُستی، اسماعیل، ۱۵۴
بندیکت، سلك سنت بندیکت، ۸۰ پاورقی	بسمله، ۳۹
بنی اسرائیل، ۱۲۳، ۲۷۴، ۳۶۰، ۳۸۵	پشاپور، ۳۵۶
بنی امیه، ۲۲۰، ۳۴۲	بصره، ۷۳، ۲۲۶، ۳۸۰
بنی تیم، ۱۰۱	بصریها، ۲۱۸، ۲۵۱، ۳۸۰
بنی زُهره، ۱۴۷	بطائح، ۱۸
بنی الحسن، ۱۱۰، ۱۲۲، ۱۴۸، ۲۷۹	بطائحي، جعفر بن محمد، ۸
۳۱۵	البطائنی، الحسن بن علی، ۱۲، ۲۴۵

- پوست، ۵۸، ۸۵، ۱۰۶، ۱۴۵
 تابعین، ۱۱۵، ۱۷۲، ۱۹۲، ۲۷۶
 تاریخ، ۲۵، ۴۰، ۱۳۳، ۳۵۷-۳۶۷
 تأویل، ۳۶۷
 تَبانی، ۳۱۶
 تبوک، ۱۱۵
 تثنویب، ۳۷۷، ۳۷۸
 تجدد، رضا، ۱۶۳
 تجسیم، ۳۶۷
 تخضیر، ۱۷۷
 تخلیط، ۱۱۱، ۳۸۰
 تدفین، مراسم، ۲۸۴، ۲۸۹، ۲۹۱، ۳۶۰
 تربة الأخلاطیه، ۷۸ پاورقی، ۱۰۶
 تربت سلجوقیه، ۱۵۸
 ترک، تُرکان، ۱۲ پاورقی، ۳۱۵
 التُرکی، ۷۸ پاورقی، ۱۶۹
 ترمذی، محمد، ۳۲۵
 تُسْتَر، ۶۱
 تُسْتَری، محمد تقی، ۱۸۱
 تشبیه، ۱۲۷، ۱۹۸، ۲۲۳، ۳۰۳، ۳۶۷
 تضعیف، ۳۸۲
 تعبیر رؤیا، ۳۳۸
 تعزیت، ۲۲۳، ۲۷۹
 تعلیقہ، ۲۲۲، ۲۳۲، ۳۱۴
 تعویذ، ۲۳، ۵۲، ۷۶، ۲۳۳
 طُغْرُل بیگ، ۷۲
 تَقْرِشی، علی، ۶۲
 بنی الحسین، ۳، ۱۴۸
 بنی الصباح، ۳۹۰
 بنی عدی، ۱۰۱
 بنی مُعَیْه، ۲۶۵
 بنی مُقله، ۷۲
 بنی نوبخت، ۳۱۱
 بنی هاشم، ۵۷، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۲۵، ۱۴۶،
 ۱۸۰، ۳۰۰، ۳۱۳، ۳۲۶، ۳۴۲، ۳۷۸
 بهاءالدولة، ۷۲
 بهشت، ۳۱۷، ۳۳۹
 البوازِجی (البواریحی)، ۲۰۸
 بوران، ۲۴۴
 بویه، آل بویه، ۲۲، ۸۸، ۱۵۶، ۱۸۴،
 ۱۸۶، ۳۱۵
 البیاضی، ۶۷، ۹۰ پاورقی، ۹۱، ۱۱۵،
 ۱۳۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۱۴، ۲۳۵، ۲۵۵
 ۳۳۱، ۳۸۱، ۳۸۲
 بیت المعمور، ۲۱۸
 بیت المقدس، ۲۲۹
 البیرونی، ۱۹۶، ۳۲۸
 بیزانس، ۲۹۲
 بیعت، ۱۷۴، ۲۶۱، ۳۶۲
 البیهقی، ۱۴۱
 پاریس، ۴۸، ۱۰۲
 پتنه، ۴۸
 پِرُتْسْتون، ۹۰، ۱۳۴، ۱۳۷، ۱۸۷، ۲۳۵،
 ۲۹۱، ۲۹۸، ۳۱۰، ۳۳۴

- تفسیر، ۳۴، ۷۶، ۱۲۱، ۱۲۳، ۱۳۲، ۱۳۶،
 تیراندازی، ۳۱۲
 ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۵، ۱۶۶، ۱۸۲، ۱۹۵،
 تثبیت، ۱۴۳
 ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۶، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۲۴،
 ثابت بن سنان، ۳۶۲، ۳۶۱
 ۲۲۵، ۲۲۸، ۲۵۴، ۲۸۰، ۲۸۲، ۳۳۰،
 ثابت بن قره، ۱۶۳، ۱۸۶، ۲۲۸، ۳۵۸
 ۳۳۲، ۳۳۹ - ۳۵۰، ۳۵۷، ۳۷۰،
 ثعالبی، ۸۱، ۲۳۵، ۳۰۵، ۳۸۴
 ۳۷۵، ۳۹۰
 ثعلبی، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۳۶، ۲۱۳، ۲۷۴
 تفویض، ۱۹ پاورقی، ۲۷۱
 ۲۸۲، ۳۴۲، ۳۵۱، ۳۷۶
 تفتی، ابراهیم، ۳۷، ۱۶۳، ۱۷۰، ۱۸۱،
 تفتیه، ۵۴، ۵۷، ۹۹، ۱۵۰، ۱۶۵، ۱۷۶،
 ۱۸۳، ۱۸۹، ۲۰۲، ۲۱۳، ۲۷۲
 تکبیرات، ۹۹، ۱۳۰، ۱۷۵، ۱۸۵، ۲۸۴
 تلخیص، تلخیصات، ۲۵، ۲۷، ۴۲، ۶۸،
 ۹۰ پاورقی، ۱۲۹، ۱۴۳، ۱۶۱، ۱۷۳،
 ۱۸۹، ۱۹۷، ۲۴۳، ۲۴۸، ۲۵۷، ۲۷۲،
 ۲۷۵، ۲۷۸ - ۲۸۲، ۲۸۴، ۳۱۹
 ۳۳۹، ۳۴۶، ۳۵۴
 تَلْعُكْبَرِي، محمد بن هارون، ۲۲۶، ۲۴۴
 تَلْعُكْبَرِي، هارون، ۱۲۲، ۲۲۵، ۲۴۴
 ۲۶۶، ۳۶۸
 تمیمی، علی، ۲۸۵
 تنوخی، علی، ۷۳ پاورقی، ۱۴۶
 تنوخی، مُحَسَّن، ۱۴۶، ۱۶۲، ۳۰۱، ۳۸۳
 تهران، ۲۶، ۳۴، ۱۱۲، ۲۵۵، ۲۶۶
 توبه، ۲۸۷
 توبه القنبري، ۱۳۸
 تورات، ۱۸ پاورقی، ۷۶، ۱۴۸، ۳۷۱
 توحیدی، ابو حیان، ۱۳۵
 توکیو، ۳۰۸
 ۲۹۶
 ثقفی، اسحاق، ۱۸۱
 ثقلین، ۱۵۶، ۳۷۷
 ثلث: ۸۳
 ثمن، ۸۳، ۸۴، ۲۲۹، ۲۴۳، ۲۷۷، ۳۲۰
 ۳۳۶، ۳۳۹، ۳۸۴، ۳۸۵
 جائز، ۳۷۵
 جابر بن حیان، ۱۶۳، ۱۶۴، ۲۹۷
 جابر بن عبدالله، ۱۴۵
 جارودی، جارودیه، ۷۳، ۱۵۴
 الجاحظ، ۸۹، ۲۷۰، ۱۹۴، ۳۰۳، ۳۰۴
 جالینوس، ۸۲
 جاماسب، ۱۰۲، ۱۰۳، ۳۷۴
 جامع، ۲۰۲
 جاهلیت، ۵۲، ۲۸۶، ۳۰۰، ۳۳۲
 جاوان، ۳ پاورقی
 الجاوانی، محمد بن علی، ۱۳۷

- الجَبائِي، ۷۹، ۸۹، ۱۶۲، ۳۰۱، ۳۱۱، الجِعَابِي، ۱۶۱،
 ۳۴۲ جعفر بن احمد، ۱۱۱
 الجَبائِي، محمد بن علی، ۲۲۵ جعفر بن احمد القمي، ۹۸، ۹۹، ۱۶۴،
 جبر، ۲۵۲ ۲۸۴، ۲۸۳، ۲۲۵
 جبرئیل، ۲۰۸، ۲۳۲، ۳۸۵ جعفر البرمکی، ۳۶۶
 جبرئیل بن احمد، ۷ جعفر بن الحسن، ۳۳۵
 جَبْرِیَّة، ۳۱۲ جعفر بن الحسين بن عبدربه، ۲۰۸
 الجَبَّعِي، محمد بن علی، ۳۷، ۷۷ پاورقی، جعفر بن سلیمان، ۲۹۷، ۳۷۲،
 ۳۵۷ جعفر بن شاذان، ۹۹
 الجرجاني، احمد، ۲۸۱ جعفر بن عبدالواحد، ۲۶۶
 جریری، جریریه، ۲۶۶ جعفر بن محمد بن مالک، ۲۹، ۲۲۵، ۲۲۸
 جُزء، ۲۸، ۳۸، ۵۰، ۵۶، ۵۹، ۷۳، ۷۴ جعفر بن نصر، ۳۴۴
 ۷۹، ۸۰، ۱۰۰، ۱۱۲، ۱۲۲، ۱۳۵ جعفر بن وراق، ۱۸۴
 ۱۳۶، ۱۳۸ - ۱۴۰، ۱۴۷، ۱۵۴ جلال الدوله، ۱۸۶، ۳۱۵
 ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۶، ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۷ جِن، ۲۶۹
 ۱۸۸، ۱۹۴، ۲۰۰ - ۲۰۳، ۲۰۷ - الجهاد، ۲۵۴
 ۲۰۹، ۲۱۵، ۲۱۷، ۲۲۰، ۲۳۶، ۲۳۹ الجَهْثِيَّارِي، ۳۸۳
 ۲۵۶، ۲۶۴، ۲۷۴، ۲۷۷، ۲۸۲، ۲۸۴ الجهضمی، ۲۶۵، ۲۶۶، ۳۶۴
 ۲۸۵، ۲۹۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۱۰، ۳۱۸ الجلودي، ۷۴ پاورقی، ۸۵ پاورقی، ۱۰۲،
 ۳۳۲، ۳۳۷، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۲-۳۴۴ ۱۵۶، ۲۱۸، ۲۳۶، ۲۳۳
 ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۵۶، ۳۶۲، ۳۶۵، ۳۶۶ جمادی الاول، ۱۷۶، ۲۸۱
 ۳۶۹، ۳۷۴، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۸۳، ۳۸۴ جمادی الثاني، ۳۰۲، ۳۱۴
 ۳۸۸، ۳۹۱ جمعه، ۴۰، ۶۴، ۱۰۹، ۱۲۵، ۲۸۹، ۲۹۰
 ۳۱۸، ۳۲۳ جزائری، نعمت الله، ۴۶، ۶۱، ۱۲۷، ۱۴۳
 ۱۷۹، ۱۹۸، ۲۱۳، ۲۵۸ جشتاسف نک: گشتاسب
 الجصاص، سلیمان، ۲۲۵ الجواد، امام محمد(ع)، ۴۵، ۴۸، ۶۴،

- ۳۸۵، ۳۷۶، ۳۶۴
حدیث البساط، ۱۴۴
حدیث الرايات، ۲۰۸
الحديثه، ۱۵ پاورقی
حذف، ۱۷۷
حذیفہ بن الیمان، ۱۸۴، ۲۷۷، ۲۷۸
حَرَان، ۳۵۸
الحَرَانی، ۳۵۸
الحربی، ۳۵۱
حِرز، ۲۸۵
الحِرَّ العامِلی، ۲۵، ۳۴، ۳۵، ۴۰، ۴۲، ۴۴، ۴۶، ۵۳، ۵۷، ۶۴، ۶۸، ۹۰ پاورقی، ۱۰۶، ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۳۱، ۱۳۶، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۵، ۱۵۹، ۱۶۴، ۱۸۴، ۱۹۰، ۲۵۱، ۲۸۵، ۲۹۷، ۳۰۷، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۸۲، ۳۴۷
حُرُّ قوص بن زُھیر، ۱۷۹، ۱۸۰
حُرُّ قوصیہ، ۱۷۸ - ۱۸۰
حرّہ، ۲۳۳
الحریری، ۱۸۷
حُرَیْز بن عبد اللہ، ۲۲۳
حزیران، ۱۲۳
حَسَّان بن ثابت، ۱۴۱، ۳۲۷
الحسن بن ابی البرکات، ۲۰۸
الحسن بن بشیر، ۳۶۵
الحسن بن الحسن، ۲۴۴
الحسن بن زیاد الانماطی، ۱۸۴
- ۳۸۱، ۳۱۳، ۲۸۵، ۱۴۰، ۱۰۲، ۸۸
جواد مصطفیٰ، ۳ پاورقی، ۱۵ پاورقی
الجَوَّانی، علی، ۷
جور ماغون، ۸
الجوهری، ابراہیم بن سعید، ۲۶۱
الجوهری، احمد، ۳۲۶، ۳۲۷
الجوهری، اسماعیل، ۳۲۱
جوینی، ۱۲ پاورقی
الجوینی، امام الحرمین، ۲۷۵
چینی، ۲۹۴
حاجب النعمان، ۱۸۶
حاجی خلیفہ، ۶۸، ۶۹، ۱۵۲، ۱۸۲، ۲۰۰، ۲۱۲، ۲۷۴، ۲۹۱، ۳۱۲، ۳۳۲
۳۸۷، ۳۵۶، ۳۳۴
الحافظ، ۱۶۶، ۲۴۸
الحافظ الاصفہانی، ۳۵۶
حافظیہ، ۷۸ پاورقی، ۱۶۶
الحاکم، ۱۶۶
الحاکم الجُسمی، ۳۴۲
الحاکم النیشابوری، ۳۶۵، ۳۶۶
حبش، احمد، ۳۸۹
حبش، عبد اللہ، ۳۸۹
حَبْشُون بن موسیٰ، ۳۶۴
حج، ۱۴، ۴۳، ۴۸، ۵۱، ۵۴، ۵۵، ۲۸۳، ۳۰۰، ۳۴۶، ۳۳۱، ۳۰۴
حدیث، ۲۵، ۸۹، ۱۵۱، ۱۵۵، ۱۷۳، ۱۷۷
- ۱۸۱، ۲۵۰، ۲۷۸، ۲۸۰، ۳۱۰

- الحسن بن سهل، ۲۰۲، ۲۹۹، ۳۱۶
 حسن بن الشهيد الثاني، ۹ پاورقی، ۲۸
 الحسن بن علی، امام (ع)، ۳، ۴۶، ۵۷،
 ۱۱۲، ۱۲۱، ۱۳۳، ۱۳۸، ۱۴۰، ۱۵۶،
 ۱۷۶، ۲۰۷، ۲۲۴، ۲۳۵، ۲۵۷، ۲۶۸،
 ۲۷۸، ۳۰۰، ۳۱۴، ۳۶۶، ۳۸۰، ۳۸۸
 الحسن بن علی بن زکریا، ۱۲۸
 الحسن بن محبوب، ۱۲۴، ۱۶۵، ۲۶۴
 الحسن بن مَخْلَدٌ، ۳۳۸
 حسنی، نک: بنی حسن
 الحسنی، احمد، ۲۵۷
 الحَنَکَانِي، ۱۵۰، ۳۰۷، ۳۳۰، ۳۳۱،
 ۳۴۱
 الحسين بن احمد بن جعفر، ۳۶۵
 الحسين بن بشير، ۳۶۵
 حسين بن خُزَيْمِه، ۱۰۳، ۲۶۵
 حسين بن (هبة الله بن) رُطْبَة، ۱۱۲
 الحسين بن زيد بن علی، ۳۰۶
 حسين بن سيف، ۱۲۵
 الحسين بن صباح، ۳۹۰
 الحسين بن عبدالصمد، ۳۷، ۱۷۳، ۲۴۰
 الحسين بن علی، امام (ع)، ۳۸، ۴۱، ۴۳ -
 ۴۵، ۴۸، ۶۰، ۸۸، ۱۱۲، ۱۱۴، ۱۲۱
 - ۱۲۳، ۱۴۰، ۱۵۶، ۱۷۶، ۱۹۴
 ۲۱۱، ۲۱۵، ۲۲۰، ۲۳۶، ۲۵۴، ۲۶۱
 ۲۶۹، ۲۷۲، ۲۸۱، ۳۱۳، ۳۲۱، ۳۲۸
 ۳۵۷، ۳۶۶، ۳۷۲، ۳۹۱
 الحسين بن علی بن هند، ۲۳۱
 الحسين بن عَمَّار البصري، ۲۶
 حسين بن مصباح، ۱۹۶
 الحسيني، ابوالفضل، ۳۱۹
 الحسيني، علی بن عبدالکریم، ۵۳
 حسینی، ۱۳۸
 حفص بن البختري، ۲۲۳
 حفصه، ۲۰۱، ۳۱۳
 الحکم الثاني، ۷۲، ۷۴
 حکیمه، ۴۸
 حلب، ۷۳، ۷۴ پاورقی، ۱۱۳
 الحلبي، محمد، ۷۹، ۲۶۴
 حِلَّة، ۳، ۴، ۹، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۱۷، ۲۰،
 ۴۰، ۴۸، ۵۴، ۵۸، ۶۰، ۷۷، ۳۵۵
 الحُلوانی، حسین، ۸۵، ۲۹۶
 الحُلوانی، الحسين بن محمد، ۳۵
 الحُلوانی، عبدالرحمن، ۳۷۵
 الحلبي، الحسن بن سليمان، ۲۹، ۳۰، ۸۱،
 ۱۰۶، ۲۱۸، ۲۹۹، ۳۷۰
 الحلبي، عبدالرحيم، ۶۱
 الحلبي، عبدالکریم، ۶۱
 الحلبي، علامه، ۱۵، ۱۷، ۱۹ پاورقی، ۳۰،
 ۶۳، ۶۸، ۱۱۹، ۱۴۷، ۱۶۱، ۱۷۸
 ۱۸۳، ۲۰۱، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۴۰، ۳۰۰
 ۳۵۷
 الحلبي، علی بن يوسف، ۳۰
 الحلبي، لطف الله، ۶۱

- الحلی، محقق، ۳۱۹
 حماد بن عثمان، ۲۲۳
 حمران بن أعین، ۲۲۵
 حمزه، ۲۴۳
 حمص، ۱۹ پاورقی، ۳۴۴
 الحِصْصی، ۱۹، ۲۹، ۷۵، ۳۵۴
 حمیدالله، محمد، ۳۵۷
 حمید بن المثنی، ۱۲۴
 الحُمَیدی، ۷ پاورقی، ۵۸، ۷۸ پاورقی،
 ۲۰۰، ۳۷۶
 الحِمْیری، عبدالله، ۱۳۹، ۱۶۵، ۱۹۹،
 ۳۱۰، ۳۶۸، ۳۷۱
 الحِمْیری، محمد، ۲۵۲، ۳۱۰
 حنبلی، حنابله، ۸۹، ۱۲۷، ۱۶۸، ۱۶۹،
 ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۹۸، ۲۲۳، ۲۶۷، ۳۰۰
 ۳۶۲، ۳۷۵
 حنفی، احناف، ۱۱۷، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۷۶،
 ۱۸۷، ۲۰۸، ۳۴۳، ۳۸۷، ۳۸۸
 حنین بن اسحاق، ۸۵ پاورقی
 حواشی، ۹۰
 حیدر بن محمد، ۷، ۱۴۶
 حیدر آباد، ۱۴۴
 حیره، ۲۷۷
 الخازن، علی، ۳۸۳
 خالد بن صفوان، ۳۱۹
 خالد بن یزید، ۱۲۹
 خانقین، ۸
 خدیجه (ع)، ۱۷۵، ۱۹۴
 خراسان، ۱۴ پاورقی
 خراسانی، خراسانی ها، ۸۵ پاورقی، ۱۴۵
 خراسان، ۳ پاورقی، ۷ پاورقی، ۱۳
 پاورقی، ۲۷، ۴۲، ۶۱، ۶۵ - ۶۷،
 ۱۱۷، ۲۳۸، ۲۴۷
 الخرمی، ۱۳۴
 الخَزَزَجی، علی بن الحسن، ۱۵ پاورقی
 الخَصِیبی الجُبَلانی، ۱۵۲ - ۱۵۴
 خضر، ناحیه دریای، ۱۱۰، ۳۳۵
 الخضیب، ۳۳۱
 الخطاب، ۳۳۲
 خطبه، ۴، ۲۷، ۶۵، ۱۳۰، ۱۳۶، ۲۳۷
 خطبة الأشباح، ۲۹۵
 خطبه شِمْشِیقِیَه، ۱۷۰، ۲۳۷، ۲۹۵
 الخطبة القاصعة، ۲۳۲
 الخطیب البغدادی، ۳۷، ۵۶، ۸۱ پاورقی،
 ۸۹، ۹۹، ۱۴۴، ۱۵۱، ۲۴۳، ۳۳۹،
 ۳۶۴، ۳۶۳، ۳۴۰
 خطیرالدین محمود، ۵
 الخَطَّاف، حامد، (vii) پاورقی، ۳۴، ۷۱
 پاورقی، ۱۵۹، ۱۸۳
 خِلاطیه، ۱۰۶
 خِلاف، ۲۹۶
 الخَلَّال، احمد، ۲۹۲، ۲۹۳، ۳۱۲
 خلف بن ایوب، ۳۶۵
 الخلیلی، احمد، ۱۵۵، ۲۱۶

درب البصرین، ۱۱۶
 درب الحریه، ۶ پاورقی
 درب الحویه (حربه)، ۶ پاورقی
 الدرّبی، الحسن، ۶
 الذرفولی، ۱۶۱
 دُعا، ۲۵، ۳۶، ۳۶ - ۴۸، ۴۸ - ۵۰، ۵۰ - ۵۲، ۵۶
 ۵۷، ۵۷، ۷۷، ۸۷، ۹۰، ۹۸، ۱۰۳
 ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۲، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۵
 - ۱۲۷، ۱۳۸، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۵۸
 ۱۵۹، ۱۸۳ - ۱۸۵، ۱۹۶، ۲۱۱
 ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۲۹ - ۲۳۲
 ۲۳۴، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۶۴، ۲۷۲
 ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۹۱، ۲۹۸، ۳۰۴ -
 ۳۰۶، ۳۱۹، ۳۲۳، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۳۳
 ۳۳۸، ۳۵۹، ۳۸۱، ۳۸۶
 دعاء الجامع، ۱۵۹
 دعاء الجوشن، ۳۲۹
 دعاء الشیخ، ۲۳۰
 دعاء الصنّین، ۳۱۳
 دعاء الطائر، ۲۹۲
 دعاء الطیر الابیض الرومی، ۲۳۰
 دعاء العبرات، ۲۳۰
 دعاء العشرات، ۱۵۹
 دعاء المصحف الشریف، ۳۵
 دعاء الندبه، ۲۲۲
 دعوات، نک: دعاء
 دلایل، ۱۳۹ - ۱۴۲

خوارج، ۱۸۰، ۲۹۵
 خوارزمشاه، ۳۳۴
 خوارزمی، خوارزمیان، ۳۲۸
 الخوارزمی، ۲۰۵
 الخوارزمی، محمد، ۳۶۰
 خواندمیر، ۸
 خوانساری، ۱۹ پاورقی، ۴۸، ۱۰۵، ۱۶۶
 ۱۷۳، ۱۸۳، ۲۷۱، ۲۸۰، ۲۸۵، ۲۹۴
 ۲۹۸، ۳۵۴
 خودزیستنامه، ۲۹، ۵۳، ۳۱۶
 الخیاط (حنّاط)، علی بن یحیی، ۴، ۸۲
 ۳۷۰
 الخیاط، یحیی، ۲۶۷
 خیر، ۱۴۱، ۲۵۶
 دارالعلم، ۷۲، ۱۰۴، ۲۷۵
 الدارقطنی، ۲۹۰، ۲۹۱، ۳۲۴
 دارالکتب، ۲۵۵، ۲۸۹، ۳۸۷
 الدامغانی، ۳۸۷، ۳۸۸
 دانش پژوه، م.ت، ۲۶
 دانیال، ۱۴۲، ۱۴۳
 داود(ع)، ۷۶، ۲۰۶، ۳۸۵
 داود بن الحسن، ۵۷، ۲۴۰، ۳۳۴
 داود بن علی، ۱۳۳
 الدبّاس، عثمان، ۱۱۶
 الدجال، ۲۰۷، ۲۷۴
 دجله، ۱۴۸، ۳۰۰
 درب البدرین، ۵، ۱۰

- ٣٨٨
 رافضی، رافضه، ١٠٧، ١١١، ٢٦٦
 الرامهرمزی، ٢٨٢
 الراوندى، سعيد، ١٩ پاورقى، ١٦٦، ٢١٥،
 ٢١٧، ٢٤٢، ٢٧١، ٣٠٩، ٣٢٩، ٣٣٠
 الراوندى، على، ٢٩٨، ٢٩٩
 الراوندى، فضل الله، ١٩٢، ٢٩٨، ٢٩٩
 ٣٠٩، ٣٢٦
 الراوندى، هبة الله، ١٦٦
 ربا، ٣٨٥
 رباط، ١٠٦، ١٤٤، ٣٦٢
 الرباط، ٣٧٣
 ربيع، ٨٣، ٨٤، ١٤٥، ٢٤٤، ٢٨٠، ٣٢٢،
 ٣٤٩، ٣٧٤
 ربيع الأول، ٥٤، ٦٦، ١٧٥، ١٧٦، ٢٣٤،
 ٢٦١، ٢٨١
 الربيع بن محمد، ١٢٦
 ربيع الثانى، ١٧٦، ٢٨١
 ربعة السعدى، ١٨٤
 رجاء بن عبدالرحيم، ٣٦٥
 رجب، ٥٢، ٦٦، ١٠٨، ١٣٥، ١٧٦، ١٨٤،
 ٢٢٧، ٢٣٦، ٢٦١، ٢٨١، ٢٨٥، ٢٨٧،
 ٣١٤، ٣٧٢، ٣٩١
 رُحج، ٣١٥
 الرَّحجى، احمد، ٣١٤، ٣١٥، ٣٧٨
 الرَّحجى، مؤيد الملك، ٣١٥
 الرَّحجيه، ٣١٥
- دلالة النجوم، ١٣٢، ٢٧٤
 دمشق، ٥٨، ١٠٩، ١١٣، ٢١٨، ٢٨٩
 الدميرى، ٩١ پاورقى
 الدوريتى، ١٨٤
 الدومى، ٣٦١
 دياربكر، ١٦٩، ٢٥٥
 الديلمى، الحسن، ١٦٩
 الديلمى، شهردار، ١٦٧، ٣٣٣
 الديلمى، شيرويه، ١١٧، ١٦٧، ٣٣٣
 ٣٧٦
 الدينورى، ابراهيم، ٣٠٠، ٣٠١
 الدينورى، ابوحنيفه، ١١٤
 الدينورى، نصر، ٢٠٣
 دين يهود، ٥٨
 ديوان التركات الحشرية، ٨ پاورقى
 الذهبى، ١٥١، ٣٣٩
 الذهبى، ماجد، ١٤٤
 ذوالحسين، ٣
 ذوالكفل، ١١٦
 ذى الحجة، ٣٧ - ٣٩، ١٠٧، ١٧٦، ١٩٦،
 ٢٣٤
 ذى القعدة، ٥٢، ١٠٠، ٢٠٣، ٢٢٧، ٣٧٢
 الرازى، فخرالدين، ١١٩، ١٣٦، ٣٠١،
 ٣٣٤، ٣٦٧
 الرازى، محمد بن زكريا، ١٣٧
 الراضى، ٣٦٢
 الراضى، محمد عبدالكريم كاظم، ٣٨٧

- رده، ۳۵۹، ۳۶۰
 ردیف، صبیح، ۳۴۶
 الرزّاز، محمد، ۲۰۷
 رستم بن علی، ۲۹۷
 الرشید، هارون، ۲۶۱، ۳۰۶، ۳۶۶
 الرّصافی، احمد، ۷۵ پاورقی
 الرضا، امام علی (ع)، ۱۱، ۱۴ پاورقی،
 ۲۲، ۱۲۶، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۵۹، ۱۹۲،
 ۲۰۲، ۲۱۱، ۲۲۱، ۲۲۸، ۲۴۵، ۲۵۲،
 ۲۵۹، ۲۶۱، ۲۹۴، ۳۱۰، ۳۲۳، ۳۲۸،
 ۳۳۵، ۳۳۸، ۳۷۸، ۳۸۰، ۳۹۱
 الرضی، الشریف، ۲۱۶، ۲۲۱، ۲۳۷،
 ۲۳۸، ۲۹۵، ۳۰۴
 رضیه بنت ابی علی، ۵۶
 رکعت، ۵۹، ۱۸۵
 رکن الدین، ۱۱۷
 الرّمّانی، ۳۰۲، ۳۴۴
 رمضان، ۳۸، ۳۹، ۴۶، ۵۱، ۵۷، ۶۶، ۸۷
 پاورقی، ۱۰۱، ۱۰۷ - ۱۰۹، ۱۱۲،
 ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۸۴، ۲۰۲،
 ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۲۵، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۵۷،
 ۲۶۱، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۱۲، ۳۱۴، ۳۱۹،
 ۳۲۳، ۳۳۵، ۳۵۷، ۳۶۲، ۳۷۳، ۳۸۶،
 ۳۹۰
 رمل، ۷۶
 الرّهنی، ۲۸۵
 الرواجنی، ۳۷، ۱۶۵، ۲۵۵
- روایه، ۱۴۶، ۱۷۳، ۲۲۱
 الرّوحی، ۳۶۰، ۳۶۱
 روزه، ۱۳۳، ۱۵۲، ۱۷۵، ۱۷۶، ۲۵۷،
 ۲۶۱، ۳۲۳، ۳۳۴ - ۳۳۶، ۳۶۲، ۳۷۲
 روم، ۲۹۲
 رؤیا، ۴۳، ۲۰۳، ۲۳۰، ۲۳۱، ۳۰۲، ۳۳۸
 ری، ۷۴، ۲۹۷
 ریاضیات، ۱۶۴
 ریاضی دان (دانان)، ۲۰۵، ۲۶۸، ۳۲۸
 زایچه، ۱۴۸
 زبیر بن عوّام، ۱۱۳، ۲۲۰
 الزّجاج، ۱۹۵
 زرارہ بن أعین، ۱۵۹، ۲۰۲
 زرتشت، ۱۰۲، ۱۰۳، ۳۷۴
 زرقانی، ۲۹۳
 زرقلی، ۲۷۴
 زرکان، محمد صالح، ۳۳۴
 زَرکشی، ۳۸۴
 زِرکلی، خیرالدین، ۳۸۷
 زعفرانی، ۱۵۷
 زغلول، محمد، ۱۶۷
 زکریا (ع)، ۱۷۵
 زکریا بن محمد، ۱۲۶
 زکریا بن یحیی، ۶۰، ۱۶۹
 زکی، احمد، ۲۹۷
 زمان سنجی، ۲۵۳
 زمخشری، ۸۱، ۸۹، ۱۱۴، ۱۱۸، ۱۳۴

سالم بن محفوظ، ۷	۳۱۱، ۲۱۵، ۲۱۴، ۱۶۱، ۱۶۰، ۱۳۶
سالم مولی ابی حذیفه، ۱۷۰	زمرّد خاتون، ۱۱۸، ۲۳۳
سامراء، ۸ پاورقی، ۹، ۱۰، ۱۴، ۴۸،	زیزلی، ۱۶۷
۳۲۸، ۱۲۳	زنجان، ۱۱۲
السامیرمی، سعید، ۷۳	زنجانی، فضل الله، ۱۳۰
سیط ابن الجوزی، ۲۴۹، ۳۳۷	زهد، ۷۶، ۱۸۸
سُبکی، تاج الدین، ۱۴۴، ۱۵۷، ۱۹۸	زهرا خاتون، ۴، ۵
سُبکی، تقی الدین، ۵۸	زواره ای، علی بن حسین، ۲۷، ۵۹
سیجستان، ۳۱۵	زوال، ۳۱، ۲۲۵، ۳۲۶
سجستانی، ابوبکر، ۳۳۰	زیات، حسن، ۸۴، ۸۵ پاورقی
سجستانی، محمد بن عُزیر (عزیز)، ۳۴۵	زیارت، ۳۳، ۴۶، ۴۷، ۹۱ پاورقی، ۲۶۲،
سجستانی، مسعود، ۱۴۷، ۳۷۶	۳۲۱
السخاوی، ۳۰۵	زیج، ۱۹۹، ۲۰۵، ۳۸۹ - ۳۹۰
سُدس، ۸۴، ۲۴۳	زید بن جعفر العلوی، ۱۳۸، ۱۴۹
سُدی، ۳۰۷، ۳۴۸	زید بن علی (ع)، ۱۷، ۲۷۷، ۳۱۹
الشراح، محمد، ۲۲۸	زیدی، زیدیه، ۷۳، ۹۶، ۱۰۰، ۱۱۰
سَرقات الشعراء، ۳۲۷	۱۱۱، ۱۳۸، ۱۵۴، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۷۰
سرقَت ادبی، ۳۲۷	۲۲۰، ۲۲۷، ۲۵۷، ۳۱۹، ۳۳۵، ۳۳۶
سریانی، ۱۲۹، ۱۹۳، ۳۲۲، ۳۳۶	زین العابدین، امام علی (ع)، ۱۱۰، ۱۱۳
سزگین، اُریسلا، ۴۳، ۴۴، ۲۲۱، ۳۵۹	۱۲۳، ۱۲۴، ۱۴۰، ۱۵۰، ۱۵۹، ۱۷۶
سزگین، فواد، ۱۱۴، ۱۲۰، ۱۳۶، ۱۴۱ -	۱۹۵، ۲۱۵، ۲۱۹، ۲۴۳ - ۲۴۵
۱۴۳، ۱۷۱، ۱۸۰، ۱۹۹، ۲۰۵، ۲۵۴	۳۰۴، ۳۱۳، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۸۶
۳۰۸، ۳۰۳، ۲۹۳، ۲۸۹، ۲۷۵، ۲۵۹	سابور بن اُردشیر، ۷۲، ۱۰۴
۳۸۶، ۳۸۴، ۳۴۸، ۳۴۷، ۳۴۲، ۳۲۷	سابور دُوالا کتاف، ۳۶۶
۳۹۰، ۳۸۹	سارا، ۱۱۶
سعد بن عبدالله، ۱۵۸، ۱۵۹	ساری، ۳۱۴
سعی، ۱۳۰	ساسانی، ساسانیان، ۳۵۶، ۳۷۴

- ساع، ۱۴۱، ۲۰۸
 السَّمَری، ۳۴۰
 السمعانی، ۱۰۰، ۱۵۱، ۱۵۷، ۳۰۵، ۳۵۱
 سَمَكه، ۳۶۳
 سَناباد، ۳۶۶
 سِجَزی، احمد، ۲۵۳، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۸۶
 السَّجَزی، محمود، ۱۱۷، ۱۶۸
 السَّنَجَری، اللبثی، ۳۵۱
 سَنه هلالیة، ۴۶
 سَتی، اهل سنت، (vii)، ۲۲، ۲۸، ۳۳، ۵۷
 ۵۸، ۶۰، ۶۳، ۷۸، ۸۰ پاورقی، ۸۶
 ۸۹، ۹۹، ۱۰۵، ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۶
 ۱۲۸، ۱۳۸، ۱۴۶، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۵۷
 ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۶۶ - ۱۶۹، ۱۷۳
 ۱۸۹، ۱۹۹، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۴۶
 ۲۴۸، ۲۵۰، ۲۵۶، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۷
 ۲۸۴، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۷، ۳۰۰، ۳۱۷
 ۳۲۴، ۳۳۱، ۳۳۳، ۳۴۴، ۳۴۸، ۳۵۱
 ۳۵۴، ۳۶۸، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۸۸، ۳۸۹
 سَهْروردی، ابو حفص، ۸ پاورقی، ۷۹
 ۱۳۱
 سهروردی، ابوالنجیب، ۱۳۱
 سَهْل بن المُغیرہ، ۳۶۴
 سهله، ۴۸
 سوراء (سورا)، ۳، ۴ پاورقی
 سوراوی، حسین بن احمد، ۴، ۳۷۰
 سوراوی، محمد، ۶
 سعید بن المسیب، ۳۰۴
 السَّقَّاح، ۳۶۰
 سِنْفَر، ۳۷۱
 سَنَفَر، ۴۵، ۲۴۱، ۲۴۶، ۳۲۱، ۳۳۸
 سُفراء، ۴۸
 سفیان الثوری، ۱۷۷
 سُفیانی، ۲۷۴
 السَّقَّاء، مصطفیٰ، ۳۸۳
 سقیفه، ۳۲۶
 سُكْری، ۳۶۴
 سکندر مقدونی، ۳۶۰
 السکونی، ۱۴۱
 سَلار (سَلَّار) بن عبدالعزیز، ۲۶۰
 سلام، حسن، ۳۸۹
 سلامی، محمد، ۳۰۶، ۳۴۶
 السَّلَامی، ۳۰۵
 سلطانیہ، ۱۸
 سلف، ۱۹۲
 السَّلْفی، حَمْدی، ۱۷۷، ۲۷۸، ۳۳۳
 سلمان فارسی، ۴۸، ۱۲۷، ۱۹۷، ۲۵۱
 سلمة بن عاصم، ۳۴۰
 سَلْمی، ابو عبدالرحمن، ۱۸۲، ۳۹۰
 سَلْمی، یوسف، ۲۴۶
 السَّیْلِی، ۶۰، ۱۶۹
 سلیمان بن محمد، ۳۶۶
 سلیمان بن مُقَاتِل، ۱۲۷
 سلیمان بن وَهْب، ۳۸۴

- سورہ، ۱۱۳، ۱۷۲، ۱۷۶، ۱۸۲، ۱۹۵،
 ۲۰۴، ۲۳۱، ۲۶۳، ۲۸۲، ۲۸۹، ۲۹۰،
 ۳۳۰، ۳۳۷، ۳۴۲ - ۳۴۴، ۳۴۷،
 ۳۵۴، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۵، ۳۸۴، ۳۸۵،
 سید الأہل، علی، ۳۸۸، ۳۸۷،
 السید الحمیری، ۱۰۱،
 سید علی خان، ۳۱۹،
 السیرافی، احمد بن محمد، ۲۱۹،
 سیرت، ۲۳۹،
 سیوطی، ۱۰۵، ۳۸۸،
 شاپور اول، ۳۵۶،
 شاذان بن بحر، ۱۲۸،
 الشاشی، محمد بن احمد، ۶۹،
 شاعر، شعراء، ۱۱، ۱۵، ۱۸، ۹۹، ۱۸۶،
 ۲۱۶، ۲۳۷، ۳۰۶،
 شاعری، ۷۶، ۱۴۷،
 شافعی، شافعیان، ۱۹۱، ۱۹۵، ۱۹۸،
 ۲۱۸، ۲۲۸، ۲۵۰، ۲۶۴،
 الشافعی، ۱۵۷، ۲۷۵، ۲۸۹، ۳۷۷، ۳۷۸،
 الشالجبی، عبود، ۱۶۳، ۳۰۱،
 شام، ۳۵۹،
 شامی، شامیان، ۱۹، پاورقی، ۲۱۶، ۲۵۱،
 ۳۱۹،
 شاہ سلطان حسین، ۳۱۴،
 شب قدر، ۱۲۴، ۱۲۸، ۲۱۳، ۲۲۹، ۲۳۳،
 شہہ، ۱۸۲،
 شُبوح، ابراہیم، ۷۴ پاورقی،
- شجاع بن فارس، ۱۸۶،
 الشیبی، محمدرضا، (vii) پاورقی، ۳،
 پاورقی، ۱۲ پاورقی، ۱۴ پاورقی، ۱۸،
 پاورقی، ۲۳ پاورقی، ۳۲، ۷۹ پاورقی،
 شرح حال، ۲۱ پاورقی، ۲۵، ۳۵، ۵۶،
 ۶۷، ۸۱ پاورقی، ۱۰۴، ۱۳۴، ۱۴۴،
 ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۷، ۱۶۳، ۱۶۵، ۱۹۶،
 ۲۰۹، ۲۱۵، ۲۳۵، ۲۵۲، ۲۵۷، ۲۵۹،
 ۲۷۸ - ۲۸۰، ۲۸۲، ۳۰۱، ۳۱۵،
 ۳۱۶، ۳۳۵، ۳۵۳، ۳۵۸، ۳۶۴، ۳۶۵،
 ۳۷۸، ۳۸۶، ۳۸۷،
 شرح حال نویس (نویسان)، ۸۹، ۹۹، ۱۱۸،
 ۱۵۷، ۱۸۱، ۲۴۲، ۲۹۴، ۳۱۲، ۳۳۵،
 ۳۶۶،
 شرف الأشراف (دختر ابن طاووس)، ۱۷،
 شعبان، ۳۷، ۳۹، ۶۰، ۶۶، ۱۰۷، ۲۱۱،
 ۲۸۳، ۳۱۳، ۳۶۲، ۳۷۲، ۳۹۱،
 الشعبي، ۱۴۵،
 شقیق بلخی، ۲۷۲،
 الشلمغانی، محمد، ۱۰۷، ۱۱۳،
 الشہریانی، علی، ۲۶۷،
 شہرزوری، ۲۹۴،
 الشہرستانی، جواد، ۲۶،
 الشہرستانی، ہبہ اللہ، ۳۷۱، ۳۸۰،
 شہید، شہداء، ۱۳،
 الشہید الاول، ۵ پاورقی، ۱۳، ۳۵، ۳۷،
 ۵۳، ۷۷، ۷۸ پاورقی، ۹۱ پاورقی،

- ۱۲۰
 ۱۲۴ - ۱۲۶، ۱۲۸، ۱۳۳، ۱۳۹
 ۱۴۰، ۱۴۹، ۱۵۶، ۱۵۹، ۱۸۱، ۱۸۷
 ۱۹۱، ۱۹۹، ۲۰۲، ۲۱۱، ۲۱۹، ۲۲۳
 ۲۲۶، ۲۲۸، ۲۳۱، ۲۳۳، ۲۴۱، ۲۵۴
 ۲۶۴، ۲۷۲، ۲۷۷، ۲۷۹، ۳۱۰، ۳۱۵
 ۳۲۶، ۳۳۵، ۳۳۸، ۳۴۵، ۳۵۰، ۳۵۲
 ۳۷۳
 الصبّاح بن نصر، ۲۵۹
 صبر، ۳۷۵
 صحابی، صحابه، ۲۸، ۱۱۵، ۱۱۹، ۱۴۶
 ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۷۷، ۱۸۱، ۱۹۲، ۱۹۸
 ۲۵۱، ۲۷۶، ۲۷۸، ۲۷۹، ۳۳۳، ۳۵۱
 ۳۸۵
 الصدر، حسن، ۲۸، ۴۵
 صدقه، ۳۹۱
 الصّریفینی، ابراهیم بن محمد، ۳۶۵
 صعصعه بن صوحان، ۱۸۳
 صفاء، ۱۳۰
 صفاء، جرجس افندی، ۱۴۲
 الصّفّار، رشید، ۱۴۷
 الصّفّار، محمد، ۱۵۹
 صفحه، ۸۲ پاورقی
 الصّفّدی، ۱۰۶، ۱۳۲، ۱۴۶، ۱۵۸، ۲۳۵
 ۳۰۶
 صفر، ۲۸۱
 صفوان بن یحیی البجلی، ۱۶۵، ۲۲۸
 الصفوانی، محمد، ۲۲۸، ۲۵۹، ۳۵۶
- الشّهِید الثانی، ۲۹، ۳۷، ۵۷، ۶۲، ۱۲۰
 ۲۴۱، ۲۵۷، ۳۵۷
 شوال، ۳۷ - ۳۹، ۳۲۲
 شواهد، ۱۷۲
 شوری، ۱۷۰، ۲۵۶، ۲۷۱
 الشّوکی، علی بن نصر، ۱۴۴
 شیانی، محمد بن حسن، ۲۹۳
 شیانی، محمد بن عبدالله، ۱۰۷، ۱۱۱
 ۱۱۲، ۲۷۳، ۳۲۰
 شیحاته، عبدالله، ۱۲۷
 شیخ الشرف، ۸۵ پاورقی، ۳۶۷
 شیراز، ۱۱۶
 شیروانی، محمد، ۳۰۶
 شیطان، ۴۳
 صابی، ۳۳۷
 الصّابی، ابراهیم، ۳۳۶
 الصّابی، هلال، ۲۴۷، ۳۶۱، ۳۶۲
 الصّابونی، ۱۶۱، ۲۲۷
 الصّاحب بن عبّاد، ۷۳، ۷۴، ۱۱۴، ۱۱۵
 ۱۹۴، ۲۴۴، ۲۹۵، ۳۸۴
 صاحب دیوان، الجوینی، ۱۲، ۱۷ پاورقی
 صاحب المخزن، ۵
 صاحب المدارک، ۱۲۰
 صاحب المعالم، ۳۶
 الصادق، امام جعفر(ع)، ۱۲، ۴۴، ۵۳
 ۵۷، ۶۵، ۸۸، ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۲۲

طباطبائی، عبدالعزیز، ۳۵، ۱۱۷، ۱۱۸،

۱۵۵، ۲۶۶، ۲۸۹، ۲۹۰، ۳۰۷،

طباطبائی، محمد حسین، ۳۴۷

طبرانی، ۱۷۷، ۲۷۷، ۲۷۸

طبریس (تفرش)، ۹۸

طبرسی، احمد، ۱۸۷، ۱۸۸

طبرسی، حسن بن فضل، ۹۸، ۲۳۴، ۲۴۵،

۲۹۹، ۳۹۱

طبرسی، فضل بن حسن، ۶۵، ۹۱ پاورقی،

۹۸، ۱۴۱، ۲۰۶، ۲۰۹، ۲۳۳، ۲۳۴،

۲۳۹، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۲۳،

۳۲۸، ۳۴۷

طبرسی، علی، ۲۳۴

طبری، ابوجعفر، ۲۸، ۳۲، ۳۷، ۶۰، ۷۹،

۸۱ پاورقی، ۸۹، ۱۳۶، ۱۷۸ - ۱۸۱،

۲۱۶، ۲۲۱، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۴، ۲۷۰،

۲۸۲، ۲۸۳، ۳۱۲، ۳۱۹، ۳۴۲، ۳۴۸،

۳۴۹، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۴،

۳۷۸

طبری، عبدالرحمن، ۳۱۲

طبری محمد بن جریر بن رستم، ۷۸

پاورقی، ۱۳۶، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۸۰،

۲۵۰، ۲۶۳، ۳۱۹، ۳۲۰

طبری، محمد بن ابی القاسم، ۱۳۶

طبری، محمد صادق، ۵۹

طیب، اطباء، ۸ پاورقی، ۸۲، ۱۲۹، ۱۸۷،

۳۳۸

۳۸۶

صفوی، صفویان، ۱۲ پاورقی، ۲۱، ۲۲،

۶۸، ۹۶، ۱۲۰، ۱۲۱، ۲۳۴، ۳۰۱،

۳۱۴، ۳۷۱

صفین، ۱۳۸، ۱۵۰، ۱۵۹

صفر، احمد، ۲۵۴

الصلاة الوسطی، ۲۰۱، ۲۲۴، ۲۲۹، ۲۳۸،

۲۴۱، ۳۵۰

صلاح الدین، ۷۳

صالح (ع)، ۲۴۳

صلیبی، صلیبان، ۲۹۲

صنعا، ۱۱۱، ۱۶۰

صوفی، صوفیہ، ۳۸، ۱۸۱

صولی، ۹۹، ۱۳۱، ۱۷۵، ۲۰۵، ۳۸۳،

الصیتری، ۱۳۲

الضحاک بن محمد، ۵۶

ضیعہ، ۱۷، ۳۱۳

الطائع، ۱۷۵، ۳۶۴

طاقہ، ۱۰۰

طالبی، ۸۳، ۱۹۵، ۲۳۱، ۲۸۴، ۳۴۵،

طالبیان، ۱۰۳، ۱۴۸

الطالع، ۱۴۸، ۱۶۴

الطاهر، ۷۸ پاورقی، ۳۳۶

طاهر بن حسین، ۳۶۵

طاهر بن عبداللہ، ۲۲۸

طاہری، طاہریان، ۲۰۰

طب، ۷۶، ۱۶۴، ۳۱۷

- طحاوی، ۱۸۸
طرازی، ۸۱، ۸۵ پاورقی، ۱۵۱
طَرَسُوسِی، ۳۱۷
طُرشیز، ۲۳۵
طُرُثِیثِی، ۲۳۴، ۲۳۵
طلحه، ۱۲۳، ۲۲۰، ۲۶۵
طهارت، ۳۱۹
طهماسب، ۵۹
طُوْجِجِی، علی، ۲۵۵
طوسی، ابوجعفر، ۳، ۴، ۶، ۲۰، ۲۲، ۳۵، ۵۰، ۸۱، ۸۵ پاورقی، ۸۷، ۱۰۳، ۱۰۷، ۱۱۲، ۱۱۹، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۴، ۱۳۹، ۱۵۸، ۱۶۵، ۱۷۱ - ۱۷۴، ۱۷۷، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۹، ۱۹۱، ۱۹۵، ۱۹۷، ۱۹۹، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۶، ۲۰۹، ۲۱۹، ۲۲۳، ۲۲۵ - ۲۲۹، ۲۳۷، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۳، ۲۴۶، ۲۵۵، ۲۶۳، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۸۶، ۲۸۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۹، ۳۱۵ - ۳۱۷، ۳۲۰، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۴۲، ۳۴۴، ۳۴۹، ۳۵۱، ۳۵۵، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۱، ۳۷۳ - ۳۷۶، ۳۸۰
طوسی، ابوعلی، ۱۱۲، ۱۸۴، ۳۰۹
طوسی، خواجه نصیرالدین، ۱۲، ۱۷، ۱۸
۱۱۹
طولونی، طولونیان، ۳۵۰
طومان بن احمد، ۳۶
- طین، ۱۳۰
الظافر، ۲۴۴
ظافریه، ۷۸ پاورقی، ۲۴۴
الظاهر، ۳۶۱
ظاهریه، ۲۰۸، ۲۸۹
ظریف بن ناصح، ۱۴۸
عائشه، ۱۳۰، ۱۹۴، ۲۰۱، ۲۶۵، ۲۸۷، ۳۱۳، ۳۶۱
عاشورا، ۳۸، ۴۲، ۱۵۲، ۲۵۴، ۲۶۱، ۲۷۲، ۲۸۱، ۳۹۱
العاصمی، الحسن بن احمد، ۲۳۷
عالی الإسناد، ۳۱۰
العاملی، بهاء الدین، ۳۷، ۶۲، ۶۸، ۷۷
پاورقی، ۲۴۰، ۲۴۳، ۲۶۱، ۳۳۸، ۳۹۱
العاملی، علی بن محمد بن الحسن، ۲۵۷
عانة، ۱۵ پاورقی
عبادات، ۱۸۳، ۱۸۵، ۲۰۷
العباس بن عبدالمطلب، ۹۸، ۱۱۳، ۱۵۵، ۱۸۰، ۱۸۱، ۲۷۱
عباسی، عباسیان، (vii)، ۱۰ - ۱۲، ۱۵، ۳۸، ۵۷، ۷۱، ۱۰۶، ۱۳۲، ۱۳۳
۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۵، ۱۶۹، ۱۷۵، ۱۸۰
۱۸۳، ۲۰۵، ۲۲۹، ۲۶۱، ۲۸۴، ۲۹۴، ۳۱۵، ۳۵۷، ۳۶۰، ۳۶۳، ۳۶۴
العباسی، ۳۶۳
عبدالله بن ابی زید، ۱۲۷

- عبدالله بن احمد بن الحسن، ۲۰۵
عبدالله بن احمد بن حنبل، ۴۴
عبدالله بن أنیس، ۲۳۹
عبدالله بن بسطام، ۲۹۹
عبدالله بن بُکیر، ۲۱۹
عبدالله بن حماد الأنصاری، ۸۸، ۱۲۲
عبدالله بن جعفر، ۲۶۳، ۳۳۵
عبدالله بن جعفر الزهري، ۲۳۲
عبدالله بن الحسن، ۲۵۷، ۳۱۵
عبدالله بن الصَّلْت، ۳۶۸، ۳۷۱
عبدالله بن عتيك، ۲۳۹
عبدالله بن عمر، ۱۳۰، ۲۹۴، ۳۵۷
عبدالله بن القاسم، ۱۵۶، ۲۱۹
عبدالله بن مالک، ۳۱۷
عبدالله بن مسعود، ۲۲۸، ۲۳۵، ۲۸۹
عبدالله بن محمد الشعيرى، ۱۲۳
عبدالله بن محمد اليمنى، ۱۲۳
عبدالله بن موسى الكاظم، ۱۴۵
عبدالاول بن عيسى، ۱۵۱
عبدالجبّار، ۱۶۲، ۲۹۲، ۳۲۸، ۳۵۵
۳۶۱
عبدالجبّار بن احمد اليمسار، ۳۶۴
عبدالجليل، ۳۰۷
عبدالرحمن بن سيّابه، ۱۱۰
عبدالرحمن بن عمر الصوفى، ۳۳۷
عبدالرحمن بن عوف، ۱۹۶
عبدالرحمن بن مبارك، ۸۵ پاورقى، ۳۶۶
- ۳۶۷
عبدالرحمن بن محمد، ۱۷۲
عبدالرحمن بن مسعود، ۲۲۰
عبدالرزاق، ۳۴۴
العَبَّادى، رَزِين، ۸۳، ۲۰۱، ۲۱۴، ۳۲۴
۳۷۶
عبدالسلام البصرى، ۵ پاورقى، ۱۰۴
۳۶۴
عبدالصمد بن محمد، ۳۹۱
عبدالعزيز بن دُلْف، ۸ پاورقى
عبدالعزيز بن محمد، ۱۵۶، ۳۱۲
عبدالحمود، ۵۷، ۳۷۶
عبدالواحد بن عبدالله، ۱۰۱
عبدالواحد بن محمد، ۱۵۴
عبرى، عبرانى، ۸۲ پاورقى
عبيدالله بن علي حليبي، ۱۲۶، ۱۶۵
عبيدالله بن محمد، ۲۷۰
عبيدلى، على بن احمد، ۱۴۸
العناتقى، ۱۲۹
عثمان، عبدالكريم، ۱۶۲
عثمان بن عَقّان، ۱۱۸، ۱۸۸، ۱۹۶، ۲۲۰
۲۳۵، ۲۶۵، ۲۷۶، ۲۸۵، ۲۸۸، ۲۹۵
۳۶۳، ۳۴۸
عثمانى، عثمانى ها، ۷۴ پاورقى
عدى، ۱۴۳
عراق، ۱۱، ۱۴، ۸۴
عراقى، عراقىها، ۸۴

- عربی، (vii)، ۶۸، ۷۶، ۸۵، ۸۹، ۱۰۲،
 ۱۲۹، ۱۸۲، ۱۹۳، ۳۰۴، ۳۰۶، ۳۴۲،
 ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۴، ۳۷۷
 عرفات، ولید، ۳۲۷
 عرفانیان، غلام رضا، ۳۰۹
 عرفه، ۱۰۰، ۳۰۴، ۳۲۳
 عَزَّی، ۳۱۳
 عزیزیه، ۷۲
 العسکری، ابو هلال، ۱۲۹
 العسکری، الحسن (ع)، ۶۰، ۱۲۳، ۱۳۲،
 ۱۴۰، ۱۵۳، ۱۷۶، ۲۱۵، ۲۲۴، ۲۲۶،
 ۲۵۱، ۲۶۲، ۲۶۵، ۲۶۶، ۳۳۵
 العسکری، الحسن بن عبدالله، ۲۳۷، ۳۸۸،
 ۳۸۹
 عصمت، ۲۲، ۲۰۶، ۲۶۰، ۲۸۷
 عضدالدوله، ۷۴، ۳۳۷، ۳۶۱
 عطاء، ۲۳۲
 العطار، محمد بن الحسن، ۵۶
 عطیة بن الحارث، ۱۷۲
 العظم، جمیل، ۱۸۱، ۱۸۲
 عقیف بن قیس الکندی، ۲۹۵
 عُقبه بن عامر، ۲۷۶
 عقبه بن نافع، ۲۷۶
 عقیق، ۱۵۸
 عکبری، ۱۵۷
 علاء بن زرین، ۲۲۱
 علقمة بن ابی علقمه، ۲۶۵
- علماء، ۱۰
 علم انساب، ۱۸، ۴۰، ۷۶، ۲۶۳، ۳۰۶
 علم جبر، نک: جبر
 علم طب، نک: طب
 علم کلام، ۲۱، ۲۲، ۲۹، ۴۲، ۵۵، ۷۸،
 ۲۰۴، ۳۵۵
 علم نجوم، ۹ پاورقی، ۲۳، ۳۲، ۷۶،
 ۱۰۲، ۱۰۷، ۱۱۰، ۱۱۰، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۳۹،
 ۱۵۶، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۶، ۱۸۳، ۱۸۹
 - ۱۹۲، ۱۹۶، ۱۹۹، ۲۰۴، ۲۰۵،
 ۲۱۹، ۲۳۰، ۲۳۲، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۵۹،
 ۲۶۰، ۲۷۴، ۲۹۴، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۶،
 ۳۱۱، ۳۱۷، ۳۵۲، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۸۷
 نیز نک: علم هیئت
 علم نحو، ۷۶
 علم هیئت، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۹۲، ۲۰۵،
 ۲۹۹، ۳۱۵، ۳۱۷، ۳۳۷، ۳۸۹، نیز نک
 : علم نجوم
 عُنوان، محمد باقر، ۲۸۵، ۲۸۶
 العَلَوُجی، عبدالحمید، ۲۸۶، ۳۵۶
 علوی، علویها، ۴ پاورقی، ۱۱، ۴۰، ۱۴۷،
 ۱۶۷، ۱۸۱، ۱۹۶، ۲۶۵، ۳۲۸
 العلوی، احمد بن محمد، ۳۶
 علی بن ابراهیم، ۱۹۰، ۲۳۹، ۳۳۹، ۳۴۴،
 ۳۴۵، ۳۴۷، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۴
 علی بن ابی طالب (ع)، ۹، ۱۲ پاورقی، ۱۴،
 ۱۵، ۲۷، ۲۹، ۳۴، ۴۷، ۵۶، ۶۲، ۶۴

علی بن سهل، ٣٤٤	٧٨ پاورقی، ٨٧ پاورقی، ٨٨، ٩٨
علی بن عاصم، ٣٢١	٩٩، ١٠٦، ١٠٨، ١١٢، ١١٥، ١١٨
علی بن عبدالصمد، ١٤٩	١١٩، ١٢٨، ١٣٠ - ١٣٢، ١٣٤
علی بن عبدالعزیز الکوفی، ١٥٦	١٣٥، ١٣٨، ١٤٠، ١٤١، ١٤٣ -
علی بن عقیل، ٤٨	١٤٦، ١٤٨، ١٥٠، ١٥٤ - ١٥٦
علی بن عیسی، ١٩٢	١٥٩، ١٦٦، ١٧٠، ١٧٣ - ١٧٥
علی بن محمد بن علی، ٥٦	١٧٨، ١٧٩، ١٨٤، ١٨٦، ١٨٩، ١٩٠
علی بن محمد الزنجی، ١٠٤، ٣٥٨	١٩٦، ١٩٧، ٢٠٠، ٢٠٤، ٢٠٧، ٢٠٨
علی بن محمد القزوینی، ٢٢١	٢١٥، ٢١٨، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٣، ٢٢٤
علی بن مهزیار، ٣٥٢	٢٢٨، ٢٣٠ - ٢٣٢، ٢٣٥ - ٢٣٧
علی بن یقظین، ٢٥٨	٢٤٣، ٢٤٧، ٢٤٩، ٢٥١، ٢٥٦، ٢٦١
عمادالدین الکاتب الاصفهانی، ٢١٥	- ٢٦٨، ٢٧١، ٢٨٠، ٢٨٣ -
عطار بن موسی الساباطی، ١٢٤	٢٨٥، ٢٨٩ - ٢٩١، ٢٩٤، ٢٩٥، ٢٩٨
عطار بن یاسر، ٣٣٠	- ٣٠٠، ٣٠٤، ٣٠٧، ٣١٣، ٣١٧
عمر، ف، ٣٦٣	٣٢٠، ٣٢٢، ٣٢٤، ٣٢٨ - ٣٣٣
العمرانی، ١٦٣، ٢٦٨	٣٤٤، ٣٤٦، ٣٥١، ٣٥٤، ٣٥٥، ٣٥٩
عمر بن اذینه، ٢٢٩	٣٦١ - ٣٦٣، ٣٧٢، ٣٧٩، ٣٨٢
عمر بن ثابت، ٢٢٧	٣٨٨، ٣٩٠، ٣٩١
عمر بن الخطاب، ٦٥، ١٠٦، ١١٣، ١٣٠	علی بن احمد، ١٥٦
١٤٣، ١٧٠، ١٧٤، ١٧٦، ١٨٨، ١٩٤	علی بن احمد الزیدی، ١٩١
٢٣٤، ٢٤٧، ٢٥١، ٢٦٥، ٢٧١، ٢٩١	علی بن اسباط، ٣١٣
٣٧٨، ٣٦٢، ٣٥٩، ٣٣٢، ٣١٣، ٣٠٠	علی بن اسماعیل المیثمی، ١٢٣
عمر بن ربیع (ربیع)، ٢٢٧	علی بن بلال، ٢٥٧
عمر بن سعد، ٢٥٤	علی بن جعفر، ٢٥٨، ٣١٠
عمر بن شیبّه، ٣٢٦	علی بن الحسن المقرئ، ١٣٣
عمر بن عبدالعزیز، ١٣٠، ٢١٩، ٢٢٣	علی بن الحرب، ٣٠٧
٣٥٩، ٢٨٢	علی بن حمزه، ١١

۱۷۹، ۱۸۱، ۱۹۵، ۲۲۰، ۲۲۸،

۲۶۲، ۲۹۷، ۳۲۷، ۳۹۰، ۳۹۱

الغروی، حسین، ۷

الغری، ۲۴۹

غریب القران، ۱۷۱ - ۱۷۳، ۳۸۴

الغزالی، ۲۲ پاورقی، ۱۳۵ - ۱۳۷، ۱۸۱

۱۸۲، ۱۸۸، ۱۹۱، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۸۴

۳۷۳، ۳۷۴

غُسل، ۱۰۱، ۲۲۵، ۲۴۱

الغضائری، ۱۰۴، ۱۳۸، ۱۳۹، ۳۸۰

غلام زحل، ۲۰۵

غُلُو، ۱۲۲، ۳۳۱، ۳۸۰

غیاث بن ابراهیم، ۲۲۲

غیب، ۱۱۳

غیبه، ۸۸، ۱۳۲، ۱۷۴، ۲۱۰، ۲۲۷، ۲۶۶

۳۳۱

فاران، ۳۷۲

فارسی، ۱۲، ۲۷، ۳۴، ۴۰ - ۴۲، ۴۹، ۵۹

۶۲، ۶۸، ۸۹، ۹۰، ۹۵، ۱۰۲، ۱۷۴

۱۸۲، ۲۱۶، ۲۲۴، ۲۳۴، ۲۴۱، ۲۷۰

۲۷۳، ۳۰۱، ۳۰۶، ۳۱۰، ۳۱۴، ۳۱۸

۳۳۳، ۳۶۵، ۳۷۳، ۳۷۷

الفارسی، عبدالغافر، ۳۶۵

الفاضل الهندی، ۳۳۱

فاطمه(ع)، ۱۷، ۶۰، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۱۲

۱۱۳، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۳۰، ۱۴۰، ۱۵۶

۱۶۰، ۱۷۴ - ۱۷۷، ۱۹۴، ۲۴۶

عمر بن قُرشان، ۲۶۷، ۲۶۸

عُمره، ۲۲۰

عمر بن العاص، ۳۸۴

عمر بن عبدود، ۱۳۰

عمر بن میمون، ۱۶۵

عُمری، ۴۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۶۳، ۳۲۸

۳۶۷

العُمی، الحسین، ۳۸۰

العُمی، محمد، ۳۷۹، ۳۸۰

عهد جدید (کتاب مقدس)، ۱۹۳

عواد، کُرکیس، ۷۲ پاورقی، ۷۳ پاورقی،

۸۰ پاورقی، ۱۱۶

عواد، میخائل، ۳۸۳

عواد، یوسف، ۸۵ پاورقی

عوذه، ۲۸۵

عول، ۱۳۰

العیاشی، ۱۳۲، ۱۶۳، ۱۶۵، ۳۴۷ - ۳۵۰

۳۶۸

عید الأضحی، ۲۸۱

عید الفطر، ۱۲۲، ۱۵۹، ۱۷۵، ۳۷۲

عیسی (ع)، ۱۰۲، ۱۸۰، ۱۹۳، ۲۰۷

۲۶۲، ۲۹۸، ۳۰۲، ۳۰۹، ۳۳۳، ۳۸۵

عیسی بن الشیخ، ۱۶۹

عیسی بن المستفاد، ۶۳، ۲۱۶، ۳۸۲

العینائی، محمد، ۶۲

الغاضریه، ۳۹۱

غدیر خم، ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۷۷

- ۲۹۳-۲۹۱، ۲۵۸
فاطمه بنت ابی العباس، ۱۴۴
فاطمه بنت اسد، ۹۸
فاطمه (دختر ابن طاووس)، ۱۷
فاطمی، فاطمیان، ۷۲، ۸۹، ۱۶۶، ۲۴۱، ۲۴۱، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۷۵، ۳۶۱
فتح مسجد، ۷۴ پاورقی
فتن، ۶۰، ۶۱، ۱۶۸، ۱۶۹
فتوا، فتاوی، ۸، ۱۰، ۲۰
فخار بن مَعَدَّ، ۶، ۷، ۸۲، ۱۲۱، ۱۵۵، ۳۷۰
فخر الدوله، ۳۶۱
فدک، ۱۲۲، ۱۳۰، ۱۶۰، ۱۹۰، ۳۶۳
الفرّاء، ۸۲ پاورقی، ۳۳۹-۳۴۱
فرات، رود، ۱۵
فرات بن ابراهیم، ۳۴۱، ۳۴۵
فرانسه، ۸۰ پاورقی
فرج بن حزقیل الاسرائیلی، ۱۸
فرعون، ۶۱، ۱۷۶، ۲۷۴، ۳۲۱
فرغانه، ۳۵۱
الفرغانی، احمد، ۲۰۶، ۲۱۹
الفرغانی، محمد، ۳۱۵
فرقان، ۳۶۹
الفریابی، جعفر، ۳۸۹
فضائل، ۲۷، ۵۶، ۱۵۲-۱۵۸، ۱۷۷
۱۸۱، ۲۳۱، ۲۵۰، ۲۸۹، ۳۲۰
فصل، ۳۱، ۳۹، ۴۷، ۶۰، ۱۳۵، ۲۰۶
- ۳۷۱
الفضل بن سهل، ۳۱۶، ۳۶۲، ۳۶۶
الفضل بن محمد الاشعری، ۲۲۴
الفضل بن یحیی طاباد، ۲۰۴
فِضّه، ۲۹۲
الفضیل، یحیی، ۱۱۱
فطحی، فطحیه، ۳۳۵
فطرت، ۲۱
فِطْرَه (زکات)، ۱۲۲
فقه، ۶، ۲۰، ۳۵، ۷۶، ۷۸، ۲۰۶، ۲۰۹، ۲۴۰، ۳۰۰
فقیه، ققیهان، ۱۷۶
الفقی، محمد، ۳۳۰
فلسفه، ۲۵۵
فلسفی، فلاسفه، ۱۲۹
فناخسرو بن رستم، ۳۸۲
فهرس، فهارس، ۳۵، ۷۴، ۱۶۳-۱۶۶
فواتح، ۳۳۰، ۳۴۹
الفیض، محسن، ۴۱، ۴۲، ۶۸، ۲۷۰
قائم (عج)، ۱۲، ۱۹۲، ۲۴۲
القائم، ۲۸۴، ۲۸۵
قائمه، ۴۱، ۷۵ پاورقی، ۸۲، ۸۶، ۲۰۷
القادر، ۱۷۵، ۲۰۳، ۲۸۵
القاسم بن موسی الکاظم، ۴۸
قاضی عیاض، ۳۳۱
القاضی الفاضل، ۷۳
القاضی النعمان، ۸۹، ۲۴۱، ۲۴۲

- القاضی، وداد، ۱۳۵
 قالب، نک: قطع
 قاهره، ۷۲، ۱۵۵، ۲۵۵، ۲۷۵، ۲۸۹
 قباد اول، ۳۷۴
 قتاده، ۳۰۷
 قثم بن العباس، ۲۹۰
 قدس، نک: بیت المقدس
 قدری، قدریه، ۱۴۷، ۳۱۲
 قرائت، ۲۲۴
 قران، ۱۰۲، ۳۰۸
 قرآن، ۱۷، ۳۴، ۳۶، ۷۲، ۷۶، ۸۱، ۱۰۰،
 ۱۱۲، ۱۲۱، ۱۲۷، ۱۵۶، ۱۶۲، ۱۶۶،
 ۱۷۱ - ۱۷۳، ۱۹۵، ۲۰۱، ۲۰۳،
 ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۴۶، ۲۷۷،
 ۲۸۵، ۲۸۸، ۲۹۲، ۳۰۷، ۳۱۲، ۳۱۹،
 ۳۳۲، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۵۱،
 ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۶۹، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۸۰،
 ۳۸۷، ۳۸۴
 قُرب الإسناد، ۳۱۰
 قرطبه، ۷۲، ۷۴
 قُرعه، ۲۶۴
 قریش، ۱۴۶، ۱۷۰، ۳۰۵، ۳۱۳
 قریشیان، ۲۳۹
 قریش بن السَّبِیع (سَبِیع)، ۷ پاورقی، ۱۵۸،
 ۲۸۷
 قزوین، ۸
 القزوينی، ابراهیم، ۳۴۳
 القزوينی، احمد، ۱۱۸
 القزوينی، برهان الدين، ۱۱۹
 القزوينی، الحسين، ۱۹۱
 القزوينی، علی، ۱۹۱، ۳۶۸
 القزوينی، محمد مهدي، ۳۱۴
 قُسطا بن لُوقا، ۳۳۸
 القُسنی، ابراهیم، ۳۶
 القُسنی، علی، ۳۶
 القُسنی، جعفر، ۳۶
 القُسنی، محمد، ۲۸، ۳۶
 قشیری، عبدالکريم، ۲۱۲
 قَصَاب، ولید، ۱۲۹
 قَصاص، ۲۵۰
 قصص الأنبياء، ۲۷۰
 قضاء، ۳۴
 القضاء عن الميت، ۲۲۳
 القُضاعي، محمد، ۱۶۷، ۳۳۲، ۳۳۳
 قضاء و قدر، ۳۴
 قضای نماز، ۱۶۲، ۳۱۰، ۳۲۶
 قُطْرُب، ۳۴۶
 قطع (format)، ۸۳، ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۵۶،
 ۱۹۵، ۲۲۹، ۲۳۱، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۸۰،
 ۲۸۴، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۲، ۳۳۶، ۳۴۵،
 ۳۴۹، ۳۵۵، ۳۶۹، ۳۷۴، ۳۸۴، ۳۸۵
 قَطْع (پیش بینی مرگ)، ۳۷۱
 القطيعی، ۱۵۱
 قفقاز، ۸

- ۱۵۴ - ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۶، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۹۱، ۲۰۹، ۲۳۳، ۲۳۹، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۷۵، ۳۲۰، ۳۲۲، ۳۴۵، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۷
- کتبآبادار، کتبآباداران، ۷۳، ۷۵ پاورقی، ۱۰۴، ۱۵۸، ۳۲۰، ۳۵۹
- کتبشناس، کتبشناسان، ۱۵۸، ۲۰۸
- کتاب مقدس، عہدین، ۳۷۲
- کخآلہ، عمر، ۳۴۷، ۳۸۷
- کڈخدا، ۳۸۷
- الکراجکی، محمد، ۱۰۹، ۱۶۴ - ۱۶۶، ۱۹۷، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۶۹، ۲۷۵، ۳۰۲، ۳۱۴، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۳۷
- الکراجکی، موسیٰ، ۱۶۵، ۳۱۸
- کراسہ، کراس، ۲۷، ۲۸، ۳۱، ۶۴، ۸۲، ۸۳، ۱۰۰، ۱۱۶، ۱۳۲، ۱۴۴، ۱۴۷، ۱۶۲، ۱۶۶، ۱۷۳، ۱۸۲، ۱۹۳، ۲۰۳، ۲۰۶، ۲۱۴، ۲۱۷، ۲۱۹، ۲۲۹، ۲۵۲، ۲۷۰، ۲۷۷، ۲۸۲، ۲۸۵، ۲۹۲، ۳۱۲، ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۳۴، ۳۳۶، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۴ - ۳۴۶، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۵، ۳۵۷، ۳۶۹ - ۳۷۱، ۳۷۴
- کرامات، ۱۴
- کرامی، کرامیہ، ۲۰۷، ۳۰۹
- الکرایسی، حسین، ۱۱۵
- کربلاء، ۹، ۱۰، ۱۳، ۱۵، ۲۷، ۳۲، ۳۸
- قلعجی، عبدالمنعمی، ۱۴۱
- القلقندی، ۷۱
- قم، ۳۰، ۵۶، ۹۸، ۱۲۲، ۲۶۹
- قمی، قیمان، ۲۰۲، ۲۳۴، ۲۴۲، ۲۸۸
- القمی، عباس، ۴۰، ۴۵، ۲۱۲، ۳۳۲
- القمی، مؤیدالدین، ۷، ۸
- قنوت، ۱۰۷، ۳۱۳
- قوسان، ۱۵ پاورقی
- قیروان، ۷۴ پاورقی، ۲۷۶
- کازرون، ۱۱۶
- الکاشغری، ۳۸۵
- کاشیناتہا، ۲۹۴
- الکاظم، محمد، ۳۴۱
- الکاظم، امام موسیٰ (ع)، ۵، ۱۲، ۲۲، ۷۸ پاورقی، ۸۸، ۱۰۲، ۱۱۴، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۴۰، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۴۵، ۲۶۶، ۲۹۲، ۲۹۹، ۳۰۶، ۳۱۰، ۳۲۹، ۳۳۸، ۳۷۱
- ۳۸۲
- کاظمین، ۷۸ پاورقی، ۴۵
- کاظمیہ، ۳۰۵
- کاغذ، ۴، ۸۴ - ۸۶، ۱۴۵، ۲۲۹
- کبوش، ۱۸۶
- کتابخانہ (ہا)، ۲۸، ۳۵، ۴۱، ۴۵، ۴۹، ۵۲، ۵۶، ۵۹، ۶۲، ۶۳، ۷۱ - ۸۲، ۸۵، ۸۶، ۹۰، ۹۱ پاورقی، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۱۶، ۱۱۸، ۱۳۲، ۱۳۸، ۱۴۳

- الکتوری، ۲۹، ۵۵، ۲۸۱، ۲۹۸
 الکندی، ۱۶۳، ۳۰۳، ۳۱۸
 کوفه، ۱۵ پاورقی، ۴۸، ۷۸ پاورقی، ۱۳۳،
 ۲۲۰، ۲۵۶، ۳۱۰، ۳۳۶، ۳۴۶
 کوفی، کوفیان، ۲۰۸، ۲۵۱، ۳۴۳
 الکوکی، ۲۵۳
 کیشتا، ۲۹۳، ۲۹۴
 کیمرج، ۳۶۱
 کیمیا، ۷۶، ۱۶۴، ۳۱۷
 گشتاسب، ۱۰۲
 الگنجی، ۲۱۸
 گیاه شناسی، ۱۶۴
 گیخاتو، ۱۵
 لات، ۳۱۳
 لاتین، ۱۲۹، ۲۶۸، ۳۰۳، ۳۵۰
 لحن، ۲۸۸
 لندن، ۳۰
 لوط(ع)، ۱۷۳
 لوقا، ۱۹۳
 لؤلؤ بن عبدالله، ۳۶۴
 لیلۃ القدر، نک: شب قدر
 ماتم، ۲۲۳
 الماحوزی، سلیمان، ۲۷۲
 ماردین، ۱۱۶، ۲۶۴
 مازندران، ۲۹۷، ۳۱۴
 ماشأالله، ۲۶۷، ۲۸۳
 مالک بن انس، ۲۰۱، ۲۸۱، ۲۹۳
- ۴۰-۴۲، ۴۵، ۵۸، ۵۹، ۹۱ پاورقی،
 ۱۱۵، ۱۲۳، ۱۴۷، ۲۱۱، ۲۵۷، ۲۶۹
 کرخ، ۷۲، ۲۲۶
 کُردی، ۳ پاورقی
 کرکوش، ۱۴ پاورقی، ۱۵ پاورقی، ۱۸
 پاورقی
 الکرمانی، الحسین، ۱۹۹، ۳۹۰
 کریمان، حسین، ۹۸، ۱۸۸، ۲۰۶
 کریت، ۲۹۲
 الکیسانی، ۲۷۳
 کُتب، ۲۱
 کسری، ۱۴۸، ۳۸۴
 کسری بن هرمز، ۳۶۲
 کُشاجم، ۲۳۷
 الکتبی، ۱۶۱، ۱۸۹
 کعبه، ۲۱۸، ۲۴۲، ۲۶۸
 الکفعمی، ۲۸، ۳۱، ۳۶، ۳۸، ۴۶، ۵۶،
 ۶۷، ۶۸، ۹۰، ۹۱، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۱۱،
 ۱۱۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۸، ۱۵۹، ۱۷۳،
 ۱۸۶، ۱۹۰، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۷۱،
 ۲۹۱، ۲۹۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۹، ۳۳۳،
 ۳۴۶، ۳۸۱، ۳۸۶
 کلام، نک: علم کلام
 الکلبی، محمد بن السائب، ۱۷۲، ۲۷۷،
 ۳۴۳
 الکلینی، ۳۴، ۸۸، ۱۱۰، ۱۶۵، ۲۰۹،
 ۲۵۸، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۳۷، ۳۴۴

٥٦، ٥٤، ٥٣، ٤٩، ٤٨، ٤٦، ٣٨، ٣٥	مالکی، مالکیان، ٢٠١، ٢٨٠
١٠٦، ٩٥، ٨٨، ٦٨، ٦٦، ٦٣، ٥٩	المالینی، احمد، ١٧٣
١٤٣، ١٤١، ١٤٠، ١٣٠، ١٢٠، ١١٩	المامقانی، ١٨١، ٢١١
١٩٠، ١٨٧، ١٥٩، ١٥٣، ١٤٥ -	المأمون، ٢٢، ٨٥، ١٠٦، ١٣١، ١٧٢
٢٦٩، ٢٦٠، ٢٤٠، ٢٣٢، ٢٢٦، ٢١٢	١٩٣، ١٩٩، ٢٤٤، ٢٦٠، ٢٦١، ٢٨٧
٣١٠، ٣٠٩، ٢٩٩، ٢٩٥، ٢٧٢، ٢٧٠	٢٩٤، ٣٥٣، ٣٦٢، ٣٦٣، ٣٨١، ٣٨٩
٣٣١، ٣٢٩، ٣٢٦، ٣٢٣، ٣٢٠، ٣١٤	المأمونیه، ٥
٣٨٢، ٣٧٣، ٣٦٠، ٣٥٧	مأنکدیم، احمد، ١٦٢
مجموعه، ٢٨، ٥٦، ٧٩، ١٠١، ١١٨	الماوردی، ١٨٦
٢٣٠، ٢٠٥، ١٨٧، ١٨٥، ١٤٩، ١٣٨	مباح، ٣٧٥
٢٩٤، ٢٧٩، ٢٦٦، ٢٥٥، ٢٣٤، ٢٣١	المبارک بن عبدالرحمن، ٥٦
٣٢٠	مباهله، ١٠٧، ٢١٤، ٣٣٢، ٣٧٠
محاسبه، ٤٩	المبترّد، ٢١١، ٢٩٥
محتسب، ٣٥١	مبسوط، ٢٦٣
المحدث، جلال الدين، ٦٢، ١٧١، ٣٣٣	مبینه، ٨٦
مُحَرَّم، ٣٧ - ٣٩، ١٣٣، ١٤٩، ١٧٥، ٢٨١	منعه، ١١٥، ٢٧٦
محفوظ، حسين على، ٤٧، ٧١	المتقى، ١٣١
محمد بن ابراهيم، ٣٤٤	متکلم، متکلمان، ١٢٣، ١٢٤، ١٦٠
محمد بن ابی عبدالله، ١٠٩، ١١٠	المتوکل، ٢٦٦، ٣٠٥، ٣٥٣، ٣٨٢
محمد بن ابی عُثَير، ١٢٥، ٣٥٢	متی، ١٩٣
محمد بن ابی یعقوب الجوّال، ٣٤٤	مجاهد، ٣٠٧، ٣٤٢
محمد بن احمد بن ابی المعالی، ٣٢٦	مجلد، ٤، ٢٨، ٣٧، ٤٧، ٥٠، ٥٦، ٧٧
محمد بن احمد بن خاتم (حاتم)، ٣٥٣	١٧٩، ٨٠، ٨٣، ٩٩، ١٤٠، ١٤٧، ١٦٢
محمد بن اسحاق بن الحسن، ٣	١٧٣، ١٧٩، ١٩٤، ٢٠٣، ٢١٧، ٢٣١
محمد بن الاشعث، ٢٦٣	٢٥١، ٢٧٧، ٣١١، ٣٥٠، ٣٥٣، ٣٦٤
محمد بن اورمّه، ٣٥٢	٣٧٤
محمد بن بَحر، ٣٣٠	مجلسی، علامه، ٢٢، ٢٩، ٣٠، ٣٢، ٣٣

- محمد بن بشیر العلوی، ۳۶
 محمد بن جعفر بن عبدالله، ۳۵۳
 محمد بن جعفر الکوفی، ۱۰۹
 محمد بن جعفر المحمدی، ۳۴۶
 محمد بن حبیب، ۵۲، ۸۹، ۲۲۷، ۲۷۶
 محمد بن الحسن العلوی، ۳۲۶
 محمد بن الحسین الطائی، ۲۲۲
 محمد بن الحسین المرزبان، ۲۴۲، ۲۴۷
 محمد بن الحسین الواسطی، ۱۸۴
 محمد بن حمزه، ۵۶
 محمد بن حنفیه، ۱۲۳، ۳۱۳
 محمد بن داود بن سلیمان، ۳۶۴
 محمد بن زید بن مروان، ۱۸۸
 محمد بن سعید، ۳۶۶
 محمد بن سعید الرزاز، ۸ پاورقی
 محمد بن سنان، ۱۲۲، ۲۱۱
 محمد بن صالح التمار، ۲۲۱
 محمد عابد بن احمد السندی، ۲۸۹
 محمد بن عبدالعزیز الهاشمی، ۲۰۵
 محمد بن عبدالرحمن بن قتی، ۱۷۳
 محمد بن عبدالله بن طاهر، ۱۳۵، ۲۰۰
 محمد بن عبیدالانصاری، ۱۸۴
 محمد بن علی، ۱۱۳
 محمد بن علی بن ابراهیم، ۱۹۰
 محمد بن علی بن حسین بن علی، ۱۴۱
 محمد بن علی بن رباح، ۲۲۷
 محمد بن علی بن محمد، ۲۰۲
 محمد بن علی صاحب الغزالی، ۱۳۶
 محمد بن علی العلوی، ۲۳۱
 محمد بن عیسی، ۳۵۲
 محمد بن محمد بن المحسن، ۳۰۵
 محمد بن محمد الطیب، ۵۴
 محمد بن محسن الفیض، ۳۱۳
 محمد بن مظفر البزاز، ۱۹۲
 محمد الموسوی، ابونصر، ۳۶
 محمد بن مَخْلَد، ۹۹
 محمد بن مَعَدَّ، ۶، ۱۹۰، ۳۵۴
 محمد بن مؤمن الشیرازی، ۳۰۷
 محمد بن یحیی الخثعمی، ۱۲۵
 محمد بن یوسف المقرئی، ۲۵۲
 محمد بن یوسف الناطق، ۱۰۴
 محمد فاضل المشهدی، ۳۴، ۴۲، ۶۸
 محمود بن محمد بن الفضل، ۲۸۳
 المحمودی، محمدباقر، ۳۳۱
 مختصر، مختصرات، نک: تلخیص
 المخزون، ۲۱۸
 مدائن، ۴۸، ۳۱۵
 المدائنی، الحسن بن علی، ۲۸۲
 المدائنی، علی، ۲۲۱
 مدرسه، ۷۱ پاورقی، ۷۸ پاورقی، ۱۶۹،
 ۳۶۲
 مدرسه ام الخلیفه الناصر، ۷۸ پاورقی،
 ۱۱۸
 مُدْرَسِی، حسن، ۱۷ پاورقی، ۳۶، ۱۶۲،

المستعین، ٣٦٠	١٩٦، ١٩٧، ٢٠٧، ٢٤٠، ٢٦٠، ٢٧٧،
المستنصر، ٥، ٧-٩، ١٤، پاورقی، ٤٠، ٧١	٢٧٩، ٢٨١، ٢٨٦، ٣٠٠، ٣٢٧، ٣٨٢
پاورقی	مدنی (آیات و سور)، ٢٣١، ٣٧٥
المستنصریه، ١٠، ٧١، پاورقی، ٧٦	مدنی، نک: سید علی خان
پاورقی، ٧٨، پاورقی، ١٥١، ٢٢٧،	المدنی (المدینی)، محمد، ١٥٢
٣٥٩	مدینه، ٥٤، ١٤١، ١٥٨، ١٧٥، ٢٦١،
مسجد، مساجد، ٤٨، ٧٢، ٧٤، پاورقی،	٢٦٩، ٣٠٤، ٣٦٢
١١٦، ١٥٥، ١٥٦، ١٦٩، ٢١٨، ٢٢٩،	المرادی، ١٠٠، ١٨٨
٢٦١	مرتب، ١١، ٢٥٥
مسجد الزُصافه، ٢٥١	المرتضی، الشریف، ٢١، پاورقی، ٢٢، ٤٨،
مسعدة بن زیاد، ١٢٥	٧٣، ١٤٢، ١٤٧، ١٤٨، ١٨٤، ١٩٤،
المسعودی، ٢٧٣، ٢٨٧	١٩٧، ٢١٧، ٢٣٧، ٢٦٠، ٢٩٥، ٣١٥،
مِسْکَوْنِیْهِ، ٥٩، ٧٣، ٧٥، پاورقی، ٢٥٤،	٣٢٨، ٣٤٦، ٣٥٤، ٣٧٦، ٣٧٩،
٢٥٥، ٢٩٤، ٣٥٣	المرتضی، علی بن الحسن، ٧٥، ١٤٧،
مسلم بن الحجاج، ٨٣، ٢٠١، ٣٢٤، ٣٧٧،	١٤٨
مِسْمَعُ بن عبد الملك، ٢٢٦	المَرْزُوبَانِی، ٤٦، ١٣٢، ٣٢٧، ٣٢٨،
مُسْنَد، ٢٧٨	مرض الخنازیر، ١٥٠
مُسَوْدَه، ٨٦	مرعشی، ٢٦، ٣٠، ٥٥، ٥٦،
مسیحی، مسیحیان، ١١، پاورقی، ٢٧٥،	المرعشی، شهاب الدین، ٢٤٠،
٣٨٥، ٣٣٨	مرو، ٧٢
مُشار، خان بابا، ٣٠، ٤٠-٤٢، ٤٩، ٥٩،	المَرْزُوزِی، العباس، ٣٦٠،
٦٥	المَرْزُوزِی، علی بن محمد، ٢٠٧،
مَشْجَرَه، ٢٦٣	المَرْزُوزِی، محمد، ٢٣٩،
مُشْرِف، ١١٦	مروه، ١٣٠
مُشْرِف الدوله، ٣١٥	مزامیر، ٣٨٥
مشهد، ٣٠، ٣٣، ٣٤، ٤٩، ٦٢، ٩٨، ١١٧،	المزکی، ١٦٩
٢٣٢	المستعصم، ٥، ١٤٤

المعتصم، ۳۸۳	مشهد علی، ۳۲۰
المعتصم بالله، محمد، ۱۶۷	مشهد مقابر قریش، ۳۰۵
المعتضد، ۱۶۹	مشیخه، ۷۴
المعتمد، ۳۸۳، ۳۸۲، ۳۰۱	مصاحف، ۱۸۸، ۷۶
معد بن الحسین، ۱۰ پاورقی	مصر، ۱۷، ۱۶۱، ۱۶۶، ۱۹۹، ۲۱۰، ۲۳۱
معجزه، ۸ پاورقی، ۱۱۰، ۱۳۹، ۱۴۰	مصری، مصریان، ۷۱، ۸۹، ۲۳۱، ۲۴۲
۱۶۰، ۲۰۸، ۲۱۵، ۲۲۰، ۲۲۶، ۲۶۸	المصری، محمد، ۱۲۹
معراج، ۲۲۱	مصطفوی، حسن، ۲۷۳
معرفت، ۲۱	المصمودی، ۲۹۳
المُعزَّز، ۲۴۲	مُصَنَّف، ۲۲۰
مُعزَّز الدوله، ۷۳، ۲۵۳	المصیصه، ۲۳۱
مُعطی، رضا، ۱۸۵	مُضایقه، ۵۲، ۵۳
معلثایا، ۱۰۷	مُضَر، ۵۷
مُعَلِّمی، ۱۰۰	مُضمار، ۴۶
مُعَلِّی بن اسد، ۱۰۴	المُطَرِّزی، ۱۸۶، ۲۷۵، ۳۲۹
مُعَلِّی بن عبدالرحمن، ۳۶۴	مُطَّین، ۵۴، ۲۹۰، ۲۹۱
مَعْمَر، ۳۴۴	المظفر بن جعفر، ۸۵، ۳۱۹، ۳۲۰
المُعَوِّذَاتان، ۳۷۳	المُعافی بن زکریا، ۵۳، ۲۰۰
المغرب، ۲۷۵	معانی، ۴۰
المغربی، الحسن بن علی، ۲۰۸، ۲۰۹	معاویه، ۱۱۲، ۱۳۰، ۱۷۶، ۱۸۰، ۱۸۳
مغول، مغولان، ۸، ۱۰ - ۱۲، ۱۵، ۱۸	۲۰۷، ۲۲۰، ۲۶۵، ۳۰۰، ۳۰۶، ۳۸۸
۵۸، ۸۰	معاویه بن حُکیم، ۸۱، ۱۲۵
المغیره بن محمد المهدی، ۱۰۴	معاویه بن مَیسره، ۱۶۵
المفضل بن سَلَم، ۳۶۴	معتزله، معتزلی، ۲۱، ۲۲، ۸۹، ۱۱۴
المفضل بن عمر، ۱۸۷، ۲۲۶	۱۴۶، ۱۴۷، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۶۰، ۱۸۷
المفید، ۴، ۴۸، ۸۸، ۸۹، ۱۰۹، ۱۳۰	۱۹۴، ۲۹۳، ۲۹۵، ۳۰۶، ۳۱۱، ۳۳۰
۱۳۲، ۱۴۲، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۸۴، ۱۹۱	۳۵۵

- المنادی، احمد، ١٠٢، ٢٤٥، ٢٤٦، ٢٥٤
 مناظره، ٢٠، ٢٥، ٥٧، ٧٨، ١١٥، ١٨٧،
 ٣٢٤
 مناقب، ٦٢، ١١٦ - ١١٨، ١٦٧، ٢١٣،
 ٢١٨، ٢٤٧ - ٢٥٢، ٢٦٤، ٢٦٩،
 ٢٧٠، ٢٧٨، ٣٠٠، ٣٢٩، ٣٧٦
 منبر، ٢٩٠
 متجب الدين، ١١٧، ١١٩، ٢٥٧، ٢٩٨،
 ٣٠٧، ٣٣٥، ٣٨١
 الْمُتَجَدِّ، صلاح الدين، ١٥٦
 الْمُتَجَمِّم، الحسن بن علي، ٢٧٤
 المنذرى، ٣٥٦
 المنصور، ١٠٥، ١٤٩، ١٧٥، ٢٣١، ٢٣٣،
 ٢٦١، ٢٦٤، ٢٨٧، ٣٥٣، ٣٦٤، ٣٦٦
 ٣٧٨
 منصور بن حازم، ١٢٥
 منصور بن رايش، ١١٠
 المنطقي، ابوسليمان، ٢٩٤
 منكر و تكبير، ١٩
 مهاجرين، ١٨٣، ٢١١
 مهدي، امام (عج)، ١٢، پاورقي، ٣٦، ٥٣،
 ٦٠، ١٠٥، ١١٠، ١١٣، ١٢٢، ١٣٩،
 ١٥٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧١، ١٨٨، ١٩٢،
 ١٩٧، ٢٠٢، ٢١٠، ٢١٣، ٢١٥، ٢١٨،
 ٢٣١، ٢٣٦، ٢٤٦، ٢٥١، ٢٦٤، ٢٧٣،
 ٢٩٠، ٢٩١، ٣١٥، ٣٣٦
 المهدي، ١٠١، ٢٢٩، ٢٦١، ٢٨٣
- ١٩٦، ٢١٠، ٢١١، ٢١٧، ٢٢٢، ٢٢٤،
 ٢٢٦، ٢٥٣، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٦٠، ٢٦١،
 ٢٦٨، ٢٧٩، ٢٨٦، ٢٩٥، ٢٩٦، ٣١٨،
 ٣١٩، ٣٧٧، ٣٧٩
 مقاتل بن حيان، ٣٠٧
 مقاتل بن سليمان، ١٢٧، ٣٠٧
 المقنن، ١٣٢، ١٨٠، ٣٥٨
 المقننيه، ٦، پاورقي، ١٠، ١١، ٦٢
 المقدسي، مطهر بن طاهر، ١٣٣
 المكفي، ١٣١
 مكلف، ٦١، ٣٧٥
 مکه، ١٤، ٥٤، ١٢٣، ١٧٥، ٢٢٠، ٢٥٤،
 ٢٦١، ٢٦٩، ٣٠٠، ٣٣١، ٣٦٢
 مكي، مكيان، ٢٣١، ٢٥١، ٣٧٥
 ملاصدرا، ٢٥٥
 ملاحم، ١٢، ٦٠، ١١٠، ١٤٣، ٢٠٨،
 ٢٤٣، ٢٤٥، ٢٤٦، ٢٧٤
 ملحمة، ١٤٢
 المَلَطِي، ٣٤٢
 ملك، ملائكة، ١٩، ١٦٨، ١٦٩، ٢٢٩،
 ٢٣٦، ٢٦٩
 الملك السعيد، ٢٦٤
 الملك الناصر، ٧٣
 ملكي، ٨٢
 مَمَرٌ، ١٩٩
 مملوك، ١٣
 مناجات، ٢٨٣، ٣٨١

- مُواسِعَه، ۵۳، ۵۲
 مواظ، ۲۵
 موالید، ۲۶۷
 مورخ، مورخان، ۱۳۶، ۱۴۶، ۱۷۸،
 ۲۰۵، ۲۱۶، ۲۱۸، ۲۵۰، ۲۷۰، ۲۸۴،
 ۳۵۰، ۳۶۰
 موسی (ع)، ۱۱۶، ۱۲۳، ۱۴۶، ۲۷۴،
 ۳۲۱، ۳۳۹، ۳۷۲
 موسی بن اسماعیل، ۱۹۹
 موسی بن سعود، ۹۹
 موصل، ۱۱ پاورقی، ۲۶، ۱۰۷، ۲۶۸،
 ۲۷۵
 المَوْصِلِی، داود، ۲۶
 المَوْصِلِی، علی، ۱۱۵
 مولی، ۲۶۵، ۲۹۷
 مؤمن الطاق، ۱۲۲
 میرداماد، ۶۵، ۹۰ پاورقی، ۱۲۱، ۱۷۳،
 ۲۹۹
 میرزا کمالاتا، ۲۹، ۳۴، ۵۲، ۶۲، ۲۰۲
 المیلانی، علی، ۱۴۷
 المَیْهَنی، احمد، ۱۰۶
 ناسخ، ۸۶
 ناصبی، نواصب، ۱۱۹
 ناصر، ۴ پاورقی، ۶ پاورقی، ۷، ۸
 پاورقی، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۱۶، ۱۱۸،
 ۱۵۵، ۲۳۳
 ناصر بن مهدی، ۴، ۳۸۳
 ناصر الدوله، ۱۰۹
 الناصریه، ۱۱۶
 ناظر التَرَکات، ۸
 ناقله، ۲۰۲، ۳۲۷
 نبوت، ۲۸۷
 نبی، انبیاء، ۲۱، ۲۲، ۵۵، ۲۷۹، ۳۰۴،
 ۳۷۲، ۳۸۵
 نبیذ، ۱۳۰
 النجاشی، ۴۳، ۷۴ پاورقی، ۱۰۱، ۱۰۴،
 ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۱، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۲،
 ۱۲۵، ۱۳۴، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۵۶ -
 ۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۷۱ -
 ۱۷۳، ۱۷۷، ۱۸۱، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۹،
 ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۸،
 ۲۳۹، ۲۴۵، ۲۵۲، ۲۵۹، ۲۶۲، ۲۶۳،
 ۲۶۹، ۲۸۲، ۲۸۸، ۳۰۸، ۳۱۵ -
 ۳۱۷، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۳، ۳۴۹، ۳۵۳،
 ۳۵۵، ۳۶۲، ۳۶۸ - ۳۷۱، ۳۷۷،
 ۳۸۰، ۳۸۲
 نجف، ۹ - ۱۱، ۱۳ - ۱۵، ۱۷، ۲۶، ۳۳،
 ۴۰، ۵۳، ۵۸، ۷۸ پاورقی، ۱۱۲،
 ۱۳۸، ۱۵۶، ۱۵۹، ۱۸۹، ۲۴۹، ۲۵۹،
 ۳۰۰، ۳۲۰، ۳۲۲
 النجفی، شرف الدین علی، ۶۸، ۳۷۱
 نجومی، اختر شناسی، ۵، ۱۳ پاورقی،
 ۱۰۴، ۱۱۳، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۶۱، ۱۹۳،
 ۲۶۳، ۲۶۷ - ۲۶۸، ۲۷۵، ۲۸۳

- النظری، ۷۸ پاورقی، ۲۱۶
 النظام، ۱۲۳، ۱۷۰
 نظامیه، ۷۷ پاورقی، ۸۰، ۸۵، ۱۱۳، ۱۱۶،
 ۱۶۹، ۱۷۰، ۳۲۰، ۳۵۹، ۳۷۷
 نظر، ۲۱
 النعمانی، احمد بن دلود، ۱۳۸
 النعمانی، محمد بن ابراهیم، ۱۳۹، ۱۷۴،
 ۳۴۵
 نعمه، عبدالله، ۲۱۲
 نعيم بن حماد، ۶۰، ۱۶۸، ۱۶۹، ۳۶۴
 نفس زکیه، محمد، ۱۱۰، ۲۲۶، ۲۳۱
 ۲۵۷
 النقاش، ۲۷۴
 النقاش، محمد، ۳۰۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۶۴
 نقصان، ۲۵۷
 نقیب، ۳، ۷، ۱۱، ۱۳، ۱۸، ۳۲۸
 نقیب القباء، ۲۵۳
 نماز، ۲۱، ۲۶، ۳۱، ۳۴، ۳۵، ۳۷، ۳۸،
 ۴۱، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۵۲-۵۴، ۶۴، ۶۶،
 ۶۸، ۸۷، ۹۱، ۹۹، ۱۰۷، ۱۱۰، ۱۱۲
 ۱۱۳، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۳۰، ۱۳۵
 ۱۴۲، ۱۵۰، ۱۵۹، ۱۷۵، ۱۸۳، ۱۸۵
 ۱۸۸، ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۰۲، ۲۱۱، ۲۲۷
 ۲۲۸، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۴۱، ۲۴۶، ۲۶۱
 ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۷۱، ۲۸۱، ۲۸۳ -
 ۲۸۶، ۲۹۰، ۲۹۳، ۳۰۶، ۳۱۳، ۳۱۴
 ۳۱۸، ۳۲۲، ۳۲۷، ۳۲۹، ۳۳۷، ۳۵۰
- ۲۸۷، ۲۹۵، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۹، ۳۱۱
 ۳۲۸، ۳۲۸، ۳۵۰، ۳۵۶، ۳۶۲، ۳۶۶
 ۳۷۱، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۹
 النحاس، ۳۵۵
 نحو، نک: علم نحو
 نحوی، نحویین، ۱۷۶، ۲۸۲
 نرجس، ۴۸
 النسائی، احمد بن جعفر، ۲۲۵
 النسائی، احمد بن علی، ۳۲۵، ۳۷۳
 نسابه، ۲۴۰، ۳۶۷
 نسخ، ۲۹۸
 نسخه، ۸۴، ۱۳۸، ۱۶۰، ۱۸۱، ۱۸۵
 ۱۹۹، ۲۳۱، ۲۵۲، ۲۸۶، ۳۴۲، ۳۴۶
 ۳۷۷
 نسخه در خط مؤلف، خود نوشت، ۶۱
 ۶۲، ۸۱، ۸۵، ۸۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۰
 ۱۴۱، ۱۵۱، ۱۶۹، ۱۸۹، ۲۰۸، ۲۱۸
 ۲۴۲، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۹۶، ۳۲۰، ۳۵۴
 ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۹۱
 نص، ۱۹۷
 نص جلی، ۳۷۷
 نصر بن عبدالله، ۳۶۵
 نصف، ۸۳، ۸۴، ۱۴۵، ۱۴۸، ۱۵۶، ۳۶۹
 ۳۷۴
 نصف الثمن، ۸۳، ۱۴۹، ۲۳۰، ۳۵۵
 نصیری، ۱۵۲
 النطاح، ۲۹۷

هریس، ۱۴۸، ۲۳۵	۳۸۱، ۳۷۷، ۳۷۳، ۳۷۲، ۳۶۰، ۳۵۷
الهروی، ابوالفضل، ۲۱۳، ۲۱۲	۳۸۶
الهروی، احمد، ۱۷۳	النهدی، ۸۵ پاورقی، ۱۰۸
الهروی، اسماعیل بن احمد، ۲۱۳	نهران، ۱۸۰، ۲۶۳، ۳۷۹
الهروی، عبدالله، ۱۹۸، ۲۱۲	نوبخت، ۱۷۵
هزل، ۲۸۲	نوبخت، ۳۵۴
هشام بن سالم الجوالیقی، ۱۲۴	نوبختی، حسن، ۱۱۵، ۳۱۱، ۳۱۶
هیئت، نک: علم هیئت، و نک: علم نجوم	نوبختی، محمد بن ابی سهل، ۳۵۲
هیئت شناس، ۲۰۵، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۳۷	نوبختی، هارون بن ابی سهل، ۳۵۲
۲۴۰، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۲۸، ۳۳۷، ۳۵۸	نوح(ع)، ۱۳۸، ۲۲۸، ۲۷۰، ۳۵۲
۳۸۹، نیز نک: نجومی	نوری طبرسی، ۱۴ پاورقی، ۳۰، ۳۵، ۴۸
هیئت، ۱۵ پاورقی	۵۲، ۶۳، ۶۶، ۲۳۴، ۲۴۱، ۲۶۴
هلاکو، ۱۰-۱۲، ۱۵، ۷۱	۳۵۷، ۳۱۸، ۲۷۲، ۲۷۱
همائی، جلال الدین، ۳۷۴	النبیل، ۱۵
الهمدانی، محمد بن ابی بکر، ۵۸	نینوا، ۳۹۱
الهمدانی، محمد بن جعفر، ۲۳۹	نیشابور، ۲۳۵، ۳۶۵، ۳۶۶
الهمدانی، محمد بن الحسین، ۸۵، ۱۹۲	نیشابوری، علی، ۱۵۵
همدان، ۷۵ پاورقی، ۱۵۵	نیشابوری، محمد بن عبدالنبی، ۲۱۴
الهمدانی، ابوالعلاء، ۷۵ پاورقی، ۱۶۸	هاجره، ۱۱۶
۲۸۴، ۲۰۷	الهادی، امام علی(ع)، ۶۴، ۱۴۰، ۲۱۵
الهمدانی، عبدالملک بن محمد، ۱۵۵	۳۸۰، ۳۰۵، ۲۶۲، ۲۵۹، ۲۵۸
الهمدانی، محمد بن احمد، ۲۳۱	هارون، ۱۴۶، ۱۷۳، ۳۵۱، ۳۷۲
الهمدانی، محمد بن عبدالملک، ۱۷۴	هارون بن خارجه، ۱۶۵
۳۵۸، ۱۷۵	هبة الله بن سلامه، ۲۹۷، ۲۹۸
هندسه، ۳۱۷	هجرت، ۱۷۶، ۳۰۴، ۳۶۲
هندوستان، ۱۲۵	هزقل، ۱۵۱
هندی، هندیان، ۱۸۷، ۲۸۲، ۲۹۴	الهرزقلی، اسماعیل، ۸ پاورقی

- الهیسم بن محمد، ۲۹۷، ۳۰۹
 هیلاج، ۳۸۷
 واحدی، علی، ۱۲۱، ۲۱۳، ۳۵۰، ۳۵۱
 واسط، ۷۸ پاورقی، ۱۶۹، ۲۶۳
 واسطه، ۲۱ پاورقی
 واسطی، ابراهیم، ۳۱۴
 واسطی، حسن بن علی بن راشد، ۲۹۶
 واسطی، حسین، ۲۹۶
 واسطی، محمد بن احمد، ۲۲۹
 واقدی، ۷۲، ۳۶۳
 واقفی، واقفه، ۲۴۵
 وجهه، ۸۲
 ورام بن ابی فراس، ۳، ۴، ۹ پاورقی، ۱۹،
 ۲۰، ۲۹، ۷۵، ۷۸ پاورقی، ۱۶۰،
 ۲۴۳، ۲۸۳، ۳۳۹، ۳۷۱
 وزیر، وزراء، ۴، ۵، ۷، ۸ پاورقی، ۱۹،
 ۷۲، ۷۳، ۸۰، ۹۹، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۸۰،
 ۱۸۶، ۲۳۸، ۲۶۴، ۳۱۵، ۳۵۷، ۳۶۶،
 ۳۸۲، ۳۸۴
 وشنوی، ۲۸۹
 وصی، ۱۰۳
 وصیت، ۱۴، ۵۸، ۶۲، ۳۱۳، ۳۸۱، ۳۸۲
 ۳۸۸
 وقف، ۷۸ پاورقی، ۲۳۳، ۲۳۹، ۳۳۶
 وقف الزیدی، ۷۸ پاورقی، ۱۹۱
 وکیع بن الجراح، ۳۰۷
 وکیل، ۲۲۸، ۲۶۶
 ولایت، ۲۵۱، ۲۸۰
 ولی، ۱۷۹
 ولید بن جمیع، ۲۳۲
 وهب بن منبه، ۲۷۳، ۲۷۴
 یاسین، ۲۵۲، ۳۶۹
 یافی، عبدالکریم، ۱۳۴
 یاقوت، ۷۲، ۷۵، ۷۹، ۸۰، ۸۱ پاورقی،
 ۱۵۱، ۱۸۰، ۱۸۱، ۲۷۷، ۲۸۲، ۲۹۴
 ۳۰۵، ۳۱۲، ۳۶۲
 یحیی (ع)، ۱۹۳
 یحیی بن ابی منصور، ۳۸۹
 یحیی بن حسین بن هارون الحسنی، ۱۱۰
 یحیی بن خاقان، ۳۵۳
 یحیی بن عبدالله، ۲۵۷
 یحیی بن معین، ۷۲
 یزدگرد، ۳۶۲
 یزید بن معاویه، ۱۷۵، ۲۵۴، ۳۵۷
 یزیدی، عبدالله، ۱۷۲
 یزیدی، یحیی، ۱۷۲
 یعقوب (ع)، ۱۳۸، ۳۴۵، ۳۷۲
 یعقوب بن اسحاق، ۳۸۰
 یعقوب بن سفیان، ۳۰۷
 یعقوب بن سقلاب، ۸۲
 یعقوب بن نعیم، ۱۹۲
 یقین، ۲۱
 یمن، ۲۲۹
 یمنی، ۱۱۱، ۱۵۶

- یهود، یهودی، ۱۸، ۸۰ پاورقی، ۱۴۱،
 ۱۴۳، ۲۰۸، ۲۳۹
 یهودیت، نک: دین یهود
 یوسف (ع)، ۱۱۲، ۱۲۶، ۱۳۸، ۱۷۵،
 ۲۷۳، ۳۰۹، ۳۴۵
 یوسف بن احمد بغدادی، ۲۷۸
 یوسف بن حاتم، ۲۰ پاورقی، ۳۶، ۳۷،
 ۵۵، ۲۴۰، ۳۰۲
 یوسف بن موسی، ۳۰۷
- یوسف بن تاشفین، ۲۷۶
 یوشع (بن نون [ع])، ۳۰۹
 یوم الأحزاب، ۱۲۳، ۱۵۰
 یوم عرفه، ۳۸، ۱۵۰، ۱۹۶
 یوم غدیر خم، نک: غدیر خم
 یوم المَبْعَث، ۱۳۵
 یونانی، ۳۵۰
 یونس بن بکیر، ۱۲۶
 یونس بن عبدالرحمن، ۲۰۴، ۲۲۴

ب: زبانهای اروپایی

- Abbott, N., 72n
 Acre, 292
 Adamec, L. W., 198, 314
 Ahlwardt, W., vii, 45, 57
 Allony, N., 74n, 80n, 85n
 Ambrosiana, 111
 Anawati, G., 367
 Arberry, A. J., 388
 Arendonk, c. van, 110
 Arjomand, S. A., 20n, 42
 Arkoun, M., 254, 255, 294, 353
 Ashtor, E., 75n
 Bagley, F. R. C., 374
 Baneth, D. Z. H., 74n
 Bar-Asher, M., 139, 190, 341, 347
 Beit-Arié, M., 82n, 85n
 Belaiev, 132
 Bernand, M., 235
 Blachère, R., 380
 Blau, J., 372
 Blochet, E., 102
 Bos, G., 338
 Bosworth, C. E., 68, 200, 235, 243, 311,
 319, 334, 338, 391
 Bouyges, M., 135, 181, 182, 191, 271,
 373
 Böwering, G., 182, 390
 British Library, 65, 168, 277
 Brockelmann, C., 57, 65, 101, 111, 138,
 180, 295, 360, 361, 387, 388
 Browne, E. G., 336, 361
 Brunschvig, R., 376
 Bulliet, R. W., 72n, 151, 235, 365
 Busse, H., 253, 315
 Canard, M., 131
 Caskel, W., 265
 Cheikho, L., 192
 Chester Beatty, 387, 388
 Chittick, W. C., 322, 323
 Chwolsohn, D. A., 337
 Conrad, L., 168
 Crone, P., 373
 Devic, L. M., 282
 Eche, Y., 72n, 104, 106, 116, 191, 275
 Endress, G., 71n, 82n, 85n
 Erünsal, E., 74n
 Escorial, 389
 Ess, J. van, 49, 144, 170, 185, 309, 310,
 343, 365
 Farah, C. E., 144
 Fayçal, Sh., 216
 Flügel, G., 69, 277
 Fodor, A., 143
 Frye, R. N., 365, 374
 Gabrieli, G., 293
 Gacek, A., 30
 Geniza, 74n
 Gerard of Gremona, 129
 Gilliot, C., 105, 136, 178, 180, 270, 312,
 367, 387

- Gimaret, D., 162, 204, 342
- Glassen, E., 182
- Goitein, S. D., 83n
- Goldfeld, I., 213
- Goldstine, H. H., 26, 38
- Goldziher, I., 273
- Gottlieb, Th., 76n
- Gottschalk, H., 332
- Gramlich, R., 8n, 131
- Grohmann, A., 26, 46, 71 - 73n, 75n,
80n
- Grotzfeld, S., 102
- Grunebaum, G. E. von, 327
- Gutas, D., 254, 255
- Gwynne, R. W., 342
- Haarmann, U., 71n
- Halm, H., 152, 187, 226
- Hartmann, A., 4n, 7n, 8n, 11n, 106, 116,
118, 155, 233
- Heyworth-Dunne, J., 131, 132
- Hopkins, J. F. P., 275, 276
- Hopkins, S., 85n
- Howard, I. K. A., 196
- Isaacs, H. D., 374
- Jamil, M. Faris, 72n, 85n
- Jaouiche, H., 365
- Jeffery, A., 201
- Jones, M., 363
- Justi, F., 382
- Juynboll, G. H. A., 85n
- Karabacek, J., 83-85n
- Kedar, B. Z., 82n
- Kennedy, E. S., 199, 274, 329, 389
- Khalidov, A. B., 134
- Khoury, R. G., 273, 274
- King, D. A., 9n
- Kister, M. J., 43, 327, 338
- Kohlberg, E., 20n, 41, 55, 57, 63, 82n,
88n, 90n, 115, 122-127, 144, 145,
148, 177, 199, 202, 209, 219-221,
223, 224, 255, 256, 313, 315, 342
- Koningsveld, P. Sij. van, 74n, 79n, 85n
- Kraemer, J. L., 72-74n
- Kraus, P., 164
- Kunitzch, P., 199, 387, 389
- Langer, B., 33
- Laoust, H., 185
- Lazarus-Yafeh, H., 22n, 135
- Le Strange, G., 5n, 10n, 134, 300, 315
- Lecomte, G., 171, 288, 378
- Leiden, 43-45, 85n
- Leningrad, 132, 134
- Levi della Vida, G., 113, 297
- Levtzion, N., 276
- Lichtenstaedter, I., 277
- Löfgren, O., 111
- Mach, R., 90n, 134, 310
- Madelung, W., 59, 110, 111, 123, 124,
126, 134, 143, 160, 199, 222, 257,
258, 295, 335, 336
- Marx, A., 80n
- Massignon, L., 11n, 49, 107, 180
- Matar, Z., viin, 33, 114, 128, 129, 187,
192, 205, 242, 253, 259, 274, 282,
308, 316, 334, 352, 354, 358, 371,
374, 389

- McCarthy, R. J., 303
 McDermott, M. J., 109, 130, 132, 160,
 175, 196, 211, 253, 258, 260, 261,
 268, 286, 295, 318, 377, 379
 Meier, F., 117
 Mez, A., 73-75n
 Nagel, T., 274, 343
 Nallino, C. A., 360
 Neugebauer, O., 46, 389
 Pampus, K.-H., 29
 Pedersen, J., 85n
 Pellat, Ch., 170, 194, 304
 Petraitis, C., 129
 Pingree, D., 199, 267, 294, 352
 Pinto, O., 72n, 73n, 75n,
 Pons Boigues, F., 276
 Poonawala, I. K., 241
 Popovic, A., 104
 Pretzl, O., 182
 Ramon Guerrero, R., 303
 Rescher, O., 388
 Ribera y Tarragó, J., 86n
 Rippin, A., 121, 138
 Ritter, H., 115, 303, 311
 Rosenthal, F., 82, 129, 136, 140, 175,
 178-180, 250, 266, 270, 282, 305,
 312, 338, 339, 358, 361, 362
 Sadan, J., 11n, 385
 Sauvan, Y., 59
 Sbath, P., 74n, 116, 135, 137, 160, 163,
 165, 171, 173, 187, 193, 211, 214,
 254, 271, 287, 301, 311, 321, 324,
 325, 348, 351, 352, 357, 361, 363,
 365, 384, 388
 Schmidtke, S., 13n, 15n, 160, 161
 Schoonheim, P. L., 129
 Schoy, C., 192
 Sellheim, R., 163, 240
 Sharon, M., 180
 Shepherd, D., 356
 Sibai, M. Makki, 72n
 Sourdel, D., 180, 357, 383, 384
 Spuler, B., 9n, 11n
 Storey, C. A., 7n
 Strothmann, R., vii, 7n, 11n, 12, 13n,
 15n, 18, 33, 38, 101, 138, 186, 283,
 291, 332
 Suzuki, T., 308
 Tornero Poveda, E., 303
 Traini, R., 111
 Ullmann, M., 102, 130, 137, 143, 148,
 189, 205, 206, 267, 317, 350, 352
 Vajda, G., 59, 143, 155
 Vernet, A., 80n
 Versteegh, K., 177
 Voorhoeve, P., 43
 Walzer, R., 303
 Werkmeister, W., 194
 Witkam, J. J., 82n
 Wright, W., 212
 Wu, R., 10n
 Wüstenfeld, F., vii, 43-45, 68
 Wüstenfeld-Mahler, 26, 38

ISLAMIC PHILOSOPHY, THEOLOGY AND SCIENCE

TEXTS AND STUDIES

ISSN 0169-8729

1. IBN RUSHD. *Metaphysics*. A Translation with Introduction of Ibn Rushd's Commentary on Aristotle's *Metaphysics*, Book Lām, by Ch. Genequand Reprint 1986. ISBN 90 04 08093 7
2. DAIBER, H. *Wāṣil ibn 'Atā' als Prediger und Theologe*. Ein neue Text aus dem 8. Jahrhundert n. Chr. Herausgegeben mit Übersetzung und Kommentar. 1988. ISBN 90 04 08369 3
3. BELLO, I.A. *The Medieval Islamic Controversy Between Philosophy and Orthodoxy*. Ijmā' and Ta'wīl in the Conflict Between al-Ghazālī and Ibn Rushd. 1989. ISBN 90 04 08092 9
4. GUTAS, D. *Avicenna and the Aristotelian Tradition*. Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works. 1988. ISBN 90 04 08500 9
5. AL-ḲĀSĪM B. IBRĀHĪM. *Kitāb al-Dalīl al-Kabīr*. Edited with Translation, Introduction and Notes by B. Abrahamov 1990. ISBN 90 04 08985 3
6. MARÓTH, M. *Ibn Sīnā und die peripatetische "Aussagenlogik"*. Übersetzung aus dem Ungarischen von Johanna Till. 1989. ISBN 90 04 08487 8
7. BLACK, D.L. *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy*. 1990. ISBN 90 04 09286 2
8. FAKHRY, M. *Ethical Theories in Islam*. 1991. ISBN 90 04 09300 1
9. KEMAL S, *The Poetics of Alfarabi and Avicenna*. 1991. ISBN 90 04 09371 0
10. ALON, I. *Socrates in Medieval Arabic Literature*. 1991. ISBN 90 04 09349 4
11. BOS, G. *Qusṭā ibn Lūqā's Medical Regime for the Pilgrims to Mecca*. The Risāla fī tadbīr safar al-hajj. 1992. ISBN 90 04 09541 1
12. KOHLBERG, E. *A Medieval Muslim Scholar at Work*. Ibn Ṭāwūs and his Library. 1992. ISBN 90 04 09549 7

ISLAMIC PHILOSOPHY THEOLOGY AND SCIENCE

Texts and Studies

EDITED BY

H. DAIBER and D. PINGREE

VOLUME XII

A MEDIEVAL MUSLIM SCHOLAR AT WORK

IBN ṬĀWŪS AND HIS LIBRARY

BY

ETAN KOHLBERG

E.J. BRILL
LEIDEN • NEW YORK • KÖLN
1992